İSTANBUL
ANSİKLOPEDİSİ

ERCAN ve HAMLE MATBAA LARINDA BASILMIŞDIR.

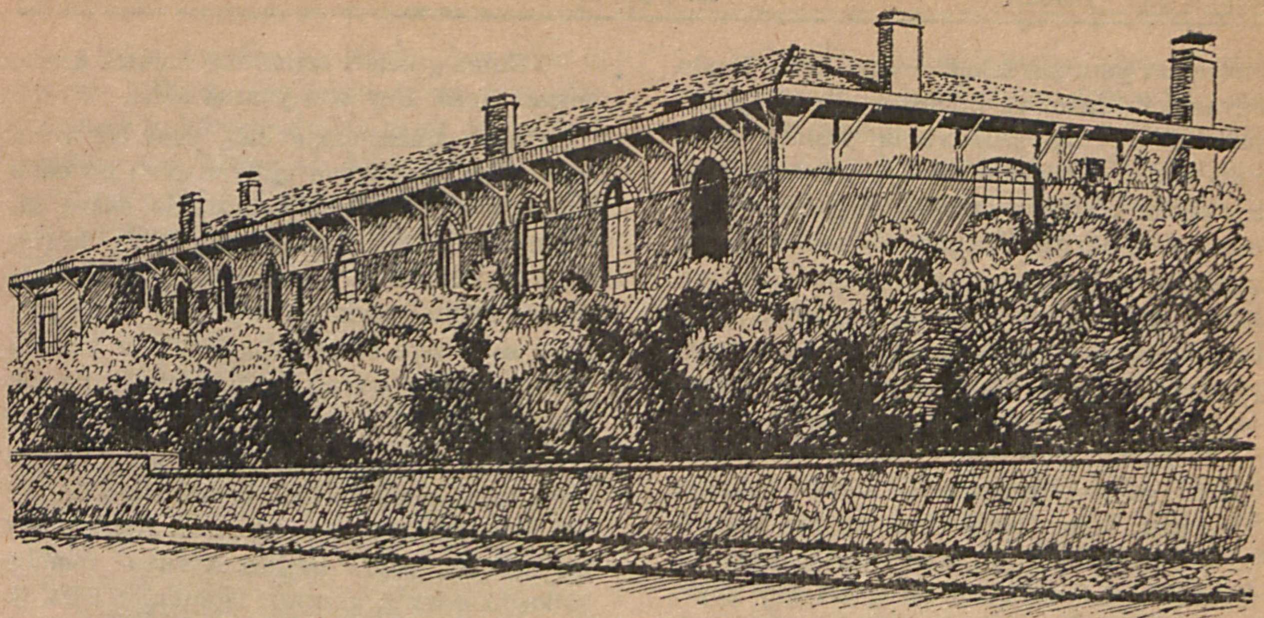
İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ

Çeşmebaşında ayaktakımından bir İstanbul Delikanlısı
(Resim: Sabiha Bozcalı)

Bu cildi, İstanbul Ansiklopedisini güzel güzel resimleri ile tezyin ederek ayrıca kıymetlendiren seçkin sanatkâr, büyük ve vefakâr dost ressam Sabiha Bozcalı'ya ithaf ediyorum.

R. Ekrem Koçu

Cerrahpaşa Hastahânesi
(Resim : Behcet Cantok)

C

CEMİL BEY (Tambûrî) — Yer yüzünden silinmiş, yahud boş bir harâbe, yâhudki hâlâ ayakda duran bir küçücük köyden taht şehrine, başkente kadar her yer, târih yapraklarında yetişdirdiği büyük adamların hâtıraları ile yaşar. Büyük virtüoz ve bestekâr Tanbûrî Cemil Bey, kendi kısa ömrünün hâtıralarına İstanbul şehrişehîrinin bir devrini rindâne sanatkâr hayatı ile nakşetmiş, bu gün o devri yaşatan sîmâlardandır. Bu şehir kütüğünde onun hal tercemesini kaleme almak çok zordur; bu mes'ûliyeti yine büyük bir sanatkâr olan oğlu Mesud Cemilin İstanbullu edîb kalemine devrediyoruz, ve aşağıdaki satırları «Tanbûrî Cemil'in Hayatı» adındaki eserinden naklediyoruz:

«Tanbûrî Cemil, Silistire vâlîsi Mehmed Paşanın ihtimamla yetiştirdiği evlâtlığı ve sadrazam Hüsrev Paşanın ölümüne kadar kethüdası olan Mustafa Reşid Efendinin torunu ve Tevfik Beyin oğludur. Mustafa Reşid Efendinin iki oğlu vardı: Tevfik Bey, Refik Bey. Bu iki kardeşin de dörder çocukları oldu. Cemil, Tevfik Bey çocuklarının en küçüğüdür. 1873 de İstanbulda Molla Gûranide doğmuştur. Doğduğu evin numarasını bilmiyoruz. Ev de yanmıştır.

«Dede Mustafa Reşit efendi, ve baba Tevfik Beyin çok iyi tahsil ve terbiye görmüş insanlar olmalarına rağmen, musiki ile doğrudan doğruya alâkalarına dair hiç bir bilgi yoktur Her ikisinin de hayatı bilindiği halde musiki veya güzel sanatların başka bir şubesine karşı o zaman aydınlarının duyduklarından daha fazla, özel bir yakınlıkları bulunmadığı anlaşılıyor.

«Cemilin babası Tevfik bey, 1836 da İstanbulda doğmuş, tanzimat hamlesi içinde yüksek bir devlet adamı olmak gayesi etrafında mükemmel bir tahsil görmüş, o zamanın aydınları için öğrenilmesi tabii sayılan Arapça ve Farsçadan başka yine zamanın revaçta olan temayülüne göre Avrupa dillerine bilhassa çalışmış ve yabancı dil bilenler arasında Fransızca, İngilizce, Almanca ve İtalyancadaki bilgisiyle şöhret kazanmıştır. Mesleğe pek genç yaşında evvelâ mülkiye memuru olarak giren Tevfik Bey Rumelide bir çok ehemmiyetli memurluklarda bulunduktan sonra İşkodrada vâli muavinliğinden hariciyeye geçti ve Tahrana sefir olarak gönderildi. Yedi sene Tahranda kaldıktan sonra gençliğinden beri taşrada ve dış memleketlerde yaşamış olmanın verdiği yorgunlukla İstanbula döndü ve bir defa daha meslek değiştirerek adliyeye geçti. Ölümünden evvel son vazifesi Beyoğlu ceza mahkemesi âzalığı idi.

«1876 da, üç yaşında babasını kaybeden ve onu böylece hiç tanımamış olan Cemil,

annesinin yanında fakat amcası Refik Beyin devamlı ihtimam ve himâyesi altında iptidaî tahsilini bitirdiği zaman oniki yaşındaydı. O yaşa kadar derslerine çok iyi çalışmış, verilen bütün vazifeleri kolaylık ve istekle yapmış, canlı, dürüst, duygulu ve yetim hâliyle ayırd edilmişti. Artık oniki yaşında, iyi verilmiş imtihanlardan sonra, yaşından daha büyük çocuklara mahsus ağır başlılığı, uzun pantalonu, galoş kunduraları, kolalı yakası, olgun bakışları, hele âile muhitinden dışarıya durmadan genişleyen halkalar halinde hikâyesi yayılan tanburu ile dikkati çekmiye başlamıştı. Genç adam olma çağının kapısında duran çocuğu, musikinin bir meslek olmaktan ziyâde tehlikeli bir güzel şey sayıldığı o devrin anlayışı içinde, daha sıkı bir kontroldan uzak bulundurmak doğru olmazdı.

Tanbûrî Cemil Bey 18 yaşında.
(Resim : Sabiha Bozcalı)

«Cuma geceleri annesinde kalmak üzere, amcası Refik Bey onu yanına aldı.

Cemil, amcasının evinde yeni bir hava içine girdi. Rüşdiyeye gidiyor, otuz iki odalı büyük evde kendisine mahsus iki odaya sahip bulunuyordu. Kendisinden biraz küçük amca kızı Hâver, o zamana kadar pek az tanıdığı yeğenini sevinçle karşılamış, onun şahsında sade yeni bir akraba değil, şu yazıhanenin arkasına dayalı duran tanburu ile çok meraka değer bir arkadaş bulmuştu.

Amcasının Horhordaki evi sade musiki değil fakat genel kültürü bakımından da Cemil için çok tesirli bir muhitti. Refik Bey İngiltereden başka başlıca Avrupa memleketlerini gezmiş, görmüş; İstanbullu Türk tipinin halis vasıflarını kaybetmeden evine ve muhitine o zamanın modernizmini mükemmel ölçü ve disiplinle getirmiş bir tanzimat münevveri idi. Bütün çocuklar ve gençler mektepteki derslerinden başka muallim Gregoire Efendiden fransızca ders alıyorlar, ayrıca Fransadan bilhassa getirtilmiş bir mürebbi, Monsieur Maurice'den istifade ediyorlardı. Evde birkaç tane piyano vardı ve kızların hepsi piyano dersi alıyorlardı. O zaman için müthiş bir yenilik olarak elektrikli zil tertibatı yaptırılmıştı ve harem tarafında bir dikiş makinesi bile vardı!

«Bu Osmanlı evinin alafranga manzarası, mutfağında beyaz boneli aşçılar ve sofrada fraklı, beyaz eldivenli hizmetçilerle tamamlanır.

«Fakat garbın daha ziyade şekle ait taraflariyle de olsa, ilk gençliğini idrake başladığı bir zamanda böyle bir muhit, bütün şekil ve muhtevasile tanzimatı karakterize eden böyle bir vasat içinde bulunuşu Cemil'in genel kültürü, geniş ansiklopedik bilgisi, sanat anlayışı, dünya görüşü, eski ile yeni arasındaki individuel terkibe götüren ruh yapısı üzerinde kuvvetle müessir olmuştur.

«Musikinin ilk teknik esaslarını da bu evde öğrenmeğe başladı. Oraya geldiği zaman tanburu, şaşmaz bir insiyakla, zamanın bütün yetişkin tanbûrîlerini düşündürecek kadar acayip bir kuvvetle çalıyordu. Olgunlaştığı zaman başka bir kokusu ve lezzeti olacağı evvelden sezilen henüz ham, buruk ve meçhûl bir yemiş gibi.

«Fakat musikinin klâsik kanunlarını, makam yollarını, usullerini, hattâ nota okumasını bile bilmiyordu. O vakit delikanlılık çağında olan ağabeyisi Ahmed Beyden bu konularda genel bilgileri edinirken, en büyük amcazedesi Mahmud Beye keman dersi vermeğe gelen meşhur kemanî Ağa (Ağya) dan da Hamparsum notasını ve alafranga notayı, batı notasını öğrendi.

«Cemil'in Horhordaki evde sakin, muntazam, muvazeneli fakat aynı zamanda renkli yaşayışı, amcasını ansızın yakalayan ölümle alüst oldu. Bütün aile hep beraber, o evi bıraktılar, Refik Bey ailesinin tek erkek rüknü ve en büyükleri, o sırada Bakırköy kaymakamı, Mahmud Beyin evine taşındılar.

«Bakırköyde geçen iki sene içinde Cemil'in Horhor'da, amcasının sağlığındaki kadar kendi âleminde rahat olduğunu zannetmemelidir.

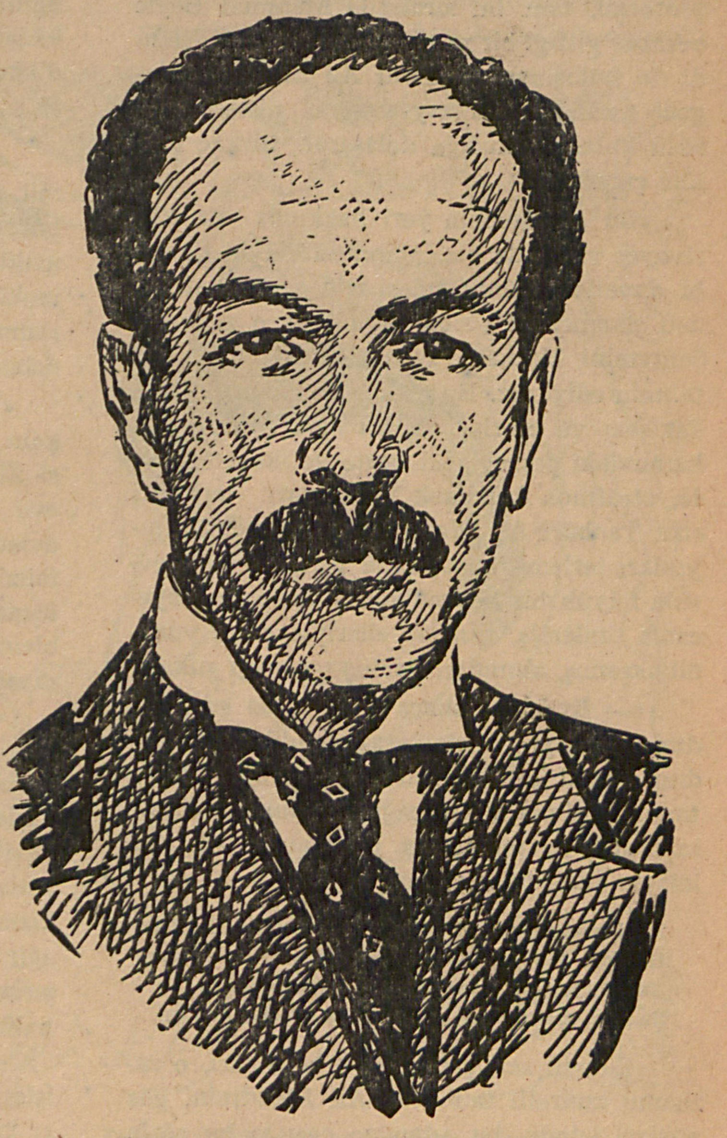
«Cemil'in bu evde de bir odası vardı. Tanburu yine köşesinde dayalıydı. Yine Gregoire efendiden fransızca dersini alıyor, yine mektebine gidiyor, yine masasının başında tercümeler yaparken küçük amcakızı örgüsünü işliyordu.

«Lâkin yeni aile reisi Mahmut Bey gayet klâsik yetişmiş, realist, titiz ve küçük kız kardeşleri gibi amcaoğlunu da kendi anlayış ve görüşlerinin son derece sıkı kayıt ve şartları altında bulundurmaya meyilli bir mizaçta idi. Örnek olacak derecede çalışkan ve vazifesever bir insandı. Herkesten, hele durumlarından sorumlu olduğu yakınlarından, gerek tahsil ödevlerinde, gerekse aile içi ve dışı muaşeretlerinde küçük bir ihmal, kayıtsızlık, yanlış ve noksanı ehemmiyetsiz karşılamazdı. Halbuki Cemil'in yaşı ile beraber, İstanbulun musiki sever muhitlerindeki şöhreti alabildiğine büyüyor, Mahmud Beye ricalar edilerek, hayret verici istidadı kulaktan kulağa söylenen genç sanatkâr, musikili ve elbette içkili, toplantılara ısrarla dâvet ediliyordu. Mahmud Bey, baskısı gittikçe artan bu dâvetleri, bütün hayatında göreceğimiz gevşemez bir irade, medenî cesaret ve tedbirlerle önlemiş, yüz tanesini savmış, ancak bir kaçına, o da pek güç durumlarda kaldığı vakit, icâbet etmiştir.

«Cemil'in, Bakırköyünden başka Kartaldaki iki sene ile beraber tam dört sene, onüç yaşından onyedi yaşına kadar en kritik çağını yanında ve himayesinde geçirdiği bu amcazâdenin varlığı, büyük sanatkârın karakter teşekkülünde kuvvetle tesirlidir.

Genç Cemil, içinden gelen fantezist duygulara eklenen dış cazibelerle, himayesi altında bulunduğu amcazadesinin hendesî disiplini arasında bir muvazene kurabilmek için, çok sıkıntı çekmişdir.

Mahmud Beyin Bakırköy kaymakamlığı iki seneden fazla sürmedi. Rus Çarlık hükûmetinin himaye ve tahrikleriyle Bakırköy civarında yaptırılmak istenilen bir ortodoks manastırının inşasına izin vermediği için

Tanbûrî Cemil Bey
(Resim : Sabiha Bozcalı)

Kartala tâyin edildi ve Cemil de amcazâdesiyle beraber Kartala taşındı.

«Kartalda geçen iki sene içindeki hayatında şekil bakımından büyük bir değişiklik yoktur.

«Sıkı disiplin devam ediyor, fakat Mahmud Bey Cemil'in musiki istidadını, bizzat musikiye çalışmış bir insan, sanat ve sanatkârı geniş kültürünün delâletiyle de anlamış bir münevver olarak, endişeli bir duygu ile karışık sevgi, hattâ saygı ile takip etmekten geri kalmıyor: «Bu çocuk hepimizden başka bir hamurdan yaratılmıştır.» diyordu.

«Titiz amcazade, genç yeğeninin, nereden gördü ve öğrendi ise, gizli gizli rakı içmesine mani olacak tedbiri elde edememişti.

«Tanbûrî Cemil'in, zaten süratle yayılan şöhretini, tam bu sıralarda Mahmud Beyle beraber gittiği bir mecliste Tanbûrî Ali Efendi ile buluşması ve üstad Ali Efendinin bu genç meslekdaşına hayranlığını gösteren bir sözü kulaktan kulağa dolaşarak, birkaç misline çıkardı.

«Bu görüşmenin yeri hakkında bir kaç rivayet varsa da biz, Mahmud Beyin bu gibi davetleri kabul etmesi için ancak hatırından çıkamıyacağı ricalden olarak o zamanki Şehremini Mazhar Paşanın konağı olacağını tahmin ediyoruz. Bu mecliste, o zamana kadar sazı ve eserleriyle, bilhassa Sûzidil makamındaki peşrevi, iki beste ve iki semaîsiyle, etrafında kalabalık hayranları toplamış olan Tanbûrî Ali Efendi merhum henüz bıyıkları terlemeğe başlayan genç Cemil'i evvelâ büyük bir hayret, sonra derin bir heyecanla dinlemiş, titriyen elleriyle onun yüzünü okşamış, alnından öpmüş ve aşağı yukarı:

«— Evlâdım, bunca senedir bu sazı çaldım.. eh, şöyle böyle biraz yendik de sanırdım.. şimdi, seni dinledikten sonra, bir daha tanburu elime almıyacağım!.. gibi bir cümle sarfetmiş ve toplantıda bulunanları bu sözleriyle allak bullak etmiştir.

Kani yad-ı-lebinle hûn-i-dil nûş ettiğim demler
Hezâran bülbülü nâlemle hâmûş ettiğim demler
Yanar âteşlere ârâm-ü-sabrım yâda geldikçe
Seni mesteyleyip ey gül derâgûş ettiğim demler

«Sûzidil semaîsinin âşık bestekârı, o zamanın kudretli tanbûrîsi Ali Efendinin, göz yaşları içinde, bu utangaç çocuğa bu sözle hitabı, sonraki Tanbûrî Cemil'in, Orfeos efsaneleri halini alan hikâyelerine başlangıç olmuş, o akşamdan itibaren: «İşittiniz mi? Tanbûrî Ali Efendi, Cemil isminde bir çocuğa demiş ki...» diye eş dost kulağına inanılmaz bir vak'ayı fısıldayan dudaklar, Tanbûrî Cemil'i sevgilisinin mezarında sabahlara kadar saz çalan, bülbülleri dalından indirip tanburunun sapına konduran, vahşî ceylânları ağlatan bir masal ve üstûre kahramanı hâline getirmiştir.

«Hakikatte, Cemil'in evvelâ Türk musikisine ve bunun tabiî sonucu olarak tanbur tekniğine getirdiği yeniliği kabul edemiyen eski mektep mensupları, «Bu tanbur tavrı değildir!» diyerek Cemil'e karşı durdukları halde, Ali Efendinin daha o zaman, Cemil'in üslûbu henüz yeni doğmuş bir çocuk çıplaklığında iken, bu «tavır» a bîat edişi, Cemil kadar Ali Efendinin şahsiyeti bakımından da dikkatle üzerinde durulacak bir noktadır. (B.: Ali Efendi; Hünkâr İmamı Tanbûrî-.

«Ali Efendi ile bu görüşmeden sonra Cemil, üstadın bulunduğu meclislerde çok defa bulundu ve doğrudan doğruya ders almamakla beraber, genel musiki bilgisi ve klâsik mektebin esas karakterine ait incelikleri öğrenmek hususunda ondan geniş ölçüde faydalandı.

«Mahmud Bey Kartaldan Humus'a kaymakam tâyin edildikten sonra; Cemil de annesi Zihniyar hanımın yanına, Taşkasaptaki eve döndü. Cemil'in hayatının bu devresini evleninceye kadar, aile içi, dostlar halkası, müzik muhiti ve kendi derunî âlemindeki çalışmaları gibi birbirinden hem ayrı hem birbirine bağlı çerçeveler içinde görmeğe çalışacağız. (1889-1901).

«Cemil'in annesi Zihniyar Hanım, Mustafa Reşit Efendinin, gelin olmadan evvel kimsesiz bir küçük cariyesi idi. Yedi sekiz yaşlarında iken sadaret kethüdası Mustafa Reşit Efendinin evine alındı. Oniki yaşına kadar orada büyüdü. Bir gün küçük Çerkes kızını, narin kollarını sıvamış, yalın ayak, ağır su kovalarını merdivenlerden yukarı taşırken Mustafa Reşit Efendi gördü, acıdı, kalfalardan birine:

— Bu biçare, zayıf yavrucuğa bu ağır işleri niçin gördürürsünüz? Bu hanede yukarı katlara su taşıyacak daha münasip kimse kalmadı mı?.. diyecek oldu.

«Efendinin küçük cariyeyi bu şekilde koruması hemen o günün en münasip dakikasında hanımefendinin kulağına gitti. Silistire valisi Mehmed Paşadan dul kaldıktan sonra, kendisinden daha genç olan Mustafa Reşit Efendi ile evlenen bu azametli hanımefendi, kocası için son derece kıskanç ve onun en küçük bir ilgi göstereceği cariyeler için, amansız bir müstebid idi.

«Küçük Zihniyar hemen ertesi günü, efendiye oldu bitti haberi verilmek üzere, en sıkı ve gizli emirlerle esir pazarına gönderildi ve neye uğradığını şaşırmış zavallı çocuk, orada Sultan İkinci Mahmudun kızı ve Sultan Mecidin kızkardeşi Adile Sultan sarayına satıldı.

«Küçük Zihniyar, bu son derece iyi kalpli Sultanın sarayında yetişmiş, Sultanın kızı Hayriye Sultanın dadısı olmuş, nihayet bir gün çırağedilip Sultan kâhyasının evine geçtikten yıllarca sonra, karşısında görücü olarak, vaktiyle konağından esir pazarına satılığa çıkarıldığı eski efendisi Mustafa Reşit Efendinin karısını görünceye kadar hiç bir üzüntü ve heyecan geçirmemiştir.

«Fakat büyük oğlu Tevfik Bey için kâhyanın evine görücü gelen Mustafa Reşit Efendinin haremi, eski cariyesini tanımadı ve güzel saraylıyı beğendi. O gidinceye kadar renkten renge giren Zihniyar Hanım, görücü gelen hanımın eski efendisi olduğunu kâhyanın karısına hemen söyledi ve kızı istemek üzere tekrar geldiği zaman, kâhyanın karısı bu eski münasebeti hanımefendiye hatırlattı. Bu macerasını anlatırken Zihniyar Hanım: «Doğrusu o eve tekrar gireceğim diye korktumdu, ama ne de olsa, gelin gitmek başka!» dermiş. O zamanların saf, hoşsohbet, nekre ve hazırcevap saraylılarındandı. Sultan efendi ona Taşkasaptaki evi yaptırdı, çeyiz ve halayıklar verdi. Zihniyar Hanım, bildiğimiz dört çocuğun (Reşat Bey, Beyhan Hanım, Ahmet Bey, Cemil Bey) anası oldu ve ölünceye kadar Adile Sultanın çok sevdiği bir nedîmesi olarak kaldı.

«Tanbûrî Cemil 1901 de yirmi sekiz yaşında iken evlendi. Bu evlenmede annesi Zihniyar Hanımın isteği ve telkinleri kuvvetli âmil olmuş, Cemil evlenmeye prensip bakımından razı edildikten sonra, âdete göre görücü gidilmiş, kız aranmış, ve kuvvetli ihtimale göre Zihniyar Hanım, Adile Sultan sarayından kapı yoldaşı olan Eflâknur Hanımın kızını, oğlu için daha evvel düşünerek seçmişti. Cemil, kendisine yüzünü görmeden teklif edilen hayat arkadaşının, bir defa da ablası Beyhan Hanım tarafından görülmesini istemiş ve nihayet kısa bir zaman içinde karar verilmiş, söz kesilmiş ve Taşkasaptaki evde Defter-i-Hakani müdürlerinden Nazif Beyin ve Eflâknur Hanımın kızı Şerife Saide hanımla nikâhları kıyılmış, düğünleri yapılmış, biraz sonra yeni karı koca Cağaloğlunda,

Tanbûrî Cemil Beyin zevcesi Saide Hanım
(Turgud Zaimin gravürü)

Şeref Sokağında, yeni bir eve taşınmışlardı.

«Bu evlenmeye kadar Cemil'in hayatına girmiş herhangi başka bir kadın tanımıyoruz.

«Halbuki onun sanatkâr şöhretinin yanında ısrarla söylenen bir rivayet kendisinin de, karısının da kulağına gelecek kadar yayılmıştı. Türlü version'ları olan bu rivayet şudur:

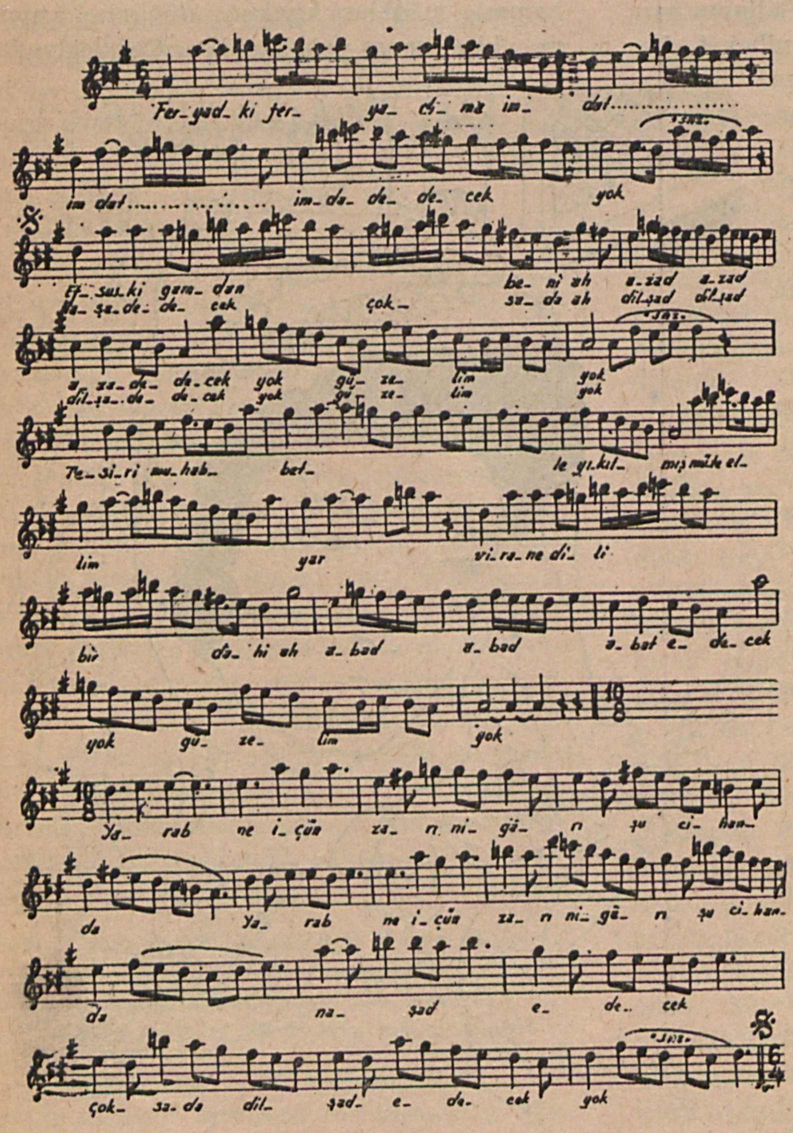
«Cemil, gençliğinde senelerce bir genç kızı uzaktan uzağa sevmiş ve onunla evlenmek istemiş; vermemişler. Kız verem olmuş, ölmüş; Cemil bu aşkını hiç bir zaman unutmamış; sevdiğinin mezarına gider, orada tanbur çalar ağlarmış. Hattâ onun gömüldüğü topraktan elleriyle çıkardığı bir kemik parçasını, içi kadife bir kutuda saklar, zaman karşısında ağlarmış... Bu rivayetin bir türlüsü de kızla evlendiği, fakat kısa bir zaman sonra onu kaybettiği ve Şerife Saide hanımın ikinci karısı olduğu şeklindedir.

«Bu hikâyelere, Cemil'i uzaktan tanıyanlar ve fantezisi elverişli olanlarca o kadar inanılmıştır ki, rahmetli öz annemi, üvey annem sananlar ve aksine bir türlü inanmak istemiyenlere daima rast geldim!!...

«Hakikatte Tanbûrî Cemil, bütün hayatında çirkinden kaçmış, güzele kendini yakarcasına vermiş bir insan olmakla beraber, yaradılışı ve muayyen mevzulardaki utanma derecesini bulan terbiyesi ile, cinsî şahsiyetini kazandığı ilk zamanlardan beri, insiyakları tabiî yolundan sapmış, hapsedilmiş, manevî değerlere doğru ulvileşmiş, afîf bir insandı.

«Evlenmesi, kendisinin istek veya ihtiyacından ziyade, sosyal vazife ve geleneğe uymak için ailesinin ve annesinin ısrariyle oldu.

«O, annesinin kapı yoldaşı olan saraylı hanımın genç kızında: ilk gençliğinden yirmisekiz yaşına kadar farkına varmadan alıştığı hürriyetine, kendi mesru haklarivle engel olabileceğini hiç düşünmediği, basit, istediği zaman var, istediği zaman yok, uysal, duygu ve iradesini kayıtsız şartsız kendisininkine teslim etmiş bir zevce tasavvur etmiş, genç kız ise, Hariciye umuru şehbenderi hulefasından bir Babıâli efendisi yerine, ruhu ne kendisinin ne de başka bir kimsenin takip edemiyeceği âlemlerde alabildiğine dolaşan bir sanatkâra hayatını bağladığının farkına varmamıştı. Annesinin dizinin dibinde bir saksı çiçeği gibi tertemiz, lekesiz büyümüş, hayata dair hiç bir şey öğrenememiş olarak gelinlik duvağını taktığı zaman nasıl korkunç acılarla dolu bir maceraya girdiğini bilmiyordu ve

Tanbûrî Cemil Bey bestesi şehnaz şarkı Güftesi Nigâr binti Osman Hanımındır
(Bâki Sühâ Ediboğlu'ndan)

kocasına âşık oldu.

«İlk zamanlarda Cemil, bu şebnem damlası gibi saf, iri lâcivert gözlü, kumral saçlı genç kadının yanında, kendisini yeni ve bilmediği bir saadetin ışığı içinde buldu.

«Eksikliğini şiddetle duymakla beraber dostları, arkadaşları yeni evliyi karısiyle başbaşa bırakmak nezaketini gösteriyorlardı.

«Bir taraftan dostlar halkası onsuz kalmış, yeni evlilerin sakin aile saadetine karşı ilk aylarda gösterdiği saygıyı ve tarafsızlığı yavaş yavaş bozmaya, Cemil de hemen çocuk yaşındanberi kendisini çepçevre saran bu halkanın coşkun ve hayran mırıltısını özlemeğe başlamıştı.

«Cemil'in dost muhiti çok kere yalnız erkeklerden mürekkepti ve o zamanın cemiyetine hiç bir kadın giremezdi. Saide hanım kadınların paravana veya kafes arkasında bulundukları ve meclise uzaktan katıldıkları dost evlerine ısınacak ve harem tarafından kocasının muhitine iştirak edecek bir mizaçta da değildi. Bunu her tecrübe edişinde paravananın arkasından kocasına yanan gözlerle bakan, mide bozukluğu bahanesiyle bira, diş ağrısı vesilesiyle iki kadeh konyak içen ve onu dinlerken inleyen, ağlayan hattâ bayılan hanımefendiler arasında kendisini ateşten bir gömlek içinde yanıyor sandı.

«Fakat saraylı hanımın kızı, saadeti mutlak olarak kocasında, şöhretsiz ve tanbursuz da olsa yalnız ve sadece onun varlığında tasavvur edebiliyor ve onu kıskanıyordu.

«Saide Hanım, 1902 senesinde, karın pencerelere kadar yükseldiği bir kış gününde, kırkbeş sene sonra bu satırları yazacak çocuğu büyük acılarla dünyaya getirdiği zaman, kocası yatağının kenarına oturmuş ve sormuştu:

— Saide, sana biraz tanbur çalayım mı?

«Doğum ıstırabından bitâp düşen genç anne, lohusalık ateşiyle yanan gözlerini dehşet içinde açtı:

— Hayır! İstemiyorum-

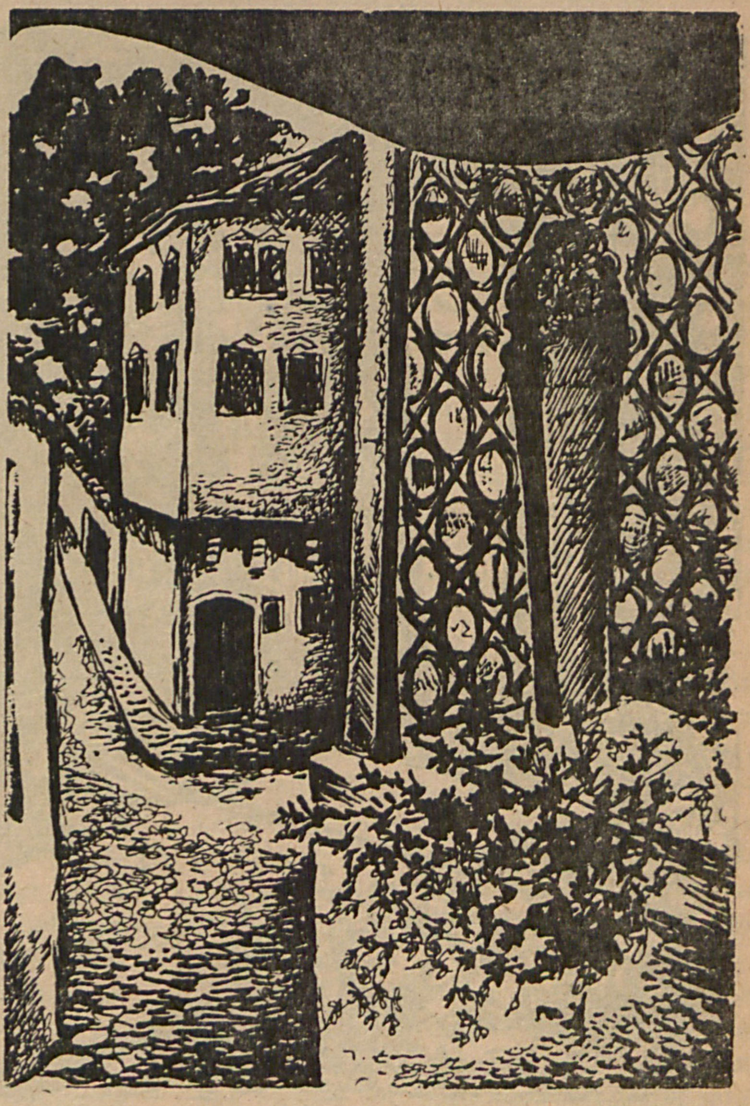
«Adam hafifçe kızardı; dalgın, karla örtülü pencereye doğru yürüdü.

«Yeni doğmuş çocuk ağlıyordu. Kadın endîşe ve saadetle, tapınır gibi bu sese uzandı. Adam, yavaşça kapıya baktı.

«Yılların yılı, benim annem, dışarı açılmış fakat hep kendi içine bakan korku ve üzüntü dolu gözlerle, bu uzun gecelerin sonuna kadar kocasını bekledi.

Henüz otuz yaşında bir genç kadın iken onu büsbütün kaybettikten sonra da, yine bekliyordu.

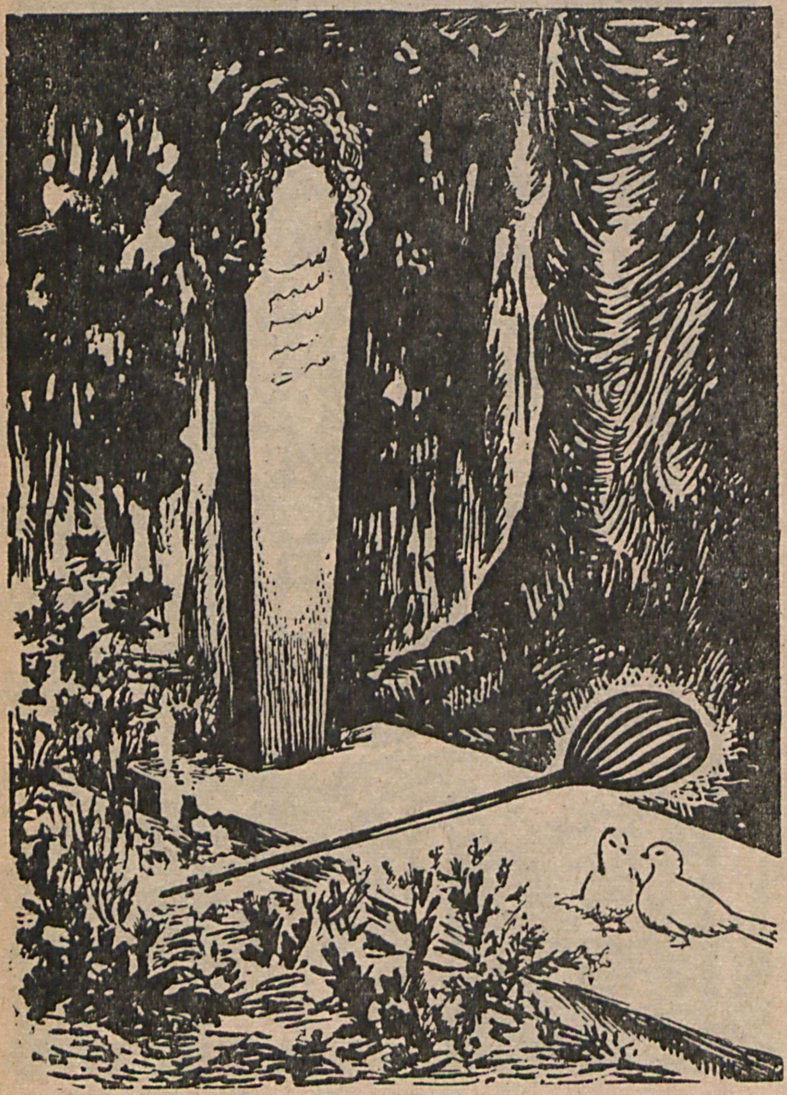
«Cemil'in şöhreti saraya aksedecek bir genişlik aldığı zamanlar İkinci Sultan Hamid, otuz üç senelik saltanat devrinin yarısını idrak etmiş, tahtına mutlak hükümdar vasıf-

Semti ve evi
(Turgud Zaim'in gravürü)

larının en koyu mânasiyle yerleşmiş. yarım ve sathî bilgisile musiki meşguliyetine kendisini iyice vermişti. Fakat padişahlığının son senelerine kadar, payıtahtında ün salan Tanbûrî Cemil ismindeki adamı arayıp sormadı. Zamanının musikisever bütün nüfuzlu ve saray yakını büyük ricalinden başka musiki meraklısı, başlıca şehzadeler, sultanlar ve damadı hazreti şehriyarileri tanıyan Tanbûrî Cemil'in padişaha o zamana kadar tavsiye edilmemiş olmasına hayret etmemelidir.

«Cemil, kendi dünyasının hür ve bağımsız havasında yaşamadığı zamanlar azap içinde kalır, tekellüften, yapma ve sahte her türlü muhitten kaçardı. Bu karakterini bilen ve onun sonsuz tevazuunun arkasında bir dev gölgesi gibi yükselen vekarına saygı gösteren ekâbir ve ricâl, uzun zaman onunla padişah arasında perde oldular, Tanbûrî Cemil'i saraya karşı adetâ sakladılar.

Sazı ve Mâşukanın kabri
(Turgud Zaim'in gravürü)

«Ayrıca Sultan Hamid'in Türk musikisini sevmemesi, daha doğrusu musikinin iyisinden hiç anlamaması, Cemil'in saraydan uzak kalma isteğinde, talihine yardım etti.

«Cemil'in garp musikisine karşı alâkasının ilk delilini kemanî Rıfa Efendinin (1790 ? - 1840 ?) Tahirbuselik peşrevi üzerinde, bu peşrevin zaten batı musikisi tesiriyle meydana gelmiş melodik kuruluşundaki virtüozca tasarrufunda görmek mümkündür. Cemil, kemanî Rıza Efendinin peşrevini şark ve garp musiki esprisinin yeni bir terkipte birleşmesine doğru giden uzun ve zahmetli yolu, ilkel fakat doğru bir istikamette yakalıyan sezişiyle yepyeni, batıya mahsus canlılık ve parlaklıkta, mutlak musikinin profan ve instrumental bir örneği haline getirmiş, (tahir) gibi daha çok şarka, (buselik) gibi daha çok garbe ait iki karakterin birleşmesinden meydana gelen (Tahir - buselik) makamiyle bestelenmiş olan bu eseri devrin ikili cereyanının bir sembolü gibi ortaya atmıştır.

«1318 de (1900; 1902 - 1903) Tanbûrî Cemil «Rehberi musiki» sini neşretmişti ki, bu kitap Türk musikisini, (o zamanın tâbiri ile Mûsikii Osmanîyi) garp musikisi sistemiyle yanyana anlatmaya ve eski sanatımızın edvar kitapları dışında, modern anlamda izahını yapmaya çalışan ilk eserdir.

Cemil'in garp musikisi ile teması ve meşguliyetine saray muhitinde Burhanettin Efendi, Abdurrahim Efendi, Tevfik Efendi gibi şehzadeler, Şerif Ali Haydar paşa zade damad Mecit Bey ve kardeşi Şerif Muhittin Bey, damad Fahir Bey gibi aristokrat simalar geniş ölçüde sebep olmuşlar, birkaç vesile ile Cemil'in meselâ piyanist Godovski gibi büyük virtüozlarla tanışmasını sağlamışlardır.

Cemil'in ilk gençlik muhitinin müzik bakımından umumî görünü-

münün bir kısmını teşkil eden bütün bu tanzimata mahsus alafranga cereyanı yanında eski ve köklü ses sanatı hâlâ geniş dalgalariyle, uzun nefesleriyle dipdiri ayakta duruyor, genç sanatkârı kuvvetli kolları arasında tutuyordu.

«Böylece, fazla olgunlaşmış lâkin henüz diri bir Osmanlı musikisi geleneği ile üstünkörü bir garp taklitciliğinin yarattığı hava içinde, iki ayrı kutbun en kuvvetli seyyalelerini çekip alan Cemil, bir taraftan, belki kendisi de farkına varmadan başka bir cevherden, halk musikisinden besleniyordu.

Gerçi, o zamanlar Halk musikisi, Halk sanati diye bir kıymet hiç kimse tarafından tanınmış değildi. İçinde musiki bahsi de dahil olduğu halde sanat'le sonsuz, girift münasebetleri olan geniş bir folklor ufku bütün dünyada hâlâ açılmamıştı. Taşıdığı dinamik cevherin değerinden bugün bile gaflet içinde bulunduğumuz bir Halk musikisi temelinden —o zamanki anlayış ve yaşayış şartlarına göre— ne Tanbûrî Cemil'in, ne de bütün muhitinin haberi olmasına imkân yoktu. «Payitahtlı» nın kulağına gelen Halk musikisi örnekleri, o zamanki deyişle «köy türküleri», musikiden sayılmaz, küçümsenir, hor görülürdü.

Fakat o zamanki İstanbula —bir defa daha o haliyle canlanabilse— şimdiki folklorcunun, içinde bütün ömrünü heyecanla geçireceği bir folklor mahşeri denilebilirdi. Üç kıt'anın geçitleri üzerinde yayılan imparatorluğun her köşesinden, türlü kılıkta, türlü dilden konuşan, akla gelebilecek her tip insan, eski ve zengin şehre akın halinde dolup boşalırdı. Bizim bugün köylerde, obalarda aradığımız Âşıklar o zaman İstanbulun han odalarını, semaî kahvelerini, tekke ve zaviyelerini hattâ sokaklarını doldururlardı, Cemil Taşkasaptaki evi ile aristokrat dostlarının oturdukları konaklar arasındaki yollarda, yol üstündeki uğraklardan başka o konakların içinde de bunlarla karşılaşıyor, her halis sanat adamına vergi olan o hududsuz seziş kudretiyle bu insanları anlamaya, duymaya başlıyordu. Yüksek sınıftan zengin ve zarif dostları onu çok kere sohbet meclisinin dağınık bir ânında kaybetmişler, aradıkları zaman, mutfakta ahçıbaşının kavalını, parkın bir köşesinde bahçıvan yamağının bağlamasını dinlerken bulunca hayretler içinde kalmışlardı.

«Tanburla Kürdî taksim, Gülizar taksim, yaylı tanburla Hüseyni taksim, kemençe ile Çeçen kızı, Çoban taksimi ve ötekilerdeki halis Halk üslûbu, Cemil'in alıcı ve yaratıcı ruhuna bu cins kaynaklardan sinmiş, orada şekillenmiştir.

Tanburî Cemil, politikadan tamamiyle uzak bir hüviyet göstermeğe son derece dikkat ederek, zararsız bir adam sayılmış, sanatı sahiden seven ve anlıyanlarla beraber, gösteriş ve âdet diye meşgul olanlardan mürekkip bir muhipler ve hâmiler muhitine mâlik olmuştur.

Mustafa paşa, Mahmut Celâleddin paşa, Şeyh Celâl Efendi gibi yüksek ve hâlis sanat muhibbi veya bizzat sanatkâr bazı dost çevreleri istisna edilirse, Tanburî Cemil bu muhitten ölünceye kadar artan bir sıkıntı duydu ve muhitinden şikâyetini belirtmek için bütün ömründe (en yakın, en büyük dostu Yanyalı Mustafa Paşa oldu; ve bu kıymetli dost hâminin 1904 de ölümünden sonra, hâtırâsını, bir târih devri gibi Mustafa Paşa zamanı diye andı).

(Ferik Yanyalı Mustafa Paşa, General Pertev Demirhan ile Bay Mahmut Demirhanın babasıdır. Mesud Cemil, Mustafa Paşa için: «Babamın biyografisinde ehemmiyetli olduğu kadar geniş bir karanlık teşkil eden bu devir» dedikden sonra, bu karanlığı aydınlatma yolunda Mahmud Demirhanın uzun bir mektubunu neşrediyor. Bu mektubda, ve güzel kitabın onu tâkib eden sayfalarında Tanbûrî Cemil kronolojik biyografisi tamamen kaybolmuşdur; çok şirin, son derece dikkate değer, Cemil Beyin adı etrâfında devrin hikâyeleridir).

«Tanburi Cemil'in meşrutiyet ilânından sonraki hayatı, bu inkılâbın memleket sanat hayatı üzerinde yalnız şekil bakımından meydana getirdiği bazı yeniliklerle siyasî hareketlerin, onun küskün ruhuna büsbütün yorgunluk ve çekingenlik veren tesiri altında, gittikçe kendi iş âlemine gömülerek ve arz yuvarlağına ait alâkalarını birer birer keserek geçmiştir.

«31 Mart vakasında evde değildi. Fakat yakından duyulan top ve makinelitüfek ateşleri arasında, bahçemize düşen mermi kovanları altında biz korkudan titreşirken sararmış bir yüzle geldi.

«Beşinci Mehmedin cülûsunu bildiren

toplar atılırkhen, eski idare ve eski saraya bağlı bir muhit kayboluyor, yüksek bir nabız atışı ve baş dönmesi içinde, kelebekler gibi kısa ömürlü bir yığın gazete çıkmaya başlıyor, her yerde nutuklar söyleniyor, köşe başlarındaki tiyatrolarda oyunlar veriliyor, nümayişler yapılıyor, bu arada mutlakiyet idaresinin baskısı altında ancak düğünler, eğlentiler ve itibarlı kimselerin evlerindeki masa başlarına sıkışmış kalmış musikiciler arasında yeni bir sihirli kelime dolaşıyordu: Konser...

«Tanburî Cemil hususî ev muhiti dışında, bugün anladığımız mânâda, halk karşısında, (umuma mahsus) ilk Türk musikisi konserini veren adamdır.

«Kim önayak olmuştu bilmiyorum, fakat, meşrutiyetin ilk senelerinde bir konser projesi hazırlanmış ve bizim evde provalarına başlanmıştı. Haftanın iki gününde müzikal idaresi babama verilen konserin provaları için kanunî Hacı Arif Bey, Griftzen Asım Beyle oğlu Musa Süreyya Bey, tanburî Tahsin Bey, tanburî Kadı Fuad Efendi, kemanî ve tanburî Ömer Bey, udî Nevres Bey, hânende Kaşıyarık Husamettin Bey, Hâfız Mustafa Efendi ve galiba Hafız Şaşı Osman Efendi ve şimdi hatırlayamadığım diğerleri gelirler, muntazam meşkler yaparlardı. Akşam ezanından hemen sonra, babamın küçük odası ve sofa bu üstadlarla dolar, kahveler, limonatalar içilir, babamın kemençesi, Kaşıyanık Hüsamettin Beyin dik sesi ve defi ile iki ucuna hâkim oldukları bu seçme konser heyeti, gece yarısına kadar çalışırdı. Babam daimî mükedder hâline, bütün dış olaylara karşı sessizce müstağni duruşuna rağmen, bu hazırlık sırasında belli olur derecede iyimser, alâkalı, canlı, hattâ neşeliydi.

Misafirlerin geleceği akşamlar, gündüzden hazırlıklar yapılır, ev silinir, süpürülür, bahçe kapısından selâmlığa giden yoldaki fenere gaz konur, onlar gelince selâmlığın beş basamakla çıkılan camlı antresi şemsiyeler, bastonlar, galoşlar, pardesülerle dolar. Hacer (hizmetçi kız?) durmadan kahve, su, şerbet, limonata taşır, ben de bu müterennim kalabalığın arasında dolaşır dururdum.

«Bu provalar haftalarca sürdü. Gazete ve el ilânları safhasında babam anlaşılır derecede heyecanlı idi. Konser haberi İstanbulda büyük bir akis yaptı. Biletler bir hamlede ve ilânların ilk günlerinde hemen satıldı, bitti, fakat konser verilemedi. Hikâyeyi sonradan işittim.

«Rahmetli udî Nevres o zamanki gençler arasında uddaki kudretile beraber, zamanının İstanbul terbiyesine göre, iddialı, mağrur, tenkitçi, hırçın, haşin sayılıyor, çaldığı sazdan başka bu vasıflariyle de Cemil'in temkinli, nâzik ve mütevazi mizacına hiç uymuyordu; diğer arkadaşlarını da, aralarında gizli gizli münakaşa ettikleri ciddî bir endişeye düşürüyordu.

«Konser günü Cemil Bey epeyce heyecanlı idi. Süreyya Bey, Ömer Bey ve Hüsamettin Bey gelip onu aldılar. Sazlarla beraber iki kupa arabası oldular, Beşiktaşa gittiler.

«Konser verilecek tiyatroya halk bir saat evvelinden akın akın gelmeğe başlamış, cadde, yeni hürriyetten bizzat istifade eden Sultan ve Şehzade arabalariyle, ve halkla dolmuş, herkeste konser hâdisesini bekleyen büyük bir heyecan varmış. Bu heyecanı pek tabiî olarak daha evvelden taşıyan konser heyeti âzalarının herbiri, organizasyona ait eksiklik ve acemilik karşısında, birşeyler yapmaya çalışırken Cemil Bey, telâşlı kalabalıktan yavaşça sıyrılarak iskele civarında bir meyhaneye girip bir kadeh içmek ve konser vaktine kadar, sinirlerini büsbütün bozan gürültüden uzakta kalmak istemiş. Fakat bir aralık onu ortalıkta göremiyen birisi: «Eyvah! Cemil Bey gitti!» diye haykırınca, canı sıkıldığı zaman belli etmeden savuşma âdetini bilen bütün dostları müthiş bir paniğe düşmüş ve yine Nevresin aykırı bir hareketile Cemil'in kırılıp gittiğine hükmetmişler.

«O zamanki vasıtalarla bir yerde aranmasına imkân da yok. O da dükkânda biraz dalıp gecikince, Cemil'siz de bu ilk konser verilemiyeceği için, tiyatroyu kapılarına kadar tıklım tıklım dolduran halka özür dilenerek biletlerin iadesine başlanmış ve skandalın hercümerci devam ederken Cemil Bey, dinlenmiş ve heyecanı dinmiş olarak geldiği zaman, geri dönen araba zincirleriyle ve yeis içindeki halkla karşılaşmış!

«Böylece bir vehme, acemiliğe ve sinir gevşekliğine kurban giden bu konserden sonra kazasız geçen başkaları oldu. Bunlardan bir tanesi, Tepebaşı tiyatrosundaydı, babamla beraber ben de gitmiştim. Aşağı yukarı aynı heyet ve fazla olarak Neyzen Tevfik de ora-

daydı. Ayrıca piyanist Hege (Chevalier Geza de Hegey) de vardı. Üç dört saat süren bu karışık konserde fasıllar arasındaki taksimden başka, babam ayrıca, tanbur, kemençe, ve yaylı tanburla, sahnenin ortasında kırmızı kadife bir koltuğa oturarak, taksimler yaptı, tavanlarına kadar gayet seçkin dinleyicilerle dolu salondan ahlar, oflar yükseldiydi.

«Ben kulisler arasında dolaştım durdum. babam pek sinirli, sıkıntılı, adetâ asık yüzlüydü; kendi işi bitince kimseye bakmadan, beni elimden tutmuş eve dönmüştü.

«İstanbulda verdiği başka konserlerine ait bilgim yok. Yalnız meşrutiyetin ilk senelerinde Enver ve Niyazi beylerin millî kahramanlar halinde dillerde dolaştığı zamanlarda, Niyazi beyin bilhassa adam göndererek daveti ve ricası üzerine Selâniğe ve Resneye gitmiş, orada konserler vermişti. Yolda trenin geçtiği tünellerde boğulacak kadar sıkıldığından, bir de (Kahramanı hürriyet) Niyazi beyle beraber ihtilâl kuvvetleri erkânının toplandığı bir konakta bir Rumeli oyun havası, (hora gibi bir şey) çaldığı zaman eli tüfekli, göğüsleri çapraz fişek dolu iri yarı muhafız askerlerin coşkun bir dansa başlamasından, ev çökecek diye korktuğundan başka bu seyahate dair bir şey bilmiyorum. Oradan bana kırmızı deriden, üstü işlemeli Arnavut çarıkları getirmiş, bir yemiş bahçesinde, ağaçlardan birinin dalına asıp unuttuğu gümüş saplı bastonu bir zaman sonra Niyazi beyin yeniden selâm, hürmet ve teşekkür mektubiyle beraber İstanbula gönderilmişti.

«Cemil Beyin Balkan harbinden sonra, Kaşıyarık Hüsamettin, Musa Süreyya, kemanî Ömer (şimdi avukat) beylerle yaptığı Edirne konser heyetinden sağ kalan tek sanatkâr, Bay Ömer Faik'tir.

«Cemil meşrutiyetten sonra, bütün devlet memurları arasında eski idarenin kırtasiyeci ve uyuşuk sistemiyle savaşmak ve devletin memur kadrosunu gençleştirmek düşüncesiyle geniş ölçüde uygulanan ve o zaman hayli dedikoduyu uyandıran tensikata kadar hariciye umuru şehbenderi kalemi hulefalığını muhafaza etti.

«Tensikat, hizmetlerine son verilmek istenen memurlara, maaşları ve hizmet müddetleri karşılığı toplu bir tazminat verilerek yapılıyordu. Tanburî Cemil, bu memuriyetini zaten başındanberi, cebinin bir köşesinde kalmış eski bir sigara ağızlığı, buruşuk bir kâğıt gibi taşıyıp duruyor, hariciyeciliği hiç bir zaman bir meslek olarak telâkki etmiyordu. O zaman, hariciye umuru şehbenderi müdürü (merhum Fethi Okyar'ın kayın pederi) İsmail Hakkı Bey, doktor Hâmid Hüsnü Beyin eski mektep arkadaşı idi.

«Cemil, Hâmit Hüsnü Beyden kendisinin de tensikata tâbi tutulması için İsmail Hakkı bey nezdinde iltimasını istedi.

«Doktor Hâmid beyin bütün itirazlarına rağmen bunda ısrar ediyordu; ve böylece kendi isteği ile 800 altın lira tazminat alarak kadro harici oldu.

«Cemil'in bundan sonraki geçimi, sayıları gittikçe azalan aristokrat dostlarının alâkalarından başka, ancak kararsız vasıtalara, grmofon plâklarının değişik gelirine, bir aralık «Darülbedayi» musiki kısmındaki muallimliğine münhasır kalıyordu. Sultan Reşad'ın mâbeyin müzikasına girmesi teklifini, üni forma giymek zorunda kalacağından ötürü ve umumiyetle resmî teşekküllerin, memuriyetlerin her türlüsüne karşı duyduğu nefretten, yahut hür sanatkâr gururundan dolayı reddetmiş ve kendisine «Sultanülaşıkin» diye hitap ederek hararetli bir mektup yazan, kendisinin ve ailesinin istikbâlini her suretle temin edeceğini vadeden ve İstanbula bilhassa Cemil'i almak için şahsî yatını gönderen Hidiv Abbas Hilmi Paşanın câzip davetini bile kabul etmemişti.

«Hayatının bu devresinde, geçimine dolayısiyle yardımcı olabilen talebeleri de vardı. Fakat istidadsız bir talebe ile uğraşmaktan duyduğu boğucu sıkıntıyı güç saklıyabilen bu hocaya dayanacak sabırlı ve azimli talebesi pek çok değildi. Gelenlerin yarısı kısa bir zaman sonra kaçar, kalanlarla da zamanla dost olur ve ona göre zaten güç bir iş olan alış veriş ile bu dostluğu ayırmak ayıp sayıldığı için, daha iyisi, maddî kazancından vazgeçmekle ferahlık duyardı.

«Tanburî Fefik Fersan bu talebelerin, şimdi sağ kalan, en eskisidir. Ben bahçede oynayan bir çocukken o bıyıkları yeni terlemiş bir delikanlı idi ki koyuca renkli (Şlik) fesi, altın östeklerle süslenmiş fantazi yeleği, Mir'den dikilmiş gayet zarif kostümü ve on adım geriden tanburunu taşıyan uşağı ile Sineklibakkaldaki eve, derse gelirdi.

«Ressam Tahsin Bey, tepesi sırmalı as-

trakan kalpaklı, uzun boylu, kalın siyah kaşlarının altında siyah gözleri daima gülen bir suvari yüzbaşısı idi. Cemil'in ölümünden sonra, onun mezarını bir Velînin türbesi gibi ziyaret ederdi; orada saatlerce oturur, bir amele gibi, kabristandan taş toprak, hocasının mezarının etrafına dizerdi.

«Şeyh Şuaettin Efendinin küçük kızı Samiye hanımı da (Bayan Samiye Burhan Cahit Morkaya), eli muşamba fenerli bir uşağın refakatinde, annesi ve hemşiresiyle beraber bir kaç sene derse geldiği ve dersten sonra büyük eve, anneme uğradığı zamanlardan hatırlarım. Samiye Burhan Cahit hanım, kemençede hocasının üslûbunu, o zamana kadar başka kimseye müyesser olmamış bir başarı ile benimsedikten sonra, geçirdiği bir kaza sonunda, Cemilden alıp bir altın ışık gibi parmaklarında taşıdığı sanatını bırakmaya, avucunun içine aldığı sihirli kaynaktan kendisini de, bütün memleketi de mahrum etmeye mecbur kalmışır.

«Rahmi Beyin kızı Nahide Hanım ve Ziya Beyin kızı Satıa Hanımı, Müzeyyen Hüznî Hanımı, Ziya Hüznî Beyi de burada rahmetle yâdederim.

«Cemil'in yıllarca ve aşk ile kendisine bağlı bir talebesi de merhum Kadı Fuad Efendi idi. Doğmatik din çerçevesinden dışarı çıkıp, rindliğe ve tasavvufa dalan bir dünya görüşüne sahip olduğu ve medrese talebesi olan oğluna İngilizce ve musiki öğrettiği için «Gâvur İmam», «Kara Hafız» diye anılan bir babanın oğlu idi. Medreseden çıktıktan sonra kısa bir zaman Nazilli Kadılığını yapmış, sonra İstanbula gelmiş, «Bâbı meşihate» girmişti.

«Fakat onun için Şeyh de Şeyhülislâm da, üstadı Tanburî Cemil'den ibaretti. Hiç ustura görmemiş seyrek sakallı, gölge gibi ince bıyıklı, hafif çivitli sarıklı, geniş cübbesinin içinde ney kamışı gibi zayıf, başı önünde, nâzik, mahcub, ciddî, iri parlak gözlü bir gençti.

Babamın ölümünden sonra beni ısrarla arayan en yakın dost olarak onu biliyorum. İstanbul sultanisinde yatılı talebe olarak bulunduğum senelerde (1914 - 1918) bir gurup sınıf arkadaşları ile ihtiyar Viyanalı Daniel Fitzinger'den keman dersi alırdık. Bu derslerin verdiği ilk müzik anlayışı ile evdeki eski tanburları karıştırırken, Fuad Efendi beni yakaladı ve o günden itibaren tanbur hocam oldu. Cemil'in sağ ve sol el tekniğine, yıllarca süren sabırlı bir müşahede ve tahlilden sonra en halis esasları ile nüfuz etmişti. Bizim musikimizin en asîl tarafını verme hususunda sonsuz bir kabiliyeti olan bu azı biraz çalabiliyorsam, bu bilgimin hemen hepsini rahmetli Fuad Efendiye borçluyum.

«Henüz otuz yaşında iken, üstadı gibi ciğer vereminden hastalandı ve yatağında: «Cemil! Cemil!» diye inliyerek öldü. Toprakta olduğu gibi ma'na âleminde de onun yanında olduğuna şüphe etmiyorum.

Son talebesi de, Bay Murad Öztorundur.

«Babam, benim iyice hatırladığım zamanlarda, sürekli melânkolik hâli gittikçe artan bir adamdı. Onun neşeli, gülümser yüzünü hiç hatırlamıyorum. Bütün ev halkı ile olduğu gibi benimle de çok ciddî, hattâ resmî idi. Yanına daimâ ihtiyatla girdiğim zaman, elini öpmez, biraz uzağında durur, yerden temenna ederdim.

«Hatırlamadığım pek küçük yaşlarım dışında, onun beni bir tek defa bile kucakladığını, öptüğünü bilmiyorum.

İstikbâlim ve tahsilim hakkında düşünceleri ise annemin ayrı bir kâbusu olmuştu. Yedi başıma girerken açılan bu bahiste babam, annemi baygınlıklara sürükliyen fikirler ortaya atmış, ya Mevlevî dervişi, yahut kunduracı olmamda ısrar etmişti. Nihâyet mektebe gitmeme razı oldu; fakat kendisinin evde bulunmadığı bir gün, gürültüsüz, patırdısız; yani o zamanın âdetine göre, arabaya bindirilmeden, boynuma yaldızlı cüz kesesi takılmadan, sadece elimden tutup yürütülerek mektebe götürülmem şartiyle...

«Annem, ana dâvânın kurtarılması yanında bu şartlara sevinerek razı olmuş, beni, arkasından mektep çocuklarının ilâhîler okuyarak yürüdükleri süslü bir fayton arabasiyle değil, fakat hiç olmazsa, bayramlık eğerleri takılmış küçük bir eşekle «Mektebi Osmanî» ye gönderilmişti.

«Derviş veya kunduracı olarak yetiştirilmem fikrinden böylece vazgeçtikten sonra, babam benim mektep hayatıma ve derslerime oldukça ilgi göstermeğe başlamıştı. Hiç beklemediğim zamanlarda derslerimi müzakere etmek için beni çağırdığı vakit korkudan dizlerimin bağı çözülürdü. Bu müzakerelerde yanlışlarımı o kadar ciddî, hattâ sert

bir tonla ihtar ederdi ki, bildiğimin yarısını unutur, başım önümde, terler dökerdim. Mektep derslerimin dışında da Fransızca öğretirdi; ilk «Jules Verne» romanını da onun elinden alarak okumuştum.

«Annemin dayısının, benim yaşımdaki, küçük kızı bize misafir gelmiş ve birkaç mevsimi benimle arkadaşlık ederek Sineklibakkaldaki evde geçirmişti. Bu küçük kıza (şimdi Bayan Şeref Alpman) babam kemençe dersi vermeğe razı olmuştu; bu derslere ben de katıldım ve nota okumaya dair ilk bilgilerle beraber, Griftzen Asım Beyin rast peşrevinin birinci hanesini, Ordu marşını ve bir oyun havasını, başını gözünü yararak çaldım. «Tılf-ı nazeninim unutmam seni», «Akşam olur güneş gider», «Erzincanda bir kuş var» gibi masum güfteli birkaç şarkı ve türküyü, babamın lâvta refakatiyle söylemeği, küçük usullerin birçoğundan başka Hafif, Fahte, Devri kebir büyük usullerini vurmayı öğrendim.

«Küçük yeğenimin tekrar Bebeğe dönmesiyle bu musiki dersleri bir daha tekerrür etmemek üzere durdu ve benim gizli çalışmalarıma münhasır kaldı. Benim musiki terbiyem konusunda önceleri açıkça isteksizdi. Sonraları biraz daha yumuşak olmakla beraber daha ziyade tarafsız kalmayı, beni bu hususta kendi hâlime bırakmayı tercih etmiştir.

«Lâkin son senelerinde, gittikçe kendi içine çekilerek, günlerce yapyalnız evde kaldığı; okumak, yazmak, bahçe işleri, marangozluk, saz tamiri veya hayvanlarla meşgul olduğu zamanlarda kendimi ona daha yakın duyar ve bu oyalanmalarında, canını sıkmamaya dikkat ederek, ekseriya onun hitabını bekliyerek ve kendiliğimden pek az şey sorarak, bir gölge gibi yanında dolaşırdım.

«Bazan lâvtayı veya çöğür'ü alır, çalmaya ve derinden gelen kalın sesiyle okumaya başlardı.

«O vakit yaşımın çok üstünde garip bir heyecana düşer, vücudumdan rahatsız olmasın diye köşemde sessiz bir oyunla meşgul gibi görünürdüm.

«Ne kibar meclislerinde, ne de gramofon plâklarında onu, bu münzevi âlemindeki gibi dinliyen olmamıştır.

«Bugün elimizde bulunan plâklar, Cemil'in ilâhî aşk kitabından kopmuş soluk birer sahife oldukları halde bir tek cümlesini bile taklitten âciz kalıyoruz. Fonografın, iptidaî şeklinden ve sesin çoğaltılması mümkün olmıyan bir teknikle, kovanlara çizildiği zamanlardan şimdiki, teksiri kabil plâklara intikaline kadar bu yeni icad onu hem çekmiş, hem tiksindirmişti.

«Kovanlı fonograf zamanında, her birini teker teker doldurduğu üstüvaneler, sihirli birer kutu gibi imparatorluğun en uzak köşelerine gidiyor, bir lira çeyreğinden birkaç altına kadar satılıyordu. Boşken bu kovanlar bir üstüvaneye geçirilir ve sabit bir diafragm altında, mihveri etrafında dönerek soldan sağa, uzunluğunca yürür ve ses çizgileri ile dolduktan sonra tek ve çoğaltılması kabil olmıyan bir ses akümülâtörü teşkil ederdi. Bunun için her yeni kovanın seslendirilmesi, yeniden çalmayı icabettiriyor, büyük emek, uzun zaman istiyor; nihayet, az sayıda meydana çıkıyor, pahalı satılıyor; kolay kolay harcıâlem olamıyordu.

«Bu şartlar Cemil'in titiz mizacına ve amatörce merakına uygundu. Fakat bir gün, kovan yerine bir düzlem (satıh) üzerine, hareket eder kollu diyafragmla plâk alma ve bundan yapılan negatif matrisle, ilk nüshayı istenildiği kadar çoğaltma tekniği bulununca, plâklar ve gramofon makineleri birdenbire popüler oldu; kıraathanelerde, eğlence yerlerinde, evlerin pencerelerinde, Kâğıthane kayıklarında, süslü, boyalı ve gürültülü borular görünmeğe başladı.

«Tanburî Cemil hünerli parmaklarından ziyade, gizli ruh kıvrımlarının sırlarından taşan nağmelerinin böyle orta malı halinde sokaklara dökülmesinden üzülüyor, eza duyuyordu. Onun için çeşitli bir iki firmaya tecrübe mahiyetinde doldurduğu birkaç plâktan sonra bütün ısrar ve ricalara dayanarak bu kârlı işi reddetmiş, ancak 1910 - 1911 yıllarında gittikçe artan geçim zorlukları karşısında Blumenthal biraderlerin Orfeon firmasına plâk vermeğe razı olmuştu.

O zaman Blumntahl biraberler yanında genç bir memur ve stüdyo rejisörü olan Jak Beresi, Tanburî Cemil'le senelerce temas fırsatını bulmuş olanlardan birisidir ki hâtıralarını şöyle hülâsa ediyor:

«1908 senesinde Odeon plâk fabrikasına bu müessesenin Türkiye acentası olan Blumentahl biraderlerle Tanburî Cemil bey 100 Napolyon altını mukabilinde plâk doldurmak

üzere anlaştılar. Para Kredi Liyone bankasına depozit edildi. Fakat ertesi gün Cemil bey büroya gelerek, çalamıyacağını ve paranın bankadan çekilmesini, derin hayret ve teessüfümüz karşısında kat'î bir lisanla söyledi, gitti. Ancak birkaç sene sonra, ziraat mühendisi Şevket Bey, Tanburî Cemil beyi plâk çalmaya ikna ettiğini bildirdi. Bir mukavele yaptık ve bu suretle bildiğiniz Orfeon plâkları 1914 harbine kadar yavaş, yavaş meydana geldi.»

«Zamanla Tanburî Cemil'in Blumentahl kardeşlere itimadı artmış, esaslı bir dostluk derecesine ulaşmıştı. Cemil'in cenazesine gelen yirmi kişi arasında Hermann ve Julius Blumentahl kardeşlerin de bulunduklarını, derin ve samimî bir teessür gösterdiklerini burada zikretmek yerindedir.

«Bu plâk çalışmalarında en canlı hâtıralarımın birisi plâklar yavaş yavaş meydana çıktıktan sonra, eve, o zamana kadar bu derecede güzelini hiç görmediğim bir gramofon makinesinin gelmesidir. Sonradan öğrendim ki, bu makine mukavelenin bir maddesi gereğince, Cemil Beyin, doldurduğu plâkların provalarını dinliyerek, gerekirse tekrar çalmayı istemesini sağlamak üzere, Blumentahl kardeşler tarafından gönderilmiştir.

Onları dikkatle dinlerken hep yanında idim. İşin bu kısmı onu da eğlendiriyordu. Bazan gülümser, bazan sinirlenir ve üst üste sigara içerek bir deftere birşeyler yazardı. Kaykolmuş binbir hâtırası arasında o defteri bugün yeniden bulduğum zaman, Cemil'in kendi kendisini tenkidi bakımından ne kadar değerli bir ipuucu ele geçirdiğimi anladım. Bu deftere Cemil her plâğın numarasını ve adını yazmış ve hizalarına eser hakkındaki kritiğini gösteren «iyi», «daha az iyi», «fena» işaretleri ile bazı kısa cümleler ilâve etmiştir. Buna rağmen ölümünden sonra, «daha az iyi» ve «fena» diye işaretlediklerinin hemen hepsinin, yeniden yaptıkları ile beraber, Orfeon plâklarında çıkmış olması Cemil'in ruhunu üzse bile, onun «fena» diye vasıflandırdığını, biz «olağanüstü güzel» buluyoruz.

«Fakat son senelerinde, etrafındaki kalabalık ve hayat akışı ile arası yeniden ve gittikçe açılmaya başladı. Dönülemiyen uzak bir ana yurdun devasız hasretini çeken insan gibi idi. Sıhhati belli olur derecede bozulmuştu. «Uzletgâh» dediği, bahçenin içindeki evde günlerce biraz kaşar peyniri, zeytin veya bu gibi mezelerden başka birşey yediğini ve yatağa uzanıp rahat bir uyku uyuduğunu görmedim. Eski bir pantalonun üstüne boz renkli abasını giyer, koltuğa gömülür, en çok kırmızı bir battaniye ile sedirin üzerinde yarı uyku halinde dinlenir, bütün gece okur, çalar, içini dolduran büyük dalganın bir parçasını zaman zaman derin bir «Ah!» ile boşaltır, ancak sabah olduktan, gün ilerledikten sonra şu veya bu dış olaylara alâkalı görünür, uzun gecenin içinde, gömüldüğü mürakabe âleminden muvakkaten uzaklaşırdı.

«1914 harbi patladığı zaman, zaten bitkin bir halde idi ve dünya işlerine artık dayanamıyacak kadar aşınmış olan sinir örgüsü, payitahtın harap sokaklarında arka arkaya yeni sınıfları «ahzıasker şubelerine» çağıran davullu bekçilerin haykırışlariyle altüst oldu.

«Tanburî Cemil'i başında kabalak, elinde mavzer, belinde palaska ile görmek, o gün gibi bugün de aynı derecede, gülünç ve fecidir.

«Sanatkâr henüz 41 yaşında idi ve bir insan yüzü gibi mânalı ellerinden tanburunu bırakmak ve üstünde Almancadan çevrilme «Allah bizimle beraberdir» yazılı süngüyü başka bir adamın göğsüne saplamak üzere, bu ölüm bayramına davullarla çağrılıyordu.

«Bir defa bedel verdi. İkinci defası için harp meydanındaki Ölüm, bedeli almaya bizzat gelecekti.

«Nasıl başladığını kendisinin de bilmediği bir soğuk algınlığından sonraki öksürük bir türlü geçmiyordu. Ahzıasker şubesindeki hekimin şüpheli sözlerinden kuşkulanan bir dost onu doktor Musa Kâzım Beye götürdü.

«Cemil doktordan dönüşte bu toprak üstündeki alâkalarından artakalan tek değer saydığı bir çocuk için, karısına ilk evlendikleri günlerin yakınlığı ile son bir defa daha içini döktü ve ağladı.

«Saide Hanım, anne olduğu ilk mesut senenin, kendisine avucunun içi kadar yakın, zaman yolu kadar uzak hâtırasına bir defa daha kavuşuyordu. Bu dünyaya ait bütün kaygıları kendi renginde eritmek için başuçlarına gelen ölümün gölgesinde karı-koca bir defa daha, birbirlerini buldular.

«Saide hanım ona saçını süpürge etti, ve eğer bu hastalık kıyamete kadar sürseydi,

dünyada ondan daha bahtiyar olan başka hiç bir kadın bulunamazdı.

«Tanburî Cemil'i tedavi etmiş olan hekimlerden Hâmid Hüsnü Bey onun sağlığı etrafında muhitin ilgisini bize nakledebilecek ve hastalığı hakkında bilgi verebilecek olan son canlı şahittir. Hastalık haberi onun dost çevresine bir anda yayıldı. Sadrazam Sait Paşadan sonra Talât Paşanın kulağına kadar geldi. Harp hümması içindeki hükûmet, İttihat ve Terakki Partisi ile beraber, Şerif Ali Haydar Paşa ve büyük oğlu damat Şerif Mecid Bey ve diğer erkân, Cemil'in hastalığını günün önemli meseleleri içine almakta hassasiyet gösterdiler.

«Fırka merkezi umumîsinin Tanburî Cemil'in İsviçrede bir sanatoryuma gönderilmesi için verdiği kararı ve bulduğu imkânı Cemil reddetti.

«Babam hastalığının süresince, zaten mevcut olmayan, bir yatağa yatmak istemedi ve yatmadı. Kodein haplarını, yardımcı ilâçları hep, yastıklarla desteklenen geniş, eski koltuğunda aldı. O zamanlar vereme karşı hekimliğin şimdiki bazı faydalı tedavi usulleri de yoktu ve hastalık, eski İstanbul yangınları gibi, aman vermeden seyrediyordu.

«1916 yılı temmuzunun yirmi sekizinci gününü yirmi dokuzuna bağlıyan gece yarısından sonra karısı ile helâllaştı. Hatâlarından dolayı özür diledi; güçlükle:

«— Vakit geldi! dedi. Yirmibeş sene rindâne yaşadım. Öldüğüme teessüf etmiyorum, lâkin sizin için bâdii ıztırap oldum.. Affediniz! Kendinize ve Mesud'a iyi bakınız...»

«Sabaha karşı, bir iç nefesden sonra vefât etti.

«Tanburî Cemil Bey, Rauf Yekta, Ali Rıfat, Musa Süreyya ve ölümünden sonra onu tanıtmaya çalışan diğerlerine göre, dâhi bir virtüoz, bir nevi «Paganini» dir. Türk musikisinde, tanbur tavrını esasından değiştirmiş kemençe ve başka sazların çalınış tarzlarına yaratıcı bir yenilik, canlılık, hareket ve renk getirmiştir.

«Bu konu etrafında hepsi, en samimî ifadeleriyle kâfi derecede edebiyat yapmış olan tahlilciler, onun bu «yaratıcı» vasfının asıl temelini çok kere bulamadılar.

«Yalnız birisi, Musa Süreyya «Cemil Beyin ince sanatı, bilhassa taksimlerde tecelli ederdi. Her taksim kıymetli bir eser, yüksek bir beste idi.» diyerek bir gerçeğe doğrudan doğruya yaklaşabilmiş ve «Musikinin bu nevinden nihayetsiz bir hazine-i ilhâmâta malikti. Sazını eline aldığı zaman, efkâr ve hissiyatını istediği tarz ve edada ifade ederdi. Hususî bir üslûbu vardı. Mazî ile alâkası kesilmişti. Eski musikinin ilâhî ve semavî esrarına fikren vâkıftı, fakat Dergâh musikisinden tamamiyle ayrılmış olarak, doğrudan doğruya ruhunun acı hasretlerini terennüm ederdi. Bütün nağmeleri bir teessürdü. Ruhunda ebedî bir matemin hicranları vardı. Taksimlerinde bir müteverim melâli gizlenmişti...) gibi hükümleriyle, açıkça, romantik bir bestegâr tipinin tarifini yapmıştır.

«Hakikatte ve ilk plânda, onu, tarihî bir zaruretin, yarattığı bestegâr ve ancak bundan sonra icracı olarak anlamak mümkündür

«Bu bahiste hepimizi şaşırtan taraf, taksim formundaki Spontané bestelerinin, vaktiyle, yalnız kendisi tarafından, ilk ve son defa çalınabilmiş olmasıdır.

«Bu kusurlu kitabı büyük Yahya Kemal'in Cemil'e dair bir hâtırası ile bitirmek isterdim. Bu hâtırayı, şiirindeki gibi mucizeli konuşma üslûbiyle, bize birkaç defa öylesine anlatmıştı ki, her seferinde hepimiz konuşamaz, düşünemez, kımıldanamaz olmuştuk. Fakat bu anlatış da Cemil'in Taksim halindeki besteleri gibi, yalnız Yahya Kemal tarafından, bir an için, ilk ve son defa mümkündür; üstelik plâğa da alınmamıştır!

«Çok gençmiş. Jön Türkmüş Avrupadan yeni gelmiş. Fransız kültürüne hayranmış. Memleketine ait her şeyi küçümsüyormuş. Snobmuş, züppe imiş. Kadıköyünde, Ceviz-lik'te Cemil'in pek yakın dostları, merhum Şevket Beyin ve oğlu Sabih Beyin evinde onu tanımış... Zayıf, soluk renkli, gösterişsiz fakat garip bir adam... Tanburu bırakmış, kemençeyi almış... «Yine yol vermedi Erzincan dağları...» Bir taksim, «Yine de kaynadı coştu dağların taşı...» Bir taksim daha; «Nazlı nazlı sekip gider güzel ceylân», ve bir taksim daha...

«Yahya Kemal: — O zaman karşımda, altından bir kapı açıldı. Memleketime bu kapıdan girdim!... diyor.

«Şâir, çok sonra, bir defa da, Varşova'da iken, kasvetli ve uzun bir kış gecesinden kur-

tulmuş, yine o seslerin açtığı kapıdan, memleketine, İstanbula, Kanlıca koyuna dönmüştü:

Bin yıldan uzun bir gecenin bestesidir bu;
Bin yıl sürecek zannedilen kar sesidir bu.
Bir kuytu manastırda dualar gibi gamlı,
Yüzlerce ağızdan koro halinde devamlı
Bir erganun âhengi yayılmakta derinden;
Duydumsa da zevk almadım İslâv kederinden.
Zihnim bu şehirden, bu devirden çok uzakta,
Tanburî Cemil bey çalıyor eski plâkta.
Birdenbire mes'udum işitmek hevesiyle.
Gönlüm dolu İstanbul'un en özlü sesiyle
Sandım ki uzaklaştı yağan kar ve karanlık;
Uykumda bütün bir gece körfezdeyim artık.

(Mesud Cemil, Tanbûrî Cemil'in Hayatı; 1947).

Tanburî Cemilin Hayatı — Büyük sanatkârın, yine büyük bir sanatkâr olan oğlu Mesud Cemil tarafından yazılmış biyografisi; bu İstanbul Ansiklopedisinde, yazılması çok güç Tanbûrî Cemil Bey maddesinde, diğer bütün kayıdlara tercih ederek tek kaynak olarak kabul ettiğimiz eser; kendi vâdîsinde ise eşsiz kıymetde bir kitab; rindâne zerâfetin timsâli, sohbetleri en tatlı türkçe ile edebî ziyafet Mesud Cemil'in elhak ki şânına lâyık bir eser; 14,5 × 21 eb'adında 155 sayfa olan bu kitab 1947 senesinde Ankarada Sakarya Matbaasında basılmış olup bu birinci baskısının geliri müellif tarafından Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Para Biriktirme ve Yardım Sandığı üyelerinden ölenlerin âilelerine yardım için terkedilmişdir. Eserin hâlen mevcudu kalmadığı halde ikinci baskısı o tarihten bu yana yapılmamış. Ressam Turgud Zaim kitabın kapak kompozisyonu ile içine metin dışı beş parça gravür çizmişdir; gravürlerin konuları şunlardır: Tanbûrî Cemilin evi, çocuk Tanbûrî Cemil, Mâşûkanın kabrinde tanbur, Bir meyhâne âlemi, her akşam kocasını pencerede bekleyen cefâkeş zevce Sâide Hanım. Kitap ayrıca onüç parça fotoğraf kopyaları ile tezyin edilmişdir ki o kıymetli vesîkalar da şunlardır: Cemil Beyin son portresi, Cemil Bey 12 yaşında, Cemil Beyin amcası Refik Bey, amca oğlu Mahmud Bey, Cemil Bey 18 yaşında, Cemilin büyük kardeşi Ahmed Bey, Cemilin en yakın dost ve hâmilerinden Yanyalı Mustafa Paşa, Cemil dostlarla bir kır gezintisinde, Cemilin zevcesi Saide Hanımın genç kızlığı, Sâide Hanım evlendikden sonra, Cemil Bey ve konser arkadaşları, Cemil Bey bir dost

Bu maddedeki kitabın kabı

evinde tambur çalarken. Evde fonograf çalışması.

On altı fasla ayrılmış olan kitabın ihtivâ ettiği bahisler şunlardır:

I — Bu adam kimdir? — Kâtip Müslihüddin mahallesi — Kirpi dans ediyor — Kapının arkasındaki resim.

II — Bir mezar arıyoruz — Mevlâna diyor ki.. — İçimdeki ses — Tanbûrî Cemil'in iskeleti.

III — Çocukluk günleri — Molla Gûrani — Farenin dinlediği konser — Pabuçlar neye yarar?— Anbarlı çiftliği — Lenber Ağanın Tanburu — İki dost — En güzel hediye — Sevgili.

IV — Aile — Soya hâs müşterek karakter — Amcasına sığınan yetim çocuk — Padişahın eski dostu ölünce.

V — Küçük yeğenle arkadaşlık — Bir Tanzimat Efendisinin evi — İlk musiki bilgileri — Cemil ikinci defa yetimdir.

VI — Mahmut Beyin yanında — İlk gençliğe doğru — Tehlikeler — Koruyucu bir amca oğlu — Tanbûrî Ali Efendi ile ılk görüşme — Taşkasaba dönüş.

VII — Aile tipleri — San'at ve Tanbûrî Cemil.

VIII — XIX. uncu asrın başında — III. üncü Selim — II. nci Mahmut ve musikide yenilik hareketleri — Abdülaziz ve II. nci Abdülhamit neler yapabilirdi? Batı musikisi karşısında Tanbûrî Cemil — Tanzimat ikiliği içinde Tanbûrî Cemil — Faslı atîk, Faslı cedîd» — Halk musikisi ve Tanbûrî Cemil.

IX — Mustafa — Bir mektuptan öğrendiklerimiz — Kemençeci Vasilâki ve Tanbûrî Cemil — Başka dostlar.

X — Zurna — Selâtin meyhaneleri.

XI — Evlilik hayatı — Bir aşk efsanesi — Kocasına âşık — «Désenchanté» ler — Bir çocuk doğunca — Perili evde bekliyen genç kadın.

XII — Meşrutiyet — Cülûs topları — İlk konserin talihsizliği — Seyahatler.

XIII — Tensikat — Geçim zorlukları — Talebeler.

XIV — Ev içi hayatı — Kediler — Mevlevi Dervişi mi, kunduracı mı? — Kederler — Cemil kendisini yalnız sanıyor — Tanrının karşısında.

XV — Gramofon — Kendi kendini tenkid — İyimser bir anın yazdırdığı mektup.

XVI — Son yıllar — 1914 — Tanbûrî Cemil asker — Hastalık — Cerrahpaşa yokuşundan Alp dağlarına — Ölüm — Bu adam kimdir?

Mesud Cemil babasının hayat hikâyesine şöyle başlıyor; ağlamadan yazılmaz, ağlamadan okunmaz satırlardır:

«Babamı; evimizin geceleri ahşap kaplamalarına tırmanan sansarları, tavan aralarında koşuşan fareleri, selâmlığın bodrum penceresine açılan penceresinde görünen sarı yılanı, açık kalan boş oda kapılarının karanlığında karşıma çıkan perilerile karışık, bir hâtıralar yumağının arasında görürüm.

«Siyah redingotunun ipekli geniş yakası zayıf göğsünün üstünde ciddiyetle kapanır, nahif bünyesine ve ince boynuna göre geniş yakası, plâstron boyunbağı üstünde hafifçe yana eğik başı biraz daha büyük görünür, zaptedilmiş büyük bir şikâyetin tükenmez kederini taşıyan dargın bakışlariyle bu adam, bir esir ve bir kral gibi, tecessüsümün önünden gelir geçerdi.

«Kimin esiri ve neyin hâkimiydi? O gün gibi bugün de bilmiyorum.

«Öldüğü zaman onüç yaşındaydım. Son nefesini verirken anneme bahsettiği «yirmibeş senelik rindâne hayatı» nın, bir çocuk idrâk ve ihsasları hududu içine girebilen ne kadarını kavrayabilirdim? Şahsiyetinin kıvrımlarını bize en iyi açabilecek olan kendisinden daha yaşlı bütün akrabaları, daha evvel öldüler. Kalanlar üç beş kişiyiz.

«Ahbap, dost, meslektaş, talebe olarak hâtıra ve bilgileri olanlar da birer birer azalıyorlar.

«Bu dost ve yakınlarının bir çoğunu tanıdım ve dinledim. Onun adetâ zorla tutunduğu bu dünya hayatından romantik bir ölümle çekilip gittiğinden beri geçen otuz yılın türlü değişiklikleri arasında bu dostlar, hem kendi hüviyetleriyle doğrudan doğruya, hem de muhitten gelen tesirlerle, pek çok değişmiş ve bir çok unutmuşlardı. Hepsi onu, hayatının muayyen bir parçasiyle tanırlar. Hepsi doğrudan doğruya intibalarla olduğu kadar, işittikleriyle de ona hayrandırlar.

«Onlarla karşılaştığım zaman, bugün bağlı bulundukları yaşayış ve duyuş şartları ne olursa olsun hemen o zamanların havası içine dönüyorlar ve Tanbûrî Cemil'i tanımış olmakla mağrur görünüyorlardı. Elimi iki ellerinin içine alır, omuzumun üstünden boşluğa doğru muhabbetle bakarak:

— Büyük adamdı senin baban... derlerdi.

«— Tanbûrî Cemil'i tanıyanlar arasında yaşça en küçükleri olduğum için, hepsinden bir amca, bir ağabey sevgisinin sıcaklığına kavuştuğum bu baba dostlarının sözlerini daima dikkatle dinledim. Söylenenlerin bir çoğunda bazı hakikatleri belirten müşterek taraflar kadar tezatlar, garabetler, mübalâğaların da bulunmasına rağmen bunların hepsi benim bildiklerimle birleşince, bir gün, bu kitabın temeli olabildiler.

«Bununla beraber Cemil'e dair, yüzdeyüz biyografik bir eser meydana getirmek için lüzumlu olan her türlü vesikaya pek az sahip bulunuyoruz. Esasen Tanbûrî Cemil, nota defterlerinden başka kendisine ait mektupları, el yazılarını derleyip toplamak için hemen hiç bir şey yapmamış, bazı perakende ve yarım notlardan başka hâtıra defteri de tutmamıştır. Makale, şiir veya musiki eseri müsveddeleri, tercümeler, başlanmış bir musiki kamusu, bir kemençe metodu, gelen mektuplar, gönderilen mektuplar, bir

çok notalar, kitap, resim vesaireden mürekkep olarak bana kalan bir yığın kâğıt; sandıklar, sepetler, bohçalar, zarflar içinde yıllarca semt semt göç ettikten sonra, benim bunları saklamak hususundaki kayıtsızlığımdan başka kendi hayatıma ait sarsıntılar arasında dağıldı gitti.

«Bu vesikalardan başka, evimize gelenlerin bugün de hatırlıyacakları kırk elli parça türlü türlü çalgıları, kitapları, masası, hokkaları, kalemleri, mızrapları, kadehi, karafakisi, marangoz takımı kıl desterelerі, bastonu, şemsiyesi, elbiseleri, ve başka bir sürü şahsî ve hususî eşyası; fakir fıkara, hâtıra meraklıları, yangınlar, ev taşımalar uğrunda, denizin ortasına bırakılmış bir avuç saman gibi, bilinmez ufuklara doğru yayılıp kayboldular.

«Rahmetli annem, onun ihtiyat olarak daima redengotunun arka cebinde taşıdığı ağzı vidalı, maroken kaplı, yassı rakı şişesini, içindeki rakı ile beraber, uzun seneler saklamıştı.

«Haşarı çağlarımdı. O zamanki inhisar rakıları da hiç iyi değildi. Bir gün bu şişeyi açtım, rakısını başka bir şişeye boşalttım, içine inhisarın (ikinci nevi) rakısından doldurdum, kapadım, yerine koydum. Babamın binliklerinden aktarılmış o nefis rakıyı — o kadar güzeldi ki — yalnız başıma, mezesiz ve susuz, yudum yudum içtim. Zavallı anneciğim, o sahte rakı ile dolu şişeyi içinde bulunduğu sandıkla beraber, benim hiçbir kıymeti sıkıca tutmasını bilmiyen hercai ellerime büsbütün bırakıp hastaneye düşünceye kadar, lâvanta çiçeği, sabun ve naftalin kokan eski elbiseler arasında, kocasının yadigârı diye dikkatle saklamıştı. Sonra şişeyi de bir arkadaşa hediye ettim.

«Bugün bizi Tanbûrî Cemil'in şahsiyetinin örgüsüne doğrudan doğruya yaklaşmaya yarayacak olan bütün bu şeylerin içinde saklandığı 21 mükerrer numaralı hânenin tütün ve anason kokan odaları gelecek yangına kadar bomboştur.

«Bu evi Almanyaya musiki tahsiline gitmek için Emniyet Sandığına rehin koymuş, sonradan borcunu ödiyemediğimiz için satmıştık. O zamandanberi geçen yirmibeş sene içinde oraya yalnız bir defa, bundan iki sene evvel gidebildim.

«Ölülerimizi sevdiğimiz kadar onlardan kaçıyorum da galiba.

«Bana, o evin duvarları içine annemle babamın cesetleriyle beraber kendi kendimin ölmüş olan bir tarafım, hayatımın bir parçası gömülüdür gibi geliyordu. Yağmurlu bir kış haftası gibi koyu kasvetli rengine rağmen o hayatımı ve annemle babamı o kadar seviyordum ki oraya gidersem bir daha çıkamam sanıyordum. Çok kere trenle Yenikapıdan geçerken yahut Beyazıttan Aksaraya, öğretmen olduğum okula inerken oraya uzaktan, eski yangın yerlerine yeni yapılmış çirkin apartmanların aralarında, merakla, istekle korku ile baktım, ahşap evlerin yosun yeşili altından kırmızısı görünen kiremitleri arasında bizimkini aradım; fakat bir türlü oraya yaklaşamadım.

«Nihayet, 1944 sonbaharındaydı dostum Ruşen Kam'la beraber oraya gitmeğe karar verdik. Onunla; evlerimize gitmek için önünden geçmeğe mecbur olduğumuz türbenin kavuklu mezar taşlarının karanlık sokağa vuran gölgelerinden korktuğumuz gecelerdenberi, bütün kalp çarpıntılarımızda, böyle beraberiz.

«Oğlanlar tekkesinin önünden ağır ağır çıktık. Teker teker bildiğimiz, kafeslerinin arkasında kımıldanan gölgelere bütün gece şiirler yazdığımız evlerin önünde dura dura, bizim sokağa saptık.

«Şimdi bütün pencereler açılacak, komşular, tanıdıklar bize seslenecekler, sevinecekler, sitem edecekler, soracaklar, alnımızdan öpecekler.. Çok üzülüyoruz. Bütün bu eski dostlara o kadar vefasızlık ettik ki..

«Mesçidin çeşmesi kurumuştu. Zincirle bağlı tasın yerinde yalnız bir çivi yarası kalmıştı. Bekçi Hüseyin ağa ortalıkta yoktu. Bu saatte mutlaka evine dönen Gıyasettin bey neredeydi? Mühendis Saffet bey niçin kapısının önünde sigarasını içmiyor? Nevzat niçin topaç çevirmiyor, Müfit niçin bizi karşılamıyor? Bize dargın mıdırlar, yoksa hep beraber bir yere mi gittiler?

«Halbuki sokağın basılmamış köşelerinde yirmi sene evvelki ısırgan otları gibi duruyordu!

«Masaldaki uyuyan şehrin bir sokağından geçer gibi hayret içinde birbirimize tutunarak yürüdük.

«Kapının, çok kullanılan sağ taraftaki si-

yah demir tokmağı hem parlaktır, hem berrak bir ses çıkarır. Soldaki tokmak tozlu ve mat renklidir, sesi de toktur. Onu yalnız pek yabancılar, tek kollu yahut kör dilenciler çalarlar. Bazan da, ev halkını izaç için, ben çalarım.

Satılmadan evvel o eve girmiş ve bizi tanımış olan iyi insanlar, iki nazik hanım kapıyı açtılar. Asîl ve sakin sevinçleri hayretlerini perdeliyordu. Onlar başlarını örttüler, biz şapkalarımızı çıkardık.

İlerledik. Vaktiyle ancak zıplayarak iki elimle üst pervazına tutunup sallandığım camlı kapıdan başımı eğerek girebiliyordum. At koşturduğum koca sofayı üç adımda aştım. Birinci kata çıkan boylu boslu merdiven küçülmüş, daralmıştı. Bütün odalar, tavanlar, pencereler olduklarından daha dar ölçülerle karşıma çıkıyordu. Bizim evde değil de sanki onun küçük bir maketi içinde dolaşıyordum. Yalnız merdivenin, gizli gizli inip çıktığım karanlık gecelerde dostum ve sırdaşım olmayı hiç bir zaman kabul etmemiş olan gıcırtısı hep o eski inadile ayaklarıma sarılıyordu. Ateşli rüyalardaki gibi hep cüceleşmiş olan bu hacimler içinde yalnız, Ayastefanostan getirtilen sekiz çam fidanından sağlam kalan bir tanesi — ki üstünden atlar dururdum — alabildiğine büyümüş, kalınlaşmış, selâmlık kapısının açıldığı çıkmaz sokakla bahçeyi ayıran sarı aşı boyalı dıvara yorgun argın yaslanmıştı.

«İlerlemiş sonbaharın akşam güneşi süratle çekiliyor, iki içli müslüman kadının nemli gözleri koyulaşıyor, sokakta yoğurtçu bağırıyor, çocukluğumun Hayırsız adaya sürülen köpeklerinden birinin torunu havlıyor:

— Ruşen Kardeşim! Haydi gidelim! Daha fazla duramıyacağım..

«Biliyorum; o da duramıyacak. Ama duruyor. Orta kat sofa kapısının, inerken sağ kanadının üstünde bir yazıya parmağını uzatıyor. Gotik farflerle Almanca bir cümle: «Das ist die Tür.» Benim yazım! 1914 de ilk Almanca derslerimizin sınıftan eve taşınmış bir parçası.

«Birden zihnimin başka bir köşesinde bir idare lâmbasının fitili açıldı. Kapıyı hızla çevirdim; dıvar tarafı karşımıza çıktı. Zihnimin aradığını bulmuştum. Ben belki beş yaşında iken, beni eğlendirmek için babamın eski usul lâvabonun mermerine kurşun kalemle çizdiği insan ve hayvan resimlerinden birisi de burada idi. Uzun saçlı, dik bıyıklı, yüksek yakalı, Mopasanın «Güzel dost» romanının kabındaki resmi andıran, profilden bir adam resmi; Tanbûrî Cemil Beyin eliyle çizdiği bir resim! En aşağı otuzbeş senedenberi bu kapının arkasında durmuş, tahtanın belki yüz senelik ve ilk yapıldığı zaman sürülmüş yağlı boya cildine karışmış; lâvabo satıldığı, duvarlar badana edildiği için öteki resimler kaybolduğu halde, bu, kapının arkasındaki, işte bir Mısır mumyası gibi burada kalmış. Eski bir tabloyu yeniden keşfetmiş gibi heyecanlandık. Ruşen kapıyı söküp götürmeye kalktı; ben:

— Başka bir zaman gelir, bu parçayı oydurur çıkarırız, dedim.

«Hanımlar bu fikirlerimize hiç şaşmadılar.

«Sonra, düşünebildik ki, bu kapıyı alsak bile onu koyacak bir koleksiyonumuz da yoktur ve bir Tanbûrî Cemil müzesi halinde görmek istediğimiz bu evde, ondan kalmış tek eser, bu kurşun kalemle çizilmiş desenden ibarettir. Varsın dursun!

«Arkamıza bakmadan çıktık.

«Cemil'in hayatına dair, hâtıra ve rivayetlerin dışında, müsbet ve vesikaya dayanan bilgilerimizin fukaralığı yanına bir de, onun mezarının nerede olduğunu bilmemek utancı katılıyor.

«Bence, bir insanın mezarının belli olmasiyle olmaması arasında, esasında büyük bir fark yoktur. İçimizden kaç kişi sevdiklerinin mezarlarını bilirler. Bilseler bile, onlar da öldükleri zaman kendilerinden sonrakiler bu mezarları nasıl ve ne kadar zaman muhafaza edebilirler? Tutank Amen, Napoleon Bonapart, veya Pastörün mezarları bilindiği halde Mozart veya Yunus Emrenin yattıkları yerin bilinmemesi, bu insanların vicdanlarımızdaki yerini değiştiriyor mu?

«Bu suallerle içimde, beni paylayan sesi susturmaya çalışırken, o, mütemadiyen söylüyor:

«— Hayır, öğle değil! diyor. Bu adam senin babandır ve öleli ancak otuz sene oldu. Onun gönüllerde dolu hâtırasının, plâklarda kazılı sesinin bulunması, mezarının yerini bilmene mâni değildir. Tam tersine, yalnız bu sebeple, sade baban olarak değil, ayrıca büyük bir sanatkâr olarak onun mezarını

kaybetmemek, borcundu. Biliyorsun ki süvari yüzbaşısı, ressam Tahsin Bey senelerce o mezarı ihmal etmedi. Kabristanın köşesinden bucağından tek başına topladığı taşlarla ve kendi elleriyle etrafına bir dıvar çevirmeğe çalıştı. Sen de hiç olmazsa bu taşları biraz alçı ile tutturamaz, iki üç senede bir gidip ne oldu diye bakamaz mıydın?»

«Öldüğü zaman, birdenbire büyük bir ağlama buhranına düştüm. Beni alıp Beyazıtta Fuad Vehbi Beyin evine götürdüler. Sonradan işittim ki cenazede pek az insan, ancak onbeş yirmi kişi varmış. «Herhalde ölümü duyulmamış olduğundandır» dendi idi. Ama bir zaman sonra — belki bir sene — Kadı Fuad Efendi ile beraber Merkezefendiye gittim, mezarı gördüm.

«O gün, Yenikapı Mevlevihanesine de uğramış, merhum şeyh Abdülbaki Efendiyi ziyaret etmiştik. Baki Efendi, uzun uzun, hıs ve temkinle babamdan bahsederken bir aralık:

— Merkezefendi kabristanı iyidir. Lâkin zamanla tahribata uğramakta, diğer cihetten yeni yollar yapılarak kabristanlar tadil edilmektedir. Nakli Kubûr için müddeti muayyenenin hulûdünde, inşallah, merhumun bakiyei izamını Dergâhı şerifin haziresine naklederiz. Münasip olur, demiş.

Fuad Efendi de hararetle bu fikre iştirak etmişti. Babamın pek aziz dostu merhum Şeyh Celâl Efendinin oğlu ve Miraciye şair ve bestegârı Kutb-ün-nayî Osman Dede'nin torunu olan Baki Efendi, bütün cedlerinin ve kendisinin bu hazirede, ebedi uykuları için gereken huzur ve emniyete güveniyor, hattâ Tanbûrî Cemil'e de bu huzur ve istirahatten istifade imtiyazını esirgememek inceliğini gösteriyordu. Fakat Nakli Kubûr için kanunî müddet gelip geçtiği halde ne o, ne başka kimse buna teşebbüs etmedik. Bir zaman sonra tekkeler kapandı. İstanbuldaki Mevlevî tekkelerinin en mühimlerinden birisi olan Yenikapı Mevlevihanesinin son şeyhi Abdülbaki efendi, mânevi varlığının yoğurulduğu bütün bir geleneğe rağmen uyanık bir insandı. Başında vakur sikkesi yerine siyah yir melon şapka ile Cağaloğlundaki Türkocağında millî umdelerimiz yolunda birkaç sene çalıştıktan sonra öldü ve herhalde dergâhın hazîresine gömülmedi. Kadı Fuad Efendi ise, vasiyeti mucibince, Merkezefendide babamın mezarına gömüldü. O gün mezar açıldı. Ben, babamın kemiklerini gördüm ve inandım ki toprak da kısmettir.

«Şimdi oralarda, gittikçe ihtiyarlayan serviler arasında, keçiler dolaşıyor.»

Tanbûrî Cemilin Ruhuna Gazel — Yahyâ Kemal Beyatlının en güzel gazellerinden biri bu adı taşır; şiir şudur:

Bezm-i Cemşîdde devran ki kadehlerle döner
Şevk şeb tâ beseher raks-ı mükerrerle döner
Tutuşur meş'alei dille merâyâyi huzûr
Hüsnü aşk ortada bin mâh bin ahterle döner
Cümle ervahı makâmât açılır arşa kadar
Râst mâhûr ile uşşâk muhayyerle döner
Kurtulur pâyi tarab yerden o dem kim melekût
Yere gökten süzülür halkai şehperle döner
Her gelen rind kanar zevke bu mecliste Kemâl
Cânibi rahmete son çektiği sâgarle döner

CEMİL BEY (Topkapulu Ahmed) — Mühendishânenin topçu sınıfından yetişmiş asker fen adamı, Mühendishânenin hicrî 1274 (milâdî 1857-1858) yılı mezunlarından; binbaşı iken Mektebi Harbiye ve Mühendishâne matbaalarında çalışmışdır, gaayetle mâhir bir hakkâk idi, 1311 (1893) de kaymakam rütbesinde (yarbay) ve Tophâne Meclisi âzâsı iken vefat etti.

Bibl. : Esad, Mirâtı Mühendishâne.

CEMİL BEY PEHLİVAN — İkinci Sultan Abdülhamid devrinde Üsküdarın okumuş yazmış kişizâde kabadayılarından; Hâriciye mütercimi Selimiyeli Nuri Beyin kardeşi Yüzbaşı Cemil Bey'dir. Orta boylu, mâvi gözlü, yağlıca, ve fakat mütenâsib endamlı, sıkı vücüdlu, yetmiş okkalıklardan, penceli, icâbında canavar gibi yırtıcı, paralayıcı; dostlarına karşı itaatli, genclere karşı gaayet şefkatli, muhabbetli idi. Adalı Halillerin, Erenköylü Küçük Osmanların başa güreştikleri ve meydanda bulundukları devirde Hasahırlı Abdürrahman ve Zeynel ile büyük ortaya güreş tutardı.

Zâbitaca tescil edilmiş vukuâtı pek çokdur, şimşek gibi bir adamdı. 1305 de (Milâdi 1887-1888) bir gün zil zurna sarhoş iken Galatada Hâlidin Gazinosunda pırpırı kaldırım oğlanı Kız Hidâyeti oynatmak ister, bu yüzden bir kavga çıkar, vak'aya yirmibeş yaşında bir genc olan Komiser Nasûhi Efendi müdahale eder, ve zorba Cemil Bey Pehlivan tabancasını çekdiği gibi bu genc komiseri katleder. Bu cinâyetinden ne cezâ görmüşdür bilmiyorum, 1900-1905 arasında olacak,

yüzbaşılıkdan matrud olan Cemil Bey Sivasa sürüldü ve orada bir kahvehânede tavla oynarken arkasından beline saplanan bir kama ile öldürülmüşdür; sonra bir rivâyet çıkdı: «öldürülmedi, tüfenkci dükkânında, çiftesinde sıkışan fişengi çıkarmaya uğraşırken tüfenk ateş alıp kendi fişengi ile öldü» dediler.

Vâsıf HİÇ

CEMİLE (Küçükpazarlı) — 1935 ile 1937 arasında yirmi yaşlarında ve âfeti devran güzellikde bir sokak kadını, yaz geceleri geç vakitler Küçükpazardan kalkar, o zamanlar etrâfı dar sokaklarla örüşmüş Bozdoğan Su kemerleri etrâfında dolaşırdı, hemen dâimâ başında savruk bir başörtüsü, sırtında basma bir entâri, ve çıplak ayaklarında da takunya bulunurdu. Aslı Sürmenenin bir köyündendi; ince uzun boylu, hurma renkli, kara saçlı, kara gözlü, büyük ağızlı, elleri ayakları büyük büyük, delişmen, türkceyi Karadeniz yalısı halkı ağzının en tatlı âhengi ile konuşurdu. On sekiz yaşında iken Hıdır Ali adında bir gemici tarafından izdivac vaadi ile kandırılıp kaçırılmış, fakat memleketinde evli ve bir kaç çocuğu olan bu genc adamla evlenme imkânı bulamayınca metresliğine rizâ göstermiş, iki yıl sonra da Hıdır Ali bir meyhâne kavgasında tehevvüren katilden mahkûm olunca hâmisiz kalmış, ve Cemile, bir odasında oturduğu evin sâhibesi kadın tarafından teşvik edilerek fuhuş hayatına atılmışdır. İki ay kadar dolaşmış, ahlâk zâbıtası tarafından tescil edilmeden durumu Hıdır Alinin bir arkadaşı öğrenmiş, bir gün o adamın önünde yemin ederek tövbekâr oldukdan sonra bir bekâr uşağı olan bu ikinci gemici ile evlenmiş, ve İstanbuldan kocasının memleketine götürülmüşdür. İstanbuldaki hâtırası, kendisini sokak kadını iken görüb tanımış olan Ahmed Bülend'in yazdığı bir şiir kalmışdır:

Kanlı kanlı gözleri,
Ellerinde ateş kılıçlar,
Fenerler
Yeniçeri heykeli.
Bu muhnik gaz geçince yanlarından
Birer birer sönüb devriliyorlar.
Güzel!
Senin için zar atılır,
Bıçak oynatılır,
Cıgaraya esrar
Rakıya zehir katılır.

Hüsnü KINAYLI

CEMİL EFENDİ (Fındıklılı Şeyh Mustafa) — İkinci Abdülhamid zamanında Sultanahmedde Arabacıbaşı Tekkesi yahud Meczublar Tekkesi isimleri ile meşhur Hâlidiye dergâhının şeyhi; fâziletleri ile tanınmış bir sîmadır; ilk tahsilini gördükden sonra Mühendishâneye girmiş, hicrî 1285 (milâdî 1868-1869) de mülâzim rütbesi ile mezun olmuş, hemen ertesi yıl adı geçen tekkenin şeyhi olan babasının ölümü üzerine, şeyhlik postuna oturmak için pâdişaha bir arîza vererek askerlikden affını istemişdir, dileği kabul edilerek genc mühendis şeyh olmuşdur. Hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi.

Bibl. : Esad, Mir'âtı Mühendishâne.

CEMİL EFENDİ (Şekerci Hâfız) — Geçen asır sonları ile asrımız başlarında yaşamış çok değerli bir bestekâr, çok şöhretli ud virtuozu, bu yönden «Ûdî» diye de anılır. 1861 de İstanbulda doğdu, Şehzâde Camii imamı Hasan Tâhir Efendinin oğludur. On üç yaşında iken babasının vefâtı üzerine geçim kaygusu ile önce bir sene kadar Bedestanda cevâhirci antikacı yanında, sonra da uzunca bir müddet, semtini tesbit edemediğimiz bir dükkân-imâlâthânede şekerci çıraklığı yapdı, ve şekerciliği ileride kendisine meslek, iş olacak derecede öğrendi.

Zamanı, mûsikimizin revnaklı bir devri idi; hevesli ve istidadlı gencler, İstanbulun her semtinde feyz alacak bir mûsiki ve saz üstâdı bulabiliyordu; kibar ve rical konakları genclerle üstadların toplandığı, mûsikinin ön safda yer aldığı sanat mahfilleri hâlinde idi. Şekerci Cemilin, baba evinin geleneği olarak Kur'an hıfzı daha babasının sağlığında dinlenmişdi; sesi güzel, vechen de melâhet sâhibiydi, mûsikiye heves etmiş, ud çalmaya başlamışdı; bir vesîle ile tanışdığı Ûdî Basri Beyden ders aldı; bir gün de hocası genc hâfızı Kadıköyünde devrin pek değerli sanatkârı «Kel» ve «Enderunlu» lâkabları ile meshur Ali Beyin evine götürdü (B.: Ali Bey, Hânende Kadıköylü). Misâfirlerini mütevâzı evinin küçük bir odasında, başında takkesi ev kiyâfeti ile kabul eden bu zât, Basri Beyin: «Cemil, udla bir taksim et de hoca dinlesin..» demesi üzerine genc şekerci hâfızın udunu dinlemiş ve hic acımadan:

— Oğlum!.. sen henüz hiç bir şey öğrenmemissin!.. demişdi.

Bunun üzerine Hâfız Cemil Kadıköylü

Ali Beyin ellerine sarılıp öperek ve ağlayarak kendisine ders vermesini reca etmişdi; ve iki yıl Ali Beyden ders alarak kendisini şöhrete ulaşdıracak feyze kavuşmuşdu. Kendisi anlatırmış: «Ali Beyi buldukdan sonradır ki mûsikinin ne olduğunu anladım» dermiş.

Tarihini tesbit edemedik; mûsiki çalışmaları arasında şekerciliği de gereği gibi öğrenen Hafız Cemil 25-30 yaşları, 1885-1890 arasında Şehzâdebaşında, Şehzâde Camiin tam karşısında bir de küçük şekerci dükkânı açdı ki dükkân zamanımızda da şekerci dükkânıdır. Sâhibi sanat ve edebiyat mahfillerinde şöhrete kavuşurken dükkânını da peşi sıra sürükledi ve orası kibar ve rical vekilharclarının şeker almak için sık sık uğradıkları bir yer oldu. 1894 ramazanında «Servetîfünun» devrin bu meşhur mecmuasında bir başmakalede Şekerci Hâfız Cemilin dükkânını şöylece övüyor:

«Şehzâdebaşının eğlence ve zevk yerlerini sayarken Hâfız Cemil Efendinin şekerci dükkânını unutmamak lâzımdır. Her senenin ramazanına güzel reçeller, şurublar, ve bayramına şekerler, şekerlemeler takdim ederek dil damak tadına düşkün olanları memnun eden Şekerci Cemil Efendi bu ramazânı şerifde de ziyâdesiyle gayret sarf etmişdir».

Yine o yıllar arasındadır ki devrin pâdişâhı İkinci Sultan Abdülhamidin kız kardeşi Mediha Sultanın dâiresine imam olmuşdur. Her halde sultanın ileri sürmesi ile olacak. 1898 de bir irâdei şâhâne ile Mızıkai Hümâyuna alındı, kibar ve rical çocuklarına mûsiki dersleri vermeye başladı; 1908 de meşrutiyetin ilânından sonra Mızıkai Hümayun eski hâlini kaybedince 1911 de kendi isteği ile oradan emekliye ayrıldı ve Mısır hidivi Abbas Hilmi Paşanın dâvetini kabul ederek Mısıra gitti; Mısır sarayında ve Mısırın zâdegân muhitinde çok bir hürmet ve alâka ile karşılandı; Mısırda da pek çabuk şöhret alan bir şekerci dükkânı açmayı ihmal etmedi; 1913 yılı sonlarında orada refâh içinde vefât etti; kabri Mısırdadır.

Oğullarından Mehmed Ali Beyle Nureddin Bey Kadıköyünde şekercilik ile meşguldürler (1958).

Şekerci Hâfız Cemil Efendi pek çok şarkı ve peşrev bestelemişdir.

Sermed Muhtar Alus: «Gencliğimizde Şekerci Hâfız Cemilin hicazkârdan «Lâyık mı sana bu dili sevdâzade yansın» ve hicazdan «Bir nigâh et ne olur hâlime ey gonce dihen» şarkıları ile İsfahandan «Karâr etmez gönül mürgi...» semâîsi hepimizin ağzında dolaşırdı. Üç oğlu bir kızı vardı, torunlarından güzel bir delikanlı haytalık yoluna sapdı, serserî oldu, köprü altlarında yattı; pek efendi kişiler olan amıcaları bu çocuğu niçin korumamışlardır anlayamadım» diyor.

Bibl. : M. Kemal İnal, Hoş Sadâ.

CEMİLÎ — Onbeşinci asır sonu ile onaltıncı asır basında yaşamış şâirlerden; meşhur bir şuerâ tezkiresi müellifi Kastamonulu Lâtîfî: «Aslı Türkistanlıdır, şiirlerinin çoğu Nevâî tarzındadır, Nevâînin üç cild dîvânında olan şiirlerin hemen hepsine kaafiyeler kaafiye nazîre söylemişdir, ama yazdıkları yalnız vezin ve kaafiyede nazîredir, sanat, hayal, letâfet ve sözde nazîre değildir» diyor ve şu beytini tezkiresine örnek olarak alıyor:

Bulmasun ol encümen ki ande sahbâ bulmaya
Bulmasun sahbâ dahi ger bir dilârâ bulmasa

Bibl. : Lâtifî, Şuerâ Tezkiresi.

CEMİL PAŞA — (B.: Topuzlu Cemil)

CEMİYETİ İLMİYEİ İSLÂMİYE — 1908 inkılâbından sonra ilk kurulan cemiyetlerdendir, medreseli ulemâ tarafından kurulmuşdur.

Cemiyet kurulur kurulmaz fikirlerini neşretmek için «Beyânülhak» adında bir de mecmua çıkarmaya başlamışdır. Bu mecmuada «Cemiyetimiz» başlığı altında neşredilen bir makalede cemiyetin maksad ve gaayeleri şöyle anlatılmışdır: «Ulemâ, uhdesine düşen ve icrâsında dinî mecburiyet olduğu halde istibdadın tesiri ile yalnız tasavvurda kalan yüksek vazifelerini şimdi kemâli ehemmiyetle ifaya karar verdi ve hemen bir cemiyeti ilmiyei tesis etti. «Evvelâ cemiyetimiz bir cemiyeti siyâsiyei vataniyedir. Doğrudan Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetine bağlıdır. Onun takib ettiği siyasî mesleği takib edecekdir. «Sâniyen bir cemiyeti ilmiyedir. İstanbul ve taşra medreselerinin ihyası, ve tahsilin yükselmesi ve talebenin her türlü ilimlerden hisseyâb edilebilmesi çârelerini düşünecek, ve ibtidâî ve sâir mekteblerde tahsili dinîyi nazarı îtibara alacak, ve âid oldukları makam nezdinde teşebbüsâtı lâzimede bulunacakdır.

«Sâlisen cemiyetimiz bir cemiyeti dinîyedir. Gerçek mevkut ve gayri mevkut cerîdelerle ve ri-

sâlelerle, gerek vaaz ve naşihat suretiyle müslümanların dinlerine olan merbutiyetlerinin tamamiyle takviyesine çalışacak, ve her sınıf halka zaruriyâtı diniyesini ve istitaatı nisbetinde ahkâmı islâmiyeyi tefhim ve tebliğ edecek, ve lüzum göreceği yerlere birer heyeti ilmiye gönderecekdir...».

Fakat çok geçmeden bu Cemiyet, İttihad ve Terakki Fırkasının siyasî tutumu ile bağdaşamadı; kendi organı olan Beyânülhak Mecmuası ile, «Ahanı âmâli meşrûtiyeti meşrûayı muhafaza ile islâmiyetin terakkî ve teâlisine hizmetden ibâret bulunan Cemiyeti İlmiyei İslâmiyenin İttihad ve Terakki Cemiyetine râbıtası olmadığı ilân olunur» diye o siyâsî fırka ile münâsabetini kesdi, fakat kendi müstakil siyasî faaliyetine devam etti. Beyanülhakda, meşrû meşrûtiyet yolundan ayrılmış olmakla ittiham edilen İttihad ve Terakki Fırkası da bu cemiyeti «dini siyâsete âlet ederek irticâı körüklemekle» tehdid etti; ve 31 mart vak'asını hatırlattı. Nice mâsum ve gariblerin kurşuna dizilip asıldığı ve kanlı vak'anın hâtırası karşısında da Cemiyeti İlmiyei İslâmiye faaliyetine devam edemeyerek dağıldı.

Bu cemiyetden millî kütübhânemize cildlik Beyânülhak Mecmuası kalmışdır, pek vâkıfâne kaleme alınmış makalelerle doludur.

Osman Nuri ERGİN

CEMİYETİ SOOFİYE — Birinci Cihan Harbinin son felâketli yılı olan 1918 de, felâketli mütâreke yılı başında millî birliği koruma, felâket karşısında toplumu uyandırma yolunda kurulmuş cemiyetlerden biridir; âzâları İstanbuldaki tekkelerde toplanıp konuşurlar idi. Bu cemiyetin nizamnâmesinde şunlar yazılıdır: «Biccümle ehli tarik beyninde şeairi islâmiyeden bulunan uhuvveti dinîyeye revâbıtını teyîd ve tevsîk, ve mekârimi ahlâkın tesîs ve muhâfazasına hâdim olan esâsat ve meâliyâtı soofiyeyi neşir ve tâmim, ve fukarâ ve dervîşânın zarûret ve ihtiyâcını ref' ve tehvin eylemek maksadı ile merkezi Dârüsseadette (İstanbulda) olmak üzere Cemiyeti Soofiye adı ile bir cemiyet tesîs edilmişdir. Cemiyeti Soofiye bir heyeti hayriye olduğundan siyâset ile aslaa iştigal etmez meşâyih ve dervîşan ve muhibban, velhâsıl kâffei ehli tarik Cemiyeti Soofiyenin âzâi tabiîsinden, ve cemiyete kaydolunanlar âzâyi mukayyedesindendir».

Böylece kurulan cemiyetin idâre heyetine şu zatler seçilmişdir:

Birinci Reis : Şeyhülislâm Mûsa Kâzım Efendi
İkinci Reis : Urfa Mebusu Şeyh Safvet Efendi
Azâ : Dersiâm ve mukarrir Üsküdarlı Şeyh Osman Efendi
Azâ : Sünbülefendi şeyhi Kutubiddin Efendi
Azâ : Meclisi Meşâyih reisi Tevfik Efendi
Azâ : Yenikapu Mevlevîhânesi şeyhi Abdülbâki Efendi
Azâ : Unkapanı Buhârî Tekkesi şeyhi Ali Efendi
Azâ : Meclisi Tetkikaati Şeriye âzâsından Şevketî Efendi
Azâ : Meclisi Tetkikaati Şeriye âzâsından Said Efendi
Azâ : Dârülfünun müderrislerinden İzmirli İsmail Hakkı Bey
Azâ : Rumelihısarında Nafibaba Tekkesi şeyhi Mahmud Bey
Azâ : Kaadirîhâne şeyhi Abdüşşekûr Efendi
Azâ ve kâtibi umumî: Pîrîpaşa şeyhi Nurullah Bey
Azâ ve muhasebeci : Şeyh Reşid Efendi
Azâ ve muhâsebeci : Taşburun Tekkesi şeyhi Sadeddin Efendi
Azâ ve muhasebeci : İmâmısânî Niyâzi Efendi

O karanlık zamanda hiç bir şey yapamayan bu cemiyet bir kaç toplantıdan sonra dağılmışdır.

Bibl. : Osman Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, I.

CEMİYETİ SOOFİYEİ İTTİHADİYE — 1909 inkilâbında her sınıf ve cemaate cemiyet hâlinde toplanma hürriyeti verildiği sırada muhtelif tarîkatlere mensub olan kimseler de bu hakdan faydalanarak bir cemiyet kurmaya teşebbüs ettiler. Esâsen cemiyet kurmadan önce «Cerîdei Soofiye», «Tasavvuf», ve «Muhibban» isimleriyle muhtelif zümrelerin çıkarmakda oldukları mecmualarla diğer dinî mecmua ve gazetelere yazdıkları makaalelerle tekke ve tarikat mensubları da memlekette bir varlık olduklarını herkese gösteriyorlardı. Fakat tarikatlerin kendi aralarında ayrılıklar, bir de tekke mensubları ile medreseli ulemâ arasında geçimsizlik bu zümrenin bir cemiyet kurmasını çok zorlaşdırıyordu. Bu işe o devrin basın âleminde tanınmış Hacıbeyzâde Muhtar Bey adında bir zât teşebbüs etti; garibdir ki kendisi, diğer bütün tarikatlerce sevimsiz görünen bektâşîlik ile tanınmışdı; Muhtar Bey, çıkarmakda olduğu «Muhibban» isimli mecmuayı bu cemiyet kurma yolunda kullandı. Mutlakiyet devrinde sürgüne gönderilip hayli cevir ve cefâ çekmiş Şeyh Nâil Efendi adında bir zâtın yazdığı «Cemiyeti Soofiyei İttihadiye» nizamnâmesini mecmuasında neşretti (1911); fakat cemiyeti kurmak imkânı bulunamadı.

Osman Nuri ERGİN

CEMİYETİ TEDRİSİYEİ İSLÂMİYE — Büyük bir ilim ve şefkat ocağı olan Dârüşşefakayı (Darüşşefaka Lisesini) kuran ve bu bir asra yaklaşan bir zaman içinde bu müesseseyi emsalsiz ciddiyet ile idâre eden, vatanımıza binlerce kıymetli insan yetişdirme imkânı sağlayan büyük hayır cemiyeti; bir ara ismi «Türk Okutma Kurumu» na çevrilmiş, fakat bu isimde başka bir dernekle karıştırıldığı için tekrar eski ismini almışdır; kısa bir müddet sonra adı yine değiştirilmiş, «Dârüşşefaka Cemiyeti» olmuşdur, hâlen bu son isim altında çalışmaktadır.

Kendisi de Darüşşefakanın âguuşî şefkatinde yetişmiş olan eski belediye mektubcusu merhum Osman Nuri Ergin «Türkiye Maarif Tarihi» adındaki eserinde bu hayır cemiyetinin kuruluşunu şöylece anlatıyor:

«Hicrî 1272 (milâdî 1855) de ıslahat fermanının neşrinden sonra şimdi azlık dediğimiz gayri müslim unsurlar yâni ermeniler, rumlar ve musevîler, hattâ ecnebîler İstanbulun ötesinde berisinde kiliselerinin ve cemaatlerinin yardımı ile ve temin ettikleri iânelerle büyük büyük mektebler yaparak veya açarak kendi çocuklarını okutmaya başladıklarını, ve bu mekteblerden çıkanların hayat ve ticaret sahalarında iyi mevkîler edindiklerini gören bir kısım müslümn mütefekkirleri tıbkı onlar gibi fakir müslüman çocuklarını okutmak ve onlara hayatda lâzım olacak derecede bazı şeyleri öğretmek istemişlerdi.

«Bu mütefekkirleri ilk önce bu hayırlı yola sevk eden bilhassa esnaf çırakları olmuşdur. Sabahları Büyükçarşıya giden esnaf çıraklarının çarşı açılıncaya kadar çarşı kapusu önünde, kahvehâne ve çaycı dükkânlarında boş vakit geçirdikleri görülerek, boş geçen şu zamandan istifade ile onları biraz okuma yazma ve hesab öğretmek, ve bâzı ahlâkî ve içtimâî esaslar telkin etmek maksadı ile bu mütefekkirler hicrî 1281 (milâdî 1865) de «Cemiyeti Tedrisiyyei İslâmiye» adında bir cemiyet kurmuşlardır.

«Cemiyetin kurucu âzâları şu zatlerdir: Yusuf Ziya Bey (Bu cemiyet fikrini ortaya ilk koyan zat, sonra maliye nazırı Yusuf Paşa olacaktır) Ahmed Muhtar Bey (Müşir Gazi Ahmed Muhtar Paşa), Vidinli Tevfik Bey (meşhur matematik bilgini müşir Vidinli Tevfik Paşa), Ali Nakî Efendi (ilk mebusan meclisinde Trabzon mebusu).

«Diğer azalar şu zatlardır: Sikkezenbaşı Abdülfettah Efendi, âmedî hulefâsından Memduh Bey(dâhiliye nâzırı Memdut Paşa), terceme odası hulefâsından Mehmed Âsım Bey (Peşte konsolosu), mezâhib odası hulefâsından Mustafa Refik Bey (adliye nâzırı Manyâsîzâde Refik Bey), terceme odası hulefâsından Sâdullah Bey (Viyana sefiri Sâdullah Paşa), Anadolu vâridat mümeyyizi Galib Bey (evkaf nâzırı Galib Paşa), Defterhâne başkâtibi Nazmi Bey, hâriciye mektubi kalemi hulefâsından Mahmud Ekrem Bey (şâir edîb Recâîzâde Ekrem Bey), mirilivâ Mehmed Selim Paşa, bahriye muhasebecisi İzzet Bey, Topçu Mektebi fenni mimâri muallimi yüzbaşı Ali Bey, Harbiye îdâdisi farisî muallimi Cebbar Efendi, esham muhasebesi mühimme odası hulefâsından Mehmed Râşid Bey, Seraskerlik mübâyaat kalemi hulefâsından Cemal Bey, Beykoz nâibi Mûsa Kâzım Efendi, Bâbıâli terceme odasından Ahmed Kâmil, Ahmed Rifat, Mehmed Rifat Beyler, Dâri Şûrâyi Askerî âzâsından Mehmed Selâmi Paşa, Meclisi Has âzâsından miralay Ahmed Râşid Bey, erkâniharb kaymakam Osman Nuri Bey, Dr. Kırımlı Aziz Bey, Dr. Binbaşı Hüseyin Sabri Bey, Harbiye nezâreti hulefâsından Mehmed Tevfik Bey, Emin Bey.

«Önce Büyük Kapalı Çarşının Örücüler Kapusundaki sibyan mektebi bu işe tahsis edilmiş, fakat tâmir edilip tedrisâta başlamadan yanmışdır. Bunun üzerine Bayazıdda Simkeşhâne binâsı köşesinde ve sebil üstünde Emetullah Vâlide Sultan Mektebi Evkaf tarafından tâmir ettirilerek bu işe tahsis olunmuşdur.

«O zamanın büyük gazetelerinden Tasfiri Efkâr bu hâdiseyi şöyle anlatıyor:

> Eshâbı zârûriyeye mebnî vaktiyle okuyub yazmaya muvaffak olamayan her sınıf ahâlii müslimeye akaaidi diniyeyi tâlim ile az vakitde mektub, sened ve evrâkı sârei kıraat ve tahrir edecek mertebe tahsîli liyâkat ettirmek niyeti hayriyesi ile ve Cemiyeti Tedrisiyyei İslâmiye nâme ile bir cemiyet teşekkül etmişdir. Dersler esnaf ve sâireye teshilâta medar olmak üzere Çarşısının küşâdından ve iş zamanı hulûlünden evvelce îtâ olunacakdır... Mektebe devam edecek şâkirdânın kâffesine ders kitabları ile yazı kâğıdları gibi mühimmâtı tahsiliye cemiyet tarafından meccânen verilecekdir. Talebeye sabahları bir buçuk veyâ iki saat Elifbâ ve Kelâmıkadim ve İlmihal ve bazı türkce kitablar ve hesab ve hendese ve coğrafya mukaddemâtı öğretilecekdir.

«Tâmir işleri ve sâir hazırlıklar bitirilerek tedrisâta o sene zilkaade ayının başında, yâni 16 mart 1281 (28 mart 1865) de biri elifbâ, ötekisi hesab olmak üzere önce iki ders ile başlanmışdır.

«Mektebin tedrisât hususunda az zamanda gösterdiği muvaffakiyet esnaf çırakları arasında o kadar rağbet uyandırmışdır ki mekteb dershâ-

nesi talebeyi alamadığından Aksarayda Ebûbekirpaşa Mektebi de cemiyetin idâresine verilmiş, bir kısım talebeye de orada ders verilmeye başlanmışdır. (Aksaraydaki Ebûbekirpaşa Mektebi Çakırağa Camiinin karşısında idi. Bu mektebin başına, cemiyete âzâ olarak katılan Cevdet Efendi isminde bir muallim getirildi, ki bu zât elifbâ öğretmene kolay bir metoda sâhib olduğu için Aksaraydaki mekteb kısa bir zaman sonra Elifbâcı Cevdet Efendi Mektebi diye meşhur oldu).

«Dersleri cemiyet âzaları okutuyordu. Yusuf Ziya Bey ve Vidinli Tevfik Bey gibi riyâziye âlimleri bu mekteblerde esnaf çıraklarına hesab öğretmeye çalışmışlardır. Meşhur vatan şâiri Namık Kemal Bey burada fahrî olarak imlâ hocalığı yapmışdır. O Parise gidince bu dersi Ali Naki Bey üzerine almışdır. Bayazıdda sebil üstündeki Vâlide Mektebinde tedrisât 1290 (miâdlî 1874) yılına kadar dokuz sene devam etti.

«Cemiyet âzaları kendi malları yeni ve büyük bir binâda yeni bir mekteb açmayı düşünürler iken Paris sefirliğinden ayrılarak İstanbula gelen ve cemiyete âzâ olan Sakızlı Esad Paşa açılacak mektebin nasıl bir müessese olacağını târif etti ve hattâ mektebin adını bile koyarak «Dârüşşefekatül İslâmiye» dedi. Esad Paşa ilhâmını Paris civarında gördüğü «Prytanée militaire de la Flèche» adındaki bir fransız mektebinden almışdı. Darüşşefeka adı cemiyetçe kabul edildi ve hemen faaliyete geçildi. Mektebin inşâsına 1867 de başlandı, yapı 1872 de tamamlandı, ve Dârüşşefekanın kapuları müslüman yetim çocuklara koruyucu iki muazzam kanad bibi açıldı. (B.: Dârüşşefeka, Dârüşşefeka Lisesi)» (Osman Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarihi).

Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiye, yeni adı ile Dârüşşefeka Cemiyeti bütün türk milletinin gönülden bağlanmış olduğu çok büyük bir hayır müessesesidir. Kurulduğu tarihden bu yana bu cemiyete büyüklü küçüklü pek çok milk, irâd bağışları yapılmışdır, en son en büyük bağışlardan birini General Süreyyâ İlmen yapmışdır ki kendisini dâimâ hayırla andıracakdır. (B.: İlmen, Süreyyâ).

Cemiyetin hâlen sâhib olduğu emlâk ve cemiyetin yıllık geliri bu ansiklopedinin konusu dışında kalır. İstanbul Ansiklopedisinin temennisi, Darüşşefeka Cemiyetinin, Darüşşefeka Lisesini bitiren gençlere, batı memleketlerinde ihtisas tahsillerini yapdırma imkânlarını da sağlamasıdır.

CEMİYETİ TERBİYEİ İSLÂMİYE — Balkan Harbinde Rumeliyi kaybetmemiz, Bulgarların Çatalca önlerine kadar geldiği, top seslerinin İstanbuldan duyulduğu sırada, dinî bir birlik ve uyanma duygusu ile kurulmuş bir cemiyettir.

Cemiyetin ilk müteşebbisi Mısırlı Mehmed Şer'î Paşadır; âzâlarının çoğu da arab unsuruna mensubdur. Bu zât o sırada İstanbula gelerek bâzı kimselerle görüşmüş, ve bu isimli bir cemiyet kurulmasına ön ayak olmuşdur. Cemiyetin Mısırda ve diğer islâm memleketlerinde de şûbeleri bulunacak, gaayesi «İttihâdı İslâm», islâm Birliği olacakdı. İstanbul gazeteleri o felâketli günlerde bu Cemiyeti İslâm âleminin Türkiyeye yardımını sağlayacak bir teşebbüs zannetmişler ve günlerce cemiyetden bahsetmişlerdi. Bir müddet sonra cemiyetin adındaki «terbiye» kelimesi hoş görülmeyerek «hayriye» ye çevrildi. Açılış töreni Perapalas Oteli salonlarında pek tantanalı bir şekilde yapıldı, fakat barınabilmek için kendisine Nuru Osmaniye Camii sibyan mektebinde küçücük bir odayı zor buldu, ve orada kimsenin haberi olmadan, söndü, kapandı.

Osman Nuri ERGİN

CEMİYETİ TIBBİYEİ ŞÂHÂNE — Kırım harbi sırasında İstanbula gelmiş İngiliz ve Fransız ordularındaki hekimlerle, büyük ekseriyeti gayri müslim, ve bilhassa rum azınlığına mensub İstanbuldaki meslekdaşlarının 1855 de kurdukları bir kulübün adıdır; Beyoğlunda yaşayan ecnebi hekimlerle rum hekimlerinin, münevver bir tabakanın rûhî ihtiyacını tatmin edecek bir teşekküle şiddetle ihtiyacından doğmuşdur. Kurucuların başında Dr. Poyer adında bir zât bulunmuşdur; kulübe bu isim verilmekle devrin pâdişahı Abdülmecidin de himâyesi temin edilmişdi. Bu cemiyetde verilen fransızca konferanslar yalnız tabâbete inhisar etmiş, ve muhakkak ki Türkiyede tıbbî çalışmalara yeni bir ufuk açmışdı. Sonra buradan mülhem olarak rum doktorların önayak olmasi ile bir «Rum Cemiyeti Edebiyesi» kurulmuş, bu yeni kulübün toplantı yeri de Beyoğlunda Büyük Sakızağacında Mektebi Tıbbiye muallimlerinden Dr. Mavroyani Beyin 15 numaralı evi olmuşdu. (B. Rum Cemiyeti Edebiyesi).

Cemiyeti Tıbbiyei Şâhânenin faaliyetini ne zamana kadar devam ettirdiği tesbit edilemedi.

Bibl. : Osman Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, II.

CEMRE, CEMRELER — Arabca ateş koru mânasına «cemr» kökünden gelir; eski takvimde havanın, suyun ve toprağın ısınmaya başladığı zamanları gösterirdi. Hüseyin Kâzım Beyin Büyük Türk Lugatında: «Bahardan biraz evvel havaya, suya ve toprağa ârız olan harâret, cem-

rei ûlâ (Birinci cemre) be havâ, cemrei sâniye (İkinci cemre) be âb, cemrei sâlise (üçüncü cemre) be hâk tâbirlerine tesâdüf olunur» diyor.

Cemreler için İstlnbul halk ağzı güzel bir tekerleme vardır, üç cemre yıldızların oğlu üç kardeş kabul edilir:

Üç birâderler
Kevâkibzâdeler
Biri meşrebi havâî
Biri deryâde yüzer
Biri hâkipâye yüz sürer.

Türk Ansiklopedisinde «cemre» maddesi çok güzel, çok aydın yazılmışdır; fakat o eserde maddeler ayrı ayrı imzalanmadığı için muharririni maalesef öğrenemiyoruz; aşağıdaki satırları o güzel yazıdan alıyoruz:

«Eskiler yılı, Kasım Günleri ve Hızır Günleri diye ikiye ayırmışlardır. Kasım 180, Hızır ise 186 gündür. Kasım, kasım ayının 8. inci günü girer. Kasımın 46 sında kırk gün mânâsına gelen «Erbaîn», 86 sında da elli gün anlamına gelen «Hamsîn» girmiş olur ki bu suretle kışın en şiddetli zamanları sayılan doksan gün geçmiş olur. Kasımın yüzü «Geldik yüze, çık düze», yüz ellisi ise «yüzelli, yaz belli» sözü ile karşılanır. Kasımın 105 inde (19 - 20 şubat) birinci cemre havaya, 112 sinde (26 - 27 şubat) ikinci cemre suya, 119 unda (5 - 6 mart) üçüncü cemre toprağe düşer; yâni bu tarihlerde önce havanın, sonra suyun, sonra da toprağın ısındığı kabul edilirdi.

«Halk, bilhassa kadınlar cemreye «Cemile Hanım» derler, ve: — Birinci cemre benim, ikinci cemre filânın, üçüncü cemre de falanın... diye bu günleri benimsiyerek havanın iyi veyâ fırtınalı oluşu ile kime âid ise onun huyu arasında bir münâsebet bularak eğlenirler...» (Türk Ansiklopedisi, cild X).

CENÂBÎ BEY — Kanunî Sultan Süleymanın makbul bendelerinden; büyük imparator seferlere çıktığında bu zâti dâima beraberinde götürürdü; hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi; aşağıdaki beyit, şiir ile de uğraşan Cenâbî Beyin o vâdideki dilinden örnekdir:

Olsa peydâ dûdi âhım gözlerim giryan olur
Ebri zulmet zâhir olsa lâ cerem bârân olur

Bibl. : Lâtifî, Şuerâ Tezkiresi.

CENÂBÎ BEY (Rıdvanzâde) — Onbeşinci asır sonu şâirlerinden; aslı Amasyalıdır, İkinci Sultan Bayezıdın şehzâdeliği zamanında Amasyada iken kapusuna aldığı bendelerindendir; bilgili, hoş huylu, nâzik bir kişiydi; hattat denilecek kadar güzel yazısı vardı, yazı sanatı kaidelerini çok iyi bilirdi; aşağıdaki beyit şiir diline örnekdir:

Çü fırsat işye elverdi geçür hoş gel bu devrânı
Bugünü koma yârına ki götürmez bu devr anı

Yavuz sultan Selim zamanında vefât etti.

Bibl. : Lâtifî, Şuerâ Tezkiresi.

CENAB ŞEHABEDDİN — Edebiyatı Cedidenin Tevfik Fikret ve Hâlid Ziyâ ile üç büyük şöhretinden biri; Fikret şâir, Halid Ziya nâsir, Cenab ise hem şâir, hem nâsir oldu; ve nazmı da nesri de aynı edebi mektebin diğer iki üstâdından çok ayrı, farklı oldu.

Pilevne şehidlerindlen Osman Şehabeddin Beyin oğlu olan Cenab hicrî 1282 (milâdî 1865-1866) da Manastırda doğdu, 1293 (1876) de on bir yaşlarında iken İstanbula geldi; o vaktin mektebleri arasında lisan tedrisatına verdiği ehemmiyetle tanınmış Mektebi Feyziyeye girdi; orada ders kitabı olarak eline aldığı «Tuhfei Vehbi» ile vezin ve kaafiye sanatları/o küçük yaşındaki bilgileri arasına girdi; İdadide lisan ve kitâbet derslerinde seçkin bir talebe oldu. O devrin günlük siyasî gazeteleri, istibdad baskısı altında siyâsetle meşgul olmadıkları için sayfalarında edebiyata geniş yer ayırırlardı; gazeller, şarkılar, kasîdeler, her konuda tarihler, mersiyeler, yeni vâdide manzûmeler günlük gazetelerde neşredilirdi; Cenab da Tercümanı Hakikat gazetesinin edebî sütunlarında çıkan gazellere nazîreler yazdı, fransızca antolojilerden tercemeler yaparak gazeteye gönderdi; bir yandan da ciddî bir alâka ile Türk edebiyatı üzerinde çalışdı, Namık Kemali, Abdülhak Hâmidi, Recâizâde Mahmud Ekremi okudu, Muallim Naci mektebinin faaliyetini tâkib etti, ve onlardan klasik dîvan şiiri üstadlarına gitti. Şeyh Galibi, Nedimi, Fuzuliyi, Bâkiyi anlayarak okudu; o divan üstadlarına kusursuz nazîreler yazacak kadar zengin bir lûgatçeye sâhib oldu. «Saadet», «Şafak», «Gülşen», «Sebat» gibi gazetelerde manzûmeleri beğenilerek neşredildiği zamanlar 15-16 yaşlarında bir genç, hattâ bir çocukdu. Cenabın bu şiir istîdâdı için verâsetin de tesîri vardır derler; büyük babası Mustafa Bey sadrazam Hüsrev Paşanın divan efendiliğinde bulunmuş, kalem erbâbındandı; babası Osman Şehabeddin Beyin metrûkâtı arasında tamamlanmış bir «Nümûnei İnşâ» bulduğunu da Cenab kendisi nakletmişdir.

Mektebi Tıbbiyeye girdi ve 1305 (1888) de tıb doktoru diploması aldı. meslekî ihtisas için Parise gitti ve dört sene orada kaldı, dönüşünde Haydarpaşa Hastahânesine verildi.

Parisde geçen dört yılı, ona fransız edebiyatı ile yakından meşgul olma imkânını vermişdi, divan edebiyatının mahdud kalıblar içinde ve sâdece bir hayâl âleminde dolaşdığını Fransada anlamışdı, batının sanat anlamının, yeni sanat doktrinlerinin Türkiyede anlaşılmadığını görmüşdü; Türk edebiyatının yeni bir sanat hamlesine muhtac olduğuna kanaat getirdi; yalnız nazım ve nesirde değil, tefekkürde yenilik. inkilâb lâzımdı.

Avrupa dönüşünde genc doktorun manzumeleri artık bir batılı düşüncenin, duygunun eserleri oldu, yazı dili de değişti, her mısraında şahsiyeti vardı; «Mekteb» mecmuasının edebî yazı işleri müdürlüğünü hiç tereddüd etmeden üzerine aldı. Aynı mecmuada yeni imzalar toplanmışdı: Süleyman Nazif, Tevfik Fikret, Hüseyin Câhid, Mehmed Rauf gibi. Mektebin münderecatı diğer mecmualara hiç benzemiyordu; titiz kalemler yeni bir dil ve yeni bir düşünce, felsefe ile konuşuyordu. Bir müddet sonra bu kalemler, bu yeni edibler Ahmed İhsanın «Serveti Fünun» mecmuasında toplandılar, ve Serveti Fünunda Edebiyatı Cedîde doğdu. Eskiler tarafından çok hücuma uğradılar; fakat hükmü zaman verdi ve Edebiyatı Cedîde bir büyük mekteb olarak tarihî devrini dolduruncaya kadar yaşadı. Edebiyatı Cedidenin, geniş sanat bilgisi ile en nüfuzlu sîmasının Cenab olduğu, Fikretin dahi onun tesîri altında kaldığı, bugün Edebiyatı Cedîdeyi iyi tedkik edenlerce bir hakikattır.

Cenab Şehabeddin bir tabib olarak Hicaza gönderildi, oradan «Hac Yolunda» adlı eseri ile döndü; tâze, hayat dolu yazılar. Asıl mesleğinde bilfiil hekimlik yapmamışdır diyebiliriz; Meclisi Kebiri Sıhhiye âzâlığında, Dâire Umûru Sihhiye müfettişliğinde bulundu. 1914 de tekaüd olduktan sonra asıl yerine geçdi, İstanbul Darülfûnununda önce fransızca muallimi, sonra Edebiyat Fakültesinde Türk Edebiyatı müderrisi oldu; mütareke senelerinde Peyamı Sabah gazetesinde tuttuğu yol Cenabı Darülfünundan ayrılmak zorunda bırakdı, hatta bir ara memleketini terkederek Avrupaya gitmek mecburiyetini duydu Vatana döndükten sonra Bakırköyündeki evinde münzeviyâne yaşadı, ve 13 Şubat 1934 salı günü orada vefat etti: ölümünde 69 yaşında idi.

Köşesinde unutulmuş zannedilen Cenab Şehabeddinin ölümü İstanbulda ve bütün memleketde derin bir teessürle karşılandı. O yıl şubatı çok karlı olmuşdu; Cenab, Bakırköyü mezarlığına 14 şubat perşembe günü müdhiş bir kar fırtınası içinde defnedildi; fırtına, tipiye rağmen büyük şâirin yüzlerce hayranı son teşyîde bulunmak üzere Bakırköyüne gitti. Basın ile beraber herkes o gün şâirin «Elhânı Şitâ» adındaki manzûmesini hatırladı; yıllarca evvel yazdığı mısrâlar, cenâzesinde bulunanların dudaklarından, ona mahsus bir cenaze marşı nağmeleri gibi dökülüyordu:

Cenab Şehâbeddin
(Resim : S. Bozcalı)

Bir beyaz lerze, bir dumanlı uçuş,
Eşini gaaib eyliyen bir kuş
Gibi kar
Geçen eyyamı nevbaharı arar..
Ey kulûbun sürûdu şeydâsı,
Ey kebûterlerin neşîdeleri,
O baharın bu işte ferdâsı.
Kapladı bir derin sükûta yeri.
Karlar
Ki hamûşâne dembedem ağlar!
Ey uçarken düşüp ölen kelebek
Bir beyaz rîşei cenâhı melek
Gibi kar
Seni solgun hadîkalarda arar.
Sen açarken çiçekler üstünde
Ufacık bir çiçekli yelpâze,
Na'şın üstünde şimdi ey mürde
Başladı parça parça pervâze
Karlar
Ki semâdan düşer düşer ağlar!
Uçtunuz gittiniz siz ey kuşlar,
Küçücük sersefid baykuşlar
Gibi kar
Sizi dallarda, lânelerde arar.
Gittiniz, gittiniz siz ey mürgan,

Şimdi boş kaldı serteser yuvalar,
Yuvalar da yetimi bîefgan!
Son kalan mâi tüyleri kovalar
Karlar
Ki havâda uçar uçar ağlar.

Ölümünden on iki gün evvel, 30 Ocakda Midhat Cemal'a şu mektubu göndermişdi:

«Anlıyorum ki haberiniz yok: Bendeniz bundan yirmi gün evvel vahim bir «congestion cerebrale» buhranına uğradım. On beş gün yatakta kımıldanamıyacak halde idim. Akil Muhtarla beraber tedavi eden hekimler yazmak değil, okumak ve hatta düşünmekten beni tahzir ettiler .. Şu yazımdan anlıyacaksınız ki ellerim hazan yaprakları gibi titriyor...»

Cenabı çocukluk çağından tanımış olan Hüseyin Suad, onun ölümünden sonra Akşam gazetesinde «Cenab Şehabeddin» adı altında on makale neşretmişdir (21 mart - 23 nisan 1934), bu yazılar, Cenabın mufassal bir biyografisini yazacaklar için muhakkak okunmalıdır.

Cenabın ölümünü haber alan Abdülhak Hâmid, Cumhuriyet Gazetesi sâhibi ve başmuharriri Yunus Nadiye şu mektubu yollamış idi:

Ah Yunus Nadi Beyefendi,

Ben de sizin gibi şaştım kaldım! Vefâtının ihtimali olmamak lâzım gelen Cenab Şehabeddin de vefat etmiş öyle mi? Henüz gazeteleri görmemiştim.

Yalnız ona değil, hem onu bilenlere ve sevenlere yazık, en büyük üstatlarından bulunduğu edebiyatımıza yazık, hatta Cenabın öldüğünü duyduğum için bana da yazık!

Bu beyaz sahifeye bu siyah sözleri nakledderken biraz da utanıyorum:

Benim pek muazzez ve muallâ dostum ve en büyük ve en mütefennin şâir ve edibimiz Cenab Şehabeddinin edebiyatımıza emsalsiz hizmetleri olduğu gibi, benim yazılarımın da intişar ve iştiharına onun bînazîr kaleminin çok himmeti olmuştur. Diyebilirim ki, ben o yegâne üstadın bir ihtiyar tilmizi idim. Bu sözüm mahviyete yahut riyâya hamlolunmasın. Zâten bu iki ihtimalin bence yeri yoktur. Vicdanî bir kanaatle yazıyorum ki asrın en râyiç edebiyatı olan garp edebiyatında Cenab hepimizin üstâdı idi. Hâlâ da öyledir. Müessir iğtiyap etmekle eser kaybolmaz. Ve mürûru zamanla onun her eseri bir neveser olacaktır!

13 şubat 1934 ne fena tarih!

Abdülhak Hâmid

Kıymetli edebiyat muallimlerinden ve münekkid Şehabeddin Süleyman Bey merhum Cenabın edebî hüviyetini şu satırlar ile anlatıyor:

«Hac Yolunda, Evrâkı Eyyâm, Avrupa Mektubları, Nesri Harb ve Nesri Sulh, Âfâkı Irak isimli kitablarında, süslü billûr içine saklanmış hakikî hayat ve tabiat ufuklarının güzelliği vardır. Tahsili kuvvetlidir, ictimâiyatdan, tarihden anlar; tenkidin, sanatın şartlarını bilir; muhtelif gazetelerde çıkan mütenevvi mevzulu makalelerinin kıymeti çokdur.

«Hayâli, hemen her nevi mevzû arasında zarif, serbest, köpüklenerek akar; fikirleri dâimâ güzel, süslü tüllerle sarılıdır; âdî bir gazete havâdisi veriyorken bile üslûbkârdır. Riyâhı Leyâl manzumesinden şu parçayı okuyoruz:

Ey gizli kebûterlerin âheste sürûdu,
Ey mirvahai lânei mürgan,
Ey bâdi hirâman!
Âfâka inince gicenin sütrei dûdu,
Başlarsın ufukdan seyelâna,
Bâlîni cihâna!

«Mısrâlarının tertibinde ve bütün ifâdesinde külfet ihtiyar edilmişdir; teşbihler, istiâreler zihnin, muhayyilenin faaliyetinden doğar, Cenab Beyde hayâlin serveti bâzan tekellüfe, israfa varır; rüzgâra, gizli güvercinlerin terennümü, hattâ ağır bir ifâde ile, kuş yuvasının yelpâzesi diyor.

«Yekâzâtı Leyliye'de musikinin sâkin, hırçın râşeleri his edilir. Bâzan terennümleri alçalır, gönlündeki acı nağmeler sönecek olur, sonra asabî heyecanlarla ruhunun mâtemi sarsılır, hicranlar inler, bütün siyah hislere âşinâ çıkar.

«Temâşâyi Leyl'inde akşamın garibliği, melâl içinde ezilmiş sükûnu duyulur. Temâşâyi Hazan'ı yavaş yavaş sönen bir mevsimin hüznü ile titrer. Elhânı Şitâ'da karların çılgın rüzgârlar elinde bâzan mütereddid, hattâ âheste, sonra kamçılanarak hızlı hızlı dökülen asabiliği görülür.

«Manzumelerinde hassasiyet, sıcaklığını her zaman muhafaza edemiyor. Şiirlerinde aruzun katılığı duyulur Mısrâlarında ebedî hicranlar yokdur. Nazmının musikisi erimiş, şeffaf bir lahn içinde gönüllere serpilemiyor.

«Hac Yolunda, güzel müşâhedelerinden mütevellid tasvirlerle doludur. Âfâkî Irak, sînesinde Bağdad ve Diclenin iyi duyulmuş şiirlerini dâima saklayacak. Avrupa Mektubları, güzel, temiz ifadeli seyahat intibâlarını hâizdir. Evrâkı Eyyâm'da, Nesri Harb ve Nesri Sulh'de, musiki, resim, hande, elem, istihzâ.. fikrin, hayalin daha bin türlü rengi açık görülüyor. Donanma Mecmuasında çıkan İctimâiyât makaleleri etrafından mühim bir tesir bırakmadan geçdi, maamafi mühimdir; tetkik olunmak icab eder.

«Gazete makalesi şeklindeki müsahabeciliğinin kiymeti yüksekrir; garba ve şarka âid seyahat tahassürlerini gören, duyan, düşünen bir dimağ ile yazılmışdır. Bu nevi eserlerde zekâsının inceliği, tasvire âid kudreti pek açık görülür, istikbâle geçecekdir.

«Tiyatronun ilmî tabiâtını bilir, bir vak'ayı kısımlara ayırmakda müşkilât çekmez. İnsanın, cemiyetin seciyelerini tanır, etrafına zekî, nâfiz bir nazarla bakar. Lâkin piyesleri kudretinin kemâline misâl olarak gösterilemez. Bunlarda bir üstad nüfuzundan ziyâde amatör hâli his edilir.

«Yalan piyesinde köylü babaya, etrafımızdaki hayatdan fışkırmış diyemeyiz, lisânı da süslüdür. Körebe'si, Küçükbeyler, Türk sahne edebiyatına yenilik getirmemişdir. Piyes yazmaya fazla ehemmiyet vermiyor.»

Aşağıdaki satırları yazan Cenab, yukarda târif edilen edîb ve şâirden bambaşka adamdır:

«Sabaha karşı Plevne civârından geçiyorduk; alaca karanlıkda pencereyi açdım. Plevne ovasını görmek, arz üzerinde hakir bir mezarı bile kalmayan zavallı babamın rûhi menfâ nisinini biraz teneffüs etmek istiyordum. Eyvah! yüksek ve rengin ekinleri okşayan gece rüzgârı dedi ki: — Babanın kanını emen bu toprak; babanın cisim ve ruhundan yabancı açlıklara sünbülei gıda hazırlıyor!

«Şimdi ufku şarkî kızarıyor, kızarıyordu; Osmanlı bayrağı gibi al, kan gibi al olmuşdu; bir rûhi şehâd için bu ufki sabah ne güzel kefendi. Baba!.. seni bu ağustos ayının son seherinde Plevne ufkunun bu geniş kanlı mendili içinde kokladım....»

Muzaffer ESEN

CENANÎ (Bursalı Mustafa) — Onaltıncı asır sonlarında yaşamış meşhur bir kıssahan (hikâye anlatıcı, meddah), Üçüncü Sultan Muradın dalkavuk-nedimlerinden; Refik Ahmed Sevengil «İstanbul nasıl eğleniyor» isimli kitabında Mustafa Cenâninin hayatı üzerine bilinenleri şu satırlarda toplamışdır: «Bursalı Mehmed Efendi adında birinin oğlu idi: oldukça tahsil görmüş, arabca, acemce, türkce manzum söz söylemeye mektedir, hoş sohbet, zarif ve nüktedan adamdı: bittabi'î dalkavuk, fazla olarak da biraz aç gözlü idi:

«Oldukça şişmandı; devrin zenginlerinden Bahâeddinzâde Abdullah Çelebinin oğlu da şişman, bir gün bu zatda kendisine bir kat esvab verilmesini şöyle bir mektubla istemişdi: «Ahbablar arasında oğlunuzun mu, yoksa benim mi daha şişman olduğumuzu meydana çıkarmak için birbirlerimizin esvablarını giyip tecrübe etmemiz münasib görüldü. Benim topu bir kat esvabım olduğu için çıkarıp tecrübe için oğlunuza gönderemem, halbuki oğlunuzda kat kat esvab var, reca ederim birini yollayın da yarânı bu merakdan kurtarayım...»

«Bu lâtife Abdullah Çelebi ile oğlunun hoşuna gitti, ve Abdullah Çelebinin oğlu Cenâniye bir fâkir sof gönderdi; bu sefer teşekkür yerine ondan şu manzum cevabı aldı:

Olmadı gönderilen sof'a tenim sultânım
Bizde sizden semen artukluğuna geldi vukuf
Şübhemiz vâlidi mâcidde kalubdur şimdi
Anların sof'u dahi olmaz ise tâlie yuf!..

«O zamanlar meddahların, kunahanların anlattıkları hikâyeler ötedenberi nakledilen, çok defa söylenilmiş, dinlenilmiş fıkralar, lâtîfelerdi. Cenânî Çelebi kıssalarında ise bir seçkinlik vardı, onları şuradan buradan nakil ile anlatmaz, ibdâ ederdi; bu da kendisine rağbeti mücib olurdu. Üçüncü Sultan Murad bir gün ondan, hiç işidilmemiş hikâyelerden mürekkeb bir kitab yazıp vermesini istedi. Böyle bir siparişin karşılığında mühim bir ihsan alacağını bilen Cenânî, uzun müddet çalışarak böyle bir eser hazırladı, bir hattata güzelce yazdırdı ve pâdişaha arz edilmek üzere bir müzehhibe verdi, tezhib ettirib cildlettirkden sonra saraya götürüp takdim edecekdi:

«Sultan Muradın Derviş Eğlence adında bir kıssahanı vardı; fakat onun anlattıkları hep eski hikâyelerden ibâretti. Pâdişahın Bursalı Cenâniye bir hikâyeler kitabı sipâriş ettiğini haber alınca, fevkalâde telâşa düşdü, ve hemen kitabı tezhibe başlamış olan müzehhibe koşdu, bu adamla uyuşdu, eseri okudu, içindeki hikâyelerin hepsini ezberledi, ve gidip pâdişaha birer birer anlattı.

«Cenâni, kitabının tezhib ve cild işi bitince onu büyük bir ümid ile saraya götürdü ve Kapıağası Gazanfer Ağa vasıtası ile Sultan Murada takdim etti. Pâdişah kitabı şöyle bir karışdırdı, her hikâyesini evvelce Derviş Eğlenceden dinlemiş olduğunu görünce:

— Biz ondan şimdiye kadar işidilmemiş şeyler istemişdik, bunlar bizim Derviş Eğlencenin anlattığı şeyler!.. diyerek kitabı elinden attı.

«Gazanfer Ağa tarafından ufak bir ihsan ile hatırı hoş edilmek istenilen Mustafa Cenânî, niye uğradığını bilemedi. Meselenin aslı sonra meydana çıktı» (Refik Ahmed, İstanbul nasıl eğleniyor).

Mustafa Cenânî meddah hikâyeciliğinde ye-

ni bir çığır açmış olan muhakkak ki, büyük bir edebî zekâdır. Dalkavuk denilebilecek bir hayat süren, o devrin toplum hayatının zârûretlerindendir. Bahâizâdelerden esvab istemesi fıkrasını âdî bir tenezzül, zillet olarak görmemelidir; unutmamalıdır ki, şöhretli şâirler, mevki ve servet sâhibleri câize adı ile para olmak için mevsimlerin başlangıcında, ramazanlarda, bayram ve muharrem ayında yıl başı tebrikleri olarak «Şitâiye», «Bahâriye», «Ramazâniye», «İdiye» ve «Tebriki sâliner» gibi isimlerle kâsîdeler yazmışlardır; hatta içlerinden bazıları açıkca odun, kömür ve erzak istemişlerdir.

Kıssahanlar islâm târihinden «Battal Gazi menâkibi», «Ebû Müslimi Horasanî menâkibi», «Haccacı Zâlim fıkraları», ve Binbir Gece Masalları ile emsâli eserlerden nakiller yaparlar iken bir öncü olarak bu Mustafa Cenânî Çelebidir ki, orijinal mevzularını İstanbul günlük hayatından seçmiş; meyhâne, mesîre âlemlerinden, zenpârelik macerâlarından, baskılarından bahsetmiş, vak'alar içine kadim şark masallarının cin, peri, tılsım, büyük motiflerini takmış, on yedinci ve on sekizinci asırda yetişecek büyük meddahlara bir ışık tutmuşdur; on yedinci ve on sekizinci asırların o büyük meddahları ki, türlü aşk mâceraları ve entrikalarla tanzim ettikleri hikâyeler, dekor ve tuvalet, odaları muâşeret, ülfet ve muhabbet ve zevku safa yolları ve türlü eğlence âlemleri tasvirleri ile, geçmiş asırlardaki toplum hayatımız üzerine hiç bir tarih kaynağında bulunmayan mâlûmat vermişlerdir (B.: Meddah).

Hüsnü KINAYLI

CENÂNÎ (Kadri) — Pek kibar ve münevver bir İstanbullu; 1899 da İstanbul'da Kanlıca'da Safvet Paşa Yalısında doğdu; babası Sadrâzam Kadri Paşanın büyük oğlu başmâbeyinci İsmail Cenânî Beydir, ki Şeyh Osman Semerkandî ile mütercim Âsım Cenânî baba tarafından cedleri olur; vâlidesi Havvâ Seniye Hanım Efendidir; ki bu hanımefendi validesi Mihrişah Hanım tarafından, Abdürrahman Sâmi Paşanın oğlu Abdüllâtif Subhi torunu, babası hâriciye nezâreti kâtibi umumîsi Mehmed Refet tarafından sadrâzam Mehmed Esad Safvet Paşanın torunudur. Ana ve baba iki üç büyük vezir âilesinin torunu olan Kadri Cenânî ilk tahsilini hususî hocalardan gördü, sonra Nişantaşı Sultanisinde, Alman Mektebinde okudu, ve Almanya'da Stuttgrad şehrinde Wilhelms Oberreal Mektebini 1919 da bir bakalorya sonunda diploma alarak bitirdi. 1919 ile 1921 arasında iki sene Berlin'de A. E. G. müessesesinde çalıştı, İstanbul'a dönünce 1921 ile 1924 arasında ecnebî lisanlar umumî kâtib muavini olarak Arkeoloji Müzesinde çalışdı, 1924 den 1935 yılına kadar Wayss ve Freytağ Kanalizasyon Şirketinde bulundu ve İstanbul Telefon Şirketinin muhtelif dâirelerinde çalışdı, 1935 den 1959 yılına kadar da The Shell Company of Turkey Limited Petrol Şirketinde haricî temaslar ve neşriyat müdürlüğü yapdı. Bu şirketten 1959 senesi Eylül ayında yaş haddi dolayısı ile tekaüd edildi.

Kadri Cenânî
(Resim : S. Bozcalı)

1939 yılında İstanbul'un tanınmış avukatlarından Adolf Rosental'in kerimesi ile evlendi, ki zevcesi İslâmiyeti kabul ile Ulviye Hanım adını almışdır. Ulviye Hanımefendi Viyana, İsviçre ve Paris'de resim ve piyano tahsil etmiş, meşhur piyanist Ives Nat'ın talebesidir, İstanbul'da ve Paris'de muhtelif resim sergilerine iştirâk etmiş. Bu münevver ve sanatkâr hanımın ilk izdivacından olan kızı (Kadri Cenânînin üvey kızı) Meryem Arlette İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Arkeoloji bölümü derslerini tâkib etmiş, meşhur arkeolog Hetty Coldmann ile bir müddet Tarsus hafriyâtında çalışmış, sonra Anadolu'daki kazıları ile tanınmış İngiliz arkeoloğu James Mellaart ile evlenmişdir; bir erkek evlâdı dünyaya gelmiş ve oğluna, dâima bir öz baba muamelesi gördüğü Kadri Cenânîye hürmeten «Alan Christopher Kadri» adını koymuşdur.

Kadri Cenânî halen (1963) Türk Basın Birliği ikinci başkanı, İstanbul Türk - İngiliz Kültür Derneği fahrî umumî kâtibi(Bu derneğin kurucularındandır) ve Selânik Bankası murâkibi bulunmaktadır.

Antika ve alelumum eşyâi nefîse koleksiyonları vardır; hususî hayatında müzik, resim, arkeoloji, edebiyat, tarih ve fotoğrafla

iştigal eder. Tiryâkilik derecesine vardırmamış olmakla beraber tütünü, bilhassa sigar sever, kahve ile de aynı ölçüde ülfeti vardır; içkilerden eski şarabları sever. Herhangi bir kâğıd oyunu bilmez, ve en nefret ettiği şey de hayvanların öldürülmesidir. Almanca, İngilizce ve Fransızcayı ana dili gibi bilir.

Fakat gerek Kadri Cenânî'nin, gerekse muhterem zevcesinin müşterek en büyük eserleri, Kadri Cenânî'nin içinde doğmuş olup hâlen de içinde oturduğu Kanlıca'daki Safvet Paşa Yalısını eski tarâvet ve letâfeti ile muhafazada gösterdikleri titiz dikkat ve itinâdır. Takrîben 1760 yılında inşâ edilmiş olan bu iki asırlık bina, Boğaziçinde bakımlı eski yalı olarak kalmış tek eserdir denilebilir; Bavyera Kıralının yeğeni Prens Konrad Von Wittelsbach, meşhur İngiliz edîbi Sommerset Maugham, İngiltere Kraliçesi İkinci Elisabethy'in amcası Glancester dükası gibi mümtaz ecnebiler bu müze - yalının misâfirleri ve hayranları olmuşlardır. (B.: Safvet Paşa Yalısı).

CENÂNÎ (Rasim) — Avukat ve terbiyeci, 1917 de Gaziantep'de doğdu; tanınmış iş ve siyâset adamı Ali Cenânî Beyin oğludur, annesinin adı Nazîre Hanımdır. İlk ve orta tahsilini High School'da (1931), ve Robert Colledge'de (1936) yapdı; 1940 da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi, 1945 avukatlığa başladı; bu satırların yazıldığı sırada (1963) «BOAC», «Amerikan Film Şirketleri», «İhrâcat Derneği», «İngiliz Filmciler Cemiyeti», «Pfizer İlâcları», «İstanbul Hilton Oteli», ve «Ford Motor Co.» müesseselerinin hukuk müşâviri bulunuyordu. «Türk - Amerikan Okutma Derneği», «Çalışma Kampları Teşvik Derneği», ve «Ata Koleji» nin kurucusudur; «İstanbul Yelken Kulübü», «İstanbul Kulübü», «Türk - Amerikan Okutma Derneği», «Amerikan Kollejlileri Derneği», «Pedagoji Cemiyeti», «Türk - İngiliz Dostluk Cemiyeti», «Türk - Amerikan Üniversiteliler Derneği» ve «Beynelmilel Barolar Derneği» nin üyesidir. Bayan Berîa (Atteş) ile evli ve Ülyâ adında bir evlâd sâhibidir; İngilizce ve fransızcayı ana dili gibi bilir; boks ve yürüyüş sporlarını sever, sosyeteye meraklıdır; Amerika, İtalya, Fransa, İspanya, İngiltere, Danimarka, İsveç, Avusturya, Almanya, Hollanda, Belçika, Macaristan, Bulgaristan, Yunanistan, Suriye ve Ürdün'e gitmişdir; «Foreign Capital Investiments in Turkey 1945 - 1958» adında bir eseri vardır; Türk Ticâret Kanununu da ingilizceye terceme etmişdir.

Bibl. : Kim Kimdir Ansiklopedisi.

CENÂZE GÜLBANGİ — Aşağıdaki satırları Mehmed Zeki Pakalın'ın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» adındaki eserinden alıyoruz:

«Mevlevî tâbirlerindendir; kalıbı dinlendiren can münâsebeti ile okunan gülbanktı. Metni şudur:

Vakti şerif hayr ola
Hayırlar feth ola
Şerler def'ola

Derviş Mehmed kardeşimizin rûhi revânı sâdü handan, mazharı afvü gufrân, dâhili ravzai rıdvân ola. Mekânında istirâhati müzdad, menzili mübârek ola; bâkiler selâmetde kala.

Demi Hazreti Mevlânâya hû diyelim
Hû!

CENÂZE KADRİOĞLU — İkinci Mahmud devrinin ilk yıllarında İstanbul'un ele avuca sığmaz uçarı kopuklarından, türlü fisk ve fuhşiyat ile yuğrulmuş, vurucu, kırıcı kabadayılarındandı. Topkapıda bir kahvehanesi vardı ki, gece ve gündüz içinde şenaat ve rezâlet olur bir batakhane idi; nihayet 1228 Muharreminde (Ocak 1813) bu şeririn yakalanmasiyle kahvehanesinin temellerine varınca yıkılmasına ferman çıkmış, fakat esâsen tetikte duran Cenâze Kadrioğlu ortalıktan kaybolmuş, Topkapıya gelen zabıta memurları kendisini bulamayınca kahvehanesini yerle bir etmişlerdi. Çok geçmemiş, Cenâze Kadrioğlu da İstanbul'da yakalanmış ve hemen Yedikule zindanına gönderilmişti. Ertesi gün, civardan geçenler şu manzara ile karşılaşmışlardı:

Yedikule burçlarından birinden, bir taş sökülmüştü, açılan deliğin hemen altında, kale bedeninde bitmiş bir incir fidanının dallarından birinde, aşağıya doğru uzun bir kuşak sarkıyordu, ki bu kuşaklara o zamanlar «berber kuşağı» denilirdi; kuşağın aşağıdaki ucu ile yer arasında da en az on metrelik bir boşluk vardı. Zindandan bir mahkûmun kaçtığı belliydi. Hemen kale ağasına haber verildi, muhafızlar zindana koştular, ve Cenâze Kadrioğlunun odasını boş buldular. Yanında bir

çivi dahi bulunmıyan külhanî, duvardan bir taş sökmeğe her nasılsa muvaffak olmuş.. oradan beden üzerindeki incir ağacına atlamış, belindeki kuşağı ağaca bağlayıp aşağı süzülmüş, kuşak bitince de, kendini on metrelik yerden bırakmış, ve kendisine bir şey olmamış, kaçmışdı.

O civarda oturanlardan bir adam: «Sabahleyin bu kalenin dibinde bir delikanlı adam baygın yatardı.. birden toplanıp fırladı ve tabanları kaldırıp firar eyledi» diye haber verdi. Bu vakayı el yazması muazzam vekayinâmesinde nakleden Câbi Said Efendi: «Herkes mezbûrun ne gûnâ itoğlu it olduğunu bilirdi» dedikten sonra Cenâze Kadrioğlunun bir daha ele geçirilemediğini vakanın da «ecel yokmuş, gebermeyip kaçmış, padişahımız sağolsun» diye kapatıldığını söylüyor.

Bibl. : Câbi Said Vekaayinâmesi.

CENÂZE PEYKLERİ VE CENÂZE YIKAYICILAR — Zamânımızda olduğu gibi İstanbul'da bu âmme hizmetini geçmiş asırlarda da mahalle imamları görürlerdi. Fakat fütûhat yolunda büyük seferlerin yapıldığı onaltıncı ve onyedinci asırlarda yine İstanbulda «Cenâze peykleri ve cenâze yıkayıcılar» adı altında 400 nefer kadar imam var idi, vazifeleri ordu sefere giderken ordu ile beraber sefere gitmek, yollarda kazâ ile yahud hastalıkdan ölenlerin gasli, tekfini ve defni, harb meydanlarında yahud kal'a muhasaralarında düşen şehidlerin de tekfin ve defni idi. Evliyâ Çelebi'nin ordu esnafı arasında kaydettiği bu cenâze peykleri ile cenâze yıkayıcıların muayyen bir aylığı, ücreti yokdu. Ordu sefere çıkarken, sefere memur vezirler, devlet erkânı, kumandanlar yanlarında imamlarını, müezzinlerini, hâfızlarını da sefere götürürlerdi, işte bu imam, müezzin ve hâfızlar birer aylık ücretlerini bu cenâze peykleri ile cenâze yıkayıcılara terk eder, onlar da toplanan bu parayı aralarında üleşirlerdi. Muhtelif vesîlelerle de kendilerine ihsanlar çıkardı, onu da ayrıca paylaşırlar idi.

İstanbul'da ordu alayları tertib edildiği zaman ordu esnafı arasında bu cenâze peykleri ve cenâze yıkayıcılar da geçerdi, Evliyâ Çelebi: «Cümlesi pürsilâh, çeşid çeşid esvablarla cans arab atları üzerinde yüksek sesle cenk kasîdeleri okuyarak geçerler. Ama bu işi görmek için hasbeten lillâh gazâya giden fukarânın hesâbı mümkin değildir» diyor.

CENÂZE SALÂSI — Gazetenin bulunmadığı, mevtânın namazı kılınıp kaldırılacağı câmiin gazetede ölüm ilânları ile bildirip yaymak imkânı olmadığı devirde, ölenin mahallesi halkını ve sâir dindaşları haberdar etmek için, mevtânın mahallesi mescidi ile cenâzenin getirildiği camiin minârelerinden salâ verilirdi; M. Zeki Pakalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli değerli eserinde bu cenâze salâsı için: «Hazreti Peygamberin ölümü münâsebetiyle tanınmış arab şâirleri tarafından mersiyelerin okunması» dır diyor.

Mevtânın getirildiği camilerde cenâze salâları hâlen de verilir.

Eskiden Pâdişahların, şehzâdelerin, sultanların, vezirlerin ve sâir tanınmış, büyük şöhretli kimselerin ölümlerinde cenâze salâsı İstanbul'un bütün büyük camilerinin minârelerinden verilir, ve işiden: «Kim ölmüş?!» diye heyecan ve merakla sorar, ve mevtânın kim olduğunu, cenâzenin hangi camiden kaldırılacağını bir bilenden muhakkak öğrenirdi.

Tarihimizde «Hâilei Osmâniye» diye anılan ve İkinci Sultan Osman'ın şahsî düşmanları elinde Yedikule Zindanında fecî bir şekilde öldürüldüğü Yeniçeri İhtilâlinde, Sultan Osman'ın ilticâ ettiği Ağakapusundan alınarak Aksaray'da Yeni Odalar denilen Yeniçeri Kışlasına götürüldüğü bir cuma gününe rastlamışdı; Sultan Osman kışlanın avlusu ortasındaki Orta Camie alınmışdı; namaz vakti bu camiin minâresinden cuma salâsı verilmeye başlayınca avluyu doldurmuş bulunan yeniçeriler bunu cenâze salâsı, dolayısı ile içerde Sultan Osman'ın öldürülmüş olduğunu sanmışlar, ve «Zinhar Sultan Osman'a sûikasd olunmaya!.. Vücûduna zarar erişmesine rızâmız yokdur!..» diye bağrışmışlardı; askerin galeyânını önleyebilmek için sadırâzam Davud Paşa, Sultan Osman'ı camiin penceresine götürüp askere göstermeye mecbur kalmışdı (B. : Osman II.; Cumâ Salâsı).

استانبول چارشوسی قالپاقجیلر باشی دستانی

İSTANBUL ÇARŞISI KALPAKCILARBAŞI DESTANI

١
شهر استانبولی ایتدم زیارت
باغچه قپوسنه واردم ابتدا
چارشولری کزمه بندکی نیت
بر سغیل حال ایله دوغرولدم یوله

٢
صغه چشمه سندن چیقدم یوقاری
سیر ایلدم انده اولو خانلری
کوردم بونجه جی صراف تجاری
بوللرده یوکلردن کچلمز اصلا

٣
مغازه لر صتار بللوری فنجان
تابقوش باشنده مرکور مرجان
سکا براز خرجلق ویره یم خارجن
نافیله بوش یره بیهوده بقمه

٤
دوله شراق کچدم محمود پاشادن
کوزومه ایلشدی محبوبی یاران
تلجی تنه کبی چرخی بزرکان
فناز قندیل صتار بعضیسی بویه

٥
شو محمود پاشانک عجب چشمه سی
عجب شو دلبرک ندر کوسمه سی
سلامی صباحی بزدن کسمه سی
اومه رم رقیبک سوزینه اویمه

٦
کزمک ایسترم کوکلوم بر جواری
کوردم سیر ایلدم طرابچیکری
کمانجیلر قومشو قرشویه قرشو
یارنجه محبت ایدرلر دائما

٧
سیر ایدیلرک کلدم ین ایلبوره
کوز ایلدم قارشودن هم ایچرویه
شاشیردم بقایم عجب نره یه
هر یانی دونانمش زینت زیبا

٨
مسجی دکاننده یقارلر بوخور
کورکجیلر صرنه معتبر مشهور
چوقه جیلر جمعی غایتدن معمور
بونلره خیلیجه ایستر سرمایه

٩
عاجی چشمه سنک محله بسی
دائما کلور برلر کبارلرک هبسی
کون بکون سرولور یشلین تبسیسی
صتار هو حماسر شربتی هم لیموناطه

١٠
قیوجیلر ایچی درلو زوقالر
یهودیه کاقدی طاشلی چاقلر
عاریه زقاقده یالدیز ورقلر
بوعلمه میل ایدن منندی کمیا

١١
چوقه جی خاننده سزلره معلوم
ایچنده بولنان اوسته لر عالم
وراقچی خاننده فکری خیالم
الیم صاتمدری قوشولید لیرا

١٢
مولک استانبولک بدستانی
نه ایسترسک موجود سیر ایت جمعیسنی
عالمک شو شبهه سز بورده امینی
شو جهانک مالی حفظ اولور بونده

١٣
صندال بدستانک یوقدر اغیاری
دنکی یوله جم کبز سه دیاری
بکجیلرک اصلا یوقدور اویاری
جمعیسنده دقت ایدر دائما

١٤
دلاللری کزر اللری ایسته
حزات ارتغه حرام اوچ ایله بشده
کتخدار کچینر کیسی کنشده
قدرم بو شوکر ویرمه لی حقه

١٥
چارشو شنلکی کوربچه بابیل
قوفلر ایچنده اولدم بک مایل
الیم صاتم اولوردزلو نوائیل
بزدن بز برقور سیر اولوب سهل

١٦
برازیجی دوام ایلدم بری
کوردم دکانلرده یهود یلری
شیرلنغه یاغی یمزدن بری
آپای طوره مش منندی یوصما

١٧
یغلقجیلرده چوق معتبر دکان
چوقلرک شکلی بکزر هواجه کان
ایشده انده کوردم چوق ایچه ارکان
اخذ ایتالری پول تیرتیرهم دخی صرمه

١٨
یورغانجیلره دق واردیغ کزرک
ایکی یانلی دکانلری سوزرک
عالم کندی ماللرینی دیزرک
مشتریه بیوردن دیو چغرشمه

١٩
کوردم شو چارشوده درلو یرلر وار
کیجی سی فوقاره کمسنه کبار
کمنده وارد الده شکار
عالمک قسمتک خلق ایدن مولی

٢٠
هنجیلر زوقاغنک بک دار دراکی
اسکی پویارلر اولور یب یکی
حازیرجیلر کورسه جاغروسنی
نر السان دقتلی بقمه دن المسه

٢١
دوغامیداندر چارشو اورتاسی
صرمه کشلر صتار ماللرک خاصی
قزازلر بویه در قزان قاره سی
بعض دکانلرده مالی فطوره

٢٢
صاریجیلر دکانک ادکن عاجلر
قولتوقجیلر کوزون عاجوب قچارلر
بیت بازارک کهله پیره اوجاقلر
دقت ایت سیر قتدن کندو قولا

٢٣
قالپاقجیلر باشی چارشونک خاصه
کیمنه اولیور یوزلک پاره سی
کمنک الیر کوینولک پاسی
مشتریه مدامت قرارک بولسه

٢٤
کچیل مزکاو بر باشندن جیقه یه
حیران اولدم بک نیره یه بقایم
دلی کونل قیو ویرمه یوب بقایم
بویله چیله اولمسون برقولونه

٢٥
کجوب دونانلرک جوغنی سیرجی
کمی کیجی کمی بیکرجی
بعضنک سر قلبی چورك سیرجی
صوساصه بولینمز جبه بش پاره

٢٦
دکانلرده کورکی نلر صتارلر
لسان ایله موشتری توتارلر
حلال حرام درلو یلان قتارلر
جهان بر کچیمه سبب انجه

٢٧
یوروردم چارشودن براز ایله ری
قاشنی ایدرمش دلبرک بری
دیدم قیمه بکا کوزوم نوری
همان مائل اولدم تا زجاعینه

٢٨
عربه لی کلور بوردن کچرلر
بردکاندن بردکانه کچرلر
کوزینوب درلو قماش بچرلر
قازمیر لاهوراکی یادبند چوخه

٢٩
جزئیجه ایراقدن ایلدم سیرک
حماهیلانک بری صابتمش فعلک
دوستنو اولایوب ویرمدن ترکین
حجاب ایدرسز اولدوموجه یا

٣٠
محبت ایدرک صاتلی باقه رق
بربریسنک بودون صیقه رق
کی کتجمش کیسی او فراق
نه ایسه مطلوبی ایتمه اجرا

٣١
هله نتیجه سی جقدق دشاری
کوزلک یابدرمش چارشوسن ایری
شوبنایه اصلا سوناولمز غیری
ایوانه یپانه اوزنمش امسا

٣٢
چارشو قپولری بردن اچیلور
حکمت باریدن قسمت صاچیلور
صابی صبیانلره لباس بیچیلور
شو جهان عالمه ایتمه دعا

٣٣
اختشام بکجیلری جمعی کلورلر
حایه قالمک دیو خبر ویررلر
بردن قپولری هب چویررلر
بلدیه نه من انجام هرکس اولور دسه

٣٤
کیجه قندیللری یقوب دیزرلر
همان صباحه دک دوره کزرلر
بزیرده جیط اولسه جابوق سزرلر
بوغیرت بابنده هیسی یکتا

٣٥
بکجیلری صوردم اوتوز دانه در
جمعیسی شبهه سز صادقانه در
بکجی باشی ذات عاقلانه در
حق تعالی کدر ویرمیه اکا

٣٦
سکاهی حرامه ایلمه دوا
همی بر کجیمه اوله کودالزام
قلبنه درج ایله طورسک انجام
سنا باقی دکل بوفانی دنیا

«İstanbul Çarşısı, Kalpakcılarbaşı Destanı» (Metni için bakınız: C. 7, S. 3766)

CENDERE BOĞAZI — Kâğıdhâne Deresi boyunda, derenin akış istikaametine göre, bu dereye Ayasağa Deresinin döküldüğü noktadan Kâğıdhâne Köyüne kadar uzanan vâdinin adı; oldukca geniş, ve tahminen on iki kilometre kadar uzunluğundadır; yine aynı istikaametde yürünür ise Ayasağa Köyü - Kâğıdhâne Şosesi Kâğıdhâne Deresinin sol kenarı boyunca uzanarak bu boğazdan geçer, şosenin sol tarafı hafif meyilli yamaçlar, ve sağ tarafı da tarlalar, bostanlardır.

Evliyâ Çelebi Cendere Boğazından, Seyyahatnâmesinin İstanbul'a tahsis edilmiş birinci cildinde ve İstanbul'un mâdenleri faslında bahsederek şunları yazıyor: «Altıncı mâden Kâğıdhâne Mesîresinde baruthâne çarklarını döndüren (B.: Kâğıdhâne; Baruthâne) suyun geldiği yer ki Cendere Boğazı denmekle meşhurdur, orada bir çeşid eğir kökü hâsıl olur ki Azak eğirinden ve Gerede şehri eğirinden iyidir, yiyeni bin kere geğirtir, acâib hassası vardır, ama nâdirdir. Ekseriya su kaplumbağası mahlûku o eğiri yeyip semizler, Galata'dan frenkler gelip burada su kaplumbağalarını tutarlar, muhtelif hastalıklar için devâ olarak yerler, faydası bin kere görülmüşdür».

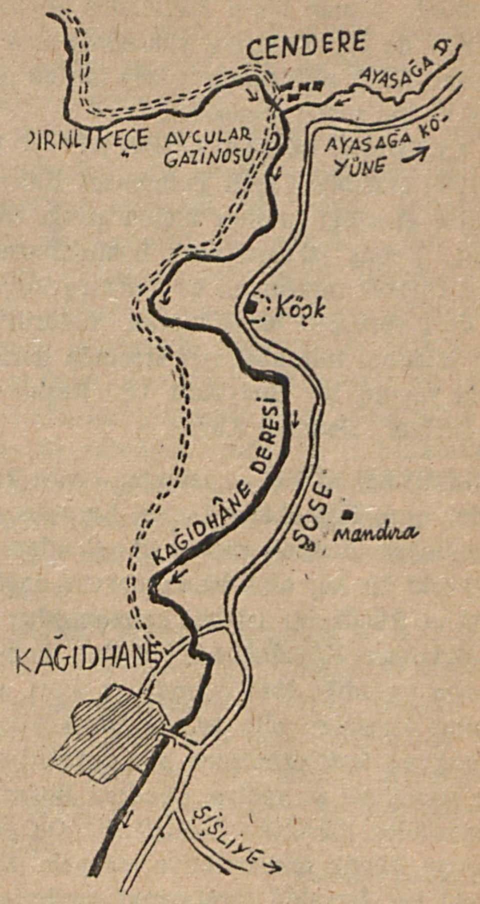
Geçen asır sonlarına kadar bu güzel vâdi İstanbul civârının, bilhassa yâr ve ağyâr gözünden uzak muaşakalar için tercih edilir bir mesîresi idi; Kâğıdhâneye gelindikden sonra arabalarla Cendere Boğazına doğru uzanılırdı; dile düşmemek için çok dikkatli olan ayrıca tedbir alırlardı; mâşûka Kâğıdhâne tarafından gelmiş ise, âşık Ayasağa tarafından iner gelirdi; tek mahzuru uzak, ve o zamanlar bozuk olan yolun çok tozlu oluşu idi. Ahmed Râsim «Şehir Mektublarının üçüncü cildinde böyle bir muaşaka sahnesini emsalsiz zerâfeti ile şöyle anlatıyor:

«... Öteden bir araba geliyor. Vay!.. Tıbkı onun arabası, onun atları, o!..

«Fese düzen, ceketin yakalarını çekiş, bıyıklara bir iki dokunuş. Mendil elde, gözler dimdik, azıcık gırtlak oynak, ufak bir çarpıntı.

«Yaklaşıyor. Acaba ne desin? Gözü ile bir işâret versin de Cendere Boğazına doğru gitsinler mi?»

Hâlen Cendere Boğazı bir sanâyi bölgesi hâline gelmiş bulunmaktadır; Kâğıdhâne

Cendere Boğazı
(Kroki : M. Eşref Bey paftasından)

Köyünden gelindiğine göre, Kâğıdhâne Köyü - Ayasağa Köyü Şosesinin sol tarafı, yâni dere tarafı yine bir sıra bağçe ve bostanlardır, şosenin sağ kenarı boyunca da, geniş fâsılalarla fabrikalar ve îmâlâthâneler dizilmişdir (Oksijen fabrikası, yağ fabrikası, mensûcat fabrikası, emprime fabrikası, kimyevî maddeler fabrikası, boya fabrikası, konserve fabrikası, deri fabrikası, ateş tuğlası fabrikası, demir eşyâ fabrikası, sucuk îmâlâthânesi, çamaşır suyu imâlâthânesi v.s.). Bu arada bir iki mandıra ile, bir de eskiden büyük şöhreti olan Cendere Boğazı Avcular Gazinosu bulunmaktadır.

Şose iyi durumdadır, yalnız yazın tozludur; yağışlı havalarda, İstanbul içinin bakımsız toprak yolları kadar çamuru olmaz. Boğaz'dan umumî nakil vâsıtası geçmemektedir; bağçe ve bostan sâhibleri, fabrika ve imâlâthâneler müstahdem ve amelesi Kâğıdhâne Köyüne kamyonlarla, yük arabaları ile ve traktörle gidip gelirler, bir kısmı da yürür

ki aslında hemen hepsi Kâğıdhâne köylüdür; ki 1963 de 50,000 kişiye yükselmiş olan Kâğıdhâne Köyü nüfusunun yüzde 58 - 60 ını amele ve işçi teşkil etmektedir.

CENDERE BOĞAZI CİNAYETİ — 1897 ile 1900 arasında Cibâli Tulumbacı Kahvehânesinin güzelliği meşhur bıçkın çırağı Gürcü Reşid, Yemiş İskelesi sırık hammallarından Kürd Dilâver tarafından bu Cendere Boğazında dört yerinden bıçaklanarak öldürülmüşdür; İstanbul tulumbacıları arasında derin akisler yapmış bir cinâyetdir (B.: Reşid, Gürcü; Dilâver, Hammal Kürd).

CENDERE KÖYÜ — İstanbul civârı köylerinden olub Kâğıdhâne Deresi boyunda Cendere Boğazı denilen vâdîde (B.: Cendere Boğazı) eski bir köy olub hâlen mevcud değildir, hattâ en küçük bir izi bile kalmamışdır; dört kuşakdanberi Kâğıdhâne köylü olub da bu satırların yazıldığı 1963 yılında yaşları elliyi bulmuş kimseler: «Bu isimde bir köyün bulunduğunu dedelerimizden bile duymadık, bizim bildiğimiz şu vâdiye Cendere Boğazı denilmesinden ibârettir» demişlerdir. On yedinci asrın büyük muharriri ve seyyahı Evliyâ Çelebi ise, İstanbul etrâfındaki mesîrelerden bahsederken Cendere Köyünün büyük ve mâmur bir köy olarak kaydediyor ve: «200 hâneli, bir camili, bir hamamlı teferrücgâhdır; âbu havası lâtif ve nice ulu çınarları bulunan bir lâlezardır» diyor ki bir cami ve bir hamamdan bahsetmesi Cendere Köyünün müslüman köyü olduğu anlaşılıyor; bu köyün ne zaman, ve hangi sebeble kaldırıldığı öğrenilemedi. Mehmed Eşref Beyin 1324 (M. 1906) da basılmış İstanbul civârı haritasında, Ayasağa Deresinin Kâğıdhâne Deresine döküldüğü nokta Cendere diye isimlendirilmişdir; fakat burada bu isimle bir köy bulunduğu işâreti mahsûsası ile belirtilmemişdir, sâdece bir kaç yapı gösterilmişdir, ki hâlen de orada üç dört köhne mesken görülür, fakat bundan, üç asır evvel burada camili hamamlı ve 200 hâneli bir köyün bulunduğuna hükmetmek hemen hemen imkânsızdır.

CENDERE SU FABRİKASI — İkinci Sultan Abdülhamid zamanında, 1316 (Milâdî 1898 - 1899) yılında, Adliye Nazırı Abdurrahman Paşanın başkanlığında, Mâbeyinci Emin Bey, saray başmühendisi istihkâm feriki Bertiye Paşa ve saray kimyageri Bungufski Paşaların bulunduğu bir komisyonun çalışmaları neticesinde Kemerburgaz'ın doğusundan güneye, Cendere Boğazına doğru inen yeşillikler içinde bulunan bazı çeşmelerin altmıştan fazla kaynağından toplanan sular Hamidiye Suları nâmı altında Kâğıdhâne Köyünün ilerisinde Cendere civârında bulunan su fabrikasının haznelerinde toplatılmağa başlanmıştı. Fabrika binasının bahçesinde muntazam bir surette yapılmış 600 metre küblük iki haznenin günlük 1000 metre kübten fazla suyu, fabrika dahilinde bulunan buharlı terfi makinası ile 1800 metre uzakta, Ayazağa Köşkü civârında, Şişli - Büyükdere asfaltı üzerindeki bir su kulesine yükseltiliyor ve deniz seviyyesinden 150 metre râkımında bulunan bu kuleden de şehirde suyun daimî bir tevziini temin eden, üç kilometre bir mesafedeki Balmumcu Çiftliği civârında, 1000 metre küblük bir su haznesine akıyordu.

Cendere Su Fabrikası binâsı, yüksek tavanlı geniş bir orta kısımla bunun her iki cihetinde tamir atelyeleri ve büro bölmeleri bulunan güzel yapıda bir binâdır. Fabrikanın ilk yıllarında kadrosundaki iki makinist, bir bekçi, bir kondüktör, bir amelebaşı ve altı tamirci amelesi içinde, muntazam demir parmaklıkla ihâta duvarıyla çevrilmiş fabrika bahçesinde ikamet binaları, koğuşlar yapılmıştı. Şehir hayatına elektriğin girmesinden sonra buhar makinalarının yerini de iki adet elektrik pompası almış bulunmaktadır.

Sultan Abdülâziz zamanında da içinde müteaddit köşkler yapılmış bulunan Yıldız Parkının su ihtiyacı, Taksim bend sularıyla idâre olunurken sonradan bu su kifâyet etmemeğe başlamış ve Sultan Abdülhamid tarafından Hamidiye suyunun isâlesinden sonra sarayla beraber kışlaların, camiin ve Etfal Hastahânesinin suyu geniş bir surette temin edildikten sonra saraya yakın semtlerde de sudan halkın istifadesi için çeşmeler yapdırılmışdı.

Saadi Nazım NİRVEN

CENNETÂBÂD KASRI — Küçük Çamlıca (Bulgurlu) Dağının batı - güney eteğinde 1654 yılında Dördüncü Sultan Mehmed tarafından yaptırılmış bir kasrı hümâyundur; önce Marmaraya, Adalara, sonra kuş bakışı, Kadıköyünden Maltepe'ye kadar Anadolu kıyısına emsalsiz nezâreti olan bir mevkîdir ki, bu

panoramaya ancak «muhteşem» deyip susmalıdır.

Çamlıcaya şöhret veren sulardan biri de bu tepenin eteğinde kaynar. 1064 Hicret yılında Dördüncü Sultan Mehmed suya güzel bir çeşme yaptırmış. Devrin şâirlerinden Cevrî, çeşmenin kitâbesinde, yerin havasını, çeşme başında oturulacak yerin ve çeşmenin binâsını övdükden sonra köşkün adını da vermektedir:

Hazret-i Sultan Mehmed Hanı İskender serîr
Kim odur hurşîd-i evc-i saltanat zıllı Hüdâ
Ol Şehinşâhın bahâr-ı adli bağı âleme
Verdi revnak hâtırı olsun küşâde dâimâ
Oldu hâlen Çamlıca makbûl-i tab'ı hurremi
Buldu feyzi iltifâtın bû fezâyı hoş havâ
Lutfuna lâyık görüb bû bî maadil menzili
Eyledi ihyâ olundu sofa ve çeşme binâ
Yeryüzünde gülşeni cennet gibi zinet bulub
Oldu şâhâne mesîre dilküşâ cay-i sefâ
Bu makamı çeşmenin Cevrî dedi târihini
«Cennetâbadı müferrih aynı âbı can fezâ»
1064 (1654)

Hadikatül Cevâmi, «Kısıklı Mescidi» maddesinde söz gelimi Küçük Çamlıcadan bahsederken bu kasrı da kaydediyor ve: «Burada eskiden bir tekke varmış, Dördüncü Sultan Mehmed o tekkenin yerine muhtasarca, fakat yeni bir saray binâ buyurmuşlardır, ki bu sarayın çeşmesine Cevrî Efendi bir tarih söylemişdir (yukardaki tarih); hâlen o sarayın binâsından eser kalmamışdır» (Hadika, II, S. 260).

Hadikatül Cevâmiin kaydettiği gibi kasırdan eser kalmamış değildir, bugün bile yıkık temel harâbeleri görülmektedir; bu izlerden de orta büyüklükde bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Kasır çeşmenin karşısında, bu çeşmeyi tâmir ettiren İkinci Sultan Mahmud tarafından konduğu muhtemel bir namazgâh taşı vardır.

Saadi Nâzım NİRVEN

CENNETÎ — On yedinci asır ortasında namlı İstanbul armatörlerinden ve Akdeniz kaptanlarından; hayatı hakkında başka kayda rastlanamadı.

Bibl. : Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme, I.

CERANYAN (Minas) — Bir Ermeni halk şairidir; 1730 sıralarında Harput'da doğmuş ve sâbık Pangaltı Ermeni Mezarlığında bulunan kabir taşı kitâbesine göre 1813 de ölmüştür.

Çocukluk devresini doğduğu şehirde geçiren Ceranyan kendi gayreti ile Türkçe ve Ermenice lisanlarında bilgisini derinleştirmiştir. Aynı zamanda dinî ve lâdinî musikîde de istidad göstermiştir.

Mezar taşının kitâbesinden ve yazdığı destanlardan âmâ olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu'nun muhtelif şehirlerini dolaştıktan sonra muhtemelen on sekizinci asrın ikinci yarısında veya sonlarına doğru İstanbul'a gelerek Düzyanlardan himâye görmüşdür. «Geçid» mahlasiyle ermenice ve türkçe bir çok şarkılar, destanlar, dinî şiirler ve mezar taşı kitâbeleri yazmıştır. Keza şehid rahip Komitas Kömürcüyan (1656 - 1707) hakkında da bir destan kaleme almıştır. Eserleri 1802 de Beyoğlu'nda rahip Arutyun Eritzantz tarafından telif edilen el yazma bir kitapta bulunmaktadır.

Minas Cerenyan hakkında önce Karekin Manukyan Venedik'de münteşir «Pazmaveb» mecmuasında yazmıştır. Toros Azatyan ise neşrettiği «Astğapert» adlı mecmuanın 1951 Mayıs ve Haziran sayılarında biyografisini derc etmiş ve şiirlerinden de bazı örnekler vermiştir.

Kevork PAMUKCİYAN

CER, CERRE ÇIKMAK, CERRE GİTMEK — Cer, arabca bir kelime olub, çekmek, ardı sıra sürüklemek, uzakda olanı yakına getirmek mânasınadır; eskiden İstanbul'un yüzlerce medresesinde dinî ilimler tahsil eden binlerce talebe, hicrî takvime göre halkın «üç aylar» dediği Receb, Şaban ve Ramazan aylarında, ki bu aylarda medreselerde tedrisât da kesilirdi, Anadolu ve Rumelideki köylere ve küçük kasabalara namaz kıldırmak ve vaaz etmek için dağılır, bu hizmetlerinin karşılığı olarak da, gitdikleri köy ve kasabaların halkından erzak ve para toplarlardı; buna da medrese argosunda cerre çıkmak, cerre gitmek denilirdi; kendilerine de köylü, kasabalı ağzında «cer softası», «cer mollası» denilirdi. Üç aylarda cerre çıkanlar da medreselerdeki talebenin yoksulları, garibleri, fukarâ evlâdı, hiç bir yerden geliri, harclığı olmayanlarıydı; cerre bâzan oda refîki iki softa berâber gider, yahud bir softa, yine oda yoldaşı genç, tüysüz çömezini de yanına alup götürürdü; fakat bir medresenin her türlü sıkıntıya göğüs gererek asîl ve vekarlı ilim havasını zedelediği için cerre çıkmak, zarûret

karşısında da olsa bâzı müderrislerce hoş görülmezdi, cerre çıkan softaları âdî dilenciler kadar hakir görürlerdi; ve onlara ilmiye mesleğinde yükselmek için icâzet vermezlerdi. Zâten lûgatda cer kelimesinin mecâzzî mânası da: «birinden para çekmek, dilenmek» idi; hattâ bu yolda istediğini mutlakaa alır, tuttuğunu koparır kimselere, ve arsız, yüzsüz, aşırı yapışkan dilencilere mubâlâgalı mânası ile «cerrar» denilirdi.

Geçen asrın başlarından itîbaren İstanbul Medreselerinin inzibâtı bozulup, buraları hattâ çok çirkin hâdise ve münasebetlere sahne olduğu zamanlar, cerre gitmek, utanılacak hareketlerin en hafifi olmuşdu. Kendisi de medreseden yetişmiş ulemâdan olan müverrih Şânîşâde Atâullah Efendi, târihinin 1233 (mîlâdî 1817 - 1818) yılı vak'aları arasında bu hazin manzarayı şu satırlar ile tasvir ediyor: «Suhtekân ise tullâbı şebâbı nev suftekân ile medârisde bî muhâbâ hikâyei Kavmi Lût ile meşgul ve mümâris olup tasvîri mesâili sekkâkiyede sâhibi tûlâ ve fâris idiler..». Bu manzara karşısında, o devir yazarlarının dâimâ «yobaz tâifesi» dedikleri medrese talebelerinin berâberce hikâyei Kavmi Lût okudukları çömezlerini de alarak, üç ay için olsa da cerre çıkmaları, hattâ alenen dilenmeye gitmeleri İstanbul için bu lütuf olduğu muhakkakdır.

Medreseler talebelerinin üç aylarda cerre çıkmaları, Tanzimatdan sonra çeşidli meslek mektebleri açıldığı devirde yeni genclik tarafından, medrese talebeleri için haysiyet kırıcı bir yol görülmüşdür; bunu bir acı olarak duymuş olan büyük islâm şâiri Mehmed Âkif, her medreselinin, her başı sarıklı hocanın cer softası olmadığını şu üzgün târiz ile anlatmak istiyor:

> **Nesli hâzır ki sarık gördü mü terzîl ediyor**
> **Def ol ıskatcı diyor, cerci diyor, leşci diyor...**

M. Zeki Pakalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli eserinde cer ve cer softaları için: «Bayram ertesi medreselerine dönerler. topladıkları şeyler ile ertesi seneye kadar geçinirlerdi» diyor.

Osman Nuri Ergin «Türkiye Maarif Tarihi» isimli eserinin ikinci cildinde «Darülfünûn» bahsinde, metin dışı bir notunda şunları yazıyor: «Cer denilen usûlün lehinde ve aleyhinde birçok sözler söylenmişdir. Tanzimatdan sonra açılan mektebler halk ile temas etmedikleri halde (?) medreselerin cer vesîlesi ile köylere kadar yayılarak halk ile temas etmesini halkcılık bakımından faydalı görenler de olmuşdur (!)».

Velevki kendi mütaleası gibi yazmıyor ise de O. N. Ergin gibi maarif târihimiz üzerinde hakikaten derin bilgi sâhibi bir muharririn, talebelik şahsiyeti ve nezâheti ile tenvir yolunda halk ile temâsı bu konuda karışdırması bir az garibdir; kaldı ki medrese vekar ve terbiyesi üzerinde mutaassıb müderrisler talebenin cerre çıkmasının dâimâ aleyhinde bulunmuşlardır. Tanzimatdan sonra açılan mektebler talebelerinin yaz tâtil aylarında sıla için memleketlerine dağılmaları halk ile, halkı tenvir yolunda bir temas sağlamamış mıdır?

Gençliğinde kışlık erzak ve müstâmel esvabdan başlayarak paraya kadar mal toplamaya alışmış bir softanın kadılık (hâkimlik) vazifesinde rüşvete karşı ne dereceye kadar iffetini koruyacağı ayrıca sorulmaya değer meseledir.

CERÎDEİ HAVÂDİS — Devlet eliyle çıkarılmış ilk Türk gazetesi «Takvîmi Vekaayi» den sonra devlet yardımı gören şahsî teşebbüs ile çıkmış yarı resmî ikinci Türk gazetesi.

İstanbul Ansiklopedisinde bu gazetenin tarihcesinin tesbitini, bu sahâda en sağlam bilgiye sahib, geniş tetkiklerde bulunmuş muharrir Cemal Kutay'dan recâ etmiş, ve sayın C. Kutay da 1963 yılı Şubat ayında vâki bu recâmızı kabul etmiş, bu maddeyi gereği gibi yazacağını vaad etmişdi. Fakat biz bu şehir kütüğünde kalem arkadaşlarımıza kıymetlerine bahâ biçilmez yardımları karşılığı en küçük bir telif hakkı ödeyemediğimiz için, recâmızı iki defa tekîden bildirdikden sonra, fazlaca ısrar edemedik. Sayın C. Kutay'ın yazısı bu satırların matbaaya tevdiği gereken zamana kadar elimize geçmediği için, biz de sayın yazara güvenerek Cerîdei Havâdis koleksiyonları üzerinde bizzat meşgul olamadığımızdan, aşağıdaki satırları kaydetmekle iktifâ zaruretinde kaldık.

Ahmed Rasim «İstibdaddan Hâkimiyeti Milliyeye» adlı eserinin ikinci kitabında: «Hicrî 1247 senesi cemâziyelûlâsının beşinci günü (Ekim 1831) intişar eden Takvîmi Vekaayi'den

جريدهٔ حوادث

نومرو ١٠٠٠ — فی ٢٦ محرم — صالی — سنه ١٢٧٧

حوادث داخلیه

بو سنه ماه محرمنده معتاد اولدیغی وجهله ذات معالی سمات حضرت پادشاهی کچن پنجشنبه کونی باب عالیلرینی تشریفه رغبت بیورمشلردر

صیدا والیلکی ازمیر والیسی سابق دولتلو احمد پاشا حضرتلرینه

ازمیر والیلکی رتبهٔ سامیهٔ وزارتله مجلس والا اعضاسندن دولتلو عثمان افندی حضرتلرینه

قونیه والیسی راغب پاشا حضرتلرینک قپوکتخدالغی مجلس والا مکتوبجیسی سعادتلو رؤف بک افندی یه

اماسیه وجانیک متصرفلری قپوکتخدالغی سعادتلو یوسف جمیل افندی یه

مجلس والا اعضالغی عزتلو رفعتی افندی یه

موصل متصرفی قپوکتخدالغی عزتلو یحیی میرزابی افندی یه احاله و توجیه بیورلمشدر

ذات والای حضرت وکالتپناهی ماه حالک بشنجی کونی ساعت التی بچقده ودیندن حرکتله شهر مذکوردن سکز ساعت مسافهده طونه اوزرنده واقع لوم نام قصبه یه مواصلت بیورمشلردر رئیس متصرفی دولتلو عثمان پاشا حضرتلری مأمورین ایالت ومتعینان مملکت ایله برابر مذکور لوم اسکله سنده مشار الیه حضرتلرینی استقبال ایلمشدر ذات حضرت صدارتپناهی طوغریجه حکومت قوناغنه عزیمت وهمان اولکون اهالی طرفندن کنه وسنه بکرمی قدر عرضحال تقدیم اولنوب بونلرک اکثریسی دخی شراب وجانور رسوماتنه دائر اولمغله درحال مجلس واعیان بلده یی جلب ایله رسومات مذکوره من بعد بر نظام مخصوصه تطبیقا اخذ اولنه جغنی تنبیه و بیان بیورمشلردر و بونی متعاقب کرک موی الیهمدن منفردا و کرک جمعیت اهالیدن احوال واحتیاجات حاضره لرینی سؤال بیورمش اولدیله امر تعشیرجه اولان استدعاری تقدیم ایتمش اولدقلری عرضحاللرنده ذکر اولنان رسوماتک بر تحت نظامه ادخالی قضیه سندن عبارت اولوب خصوصات سائره حقنده حکومت طرفندن و بعض چورباجیلر مستثنا اولمق اوزره مترهٔ بولیدطاقدن خشنود اولدقلرینی همزبان اتفاق اولدقلری حالده عرض وافاده ایلمشلردر وفی الحقیقه بعض چورباجیلرک سوء حرکاتی واهالی فقرا حقنده غدر وتعدیلری وقوعبولدیغی ویدلرنده بولنان رقابت جهتیله بالاخره اهالی حقنده مضرات عظیمه یی دعوت ایده جک منازعات ظهور ایتمکده اولدیغی تبین ایتمکله من بعد چورباجیلق لغو اولنه رق برینه اهالی معرفتیله بهر قریه نک جسامتنه کوره بر و یاخود ایکی مختار انتخاب اولنمسی اصولی وضع وتأسیس قلنمشدر اشبو مختارلر کندولرینه ویریله جک تعلیمات مخصوصه موجبنجه قریه لرینک معتبرانیله بالاتحاد بر مجلس تشکیل وقریه لرینک احوال وکیفیاتنه دائر بهر ماه بر مضبطه تنظیم ایدرک ناحیه لری مدیر ویاخود قائممقامی طرفنه تقدیم ایده جکلردر بو اصول هر یرده اتخاذ اولنوب بین الاهالی فوق الغایه تأثیرات حسنه سی کورلمش واوراجه دخی اقتضاسنک اجراسی ضمننده متصرف ایالت طرفنه اوامر لازمه اعطا قلنمشدر اثناده اولوجهله اهالینک حق احقاق وتنبیهات لازمه اجرا اولندقدن صکره ذات حضرت صدارتپناهی فرداسی جمعه کونی اورادن حرکت ورسورا وچیرون قریه لرندن مرور ایله اواخشام محل مذکوردن سکز ساعت مسافه ده واقع قونلوفجه قصبه سنه مواصلت بیورمشلردر کرک اثنای راهده وکرک قصبهٔ مذکوره ده تحقیقات واقعه یه نظرا عموم اهالینک اعشار ملتزمی طالب اغادن وادملری ملامراد ونورالدین اغادن متشکی اولدقلری انلاشلمش و بونلردن ملامراد اوجوارده بولنمش اولمغله درحال اخذ وکرفت اولنه رق محاکمه سی اجرا اولنمق اوزره قضا باشی اولان برقوفجه یه ارسال قلنمشدر ومشار الیه حضرتلری فرداسی سوقور یجه ونور نیجه قریه لرندن مرور ایله مذکور برقوفجه یه مواصلت ایدوب همان اواخشام مأمورین محلیه یی و پاپاسلری ومبعوثان اهالی یی حضورلرینه جلب واستنطاق ایلمش اولملریله جمله سی متحدا سالف الذکر ملتزملردن شکایت ایدرک اولا کیاه تعشیرنده ظلم وتعدی ارتکاب ایتدکلرینی وادملرینه مجانا خانه و یم ویه جک و یرمکه و تحصیل ایتدکلری حبوبات وسائره نک کندو عربه لریله نقلنه اهالی قرایی اجبار ایلدکده اولدقلرینی افاده ایلدکلرینه ومرقوم طالب اغا ایله ادمی نورالدین دخی اوراده بولندقلرینه مبنی درعقب انلر دخی اخذ وتوقیف قلنمشدر و بوندن بشقه عموم قضا اهالیسی اصحاب املاکدن یوسف بک نام کمسنه ایله خدمتکارلری کنج عثمان و پولاق حسن وامین وشبته و شریفک کندکلری قریه لرده هتک ناموس ومخل اداب سائر کونه حرکتده جسارت ایلملرندن شکایت ایتمش اولملریله اشخاص مرقومه دخی حبس اولنمشدر و مجلس اعضاسنک ایفای وظایف مأموریتده تکاسل و رخاوتلری تبین ایتمش اولمغله متصرف ایالت معرفتیله درحال جمله سی عزل اولنه رق وجوه واهالی بلده طرفندن اوچ مسلمان وایکی بلغار و بر یهودی اعضا انتخاب اولنمسی امر وتنبیه اولنمش وهمان اولکون اقتضا ایدن اعضا انتخابیله مجلس جدید تشکیل اولنوب معیت مأمورلری حضورنده هر بر صنفک اصول مذهبیه سنه تطبیقا مراسم تحلیفیه لری دخی اجرا قلنمشدر بعده ذات حضرت صدارتپناهی اعضای موی الیهمی حضورینه جلب ایله یکدیکر ایله برادرانه حسن امتزاج ومعاشرت واهالینک سعادت حاللری وصیانتلک استحصالنه متوالیا سعی وغیرتله کندولرینه وادارهلرینه مأمور اولملری ویریله جک تعلیمات مفصله موجبنجه ایفای حسن مأموریت ایلملری حقنده وصایا وتنبیهات لازمه یی اجرا بیورمشلردر مشار الیه حضرتلرینک محل مذکورده مدت اقامتی اولان بش کون ظرفنده معیت مأمورینلریله دولتلو عثمان پاشا حضرتلری ومحلی مجلس اعضاسی بالاتحاد اهل جرائمک استنطاقی واصلاحات لازمه نک اجراسی ضمننده کیجه کوندز عقد مجلس مشورت ایلمشلردر وهر شیدن اول مذکور ملتزملرک کیاه تعشیرنده بغیر حق المش اولدقلری مبالغک وذخائر نقلندن وخانه کراسی وطعام بهاسندن طولایی اهالی یه اولان دینلرینک تعیین مقداریله اشتغال اولنه رق مذکور ملتزملرک اقرارلری وبعض حسابلرینک مطالعه وتدقیق اوزرینه مرقوم طالب ونورالدین اغالرک درت یوز اون یدی بیک قرق التی غروش اهالی قرایه اعاده واعطا ایلملرینه حکم اولنمشدر و بو کیفیت علنا ذات والای حضرت صدارتپناهی ومعیت مأمورلری حضورنده وقوعبولمشدر اهالی مذکوره بر بر مجلسه جلب اولنه رق حصه سنه اصابت ایدن اقچه نک کندولرینه تسلیمنده حاصل اولان شوق ومحظوظیتلری تعریف اولنه میه جق درجه لرده بولنمشدر و بو کیفیت اوچ کون ممتد اولوب مذکور ملتزملر دخی حاضر بالمجلس بولنمشلردر فقط اولوجهله مغایر اصول و حقانیت ملتزملرک اهالیدن المش اولدقلری مبالغک کثرتی جهتیله ذات حضرت صدارتپناهینک اوراده مدت اقامتی اثناسنده بو مقوله حسابلرک اردی النمیه جقندن محل مذکوردن حین عزیمتنده بو خصوصک اتمامنی یاورحضرتلری عزتلو میرالای زکی بک ایله معیت کتبه سندن یعقوب افندی یه حواله ومذکور ملتزملرک دفترلری تفتیش وتدقیق ایله تحصیل اولنه جق اقچه نک اصول متخذهٔ مذکوره اوزره اصحابنه رد واعطا اولنمسی وختام مصلحتده تفصیل کیفیتی واربابنه اعطا اولنان مبالغک مقدارینی مبین بر قطعه تقریر تنظیم ایدرک ومرقوم ملتزملری دخی برابر الهرق نیشه کلملرینی تنبیه بیورمشدر

شمدی یه قدر بالدفعات اعلان اولندیغی وجهله مسکوکات صحیحه نک قیمت اصلیه سنده تداول ایتدیرلمسی و بو جهتله امر تجارت واموال خلقک براءت ذمه تحتنده بولنمسی اوتدنبرو دولت علیه نک اقصای امالی اولوب انجق اوراق نقدیه ایله مسکوکات مغشوشه نک وجودی بومطلبک حصولنه مانع اولدیله ابتدای امرده میدانده اولان کاغدک قالدیرلمسی اسبابنه تشبث اولنمغله برابر مسکوکات مغشوشه نک دخی اون سنه ظرفنده مسکوکات صحیحه یه تبدیلی ضمننده تدابیر لازمه اتخاذ اولنمش ومسکوکات مغشوشه نک ارقه سی النجیه یه دک قائم و بی حد اصلیسنده طوتمق یعنی انکلیز لیراسی بشلاتلی ایله یوز اون غروش اعتباریله استیفا اولنمه اوروپا اوزرینه بولنجه ویرمک اوزره شرکت مالیه نامنده بر قومپانیه ایله گچن سنه جلایه یننده عقد مقاوله اولنمشیدی لحالة هذه اوراق نقدیه نک کلیتلو مقداری قالدیرلمش ومذکور قومپانیه نک اجرای تعهدینه شروع ایتمسی کاغدک کاملا قالدیرلمسنه مشروط بولندیغی حالده میدانده قالان بقیه سی برماه ظرفنده چکلمک قراری اوزرینه کچن مایسک ابتداسندن اعتبارا مذکور قومپانیه بر موجب مقاوله قائم وصانعه مباشرت ایلمشیدی انجق مؤخرا ظهور ایدن بعض احوال مجبره اقتضاسیله دولت علیه اوراق نقدیه بقیه سنک چکلمسنه قارشولق اولان اقچه یی آخر امور مهمهٔ ملکیه یه صرف ایتمی

Ceridei Havâdis'in 1000 numaralı nüshasının birinci sayfası

dokuz sene sonra, yâni hicrî 1256 senesinde (M. 1840) Cerîdei Havâdis nâmı ile yarı resmî bir gazete daha intişar etmişdir. Cerîdei Havâdis İngiliz tebaasından Vilyam Çörçil (William Churchill?) nâmında biri tarafından tesis edilmişdir. Hicrî 1290 da (M. 1873) Ebüzziya Tevfik Bey tarafından neşredilmiş Salnâmei Hadîka'da görmüş olduğumuz «Türk Gazetelerinin Terâcimi Ahvâli» isimli makaaleyi aynen iktibas ediyoruz» diyor.

Ahmed Rasim'in aynen neşrettiği makaale şudur:

«Cerîdei Havâdis tesis edildiği 1256 (1840) senesinden 1277 (1860) senesine kadar yirmi bir yıl haftada bir defa (haftalık gazete) neşredilir, ve bir nüshası, o vaktin râyici ile üç buçuk kuruşa satılırdı. İptidâi neşrinde bir sene kadar halkın rağbetini celbetmek için ilân dağıtılır gibi müvezzîleri rast geldiğine bâdihavâ verirlermiş. Hizmeti ise Avrupa'nın sırf eğlenceden ibâret olan letâifi vukuuâtına, ve Amerika ile Hind ve Çinin, o zamanlarca hemen tahkîki muhâlâtdan olan, acâibâtına terceman olmakdan ibâret idi. Müessisi devletden 2000 kuruş maaş alırdı. Müşterilerinin ekserisi havas ile memurîni devlet ve vülât (vâliler) dan ibâret idi. Mâmâfî îrâdı masrafına maa ziyâdeten kifâyet ederdi. Hattâ Kırım Muhârebesi Cerîdei Havâdis için bir devri mes'ud olmuşdur, çünki halk ara sıra çıkardığı ilâveleri, kıtlık zamanında ekmek kapışır gibi yağma eder ve makinaları basmaya yetişemezdi. Cerîdei Havâdis, memleketimizce fevkalâde olarak böyle bir devir dahi geçirmiş olduğu halde ne şeklini, ne lisânını ve ne de vazifesini ıslâh etmeyi hatırına bile getirmiyerek deve yürüyüşünden ayrılmamış iken Tercemânı Ahval gazetesi (Âgâh Efendi'nin çıkardığı ilk müstakil, gayri resmî Türk gazetesi; B.: Tercemânı Ahvâl) çıkar çıkmaz onu istirkaab ile yevmî, fakat üçde ikisi hikâye, ve üçde birinin yarısı havâdis ve diğer yarısı ilân olarak iki sayfadan ibâret bir ilâve neşrine başladı ki sonra iki sayfa daha ilâvesi ile buna Ruznâmei Cerîdei Havâdis nâmını verdi. İki üç sene de bu hal ile devâm eyledikden sonra hacmini büyüterek şimdiki şeklinde (?) neşrine başladığı gün bir makaale ile babası olan Cerîdei Havâdisin kûşei refâğı ihtiyar etmesi cihetiyle kendisi zamanın ihtiyâcâtına muvafık hizmet edeceğini ilân etmiş idi ki bir hayli zaman hâlen ve kaalen güzel bir yolda devam ve muahharen bâzı efâdıl ve eâzımın iâneyi maddiye ve mâneviyelerine dahi mazhar olarak haylice rağbet hâsıl edebilmişdi. Görülüyor ki Cerîdei Havâdis Sultan Abdülmecid'in cülûsundan bir sene sonra intişar etmiş ve müşâriileyhin irtihâli senesi olan 1277 senesine kadar rakibsiz, memâliki Osmâniyede yegâne yarı resmî gazete olarak kalmışdır. Demek ki Sultan Mecid devri matbûat noktai nazarından hayli vakit kaybetmişdir.»

Avukat Abdürrahman Âdil Bey merhum da «Matbûât Hâtıraları» adındaki makaalelerinin birinde şunları yazıyor: «Cerîdei Havâdisi İngiliz Vilyam Çörçil kurdu, Münif Efendi (sonra Maarif Nazırlarından ve devrin seçkin bilginlerinden Münif Paşa) de muharrirliğini yapdı. Yevmî (?) bir yaprak olarak çıkardı, sonra iki yaprak oldu, asıl adı Ruznâmei Cerîdei Havâdis idi, Çörçil 1262 - 1263 (M. 1845 - 1846) de öldü, gazete oğluna kaldı, devletten 2500 kuruş maaşı vardı» diyor. Bu satırlarla Ebüzziya'nın söyledikleri arasındaki tezadlarda elbet ki Ebüzziya'ya güvenilecekdir. Zirâ ortada gazetenin koleksiyonları da vardır.

Ebüzziya Tevfik Bey Cerîdei Havâdisin ilâvelerini müezzilerle dağıttığını söylüyor, bunları zamanımızdaki gazete müvezzileri zannetmemelidir, gazetenin aylıklı veya gündelikli adamlarıdır. Gazeteler uzun zaman tütüncü, tönbekici, yazıcı (arzuhalci) dükkânlarında satılmışdır, Cerîdei Havâdisin 27 Ramazan 1276 tarihli (Nisan 1860) ve 984 numaralı nüshasında şöyle bir ilân vardır: «Üsküdarda bulunan zevât Cerîde çıkdığı gün alamayub birkaç gün arası geçdiğine binâen bundan böyle Üsküdarda Yeni Camii şerif sebilhânesi önünde yazıcı Osman Efendinin dükkânında bulundurulacak ve fiatı maktûei mâlûmesi ile satılacakdır».

Cerîdei Havâdis dört yaprak olarak çıkdığı ve hacmini büyüttüğü zaman 27,5 X 41 santim eb'adında bir kâğıda basılmış ve sayfaları üç sütun üzerine tertip edilmişdir. Gazetede hemen hiç değişmez bir halde dört başlık görülür: 1 — Havâdisâtı Dahiliye (İç Haberler): Rütbe alanlar, tâyinler, nakiller, İstanbul'a gelen mâruf ecnebiler, iç haberler, cinayetler, cinâyet mahkemeleri kararları, yangınlar, hır-

sızlıklar, şekâvet haberleri; 2 — Havâdisâtı Ecnebiye (Dış Haberler); 3 — Meskûkât (Borsa Haberleri); 4 — İlân.

İç haberler ve ilânlar arasında cemiyet ilmi, tarih, folklor ve bu arada, bilhassa İstanbul hayatı ve tarihi bakımından çok mühim kayıdlar vardır, uzun bir zaman İstanbulun, dolayısı ile Türkiyenin tek yarı resmî gazetesi olduğundan tek kaynak halindedir. Ev, konak, yalı satışları için verilen ilânlarda binâlar hakkında tafsilât da kaydedilmişdir ki, hâlen örnekleri hemen hiç kalmamış o eski evler hakkında mübhem de olsa bir fikir vermektedir, ayrıca İstanbul'un içtimâî seviyesi de görülmektedir. Meselâ 1276 (1860) yılında bir atcanbazı olan Ahmed Ağanın nasıl bir hayat seviyesine sâhib olduğunu dul zevcesinin verdiği şu satış ilânı açık olarak göstermektedir: «Fatih civârında Yeni Hamam kurbinde Sinan Ağa Mahallesinde cadde üzerinde alt ve üst katda ve harem ve selâmlıkda büyük ve küçük 14 oda, müteaddid sofalar ve sandık odası, kiler ,ve ahır ve hamam, ve akar tatlı suyu, ve erkek ve kadın açşılarına elverişli ve kullanışlı mutfak, ve 6000 arşından mütecâviz meyve ağaçlı harem ve selâmlık bağçeleri, ve bağçede altlı üstlü iki odası ve sofası olan köşk olduğu halde müteveffâ Canbaz Ahmed Ağanın zevcesi Fatma Hanımın konağı satılık olub istek edenleri içinde bulunanların gezdireceği, ve pazarlığı dahi onlarla olacakdır».

Cerîdei Havâdis'in azametli koleksiyonu üzerinde çok emek vererek çalışacak bir kalem sâhibi millî kütübhânemize tarihimiz ve cemiyet hayatımız bakımından çok kıymetli vesikalarla dolu monoğrafiler verebilir.

CERİDEİ HAVADİS — 1839 da ermenice harflerle türkçe olarak İstanbul'da neşredilen bir gazetedir. Bu bilgi, 1879 da İstanbul'da Zartaryan Matbaasında münteşir Mıkirdiç Çolakyan'ın telif ettiği bir ders kitabının sonunda bulunan ve mezkûr tarihe kadar ermenice harflerle neşredilen gazete ve mecmualara ait bir listeden elde edilmiştir. Maalesef kimin tarafından ve ne kadar zaman çıkarıldığı zikredilmemiştir.

Kevork PAMUKCİYAN

CERİDEİ ŞARKİYE — Dikran Efendi Civelekyan (1848 - 1907) tarafından ermenice harflerle türkçe olarak İstanbul'da neşredilen siyasî, ticarî, iktisadî ve ilmî günlük bir gazetedir. 7 Temmuz 1877 den beri intişar eden «Tercemanı Efkâr'ın devamı olarak 1 Haziran 1885 de çıkmağa başlamış ve müessisinin ölümünden sonra, oğlu tarafından takriben Birinci Cihan Harbinin iptidasına kadar neşriyatına devam edilmiştir. Asrımızın başınında gazetenin idarehânesi, Bâbıâli Cad. No. 20 de bulunuyordu.

Kevork PAMUKCİYAN

CERMANYA (GERMANYA) HANI — Bahçekapı'da, Âşirefendi Caddesinden ve Atalar Hanı yanından Yeni Postahâne Caddesine inen Fındıkcı Remzi Sokağı'nda 15 - 17 kapı numaralı handır. 1913 senesinde bir Alman bankası olan Dresdner Bank'ın İstanbul şubesi; Doyçe Oryant Bankası (Deustche Orient Bank) tarafından bir Alman mimara yaptırılmıştır ki; önden bir kule görünüşünde olan kubbeli binâ; mimarî tarzı itibariyle XVI. asır mimarîsini andırır. Beş katlı olan binâda birinci kattan itibaren «aydınlık» tâbir edilen bir boşluk vardır ki; hanın 40 odası bunun etrafında toplanır. Çoğunlukla yabancı kumpanyaların bulunduğu handa tasfiye halinde olan Doyçe Oryant Bankası, La Baluaz Nakliyat, yangın sigorta kumpanyası, Lö Feniks Espanyol Manhaym Sigorta Kumpanyalarından mâdâ bazı Türk sigorta şirketleri acentalıkları ile avukatlar ve hanın zemin katında Yapı ve Kredi Bankası Bahçekapı Şubesi bulunur. Odaların kira bedelleri 25 - 100 T.L. arasında değişmekteydi (1962 Eylül).

Özay ASLAN

CERRAH, CERRAH DÜKKÂNLARI — Arabca «yara» mânâsına «curh» kökünden isim, yaraları timar ve tedâvi eden, yaralı uzuv üzerinde ameliyat yapan hekim, tabib (Türk Lûgatı); eski cerrahı zamanımızın operatörü ile karışdırmamalıdır; cerrah, bıçağını gözle görünen yaralar, çıbanlar üzerinde kullanırdı. Zamanımızın operatörü geniş ihtisas sâhasının içine eski cerrahın işlerini de almışdır.

Tanzimâta kadar cerrahlar da kasab, manav, bakkal vesâire gibi bir esnaf zümresi olarak kabul edilmişdi, ve bütün esnaf gibi gedik usûlüne bağlanmışdı; yâni, İstanbul'da usta ve yamak kaç nefer cerrahın icrâyi sanat edeceği, muâyene ve tedâvihân mânasına «dükkân» larının da kaç tâne ve nerelerde

bulunduğu tesbit edilmişdi; gedik fazlası hiç bir cerrah dükkân açıp iş göremezdi. Gedikli dükkânlarda çalışan cerrahların diğer esnafdan farkı, Hekimbaşı ile Cerrahbaşı huzurunda imtihan olarak mesleklerinde ehil olduklarına dâir bir ruhsatnâme almaları idi; sâir halleri için, zamanımızın belediyesi yerinde İstanbul Kadılığı tarafından teftiş olunurlardı.

Bir cerrah gediğine sâhib olmak için müslim ve gayri müslim tefrik edilmediği gibi Osmanlı tebaasından olmak da şart değildi.

Cerrahlar yara timarından başka sünnetcilik de yaparlar idi, yalnız sünnetcilik yapacak cerrahların müslüman olmaları şart idi. On altıncı asırda Enderunu Hümâyunda bir Cerrah Mehmed Ağa, Üçüncü Sultan Muradın büyük oğlu ve veliahdi Şehzâde Mehmed'i sünnet etmiş, sonra devlet hizmetine girerek Cerrah Mehmed Paşa diye şöhret bulmuşdur; vaktiyle sünnet ettiği çocuğun padişahlığında ve kendi âhir ömründe de sâdrâzam olmuşdu. İşte bu vezirdir ki 1593 yılında büyük bir cami ile bir çifte hamam yapdırmış, kendi adına nisbetle anılan bu binâların bulunduğu semt de o günden zamanımıza kadar Cerrahpaşa adı ile anıla gelmişdir (B.: Cerrahpaşa; Mehmed Paşa, Cerrah).

Diğer bütün esnafda olduğu gibi İstanbul cerrahlarından bir kısmı, ordu ve donanma ile seferlere gitmekle vazifelendirilmişdi; şehir içinde dükkânları da bulunan bu cerrahlara ayrıca «ordu cerrahı», «tersâne cerrahı» denilirdi Bunlar, İstanbul'da tertib edilen büyük esnaf alaylarına, arabalar üzerinde cerrah dükkânları kurarak iştirâk ederlerdi. Evliyâ Çelebi on yedinci asır ortasında Dördüncü Sultan Murad zamanında yapılan bir Ordu Esnafı Alayını tasvir ederken cerrahlar hakkında şu mâlûmâtı veriyor:

«Esnâfı Cerrâhan — Dükkân 400, neferât 700. Pirleri Ebû Ubeyd Kassab'dır, peştemalını Selmânı Pâk bağlamışdır. Bu tâife pür silâh olup tahterevanlar üzerinde dükkânlarına birçok alâtı cerrâhiyeyi dizip bâzı adamların kollarını, başlarını, ayaklarını timar eder şekilde geçerler».

İstanbul Kadılığınca hicrî 1111, milâdî 1700 yılında tanzim edilmiş bir cedvelde bütün İstanbul'da 28 cerrah dükkânı görülmektedir ki cerrahların isimleri ile dükkânlarının semtleri şudur:

1 — Küçük Mustafapaşada cerrah Hacı Mahmud'un dükkânı.

2 — Çukurçeşmede Tersâne cerrahı Hasan'ın dükkânı.

3 — Divanyolunda cerrah Cane Lotiye'nin dükkânı.

4 — Balıkpazarında cerrah Cuvan'ın dükkânı.

5 — Sarachânebaşında cerrah Erskayno'nun dükkânı.

6 — Unkapanında cerrah Mosocan'ın dükkânı.

7 — Galatada Mikel cerrahın dükkânı.

8 — Galatada cerrah Nikola'nın dükkânı.

9 — Galatada cerrah Anton'un dükkânı.

10 — Galatada cerrah Cerci'nin dükkânı.

11 — Galatada cerrah Dimitri'nin dükkânı.

12 — Halıcılarköşkünde cerrah Anton Kreto'nun dükkânı.

13 — Divanyolunda cerrah Yanaki'nin dükkânı.

14 — Acıhamamda cerrah Corci'nin dükkânı.

15 — Eskisaray kurbinde (Bayazıd) cerrah Anton'un dükkânı.

16 — Galatada cerrah Çaper'in dükkânı.

17 — Tophânede cerrah Abdullah'ın dükkânı.

18 — Sultanbayazıdda cerrah Paskal'ın dükkânı.

19 — Mahmudpaşada cerrah Cantil'in dükkânı.

20 — Unkapanında cerrah Mosocandardi'nin dükkânı.

21 — Tophânede cerrah Pervin Çon'un dükkânı.

22 — Kasımpaşada cerrah Yorgaki'nin dükkânı.

23 — Peştemalcılar içinde cerrah Cuvan'ın dükkânı.

24 — Darbhânebaşında cerrah Merkenkon'un dükkânı.

25 — Odunkapusunda İstamat cerrahın dükkânı.

26 — Eskisaray kurbinde Haron cerrahın dükkânı.

27 — Cerrah Doşen.

28 — Divanyolunda Yasef cerrahın dükkânı.

Bu cedvel, o tarihde hepsi bir imtihâne tâbi tutulup da muvaffak olan ve icrâyi sanat için kendilerine izin tezkiresi verilen cerrahlar için tanzim edilmişdir. Dikkat ile durulacak nokta imtihanda izin tezkiresi almaya muvaffak olan 28 cerrahdan 25 inin gayri müslim oluşudur.

Hicrî 1221 rebîülevvelinde (milâdî 1806 Mayıs - Haziran) İstanbul Kadısına gönderilen bir fermanda cerrahlar hakkında şâyânı dikkat bir kayıd vardır; bu fermanın kısaltılmış metni şudur:

«İstanbul şehri içinde kadimdenberi frenklerin (gayri müslim ecnebîlerin) dükkân açmaları yasakdır; onlara dükkân açmak için Galata tarafı tahsis edilmişdir. Şimdi hekim, cerrah ve ispençiyar (eczâcı) diyerek Bağçekapusu etrâfı frenk kıyâfetinde dükkâncı olmuş, hattâ Divanyolunda dahi vardır. Gereği gibi teftiş ve tahkik olunsun, her kimin dükkânında işler frenk bulunursa dükkânı kapatılıp dükkân gediği sâhibinin elinden alınsın. İstanbul tarafında tabib, cerrah ve ispençiyar şapka ve elbisei frengâne ile kimse bulunmıyacakdır».

Bibl. : Evliyâ Çelebi, Seyyahatnâme, I; Ahmed Refik, On ikinci hicrî asırda İstanbul Hayâtı; Osman Nuri Ergin, Mecellei Umûri Belediye, I.

CERRAHHÂNE — 1826 da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra yeni kurulan Asâkiri Mansûreye alelâcele askerî cerrah temini için İstanbul'daki bütün cerrahlar 1826 - 1828 arasında Tophane'de açılan derslere devam etmeye mecbur tutulmuşlar, bunların içinden en kaabiliyetlileri ordu hizmetine alınmış, ve ayrıca bütün cerrahlar da bu derslerden sonra imtihan vererek cerrahlık ruhsatı almışlardı; bu dershâne de Cerrahhâne adını almışdı; Hekimbaşı Abdülhak Mollanın 1828 yılı vekaayii üzerine tutduğu ve Târihi Livâ» adını verdiği hâtıra defterinde garib bir vak'anın içinde Tophânedeki cerrahlık derslerinin bahsi geçer (B.: Emin, Topcu).

Aşağıdaki satırları Osman Nuri Ergi'nin «Türkiye Maarif Tarihi» adlı eserinden alıyoruz:

«Hicrî 1242 (Milâdî 1826 - 1827) de Tıbhâne ve hicrî 1247 (Milâdî 1831 - 1832) de Cerrahhâne açıldı; ve 1252 de (Milâdî 1836 - 1837) her ikisi birleştirilerek Mektebei Tıbbiye açıldı.

«Tıbhânenin ilk açılışında tabâbet ile cerrahlık bir arada tedris edilmiş, hattâ alınan talebeyi uzun uzadıya okutup yazmaya vakit ve imkân bulunamadığı için alelacele 20 kadar pratik yetişmiş cerrah tedârik olunarak biraz nazariyât gösterildikten sonra hemen orduya ve hastahânelere dağıtılmışlar ise de bunlar da kâfi gelmediğinden ve harb dolayısı ile cerraha tabibden ziyâde ihtiyaç görüldüğünden 1247 (1831-1832) de Topkapusu Sarayı müştemilâtından üç koğuş Cerrahâne ittihaz olunarak Tıbhânedeki cerrâhî talebesi oraya nakledilmiş, ve Sade de calére adında bir Fransız cerrahının emrine verilmiştir. Fakat aradan beş sene geçmeden 1252 de (1836 - 1837) yine Tıbhâne ile birleştirilerek her ikisi saray içinde Otlukçu Kapusu Kışlasında Mektebi Tıbbiye adını almışdır.

«Birleşme zamanına âid bir vesikaya (1252 = 1836-1837) göre Cerrahhânei Âmirenin üç sınıfında 107 muallim, kâtip, onbaşı cerrah talebe nefer bulunuyordu» (O. N. Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, cild I ve II).

CERRÂHÎ TEKKELERİ — Tarikatlerin tarihçesi bu ansiklopedinin konusu dışındadır; (Tarikatler için lâtin asıllı türk harfleri ile kaynaklar: İslâm Ansiklopedisi; M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri). Halvetiye tarikatinin şûbelerinden biri olan bu tarikatin kurucusu Şeyh Nureddin Cerrahîdir (B.: Nureddin Cerrâhî, Şeyh). Tarikatlerin kaldırıldığı ve tekkelerin toplandığı tarihe kadar İstanbuldaki Cerrâhî dergâhları şunlar idi:

1 — Sofularda Mehmed Ağa Hamamı yanında Yesârîzâde Tekkesi, «Orduşeyhi Tekkesi» de denilirdi, âyin günü cumartesi,

2 — Üsküdarda Balaban İskelesinde Yağcızâde Tekkesi, «Balaban Tekkesi» de denilirdi; âyin günü cumartesi.

3 — Eyub Nişancısında Sertarikzâde Tekkesi; âyin günü pazar.

4 — Otakçılarda Şeyh Ali Tekkesi; âyin günü pazar.

5 — Karagümrükde Nureddin Cerrâhî Tekksi; bu tarîkatın İstanbulda merkez dergâhı; âyin günü pazartesi.

6 — Fatihde Kumrulu Mescid yanında Sertarikzâde Tekkesi, âyin günü salı.

7 — Edirnekapusunda Acıçeşmede Halil Nizâmeddin Tekkesi; âyin günü çarşamba.

8 — Silivrikapusunda Karagöz Tekkesi; âyin günü çarşamba.

9 — Bağçekapusunda Yıldız Dede Tekkesi; âyin günü çarşamba.

10 — Otlukcu Yokuşunda İplikçi Tekkesi; âyin günü perşenbe.

11 — Nûriosmâniyede Çaylâkzâde Tekkesi; âyin günü perşembe.

12 — Eyyubde Tameşvar Takkesi; âyin günü perşenbe.

13 — Üsküdarda Mehmed Ağa Camiinde Ârif Dede Tekkesi; âyin günü perşenbe.

14 — Rumelihisarında Karabaş Tekkesi; âyin günü perşenbe.

CERRAHKIZI — 1860 ile 1870 arasında Galatada bir frenk cerrâhın yanında çalışır dilber bir râhibe; namlı bir tulumbacı, vurucu kurucı kabadayı olup efendizâdesi Nedim Beyi öldürdükden sonra îdama bedel müebbed kalebendliğe mahkûm olarak Sinob zındanında cezâsını çekmekde iken ölen Kara Cezmi, nâmı diğerle Temennâ Baba tarafından şu semâî ile övülüşüdür ki, semâî, yine katilden mahkûm olarak Sinob zındanında yatan Kahveci Nusretin «Zından Şiirleri» adındaki mecmuasından alınmışdır. Kara Cezmi'nin, Tersâne cerrahlarından olub Cerrahoğlu diye tanınmış bir delikanlı şânında da aynı mealde bir semâîsi daha vardır; hem bu râhibeyi, hem de o delikanlıyı bir yarasının timarı esnâsında tanıdığı söylediğine göre her ikisinin de aynı cerrah dükkânında çalışdıkları tahmin olunabilir. (B.: Cezmi, Kadırgalı Kara; Cerrahoğlu).

SEMÂÎ

Galatalı Cerrahkızı vurdu neşter yâreye
Mekkâre hem bir avuç tuz başdı dili sad pâreye
Kâbetül Uşşak misâli bürünmüşdür kaareye
Gül ruhlerin koklatır mı bilmem keşiş zenpâreye
Ey erenler meded sizden bu âşıkı bîçâreye

Gerdeninde çelipâsı hem belinde zünnârı
Cem olmuş Cennetin nûru hem Cehennemin nârı
Bir bakarsın dâvet ider âhu misâl enzârı
Bir bakarsın gazab âlûd dü didei hunhârı
Ey erenler meded sizden bu âşıkı bîçâreye

Bir kûşei tenhâ bulub sirkat ettim bûsesin
Gaayet ile hoşnud olub süzdü çeşmi nerkisin
Al al olan ruhlerinden rengi soldu al fesin
Didim Cezmi kaç git artık aldın işte hevesin
Ey erenler meded sizden bu âşıkı bîçâreye

Dört yanımda dört taş duvar yetiş yâ Bektaş Velî
Gündüz şemsim gice mâhım zındanın kör kandili
Ayağımda prangalar mâsivâdan çekdim eli
Garîbâne yâdı mâzî kup kuru bir tesellî
Ey erenler meded sizden bu âşıkı bîçâreye

Vâsıf HİÇ

CERRAH MAHMUDEFENDİ CAMİİ — (B.: Mahmud Efendi Camii).

CERRAH MEHMED PAŞA — (B.: Mehmed Paşa, Cerrah).

CERRAH MENZİLİ — İstanbul Okmeydanındaki Kemankeş pehlivan menzillerinden; bu menzilden muhtelif tarihlerde ok atarak rekor kırmış pehlivanlar şunlardır:

Kepenekci Reis	943	gez
Solak Hamza	1016	»
Solak Mehmed Bey	1034	»
Defterdarzâde Ali Bey ...	1046	»
Solak İsa	1073	»
Defterdarzâde Mehmed Bey	1076	»
Solak Kara Hasan	1119	»
Cerrah Ali Bey	1125	»
Biga beyi Osman Bey ...	1128	»
Abad Mehmed Ağa	1143	»
(Sene 1145 hicrî)		
Tahtırevancı Hasan Ağa ..	1146	»
İkinci Sultan Mahmud ...	1157	»
(Sene 1248 hicrî)		

CERRAHOĞLU — 1860 ile 1870 arasında güzelliği ile meşhur bir cerrah yamağı; namlı bir tulumbacı, vurucu kırıcı kabadayı olub efendizâdesi Nedim Beyi öldürdükden sonra idama bedel müebbed kalebendliğe mahkûm olarak Sinob Zındanında cezâsını çekmekde iken ölen Kara Cezmi, nâmı diğerle Temennâ Baba tarafından şu semâî ile övülmüşdür ki, semâî yine katilden mahkûm olarak Sinob Zindanında yatan Kahveci Nusretin «Zından Şiirleri» adındaki mecmuasından alınmışdır:

SEMÂÎ

Cerrahoğludur şöhreti yüzbin güzelin güzeli
Bir mislini görmedim ben bu şehri gezdim gezeli
Beni mevti muhakkakdan halâs etti anın eli
İftirâkı mevtten İbeter hasretiyle oldum deli
Mürüvvet merhamet senden sultânım hû Bektaş Velî

Timar etti nâzik eli oylukda bıçak yâresin
Süal ettim nedir cânân gönül yâresi çâresin
Niçün böyle taş yürekli bıçkın meşreb âvâresin
Bendeliğe kabul etmez bu âşıkı bîçâresin
Mürüvvet merhamet senden sultânım hû Bektaş Velî

Elde neşter gamze neşter yâreler durmadan işler
Cerrah mısın cellâd mısın ne çaprast çapraşık işler
Yâre timar eyler desti nigâhı tâ câne işler
Müslim misin kâfir misin bilmez imamlar keşişler
Mürüvvet merhamet senden sultânım hû Bektaş Velî

Dükkânında nice âlet keser biçer kanlı âfet
Tersâneye intisâbı levend kesimi kıyâfet
Ruhlerinde topuklarda ne bu terlik bu letâfet
Pâyin bûs eylese âşık bulur ol ande ifâket
Mürüvvet merhamet senden sultânım hû Bektaş Velî

Vâsıf HİÇ

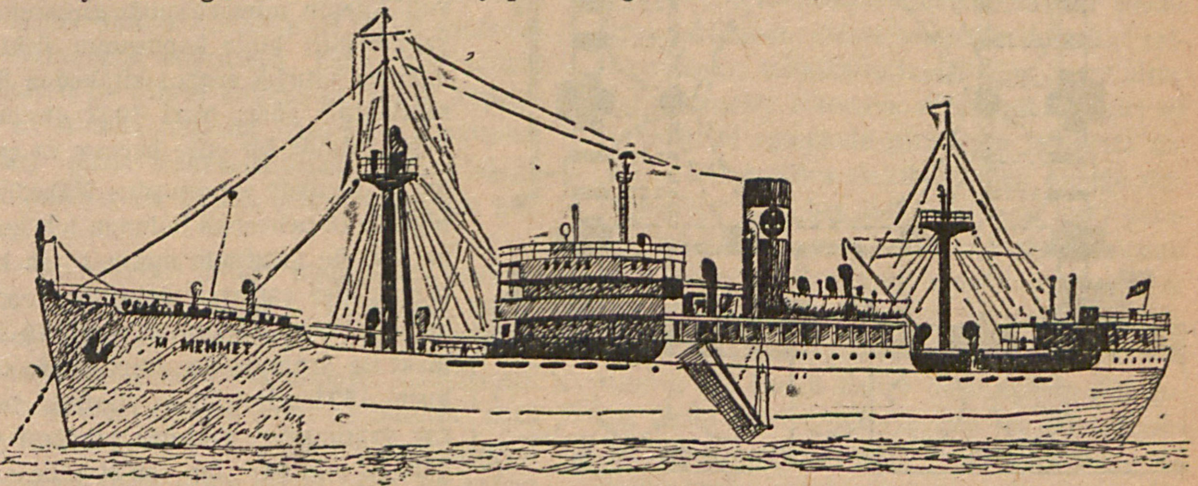
Semâînin son kıtasından Cerrahoğlunun Tersâne cerrahlarından olduğu anlaşılmaktadır (B.: Cezmi, Kadırgalı Kara).

CERRAH OĞULLARI NAKLİYAT VAPURCULUK VE TİCÂRET T. A. ŞİRKETİ — 1897 de bir şûbesi Varna şehrinde olmak üzere Karadeniz Ereğlisinde kurulmuşdur; kurucusu Karadeniz Ereğlisinden Hacı Eşref Efendi isminde bir zâttır; o zaman yelkenli gemilerle İstanbul, Varna ve Ereğli limanları arasında buğday ve kömür nakliyatı ile işe başlamışdır; 1925 de Varnadaki şûbesi kapatılmış, merkezi de Ereğliden İstanbula nakledilmişdir; ve müessese Mehmed Tahsin Cerrâhoğluna intikal etmişdir; 1940 da bir tarafdan yurd içinde kara nakliyatı ile de meşgul olmaya başlamış, diğer tarafdan yeni gemiler satın alarak dış sulara çıkmış, yurd dışı limanlara nakliyatı da girişmişdir; 1945 yılına kadar «M. T. Cerrahoğlu ve Ortakları Kollektif Şirketi» adını taşır iken,bu tarihte «Nuri Tamber ve Ortakları Komandit Şirketi» ile birleşerek «Cerrahoğulları A. Ş.» adını almışdır; yeni şirket ufak kömür gemilerini satarak yerine İngiltereden 1945-1946 yapısı onar bin tonluk 11 mil süratli gemiler satın almışdır; «M. Eşref», «M. Bingül», «M. Mehmed» ve «M. Nurfan» adlarını alan ve otuzaltışar mürettebâtı olan bu dört büyük yeni gemi ile Akdeniz ve Okyanuslarda Avrupa, Amerika ve Hindistan seferleri yapılmaktadır. Şirketin İstanbuldaki merkezi Taksimdedir; Kuruçeşmede de depoları, vinçleri ve kamyonları bulunup şehir içi kömür nakliyatı da yapar. İnkişafı, teâlisi temenni edilir şahsî teşebbüsün eseri millî müesseselerimizdendir.

Hakkı GÖKTÜRK

CERRAHPAŞA — İstanbulun meşhur bir semtinin adıdır; eskiden, büyük konakları ile bir kibar semtiydi. Burası 350 senedenberi bu ismi taşımakdadır; on yedinci asrın ilk yıllarında, 1604 te ölen Osmanlı vezirlerinden Cerrah Mehmed Paşa burada bir büyük cami, bir çifte hamam, bir mekteb ve bir medrese yaptırmış, halk da, bu hayır eserlerinden ötürü semte Cerrahpaşa demişti (B.: Mehmed Paşa, Cerrah).

Cerrah Mehmed Paşa; sarayda, Enderunu Hümayundan yetişmişti; sarayda cerrahlık öğrenmiş Üçüncü Muradın büyük oğlu şehzade Mehmedi sünnet etmiş ve bu hizmeti karşılığında pek kıymetli hediyelerle taltif edilmişti. Bilâhare bu şehzade Üçüncü Mehmed ünvaniyle babasının yerine padişah oldu ve bir ara 1595 te, vaktiyle kendisini sünnet etmiş olan Cerrah Mehmed Paşayı sadrâzam tâyin etti Cerrah Mehmed Paşa, sadrâzamlıkta büyük bir iş başaramadı; ihtiyardı, felç geldi ve dört ay sonra azledildi. Kabri cami-

Cerrahoğlu vapurlarından «M. Mehmet»
(Resim : Behcet Cantok)

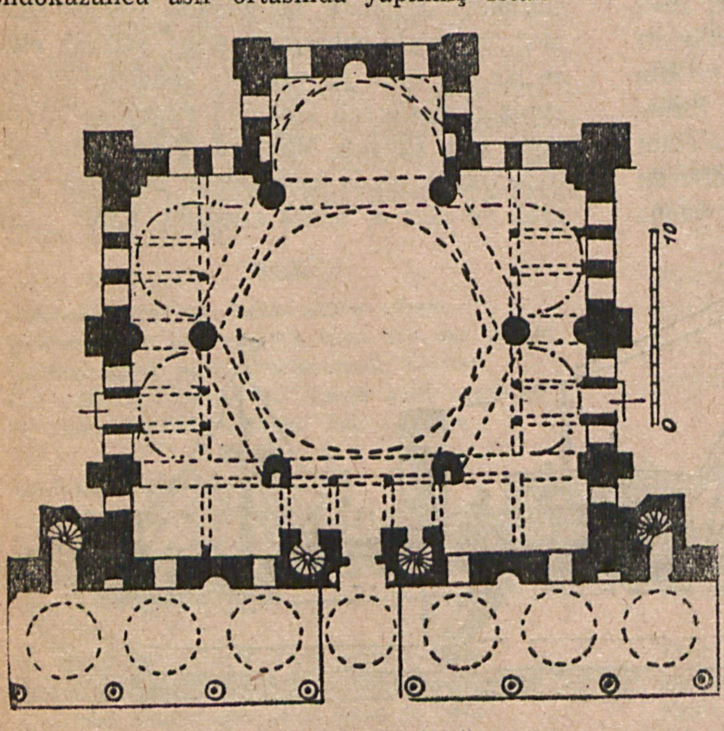
inin yanındadır. Bir sanat eseri olan hamamı ise maalesef son otuz yıl içinde yıkılmıştır.

CERRAHPAŞA CADDESİ — Samatya Nâhiyesinin Çakırağa, Keçihâtun ve Cerrahpaşa Mahalllelerinden geçen bir caddedir; bir başı Kocamustafapaşa Caddesi; Yakubhan sokağı ve Nakşî sokağı dört yol ağzına, öbür başı da Millet Caddesi; Ordu Caddesi ve Namık Kemal Caddesi dört yol ağzına bağlıdır. Uzun bir caddedir. Cerrahpaşa Camii sokağı, Şemi Molla Mekteb sokağı, Şemi Molla çıkmazı, Müezzin sokağı, Muslahaddin sokağı, Sorguçcu sokağı, Çakırağa Camii sokağı, Küçük Mühendis sokağı, Hafız Galib sokağı, Ahmed Kâhya Camii sokağı; Hacı Bayram mektebi sokağı, ve Tütüncü Hasan sokağı ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 11).

Millet Caddesi tarafından gelindiğine göre, üç araba geçebilecek genişlikde yokuş olarak başlar; sonra azıcık daralır, paket taşı döşelidir. Sol kolda harab Şemi Molla Camii görülür. İkişer, üçer katlı kâğir ve ahşap evler ile 3-4 katlı beton evler ve apartımanlar arasından geçer. İstanbulun büyük vezir camilerinden Cerrahpaşa Camii bu cadde üstündedir. Camiin yanındaki sokak başında ve yüzü caddeye bakan soluk aşı boyalı ve ondokuzuncu asır ortasında yapılmış İstanbulun en güzel binalarından konak yavrusu ahşab bir ev var idi ki, çağdaş büyük Türk heykeltraşı merhum Râtıb Âşir Acudoğu bu evin dâmâdı idi; Menemende Kubilây Âbidesi, Boluda Atatürk Heykeli ve Erzincan Âbidesi, ilk müsâbaka maketleri bu evin içinde hazırlanarak doğmuşlardı (B.: Acudoğu, Kâtib Âşir). Hâlen bu güzel konak yavrusu tâdilen tâmir ile betona kalbedilmiş, bütün yapı asâletini ve letâfetini kaybetmişdir.

Cadde boyunca 5 bakkal, 3 berber, 2 terzi, 1 manav, 2 kunduracı, 1 marangoz, 1 kömürcü, 1 fotoğrafçı, 1 hallaç, 1 leblebici, 1 helvacı, 1 börekci, 1 tuhâfiyeci, 1 kırtasiyeci, 1 oto boyahânesi, 1 oto tâmirhânesi, 1 çamaşır - buzdolabı ve emsâli âletler satıcı vardır. Kapu numaraları 1-35 ve 37-115, 2-52 ve 54-126 dır; ilk 1-35 ve 2-52 numaralı yapılar Millet Caddesi genişletilirken istimlâk edilib, yıkılmışlardır, ki meşhur Oğlanlar Tekkesi de bu cadde üzerinde yıkılan bu binalar arasında idi; bu arada Çakırağa Camii sokağı ile Tütüncü Hasan sokağı da kalkmışdır. Hâfız Galib sokağı da genişletilmiş, asfaltlenmiş, Millet caddesine bağlanarak ismi değiştirilmiş, «Doktor Adnan Adıvar» sokağı olmuşdur (1963).

Hakkı GÖKTÜRK

Cerrah Paşa Camii
(Plân : M. Esad Arseven'den)

CERRAHPAŞA CAMİİ — Değerli müdekkik ve muharrir ve bu ansiklopedinin aziz dostlarından İbrahim Hakkı Konyalı 1940 - 1943 arasında bize verdiği bir nota şunları yazıyor: «Marmaraya nâzır bir tepenin üstünde kurulmuş Cerrahpaşa Camii, Mimar Davud Ağanın mimarbaşılığı zamanında yapılmışdır; kıble kapusunun üstündeki on satırlık arabca kitâbeden öğrenildiğine göre, hicrî 1002 (milâdî 1593) yılında bir çifte hamam ve çeşme ile birlikde yapılmışdır. Mâbed, eteğinde 18 penceresi bulunan tek kubbelidir; üç tarafında mermer şebekeli mahfiller vardır; mahfillerin zarif kemerleri beyaz mermer ve renkli somaki ile örülmüşdür; minâresinin üst kısmı 1894 zelzelesinde yıkılmış, tekrar yapılmışdır; mermer şebekesi ve göbekli minberi bir san'at şâheseridir. Camiin avlu köşesindeki çeşmenin üstünde şâir Sâi'nin altı mısrâlık

bir tarih kitâbesi vardır. Son cemaat yerinin üstünde sekiz sütunun yükseltdiği yedi kubbe vardır, o kubbeler de 1884 deki büyük zelzelede yıkılmış, tamamen çökmüşdür; yalnız sütunlar, demir bağları ile durmaktadır. Camiin bânisi onaltıncı asır vezirlerinden Cerrah Mehmed Paşadır (B.: Mehmed Paşa, Cerrah)».

Eski müzeler müdürü Halil Edhem Bey de «Camilerimiz» adındaki eserinde, yukarıdaki notdan fazla olarak şunları kaydediyor: «1894 zelzelesinde çok zedelenen bu binâ, sonradan tâmir olunmuş ise de, son cemaat revakının kubbeleri yapılmamışdır; yalnız sütunları yerinde durmaktadır. Camiin plânı murabbâ şeklinde olup kubbesini altı aded kalın fil ayağı üzerindeki kemerler taşır; mihrab mahalli dört köşeli bir çıkıntı teşkil eder; bunun üstünde ve iki yanında yarım kubbeler vardır; minâresi kapunun sağındadır».

CERRAHPAŞA CAMİİ SOKAĞI — Samatya Nâhiyesinin Kürkçübaşı Mahallesi yollarından, Cerrahpaşa Caddesi ile Küçük Langa caddesi arasında uzanır; Yakubhan sokağı, Kürkçübaşı çeşmesi sokağı, Alaca Mahmud sokağı, ve Kürkçübaşı Külhanı sokağı ile kavuşakları vardır; Cerrahpaşa Caddesinden Küçük Langaya doğru yokuş aşağı iner, kavisli dirsek ve kabataş döşelidir; bir araba ancak geçebilecek genişliktedir; ahşab ve kâğir karışık evler arasından geçer; 1 radyo - buzdolab - halı mağazası, 1 terzi, 1 manav, 1 kunduracı, 1 kömürcü dükkânı bulunmaktadır. Kapu numaraları 5-39 ve 4-24 dür (mart 1963)

Hakkı GÖKTÜRK

CERRAHPAŞADAKİ SOKAK KÖPEĞİ — İkinci Sultan Abdülhamid devri sonlarında sarhoşların ellerinden balık kapmakdaki mahâreti ile şöhret bulmuş bir sokak köpeğidir ki, Ahmed Râsimin Mâlûmât Gazetesine yazdığı Şehir Mektublarından birinde aşağıdaki satırlar ile büyük şehrin kütüğüne geçmişdir:

«Bu hayvan zekâyı mahsûsunu, sarhoşların ellerindeki balıkları kapmakda hüsnü istîmâl ederdi. Akşam saat yarım raddelerinde (eski ezânî saat) Cerrahpaşa Camiişerîfinin önlerinde uyumak tavrı ile büzülür, gözü mey âşâmânı dehri tâ uzakdan tanıdığı için eğer o sermesti neş'e yarım okka ile kafayı tütsüledikten sonra eline bir okka da uskumru, iki üç palamut almış ise, ta yanından veya hizâsından geçinceye kadar yerinden kımıldamaz, iki üç adım ilerler ilerlemez kalkar, yavaş yavaş balığın kuyruğuna dişlerini geçirir, beraberce yürür, sarhoşumuz farkına vardı ise: — Hoşt!.. diye hızla çekince o da aşağıdan asılır, bir halde ki, saplar kopunca balıklar yere düşer, artık kapışan kapışana. Fakat bu balık avcusu dayağa dahi sırt verdiğinden balığı bitinceye kadar baston, taş, sopa gürültüsüne aldırmaz.»

CERRAHPAŞADA TERLİKÇİ MEHMED ÇELEBİNİN EVİ — Onyedinci asır ortalarında tarihimizde «Ağalar Saltanatı» adı verilen Yeniçeri ocağı ağaların zorba tagallübü devri bir ihtilâl ile devrildiği zaman bu ağalardan Koca Bektaş Ağanın sığınıp saklandığı evdir ki, izi bulunup bu evde yakalanmış ve Sarayı Hümâyuna, yollarda türlü hakaret görerek götürülmüş, sarayda da îdam edilmişdi (B.: Bektaş Ağa, Arnavud Koca).

CERRAHPAŞA DEFÎNESİ — 1944 yılı Ocak ayı başında Memiş adında bir yapı amelesi tarafından bulunmuş bir defînedir, aşağıdaki satırları 4 ocak 1944 tarihli Vakit gazetesinden alıyoruz:

«Cerrahpaşada Verem pavyonunun yapılacağı arsada kırık bir testi içinde 1530 adet Bizans altını bulunduğunu yazmıştık. Dün de pavyonun temellerinin kazılmasına devam edilmiştir. Müzeler müdürlüğünden bir memur kazı mahallinde bulunmakta ve hafriyata devam edilmektedir.

«İstanbul müzeler müdürü Aziz Ogan, bize şunları söylemiştir:

— Cerrahpaşada bulunan altınlar henüz bize verilmedi; zâbıta her halde tahkikat safhasındadır; tahkikatın ikmalinden sonra altınların müzeler idaresine verileceği tabiîdir; bu sabahki bi rgazetede gördüğüm fotoğrafa nazaran Bizanslılara ait sikkelerden olduğu muhakkaktır; biz, her ihtimale karşı, eski paralar müethassısı arkadaşımız İbrahim Selçuku kazı yerinde bulunmağa memur ettik; diğer bir arkadaştan aldığım bir raporda, oralarda tarihî bina bakiyyesi olmadığına, şimdiki kazıların iki buçuk metre derinliğinde olduğuna tarihî eserler bakiyyesinin ise daha derinlerde olması icap edeceğine işâret edilmektedir; benim şahsî tahminime göre, bunun bir define olması ihtimali vardır, zirâ bilhassa

Bizanslıların mühim bir kısmı, yarın ne olacağını bilmedikleri için, para ve kıymetli eşyalarını toprağa gömmeğe pek fazla rağbet etmişlerdi; biliyorsunuz ki, bu gibi kimseler, ağaç dibi, köşe bucak gibi, nisbeten tenha ve el ayak değmez yerlere define koyarlar; netekim bundan 17-18 sene evvel de Büyükadada buna benzer bir define bulunmuştu; fakat o zaman bulunan sikkeler, Bizanslılara ait değil, onlardan çok eski idi, milâddan evvel üçüncü dördüncü asırlara atti.

«Bulunan defineler 10 nisan 1322 tarihli âsarı âtika nizamnamesine tâbidirler. Bu nizamnamenin dokuzuncu maddesine göre, keşfedilen menkul ve gayrimenkul defineler devlete aittir.

«Bir arazi sahibi, arazinin üstünde veya altında bir define bulacak olursa, en çok bir hafta içinde bunu, Maarif Vekâletinin o yerdeki en selâhiyetli dairesine, bu bulunmadığı takdirde en büyük mülkiye âmirine, o da yoksa askerî bir makama haber vermek mecburiyetindedir.

«Bu şekilde hareket edildiği takdirde bulunan vesikanın kıymetinin yarısı nisbetinde bulana mükâfat verilir.

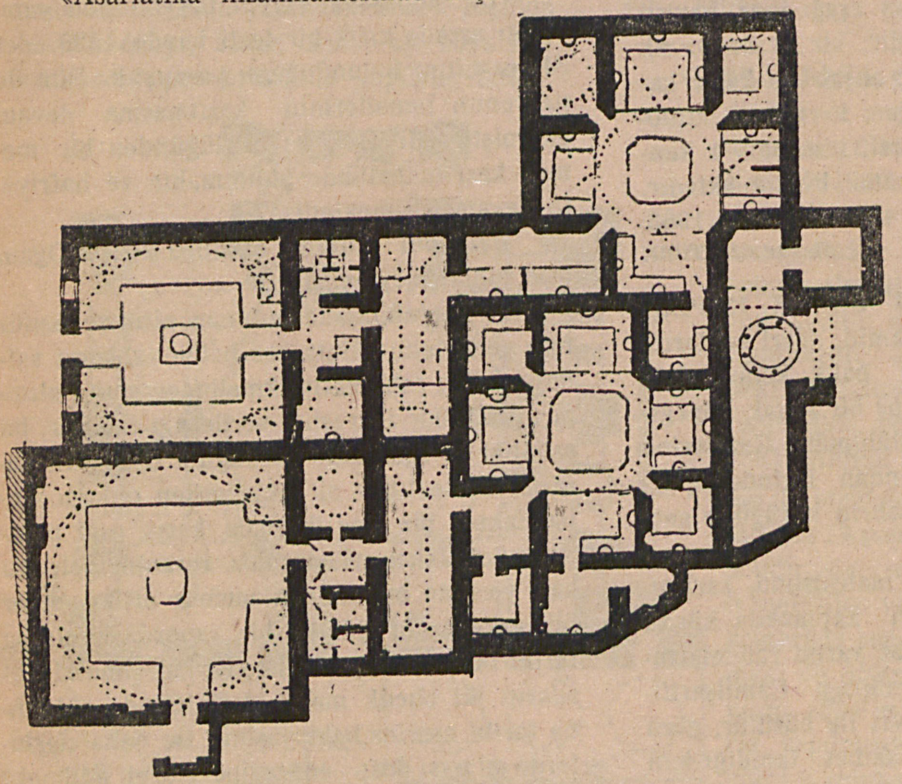
«Asarıâtika nizamnamesinde keşif eden kimsenin arazi veya arsa sahibi olduğu şeklinde bir kayıt varsa da, her hangi bir kimse dahi herhangi bir yerde bir define bulacak olursa, ayni haklara sahiptir.

«Bu şekle göre Cerrahpaşadaki defineyi bulan amele Memiş, derhal hükûmeti haberdar ettiği için bu definenin yarısı kadar mükâfat alacak demekdir».

CERRAHPAŞA GENÇLİK KULÜBÜ — 1952 yılında kurulmuşdur; kurucuları Hüseyin Boz, Mehmed Dispenç, Ârif Özcandan, Orhan Örekli ve Ahmed Okyay'dır. Kulüp yalnız futbol üzerinde çalışmaktadır; 1956 yılından beri federe olup ikinci kümededir. 92 üyesi vardır, lokal binâsı Canbâziye Karakol sokağındadır. İstanbulspor'lu İbrahim Toker ve Yeşildirek'li Talât Ündar bu Cerrahpaşa Kulübünden yetişmişlerdir (1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CERRAHPAŞA HAMAMI — Cerrahpaşada, semte adını veren camii şerîf ile berâber hicrî 1002, milâdî 1593 yılında yapılmış bir çifte hamamdı, on altıncı asır sonu büyük çarşı hamamlarının güzellerinden biri idi; caminin hemen yanında, doğu tarafında idi, cami avlusu ile hamam arasında Külhan Sokağı denilen bir aralık sokak vardı.

Cerrah Paşa Hamamı
(Plân : Prof. Süheyl Ünver'den)

Çocukluğumda ve gençliğimde, semtimiz olmak dolayısı ile pek çok girip yıkandığım bu hamamın erkekler kısmını, Turing Kulüb Belleteninde kimin tarafından çizildiği kaydedilmemiş bir plânını gördükden sonra, hâfızamdan ziyâde o plâna göre târif edeceğim: Fenerli büyük bir kubbe altındaki câmekân fırdolayı peykeliydi; içeri girilince solda bir temizlenme halveti, sağda iki ayak yolu vardı, oradan müstakil bir soğukluğa geçilirdi. Harâre (asıl yıkanma yeri) plânda, diğer bütün büyük çarşı hamamlarımızın aynıdır, fakat bu hamam da mü-

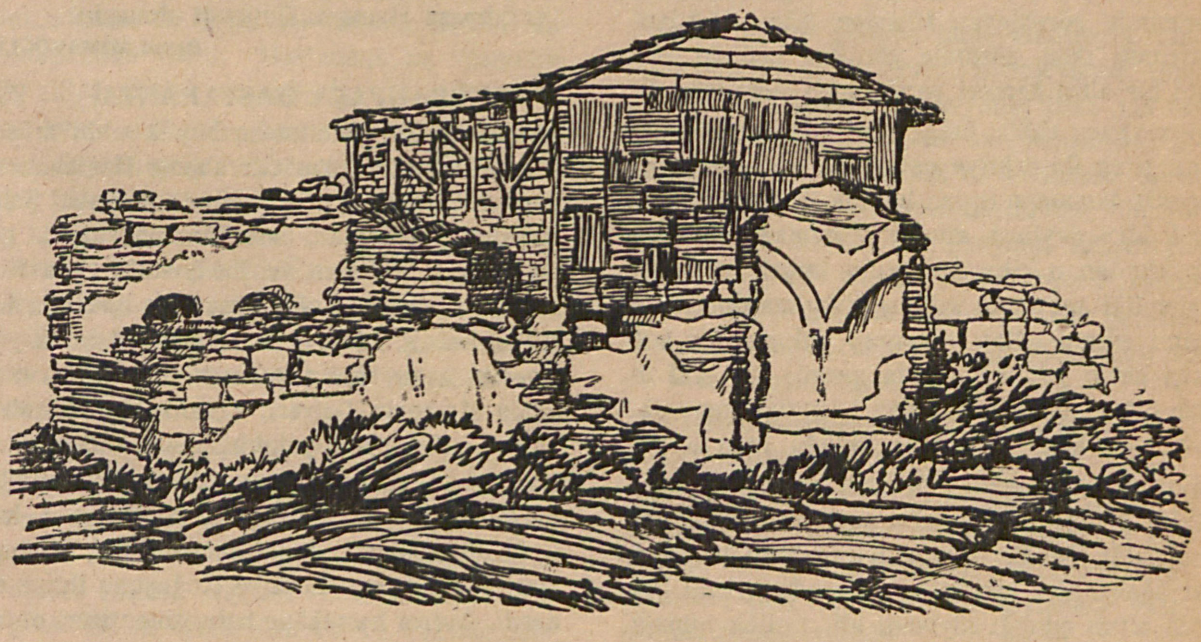
him tâdilâta uğramışdır. Şöyle ki; klâsik hamam plânlarında, iç büyük kubbe altındaki göbek taşı etrâfında dört köşede dört halvet ve üç sofa toplanır ve dördüncü sofanın yeri soğuklukdan harâreye giriş geçidine ayrılır iken; bu hamamda aynı plân çizilmiş, fakat soğuklukdan harâreye olan geçid yeri sofa yerine sağdaki halvete verilmiş ve bu halvet böylece yıkanma yeri olmakdan çıkarılmışdır, buna mukaabil harârede yıkanma yeri olarak, üç yerine dört sofa ihdas edilmişdir; geçid yeri olan halvetin karşısında, soldaki halvet de erkekler kısmına kapatılmış, kadınlar kısmına eklenmişdir. Geçid yeri olan halvetden açılan bir kapu ile, münferid bir soğuk halvet ilâve edilmiş, sağdaki sofada açılan bir kapu ile de yine bir halvet eklenmişdir. Bu tâdillerle, göbek taşı etrafında iki aded kalmış olan halvetler ikişer kurnalı, sofalardan üçü üçer kurnalı, bir kapu ile gerisine bir halvet eklenmiş olan sağdaki sofa da iki kurnalıdır.

Geride külhan avlusunda bir büyük bostan kuyusu, ve külhan odası bulunuyordu ki, şehrin suyundan hamamlara su verilmekle berâber büyük hamamların hemen hepsinde bir bostan kuyusu bulunur ve bostanlarda olduğu gibi at koşulu bir dolabla kuyudan hamam haznesine su çekilirdi.

Cerrahpaşa Hamamı 1908 - 1910 arasında kapanmış ve yıkılmışdır; 1944 de arsasında bir yığın moloz, bunların arasında da bir halvet köşeciği duruyordu.

Reşad MİMAROĞLU

CERRAHPAŞA HAMAMI CİNAYETİ — 1885 ile 1886 yılları arasında işlenmiş bir cinâyetdir ki dellâk yamağı şâbı emred bir oğlan bir Özbek dervişini gece halvetde nalın ile başını parçalamak sûreti ile öldürmüşdü ki yalnız o semtde değil, bütün İstanbul'da uzunca bir zaman türlü dedikodusu olmuş kanlı bir vak'adır. Hamama geç vakit gelen derviş, diyar garibi olup yatacak yeri olmadığını söylediğinde, hamam uşakları dervişliğinden ötürü gece misâfir etmişler, içeri yıkanmaya girdiğinde de cemal âşıkıdır deyip talebi üzerine hizmete o genc uşağı göndermişler. Fakat oğlan elleri ve çıplak vücûdu kan içinde çıkıp da «Geberttim alçak herifi» diye, nâmus dâvası yolunda adam öldürdüğünü söyleyince, semti gece yarısı ayağa kaldırmamak için vak'a karakola ertesi sabah gün ağardıkdan sonra haber verilmiş ve o gün hamam halka açılmamışdı. Vak'a tez duyuldu, semt halkı hamam kapusu önüne birikdi, çocuk sayılır yaşda idim, zabtiyenin ellerini bağlayıp götürdüğü kaatili gördüm, başında ağabâni sarılı püskülsüz bir fes, sırtında basma mintan, üstünde bir yelek, belde beyaz kuşak, bacaklarında kara potur, yalın ayak, ayaklarında takunya ve yanında hemşehrisi ak sakallı bir natır ile gitti idi; on altı on yedi

Cerrah Paşa Hamamı enkaazı 1941 de.
(Resim : Nezih)

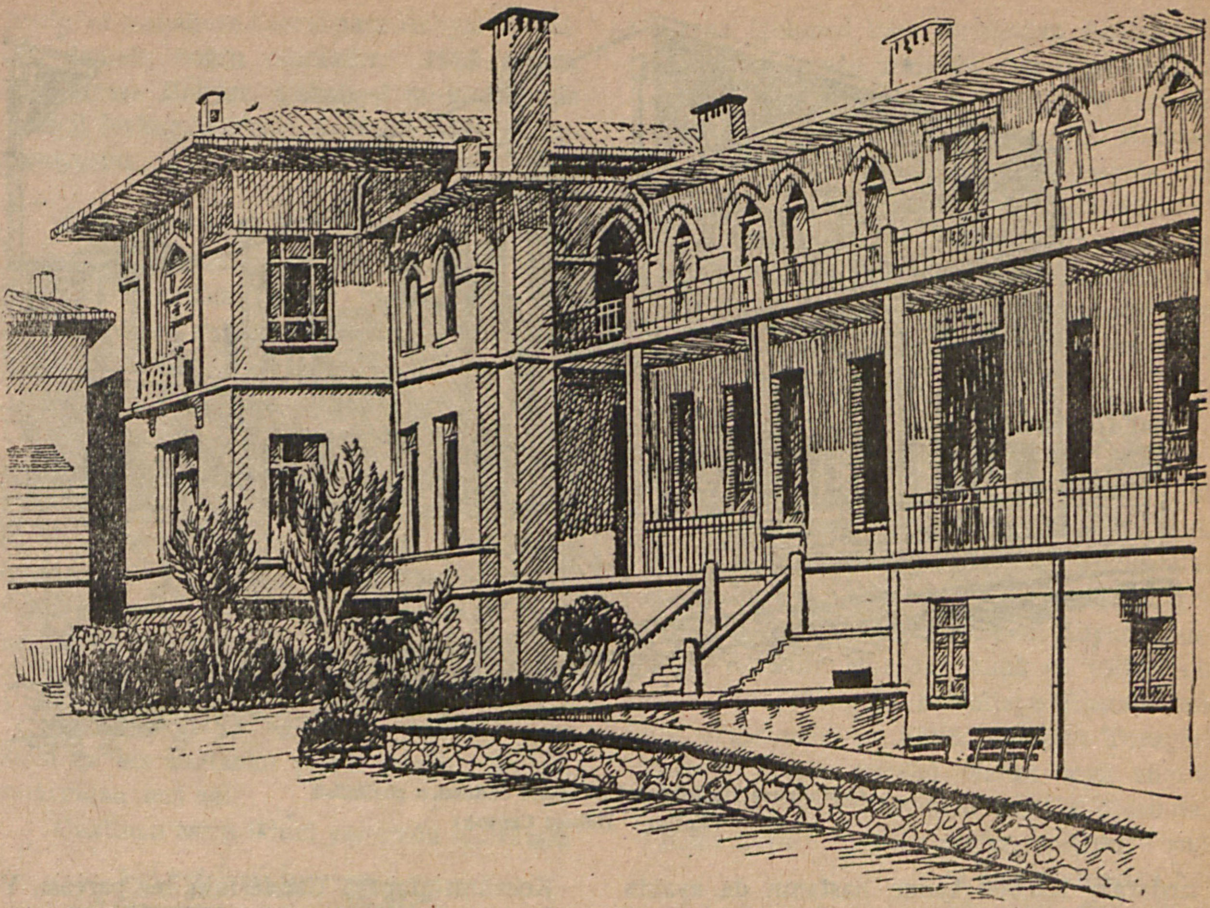
yaşlarında vechen dilber bir genç irisi idi; o gün herkes genc kaatile acıdı, maktûle lânet etti idi. Fakat ertesi gün vak'anın rengi değişdi; bir Özbek şehzâdesi olup memleketinde han olan amcasının sûikasdından korkarak seyyah derviş kıyâfetinde memleketinden firar ettiği, İstanbul'a geldiğinde İstanbul camilerine hayran olduğu ve her gecesini ibâdetle geçirmeğe ahd ettiği, belinde de altın ve mücevherle dolu bir kemer bulunduğu söylendi. O gece Cerrahpaşa Camiinde kalmaya niyet etmiş, boy abdesti almak iktizâ etmiş, hamama girdiğinde soyunur iken hamam uşakları adamın belindeki kemeri görmüşler; kaatil oğlanla beraber dört dellâk bir natır dervişi katledip kemeri almaya karar vermişler; hamamda Arabacı Hüsmen Ağa adında Rumeli muhacirlerinden bir tek müşteri varmış; derviş soyunur iken o da karşı peykede, yıkanmış, çıkmış, giyiniyormuş, Özbek'in belindeki meşin kemeri o da görmüş. O gece hamamın yatsı namazından, yâni vaktinden evvel kapanması bir kaç kişinin nazarı dikkatini çekmiş ama içerde adam öldürüldüğü kimsenin aklına gelmemiş. Fakat ertesi sabah genc dellâkın kendisine sarkıntılık eden bir Özbek dervişini katlettiği haberi duyulunca karakola ilk koşanlardan biri Arabacı Muhâcir Hüsmen Ağa olmuş, maktûlün esvab ve çamaşırları da karakola getirildiğinde, dervişin belindeki meşin kemeri bu metrûkât arasında göremeyen Hüsmen Ağa: «Adam soyunur iken gözümle gördüm, belinde meşin bir altın kemeri vardı, aceb nerede?» diye sormuş; vak'a haber verildiği anda hamama giren iki zabtiye neferi de: «Biz maktulü içerde tamamen uryan bulduk, belinde kemer yok idi.» deyince, cinayetin hamam uşakları tarafından o altın kemerine tamah edilerek işlendiği meydana çıkmış idi; kaatilin de o şâmı emred oğlan olmayup aslında bir kaç kişi kesip yıllarca dağda gezmiş bir şakî olan diğer dellâk tarafından işlendiği, genc oğlanın da, hem yaşının küçüklüğü, hem de nâmus müdfaası maddesile ufak bir cezâ ile kurtulacağı dolayısı ile ağır suçu üzerine aldığı anlaşıldı. Dellâk yamağı delikanlının başındaki ağabaninin kıvrımları arasından yirmi beş rus altını çıkdığı söylendi idi. Dellâk yamağı ile ak sakallı natırın suçlarını itiraf zorunda kalmaları üzerine asıl kaatil ile suç ortakları diğer iki uşağın tevkifi için hamama gidildiğinde adı Davud olan kaatilin kaçmış olduğu görülmüş diğer ikisi de, kaçmak üzere iken yakalanmışlardır.

Vak'anın muhâkeme safhasını da yıllarca sonra Arabacı Hüsmen Ağa'dan dinlemişdim; dellâk yamağı oğlan: «Dervişi içeri Mustafa götürdü, adamı öldürmeye karar verince önce kapıyı kapadık, birbirimizi ele vermiyeceğimize yeminler ettik, sonra ben içeri girdim: — Derviş Baba.. Sevâbına arkana bir kese vurayım... dedim. Adamın arkasına geçdim, sonra elinde nalınla Davud girdi, o girince ben hemen dervişin kollarını arkadan sımsıkı tuttum, Davud da adamın kafasını nalınla paralayıp öldürdü.. Kemeri aldık, içinden ikiyüz altın ile ikisi kırmızı ikisi yeşil kocaman elmaslar çıkdı, onları büyük uşaklar bölüşdüler, yirmi beş altın bana, yirmi beş altın da öbür iki uşakla natır Halil Ağa aldı, yüz altını da Davud Çavuş aldı..» diye anlatmış. Kaatil Davud gıyâben, adı Dilâver olan muîni kaatil yamak oğlan vicâhen idâma, ve oğlan yaşının küçüklüğünden îdâma bedel onbeş sene pranga bendliğe, diğer üç hamam uşağı da onbeşer sene ağır habse mahkûm olmuşlardır.

Bende kriminoloji ilmine karşı bir merak sardıran ve memleketimizde işlenen cinayetlerin sebeplerini araşdırmak için iki yüze yakın cinâyet üzere notlar toplatan ilk vak'a bu Cerrahpaşa Hamamı Cinâyeti olmuşdur.

Reşad MİMAROĞLU

CERRAHPAŞA HASTAHÂNESİ — Zamanımızda İstanbul'un en büyük sıhhî müesseselerinden biri olan Cerrahpaşa Hastahânesi hicrî 1326 (Milâdî 1910) yılında, İstanbul Şehremaneti tarafından, hastahânenin şimdiki giriş yerinde bulunan ve Takiyeddin Paşa Konağı adı ile mâruf olan ahşap bir konakda tesis edilmişdi. 1912 de bu konak yıkılarak yerine iki kâgir binâ yapılmıştı. Bu binâların içinde Memurin Dairesi, Eczahâne, Lâboratuvarlar, müstahdem yatakhâneleri; bodrum katında da ayakta muayene odaları (Poliklinik) mevcuttu. Bu binâya bağlı 2. pavyonun 1. katı Dahiliye Koğuşunu, Göz ve Kulak Koğuşlarını; 2. katı ise Hariciye Koğuşunu ihtivâ ederdi. Ayrıca hastahâne bahçesine, üzeri oluklu çinkoyla kaplı tek katlı barakalar oturtulmuştu. Bu barakalara sarî hastalıklar, karan-

Cerrahpaşa Hastahânesi Göğüs Hastalıkları Kliniği
(Resim : Behcet Cantok)

tina, cildiye ve verem koğuşları yerleştirilmiş, bir tanesi de çamaşır kurutma mahalli olarak ayrılmıştı. Yine bahçede, salaş, üzeri oluklu çinko ile kaplı bir mutfak ile bir de çamaşırhâne vardı. Hastahâne bu vaziyette 150 yatağı ihtivâ etmekteydi.

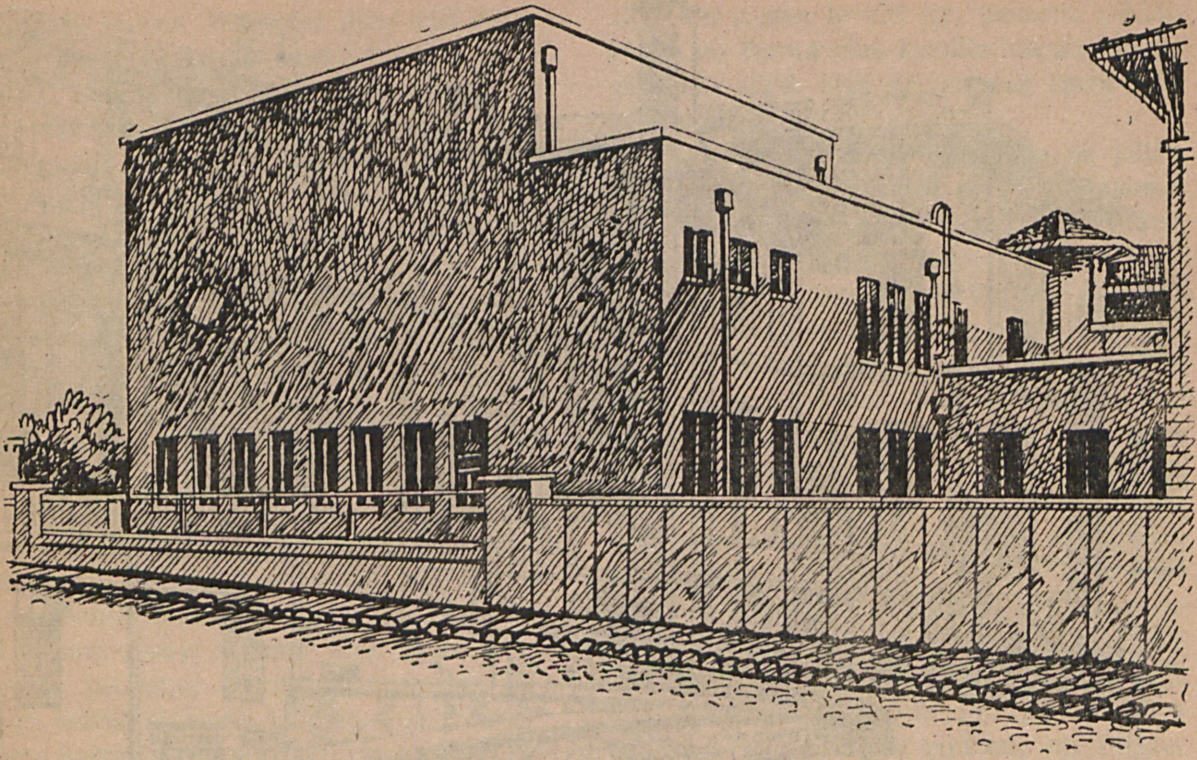
1927 senesinde, hastahânenin genişletilmesi düşünülerek etrafının istimlâki kararlaştırıldı ve civardaki evler yıktırılıp bostanlar söktürüldü; böylece 70 bin metrekarelik bir saha elde edilmişti. İlk olarak Büyük Dahiliye Pavyonu inşâ edilip 1930 da faaliyete geçti. Bahçedeki barakalardaki hastalar, bu yeni yapılan binâya nakledildi ve yatak kadrosu da 250 ye çıktı.

1933 senesinde Tıb Fakültesi klinik çalışmaları Haydarpaşa'dan İstanbul hastahânelerine nakledilince, Tıb Fakültesine I. İç, I. Cerrahî ve Göz Klinikleri Cerrahpaşa Hastahânesine intikal ettirildi. Bundan sonra da, istimlâk edilen arsalardan birine, Fakülte tedrisatı için bir «Amphie» binâsı inşa ettirilmiştir. Bu binâda Teşrihi Marazî Lâboratuvarı, Otopsi Dairesi; üst katta da asistan yatak odaları vardır.

Hastahâne günden güne genişleyip faaliyet sahasını çoğaltıyordu. Bu meyanda, 1939 yılında 60 yataklı Göz Pavyonu; 1941 yılı ortalarına doğru da mutbak ve çamaşırhâne binaları inşa ettirilip tesise ilâve olundu. Ayrıca, İstanbul Üniversitesi tarafından 150 yataklı büyük bir Cerrahî Pavyonu inşaatı yapıldı. Yine, 250 yataklı bir Verem Pavyonu inşa ettirildi. Böylece hastahâne çok genişletilerek bugünkü hâlini almış, yatak kadrosu da 916 ya çıkarılmıştır.

Hâlen Dahiliye, İntaniye (Sarî Hastalıklar), Cerrahî, Göz, Kulak - Boğaz -Burun, Cildiye, Bevliye, Sinir Hastalıkları ve Göğüs Hastalıkları Klinikleri olarak cem'an 9 pavyondan müteşekkil bulunan Cerrahpaşa Hastahânesi, tam teşekküllü bir hastahâne vasfını haiz bulunmaktadır.

Senede 12,500 - 13.000 kadar hastanın ya-

Cerrahpaşa Hastahânesi anfisinin caddeden görünüşü
(Resim : Behcet Cantok)

tırılarak; 125,000 kadar hastanın da ayakta muayene ve tedavi edildikleri hastahânenin hâlen Baştabibi Dr. Âkif Ener olup İdâre Memurluğunu da Nuri Sayman ifâ etmektedir.

Yüz kadar doktor, hemşire, eczacı vesaire sağlık memurunun çalıştığı hastahânede, ayrıca, hastabakıcı, hademe vesaire çeşitli hizmetlerde görevli 600 kadar müstahdem vardır.

Gece gündüz faaliyetine devam eden hastahânede ayrıca, Tıb Fakültesinin de geniş tedris teşkilâtı bulunmaktadır. Bu kadroda Klinik Profesörleri, Doçent - Doktorlar, mütehassıslar ve muhtelif branşlarda ihtısas yapan asistanlar mevcuttur (Aralık 1962).

Halûk AKBAY

CERRAHPAŞA MAHALLESİ — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih ilçesinin Samatya nâhiyesi mahallelerinden; bu rehberin 11 numaralı paftasında 53 numara ile gösterilmişdir; yine aynı nâhiyenin Keçihâtun, Kürkcübaşı, Kasabilyas, Davutpaşa, ve Fâtihin Şehremini nâhiyesinin Nevbahar Mahalleleri ile çevrilmişdir; etrâfındaki diğer beş mahalle ile sınır yolları şunlardır: Hekimoğlualipaşa Caddesi (Nevbahar Mahallesi ile), Hasekikadın Sokağı (Keçihâtun Mahallesi ile), Kocamustafapaşa Caddesinin bir parçası, Yokuşçeşme Sokağı (Kürkcübaşı Mahallesi ile), Ispanakcı Vîrânesi Sokağı, Çavuşzâde Sokağının bir parçası, Şeyhülharem Sokağının bir parçası, Çavuşzâde Camii Sokağının bir parçası (Kasabilyas Mahallesi ile), Çardaklı Hamam Sokağı, Davudpaşa Medresesi Sokağı (Davudpaşa Mahallesi ile).

İç sokakları şunlardır: Davudpaşa Medresesi Çıkmazı, Davudpaşa Çeşme Sokağı, Bozacı Odaları Sokağı, Güzelsebzeci Sokağı, Eski Araplar Sokağı, Emirler Çıkmazı, Kuyu Çıkmazı, Kasabbaşı Sokağı, Başcı Mahmud Camii Çıkmazı, Haseki Tekkesi Çıkmazı, Vezir Odaları Çıkmazı, İpci Çıkmazı, Kocamustafapaşa Caddesinin bir kısmı, Bıyıklı Husrev Sokağı, Şeyhülharem Sokağının bir kısmı, Büyük Tulumba Sokağı, Hubyar Camii Sokağı, Hubyar Sokağı.

Mahalleyi yerinde tesbite gittiğimizde Cerrahpaşa adı ile bir mahalle mevcud olmadığı, 1934 B. Ş. R. paftasında bu isimle gösterilen mahallenin «Hubyar Mahallesi» adını taşıdığı, ve resmî evrakda bu isimle zikir ve tesbit edildiği öğrenildi. Ayni rehberde bir Hobyar Mahallesi Eminönü İlçesindedir, şu

halde bu mahalleye Cerrahpaşa Hobyar Mahallesi demek doğru olacakdır. 1962 yılında Cerrahpaşa Hobyar Mahallesi muhtarlığında emekli levâzım yarbayı B. Hâlid Baykara bulunuyordu.

Hakkı GÖKTÜRK

CERRAHPAŞA MEDRESESİ — Cerrahpaşa Camiinin karşısındadır; on altıncı asrın güzel eserlerinden biridir; harab, ve hemen enkaaz hâline gelmek üzeredir; yıllardan beri kapalı durur.

Bu medrese halk ağzında her ne kadar Cerrah Mehmed Paşaya nisbetle anıla gelmiş ise de İkinci Sultan Selim'in kızı ve Piyâle Paşanın zevcesi Gevherhan Sultanın hayır eseridir, Cerrah Paşanın camii ile çifte hamamından da evvel, hicrî 995 (milâdî 1587) de yaptırılmışdır; Hadikatül Cevâmide de Gevherhan Sultan Medresesi adı ile kayıdlıdır.

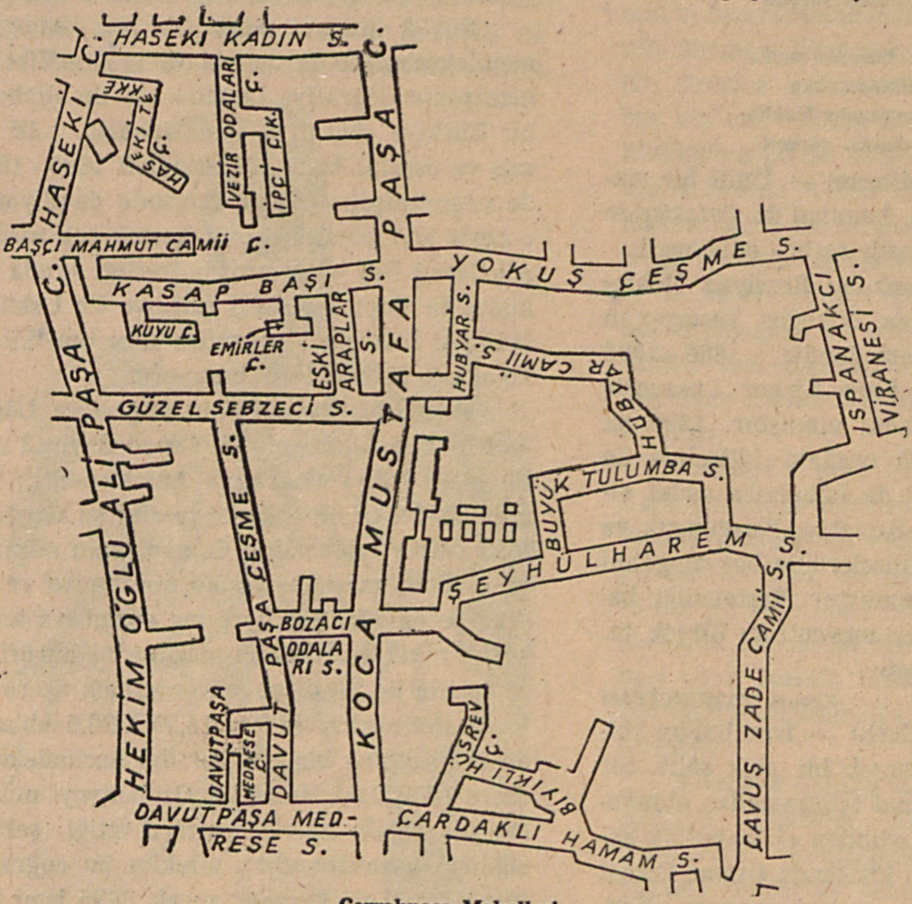
Reşad MİMAROĞLU

CERRAHPAŞA SUYU — Cerrahpaşa Suyu da bir zamanlar şehrin namlı Halkalı sularından biri idi.

Onaltıncı asrın ikinci yarısında sadırâzam Cerrah Mehmed Paşa tarafından Aksaray ile Kocamustafapaşa arasında yaptırdığı kendi adına nisbetle anılan cami, çeşme ve çifte hamam için getirttiği bir sudur (B.: Mehmed Paşa, Cerrah); Cami hicrî 1002 yılında (M. 1593) yapıldığına göre Cerrah Paşa Suyunun da bu tarihlerde şehre isâle edilmiş olduğu anlaşılır. Eski kayıtlarda Avrat Bazarında Ahmed Kethüda Mahallesinde Kocamustafapaşa Sokağında diye, yeri işâret edilen çeşmenin kitâbe taşında şu tarih beyti okunur:

Nûş idüb Sâdi dâi dedi ol dem tarih
«Çeşmei carii mâ abı Mehmed Paşa»

Cerrah Paşa Suyunun menbâları; Râmi kışlasının batısında Demirkapı mevkiinin kuzey ve kısmen de doğu cihetinde birçok Halkalı sularının gelib birleştiği Cicoz Çiftliğindeki su kubbesinin güneyindeki Kuyubaşı denilen yerdedir. Buradan künk su yolları güneye teveccüh ederek Maltepe Hastahânesinin arkasından ve Fâtih Suyunun Turuçluk kolunun yoluna paralel olarak seyir ederek Topkapusu ve Mevlevihâne kapusu arasından surları geçer. Su yolu surları geçtikten sonra Hisar altından Şehireminde Saray Meydanına gelir ve burada künk yol iki kola ayrılır, bunlardan biri Baruthâne yokuşu üzerindeki su maslağına ulaşır, ve buradan çeşmelere tevzî olunur. Diğer yol ise Molla Fenârîye doğru giderek bu hat üzerindeki su maslağına varır. Son yıllara kadar günlük 120 metre küpe yakın bir verimi olan Cerrah Paşa Suyu, Cerrahpaşa Camii, hamamı ve çeşmesinden maada, o civarda Vezir Odaları Sokağında Amuca Hüseyin Paşa, Başçı Mahmud çeşmeleriyle, Yenibahçede Baltacı Kethüdası çeşmesiyle, Valde Sultan Camii

Cerrahpaşa Mahallesi
(1934 Belediye Şehir Rehberinden)

çeşmeleriyle civar çeşmelerden akardı. Cerrahpaşa Suyu da diğer Halkalı suları gibi künk yollarının gerek şehir dışında ve gerek şehir içinde meskenlerin her nevi akıntıları ile temasta kalmasından tehlikeli bir surette kirlendiği tesbit edilmiş olduğundan 1960 senesinde, Sağlık makamları tarafından şehre akıtılmamak üzere surlarda yolları kapattırılmıştı.

Saadi Nazım NİRVEN

CERRAH ŞARKISI — Geçen asrın ikinci yarısında yaşamış Mehmed Rifat adında bir zâtin şarkı mecmuasında görülmüşdür; gayri müslim, kuvvetle muhtemeldir ki Fransız asıllı genç ve güzel bir cerrah için yazılmışdır:

Hizmetin âşıka ya ağyâre mi
Cerrah neşterinle deşdin yâremi
Minnetim sen gibi kanlı yâre mi
Cerrah neşterinle deşdin yâremi

Cellâd nigâhınla yamansın kâfir
Bıçak elde pek bî amansın kâfir
Nûş idüb kaanım kansın o kâfir
Cerrah neşterinle deşdin yâremi

Gözde altın gözlük başında şapka
Napolyon çizmeli elinde şukka
Rif'at gayri seni salmışdır Hakka
Cerrah neşterinle deşdin yâremi

CERRAHYAN (Mihran) — Ünlü bir musikişinasdır. 1866 da İstanbul'da Ortaköy'de doğmuştur. Öldüğü tarih tesbit edilemedi.

İlk tahsilini Kamkapu Bezciyan Mektebinde yapan Cerrahyan, Nikoğos Taşçıyan'ın (1836 - 1885) talebelerindendir. 1886 - 1896 yıllarında Galatadaki Surp Kirkor Lusavoriç Kilisesinde baş muganni olmuştur. 1896 da Bulgaristan'a geçerek oradaki kiliselere de hizmet etmiştir. 1908 de İstanbul'a avdet ettikten sonra, Balat, Samatya, Kuzguncuk ve Gedikpaşa Ermeni Kiliselerinde baş muganni olarak vazifede bulunmuştur. Bestelediği bazı dinî ve sair eserler mevcuttur. Birçok talebeler de yetiştirmiştir.

Kevork PAMUKCİYAN

CEVAD (Ortakcılarlı) — İstanbul'un külhânî ve kalender meşreb bir halk şâirî, bir zanaat işler yahud esnaf tabakasından olduğunu tahmin ediyoruz; adından «İstanbul'da Semâî Kahveleri» isimli kitabında Osman Cemal Kaygılı bahsediyor ve şunları yazıyor: «Kendisi tulumbacılık yapmadığı halde «Çalgılı Kahve» yahud «Semâî Kahvesi» de denilen tulumbacı kahvelerinde en iyi mâni, semâî, koşma, destan, kalenderî söyliyenlerden biri de Otakcılarlı Cevad'dır; pürüzsüz okuyan ve parmakla gösterilenlerdi; bunların serfirâzı olan Çiroz Ali'yi hayal meyal hatırladığını söylerdi (B.: Ali, Çiroz); Bana bir kere sâhibi pek belli olmayan bir semâîyi Çiroz Ali'nin semâîsi olmak ihtimâli var diye gösterdi ise de aynı semâînin Tavukpazarı saz şâirlerinden birine aid olduğuna ihtimal vermişdim» diyor.

Otakcılarla Cevad'ın hayatı hakkında başka kayda rastlanamadı.

CEVAD BEY (Ali) — Kalem sâhibi ve muallim zâbitlerimizden; «Mir'âtı Mektebi Harbiye» nin kaydına göre Harbiye Mektebinin hicrî 1297 (milâdî 1880) yılı piyâde sınıfı mezunlarındandır; Harbiyede bir an'ane olarak talebeler, İstanbul'da oturdukları semtlerin yahud taşralı ise memleketlerinin isimleri ile lakablandırılır idi, Doğum ve ölüm tarihleri, kimin evlâdı olduğu, askerlikde hangi rütbeye kadar yükseldiği, hulâsa hayatı hakkında en küçük bir bilgi edinilemedi.

Büyük himmet sahibi bir zât olmuşdur; memleketimizde ilk defa olarak «Memâliki Osmaniyenin Coğrafiya Lûgatı» adı ile alfabetik bir Türkiye coğrafiya ansiklopedisi telif etmiş ve eserini hicrî 1313 (milâdî 1895 - 1896) de neşretmişdir; kitabın üzerinde deniliyor ki o devir için böyle bir eser yazmk çok zordur. Ali Cevad Bey bu eserini neşrettiği sırada Üsküdar'da Toptaşı Askerî Rüşdiye ile Üsküdar Mülkiye İdâdisinin coğrafiya muallimi idi ve kolağası rütbesinde bulunuyordu.

Memâliki Osmaniyenin Coğrafiya Lûgatı — Kolağası Selimiyeli Ali Cevad Beyin 3 cildlik bir Türkiye Coğrafiya Ansiklopedisi; müellif birinci cildin başında eserini şu satırlarla târif ediyor: «Memâliki Osmaniyenin taksîmât ve büldanı meşhûre ve âdî bir nâhiye ve kasaba ve en ufak bir deresine varıncaya kadar kâffei nikat ve mevâkii mârûfesini hurûfi hicâ tertîbi ile tavsif ve beyan etmek üzere kaleme alınmışdır» diyor; 14,25 X 20,5 eb'adında 998 sayfalık bir kitabdır; bu hacimdeki bir esere 1896 daki Memâliki Osmaniyeyi müellifin yukarıdaki satırlarla târif ettiği şekilde sığdırmak imkânsızdır, nitekim bu coğrafiya lûgatı, zeyli ile beraber ancak 3695 ismi ihtiva etmektedir; kabul etmelidir ki o zaman için

böyle bir teşebbüs pek güç bir iş idi, Ali Cevad Beyin bu çalışması dahi çok büyük bir himmettir, netekim o tarihden bu yana bir yenisi telif edilip neşredilememişdir.

CEVAD BEY (Zenne) — Geçen asır sonlarında yaşamış son orta oyuncularından Zenneye çıkar bir sanatkâr; hayatı tesbit edilemedi; elimizde ferâceli bir resmi vardır; 1880 ile 1890 arasında çekilmiş olması gereken bu resimde Zenne Cevad Bey 18 - 20 yaş arasında tahmin olunabilir.

Bibi.: Selim Nüzhet, Türk Temâşâsı.

CEVAD BEY (Üsküdarlı) — Asker ressamlarımızdan; 1870 te doğdu, Harbiye Mektebinden 1892 de piyâde zâbiti olarak çıkdı; resim yapmaya daha Kuleli Askerî İdadisinde talebe iken başlamış, arkadaşları arasında «Ressam Cevad» diye anılmış, sonra da memleketimizin sanat muhitinde de kudretli ve kıymetli bir ressam olarak tanınmışdır. İlk zâbitlik hayatı Edirne'de başlamış, Yunan Harbine iştirâk etmiş, İzmir ve Selânik'de bulunmuş, yıllarca Yemen'de yaşamış, bu yerlerden yapdığı etüdler, desenlerle kıymetlerine bahâ biçilmez albümler doldurmuşdur. Meşhur Ali Riza Hocanın en değerli talebelerinden biriydi; fakat asıl inkişâfını emsalsiz gayreti ile elde etmişdi. 1932 de Beyoğlunda Etaile (Yıldız) Sineması karşısında bir sergi açmış, hünerli ve verimli bir sanatkârın hakkı olan alâka ile karşılanmışdı.

Zenne Cevad Bey
(Resim : S. Bozcalı)

Binbaşılıkdan emekli oldukdan sonra Maltepe ve Kuleli askerî liseleri ile Çamlıca Kız Lisesinde resim muallimliği yapmış, pek çok talebe yetişdirmiş, uzunca bir zaman çekdiği göğüs hastalığından 1939 da vefât etmişdir, kabri Karaca Ahmed Mezarlığındadır. Türk ressamları arasında çöllerin kızgın kumlarını, kâh kızıl ve kâh koyu mâvi semâsını üstad bir fırça ile tesbit etmiş olan egzotik ve realist bir sanatkâr olarak da tek sîmâdır diyebiliriz. 1918 de Viyana sergisinde teşhir edilmiş «Büyükada» tablosu Resim ve Heykel Müzesindedir. Kıymetli desen albomları ne olmuşdur bilemiyoruz.

Bibi.: Pertev Boyar, Türk Ressamları.

CEVAD PAŞA (Ahmed) — Büyük Türk veziri, Türk ordusu müşir (mareşal) lerinden, kalem sâhibi asker, ve İkinci Sultan Abdülhamid'in sadırâzamlarından; kalemi ile millî kütübhânemize Türk askerî kıyâfetleri ve teşkilâtı üzerine çok kıymetli bir eser veren, ve beş bin cild kitabı ihtiva eden kendi zengin kütübhânesini de dolabları ile berâber Arkeoloji Müzesine hediye eden âlî himmetli adam; makam hırsı ile insanların kolay kirlendikleri bir devirde tertemiz kalmasını bilmiş asîl ve necîb bir sîmâ; aşağıdaki hal tercemesini büyük biyograf ve edîb İbnülemin Mahmud Kemal İnal merhumun «Osmanlı Devrinde Son Sadırâzamlar» isimli eserinden kısaltarak alıyoruz:

«Ahmed Cevad Paşa Afiyonkarahisarlı Kabaağaçlızâde miralay Mustafa Âsım Beyin oğludur. Babasının vazîfe ile Şamda bulunduğu esnâda 1851 de (H. 1267) orada doğdu; (Bizde yıl rakamları bilhassa doğum târihleri üzerinde konuşulur iken binler ve yüzler hânesi atılır. meselâ 1267 yerine 67 denilir) ebced hesâbı ile Ahmed Cevad 67 tutar, doğumu tarihidir.

«Mensub olduğu âile Türkmendir; ecdâdı Antalya dahilinde Elmalı kasabası ehâlisindendir. Cedlerinden ve akrabâlarından bâzıları müderris yâhud hattatdır. içlerinde müsellimelik ve muhassislik gibi hizmetlerde bulunanlar da vardır.

«Mustafa Âsım Bey İstanbul'da Emir Buhâri türbesi civârında oturur iken hicrî 1278 (milâdî 1861 - 1862) senesinde vefat etti, üç gün sonra da zevcesi öldü (Cevad Paşa o zaman 11 - 12 yaşlarındadır); İstanbul'da Şâkir ve ablası Sâre ile kimsesiz kaldılar. O sırada Rumeli bulunan ve muahharen şeyhülislâm olan Âtıfzâde Hüsâmeddin Efendi tarafından himâye edildiler; kardeşleri Karahisarda bulunan büyükanne, hala ve amcalarının yanına gönderildiler.

«Cevad askerî îdâdide tahsilini bitirdikden sonra 1815 de Harbiye Mektebine girdi. Mektebde iken vükelâdan Musa Saffeti Paşa tarafından himâye edildi; Harbiyeden mülâzim rütbesi ile erkânı harbiye (kurmay) sınıfına geçdi, ve askerî tahsilini erkânıharb olarak 1871 de bitirdi; (Harbiyedeki künyesi «Cevad Efendi, Çenberlitaş» dı).

Ahmed Cevad Paşa
(Resim : S. Bozcalı)

«(Harbiye tahsili sırasında başından, tahsiline engel olacak mühim bir mâcerâ geçdi). Sultan Abdülazizin mâbeyincilerinden Hayri Beyden naklolunduğuna göre Cevad Bey, bâzı emsâli gibi, Harbiye Mektebinden alınarak sarayda mâbeyinci yapıldı; fakat saraydaki vaktini beyhûde şeylerle geçirmeyüb dâimâ okumakla meşgul olurdu. Müeddeb bir genc idi. Bir gün pâdişah seslenüb nöbetde bulunan Cevad Bey içeri girince: — Şu pencerenin perdesini çek!.. dedi. Cevad Bey temiz mendilini kanapeye serib üstüne çıkdı, perdeyi çekdi. Bu hareketi pâdişahın hoşuna gidip Hayri Beye: — Bu ne saygılı çocuk.. dedi. Hayri Bey de onu senâ ederek: — Dâimâ okuyor, boş durmuyor, müsaade buyurunuz, yine mektebine gitsin, tahsilini bitirsin, sâyei şâhânenizde değerli bir adam olur, devletin işine yarar!. demesi üzerine Cevad Bey mektebine iâde olundu.

«(Mezun oldukdan) bir müddet sonra Harbiye Mektebi riyâzeye muallimliğine tâyin edildi; oradan Şam'da bulunan 5. Ordu erkânı harbiyesine nakledildi. (Şam'a giderken, kısa bir müddet hizmet ettiği sarayda sevüb hürmet ettiği kimselere vedâa geldi. Bunların arasında çok nüfuzlu bir harem ağası Râmiz Ağa vardı, Cevad Beyin eline bir tavsiye mektubu vermek istedi. Genc zâbit: — Benim istediğim gibi yazarsanız kabul eder, götürürüm! dedi; ve tavsiye mektubu şöyle yazıldı: «Mektebli olmasından ve mâbeyincilikde bulunmasından dolayı hakkında istisnâî nezâketle muamele göstermeyin, bünyesi sağlam âdî bir nefer gibi kullanın.»)

«Rus muhârebesi çıkınca harbe iştirâk etmek üzere Seraskerliğe mürâcaat etti; Aziz Paşa fırkası erkânı harbiye riyâsetine (kurmay başkanlığına) tâyin olundu. Ezerçe muhârebesinde Aziz Paşanın şehâdeti ve Irpartalı Feyzullah Paşanın da yaralanması üzerine fırkayı Cevad Bey idâre etti. Sonra Necib Paşa fırkasının erkânı harb reisi olarak Hasan Gölü muhârebesinde bulundu. Bir ormanda siperlenmiş bir Rus livâsını bozarak kaçırttı. Âsaf Paşa silâh sesini işiderek yardım için geldiğinde Cevad Beyin şecaat ve mehâretini pek ziyâde takdir etti. Yeni Başkumandan olmuş bulunan Mehmed Ali Paşa o akşam Şumnu'dan çekdiği telgraf ile kendisini tebrik etti, ve rütbesini kaymakamlığa (yarbaylığa) yükseltti (1877). Bir müddet sonra (Türkiye hizmetinde bir İngiliz generali olan) Biker Paşa fırkasının erkânı harb reisliğine, oradan da Seraskerlik Erkânı Harbiye Dâiresi 6. Şûbe Müdürlüğüne tâyin edildi. Sulhdan sonra Sırb hududunun tahdîdine memur komisyona ikinci komiser oldu; İstanbul'a dönünce Asyadaki Türk - Rus hududunu çizecek komisyona birinci komiser oldu. Bu arada İstanbul'da resmî cerîdei askeriyenin başmuharrirliğini yapdı; muhtelif askerî komisyonlarda bulundu. 1884 de Çetine sefirliğine (Karadağ Prensliği) tâyin edildi, ve rütbesi livâlığa (tümgeneralliğe) yükseltildi. 1888 de Teftişi Askerî Komisyonu âzâsı oldu; 1889 da ferik rütbesi ile Girid fırkası erkânı harb reisliğine tâyin edildi. Giridde fevkalâde selâhiyetli kumandan ve vâli vekili müşir Şâkir ile bazı meselelerden araları açıldı, (hâdise İstanbul'a aksettirilince) Şâkir Paşa İstanbul'a çağırılarak yerine Ahmed Cevad Paşa tâyin edildi (1890); bir sene sonra da müşirliğe terfî ederek Girid ku-

mandanlığı uhdesinde kalmak üzere asâleten Girid Vâlisi oldu; aynı yıl içinde 29 Muharrem 1309 hicrî ve 21 Ağustos 1307 rûmî (4 Eylül 1891) tarihli bir hattı hümâyun ile Kâmil Paşanın yerine sadırâzam oldu. Cevad Paşa hemen yola çıkaark üç gün sonra, 1 Safer (6 Eylül) günü İstanbul'a gelerek sadâret vazifesine başladı.

«Girid'den İstanbul'a sebebi bildirilmeden sür'atle dâvet edilmişdi. Bindiği vapur Çanakkale Boğazından geçerken kaleden top atılmak sûretiyle selâmlandı, bunun sadırâzamlara mahsus olduğunu bilen kaptan hemen tebrîke koşdu. Cevad Paşa tahayyül bile etmediği sadâret makamına tâyinini bu sûretle öğrendi.

«Padişah tarafından hakkında fevkalâde teveccüh gösterildi, (o zamana kadar aldığı nişan ve madalyalardan gayrı) devletin bütün nişanları birbiri peşinden verildi, 1891 de muranâ Osmânî, 1892 de muranâ Mecidî, 1893 de de muranâ İmtiyaz nişanları ile yine 1893 de altın liyâkat madalyası, ve sanâyin terakkîsine çalışmasından Sanâyii Nefîse madalyası aldı.

«1892 de sadırâzamlığına Yaveri Ekrem unvânı ilâve edildi. Kendisine Nişantaşında bir konak tahsis edildi, ve mükemmel bir sûretde tâmir ve tefrîşi irâde olundu; paşanın istedikleri büyük masraflara bağlı olduğu için padişaha soruldugunda Sultan Abdülhamid: «O benim evlâdımdır, her ne isterse tamamiyle yapılsın» diyerek (kimseye göstermediği muhabbeti ibrâz etti.) Bursa Vâlisi iken nafia nazırlığı ile kabineye alınan Mahmud Celâleddin Paşa, kalem kudretiyle ve devlet işlerinde bilgisi ile kendisini diğer vükelâ arasında çok üstün görürdü, meclisi vükelâ toplantısında Ahmed Cevad Paşaya istihfaf ile muamelede bulundu, sadırâzamın şikâyeti üzerine derhal azil edilerek vâli vekilliği ile Girid'e gönderildi.

«(Bu kadar teveccüh elbet ki büyük kıskanclıkları doğuracak idi). Kâmil Paşa hâtıralarında halefini zem etme yolunu tutmuşdur. Said Paşa da onu çekemiyenlerden biridir (Cevad Paşa sadâretinin siyasî icraatı bu İstanbul Ansiklopedisinin konusu dışında kalır). Devlet işlerinin idâresini Yıldıza nakil ile Bâbıâlinin nüfuzunu kesreden Mâbeyin başkâtibliği zamanında Said Paşa iken Kâmil Paşa bunu Cevad Paşanın yapdığını söyler, (ve onu, Sultan Abdülhamid'in bütün arzûlarına harfiyen uyarak idâreyi devlet etmiş gösterir). Cevad Paşa kemâli ciddiyet ve âdaba riâyet ile ifâyı vazife etti ve muâmelâtda tezyîdi vukuufa çalışdı. Sadâretinde karşılaştığı müşkilâtın en mühimmi Ermeni hâdiseleri ve ondan mütevellid siyasî meselelerdir. Cevad Paşa devletin dâhilî işlerine ecnebî müdahalesini bütün gayreti ile önlemeye çalışdı; İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı İmparatorluğunu gayri müslim azınlıkların hâmisi tavrı ile tazyik ederek yeni bir islâhat istemeye hazırlanıyordu; Cevad Paşa bu müdâhaleyi önlemek için idârî ıslâhâtın devletce yapılması tarafdarı idi; bu husus için de pâdişaha bir lâyiha verdi, sarayda bir heyet teşkilini, hükûmetin ıslahat yolundaki tekliflerinin bu heyetce tetkikini, heyetin vereceği kararın da tarafı hümâyundan aynen kabûlünü teklif etti. (Sadırâzamın teşkilini teklif ettiği heyet kendi hükümdarlık nüfûzunun üstünde bir kuvvet gibi gören pâdişah Cevad Paşaya olan güvenini birden kaybetti), ve nihâyet 15 zilhicce 1312 de (milâdî 9 Haziran 1895) Ahmed Cevad Paşa sadaretten azledilerek yerine beşinci defa olarak Said Paşa sadırâzam oldu. Ahmed Tevfik Paşa merhumdan işidilmişdir, Sultan Abdülhamid Tevfik Paşaya: — Cevad Paşanın bu lâyihadan maksadı, kendi kararlarını kabûle makaamı saltanatı mecbur etmek ve hukuukumu elimden almakdı, derhal azline karar verdim... demişdir.

«Sadaretden azlinden sonra konağında ikaamete memur edilen Ahmed Cevad Paşa 1897 de tekrar Girid Vâlisi tâyin edildi. Orada da Tatar Şâkir Bey adında saraya mensub bir zâbit paşanın tarassuduna memur edildi.

«(Bu Şâkir Beyin peşin olarak aldığı yüz altın hafiyelik ücretini hak etmiş olmak için tezvirlerle dolu jurnalları üzerine Giridde kalması da uygun görülmiyerek, Cevad Paşa, 1898 de, Türkiyeyi ziyaret eden Almanya İmparatoru İkinci Vilhelm'in istikbâline memur edilerek Beyrut'a gönderildi; bu sefer de Sûriye Vâlisi Nâzım Paşanın müfsidâne bir telgrafı üzerine) imparatordan dâimâ bir merhale ileri giderek tertîbâta itinâ etmesi tebliğ olundu Bu sûretle imparatorla mülâkaatına imkân verilmedi. Bir sâbık sadırâzam

menzil emini gibi âdî bir hizmetde kullanıldı.

«Cevad Paşa, imparatorun Suriye ve Filistin seyahati hitam bulduktan sonra İstanbul'a avdetine müsaade istedi, fakat 5. Ordu Müşürlüğüne tâyin edildi, me'yûsen Şam'a gitti, bir buçuk sene kadar ordu kumandanlığında kaldı.

«Şam'da teverrüm etti; Ali Fuad Bey merhum yazdığı bir makaalede süratli ikbâlini tâkib eden şiddetli idbâra tahammül edemiyerek verem olduğunu söyler. Şam'da oturduğu konağın bağçesinde ıslak çemen üstünde (gûyâ tedâvi için) çıplak ayakla yürütülmesi veremi teşdîd ettiği söylenir. Tedâvi için Lübnan'da Aynı Sofer'e gitti ve nihâyet 15 rebiülevvel 1318 de (13 Temmuz 1900) bir irâde ile ordu müşürlüğünden af edilip İstanbul'a dönmesine izin verildi; hastalığının son safhasında döndüğü İstanbul'da Nişantaşındaki konağında 14 rebiülâhir 1318 ve 9 Ağustos 1900 bir cuma günü vefât etti, ölümünde 49 yaşında idi. Cenâze namazı Fatih Camiinde kılınarak vasiyeti mûcibince Emir Buhâri Dergâhı yanında babası ile anasının medfun bulundukları kabristana defn olundu, sonradan kabri üstüne kâgir bir türbe inşâ edildi.

«Cenâzesinde, pâdişahı temsîlen ve resmen giden dâhiliye nâzırı Memduh Paşadan gayri vükelâdan ve askerîyeden kimse bulunmadı.

«Türbesinin zevcesi tarafından yaptırıldığını o zaman işitmiştim; Fâtih yangınında harâb olmuşdur. İçinde mermer bir sütunda şu kitâbe mahkûkdur:

HÜVELBÂKÎ

«Sadri esbak ve yâveri ekrem merhum ve mağfur Kabaağaçlızâde Ahmed Cevad Paşa rûhu için rizâen lillâhi fâtiha. 14 rebîülâhir 1318 yevmi cum'â».

«Türbe kapusunun üstündeki mermer kitâbe taşında da şu manzûme muharrerdir:

Hazreti Ahmed Cevad pâşâyi âlî câh kim
Üç sene on buçuk ay verdi sadra ziybü fer
Dâimâ her mansıbında sıdkile hizmet idüb
Kıldı ibrâzi meâsir ol hidîvi nâm ver
Seyyidül Kevneynden «Artık Cevdet gel» emrini
Âlemi mânâda almış, etti firdevse sefer
Lâyik oldu Leylei Mîrâcda târihi tam
«Hak ide Ahmed Cevad Pâşâya cenneti kamar»

«Mükemmel tahsil görmek, ilmü mârifetde akrânına tefavvuk etmek, sür'atle parlamak, sür'atle sönmek, binnisbe genc iken hayata vedâ etmek, hüsnü sûret, hüsnü sîret, diyânet ve istikaamet (ile mümtaz bir adamdı), asker evlâdı olarak doğmuş, kendi gayret ve himmetiyle değerli bir asker olarak yetişmişdi.

«Kimsenin aklından geçmezken sadârete dâveti hırs ve hased sâhiblerini canlarından geçirecek hâle getirmişdi.

«Merhum Halil Edib Bey şu kıt'ayı söylemişdi:

Sadra müştâk idi pek çok vüzerâ
Olmadı hiç biri lâkin dilşâd
Adadan sıçradı geldi nâgâh
Geçdi bir hamlede ol sadra Cevâd

Aleyhinde olanlar üçüncü mısrada bir kelimeyi değiştirdiler:

Adadan sıçradı geldi tavşan

diyenler de oldu (tavşan, İstanbul'da adalı Rum köçek oğlanlara takılan lakabdır. Ahmed Cevad Paşa gibi bir adama böylesine dil uzatabilmek için pek rezil bir tıynete sâhib olmak gerekir).

«Cevad Paşayı tanımadan yukardaki istihfafkâr kıt'ayı yazan Halil Edib Bey sonra da sitâyişkâr lisan ile şu kıtayı yazmışdı:

Bir elde sinîni şûle efzâ
Bir elde de kilki safha pîrâ
Geldin bu makaamı ettin ihyâ
Evsâfü mehâsinin dü bâlâ
Magbûti ekâbiri zamansın

«Mâzuliyeti zamanında bir kış ramazanında iftara gitmişdim. Kardeşi Şâkir ve eski arkadaşlarından mirlivâ Sabri Paşa ile bir iki kimse vardı. Pek muntazam küçük bir masada pek nefîs yemekler yendikden sonra bir odaya girdik ki, her tarafı Kütahya çinileri ile tezyin edilmiş ve içinde kütükler yanan zarif Türk ocağının önüne dizildik. Gözümüzü tenvir ve vücudumuzu teshin eden alevin kıymetli fincanlarla Yemen kahvesi ve en nefîs nev'inden tütün içerek neşvelendik. Aradan yıllar geçdi o iftar âleminin zevki hâlâ hâfızamı okşamaktadır.

«Kendisi erbâbı mârifetden olduğu için mârifet erbâbına riayet ve maarifin terakkisine gayret ederdi. Bâbıâlî memur ve kâtiblerinin boş zamanlarında mesleklerine âid eserleri mütalâa ve ilmen istifâde etmeleri için Bâbıâlî avlusunda bir kütübhâne inşâ ettirdi. Az müddet sonra bir mel'un tarafından sunulan jurnal ile, memurların işlerini bırakarak orada toplanup muzir mükâlemelerde bulunacakları ve kütübhânenin inşâsı hayırlı bir niyetle olmadığı beyan olunması üzerine

binanın kütübhâne ittihazından sarfı nazar edilmesine irâde çıkdı» (İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Sadırâzamlar, s. 1473 - 1534).

Eserleri: «Târihi Askerii Osmânî», «Sadova Muharebesine kadar muhtasar Târihi Askerî», «Mâlûmâti Kâfiye fî Ahvâli Memâliki Osmâniye», «Riyâziyenin Mebâhisi Dakîkası», «Kimyanın Sanâyie Tatbiki», «Semâ», «Telefon»; basılmış olan bu eserlerinin içinde en mühimmi Osmanlı Târihi Askerîsi olub yeniçerilerin kiyâfetlerini, silâh, çadır, mızıka, tuğ, bayrak vesâire şekillerini gösteren bir albomdur ki bu yolda Türkçe ilk eserdir, baskı tarihi 1299 (milâdî 1882) dur. Arkeoloji Müzesine bağışlanan muazzam şahsî kütübhânesi ile bu eseri Ahmed Cevad Paşayı ilelebed rahmet ile yâd ettirecekdir.

Hicrî 1297 (milâdî 1880) de «Yâdigâr» ismi ile bir mecmua çıkarmışdı, Tarih, edebiyat, matematik ve diğer fen konuları ile ahlâkî yazıları ihtivâ eden bu mecmua 24 nüsha intişar edebilmişdir.

CEVÂHİR BEDASTANI (Şehzâde ve sultanların doğum şenliklerinde) — (Cevâhir Bedestanı için B.: Bedestan; s. 2347). Tanzîmat devrine gelinceye kadar şehzâde ve sultanların doğumları, devrine göre üç gün üç gece, yedi gün yedi gece süren şenlikler ve şehrâyinlerle kutlanır, bütün çarşılar, pazarlar donanır, ve bu şenlikler arasında büyük esnaf alayları tertib edilerek her sınıf esnaf aralarında topladıkları para ile nevzâde kıymetli bir hediye alarak, hediyelerini çarşılarında halka teşhir eder ve alayla saraya gittikleri gün de alayda gösterip saraya teslim ederlerdi. Ticâret metâı mücevher olduğu için Cevâhir Bedestanı donanan çarşıların dâimâ en revnaklısı olur, Cevâhir Bedestenlilerin hediyeleri de en giranbahâ hediye olurdu; hicrî 1172 (milâdî 1759) yılında Üçüncü Sultan Mustafanın kızı Hibetullah Sultanın doğum şenlikleri üzerine «Vilâdetnâmei Hümâyun» adı ile yazdığı risâlede şâir Haşmet Efendi Cevâhir Bedestanından şu satırlarla bahsediyor:

«Evvelâ Cevâhir Bedestanının içi, tavanının ortasından yere vârınca duvarları kıymetli kumaşlarla kaplandı. Dolablarında herkes iktidârına göre mallarını teşhir etti. Bu arada (pâdişahın doğacak çocuğuna hediye olarak) gümüş telden bir kafes içine kıymet tutarı 3000 keseden fazla mücevherler koyarak Bedestan kethüdâsının dolabının önüne asmışlardı. Kumaş bedestanı dahi rengârenk kumaşlarla süslenmişdi, içinde hüsnü an kumaşı satan sırma perçemli Sakızlı Rum tâzeleri ile bir puthâneye dönmüşdü. Sâir sokak ve pazarlar dahi Cevâhir Bedestanı ayarında süslenmişdi..» (B.: Saray Düğünleri).

CEVÂHİRCİLER — Cevâhir Bedestanı yahud diğer adı ile Eski Bedestanın cevâhircilerinden başka mücevher tüccarları kadimden beri ola gelmişdir. On yedinci asırda yaşamış büyük yazar Evliyâ Çelebi bunları bir takım sınıflara ayırıyor; kendi dükkânları olmayub Cevâhir Bedestanı içinde ve dışındaki dükkân sahiblerine mal temin eden cevâhir tüccarlarına «Bezirgânı Cevâhirciyan» adını vererek şunları yazıyor: «Nefer 600. Dükkânları yokdur, hanlarda otururlar; mallarının hesâbını, cevâhirlerinin adedini ancak Hüdâ bilir. Elmâsı Hindistan, lâ'li Bedehşan, pîrûzei Nişâbur, yâkuuti Seylân misilli cevherler cümlesi bunlarda mevcuddur» diyor. Bunlar, ellerindeki kıymetli taşları çıplak, taş olarak satan elmas tüccarlarıdır.

Kendilerine verilen kıymetli taşları altundan yapdıkları yuvalara, güzel güzel şekillerin münâsib yerlerine koyan, tesbit eden ve bu sûretle yüzük, bilezik, gerdanlık, küpe, iğne, broş, tac. hançer ve kılıç kabzası gibi ziynet eşyâsı ve murassaâ yapan sanatkârlara (kakmacı kuyumculara) da «Enâfı zergeran cevâhirciyan» adını veren Evliya Çelebi onlar hakkında da şu satırları yazıyor: «Dükkân 100, nefer 155. Bunlar (büyük esnaf alaylarında arabalar üzerine kurdukları dükkânlarını) mücevher eşyâlar ile zeyn idüb cevâhir âvânı ve eşyâ işleyerek pür silâh geçerler. Küpeli Yahudi, Samurkaş Rum, Galatada Dörtyol ağzında Benli Rum, Cevâhir Kolu dedikleri (oyuncu kolunu kuran) Laskaraki (B.: Cevâhir Kolu) cevâhircilikde yegâne idi. Unkapanında bizim peder merhumun şâkirdi Laz Ali, (Evliyanın babası muharririn rivâyetine göre kuyumcubaşı Derviş Mehmed Zıllî'dir) Dördüncü Sultan Murad'ın tahtını kendi tasnîâtı ile öyle tezyin etmişdir ki bakan gözler kamaşır».

Mâmul, hazır cevâhirli eşyâ satanlara da «Esnâfı Cevher fürûşan» adını veren Evliyâ: «Dükkân 70, nefer 102, dükkânları Bedestan etrâfındadır» diyor.

Zamanımızda «cevâhirci» tâbiri kalkmış, bu iş üstünde çalışan esnaf ve sanatkârlar «kuyumcu» adı ile toplanmışdır (B.: Kuyumcu).

CEVÂHİRCİYAN — Asıl adı öğrenilemedi, 1885 ile 1890 arasında İstanbul'da bir Ermeni doktor; 1885 senesinde Sabah Gazetesinde çıkmış ilânlarında: «Langa'da Rum Kilisesi ittisâlinde 26 numaralı hânede dâhiliye ve hâriciye mütehassısı» deniliyor ve cumartesi ile çarşanba günleri yalnız fakirleri muayene ettiği bildiriliyor. Yine aynı yıl içinde aynı gazetede başka bir ilânında da ihtisas, muâyene sahası: «İlleti efrenciye, bel soğukluğu, mesânede taş, vilâdî topallık, polip ve seretan ameliyatları, ebelik, emrâzı asabiye ve çocuk hastalıkları» diye çok geniş gösteriliyor. Hayatı hakkında başka kayda rastlanamadı.

CEVÂHİRCİYAN (Mağakya Tıbir) — On yedinci asrın sonlarında ve onsekizinci asrın başlarında yaşamış bir tarihçidir. Doğduğu ve öldüğü tarihler bilinmemektedir. 1695 - 1715 tarihleri arasında İstanbul'da cereyan eden gerek Ermenilere ait gerekse diğer vak'alar hakkında kaleme aldığı tarihî eser gayrı matbû olup hâlen Venedik'de Mıhitaristler Manastırının kütübhanesinde bulunmaktadır. Eser hakkında bilgi edinmek üzere Manastırın başrahibi Uluhocyan Başpiskopos'a tarafımızdan müracaat edilmişse de bugüne (22 Ocak 1963) kadar bir cevap alınamamıştır.

Kevork PAMUKCİYAN

CEVÂHİRCİZÂDELER BAĞÇESİ VE GAZİNOSU — 1885 ile 1890 arasında Boğaz içinde Sarıyer Yenimahallesinde Pazarbaşı mevkiinde bir yazlık bağçeli gazino; 1887 de Sabah Gazetesinde çıkmış ilânları görüldü; kimin tarafından açılıp işletildiği, hangi kıratda bir yer olduğu, ve hattâ yeri tesbit edilemedi.

CEVÂHİR KOLU — On yedinci asır ortalarında İstanbul'un büyük oyuncu kollarından biri; Laskara adında biri tarafından kurulmuş, bütün oyuncuları Rumlardan ve Ermenilerden müteşekkildi; Evliyâ Çelebi İstanbul'un oyuncu kollarını yazar iken şu mâlûmâtı veriyor:

«Cevâhir Kolu — Nefer 200; bunlar Galatada sâkin cevâhirci, kuyumcu Rum ve Ermeniler olduklarından Cevâhir Kolu derler; efrâdı Rum ve Ermeni haramzâdelerdir. Serçeşmelerine Pehlivan Laskara derler, bir tâze cevâhirkâr dilberdir; çegaanebazlıkda, her türlü lû'betebazlıkda ileri gitmişdir. Karındaşı Üsküblü Ermeni büyük bir mukalliddir; Vasiloğlu çingene taklidi yapar; mugbeçeleri pek müstesnâdır, hele Arslan Şah bir mahbûbi bî aman, bir yezîdi sâhib kırandır; saydına tâlib olan mahbub dostları arslan gibi bir pençei nigâh salsa gönüllerini şîrâne şikâr ider. Yâver, Habib levendâne kesim biçim yerinde, mukâhhal nerkis gözlü mahbublardır; bunlar bir Rum haracı değer canlardır ki haklarında:

> Mugzâde aşkı refinde serim eyledim fedâ
> Kaabil değil.. esîr idüb isterdi almağa

demişlerdir.»

O asırda oyuncu kollarının en revacda olduğu devir Dördüncü Sultan Murad ile Sultan İbrahim'in zamanlarıdır. Bilhassa Sultan Murad zamanında kolların mahbub köçeklerinin padişah huzûruna götürülüp oynatıldıklarını ve Sultan Murad'dan iltifat gördüklerini Evliyâ Çelebi kaydediyor. Evliyâ'nın yukardaki satırları da bu padişah devrini tasvir ederken yazılmışdır.

Oyuncu kolları, bu Cevâhir Kolu da dahil, Dördüncü Sultan Mehmed zamanında kaldırılıp dağıtılmışdır; aşağıdaki satırları o devirde yaşamış müverrih Enderunlu Mehmed Halîfe'nin «Tarihi Gilmânî» adlı eserinden alıyoruz:

«... hattâ şehri İstanbul'da deccal misal zuhûr edüb halkı fiska meylettiren Ahmed Kolu ve Petko Kolu ve Cevâhir Kolu nam ehli fesâdı bilkülliye bunları devşirip küreğe kodurub şehri İstanbul'u bunlardan pâk eyledi».

Bibl.: Evliyâ Çelebi, Seyyâhatnâme I; Mehmed Halîfe, Tarihi Gilmânî.

CEVDET (Çingene) — 1885 ile 1890 arasında Ayvansaray tulumbacılarından bir delikanlıdır. Ayvansaray'da bir kalafat amelesiydi; aslı İneboluluydu, çingenelikle hiç alâkası yokdur, kendisi gaayetle esmer, geniş bir çingene mahallesi olan Lonca'nın da Ayvansarayda olmasından ötürü Çingene Cevdet derlerdi. Uzun boylu, çok düzgün çizgileriyle dilber bir sîmâya sâhib, tığ gibi, zehir gibi, pençeli erkek güzeliydi; bıçkın meşreb, içkici, Galata balozlarının, batakhâne tiyatrolarının gedikli müdâvimlerindendi, meşhur kantocu aktris Büyük Peruzun da tutkunlarındandı. Peruz da

bu esmer civeleği sevmiş, rûyi iltifat göstermiş, Çingene Cevdeti dost edinmişdi, genc tulumbacı da bu dostluğu belâlı âşık şekline sokmamış, o kıratda güzel bir kadının hayatına karışan sâir erkekleri aşk yolunda rakib olarak görmemişdi. Bilâkis kendisi, Peruz'un yanındaki îtibârını çekemeyen bâzı şerirler tarafından birkaç sefer ölümle tahdid edilmiş, onlara da yüreğindeki cesâret cevheri ile aldırış etmemişdi.

«Peruz'un iki meşhur tulumbacı kantosu vardır, birini bu Çingene Cevdet'i kasd ile Üsküdarlı Âşık Râzi'ye yalvara yakara yazdırtmışdı, ve yalnız Cevdet'in tiyatroya geldiği akşamlar okurdu, kanto şudur:

Haydi omuzdaşlar
Kahraman civelek kardaşlar
Köşklü geçdi yangın var
Nerede?
Kıztaşında, Kıztaşında
Gönülevinde, gönülevinde

Başda keçe külâh, yar keçe külâh
Yanıyorum billâh, yanıyorum âh.
Yaman koşub acı nâra atalım
Nârayı atalım aman
Şanlı forma dizlikle çalım satalım
Çalım satalım, satalım aman
Yalın ayak dalıp ateş içine
Küçük hanımı da kurtaralım
Nazlı küçükbeyi kurtaralım
Yangın var yangın var gönülevinde
Kıztaşında Kıztaşında gönülevinde.

Çek fenerci feneri
Borucu arş ileri
Geçid yerimiz «sena» dır beyler
Tulumbacıları takdir ile seyreyler.
Sandık şimşir, gümüş tepelik
Bir uşağını sevdim ilik mi ilik.
Aman uşak, civan uşak
Adım atışları pek yaman uşak
İnce belde Trablus kuşak
Alnına dökdüğü kâkülü başak
Nârası katı, yüzü yumuşak
Yangın var, yangın var
Nerede?
Kıztaşında, Kıztaşında
Gönülevinde, gönülevinde.

Çakır elâ gözlü fidan esmerim
Yaman tulumbacı civan esmerim
Yakdın aman misâli külhan esmerim
Yangın var, yangın var günül evinde
Kıztaşında, Kıztaşında gönülevinde.

Çek fenerci feneri
Aman fenerî feneri, aman feneri
Yangın var, yangın var
Nerede?
Ayvansarayda Kalafatyeri
Yangın var, yangın var
Nerede?
Kıztaşında, Kıztaşında gönülevinde
Tulumbacı civanın âteşi aşkı
Almışdır saçağı gönülevinde.

Câhil bir kalafat amelesiydi ama gönül özü açık, duygulu bir gencdi. O zamanlar meşhur «Othello» ya İstanbul'un ayak takımı «Arabın aşkı oyunu» derdi. Çingene Cevdet bu oyunu seyrede ede Othello rolünü o kadar benimsemişdi ki, bir akşam asıl aktör ânî olarak hastalanmış, rejisör ile tiyatro müdürü şaşırmış, haber de seyirciler arasına yayılmış, Cevdet hemen müdüre koşmuş, ve bu rolü üzerine alabileceğini söylemiş, Othello'nun bütün sözleri ezberinde, ayak üstü bir imtihandan sonra makiyajını yapmışlar, Othello'nun esvablarını giyip sahneye çıkmış, ve piyesin sonuna kadar rolü Ermeni aktörden kat kat üstün muvaffakiyetle oynamış, öyle ki kendisine tiyatro müdürü tarafından aktörlük teklif edilmiş, fakat Cevdet hırpânî bir kalafat amelesi olarak kalmayı tercih etmişdi. Peruzun genc tulumbacıya alâkası ve iltifatı o akşamdan sonra başlamışdır derlerdi. Hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi.

CEVDET (Midillili Derviş Mustafa) — Hayatı tamamen karanlık içinde, bir güzel ve garib tesâdüf ile adını öğrenib iki parça şiirini elde ettiğimiz çağdaş bir halk şâiri. 1959 yılında Marmara ve Ege bölgelerinde yapdığımız bir yaz gezisinde Edremit'de sokakda bir kitab sergisinde Mâif Reşad Beyin «Eslâf» adındaki meşhur eserinin bi rnüshası, baş ve son kısımlarındaki cild kapakları içlerine ve son kısmında boş bir sayfaya el ile, kurşun kalemi ve güzel bir rik'a ile kaydedilmiş üç şiir dolayısı ile nazarı dikkatimizi celbetti ve bu nüshayı aldık. Kitabın baştarafında şu kayıt vardır: «İşbu kitab Üsküdar'da Atpazarında muytab esnafından Ali Osman Ağanın hânesinde mukim talebei ulûmdan Midillili Mustafa Cevdet'in malıdır, sene 1333». Bu tarih Birinci Cihan Harbi içine rastlar. Yine kitabın baş tarafında cild kapağı içinde şu satırlar ile bir kabir taşı kitâbesi müsveddesi bulunmaktadır:

«Şehîden vefât eden oğlumun mezar taşı için:

HÜVELBÂKÎ

Yirmi iki yaşındayken kıydı şerîr cânıma
Ebeveynim kan ağlayor mağfiret kıl yâ Hüdâ

Merdi meydan hem sâhibi hüsnü ânü melâhet
Civan idim o mel'un bir bühtâna etti fedâ
Öyle bir âh eyledim ki geçsün ciğergâhına
Atebei Zülcelâle varsun bu yanık sedâ
Ölmesün de iki gözü kör olup da sürünsün
Hem mîzânü mahşer günü olsun îmandan cüdâ
Midillili Derviş Mustafa Cevdet Efendinin mahdumu silindir makinistlerinden olub şehîden vefât eden Ahmed Efendinin ruhu için Elfâtiha. Sene 19 rebîülevvel 1347, 4 eylûl 1929».

Bunun altına şu satır yazılmışdır: «Taşcı çok istediğinden ihtisar ile yaptırıldı.»

Kitabın son kısmında boş bir sayfada da bir semêî vardır, kalenderlik yollarında ve ayak takımından bir gencin şânında yazılmışdır. Bir tarih taşımamakla berâber bu Midillili Derviş Mustafa Cevdet Efendinin bu şiiri gencliğinde yazmış olduğunu tahmin ediyoruz.

SEMÂÎ

Meftun oldum sîmâsında nakış ile rengine
Hem elinde ayağında parmak istif dengine
Oturtdum pırpırımı gönlümün evrengine
Hudud yokdur derûnumun sûruruâhengine
Açıldı aşk gemisi pupa yelken engine

Koydum samur saç üstüne şehbâzâne dalfesi
Londrin çuhalarla giydirdim o bîkesi
Pireheni bürüncünden bermene Şam canfesi
Gönül evi şâhinimin oldu altun kafesi
Alkış tuttu cümle âlem sevâhil serhengine

Alım çalım levendâne kesim biçim yerinde
Dayı reviş topuk vurur pençesi hançerinde
Rengi deryâ mün'akisdir gök yâkut gözlerinde
Şevki şebâb rünümâdır gözlerinin ferinde
Ebrûlerin çatmış gider yârim korsan cengine

Baba ile oğul arasında en az onsekiz yaşlık bir fark kabul edilse, 1929 da oğlu 22 yaşında iken öldürülen bedbaht şâirin o tarihde 40 yaşında bulunması gerekir; Derviş Mustafa Cevdet Efendi eğer hayatta ise hâlen 74 - 75 yaşlarında olması gerekir. Bu zâtin şiirlerinin bir kabir taşı kitâbesi ile iki semâîden ibâret kalmış olacağını zannetmiyoruz, eğer bir defterde toplamamış, bizim elimize geçen örnekleri gibi kitablarının boş yerlerine yazılmışlar ise hazin bir şekilde dağılmış olacaklardır.

Hüsnü KINAYLI

CEVDET EFENDİ (Ahmed) — Geçen asırda yaşamış İstanbullu bir şâir; Dahiliye Nezâreti ketebesinden iken hicrî 1247 de vefat etti; «Nevâdirül Âsar» ve «Ziynetül Mecâlis» adında iki eseri vardır; ve kendi şiirlerini de bir divançe halinde toplamışdır; şu kıt'a şiir diline bir örnekdir:

Macerâyi eşkimi pek ter geçer mâdâm su
İdemez bahri muhîtin şerhini itmâm su
Çeşmi giryânım gibi hor hor akar kim itmede
Aksaraylı bir perînin vaslına ikdâm su

Ahmed Cevdet Efendinin yukardaki kıt'asına Üsküdarlı halk şâiri Âşık Râzi şu nazîreyi yazmışdır:

Aksaraylı bir periyi ben de sevdim doğrusu
Semti Horhor Çeşmesinde bir akşam kurdum pusu
Lûleden sîm pençesiyle gördüm içer idi su
İşmar ettim nâzikâne geldi ceylân yavrusu

Al al olmuş ruhlerinde dânei anber beni
Cezb eyliyen bıçkın edâ cilvesinde albeni
Sanki dir ki gönlünün tahtında sultan et beni
Şehbazın bir âfeti devran gümüş topuklusu

Aksaraylı dilberi rânâ çakal külhanbeyi
Çak kadehi çeşmi ile bâdei peyder peyi
Lâ'li lebi mesnâneyi sundukça bas hey heyi
Çek sîneye Râzi yatur gelmiş o şûhun uykusu

CEVDET EFENDİ (Selânikli) — Şirketi Sahhâfiyei Osmaniyenin son iki ortağından biri (B.: Şirketi Sahhafiyei Osmaniye; Ahmet Efendi, Köse Hacı); hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

Bibl.: O. N. Ergin, Türkiye Maarif Tarihi.

CEVDET PAŞA (Ahmet) — (B.: Ahmet Cevdet Paşa).

CEVDET PAŞA CADDESİ — Fatih ilçesinin Şehremini Bucağının Nevbahar ve Seyitömer Mahallelerinden geçer bir caddedir; Altınmermer ve Vezir Caddeleri ve Mecidbey Sokağı ile yapdığı bir dört yol ağzı ile isimsiz bir sokak arasında uzanır. Köprülüzâde Sokağı, Sırrıpaşa Sokağı, Kızılelma Caddesi, Tevfik Fikret Sokağı, Özbek Süleyman Efendi Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir; Huri Sokağı, Bucak Sokağı, Kimyon Sokağı, Ondalıkcı Sokağı (Seyit Ömer Sokağı), Tulga Sokağı, Darüşşefaka Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 10).

Yukarda târif edilen dört yol ağzından gelindiğine göre, iki araba geçecek genişlikde, aslı kabataş döşeli iken bakımsızlıkdan toprak yol olmuş bir manzara ile başlar. Sağ başda Küçük Hamamın kadınlar kısmı vardır; sol kolda da, Seyit Ömer Sokağı kavuşağında Seyid Ömer Camii bulunmaktadır. Cevdet Paşa Caddesi yağışlı havalarda çamurdan geçilmez bir hal alır; iki yanında arsalar, birer katlı ahşab evceğizler ve taş-tuğla yapı kulübecikler görülür.

Cadde ilerde daha genişler, arsalar ara-

sında bir çabur kanalı hâlinde devam eder. Sonra seyrek olarak 4-5 katlı beton apartımanlar başlar. Kızılelma Caddesi ile olan dört yol ağzından sonra, o çamur kanalı birden bir asfalt yol olur; ve iki yanında koca koca apartımanlarla gece kondular, karışık olarak tam bir tezad hâlinde görülür.

Cadde ilerde birden, bir araba geçebilecek kadar daralır, ve asfalt zemini paket taşına tahavvül eder; bu kısımda sağ kolda Haseki Hastahânesi polikliniği (Haseki İmaret ve Medresesi) vardır (Mart 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CEVİZLİK — Kadıköyünün bir semti; Sakızağacı, Bahâriye ve Yoğurtcu semtleri ile çevrilmişdir; sınır ve iç sokaklarının isimleri şunlardır: Yoğurtcu Parkı yokuşu, Sâfa sokağı, Hasırcıbaşı sokağı, Emin Bey sokağı, Kuzu kestâne sokağı, Bahâriye Caddesi; Şâir Lâtifî sokağı, İleri sokağı, Sokullu sokağı, Gümüş sokağı, Ahter sokağı, Şevki Bey sokağı, Hacı Ahmed Bey sokağı, keresteci sokağı, Tevfik Bey sokağı; Fransız Saint Joseph (Sen Jozef) Erkek Lisesi bu semtde, Yoğurtcu Parkı yokuşu üzerindedir.

CEVİZLİK MEKTEBİ ARKASI SOKAĞI — Bakırköyü merkez nâhiyesi yollarından; Hatboyu ve 10 Temmuz Caddelerinin birleşdiği nokta ile Bakırköy - İstanbul yolu arasında uzanır; Reyhan sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir, Muhtar Tahsin ve Cevizlik Mektebi sokakları ile kavuşakları vardır. (1943 Belediye Şehir Rehberi, pafta 12). İki araba geçebilecek genişlikde asfalt yoldur. Ahşab, beton, kâgir evler arasından geçer. Bakırköyü ilk okulu bu sokaktadır. 1 elektrikci, 1 halıcı ve 1 bakkal dükkânı vardır. Kapu numaraları 1-59 ve 2-58 dir (mart 1963).

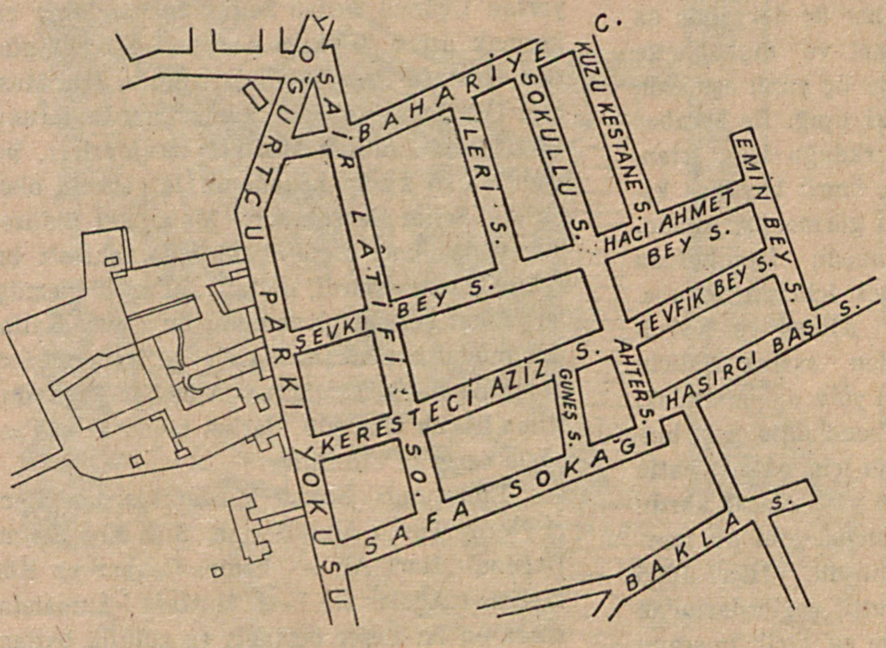
Hakkı GÖKTÜRK

CEVİZLİK MEKTEBİ SOKAĞI — Bakırköyünün merkez nâhiyesi sokaklarından, Huban sokağı ile Cevizlik Mektebi arkası sokağı arasında uzanır; bir araba geçecek genişlikde asfalt bir aralık sokakdır. Beton yapı evler arasından geçer. (mart 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CEVİZLİ YALI SOKAĞI — Bakırköyünde Bakırköy - İstanbul yolu ile Hüradam sokağı arasında uzanır, bir dirsekli bir yoldur; Taşhan Caddesi ile bir kavuşağı vardır. Tahminen iki araba geçebilecek kadar genişlikde ve asfalt döşenmişdir. Üzerinde 2-3 katlı ahşab, kâgir, yarı kâgir ve beton evler görülür; iki katlı tuğla yapı bir ev 1887 târihini taşımaktadır. Kapu numaraları 1-25 ve 2-38 dir (mart 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

Kadıköyde Cevizlik semti
(1934 Belediye Şehir Rehberinden, B. Cantok)

CEVRÎ ÇELEBİ (Şeyh İbrahim) — Onyedinci asrın birinci yarısında yaşamış ünlü bir şâir ve tâlik hattatı; mevlevî tarikatından zarif ve kibar bir İstanbullu; İstanbulda doğdu, doğum tarihi tesbit edilemedi. İlk tahsilini âile muhitinde görmüş, ve edebî, akademik kültürünü, hepsi birer irfan müessesesi olan İstanbul mevlevîhânelerinde tamamlamışdı. Fakat asıl büyük mürşidi, devrinin en büyük ulemâsından Sarı Abdullah Efendi olmuşdu. Ömrü boyunca evlenmemiş, devlet kapusunda vazife kabul etmemiş, hattatlık ile geçinmiş, kanaat içinde dervîşâne yaşamışdı.

Divanı basılmamış, el yazması olarak durmak-

tadır; bâzı vak'alar üzerine söylenmiş pek güzel tarihleri vardır; tarihlerinin en zariflerinden birini Sultan İbrahimin oğlu şehzâde Mehmedin (Dördüncü Sultan Mehmed) doğumuna söylemişdi, mısrâ şudur:

Nûrdur geldi Muhammed sulbi İbrâhimden

Divânı basılmaya değer, fakat maalesef zamanımızda eski divanları neşretmeyi iş edinmiş bir yayınevi mevcud değildir; aşağıdaki gazel Cevrî Çelebi'nin şiir diline güzel bir örnekdir:

Mest oldu yine gönlüm sahbâyi muhabbetle
Âşifte dimağ oldum sevdâyi muhabbetle

Geh arbedei dilber, geh iştimâli ağyâr
Bilmem ne olur hâlim gavgaayi muhabbetle

Aldanmasa olmaz dil ol âfete zîrâ kim
Hemhâl görür çeşmin rüsvâyi muhabbetle

Âdem nice meyletmez ol gamzeye kim olmuş
Her işvesi perverde mânâyı muhabbetle

Cevrî nigehi yâre can vermede bîbâk ol
İsbâti vücûd eyle dâvâyi muhabbetle

Evlâd yerine beslediği bir iki mahbub çelebi uşağı bulunurdu, onlara okuma yazma öğretir, nüfuzlu ahbablarının delâleti ile onları bir devlet kapusuna yerleşdirip yerine bir başka müstaid garib genci hizmet ve himâyesine alırdı. Kendi ömrü de Yenikapı, Galata ve Beşiktaş mevlevîhâneleri arasında durmadan dolaşmakla geçerdi; her üç dergâhda da iştiyak ile beklenir, hürmet ve muhabbetle karşılanır, misâfirlikleri de üç günü aşmazdı, ve gittiği dergâhlara da iki uşağı ile beraber giderdi. Denizden çok korkduğu için, İstanbulda doğub öldüğü halde ömrü boyunca kayığa binmemişdi, Üsküdarı görmemiş, Anadolu yakasına ayak basmamışdı; İstanbuldan Galata ve Beşiktaşa gitmek için de Eyyuba, oradan Kâğıthâneye geçer, Alibey ve Kâğıdhâne derelerini köprülerden aşarak Halicin bitimini dolaşırdı; bu uzun yolu da, yanındaki evlâd-uşaklarını yürütüb kendisinin ata binmesine gönlü râzı olmadığı için dâimâ, hattâ kışın karlı günlerinde dahi yaya olarak alırdı.

Tâlik yazıda üstâdı kendisi gibi bir mevlevî olan Derviş Abdi olmuşdu. Hicrî 1065 (M. 1654-1655) de vefat etti; çağdaşlarından Râî adlı bir şâir ölümüne şu tarih mısraını söylemişdir:

Eyle yâ Rab Cevrîye firdevsi âlâda mekâr

Bir mevlevî muhibbi olan Üçüncü Sultan Selim, Galata Mevlevîhânesi şeyhi ve asrının büyük şâiri şeyh Galibe bu Cevrî Çelebinin yazısı ile bir Mesnevîyişerif hediye etmişdi; Şeyh Galib pâdişâha teşekkür yollu gönderdiği kasîde de:

Bana Sultan Selîmi kâmver kâmı cihan verdi
Bütün dünyâ değer bir genci hâsı râyegân verdi
Aceb bir Mesnevîi pür bahâ kim Cevrî hattı ile
Dili uşşâkı zâre cevri gerdundan aman verdi

diyor. Yakın zamanlara kadar ağızlarda darbı mesel gibi dolaşan:

Âşinâya âşina, bîgâneye bîgâneyiz

mısraı da Cevri Çelebinindir.

CEVRÎ ÇELEBİ HİKÂYESİ — Onsekizinci asırda yazılmış meddah hikâyelerinden; kısaltılmış konusu bu ansiklopedide, hikâyenin kahramanı olan Yusufçavuşzâde Abdi maddesinde yazılmışdır (B.: Abdi, Yusufçavuşzâde); hikâyeye adını vermiş olan Cevrî Çelebi tipinin, şâir derviş İbrahim Cevrî Çelebinin hayatından mülhem olduğu âşikârdır.

CEVRÎ KALFA — Geçen asır başında İkinci Sultan Mahmudu, canı fedâ etmeği göze alarak ölümden kurtarmış saray halayığı cessur bir çerkes kızı; Haremi Hümâyun haznedarlığı yapdığı ve bu vazîfede bulunanlara «Hazînedar Usta» unvânı verildiği için Cevrî Usta ismi ile de meşhurdur.

Ruscuk âyânı Alemdar Mustafa Paşa İstanbula gelip Dördüncü Sultan Mustafanın yerine Üçüncü Sultan Selimi tekrar tahta çıkarmak üzere Topkapı Sarayını basdığı gün (B.: Mustafa Paşa, Alemdar; Selim III; Mustafa IV; Boğaz kaleleri Yamakları) Enderunu Hümâyunda Sultan Mustafa tarafdarları, bu pâdişahdan başka hânedânın iki erkeği olan Sultan Selim ile şehzâde Mahmudu öldürerek pâdişahları osmanlı tahtında rakibsiz bırakmak istemişlerdi; Sultan Selimi öldürmüşler, fakat şehzâde Mahmudu bu Cevrî Kalfanın müdafaası karşısında ele geçirememişler, o sırada da Saraya giren Alemdar Paşa duruma hâkim olmuşdu. Parlak müdafaa vak'ası şöyle cereyan etmişdir:

Enderunda Sultan Mustafalılardan Zenci Nezir, Gürcü Abdülfettah, Sırb Ebe Selim, Bağdadlı Hacı Ali, ak hadım Cevher ve Kör Mehmed Ağalar ile Deli Mustafa kumandasında on iki nefer bostancı ve zülüflü baltacı oğlan Sultan Selim ile şehzâde Mahmudu öldürmek kasdı ile hareme yürür iken, önleri-

ne çıkan ve kendilerini âkibeti meş'um olan bu kötü işden menetmek isteyen baş lala Tayyar Ağa yalın kılıçların karşısında kendi canını güç kurtarmış, Seferli koğuşu tarafına kaçmışdı. Orada Seferli koğuşu zâbiti Receb paşazâde Mehmet Beye rastladı. Mehmed Bey şehzâde Mahmud çocuk iken lalalık yapmışdı, Tayyar Ağadan müdhiş haberi alınca, o sırada yanlarına gelen hünkâr baş imamı Ahmed Efendi ile beraber üç kişi olu, az evvel kaatillerin girdiği haremin Kuşhâne kapusuna koşdular. Orada harem muhafızı zencî hadımlardan Anber, Kasım ve Hafız Îsa Ağalara rastladılar; kendileri Enderun halkından oldukları için hareme giremezlerdi; her şeyi göze almış kaatillerin gösterdiği pervâsızlığı gösteremezlerdi; durumu bu zenci hadımlara anlattılar; zencîlerin üçü de müdhiş bâzû kuvvetine sâhib dev yapılı adamlardı, hemen kılıçlarını çekip Sultan Selim ile şehzâde Mahmudu kurtarmaya koşdular, fakat Sultan Selimin dâiresini basılmış görünce, şehzâde Mahmudu kurtarmaya koşdular; şehzâdenin dâiresini boş buldular, Sultan Mahmudun Cevrî Kalfa tarafından Altun Yolda kendi dâiresine kaçırıldığını öğrendiler (B.: Altun Yol); bu sefer oraya gittiler, bu dâirenin bir taş merdiven ile çıkılıyordu. Üç ağa merdiven başına gelmişdi ki kaatiller de yetişdi; Ebe Selim:

— Ağalar yol açın!.. Şehzâde farmanlıdır, size zarar gelmesin!.. dedi.

Kasım Ağa:

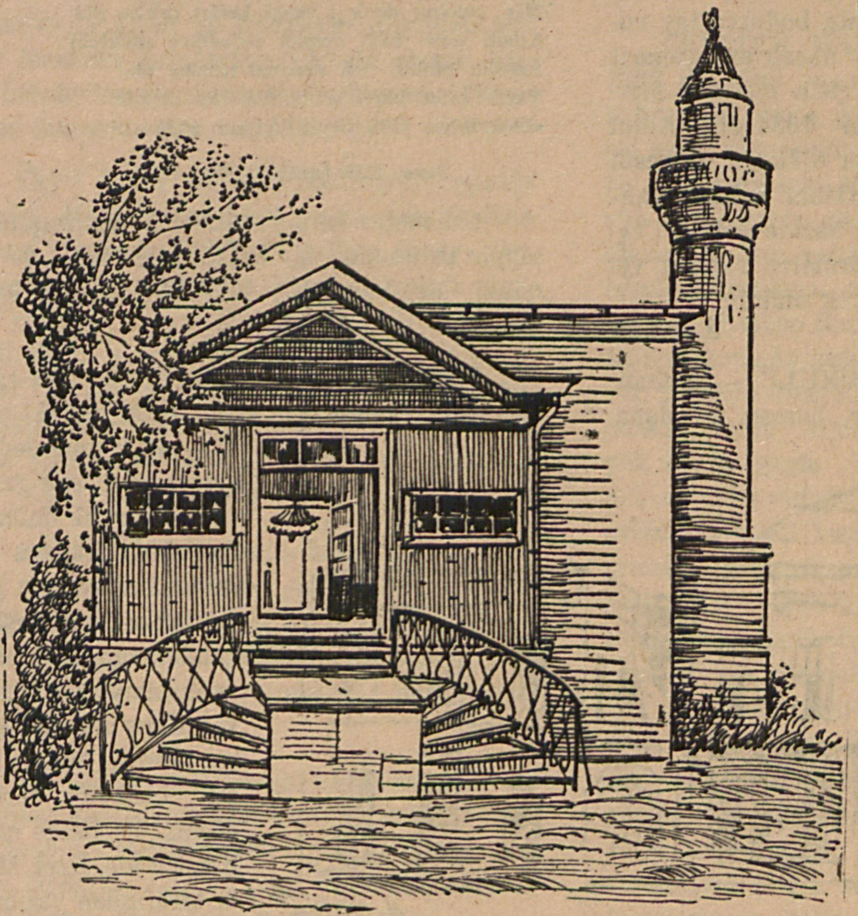
— Geçemezsiniz!.. dedi.

Zenzî Nezir Zülüflü baltacılarla bostancılara:

— Bre ne durursunuz!.. Şehzâde yukarda.. işi yarım koyub da candan mı vaz geçersiniz... bre tepeleyin şunları!.. diye bağırdı.

Kaatiler, Sultan Selimin kanı ile bir kat daha vahşîleşmiş saldırırken üç zencî ağa basamakları ikişer ikişer atlıyarak yukarı çıkdılar. Kasım Ağa merdivenin üst başındaki sahanlıkta hâkim bir müdafaa yeri tuttu; Anber ile Hâfız Îsâ da dâirenin kapusunu tuttular. Fakat üç kılıç ondokuz kılıca karşı ne kadar dayanabilirdi? Kasım Ağa beş dakika kadar merdâne döğüşdü, ve bostancılardan birinin fırlattığı mızrak ile bu fedakâr zencî yaralandı; merdiven başı müdafaasız kaldı. İşte o zaman sahnenin kahramanı Cevrî Kalfa oldu. Uzun boylu, güçlü kuvvetli çerkes kızı entârisinin eteklerini belindeki kuşağa sokmuş, başı açık ve yalın ayak bir dişi kaplan gibi fırlamışdı. Bir elinde büyük bir kül çömleği vardı, Îsa ile Anber ağalara:

— Durman.. kaçırın.. damdan!.. diye bağırdı, ve kendisi merdiveni çıkmaya başlamış kaatillerin yüzlerine avuç avuç kül saçmaya başladı, bu şekilde de beş dakika kadar zaman kazanıldı. O zaman içinde de Anber ve Îsa ağalar şehzâde Mahmuda omuz verdiler, «baca» denilen bir tepe

Nuhkuyusunda Cevrî Kalfa Camii
(Resim : Nezih)

penceresinden dama çıkarıp kaçırmağa muvaffak oldular.

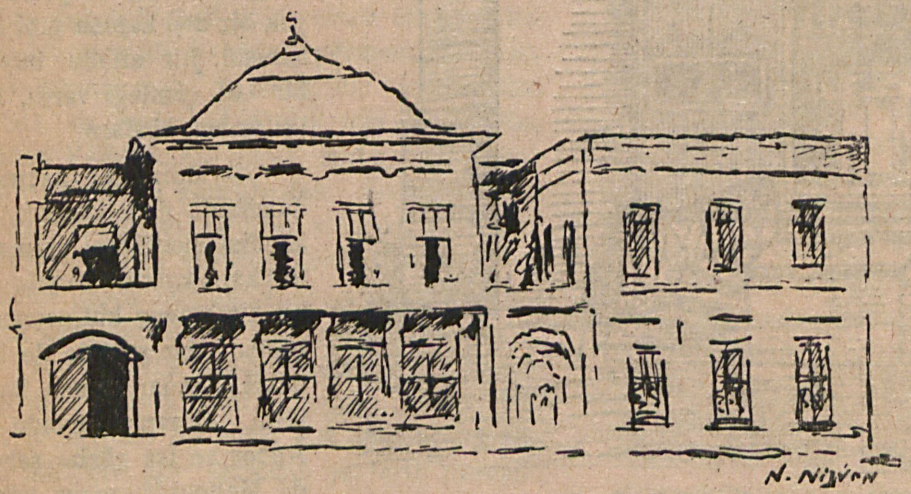
Cevrî Kalfanın hem tâkatı, hem külü tükenmişdi; adım adım geri çekilirken karnına yediği bir tekme ile yere devrilip bayıldı. Ebe Selim yaman silâhşordu, o sırada tam dama çıkmak üzere bulunan şehzâdeye bir hençer fırlattı, bıçak Sultan Mahmudun bâzusunda bir yara açdı, dama çıkarken de alnını çarpmış, sağ kaşının üstünden hafifçe yaralanmışdı. O sıra Alemdar Paşa da Bâbüssaadeyi kırdırıp Saraya girmiş bulunduğu için, kaatiller kendi başları kaygusuna düşmüş, kaçıp dağılmışlardı.

Cevrî Kalfa İkinci Sultan Mahmud tarafından hizmetinin şânına lâyık mükâfatlara, ihsanlara nâil oldu. Bütün İstanbul halkının fevkalâde hürmet ettiği kahraman kadın 1826 da vefât etti. Divan yolunda Sultanahmed meydanının karşısında büyük taş mekteb ile bir çeşme onun hayır eserleridir.

CEVRÎ KALFA CAMİİ — Üsküdarda Nuhkuyusundadır; dört kâgir duvar üzerine kiremitli ahşab çatı çekilmiş, bodurca taş minâreli küçük bir camidir; ahşab son cemaat yerine demir korkuluklu çifte mermer merdivenle çıkılır; inşâ tarihi 1884 dür. Adını taşıdığı Cevri Kalfanın kim olduğu da kesin olarak tesbit edilemedi; İkinci Sultan Mahmudun hayatını kurtaran hazîne ustası Cevrî Kalfanın hâtırasına hürmeten rahmet vesîlesi olsun diye yaptırılmış olabilir.

B. OLKER

CEVRÎ KALFA İLKOKULU — Sultanahmedde Divanyolundadır, hemen meydana karşı büyük bir kâgır bina alup İkinci Sultan Mahmud tarafından haremi hümâyun hazînedârı Cevrî Kalfanın rûhini şâd etmek için hicrî 1235 (milâdî 1819-1820) yılında sûreti mahsûsada sibyan mektebi olarak yapdırılmışdır; ki bu kadın 1808, Sultan Mahmudun Osmanlı tahtına oturtulacağı gün onu öldürmek isteyen Dördüncü Sultan Mustafa tarafdarlarının elinden hayatını kurtarmışdı (B.: Cevrî Kalfa).

Cevrî Kalfa Mektebi
(Resim : N. Nirven)

Cümle kapusu üzerinde, Keçecizâde İzzet Molla tarafından yazılmış ve mermere tâlik hat ile hak edilmiş manzum kitâbesi şudur:

Emri Hakdan sonra her kim hayrın eylerse murâd
Hazreti Mahmud Hana bendei ferman ola
İşte Cevri Ustaya dehr eylemişken gadr ü hayf
Kim umardı rûhine böyle eser bünyâd ola
Hiç ider mi hâki fânî cevheri zâtin telef
Ol ki gencuri harîmi hüsrevi devran ola
Vakfın ilhâk eyledi evkaafına ol pâdişah
Hak bu kim ihsan olursa böyle bî pâyan ola
Can fedâ etmek yolunda maslahat mı bir kulun
Hayrı hâtırhâni hâkanı kerîmüşşan ola
Olmayub zâyi bu hayri âzâmın yek zerresi
Her ruhâmı denk i sengi keffei mîzan ola
Kendi seyri bâğı cennet eyledikce mektebi
Âşiyânı bülbül âsâ mecmaî tıflaan ola
Yazdı İzzet harfi cevherdâr ile târihini
«Mektebiyle rûhi Cevri Ustanın şâdan ola»

Sene 1235 (milâdî 1819 - 1820)

487 metre kare yer üzerine yapılmış türk ampir üslûbunda bir binâdır; iki katlı ve on odalı - dershânelidir; duvarları mermer kaplıdır.

Cümle kapusu, üç blok hâlinde inşâ edilmiş olan binânın orta kısmının solundaki aralık - taşlık önündedir; orta kısmın sağ tarafındaki aralık önünde de, cümle kapusu ile mütenâzır olarak güzel bir mermer çeşme konmuşdur; mektebin yapı bünyesi içinde yer almış olan bu çeşme susuz, lülesi kopuk, harâbiye terkedilmiş bir halde olup Keçecizâde İzzet Molla tarafından yazılmış kitâbesinin tarih beyti şudur:

Târihi ile İzzet atşânı kıldı dâvet
«Merhûme Ustanın iç rûhiyçün âbı zemzem»

Mektebin kitâbesinde de belirtildiği gibi, Cevrî Kalfa (Usta) Mektebi önce bir ilkokul olarak açılmışdı; emsâli sibyan mekteblerinden farklı olmadığını zannediyoruz; 1860 da mekteb bir kız rüşdiyesine kalbldilmiş; şöyle ki Ceridei Havâdisin 30 şaban 1276 (21 nisan 1860) pazar tarihli nüshasında bu kız mektebinde yapılmış bir imtihan hakkında şu tafsilât veriliyor ki, tam bir asır evvelki bir vesika olarak pek kıymeylidir:

«Bu senei mübârekede İstanbuldaki mekâtibi rüşdiye şâkirdânının icrâ olunan imtihanları sırasında Sultanahmedde geçen sene kız rüşdiyesi ittihaz olunan Cevrî Usta mektebinde bulunan kız çocuklarının Meclisi Maarif Umumiye reisi efendi hazretleri ile mektûbî efendi ve bâzı âzâyi kiram hazır oldukları halde imtihanları ledelicrâ bunlardan Râsime ve Behiye ve Fatma hanımların tederrüs etmekde oldukları ilmi hesab ile nakış fenninin de mehâretleri tebeyyün ederek şâyânı tahsin görünmuş oldukları cihetle mesâilerini takdîren ve diğerlerini teşvîken Maarif Nezâreti tarafından yâdigâr olmak üzere her birine musannâ ve mükemmel birer dikiş takımı hediye edilmişdir...»

Cevrî Kalfa Mektebi 1929-1930 yılında Devlet Matbaasının Matbaacılık Okulu dershânesi olmuşdu; 1932 de, Adliye Sarayı yangınından sonra bâzı mahkeme dâireleri binâya yerleşdi, sonra Muallimler Birliğine verildi, daha sonra Başvekâlet Arşiv Deposu olarak kullanıldı; 1945-1946 ders yılında 59. İlkokul olarak tekrar mekteb oldu; 1955-1956 ders yılında da okulun rakamlı adı kaldırılarak «Cevrî Kalfa» ismi verildi.

Cevrî Kalfa İlkokulu hâlen altı dershâneli olup normal tedrisat yapılmaktadır. 1961-1962 ders yılında 166 oğlan ve 130 kız olmak üzere 296 öğrenci bulunuyordu; bu rakam üzerinden ders yılı sonunda 47 mezun vermişdi (?)

Bu satırların yazıldığı sırada okulun öğretmen kadrosu şu zatlarden mürekkebdi: Seyfeddin Oronlu(Müdür), Natıka Ersun, Naciye İkizoğlu, Altan Yavuz, Sabiha Türkmen, Veli Saraç, Mukaddes Kutlu.

Binânın diğer bir kısmında da İstanbul Vilâyeti Seyyar Kütübhâne Merkezi bulunmakta idi (1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CEVRÎ KALFA SUYU — İkinci Sultan Mahmud, Dördüncü Sultan Mustafanın tahtdan indirildiği sırada, kendisini öldürmeye gelmiş olan Sultan Mustafalıların elinden hayatını kurtaran fedâkâr Cevrî Kalfaya Büyük Çamlıcada bir köşk yaptırmışdı; Üsküdarda Cevrî Kalfa (Usta) Suyu adı ile anılmış suyun kaynakları bu köşkün arâzisi için idi. Köşk imparatorluğun son yılları içinde yanmışdır.

Bu kaynaklardan toplanan sular künklerle Üsküdara Postacılar caddesile inerek İcadiyede, İstanbul Sular İdaresinin Elmalı suyunun Bağlarbaşındaki kapalı havuzlarının karşısında, yol kenarındaki çeşmeden akardı. Cevrî Kalfa suyunun ilk zamanlarda müstakil bir mecrâsı varken sonradan bu su Tophanelioğlu'nun su yoluna katılmıştır. Zamanla su yolları harap olduğundan ve tamir de görmediğinden, son yıllarda sular da akmaz olmuştur.

Saadi Nazım NİRVEN

CEVRİYE HANIM (Salmatomruklu) — 1880 ile 1890 arasında bir aşk macerâsının kahramanı olmuş güzel bir kız; cehil ve vahşet içindeki mâşuku oğlana kavuşmak ve onun ile evlenmek için de o zamana göre çok büyük bir cesâret göstermiş olan aşk yolunda dîvâne bir kız; yukarda kaydettiğimiz son yıl içinde târihi kesin olarak tesbit edemediğimiz vak'ada Cevriye Hanım on sekiz yaşında imiş, Salmatomrukda konak yavrusu bir evde otuzur Hayriye tüccarlarından Bursalı Balmumcuzâde Halim Efendinin kızı olup anasını pek küçük yaşda kaybetmiş, babasının da pek sevgilisi olduğu için Halim Efendi tekrar evlenerek güzel kızını üveyana pençesine vermemiş; Cevriye on dört on beş yaşlarına gelince evin eşiğini görücü kaafileleri aşındırmaya başlamış, baba taassub gösterip bu işe de müdâhale etmemiş; «Güvey ile ben değil kızım yaşayacak, gönlü kime yatarsa onunla evlenir, isterse mahallenin sakası olsun!..» demiş; ve müşkil dâvâ halledilmeden kendisi de göçüb gidince, büyük bir servetin sâhibi Cevriye'ye, koca bulmak, daha doğrusu ona tâliblerden birini tercih ettirmek için mahalle halkı gayret ve faaliyete başlamış, güzel zengin kız: «Babama yanıb ağladığım sıra koca dü-

şünmüyorum.. hele bir kaç yıl geçsin!..» diyerek evlenme meselesine topdan bir red cevabı vermiş. Halbuki aslında, Salmatomruklu Cevriye Hanım, sabah akşam günde iki sefer evlerinin önünden seyyar hallac esnafından yalın ayaklı yarım pabuçlu bir mürâhik lâz şehbazına âşık olmuş ve aşkı da gün günden alevlenerek oğlanın dîvânesi olmuş; babasının hâli hayâtında dilediği ile evlenmeye desturlu olduğu için, âilenin emekdarı ve kendisinin de lalası ve mahremi kâhyayı bu işin halline memur etmiş. Ustasının dükkânı üstündeki bekâr odasında yatan hallac güzeli genç hem câhil, hem lâz, kavmiyeti îcabı vahşî; kâhyanın bir fırsatını bulub münâsib bir lisan ile yapdığı izdivac teklifi karşısında, türlü şübheye düşmüş; «Burası İstanbul, bizim gibi acemi ve câhil güzel gençlerin başına türlü belâ ve kaza gelir.. o hanım mâdem ki genç, güzel ve zengin gönül vermek için bula bula benim gibi kopuk oğlanı mı buldu? Bu işin içinde bir bit yeniği var; ya başından bir kaza geçdi, benimle evlenip aybını kapattıkdan sonra beni kapu dışarı atacak, sonra göğsünü gere gere dulum diyerek kendi boyundan bir adamla evlenecek... Yahud ki kör, sağır, salak, sarsak bir kıza beni yamayacaklar, ömrüm boyunca cehennem ateşinde yanacağım, ben bu işe yanaşmam!...» demiş.

İzdivaç teklifini reddetmiş ama, konak önünden geçen yolunu da değiştirmemiş, hattâ bilâkis gerçeken başını kaldırıp pencerelere, kafeslere bakmış, o boydan gençlerin kârı mağrûrâne bir edâ, tavır takınır da olmuş; câhil oğlanın bu cilveleri Cevriye Hanımı büsbütün çileden çıkarmış. Hallaç güzelinin adı «Yusuf», lâkabı da «Kişmir» imiş; Kişmir Yusufda da bir garib peşîmanlık başlamış, «Şu kâhya bir kere daha gelse de görüşsem, evlenmesine evlenmem ama, mâdem ki zengin imiş, ergenlik hakkımı verir, bir gece konağa gider, o yosmanın gönlünü hoş ederim» demiş. Bir ikinci sefer kendisini bulan kâhyaya teklifini açıkca bildirmiş; Cevriye Hanımdan; «Ben mâşûkuma kavuşayım ister helâlinden, ister harâmından olsun!» cevâbı ile bir mükellef atlas boğça içinde hediye çamaşır gelmiş. Fakat güzel kız nobran ve vahşî lâz oğlana bir oyun hazırlamış, mahalle imâmını çağırarak gönül derdini açmış, imam efendinin ayaklarına kapanmış, hallaçı içeriye alacağı gece konak kapusunun açık bırakılacağını, mahalleli derin uykuda iken, seher vakti, imamın kendilerine güvenilir iki kişi ve komiser ile açık kapudan konağa girib bir baskın oyunu oynamasını istemiş: «Siz gelinceye kadar ben oğlanı oyalarım, kendimi de korurum.. zından ile, dayak ile tehdit edilince kurtulmak için beni nikâhla almaya râzı olur.. evlenince de, kız olduğum meydana çıkar, o zaman siz de bu baskının benimle danışıklı olduğunu söyler, anlatırsınız; parayı, konağı, beni depip de boşama yolunu tutacağını zannetmem!..» demiş. İmam efendiye de büyükçe bir para vermiş; yanında gelecek olanlar için de cömertçe vaidde bulunmuş; hallaç güzeli Kişmir Yusufun konağa alındığı gecenin seher vakti de bu baskın oyunu büyük bir başarı ile oynanmış. İmam efendi Cevriye Hanımdan daha tedbirli, birkaç gün içinde bütün mahalle erkeklerini bu baskın oyunundan haberdar etmiş, sonra çirkin dedikodulara yol açmaması için, oyun böylece bütün mahalleli tarafından oynanmış; kızın müşkil duruma düşmemesi için baskın seher vektine kadar da bırakılmamış; baskın akabinde nikâh kıyılınca da konak hemen bir düğün evine dönmüş, ve gene hallaca, bunun kendi nobranlığına karşı bir oyun olduğu anlatılmış: «Niçin gelip de bu hanımın ahvâlini mahallesinden sormazsın?..» demişler. Lâz damad: «Vallah böylesi daha iyi oldu, bizim kafamız çengellidir, bir yere takıldı mı, mahalle halkına da inanmaz..» cevabını vermiş. İşte bu vak'a üzerinedir ki, Tophâne ketebesinden Üsküdarlı Âşık Râzinin de destan yollu bir manzûmesi vardır:

1. **Salmatomrukludur ol yosma duhter**
   Kara gümrah saçı penbe topukda
   Sevdâ çeker hâli gün günden beter
   Gönlü bir mürâhik bıçkın kopukda

2. **Mâşuku civelek hallac güzeli**
   Destinde kemâne hem keman ebrû
   Kişmir Yusuf derler yanağı benli
   Vahşetle perverde âvâre kumru

3. **Sabah ezânından akşam ezana**
   Cumbanın içinde Cevriye Hanım
   Laf atar geçerken dilber oğlana
   Dilâver şâhinim şehbaz civanım

4. **Surh ile yazılır oğlana nâme**
   Hûni dili sadpâreden nişâne

Tâlim ile râhi vuslat gulâme
Senindir civanım buyur gel hâne

5. Hallaclık şânıdır kavmiyeti laz
Hele dilberânı sâhibi nahvet
Benli Kişmir dahi yaramaz haylaz
Çeker nâze kendin geldikce dâvet

6. Dir ki hanı boğçam çorap anterim
Ve hem atlar iken ayağım eşik
Ergen civan hakkı altın isterim
Şahbazım ki olmam çantada keklik

7. Don çorab anteri kuşak cebkeni
Gider o daltaban hallaca boğça
Bu gece teşrif et bekleriz seni
Eşiği atlarken hazırdır akça

8. Cevriye olsa da şehrî yosma ger
Değildir âşifte âlûde dâmen
Kasdı Benli Kişmir ol perî peyker
Helâlinden olsun şevheri hemen

9. Hem imama haber salar gizlice
Baskın virmek için vakti seherde
Hanım hallac civan aldı bu gece
Zerre mikdar hilâf yokdur haberde

10. Basarlar Kişmiri hanım koynunda
Görünür oğlana falaka zından
Danışıklı döğüş baskın oynunda
Dirler rezâlete gel virme meydan

11. Gir yıkan abdest al yakındır hamam
Sonra da kılarsın usuldür namaz
Akdi nikâh eyler kandırub imam
Hanımın helâli olur ol şehbaz

12. Nikâhda kerâmet mücerreb lâşek
Cevriye Hanım da güzelden güzel
Düğün dernek ile serilir döşek
Kocatır onları tâ vakti ecel

Biz vak'anın tafsilâtını da Âşık Râzi merhumdan dinlemiş idik; manzûme vak'ayı tam tutmaz görünür, halk şâiri meselenin aslını manzumesini yazdıktan sonra öğrenmiş olacakdır. Bu da aydın olarak gösterir ki, imam efendinin tedbiri olmasaymış Cevriye Hanım evine aldığı bir hallac civanı ile hakikaten baskın vermiş bir âşifte gibi görülebilirmiş.

Vâsıf HİÇ

CEVRİYE HANIM (Yarım İstanbul) — Geçen asır başlarında İstanbulun zengin bir dul kadını, bilhassa kıymetli mücevherlerinin çokluğu ile tanınmış meşhur bir başlıkcısı (B.: Başlı). Süleymâniyede Yağlıkcıların Penbe Konak diye anılan otuz odalı koca bir konakda bir câriyesi ile otururmuş; konağa arasıra genç ve son derece güzel bir bahriye gelirmiş, hanım bu şehbazı komşularına: «Rahmetli emekdar Hasan Ağamızın yetimi» diye tanıtmış, etrafdaki düşkünlere para yardımı pek çok olduğu için hiç kimse gencin konağa girip çıkmasını kötüye çekmemiş, aslında ise Mahmudiye gemisi efrâdından olup Çapkın Bekir adı ile Galata ve Tophânede çok kötü bir şöhret sahibi olan bu delikanlı hanımın gönül eğlencesi imiş.

Hicrî 1255 (Milâdî 1839) yılında Donanmâyı Hümayunun Hâin Ahmed Paşa kumandasında Akdenize çıkmasından bir gece evvel, Çapkın Bekir koynunda yattığı Yarım İstanbul Cevriye Hanımı pamuk ipliğinden kırmızı beylik kuşağı ile boğup öldürmüş, cesedini konağın sarnıcına atmış, câriyeyi de tuzağa düşürüb ayni sarnıca itüp atmak suretiyle boğmuş, başlıkcı zengin kadının kıymetli mücevherlerini de çekmecesi ile kaldırıp kaçmış. Çifte cinayet ancak bir ay sonra meydana çıkmış ve kaatilin Çapkın Bekir olduğu yatak odasında unuttuğu suç vasıtası kuşağı ile tersânelilerin giydiği beyaz tire çoraplarından anlaşılmış, fakat kaatil ele geçirilememiş (B.: Bekir, Çapkın).

CEYHUN (Cevriye) — Ünlü okuyucu, ses sanatkârı; 1923 de İstanbulda Çubukluda doğmuşdur, babasının adı Ali, annesinin Zehrâdır, «Odabaşı» soyadını taşırlar. Çubuklu İlk okulunda okudu, sonra Cağaloğlu Kız Orta Okuluna devam etti, 1942 de ondokuz yaşında iken Ankara Radyosunun açdığı bir imtihanı kazanarak oraya gitti. Annesinin sesi çok güzeldi, aslında ilk musiki terbiyesini de ondan almışdı. Ankara Radyosunda Türk musikisi hocaları Nuri Halil Poyraz ile Fahri Kopuz'dur; batı müziği öğretmenleri de Nurullah Taşkıran, Veli Kanık, Necil Kâzım Akses, Halil Bedii Yönerken, Cevdet Memduh Altar olmuşlardır. Her iki senede bir imtihanla terfî ederek bugünkü şöhretine erişdi; solist olarak Ankara Radyosunda yirmi yıl devamlı çalışdı. 1950 de tanbûrî Ragıb Tanju ile evlendi, fakat beş sene sonra, 1955 de ayrılmak mecburiyetinde kaldı; Halûk adında bir oğlu vardır. 1963 de İstanbul Radyosuna naklen geldi.

Tanbûrî Ali Efendinin sûzidil makaamında da meşhur bir semâîsi vardır:

Ceyhun arayan dîdei giryânımı görsün
Seylâb arayan hüzn ile tufânımı görsün
Sevdâzedelik bilmeye meyyâl ise her kim
Yâ zülfünü yâ hâli perîşanımı görsün

Bu semâîyi pek seven Cevriye Hanım Ceyhun adını buradan önce müstear isim olarak kullanmış, sonra da soy adı olarak tescîl ettirmişdir. Yurd içinde çıkılan turnelerden, konserlerden ve radyo evlerindeki semâîsinden başkaca sahne hayatı olmamışdır.

Klâsik Türk musikisinde derin vukufu olan bu kıymetli ses sanatkârı yeni bestelere karşı da alâkalıdır, onlardan da hoşlanır. Cevriye Ceyhun'un sesindeki hususiyet, nârin bir edâya sâhib oluşudur. Yakın dostları nâzik mahviyetine, ve zevki selîmine hayran olduklarını söylerler.

Hikmet Şinasi ÖNOL

CEYLÂN — İkinci Sultan Mahmud devrinde yaşamış namlı bir köçek oğlan; köçeklerin Sakız Adası Rumlarından ve «Tavşan» denilen tüysüz körpe civan boyundan; hüsnü ânının en revnaklı devrinde üzerine şarkılar yazılıp bestelenerek övülmüşdür, Tanbûrî'nin şu şarkısı zamanında Beyâtî faslından bestelenmiş:

Deştü sahrâda deveran
İtmedeyim ben de el'an
Aceb var mı hiç taşyatır
Bunda mıdır Tavşan Ceylân
İnce meyan kaddi fidan
Kaçma benden kuzum Ceylân

Kaçar mı âğuşa alsam
Meyâna dolanub sarsam
Oynayarak âhenk ile
Usûliyle bûse alsam
İnce meyan kaddi fidan
Kaçma benden kuzum Ceylân

Markar Ağa'nın şu şarkısı da Evic'den bestelenmiş:

Sâkî çevir câmı zer nigârı
Kaldır nikaabı dîdarı yârı
Raks eyledikce ol gülizârı
İtsün temâşâ dîdârı yârı
Nâzü hirâmı Ceylân yârı

Reftâra gelse ol nahli dilcû
Pertav ider hep mânendi âhû
Sînemde zahmi şemşîri ebrû
İtsün temâşâ dîdârı yârı
Nâzü hirâmı Ceylân Yârı

Oynar yüzünde keysûi şebrenk
Âlemde yokdur dilber sana denk
Sâzendeler virsün saza âhenk
İtsün temâşâ dîdârı yârı
Nâzü hirâmı Ceylân yârı

Cismi lâtîfi gül pirehende
Berki semendir sahnı çemende
Dursun muallak atsun perende
İtsün temâşâ dîdârı yârı
Nâzü hirâmı Ceylân yârı

Bibl.: Hâşim Bey Mecmuası.

CEYLÂN (Hasköylü) — Geçen asır başlarında yaşamış, hem sazı, hemde gençliğindeki güzelliği ile zamanının şöhreti olmuş bir sâzende; hangi milletden olduğu bilinmiyor, bir Ermeni genci olması kuvvetle tahmin olunabilir; hakkında o devrin piyasa sâzendelerinden ve bestekârlarından Markar Ağanın bir şarkısı vardır, ve hayatı hakkında bu şarkıdan gayri bir kayde rastlamadık.

ŞARKI

Ey hüsnü zîbâ yâri peri veş
Bezme gel cânâ olma sen serkeş
Müştâkın âlem eyler perestiş
Hasköylü Ceylân gaayetle dilkeş

Gel gel meclise terk eyle nâzı
Hem al o nâzik destine sâzı
Sensin bu devrin şûhi dilbâzı
Hasköylü Ceylân gaayetle dilkeş

Teşrîfe hâzır yağlı piyâde
Hem cümle yâran ellerde bâde
Gözler yolunda düşme inâde
Hasköylü Ceylân gaayetle dilkeş

Ey kamer tal'at mehtâba gel gel
Dökülsün zülfün cebîne tel tel
Baksun hem agyâr arkadan bel bel
Hasköylü Ceylân gaayetle dilkeş

Kibar meclislerine, edebî mahfillere giren Markar Ağanın türkçeyi pek düzgün, hatâsız konuşmuş olacağı muhakkakdır, fakat, bu şarkının ilk kıt'asının üçüncü mısraında kaafiye bozukdur, eğer «perestiş» kelimesi Ermeni ağzı ile bozularak «peristeş» okunursa kaafiye olur.

CEZÂEVLERİ — Fetihden Tanzimat denilen uyanık mutlakiyet devrine kadar mahbushâne (hapishâne) ve cezâevi karşılığı olarak «Zından» kelimesi kullanılmışdır, ve mahkûmların zından hayâtı çok elîm, feci olmuşdur (B.: Zından).

Fetihden Tanzîmata kadar İstanbulda yedi zından görülür: 1 — İdamdan her hangi bir sebeble kurtulmuş prangaben, kürek

mahkûmlarının, kürekli gemiler devrinde forsaların, azılı serserîlerin ve suçlu tersanelilerin, bahriyelilerin atıldığı Tersâne Zındanı (B.: Tersâne Zından); 2 — Mahkûm edilmiş devlet rical ve erkânının, habsedilmesi îcab etmiş ecnebîlerin, bu arada hattâ elçilerin; ve avam tabakasından cerh ve katılden mahkûm olanların atıldıkları Yedikule Zındanı (B.: Yedikule Zındanı); 3 — Ayak tabakasından şerirlerin îdam edilmek üzere, ve suçlu yeniçerilerin atıldıkları Ağakapusu Zındanı (B.: Ağakapusu); 4 — Suçlu yeniçerilerin îdam edilmek üzere gönderildikleri Rumeli Hisarı (Boğazkesen Kalesi) Zındanı (B.: Boğazkesen Kalesi); 5 — Borclular ile kadın mahkûmların atıldıkları Babacâfer Zındanı (B.: Babacâfer Zındanı); 6 — Bir siyasî tevkifhâne olarak kullanılan Bâbıâlîde Tomruk denilen Zından (B.: Tomruk; Bâbıâli).

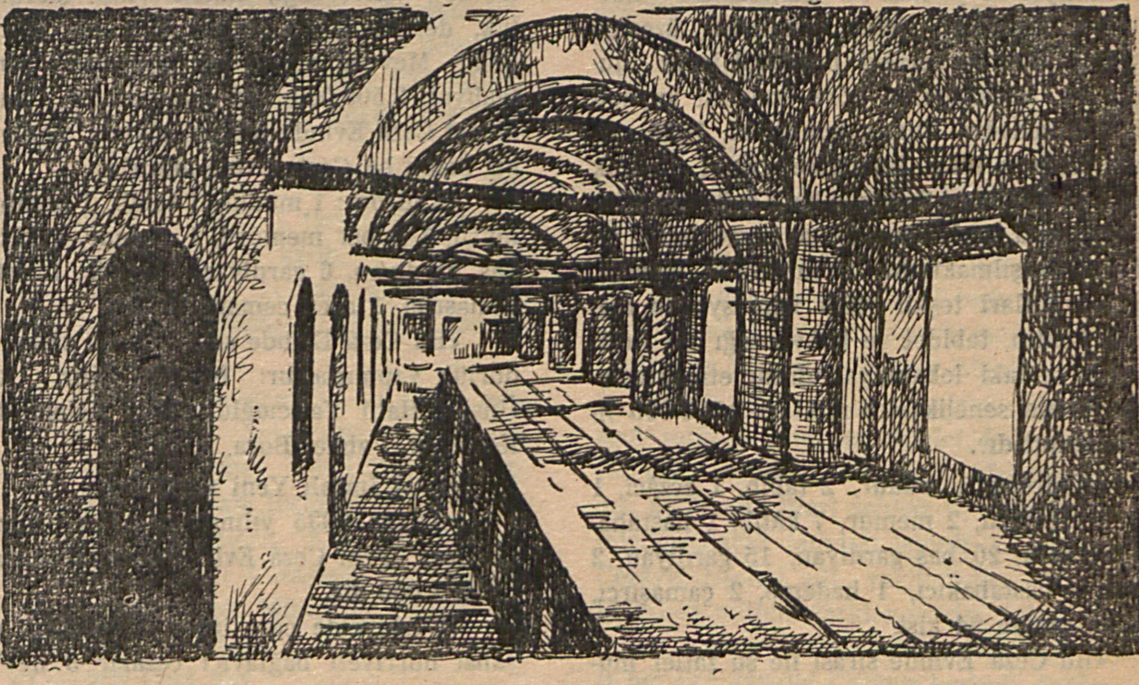
İkinci Meşrûtiyet devrinde Bayazıdda Harbiye nezâretinde «Bekirağa Bölüğü» adı ile anılan koğuşlar da, İttihad ve Terâkki Fırkasının diktatörlüğü zamanında bir büyük siyasî tevkifhâne olarak kullanılmış ve târihimizde çok acı hâtıra bırakmışdır (B.: Bekirağa Bölüğü); 7 — Muvakkat bir zaman için kullanılan ve muhtekir, hırsız esnaf ile uygunsuz gürûhunun atıldıkları İplikhâne (Mîrî halat îmâlâthânesi) (B.: İplikhâne).

1926 târihine kadar Yeniçerilik devrinde kolluk denilen şehir içinde yeniçeri karakolhânelerinde de, kolluğun bulunduğu semtde tedîbi îcab eden yaramazların dayak yedikleri ve içinde bir müddet yattıkları yine zından adı ile bir yer bulunurdu.

Mahbushânelerin «Cezâ Evi» adını alması Cumhuriyet devrindedir, ve mahbushânelerin ilk ciddî ve medenî ıslahı da Cumhuriyet devrinde başlamışdır. Bu ıslahâtın mâhiyeti, bu yolda muvaffakiyet derecesi bu şehir kütüğünün konu dışında kalır.

İstanbul Vilâyeti hududu içinde hâlen 7 cezâ evi bulunmaktadır: 1 — Sultanahmed Cezâ Evi; 2 — Toptaşı Cezâ Evi; 3 — Paşakapusu Cezâ Evi; 4 — İmralı Cezâ Evi; 5 — Şile Cezâ Evi; 6 — Çatalca Cezâ Evi; 7 — Silivri Cezâ Evi.

Bu şehir kütüğünde hâlen mevcud İstanbul Cezâ Evleri ile Eski İstanbul Zındanlarını bu madde içinde toplamak, türlü vak'alarla zengin târihcesini, binâların resim ve plânlarını, ve nihâyet kendi müşâhede notlarımız ile toplu bir halde vermeyi düşünmüş idik. Fakat, eski zındanların bulundukları binâlar ile ve müesseselerle sıkı bağları, meselâ Ter-

Eski İstanbul Habishânesinde 5. koğuş
(1925 de çekilmiş bir fotoğrafdan)

sâne Zındanının Tersânei Âmire ile, Boğazkesen Zındanının Boğazkesen Kalesi ile, Yedikule Zındanının da Yedikule Hisarı ile birlikde mütâlea edilmesi zarûreti karşısında, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi ayrı ayrı tesbitlerini uygun gördük; umumî olarak zından hayâtının mütâleasını da, oralarda yazılmış hazin hâtıralar, notlar ve şiirlerle beraber «Zından» maddesine bırakdık.

Ayni zarûreti Cezâ Evlerinde de bulduk, meselâ İmralı Cezâ Evini, her halde İmralı Adası ile berâber görmek, bu madde içinde görmekden daha uygun düşecekdi.

Burada İstanbulun hâlen mevcud 7 cezâ evi hakkında muhtasar ve umumî bilgi ile yetiniyoruz. Bizi bu hususda tenvir eden ve istediğimiz malûmatı en yetkili kaynakdan verdirten Adliye Vekili sayın Ord. Prof. Kemal Yörük ile çok nâzik ve lütufkâr, muhakkak ki bulunduğu mesuliyetli makaamın ehli Cezâ ve Tevkif Evleri Genel Müdürü Kemâl Yumlu'nun isimlerini şükranla kaydederiz.

Aşağıdaki satırlar Cezâ ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğünden aldığımız notlardır:

«1 — Sultanahmed Cezâ Evi

«1917 senesinde tevkifhâne olarak inşa edilmiştir. Hâlen aynı maksat için kullanılmaktadır. İstiap haddi 1.000 dir. Binâda ayrıca müstakil 40 kişilik çocuk, 65 kişilik kadın kısımlariyle 50 yataklı bir hastahânesi mevcuddur. Tamâmen sistem kommün üzerine yapılmış olan bu cezâevi bugünkü infaz hukuku ve telâkkilerine göre önemini kaybetmiş durumdadır. Bunun içindir ki, 1956 yılında modern infaz tekniğine uygun olarak Topkapı Maltepesi Sağmalcılar Köyü mevkiinde inşaatına başlanılan bölge cezaevinin ikmâline çalışılmaktadır. Umumiyetle mevcudu, mevkufları teşkil ettiği için işyurdu faaliyeti kantin, tabldot ve kahveocağı ile Adliye Sarayındaki lokantaya inhisar etmektedir. İşyurdunun senelik ciro miktarı 2.500.000 lira civarındadır.

«Kadrosu: 1 müdür, 2 tabib, 1 eczâcı, 1 hesab memuru, 2 memur, 7 kâtib, 1 hastahâne memuru, 20 baş gardiyan, 15 gardiyan, 2 şoför, 2 hastabakıcı, 1 hademe, 2 çamaşırcı, 2 aşçı; ceman 54 kişi.

«Bu Cezâ Evinde sırası ile şu zâtler müdürlük yapmışlardır: Hüsnü Konukçu, Sadık Acar, Ali Rıza Ocakçı, Reşad Ünsür, Rahmet Kızıldağ, Reşad Ünsür, Saadeddin Göre, Hüsnü Konukçu.

«2 — Toptaşı Cezâ Evi

«(On altıncı asırdan kalma Mimar Sinan yapısı târihî binanın bir kısmında) 1954 yılında Tekel idaresinden birinci katı alınmak suretiyle istiap haddi 500 e çıkarılmıştır. Sultanahmed Cezâ Evinde hüküm giymiş mevkuflar ekseriya bu Cezâ Evine sevkedilirler. Reviri ve dershanesi mevcuddur.

Mahkûmlar; kantin, tabldot, kunduracılık, trikotaj, marangozluk, terzilik ve demircilik işlerinde çalıştırılırlar. Yılda 1.500.000 liralık iş yapılmaktadır.

«Kadrosu: 1 müdür, 1 tabib, 1 memur, 3 kâtib, 10 baş gardiyan, 8 gardiyan, 1 usta, 1 çamaşırcı, 1 aşçı; ceman 27 kişi.

«Bu Cezâ Evinde sırası ile şu zatler müdürlük yapmışlardır: Rahmet Kızıldağ, Reşad Ünsür, Halil Yazıcıoğlu, Yusuf Peker, Zeki Acabay.

«3 — Paşakapusu Cezâ Evi

«1916 senesinde Cezâ Evi olarak inşa edilmiştir. İstiap haddi 400 dür. Çocuk ve mevkuflar kısmı mahkûmlar kısmından ayrıdır. Üsküdar, Beykoz, Kadıköy ve Kartal Adliyesinden tevkif edilenler bu Cezâ Evinde alıkonurlar. 15 yataklı müstakil bir reviri ve dershânesi mevcuttur. Mahkûmlar; kantin, tabldot, kahveocağı, kunduracılık, marangozluk, demircilik ve terzilik işlerinde çalıştırılırlar- Mevcud atölye ve tesislerin senelik faaliyeti 3.500.000 lira civarındadır. Sultanahmet Cezâ Evinde hüküm giymiş olanlardan bir kısmı bu Cezâ Evine alınırlar.

«Kadrosu: 1 müdür, 1 tabib, 1 hesab memuru, 1 anbar memuru, 1 memur, 1 kâtib, 9 baş gardiyan, 6 gardiyan, 1 şoför, 1 usta, 1 çamaşırcı, 1 aşçı; ceman: 25 kişi.

«Bu Cezâ Evinde sırası ile şu zâtler müdürlük yapmışlardır: Niyazi İşbilir, Reşad Ünsür, Halil Yazıcıoğlu, Fahri Aslan, Rüşdi Konukçu, Vahdet Bora.

«4 — İmralı Yeni Cezâ Evi

«Adada 1935 yılında iş esası üzerine müesses Yeni Cezâ Evi kurulmuştur. İstiap haddi 1.000 dir.

«Türkiye'de ceza infaz sistemine göre; şahsî hürriyeti bağlayıcı cezalar 3 nev'idir: Ağır hapis, hapis, hafif hapis.

«Türk Ceza Kanununun 13 cü ve mü-

teakip maddeleri, bu cezaların infaz şeklini tâyin ve infazda kabul edilen sistemi tespit etmiş bulunmaktadır. Türk Ceza Kanununun Ağır Hapis; Hapis ve Hafif Hapis cezalarının infazında «Système progressif» i kabul etmiş ve Ağır Hapis cezasının infazını 3 devreye ayırmıştır.

«Ağır hapis cezasının 3 üncü devresinin infaz edildiği bu müessesede, mahkûm muayyen san'at veyâ bilgiye sahip edilmek maksadıyla çalıştırılır. Mahkûm esasen bir san'at bilgisine sahip ise meşgalesi ona göre tâyin olunur. Bu müesseselerin iş hacmine göre muayyen bir mütedâvil sermayesi mevcuttur. Bu sermayeyi işleterek hükümlü, devlet bütçesine yük olmadan kendi kazanciyle geçindirilir.

«Her hükümlü yevmiyesinin muayyen kısmıyle, kendisine yapılan masrafı müesseseye öder. Mütebâkisi tasarruf hesabına kaydolunur. Bu para kanuna dayanan sebeblerle alıverildiği gün kendisine, vefâtı hâlinde mirasçılarına ödenir.

«Müessesenin iş mevzûları: Kantin, sebzecilik, bağcılık, zeytincilik, arıcılık, hayvancılık, kunduracılık, marangozluk, dokumacılık, kozacılık, terzilik, demircilik ve balıkçılıktan ibarettir.

«Her yıl muhtelif kollarda yapılan iş miktarının tutarı 7.750.000 lira civarındadır.

«Balıkçılık ekibi 50 kişiliktir. 4 adet balıkçı kayığı ve 5 adet de motörü mevcuttur. Büyük baş hayvan adedi 74, küçük baş hayvan adedi de 767 dir.

«Kadrosu: 1 müdür, 2 tabib, 1 hesab memuru, 1 ambar memuru, 1 tarım teknisiyeni, 1 öğretmen, 4 memur, 4 kâtib, 1 hastahâne memuru, 1 sürveyan, 11 baş gardiyan, 13 gardiyan, 2 usta, 1 çamaşırcı, 1 aşçı; ceman 45 kişi.

«Bu Cezâ Evinde sırası ile şu zâtler müdürlük yapmışlardır; mümessil müdürler: İzzet Akçal, Saffet Omay, Lütfi Tapkaç, Hâzım Çelik, Tahsin Arsan, İbrahim Hakkı Akın, Abbas Okan; Muavinleri: Kâmuran Olaçay, İsmail Kesimli, Cemâl Cezayir Batur, Tevfik Durmaz, Bedii Soykan; Müdürler: Rumî Bilgili, Cemâlettin Koçyiğit.

«5 — Şile Cezâ Evi

«1951 yılında inşaat yeni Cezâ Evi tarafından yapılmışdır. İstiap haddi 24 olup kadın, çocuk, tutuklu ve hükümlü koğuşlarından ibarettir Her kısmın müstakil avlusu mevcuttur.

«Kadrosu 2 gardiyandır.

«6 — Çatalca Cezâ Evi

«1324 yılında (1908 - 1909) okul olarak inşa edilmiş olup, binanın zemin katı, Cezâ Evine tahsis edilmiştir. İstiap haddi 20 dir. Kadın kısmı müstakil bir binâdadır.

«Kadrosu 2 gardiyandır.

«7 — Silivri Cezâ Evi

«(Gelen notlarda bu Cezâ Evi hakkında bir kayıd yokdur, yalnız 2 gardiyandan mürekkeb bir kadrosu olduğu yazılıdır).

«Kazâ Cezâ Evleri (Şile, Çatalca, Silivri) daha ziyâde bir tevkifhâne karakterini taşır lar. Bununla berâber 3 seneye kadar mahkûmiyet ilâmları da bu Cezâ Evlerinde infâz edilmektedir» (B.: Sultanahmed Cezâ Evi; Toptaşı Cezâ Evi; Paşakapusu Cezâ Evi; İmralı Yeni Cezâ Evi; Şile Cezâ Evi; Çatalca Cezâ Evi; Silivri Cezâ Evi).

Bibl: Cezâ ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü notları.

CEZÂYİR ÇIKMAZI — Beyoğlu merkez nâhiyesinin Firuzağa Mahallesi aynı ismi taşıyan sokaktadır; bir araba geçebilecek genişlikde, kabataş döşelidir; 3-4 katlı dört kâgir evle tek katlı bir ahşab ev ve bir marangoz dükkânı vardır. Adı çıkmaz sokak ise de dar bir geçid ile Bostanbaşı Caddesine bağlanır (mart 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CEZÂYİR KESİMİ — Üçüncü Sultan Selim'in son zamanları ile Dördüncü Sultan Mustafa ve İkinci Sultan Mahmudun Yeniçeri Asker Ocağını kaldırdığı 1826 tarihine kadar olan devrinde İstanbul bıçkınları ve havâî meşreb gencleri arasında moda olmuş bir kiyâfet ve tuvalete verilmiş isimdir.

Yalın ayak, baldırı çıplak, göğüs bağır açık şehbaz cundabaz gemici kalyoncu kiyâfetinden mülhem olduğu, ve İstanbul halkının da Cezâyirlileri şehbaz ve şehlevend gemiciler olarak tanıdığı içindir ki bu kiyâfete Cezâyir Kesimi adı verilmişdir. Muhakkak ki arada mühim farklar vardır, fakat zamanımızın enzistansiyalist âsî gencliği kılık kıyâfeti bir asır evvelki Cezâyir kesimli delikanlıları hatırlatır

Başa sarık, bele de kuşak olarak gaayet

kiymetli bir Hind veyâ İran şalı sarılırdı. Mutlak fakrü zâruret içinde olan genclerden kendisini bu havaya kapdıran şal uğrunda iffetini fedâ etmekden çekinmezlerdi. O devrin bir şâiri olan Enderunlu Vâsıfın bir şarkısında bu acı hakikat pek açık gösterilmişdir:

Zülfün düşer kaş üstüne
Keh çeşmi ayyaş üstüne
Neyse recân baş üstüne
Tek sen beyim yâr ol bana

Yolunda ey nevres nihâl
Olsun fedâ mecmûi mâl
Bir şal nedir çift ile al
Tek sen beyim yâr ol bana

Serince ve soğuk havalarda omuza bir Cezâyir bornusu atılırdı. Bel şalına bir yatağanla bir tabanca yerleştirilir, yatağının kabzası ve tabancanın kundağı şal kırvımının dışında bırakılırdı, şalın bir ucu da yere sarkıtılır, yürürken o şal ucu, topuk ardınca yerde sürünürdü. Yine Vâsıf bu nümâyişi şöyle övüyor:

O gül endâm bir al şâle bürünsün yürüsün
Ucu gönlüm gibi ardınca sürünsün yürüsün

Sırta bezden yâhud bürüncükden (B.: Bürüncük) bir ten gömleği giyilirdi. Bu gömleğin yakası aslaa iliklenmez, açık durur, hattâ önü öylesine açılırdı, göğüsde meme to-

Arkalarında çuhadar lalaları ile cezâyir kesimli yalın ayaklı İstanbul küçükbeyleri
(Resim: Sabiha Bozcalı)

murcukları bilhassa teşhir edilirdi. Bu sîne ve meme başı teşhîri nümâyişi içinde bâzı aşırı bıçkınlar (B.: Bıçkın) ten gömleğini hiç giymezlerdi. Göğsü kıllı veya kıllıca olan şehbazlar o kılları ustura ile tıraş ederler, yalnız tam göğüs tahtasının ortasında ve iki meme tomurcuğu arasında sekiz on telden bir tutam kıl bırakırlar, bu kıllara birer küçük inci geçirip düğümlerler, kılın birine de bir mâvi nazar boncuğu takarlardı; bu incili ve nazar boncuklu acâib püsküle de «Sîne Perçemi» derlerdi. Bu havada olub da göğüsleri henüz kıllanmamış mürâhik oğlanlar sîne perçemi salacakları zamanı iştiyâk ile beklerler, hattâ bir kısmı, kıl bitirme hassası olduğu söylenen bir takım yağlar, pomadlar kullanırlardı. Bir körpe delikanlının sîne perçemi salması, bıçkınlık, itlik yolunda bir basamak daha yükselmesi bilinirdi.

Ten gömleği üstüne yahud çıplak ten üstüne, gencin kudretine göre som sırma işlemeli, veyâ sâde kaytanlı bir câmedan (B.: Câmedan), fermene (B.: Fermene), cebken (B.: Cebken) giyilirdi; altında aynı kumaşdan ve aynı işlemeleri süsleri taşıyan kısa bir diz çağşırı geçirilirdi, ki çağşırın paçaları diz kapağının dört beş parmak üstünde kalırdı, öylesine ki, zamanımızdaki deniz mayolarından tek farkı, paça ağzının ağıcık daha bol, ve ağının da gaayetle bol, önden iki bacak arası, arkadan da butlar üstüne kıvrım kıvrım dökülmesiydi.

Yaz ve kış aslaa çorab giymezlerdi; topuklardan diz kapaklarının üstüne kadar iki bacak tamamen çıplakdı. Yazın sokakda da çıplak ayakla, dal taban dolaşmak makbul nümâyişdi. Fakat ayaklarına bir şey geçirmek isteyenler «Kalyoncu Yemenisi» de denilen bir «Galata Yemenisi» giyerlerdi. Bu yemeninin hususiyeti, arka kısmının gaayet kısa, ön kısmının üstünün de gaayet az oluşu idi, yâni, arkadan topuğu bitimine yakın şöyle bir tutardı, kendi tâbirleri ile bir mürâhik tüysüz oğlan ise «Elma Topuk», bir şehbaz fetâ ise «Yumru Topuk», bir çârebrû, dört kaşlı yiğit ise «Gülle Topuk» hemen hiç kapanmamış olurdu. Mâhud yemeninin üst ön kısmına gelince, orası da ayak parmaklarının ancak tırnaklarını örter, parmak aralarının görünmesi şart idi.

Bu bıçkın, it kılığı İstanbul gençlerini öylesine sarmışdı ki, ayak takımı esâfil ve erâzilin çıkardığı bu moda, orta tabaka şöyle dursun en kibar, en asil âilelerin evlâdlarını da cezbetmiş, peşlerinde lalalar, uşaklar dolaştırılan nice beyzâdeler ve paşazâdeler bu Cezâyir Kesimi hayta kılığı ile İstanbul sokaklarında yalın ayak, baldırı çıplak, daltaban yıllarca kaldırım depmişler, kuşak sürümüşlerdir. Pek nazlıları da altlarında bir küheylân, som sırmalı eğerlerin gümüş üzengileri çıplak ayakları ile basarak, ellerinde sapları elmaslı ipek şemsiyeler, sırmalı Cezâyir Kesimleri ile haşarât alkışı toplamışlardır. Yukarda da kaydettiğimiz gibi bu bıçkınlık hevesi pek genci bir takım erâzilin ve bilhassa yeniçeri kabadayı ve haytalarının pis arzûlarına bâzîçe yapmışdır.

Son yeniçerilerden Eminönündeki Çardak İskelesindeki 56. Orta Kolluğu çorbacısı ve halk şâiri Galatalı Hüseyin Ağa Cezâyir Kesimli atlı bir beyzâdeyi, kolluk yanında kendisi tarafından işletilen ve bir haşarat yatağı olan mükellef yeniçeri kahvehânesine şöyle dâvet etmektedir:

Medhideyim sizlere beyzâdemi
Cezâyir kesimi libâsı şanlı
Ellialtı yoldaşların hemdemi
Ham gümüş baldırı orta nişanlı

Samur kaş altında âhular yatar
Lâhurî şallı ol bıçkın şehbazın
Görse ger Köroğlu pabucun atar
Dam üstüne nazlı güzel Ayvazın

Bıçkın edâ topuk vurur şehlevend
Âyine sînesi inci perçemli
Dayı çalımlıdır ol kaddi bülend
Kim sevmez bir böyle şehrî güzeli

Altın üzengide pâyi billûru
Deste almış nar çiçeği semsiye
Buyur gel kahveme gözümün nûru
Teşrîfine alkış tutar fıskiye

Kehrûbâ çubuk hem fagfuri fincan
Hem pâyin bûs ider köleniz vardır
Fedâdır râhine olsa ger bin can
Nikaabı hicâbın yüzünden kaldır

Bu beyzâde tasvirinin altında ayak takımından da üç delikanlıdan isimleri kaydedilerek bahsedilmişdir:

Kayıkçı Halim:
Yalın ayak şap şap yürür merdâne
Kayıkcı civanı Halim bir dâne
Ellidokuz nişanlıdır dilâver

Eşi varsa çıksun heman meydâne

Salıpazarının civan kopuğu
Beylik bilür küt küt vurma topuğu
Kaldırımı yalın ayak döver de
Mercan kakmalıdır kiraz çubuğu

Kalyoncu kolluğu Çeşmeymeydanı
Parmakla gösterir ol nev civanı
İnce belde bin kuruşluk şâlini
Reşk ider görse ger Keşmir Sultanı

Yelkenci Memiş:
Albenisi samur saçda dal fesde
Kâkülün sevurmuş şûhi nevreste
Kaptanpaşalıdır destinde ferman
Ebrûvanın çatmış çeşmânı meste

Cezâyir kemisi beyazlar giymiş
Şalvarın paçası topuğa değmiş
Süal iderseniz ismi şerîfin
Yelkenci güzeli Karagöz Memiş

Ya efendim lâhuri şal kuşağı
Ucun yerde sürür belden aşağı
Ferâzı zirvei tûri nahvetde
Beyzâde sanırsın kopuk uşağı

Kalaycı Temel:
Ne disem o şûhin şânında azdır
Şol civelek tâze fetâ da lâzdır
Altde döşek üstde yorgan yuk iken
Cezâyir kesimli bıçkın haylazdır

Kapkaradır yüzü hem el ayağı
Bele acem şalı sarmış kuşağı
Bir garib zemâne içre düşdük ki
Ne mümkin kibardan tefrik uşağı

Tophâne gülüdür civânı mühmel
Savurur top ipek kâkülün tel tel
Kimdir deyû sual iderseniz ger
Soyu sopu güzel Kalaycı Temel

1808 de Alemdar Mustafa Paşa Rumeli âyanları ile gelip bir saltanat darbesi ile Dördüncü Sultan Mustafanın yerine İkinci Sultan Mahmudu tahta çıkardığı zaman İstanbul gencleri bu acaâib it kılık ve kıyâfetinde bulmuş idi. Evlâd, ve bilhassa oğul terbiyesi bakımından çok kıymetli hâtıradır:

Alemdarla beraber İstanbula gelen Rumeli âyanlarından Serezli İsmail Bey, taht şehri İstanbulu görsünler diye 16 ile 18 yaş arasında bulunan iki sevgili oğlunu da alıp getirmişdi. Kendisi şehir içinde bir konak tutup oturmaya lüzum görmemiş, kısa bir zaman kalacağı için Çırpıcı Çayırında askerlerinin ordugâhında çadırda oturuyorlardı. Her gün iki küçük delikanlıyı, yanlarında akıllı uslu birkaç adamı ile şehri gezib görmeye gönderiyordu. Cezâyir kesimi bir it kılığı olmakla beraber, gencliğin güzelliği teşhir bakımından pitoreskdi. İstanbulun kibarzâdeleri gibi Serezli İsmail Bey zâdeler de onun câzibesine kapıldılar, ve İstanbulun en namlı terzilerinden birine gaayet tez dikmek tenbihi ile birer kat Cezâyir kesimi câmedan ve çağşır sipâriş ettiler, namlı bir yemeniciye de birer çift Galata Yemenisi ısmarladılar. Yanlarındaki adamlar bunu beye haber verdi. Ciddî, çok sert, ve evlâdları ile yüz göz olmamış bir baba olan İsmail Bey, iki oğluna da hak ettikleri dayağı atabilirdi, ve o apaş kılığına girmelerini şiddetle men edebilirdi, fakat oğullarının sâir bendegân nazarında küçük düşeceklerini düşündüğünden, kızgın bir baba gibi değil, işini çok iyi bilir bir mürebbî oldu. Evvelâ sipârişleri alan terzi ile yemeniciye haber yolladı: «Çocukların istediklerini benden emir almadıkca vermesinler, yetişmedi desinler, yoksa kendilerini dükkânlarının kapusuna asar, dükkânı da leşlerinin üstüne yıkarım!..» diye bir tehdid savurdu. Sonra kendi kapusunda seyis, aşçı yamağı, saka, hammal ayak takımı horanda genç ve soytarı, dalkavuk boyundan adam varsa hepsine hazır aldırttığı Cezayir kesimi esvablar giydirtti, ve askerlerine o yalın ayaklı baldırı çıplakları alaya aldırttı. Bunu gören âyanzadeler de sipâriş ettikleri esvab ve yemenileri aldırtıp giyemediler.

Müverrih Şânîzâde Atâulah Efendi hicrî 1224 (milâdî 1809) vakaları arasında o apaş kıyâfeti ve modası üzerine şunları yazıyor:

«Sefîhâne süslenmekden sakınmak islâmiyet şiârından iken zamanımızın halkı birbirinden görerek, cehâlet, nâdanlık ve bilhassa ar ve edeb noksanlığından delikanlılar kadınlar gibi süs ve âlâyişe düşmüşdü. Hele avam ve ayak takımı, insanlık kadir ve îtibârını kıyâfet ve kılıkla sandılar âlâsından ve âdîsinden türlü türlü acâib tarzda giyinip kuşandılar, meselâ bostancı baratayı (B.: Barata), serdengeçti destarı, iç ağası üst kaftanı ve kavuğu, yobaz softa tetimmesini terkedip kimi başına cezâyirî ve kimi lâhûrî ve keşmîrî ve kimi de rizâî ve marpiç şal sarınarak tersâne hademesi gibi bir heyet peydâ ettiler, kimi burnus, diz çağşırı ve tozluk giyip beline gümüş kakmalı yatağan bıçağı takarak

meyhâne ve kârhâne ve mesîre ve kahvehânelerde fodulluk edip dolaştılar. Uygunsuzluk edip kavga çıkarıp yakalandıkarı zaman da sorguya çekilince kimi bayrakdar, kimi içağası, kimi bostancı ve eski püskü bir yâdigâr olduğu anlaşıldı. Herkes bir acâib kıyâmetle bî pervâ icrâyı habâset ederdi. Bir takımı şer'an ve aklen memnû, ağı yerde sürünür kaftan giyer, sünnet çocukları gibi ağlarını tutup yürürlerdi. Ayaklarına ucu hanımiğnesi, üstü ayağının yarısını örtmez, parmaklarının bitişik yerleri görünür pabuçla dolaşır..»

CEZÂYİRLİ GAZİ HASAN PAŞA ÇEŞMELERİ — (B:. Kaptan Paşa Çeşmeleri).

CEZÂYİRLİ HASAN PAŞA SOKAĞI — Beyoğlu merkez nâhiyesinin Çukur Mahallesinde, Kalyoncukulluğu Caddesi ile Çukur, Zerdali ve Kadın sokakları dörtyol ağzı arasında uzanır. İki dirsekli bir sokak olup Boynuz Sokağı (Yeni adı Şehid Nevres) ile kavuşağı vardır. (1934 Belediye Şehir Rehberi, No. 14/146). Kalyoncukulluğu Caddesinde olan üst başından yüründüğüne göre, bir araba geçebilecek genişlikde kaba taş döşeli, evvelâ sağa, sonra sola iki dirsekle kırılır, ve merdivenli yol olur. Rehberde gösterilen Çukur Sokağı hâriç, diğer iki sokak ile üç yol ağzı yaparak sona erer, evlerinin çoğu kâğir yapılardır (mart 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CEZÂYİRLİ GAZİ HASAN PAŞA ve TAKSİM SULARI — Cezayirli Gazi Hasan Paşa (B.: Hasan Paşa, Cezayirli Gazi) 1785 de kaptanı deryâ olunca Galata'da, Kasımpaşa'da bekâr odalarında başıboş âram eden kalyoncuları bir nizama alabilmek için Kasımpaşada bir kalyoncular kışlası yapmağı ve Tersaneyi de islâh etmeği düşündü. Bu tesisler için suya ihtiyaç olduğundan devrin Sultanına müracaatta bulundu. Padişahdan aldığı müsaade ile Paşa I. Sultan Mahmud'un Bahçeköydeki Topuzlu bendinin tevkif duvarını dört arşın daha yükselttirdi. Bu suretle yirmi iki masuradan fazla su temin ederek Osmanlı İmparatorluğunun bahriyesinde deniz kışlasını ve tersanesini de baştan yaptı. Taksim meydanında büyük su haznesinin yanındaki maksem binasının iç duvarlarına asılmış iki mermer levha mevcuttur. Maksemin lüle tertibatının üzerindeki kitâbe taşının sağında, zemini yeşil boyalı, yazıları sarı yaldızlı mermer levhada, I. Sultan Abdülhamid zamanında bu büyük Türk Amirali tarafından Taksim sularının nasıl zenginleştirildiği şöyle anlatılıyor:

«Hâlen deryâ kaptanı Vezîri mükerrem Cezayirli Gazi Hasan Paşa hazretlerinin Tersanei Âmirede ve Akbaba yokuşunda ve Kasımpaşa derununda müceddeden binâ ve inşâ buyurdukları çeşmehâyi müteaddilerine icrâ olunan yedi masura mâi lezizlerinin sebat ve devâmiyçün işbu taksimin bendinin hengâmı kâimmakaamı âlîmakamlarında emvâli mütevâfire sarfiyle derü divârını terfi ve tanzîm buyurduklarını ve dahi kasabai merkuume sâhilinde Kalyoncu askerine mahsus kışlakı hümâyuna icrâ olunan üç masura ve dahi işbu bin iki yüz senesi evâili tarihiyle bendi mezkûru def'a temelinden zirvei âlâsına değin tâmiri evvel masrafının üçü mikdarı emvâli mütevâfire ve mütekâsire sarfiyle tecdid ve tâmiri küllî ile tamir buyurduklarına binâen mütevellîsi inhâst ile bâ hattı hümâyuni şevket makrun ve bâ hücceti şer'iyye kışlakı mezkûr hâricinde binâsına muvaffak oldukları çeşmei cedidlerine ve kışlak-ı mezkûr derununa ve sâir diledikleri mahalle icrâ buyurmaları şart ve tayini ile bir def'a dahi on iki masura ki, mukaddem ve muahhar def'ai selâsede ihsanı hümâyun buyurulan cem'an yirmi iki masura mâi lezizleri olduğunu vaktü zamâniyle beyan ve ifâde zımnında işbu levha tahrir ve bu mahalle vaz olundu. Sene 1200 (M. 1786)».

Cezâyirli Gazi Hasan Paşanın, Mehmed Râif Beyin «Mir'atı İstanbul» adlı eserinde bildirildiğine göre, Tersâne civârında Kalyoncular Kışlası Camii ile Sivrikoz Mescidi civârında bugün mevcud olmayan, 1192 de inşâ ettirdiği bir hamam, ve bir kısmı Kasımpaşada diğerleri Boğaziçinde olmak üzere müteaddit çeşmeler yaptırmıştır. Bunlardan Kasımpaşada Kepekcilerde ve Camii Kebir civarında bulunan ve üzerlerinde «Sahib-ül hayrat kapudânıderyâ Gazi Hasan Paşa» yazılı çeşmelerile, yine Kasımpaşada Yeniçeşmede, Nalıncı Yokuşunda, Tersane içinde İkinci Sultan Mustafa zamanında sadrazam olan Çorlulu Ali Paşanın camii karşısında çeşmeleri vardır. Büyükderede Çayır Camii duvarında, civardaki çeşmenin su yollarını

islâh ettirdiğini bildiren; ve Paşanın su hayratı içinde söylenebilecek, şöyle güzel bir yazı vardır:

Kevser aktı Hüseyin aşkına hamd ile içüb
Döndü Büyükdere bu memba ile me'vâye
Safvet söyledi bir teşnei dil târihin
Çeşme yaptırdı duâ kıl Hasan Paşâye
1197 (M. 1783)

Saadi Nâzım NİRVEN

CEZAYİRLİ MEKTEBİ SOKAĞI — Kasımpaşanın Camiikebir Mahallesinde Sıra berberler sokağı ve Safra sokağı dörtyol ağzı ile Paşaderesi sokağı arasında uzanır. Şâir Mihri sokağı ile kavşağı olup Güllehâne sokağı ile de dörtyol ağzı yaparak kdsişir. Bir arabanın geçebileceği kadar genişlikde, kaba taş döşeli, fakat Şâir Mihri sokağı kavşağından sonra çamurdan geçilmez bir durum arz eder; iki kenarında teker katlı binâlar altında şu dükkünlar vardır: 7 kahvehâne, 4 berber, 3 koltukçu, 1 bakkal, 1 kundura tâmircisi, 1 terzi, 1 demirci, 1 sandıkcı, 1 matbaa, 1 tuz imâlâthânesi ve 3 katlı kâgir bir otel. Çarşı boyu sokakdır; kapu numaraları 1-55 ve 2-40 dır. Şâir Mihri sokağı kavşağını geçince kitâbeli, sütun tezyinatlı, ayna taşı kabartma nakışlı, teknesi toprağa gömülü güzel bir çeşme harâbiye terkedilmiş bulunuyordu ve hazin bir manzara teşkil ediyordu. (Mart 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CEZAYİRLİOĞLU (Mıkırdiç) — (B.: Cezayirliyan, Mıkırdiç).

CEZAYİRLİOĞLU YALISI — Yeniköyde bugünkü Avusturya Sefârethânesi; ondokuzuncu asırda İstanbul sarraflarından Cezayirlioğlu Mıkırdiçe âiddi (B.: Cezayirliyan, Mıkırdiç).

Mıkırdiç de diğer meslekdaşları gibi o devirde Osmanlı devletinin maliyesini idare eden hazineye büyük faizlerle borç para veren sarraflardan birisiydi. Kendisini Büyük Reşid Paşa himâye ederdi. Bu himaye sayesinde İstanbulda o zamanın havsalai tahammülüne sığmayacak derecede mağrurane ve müsrifane yaşıyordu.

Hasköyde vezir konakları kadar muhteşem bir ikametgâhı vardı. Yeniköyde de gayet büyük ve güzel kâgir bir sahilhâne inşasına başlatmıştı.

Bir Fransız mimarının çizdiği plânlara göre yapılan bu yalının inşaatında Fransız ameleler ve ustabaşılar çalışmışlardı.

1852 senesinde Sadâret makamından ayrılan Reşid Paşanın hasımları Cezayirlioğlu Mıkırdiçi yere vurmak için münasip bir fırsat bulmuş oldular ve sarrafın bütün emvalini, emlâkini müsadere ettirdiler. Kendisini Reşid Paşanın himaye etmiş olmasını da paşa aleyhine bir vesîle yapmak istediler.

Bu müsadereler sırasında Cezayirlioğlu yalısı diye anılmaya başlanan ve Boğaziçinin o devirde ilk kâgir hususî binaları arasında sayılan büyük yalıya da el koydular.

Cezayirli yalısı henüz ikmal edilmemişti. Uzun bir zaman böyle yarım bir halde bırakıldı. Sonradan İkinci Abdülhamid tarafından sefarethane yapılmak üzere Avusturyalılara verildi.

1884 baharında İstanbulu ziyaret eden Avusturya Veliahdi Arşidük Rodolphe 9 nisan pazar günü Beykoza gitmiş. Beykoz kasrında bir müddet dinlendikten sonra atlarla Yuşaya çıkmış ve Kavak iskelesine inerek oradan muşlarla Yeniköye geçmişti.

Veliaht ve zevcesi Yeniköyde henüz inşa halinde bulunan yeni Avusturya sefârethânesini görmüşler ve bahçesini gezip saraya dönmüşlerdi.

Cezayirlioğlu Mıkırdiçin İstanbul şehrine bir hizmeti de olmuş, 1853 tarihinde Ayvansarayla Hasköy arasında kazıklar üzerinde «Yahudi köprüsü» ismiyle anılan üçüncü ve ahşap bir köprü yaptırmıştı. Bu köprü on sene sonra yandı.

Halûk Y. ŞEHSÜVAROĞLU

CEZAYİRLİYAN (Mıkırdiç Amira) — Devlet ve cemaat işlerinde bulunmuş meşhur bir sarraf ve hayırseverdir. Sarkis Amira Cezayirliyan'ın (1742-1815) oğludur. 1805 de İstanbulda Hasköyde doğmuş ve 1 Nisan 1861 de Kadıköyde vefat etmiştir. Hasköy Ermeni mezarlığında medfundur.

İlk tahsilini Hasköy Nersesyan mektebinde yapan Cezayirliyan, iş hayatına atıldıktan sonra sarraflıkla meşgul olmağa başlamıştır. Az sonra Devlet hizmetine intisap ederek Gümrük emini tayin edilmiştir. Aynı zamanda şahsî işlerini de idâme ettirmiştir. 1836-1838 yıllarında Hasköydeki Nersesyan mektebini yeniden yaptırıp nazırlığını da deruhde etmişse de, kıskançlık yüzünden bazı Er-

menilerin iftiralarından dolayı bilâhare istifa etmiştir. 26 Mart 1842 de teşekkül eden ve vazifeleri halkdan vergileri toplayıp zamanında Hazineye teslim etmek olan Rumeli ve Asya Kumpanyalarından ikincisine âzâ seçilmiştir. Tarihçi Avedis Berberyan, 9 Haziran 1843 de, iki aylık bir hapisten sonra Bursa'ya sürgün gönderildiğini ve 6 Mart 1844 de İstanula avdet ettiğini yazıyorsa da sebebini açıklamamaktadır. Keza bu sıralarda Hazine tarafından müzayedeye konulan İstanbul Gümrüğünün iradı, takdir edilen en yüksek kıymet olan 23 milyon kuruşa mukabil, üç senelik bir müddet mukaavele ile Cezarliyana tevdi edilmiştir.

Sadrazam Koca Reşid Paşa'nın şahsî dostu olması hasebiyle, 7 Mayis 1847 de Patrikhanede ruhanî ve cismanî iki meclis tesis ettirebilmiş ve böylece Patrikhâneyi amiraların nüfuzundan kurtarmıştır. Kendisi de cismanî meclisin ilk âzâlarından olmuştur. Türkiyede ziraat ve ipekçiliğin inkişâfında büyük hizmetleri sebketmiştir. Yeniköyde muhteşem bir yalı yaptırmıştır. Ayvansaraydaki Pirî Paşa Köprüsünü de inşa ettirmiş ve üzerinden ilk defa kendisi geçmiştir. Bu hâdise bazı kimselerin kıskançlığını üzerine celbettiğinden köprü az sonra yıktırılmıştır. Keza Hasköyde Karaağaç tesmiye olunan rıhtımı da yaptırmış ve sokaklarını tanzim ettirmiştir. Köyün fakirlerine de yardımda bulunmuştur. Aynı zamanda bazı ermenice eserlerin neşriyat masraflarını da deruhde etmiştir.

Koca Reşid Paşa'nın azlinden sonra Cezayirliyan'ın da mevkii sarsılmış ve düşmanları ona karşı entrikalar çevirmeğe başlamışlardır. Bu esnada kendisine büyük bir meblâğ borcu olan yüksek rütbeli bir Devlet adamından alacağını tahsil edememiştir. 1859 da anî olarak çıkan bir irâde ile, hesaplarının teftişine kadar bütün servetine ve mülküne el konmuştur. Hesaplarının teftişi ise hiçbir zaman yapılmamıştır. Bir Avrupaya seyahate çıkmış, Londrada iken, müsâdere edilmiş servetini kurtarmak ümidi ile İngiliz tâbiiyetine girmek için uğraşmış ise de muvaffak olamamıştır. Bunun üzerine 1860 da hasta ve üzgün bir halde İstanbula dönerek vefatına kadar Kadıköyde ikamet etmiştir.

Kevork PAMUKCİYAN

CEZAYİRLİYAN ÂİLESİ — İstanbul'un en eski zadegân Ermeni âilelerindendir. Aslen Egin'in Abuçeh köyündendirler ve eski soyadları Hovyandır. Bu soydan İstanbu'a gelen ilk şahsiyet Serkis adlı biridir. Mumâileyh 1725 de ailesi ile birlikde şehrimize yerleşmiş ve sarraflık yaparak servet kazanmıştır. Oğlu Ohannes'in de ticaretle iştigalini arzu ettiğinden, 1730 da Halepli Mansur adlı bir kimse ile Cezayir'e göndermiştir.

Ohannes Ağa Cezayir'e vardıktan sonra ticaretle meşgul olmuş ve tekrar İstanbul'a dönerek şehrimizden külliyetli miktadda Cezayire mallar götürerek orada satıp büyük servete sahip olmuştur. Cezayir'in vâlisi ile de dostluk kurmuş ve orada ikamet etmek müsaadesini de temin ederek Cezayirli tesmiye olunmuştur.

Fakat Cezayirdeki tüccarlar bu şahsın gün geçtikçe hem servet hem de nüfuz bakımından kuvvetlendiğini görüp, diğer Ermeni tüccarların da oraya yerleşip kendilerini mutazarrır edebileceklerini göz önünde tutarak, ona karşı bir suikasd hazırlamağa karar vermişlerdir. Lâkin Ohannes Ağa bundan zamanında haberdar olarak Mansur adlı yardımcısı ile birlikde 1760 da İstanbul'a firar etmiştir. 1762 de pederi Serkis'i kaybetmiştir. Kendisi ise 1793 de 63 yaşında olduğu halde vefat ederek Eğya ve Sarkıs adında iki erkek evlâd bırakmıştır. Bunlardan ikincisi, geçen asrın mühim Ermeni şahsiyetlerinden Mıkırdiç Amira Cezayirliyan'ın pederidir.

İşbu şecere 11 Ekim 1854 de zamanın Patriği Agop Başpiskopos Seropyan (1782 - 1862) tarafından tasdik edilmiştir.

Kevork PAMUKCİYAN

CEZAYİR SOKAĞI — Beyoğlu merkez nahiyesinin Firuzağa Mahallesinde, Bostanbaşı Caddesi ile Hayriye Caddesi arasında olup üzerinde aynı adı taşıyan bir çıkmaz - geçid vardır. Bir araba geçebilecek genişlikde, kabataş döşeli, kavisli yokuş ve merdivenli bir yoldur; üzerinde 2-6 katlı kâğir evler bulunmaktadır; kapu numaraları 3-21 ve 2-18 dir (Mart 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CEZERÎ KASIM AKAR ÇEŞMESİ SOKAĞI — Eyubda Defterdarda, Zalpaşa ve Çömlekçiler caddelerinin birleşdikleri nokta

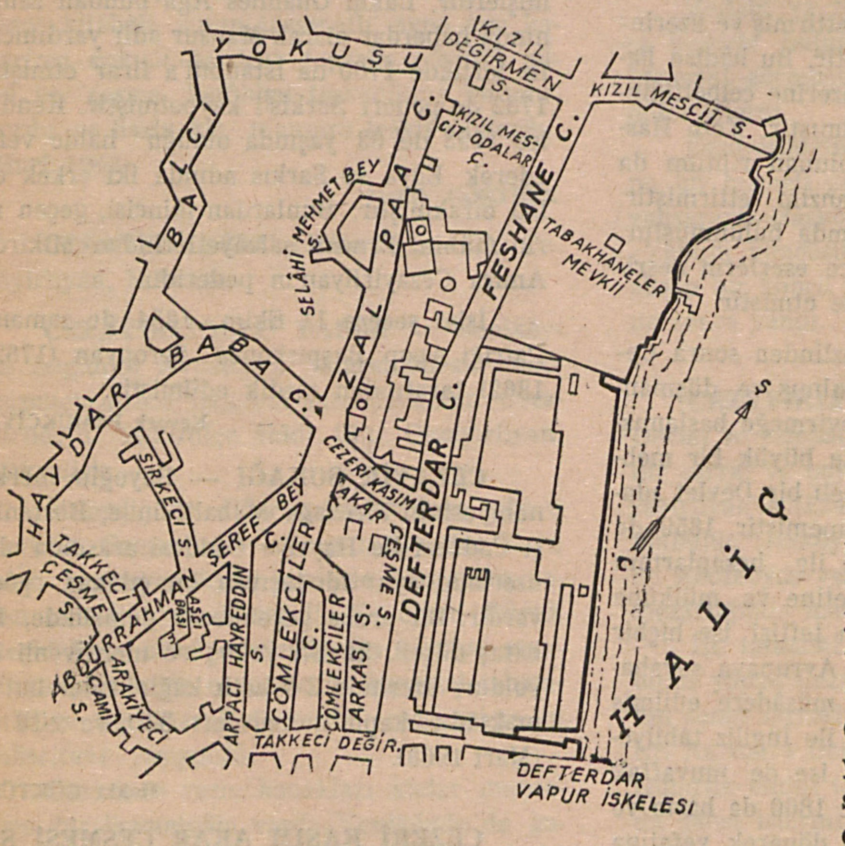
ile Defterdar Caddesi arasındadır. Yolun iki başı bir araba geçecek genişlikde olup orta kısmı biraz daha genişdir. Paket taşı döşeli bir aralık sokakdır. Defterdar Caddesi üzerinde olan başında, sol köşede Balçık Tekkesi Mescidi; Zalpaşa Caddesinde, öbür bâşında sağ köşede Cezerî Camii bulunmaktadır. Bu sokakda 1 ekmek fırını, 1 kahvehâne, 1 manav ve 1 terzi vardır (Mart 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CEZERÎKASIM MAHALLESİ — Eyyubun mahallelelerinden, 1934 Belediye Şehir Rehberinin 9 uncu paftasında 116 numara ile gösterilmişdir. Nişancı Mustafa Paşa, İslâmbey, Eyyub Sultan mahalleri ve Haliç ile çevrilmiş olup sınır yolları şunlardır: Defterdar Vapur İskelesi Sokağı, Takkeci Değirmeni Sokağı, Alaca Çeşme aralığı (Abdülvedud Mahallesi ile), Arakiyeci Camii Sokağı, Takkeci Çeşmesi Sokağı, Haydar Baba Caddesinin bir kısmı, Balcı Yokuşunun bir kısmı (Nişancı Mustafa Paşa Mahallesi ile), Balcı Yokuşunun bir kısmı (İslâmbey Mahallesi ile), Kızıl Değirmen Sokağı, Kızıl Mescid Sokağı (Eyyub Sultan Mahallesi ile). İç sokakları şunlardır: Defterdar Caddesi, Feshâne Caddesinin bir kısmı, Çömlekciler arkası Sokağı, Çömlekciler Caddesi, Arpacı Hayreddin Sokağı Künkür Çıkmazı, Abdürrahman Şeref Bey Caddesinin bir kısmı, Sirkeci Sokağı, Haydar Baba Caddesinin bir kısmı, Cezerî Kasım Akar Çeşme Sokağı, Zal Paşa Caddesi, Silâhî Mehmed Bey Sokağı, Maslak Yokuşu, Kızıl Mescid Odaları Çıkmazı.

1942 yılında Cezerikasım Mahallesi Nişancı Mustafa Paşa Mahallesi ile birleştirilmişdir.

Hakkı GÖKTÜRK

Cezerî Kasım Mahallesi
(1934 Belediye Şehir Rehberinden, B. Cantok)

CEZERÎ KASIM PAŞA CAMİİ — Cağaloğlunda, 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Nuruosmaniye Caddesi ile Bâbıâlî Caddesinin kesişdikleri dörtyol ağzında idi, Vilâyet Konağı tarafından gelindiğine göre o mevkîde, karşı sol köşebaşında idi; 1957 îmârı istimlâkleri arasında yıkdırıldı, arsa hâlen acâib bir boşluk hâlinde durmakda, Cağaloğlundan Karaköye ve Beyoğlu tarafına sefer yapan dolmuş taksileri tarafından park olarak kullanılmaktadır.

Üstü kiremit örtülü çatı fevkaanî bir cami idi. Hadikatül Cevâmi şu malûmatı veriyor: «Bânisi Cezerî Kasım Paşadır, defterdar, bâdehu üç tuğlu vezir oldu; İbni Cezerînin oğul yerne terbiye ettiği kullarından olduğu için Cezerî Kasım Paşa diye şöhret bulmuşdur. Sâfî mahlâsı ile şiirleri vardır. Eyyubda cami, medrese ve mekteb binâ etmişdir. Selânikden mâzulen Bursaya geldikde orada da bir medrese ve yanında bir hamam binâ etmişdir. Cağoloğlundaki camiinin mahallesi vardır. Cezerî Kasım Paşa Ayasofyaya yakın Servili Mahallesinde bir cami, Selânikte de bir cami ve imâret yapdırmışdır. Şu beyit Cezerî Kasım Paşanın eş'arından

nümunedir:

> **Hûni dildir dembedem derdi gaminle yidiğim**
> **Ol dahi zülfün ucundan zehri mâr olmak neden».**

Hakkı GÖKTÜRK

CEZERÎ KASIM PAŞA CAMİİ — Eyyubda Çömlekciler civarında, Zalpaşa Caddesi ile Cezerî Kasım akar çeşmesi Sokağı kavuşağı köşesindedir; bânîsi Cağaloğlunda aynı adı taşıyan camii yapdırmış olan Kasım Paşadır (Bundan önceki maddeye bakınız. B.: Kasım Paşa, Cezerî).

Hadikatül Cevâmi şu mâlûmatı veriyor: «Bu camiin târihi binâsı hicrî 921 (milâdî 1515) dir ki Sultan Selîmi kadim (Yavuz Sultan Selim) hazretlerinin zamanı saltanatındadır; Bânisi Cezerî Kasım Paşa Bursada Emir Sultanda medfundur. Eyyubdaki bu camiinin şadırvanını Hatice Sultan kethüdâsı Mehmed Efendi binâ eylemişdir. Camiinin imamı Feyzi Efendi bu şadırvana şu tarihi Âşıkpaşa Çeşmesine nazîre olarak demişdir (B.: Âşıkpaşazâde Çeşmesi):

> **Resmi târih ide çün mihr ile meh kavsi kuzah**
> **Ziveri ismi Muhammed ola tâcı salavât**
> **İde bu su ile Hak şadırvanın her dem**
> **Rûhi pâkine Hüseynin ola vâsıl hasenât**

beyti evvelden bir tarih ve sânîsinden iki tarih çıkar. Paşayı mezbûrun fevkaanî bir mektebi ile ahşab bir medresesi vardır. Müderrisi Necmeddin Mehmed Necmi Emir Buhârîden ahzi tarik idenlerden olup hicrî 950 (milâdî 1640 - 1641) tarihinde bu medreseye müderris olmuş, 978 (1667) de vefat iderek camiin mihrabı önüne defnedilmiş; şuerâ tezkiresinde bu beyti zikredilmişdir:

> **Dil ki bir kassâbın oldu küşte nü pür yâresi**
> **Zülüf çenzâlinde kaldı âsılı bir pâresi**

Bu camiin mahallesi vardır».

Dört duvar üzerine oturtulmuş tek kubbeli bir camidir; son cemaat yeri, dört sütun ile cami duvarı arasına atılmış kemerlere oturtulmuş üç kubbeli bir revak altındadır; camiin duvarları kesme taş ve tuğla ile örülmüşdür; son cemaat yerinden asıl ibâdet sahnına geçilen kapunun üstündeki kitâbe, inşasından 217 sene sonra gördüğü bir tâmirde konmuşdur ki ihtivâ ettiği tarih hicrî 1238 (milâdî 1822) dir.

Bu camiin içinde bilhassa şâyânı dikkat olan, mihrabın içine ve minberin soluna, duvara kaplanmış olan çinilerdir. Bu çinilerden birisinde Kâbe manzarası vardır, altında da hicrî 1138 (milâdî 1723 - 1726) tarihi ile İznikli Mehmed oğlu Osman imzası vardır. Aydın olarak anlaşılıyor ki Eyyubdaki Cezerî Kasım Paşa Camiini tezyin eden bu çiniler, Üçüncü Sultan Ahmed zamanında ve Nevşehirli Damad İbrahim Paşa sadâretinde İznikde Türk çiniciliğinin ihyâsına çalışıldığı sırada orada yapılmışdır; imzâlı ve tarihli çini olarak da ayrıca kıymetli vesîkadır.

İbâdet sahnını örten kubbe bir sağır kubbedir; cami, altlı üstlü olmak üzere mihrab duvarında 4, iki yan duvarlarda dörderden 8 ve son cemaat yerinde, kapunun iki yanında birerden 2 ki cem'an 14 pencere ile aydınlatılmışdır.

Minberi ahşab, yeşil boyalıdır, bir sanat kıymeti taşımaktadır.

Kadınlar mahfiline, soldaki küçük maksûreden çıkılır; minâre kapusu da, son cemaat yerinden ibâdet sahnına girilince kapunun hemen yanındadır.

Etrâfı açık bir revak altı olan son cemaat yeri, 1962 senesinde sütunlar arası ve kemerler altı fırdolayı demir çerçeveli camlarla kapatılmıştır. Camiin avlusunda imam ve müezzin meşrûtaları var; musalla taşı yokdur.

Avludaki şadırvanın inşa tarihi hicrî 1266 (milâdî 1849 - 1850) dir.

Hakkı GÖKTÜRK

CEZMİ (Kadırgalı Kara) — Namlı bir tulumbacı, vurucu kabadayı ve kaatil; 1840 yılına doğru İstanbulda doğmuş, 1890 da Sinob Zındanında ölmüşdür. Gencliğinde kaşı gözü yerinde gaayet yakışıklı ve pençeli olup asıl mesleği kibar kapularında arabacılık idi; 1870-1871 arasında adını tesbit edemediğimiz bir paşanın hizmetinde iken, efendisinin 17-18 yaşlarında Nedim Bey adındaki oğlunu Yedikulede Tipo'nun bostanında bir kazâ eseri bel kayışı ile boğarak öldürmüş, ve sonra gencin cesedini, onu sözde bostan seyrine götürdüğü konağın kupa arabası içine koyarak getirip konakda arabalığa bırakdıkdan sonra kaçmış, bir sene kadar Istranca ormanlarında dolaşdıkdan sonra yakalanarak idama bedel müebbed kalenendliğe mahkûm olarak Sinob Zındanına gönderilmiş idi. Muhakemesinde Rum bağçıvanlar: «Nedim Beyi tanırız, çok cömerd ve hovarda bir genc idi, fakat daimâ kayıkcı, arabacı, beygir sürücü gibi

ayak takımından akrânı olmayan adamlarla gelir, onlara çingenelerden köçek ve çengi getirterek işret edip geç vakitlere kadar eğlenirdi. O gün kendi arabacısı ile geldi, iki üç şopar oynatıp işret ettiler, sonra onları savdılar, bir müddet daha işret ettiler. Kara Cezmiyi küçük beyi kucağına almış kupaya götürürken gördük, ne olduğunu sorduk, fazla işret etti, fenâ oldu, konağa götürüyorum, hemen başıma bir belâ getirmese dedi, kayışla boğub öldürdüğünü görmedik, hattâ Nedim Beyin ölü olduğunun farkına bile varmadık» diye anlatmışlardı.

Cezmi Sinob Zındanında sakal salarak Temennâ Baba adını almış, yirmi yıl kadar kimse ile ülfet etmeyerek derin bir nedâmet içinde yaşamış, yine aynı zındanda yatan kaatil Kahveci Nusretten okuma yazma öğrenerek, o devrin tulumbacılarının hâfızlarında pek çok divan, koşma, semâi bulunduğundan ve bu yollarda bir şeyler söylemek de ayak takımı arasında pek yaygın bir heves olduğundan, bâzı duygularını manzum olarak kalem diline vermişdir. Bu bakımdan Kadırgalı Kara Cezmiye zındana girdikden sonra bir halk şâiri olmuşdur denilebilir. Temennâ Babanın, asıl adı ile Kara Cezminin aşağıdaki koşması ile iki semâîsini Kahveci Nusretin «Zından Şiirleri» adını verdiği mecmuasından alıyoruz:

KOŞMA

Güzel severiz hasbetenlillâh
Bizde maksûdun yok beyim yok yok
Dilber seçeriz kudretenlillâh
Hüsünde hududun yok beyim yok yok

Nakşitme bilmem böyle maammâ
Sultansın cihan içre sen ammâ
Sözüm harbidir istemez imâ
Kes bizden umudun yok beyim yok yok

Temennâ Baba uzletde yaklaşma gayri
Sen de tefrik et hayr ile şerri
Âlem ider iken hayretle seyri
Depretme haydudun yok beyim yok yok

SEMÂÎ

Bugün kalbim ferahlandı muhîtimde güzeller var
Güzeller aldı etrâfım güzellerde ne sözler var
O sözler öyle dilberlerden çıkar ki şu femler var
O femler kâşifi esrar tanındı kaare gözler var
Gözüm gözde karar kıldı ne gözler var ne gözler var

Biri hep kap kaare giymiş kararttı kalbi yâ Allah
Ve hem billah karárttı çok bağırdım Allahım Allah
Didim Allah didim yâ hû ve lâkin pek de mâşallah
O mâşallah denildikce kızardı kudreten lillâh
Gözüm gözde karar kıldı ne gözler var ne gözler var

Gözüm gözler rehi aşkında bilmez ki nedâmet var
Nedâmet var sanur âşık peşinde bir felâket var
Felâket olsa da evlâ akebinde şeâmet var
Şeâmet var şeâmet var âdil Allah adâlet var
Gözüm gözde karar kıldı ne gözler var ne gözler var

SEMÂÎ

Meded eyle aman yâ Rab ne gaddar cânâne çattık
Ne kaabil müstemend olmak haşin bir arslane çattık
Nice Rüstemlerin Zâli ne müdhiş kaplane çattık
Ezer yırtar kopartır parçalar bir insâne çattık
Hiç Allah korkusun bilmez ne kara vicdâne çattık

Bugün bahtında revnaklık görülmüş parıl parıl parlar
Gören şemsi nüzûl etmiş deyu hicran ile ağlar
Yine bak des bedes seyr ider devran ider anlar
Ezâ eyler cefâ eyler gülerler hâle o külhanlar
Hiç Allah korkusun bilmez ne kara vicdâne çattık

Nüfûz eyler o cellâd gözlerin nûru her îmâna
Sanırsın Temennâyı dâvettir bir îdi kurbâna
Gönül koşsa şikâyet eylese Melik Süleymâna
Merâmı söylemek müşkil o arslaana o kaplaana
Hiç Allah korkusun bilmez ne kara vicdâne çattık

Vâsıf HİÇ

CEZMİ EFENDİ (Sipâhiler Kâtibi) — 1603 Sipâhi fitnesini hazırlıyanlardandır; padişahın himayesi ve yeniçerilerin sadakat ve yardımı ile duruma hâkim olan sadrazam Yemişçi Hasan Paşa sipahileri ayaklandıran Poyraz Osman Beyin arkadaşlarını yakalatıp idam ettirdiği sırada Kâtib Cezmi bütün gayretlere rağmen bulunamamış ve hattâ izine bile rastlanamamıştı. Meğer yanına birkaç bin altın almış, bir tabut içine girerek birkaç uşağının yardımı ile ölü götürürüz diye Üsküdara geçirilmiş ve oradan atlayıp kaçmışlardı.

Fakat ıssız bir dağ başında parasına tama eden uşakları tarafından katledilerek bir köşeye gömülmüş. Bu ustalıklı firar ve esrarengiz cinayet, bir müddet sonra efendilerinin parasını paylaşırlarken aralarında kavga çıkarak biribirlerile dövüşen uşaklardan olup canını ayakdaşlarının **elinden zor** kurtaran ve İstanbula kaçan bir adamın ağzından öğrenilmiştir.

CEZMİ EFENDİ (Süleyman) — Gül Camii müezzinlerinden hicrî 1202 yılı cemâziyelâhirinin 27 inci gecesi (Milâdî 4 nisan 1788) bir deniz donanması seyrinde fişenk isâbet ederek ölmüş ve sur dışında Tokmaktepe altına defnedilmiş henüz on sekiz yaşında bir delikanlıdır. Terlikci esnafından babası Paşalı Ahmed adındaki zât, ömrünün bahârında ölen oğluna, bir eşi görülmemiş bir kabir taşı yapdırmışdır. Kavuksuz düz bir taş olup üçgen şeklindeki üst kısmına alçak kabartma olarak tek minâreli bir cami ile bir gül saksısı yapılmışdır, minâre tam ortaya gelmekde, kompozisyon pek zarif, hakikaten üstâdânedir; bu ayrıca iki lâle motifi ile de tezyin edilmişdir; bu eşsiz kabir taşının bir husûsiyeti de, genç müezzin Süleyman Cezmi

Süleyman Cezmi Efendinin kabir taşı
(Resim: A. B. Koçu)

Efendinin ölüm tarihinin, dâimâ görüle geldiği gibi kitâbe metninin altına değil, kitâbe metninden evvel kaydedilmiş olmasıdır. Türk kabir taşcılığı bakımından eşsiz bir kıymet taşıyan bu taşın kitâbe metni şudur:

Hüvelbâki (üstde ortada)
Cemâziyelâhire (üstde sağda)
Sene 1202 (üstde solda)

Gitdi Hayfâ ki elimden güzelim
Ayrılık âteşine yandı dilim
Düşeli toprağa ol bî bedelim
Ağlamakdır gece gündüz amelim

Gül Camii şerîfinde bülbül idi, yâni zümrei müezzinandan tâze civan olub gece deryâ donanması seyrinde fişenk isâbeti ile kazâen şehid olub henüz on sekiz yaşında idi ki vücûdi nâzenîni bu mekânda kara toprağa düştü. Terlikci esnafından Paşalı Ahmedin mahdûmu Süleyman Cezmi Efendi rûhiçün elfâtiha.

Kitâbenin manzum kısmı, mezarlık edebiyatında klişeleşmiş kıt'alardandır; belki yalnız İstanbulda binlerce çocuk ve delikanlının kabir taşlarına hak edilmişdir.

Kitabede bahsedilen deryâ donanması 28 Cemâziyelâhir 1202 (m. 5 nisan 1788) günü donanmâyi hümâyunun Kaptânıderya Gazi Hasan Paşa kumandasında sefere çıkması münâsebeti ile yapılmış bir şenlik olması gerekir.

1943 yılında bu kıymetli taş yerde yatık bir vaziyetde idi; 1963 yılında yerinde bulunamadı; kabir taşı hırsızları kaldırılıp taşcılara satılmamış ve onlar tarafından da üzerindeki sanat bediası nakışlar kazınıp başka bir fâniye kabir nişanı olmamış ise parçalanıb mıcır hâline getirilmiş ve bir yol tâmirinde kullanılmış olması gerekir.

CEZMİ KALFA — Geçen asır sonlarında serasker ve sadırazam Hüseyin Avni hareminde bir çerkes câriyedir; kadife üzerine sırma işlemecilikde eşsiz bir usta idi; birer metro kare büyüklüğünde al kadife zemin üzerine en az yarımşar okka altın tel ile işlenmiş bir Osmanlı arması ile bir İsmicelâl levhası 1918 mütarekesi yıllarında bedestende ikişer bin liraya satılmışdır; armayı bir Amerikalı kadının, İsmi Celâli de Mısırlı bir zenginin satın aldığı söylenir. Bizim elimize de bürümcük bir kelâhî gömleği ile bir yüz havlusu geçdi; gömleğin bir parmak enliliğindeki yakasına altın tel ve hurda ve çok güzel bir tâlik hat ile:

Açma ki giribânın kamaşmasın dîdeler
Bergüzardım şehzâdeme Cezmi işi nâdideler

Yüz havlusunun iki başına da gümüş telle ağır işleme arasına:

Bâdi sabâ eserken açsun nerkis dîdeler
Bergüzardır sultanıma Cezmi işi nâdîdeler

yazılmışdı. Gömleği bir şehzadeye, havluyu da bir sultana kendisinin naçiz bir düğün hediyesi olarak hazırladığı anlaşılıyor.

Nureddin YATMAN

CEZVECİYAN (Bedros) — Tanınmış bir matbaacıdır; salnameci Teotik'in (1873-1928) kayınpederidir; 1839 da İstanbul'da Balat'da doğmuş ve 1882 de yine İstanbul'da vefat etmiştir.

İlk tahsilini önce Balat'da ve müteakiben Üsküdar'da Cemaran mektebinde yapmıştır. Gazeteci Karabet Ütücüyan (1823-1904) Paris'den avdet ettikten sonra, Çinili Hanındaki «Masis» gazetesinin matbaasında, Cezveciyan'ı mürettip olarak çalıştırmıştır.

Matbaacı Karabet Baronyan onun hakkında şu bilgileri vermektedir:

«Kendisini, «Takvimhâne» adlı Devlet Matbaasında usta silindirci olarak çalıştığı zamandan beri tanırım. Hususî matbaaya malik olduktan sonra da sonuna kadar bu vazifede kalmıştır. Bu sıralarda «Mahsûre» isimli vapur şirketinin biletlerini bastırmayı deruhde etmeğe muvaffak olduğundan, Yusufyan Hanında ufak bir matbaa tesis etmiştir. Aynı zamanda Takvimhâne'deki vazifesine de devam etmiştir. Bilâhare işini ilerleterek epeyce zaman Ermenice «Horizon» (Ufuk) ve «Tadron» (Tiyatro) haftalık gazetelerini ve tiyatro ilânları gibi sâir işler de tabetmiştir».

1870 - 1876 yılları arasında faaliyette bulunan Cezveciyan'ın matbaasında muhtelif ermenice ve ermenice harflerle türkçe eserler basılmıştır.

Yetişdirdiği çıraklar meyânında en mühimi akrabası Nişan Berberyandır ki ustası ölürken matbaasının imtiyazını ona terketmiştir. (Bibl. Teotik. «Dibudar» (Ermeni matbaacılık tarihi) İstanbul. 1912. s. 99).

Kevork PAMUKCİYAN

CEZZAR (Engin) — Aktör; Türk tiyatrosunda genc neslin seçkin sîmalarından; 1935 de İstanbulda doğdu; serbest meslek erbâbından Mehmed Seha Beyin oğludur, annesinin adı Fatma Melek Hanımdır. Aşağıdaki satırları, Hayat mecmuası muharrirlerinden Turgut Etingü ile bir mülâkatından alıyoruz: «Robert Kolejde tahsilimi yaptım. Tiyatro ile orada ilgilendim. Piyesler sahneye koydum. Rol aldım. Amerikada Yale Üniversitesinde rejisörlük tahsil ettim. New Yorka geçtim. Stanislavsky sisteminin sayılı hocalarından ders aldım. Actor's Studio'ya, benim zamanımda gidip gelen şöhretler, sıra arkadaşı diyeceğim kimseler arasında: Marilyn Monroe, Viveca Lindfords, Ben Gacarra, Eli Wallach, Geraldine Page, Paul Newman vardı.»

Engin Cezzar
(Resim: S. Bozcalı)

Bizimle olan bir konuşmasında ise, Rober Kolejde 1951 de sahneye ilk çıkışında Jul Sezar piyesinde baş rolü aldığını söylemiş, Amerikadaki yüksek meslek tahsilinin tarihlerini de 1955 - 1959 arası olarak tesbit etmiş.

Engin Cezzar memlekete döndükden sonra Şehir Tiyatrosuna intisab etti, ve burada Hamlet piyesinde Hamlet rolü ile birden şöhret kazandı. Piyesinde ilânlarında bu rol için ihtiyâten iki isim yazılmış olduğu halde E. Cezzar Hamletin üç ayı aşan temsillerinde bir defa bile dublörüne ihtiyac göstermeksizin rolünü her gece oynadı, ve her gece büyük alkış topladı. Bu temsilin bir hususiyeti de dünya sahnelerinde Hamlet rolünü alıp şöhret yapmış artistler, daha yerinde bir tâbir ile dünyâ tiyatro târihinin ünlü Hamletleri otuz yaşının üstünde aktörler ola gelmiş iken E. Cezzarın bu roldeki büyük başarısını yirmidört yaşında göstermiş olmasıdır.

Şehir Tiyatrosundan Küçük Sahneye geçen genç sanatkâr orada «Bir yasdıkda» adlı piyesi sahneye koydu, 1962 de aktris Gülriz Sürûri ile evlendi ve 1962 - 1963 tiyatro mevsimince genç karı koca kendi isimlerini verdikleri tiyatro topluluğunu kurdular, ve ilk defa olarak «Tütün Yolu» adlı piyesi sahne-

ye koydular; ikinci piyesleri de «Çikolata Sevgilim» oldu.

Hayat mecmuası muharriri, Engin Cezzarın portresi ile Bebekdeki baba ocağını şu satırlar ile tasvir ediyor:

«Kıvır kıvır saçların süslediği bir baş, ölçülü bir yüz, tatlı bir esmer ten, sonra ok gibi kirpiklerin himayesine çekilmiş gözler... Akları ortasında ışıl ışıl ışıldıyan iri, karası çokça gözler sanki genç Hamlet'in iç dünyasındaki zenginliklere tutulmuş bir ayna gibi...

«Yeni Uğur apartmanının en üst katından Marmara'yı, Kızkulesi'ni ve karşı yakayı görebiliyoruz Şömineli çatı katının içine dönüldüğü, etraftaki eşyalara ve dekora bakıldığı zaman da genç aktörün evinde sanatçı bir ruhun hâkim olduğu derhal farkediliyor.

«Gerçekten de öyle. Baba, dış görünüşünde hesap kitap adamı; tüccar. Oysa biraz konuşmıya, deşilmiye bakıyor. İçinde, benliğini öylesine sarmış bir sanat aşkı var ki, insan, Engin Cezzar'ın yetişmesinde babanın bu sanat sevgisini hemen müşahede ediyor. Baba bu his tarafını ancak oğlunda dışarı verebilmiş. Anne de öylesine.. Engin gibi yetişkin bir oğlu olmasına rağmen, Güzel Sanatlar Akademisine gidiyor, resim dersi alıyor...

«(Yirmidört saatinin nasıl geçdiğini sordum; kısaca şöyle anlattı:

— (Sahnede), okumak ve arada sırada yemek yiyip uyumak, Bebekte, benim en iyi günlerimin geçtiği yerde balıkçıları seyretmek 24 saatiminin değişmez programıdır...».

Engin Cezzar, geçen asrın başlarında Napoléon'a karşı Akka Kalesini müdafaa etmiş ünlü kumandan ve vâlilerden Cezzar Ahmed Paşanın torunlarındandır.

Hakkı GÖKTÜRK

CHANTEMESSE (André) — Dünyaca tanınmış Fransız bakteriyoloğu, 1851 de doğdu, 1919 da öldü. Bu ünlü doktor İkinci Sultan Abdülhamid zamanındaki kolera salgınında İstanbula gelmiş ve burada ciddî büyük hizmetde bulunmuşdur. Şöyle ki İstanbulda, 1893 yılının sıcak yaz günleri uzanıp giderken, bütün şehir halkını, korkunç bir hastalığın adı dehşetle ürpertiyordu. O günlerin acı hikâyelerinden anladığımıza göre bağırsakları bozacak meyva bolluğu, şehir sularının bakımsızlığı, hıfzısıhha kaidelerine hiç uymayan umumi yaşayış gidişine rağmen hastalık epidemi halinde değilse de, tekrarlıyan aynı arazlı ölüm vak'aları, doktorların koyduğu teşhis ve tavsiyelere karşı lâkayd şehrin bazı muhitlerinde hastalığı çok vahim bir şekil almağa götürüyordu. Devrin hükümdarı II. Sultan Abdülhamid bu korkunç ve tehlikeli hastalığın bir an evvel söndürülmesini istedi.

O yıllar Fransız tababetinin en parlak devri idi. Louis Pasteur'ün Chamberland ve Emile Roux ile tavuk kolerasına, şarbona, kuduza karşı aşılar keşif ederek tabâbet âlemini heyecan ve surur içinde bıraktığı senelerdi. İnstitut Pasteur mütemadiyen insan zekâsının vasıl olabileceği en parlak buluşların şan ve şerefine ulaşıyordu. II. Sultan Abdülhamid İnstitut Pasteur'deki bu yeni buluşlarla alâkasız değil. İstanbulda tehlikeli bir surette hüküm sürmeğe başlayan korkunç hastalığın bir an evvel söndürülmesi için Paris'te İnstitut Pasteur'e derhal müracaat edilmesini emretti

Osmanlı hükûmetinin müracaatı üzerine Pasteur Enstitüsünün ikinci müdürü ve Pasteur'ün şöhretli çalışma arkadaşı Dr. Roux, Osmanlı İmparatorluğunun Başşehrinde zuhuru bildirilen hastalığı önleyici tedbirleri almak üzere Chantemesse'i, bu değerli Doktoru, İstanbul'a gönderdi.

Paris'te intişar eden «Techniques Hospitalierès Medico-sociales et sanitaires» mecmuasında 1950 de yayınlanan bir etüdümde bildirdiğim gibi, İstanbul'da 1893 de görülen bu kolera vakaları dolayısıyla Instutut Pasteur ile yapılan temaslar Türkiyede Bakteriyoloji fenninin tekâmülünde de başlıca âmil olmuşdur.

Doktor Chantemesse İstanbul'a gelince, Kolera menşei su olan bir hastalık olması dolayısile, ilk iş olarak şehir sularının tedkikine başladı. İmparatorluğun son devirlerine kadar bilhassa şehrin İstanbul cihetinde esaslı içilen bir su hâlinde bulunan Kırkçeşme şebekesinin kaynak ve yollarının durumu ile alâkadar oldu. Şehrin İstanbul cihetini besleyen Belgrad ormanındaki büyük bendin ve onu dolduran derelerin etrafında yayılmış Şarkî Roma İmparatorluğundan kalma bir köy, Petra köyü vardı. II. Sultan Süleyman Belgrad muhasarasında yardımları görülen Islavların, Bulgarların buraya iskânına mü-

saade etmiş ve köye de Belgrad köyü ismi verilmişti. Koleranın ve benzeri ishalli hastalıkların vakit vakit şehirde tezahüratı senelerinde ise bu köyün bütün domuz ahırlarının, bütün keriz suları bendin içine akıyordu. Doktor Chantemesse bu tehlikeli vaziyeti ve bendin sularından yaptığı tahlillerin neticesini bir raporla Sultan Abdülhamide arzederek Belgrad köyünün Büyükbendin yanından kaldırılması hususunda irade çıkmasını temin etti, köy boşaltılarak binaları da yıktırıldı. Doktor Chantemesse İstanbul'da fazla kalamadı, çalışmalarından günü gününe haberdar olan Pâdişâhın kalması hakkındaki arzusuna rağmen, İnstitut Pasteur'den yerini dolduracak bir arkadaşının gönderileceği vâdile Paris'e avdet etti. Kısa bir müddet sonrada Pasteur'ün talebelerinden Maurice Nicolle İstanbul'a geldi.

Dr. Sadi Nazım NİRVEN

CHENIER (André) — Fransız şâiri; 1762 de İstanbulda doğdu; 1794 de Büyük Fransız İhtilâlinin «Terreur» denilen kanlı dehşet devrinde henüz otuz iki yaşında iken îdam olundu; o toplu îdamlarda ölüm yolu arkadaşları ile beraber bir arabaya doldurulup giyotine götürülürken elini başına vurarak: «Bunun içinde daha pek çok şey var!» diye bağırmış olan A. Chénier, duygu ve düşüncelerinin pek çoğunu verememiş bir sanatkâr olmasına rağmen, bugün XVIII. asır Fransız şiirinin en büyük ve mümtaz sîmâlarından biri olarak bilinir.

Bu büyük şâirin İstanbulda Galatada doğduğu hâlâ durmaktadır ve A. Chénier'nin adına ithaf edilmiş fransızca bir şeref plâkı taşımaktadır. Bu târihî bina hakkında aşağıdaki satırlar, İstanbul Ansiklopedisinin mümtaz kalem arkadaşı Dr. Saadi Nâzım Nirven tarafından yazılmışdır:

İstanbul'un bâzı semtlerinde hâlâ cephelerinde geçmiş yüz yıllardan izler görülen bir takım eski evler vardır. Bunlar taşlarının örgüsü, tuğlalarının dizi sıraları, kapılarının üzerinden konsol şeklinde dişler yaparak sokağa taşmış cumbalarıyla Bizanslılardan, Cenevizlilerden kalma uzak günlerin hâtıralarıyla doludurlar. Bunlardan biri de Galatanın Voyvoda caddesine paralel geride kalmış darca bir sokakta, eski Banka sokağındaki taş kârgir bir yapıdır. Bu eski bina yalnız yapısının Cenevizlilerden kalma tarihi hâtırasından maada, Fransız edebiyyatının namlı şairlerinden André Chénier'nin doğduğu ev olmasıyla da büyük bir değer taşır. Bu eski binanın sokağa bakan cephesinde ikinci kat hizasında, orta yerdeki pencereler arasında beyaz mermer taş bir levha üzerinde şu satırların yazılı olduğu görülür.

André Chenier
Naquit
Dans cette maison
Le
30 Octobre
1762

«Cephesinde yer yer onyedinci yüz yılın yapı karakterleri silik bir ikindi gölgesi gibi serilmiş bu tarihi evde 1762 yılının Ekim ayının 30 uncu günü Fransa ihtilâlinin ve edebiyyatının meşhur şairi André Chénier doğmuşdur.

Eskiden Osmanlı Bankasının bulunduğu Sen Piyer Hanının yanındaki bu kârgir ev, sonradan Sen Piyer Hanına katılmıştır. Hanın arkasında Sen Piyer Kilisesi, Sen Piyer Okulu, Sen Piyer Sörler Yurdu vardır.

«Üçüncü Sultan Mustafa'nın saltanat yıllarında da Türkiye ile Fransa arasındaki münasebetler bir evvelki yüzyıllarda olduğu gibi büyük bir samimiyet içinde devam ediyordu. Bu yıllarda Parisli bir Fransız, Louis de Chénier de İstanbul'da bir Fransız çuha ticarethanesinde iş sahibi olmuştu; L. Chénier burada yabancılarla gayri müslimlerin yaptığı levanten bir muhit içinde tanışmış olduğu Kıbrıslı bir ailenin kızı olan Elisâbeth Santi-Lomaco ile evlendi. Bu evlilikten olan çocukları arasında İstanbul'da 1762 de André-Marie de Chénier ve iki sene sonra da Marie-Joseph de Chénier doğdular» (S. N. Nirven)».

CHİDANANDAYI (Sir Swami) — Hindli yogi, 1959 yılında İstanbulu ziyarete geldi, ki o sırada, dünyada 300 şûbesi bulunan Milletlerarası «İlâhî Sağlık» teşkilâtının genel sekreteri bulunuyordu; et yemezlerden olan bu tanınmış yogi İstanbuldaki et yemezlerin misâfiri oldu. Hayatı ve ziyaretinin intıbâları hakkında bilgi edinilemedi, yalnız Hayat mecmuasında misafir edildiği evde sofra başında ve piyano çalarken iki resmi intişar etmişdir. Adı geçen mecmua bu konuda, geniş

Lady Chinchilla
(Resim: S. Bozcalı)

alâka uyandıracağı muhakkak bâzı notları niçin neşretmemişdir bilinemez.

CHİNCHILLA (Lady) — Zamanımızın en ünlü Fransız film yıldızı Brigitte Bardot'nun eski dublörü bir kız; Avrupa sosyetesin i n en meşhur simalarından Prens Orsini'nin yeni mâşukası, beraber 7 mart 1963 perşembe günü uçak ile İstanbula gelmiş ve gazetecilere şunları söylemişdir: «İstanbulun Anadolu yakasında bir villâ satın aldım, tapusunu almak için geldim, beş gün kalacağım, imkân bulursam bu müddet içinde bir gece kulübünde çalışacağım. Prens Orsini'yi çok seviyorum, ona hayrânım ve onun tarafından da çok seviliyorum; bir zaman dublörlüğünü yapdığım Brigitte Bardot'ya benzemekden hiç hoşlanmıyorum, görüyorsunuz ki ben ondan çok güzelim; B.B. nin eski sevgilisi Sacha Diestel de burada, onunla da görüşeceğim» demişdir (Hürriyet Gazetesi).

Brigitte Bardot'ya benzemekden hoşlanmadığı söyleyen güzel Lady Chinchilla'nın İstanbula gelişini İstanbul basını çok sönük bir ilgi ile aksettirmişdir. Kendisinden ancak bir iki gazete bahsetmişdir. Fakat 1963 mayısının ortalarında, Tepebaşındaki Cumhuriyet Gazinosu Paviyonunun büyük ilânlarında İstanbul halkına Lady Chinchilla'nın, sinema ve televizyon âleminin 1 numaralı «Strip-Tease», (Çırılçıplak soyunma» yıldızı olarak sahneye çıkacağı bildirilmişdir (mayıs 1963).

CHURCHILL (Alfred) — İstanbulda Türkçe Cerîdei Havâdis Gazetesinin kurucusu ve sâhibi olub «Gerîdeci» lâkabı ile anılan William Churchill'in (Vilyam Çörçil) oğlu; basının ölümünden sonra gazete kendisine kalmışdır. Hayatı hakkında bilgi edinilemedi (B.: Churchill, William; Ceridei Havâdis).

CHURCHİLL (William) — Türkce yarı resmî Cerîdei Havâdis gazetesinin kurucusu ve sâhibi bir İngiliz; basın târihimizde «Cerîdeci Çörçil (Churchill)» lâkabı ile meşhurdur; hayatı hakkında pek az şey biliniyor. Hicri 1252 de (milâdî 1836 - 1837; ki o tarihde henüz İstanbulda gazetesini kurmamışdır). «Çörçil Meselesi» denilen bir vak'anın kahramânı olmuşdu. İngiltere tâbiyetinde olan William Churchill, Kadıköyünde avda gezerken (o tarihde Kadıköyünün büyük bir kısmı kırlıkdır) kuzusunu otlatan bir Türk çocuğunu kazâen yaralamış, ve halk tarafından yakalanarak hakaaret görmüş ve dayak yemişdi. İngilterenin İstanbul elçisi Ponsonby meseleyi büyüterek elçilikden çekilmeye kadar vardırmış, Londra sefirimiz Nuri Efendi de İngiltere hâriciyesi ile temas ederek, hâdisenin âdî bir zâbıta vak'ası olduğunu, ortada iki devletin siyasî münasebetleri ile ilgili bir şey bulunmadığını anlatmış, fakat İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Palmerston'dan bu hakikati kabul yollu bir cevab alamayınca Osmanlı Devletinin İngiltereye tarziyesi yerinde Hariciye Nâzırı Mehmed Âkif Paşayı azledilmişdi.

Vak'anüvis Lütfi Efendi 1262 (milâdî 1846) yılı vak'aları arasında Cerîdeci Çörçil'in ölümünü şu satırlarla tesbit ediyor:

«Takvîmi Vekaâyi'den sonra Türkce gazetelerin birinci Cerîdei Havâdis nam gazetenin müessisi İngiltere teb'asından meşhur Çörçil zümrei mahallei hâmûşâna dahîl oldu. İâne olarak hazînei celîleden aylık muhasses maaşı ile gazetenin tab'ı neşri oğlu Alfrede ihâle edildi».

CHURCHİLL (Sir Winston) — (Doğumu 1874); İngiliz devlet adamı, İngiltere başvekillerinden, İkinci Cihan Harbinin en büyük şöhretlerinden biri; biri siyâsî hayatının ilk parlak safhasında 1910 da, diğeri de siyasî hayatdan çekildikden sonra 1959 da iki defa geldi. İlk gelişinde, ki Balkan Harbinin az öncesine rastlar, İngiltere dâhiliye nâzırı idi. O devrin pâdişahı Beşinci Sultan Mehmed Reşadın başmâbeyincisi Lütfi Simâvî Bey bu ziyâreti hatıraları arasında kısaca şöyle anla-

tıyor:

«3 eylûl 1326, Dolmabahçe Câmiinde selâmlık resminden sonra yedi çifte kayıkla Topkapu Sarayına gidildi. Selâmlıkda hazır bulunan İngiltere dâhiliye nâzırı mister Churchill ve madamasını zâtişâhâneye takdim ettim, pâdişah kendilerine iltifatkârâne bir kaç söz söyledi».

Büyük siyâset adamı ikinci seferinde 5 ağustos 1959 çarşamba günü Yunanlı milyarder armatör Onassis'in «Meşhurlar Yatı» diye anılan Christina yatı ile geldi ve ertesi perşenbe günü de aynı gemi ile ayrıldı, aşağıdaki notlar 6 ve 7 ağustos tarihli Yeni Sabah gazetesinden alınmışdır:

«Sir Winston Churchill ve soprano Maria Callas'ı getiren Yunanlı armatör Onassis'in yatı, dün saat 12 de limanımıza gelmiş ve doğruca Büyükadaya giderek, orada demirlemiştir.

«Geminin limana girdiği andan itibaren etrafında meraklıların teşkil ettiği bir sandal ve motör çemberi meydana gelmiştir.

«Onassis'in şeref misafiri Sir Winston Churchill'den başka, yatta, soprano Maria Callas (Onassis'in mâşukası) ve kocası, Mrs, Sandys, Prof. Garafilides ve zevcesi. (Bu bayan Garafilides, armatör Onassis'in ablasıdır.) Churchill'in hususî kalem müdürü ve 10 yıllık dedektifi bulunmaktadır.. Öğle yemeğini müteakib yat, saat 15.30 sıralarında Büyükadadan hareket etmiş ve Dolmabahçe önünde demirlemiştir.

«Onassis'in gemide bulunan İtalyan yapısı dört kişilik lüks otomobili karaya çıkarılmış, ve Churchill ile kendisine refâkat edenler meraklıların teşkil ettiği kalabalık arasından güçlükle ilerliyerek otomobillerine binmişlerdir. Bu arada hayli yorgun görülen Sir Winston Churchill parmakları ile halka meşhur «V» işâretini yapmaktaydı. Bu seyahat sırasında rahatsızlanmış bulunan yaşlı devlet adamı, yorgunluğu sebebiyle gazetecilerle konuşmak istememiştir.

«Ayasofya Müzesini gazmişler, Ayasofyanın kubbesi üstüne çıkarak oradan Sultanahmed Camiini seyretmişlerdir. Geceyi yatda geçiren W. Churchill ertesi gün dışarı çıkmamışdır. Refikası Topkapusu Sarayı Müzesini gezmişdir. Rum ortodoks Patriki Athenagoras, Onassis'in dâvetlisi olarak o gün öğle yemeğini yatda Churchill ile berâber yemişdir. Christina yatı ile Kavaklara kadar bir Boğaz gezisinden sonra gemi Marmaraya açılıp İstanbuldan ayrılmışdır».

CILLIK — Argo lâf; hemen dâimâ «cıllığı çıkmış», yahud «cıllığını çıkarmışlar» şekillerinde kullanılır: «çok yıpranmış, çok eskimiş, kullanılamayacak hâle gelmiş» anlamınadır, fuhuş yolunda da ise «cıllığı çıkmış» gaayetle mübtezel bedbahtlar; «cıllığını çıkarmışlar», bir kaç kişi tarafından uğradığı şenî tecâvüzde vahşiyâne hırpalanmış mazlûm ve mağdurlar hakkında kullanılır. Misaller:

Yatsudan sonra ehâli «bize vaat et» dediler.
Çekdiler altına bir cıllığı çıkmış minder

Mehmet Âkif

★ Meyhânede :
İç bâde, güzel sev...
— Bırak o cıllığı çıkmış lâfları be!..

★ Fuhuş yolunda kendilerinin dengi birini tâkibde iki hâneberduş konuşur:
— Çevirip götürelim şunu!
— Bırak cıllığı çıkmışı be, yeni düşmüş arayalım...

★ Biri dehşetle anlatır:
— Tam on sekiz kişiymiş be... asker olsalar iki mangadan fazla... cıllığını çıkarmışlar zavallının, cankurtaranla hastahâneye götürdüler...
— Asmalı bu alçakları...

★ **Ne edeb var ne arı**
Çatlak hayâ damarı
Sürünüb sürtünerek
Dolaşır sokakları
Gören körpe kız sanır
Cıllığı çıkmış karı
Ya bir toy hamurkârı
Yâhud ki bir şıkırdım
Lonca gülü şoparı
Takar kahbe peşine
Bir kaç sarıca arı

Âşık Razi

CIVA — Mâlum mâden; çok aşağı derecelerde donduğu için dâima sıvı hâlinde görülür, çukur kapların dibinden gayri yerinde durmaz, gaayet hareketlidir, kayar, oynar;

Laz kayıkcı kürd hammal

bundan ötürü canlı, tez canlı, hareketli, ele avuca sığmaz, aşırı haşarı kimselere «cıva gibi» denilir; bilhassa oğlan, delikanlı, yetiş-

kin çağda erkekler hakkında kullanılır; misaller: İki iş adamı konuşur:

— İşte bana şu senin Mustafa gibi biri lâzım...

— Hakkın var, cıva gibi delikanlıdır, hemen nazar değmesin...

★ Bir gece hırsızı arkadaşına:

— Bana on dört on beş yaşında iğne deliğinden geçecek cıva gibi bir oğlan lâzım...

★ Bir iş adamı, her arayışında makaamında bulamadığı bir büyük memurdan şikâyetde bulunur:

— Ne zaman gitsem ya seyahatda derler, ya teftişde, cıva gibi adam, yerinde yakalıyabilene aşkolsun...

★ R. E Koçunun bir ağıd'ından (B.: Ayaşlı, Hüseyin):

Koşmaz, uçar
Ele avuca sığmaz, kaçar,
Havadır, cıvadır...

Cıva tabâbetde, bazı cild hastalıklarına, ve vücûdun mahrem nâhiyelerine musallat olup korkunc bir süratle çoğalan ve vücûdün her tarafına yayılan pis bir haşereye karşı merhem îmâlinde; kuyumculukda da altın kaplamacılıkda kullanılır. Evliyâ Çelebi'nin kaydına göre cıvacılar attarlara yamak esnafından iken Onyedinci asır ortasında bir fermanla attarlardan ayrılmış, kuyumculara yamak sayılmışdı. Evliya Çelebi kendi zamanında İstanbulda 5 dükkânda işler 10 nefer civacı olduğunu söyler.

CIVIK — Sulanıp sıvışan, bulaşan madde; sıvık, sıvışık, bulaşık, bulaşğan. Halk ağzında mecâzen, tanıdığına, konuşduğuna musallat olan, iz'âc eden, türlü münasebetsizlik ile etrâfa tiksinti verdiği halde hâlâ duran adamlar hakkında kullanılır; misal: Bir rind adam anlatır:

— Ayak üstü, tezgâh başında bir kadeh rakı içeyim dedim, adını da bilmem mendeburun, o cıvık herif yine orada idi, selâm ver bir türlü belâ, yüz verme, başka türlü belâ, o bir kadeh rakı zehir oldu.

★ Konuşulur :

— Fenâ adam değildir ama, iki kadeh attı mı, cıvır...

— Neresi iyi böyle adamın... «içki güheri âdemi temyîze mehekdir!..».

CIZDAM, CIZDAMI ÇEKMEK — Halk ve külhânî argosunda: «kaçmak», daha doğru «sıvışmak; bâzan «D» harfi yerine «L» ile: Cızlam, cılâmı çekmek de denilir; misal:

Bir kopuk anlatır:

— Bakdım gördüm ki marizleneceğim (dayak yiyeceğim) hemen cızlamı çekdim...

CİBÂLİ — İstanbulun Halic kıyısında, halkının büyük çoğunluğunu ayak takımı teşkil etmekle tanınmış ve kalabalık, kesif iskân bölgesi olagelmiş bir semti.

Semt adını, Fâtih Sultan Mehmed devri kumandanlarından Cebe Ali'ye nisbetle almışdır (B.: Cebe Ali; Cebeciler Ocağı); 1934 Belediye Şehir Rehberinin 8 numaralı paftasına göre Fâtih Kazâsının (ilçesinin) merkez nâhiyesinin Haraccı Kara Mehmed ve Küçük Mustafa Paşa mahallelerinin Halic yalısı kısımlarını ihtivâ eder; ki bu iki mahallenin hemen sınırı üstünde Cibâli adı ile Halic vapurlarının bir iskelesi vardır.

Semt, Abdülezel Paşa Caddesi ile Hisar ardı sokağı üzerinde toplanmışdır; bu iki yol arasında Bizans surlarının kalıntısı ile «Cibâli Kapusu» diye anılır bir kale kapusu bulunmaktadır.

Zamanımızda Cibâliye hüviyetini veren, Tekel İdaresinin burada kurulmuş olan Tütün - Sigara Fabrikası ile bu büyük müessesenin müştemilâtı ve büyük fabrikanın işçileri, ameleleridir.

Abdülezel Paşa Caddesinin bu semtden geçen kısmı bir çarşı boyudur; Unkapanı tarafından gelindiğine göre, sağ kolda Tekel Tütün Fabrikasının bıçkınhanesi, garajı, bir atölyesi ile deposu, ve onun yanında da bir odun deposu görülür. Vapur iskelesine giden birkaç adımlık yol üzerinde altı tane kadar küçük ev, bir terzi dükkânı, bu iskele yolu kavşağından sonra cadde üzerinde beş göz dükkân, iki aşçı, bu aşçıların arasından geçilince deniz kenarında büyük bir odun deposu, bir amele - işçi kahvesi, yine cadde üzerinde sâhile kadar uzanan bir kum deposu görülür.

Caddenin sol kenarında fabrikaya âid lojmanlar, bir kaçı keresteci bir sıra dükkân, bir çeşme, karakol, karakol ile çeşme arasında ve kale duvarı kalıntısı üzerinde Cibâli kapusu, sonra yine çoğu keresteci dükkânları vardır.

Hisarardı sokağına gelince, Unkapanından yüründüğüne göre, sol tarafın büyük kısmını Tekel İdâresinin Kutu Fabrikası ile Tütün - Sigara Fabrikası kaplar, büyük binâlarda kurulmuş büyük müesseselerdir; işbaşı ve paydos zamanlarında işçileri hemen bütün Cibâli sokaklarını doldurur; bu müessese geçildikten sonra, bir eczâhâne ve bir sıra evler görülür.

Unkapanı tarafından gelindiğine göre, Hisarardı sokağının sağ tarafında fabrika lojmanları, bir kahvehâne, bir sıra dükkân, sur kalıntıları, Cibâli kapusu görülür.

Merhum Ahmed Baha Gökoğlu, ancak bir cüzünü neşredebildiği «İstanbul Etnoğrafyası, İstanbul halkını kimler teşkil ediyor» isimli eserinin ön sözünde: «Karadeniz Ereğlilileri Yemiş İskelesi civârını, Bartınlılar Küçükpazarı, Safranbolulular Tahtakaleyi, İnebolulular Azabkapusunu, Samsun, Trabzon ve Rizeliler Cibâli ve Ayakapıyı, Alanyalılar Zindankapısını toplu ve mütekâsif bir halde işgal etmişlerdir» diyor: ki, hakikatde de Cibâli kayık iskelesinden işler sandalcıların hemen hepsi Rizelidir.

1950 senesinde İstanbula gelmiş, büyük şehirde bir ay kadar kalarak ekseriyâ Balıkpazarı Cibâli, Balat, Ayvansaray taraflarında dolaşmış, ve bu kenar semtlerin meyhânelerinde bâdenuş olarak bütün emsâli gibi kalenderâne oyalanmış halk şâiri Âşık Çakır Çavuş, İstanbuldan ayrılır giderken de yanında yol arkadaşı olarak Cibâlili bir dilberi alıp götürmüşdür ki, bize bıraktığı üç parça manzum hâtırasından biri de bu vesîle ile Cibâli üzerinedir:

Cibâlinin dilberi
Tütün sarar elleri
Şekli beşerde peri
Gör Rizeli berberi

Aşçı kayıkcı bakkal
Âhu gözlü lâz çakal
Virme eline sakal
Korsan olur ekseri

Gördün bir gül cemâli
Dirse semtim Cibâli
Benden gitsün vebâli
Al önceden tedbiri

Şöyle bil kavmi lâzı
Aşkbazların haylazı
Saydetmekçün palazı
Akçeden vir haberi

Nazı cilvesi kaba
Sırtda çul çaput aba
Bir kere dirse «Baba!.»
Yoluna verir seri

Kahve iskele başı
Gördüm bir samurkaşı
Onbeş onaltı yaşı
Sevdim ol semenderi

Dedim perçemin sünbül
Davûdi sesin bülbül
Çatma kaşın bir gez gül
Kaçma güzel gel beri

Kiseme ekdim darı
Oldu gönlüm serdarı
Yârimle Üsküdarı
Geçdim bulub rehberi

Dalımda ol güzelim
Nâzik elinde elim
Diyar diyar gezelim
Sazda çıkar peşrevi

Tek geldim çift giderim
Yanımda İskenderim
Seksenlik kalenderim
Geçdim Felek çenberi

Salınmış gezer kol kol
Nigârı civanı bol
Elvedâ ey İstanbol
İstanbol güzelleri

İkinci Sultan Mahmud zamanında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından az önce tanzim edmilmiş bir bostancıbaşı defterinde (B.: Bostancıbaşı Defteleri) Cibâli semti sâhil boyu şöyle tesbit edilmişdir:

«... Yeniçerilerin Tomruk Meydanı - Sarraf Manoel Yahudinin hânesi - Şabcı Bohuraçinin hânesi - Sarraf Lazar Yahudinin hânesi - Attar İsak Yahudinin hânesi - Bezirgân Turuncoğlu Yahudinin hânesi - Çuhacı Sebatay Yahudinin hânesi - Hekimoğlu Yude Yahudinin hânesi - İmam Ahmed Efendinin bir bab yahudihânesi - Attar Yasef Yahudinin hânesi - Benlizâdenin bir bab îrad Yahudhânesi - Hayim Yahudinin hânesi - Hekim Karamanoğlu Yahudinin hânesi - Soğukçeşmeli Ebubekir Efendi ve Ömer Ağanın îradı Yahudhâneler - Cibâli İskelesi - Kayıkcıların Lonca yeri - ve kahvehâne - Mekkizâ-

denin îradı bir bab yahuddhane - ve üç aded kahvehânesi - Hacı Mehmedin îrâdı bir bab yahudhâne - Üsküdarlı Ayşe Hanımın keresteci dükkânları - Efrenc hekimin hânesi - Terzi Manol zimminin hânesi - Saatcioğlu Yorgaki Zimminin hânesi - Çuhacı Yorgi oğlunun hânesi ve kayıkhânesi - Şabcı dâmâdı Knorte Yahudinin hânesi - Şabcı Yako Yahudinin hânesi - Simkeş Yahudinin hânesi - diğer Simkeş Nesim Yahudinin hânesi - Şalcı Apostol Zimminin hânesi - Kuyumcu Dimitri oğlunun hânesi - İpekci Dimitri Zimminin hânesi....».

1826 dan az evvel tanzim edilmiş bu kıymetli vesikada aydın olarak görülüyor ki, zamanımızdan bir buçuk asır evvel Cibâli sahil boyu, bilhassa Unkapanı - Cibâli arası tamamen mûseviler tarafından iskân edilmiş bulunuyordu; lebi deryada mûsevi milki evler arasına da Türkler tarafından gelir kaynağı olarak bir kaç yahudhâne yaptırılmış idi (Yahudhâne, içinde oda oda mûsevî âilelerin barındığı büyük evlere verilmiş isimdir, bugünkü tâbiri ile apartıman; (B.: Yahudhâne). Zamanımızda Cibâlideki mûsevî kolonisi dağılmış, yerini Karadeniz yalısı halkı, bilhassa Rizeliler almışdır. Cibâli ile Ayakapu iskelesi arasında ise, deniz kenarında mûsevî meskenleri arasında çoğunlukla rum evleri bulunmaktadır. Cibâli iskelesi yanında da kayıkcılar loncası ile bir kayıkcı kahvehânesi, az ötesinde deniz kenarında üç kahvehâne daha görülmektedir.

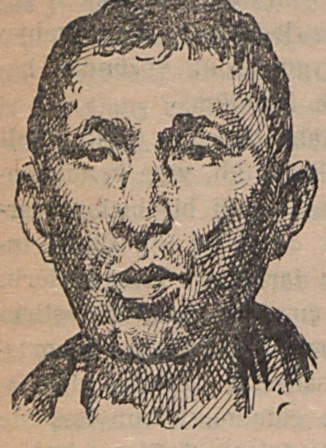
CİBÂLİ ÇALGILI TULUMBACI KAHVEHÂNESİ — İkinci Abdülhamid devrinin namlı tulumbacı kahvehânelerinden biri idi; ramazanlarda çalgılı kahve olurdu (B.: Çalgılı kahveler); 1314 de (1896-1897) benim Tersâne Haddehânesinde bulunduğum sıralarda, Cibâlide oturur bahriyeli arkadaşlarımızın teşriki ile burada çalgılı kahveyi ben tanzim ettim; ve ilk defâ da bu vesîle ile gittim gördüm; Cibâli vapur iskelesi dibinde bir kahvehânedir, son zamanlara kadar da o dükkân yine kahvehâne idi. Lâkin o yıl, mesleğim icâbı başında bulunup işletemedim; yeni açmış idim ki, ramazanın ilk günleri çok çirkin bir iftirânın kurbânı oldum; bir fitne nigâh zâlim zenâne yüzünden hapsedildim; mahbesimin pençeresi Haliç üzerine idi, geceleri karşıdan çalgı sesini işitdikçe içimi çeker ağlar idim. Ramazanın yarısı olmadan çalgı sesleri kesildi, sonra öğrendim ki, o kadar emek verip hazırladığım çalgılı kahve işletilememiş, bir uygunsuzluk yüzünden kapatılmış, ona da çok üzüldüm.

O tarihde bu kahvehânenin sahibi, Deli Hârun adında bir Gürcü idi, yine kendi cinsinden güzellikde resim gibi bir bıçkını vardı, delikanlının adı da Reşid idi, Cibâli tulumbacıları ve karşı tarafdan Tersânelilerin uçarıları, ustası ile çırağının adını birleştirip bu kahvehâneye Hârun Reşid adını koymuşlardı, Cibâli kahvehânesine gidelim demezler: «Hârun Reşide gidelim, Hârun Reşidde idim, Hârun Reşidde falanı gördüm» derlerdi (B.: Hârun, Deli). Bir ara İstanbuldan uzaklaşmış, Kirmastiye gitmiş, vak'a o zaman cereyan etmiş; şöyle ki, Gürcü Reşid ustasından izin alarak bir Cuma günü bir takım uygunsuz yâran ile Kâğıdhâneye gitmiş, akşamı da kahvehâneye yahud odalarına dönmemiş, bir kaç gün sonra güzel delikanlının uryan cesedini Cendere Boğazında ıssız bir yerde çalılıklar arasında dört yerinden kamalanmış olarak bulmuşlar. Uzun tahkikatdan sonra, kaatilinin Kürd İbrahim isminde bir sırık hammalı olduğu meydana çıkmış; Reşidin katli üzerine de Deli Hârun hakikaten tecennün ederek Toptaşı Timarhânesine girmiş (B.: Reşid, Gürcü).

Lebi deryâda güzel kahvehâne idi. Halicin dâimâ hareketli manzarasını seyr ile insan saatlerce oturabilirdi. Eğer aldanmıyor isem Deli Hârun müşterilerine esrar da içirirdi, onun için içeriye yabancıyı asla sokmaz, bir behâne bulur, kapudan savardı.

Vâsıf HİÇ

CİBÂLİ FIRINI CİNÂYETİ — 29 aralık 1945 gecesi işlenmiş bir cinâyetdir; bir zamanlar bu fırında hamurkârlık yapmış 26 yaşında Bandırmanın Sığırdibi köyünden Ali Özdemir adında boşda gezer bir bekâr uşağı, aynı fırında çalışır iken tanışdığı 72 yaşında Ali Ümitler adında bir ihtiyarı parasına tamah ederek başına kahve değirmeni ile vurmak suretiyle katletmişdir. Vak'a İstanbul gazetelerinde «Korkunç Cinâyet», «Vahşiyâne Cinâyet» gibi serlevhalarla yayınlanmış ve büyük şehirde bilhassa fırınlarda çalışanlar arasında geniş ölçüde heyecan uyandırmışdır.

Kaatil Ali Özdemir
(Resim: S. Bozcalı)

Vak'anın gazetelerden derlediğimiz tafsilâtına kaatil cinâyete anî bir kararla sürüklenmişdir. Bandırmalı genç hamurkâr ayrıldıkdan sonra Miralay Kâzımbey sokağındaki fırın kapanmış, fırında yatıp kalkan uşaklar dağılmış, yalnız ihtiyar hamurkâr Ali Ümitler bekci olarak fırın odasında yatmaktadır. İhtiyar fırında çalışanlarca paralı adam olarak bilinmekte, ve paralarını da odadaki sandığında saklar sanılmaktadır. Vak'a akşamı ortalık kararmak üzere iken perişan bir halde bulunan Ali Özdemir, Ali Ümitlerden bir az para istemeye gelmişdir. Bu ziyaredden memnun olan Ali Ümitler: «İyi ettin de geldin, zaten fırını kapayacakdım, yemeği beraber yeriz, misâfirim olursun» demiş, ve genci içeriye aldıktan sonra kepenkleri indirip fırını kapamışlar, fırın üstündeki bekâr odasına beraberce çıkmışlardır. Gene misâfirine kahve pişirib ikram eden Ali Ümitler, mevcud nevâlesi ile bir yer sofrası kurmaya hazırlanırken, gözleri sandığa saplanmış olan kaatil anî bir karar ile: «Ali Baba, sen yorulma, sofrayı ben kurayım..» demiş, ve orada duran bir kahve değirmenini eline alarak: «Ne güzel değirmen..» demişdir, ihtiyar da: «Babamdan miras kaldı..» cevabını verirken birden Ali Ümitlerin üstüne atılmış ve ihtiyarın başını kahve değirmeni ile vura vura parçalıyarak onu öldürmüşdür. Sonra hemen sandığı açmış, içinde bulunan altıyüz lira kadar bir parayı, ve ihtiyarın cebindeki altın saatini almışdır. Üstü başı kan içinde kaldığı için sırtına da Ali Ümitlerin paltosunu giymişdir. Aşağıya inerek kaçmak üzere iken, içerdeki gürültüyü işiden ve meraklanan civardaki esnafdan bir kaç kişinin fırın kapusu önünde toplandığını anlamış, ne yapacağını şaşırarak yine yukarıya çıkıp gözüne ilişen bir hasırın içine girmiş, gizlenmişdir. Dışardakiler de karakola haber vermişler, ve gelen polislerle beraber fırına girdiklerinde feci şekilde katledilmiş ihtiyarın cesedi ile karşılaşmışlardır. O sırada hasırın duruşundan ve hafifçe kımıldamasından şüphelenilmiş, hasırı devirip açdıklarında da kaatili yakalamışlardır.

İhtiyar hamurkâr - bekciyi sırf parasına tamah ederek öldürdüğünü itiraf eden Ali Özdemir, kısa süren bir muhâkemeden sonra idâma mahkûm olmuş ve 1947 senesinde Sultanahmetde asılarak îdam edilmişdir.

İdam hükmünün verildiği gün mahkemeden çıkarken kendisi ile konuşmak isteyen Yeni Sabah gazetesi muhabirine şu sözleri kriminoloji ilmi bakımından son derecede şâyânı dikkattir: «Yalvarırım bana bir şey sormayın.. çünki bu vahşî hâlimi, bu kara düşüncelerimi kaybetmek istemiyorum..» demiştir.

CİBÂLİ FIRINI SOKAĞI — Haliç Fenerinin Haraccı Kara Mehmed Mahallesi sokaklarındandır; Salihpaşa sokağı ve Mürşid sokağı dörtyol ağzı ile Üsküblü Caddesi arasında uzanır, Cibâli Mescid sokağı ile de kavşağı vardır. Bir araba geçecek genişlikde, paket taşı döşeli, kavisli, üzerinde ikişer katlı ahşab ve kâgir evler bulunan bir yoldur; 1 kahvehâne, 2 bakkal, 1 gazocağı tâmircisi, 1 oto tâmircisi, 2 lokanta, 1 kunduracı, 1 terzi, 1 halı-dikiş makinesi mağazası ile küçük bir çarşı boyudur; kapu numaraları 1-31 ve 2-32 dir (Mart 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CİBÂLİ İLK OKULU — Adını taşıdığı semtde Kanısıcak sokağındadır; bağçesi ile birlikte 1900 metre kare bir arsada inşâ edilmiş iki katlı beton bir binâdır; 1939 yılının 29 ekim günü 63. İlk Okul adı ile açılmışdır. İstanbul 12. İlk Okul ile müdür ve öğretmenleri ayrı olmak üzere müşterek tedrisat yapmaktadır. Okul on dershâneli ve çift tedrisat yapmaktadır; 1000 öğrencisi, 21 öğrenmeni ve 4 hademesi vardır. Yardım derneği çok faal olup kiymetli ders araçları sağlamışdır. 25 kadar yoksul öğrenci beslenme eğitimine tâbidir. 600 ciltlik bir öğretmen kitablığı, ayrıca sınıf kitablıkları vardır. 200 kişi alır bir temsil - konferans salonu bulunmaktadır. 1961-1962 ders yılı sonunda 149 mezun vermişdir; aynı ders yılı içinde öğretim kadrosu-

nu şu zatlar teşkil ediyordu:

Lütfi Dolkay (müdür), Âmil Baysal (müdür yardımcısı), Elçin Manisalıoğlu, Ekrem Manisalıoğlu, Neclâ Aybar, Güler Gümsoy, Halide Gülseçen, Sadık Targul, Aslan Özcan, İsmail Cengizoğlu, Sabahat Cengizoğlu, Nazmiye Akman, Zâhide Kocabaş, İlhan Osmançelebioğlu, Mutiye Seçkin, Sıdıka Akgül, Resmiye Yükselir, Suat Karaçelebi, Ayşe Akyel, Salih Akyel, Oğuz Güler.

Hakkı GÖKTÜRK

CİBÂLİ KAPUSU — İstanbulun Bizans kalıntısı meşhur surlarının Haliç kıyısındaki kapularından biri, eski adı «Potci Kapusu» idi. Surların her tarafı gibi pek harab bir haldedir; 1943-1944 arasında bir kuşbaz kapu içine kafesler asarak burasını bir dükkân gibi kullanmakda idi, kendisi ile görüşdüğümüzde: «İşler kesad, kuşbazlıkda iş kalmadı, iki cins güvercinim var, onları da sattıkdan sonra boş kafesleri bile götürmiyeceğim, burada bırakacağım» demiş idi.

Bu kapu adını Cebe Ali Beyden almış, ve sonra bütün semt bu ismi taşır olmuşdur.

CİBÂLİ KAPUSU MESCİDİ — (B.: Osmanzâde Mescidi).

CİBÂLİ KAPUSU SANDIĞI, CİBÂLİ KAPULULAR — İstanbulun ikinci sınıf yangın tulumbası sandıklarından; Osman Cemal Kaygılı merhum 1936 da bize verdiği bir notda; «Cibâlikapuluların en parlak zamanları 1902-1903 arası, meşhur Borucu Hasanın o sondıkda bulunduğu zamandır ki, reisleri de Arab Zîver idi; 1936 da Arab Zîver hayatda ve doksan beş yaşında idi. Cibâli kapuluların en yaman komşu rakibleri Fener Patrikhâneliler idi» diyor.

Cibâli kapuluların nâraları: «Yıldızı bol Cibâlikapulu» idi. (B.: Tulumbacılar).

«CİBÂLİ KARAKOLU» — Memleketimizde, bilhassa İstanbulda çok meşhur olmuş bir komedi. Evvelâ Yunanlılar, Pierre Weber'in «Düğün Gecesi» adlı komedisini, «Tatlı Eleni» ismi altında adapte etmişler; daha sonra bu eser Türkçeye tercüme edilerek Refik Kordağ ve Muammer Karaca tarafından «Cibâli Karakolu» olarak adapte edilmiştir.

Piyes oynanmaya başlandığı sırada, herkesin, haklı olarak merakına mucip olan şey, eserin ismi olmuştu; niçin «Cibâli Karakolu» da başka bir semtin karakolu değildir. Karaca; «Bakın ismi nereden mülhem olarak koydum; enteresandır». diyerek bunu bize şöyle izah etti: Emniyetten Şehir Tiyatroları Müdürlüğüne atanmış olan Orhan Hançerlioğlu ile Raşid Rıza arasında, bir gün, tiyatroda bir münakaşa olur ve Hançerlioğlu büyük sanatkâr Raşid Rıza ile âmirâne sertce konuşur, bunun üzerine sinirlenen Raşid Rıza: «Bana bak, kendine gel, burası Cibâli Karakolu değil» der. Bu söz de, tiyatro sanatkârları arasında cinaslı tekerleme hâline gelir.

Aslında, İstanbulda «Cibâli Karakolu» diye bir teşkilât olmayıp Cibâli semtinin küçük bir komiserliği vardır. Fakat bu piyes halk arasında o kadar meşhur olmuştur ki, hâlâ, resmî evrak bile bu komiserliğe «Cibâli Karakolu» adresiyle ulaşmaktadır.

İlk defa 1954 senesinde, Taksimdeki eski Maksim salonunda sahneye, Muammer Karaca tarafından, 15 günlük bir ara piyes olarak konulan «Cibâli Karakolu», «promiyer» inde bazı aksaklıklar dolayısiyle tutulmıyacak gibi görünmüştür. Ertesi gece kulise gelen, merhum Ekrem Reşit Rey, birkaç tavsiyede bulunmuş ve «bu, en fazla oynıyacağınız piyes olacaktır» demiştir. Hakikaten, 1962 senesine kadar fasılalarla ve değişikliklere uğrayarak, 2500 defadan fazla temsil edilmiştir, ki, büyük muvaffakıyettir.

Türkçeye adapte edilirken, bir emniyet âmiri üzerine teksif edilen piyes, aslında, kokot bir kadınla âşığı arasında geçen basit bir vodvildir.

Birinci perdesi, Sarıyer Halkevinde; ikinci perdesi, Cibalide bir apartımanın yatak odasında ve üçüncü perdesi de Cibali Karakolunda geçen bu 3 perdelik komedide, komiser Câfer Sabbah rolünü Muammer Karaca emsalsiz muvaffakiyet ile oynamışdı (1962).

Halûk AKBAY

CİBÂLİ KIZ ORTA OKULU — Vefâda Himmet sokağındadır; okul önce 1936-1937 öğretim yılı başında Fatihte Haydar Caddesinde Bostan sokağında Hatice Özkaptana ait 9 numaralı binada açılmışdır; bu binanın çatı kısmında çıkan yangının tarihi olan 2 şubat 1945 e kadar orada kalmışdır.

Yangından sonra tedrisat kısa bir zaman için durmuş, ve bu orta okul 1 mart 1945 de, kapatılmış olan Hayriye Lisesinden 64. İlk okula intikal eden Horhor Caddesinde (Baba hasan alemi mahallesinde) 164 numaralı konakda tedrisâta başlamışdır; 1 nisan 1953 de bu konak istimlâk edilmiş, Cibâli Kız Orta Okulu ikinci bir göç ile Atatürk Bulvarı üzerinde bulunan Atatürk İlk Okulu binâsına taşınmışdır; hâlen bu binâda bulunmaktadır ve yalnız öğleden sonra öğretim yapılmaktadır; binâyı sabahları ilk okul işgal etmektedir.

Öğrenci sayısı 750 olup her ders yılı sonunda 60-80 arasında mezun vermektedir; öğretim kadrosu 20 maaşlı ve 7 ücretli olmak üzere 27 muallimdir. (1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CİBÂLİ MESCİDİ — (B.: Sivrikoz Mescidi).

CİBÂLİ MESCİD SOKAĞI — Haliç Fenerinde Haraccı Kara Mehmed Mahallesi sokaklarından; isimsiz bir yol ile Cibâli Fırın sokağı arasında uzanır, başka bir isimsiz yol ile kavşağı vardır (1934, Belediye Şehir Rehberi, Pafta 8). Bir araba geçebilecek genişlikde, kaba taş döşeli bir sokakdır; 2-3 katlı evlerinin çoğu ahşabdır (Mart 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CİBÂLİ MEYHÂNELERİ — Cibâli semti kadimdenberi bekâr uşağı pek çok olan avam yatağı ola gelmişdir, bundan ötürüdür ki semt, bilhassa yakın geçmişde meyhâneleriyle meşhurdur. Yukarda da kaydettiğimiz gibi bu meyhânelerin müşterileri tulumbacılar, beygir ve araba sürücüleri,fırın hamurkâr ve tablakârları, kayıkcılar, gemiciler, kalafat ameleleri, bu gibilerle ülfet ve muhabbetten zevk alır efendiden beyden bıçkın meşreb ve külhânî tıynet kimselerdi. Cilâli meyhânelerine pek yakın olan Ayvansaraydaki Loncadan saz takımları köçek oğlanlar getirtilir, pek curcunalı bir hava altında içki âlemleri yapılırdı. Bu meyhânelerin en büyüklerinden biri olan Haleblioğlu'nun Meyhânesi Cibâli Yenikapusunda, hâlen bir harâbe hâlinde bulunan Cibâli Yenikapusu Hamamının hemen yanında idi, bâzı huvarda beyler gece hamamı kapatırlar, meyhânedeki sâzendeleri ve köçekleri ve ayak takımından içki yârânını oraya kaldırıp, hattâ meyhânenin sakî oğlanlarını götürüp tâ besabah devam eden göbektaşı sofraları kurdurturlardı. Semtin azılı kabadayıları ve tehlikeli hafiyeleri de bu âlemlere katıldıkları için kimse ses çıkaramazdı. Koltuk meyhâneleri pek çokdu; fakat gedikli meyhâne olarak Cibâlinin beş büyük şöhreti vardı, isimleri Haleblioğlunun Meyhânesi, Laşkonun Meyhânesi, Kasâvet, Anastaşın Meyhânesi, Yahudi Ayoda'nın Meyhânesidir. Hepsi usta aşcıları, mahbub çırakları, türlü mezeleri, müşterilerine aşırı ikramları ile meşhurdu.

Üsküdarlı halk şâiri büyük kalender Âşık Râzinin aşağıdaki manzumeyi Cibâlideki Haleblioğlu Meyhânesi için yazdığını tahmin ediyoruz:

Haleblioğlu bu kebir meyhâne
Hizmetde sâkiler olmuş pervâne
Hûban ile dolu baksam ne yâne
Şerâbı erguvan kıldı mestâne

Âşıkı sâdıklar kurar meclisi
Mâşuklarsa gönül tahtı celîsi
Samur kaşı şâhin başı tellisi
Lâ'li lebin içen olur dîvâne

Harâbât ehliyiz bî havfü pervâ
Kaanunu aşk üzre bizdeki dâvâ
Gel eyle sâki destinle irvâ
Düşmüşüz ayâğa biz yâne yâne

Getir sâki bize nuklü bâdeyi
Raksa çık rakkaas al çalpâreyi
Şâd idin şu dili pâre pâreyi
Âferinler olsun pîri mugaane

Puthâne mi disem meygede midir
Kandiller uyansın işret demidir
İndir kepenkleri meydancı indir
Sabahlamak gerek be mahremâne

Siyahçerde dilbaz kaddi şemşâdı
Gaayet ile bıçkın kartal kanâdı
Evrenşah denilen çeşmi cellâdı
Sevdim bir şûhi ki kara çingâne

CİBALİ SET SOKAĞI — Halic Fenerinin Abdi Sübaşı Mahallesindedir; İncebel Sokağı ile Tabakyunus Sokağı arasında uzanır; İncebel Sokağı tarafından gelindiğine göre iki kişinin yanyana ancak geçebileceği kadar dar, dik yokuş ve toprak yol olarak başlar; bir yanı dik duvar, öbür yanı dik uçurum, toprak bir meydancığa kavuşur, oradan Tabak Yunus Sokağına kavuşur. (Mart 1963)

Hakkı GÖKTÜRK

CİBÂLİ TEKEL TÜTÜN - SİGARA FABRİKASI — Osmanlı İmparatorluğunun dış borcları kangren hâlinde bir mâlî yara olunca kurulan Düyûnu Umûmiye İdâresi Türk tütünlerinin işletme inhisarını «Tütün Rejisi» adı altında bir Fransız şirketine vermiş idi, bugünkü bu tekel fabrikasının esası 1883 de o şirket tarafından kurulmuşdur.

Cibâlînin seçilmesi, o devirde tütün atelyelerinin, bilhassa Tütün Gümrüğü (Eminönü ile Unkapanı arası) denen yerde toplanmış bulunması ve işçi olarak çalışacak fakir ehalinin bu muhitte toplanmış olmasıdır. Kırk sene kadar Fransızların işlettiği fabrika, Cumhuriyetin ilânından sonra, bu şekildeki imtiyazların kaldırılması meyanında, 1 Mart 1925 tarihinde Devlet İnhisarları İdaresi altına girdi.

Fabrika, kurulduğundan itibaren uzun müddet sadece tütün işlemiş, 1900 senesinde sigara imâline başlamıştır. Esasen ilk sigara makinası da Durant adında bir Fransız tarafından 1875 tarihinde, bugünkünün temeli olan ve ancak saatte 1500 sigara saran, daha mükemmili ise 1900 senesinde yapılmıştır. İlk senelerde günlük ihtihsali 8000 kilo sigaralık tütün olan fabrika, İstanbul piyasasındaki her nevî ile hususî siparişe göre sigara imâl eder. Bugünkü günlük istihsali ise 47.000 kilo sigarayı bulur, ki bu da memleket ihtiyacının üçde birini, İstanbul ihtiyacının hemen hemen tamamını karşılar.

Fabrika, 8,300 m² lik geniş bir araziye yayılmış, her biri dörder katlı olan A, B, C binalarından müteşekkildir. Bunlardan A binasında tefrih ve harman işleri, B binasında sigara yapımı ve paketleme işleri, C binasında ise fabrikanın sosyal işleri yapılan fabrika, Müdürlüğe bağlı olan İmâlât, Bakım ve İdâre Şeflikleri şeklinde teşkilâtlanmıştır. İmalât Şefliği; tefrik, harman, kıyım, sigara yapımı, paketleme, ambalâj ve sevk işlerini, Bakım Şefliği; tamirat ve sandık yapımı işlerini, İdare Şefliği ise emniyet ve idare işlerini organize ederler.

Fabrikanın, dakikada 1280 sigara kesen 69 sigara makinası, 48 poşet paketleme makinası ve 3 tane de filtre makinası vardır. Bu filtre makinaları ithal edilen filtreleri keserek sigaralara eklerler. Fabrikanın yanında ki bir kutu fabrikası, bazı sigaraları paketlemede kullanılan kutuları imâl eder. Fabrikada bütün bu işleri gören 2450 kadar işçi ve 80 memur vazifelidir. Bunların saat ücretleri 160-350 kuruş arasında değişir. Fabrikada bir de, işçi çocukları için çocuk yuvası vardır.

Fabrikanın sigara kâğıdı ihtiyacının yarısını İzmit Kâğıt Fabrikası karşılar, yarısı haricden temin edilir; 1962 de Hindistandan alınmaktaydı (temmuz 1962)

Özay ASLAN

Kıymetli roportaj yazarı merhum Cemaleddin Bildik (B.: Bildik, Cemaleddin), 1948 senesinde Akşam Gazetesinde şu notları neşretmişdir:

«Tekelin Cibalideki fabrikasını gezerken insanın bakdıkça bakmak istediği ve dalıp kaldığı en enteresan yeri, sigara yapan makinelerdir. Tütünün o incecik rule kâğıtlar içine dolarak sarılması, yapışması, kilometreler boyunca uzun sigaraların aynı makinede kesilmesi ve paketlere dolması seyrine doyulmaz bir şeydir.

«Altmışbeş senelik bir mâzisi olan fabrika müdürü Sami Sunal şu mâlûmâtı verdi.

— Bu fabrika, memleketimizdeki sanayi müesseselerinin en eskilerinden biridir, 1883 de kurulmuştur. O zaman günde ancak 1 - 2 bin kilo tütün işlenirmiş. Eski Reji şirketi istihlâkin artması üzerine fabrikaya bazı ilâveler yapmış. Fakat 1925 te şirket lâğvedilip devlet inhisarına geçtikten sonra fabrikanın istihlâke cevap veremediği görülmüştür. Nihayet tevsi ve ilâvelerle fabrika bugünkü şekle getirilmiştir. Şimdi ise günde 30,000 kilo tütün işlenmektedir.

«İlk defa fabrikada ölçdüm, bir sigaranın boyu 68 milimetredir. Çünkü günde 30 bin kilo tütün işleniyor. Bir kiloda 1000 sigara vardır. Günde 30 bin kilo tütün işlendiğine göre günlük sigara istihsali 30 milyon aded olur; bunları uc uca ekler isek 68 milimetreden 2,040,000 metre eder.

Ankara - İstanbul yolu 577 kilometre 577,000 metre olup Cibali fabrikasındaki sigara imalâtı ekspresten süratli yol almaktadır. Yani ekspres Ankaraya gidinciye kadar, sigaranın ucu Ankaraya vararak dönmekte, bir daha gitmekte ve İzmite kadar avdet etmektedir!

«Evvelce günde 1 - 2 bin kilo tütün işlenirken şimdi 30 bin kilo tütün işlenmesi, şüp-

hesiz, sigara içenlerin çoğaldığını ifade eder. Bıyığını burup, evlenmeden ve kendi başına buyruk olmadan sigara içmek son derece ayıptı. Kadınlardan ise sigara içenleri nadirdi. Şimdi ise gençler daha ortaokul çağındalarken sigara içmeğe başlıyorlar. Kadınlarımız da daha genc kızlıklarında sigaraya başlıyorlar. Bu arada sigarayı bir moda telâkkisile içenler de vardır.

«Bu farkın bir sebebi de şudur ki Reji idaresi zamanında kaçak tütünle sigara saranlar da vardı, hazır sigara sarfiyatı onun için azdı.

«Sigara imalâthanesinden sonra enfiye imalâthanesine giderken çuvallar dolusu tütün yaprağı damarları görerek bunların ne işe yaradığını sordum, enfiyenin, puroluk tütünlerden çıkarılmış bu kuru damarların toz haline getirilerek yapıldığını öğrendim; ve yine öğrendim ki bizde, enfiye sarfiyatı ayda 3-4 yüz kilo etrafında imiş; sigara sarfiyatı artmış, enfiye tiryakiliği 10 - 15 yıl evvelki halini muhafaza ediyormuş.

Hayli geniş bir sahayı kaplıyan fabrikada, kutu kısmı hariç, 2162 işçi vardır. Fabrikanın 16 kişilik bir de mükemmel itfaiye teşkilâtı vardır.

İtfâiyeye işçilerden de 20 kişilik bir yardımcı ekip verilmişdir. Fabrikanın her tarafı elektrikli düğmelerle itfaiye salonuna bağlı bulunmakta, herhangi bir yerde yangın olunca bu düğmelere basmak, itfaiyeyi çağırmak için kâfi gelmektedir. Hattâ o düğmelere basılınca müdiriyet odasındaki ampul de yanmaktadır. Bu suretle yangın, saniyesi saniyesine fabrikanın en mesul idarecisine de haber verilmiş oluyor.

1500 ü kadın 662 si erkek 2162 işçisi bulunan Tekelin Cibali sigara fabrikasını; imalâthaneleri, hastanesi, çocuk yuvası, bakkaliyesi, okulu, itfaiye ve spor teşkilâtı, sendikası, lokantası vesairesi ile, ve emniyet teşkilâtı ve memur kadrosile âdetâ 2500 nüfuslu bir küçük kasabadır.

«Birinci, asker ve köylü sigaraları gibi zarf paketler içindeki sigaraları makineler dolduruyor. Mukavva kutulardaki sigaralar da kadın işçiler tarafından elle doldurulmaktadır. Paket dolduran genç kızların bir makine sürati ile çalışmaları seyredilmeye değer. Kızlar, sigaraya süratle el atıp bir avuç alıyor ve çarçabuk hizalayarak pakete koyuyor. Birer birer saymak yok! Eller alışmış olduğundan 20 sigaradan ne fazla, ne eksik alıyor. Üç işçiyi kontrol ettim, hiç hata bulamadım. Bir kıza günde kaç paket doldurduğunu sordum:

— 3500 paket! diye cevap verdi.

— 3500 paket mi?

— Evet... Fakat bu, fabrikanın bir rekorudur ve rekor da bendedir.

«—Söylendiğine göre en acemisi günde 1000 - 1500 paket dolduruyormuş...

«Paket dolduran kadın işçiler, bazı kayıtlara tâbidirler:

1 — Tırnaklar manikürlü olmıyacak;

2 — Eller, gıcır gıcır yıkanmış ve tertemiz olacak.

3 — Kolanya ve esans kullanılmıyacak...

Geçenlerde Belediye hastanelerinin bozukluğundan bahseden İstanbul milletvekili operatör Mim Kemal Öke'nin Haseki hastanesi hakkındaki ağır sözleri hatırlardadır. Hususî fabrikaları gezen Mim Kemal, bu fabrikalardaki sıhhî teşkilâtın bozuk olduğunu işçi milletvekili Ali Rizaya söylemiş, o da Mim Kemali Cibali fabrikasına getirerek:

— Bir kere de buradaki sıhhî teşkilâtı görün, demiş.

«Fabrikanın 3 - 6 yaşlar arasında 116 çocuğun cıvıldaştığı bir çocuk yuvası vardır; bu yuva için operatör Mim Kemal Öke sıhhî teşkilâtı ve bilhassa çocuk yuvasını, «memlekette nümune olabilecek bir teşkilât» demişdir.»

CİBÂLİ YANGINLARI — Haliç kenarında kale duvarlarının dışında veya içinde çıkan yangınlar, eğer poyraz rüzgârı esiyorsa büyük ahşab şehir eski İstanbul için dâimâ çok tehlikeli olmuş, poyraz şiddetli olduğu zaman da şehrin yarısına yakın kısmını, yarısını kül eden bir âteş âfeti hâlini almışdır ki büyük Cibâli Yangınları da böyle olmuşdur. Haliç kıyısından çıkan ateş kale duvarını kolayca atlamış, gerisindeki sırtlarda sık ahşab mahalleleri derhal sarmış, kol kol ayrılmış, yürümüş, ve sırtların, tepelerin, şehrin üstüne yalım dilleri, ateşden saçaklar hâlinde yayılarak Samatyada Davudpaşa İskelesinden Lângaya kadar Marmara tarafı mahallelerini de silmiş, süpürmüş, kül etmişdir. Tarih kaynaklarımızda tesbit edilmiş bü-

yük Cibâli Yangınları şunlardır:

Hicri 27 safer 1043 (M. 2 eylul 1633) yangını — Bir cuma günü öğleye yakın Cibâli Kapusu dışında bir kalafatcının gemi kalafat ederken yakdığı fundanın rüzgâr şiddeti ile yakınındaki ahşab kayıkhâneleri tutuşdurması ile başladı ve İstanbulun büyük bir kısmını kül eden müthiş ateş âfetlerinden biri oldu; müverrih Naimâ Efendi şöylece anlatıyor: «.. Şiddetli poyraz rüzgârı çıkdığından ateş kale duvarından içeri girib bâzı evlere yapışıp rüzgârdan söndürülemedi, sadırâzam (Tabanıyassı Mehmed Paşa) ve yeniçeriağası ve yeniçeriler yangına gelinceye kadar Ayakapu ve Cibâli Kapusu Küçükmustafapaşa Çarşısı yandı, minâre misâli ateş dili uçar ejder gibi havaya çekilip o tarihde Kara Musa Efendinin oturduğu Hamza Paşa Sarayına ve ona bitişik Yahya Paşa Sarayına yapışdı ikisi de dörder beşer katlı eski binâlardı, çabucak tutuşub bir vechile yanaşmaya kaabil olmayub bir anda yok oldular, ve ateş Âşıkpaşaya doğru yürüyüş Çeşmî Efendinin âsümâna baş kaldırmış muazzam sarayına sirâyet etti, her tarafı lâciverd üzerine altın yaldızlı o müzeyyen sarayı yakdı. Oradan üç kol olub bir kolu Kadıçeşmesi semtlerini yakarak Sultanselim semtine enlemesine ve boylamasına yürüyerek fakir evi ve zengin sarayı ayırd etmeyüb önüne çıkanı kül etti, kibar ulemânın çoğu o semtlerde oturdukları için hepsinin konakları yandı. Yangının bir kolu şehrin deniz kıyısını tuttu, Haydarpaşa ve Üsküblü Camii semtlerine yürüyüb Unkapanına ve Zeyrek Yokuşuna kadar olan yerler yandı. Burada yanyana iki büyük saraydan Kurşuncubaşızâde Mustafa Paşa sarayı yandı, Pirinccizâde Sarayı kurtuldu. Pirinccizâde Yeniçeri Ocağı ağalarındandı, çok zengindi, yeniçerilere pek çok bahşiş dağıttı, onlar da var kuvveti bâzuya verip sarayın ateş yapışabilecek saçaklarını ve tahtabendleri söküp indirdiler. Ateş Zeyrekden dönüp Atpazarına yürüdü. Yangının üçüncü kolu ki orta koldur, Âşıkpaşadan İfrâziyeyi, ve Fâtih Camiinin iki tarafını yakıb Büyük Karamanı, Küçük Karamanı ve Sarachâneyi başdan başa kül etti, oradan Sarıkiraza yürüdü. Pâdişah (Dördüncü Sultan Murad), bütün Bostancı Ocakları, yeniçeriler, vezirler yangına gelmişlerken gayretlere rağmen ateşin dehşeti karşısında âciz kalındı; ateşin durması için niyaz ve duadan gayri yapılacak iş kalmadı. Yeniçeriler Balat semtini Sultanselim ardına kadar korurken beri tarafdan kendi kışlaları olan Yeni Odalar tutuşdu, oraya koşduklarında gördüler ki ateşe yanaşılmakdan kalmış, uzakdan seyrettiler, önce ağa bölükleri sonra yayabaşılar, yatsıda Ortacami ve kışlanın geri kalan kısmı yandı, koca kışla yok oldu, ateş oradan (Yeni Odalar Aksaraydadır) Halıcılar Köşküne, oradan da Mollagûrânîye yürüdü Elhâsıl yangın o gece ve cumartesi günü de devam ederek cumartesi günü rüzgâr durdu, ateş de sâkin oldu. Bunca camiler, mescidler, hamamlar, meskenler yandı mahvoldu. O vakit:

Oldu bin kırk üçde ihrâkı kebîr

mısraı bu yangına hem ebced hesâbı ile hemde lâfzen târih düşürülmüşdür..»

Bu yangın, yeniçeriler ve sipâhilerle onlara takılan İstanbulun hayta ve hezele gürûhunun devlet sözünü ayağa düşürdükleri ihtilâlden sonra olmuşdu ki tarihimizde dalga dalga aylarca süren o ihtilâle Büyük Fitne (B.: Büyük Fitne) denilir. Dördüncü Sultan Murad bu yangından istifâde etmiş, yangının bir kalafat yerinden çıkdığı bilindiği halde tütün tiryâkilerinin yangına sebebiyet verdikleri bahânesiyle evvelâ tütünü, sonra içkiyi şiddetle yasak etmiş, hemen ekserisi ayak takımının toplantı yerleri olan bütün kahvehâne ve meyhâneleri kapatmışdırki bu pâdişahın kanlı istibdad devri bu büyük Cibâli yangını ile başlamışdır (B.: Murad VI.; Tütün Yasağı; İçki Yasağı; Kahvehâne; Meyhâne).

Hicrî 3 şevval 1104 (M. 7 haziran 1693) yangını — Bir pazar günü öğleye doğru Cibâli Kapusu yakınında Karanlık Mescid Mahallesinde tüccardan Ahmedin evinden çıkan ateş bir kaç kola ayrılarak bir kolu Salih Paşa Camiine, bir kolu Zeyrekde Kilise Camiine, bir kolu da Atpazarında Mutaflar (Muytablar) çarşısına kadar gitti, iki bine yakın ev ve dükkân yakdı. Müverrih Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa bu yangında üç mahallenin, ve bu mahallelerde de 11 mescid, büyüklü küçüklü 838 mesken, 98 dükkân, 3 medrese, 1 hamam yandığını kaydediyor.

Hicrî 18 şaban 1130 (M. 17 temmuz 1718) yangını — Bir pazar gecesi, gece yarısından

sonra Cibâli Kapusu dışında Tüfenkhâne denilen mevkîde bir yahudhâneden çıkan ateşle başladı; yahudhâne, içinde oda oda müteaddid musevî âilesi oturan büyük binâlara verilmiş isimdir ki yalnız mûsevîler için yapılır. İstanbulun ilk apartımanlarıdır; bu yangını vak'anüvis Râşid Efendi şöyle anlatıyor:

«.. ateş yalı kenarı ile Unkapanına dek geldikde kale duvarından içeriye sirâyet edip şiddetli poyraz rüzgârı ile kol kol oldu. Bir kol Küçükpazar yolu ile Kantarcılar, oradan Süleymâniye Bîmarhânesi ve Ağakapusu yanına; bir kolu da Vefâ Camii yakınında devrin nişancısı vezir Mustafa Paşanın, esbak sadırâzam Numan Paşanın, ve sâbık Reissülküttab Ebubekir Efendinin konaklarını yakarak Vefâ Camiine, ve bir kolu da Şehzâde Camii etrafını ve minârelerinin külâh ve âlemlerini, cami içine kaçırılmış halkın eşyâsını, ve camiin döşemesini, cami karşısında Eski Odalar denilen yeniçeri kışlasını ve onun yanında acemioğlanlar kışlasını yakdıkdan sonra Çukurçeşme üzerinden Lâleli Çeşmenin alt yanından iki yanında bunca dükkânları, evleri, mescidleri yakarak Küçük Langaya dayandı. Oradan bir kol da Aksaray üzerinden vezir İsmail Paşa, sabık sadırâzam Yusuf Paşa ve sabık sadırâzam Acımazede Hüseyin Paşa saraylarını ve etraflarındaki bütün binaları ve Davudpaşa Camiini yakdı, oradan Altımermere giden caddenin sağını solunu kül ederek Nakşî Efendi türbesinde durdu. Bir başka kol Zeyrek tarafına döndü, şeyhülislâm Ebezâde Abdullah Efendinin hânesi altından Numan Paşanın zevcesi sultanın sarayını yakarak Atpazarına, ve oradan Fatih İmâretine, ve Amıcazâde Hüseyin Paşa türbesine; Aksaraydan ayrılan bir kol Avratpazarına, Kara Mehmer Paşa sarayı üstünden geçib Kocamustafapaşa yolu üstünde Çınar denilen yerde nihâyet buldu. Lâkin bu saydığımız hudud içinde birer ikişer, beşer onar evler ve Sarachâne yanmadı, ateşi durdurmak için bâzı kısımları yıkılarak harab harab olduysa da tamamen yok olmakdan kurtuldu. Bu büyük yangın, eski görülmüş ve işidilmiş yangınların birine benzemeyip Zeyrekde Sultan sarayı yanarken, Atpazarı ve Vefâ semti yanarken, Eski Odalar ve Sarachâne başında Altınıçok Mehmed Ağanın hânesi yanarken, Küçük Langa ve Lâleli Çeşmenin etrafı yanarken ateşin birkaç mahalle tâ Et Meydanına sıçraması halka öyle telâş ve şaşkınlık verdi ki bir çok kimseler hânesinden bin güçlükle kurtarıp selâmet yerdir diye götürdükleri yerde eşyâları yandı. Velhâsıl yangın yirmi yedi saat sürdü. Zabitan kudretleri yettiği kadar yangını söndürmeye beş on saat gayret ettiler, bir yerde olan ateşin etrafını kesdirmeye çalışırken, ateşin mahalleler üstünden atlayıp uzak uzak semtlerde yeni yangınlar çıkdığını görünce âciz kalıp el çekdiler, ve âfeti hayret ve dehşetle seyrettiler. Yangın nihâyet Allahın inâyeti ile durarak söndü.

Hicrî 15 şaban 1136 (M. 9 mayıs 1724) yangını — Bir salı gecesi Cibâlide sur dışından çıkdı; vak'anüvis Râşid Efendi şöyle anlatıyor: «... sadırâzam (Damad Nevşehirli İbrâhim Paşa), vezirler ve sâir devlet erkânı çok gayret sarfettiler; fakat yangının çıkdığı yerler ekseriyet ile hiristiyan mahallesi idi, evler iç içe girmiş gibi birbirine yapışık, bir kısmı köhne yahudhâneler, kibrit misâli bir kıvılcımla parlıyordu; bir kaç sefer yangın önlendi, fakat uzak bir yerden yeniden patladı, Yenikapu İskelesine kadar sabahadek devam etti, o havâlîde sur dışında binâdan eser kalmadı..».

8 şevval 1169 (M. 6 temmuz 1756) yangını — Vak'anüvis Vâsıf Efendi şöyle nakklediyor: «.. gece saat ikide (gün kavuşdukdan iki saat sonra Cibâli Kapusunun sol tarafındaki yahudhânelerin birinden ateş çıkıp o havâlide olan ev ve dükkânları yakarak kale duvarı içine atladı, esmekde olan şiddetli poyraz sebebi ile bir kaç kol olup her kolu bir kaç yere yayılıp zâbitan hangi tarafı söndürmeye gayret etti ise muvaffak olamayıp, Unkapanını ve Süleymaniyeyi tâ Kaptanpaşa Hamamına kadar; bir tarafı Vefâ Meydanından Şehzâde Camiini ve Eski Odaları, ve Langa Kapusuna kadar sağını solunu, o tarafda sur dışı deniz kenarındaki bütün binâları yakup mahvetti; bir tarafı Zeyrekden Sarachâne ve Et Meydanı ve Aksaray ve Yeni Odalardan bir kaç kışlayı, Avratpazarını, Davudpaşa İskelesini; bir tarafdan Fatih, Sultanselim ve Alipaşa Çarşısını, Lütfipaşayı, Ayakapuyu, Yenikapuyu tamâmen kül etti; İstanbul halkını zar ve zebun ve nice zengin-

lerin ciğerini hun etti; ne hâl ise kırk sekiz saat sonra ateş sükûn buldu. İstanbulun fethindenberi böyle ateş işidilmiş, görülmüş değildir (Bu yangından bir asır kadar evvel çıkmış çok daha müdhiş bir yangın için bakınız: Ayakapusu Yangını)»

Bu yangından bahseden müverrih Hammer 580 değirmen ve fırın, 70 hamam, 1 han, 200 cami ve mescid ve 1000 kadar dükkân olmak üzere 8000 binâ yandığını zikrediyor (O.N. Ergin, Mecellei Umûri Belediye).

Hicrî 13 ramazan 1196 (M. 22 ağustos 1782) yangını — Cibâli Harîki Kebîri, Büyük Cibâli Yangını diye anılır, bu müdhiş ateş âfetini müverrih Cevdet Paşa şöyle anlatıyor: «Bir perşembe gecesi saat üçde (gün kavuşdukdan üç saat sonra) Cibâli Kapusu içinde Horozlu Değirmenin bitişiğinde Mavunacı Ali adındaki adamın evinden kazâ eseri olarak çıkan ateş süratle büyüdü. Her ne kadar pâdişah, sadırâzam, vükelâ yetişip söndürülmesine çok gayret edilmiş ise de an be an şiddetlenerek tâ Marmara tarafında Yedikuleye kadar uzandı, hattâ Yedi Kule hisarının içindeki ahşab evler bile yandı, Marmara surlarının içinde dışında Narlıkapu, Samatya, Davudpaşa, ve Langa Yenikapusunu yakdı. Beri yanda Topkapusu, ve Mevlevihâne Kapusu ve Silivri Kapusu etrafı yandı, bu yoldan ilerleyen ateş de Yedikulede denize dayandı. Haliç tarafında Odun Kapusu ve Ayakapu tarafları, Sultan Selim Camii civarında Sakızağacı, Sultanselim ile Ağakapusu arası, Bayazıdda Hasanpaşa Hanı yanları, Koskoda Sâdiler Tekkesi civarı, Havuzlu Hamam, Aksaray, Cerrahpaşa, Avretpazarı, Mollagûrâni, Davudpaşa Camii havaâlisi, Yeni Odalar (Büyük Yeniçeri Kışlası), Hekimoğlu Ali Paşa Camii ve etrafı, Koca Mustafa Paşa Tekkesi ve etrafı tamamen yandı, yangın elli saat sürdü (Müverrih paşanın târifinden ateşin oradan oraya atladığı anlaşılıyor).

Yanan yerlerden çıkarılıp Fatih Camiine ve At Meydanına, Lâleli Camiine ve Hekimoğlu Camiine, bostanlara ve hâlî arsalara nakledilen eşyanın çoğu da kaçırıldıkları o yerlerde yandılar, mallarından ayrılamayan pek çok kimse, bilhassa Lâleli Camiinde yanarak telef oldular».

O devrin kalem sâhiblerinden olub bu yangında evi ve bütün eşyâsı yanmış Selânikli Mehmed Atâ Efendi yangını uzun bir makaale ile tasvir etmişdir ki münşaat risâlelerine kendi vâdisinde örnek olarak alına gelirdi. Bu meşhur makaale şudur:

«İşbu 1196 senesi Ramazanı şerifin on üçüncü perşembe günü saat (alaturka) üç sularında Cebeali derununda vâki Çıngıraklı Değirmen ittisalinde Mavnacı Alinin hânesinden kazaen zuhur eden âteşi sûzan velvelesâzı âsüman olup bir dilberi âteşin ruhsar gibi Âşıkpaşa cânibine hirâman ve meyyâl ve Kasabbaşı çeşmesine âteşzeni istilâ oldukda tôpi kal'a kûb gibi Üsküblü'ye tarraka bahşı vâveylâ iken ânde iki şak olub şakkı evveli Haydara doğru şerare feşan, şakkı sânîsi Kadı Hamamı ve Kadı çeşmesine süzan ve kazaya rızâdan başka çare olmadığından Otlukcuyokuşu'na suûd ve etrafı eknâfını cayır cayır yakıp lieclizziyâre Fatih Camiişerifine vürûd idüb Haydar cânibinden şeraredar olan âteşi dûzah medar yeminü yesarde dergâr olduğu halde İfraziye semtine kamet firâzi ifraz olub sehamı belâ gibi büyûr ve menâzile atılıp bilkülliye hâkester ve camiin avlusuna dehşet fikeni şûrû şer oldukta havlii mezkûrda bâdi âteşden kad hamide olan ibadullahın ahmal ve eskaali kaliçei ateşin endam ve küsterdei zemini inhidam olub camii merkumun kubbesi göğüs gerüb minareleri dik gelmekle derûnine dühule fırsatyab olamadığından etrafını tavaf ederek Fatih merhumun türbei şeriflerini baadezziyâre merkadi enverlerine ihlasla fatiha han oldukta şiddeti rûzikârdan canibeynine temas ve Bahrisefid ve Bahrisiyah câniblerinde kâin medarisi karini indiras ve âteş esas idüb talebei ulûmu bilkülliyye dil sûhte itmiştir. Bâdehu Büyükkaraman'ı badel ihrak kurbinde vaaki Kavafhâneye pâyendâzi sur'at ve kavafları mest ü sergerdanı hayret ve Sarachâneye doğru tehzizi rikâbı alevtâb iderek iyice (donatmış idi). Bir kolu dahi Atpazarına keremi inanı tuseni iztırab olub hayli özengi parlatmıştır. Bâlâde takriri zebangüdazı hâmei âteşin câme olduğu üzre Üsküblü semtine giden âteş Salihpaşa Çeşmesine alemkeşi nâri zemin olub Azebler cânibine neşri azâbı dûzeh eser iderek Unkapanına vaaki Çinili Hamama girüb ve yesarinde vaaki değirmen hem hareket ve Atlamataşı'na hatve endâzı haybet ve Küçükpazar'a müntehi olarak kürsii pâzâ-

re ande revac virüb vafir alışveriş ittikden sonra Haydar'dan zebânekeş olan âteşi alevgir cânibi Zeyrek'e resîde olub cevanibinde vaaki ebniye ve cevâmi vesaireyi bilkülliyye zirü zeber ve zirvesinde kâin Kâşaneye sirayet ve derûnine dühul ittikde kabili hararet olmamakla silüb süpürüb yemininde vaaki Çinili Hamama girüb ve yesarinde vaaki değirmen sokaklarını döne döne yakub harab eylemiş:

Âsiyabı dehre geldik biz de növbet bekleriz

fehvâsınca eshâbının ahvalini digergûn itmiştir. Bâdehu şerârei âteş askeri cehennem peyklerini sekiz tabur idüb ibtidai zuhurundan otuz üç saat mürûr etmiş idi ki tekrar Küçükpazar'da büyüyüb etrafını pür sûz iderek tarafeyninden hücûmu şererpâşi hümûm Ağakapısına misâli badi sümûm esdikde o sarayi mahsus bir taaki bâ nitaak iken Tekeli Köşkünün tahtânisinden bedi ile gitdikce terakki bularak Yangın köşküne kademmihâde ve köşk dahi nakli erguvan âsâ rengi binadan sâde olarak:

Kul bunalmayınca Hızır irişmez

kavlince Pâdişahi âlempenah efendimiz hazretleri (Birinci Abdülhamid) ande mevcud olmaları ile gerçi saray ile köşk külliyyen muhterik oldu ise de pâyi yümni teveccühi pâdişahi ile etrafındaki âteş munkafî ve mündefi olmuşdur.

«O gün cumaya tesadüf itmekle edâi salâti cum'a mümkin olmayub herkes minârelerde ezâni sûz ü güdâze ağaaz ve hademei ehalii harikin feshi siyamına bâ fetvai şerife cevaz verildikden sonra yağmacı gürühunun harike Kızılbayram didiklerinin sırrı nümayan olmuşdur. Bâdehu Zeyrek zîrine tenezzül iden âteş Vefaya doğru azm idüb:

Ol bî vefâyedek gideriz

müfâdince semti Vefâdan mürûr ve cânibi cevrü cefâya ubur ve Kuyucular Mollahusrev Şehzadebaşı taraflarına bünyad efkeni şûr oldu. Ve bir cânibi Timarhane verâsından zencirkeşi cünûnü ıztırar ve henüz rehâyab olmamış divâne vâr Tiryakiler Çarşısına bir şevki nigâhi merhametle keyiflerine değmeyüb tiryakilerin ne maacun olduklarını tefhim ve civarında meyveçini şevk olarak Kirazlı Mescidini baadettenavül Âtıfzade merhumun konağına atfi zimamı âzimet ve o hânedana kataa atûf itmeyüb öteki âteşin koluna mâtufualeyh olmuşdur.

«Bir tarafı dahi Bozdoğan kemerini kuşatub Acemoğlu Meydanına ferzâne at sürmüşdür. Bundan akdem Çavuşoğlu malı bulunan Ahmed Nazif Efendinin (B.: Ahmed Nazif Efendi) hânesini asâri umrandan tanzif ve sair büyûti harâbezâre taz'if ile viran ve Eskiodalara müntehi olarak tecdidini tenbih ile güzeran itti Sultanahmedden bir kolu Sarıgüzelin bir kolu Yeniodaları eski adettir diye selâmlayub derûninde bulunan Kul tâifesi selâma durduklarında kataa iltifat itmeyüb o dûdimâni bektâşiyeyi harab ittikde Halıcılar Köşküne döşeüb ol fezâye basti kaaliçei âl eylemişdir.

Ne örnekler çıkardı nevbenev kaaliçei âteş

mazmunun bedidâr idüb herkes hayretinden biribiren bakarken öküz boynuzu kuşanub Aksaray Şehzade Ekşikaradut Koska Kadıaskerhamamı civarlarından hamlei cangüdaziye âğaz ve Aksaray tarafından şakki âsai muahhidin gibi müteferrik olub:

Lehîbi havsele sûzi zemânedir bu şerar

müeddâsınca hârikulâde olarak bir fırkasını Haseki meyanına tahsis ve fırkai diğerini Tozkoparan semtine terhis ve cevanibi erbaasını mugayyerülhâtır iderek harik o vâdilere taş dikmiştir. Bir kaç fırkası dahi Kocamustafapaşa'ya dökülüb pîrü bernâ engüşt berdehanı hayret olarak tazarrû ve niyazi Hakka mesgul ve yine ande sağ ve sol olub Hekimzade Ali Paşa Camiişerifine âram olunca hademesi ve etrafının sekenesi: Âyâ bunun ilâcı nedir? diye çâre cû olduklarında merhumun ruhaniyetinden sâdır olan:

Ey ehâli âteşi ihrakden azürdeyim
Mûmiyâyi tesliyet hergez müfid olmaz bana

mazmunu ile ehaliyi rencîde hatır eyleyüb âteş külliyen iltiyam kabul itmeyüb eknâfı hâr ve yâbis ittiğinden Kocamustafapaşaya pençedirâzı intibah ve Sünbül Efendi hazretlerinin âbi rûyi berekâtı ile hazandidei izmihlâl olmuştur

«Bir semti dahi agrebi minelvukuat Silivrikapusuna haric ve bir semti dahi Yedikule semtine seri ejderi heftser gibi dahil ve bir tarafı dahi Kadıaskerhamamı Ekşikaradut Aksaray Caddesinde etrafile yanarak Lâleli Camiişerifine tarhi alev kuvveti ezhar ve oraları mânendi şekaayikzâr itmişdir. Camii mezkûrun derunine vaz'ı mâmeleki ahmal ü eskal ve mefruşat iderak tehassun iden ricalü nisvan sigar ü kibar ekviyaü zuafaa dörtyüz-

den mütecaviz olduğu resîdei haddi tahkikdir. Camii mezkûrun havalisinde mevzu eşyanın mecmuu birden tutuşub altı mahzen olmağile tahminen beş altı bin çeki hatab memlû olub:

Kurunun yanında yaş da yanar

fehvasınca zîrü bâlâde mültehib olan âteş derûninde bulunanların mecmuunu birden cigersûzi şehadet ve dili hararet didelerini câmi şerabi kevser ile irvâ iderek mutevarii mükâfati rûzi cezâ eylemiştir. Maahâza benim efendim işbu nâri mesâibe rey'i sâib kârgir olamayub:

Bu bir gazab, buna kanca tulumba kâr etmez

diye hademei harik nevmid olarak Cenabı Hakdan müteveccihi zuhuri meded ve inayet oldular. Harik dahi Lâleliyi deryâyi âteşe gark edib Koska semtine pâ nihadei şehadet ve Ragib Paşa Hazretlerinin Kütüphanesine ketebesâzi rağbet ve derûni kütübhaneleri mahfuz olmakla müşari ileyhin türbe ve merkadlerine özür ile cebin sâyi sûzü güdaz olub müşari ileyh dahi kemali hararet ile işbu beyte âgaz ittiler:

Ey çeşmi giryehîz eserin yok mudur senin
Âteş içreyim haberin yok mudur senin

Âhir kâr türbe ve merkadden geçüb oyanları harab ve yebab iderek Langa Bostanına resîde ve vâfir büyut ve dekâkin ile hisari Langaya bir âteşden palanga çevirüb yakarak yıkarak kapusundan dışarı huruc ve bîrununda olan kahvehânelere velûc itmesi garaibi zemânedendir. Sahilin deryâ ile beyinlerinde şeker âb olmasından âteşi zoraver orada müzmahil ve perişan olmuştur. Öteki taraf dahi Silivri Kapusuna müntehi olacak mahalde ekmekci fırını pişgâhında Karaçalı Bostanı denmekle maaruf mahalde gülistanı mezar olmuşdur. Bir canibi dahi Sîmkeşhâne kurbinde reştei imtidadı haddei sükûnden geçirmiştir. Bir cânibi dahi Kaptanpaşa Hamamı kurbinde lenger endâzı ikamet olmuşdur. Bir tarafı dahi Sulusaray ve Ayazma kapusu dahilinde endaktei ka'ri zemin olmuşdur.

«Âteşi serkeşin evveli zuhûrinden hengâmı sükûneti 64 saat olmakla heft bihişt olan İstanbul tabakati heft dûzehden nişan idüb tahminen 3000 den mütecaviz hânei sagir ve kebir cevami ve mesacid, 36 hânekâhi fukara ve meabid ve takriben 260 hamam ve büyût ve menazil vesair ebniyesi muadili muhterik olan şeylerin tafsil ve tâbiri dairei imkânde değildir. Hemen Hüdai zîşan ibâdı hakkında şu alâm ü gumûmi hâtimei mesâib eyliye, âmin.

Muhteriküssüknâ vel eşyâ
Mehmed ÂTA».

Bu müdhiş yangında İstanbulun yarısından fazlasının yandığı anlaşılıyor; Mehmed Ata Beyin bu cehennemî ateş içinde yangın yağmacılarının da görülmüş olmasını kaydetmesi pek hazindir. Oruç tutulmaması ve Cuma namazı kılınmaması için o gün hemen bir fetvâ çıkarıldığını da Ata Beyin yazısından öğreniyoruz.

Hicrî 14 rebîülâhir 1249 (M. 1 temmuz 1833) yangını — Bir Cuma günü öğleden az sonra Cibâli kapusu civarında Tüfenkhâneden çıkdı ve şiddetli bir poyraz rüzgârı ile İstanbulu mahveden ateş âfetlerinden biri oldu; vak'anüvis Lütfi Efendi şöylece anlatıyor: «... ateş derhal etrafa sirâyetle kale duvarı içine tecâvüz etmiş, ve hava rüzgârlı bulunmuş olduğundan kol kol dağılıp bir kolu Üsküblü civârında Çıngıraklı Değirmene, ve bir kolu Âşıkpaşa Mahallesinde Tahirağa Tekkesine, ve bir kolu Fâtihde Deve Hanı semtine, ve diğer kolu Sofular Hamamı ve Horhor ve Kıztaşı ile Hoşkadem Mescidi tarafına, ve bir kolu Alâeddin Tekkesi arkası ile Akarçeşmeye, ve bir kolu Şeyhülislâm kapusu civarında Ayazmakapusu içine, ve Vefâ Meydanı ile Süleymaniye Tâbhânesi ve Şehzâde Camii şerîfi civârına dayanarak ertesi günü gün ağarıncaya kadar pek çok evler menziller ve Sarachâne ve Kavafhâne gibi büyük çarşılar yanarak müzmahil olmuşdur. İstanbulun yarısına yakın mahalleleri yandı, pek çok halk mekânsız kaldı ve cami avlularında ağlaşdılar. Bunları münâsib yerlere yerleşdirmek ve isteyenlere çadır almak üzere İstanbul kadısına yazılan buyuruldu halka da ilân olundu. Harikzedegânın evlerini yeniden yaptırmak için muhtac oldukları şeylerle amele yevmiyeleri için yeniden narh defteri yapılıp basılarak halka dağıtıldı. Halka ayrıca nakdî yardımda da bulunuldu.

«Müverrihi fakir o tarihde Sarachâne karşısında Hüseyinpaşa Medresesinde tahsili ilimle meşgul idim. Hânemiz Unkapanı civârında idi. Yangının vukuunda Haydar Hamamı civarında hocam merhumun hocası Kastamonulu Ömer Efendinin konağına gidip eş-

ya nakli ile meşgul iken akşamdan sonra oralara ateş geldiği sıralarda hânemiz semtinin de yanmakda olduğu haber verilmesi ile derhal koşub hâneye varıldıkda valdem ile iki küçük birader ve hemşîremi çıkarıp Zeyrek tarafına çıkar çıkmaz her tarafı ateş sardı, bin korku ve telâş ile medreseye geldik. Medresenin avlusu Sarachâne halkının eşyası ile dolmuş, ve gece yarısı Sarachâne ile Medresenin arkasındaki mahalleler de tutuşmuş oldugundan, ve bir tarafdan da medrese avlusundaki ağaçlar yanmaya başladığından az kalmışdı ki halâsımız müyesser olmayacakdı. Softaların ağaçları söndürmeleriyle medrese odaları kurtuldu. Rabbim bir daha göstermesin ve cümleyi masun buyursun. Âmin».

CİBÂLİ YENİKAPU SOKAĞI — Fatihin Fener Nahiyesinin Küçük Mustafa Paşa Mahallesi sokaklarından; Sirkeci Dede sokağı ile Ayakapu Caddesi arasında uzanır; bir araba geçebilecek genişlikde toprak bir yol olup, kâgir ahşab evleri arasında bir doğramacı ve bir kaynakcı dükkân - atölyesi vardır; bir harâbe hâlinde metrûk Ayakapu Hamamı bu sokak üstünde olup kapusu Miralay Nazım Bey sokağındadır (1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CİBİNLİK — Sivrisinek ve tatarcık gibi haşaratın insanı sokup rahatsız etmesine karşı yatağın üstüne çadır gibi kurulup açılan örtü; Cibinlik adı, âzerî türkcesinde sivrisinek ve emsâli haşarâta verilmiş «cibin» isminden gelir.

Cumhuriyet devrinde, merhum Dr. Refik Saydam'ın Sıhhiye Vekilliği zamanında bu gibi haşerât ile çok ciddî ve şümullü mücâdele başlamadan, yaz geceleri sivrisinek ve tatarcık, İstanbul halkını korkunc şekilde tâciz ederdi, öyle ki, hemen istisnasız, geceleri, bütün evlerdeki yatakların üstüne bir cibinlik kurulurdu; ekseriyetle yer döşeğinde yatan eski devirlerde, bir büyük cibinlik altına üç dört döşek serildiği olurdu.

Bilhassa sayfiyeler, bu arada Anadolu yakasında Erenköyü ve etrafı azman sivri sineklerinin çokluğu ile meşhurdu, öylesine ki, akşam yemeğini, o haşaratın hücumu karşısında ızdırab içinde yiyen bir aile efrâdı, yemekden sonra huzur içinde oturamaz, cibinliklerin altına can atılırdı.

Cibinlikler alelumum ince dûlbendden, en âlâları da bürüncükden yapılırdı (B.: Bürüncük); tek yataklı cibinlikler mahrûtî çadır şeklinden olur, tepesinden tavana asılır, etekleri de yere serilmiş yatağın şiltesi altına sokulur, böylece yatağı içine alırdı, bir kaç yatak için, veyâ karyolalar için büyük cibinlikler ise küb şeklinde, oda gibi dikili, ve dört köşesinden duvarlara gerilerek kurulurdu.

Zamanımızda «filit» ve «D.D.T.» gibi haşarat ilâçlarının çıkması, evlerimizden cibinliği tamamen kaldırmışdır. Belki bir kaç eski İstanbullu âilenin sandığında hâtıra olarak saklanır cibinlik kalmışdır.

CİCİ (Necdet) — Bankacı ve ses sanatkârı; gençliğinde ünlü futbolcu, Galatasaray takımının ve Türkiye Futbol Millî Takımının sağ açığı; 1913 de İstanbulda doğdu; babasının adı Fazıl Bey, annesinin Meliha hanımdır. Bütün tahsil kademelerini Galatasarayında gördü ve 1935 de bu Lisenin bankacılık şubesinden mezun oldu; iki sene kadar da Yüksek Ticaret ve İktisad Okuluna devam etti; 1941 de Kızılay umumî merkezinde memur oldu, 1943 de aynı müessesede müfettişliğe yükseldi, 1950 Emekli Sandığı Umum Müdürlüğüne bir şeflik ile geçdi, 1952 de Selüloz Fabrikaları muhâberât şefi oldu, 1954 de de Sümerbank İstanbul şubessinde uzman oldu; bu satırların yazıldığı sırada aynı bankada bulunuyordu.

Şarkı söylemeye, çocuk denilecek yaşlardan hevesli idi; ilâhî bir lütuf olan gaayet tatlı sesi de daha o zamanlardan etrâfının dikkatini çekmişdi, ısrarlı teşvikler karşısında 1937 de Münir Nureddinden, 1949-1960 arasında da Enîse Can ve Tulây Akaydından usul ve nota dersleri aldı; daha kuruluşunda intisab ettiği İstanbul Radyosunda solist olarak okumaya, bu

Necdet Cici
(Resim: S. Bizcoai)

satırların yazıldığı 1963 yılına kadar devam ede gelmişdir.

Betül Hanımla evlenmişdir, 1953 doğumlu Mehmed adında bir oğlu vardır. Galatasaray kulübü, Galatasaraylılar Cemiyeti, ve Yelken Kulübü üyesidir. Yürümeyi ve yüzmeyi yelkenciliği sever; pul koleksiyoncusudur. Ünlü futbolcu olarak 1934 de Millî Takımla Rusyaya, 1936 Galatarayla Avrupaya, 1936 da Millî Takımla Berlin Olimpiyadlarına, 1937 de Galatasaray kaptanı olarak Yugoslavya ve Rumanyaya gitti. Ses sanatkârı olarak da plâkları vardır.

Hikmet Şinasi ÖNÖL

CİCİ ANNE, CİCİ BABA — İstanbulun eski mahalle ağzında «Büyük Baba», «Büyük Anne» karşılığı kullanılırdı; hatta bu tâbirler, kullanan için, bir kenar mahalleden çıkdığına alâmet bilirdi; misal:

Kişizâde kalem efendisi iki genc âmirleri üzerine konuşurlar:

— Monşer, tahsil başka, görgü başka, Darülfunun mezunu olmak değil, Parise de gitse herif dilindeki cici annesi ile dâima yarım pabuçlu arabacının oğlu...

Zamanımızda pek kullanılmıyor.

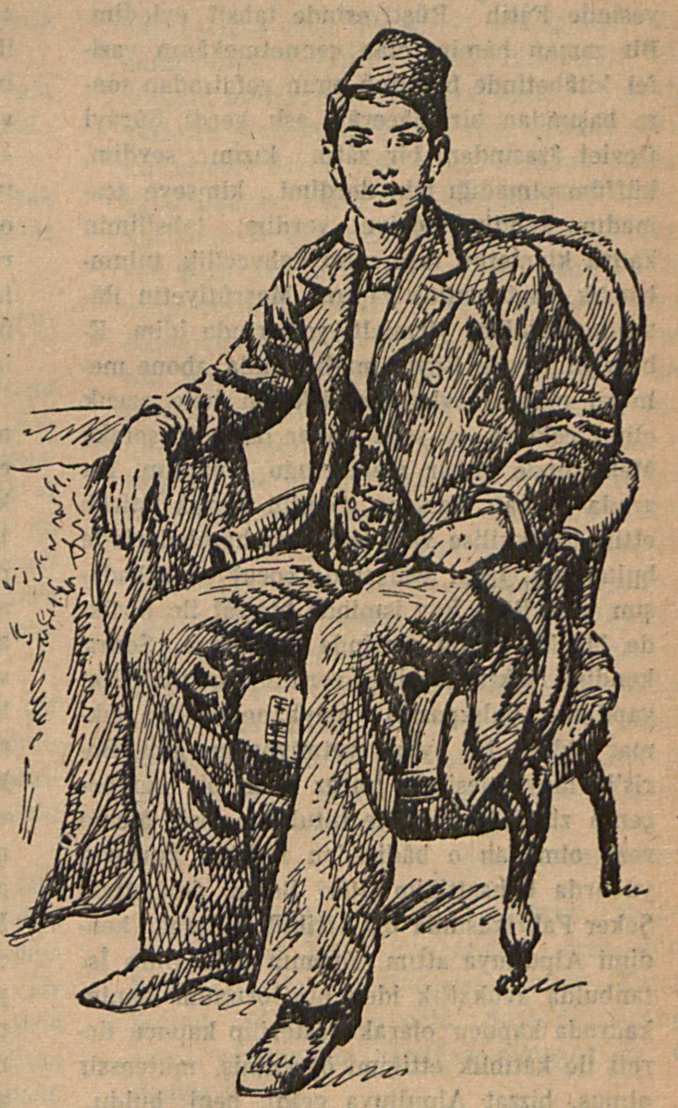
CİĞERİM DEDE TEKKESİ — Kasımpaşada Bedreddin Mahallesindedir; yeri, bu mahalle ile, Çatma Mescid Mahallsei arasında bir ada teşkil eder; 1934 Belediye Şehir Rehberinin 16 numaralı paftasında kendi adı ile gösterilmiştir. Harem selâmlık iki katlı kâgir bir yapıdır; tekkelerin açık olduğu devirde âyin günü pazartesi gecesi olan bir Saadî Dergâhı idi; bânisi Şeyh Câfer Sâdık Efendidir: rivâyete göre, Karadenizden gelen gemiciler yolculuğu fırtınasız, kazâsız belâsız geçirmişler ise bu tekkenin kapusuna adak olarak bir takım ciğer asarlarmış, «Ciğerim Dede» adı da buradan gelmiş. Tekkenin ilk yapısı ahşab imiş, bir yangında yanmış; Şeyh Câfer Sâdık'ın müridlerinden olan Deli Hasan Paşa adında bir zât de hicrî 1270 (milâdî 1853-1854) de hâlen görülen kâgir binâyı yaptırmışdır. Son şeyhinin adı Halil Efendidir: tekkeler kapatıldığında Şeh Halil Efendi ölünceye kadar burada oturmuş, onun ölümünde de Vakıflar idâresine geçmişdir; fakat açılan bir dâvâyı, binânın âile mülkü olduğu isbat edilerek tekke Halil Efendinin vârislerine geçmişdir. 1953 de bağçesine üç katlı yeni bir binâ inşâ edilmiş, eski yapı ile beraber, mesken olmakdan çıkarak atölyeye çevrilmişdir. Yeni ilâvenin inşasında hazîresindeki kabirlerin Eyyubsultana nakledildiği söylenir.

Hakkı GÖKTÜRK

CİHAN — Reteos Berberyanın ermenice «İmanlar ve Maddeler» isimli eserinden (İstanbul, 1885) öğrendiğimize göre 1884 yılının sonlarına doğru İstanbulda, ermenice harflerle türkçe olarak neşredilmeğe başlanan bir gazetedir. Kimin tarafından çıkarıldığı ve nekadar müddetle intişar ettiği tesbit edilemedi

Kevork PAMUKCİYAN

CİHANBEYLİ (Mustafa) — İsmim Mus-

Mustafa Cihanbeyli
(Resim: S. Bozcalı)

tafa, tescil edilmiş soy adım Cihanbeylidir, tarihi tevellüdüm hicrî 1300 (milâdî 1882-1883) ve mahalli tevellüdüm İstanbul Sofular Mahallesidir, hâlen seksenin üstünde, pîrliğin eşiğinde, dünyâ hevesâtenden el çekip bilerek bilmeyerek işlediğim günahlarım için atebei Bârîden af ve mağfiret niyâzı ile meşgulüm.

Pederim doksanüç (1876) muhâcirlerinden İslimyeli Receb Ağa olub Fâtihde yük arabası sürerdi, bâri mihenü meşâki hayat altında zebun, yegâne nahli ummîdi olan oğlu Mustafasının nûri mearif ile iezhibi zihnü ahlâk endîşesinde kendisi de ahlâkı hâmîde sâhibi olub dâimâ rahmetle anarım. Evvelleri zâruret içinde, sonra âlîcenab ve âlî himmet Muzaffer Paşa merhumun cenâhi himâyesinde Fâtih Rüştiyesinde tahsil eyledim. Bir zaman hâmim olan cennetmekânın vazifei kitâbetinde bulunub onun vefatından sonra başımdan bir mâcerâyı aşk geçdi, Şûrâyi Devlet âzasından bir zâtın kızını sevdim, küffüm olmadığı için derdimi kimseye açamadım, kendimi içkiye verdim, tahsilimin kadrü kiymetini taşa çalıp kahvecilik, tulumbacılık, faytonculuk yaptım. Meşrûtiyetin ilânında yirmibeş yirmialtı yaşlarında idim, Ebüzziyâ Tevfik Beyin matbaasında abone memuru oldum, evlendim, içkiden hele azıcık elimi çekdim, on sene kadar da Dârüşşefaka Mektebinde anbar memurluğu yaptım. Bu arada Balkan Harbine gönüllü olarak iştirâk ettim, Kırkkilise ve Çatalca muhârebelerinde bulundum. İşgal esnasında çocukluk arkadaşım olan Râzi Bey isminde bir zât ile birlikde M. M. grubu emrinde çalışdım. Sonra kendimi tekrar içkiye verdim, arzuhalcilik yapdım, Balıkpazarı meyhânelerinden çıkmaz oldum, bu aybım yetmiyormuş gibi, Boris'in meyhânesinde İmroz adalı bir muğbeçenin zülfü kemendine tutuldum, hele âleme rezîl olmadan o bâdireden nefsimi kurtarıp yukarda bahsettiğim Râzi Beyin delâletiyle Şeker Fabrikasında bir kâtiblik bularak kendimi Alpulluya attım. Kızımın oğlu olup İstanbulda avukatlık iden bir torunum benim kadroda kapucu olarak gösterilip kapucu ücreti ile kâtiblik ettiğimi öğrenmiş, müteessir olmuş, bizzat Alpulluya geldi, beni buldu, âhir ömrüme kadar bakmak vazîfesi olduğunu söyliyerek yanına aldı.

İşte efendim geçenlerde bu torunumun kitabları arasında İstanbul Ansiklopedisi adındaki eseri bergüzîdeniz manzûrum oldu. Sayfalarını karışdırdıkça, takdir haddim değildir, hayranlığım cûşu hurûşa geldi, himmetiniz var olsun, ömrünüz müzdâd olsun, Allah sizden râzi olsun, dünyâ ve âhiret iki cihanınız mâmur olsun. Eserinizin 1375 inci sayfasında «Ayak, İstanbulda çıplak, yalın» maddesi) şu kıtayı bulunca ağlamaya başladım:

İtme mustağrak gûbârü tine ey nahli semen
Bûsegâhı ehli dildir pâyi gülfâmın senin
Basma kim toprağa çıplak nâzenînim olmasın
Hâk ile âlûde vü âzürde akdâmın senin

Bu kıt'ayı derc iderken: «Bir iffet ve ismet timsâli olan merhum Tâhirül Mevlevî İstanbul sokaklarında yalın ayak dolaşan adı meçhul güzel bir genç şânında şu nefîs kıt'ayı ibdâ etmişdir» buyuruyorsunuz. Muhterem beyefendi oğlum, hakikaten bir timsâli iffet ve ismet olan Tühirül Mevlevî merhumun «Nahli semen» diye iltifâtı şâirâne ve âşıkaanede bulunduğu «Nâzenîn kopuk», o tarihde onbeş onaltı yaşında bulunan burâkimülhurûf Mustafadır. Ben ağlamayayım da kim ağlasın. Bu mektubumu güzel bir şiirin mâtufunun perdei nisyan arkasında kaybolmaması için kaleme aldım.

Aradan altmış küsur sene geçdi, dün olmuş gibi hâtırımdadır. Tâhirül Mevlevî Beyefendinin bendenizi o eyyâmı şebâbımda sokakda yalın ayakla dolaşır iken gördüğü gün, 1315 senei hicriyesi (1897-1898) kurban bayramının dördüncü günüdür. Fâtih Rüştiyesinin ikinci sınıfına müdâvim talebe idim. Yük arabacılığı yapan rahmetli babacığımın bir atı kazâen ölmüş, köşedeki üç beş kuruşu ile bayramdan bir kaç gün evvel yeni bir at almış, bana bayramlık pabuç alamamışdı, şeker bayramını da eski pabuçlarımla geçirmiş, ve artık onların da giyilecek halleri kalmamışdı. Üç gün akran ve emsâlimle beraber gezib dolaşamadım, eve kapanıp oturdum. Mart yahud nisan ayı olacakdır, bayramın o dördüncü günü gaayetle lâtif bir gün idi, dayanamadım, yalın ayak sokağa çıkıp Yenikapu Mevlevîhânesi taraflarına doğru âvâre yürürken başında mevlevî sikkesi ve sırtında aba ile genç ve melîhüssîmâ bir dede efendi ile karşılaşdım (Tâhirül Mevlevînin doğumu 1877 olduğuna göre o tarihde 20-21 yaşların-

dadır). Yanında sapı altın bastonlu pek kibârâne giyinmiş yaşlı bir zât vardı. Her ikisine hürmeten yolun kenarına çekilip durdum. Dede efendi beni tepeden tırnağa şöyle bir süzdükden sonra gözlerinden yaşlar döküldü-ve hemen irticâlen ve yüksek sesle:

Basma kim toprağa çıplak nâzeninim olmasın
Hâk ile âlûdevü âzürde akdâmın senin

beyitini söyledi. Nûr içinde yatsın rüşdiyede kitâbet ve lisânı osmanî muallimimizin Emin Beyefendiden o yaşda bu ayarda yüksek bir şiirin mânasını anlayacak kadar anadilimizi öğrenmişdim. Hicâbımdan yüzüm ateş kesildi, yer yarılsaydı içine girerdim, cebime sokup saklama imkânından mahrum olduğum ayaklarım üstelik sanki kaldırım taşına mıhlandı, yürüyüp koşup kaçamadım da, bayram günü yalın ayak sokağa çıkdığıma bin peşîman oldum. Yaşlı kibar zât bana adımı sorub öğrendikden sonra:

— Efendi oğlum.. şu mübârek bayram gününde niçin çıplak ayakla dolaşıyorsun?.. dedi.

Her ikisinin de yüzlerine bakamıyarak sebebini arzettim. O kibar zât cebinden bir Osmanlı lirası çıkardı:

— Oğlum şu küçük bayram bahşişimi kabul eyle.. dedi.

Almak istemedim, ısrar etti, «Ve hem pederine söyle yarın Koskada Rağıp Paşa Kütübhânesi civârında Muzaffer Paşanın konağına gelsin, kime sorsa gösterirler..» dedi. O akşam vak'ayı pederime naklettim, lirayı da kendisine verdim. Ertesi gün babam parayı bozdurdu, içinden ayağıma bir çift kundura almak üzere iki mecidiyesini bana harclık verdi.

Babamı konağa dâvet iden o kibar zât Muzaffer Paşanın kendisi imiş, paşa hazretlerinin himâyei pederânesinde rüşdiye tahsilimi ikmal ettim. Pederimin cenâzesini dahi o kaldırmışdır.

Yirmi iki, yirmi üç yaşlarında idim, faytonculuk yapdığım sıralar, tulumbacı olub yangınlara koşduğum demler, Kumkapu meyhânelerinde sızıb sabahladığım zamanlar, bir gün sahhaflar çarşısından geçerken o dede efendiyi bir dükkânda otururken gördüm, hemen yanına gidip elini öpdüm, tanıyamadı, kendimi tanıttım, yüzüme dalgın dalgın bakarak «Allah Allah!..» dedi, sahhafa da: «Benim divançeden bir nüsha ver» dedi, ve Divançei Tâhirin 152 inci sayfasını açarak bana uzattı, hakkımda sokakda irticâlen söylenmiş beytin «Yalın ayak gezen birine» ithâfı ile bir kıt'a olmuş bulunduğunu gördüm. O günden sonra evini ve semtini öğrendiğim Tâhirül Mevlevî Beyefendiyi sık sık ziyâret ettim, hattâ faytonculuğu bırakıp gönüllü uşağı oldum, ceb harçlığı ne verdi ise aldım, kabul ettim, dudak açıp azdır demedim. Pek çok misâfiri gelirdi, kurdukları meclislerde sohbeti edîbâne ve ârifânelerden feyz alırdım, kendisi gece bir yere gidecek olsa fener çekerdim. Pederden az sonra vâlidem Sâbire Hanım da vefât ettiği için evim barkım yokdu, yatağımı dahi Tahir Beyin evinde alt katda küçük bir odaya nakletmişdim. Bir seneden fazla hizmet ettim, ayağımı meyhânelerden çekdim ama akşamları odacığımda yine demlendim, Tâhirül Mevlevî Beyefendi içkiciliğimi bilirdi, ses çıkarmaz, hattâ: «Mustafa, gözlerin yine gül gül kızarmış.. çakmış çakışdırmışsın» derdi. Bir sabah karşıma kaşları çatık çıkarak: «Mustafa!.. sen kendine bir yer bul artık ve evimden de ayağını kes!..» diyerek beni kovdu. Hani o anda bana bir tas zehir verip de: «Bunu iç ve geber!..» deseydi, ölüm kovulmakdan ehven gelirdi. Kovulmanın sebebini, kabahâtimin ne olduğunu sormadım, o çıkıp vazifesine gitti, ben de yatağımı omuzladım, çıkıp gittim. Hattâ vefat etmiş olduklarını dahi İstanbul Ansiklopedisindeki «merhum» kaydinden öğrendim. Hakkımı helâl ederim, makaamı cennet olsun. Burada hatmi kelâm eyler, sıhhatü âfiyetinize dua ile her ne kadar yaşca zâti âlinizden hayli ilerde isem de iki elinizi ak sakallı yüzüm ile feri sönmüş gözlerime sürerek öperim. Hem bu satırlar hem de gönderdiğim resim ile muhalled eserinizdeki «meçhul güzelin» mâlum güzele tebdilini müsaadei edîbânenize arz eylerim efendim.

Mustafa CİHANBEYLİ

CİHANGİR — Büyük şehrin meşhur semtlerinden biri, Tophânenin arkasındaki bayır üstünün adı, ki ismini burada Kanunî Sultan Süleymanın oğlu Şehzâde Cihangir adına yapılan bir camiden almışdır (B.: Cihangir Camii).

Zamanımızda, bir kısmı hakikaten güzel büyük büyük apartımanlarla dolmuş, ve hal-

kının ekseriyetini hâli vakti yerinde, hattâ zengin âileler teşkil eder bir semt olmuşdur. Cihangirin Limana, Boğaz ağzına, ve karşısındaki Üsküdara hârikulâde bir nezâreti vardır, ki Yahya Kemal Beyatlı «Hayâl Şehir» isimli meşhur şiirinde bu muhteşem manzarayı tesbit etmişdir (B.: Beyatlı, Yahya Kemal).

Git bu mevsimde gurub vakti Cihangir'den bak!
Bir zaman kendini karşındaki rü'yâyâ bırak!
Başkadır çünki bu akşam bütün akşamlardan;
Güneşin vehmi saraylar yaratır camlardan;
O ilâh isteyip eğlence hayâlhânesine,
Çevirir camları birden peri kâşânesine.
Som ateşden bu saraylarda bütün karşı yaka
Benzer üçbin sene evvelki mutantan şarka,
Mest olup içdiği altın şarabın zevkinden,
Elde bir kırmızı kâseyle ufukdan çekilen,
Nice yüzbin senedir şarkın ışık mîmârı,
Böyle mâmur eder ettikce hayâl Üsküdarı.
O ilâhın bütün ilhâmı fakat ânidir;
Bu ateşden yaratılmış yapılar fânîdir;
Kaybolur hepsi bir anda kararmakla batı.

Az sürer gerçi fakir Üsküdarın saltanatı,
Esef etmez güneşin şimdi neler yıktığına;
Serviler şehri dalar kendi iç aydınlığına,
Ezelî magfiretin böyle bir ikliminde
Altının göz boyamaz kalpı kadar hâlisi de.
Halkının hilkatı her semtini cennet eden
Karşı sâhilde, karanlıkda kalan her tepeden,
Gece birçok fıkarâ evlerinin lâmbaları
En sahîh aynadan aksettiriyor Üsküdarı.

Yahya Kemalin bu konuşması, Cihangir'in tasvîri için kâfidir.

Hikmet Şinasi ÖNÖL

CİHANGİR CADDESİ — Galatanın Pürtelâş Hasan Efendi, ve Taksimin Cihangir mahalleleri yollarından; Aslan yatağı sokağı, Somuncu sokağı ve Güneşli sokak ile teşkil edilen bir dört yol ağzı ile Galatada Pürtelâş Hasan Efendi Mahallesinde Özoğlu sokağı arasında uzanır; iki araba rahat geçecek genişlikde, iki kenarı yaya kaldırımlı asfalt yoldur; 2-3 ve çoğu 4-6 katlı apartımanlar arasından geçer; binaların altlarında 1 kolacı ve elbise temizleyici, 1 bakkal, 1 manav, 1 tekel bayii, 1 oto tâmirhânesi vardır. Kapu numaraları 1-47 ve 2-72 dir; bir de çocuk bağçesi vardır. Eminönü - Cihangir otobüsleri bu cadde üzerinden geçer (Mart 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CİHANGİR CAMİİ — Tophânenin arkasındaki sırt üstünde kendi adına nisbetle anılan semtde Kanunî Sultan Süleymanın genc yaşında ölen oğlu Cihangir'in rûhunu şâd etmek için yapdırmış olduğu camidir ki, etrafında ve Tophânede çıkan yangınlarda beş def'a yanmışdır, zamanımızdaki Cihangir Camii, hicrî 1238 de (milâdî 1823) İkinci Sultan Mahmud tarafından temelinden tutularak yapdırılmış binânın hicrî 1307 de (milâdî 1890) İkinci Sultan Abdülhamid tarafından yenilercesine tâmir ettirilmiş şekildedir.

İlk yapısı Tezkiretül Bünyanda Mimar Sinanın eserleri arasında kayıdlıdır; Şehzâde Cihangir'in vefâtı hicrî 960 (milâdî 1553) yılında olduğuna göre, Cihangir Camiinin ilk binâsının 1553-1555 arasında inşâ edilmiş olması gerekir.

Evliyâ Çelebi XVII. asır ortasındaki durumunu şöylece tasvir ediyor: «Aleksandra nâmında kadim bir mâbedin yerinde yaptırılmışdır; Sultan Süleyman Han binâsı olup sevabını oğlu Cihangir'in rûhuna bağışlayıp cihana sevâbı almışdır. Gök yüzüne baş kaldırmış bir yüksek dağın tepesine binâ olunmuş bir cihnnümâ câmiidir; Mehmed Ağa Camii dibindeki dik sokakdan yüz basamak taş merdivenle çıkılır, nice şehbazlar bu merdiveni durup soluk almadan bir hamlede çıkmaya savaşmışlar ise de muvaffak olamamışlardır, bu mertebede dik yokuşdur. Cihangir Camii dört duvar üzerinde kurşun örtülü bir kubbedir, zîrâ o yüksek dağ üstünde ağır binâ yapılamaz. Bir minâreli olup yanında tekkesi ve îmâreti vardır. İkindi namazından sonra cümle cemaat, ehibbâ ve yârânı sâfâ toplanup deryâda yüzen gemileri buradan temâşâ ederler, cidden cihannümâ camidir. Duvarlarında Koca Mimar Sinanın elinin kudreti âyan ve beyandır.»

Hadikatül-Cevâmi şu malûmatı veriyor: «Şehzâde Cihangir'in rûhi için yapdırılmış olan bu camiin binâ tarihi hicrî 967 (milâdî 1559-1560) dır. Mahfili hümâyunu ve sibyan mektebi vardır. Hicrî 1074 de (milâdî 1663-1664) doksan yaşını mütecâviz olarak vefât etmiş olan Şeyh Cihangirî Hasan Efendi bu camiin avlusunda bir zâviye yapdırmış idi ki, sonra yanmışdır. Cihangir Camii ilk yapısından beriye üç dört defa yanmışdır; evvelâ 1132 şevvalinde (milâdî 1720 ağustos), ve bir defa da 12 cemaziyelâhir 1238 (milâdi 25 o-

cak 1823) büyük Tophâne yangınında yanmışdır. 1238 yangınından sonra sadrıazam Silâhdar Ali Paşa tarafından yeniden ve genişletilerek yaptırıldı. Evvelki binâsı dört köşe sivri ahşab kubbe olup üzeri kurşun örtülü idi (Hadikanın târif ettiği bu binâ da Mimar Sinan eseri olan ilk yapı değildir), ancak iki tarafı kâgir duvar idi, ve yanları dahi olmayup (iki kenârında avlusu yok idi demek istediğini tahmin ediyoruz) yalnız arka tarafında biraz avlusu vardı. Lâkin bu def'aki binâsı gaayet müzeyyen, ve ahşab müdevver kubbe, dört tarafı mikdârı kifâye meydan olup ve parmaklıklar da yapılıp yeni bir de minâre binâ olundu».

Vâsıf Dîvânında Cihangir Camiinin bu yapısı için şu tarih manzûmesi vardır:

Muhterik olup Cihangir Camii ihrakda
Câyi âsârı binâdan kaldı hâli bir mekân
Sadrı ülyâsı Ali Pâşâya ferman eyleyüb
Tarzı nevle hüsni diğer buldu mânendi cinân
Sen de yaz Vâsıf cemaat okusun târihini
«Camii âlayı kıldı nev binâ Mahmud Han»
Sene 1238 (M. 1823)

Hicrî 1307 de (M. 1890) civârında çıkan bir yangında yine harab olan Cihangir Camii İkinci Sultan Abdülhamid tarafından yenilenerek tâmir ettirildi ve bu tâmirinde kapusunun üzerine şu tarih kitâbesi konuldu:

Ebülfütûh Süleyman Hânı Kanunî
İdüb bu mâbedi şehzâdesi içün inşâ
O şehzâdenin ismi şerîfine nisbet
Konuldu nâmı Cihangir Camii hattâ
Cenâbı şeyhi mükerrem Hasan Efendi kim
Yegâne pîri reşâdet semîr idi hakkaa
Virüb bu câye şeref bin yirmi sâlinde
Makaamın itti tamam elli dört yıl ihyâ
Tarîki feyz eseri halvetîden irşâdı
Nice müride verirdi nisâbı izzü alâ
Mahalli zikrü ibâdet iken bu câyi lâtif
Geçüb ninin idüb ol zâti ekmel azmi bakaa
Zaman zaman dahi beş def'a muhterik oldu
Hüdâya şükür bu kerre yine olundu binâ
Bak işte sâyei Abdülhamid Hânîde
İmârı eskilerinden de oldu çok âlâ
Salâti hamsede her zikri Hak akîbinde
İdilsün ol şehi zişâne bunda hayır duâ
Şeyh şimdi şu altıncıdır didim târih
«Becâ yapıldı metin işbu câmii rânâ»
Sene 1307 (M. 1890)

CİHANGİRİ CİNÂYETİ — İstanbulda cinsî hırs ve arzûlar yolunda işlenmiş tüyler ürpertici bir cinâyetdir; 1962 yılının temmuz ayında, Cihangirde Defterdar Yokuşunda Arşınlar Apartımanında iki kız kardeşinin yanında oturan ve Erzincanda nefer olarak askerliğini yapmakda olan Elyas Noel Şoris adında gaayetle iri yarı bir ermeni genci, ayni apartımanın 14 numaralı dairesinde oturan Fransanın sabık İzmir Başkonsolosu ve vak'a sırasında Prag Elçisi Raymond Dumas'ın kızı ve Türkiye azınlığından iş adamı Vivana Kalomenni'nin zevcesi Jocelyn (Joslin) Kalomenni'ye göz koymuş, İstanbula izinli olarak geldiği sırada, 14 temmuz 1962 cumartesi günü, otuz yaşında güzel ve câzib Fransız kadınını bir hile ile dâiresinden çıkardıkdan sonra yine ayni apartımanda, kiracıları olan Baldini âilesinin yazlıkda bulunup da kapalı duran 11 numaralı dâiresine sokarak, orada evvelâ cerh, sonra ırzına tecâvüzü müteâkib vahşiyâne bir şekilde boğazını bıçak ile kesmek sûretiyle katletmişdir.

Jocelyn Kalomenni
(Resim : S. Bozcalı)

Cür'etkâr ve son derecede soğuk kanlı kaatil E. N. Şoris madam Joslin kalomenni'yi mutbakda çalışır ve kocası da içerde kitab okurken pek ustalıklı dışarı almaya muvaffak olmuşdur.

Bir müddet sonra zevcesini arayan koca onun sessizce kayboluşundan endişeye düşmüş, apartıman içinde aramaya çıktığında, alt katda kan lekeleri görmüş (cinâyeti işlerken elini kesen kaatilin kanı), bunun üzerine zâbıtaya müracaat ederek polis eliyle açılan mefruş fakat boş 11 numaralı dâirenin banyosunda, Joslin'in çırılçıplak soyulmuş ve ense kökünden atlas kemiğine kadar açılmış derin bir yara taşıyan cesedi bulunmuşdur.

Bidâyette esrârengiz gibi görünen cinâyet, kaatil tarafından pencereden arkadaki hâli bir arsaya atılan kendi kanlı iç donu ile atlet fanilâsı polisin eline geçince esrar perdesi hemen kalkmış, bu iki suç delîli diğer delillerin ele geçirilmesine yardım etmiş, ve

bütün şüpheler üzerinde toplanmış olup da cinâyeti müteakib Erzincana gitmiş olan Elyas Noel Şoris orada Park Palas Otelinde uyur iken basılıp yakalanmışdır. 22 temmuzda İstanbula getirilen kaatil suçunu büyük bir soğuk kanlılıkla itiraf etmiş ve vak'ayı şöyle anlatmışdır, ki aşağıdaki satırları 23 temmuz 1962 tarihli Yeni Sabah gazetesinden neklediyoruz:

«Kalomenni'ler oturduğumuz apartımana ben askerdeyken taşındılar. Joselin'le ilk defa asansörde karşılaştık. Bir keresinde de benimle alay etti. Bana baktı, hizmetçisine birşeyler söyleyerek güldü. Açık, saçık elbiseler giyer, şortla gezerdi. Joselin'e karşı alâka duymağa başladım ve bu cinayet günü Büyükada'ya akrabalarıma gittim. Eve erken döndüm Bizim dairede çamaşırcı kadın vardı. Joselin'i 11 numaralı daireye indirmeyi düşündüm. O dairenin kiracıları sayfiyedeydi. Kapıyı elektrik kontrol anahtarıyla açtım. Sonra 14 numaralı dairenin kapısını çaldım. Kapıya Joselin çıkdı: «Efendim 11 numaralı dairede hasta var, sizi istiyorlar» dedim. Memnunlukla kabul etti. O önden, ben arkadan indik, 11 numaralı daireye girdikten sonra kapıyı arkadan kapadım. Yatak odasına gittik. Kadın, kimseyi görmeyince şaşırdı. «Hasta nerede?» diye sordu. «Hasta filân yok. Sizi çılgın gibi seviyorum. Çok güzelsiniz, bu maksatla sizi buraya indirdim» dedim. O, «maksadını gayet iyi anladım. Ben namuslu bir kadınım» diyerek geri döndü. Belinden tutup kendime doğru çekmek istedim. Bu sırada Fransızca «İmdat» diye bağırdı. Sol elimle ağzını kapattım. Boğuşmaya başlamıştık. Yere yuvarlandık. Çabalayıp elimden kurtulmaya çalıştığını görünce, daha önceden hazırladığım bıçağa sarıldım. Kaba etlerine iki sefer sapladım. Yine kurtulmaya çalışınca bu sefer boğazına sapladım, çektim. Elimi de gevşettim. O zaman kadın «Beni öldürme, istediğini yap» diye yalvardı; bıçağı bıraktım. Çırılçıplak soydum bayılmıştı. Arzûma nâil oldukdan sonra yavaş yavaş aklım başıma gelmişti. O'nu bu halde bırakamazdım. Beni her an ele verebilirdi. İş işten geçti, öldüreyim dedim. Boğazını boydan boya kestim. Artık konuşamazdı. Bu sırada parmaklarım da kesilmişti. Cesedin üzerinde iz bırakmamak için banyoya kadar sürükledim. Orada bulunan bir çift lâstik eldivenle cesedi iyice yıkadım. Kendimi ve elbiselerimi de yıkayıp sıktım. Kilotla atletimi son dakikada yıkamaktan caydım. Bıçağı yıkayıp bir bezle kuruladıktan sonra aldığım yere bıraktım. Kendi dairemize girmek istedim. Vivana Kalemeni, yukarıdan «Joselin» diye seslenince vazgeçtim. Merdivenleri yavaş yavaş indim. Bir taksiye atlayıp Markiz'de ablalarıma gittim. Şurasını söyliyeyim ki, Joselin'i banyoda yıkarken devamlı olarak ağlıyordum Ömrümde ilk defa bir kadına sahip olmuştum, onu da öldürmüşdüm. Kız kardeşlerim beni sırıl sıklam, elleri kanlı görünce şaşırdılar. Adadan dönerken denize düştüğümü söyledim. Beraber eve döndük. Apartmandan girerken kapıcı kadın Joselin'in kaybolduğunu söyledi. «Merak etmeyin, gezmeye gitmiştir, döner» dedim. Yukarıya çıktık. Vivian Kalomeni hâlâ karısını arıyordu. O'nunla ilk defa orada karşılaştım. 12 numaralı dairemiz de yeniden banyo yaptım. Az sonra 11 No. lu dairenin kapısı kırılarak içeride Joselin'in cesedini buldular. Kadının yakın arkadaşları, polisler, gazeteciler, bizim daireye doluştular. Kocası da gelmişti. «Geçmiş olsun» dedim. Polisler ve gazeteciler bizim telefondan istifade ediyorlardı. (Kaatil, bu arada Cinayet Masası Şefini göstererek «Siz de oradaydınız» dedi.) Feride ablam benden şüphelendi, inkâr ettim. Ertesi günü denize gittik. Oradan ben tirenle Erzincan'a hareket ettim.»

(Yeni Sabah)

Kriminoloğların ve ruh hekimlerinin üzerinde dikkatle duracakları kanlı bir vak'adır: «Hiç kız arkadaşım olmamışdır; dâimâ bir kadına âşık olmak istedim, fakat ablalarımın sıkı tutumu yüzünden buna muvaffak olamadım» diyen genç kaatil, anaların, babaların, velî ve mürebbîlerin de nazarı dikkatini çekmesi gereken bir tipdir (B.: Şoris, Elyas Noel). Bu satırların yazıldığı sırada bu müdhiş cinâyetin muhâkemesi henüz başlamamışdı. Adlî Tıb. kaatilin muvâzenei akliyesinin yerinde ve cezâi ehliyeti olduğuna rapor vermiş bulunuyordu (mayıs 1963).

Cihangir Cinâyeti İstanbulda büyük akisler yapmış vak'alardandır.

CİHANGİRDE BİR KARI KOCA KAVGASI — Atatürk devrinde olmuş bir kavga-

dır ki Falih Rıfkı tarafından Atatürke âid anlatılan fıkralar arasındadır; bir şehir kütüğüne geçecek kıymetdedir:

«Bir vatandaş hapishaneden Atatürke pek acıklı bir telgraf çeker. «Sana sığınıyorum, evrakımı Adliyeden al, oku, ne hüküm verirsen razıyım,» der. Atatürk zâbıta işlerine pek meraklı idi. Biraz da bu merak yüzünden Adliye Vekili Saracoğlundan dosyayı ister. Baştanbaşa okur. Bize vakayı şöyle hulâsa etti: Adanın biri karısı ile iyi geçinmezmiş. Akşam Cihangirdeki evine gelir, biraz demlenir, gamlanır, Allah ne kadar kısmet etti ise karısı ile kavgasını eder, sızarmış. Bir akşam işi ters gitmiş. Kadın kavgayı münasib yerinde kesmemiş. Avaz avaz bir haykırışma, bir sövüşme, Hüseyin Rahmiden bir iki formalık edebiyat mahalleyi ayaklandırmış. Nihayet adamcağız sokağa fırlıyarak:

— Boşadım seni, kadın... Boşsun, üç defa, bin defa boşsun!.. diye bağırmış.

«Bunun üzerine, pencereden başını sarkıtan karısı. şıllık şıllık:

— Zor boşarsın, geçti o günler, şimdi medenî kanun var! deyince, adam:

— Hay senin de, medenî kanunun da, onu yapanın da, yaptıranın da... demiş.

«Hemen bir kaç tanık, yapan kim, Büyük Millet Meclisi, yaptıran kim, tabiî Atatürk, bir tutanak. «Büyük Millet Meclisini ve kanunlarını ve Devlet Reisini tahkir suçu ile», eli kelepçeli veya kelepçesiz, «mevkufen muhakeme edilmek üzere» hapsi boylamış. Ayılınca da Atatürke o telgraf çekmiş.

«Atatürk şöyle hepimize bir baktı:

— A birader siz adamcağızın yerine olsanız ne dersiniz? diye sordu. Sonra: «— Bu rezaletleri kaldırsak...» dedi.

«Bu gibi hâdiseler üzerine «hasıraltı» ve «hıfz» devri gelmiştir. Mümtaz Ökmen Adliye Bakanı iken muameleye koymadığı bu türlü dosyaların iki üç yüzü bulduğunu bana söylemişti.»

CİHANGİR DİSPANSERİ — Taksimde Sıraselviler Caddesinde 54 numaralı Vardar Apartımanında husûsî bir sıhhat müessesesidir, 1957 yılında açılmışdır, sâhibi ve kurucusu Dr. Operatör Nedret Tanfer ile hemşîre Saadet Türkerdir. Dâhiliye, hâriciye, kulak - boğaz - burun, çocuk hastalıkları, nisâiye, göz, cildiye, bevliye, diş ve röntgen servisleri vardır. Bu dispanserde beş sene zarfında (1957 - 1962) 73 bin hasta muayene ve tedâvi edilmişdir. Servis doktorları şu zatlerdir:

Dâhiliye Dr. Fahri Ünseren ve Dr. Mâsume Çal; hâriciye Dr. Cemal Ergin, Dr. Özdemir Dokumacı; kulak, burun ve boğaz Dr. Nedret Tanfer; çocuk hastalıkları Dr. Adnan İzgi, Dr. Nikolaidis; nisaiye Dr. Valsamidis; göz Dr. Ertuğrul Tarlan, cildiye Dr. Talât Özkozan; bevliye Dr. Suad Dizdar; diş Dr. Rebii İkizkaya; röntgen Dr. İrfan Kayral.

Muayene saatleri hergün 11-12 ve 15-16 arasındadır. Hergün kan, idrar tahlilleri, erken gebelik teşhisi, enjeksiyon, aşı ve pansuman yapılır; 1963 de tesbit edilmiş ücretler şöyle idi:

	LİRA
Mutahassıs doktorlar muayene ücreti	10
Tansiyon kontrolü	3
İdrar tam tahlil	6
Erken gebelik teşhisi	15
Kan şekeri	10
Kollesterin	15
Diş çekimi	10
Diş çekimi cerrâhisi	15
Diş Dolgusu	15
Kulak yıkama	15
Adale iğnesi	1
Damar iğnesi	2
Pansuman	10
Küçük cerrahi müdahale	30-50

Hakkı GÖKTÜRK

CİHANGİR İLK OKULU — Cihangirde camiin yanındadır; 1873 yılında, Kanunu Sultan Süleyman vakfından bir binâda Ana Okulu olarak açılmışdır. Camiin ahşab meşrûtası olan okul binâsının avlusuna paviyon ilâvesi ile ilk okul olmuşdur. İlk okulların numaralarla adlandırıldığı sıralarda 37. ilk okul idi. Önceleri üç sınıflı iken 1959 da beş sınıflı ve tam teşkilâtlı ilk okul olmuşdur. Normal tedrisatlı okuldur; 10 öğretmeni ve 400 öğrencisi vardır; yavrukurt teşkilâtı bulunmaktadır, 200 ciltlik bir kütübhânesi bulunmaktadır (1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CİHANGİR KLİNİĞİ — Cihangirde Batarya Sokağında husûsî bir sıhhat müessesesidir yalnız kadın cerrâhisi ve doğum kabul eder; semtin en mûtenâ, havadar, denize hâkim manzarası olan beş katlı kâgir bir binâdır. 1960 yılında açılmışdır; sâhibi ve kurucusu jinekolog operatör Hamdi Özken'dir;

küçük ve büyük iki ameliyathâneyi ve doğum servisini ihtivâ eden müessese bir mutahassis hekimin devamlı nezâreti altındadır; 19 yataklıdır, batıdaki emsâli ayarında çok temiz bir klinikdir.

Hakkı GÖKTÜRK

CİHANGİR MAHALLESİ — Beyoğlu kazâsının Taksim nâhiyesi mahallelerindendir; Gümüşsuyu, Kâtib Mustafa Çelebi, Galatanın Kılıç Ali Paşa ve Pürtelâş Hasan Efendi mahalleleri ile çevrilmişdir. Hudud sokakları şunlardır: Yeni Yuva Sokağı (Kılıç Ali Paşa Mahallesi ile); Kumrulu Sokak, Lenger Sokağı; Alçandan Yokuşu, Selime Sokağı (Pürtelâş Hasan Efendi Mahallesi ile); Bolâhenk Sokağı, Kazancı Yokuşu (Gümuşsuyu Mahallesi ile); Sıraselviler Caddesi (Kâtib Mustafa Çelebi Mahallesi ile). İç sokakları şunlardır: Tavukuçmaz Sokağının bir kısmı (yeni adı Akyol), Pürtelâş Sokağı, Sağıroğlu Sokağının bir kısmı, Seyyid Ahmed Çıkmazı, Sormagir Sokağının bir kısmı, Solak Somuncu Sokağı, Cihangir Caddesinin bir kısmı, Arslan Yatağı Sokağı, Sirkeci Mescidi Sokağı, Soğancı Sokağı, Oba Sokağı, Bakraç Sokağı, Matbaa Sokağının bir kısmı, Havyar Sokağının bir kısmı, Kumrulu Yokuşun bir kısmı (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 19). 1963 yılı martında mahalle muhtarı Bay İrfan Hivel'in verdiği mâlûmata göre mahalle nüfusu 12 bin kişidir; 632 ev ve apartıman, 71 dükkân, 1 mescid (Metruk Sirkeci Mescidi), 1 banka şubesi (İş Bankası), 1 pasta fırını, 1 otel, 2 han, 1 eczahâne ve 1 garaj vardır.

Hakkı GÖKTÜRK

CİHANGİR YANGINLARI — Eski ahşab İstanbulun her semti gibi Cihangir de kendi içinden çıkan, yahud hemen altında bulunan Tophâne semtinden çıkmış ve yayılarak büyümüş yangınlarla zaman zaman harab olmuşdur.

Cihangirin içinden çıkmış ve tarih kütüğüne geçmiş yangınlar şunlardır:

— Hicrî 1178 (M. 1765) yangını — On saat devam etti, hemen bütün Cihangir yandı.

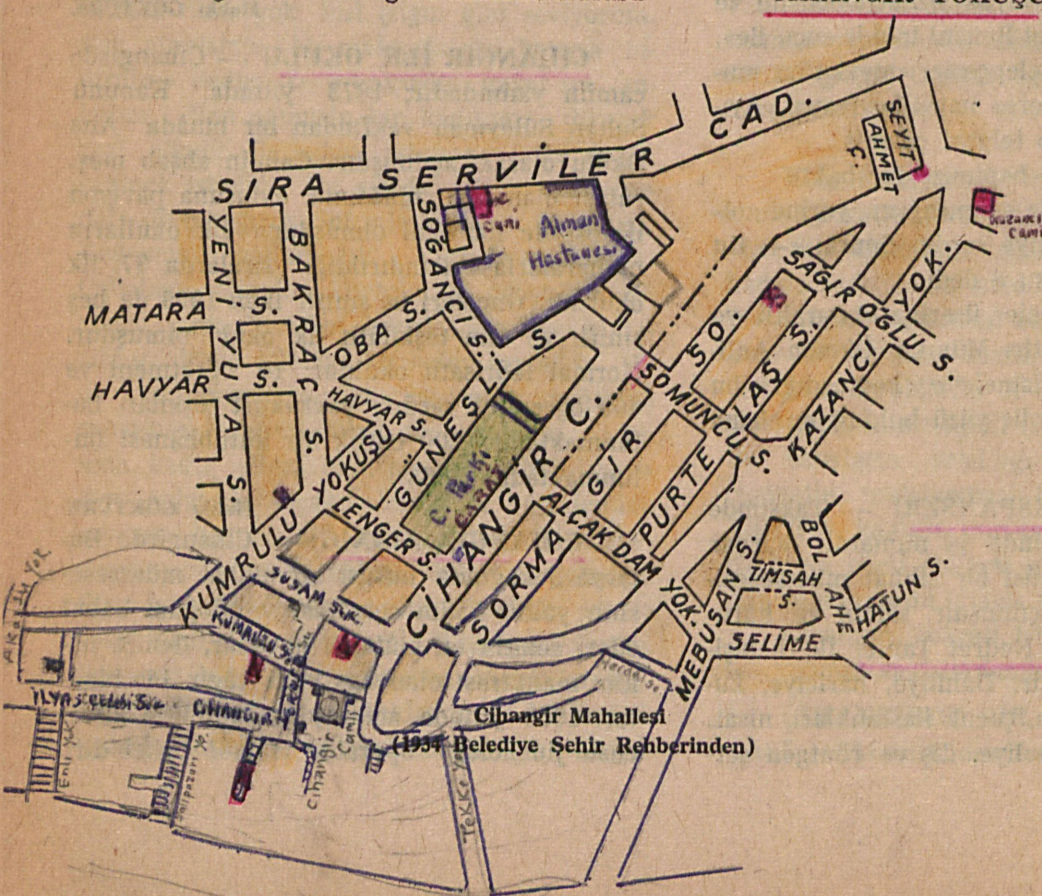
— Rûmî 18 ağustos 1279 (M. 30 ağustos 1863) yangını — Cihangirin Sormagir tarafında 42 binâ yandı.

— Rûmî 5 nisan 1285 (M. 17 nisan 1869) yangını — 20 bînâ yandı.

— Rûmî 7 temmuz 1291 (M. 19 temmuz 1875) yangını — 41 binâ yandı.

— Rûmî 2 eylul 1331 (M. 14 eylûl 1916) yangını — Önce 13 temmuz 1331 (25 temmuz 1916) da Tophânede bir yangın oldu; pek az sonra bu Cihangir yangını çıkdı, her iki ateş âfetinde Tophâne ve Cihangirde 1325 binâ yandı.

CİHANGİR YOKUŞU — Galatanın Kılıc Ali Paşa ve Pürtelâş Hasan Efendi mahallelerinin arasında bir sınır sokakdır; bu iki mahalle arasında Salıpazar Yokuşu ve İlyas Çelebi Sokağı ile teşkil ettiği üç yol ağzı ile yine aynı mahalleler arasında Susam Sokağı ve Güneşli Sokrak ile teşkil ettiği dört yol ağzı arasında uzanır; İlyas Çelebi Sokağı tarafından gelnidiğine göre, dar bir yol olarak başlar, burada ze-

Cihangir Mahallesi (1934 Belediye Şehir Rehberinden)

min katları kâgir ikişer katlı üç ahşab ev ile iki arsa görülür; sonra sola bir dirsek kıvrılır ve genişler, sağ kolda Cihangir Camii ve kitâbesiz, kesme taşdan ve susuz bir çeşme görülür; yolun bu kısmı 2-4 katlı kâgir ve beton evler arasından geçer; kapu numaraları 1-27 ve 4-30 dur (mart 1963)

Hakkı GÖKTÜRK

CİHÂNÎ — On altıncı asır başlarında yaşamış şâirlerdendir; asıl adı bilinmiyor. Rumelili olup İstanbulda Medrese tahsili gördükden sonra kadılıkla taşraya gitmiş; Yavuz Sultan Selim, rüşvet alarak halka zulmeden bâzı taşra kadılarını aman vermeyüb idam ettirdiği sırada bu şâir Cihânîyi de bulunduğu yerde idam etmişlerdir. Şuerâ tezkiresi sâhibi Lâtifî: «ammâ milmezem ki Sultan Selim Cihânînin zulme müterllik nesin işitti» diyor; aşağıdaki beytin örnek olarak kaydederken de: «Gûyaki hasbihâli olmuşdur» diye ilâve ediyor:

Didim, ey hûnî, bulaşma gel rakîbin kaanına!
Didi, kainden âdem oldu? ol da kimdir? kaanı ne?

CİHAN KÜTÜBHÂNESİ — Ankara Caddesinde 64-66 numaralı Kebeci Hanının merhalindedir.

1892 yılında henüz 24 yaşında bulunan Mihran Efendi tarafından tesis edilmişdir. İlk dükkân, o zamanlar Bâbıâli Caddesi adını taşıyan bu yolun karşı sırasında Reşid Efendi Hanının yakınında idi. Bilhassa hukukî eserler basım ve yayınına ehemmiyet vermiş olan Mihran Efendi, bu iş için hâlen büyük Ankara Hanının bulunduğu yerde bir de matbaa kurdu, sonra matbaasını bugün Remzi Kitabevinin bulunduğu dükkânın arka tarafında bir yere taşıdı; bu matbaa bir yangında yandı, Cihan Kütübhânesinin hâlen bulunduğu yerde bir mürettibhânesi vardır.

Bu kütübhânenin neşrettiği başlıca eserler şunlardır: «Resimli Kaamusu Osmanî»; «Türkce Kur'anı Kerim» (Cemil Said tarafından yapılmış ilk Kur'an tercemesi); Ahmed Vefik Paşanın Mollier tercemeleri; Mâliye külliyâtı; Sami paşazade Sezâi Beyin «İclâl» ı; «Rübâiyâtı Ömer Hayyam» (Sadullah Sacid Bey tercemesi); Tolstoi külliyâtı; H. İbsen'in «Halk Düşmanı»; V. Hugo'nun «Sefiller» i; günü gününe yayınlanan yeni kanunlar; yüzden fazla hukukî ve tarihî eser; bu güne kadar 42. cildini tamamlayan ve devam etmekde olan «Sicilli Kavânin», (bu eser, bu kitabevinin millî kütübhânemize emsalsiz bir hizmetidir); Sadullah Karakoç'un «Tahşiyeli Kavânin» i.

Kütübhânenin kurucusu Mihran Efendi 1868 de mütevâzı bir âilenin evlâdı olarak doğmuş, on üç yaşında İstanbula gelmiş, iş hayatına çıraklık ile atılmış ve, yukarda kaydedildiği gibi genc yaşında kütübhânesini kurmuşdur. 1936 senesinde vefat etti, kütübhânesi üç kızı tarafından idâre edilmektedir.

Hakkı GÖKTÜRK

CİHAN MATBAASI — Cağaloğlunda, Servili Mescid Sokağında Kurt İşhanındadır; 1952 yılında Riza İlkbaşaran ile Kemal Beyaz tarafından Sirkecide Nöbethâne Caddesinde 24 numaralı binâda tesis edilmişdir; 1960 yılında son model, üç renk basan bir zarf makinası getirtilerek teşkilâtı genişlemiş, dolayısı ile yeri dar gelerek Kurt İşhânına nakledilmişdir. Kitab, renkli etiketler ve her türlü matbû evrak, renkli reklâm takvimleri, banka evrâkı, büyük ve küçük her boy cetveller gaayetle titiz işcilikle basılır. İstanbul piyasasında ciddî bir müessese olarak tanınmışdır.

Hakkı GÖKTÜRK

CİHANNÜMÂ — Dilimizde kullanılır farsca bir terkib olub lugat mânâsı «cihanı gösteren» demekdir; geniş bir manzarayı ayak altında gösteren yerlere bu isim verilir; İstanbulun eski ahşab mimârîsinde de evlerin, konakların en üst katında bulunan, ve mevkiine göre ya Halici, Limanı, Galata sırtlarını, yahud Marmarayı ayak altına serib gösteren taraçalara, etrâfı fırdolayı câmekân, pencereli odalara da «cihannümâ» denilirdi. Aşağıdaki satırlar hicrî 1275 (milâdî 1858-1859) de Cerîdei Havâdis gazetesinin binâ satışları ilânları arasından alınmışdır:

«Sultanbayazıd kurbinde Bâlipaşa Caddesinde Tatlıkuyu Camii şerifi yakınında üç kat üzere on dört oda harem ve kebir sofalar, ve kiler ve sandık odası ve câriye odası ve vâsî hamam ve câmekân ve yukarda kebir cihannümâ, ve beş oda selâmlık, uşak odası, dörtyüz arşın harem bağçesi ve bir kuyu ve karşısında dörtyüz arşın selâmlık bağçesi, harem ve selâmlıkda kullanışlı mutfak, selâmlık bağçesinde dört araba alır arabalık ve dört hayvan alır ahır ve üstünde seyis odası, yarım masura Kırkçeşme Suyu Dağıstanlı Be-

yin Konağı dinmekle mâruf konak satılık olup bulunanlar tarafından isteklisine gezdirileceği ve pazarlığın dahi içindekilerle olacağı».

CİHANNÜMÂ ÇEŞMESİ — Beşiktaştan Balmumucuya doğru açılmış yeni asfalt caddenin solunda. Yıldız Camiinin batısına düşen sırtın yokuşlarından birinin üzerindedir; bu yokuşla Yenimalle Furun Sokağının kesişdikleri yerde bir meydancığın ortasında kalmıştır. Çeşme dört köşe, takriben 6 metre boy, 5 metre yükseklikte köfeki taşındandır. Üzerine taştan bir saçak ve yine dört bir tarafına da su kabı koymak üzere yarım metre genişliğinde taşırılmış bir kısımla çevrilmiştir.. Her yüzünün orta yerine, büyükce beyaz mermer ayna taşı, bunun üzerine bir kitabe taşı ve bunun üzerine de ayrıca yine yeşil zeminli beyzi diğer bir kitabe taşı konulmuştur.

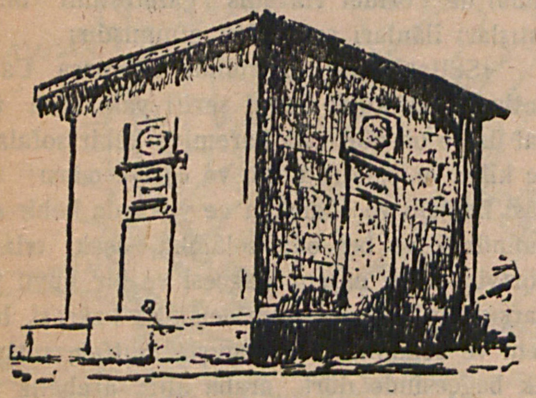
Çeşmenin yapısı 1836 ya, İkinci Sultan Mahmudun son devirlerine tesadüf eder, yapıldığı yılların mimarî uslubu olan Ampir tarzının tezyinî şekillerinden mermer ayna taşının üzerindeki oymalı dar kornişle iki ufak kabare kalmışdır.

Çeşmenin Yenimahalle Furun sokağına bakan cephesinde bir «Tuğra» ile «Besmele» ve kitabe taşında:

«Ve sekahüm rabbühüm şeraben tahura»

âyeti; ikinci yüzünde bir hadîsi şerif ile, ayna taşının üzerindeki taşta manzum kitâbesinin ilk iki beyti:

Hazreti Şâhı cihanın her mukarreb bendesi
Serbülend olsa sezâdır meşrebi ferzânede
Biri ezcümle Ali Bey kim ulüvvi nâm ile
Gevheri şehvare benzer subhai saddânede

Cihannümâ Çeşmesi
(Resim: N. Nirven)

Üçüncü yüzünde, üstteki beyzi mermer taşda bir hadîsi şerifle, altında ayna taşında kitâbenin iki beyit olarak devâmı:

Fi sebilillâh yaptırdı bu âli çeşmeyi
Gelsin içsinler salâ hayvâne de insâne de
Sâye i Şâhinşehi deryâ himmete daimâ
Cüyibari hayrü cüd içrâ ede her yâne de

Dördüncü yüzünde yine bir hadîsi şerifle kitâbenin son iki beyti vardır.

Sanati tarihe Pertev eyleriz gâni heves
Gerçi yoktur kabiliyyet tabı nacizanede
Geldi sû tarihi dilcû oldu doldu taştı ab
Çeşme yaptırdı Ali Bey sâyei şâhânede
1252 (1836)

Saadi Nazım NİRVEN

CİHANNÜMÂ MAHALLESİ — Beşiktaş merkez nâhiyesi mahallelerinden; Yıldız, Abbasağa, Türkali ve Sinanpaşa mahalleleri ile çevrilmişdir. Hudud sokakları şunlardır: Serencebey Yokuşu, Akmazçeşme Sokağı, Selâmlık Caddesi, Mâşuklar Yokuşu, Yıldız Posta Caddesi, Muhtarı evvel Sokağı, Abbasağa Camii Aralığı, Beşiktaş Değirmeni Sokağı.

İç yolları da şunlardır: Mehmet Ali Bey Sokağı, Cihannümâ Sokağı, Hasanpaşa deresi Sokağı, (istimlâk edilmişdir), Gazi Refik Sokağı (istimlâk edilmişdir), Bostancıbaşı Sokağı, Dalbudak Sokağı, Mazhar Paşa Sokağı, Yıldız Caddesi (Barbaros Bulvarı) nin bir kısmı, Abbasağa Sokağı, Abbasağa Çeşme Çıkmazı (istimlâk edilmişdir), Tatar Hüseyin Sokağı, Dört Yüzlü Çeşme Sokağı, Yeni Mahalle Fırın Sokağı, Kapancı Sokağı, Çömezler Sokağı, Akdoğan Sokağı, Bostancı Veli Sokağı, Ressam Hamdi Bey Sokağı, İsmailiye Sokağı, Şehit Kâzım Sokağı, Salih Efendi Sokağı, Salih Efendi Çıkmazı (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 20). Bu rehberde gösterilmemiş sokaklar şunlardır: Eski Yıldız Caddesi, Anberağa Camii aralığı, Ertuğrul Camii Aralığı.

Cihannümâ Mahallesinde 2 cami (Anberağa, Ertuğrul Camileri), 371 ev, 80 apartıman, 1 kulube, 101 dükkân, 15 garaj, 7 depo, 3 ahır, 1 düğün salonu, 1 pastahâne, 1 sinema ve 1 fırın bulunmaktadır. Mahalle nüfusu son sayıma göre 2043 erkek ve 1945 kadın olmak üzere 3988 kişidir (1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CİHANNÜMÂ SOKAĞI — Beşiktaşda aynı ismi taşıyan mahallenin yollarından; Muhtarı Evvel Sokağında tek başlı bir sokakdır; Dalbudak Sokağı ile bir kavuşağı olup Mazharpaşa Sokağı ile de dört yol ağzı yaparak kesişir; son kısmı çıkmazdır. Bir arabanın rahat geçebileceği kadar genişlikde, kaba taş döşeli bir yol olup 2-4 katlı kâgir ve beton yapı evler arasından geçer (mart 1963).

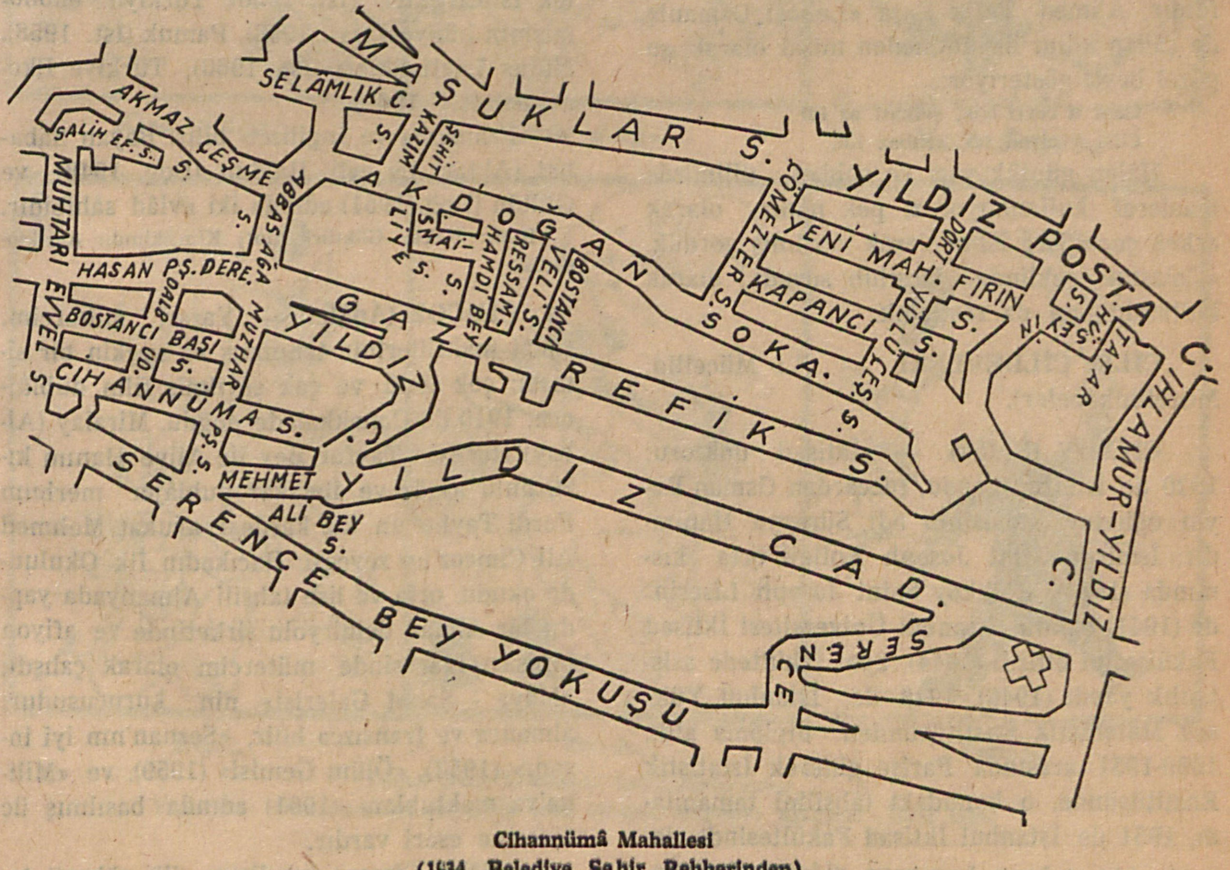
Hakkı GÖKTÜRK

CİHANSERASKERİ SOKAĞI — Kadıköyünde Mühürdar semtinde; Riza Paşa Sokağı ile Sarrafali Sokağı arasında uzanır. Mühürdar Karakolu Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir; Leylek Sokağı, Hasıraltı Soğağı, Tuğlacı Emin Sokağı ve Hacıhüsam Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 29). Rehberdeki Hasıraltı Sokağı yerinde Güneri Sokağı adını taşımaktadır Cihanseraskeri Sokağının adı geçen rehberde gösterilmemiş, yeni açılmış Doktor Şâkir Paşa Sokağı ile de bir kavuşağı vardır (B: Riza Paşa, Cihanseraskeri).

İki araba geçecek genişlikde, paket taşı döşeli bir yoldur; 2-5 katlı kâgir ve ahşab ev ve apartımanlar arasından geçer. Dükkân olarak bir bakkal vardır; kapu numaraları 1-87 ve 12-52 dir (nisan 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CİHANYANDI — 1885 ile 1900 arasında Yüksekkaldırımdaki evlerin birinde sermâye namlı bir fâhişe; adı dillerde dolaşdığı zaman yirmi beş yaşlarında bir kadındı, «Macar kadanası» dedikleri boydan iri yarı, penbe beyaz tenli, beyaza yakın açık sarı saçlı, mavi gözlü bir lehliydi; kaşı gözü alelâde fakat işve ve cilve feninde pek usta idi; müşterileri ekseriyetle ayak takımı, bekâr uşağı tâifesi, kürd hammallar, lâz kayıkcılar, hamam natır ve dellâkları, tersâneliler, tulumbacılar, Çeşme Meydanından Salıpazarına, Fındıklıya kadar uzanan sahanın ecnâsı muhtelifeden kabadayı ve haşaratı idi; o boydan adamların zevk aldığı sohbet ve muhabbet dilini pek iyi bilirdi; bıyıkları yeni terlemiş olub da ayakları henüz o evlerin eşiğini atlamamış toy genclerin yüzünü gözünü açmada pek ustaydı; meselâ bir yelkenli kaptanının bir tayfasına, diğer genc bir adamından bahsederken: «Hasanı alın da Cihanyandıya götürün, oğlanın yüzü gözü açılsın» dediğini işitmişizdir O devirde o âlemler için bilhas-

Cihannümâ Mahallesi
(1934 Belediye Şehir Rehberinden)

sa garibsenir, müskirat kullanmaz, sigara içmez, sarhoşdan haz etmez, boyanmazdı; Ayvansarayda kayıkcılar kâhyâsının oğlu ve kayıkcı esnafından Gâvur Ali adında gaayet yakışıklı bir Lâz uşağı bu Cihanyandıya divâne gibi âşık olmuş, kendisinden dört beş yaş büyük fâhişeye tövbekâr olmak ve dinî islâmı kabul etmek şartı ile izdivac teklif etmiş, Cihanyandı da bu teklifi kabul etmişdi. Güzel delikanlının anası babası her ne kadar râzı olmamışlar ise de Alinin «Gâvur» lâkabı da aslında dik kafalı ve inadcılığından verildiği için mâni olamamışlardır. Cihanyandı Ayvansarayda kurulan evinde namuslu bir ev kadını olmuş, fakat bir kış gecesi yattıkları odaya aldıkları mangalda iyi yanmamış kömürden zehirlenerek genc kocası ile beraber ölmüşdür. Cihanyandı için, mutaassıb kaynatasıyla kaynanasının cevrü cefâlarına, hakaaretlerine tahammül edemiyerek bu sûretle intihar ettiği, yanındaki kocasını da gafletinden istifâde ile zehirlediği söylendi idi.

Vâsıf **HİÇ**

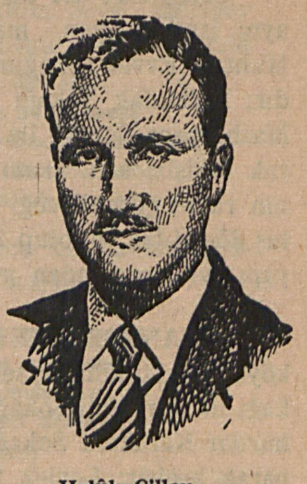
CİLASIN — Batı türkcesinde, bilhassa İstanbul ağzında unutulmuş güzel bir kelimedir; civelek, gürbüz, pençeli anlamında sıfatdır; Ahmed Vefik Paşa «Lehcei Osmanî» de şâirin adını kaydetmeden misâl olarak şu güzel beyti gösteriyor:

Gam u cevri çok, şefkati az idi
Cilâsın civan idi, şehbaz idi.

Hâlen günlük yazı ve sohbet dilimizde maalesef kullanmıyoruz; pek nâdir olarak erkek çocuklara isim olarak verilmiş gördük, «Celasun» şeklinde bozulub soyadı olarak kullanıldığına da rastladık.

CİLD, CİLDEVLERİ — B.: Mücellid, Mücellidhâneler).

CİLLOV (Halûk) — İktisad doktoru; 1920 de İzmirde doğdu, tüccardan Osman Beyin oğludur, annesinin adı Süreyya Hanımdır; İzmirde Saint Joseph Kolleji orta kısmında (1938), Kadıköy Saint Joseph Lisesinde (1941) okudu, İstanbul Üniversitesi İktisad Fakültesini bitirdi (1944), aynı fakültede asistanlık yapdı (1946), 1948 de İstanbul Yüksek Matematik Enstitüsünden diploma aldı, 1950-1951 arasında Parise giderek İstatistik Enstitüsünde, o konudaki tahsilini tamamladı, 1951 de İstanbul İktisad Fakültesinde doçent oldu, tekrar Avrupaya giderek Londrada 1957 de London School of Economy'den diploma aldı, 1961 de İstanbul İktisad Fakültesi İstatistik ve Tatbikî Ekonomi profesörlüğüne tâyin edildi. Bu arada (1958 - 1961) muhtelif husûsî müesseselerin iktisâdî müşâvirliğini yapmakdadır. Türkiye İktisadcılar derneği üyesi, Avrupa Beynelmilel İşbirliği Teşkilâtı İstanbul Üniversitesi mümessili, Beynelmilel Nüfus Komisyonu aslî üyesidir. Posta pulları koleksiyonu ve fotoğrafcılık meslek dışı meşgalesinin başında gelir; muhtelif dergilerde beşyüzden fazla meslekî makaalesi intişar etmişdir; kitab hâlinde neşredilmiş eserleri şunlardır:

Halûk Cillov
(Resim : S. Bozcalı)

El Dokumacılığı Sanayii (İst. 1949), Meslek İstatistikleri (İst. 1956), Türkiye ekonomisinin bünyesi (İst. 1958), Pamuk (İst. 1958), Nüfus İstatistikleri (İst. 1960), Türkiye Ekonomisi (İst. 1962).

Fransızca ve İngilizce bilir. Bayan Sabahat (Aktar) ile evli; Haldun (Doğ. 1948) ve Gülbin (Doğ. 1951) adında iki evlâd sâhibidir.

Bibl.: Hakkı Göktürk, not; Kim kimdir Ansiklopedisi.

CİMCOZ (Adâlet) — Yazar, mütercim; sanat mahfillerinin tanınmış ve seçkin bir sîması; çok ünlü ve çok sevilmiş film dublâjcısı; 1910 da Çanakkalede doğdu, Miralay (Albay) Hüseyin Tayfur Bey ile Aliye Hanım kızı, ünlü aktör ve ibdâkâr dublâjcı merhum Ferdi Tayfur'un kız kardeşi, avukat Mehmed Ali Cimcoz'un zevcesi; Hacıkadın İlk Okulunda okudu, orta ve lise tahsili Almanyada yapdı; bir Alman demiryolu şirketinde ve afiyon inhisarı idâresinde mütercim olarak çalışdı; «Maya - Sanat Galerisi» nin kurucusudur; almanca ve fransızca bilir, «Sezuan'nın iyi insanı» (1958), «Ölüm Gemisi» (1959), ve «Milina'ya mektublar» (1961) adında basılmış üç terceme eseri vardır.

Adâlet Cimcoz kendisine ilk şöhreti te-

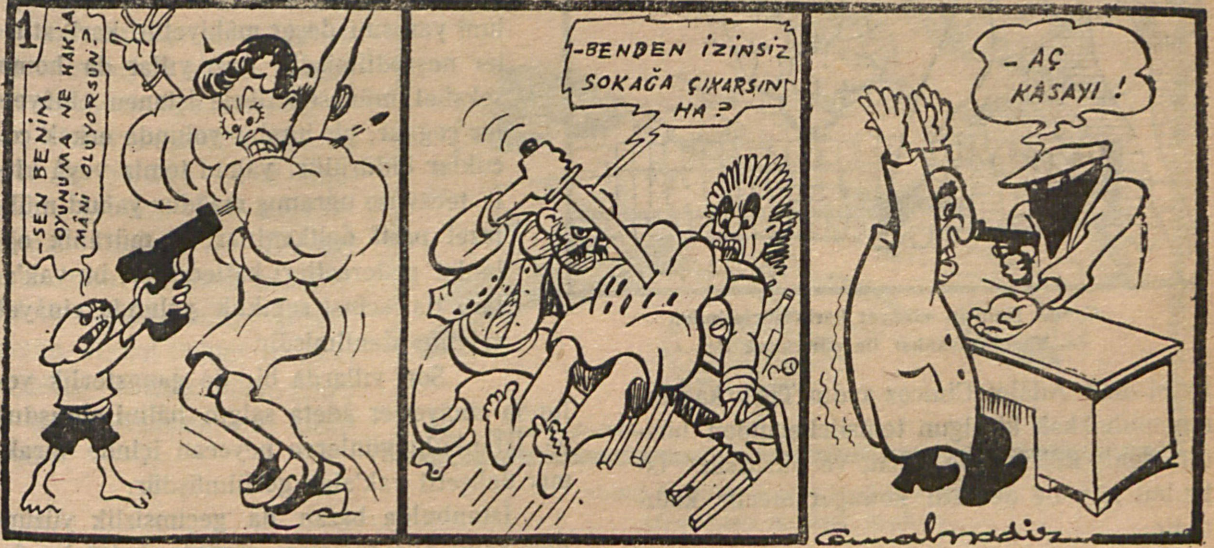
min eden film dublâjcılığına, ağabeyi Ferdi Tayfurun teşviki ile başlamış; baş rolündeki bir kadını türkce konuşdurduğu ilk film de «King Kong» dur; bu filmde ilk söylediği söz de: «Bir haftada kaç kilo patates ayıklarsın, Gon?..» cümlesi olmuşdu.

Dublâjcılığa İpek Film atölyesinde başlamışdır. 1944 de «Perde-Sahne» mecmuasının muhâbir ve muharrirlerinden İbrahim Hoyi ile bir mülâkaatında dublâjcılığı üzerine şunları söylemişdir:

«Sesini ilk defa sinemada duyunca aslâ inanmamış ve bu benim sesim değil, demişdim. Sonra gitgide yeni meşgalemden zevk almıya başladım; görünmeden yalnız ses verip başka bir insanın şahsiyetine girerek seyircilere kendimi dinletmek hoşuma gitti.

«Hiç şüphe yok ki, dublâj kolay bir iş değildir. Orijinal filmi oynayan san'atkârın duygularını, bizim dilimizde canlandırıp, yalnız sesle ifâde etmek, muhakkak ki bir hayli emeğe bağlıdır. Kahramanımı duble edeceğim filmi birkaç defa seyrederim; sesini vereceğim insanın şahsiyetine girmeğe, yâni hislerimi onun gibi ifadelemeğe, bu suretle kahramanın yaratmak istediği hüviyeti vermeğe çalışırım. En çok severek, heyecanlanarak türkce konuşdurduğum sîma Marie Antoinette'dir».

Dağcılık Kulübü ve Galatasaray Kulübü

Kısa dalga!.. Orta dalga!.. Uzun dalga!..

Dün... Bugün... Yarın!..

Cemal Nâdir'in cinayet karikatürlerinden

Yukarıda: «Dünyamızdan geçmekte olan cinâyet dalgası»; aşağıda: «İlâmı aşk».

Cemal Nadirin cinâyet karikatürlerinden
«— Yarın nişanlısı ile görüşecek de....»

üyesi olan Adâlet Cimcoz aydın Türk kadınının muhakkak ki olgun temsilcilerinden biridir, geniş kültürü ile rahat, ve pürüzsüz İstanbul ağzı ile de tatlı konuşur meclis kadınıdır.

Bibl.: Kim kimdir Ansiklopedisi.

CİMCOZ (Mehmed Ali) — Avukat; 1910 de İstanbulda doğdu; babasının adı Kasım, annesinin adı Naciyedir; bütün tahsil kademelerini Galatasarayı Lisesinde gördü ve oradan 1933 de diploma aldı; İstanbul Hukuk Fakültesini bitirerek avukatlık ile meslek hayatına atıldı; Adâlet Cimcoz'un zevcidir (B.: Cimcoz, Adâlet); Güzel Sanatlara meraklıdır, bu yönden zevcesinin üzerinde çok müessir olmuşdur; futbol, tenis ve yelkenciliği sever; Galatasaray Kulübü ve Moda Deniz Kulübü üyesidir; 1953 de Sabahattin Eyüboğlu ile berâber Eflâtun'ın «Devlet» ini türkçeye çevirmişdir.

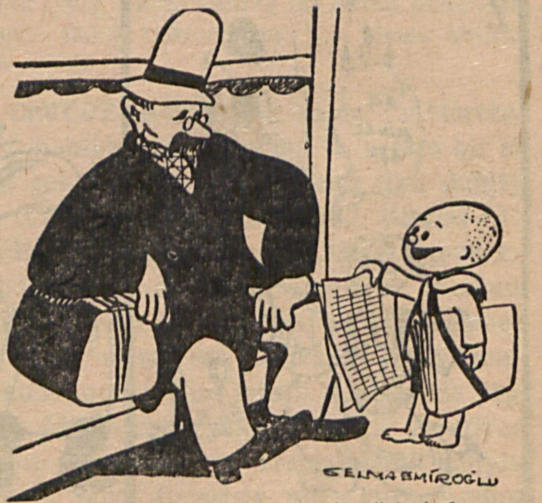
Bibl.: Kim Kimdir Ansiklopedisi

CİNÂYET, CİNÂYETLER — Büyük şehirlerin velveleli ve türlü türlü cilveli günlük hayâtında cinâyetler, bir kısmı tedbirle önlenemez acı vak'alardır. **Sebebleri pek şiddli** olan cinâyetler arasında İstanbulda derin akisler uyandırmış olanları, bu şehir kütüğünde, kanlı vak'aya bir tarih kaynağında, yadud zâbıta arşivinde veya basında verilmiş isimlerle tesbit edilmektedir

Cinâyetler, esrarengiz bir tesâdifdir, bâzı yıllar, tek sebebli vak'alar hâlinde ve bir çeşid ruh hastalığı salgını gibi işlenir; meselâ bir yıl genç ve güzel kızlar, genc ve güzel zevceler kıskanç âşıklar, nişanlılar, rakibler ve kocalar tarafından türlü şekilde katledilirler, bu cinâyeetlere «aşk yolunda cinâyet salgını» denilmişdir, hattâ günlük gazetelerde ve haftalık mizah mecmualarında bir toplum yarasını deşer mâhiyetde karikatürler neşredilmişdir. Bazı yıllar da homo seksüel münasebetlerle işlenen cinâyetler çoğalır; pis hırslar yolunda erkek çocuklar öldürülür, yahud temiz veyâ kirli, tecâvüze uğramış mağdur yahud mübtezel pasif delikanlılar ve mürâhik oğlanlar pederastları katlederler, bu vak'alara da «cinsî sapıklık yolunda cinâyet salgını» denilmişdir.

Son yıllarda bir de gangsterlik yolunda cinâyetler âdeta salgın hâlini almışdır; ve İstanbulu günlerce heyecan içinde bırakmış dehşetli vak'alar görülmüşdür.

İstanbulda bâzan da geçimsizlik yüzünden kanlı âile facialari görülür; hattâ bu facialarda kaatil karısını, kaynanasını, kaynatası. baldızın. çocuklar ve zevce baba ve ko-

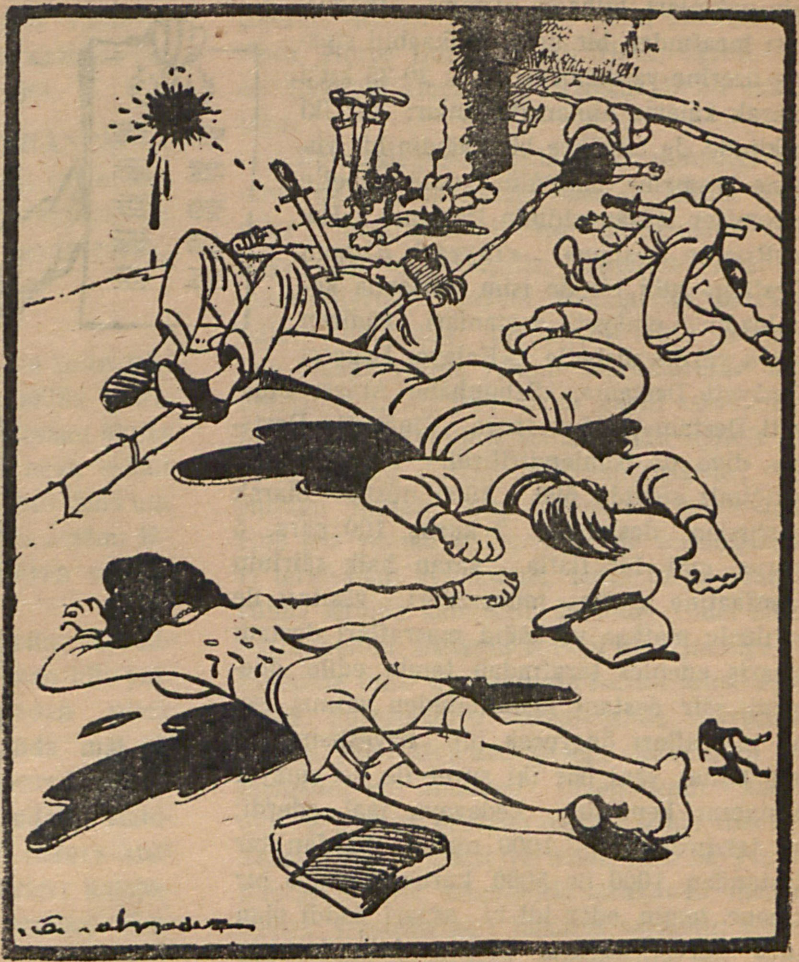
Cemal Nâdirin cinâyet karikatürlerinden
«— Cinayeti yazıyor mu?
— Hayır bayım, bugün sıra yangında, cinâyet yarın!..»

casını, kaynata dâmadını, ana kız dâmad ve kocayı öldürür; bir cinâyetin bir kaç kurbanı olur

İstanbul halkında ibtidâî kan gütme an'anesi yokdur; fakat, taşrada işlenmiş bir cinâyetin kan gütme, intikaamı yolunda ikinci cinâyetin İstanbulda işlendiği de çok görülmüşdür.

Nâdir vak'alar olmakla beraber İstanbulda câsusluk yolunda cinâyetler de işlenmişdir, fakat basına ancak vak'alar intikal etmiş, câsusluğun mâhiyeti siyasî polisin mahremiyetinde kalmışdır.

Ekseriya sokakda sûikasd şeklinde görülen siyasî cinâyetlere gelince, 1908 meşrûtiyetinde İttihad ve Terakki komitasının amansız muhâlifleri üç gazetecinin, Ahmed Samim, Hasan Fehmi ve Zeki Beylerin katillerinden sonra bu şenî vak'aların ardı kesilmişdir.

Cemal Nâdirin cinâyet karikatürlerinden «Sokakdan bir âşık geçdi!..»

Cemal Nâdirin cinâyet karikatürlerinden «— Yarınki cinâyeti yazıyor!..»

İstanbulda derin akisler yapmış olduğu halde fâil veya fâilleri mechul kalmış cinâyetler de pek çokdur.

CİNÂYET DESTANLARI — 1908 meşrûtiyetine gelinciye kadar, İstanbulda, umûmî efkârı heyecanla ilgilendiren cinâyetler başda gelmek üzere, günün mühim olayları üzerine destan yazmak, avâmî bir an'ane olarak devam ede gelmişdi; halk şâirleri arasında destancılık da ayrıca bir ihtisas işi idi (B.: Destan); ki Üsküdarlı Vâsıf Hoca (Vâsıf Hiç), Tophâne ketebesinden Üsküdarlı Âşık Râzi, Destancı Behcet bunların en meşhurlarındandır (B.: Hiç, Vâsıf; Râzi, Âşık; Behcet, Destancı).

Ölüm üzerine, bu arada cinâyetler üzerine yazılan destanlarda vak'a, yine bir an'ane olarak ölenin ağzından nakledilirdi. Cinâyet destanları bâzan doğrudan halk şâiri tarafından yazılır; bâzan da halk şâirine öle-

nin yakınları, bilhassa samimî arkadaşları tarafından bir ücret mukaabili sipariş üzerine yazdırılırdı; en az 20-25 kıt'a olarak kaleme alınan destanlar; her iki şeklinde de büyükce bir kâğıdın bir yüzüne basdırılır, maktûlün adına nisbetle «Komiser Hüsâmeddinin Destanı», «Hacı Rizanın Destanı», «Tayyarlı Rizanın Destanı» gibi bir de isim, serlevha konulurdu; cinâyet destanları nâdiren vak'a yerine nisbetle «Kalaycı Bağçesi Cinâyeti Destanı», «Sabunhâne Arsası Cinâyeti Destanı», «Muradpaşa Cinâyeti Destanı» diye de isimlendirilirdi. Yukarda târif ettiğimiz şekilde 500 - 1000 nüsha olarak bastırılan destanlar, 2 kuruş, 100 para, 5 kuruş gibi bir fiatla, yazan halk şâirinin menfaatine gazete müvezzîleri vâsıtası ile satılırdı; matbaa ve kâğıd masrafları destanı sipariş edenler tarafından temin edilir ödenirdi; şâir destanı kendiliğinden yazmış ise, bu masrafları ödeyecek bir haveslisini dâimâ bulur, yâni her iki suret ile de cinâyet destanını kendisine bedavaya mal ederdi; bu takdirde 500 - 1000 nüsha basılan bir destandan 1000 ile 5000 kuruş arasında bir kazanc temin eder idi ki, asgarî haddi olan 1000 kuruş, on lira, on altın bile destancı halk şâirini ihyâ ederdi; bâzan da destan, şâire belli bir ücret, 2 lira, 5 lira gibi bir para ödenerek yazdırıldıktan sonra destanın satış bedeli ile, kimsesiz bir garib olan maktulün kabir taşı yaptırılır idi, meşhur câni Bıçakcı Petri tarafından katledilmiş zabtiye neferi Kargılı Râifin Destanı Komiser Hüsameddin tarafından bu maksadla yazdırılmış ve sattırılmış idi (B.: Petri, Bıçakçı; Râif, Kargılı).

Cinâyet Destanları, İstanbul Ansiklopedisi adını verdiğimiz bu büyük şehir kütüğünde evleviyetle yer almış eserlerdir; bu madde içinde bâzılarının isimlerini kaydetmekle yetiniyoruz;

Tulumbacı Toygarlı Rızanın Destanı (B.: Riza, Toygarlı); Hacı Rızanın Destanı (B.: Rıza, Hacı); Tulumbacı Bahaeddinin Destanı B.: Bahaeddin, Mahzun); Tulumbacı Kafesci Ahmed Bedrinin Destanı (B.: Bedri, Kafesci Ahmed); Çulha Bektaşın Destanı (B.: Bektaş, Çulha); Kalaycı Bağçesi Cinayeti Destanı (B.: Ârif, Nefer); Hacı Aprahamın Destanı (B.: Apraham, Hacı); Muradpaşa Cinayeti Destanı (B.: Muradpaşa Cinâyeti; Altın Varak); Büyükada Cinâyeti Destanı (B. Büyükada Cinâyeti); Hâcerin Destanı (B.: Buhâra Tekkesi Cinâyeti).

Müvezzî elinde cinâyet destanı
(Resim: S. Bozcalı)

Sayısı kesin olarak bilinmeyen cinâyetler destanlarından arşivimizde, tam ve noksan 103 destan vardır; bunların bir kısmı, yukarıda târif edildiği şekilde matbû, bir kısmı da el yazısı iledir. İstanbul halkı, bilhassa İstanbulun eski tulumbacılık âlemi ve muhîti cinâyet destanlarına aşırı ilgi göstermiş ve matbu nushaları kısa zamanda tükenmişdir, ki namlı destancılardan Vâsıf Hoca bize tevdî ettiği bir notunda: «Ne zaman bir destanım basılıp çıksa, haftasına varmaz tükenirdi, fakat ben ikinci

baskısını yaptıramazdım, zîrâ, o zamanlar başkalarının sırtından yaşayan bit gibi insanlar pek çokdu, hemen binlerce nüsha taklidini basıp piyasaya sürerlerdi» demektedir.

CİNBOK ALİNİN KAHVEHÂNESİ — İkinci Abdülhamid devrinde namlı tulumbacı kahvehânelerinden, Aksarayda Muradpaşa ile Yusufpaşa arasında idi; başkaca kayde rastlanamadı.

Bibl.: Vasif Hiç, not.

CİN — Bâtıl inana göre el ile tutulamayan ve göz ile görülemeyen mahlûk, peri; Türk Lügatı şöyle târif ediyor: «Ecsâmı âkilei lâtîfe; ervâhı mücerrededen bir nevî; eşkâli muhtelife olan hayvânı hâvâî (İbni Sînâ'nın tarifi); muhtelif şekillere girebilen ecsâmı lâtîfe; bâzan hayır, bâzan şer işleyen ecsâmı lâtîfe».

İstanbul ağzında darbı meseller: acemice kurnazlık, bir işin aslını kavraman hîle yollarına sapanlar için: «Cin olmadan adam çarpmıya kalkışdı»; ummadığı anda mat olma, meydana çıkan ve yüzüne vurulan kötü hâli karşısında şaşırma ve bu andaki asabiyet: «Cin çarpmışa döndü»; son derece kurnaz: «Ecinnîye külâhı ters giydirir»; kalabalık olması gerekirken hemen bomboş olan yer: «Cinler cirid oynar».

Küçük yaramaz çocuklar: «cin yavrusu»; bir adamın huysuzluk tutma hâline: «yine cinleri tuttu»; bağırıp çağırıp aşırı hiddet hâline: «cinleri başına topladı»; her işi başarır zekî ve kurnaz kişiler için: «cingöz» denilir.

Delilik karşılığı cinnet kelimesi de bu cin isminden gelir.

CİNCİ — «Gözle görünmeyip cin ve peri adı verilen mahlûklarla uğraşmayı (geçim yolunda) meslek ittihaz eden, büyü yapan, güzellik, şirinlik, muhabbet muskaları yazan; bunlar üfürükcülük de yapdıkları için, üfürükcü de denilirdi. Halkın sâfiyetinden istifâde eden bu gibi adamların en meşhuru Cinci Hoca (Safranbolulu Hüseyin Efendi) dir.» (M. Zeki Pakalın. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri).

Zamanımızda «Cinici» tâbiri terkedilmiş gibi olub büyücü ve üfürükcü tâbirleri kullanılmaktadır; büyücülük ve üfürükcülük kanunla yasak olmasına rağmen, bu işle gizli olarak uğraşan, pek çok para kazanan, belki de bu arada müşterileri ile ülfet ve muhabbet ederek zevki nefsânî ve lezzeti cismânîyi de tadan büyücü ve üfürükcüler pek çokdur, hemen hepsi de Kızıl Hoca, Saçlı Hoca, Horoz Hoca, Nalınlı Hoca, Eginli Hoca, Eyyublü Hoca gibi «Hoca» lı bir lâkab taşır.

Bu mesleğin kanunla yasak olmadığı devirde de cincilik hakikî hocalar, ulemâ efendiler tarafından hiç hoş görülmemiş, âdî, haysiyetsiz iş bilinişidir; bilhassa İstanbul medreselerinde yoksul softalardan bâzıları, halkın inanından faydalanıp türlü istekler için muska yazma yoluna sapdıklarında müderrisleri tarafından derse kabul edilmemiş, medreseden koğulmuşlardır, onun içindir ki, bu işi yapan softalar gizli yapmışlardır; yoksulluğu mâzert bilip talebesinin böyle işlerine göz yuman müderrisler de meslekdaşları tarafından ayıplanmış, hattâ türlü yönden şübhe altında kalmışdır. Meşhur Cinci Hoca Safranbolulu Hüseyin Efendi de cinciliğe İstanbulda fakir bir medrese softası iken başlamışdı; Süleymâniye Medresesinde akrabâlarından Şeyh Mehmed Çelebi Efendinin danişmendi idi: Mehmed Çelebi İzmir kadısı olub giderken, usülden olduğu halde Hüseyin Efendiye hem icâzet vermedi, hem de yanına alıp götürmedi, İstanbulda bırakdı ki, medreseliler arasında ağır hakaret sayılırdı; Hüseyin Efendi ağlayarak efendisinin bâzı dostlarına yalvardı, onlar da Mehmed Çelebiye: «Şu bîçâreye yazıkdır, bu kadar zaman dânişmendiniz oldu, berâber alıp götürün» diye recâda bulundular; Mehmed Çelebi zaman: «Bizim ırzımız, nâmûsumuz vardır, avrata ve oğlana afsun okuyan bir nâbekâr sihirbazı beraber götürüb vardığımız yerde bednam mı olalım!..» demişdi.

CİNCİ (Câvid) — 1963 yılında bir otomobil tâmirhânesinde çalışan 19 yaşında bir genç; Taşlıtarlada Havuzbaşı semtinde Bamya Tarlası denilen yerde defîne aramak için girdiği kadim bir yer altı dehlizinde önce kaybolmuş; vak'a semtinde ve gazeteler vâsıtası ile bütün İstanbulda heyecanla karşılanmış, hattâ Câvid Cincinin Amerikaya kaçdığı rivâyeti de çıkdıkdan sonra, küçük delikanlının, dehlizin kapalı bir kolu içinde, dibde bir çöküntü altından cesedi çıkarılmışdır.

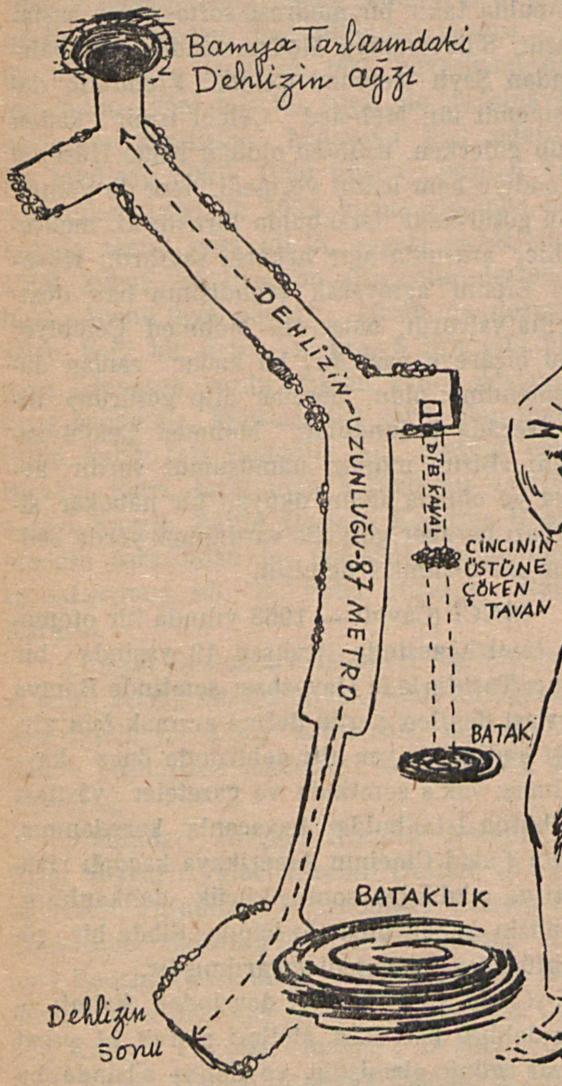
Câvid Cinci Bizans devrinden kalıntı olan dehlize bazı kazı âletleri alarak 24 şubat pazar günü girmişdir, ve dehliz ağzında bırakdığı bir arkadaşına: «Bir buçuk saate kadar dönmezsem durumdan polisi haberdar

edersin» demişdir; ve yer altında bir kaç kola ayrılan ve eski bir su yolu olan dehlizde kaybolmuşdur. Polis ve itfaiye, hemen faaliyete geçmiş, şeker bayramının ilk gününe rastlayan 25 şubat pazartesi günü dehlizin içinde defîneci gencin ayakkabları, çorabları, çekici ve küsküsü bulunmuş, fakat kendisinin izine rastlanmamışdır.

O zamana kadar bu semtde böyle bir dehliz bilinmediği için vak'a ile Arkeoloji Müzesi de yakından ilgilenmişdir. Müzeler adına gelen, hem kayıb genci aramak, hem de dehlizi tedkik etmek isteyen yüksek mimar Selma Emrel ile yardımcısı Necati Büyükçetin de dehlize girmişler 20 dakika süren bir araştırma yapmışlardır, dehlizde 43 metre kadar ilerlemişler ve kayıp gencden bir ize rastlıyamamışlardır (çarşamba günü).

Nihayet semt çocuklarından yine 19 yaşında Sedad Akarsu da dehlize girmiş ve ilk dikkatli tedkikî yapmışdır, bu genç: «Câvidin girdiği yerden on metre ilerledikten sonra kanallar dörtleşiyor, bunlardan ikisi açık, ikisi kapalı, dibe doğru giden kanal bataklık, öbüründen temiz bir su akıyor, bu kanal boyunca 159 adım gittim, içerisi çok sıcakdı, terledim; kapalı yıkık bir duvar gördüm, Câvid duvarın arkasında kalmış olabilir» demişdir.

Bir ara Câvid Cincinin çalışdığı otomobilhânesinden iki çırak çocuk: «Câvid bize sık sık Amerikaya kaçacağından bahsederdi» demişler, küçük delikanlının defîne mâcerası, izini kaybederek kaçma şekline dökülmüş, ve gazeteler, vak'anın neşrine «Defîneci Câvid Cincinin hayatda olması muhtemel» gibi başlıklarla devam etmişlerdir. Fakat 3 mart pazar günü, araşdırmaya katılan bir askerî ekipden Çavuş Hâlis Saka, Sedad Akarsu adındaki gencin dikkatle durduğu noktada Câvid Cincinin cesedini bulmuş ve çıkarmışdır. Cesed, sekiz gün kaldığı dehlizde çamurlar içinde bulunmuşdur. Aşağıdaki satırları 4 mart 1963 tarihli Hürriyet gazetesinden alıyoruz:

Câvid Cinci ve ölüm dehlizi
(Resim: S. Bozcalı)

«Dehlizin medhalinden 9 metre ötede bir dirsekten sola kıvrılarak yola devam eden 19 yaşındaki oto tamircisi, anlaşıldığına göre 11 metre gittikten sonra zeminde rastladığı bir taş kapağı, elindeki keskiyle parçalamıştır. Bilâhara bu kapağın altında, ilkine dik olarak duran su dolu diğer bir kanala inen define meraklısı genç, bir süre ilerlemiş, sonuna geldiğinde çıkış yeri bulamamıştır.

«Yarısına kadar su bulunan bu kanalın çıkışı olmadığını gören Câvid Cinci, geri dönmek istemişse de yerin darlığından buna imkân bulamamış ve çabalaması esnasında kanalın tavanı beli üzerine çökerek, hareketsiz kalmasına sebep olmuştur.

«Kımıldamıya fırsat bulamıyan oto tamircisi kanalın zeminine yapışıp kalmış ve suyla karışık çamur birikintisi içinde bir süre sonra can vermiştir.

«Cesedin bulunması bir haftadan beri perişan olan Cinci ailesinin son ümidini de alıp götürmüş, bütün Taşlıtarla, dün gece derin bir sessizliğe gömülmüştür. Radyolar kapatılmışdır».

CİNCİ AKÇESİ, CİNCİ PARASI — 1648 de Sultan İbrahim tahtdan indirilip henüz yedi yaşındaki oğlu Dördüncü Sultan Mehmed pâdişah olduğunda, Osmanlı devletinin saltanat an'anesince askere cülûs bahşişi dağıtmak için hâzînede yeter para bulunamamış, cülûs bahşişi, Sultan İbrahim devri ricâlinden aşırı zenginliği ile tanınmış Cinci Hoca lakabı ile meşhur kadıasker Safranbolulu Hüseyin Efendinin musâdere edilen birikmiş parasından verilmişdi. Muazzam servetini amansız rüşvet yolu ile toplamış olan Cinci Hocanın küpler ve güğümler içinde birikdirip sakladığı paraları bilhassa has ayarlı altınlardı; bu para asker eliyle İstanbul piyasasına dökülünce, esnaf ve tüccar arasında «Cinci Parası», «Cinci Akçesi» isimleri ile fevkalâde rağbet görmüşdü; müverrih Nâimâ Efendi şöyle anlatıyor: «Cinci neye uğradığı bilüb ağlayarak kâh kendisi, kâh kâhyası filân duvarda, filân merdiven altında şu kadar şey vardır diye haber verdiler, on iki güğüm çil akçe ve 70,000 kuruşluk para ki cümlesi tas gibi çukur ve yeni hâlisül ayar Mısır darbhânesinde basılmış paralardı. O mâhud para nice zaman halk elinde dolaşıp ve mûteber olup Cinci Parası diye şöhret buldu, sonra sarraf denilen mel'unların eline geçip eritip külçe altın yapdılar, Cinci Parası piyasada yok oldu» diyor.

İsmail Hâmi Danişmend'in «İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi» isimli eserinde 1648 deki cülûs bahşisinin 1,958,400 duka altını tuttuğu ve bunun 1,920,000 altınının Cinci Parası ile karşılandığı kayıdlıdır.

Cinci Hocanın bu muazzam serveti nasıl topladığına örnek olarak Nâimâ, nakîbül-eşraf Zeyrekzâde Abdürrahman Efendinin ağzından şu fıkrayı naklediyor:

«Bağdad Kadılığından azledilip İstanbula dönmek üzere Diyarbekire gelmişdim. Bağdad Vâliliğinden azledilmiş Hüseyin Paşa da İstanbula gidiyordu, biz paşadan bir gün evvel yola çıkdığımız için Hüseyin Paşayı Diyarbekire geldiğinde karşıladık; yanında eşyâ yokdu, yalnız bir beygirden hizmetkârları ağır bir heybe indirdiler, hattâ bizzat paşa da bir ucundan tutarak hizmetkârlarına yardım etti, ve heybeyi yanına alıp üstüne bir ihram örttü. Paşa ile teklifsiz idik: — Heybede ne vardır ki bizzat bu kadar dikkat ediyorsunuz?.. diye sordum.. Hüseyin Paşa: — Be hey efendi!.. İstanbulda Cinci Hoca dedikleri muzir tamahkârın şerrini def etmek için kendisine hediye edeceğim beşbin kırmızı filorin vardır! dedi...»

CİNCİ HANI — Eminönünde, Uzunçarşı Caddesinde, Bestekârbaşı Sokağında, bu sokak ile Deve Yokuşu kavuşağı köşesindedir. Kesme taş ve ince tuğladan yapılmış iki katlı kâgir bir binâdır. İç taksîmâtı dörder taş direk üzerine bindirilmiş ince kemerlidir. İkinci kata ahşab bir merdivenle çıkılır, bu merdivenin ilk dört basamağı taşdır. Üç cebheli bir koridorun gerisinde alt katda 7, üst katda 6 olmak üzere 13 göz odası vardır.

Hanın orta parçası bir camekân ile aydınlatılmışdır. Odalarda bir tenekeci, iki sandıkcı, bir soğuk tutkal îmâlâthânesi ile çoğu döküm atölyeleri bulunmaktadır.

Han, Ekrem Topaloğlu adında bir zâtin tasarrufunda olup 1963 yılı başlarında vefât etmişdir. Hanın kirâ ücretleri, odalarına göre ayda 15-40 lira arasındadır.

Hanın dışında Trabzonlu Kozlucazâde Elhâc Hâlid Ağanın Çeşmesi vardır (inşâ tarihi 1240 = milâdî 1824-1825), bu çeşme 1960 senesinde harab bir halde idi.

Hakkı GÖKTÜRK

CİNCİ HOCA — (B.: Hüseyin Efendi, Safranbolulu Cinci Hoca).

CİNCİ HOCA SARAYI — Onyedinci asır ortalarında İstanbulun en mükellef saraylarından biridir; büyük bir ahşab yapı olduğu kesin olarak söylenebilir; yerini tesbit edemedik; Evliyâ Çelebi, mübhem olarak Civankapucubaşı Mehmed Paşa Sarayının karşısında olduğunu yazıyor; yine Evliyâ Çelebinin kaydına göre hicrî 1054, milâdî 1644 - 1645 yılında inşâ edilmişdi; Nâimâ hicrî 1054 yılı vak'aları arasında bu sarayın inşâsını şu satırlarla tesbit ediyor: «... Bu esnâda Hoca Efendi Anadolu Kadıaskerliğine tâyin edildi, pâdişâhın (Sultan İbrahimin) fevkalâde iltifatlarına nâil oldu; bir muazzam saray yapdırmaya başladı; saray masrafına yardım olmak kendisine mîrîden 200 yük akçe verilmesi

fermanı çıkdı. Sarayı görenler hayran kaldılar; fakat zamanın zürefâsı Hoca Efendinin cehline îmâ ile bu beyti söylemişdir:

> **Binâ emsilesin bilmezdi Cinci**
> **Anınçün başladı ol binâya...».**

Evliyâ Çelebi hicrî 1058 yılı şevvalinde (Ekim 1648) bir şark seyahatından İstanbula dönüşünde şöyle anlatıyor:

«Erzurumdan İstanbula geldiğimde gördümki Civan Kapucubaşı Sarayına havâle bir âlî saray binâ olunmuş ki evci âsümâna ser çekmiş. Sarayı temâşâ ederken bir kapucu görünüb:

— Buyurun, sizi efendi hazretleri ister!.. dedi.

— Efendiniz kimdir?.. dedim.

— Hünkâr hocası ve bu sarayın sâhibidir... dedi.

«Hemen merdivenden divânı âlîsine çıkdım. Ne göreyim? Yetmiş seksen kadar samur kürklü hademe, mümtaz civanlar el bağlamış dururlar; baş köşede kavuğunda küçük bir ulemâ destarı ile kara sakallı bir çelebi oturur; ama hâne sâhibinin kim olduğu mâlûmum değil, hemen orada olanların hepsine levendâne hitâb ederek:

— Esselâmü aleyküm ey âşıkan!.. dedim.

«Hemen baş köşedeki adam:

— Ve aleykümüsselâm Hamidefendi Medresesindeki ders şerîki kardeşim cânım!.. diyerek ayağa kalkdı ve elimi eline aldı, öpüşüb kucaklaşdık. Ama Allah büyük, kim idi bilemedim; o zât:

— A benim canım, dağ adamı olub levend olmuşsun, nedir bu bizimle bîgâne âşinâlık?!.. deyince hatırladım:

— Sultânım, yâri kadîmim, cânım, şerîkim, şeyhzâde azîzim!.. dedim.

— Safâ geldin, kahve şerbet getirin!.. bu sarayı temâşaya sebeb ne idi?.. diye sordu.

— Sultânım, Defterdarzâde Mehmed Paşa ile bu şehirden gideli iki buçuk sene oldu, bu mâmûreyi görmemişdim, Hüdâ mübârek eyliye!.. dedim.

«Hoca:

— Evliyâ Çelebi, sizinle medrese köşesinde ilim ile meşgul olduğumuz sebebi ile cenâbı Hak ilim bereketi ile bu sarayı ve Üsküdarda ve vilâyetimizde ve nice yerlerde çiftlikler ihsan etti!.. dedi.

— İnşâallah Sultânım ilim tilâvet etmede şerik idim, devletinizde dünyâlık ile de şerîk oluruz! deyince:

— Vallah teklifsiz olduğunuzdan haz ettim!.. Bre haznedar gel!.. diyerek gelen hazînedârının kulağına bir şeyler söyledi. Biraz sonra bir kese kuruş, ve bir yeşil çuhaya kaplı samur kürk, ve bir lokmalı kadı kaftanı, velhâsıl başdan ayağa bir kat esvab getirtib ihsan etti Yemek yendikden sonra destur deyub giderken aşağı inib gördüm ki binek taşında da küheylân at var, gümüş eğerli, vezir rahtlı; bir uşak:

— Efendi bu atı size hediye etti!.. dedi.

«Yine huzûruna çıkdım:

— Sultânım, bizi toprakdan kaldırıb piyâde iken atlandırdınız, Hüdâ sizden râzı ola!.. dedim, ve tekrar vedâlaşıb ata binerek evime geldim. İkindiye doğru gördüm ki bir hâyü hûy ile elli aded hammal yükü pirinç, kahve, şeker, balmumu, yağ, velhâsıl gûnâgûn erzak göndermiş; evim nîmetle doldu. Cihan cihan haz edip gelen adamı ile bir tâlik levha hediye gönderdim..» (B.: Hüseyin Efendi, Saframbolulu Cinci Hoca).

Bibl. : Naîmâ, IV; Evliyâ Çelebi, I ve II.

CİNCİ MEYDANI — İstanbulun kadimdenberi meşhur bir meydanıdır; asıl adı Cündî Meydanı olub «Cinci» adı halk ağzında bozulmuş şeklidir; zamanımızda görülen meydan, eski hâline nisbetle çok küçülmüşdür; eski Cündî Meydanı, İstanbulun namlı bir cirid oyunu alanı idi. Eminönü Kazâsının Alemdar Nâhiyesinin Küçükayasofya Mahallesindedir; Marmara kıyısında olup Sirkeci - Yeşilköy demiryolu bu meydanın güney kenarından geçer; Kaburga Sokağının, Şehsüvarbey Sokağının, Güngörmüş Sokağının ve Meydanarkası Sokağının birer başları bu meydan üstündedir; meydan hâlen bakımsız, yazın toplu, kışın çamurlu, mahalle çocuk ve genclerinin futbol oynadıkları zaman azıcık seslenir ve şenlenir bir toprak açıklıkdır (B.: Cündî; Cirid). Bu myedan yine kadimden beri İstanbulun bayram yerlerinden biri idi (B.: Bayram yerleri).

Bu ansiklopedinin, aziz hâtırasını hiç bir zaman unutamayacağı büyük dostu şâir İhsan Hamamıoğlunun evi Cinci Meydanındadır, üstad hayata da o evde gözlerini yummuşdur; zekâ taşan o gözler ki had derecede miyopdu; evde bulunduğu yaz günlerinde, mahallenin futbol çılgını çocukları ve gencleri meydanda toplanırlar, soyunurlar, acâib

bir kılık kıyâfet panayırı olurdu, hemen hepsi yalın ayak, bir kısmı kısa iç donu, deniz mayosu ile çırıl çıplak bir gürültü, küfür sağnağı ile dalaşmalı bir oyuna koyulurlardı, İhsan Bey merhum bu çocuklara ve mürâhik genclere «Benim Tulumbacılar» adını takmışdı, gürültüden rahatsız olmaz, gözleri uzağı seçemediği için dalaşlı oyunu pencereden dürbinle seyrederdi; hepsine, alâmeti fârika hâline gelmiş kıyâfetlerine, eşkâli vechiyesine, veyâ bir tavrına göre isimler takmışdı: Kömürcü (dâimâ kara donlu), Gelincik(kırmızı mintanlı), Özürlü (istisnâî olarak dâimâ hiç soyunmadan oynayan bir genc), Saraylı (emsâline uyarak pabucunu attığı halde çıplak ayağı ile topa korka korka vuran biri), Dizdar Şah (bir kaleci), Engel (gol atan arkadaşını hemen sarılıp öpme îtiyâdında olan biri), Keşmir (esmer bir genc), Çalımıgüzel, Ayvaz, Paşa, Canbaz...

Üstâdın oğlu Orhan Hamâmîoğlunun bu meydanı tasvir yollu bir manzûmesi vardır ki 1929 da kaleme alınmışdır:

CİNCİ MEYDANI VASFINDA

Kuşak var bêlde, başda takye var, üstünde şal vardır,
Bu halkı seyreden der memleketde karnaval vardır.
Biçerse terziler şâyed çıkar kostüm Ebülhevle,
Değildir pantalon, asrî beyinki başka şalvardır.
Ya bir sâzendedir, ya hânende sükkânı Cinci'nin,
Maval var dillerinde, ellerinde hep kaval vardır.
Bu yer Cündî midir, Cinci midir bilmem, hep perî rûler,
Süvâr olmuş gezerler, peşlerinde çok aval vardır.
Neler yokdur aman yâ Rab, neler yokdur şu meydanda,
Meşâhirden Hamal vardır, bir de Âşık Kör Cemal vardır.
Kaçık vardır, bodur vardır, sağır vardır, topal vardır,
Alık vardır, güdük vardır, hödük vardır, Akal vardır.
Havâyi sathı berrinde uçar envâi mahlûkaat,
Safâyi ka'ri bahrinde yüzer levrek, kefal vardır.
Bürehnepâ gezer sanma Hamâmîzâde Orhân'ı
Ayâğında nalınlar var, belinde peştemal vardır.

CİNCİYAN (Aram) — Halen Paris'de yaşamakta olan ünlü bir diş cerrahı ve müderrisdir. İstanbuldaki Diş Mektebinden mezun olduktan sonra, Sultan Reşad'ın gününde Saray'da Mâbeyin diş tabibi nasbedilmiştir. 1922 de Parisde yerleşerek oradan da diploma aldıktan sonra, tedricen ilerleyerek Üniversitede Dişçilik Fakültesinde profesör olmuştur Diş tababetinde yeni metodlar ve âletler tatbik etmiştir. Branşına ait neşrettiği bazı eserleri de mevcuttur. 1956 danberi Parisdeki Ermeni tabibler cemiyetinin başkanıdır.

Kevork PAMUKCİYAN

CİN ÇARPMAK, CİN ÇARPIĞI — Halk ağzı deyim: «inme inmek; felc», bilhassa yüz felci için kullanılırdı; bâtıl inana göre insan o hâle, bir cine çarpmak, basmak, cinleri rahatsız etmek yüzünden uğrardı; onun içindir ki gece sokağa, bağçeye destur demeden, ışıksız, fenersiz çıkılmaz, ve tek başına hamama girilip yıkanılmaz; gece sokağa pis su (çirkâb) dökülmez; pislikden, çirkâbdan geçilmez, atlanmaz, zârûret varsa geçilir, atlanırken destur denilir gece karanlık bir yerde, hassatan ağaç altında abdest bozulmazdı; câhil halkı terbiye bakımından kötümsenmeyecek bir inandı diyebiliriz; bu deyimi geçen asrın ünlü şâirlerinden Manastırlı Nâilî (Nâilîi Cedid, 1823 - 1876) bir hicviyesinde pek zarîfâne kullanmışdır:

Bir perî peykerin aşkı ile çarpıldı Topal
Beni cin tuttu deyû aldadıyor insânı.
Dürlü şeytanlık ile âlemi eyler igvâ
Cin mi çarpar hiç o oğlan delisi şeytânı!

CİN EVİ — M. Zeki Pakalın'ın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» adlı eserindeki kayde göre bektâşî ve mevlevîlerin tekke ıstılahında Hamam. Zamanımız zürefasından Bitlisli Koca Ali Çamiç Ağanın bu madde için yazdığı kıt'adır:

Cin evine soksam seni
Sen cin gibi çarpsan beni
Koklar şifâ bulurum
Atdığın gül pireheni.

CİNGÖZOĞLU — Meşhur meddah hikâyelerinden «Hançerli Hikâyei Garîbesi» nin tiplerinden bir İstanbul serserîsi (B.: Hançerli Hikâyei Gârîbesi).

CİNGÖZ RECÂİ — Zamanımızda «detektif» deniliyor, bu yabancı kelime dilimize 1908 den sonra «polis hafiyesi» diye geçmiş ve Şarlok Holmes ile Nat Pinkerton adında iki detektifin adına yazılmış cinâî zabıta romanları tercemeleri gaayetle rağbet görmüşdü; bunun üzerinedir ki edib romancı Peyâmi Safa, «Server Bediî» müstear adı ile yazdığı polisiye romanlarında yerli bir polis hafiyesi tipi olarak Cingöz Recâi'yi yaratdı, ve bu ona o kadar câzib bir sîmâ verdi ki romanları hem gazetelerde tefrika olarak, hem kitab şeklinde son derecede rağbet gördü, ve Server Bedî adı ayrıca şöhret oldu.

Fakat ne kadar hazindir ki, seçkin fikir ve sanat adamı olan Peyâmi Safa, mücadele ile dolu hayatında ne zaman siyasî veya edebi bir kalem münakaşesine girişmiş olsa, ağır basarak karşı tarafı susmaya mecbur kıldığı

zaman, «Cingöz Recâi» diye âdî ve bayağı hücumlara uğramış, hemen edebî ve limî hüviyet ve şahsiyetinin inkârı yoluna sapılmışdır. İşini iyi bilir bir editör elinde, Cingöz Recâinin mâceraları, zamanımızın çok değişmiş günlük hayatına göre tâdil edilerek yeniden basılırsa, yine geniş ölçüde alâka toplayabilir

Muzaffer ESEN

CİNKAYA (Hüseyin Ali) — 1960 yılı şubatında mâhiyeti gereği aydınlanamayan esrarengiz bir vak'anın suç sanığı; o tarihde 61 yaşında bulunub Haliç Feneri semtinde oturduğu kulübemsi evine bir takım küçük erkek çocukları para ile kandırıp getirdikten sonra iki arkadaşı ile kurdukları içki sofrasında, çocukların kanlarını enjektör ile çekerek rakılarına bu kanı meze yapmak gibi vahşî bir ağır suçla ittiham edilmiş ve gazeteler tarafından Hüseyin Ali Cinkayaya pek haklı olarak «Fener Vampiri» denilmişdir.

Hüseyin Cinkaya
(Resim : S. B.)

Aşağıdaki satırları Cumhuriyet ve Hürriyet gazetelerinden alıyoruz:

«Önceleri Fener ve Cibâli semtlerinde arabacılık, sonra da seyyar ayakkabı boyacılığı yapan Hüseyin'in iki defa evlenip boğandığı, çocuksuz olup, hâlen Fener Abdisubaşı mahallesindeki evinde yalnız yaşadığı anlaşılmıştır. Hüseyin'in daha önce de onbeş yaşında bir erkek çocuğun ırzına geçmekden sabıkası olduğu tesbit edilmiştir.

«Hüseyin tarafından kanı emilen Bahri isminde, 8 yaşındaki ilkokul talebesi hâdiseyi şöyle anlatmaktadır:

— Fatih Camii avlusunda top oynarken yanımıza üç adam geldi ve içlerinden en yaşlı olanı bize 20 lira göstererek. «Bizim eve gelirseniz bunları size vereceğim. Bundan başka elma, şeker, çikolatada veririm» dedi. Ben, Necdet ve diğer arkadaşım adamların peşine takılarak götürdükleri yere gittik. Burası boyacılık yapan Hüseyin ismindeki ihtiyarın evi imiş. Adamlar rakı içtikten sonra Hüseyin, aşı yapanların kullandığı gibi bir iğne ile benim kollarımın omuz başıma yakın yerlerini deldi ve buralardan çıkan kanı emdi. Sonra iğnesini öbür çocukların vücuduna batırarak çıkan kanı arkadaşlarına emdirdi. Evden çıkarken de kimseye birşey söylemememizi tembih ettiler. Bu yüzden kimseye birşey söylemedik. Kanımızı emenler gece rüyalarıma giriyor, beni korkutuyordu. Annemle hamama gittiğimiz gün annem kolumdaki çürükleri gördü ve bunların ne olduğunu sordu. Ben önce korkumdan söylemek istemedim ama sonra ısrar edince başımıza gelenleri anlattım.

«Vampir» in evine gidenlerden Necdet de şöyle demiştir:

— Bize iğne batırırken bağırmak, kaçmak istedik, fakat ağzımızı tıkadılar. Evden çıkarken de bize: «Sakın bunlardan kimseye bahsetmeyin, sonra iş meydana çıkınca polislere herşeyi anlattık.

«Sanık hakkındaki tahkikatla beraber Hüseyin'in iki arkadaşı da şiddetle aranmaktadır.»

Vak'a gazetelere intikaal edince bütün İstanbulda fevkalâde heyecan uyandırmış, ilk ihbar üzerine yakalanıp delil kifâyetsizliğinden serbest bırakılan Hüseyin Ali Cinkaya tevkif edilmiş, fakat çocukların bahsettiği diğer suç ortakları bulunamamışdır. İhtiyarın arkadaşımdır diye haber verdiği bir genc bulunmuş is ede üç çocuk ile yüzleşdirildiğinde üçü de bu genci tanımadıklarını söylemişdir.

Kısa bir müddet sonra, vak'a mahkemeye intikal etmeden Fener Vampiri denilen bu ihtiyar tevkifhânede ölmüş, vahşî tecavüz gereği gibi aydınlanamadan kapanmışdır.

CİNLERİN MEŞVERET YERİ — Topkapusu Sarayında bir yerin, «Altun Yol» un solundaki diğer bir koridorun adıdır (B.: Altun Yol); Haremi Hümâyun halkı arasında devam ede gelmiş bâtıl bir inana göre her gece cinler burada toplanırlar ve sohbet ederlermiş, yapacakları işleri kararlaşdırırlarmış, bundan ötürü gece oradan destursuz geçen muhakkak çarpılırmış.

Mânalı bir masaldır; zîrâ bu koridor, veliahd şehzâde ile diğer şehzâdelerin hapis hayatı sürdükleri büyük dâireye, saray halkı ağzında «Kafes» denilen müzeyyen ve mükellef prensler mahbushânesine çıkar; «Cinler»,

gece şehzâdelerle her hangi bir maksadla temâsa mâni olan mânevî bir engel oluyordu.

CİNZANO (Alberto Morone comte) — Zamanımızda «Dünya Vermut Kıralı» diye tanınmış İtalyan asılzâdesi bir iş adamı; yeni bazı iş imkânları kurmak için 1960 yılı aralık ayı başlarında İstanbula geldi; ikiyüz yıldanberi alkollü içki imâlâtcılığı yapan bir âilenin torunu olan Kont A. M. Cinzano İstanbul gazetecilerine şunları söylemişdir: «Alkollü içkinin serti yumuşağı yokdur; mesele içkiyi yerinde, zamanında ve karârında içmekdir. Sizin rakınıza gelince; bence rakıyı yemekler üzerine (bu tavsiye rakı içme ananemizin tamâmen zıddıdır), birkaç kadeh, o da sulandırılmış olarak içmeli, doğrusu zevkine doyum olmuyor».

Kont Cinzano
(Resim : S. B.)

Vermut kıralının İstanbulu bu ziyâretinden sonradır ki Türkiye içki piyasasına Cinzano vermutları çıkmışdır.

CİRİD, CİRİD OYUNU — Cirid, sert, sağlam ağaçlardan yapılmış mızırak taklidi bir tâlim silâhının adıdır; mızrağın harb silâhı olduğu devirlerde ecdâdımız, cirid ile mızırak tâlimine bir heyecan, renk vermek için, cirid tâlimlerini, iki kişi yahut iki takım iddiâlı ve merdâne bir oyun şekline koymuşlardı; şehbaz yiğit, bir asker oyunu yapmışlardı. Hüseyin Kâzım Bey «Büyük Türk Lugatı» nda cirid maddesinde: «At üzerinde değneklerle yapılan oyun» diyor ki «cirid» ismini bir oyun ismi gibi göstermekle hatâya düşmüşdür; at üzerinde oynandığını söylemek ile de kifâyetsizdir, zirâ cirid at üstünde oynandığı gibi yaya da oynanırdı, birincişine «atlı cirid oyunu», ikincisine de «yaya cirid oyunu» denirdi.

Mehmed Zeki Pakalın da «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli büyük ve güzel eserinde bir tâlim silâhı olan ciridi harb silâhı zan ederek, onu harbe - mızırak ile karışdırarak adı geçen ansiklopedisinin cirid maddesinde: «Cirit süvâriye mahsus bir silâhdı, bunu piyâde kullanamazdı, çünki şiddet ve darbe ile atılması için dört nal giden bir hayvanın süvâriye verdiği kuvvei muharrike piyâdede olamayacağından bu silâh piyâde elinde tesirsiz hâle gelir» diye indî mütalealar yürütüyor; tarih kaynaklarımızda nakledilen, hattâ pâdişah huzûrunda oynanan yaya ciridlerini tamâmen unutuyor; ayakları koşarlı tığ gibi bir delikanlının hasmı üzerine hamle edib ciridini fırlatması, bugünün tâbiri ile, atletik oyunların şâhâne gösterilerinden biridir. Cengde kullanılan harb - mızırak, evet, elbet ki yaya asker silâhı değildi.

Yaya ciridi, sarayların geniş avlularında dahi oynanırdı; fakat atlı cirid için çok geniş alan lâzımdı, şehir dışına çıkılırdı; vezirler, serdarlar seferlere giderlerken; sefer veya seyahat kasdı ile İstanbuldan çıkmış pâdişahlar büyük atlı cirid oyunları oynatmayı aslaa ihmal etmemişlerdir. Tam kifâyeti olmamakla berâber atlı cirid İstanbul içinde At Meydanında da oynanmışdır. On yedinci asır ortasında Dördüncü Sultan Mehmed'in ilk saltanat yıllarında Anadoluda şekaavet ve celâlîlik yolunda büyük şöhret olmuş Katırcıoğlu Mehmed mızırak kullanmada üstüne adam bulunmayan birisiydi, aman dileyip devlete teslim oldukdan sonra İstanbula getirildi, mızırakdaki hünerini İstanbulluların da görmesi için cirid oyunları tertib edildi; Naîma anlatıyor: «Katırcıoğlu'na Beyşehri sancak beyliği, on sekiz adamına da sipâhilik verildi; mansıbına mütesellim (vekil) gönderip kendi bir kaç gün İstanbulda kaldı; bu günlerdedir ki devrin sadırâzamı Kara Murad Paşanın vesâir vüzerâ ve âyanın cirid endaz (Ciridci, cirid atıcı) ağaları ile ciride çıkardı; vezir ve cümle âyân seyr ederlerdi, Katırcıoğlunun at kullanup cirid ve mızırak oynatmasına hayran olurlardı, her kime hamle etse elbet ciridini vurur, değme şahıs ona cirid vuramazdı». (B.: Mehmet Paşa, Katırcıoğlu; Murad Paşa, Arnavud Kara).

Tekrar edelim ki heyecanlı mızırak tâlimleri olan cirid oyununun atlı oyunları İstanbulda nâdiren oynanırdı, fakat yaya ciridi, bilhassa sarâyi hümayunda enderun oğlanları arasında, pâdişâhı eğlendirmek için sık sık oynanırdı, aşağıdaki satırları da Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağanın vekaayinâmesinden alıyoruz; müverrih sadırâzam Siyavuş Paşanın hal tercemesi arasında: «Siyavuş Paşa aslen abazadır; Dördüncü Sultan Mura-

Atlı Cirid Oyunu
(Bir XIX. asır gravüründen S. Bozcalı eli ile)

dın önce nedîmi olub sonra îdam olunan Abaza Mehmet Paşanın hazînedarı idi, efendisinin felâketinden sonra pâdişah tarafından saraya alındı, Seferli Koğuşu neferlerine ilhak olundu. Âfitab misal güzellikde bî nazir idi. Bir gün huzuru hümâyunda yaya ciridi oynarken Sultan Murad'ın çeşmi şahâneleri Siyavuş'a takılıp oğlan hünkârın muhabbet ve iltifatlarına mazhar oldu ve saray ananesi dışında hemen Has Oda ağaları arasına alındı» (B.: Siyavuş Paşa; Murad IV).

Cirid Oyunu
(Bir XVII. asır minyatüründen B. Cantok eli ile)

Atlı cirid olsun, yaya cirid olsun, aslında, hareket hâlindeki hedef karşısında bir mızırak tâlimi olan bu oyun, ciridi atıp hasmına isâbet ettirmekden ibâret idi; ciridi isâbet ettirmek de hüner, hasmın attığı ciridden korunmak da hünerdi; fakat heyecanlı, güzel olduğu kadar tehlikeli oyundu; başın hedef tutulması yasak olduğu halde kazâ eseri, yahud mel'ûnâne kasıd ile cirid başa gelebilir, göz çıkarır, hattâ ölüme sebebiyet verebilirdi.

Atlı ciride her atla çıkılmazdı, atın da tâlimi, ceng atı olması şart idi; meselâ Naf'î, Dördüncü Sultan Muradın atlarını medih için yazdığı «Rahşiye» adlı meşhur ka-

sîdesinde:

Cirid oynamağa kaabil değil ammâ yaraşur
Bağçe seyrine çıkdıkca süvâr olsa ana

diyor.

Cirid atmak — Halk ağzı deyim; bir adamın iki yer arasında durmadan gidip gelmesi; misal: «Nasıl memûriyet, nasıl iş, bir türlü anlayamadım. hazret Ankara ile İstanbul arasında cirid atıyor».

CİRİD MEYDANI — Evliyâ Çelebi İstanbul etrafındaki mesîrelerden bahsederken: «Kâğıdhâne yolunda Cirid Meydanı vardır» diyor. Zamanımızda böyle bir yer yokdur. On yedinci asırda atlı cirid oynanır bir yer mi idi bilemeyiz, başka kayde rastlanamadı.

CİRİDOĞLU VAK'ASI — Hicrî 1100, milâdî 1689 yılında Üsküdar ve Kadıköyü yakası halkını günlerce dehşet içinde bırakmış kanlı bir vak'adır; şöyleki: Sivas Vâlisi Gedik Mehmed Paşa celâlîlik yoluna sapmış, sonra aman dileyerek, kendisine uymuş sancak beyleri, kendisinin ve o beylerin levendleri ile Rumeline geçmek, Viyana Muhasarası bozgunundan beri devam ede gelmekde olan Avusturya cengine katılmak istemişdi. Çok âciz düşüncesiz ellerde bulunan İstanbul hükûmeti bunu fırsat bildi. Gedik Mehmed Paşanın isteğini kabul etti, bir yandan da aman verilmiş celâlîlerin imhâsına karar verdi.

Gedik Mehmed Paşa en yarar adamlarından Çorum Sancakbeyi Ciridoğlunu 800 nefer levendi ile öncü göndermişdi. Bunlar İzmiti geçince İstanbulda sadâret kaymakamı vezir Ömer Paşa hemen harekete geçdi (Sadırazam Bekrî Mustafa Paşa ordu ile seferdedir, o tarihlerde pâdişah ile hükûmet erkânı da Edirnede bulunmaktadırlar); ordu seferde olduğu için İstanbulda büyük askerî kuvvet yokdu, silâhlandırılmış Tersâne halkı, kalyon levendleri, korucu ve emekli yeniçerilerle Üsküdar yakasına geçdi, Karacaahmed Mezarlığında metrisler yapılıp bir pusu kuruldu, 1000 kadar bostancı neferi de Üsküdar Sarayının muhafazasına memur edildi. Gûyâ fevkalâde iltifat olarak bir bostancı ustası ile Hacı Muharrem adında bir haseki kayık ile Ciridoğlunu karşılamaya gönderildi, kendisi hîle ile kayığa alınacak ve İstanbul yakasına geçirilip hakkından gelinecek idi; bu karşılayıcılar Ciridoğlunu Kartal İskelesinde buldular. Muharrem Haseki karaya çıkıp Çorum Sancak beyine:

— Kaymakam Paşa ile Bostancıbaşı hatırınıza riâyet ederek size kayık gönderdi, kayığa buyurun, askeriniz karadan bizi kollayarak sizi kayıkla Üsküdara götürelim; cümle at kayıkları Kadıköyünde hazır, sizleri bekliyor, orada askerinizle beraber karşı yakada hangi iskeleyi isterseniz oraya geçirelim... dedi.

Ciridoğlunun bölükbaşıları beyin kayığa binmesine mâni oldular, Ciridoğlu da, bu hareketinin yeni bir âsîlik bilinmesi için kâhyasını, mirâhurunu ve Kebeş Hacı adındaki baş bölükbaşını gelen kayığa bindirip rehîne olarak Kaymakam Paşaya yolladı.

Fakat Kadıköyüne geldiklerinde bütün etrâfın metrislenmiş asker ile tutulduğunu görünce Ciridoğlu ile levendlerine vahşet geldi. O sırada Bostancıbaşı da kayık ile Kadıköyü İskelesine gelmişdi; beyi kayığa dâvet edince Ciridoğlu bilâkis atına bindi, ve sâhile atla gelerek Bostancıbaşıya:

— Baka ağa!.. biz âsî değiliz, kâfire kılıç çekip sefere geldik, üzerimize bu kadar asker göndermenin sebebi nedir?.. diye sordu.

Bostancıbaşı:

— Vallah Bey oğlum, levendlerinden Üsküdar şehrini korumak için biraz asker geçirildi, size zarar olmayacağına ben kefilim!.. cevâbını verdi.

Ciridoğlu koynundan bir en'am çıkarıp bostancıbaşıya el basdırıp sözünün doğruluğuna yemin ettirdi. Bunun üzerine Ciridoğlu, üç kayığa yüz nefer kadar levend doldurub Yedikuleye çıkarılmak üzere gönderdi. Kaymakam Paşa Yalı Köşkünde idi, ve kayıkçılara Yedikuleye gitmeyip «hava döndü!..» diye levendleri Yalı Köşküne getirmeleri gizli olarak şiddetle tenbih edilmişdi. Üç kayıkdan her birine otuzar nefer levend bindirilmişdi; ilk iki kayık saray rıhtıma yanaşdı, levendler karaya çıkarılıp: «Pâdişâhımız sizi bostancı yapdı!..» denilerek silâhları alındı, sonra kolları arkalarından bağlanarak Top Kapusundan Hasbağçeye alındı, orada bu altmış levend îdam edildi, başları kesilip vücutları, ayaklarına taş bağlanarak denize atıldı. Ciridoğlu'nun evvelce yolladığı üç nefer rehin de îdam olundu; bunlardan beyin kâhyası ile mirâhurunun At Meydanında başları kesildi, Kebeş Hacı Bölükbaşı da zindanda boğuldu.

Üçüncü kayıkdaki levendler durumdan

şübhelendiler, hemen ellerini kılıçları kabzasına atıp kayığı Kadıköyüne geri çevirtdiler ve sûikasdı Ciridoğluna haber verdiler; bunun üzerine Ciridoğlunun askeri hemen atlandı, ve cenge hazır vaziyet aldı.

Çorum Sancakbeyi daha Kartalda iken beylik tuğunu Üsküdara yollamışdı. Tuğu getirenler de Üsküdar İskelesine yakın Zincirlikuyu mevkiine geldiklerinde bir topçu çorbacısı: «Bre vurun şu kâfirleri!...» diye bağırmış, oradaki asker ve halk levendleri kurşuna ve el kayasına tutmuşdu, fakat tutturamayıp tuğcu levendler dik yukarı Atpazarından çıkıp kurtulmuşlardı, bunlar da başlarına geleni Ciridoğulna anlatınca, ilk iki kayıkdaki altmış levendinin ve üç rehininin hayatından ümidini kesen Çorum Sancak Beyi Kadıköyünde ortalığın kararmasını bekledi, ve akşam atlarını yem kesdirip gece Çamlıca yolundan kaçdı, Âlem Dağını aşarak ve Sakarya Nehrini geçerek, Engürüs cengine gitmek üzere gelen Gedik Mehmed Paşayı Geyve Köprüsünde buldu; devlet erkânının kendilerine verdikleri amanı bozmuş olduklarını anlattı. Gedik Paşa isyanı yeniden alevlendi. Vak'anın geri kalan safhası bu ansiklopedinin konusu dışındadır.

Ciridoğlu hâdisesinden sonra Üsküdar halkı, belki haftalarca, bir celâlî baskını korkusu içinde yaşadı, geceleri erkekler, sokaklarda silâhla nöbet tuttular.

Bibl. : Fındıklılı Mehmed Ağa, Silâhdar Tarihi, II

CİSRİ ATİK — (B. : Köprü; Unkapanı Köprüsü; Gazi Köprüsü).

CİSRİ CEDİD — (B.: Köprü; Galata Köprüsü; Karaköy Köprüsü).

CİSRİ NEVPEYDÂ — Lâle Devrinde (1718-1730) Kâğıthânedeki Sâdâbâd mâmûresinde (B.: Sâdâbâd) dere - kanal üstüne yapılmış köprülerden birinin adı; Nedim, Sâdâbâdı târif eden kasîdesinde bu köprüden şu beyitle bahsediyor:

Ya o cisrin ki adı kendi gibi Nevpeydâ
Şübhesiz yokdur ana mülki cihanda sânî

Bibl. : Nedim, Divan.

CİSRİ SÜRUR — Lâle Devrinde (1718 - 1730) Kâğıdhânedeki Sâdâbâd Mâmûresinde (B.: Sâdâbâd) dere - kanal üstüne yapılmış köprülerden birinin adı; Nedim, Sâdâbâdı târif eden kasîdesinde bu köprüden şu beyit ile bahsediyor:

Hurremâbâda karîb olduğiyçün Cisri Sürur
İtmede hurrem ü mesrûr dili nâlânı

Bibl. : Nedim, Divan.

CİVAN — Dilimizde aslı farsca sıfat: genc, tâze, delikanlı; meselâ «zen civan = tâze kadın» gibi işâret ve tasrih edilmedikce dâimâ genc, tâze erkek, delikanlı anlaşılır.

Yüzü henüz tüylenmemiş genç erkeğe «tâze civan», «nevcivan», «mürâhik civan», yeni tüylenmişe «nevhat civan», sakalı bıyığı çıkıp da sakalını tıraş etmeğe başlamış, yalnız bıyığını bırakmış gence «nevtıraş civan», «çârebrû civan», tüy üstünde durmadan bâzû ve pençe sâhibi, tuttuğunu yere serer iri yarı, güclü kuvvetli gence «zeberdest civan» denilir.

Civan kelimesi hiç bir ek yapılmadan kullanıldığında şâdece genc, tâze erkek, delikanlı mânasına gelir ise de kelimede ayrıca «güzellik» mânâsı, kıymeti de vardır; târihî ve edebî kaynaklarımızda meselâ «esnaf civanları» denildiği zaman, güzellikleri «Şehrengiz» denilen manzum risâlelerle övülmüş esnaf tabakasının güzel, dilber delikanlıları kasdedilir; fakat bâzı yazarlar genc erkek güzelliğini hassatan belirtmek için «tâze civan», «nevcivan» şekillerinde kullanırlar, ve bu sûretle körpe, tüysüz genc erkek mûrad edilir.

Civan kelimesi gerek sâde şekli ile, gerek «nev, nevhat, mürâhik, tâze, çârebrû, nevtıraş» gibi eklerle dâimâ temiz bir alâka ve askın mâtufu olmuş mâsum ve afif bir güzel genci îfâde eder; onun içindir ki dîvanlarımızda şâirler bu kelimeyi, çiftcinin tarlaya tohum saçdığı gibi kullanmışlardır; dîvan edebiyatında terennüm edilen güzellik, civan güzelliğidir; kız ve kadın dîvanlarda ender istisnâlarla yer alır. Yine aslaa unutmamalıdır ki, dîvanlarda şâirlerin civanlardan vuslat recâları, gaayet afif bir muhabbet dileğinden başkaca mânâ ifâde etmez. Ancak tarih kaynaklarında, bâzı kalender halk şâirlerinin destanlarında. hezel yollu kaleme alınmış mecmualarda, ağır hicviyelerde «hîz civan», «müstâmel civan» gibi tâbirlere rastlanır.

Civan'ın zıddı «pîr» dir; bir toplumun bütün erkekleri kasdedildiği zaman, en yaşlısından en gencine kadar anlamında ve edebî bir klişe hâlinde «pîr ü civan» tâbiri kullanılır.

Civan kelimesinin fars dilinde okunuşu «cuvan» dır; bâzı lugat hastalarının Türk metinlerinde ve şiirlerindeki «civan» ları «cuvan» okuyup yazmaları, vezin zarûreti olmadıkca, bir nümâyişdir.

Dîvan deebiyatından civan üzerine teren-

nümler için aşağıdaki şiirlerin nakli ile yetinildi:

Dâim arayan bulsa civânım seni bende
Bir gonce gül olsan da senin gülşenin olsam
(Nedim)

Uşşâkın olsa nola fedâ nakdi canları
Seyretmedin mi dünkü fedâî civanları
Şevk âteşine sen de tutuşdun mu ey gönül
Gördün mü dün güreş tutuşan pehlivanları
(Nedim)

Serâpâ hüsnü ansın dilsitansın nâz perversin
Civâni mihribansın şûhsun nâzende dilbersin
(Nedim)

Güzelsin tâzesin tersin civansın
Gözümde nursun sînemde cansın
(Nedim)

O balâ kad civan kim perçemin fesden çıkarmışdır
Seri uşşâkına bu şîveden âlâ belâ olmaz
(Surûrî)

Bâzan güzelliği övülen civanın işi meşgalesi de zikredilir, Enderunlu Vâsıfın aşağıya aldığımız iki şarkısından birincisi bir kemankeş civan için, ikincisi de bir kumbaracı neferi civan için yazılmışdır:

Bir keman ebrû civâne
Eyledim sînem nişâne
Geçdi tîri aşkı câne
Hüsnüne yokdur behâne

Oldu zahmi tîri müjgân
Putei dilde nümâyan
Pehlivânım sende meydan
Hüsnüne yokdur behâne
(Vâsıf)

Aldı gönlüm şimdi bir humbâreci eşbeh civan
Gamzei bî rahmı kıldı âkibet sînem nişan
Bir tarafdan çeşmi bîdâdı ider aklım ziyan
Böyle bir dâyı revizli âfeti devri zaman

Parlayup çıkdı ocakdan ansızın bir gülizar
Şöyle yâlın yüzlü dilber kim dahi par par yanar
Dûsdi âhi âşıkaanından kıvılcımlar çıkar
Böyle bir dâyı revişli âfeti devri zaman
(Vâsıf)

Aşağıdaki kıt'aları da esnaf civanları sânında yazılmış «Hûbannâmei Nevedâ» adlı risâleden alıyoruz:

Altınvarakcı

Altınvarakcının teni müzehheb
Lâkin meşrebleri bıçkın olur heb
İltifat idüb çekme haliya
Bedhuy civan benzer kara çalıya

Attar

Attar civan satar eczâ devâyı
Aşka merhem karar hava civayı
Kirpiği karanfil hâli fülfüldür
Lebleri darçındır yanağı güldür

Mevlevî attar

Mevlevî civanın tennûresi ak
Kesme billûr misâl ayağı çıplak
Attar olmuş satar o külçei nûr
Dilhaste âşıka merhemi kâfûr

Aynacı

Aynacı civanı aynalı gerek
Bağı letâfetde o güli sadberk
Ebrûsi o şûhun kıblenümâdır
Uşşâkın baştâcıdır hümâdır

Ayvaz

Kaareler içinde ermeni civan
Bu şehre gönderen vilâyeti Van
Mülevves olurlar gaayetle mühmel
Su sabun yoksulu ayak ile el

Simitci Civanı
(Resim : S. Bozcalı)

Bakırcı

Bakırcı civanı bıçkın şehbazdır
Kara donlu kara mintanlı lâzdır
İşve cilve bilmez hoyratlık nazı
Kalbi âşık kırar Allahın kazı

Bakkal

Bakkal civanında elde terâzi
Yağlı müşteriye o dünden râzı
Dudağı sükker kelâmı baldır
Bakma göz kamaşır el ayak baldır

Baklavacı

Baklavacı civan fıstık misâli
Gül görse reşk idre o rûyi âli
Bülbül dili tatlu şekerden baldan
Nısfiye misâli kara kavaldan

Börekci

Börekci civanı açar yufkayı
Helâli gömlekle seyret o ay'ı
Bakdığın görmesün ol âlicenâb
Nar gibi kızarur sâhibi hicâb

Bürüncükcü

Bürüncükcü civan ipekden nâzik
Mekik parmağında görünür ilik
Ustanın kalfanın başı tâcıdır
Pâyin öpen râhi aşkda hâcıdır

Çarıkcı

Çarıkcı civanın kârı civanla
Şehbaz oğlan sığırtmaçla çobanla
Sırım gibi gencdir saraca yamak
Rumelinden ya boşnakdır ya pomak

Kadayıfcı

Sattığı kadayıf kâkülün teli
Kâkül teli misâl incedir beli
Reşk ider boyuna tâze fidanlar
Tığ gibidir kadayıfcı civanlar

Kasab

Olsa dahi alnı bey oğlundan ak
Kasab civanları cellâda yamak
Ellerinde satur kesüb biçerler
Yoldaşını kanlu şakî seçerler

Kâtib

Nevcivan kâtibdir gözlerin nûru
Hâcegânın gönülleri sürûru
Saçları okşanur teşbih yerine
Elleri okşanur tashih yerine

Kayıkcı

Kayıkcı civanı mahbûbun iti
Yakasından eksik değildir biti
Yalın ayaklıdır küşâde sîne
Salmışdır ummânı aşka sefîne

Kazaz (İpekci)

Merguule merguule kâkülü ipek
Kazazın civanı güzel olur pek
Ayağın öpdürse ne lütfü ihsan
Perîdir sanmanuz o şûhi insan

Kozhelvacı

Kozhelvacı civan arnavud nesli
Aşkbazlığa gaayet ile hevesli
Sattığı helvadan tatludur kendi
Aguuşe çekenler cümle beğendi

Kömürcü

Kömürcü civan keştiban fetâ
Kara kömür içre o dürri yektâ
Kömürcü sevenler çökürcü âşık
Çalar yağsız aşa pür sefâ kaşık

Kuyucu

Biri dahi kuyucudur efendim
Serâpâ uryandır ol şehlevendim
Pulâd beden bir müzehheb civandır
Âşıklara âbı zülâl bulandır

Leblebici

Leblebici civan gaayetle kubad
Elmaya alma der, Ahmede Amad
Ammâ ki güzeller içre şânı var
Âşüfte kâkülü perîşânı var

Bozacı Civanı
(Resim : S. Bozcalı)

Macuncu

Mâcuncu civandır misk ile anber
Nâz ile perverde olmuş o dilber
Ol serhoş mehveşin çeşmânı baygın
Dâvet makaamında öp gel ayağın

Çulha

Çulha civanında nezâket tamam
Pâk olur cümlesi istemez hamam
Atarken ipliğe ol civan mekik
Gam çekme efendim çantada keklik

Dellâk

Arnavud civanı hamam çıplağı
Şehri İstanbulun yüzünün ağı
Şimşir nalın ile tavus misâli
Billûr üzre güldür al peştemâli

Fesci

Fesci civanları cümle Tunuslu
Haylazı yok hepsi edebli uslu
Kaymaklı ak hurma misâli dilber
Ak burnuslu al al fesli ol güzeller

Gözlemeci

Gözlemeci civan gözler müşteri
Bekâr uşakların o balâteri
Âferinler levendâne reftâre
Muhabbetde hem merdâne güftâre

Hallac

Nevcivan bıçkının hallacdır şâhı
Giydirir uşşâka şeytan külâhı
Destinde kemâne pamuk behâne
Dolaşır uşşâkın hâne behâne

Hânende

Hânende civanlar sertâcı meclis
Gönül tahtı üzre o şahdır celîs
Hânende gerekdir hatâver ola
Uşşâkın heyheyi mâkesin bula

Nakkaş

Güzeller içinde nakkaş civanı
Bihzad kıl kalemle resmetmiş anı
Va'di vuslak ider çeşmi câdûsu
Müşkin hattı anın aşkın kaamûsu

Nalband

Hor görme efendim civan nalbandı
Müsecceldir güzeller içre adı
Ande de boy bos var kaş göz el ayak
Küheylân nallayan şol şehbaza bak

Paçavracı

Paçavracı civan fındıkcı püser
Kavmi Benî İsrâilden ol dilber
Kızıl saç üstünde külâhı eğri
Hahambaşı olsa nola pederi

Peştemalcı

Peştemalcı civan sattığı futa
Futasın hamamda melekler tuta
Rûyinde ebrûyi hattı ipekdir
İbrişim kâkülü bir civelekdir

Rencber

Bağ bağçe bostanlar olmuş mekânı
Âguuşler ziyneti ol kerem kânı
Yalun ayakludur mühmel civandır
Gülgûn yanağında hattı ryehandır

Saatci

Saatci civanı kılı kırk yarar
Eşref saat arar etmeğe karar
Gâh ekreb olur o gâhi yelkovan
Uşşâkın mîzana vurur ol civan

Saka

Hizmet ider Kelâmı Hak üzere
İltifat eylemez sîm ile zere
Söz yok kaşa göze hem ebruvâne
Gönül akar su gibi ol civâne

Sandıkcı

Sandıkcı civanlar selvi boyludur
Âşık kadrin bilür melek huyludur
Cümlesi ak donlu ak kuşakludur
Sandukcudan yâr tutanlar hakludur

Sarac

Sarac civanları eli bıçaklı
Geçme ol çarşudan çelerler aklı
Dilâver dilbaz cümlesi bıçkın
Yol iz kolla konuş gaayetle sakın

Sâzende

Sâzende civanlar Lonca palazı
Âriyet kisvedir üstünde nazı
Târife ne hâcet artık o şâhı
Nesli kıbtiyandan olan gümrâhı

Simitci

Simitci civanı püskürme benli
Yol bulub efendim ol senli benli
Gaayetle pişkindir tâzedir gevrek
Bindallı mintanı hediye gerek

Şekerci

Şekerci civanı o nûri dîde
Dudakları karanfilli akîde
Nâlinine bir gez olsam da tasma
Ayağın öpdürse şekerci yosma

Şerbetci

Nar ile turunc kızılcık vişnab
Destinden nuş itmek kasem ki sevab
Şerbetci civanın hoş muhabbeti
Sunsa da âşıka ecel şerbeti

Tabutcu

Tabutcu civanı lücuc şekerleb
Karadeniz yalısından olur hep
Lütfitse nîmeti visâle irsem
Eliyle yapdığı tâbuta girsem

Yelkenci

Seyret ol civanı biçib dikerken
Sefinei aşka ak bezden yelken
Akdeniz Boğazı anın boynudur
Yatduğu limanı âşık koynudur

Zenne (Orta oyununda)

Ol civandır ki yok nâmusu ırzı
Zeyni arvetde muhabbet hırsızı
Ferâce yaşmak hem aklıkla allık
Er iken avret olmuşdur ol alık

Yukarıdaki kıt'aları naklettiğimiz «Hûbannâmei Nevedâ» da türlü meslekden 136 civan övülmüşdür, naklettiğimiz kıtaları da kısaltarak aldık.

Türk tiyatrosunun tuluat devrinde sahne yıldızları kantocu kızların arasında da, devrinde tutulmuş, alkışlanmış civan kantoları vardır, bir kaç örnek de onlardan alıyoruz:

I.

Öjeni Hanımın Hüzzam Kantosu

Müjdeler olsun a beyim
Mehperî bir can gelecek
Hüsün güzel çeşmi siyah
Kaşları keman gelecek
Gözleri âhu gibidir
Nâz ile reftar gelecek
Ayağında kundurası
Üstü fransız boyası
Penbe ipek kordelâsı
Nazlı civanım gelecek

II.

Küçük Peruz ile Şamramın Hüzzam Düettosu

— Nazlı civan gel itme sen naz
Âşıkına rahmeyle bir az
Âah gece gündüz eylerim niyaz
Nazlı dilber sev beni biraz
Âah... ah...

— Şübhe etme sen benden aslaa
Senden ben ayrılırım sanma ah
Bir bakışla canımı yakma
Bende tahammül kalmadı zîrâ
— Aşk yoluna ölürüm ammâ
Vefâdâr ol sen bana cânâ ah
— Terk etme beni nazlı civan
Getirdi sevdâ başıma belâ
Âah... ah...
— Her derdine derman olayım
Nigâhına kurban olayım ah
— İnan artık şîvekârım
Sevdim seni emin ol emin
— Gel elini koy sîneme
Çek hançerini vur ciğerime ah..
— Fedâ olsun bu can civan
Çün gece gündüz eylerim efgan
Bu hâlime ağlıyor cihan
Severim seni imanım aman!..

III.

Büyük Peruzun Hicaz Kantosu

Behey civan ne idersin
Görünmez kaçar gidersin
Ben nasıl sabredeyim güzelsin
O tatlı gözleri de her dem süzersin
Vefâsız kan ağlarım dâim üzersin
Gözüme görünmez kaçar gidersin..

IV.

Büyük Peruzun Rast Kantosu

Aman civanım civanım
Kalmadı tâbü tuvanım
Fedâ olsun sana canım
Civanım civanım civanım
Çeşmânı mestânın güzel
Kaameti bülendin bî bedel
Aman civanım civanım civanım
Al fesin altında top kâkül
Dayanır mı buna yâhu gönül
Sen civansın ben huvarda
Cihan kalmaz bir kararda
Aman civanım kaşları çatma
Rakibin sözüne aldanup kanma
Giydireyim kuşatayım
Kont gibi yaşatayım
Kafe şantan gazinoda
Masrafını kapatayım
Civanım çakmış çakışdırmış
Her şeyi kendine yakışdırmış
Tulumbacı kayıkcı hallac yorgancı
Bozacı helvacı ipci urgancı
Bir güzel nevreste bıçkın civan
Yaman oldu benim hâlim yaman
Çıksın civanım senaya raks idelim
Vals kadril polka
Çalsın muzika muzika

V

Rozika Hanımın Rast Kantosu

Bir yosma arab civanı severim
Yolunda canım fedâ ederim
Âh yâ kalbî kalbî
Vah yâ aynî aynî aynî

Geçen asır sonlarına doğru İplikcizâde Mustafa adında bir zât tarafından kaleme alınmış bir fevâid mecmuasında civan kiyâfetleri ve o devrin bâzı âdâbı hakkında şu satırlar yazılıdır:

«Kişi ki nevcivan ola ammâ tâze murâhik ammâ hatâver nevtıraş ammâ çârebrû fetâ, seri serbâzında serpûşu iğri dura

(Beyit)

Yıkmış samur kaşa külâhı şâhım
Sevdim Allâh için var mı günâhım

dal külâh oldukda külâhı ak keçeden ola, kavuk oldukda kırmızı kadife ola ki ak dülbend ile gaayet yaraşıkdır. Ve hem destârı nızam üzre olmayub perîşânî ola ki serde kavak yelleri esdiğine dâldir. Sayf ü şitâ pirehen girîbânın küşâde tutalar ki eyyâmı nevcivânî âlâyişinden âyinei sîne şa'şaası dîdei uşşâkı hîrelendire ve gerden düğmesin mâvi ola ki isâbeti nazardan hıfzeder. Civanda perçem gerekdir ve perçemini gülyağı ve ıtrışâhî ve ıtrıbergamut ve ıtrısünbül ile terbiye etmek gerekdir.

(Beyit)

Hâtırımdan nola çıkmaz hayâli perçemin
Beslenüb mînâyi dilde tâze sünbüller gibi

(Beyit)

Boynuma zencir olub âhir beni mecnûn ider
Bâşımı sevdâya saldı pek yamandır perçemin

ve kaşları dahi perçem gibidir.

(Mısrâ)

Sürme çekmiş ıtrışâhiler sürünmüş kaaşına

sürme sünneti seniyyedir.

«Pirehenin ve sâir libâsın ve çamaşurun dâim pâk ve pâkîze tutalar ki eyyâmı civânîde nezâfet ile istînâs gerekdir ve fakrü fâka nezâfete mâni değildir. Bunca selâtîni izâm hazerâtı ve vüzerâyi kirâm ve ulemâyi vâcibülihtiram ve sâir sâhibülhayrât vel hasenât nice kimseler bu şehri İstanbulu nice hamâmı dilküşâlarla zeyn etmişlerdir ki gurebâ bir akçe harc ile istihmam etmek için. Nevcivan ki vücûdi pâk ola, Şeytan şerrü mekrinden mâsun olur demişlerdir. Her hafta el ve ayağında olan ezfârın (tırnakları) kat ede.

«Belde al kuşak yaraşıkdır, civanın kuşağı şal olsa âlâ nümâyişdir

(Beyit)

Bak belinde şâline
Âşıkın vay hâline

câmedan dahi tercih al ola, ammâ sütmâvi dahi gaayet lâtif kaça ve zinhâr sâir elvanda olmaya ve eyyâmı sayfde ak sâde libas makbüldür. Kadimde yeşil olurdu, zamanımızda

rağbet yokdur. Cebken dahi câmedan misillüdür ve çağşır dahi öyledir. Diz çağşırı oldukda civanın avâmı baldırları çıplak ve kibarı tozlukludur.

(Mısrâ)

Virdi zinet ona ol sırmalı tozluk elhak

Ocaklı civan dahi tozlukludur.

(Mısrâ)

Oldu çağşırlı güvergin gibi tozluklar ile

civan kalyoncu olsa baldırı çıplakdır.

«Civan kişi pâyinde yemeni filâr pabuç neki ola arkasın basub topuk gösterüb topuk nümâyişi civanlık şânındandır ki

(Beyit)

Kahvenin köpüklüsü
Civanın topuklusu

demişlerdir, ammâ doğru söylemişlredir, kalender birâderlerimiz topuk temâşası kavli Eflâtun üzere uşşâkın safâ ender safâsıdır derler.

«Civan ki mü'mini müslim ola beş vakitde vuzû ile eli ayağı dâim pâk olur, ammâ civan ki keferei fecereden muğbece ola elin ve ayağın pâk tutmak gerekdir. Eyyâmı şitâda güllü çorab yaraşukdur ve zamanımızda gaayetle makbuldür, ak sâde çorab dahi makbuldür ammâ pâk tutmak âsan değildir.

«Civânânı esnaf dükkâna çıkdıkda kış ola yaz ola dâim pâ bürehne olub berber ve şekerci ve helvacı ve aşçı ve bakkal ve kasab ve emsâli dükkân içre nâlin ile reftâr iderler, bezzaz ve kazzaz ve terzi ve çulha ve kavukcu ve yorgancı ve emsâli dahi kilim ve hasır üzere yalın ayak reftâr iderler. Terlik manzûrumuz olmadı, sordukda hâcegîler, olmaz, bid'attir dediler. Hâcegînin sulbî oğlu olsa dahi öyledir, oğlanın ayağı yalındır.

«Hâce ki civan çırağın kellesine ustura vurdura hamruhdur, ammâ oğlanda kehle göre, ol zaman ma'fûdur. Müslim civanda kefere saçı dahi olmaya, perçem ve kâkül şöyle karârında ola, yâni cebîni pâkine saldıkda kaşları üstünde dura, dirâz olmaya, dîdei enverlerin setretmeye.

«Civan ağzında râyihai kerîha neûzibillâh rûhi habîse mukaarindir, hüsünde Yûsufi Sânî olsa ol civandan hazer gerek.

«Haftada bir kerre istihmam vâcibdir

(Beyit)

Bir himmet ilen ola hammâma gire yâr
Ey bâşı kaba yâlın ayak Rûm erenleri

ammâ arada iktizâi şer'i oldukda hemen sabahı gasil farzdır, civan ki cünüb ola mehlikaa olsa destinden nesne almak haramdır.

«Civan germâbeye vardıkda dâim halvetde yuna taşra sofa kurnasında yunmayalar

(Beyit)

Halvetde nûr görmekse kasdı zâhidin
Hamâm içre görsün o mâhi münevveri

Ve peştemalın dirâz eyliye, yâni dâmenin ayakda incik hizâsına düşe ve beline muhkem sarub nâfin göstermeye ki civanın edebin gösterir makbuldür

(Beyit)

Yahyâ su koymaya ayağına ol mehin
Gûyâ ki tâs edindi felek mihri enveri

Civan ki germâbeye varsa akrânından refiki olmak gerekdir, birbirin yunalar ki gayri refik ile bednâm olur, zîrâ dilde kemik yokdur. Mesîre safâsı dahi böyledir, tâki hattı gele, nevtırâş olub bıyığın bura.

«Dellâk civanlar içün hamam nizamı ayrıdır

(Mısrâ)

Siyeh fûtayla gör hammâmda ol mâhi tâbânı

İstanbul Kadısı Efendi nızam defterinde neki yazmışdır ana riâyet iderler

(Beyit)

Ehli ırz olsa da farazâ dellâk
Câmei ırzına dinmez yine pâk

Fırınlarda olanlar dahi öyledir. Kahve fürûş oldukda

(Beyit)

Tahmîsi derûnumda kavurdum tâze
Cigerim dânesini bir kahve fürûşi nâze

ya ki berber oldukda

(Beyit)

Olmadıkca leb beleb zânû bezânû bir bire
Cân ü ser kılmaz fedâ sûfi o şûh berbere

Civan efendi kapusunda hâdim olsa yine öyledir, at sâhibine göre eşinür ve uşağının libâsı efendinin nâmusudur, ammâ tâze uşağının libâsında mübalaga ile ziynet eylese yahud ki turfa nümâyişler eylese

(Beyit)

Kara kiraz dırağnı
Efendi sever uşağnı

derler. Aklâmda kâtib olsa mahlası Yusuf ve Nigârî ve Melihî ve Mâşûkî ve Şemsî dirler ve cümle efendiler ol tâze nihâlin feyzü teâlisine gayret ve verzeşin selsebîl iderler ve kibar mecilisine bile götürüb esâtîzi elhan ve mûsikiden behremend olmasın isterler, eğer civan hûb sadâ olsa cüz'î ezmanda şöhret ve şan bulur zîrâ sadâyi hûb letâfeti şebâb ile başka renk alur.

«Ammâ bu şehri İstanbulda nice bin ci-

vanlar vardır ki kendi kadrü kıymetlerin bilmemiş ve mecmai esâfilü eclâf ve dârülnedvei haşerât kahvehânelerde ve bekârhâne odalarda ve hanlarda ve külhanlarda pâ bürehne pîrehen köhne ve külâh küsiste keyfi berş ü bâde ile mesti müdâm

(Beyit)

Kahve kesti iştihâmı berş kesdi şehveti
Bir kaşınmak kaldı ancak bana dünyâ lezzeti

deyüb baldırıçıplak

(Mısrâ)

Kim baldırıçıplakda hayâ ü edeb olmaz

ve eşkiyâ gürûhu pençesinde bâzîçe olub verdi ruhi sulunca istihdam olunur. Molla Penâhii Âzerî altun adın bakır etmiş ol gürûhi nâzenîn içün buyurmuş

(Kıt'a)

Hoş halına senin uzun dırnaklu
Balduru çermeklü yalın ayaklu
Yorganu yasduğu tozlu topraklu
Hemdem ile herdem sohbet eylersin

«Şehri İstanbul kânı melâik ve kânı şeyâtindir. Ol civan ki fatindir, bu makaalemize kulak tuta. Hem hüsnü ânın ve eyyâmı nevcivânînin şan ve âlâyişi yerin bula hem dahi râhi mustakimde nâzik ayağın incitmeye ve bizi dahi hayır dûa ile yâd ide».

CİVAN (Kör) — Geçen asrın sonlarında yaşamış ermeni asıllı meşhur piyasa sâzendelerinden bir lâvtacı; hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

CİVAN KAPUCUBAŞI — (B.: Mehmed Paşa, Civan Kapucubaşı Sultanzâde).

CİVANKAPUCUBAŞI SARAYI — İstanbulun Mimar Sinan yapısı en muhteşem saraylarından biriydi; Kanunî Sultan Süleymanın Veziri ve dâmâdı Rüstem Paşanın sarayı idi; sonra Sultan İbrahimin sadırâzamlarından Civankapucu Sultanzâde Mehmed Paşaya intikaal etti ki, Mehmed Paşa Rüstem Paşanın torunlarındandır (B.: Rüstem Paşa; Mehmed Paşa, Civan Kapucubaşı Sultanzâde); yerini tâyin edemedik; Mehmed Paşanın çağdaşı meşhur Cinci Hoca Safranbolulu Hüseyin Efendi muazzam kâşanesini bu Civankapucubaşı Sarayının karşısında yaptırmış idi (B.: Cinci Hoca Sarayı). Mimar Sinan bu muhteşem saray Köprülü Mehmed Paşanın sadâreti zamanında İstanbulun dörtde üçünü kül eden 1660 Ayazmakapusu Yangınında yok oldu (B.: Ayazmakapusu Yangınları).

CİVAN KAŞI — Bilhassa dülbend üzerine gaayet ince altın tel ile yapılır bir nakşın, işlemenin adı, ki bu dülbendleri de başlarına hassatan gencler, tâze civanlar sararlardı; Nedim, başına, kavuğuna civankaşı dülbend (civankaşı işlemeli dülbend) sarmış dilber bir mürâhiki meşhur bir şarkısında şöyle övüyor:

Bir civankaaşı sarık sarmış efendim bâşına
Sürme çekmiş ıtrışâhîler sürünmüş kaaşına
Şimdi girmiş dahi tahmînimde onbeş yâşına
Gül yanaklı gülgülî kerrâkeli mor hâreli

Şâirin «sürme çekmiş» demesinden bu şiirin mâtufunun kız olduğu anlaşılmamalıdır; o devirde erkekler, erkek çocuklar sünneti seniye olarak gözlerine sürme çekerlerdi (B.: Sürme; Kaş; Itrışâhî; Kerrâke).

CİVAN PERÇEMİ — Bir tutamı fes veyâ külâh altından çıkıp civan alnına dökülmüş saça benzeyen kıvrık yapraklı bir otun adı; bu otun yaprağını taklid ile yapılan bir oya motifine de «civan perçemi» denilmişdir; etrâfı civan perçemi oya ile tezyin edilmiş baş yemenilerini, greplerini de İstanbulda bilhassa gönülleri tâze kalmış yaşlı nazenîn hanımlar, kolları arasında şehbaz yiğit, dilâver oğlan sarmak iştiyâkında kart yosmalar kullanır, hiç olmazsa civan adını başı üstünde taşımakla müteselli olurlar idi; aşağıdaki manzûme böyle bir İstanbul hanımının tasviridir:

Çift otuzu aşmış yaşı
Ocakda mercimek aşı
Başında civan perçemi
Gözler olmuş artık şaşı
Şöyle olsun boyu, bosu
El ayağı gözü kaşı
Deyüb çeker âgûşuna
Tâze yiğit şâhinbaşı
Hacıbektaş Ocağının
Pulad hançerli yoldaşı
Ya kalyoncu cunbazı
Hamlacı nefer dadaşı
Mâni değil bin daltaban
Uşak olsa da oynaşı
Saka oğlan hamurkârın
Pırpırından samurkaşı
Zeberdest bir civan olsun
Ayırd etmez gül haşhaşı
Sorsalar ger kendi yaşın
Kaç yıllık yol suyun başı
Duymazlanır semtin söyler
Kızkulesi ya Kıztaşı.

CİVANYAN (Mıkırdiç) — Son zamanlara kadar karanlıkta kalmış kıymetli bir ressam ve dekoratördür. Müteveffa ressam ve müdekkik Rafayel Şişmanyan (1885-1959), ermenice «S. Arvest» adlı mecmuanın 1957 Ocak

sayısında, 1907 de kardeşi Arutyun Civanyan'dan aldığı biyografik notlara istinaden hakkında şu bilgileri vermektedir:

Mıkırdiç Civanyan 1848 de İstanbul'da Beşiktaş'da doğmuştur; «Usta Civan» tesmiye olunan pederi kemanî Ohannes Ağa Sultan Mecid'in gününde Sarayda çalgıcı olarak vazifede bulunmuştur.

İlk tahsilini Beşiktaşdaki Ermeni Mektebinde yapmıştır. Burada Üsküdarlı ressam Apraham Sakayan'ın (vefatı 1876 da) talebesi olmuştur. 1862 de ilk mektebi bitirdikten sonra ressam olmağa karar veren Civanyan, o zamanlar henüz Sanayii Nefise Mektebi açılmamış olduğundan şahsî gayreti ile çalışmağa başlamıştır.

Uzun yıllardan beri Beyoğlunda yerleşmiş olan ve Pangaltıdaki yazlık Tiyatroda pantomima ve sirk mahiyetinde temsiller veren canbaz Ohannes Kasbaryan'ın kumpanyası bu sıralarda İstanbulda meşhur imiş; Civanyan bu kumpanyaya intisap ederek, burada sahne perdelerini ve afişleri hazırlamağa başlamış ve bu şubeye nezaret eden genç ve mâhir ressam Arutyun Hekimyan'la tanışarak kısa bir müddet zarfında onun sâyesinde tiyatro ressamlığı sahasında ihtisas elde etmiştir. Kabiliyetini gören Hekimyan mesuliyetli bazı işleri ona tevdi etmiştir. Civanyan, Şark Tiyatrosundaki Avrupalı sanatkârlar ile de tanışarak bu sâhada onlardan da istifade etmiştir.

Civanyan, Beylerbeyi ve Çırağan Saraylarının inşâsı esnasında tezyinatçı olarak angaje edilmiştir. Önce Ermeni usta dekoratörlerle, sonra da, bilhassa Çırağan Sarayının inşasında, Avrupalı mütehassıslarla birlikde çalışmıştır. Burada, resim branşında ön plânda, usta bir Fransız manzara ressamı olan Masson bulunmuştur; Civanyan bu şahıstan çok istifade etmiştir. Yüksek kabiliyetli bir sanatkâr olan ve aynı zamanda büyük bir süratle çalışan Civanyan, Çırağan Sarayındaki dekorlariyle büyük bir şöhret kazanmıştır. Bu başarıdan cesâret alan Civanyan hususî olarak çalışmağa başlamış ve Tekirdağı ile Samatyadaki küçük tiyatroların dekorlariyle, Güllü Agop'un tesis ettiği Osmanlı Tiyatrosunun perdelerini, keza müessisi Sotiraki adlı bir Rum olan Galatadaki «Afrika» adlı büyük tiyatronun dekorlarını hazırlamıştır. Bu eserler kalite bakımından İstanbulda yerleşmiş olan Avrupalı sanatkârların eserleriyle rekabet edebilmişlerdir.

Civanyan bazı Türk, Ermeni ve Rum zenginleirnin köşklerini de tezyin etmiştir. Keza, Boğaziçi ve Haliçten bazı manzaralar da çizmiştir. Eserlerini, İstanbul'un kalabalık semtlerinde ve bilhassa Beyoğlunda Rus Sefarethanesinin duvarının dibinde halka teşhir etmiştir. O aynı zamanda deniz manzaraları da çizmiştir. Bu sahada büyük deniz ressamı Ohannes Ayvazovski'nin (1817-1900) tesiri altında kalmıştır. 1874 de, İstanbulu ziyaret edip bir ay kadar Sarkis Bey Balyan.ın evinde misafir kaldığı zaman, Civanyan onunla şahsen de tanışmıştır.

Civanyan portre ressamlığında da maharet göstermiştir. Bilhassa bu sahada çok süratli çalışma kabiliyetine malikmiş. Bir gün, Güllü Agop'un Tiyatrosunda, meşhur bestekâr Dikran Çuhacıyan'ın, keman icra ederken bir portresini çizmiştir.

Civanyan çok güzel tenor bir sese de malik olduğundan, Beyoğlundaki Opera Tiyatrosunun bâzı temsillerine iştirak etmiştir.

İtalyancaya da âşina olan Mıkırdiç Civanyan, 1876 dan 1879 yılına kadar İtalyada ikamet etmiştir. İstanbula döndükten sonra 1885 de İtalyan bir kızla evlenmiştir. 1889 da zevcesi vefat edince tekrar bir İtalyanla evlenmiştir. 1894 de Odesa'ya gitmiş ve yedi sene orada yaşamıştır. Müteakiben dört sene de Petersburg'da ikamet etmiştir. Rusyada geçen ömrünün bu kısmı maalesef karanlıkta kalmıştır. 1905 yılı baharında ailesi ile beraber İstanbula avdetinden takriben bir yıl sonra 14 Şubat 1906 da kalp sektesinden şehrimizde vefat etmiştir.

Eserlerinin bazılarına, bugüne kadar İstanbul'da, Paris'de ve Erivan'da tesadüf edilmektedir.

Kevork PAMUKCİYAN

CİVANYAN (Nişan) — Tanınmış bir muharrir ve Devlet adamıdır. 1851 de Üsküdar'da doğmuş ve 1933 de şehrimizde vefat etmiştir.

Genç yaşından itibaren İstanbuldaki Ermeni basınında birçok didaktik yazıları intişar etmiştir. Bunların büyük bir kısmı lisaniyat bahislerine müteallikdir. Uzun ve derin tetebbulerin mahsulu olan ansiklopedik bir

lûgâtı da vardır. Edebî muhitlerde daha fazla «Horo» mahlâsiyle tanınmıştır.

Devlet hizmetinde de bulunan Civanyan, önce ûlâ sânisi rütbesiyle 1895 sıralarında Hariciye Nezaretinde müşâvir olmuştur. 1900 sıralarında da Babıâlide muavin hukuk müşaviri tâyin edilip uzun müddet bu vazifede kalmıştır. Üçüncü sınıf Osmanî ve üçüncü sınıf Mecidî nişanlariyle taltif edilmiştir.

Kapalıçarşıda uzun seneler antikacılıkla meşgul olan iki erkek evlâd bırakmıştır. Bunlardan birinin adı Oşin'dir.

Kevork PAMUKCİYAN

CİVELEK — Garb türkcesinde isim; oynak, kıvrak, câzibeli, alımlı, çalımlı, ele avuca ve kabına sığmaz delikanlı. Deve yavrusuna da civelek denilmişdir. Derşirme kanunu kaldırıldıkdan sonra yeniçeri namzedleri delikanlılar da civelek adını taşımışlardır (B.: Civelek, Yeniçeri Civeleği).

Kelime kendi başına yukarıda sıraladığımız mânâları ifâde eder olmakla berâber ayrıca tasrîhen «civelek genç», «civelek delikanlı», «civelek oğlan» diye de kullanılır; civeleklikde câzibe asıl olduğu halde hüsün şart değildir; civelek, bu halleri ve tavırları ile kendini güzelleşdirmiş delikanlıdır.

CİVELEK, CİVELEĞİN KAHVEHANESİ — Hicrî 1223, milâdî 1808 yılında Galatanın muhafazasına memur 64 üncü yeniçeri ortası yoldaşlarından kabadayı bir şerir; asıl adı unutulmuş, tâzelik çağından kalma Civelek lakabı ile anıla gelmiş, bıçağı kuvveti ile açıp işletdiği bir kahvehâne de Civeleğin Kahvehânesi diye şöhret bulmuşdur. Alemdar Mustafa Paşa İstanbula gelmeden önce, ki Dördüncü Sultan Mustafa devrinde yeniçerilerin en azgın olduğu zamanlardır bu zorba uygunsuzluk, ahlâksızlık yolunda bir gence ulu orta tecâvüz teşebbüsü ile büyük bir vak'a çıkarmışdır. Şöyle ki Galatada bir meyhânecinin gaayetle mahbub mürâhik bir oğlu vardı; bazı akşamlar, yine Galatanın, hattâ bütün İstanbulun en namlı zorbalarından Kahvecioğlu Burunsuz Mustafa Ağa bir dârülnedvei haşarât olan kahvehanesinde işret sofrasını kurduğu zaman şarabını bu meyhâneciden aldırtır, o da Kahvecioğluna içkisini mahbub oğlu ile gönderirdi Bir akşam Civelek de, bütün zorba yeniçeriler gibi bu meyhâneciden bâdihava şarab istetti, emre hemen itaat eden meyhâneci de şarabı bir miçosu ile gönderdi. Civelek gazaba gelip şarabı iâde etti:

— Meyhâneci olacak ustana söyle, şarabı oğluna verip göndersin, Kahvecioğluna göndermiş, bize niçin göndermez?!. dedi.

Miçosu şarabla geri dönünce meyhâneci ikinci emre de itaat etti, Civeleğe şarabı oğlu ile gönderdi. fakat, yine o it gürûhundan olup da meyhânesinde bâdihava yedirip içirdiği ahbâbından bir kaç yoldaşı çocuğu korumak üzere peşi sıra Civeleğin kahvehânesine gönderdi.

Civeleğin kahvehânesi Karaköyde idi, kendi bekâr odası da kahvehânesinin üstünde idi, meyhânecinin oğlunu odasına çıkarınca, meyhânecinin çocuğu korumak için gönderdiği yoldaşları: «Bu makuule hareket ayıbdır» dediler, fakat Civelek hemen tabancasını çekip bunların üzerine ateş etti; onlar da kaçıp hâdiseyi, Galata ve etrâfının zâbıta âmirlerinden Tersâne başağası Kel İbrahim Çavuşa haber verdiler; başağa da 64. üncü ortanın Karakollukcularına haber verdi, onlar da zâten tabanca sesine kahvehâneye koşmuşlardı; Kahvehâne basıldı, meyhânecinin oğlu Civeleğin pençesinden kurtarıldı. Civelek, o zamanın birçok yeniçerileri gibi aynı zamanda Tersânede kalyoncu çavuşu idi, Tersâne başağası onu bu sıfatı ile tevkif ederek Tersâneye götürmek istedi; karakollukcular ise: «Yoldaşımızdır, biz onu kışlamıza götürürüz» dediler, ve alıp götürdüler. Bunun üzerine başağa Civeleğin kahvesini mühürleyip kapattı, fakat bu sefer de başkarakollukcu ağa gelerek mührü sökdü kahveyi açdı, ve altmışdörtlüler bunun ile de kalmayıp başağa Kel İbrahim Ağanın yine Karaköyde bulunan kahvehânesini taşlayarak bütün camlarını indirdiler. Bu sûretle Galata, Tersânelilerle Altmışdörtlüler arasında günlerce süren karşılıklı tecâvüz vak'alarına sahne oldu.

Bu vak'ayı böylece nakleden Câbi Said Efendi Civeleğin âkibetinden bahsetmiyor; eğer edebi ile bir köşeye sinmemiş veya İstanbuldan kaçmamış ise Alemdar Mustafa Paşa tarafından tepelenmiş olacakdır.

Bibl. : Câbi Said Vekaayinâmesi.

CİVELEK YENİÇERİ CİVELEĞİ — Onyedinci asrın ikinci yarısında devşirme kanunu kaldırılıp Yeniçeri Asker Ocağının kapusu halkın ayak takımına açılınca, heveskârı gaa-

yet çok olduğu için, kadro ihtiyacının kat kat üstünde müracaat karşısında bir de namzed defteri açıldı; Ocakda yer açılıp acemi nefer kayd olununcaya kadar bu namzedlere de yeniçeri nazarı ile bakıldı, yalnız ulûfe, gündelik hesâbı ile neferlik maaşı bağlanmadı, fakat kışlalarda yatıp kalkdılar, ve hangi ortaya ayrılmışlarsa o ortanın sofrasından da yemek yediler. Bu namzedlerin bir kısmı mürâhık delikanlılar olduğu için kendilerine «Civelek, Yeniçeri civeleği» adı verildi. Ocak disiplininin bozulduğu devirlerde yeniçeriler kışlalarında yatmamaya başlamışlar, bekâr odalarında, hanlarda, kahvelerde mekân tutar olmuşlardı; buraları da fâhişe avrat kapamak ve daha türlü edebsizlikler ile birer haşarat yatağı olmuştu. Civelekler de, müstakbel yoldaşlık yakınlığı ile namzedi olduğu ortanın bir pençeli kabadayısını kendisine hâmi bilerek o haytanın koltuğu altına sığındı, ve onun odasında ve yanında yatarak âdetâ gönüllü uşağı oldu, ve falan ağanın, filân beşenin filân çorbacının civeleği diye anıldı.

Kabadayı hâmisinden hançer alan civelek
(Resim : S. Bozcalı)

Bir mürâhik genci civelek olarak kanadı altına alan pençeli Yeniçeri kabadayısı, himâyeye karar verdiği o küçük delikanlıya bu kararını, bir gün karşısına çıkarak bir hançer hediye etmekle bildirir:

— Benim cânım.. bıçağımı kabul edip dünya ve âhiretde karındaşım, elin bıyık burana kadar civeleğim olur musun?.. derdi.

Böyle bir teklif karşısında kalan genç belki şaşırır, fakat kabadayının teklifini red edemez, hediye edilen hançeri alır, el öper, hâmisinin yanında hemen o gün kışlaya giderek kışladaki Hacı Bektaş Şeyhinin huzûrunda civelekliği kabul ettigine ikrar verirdi. Hemen hepsi ayak takımından civeleklerin, nevcivanlık şânından tüysüz, kaşları gözleri yerinde ve elleri ayakları düzgün olanları kanadı altına almış olan kabadayılar, gündüzle-

ri berâberlerinde sokağa çıkarır iken, kendilerinden gayrisi güzel çocuğun yüzünü görüp kötü nazarla bakmaması için, civeleğinin yüzüne hasır püskülden peçeler takarlardı. Bâzı yazarlar bütün civelekleri yüzleri püskül peçeli oğlanlar olarak gösterirler ki, yanlışdır; Yeniçeri civeleklerinin püsküllüleri, vechen dilber, mahbub olan genclerdir; onların böyle peçe altında dolaşdırılması, son Yeniçeriliğin bir şehir şekavesti olduğu devirde Yeniçeri kabadayıları için itlik, rezillok yolunda ayrı bir nümayiş bilindi.

Mehmed Zeki Pakalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» adlı eserinin civelek maddesinde şunları yazıyor ki, bizim yukarıdaki tarifimiz ile hayli farklıdır:

«Yeniçeri efrâdı arasında delikanlı olanlara civelek denilirdi; civelek yâver demekdir. Civelekler matbahda aşçıbaşı mâiyetinde istihdam olunurlar, nâdiren sokağa çıkarlardı. Genç ve güzel oldukları için münâsebetsiz bâzı adamların tecâvüzüne uğramamaları maksadı ile, yüzlerini bir saçak peçe ile örterler idiyse de. gözleri peçenin arasından pırıl pırıl parladığından bu da enzârı dikkati celbe kifâyet eder, ve belki de bu hal daha ziyâde nazarı dikkati dâvet eylerdi.

«Bunlar başlarının üstüne çaprasvârî bir sarık sarılı külâh takarlar, arkalarına kırmızı salta, bacaklarına mâvi şalvar, ayaklarına da kırmızı yemeni giyerlerdi. Bellerine mâdenî bir kemer bağlarlardı».

Tekrar edelim ki, «civelek», Yeniçeri neferinin gencine verilmiş isim değildir, bahsettiğimiz devirde Yeniçeri namzedlerine verilmiş olan isimdir, ve hepsi püskül peçeli olmayıp, peçe ancak dilber oğlanların yüzlerine takılmışdır. Yeniçeriye yan bakmanın ağır suç olduğu devirde, P. Z. Pakalın'ın yazdığı gibi, genç ve güzel bir Yeniçeri neferinin velevki göz ile olsun tecâvüze uğraması asla vârid olamaz.

Usta ünvanını taşıtan Yeniçeri ortalarının aşçıbaşıları, ortanın, çorbacıdan sonra en büyük zâbitlerinden biriydi, elbet ki bir veya birkaç civeleği ve onların arasında, nümayiş yolunda yüzüne peçe takılacak mahbub gençler olacakdır. Civeleğin mutfaklara tahsîsi doğru değildir. O devrin metinlerini çok dikkatle gözden geçirdiğimizi zan ediyoruz; kaldı ki civelekler ortalarına nisbetle değil, kabadayılarına nisbetle anılmışlardır; aşağıdaki iki kıt'a Yeniçeri ağzı ile yazılmış bir destandan alınmışdır:

Kollukda civelek kuzu yap büyüt
Helâldir anasından emdiği süt
Öperek severek vir hoşca öğüd
Hem unutma sırma püskül peçeyi

Didim oğul çilelidir güzeller
Şu gonce topukla şu süzme eller
Âhu gözler üzre bu sırma teller
Nâra vuram gezdireyim beçeyi

Hüseyin Kâzım bey de «Büyük Türk Lugatı» adlı eserinin civelek maddesinde şunları yazıyor: «Kadîmen Yeniçeriliğe namzed olan ve devşirme usûlü ile toplanan delikanlı ki, külâhlarının üstüne çaprastvâri sarık sarıp arkalarına kırmızı salta, ve bacaklarına mâvi şalvar ve ayaklarına kırmızı yemeni giyer ve sokağa çıkdıkları vakit yüzlerini saçakla örterlerdi» diyor. Evvelâ açıkça görülüyor ki M. Z. Pakalın, aslında, sâdece bir isimler cedveli hâlinde neşretmiş olsaydı dahi, pek kıymetli olan eserine buradan harfiyen naklettiği satırlarda «Yeniçeriliğe namzet» kaydını «Yeniçeri neferleri arasında delikanlı olanlar» şekline çevirmekle hataya düşmüşdür. Hüseyin Kâzım Bey ise «Devşirme usûlü ile toplanan delikanlı» diyerek fâhiş hatâ işliyor. Devşirme kanununun yürürlükte bulunduğu devirlerde Yeniçeri namzedleri «acemioğlan» adını taşımışlardır ki, Yeniçeri asker ocağına bağlı ve İstanbul Ağası ünvânını taşıyan bir kanundan emrinde geniş teşkilâtı ve ayrıca kışlası olan bir asker ocağının efrâdıdırlar (B.: Acemioğlan); içlerinde âfeti devran güzellikde oğlanlar bulunsa dahi civelek adını taşımamışlar, ve yüzlerini saçak, püskül peçelerle örtmemişlerdir; ama, kelimenin lûgat mânası ile, yâni «oynak, kıvrak, alımlı ça-

Peçeli Civelek
(Resim : S. Bozcalı)

lımlı, ele avuca ve kabına sığmaz» delikanlılar bulunacağı, ve hattâ çoğunun da bu boydan şehbazları olduğu muhakkakdır.

Dil bilgini H. Kâzım Bey «civelek» kelimesinin yukarda sıraladığımız mânalarını, mecâzen kullanılır göstermişdir (B.: civelek), bu da hatâdır, o mânâlar kelimenin kendi aslı karşılığıdır, ve mecâzen deve yavrusuna da civelek denilmişdir, devşirme kanunu kalkdıkdan sonra Yeniçeri namzedleri de civelek adını almışdır.

CİVELEK SOKAĞI — Şişlide Paşa Mahallesinde; Avukat Caddesi ve Feriköy Kuyu Sokağı dörtyol ağzı ile Batı Caddesi arasında uzanır; Behram Çavuş Sokağı, Atalık Sokağı, Miralay Kâmil bey Sokağı, Ortanca Sokağı, Ortanca Aralığı ve Ferâce Sokağı ile kavuşakları vardır; Barutcular Sokağı ile dörtyol ağzı yaparak kesişir. Avukat Caddesi tarafından gelindiğine göre beş adım genişliğinde bir yol olarak başlar, sağa sola birer kavis çizer; zamanımızda «Gecekondu» denilen birer katlı kâğir evceğizler görülür. Barutcular Sokağı dört yol ağzından sonra iki araba geçecek kadar genişler; büyüklü küçüklü kâgir ve ahşab evler arasından geçerek ilerler ve böylece Batı Caddesine kavuşur.

Civelek Sokağında 2 bakkal, 3 kahvehâne, 1 ekmek fırını, 1 kilim dokumacısı, 1 kalaycı, 1 kuruyemişci, 1 manav ve 1 tatlıcı dükkânı vardır; kapu numaraları 1-75 ve 2-114 dür (Nisan 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CİVELEKYAN (Dikran Efendi) — Katolik mezhebine mensub emekdar bir gazeteci ve matbaacıdır. 1908 yılı Yldikule Ermeni Hastahanesi salnamesine göre 1848 de Kayseride doğmuştur. Teotik Labcinciyan'a (1873-1928) göre ise, Kayserili ana ve babadan 1852 de İstanbul.da doğmuştur. 13 Şubat 1907 de İstanbul'da vefat etmişdir.

Çocukluğunda İstanbul'a gelerek Viyana'daki Mihitarist Tarikatına mensup Pangaltı Lisesinden mezun olduktan sonra. önce sarraflıkla iştigal etmiştir. Muharrirliğe, Andon Sakayan'ın «Mimos» adlı gazetesinde başlamıştır. Müteakiben yerli fransızca bir gazetenin neşriyat dairesinde bir müddet çalışmıştır. Bilâhare, Vartan Paşa'nın (1816-1879) neşriyat müdürü bulunduğu «Tercemânı Efkâr» gazetesinin muhasipliğini deruhde etmiş ve birkaç ay sonra da gazetenin müdürü olmuştur. 1877-1885 yılları arasında bu şekilde gazeteyi çıkardıktan sonra 1885 de ermenice harflerle türkçe olarak neşredilen «Ceridei Şarkiye» nin imtiyazını almıştır. Keza, 1889 da intişara başlayan ve 1 Aralık 1908 de kapanan «Surhantak» (tatar, kuriye) adlı ermenice günlük gazetenin de imtiyaz sahibi olmuştur.

Basına kıymetli hizmetlerden dolayı mütemayiz rutbesiyle ve dördüncü sınıf Osmanî ve Mecidî nişanlariyle taltif edilmiştir.

1881 tarihinden itibaren Civelekyan matbaasında birçok ermenice eserler de basılmıştır.

Kevork PAMUKCİYAN

CİVRE (Yako - Yâkub) — Çağdaş değerli bir mücellid, bu satırların yazıldığı sırada Ankara Caddesinde Emniyet Kırtâsiye mağazası sahibi: aslen müsevî olup 1911 de Edirne'de doğdu, babasının adı Meşulâm, annesinin adı Sara'dır; babası Edirnede komisyonculukla meşgul idi, Balkan harbinde B. Mesulâm âilesi ile Adapazarına hicret etti, İstiklâl muhârebesinde de oradan İstanbula gelerek Hasköyde yerleştiler; ve Yâkub Civre orada Kamando mûsevî mektebinde okudu; oradan Kasımpaşaya taşınınca, iki buçuk yıl kadar da Kasımpaşa mûsevî mektebine devam etti; bu ikinci mektebdedir ki arab asıllı Türk harfleri ile türkce okuma yazma, biraz da fransızca öğrendi. B. Maşulâm işi îcabı Kasımpaşadan Bâbıâli civârında başka bir eve taşınınca Yâkub Civre tahsilini ikmal için tekrar mekteb değiştirme zorunda kaldı, fakat sihhatı çok bozulmuş, aslında âilesini geçindirmek için meşâkı hayat altında bulunan babasının ölümü üzerine 9-10 yaşlarında iken (1920-1921) tahsili tamamen terkederek anasını beslemek üzere iş hayatına atıldı. Bâbıâli (Ankara) Caddesindle mücellid Isak Fresko'ya 25 kuruş haftalıkla çırak oldu. İ. Fresko İstanbulun büyük kitabcı ve tâbilerinden Kanaat Kütübhânesi sâhibi İlyas Behar (İlyas Bayar) ın forma kırmacısı idi, asıl mücellidliği onun yanında öğrenemeyeceğini gören, ve bu mesleğe karşı büyük bir hevesi olan Yakub Civre pek az sonra aynı haftalıkla Bâbıâlinin namlı mücellidlerinden Tatar Cemal Ustaya çırak oldu; fakat bu sanatkâr kendisini aşırı derecede içkiye vermiş olduğundan atölyesini kapayıp ve sanatını bırakıp Ankaraya gidince Y. Civre, Vilâyet Konağı karşısında Cumhuriyet Mücellidhânesine girdi; ve asıl mücellidliği burada üçüncü ustası olan İbrahim Edhem Efendiden öğrendi; Cumhuriyet Mücellidhânesi o zaman çok işi olan ve Bâbıâlî muhitinden en çok kazanan bir atölye idi. Fakat büyük kazancı karşısında şaşıran, kendisini zevkü safâ ve sefâhete kaptıran İbarhim Edhem Efendi; bir ara işleri birden du-

rup, kendisini de alışdığı âlemden sıyırıp kurtaramayınca kısa zamanda ağır borçlar altına girerek ifflâs etti ve kederinden vefât etti. İ. Edhem Efendiden bilhassa en güzel ve îtinâlı mushafı şerif cildlemesini öğrenmiş olan Yâkub Civre İslâm Mücellidhânesi sâhibi mücellid Hasan Usta tarafından dâvet edildi; Hasan Efendinin ölümünde oğlu Mahmud Efendi, kendisi bu işlerden gereği gibi anlamadığı ve o zamanlar çok meşhur bir mücellidhâne olan İslâm Mücellidhânesinin şöhretini muhafaza ederek yaşamasını arzu ettiğinden, babasının sağ eli yerinde kalfası Yâkub Civreyi 1939 yılında kendisine ortak aldı, az sonra Mahmud Efendinin hastalığında ve ölümünden sonra da 1952 yılına kadar İslâm Mücellidhânesinin büyük yükünü, ortak iki âileyi geçindirmek üzere Y. Civre üzerine aldı. 1952 de İslâm Mücellidhânesini Mahmud Efendinin oğlu Osman Efendiye terkederek Ankara Caddesinde kendi müessesesi olarak Emniyet Kırtasiye Mağazası ve Mücellidhânesini açdı; 1961 de İhsan Manavoğlu ile bir ortaklık kurarak Ak Kitab ve Kırtasiye Evini açdılar, Emniyet Kırtasiye Evini de kendi hesâbına devam ettirdi; 1963 de İhsan Manavoğlundan ayrılıp Ak Kitabevi ve Kırtasiye Mağazasını ona bırakarak kendisi Emniyet Mağazasına döndü.

Yakub Civre
(Resim : S. B.)

Yâkub Civre orta boylu, gayet sevimli güler yüze sâhib, pek terbiyeli, pek nâzik bir iş adamıdır. Piyasanın çok dürüst iş adamlarından biri olarak tanınmışdır. Arab asıllı Türk harfleri ile de okur yazar, İbrânice okur konuşamaz, ifâdei meram edecek kadar fransızca, ispanyolca ve rumca bilir. İyi bir âile reisidir, iki kızı ve 1963 yılında Modadaki Saint Joseph fransız lisesini bitirmiş Naim adında hayrülhalef bir oğlu vardır.

CİZYE NİZÂMI KASALAKLIĞI (İstanbulun gayri müslim azınlıkları arasında) — Osmanlı devletinde «reâyâ» adı altında toplanan gayri müslim azınlıkları, devletin müslüman tebaasından farklı olarak, her yıl «cizye» adıyle bir vergi verirlerdi; cizye nüfus başına maktû bir vergi idi. Hicrî 1102 (1690) yılında malî bir sıkıntı içinde hazineye yeni gelir kaynakları arayan hükûmet, cizye nizamının değiştirilmesine, reâyanın içtimaî durum ve servetlerine göre «âlâ, üst, ednâ» yani yüksek tabaka, orta halli ve ayak takımı adıyle üç sınıfa ayrılmasına, nüfus başına birinci sınıftan dört, ikinciden iki, üçüncüden de bir altın alınmasına karar verildi.

Bu yeni cizye nizâmı bilhassa İstanbulda çok garip ve tuhaf bir rekabete, asâlet ve servet nümâyişine yol açtı. Yahudiler, pek tanınmış zenginleri müstesnâ, umimiyetle «ednâ» ayak takımı belgesi, kâğıdı aldılar. Rumlarla Ermeniler ise bilâkis, evvelâ kendi aralarında öğünmek, sonra da birbirlerine karşı üstünlük satmak için: «Biz üst ve ednalığı kabul etmeyiz» diyerek hepsi âlâ kâğıdı aldılar. Bu yüzden hazîneye umulmadık gelir sağlandı.

CLARA (Max) — İstanbul Üniversitesi Tıb Fakültesi yabancı profesörlerinden, Histoloji-Embryoloji Enstitüsü ordinariyosu; 1899 da Avusturya'da Völs an Schlem'de doğmuşdur; ilk tahsilini hususî olarak gördü, 1917 de Gimnasiumu bitirdi, 1923 de Leipzig Üniversitesi Tıb Fakültesinden diploma aldı; 1930 da Padua Üniversitesinde döçent oldu, 1935 den 1942 yılına kadar da Leipzig Tıb Fakültesinde çalışarak bu Üniversitede ordinariyusluğa kadar çıkdı, 1942 - 1945 arasında Münih Üniversitesinde bulundu, 1950 de de İstanbul Üniversitesine intisab etti. Almanca, fransızca, italyanca ingilizce bilir; eser olarak orijinal meslekî çalışmaları vardır. Kayak ve yüzme sporlarını sever, pul koleksiyoncusudur; evli ve üç çocuk sâhibidir.

Bibl. : Kim Kimdir Ansiklopedisi.

CLIFTON'LARIN YALISI — Kırım Harbi içinde İstanbul'a gelmiş ve bu beldeyi çok sevmiş olan İngiliz iş adamı Hanson, harbden sonra âilesini de getirerek İstanbul'da yerleşmiş, ve Boğaziçinde Kandilli'de bir yalı yapdırmışdı; yıllarca orada yaşamışlar, Kandilli'nin yerli halkı arasına karışmışlardı.

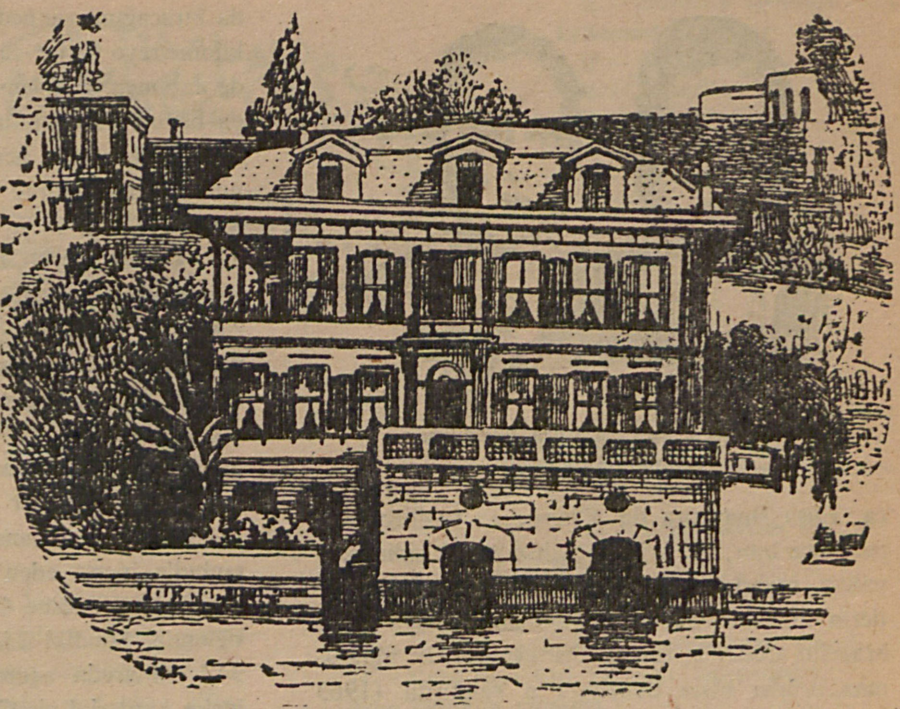
İstanbul âşığı Hansonlar İngilteredeki dostları Cliftonları da buraya çağırmışlar ve mesleği avukatlık olan Mr. Clifton'a İngiltere konsoloshanesinde bir vazife bulmuşlardı.

Cliftonlar da Hansonlar gibi Kandillide ikameti tercih etmişlerdi. Bu yeni aile Kandilli'nin Vaniköy tarafındaki ve burundan evvel gelen kâgir yalıyı satın almışlardı.

Bu yalı daha evvel bir İngiliz ailesi için bir

İngiliz mimarı tarafından yapılmıştı. Kâgir ve üç katlı olan binanın ayrıca bir de çatı katı vardı. Yalı, kiremidi renkli ve pancurları yeşildi.

Deniz cephesinde bir tarasa çıkılır ve buradaki cümle kapısından dar bir sofaya girilirdi. Sofanın bahçe tarafından da ayrı bir sokak kapısı mevcuttu. Dar sofa üzerinde sırasiyle odalar bulunuyordu.

Kandilli'de Cliftonların Yalısı
(Resim : Aziz, Cumhuriyet Gazetesi)

Binanın arkasında ve setin hemen eteğinde küçük, güneş görmez ve kasvetli bir bahçe pek itinalı bir şekilde tanzim edilmişti. Bu bahçeden sokağa tırmanan uzun merdivenin etrafı da saksılar ve çiçeklerle süslenmişti.

Binanın içi Viktorya üslûbunda eşyalarla ve fazla cicili, bicili bir şekilde döşeliydi.

İzdivacından sonra Doria L. Neave ismini alan Cliftonların kızı seneler sonra Boğaziçine ve bu yalıya ait hâtıralarını bir kitap halinde neşretmişti.

Aile, birinci dünya harbindeki büyük Kandilli yangınına kadar bu yalıda yirmi altı sene oturmuş ve yalının yanması üzerine Kandilliden ayrılmıştı. Cliftonların kızı yalının güzel tarasından seyrettiği fırtınalı havaları, 93 harbinde Karadenize çıkan Türk gemilerine mendil sallayışlarını ve harbin sonunda Ayastefanostaki Rus karargâhına evrak getiren Rus posta gemisinden nasıl korktuklarını uzun uzun hikâye etmektedir.

Cliftonların yalısı 19. asrın ikinci yarısında Boğaziçi kıyılarında görülen yabancı üslûptaki binalardan birisidir. Bu devirde Fransız ve İtalyan mimarlarının büyük, ahşap, sahilhane plânlarına mukabil Cliftonların yalısı tamamen İngiliz zevklerine ve ölçüsüne göre inşa edilmiş bir bina idi.

Halûk Y. ŞEHSÜVAROĞLU

COHEN KIZKARDEŞLER, COHEN KÜTÜBHÂNESİ — (İsim Kohen okunur) Beyoğlunun kuruluşu kırk seneye yaklaşmış meşhur bir kütübhânesidir; 1918 de İstiklâl Caddesinde 491 kapu numaralı dükkânda orta halli bir halı komisyoncusu olan Bohor Hayin Cohen'in evlâdları (analarının adı Raşel Cohen) olan Mazalto Cohen (doğumu 1888) ve Elisa Cohen (doğumu 1896; evlendikden sonra Benzimra soyadını aldı) iki kız kardeş tarafından yalnız dört lira sermâye, ve ırkdaşlarınca temin edilen yardımla tesis edilmişdir. Yabancı diller üzerine kitabcılık yaparlar. Son zamanlarda İstanbul editörlerinin basıb neşretdikleri eserleri de alıp satmaya başlamışlardır.

Cohen Kütübhânesi 1934 de yine aynı caddede 495 numaralı dükkâna taşınmışdır ki, hâlen de oradadır; İstiklâl Caddesinin Tünel başı tarafında, Tünelden çıkıldığına göre sağ koldadır; İsveç hükûmetine âid bir gayri menkuldür, son zamanlarda İsveç Konsolosluğu Cohen Kızkardeşlerini buradan çıkarmak istiyordu ki; İstanbulun fikir hayatında kırk seneden fazla hizmet etmiş bir kütübhânenin yerinden atılması, pek mübrem sebebler yok ise diplomatik nezaketle pek bağdaşamayan hareket olsa gerekdir.

Her iki kız kardeş, işleri kitabcılık olduğu halde, doğub yaşadıkları İstanbul gibi bir beldede Türk edebiyâtı ile meşgul olmadıklarından, türkçeyi avâmî ağız ile konuşurlar; ana dilleri ve türkçeden gayrı Mazalto Cohen Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, İspanyolca, Rum-

Mazalto Cohen ve Eliza Benzimra
(Resim : S. Boczalı)

ca, Elisa Benzimra da Fransızca, İngilizce, İspanyolca bilir; her ikisi de kahve tiryâkisidir, seyyahatı severler, güzel sanatlara, bilhassa resme derin alâkaları vardır; kütübhânenin ağır yükü Mazalto Cohen'in üstündedir. ev işleri ile uğraşamaz, o işler Elisa Benzimra'ya kalmışdır. (1963 Temmuz).

COCHRANE (Jacline) — Amerikalı ünlü kadın pilot; 30 ekim 1949 da özel uçağı ile İstanbul'a geldi. Birçok dünya rekoru kırmış bulunan Jacline Cochrane, o tarihte Kanada'nın Ankara elçisi bulunan General Victor W. Odlum'un yeğeni, Amerikanın sayılı zenginlerinden ve Constellation uçaklarının âmili Mr. Cochrana Odlum'un de zevcesidir; «Yıldız Pilot» diye meşhur idi; İstanbul'a zevci ile berâber gelmişdir. Cumhuriyet Gazetesi muhârrirlerine şu beyânatda bulunmuş idi:

«17 senedenberi uçuyorum. Şimdiye kadar 7.500 saat uçtum, 375 gün, yani geceli gündüzlü bir seneden fazla havada kaldım demektir.

«Harb esnasında Amerikanın başkadın pilotu ismini taşıdım, harbin uzun bir kısmını İngiltere'de geçirdim ve muhtelif bombardıman harekâtına iştirak ettim.

Jacline Cochrane
(Resim : S. Bozcalı)

«Mayıs ayında Avrupayı baştanbaşa kendi uçağımla dolaşacağım. Şimdiye kadar 40 muhtelif dünya rekorum var. Sürat rekorunu da yakında kıracağımı zannediyorum. Şimdilik saatte 650 kilometreye kadar sürat elde ettim. Harb içerisinde Japonya'ya giden ilk Amerikan kadın pilotu da benim. Her tip uçakla uçarbilirim, kanaatimce sıhhati müsaid her kadın, erkek pilotların yanında harbe iştirak edebilir. Bugün Amerikada 8 binden fazla kadın pilot mevcuddur.»

COMENDİNGER — (İsmin okunuşu: Komandinger) İstanbul'un en eski musiki mağazası idi; piyanolar, yaylı ve nefesli sazlar, nota vesâir musiki levâzımı satar, Avrupa'nın Peters, Litlolf, Schott, Universal, Heugel gibi büyük müzik editörlerini, ve Beckstein, Blühtner, İbach, Steinweg, Winkelmann gibi ünlü piyano fabrikalarını temsil eder idi. Comendinger Mağazası 1848 de Macaristandan Rodos'a oradan da İstanbul'a hicret eden ve itibarlı bir âilenin mensubu olan Antoine Comendinger tarafından Beyoğlunda, Şimdiki Lion Mağazasının karşısında 347 numarada açılmışdır; aynı zamanda Antoine'ın kardeşi Luis Comendinger de Avrupa Pasajında 18 numarada bir başka mağaza açmışdı. Üçüncü bir kardeş Ernest Comendinger bu işi devam ettirdi, Beyoğlundaki mağaza Ernet'in oğlu Fernand Comandinger'in idâresinde iken 1929 da işlerin iyi gitmemesi yüzünden kapandı. Bu müessesenin son mümessili Fernand 1888 de İstanbul'da doğmuş, 1930 da âilenin vatanı olan Macaristan'a dönmüş, ve 1939 da Budapeştede ölmüşdür.

79 yıl İstanbul şehrinin musiki çevresine yararlı hizmetlerde bulunmuş olan bu müessese Avrupa müzik çevrelerinde de tanınmış, ve îtimad edilir bir merkez olarak, müzik malzemesi satış işlerinin doğu münâsebetlerine öncülük ve temsilcilik etmiş idi, «Zâti Hazreti Şâhânenin Piyano ve muzika müteahhidi» (Fornisseur de S. M. de Sultan) ünvanını almışdır. Âilenin son üyesi Fernand'ın oğlu, büyük babasının adını taşıyan Ernest Comendinger, şehrimizin tanınmış ve sevilmiş müzikçilerinden biridir, ve hâlen bir Türk vatandaşıdır.

Mesud CEMİL

CONKİKİRİK — Birinci Cihan Harbi içinde İstanbul'un hatta Türkiye'nin tek halk mizah gazetesi olan «Karagöz» ün «İngiliz» karşılığı uydurub kullandığı bir isimdir. Dört sayfa olarak çıkan ve her nüshasında 1. ve 4. sayfalarında ancak iki karikatür neşreden Karagöz, îcab ettikçe İngiliz tipini dâimâ kuru, ince ve uzun boylu olarak göstermiş ve İngiliz karşılığı hep bu ismi kullanmışdır; «Con» İngilizi ifâde

Comendinger'lerin arması unvanları

etmiş, «kikirik» sesi de bu kuru uzun tipi canlandırmış, devrin hemen yegâne mizah gazetesinin ortaya attığı halk ağzına da düşmüşdü; fakat harb sonunda pek çabuk unutuldu; hâlen hiç kullanılmaz gibidir.

CONSTANTİNOPLE — (B.: Kostantaniye).

CONSTANTİNOPLE — İstanbul üzerine ingilizce resimli kitabların en güzellerinden biri; 15,5×21,5 eb'adında kalın güzel bir kâğıd üzerine basılmış 276 sayfalık bu eserin müellifi Alexander van Millingen'dir (B.: Millingen, A. van), kitab, ünlü İngiliz suluboya ressamı Warwick Goble'nin İstanbul'da yapdığı suluboya tablo ve etüdlerinden metin dışı 63 parça çok renkli resim ile tezyin edilmiş olarak 1906 da Londra da A. ve C. Black tarafından basılmışdır (B.: Goble, Warwick).

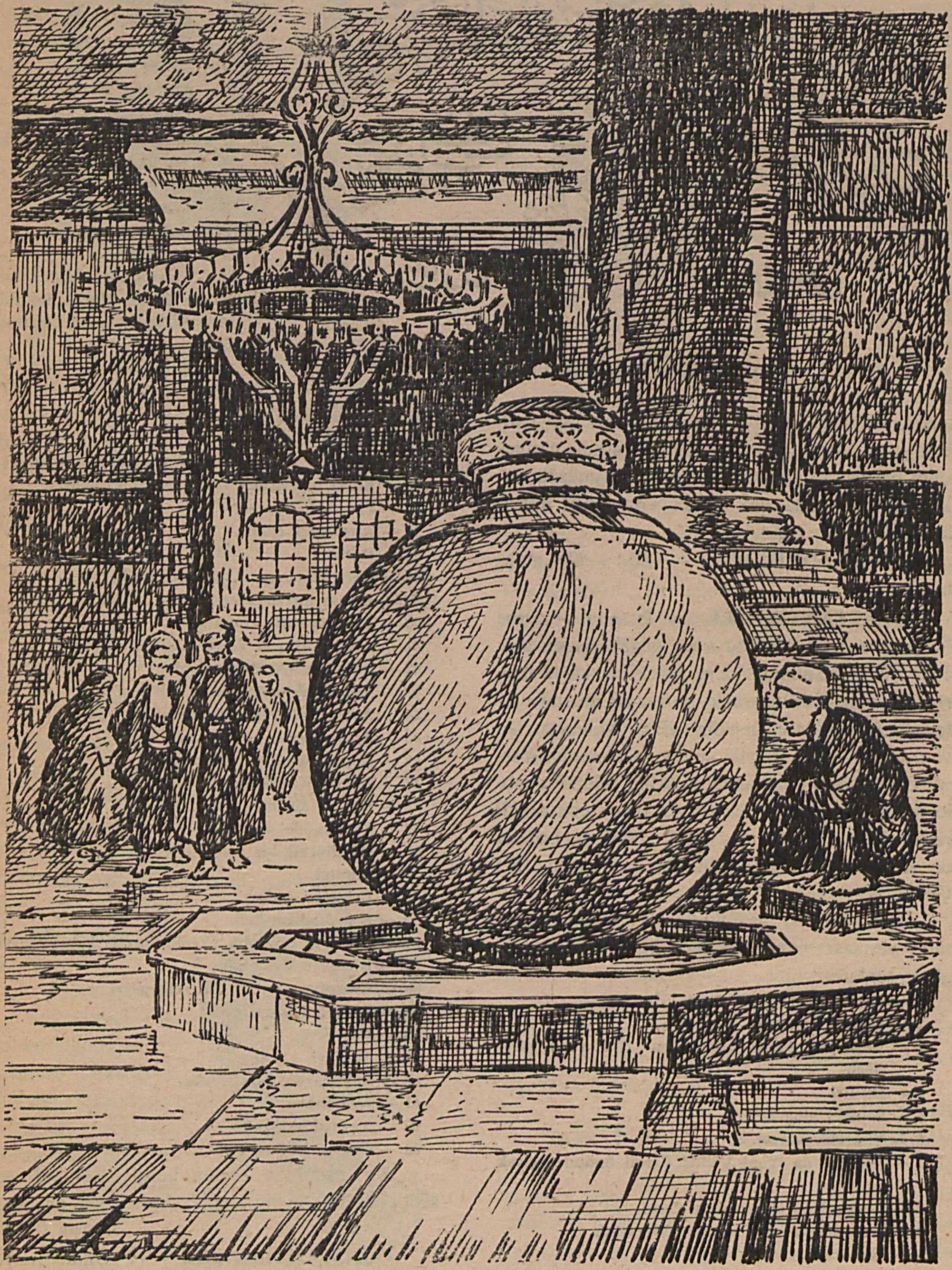
Her biri ayrı güzellikde, pek çoğu bugün tarih vesikası olmuş resimler kitabdaki sırasına göre, şunlardır:

1 — Yaşmaklı, ferâceli Türk Hanımı
2 — Galata Rıhtımı
3 — Bozdoğan kemeri üstünden Galata'nın görünüşü.
4 — Dilenci.
5 — Sepetci çingeneler.
6 — Yüksekkaldırım.
7 — Üsküdar'da Yeni Vâlide Camii önünde çiçek pazarı.
8 — Galata Köprüsü ve Yeni Cami.
9 — Rumelihisarında Kayalar Mezarlığı.
10 — Han kahvecisi.
11 — İngiliz Hastahânesinden Halicin manzarası.
12 — Bir sokak, Çömlekciler.
13 — İstanbul'da bir sokak.
14 — Kavak (Rumelikavağı?)
15 — Köprü üstü ve Galata Kulesi.
16 — Marmara kıyısında kulübemsi evceğizler.
17 — Şekerci.
18 — Çiçekciler.
19 — Halı tâmircileri.
20 — Yemiş pazarı.
21 — Halıcılar Hanı.
22 — Çeşmebaşı ve eskici.
23 — Rumelihisarında sokak.
24 — Büyük Kapalıçarşı.
25 — Demirci.
26 — Gümüşsuyundan Sarayburnunun manzarası.
27 — Ahırkapusu.
28 — Haydarpaşa İngiliz mezarlığında Kırım Harbi âbidesi.
29 — Sultan Ahmed Camiinde minber.
30 — Büyükada'dan bir manzara.
31 — Akşam üstü Haliç.
32 — Galata Köprüsü.
33 — Haliç'de gemiler ve Süleymaniyenin silueti.
34 — Karşı tepelerden Haliç ve Süleymaniye.
35 — Eyyub'da mezarlık.
36 — Kuşbakışı Haliç.
37 — Haliç.
38 — Surlarda Isaac Angelos Kulesi.
39 — Eyyub sırtlarından Haliç.
40 — Eski Beyoğlu mezarlığı.
41 — Sultan Ahmed Camii avlusunda pazar yeri.
42 — Süleymaniye Camii avlusu.
43 — Ayasofya'nın içinde.
44 — Ayasofya'da Hünkâr mahfili
45 — Ayasofya'da mermer küp.
46 — Köprü üstü ve Yeni Cami.
47 — Büyük Kapalıçarşı.
48 — Bakla falı bakan arab bacı.
49 — Tophânede sokak.
50 — Merdivenli bir sokak.
51 — Simitci.
52 — Üsküdar pazarı.
53 — Han kapusu önü.
54 — Kuyu ve tulumba (Yeşiltulumba kahvehânesi).
55 — Küçüksu Çeşmesi.
56 — Ayasofya meydan kahvehâneleri.
57 — Rumeli Hisarı.
58 — Derviş.
59 — Mevlevî.
60 — Üsküdarda Açık Türbe.
61 — Kâğıdhâne.
62 — Yaşmaklı Hanım.
63 — Göksu (Üçkardeşler).

Bu resimlerin hemen hepsi İstanbul Ansiklopedisinde metin içinde, dışında yer alacaktır.

Burhan OLKER

CONSTANTİNOPOLİ — Ünlü İtalyan edîbi Edmondo de Amicis'in İstanbul üzerine seyahatnâmesi; asırlar boyunca İstanbul'a gelmiş Avrupalı seyyahların İstanbulu isimle zikrederek çeşidli dillerde kaleme aldıkları eserlerin en

Ayasofya'da Mermer Küp

Van Milligen'in kitabında Warwick Goble'nin resimlerinden, Sabiha Bozcalı'nın eli ile.

güzellerinden biri, fransızca ve italyanca îtinalı bir baskısı, o devirde yaşamış C. Biseo isimli kudretli bir İtalyan ressamının pek güzel ve şirin resimleri ile tezyin edilmişdir (B.: Amicis, Edmondo de; Biseo, Cesare).

Kuvvetli bir müşâhid olan ve çok tatlı bir kaleme sâhib bulunan Ed. de Amicis'in bu güzel İstanbul seyahatnâmesi türkçeye ilk defa çok, pek çok kısaltılmış olarak Reşad Ekrem Koçu tarafından terceme edilmiş ve 1936 senesinde Cumhuriyet Gazeteside on makalecik hâlinde neşredilmiş, sonra bu makaaleler «1874 de İstanbul» adı altında kitab olarak toplanıp 1938 de Çığır Kitabevi tarafından basılmışdır. On makaalenin R. E. Koçu tarafından konmuş başlıkları şunlardır: «Köprü üstü», «İstanbul», «Galata», «Tavlada bir meyhâne ve Kasımpaşa sırtında bir kahve», «Kıyâfet», «Çarşı», «Kayık», «Kâğıdhâne ve Göksu», «Yangın», «Sokak köpekleri».

Aşağıdaki satırları o tercemeden alıyoruz:

İstanbul'un müslüman sekenesini görmek için en münasip zamanda bulunuyoruz: Geçen asırda kıyafet daha yeknasakmış, ve gelecek asırda da muhakkak ki gene yeknasak bir şekil alacak. Şimdi bir değişme devrinin içi olduğundan ötürüdür ki, kıyafet, harikulâde bir nenevvü gösteriyor. Halkın büyük bir kütlesi, inkılâpcıların ileri hareketleri ile ihtiyar Türklerin mukavemeti arasında bucalıyor.

«Eski Türkiye ile yeni Türkiye mücadelesi, kıyafette aydın olarak görünüyor. İhtiyar Türk hâlâ sarıklı, şalvarlı, kaftanlı ve an'aneye uygun olarak sarı veya kırmızı çedik pabuçludur. Uyanık Türk, çenesine kadar düğmeli siyah ve uzun pardesü (İstanbulin) ve pantalon giyer; başında sadece bir fes vardır. Bunların arasında da gençler, cüretkâr delikanlılar, kapalı ve uzun istanbulinleri atmış, göğsü açık redingot giymektedirler. Ayaklarında açık renk pantalonlar, boyunlarında zarif kravatları ve ellerinde bastonları vardır; yaka deliklerine de bir çiçek iliştirilmiştir.

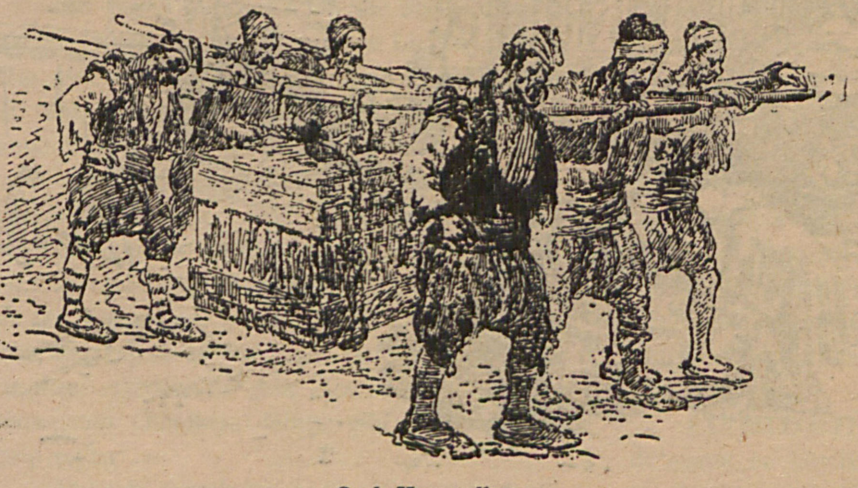
«Şalvarlı Türkle pantalonlu Türk arasında bir uçurum vardır. Sarıklı hâlâ sırat köprüsüne inanır. Beş vakit abdestini alır, ibâdetini yapar ve evine akşam ezanı ile gider. Pantalonlu Türk hürâfâta gülümser, fotoğrafını çıkartır, fransızca konuşur ve gecesini tiyatroda geçirir.. Bu ikisinin arasında da çekingenler bulunmaktadır ki, bazıları el'an sarık sarar, amma, küçüktür, fes giydiği zaman birdenbire göze batmasın diye. Bazıları hâlâ şalvar taşır, fakat ne göze batan, renkler, ne kuşak ve ne de çedik pabuç kalmıştır; buna mukabil başlarında fes bulunur; yavaş yavaş son kalan şeyleri de atacaklardır.

«Yalnız kadınlar eski yaşmak ve feraceyi muhafaza etmektedirler. Fakat bu yaşmak artık pek şeffaftır; ferâcenin altında da ekseriya Paris'in en son moda resimlerine göre dikilmiş bir fistan bulunur.

«Her yıl binlerce kaftan, şalvar düşüyor; ve binlerce pantalon çekiliyor; her gün bir ihtiyar Türk ölüyor ve bir münevver Türk doğuyor; dua kitabını gazete, çubuğu sigara, arabayı kupa, darbukayı piyano, Emsile ile Binâyı fransızca gramer, ahşap evi kâgir ev istihlâf etmektedir.

«Her şey karışıyor, her şey değişiyor, belki bir asırdan az bir zaman içinde, ihtiyar Türkiyenin bakaayasını aramak için Anadolunun en uzak vilâyetlerinin, en ıssız köşelerine gitmek lâzım gelecektir.

«Önümüzden geçen şu dervişler de bu son günlerin simalarındandır. Bunlar Mevlevî dervişleridir ki, Beyoğlu caddesinde çok meşhur bir tekkeleri var. Hiç şüphesiz ki, mevlevîleri birbiri arkasından devran meydanına giderken görmek çok câziptir: Devetüyü bir cübbeye sarılmışlar, baş iğilmiş, kollar kavuşdurulmuş, tatlı ve yeknesak bir musiki kendilerine refakat etmektedir; öyle bir musiki ki, Üsküdar me-

Sırık Hammalları
De Amicis'in kitabında C. Biseo'nun resimlerinden.

Cami avlusunda pazar
De Amicis'in kitabında C. Biseo'nun resimlerinden.

zarlıklarının selvilerinde inleyen rüzgâra benziyor, gözleri açıkken insana rüyalar gördürüyor. Bir defa çevreyi döndükten sonra mihrâbın önünde ağır ve muhteşem bir hareketle karşılıklı ikişer ikişer ilgililer; sonra sırtlarından, canlı bir hareketle cübbelerini yere atıp bembeyaz uzun entarilerile (tennurelerile) kolları açık, baş bir cezme ile yana iğilmiş, dönmeye başlamaları çok güzel bir sahnedir.

«Mevlevîler sanki görünmeyen bir elle arkalarından itiliyormuş gibi meydana atılırlar; beyaz, hafif, fırıl fırıl, tennûre şişik ve dalgalı gözler yarı kapanmış, müsavi mesafelerle dönmeğe başlarlar.

«Seyyahların görüp tasvir ettiklerinin hilâfına, ben bu Mevlevî dervişlerde harikulâde kıvrak, yorulmaz, san'atlarını tam bir soğukkanlılıkla yapan bir dansörden başka bir şahsiyet göremedim. Hattâ onların yüzünde istihfaf edici tebessümler bile gördüm. Bir genç derviş gördüm ki, karşısındaki tribünden bir İngiliz kadınının yiyecek gibi bakan nazarlarından hiç te çekinmiş, hırçınlaşmışa benzemiyordu; ve içlerinden bir çoklarını öyle cürümler üzerinde yakaladım ki, iğilip arkadaşlarının elini öpecek yerde, gizlice ısırıyor, beriki de onun elini çimdikliyerek mukabele ediyordu. (Bir iftirâ, çirkin isnad mıdır, yoksa kötü tesâdif, güller arasına iki zakkum mu karışmışdır, bilemeyiz?)

«En ziyade gözüme çarpan, her yaş ve sîmâda olan bu adamların bizim birçok salon dansörlerimizi kıskandıracak poz ve hareketlerindeki zarâfet ve letâfetti. Bu, pek tabiidir ki, şark ırklarının, vücudün hususî bir yapılışına borçlu oldukları bir imtiyazdı.

«Bir başka gün tekkenin bir hücresine girmiştim. Orada devrana hazırlanan bir derviş gördüm. Bu, uzun boylu, nârin, tüysüz bir delikanlı idi. Kız gibiydi. Bir aynanın karşısında beyaz tennûresinin belini kuşakla sıkıyordu; bize doğru döndü ve gülümsedi Elleri ince vücudünün etrafında dolaşıyor, acele acele fakat tatlı bir edâ ile, bir artist gözü ile elbisesinin her tarafını düzeltiyordu; tıpkı tuvaletine son çeki düzeni veren bir kadın gibi; ve arkasından o uzun eteklerîyle, hakikaten, bir balo için giyinmiş ve aynada kendisini seyreden bir genç kıza benziyordu. Desdémonanın Othelloya dediği gibi «Hakikaten garip şeyler!..»

«Pangaltı tepesinden indik. Kurumuş küçük bir sel yatağını geçtik. Bir başka tepe tırmandık, ve kendimizi başka bir semtte bulduk: Aya Dimitri.

«Buranın hemen bütün sekenesi Rumdur. Her tarafta kapkara gözler, ihtiyar keşişler, atılgan ve tığ gibi delikanlılar, örgülü şaçlarını omuzlanna dökmüş kadınlar sokakta toz toprak arasında oynaşan ve sokağı çığlıklarla dolduran ve yüzlerinden hîle ve şeytanet akan kopiller görüyoruz. Taşlarla kayıdrak oynayan bu oğlancıkların yanına yaklaştık. İçlerinden biri ki, aşağı yukarı sekiz yaşında idi; hepsinden şeytanı ki, hemen her dakika bir çığlık kopararak küçücük fesini havaya fırlatıyordu. Birdenbire bir kapının önünde oturmuş olan başka bir çocuğa döndü ve bağırdı:

— Cecchino! buttami la palla!

(Cecchine! Topu bana at.)

Çocuk hırsızı bir çingene gibi kolundan yakaladım ve:

— İtalyan mısın? dedim.

— Hayır, dedi. İstanbulluyum.

— İtalyancayı kim öğretti? diye sordum.

— Anam, dedi.

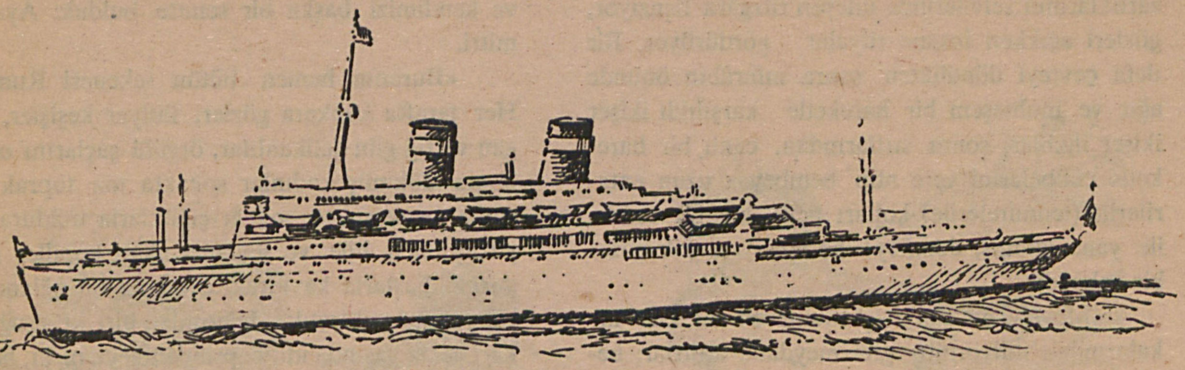
«Bu çocuk. sekiz senedenberi İstanbulda yerleşmiş Livourne'lu bir taşçı ile Pisa'lı bir kadının oğlu idi.

«Küçük vadiyi bir kere daha geçtik ve bir başka Rum mahallesine geldik ki, Tatavla denilen bu semtte, İstanbulun sayısız ve birbirine benziyen içkili ahçı dükkânlarından birine girdik.

«Burası, bir tiyatro yapılabilecek kadar büyük bir yerdi. Büyük bir ocağın karşısında kötü yüzlü bir adam, gömleğinin kollarını sıvamış balık kızartıyordu, kebap çeviriyordu. Öbür tarafta bir tezgâh vardı. Tezgâhın başında başka bir tehditkâr yüz, ayaklı kadehlerle beyaz ve kırmızı şarap dağıtıyordu. Ortada ve ilerde, kunduracı masalarını hatırlatan küçük masalar ve arkalıksız iskemleler vardı.

«Kulağımızı biraz tıkayarak içeriye girdik. Zira burada aşağı tabakadan Rumlar ve Ermeniler vardı. Onların tecessürkâr ve alaycı bakışlarından çekiniyorduk. Fakat kimse bize bir göz atmağa bile tenezzül etmedi. İstanbul halkı umumiyetle dünyanın en az mütecessis olan ırkındandır. Onların gözüne çarpmak için ya bir sultan olmalıdır, yahut da sokaklarda ana doğması koşan bir deli.»

CONSTİTUTİON (S. S.) — Zamanımızda dünyanın en büyük, en lüks gemilerinden bir Amerikan transatlantiği; 30.000 ton hacminde, 215 metre uzunluğunda ve 11 katlı olan bu deniz

S. S. Constitution
(Resim : S. Bozcalı)

sarayı gemi 1951 yılında denize indirilmiş ve 40 milyon dolara mal olmuşdur; içinde 300 kamara, 200 kişi alır bir lokanta, 11 salon, 6 bar, 2 yüzme havuzu, 1 sinema bulunuyor, gemicileri hariç müstahdem olarak 370 kişi hizmet ediyor idi. En yeni ve lüks eşyası sayılamıyacak kadar çeşitli olup yalnız kamaralar, salonlar ve koridorların zeminine 10,000 metre kare tutarında halı döşenmiş idi. Denize indirildiği tarihden 1961 yılına kadar geçen 10 yıl içinde 2,5 milyon millik sefer yapmış, ve bütün masraflarını 1956 yılında çıkarmış bulunuyordu.

S/S Constitution 1961 yılının mart ayı sonlarında kaptan Lindguit'in kumandasında İstanbula geldi; bu tecrübeli deniz adamı muhtelif gemilerle İstanbulu 39 sefer ziyaret etmiş, bu kırkıncı gelişiydi; İstanbul Limanında 40 saat kalan Contitution 26 Mart 1961 sabahı İstanbuldan ayrıldı. New York'dan 11 martda yola çıkmışdı, bu seyahatı 40 gün 40 gece sürecekdi; 20 nisanda New York'a dönmüş bulunacak idi. Her seferinde turistik geziye çıkan yolcularının hüviyet ve şahsiyetine göre isim alan gemi, bu seferinde «Dullar Gemisi» adı altında gelmişdi. 440 Amerikalı yolcusunun büyük ekseriyetini erkek ve kadın dul zenginler teşkil ediyordu; ve bunlar arasında 200 milyoner, 8 sanayi kıralı, 1 vâli ve 1 belediye reisi, 200 dul hanım, 1 hiç evlenmemiş yaşlı kız bulunuyordu; sanayi kıralları arasında biri Domatez kıralı James J. Carneglia, biri de Çelik kıralı Nathaniel D. Arott idi. Dikkate değer bir yolcu da, ömür boyunca eline bir çalgı almamış, hatta nota okumasını bilmeyen James Petillo idi ki, Amerikan Müzisyenler Sendikası başkanı idi. 40 gün 40 gecelik bu turistik seyahat için yolcular, işgal ettikleri kamara ve dâirelere göre adam başına 25,000 - 90,000 Türk lirası arasında ücret ödemişler idi; geminin çok zengin kilerine bu 40 gün için harcı âlem iki madde olarak 32,000 şişe bira ile 75,000 tavuk konmuşdu.

Dullar Gemisi yolcularının mart ayı içinde yarısı geceye gelen 40 saatlik misâfirlikde İstanbulu gereği gibi gezib görmelerine elbet ki imkân yokdu. Buna rağmen içlerinden bâzıları bir Türk gazetecisine intibâlarını şöylece anlatmışlardır:

Mr. William A. Conant (Washington Belediye Başkanı) — İstanbulun tarihî yerleri, güzellikleri öylesine pek çok.

Mrs. Elmer Robinson (Kaliforniya eski belediye başkanının eşi) — Türk erkekleri çok nâzik.. en sıkışık ânımda bana yol gösteren bir genci hiç unutamıyacağım.

Mr. James J. Carneglia — Ne diyeyim?.. İstanbulda yiyemediğim tek şey, domates oldu.

Mr. James Petillo — İstanbul Radyosunu dinledim. Yayınlarının çoğunu palâkdan yapıyor, burada müzisyenler grev yapsa radyo umursamaz..

Mr. Max A. Cohen (60 New York sinemasının sâhibi) — Türkleri en iyi ben tanıdım galiba?.. Hem de müziğiyle, aşkiyle... Sinemacı olduğumu öğrenen tercümanım, beni Türk filmi oynatan bir sinemaya götürdü. Türklerin, filmlerdekine benzer aşk hikâyelerini sevdiğini söyledi. Şarkılar güzeldi, fakat hikâyesinin sonu kötüydü.

Mr. Minnie Arthur (durmadan gezen bir dul) — Türk erkeklerini çok beğendim. Siyah gözlü bu erkeklerin bakışlarını, dünyanın hiçbir memleket erkeğinin bakışiyle değişmem... Belki de bu 40 gün 40 gecelik geziden bana, siyah gözlü, yakışıklı bir Türk delikanlısının ateşli bakışları hâtıra kalacak!..

Kaptan Lindguit'de bir sır ifşâ etmiş: «Geminin 440 yolcusunun ortalama yaşı 60 dır» de-

mişdir. (Hayat Mecmuasında Orhan Tahsin'in yazısından).

Mehmed KOÇU

CORCİ — Hicrî 1111 - (M. 1699) tarihli bir fermandan öğrenildiğine göre on yedinci asır sonunda, birinin dükkânı Galatada, birinin dükkânı da İstanbulda acıhamamda iki gayri müslim cerrahın adıdır. Hayatları hakkında başka kayda rastlanamadı.

Bibl. : Ahmed Refik, hicrî XII. asırda İstanbul Hayâtı.

CORCİ (Faytoncu) — 1880 ile 1890 arasında kibar hanımlar, beyler arasında iş görür namlı bir muhabbet dellâlı, bilfiil fayton sürücüsü, kaşı gözü yerinde, afili, cakalı bir palikarya idi. Arabası kira faytonlarının en güzellerinden, mükelleflerindendi, kendisi de konak arabacıları gibi sırmalı cebken, potur giyer, gaayet temiz kılıklı idi, ayrıca «kötü oğlan» olarak da şöhreti vardı. Nâzenin hanımlar sureti mahsusada peyleyerek onun faytonu ile tenha günlerde Kâğıthaneye, Cendere Boğazına, Alibey Köyüne giderler, çayırlarda, çınarlar altında bir kır kahvesinde otururlar, Corcu döner, yine kendi vasıtası ile haberleşmiş beyleri de alıp getirirdi.

İkinci Abdülhamid devri sonlarının büyük şöhretli bir paşasının hoppa meşreb kızına, esvabcıbaşı Çerkes İlyas Beyin güzellikde âfeti devran mürâhik Çerkes civanı oğlu Yusuf Beyi peşkeş çekip kızla oğlanı buluşdurup görüşdüren bu Faytoncu Corci olmuşdu. Fakat hâdise şüyu bulmuş, kibar muhitde büyük dedi kodulara yol açmışdı. Hanım kız, yine o devrin kendi babasından çok daha üstün mevkide ve pek temiz, muhterem bir müşürünün oğlu ile evlendikden sonra da Çerkes civanından vaz geçmemiş, evlendiğinin tezine bir gece, uyuyan kocasının koynundan çıkarak ve yatak odasının penceresinden ip merdivenle inip kaçarak kendisini bekliyen Corcinin faytonuna atlamış, mâşuku Yusuf ile beraber, oğlanın yakın akrabalarının bulunduğu Bandırmaya gitmişdi. Bu ikinci skandal, devrin pâdişahına aksettirilmiş, İkinci Sultan Abdülhamid yâverlerinden birini Bandırmaya göndererek, kaçak gelini, kendisini çılgınca seven kocasına iâde ettirmişdi. Fakat genç, asîl ve çok güzel olan âşık zevc bu vakadan sonra teverrüm etmiş ve pek kısa bir zaman içinde de ölmüşdü. Faytoncu Corciye gelince Sultan Hamidin şahsen verdiği emirle Türkiye sınırları dışına atılmış, kötü palikarya Yunanistana gitmişdi.

Faytoncu Corci
(Resim : S. Bozcalı)

Corci 1880-1890 arasında 20-25 yaşlarında idi; 1908 de bir Mısır seyahatımızda onu Pire limanında yalın ayak, hırpâni kılıkla kayıkçılık yapar iken, rahmetli zevcim göstermiş, «Â!. bak şu kayıkçıya hanım.. İşte meşhur Faytoncu Corci dedikleri bu herifdir!.» demişdi. Corci de kocamı tanımış, kayıkdan vapura selâm vermişdi. «Tanıdığına göre kim bilir seni de kimlerle buluşdururdu..» diyerek zevcimle İskenderiyeye kadar dargın durdumdu.

A. Ziynet ABDULLAH

CORCİ (Hakkâk) — Namlı bir kalpazan; gençliğinde bir müddet hakkâk çıraklığı yapmış, fakat kötü yollara sürüklenmiş, uygunsuz palikaryaların bâzîçei hevesâtı olmuş, ilk defâ 1872 de on yedi yaşında iken liman korsanı Kara Yani'nin mahbûbu ve el ulağı olarak zabtiyenin pençesine düşmüş; daha sonra âdi hırsızlıkdan bir kaç sefer daha yakalanmış, üç dört defa mahbusâneye girmişdir; nihâyet ıslâhı hal etmiş gibi görünerek asıl sanatına dönmüş, fakat sanatını da kötü yolda kullanarak para kalpazanlığına başlamışdır, bilhassa kalp mecidiyeler yaparak sürmüşdür. Birinci Cihan Harbi sonunda, İstanbul'un işgal yıllarında sağ, yaşı altmış beşin üstünde, ak sakallı, ak saçlı, fakat hâlâ kalpazanlık ile meşgul bir şerir idi; 1918-1920 arasında ölmüş olacakdır.

Hakkâk Corci
(Resim : S. Bozcalı)

Servet

CORCİ (Horoz) — 1880 ile 1890 arasında Beyoğlunun namlı muhabbet dellâllarından; gençliğinde karantina idâresinde memurluk ettiği için Karantinacı Corci diye anılırdı, muhabbet çöpçatıcılığına da o zamanlar başlamışdı; gaayet temiz giyinir, sözü sohbeti yerinde, terbiyeli adamdı; devrin rical konaklarına girer çıkar, mah-

dum beyler, damad beylerle sıkı fıkı temas eder, onlara umumhânelere düşmemiş, orta malı olmamış güzel güzel rum kızları bulurdu, velînimetlerini de yine kendisi tarafından temin edilen rum evlerine götürüb nâzeninlerle buluşdururdu. Nüfuzlu bir paşanın damadını bir terzi çırağı kıza deli gibi âşık olarak karısını boşamaya kalkması üzerine Corci'nin ne mal olduğu anlaşılmış, karantina idâresinden kovulmuş, konaklara giremez olunca sanatını Beyoğlu sokaklarında ve birâhâne, meyhâne ve kahvehânelerinde icrâya başlamışdı. Gaayet sıska, gagaburun, incecik boyunlu, saçı bıyığı ağarmış, dilinden kadın kız lâfı eksik olmaz, «Horoz ölmüş, gözü çöplükde kalmış» darbi meselince kendisine sokak dellâlı olduğu devirde ayak takımından yeni âşinâlarınca «Horoz» lâkabı takılmışdı; her daldığı yerde etrâfa şöyle bir göz gezdirir, bir kaç masadan mutlaka dâvet olunur, bira, şarab, rakı her ne ise bir içki ikrâm olunur, biraz da nazlandıkdan sonra cebinden eli altındaki kızların yarı üryan çekilmiş fotoğraflarını çıkararak gösterir, pazarlığa girişirdi, sonra kösemen gibi öne düşer, peşine takılan huvardayı bir eve götürürdü; kendi âidâtı sâbit, bir mecidiye idi Bu yolda altmış beş yaşlarına kadar sürttü durdu. Ayak takımından bıçkın güruhu gençler Corci'yi sokakda görünce: «Üü rü üüü!.» diye bağırırlar, Corci hemen yan sokaklardan birine sapıp kaçardı.

Sermed Muhtar ALUS

CORCİ (Kemânî) — Onsekizinci asrın birinci yarısında yaşamış ünlü bir mûsikişinas; hayatı mutlak karanlık içinde idi, sâdece ismi mâlum olup ne zaman yaşadığı dahi bilinmiyordu; Birinci Sultan Mahmudun (Padişahlığı 1730-1754) sır kâtibliğinde bulunmuş, Hasodalı Salâhî Ağanın padişâhı için tutturduğu günlük vukuuat (hâtıra) defterindeki iki küçük not, bu meşhur kemânînin hayatına azıcık ışık vermişdir, ve Corci'nin en parlak zamanının Lâle Devrinde geçdiği öğrenilmişdir.

Hicrî 1148 yılından (milâdî 1735) başlayan beş yıllık hâtıra defteri İstanbul Üniversitesi türkçe yazmaları arasındadır; 1148 (1735) yılı notları arasında Corciye âid kayıdlar şunlardır:

«Pâdişâhımız meşhur Kemâni Corci'yi huzuruna çağrıttı. Kemanını dinledikden sonra:

— Corci!.. artık pîr oldun, niçin bir şâkird yetiştirmedin? diye sordu.

«Corci:

— Padişâhım, yetiştirdim... Mehmed isminde bir şâkirdim vardır, benden üstündür, fakat oğlanı Erzurum Vâlisi İvaz Paşa alup götürdü.. dedi.

«Bunun üzerine Pâdişâhımız emretti, Erzurum Vâlisine mektub yazıldı ve Corci'nin şâkirdi Kemânî Mehmedi İstanbula göndermesi ferman olundu..»

Kıymetli defterin başka bir sayfasında da şu satırlar okunuyor:

«Bugün Kemânî Corci Sarâyi Hümâyuna geldi, ve Erzurumdan getirilmiş şâkirdi Mehmed adındaki genc ile huzurâ çıkdı. Pâdişâhımız delikanlının kemanını dinledi, çok beğendi. Mehmedi mûsiki ilminden de imtihan etti, mûsikîdeki bilgisini de takdir etti. Fermânı hümâyunları üzerine Corci'nin şâkirdi Kemânî Mehmed Enderûnu Hümâyunun zülüflü oğlanları arasına alındı..».

İstanbul Belediyesi Kütübhânesinde Muallim M. Cevdet kitabları arasında Salâhi Ağanın defterine benzeyen başka bir hâtıra defteri vardır, bu ikinci defter de Birinci Sultan Abdülhamidin günlük hayatı üzerine tutulmuşdur (Pâdişahlığı 1774-1789); bir yıllık, hicrî 1188 (milâdî 1774) yılı vakalarını ihtivâ eden bir defterdir; onda şu hayret verici satır okunuyor:

«Pâdişah saz faslından sonra meşhur Kemânî Corci'ye altın ihsan eyledi..».

1735 de kendisine «Artık pîr oldun!.» diye hitab edilen sanatkâr, 1774 de, kırk sene sonra da hayatdadır, ve pâdişâh huzurunda fasıl heyetine iştirâk ederek keman çalmakda ve ihsan almaktadır. Corci'nin yüz yıldan artık bir ömre nâil olduğu anlaşılmaktadır.

CORCİ (Kemânî Kör) — Üçüncü Sultan Selim devrinin, pâdişah meclislerinde saz çalmış meşhur bir kemânî ve bestekâr; müverrih Şânîzâde Atâullah Efendi, kendi adına nisbetle anılan vekaayinâmesinin üçüncü cildinde hicrî 1236 (Milâdî 1820 - 1821) vak'aları arasında hünkâr baş imamı Ahmed Kâmilî Efendi'nin hal tercemesi içinde bu sanatkârın adından bahsediyor, ve onu, aynı zamanda bir mûsikişinas olan Ahmed Kâmilî Efendinin hocaları arasında gösteriyor:

«Ahmed Kâmilî Efendi Kırımlı olub sinni sigarında bâzı akrabâsı şefâati ile Enderunu Hümâyuna alınıp giderek çavûşan arasına girdi ve hüsni savtı sebebi ile hânendelikde usulbendlik mahâretine mâlik oldugundan başka müsâhibi şehriyâri Kemânî Hızır Ağa ve ol âvanda sâzendegân meyânında üstâddii hüdâdâdı ile eşher ve

hâlâ erbâbı beyninde âsârı mûteber olan Kemânî Âmâ Corci ile dahi demsaz olarak kavâidi pişrevîde dahi hayli balâ pervaz olmuşlar idi.»

Hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi. Bu Kör Kemânî Corci'ye, Lâle Devrinde yaşamış ve çok büyük şöhret sâhibi olmuş diğer bir kemânî Corci ile karışdırmamalıdır.

CORCİ (Paskal) — Geçen asır sonlarında Galatanın rezâlethâne - tiyatrolarından Avrupa Tiyatrosunun baş komiklerinden (B.: Avrupa Tiyatrosu). Ahmed Rasim «Orta oyununun inhilâli» adlı makaalesinde (A. Rasim, Muharrir bu ya, s. 48) bu sahne sanatkârı için «Pantomima paskalû' tâbirini kullanıyor. Hayatı hakkında başka bir kayde rastlaıyamadık.

CORCİ ECZÂHÂNESİ — 1885 ile 1890 arasında İstanbulun büyük eczâhânelerinden biri; Corci Koridi adında bir rum tarafından açılmışdı, bu zâtın hayatı hakkında bilgi edinilemedi; eczâhâne Bağçekapusunda Hamidiye Sokağında idi.

CORCİNİN LOKANTASI — 1888 de Beyoğlunda Taksimde bu ismi taşıyan bir rumun işlettiği şatafatlı bir içkili lokanta; zâbitanın şübhesi üzerine basılmış, asıl lokanta salonunun arkasında gizli muâşaka odaları bulunmuş, ve bu odalarda içki sofraları başında gizli fâhişelerle uygunsuz delikanlılar müşterileri ile muhabbet âleminde yakalanmışdı; zamanımızın tâbiri ile randevu evi olduğu anlaşılan bu mükellef meşhur lokanta bu baskın rezâleti ile kapanmışdı.

Bibl. : Devrin gazeteleri.

CORCİ SAATİ — Ceb saatinden evvel kullanılagelen koyun saatlerinin, geçen asır sonlarına doğru îmal edilmiş bir çeşidine İstanbul halkı tarafından takılmış isimdir (B.: Koyun saati); ingiliz saatleri olduğunu tahmin ediyoruz; bu saatler önce, üstünde yazılı yapıcı - fabrika ismi olan «Briol» dan bozularak «Piriyol saat» diye şöhret ve rağbet görmüş, sonra bu isme «Georges» adı da eklenince İstanbulda, dolayısı ile Türkiyede Georges'dan bozma «Corci Saati» diye aranmışdır.

Çankırılı Hacı Şeyhoğlu Ahmed Kemal Bey «Görüp işittiklerim» isimli çok kıymetli hâtıralarının üçüncü cüzünde Corci Saatini şöylece anlatıyor:

«Ben koyun saati taşıyanlara yetişdim. Bu saatler bir kaç kat kutu - mahfaza içinde idi, en dış mahfazası - kutusunun büyüklüğü küçük bir bakır sahan kadardı: bir kordon, yahud altın veya gümüş bir zincirle boyundan asılır, ve koyunda taşınırdı; fabrikatörünün ismine izâfeten Piriyol saati denilirdi, sonra saatlerin üzerine oğlu Georges'un ismi de yazılınca Piriyolların bizdeki ismi de Corci oldu. Abdülhalim Çelebiye âid olub ecdâdından kalmış bir Piriyol - Corci saati gördüm idi; dışardan ikinci muhafazasının kapağı her biri mercimek büyüklüğünde 26 parça elmasla kaplı idi; çarklarının mihverleri de elmas idi. Böyle saatler babadan evlâda miras kalırdı».

Aşağıdaki satırları da yüz sene evvelki bir İstanbul gazetesinin haftalık zâbıta vukuat defteri icmâlinden alıyoruz: «Haznedar Çiftliğinde yanaşma Hurşidin leylen misâfir kaldığı talebei ulûmudan Osman Efendinin odasından ertesi sabah mufârekatinde efendii mûmâileyhin bir adet kiymetdar Corci saatini sirkat eylediği sâbit olmakla üç mah müddetle habsine hükmolunmuşdur» (Cerîdei Havâdis, 1860)

CORCİ USTA VE CORCİ FUTALARI — «Kik» denilen bindirme futa teknelerin İstanbulda pek şöhretli yapıcısı olan bir rum sanatkârdır; tezgâhı Boğaziçinde Bebekde, hâlen yıkılmış olan Bebek karakolunun az ilerisinde, denizden içerlek bir yalının altında idi. Yapdığı futalar zâten çok hafif tekneler olup onların en büyüğünü en çok üç kişi tutarak kaldırır, sâhile kadar götürüp denize indirirdi. Corci Ustanın san'atını işlediği ve şöhret kazandığı yıllar 1895 - 1908 arasıdır. Hayatı hakkında başka bilgi edinemediğimiz sanatkâr 1934 - 1935 arasında vefat etmişdir.

Kanlıcalı Câbir Bey «Boğaziçi Konuşuyor» adlı güzel kitabının «Corci Futaları» başlıklı kısmında bu sanatkâr ile yapdığı futalar hakkında şunları yazıyor:

«Bebekde doğramacılık ile mâişetini temin eden Corci Lülio, Mısırlı Halim Paşa tarafından ilk defa Londradan getirtilen futaların eşini îmal etmeyi tasavvur, ve bir vesîle ile paşaya meseleyi iblâğa muvaffak olur. Paşa futalarından birinin kendisine verilmesini emreder. Arzusuna, ümid etmediği bir tarzda nâil olan Corci, binbir teşekkür eder. Aldığı futayı mesâha ettikden sonra hiç bir parçasını kırmadan kâmilen söker. Şekil ve sûreti inşâsını, meleke ve mümâresesine güvenerek tetkik ettikden sonra benzerini îmal ederek paşaya takdim eyler. Paşanın takdirâtına mazhar olur. Corci doğramacılık sanatını artık futa marangozluğuna çevirir ve zaman ile halkın rağbetini celbeder. Corci, gayet aksi tabiatlı bir kimse olmasına rağmen, îmal ettiği futalarında sanatının bütün inceliklerini göstermişdir. Hattâ bir zaman-

lar Londradan getirtilenler ile Corci Futalarını mukayese eden, yerli ve yabancıdan müteşekkil ve sanata âşînâ vukuf ehli heyeti Corci futalarının Londradan getirtilenlerden her bakımdan üstün olduklarını ikrar ettikleri rivâyet olunur. Corci, futa îmal ederken malzemesinden bir şey esirgemediği gibi, işçiliğine de fevkâlâde îtinâ gösterirdi. En birinci meziyeti doğruluğu olup futa ısmarlanır iken konuşulan * şartları tamamı ile tatbik eder ve hîleye kaçmazdı.

«Şehrimizde Ayvansaray ve İstinyede sandal ve kayık îmal edildiği mâlûmdur. Buralardaki îmâlâthâne sâhibi ustalardan hiç birisinin müşterilerini memnun ettikleri işitilmemiştir. Bu zavallılar aldıkları sipârişleri ne vaktinde yetiştirler, ve ne de konuşulan evsafda iş meydana getirirler. Yine bu zavallılar mütemâdiyen çalışdıkları ve ancak karınlarını doyurabildikleri halde, Corci senenin muayyen zamanlarında işlerini kemâli istikaametle îfâ ve itmam ederek kalan vakitlerini âilesi ile zevkü safâ ile geçirirdi.

«Futalar tıbkı piyâdeler gibi tek, iki üç çifte olarak, ekserisi maun, bâzısı çam ve gül kerestelerinden îmâl edilir. Yalnız bunlardan inşâ şekilleri ile iç ve dış endâzeleri piyadelerinki gibi değildir (B.: Futa; Piyâde)» (A. Câbir Vada; Kanlıca, yahud Boğaziçi konuşuyor).

Reşad MİMAROĞLU

CORUM — Batı tükçesinde balıkcı terimi; «balıkların gaayet kalabalık sürüler hâlinde yılgın kaçışı, kurulan dalyanlara, atılan ağlara bu halde dolarak bollukla tutulması»; palamut corumu, uskumru corumu, lüfer corumu gibi. Bu hal İstanbul sularında geçici balıklarda, ve onların muazzam sürüler hâlinde seyredip geçerken büyük balıkların hücumuna uğradıkları zaman, görülür, kendilerini büyük balıkların (Yunusların, orkinosların, kılıçların) yaklaşıp giremiyecekleri sâhil sulara, koylara, limanlara atarlar, hattâ bâzı eski yalıların suyu bir medhalle denizden gelen havuzlarına kadar dolarlar; bir uskumru corumunda İstanbul dalyanlarında bir seferde yarım milyon adet uskumru tutulduğu görülmüşdür. Palamut corumlarında da sâhillerde palamutların âdi midye kepçeleri ile, hattâ elle toplanıp tutuldukları çok görülmüşdür.

Corum gece olmaz, dâimâ gündüz olur, bundan da balıklar, saldıran büyük balıkların geceleri dinlendikleri hükmünü çıkarmışlardır.

COSCİNA (Sivia) — 1963 yılında henüz onsekiz yaşında sinema yıldızı güzel bir İtalyan kızı (adının okunuşu: Sivya Kosçina); İstanbulun en büyük magazini «Hayat».n verdiği mâlûmata göre, İtalyanın en ünlü rejisörü Federico Fellini tarafından keşfedilmiş olan bu genç yıldız, 1963 yılı nisan - mayıs ayları içinde Romada yapılan bir toplantıda İstanbulun güzelliğinden bahsetmiş: «Boğaz içinde bir hafta geçirebilmek için bir Türk filminde bir ay hiç bir ücret almadan çalışmaya hazırım!.» demişdir. Dilber sanatkârın adını ve güzel dost sözünü bu şehir kütüğüne kaydediyoruz.

Sivia Coscina
(Resim : S. Bozcalı)

B. ALACALI

COSTANZİO DE FERRARA — Onbeşinci asır sonlarında yaşamış Ferraralı bir ressam - heykeltraş; Ferrara dükasına İstanbuldaki elçisi Baptista Bendadus'un 1485 de yazdığı bir mektuba göre Maestro (Üstad) Costanzio Fatih Sultan Mehmed'in sarayına kabul edilmiş, büyük hükümdarın müteaddid madalyonlarını yapmış, iltifâtına nâil olmuşdur. Sanatkâr uzun müddet İstanbulda kalmışdır; büyük bir madalya maketi Berlin Müzesinde idi.

Meşhur madalyonlarından birinin yüzünde Fâtih'in sola dönük profil portresi vardır; aynı madalyonun arkasında da at üstünde bir Fâtih yapılmışdır ki, o da sola müteveccihdir; belinde kısa bir kılıç, sağ elinde kamçı, sağ gerisinde yapraksız iki ağaç, daha arka plânda da çıplak bir tepenin üstünde bir Cami vardır. Topkapusu Sarayı Müzesinde bulunan orijinal yağlı boya bir Fâtih portresi de bu sanatkâra atfolunur, 1470 tarihini taşıyan ve Sultan Mehmed'in ölümünden on sene evvel tersim edilmiş olan portre 22×26 santim eb'adındadır, profil yapılmışdır; Fâtih daha az sakallı, sıhhatli, toplu görünmektedir.

Halûk Y. ŞEHSÜVAROĞLU

COŞ (Tâceddin) — Muhasebeci, avukat; 1904 de İstanbulda doğdu (Babası Abdülhafiz, anası Hâlide); Eyyüb Reşâdiye Numûne Mektebinde, Davudpaşa Sultânîsinde, Ticâret Mektebi Âlisinin birinci kısmında okudu, 1928 de Ulûmî Âlîyei Ticâriye Mektebinden diploma aldı, 1937 İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi, 1940 yılından

bu yana muhâsebecilik ve avukatlık ile iştigal edegelmektedir. Bayan Müruvvet ile evli; Sevil ve Nezih adında iki evlâd sâhibi; fransızca ve almanca bilir; Ticâret Mektebi Mezunları Cemiyeti, Türkiye Hukukçular Derneği, ve Cumhuriyet Halk Partisi üyesidir. Balıkçılığa ve pul koleksiyonculuğuna meraklıdır, deniz sporları ve bağçe işleriyle uğraşır; «Ticâret Muhâsebesi» adında basılmamış bir eseri vardır.

Bibl. : Kim Kimdir Ansiklopedisi.

COŞANLAR (Selçuk) —Kalem sâhibi iş adamı, tüccar; 1921 de İstanbul'da doğdu (Babası Bâki, annesi Feride) Kumkapu Orta okulunda (1936), İstanbul Lisesinde (1939) okudu; iki sene Dişci Mektebine devam etti, sonra ticâret hayatına atıldı, Karaköyde Akın Ticârethânesinin, Bakırköyünde de bir kantin kurdu, Mısırçarşısında da bir iş yeri vardır; 1962 de Mısırçarşısı Cemiyeti ikinci başkanı bulunuyordu. Futbol ve güreş sporlarını sever; 1941 de neşredilmiş «Türkiye Coğrafiyası ve Vilâyetler Tarihi» isimli bir eseri vardır.

Bibl. : Kim Kimdir Ansiklopedisi.

COŞKAN (Galib) — Tıb doktoru, iç hastalıkları mutahassısı; Lâleli Teşhis ve Tedavi Kliniği sâhibi; 1929 da Afyonkarahisarında doğdu; 1947 de Afiyon Lisesinden mezun oldu, 1953 de İstanbul Tıb Fakültesini bitirdi, Haydarpaşa Nümûne Hastânesinde ihtisâsını yapdı. Az fransızca bilir, Etibbâ Odası üyesidir; yüzme ve voleybol sporlarını sever.

Bibl. : Kim Kimdir Ansiklopedisi.

Ali Huzûrî Coşkuner
(Resim : Suzan Âdil, Türk Folklor Araştırmaları dergisinden)

COŞKUN (Ali Huzûrî) — Çağdaş halk şâirlerinin en büyüklerinden biri; 1887 de Artvinin Yusufeli kazâsının Zor köyünde doğmuşdur, bu köyün ileri gelenlerinden Kavasoğulları âilesinden şâir Mustafa Keşfî Efendinin oğludur; âşık yaradılışı kendisini tarlaya, bağa, bağçeye, rencber köylü hayâtına bağlatmamış, bütün emsâli gibi «güzellerin ah gözleri, ah kaşları, ah benleri, ah dudakları, elleri, ayakları diye diye» elinde sazı, evini evlâdını terkederek memleketinde diyar diyar dolaşmaya başlamış, fakat her gittiği yerde köyüuü, evini özlemtş, koşa koşa dönmüş, dinlenmiş, sonra yine yollara düşmüşdür. Kalenderlik yolunda sazını arşa asmış büyük şâirdir.

Folklor araşdırıcılarından Mehmed Gökalp: «Asrımızın halö şâirleri arasında Poshoflu Âşık Müdâmî ve Yusufelili Âşık Pervânî Ali Huzûrî Coşkuna Huzûrî Baba diye hitâb ederek onu kendilerine üstad bilmişlerdir» diyor.

Her gittiği yerde gönül verecek bir güzel bulmakda güçlük çekmeyen Ali Huzûrî Coşkun, sevgilerinde afif kalmış, o iffetidir ki kendisine âşıklık ve kalenderlik yolunda bülbül gibi şakıma imkânını bahsetmişdir; meselâ bir ara bir ramazan ayında uğradığı Erzurumda imamlık yaparken, bir tâze fidan dilberi müstesnânın zülûf kemendine tutulmuş, ve şu şirin kıt'alar o alâkanın mahsûlü olmuşdur:

Bir gül için bin dikene kul olmak
İnce düşünürsen revâ değildir
Dayanır çekerim cevrini ancak
Meylim sana kuru dâvâ değildir.

Münâsib bağrıma vurursun bir ok
Alışkındır ister olsun daha çok
Göze kaşa kirpiklere sözüm yok
Kim der bal dudağına devâ değildir.

Lütfet sevdiğim Huzûrî zâre
Bu derdliyi yola getir ne çâre
Bir sulu şeftâli gönder iftâre
Bu gazeller bâdi hevâ değildir.

1943 yılında Ankara, Eskişehir, İzmir, Bergama, Bursa, İnegöl taraflarında dolaşdıktan sonra İstanbula geldi. Nereye gitse garibliğini duydu. İzmirde yazdığı bir gazelde şöyle diyor:

Huzûrî, âşinâ yok, hemderd ü hemdem yok
Diyârı garbe düşdüm, şimdi şarkın kıymetin bildim

İstanbulda nasıl bir hayat sürdüğü kesin olarak bilinmiyor. Başından bâzı küçük mâceralar geçmiş olacağı muhakkakdır. Meselâ bir gün Kadıköyünden vapur ile İstanbula geçerken, muhakkak ki güverte yolcuları arasında kalender halk şâirinin gözleri, gönlünün meşrebine uygun, aradıklarından birini bulmuşdur:

Kadıköyden vapur ile gelirken
Bir nevreste civan oldu arkadaş
Tenâsüblü âzâ, her yanı güzel
Kara saçlar, kara gözler, kara kaş

Rûha neş'e verir âfet mi âfet
Eğri bakış koymaz kimsede tâket
Zeri pâdişâhî hulkî melâhet
Vakuur ü gülbeden gaayet ağır baş

Hayretlere saldı Huzûrîi zârî
Hüsnü her tarafa saçar envârî
Saklasın her derdden cenâbı Bârî
Lâ'lü gevher olsun el vurduğu taş

Tarih öğretmeni M. Fahreddin Kırzıoğlu'nun delâleti ile Fâtih tarafında, Horhor civârında Kars Talebe Yurduna anbar memurluğu ile girmiş, yurd binasının alt katındaki küçük bir odaya yerleşmişdir.

Yine aşk derdlerinden anlayacak hemderd ve hemdem bulamamış, odasına garîbâne kapanmış, şiir yazmış, saz çalmış, ne şiirini okuyacak ve ne de sazını dinletecek bulamamışdır. İstanbul, tarihden öğrendiği ve tahayyül ettiği belde olmakdan çıkmış, Huzûrî için şiir ve füsununu kaybetmişdir. Halkının ağız tadı kalmamış, artık o eski çalğılı kahveler, semâî kahveleri yokdur, avâmı da kibârı da sıdk u vefâ ile can sohbetleri ve muhabbetlerini unutmuşdur. Acımışdır İstanbulun hâline:

İğrenc hayvan ağılını andırmış
Bon bulaşık insanların otağı
Cehâlet her yanın almış bürümüş
Yazık olmuş sana bilgi ocağı

Ruhları okşayan dillerin bitmiş
Kalbinde sevincli duygular yitmiş
Nezâket nezâfet bozulmuş gitmiş
Çamurlu yolların vahşet yatağı

Kazancın kalmamış havadan gayrı
Kim kurtarır seni Hudâdan gayrı
Elinden ne gelir duâdan gayrı
Huzûrî olsa da derdin ortağı

İstanblda Profesör Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Folklorcu Mehmed Halid Bayrı ile tanışmışdır. Öyle zan ediyoruz ki, bu tanışmalar sâdece akademik kalmışdır, Fındıkoğlup da Bayrı da, İstanbul sokaklarında Huzûrî ile beraber âvâre dolaşacak, şu iskelede bir şehbaz civelek, şu kahvehânede bir keman ebrû, bir fitne nigâh, şu sokakda, şu meydanda topuk nümâyişi ve kâkül cümbüşü arayacak kimseler değildirler. Afif fakat külhânî ve derbeder şâir iç âlemiyle anlaşılamamış, küçümsenmişdir, ve Huzûrî de bunu duyşmuşdur:

Düşdük İstanbul'a garibü bîkes
Kimsin diye hâlimizden soran yok
Sazımız paslandı kırıldı heves
Sivri sinek kadar kimse gören yok

Huzûrî Felekden yedik bol dayak
Ekmeğimiz atlı olmuş, biz ayak
Anteri istemem, sokmakçün ayak
Ham iplikden sâde çorab ören yok

İstanbulda kendi taraflarını pek tez özlemişdir:

Kaldım gurbet elde ağlayanım yok
Gözden atmış o yar beni aramaz
Azdı yaralarım bağlayanım yok
Her bir tabib aşk yâresin saramaz

Yine kendi mısraı ile İstanbulda «Arûza, heceye zihin yoran yok» dur: eski çağlarda şehrengizlerle övülmüş İstanbul güzelleri diyar garibi kalender âşıkların ceblerini, koyunlarını dolduran ve hepsi onların medhi şânında yazılmış tomar tomar, defter defter gazel, şarkı, destan, semâî, koşmalara kayıdsız; o gamzeli yüzler, fitne bakışlar, cüzdanlardaki kâğıd para destelerindedir. İstanbulda hem yalnızlıkdan, hem yoksullukdan bunalan Âşık Ali Huzûrî Coşkun aynı 1943 yılında, bir gün sessiz, Anadolu yakasına geçmiş ve Erzurum postasının bir üçüncü mevki tahtalı vagonunda şarkın yolunu tutmuşdur.

Bu büyük halk şâiri 23 eylûl 1951 de Artvin memleket hastahânesinde vefât etmişdir.

Bibl. : Mehmed Gökalp, makaaleler, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, cild I, II.

COŞKUN (Mine) — Sahne ve film artisti; asıl adı Münevverdir; 1931 de Malatya'da doğdu. (babası Hüseyin Avni, annesi Hayriye); Malatya'da Fırat İlk Okulu'nda okudu. Akçadağ Köy Öğ-

retmen Okulu'nun son sınıfından ayrıldı.

Babası Balıkesir'de komiser iken 1931 de bir kaza neticesi vefat edince, tekrar Malatya'ya döndüler. Ablası çalışmak mecburiyetinde kaldı. Ortanca kız kardeşleri Enstitü'ye girdi. sonra iki kardeş, Mukaddes ve Münevver (Mine), anneleri ile İstanbul'a naklettiler. Sadi Işılay ve Sadettin Kaynak'tan ders aldılar. Millî kıyafetler giyerek «Coşkun Kardeşler» namiyle sahneden halk türküleri okudular.

Bir gün Çamlıca'da çevrilen bir filmi seyrederken Mine beğenildi, rejisör Faruk Kenç'ten teklif adı, film artistliği yaptı Suriye, Lübnan, Yunanistan ve Amerika'ya gitti.

Malatya Talebe Cemiyeti, Fenerbahçe Kulübü üyesidir. Futbol, güreş, atcılık sporlarını sever, biblo ve küçük şişe kolleksiyonuna meraklıdır. İngilizce bilir.

Anneleri Hayriye Coşkun «Habudiyar» türküsünün bestekârı ve halk şâiridir. Her iki kardeş de evlidir.

Hikmet Şinasi ÖNOL

COŞKUN (Niğde Canavarı Hasan) — 1948 de dört kandan idama mahkûm edilmiş olub Niğde cezaevinden kaçan ve 27 eylûl 1949 da İstanbulda Çenberlitaşda Çenberlitaş Hamamının önünde İstanbul zabıtası tarafından yakalanan bir kaatil olub kendisini ölüm sehpasına teslim edecek olan son tevkifi Büyük şehrin yukarıda adı geçen semtine fevkalâde heyecanlı dakikalar yaşatmıştır.

1949 da 32 yaşında olan Hasan, uzun boylu, pehlivan vücutlu, gözü pek bir adamdır, Niğdenin Veliisa Köyündendir. Köyünde Hanife adında evli bir kadına göz koyar, kadın Hasanın gayrimeşru münasebet tekliflerini red edince bir gece kadının evine girer, karısının yanında uyumakda olan kocası İsmaili tabanca ile katleder, sevdiği kadını ölüm tehdidi ile kaldırarak kendi evine götürür, fakat babası Hakkı: — Ben elin karısına göz koyan kaatil evlâdı eve almam, defol diye kovunca, üç kurşun ile de öz babasını cansız olarak yere yıkar, dağa kaçar, bir kaç gün sonra yakalanır, idam talebi ile mahkemeye sevk edilir, bir ay kadar sonra yatmakda olduğu Niğde cezaevinin damını delerek kaçar, sevgilisi Hanifenin Niyazi isminde bir jandarma eri ile yaşadığını öğrenir, kadının evine girer, Hanifeyi bıçakla delik deşik ederek öldürür, sonra jandarma Niyaziye pusu kurarak bu delikanlıyı da tabanca ile vurur; hakkında gıyaben dört kandan idam cezası verilir. Kaçak mahkûm Ali, sahte hüviyeti ile İstanbula gelir, Pendikde Esad adında birinin yanında altı ay kadar çobanlık yapar, oradan ayrıldıktan sonra Çenberlitaşda hemşerisi olan bir kahveciye misafir olur ve bu adamı ölüm tehdidi ile sükûta mecbur eder ve bu arada İstanbulda bulunduklarını haber aldığı Niğde müddeiumumisi ile Niğde Jandarma Kumandanını öldürmeği tasarlar. Diğer taraftan, bu azılı kaatilin İstanbulda bulunduğunu haber alan İstanbul zabıtası şiddetle faaliyete geçer ve izini bulur ve bu tehlikeli takibe cinayet masasının en değerli memurlarından Komiser Rüştü Derinöz ile Basri Erbek, muavin Galib Erol ve Arslan Berkman memur edilirler, yukarıda tesbit edilen tarihde, saat 20,30 da kaatili Çenberlitaş Hamamı önünde ummadığı bir anda çevirip üzerine atılırlar, Hasan Coşkun buna rağmen bir parabellum tabancası çekerek bir el ateş eder ise de, kurşun boşa gider; gecenin geç vakitlerine kadar kalabalığını muhafaza eden Çenberlitaş çarşısında, fevkalâde heyecana düşen bir halk kitlesinin gözü önünde çetin bir boğuşmadan sonra Niğde Canavarı tevkif edilir, üzerinde elindekinden başka bir otomatik tabanca, 30 santim boyunda bir saldırma ve dört şarşör içinde 45 mermi bulunur.

Behcet ELVER

COŞKUN (Nusret Safa) — Gazeteci; romancı; tiyatro yazarı; İstanbul basınının pek dürüst tanınmış bir sîmâsı; 1915 de İstanbul'da doğdu (Babası Ahmed Bey, anası Fatma Zehrâ Hanım); 45. İlk Okulda, İstiklâl Lisesinin orta ve lise kısımlarında okudu, bu liseden 1935 de diploma alarak İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine girdi ise de daha önce muhâbirlik ile intisab ettiği basın hayatını hukuk ilmine tercih ederek fakülteyi üçüncü sınıfda terk ile bütün faaliyetini gazeteciliğe verdi; günlük gazetelerle mecmualarda röportaj yazıları, hikâyeler, romanlar yazdı; Vakit, Haber, Açıksöz, Akın, Son Telgraf, Son Posta ve Yeni İstanbul gazetelerinde muhabirlik, yazı işleri müdürlükleri yapdı; 1950 seçimleri arifesinde Zaman gazetesini kurarak çok sıkıntılı şartlar içinde Cumhuriyet Halk Partisi safında faal bir siyasî mücâdeleye girişdi. 1950-1957 arasında gaayetle sıkıntılı bir devir yaşadı, «kan kusub kızılcık yedim» denilen asîl metâneti gösterdi; 1957 seçiminde C.H.P. adayı olarak Erzincandan milletvekili seçildi. 1960 da tekrar basın hayatına döndü. Zaman gazetesini tekrar kurdu; ömrü çok kısa olan bu ikinci Zaman'ın kapanma sebebi herhalde N. S. Coşkun tarafından ihdas edilmemişdir.

1963 de Turizm Bankasının yazı işleri müdürlüğüne tayin edildi, bu satırların yazıldığı sırada o vazîfede bulunuyordu.

Nusret Safa Coskun bir muharrir olarak velûd bir kaleme sâhibdir denilebilir; 1935 ile 1963 arasında geçen çeyrek asırda 22 roman, 5 operet, birkaç radyofonik piyes kaleme almışdır.

Bayan Nükhet ile evlidir; 1954 de doğmuş Eser adında bir evlâdı vardır; Türk Basın Birliği üyesidir; az fransızca bilir; ince yapılı, uzunca boylu, gaayetle nâzik, asâletli, necâbetli insandır. 15.XII.1971 de öldü, Edirnekapı Şehitliğine gömüldü

Bibl. : Kim Kimdir Ansiklopedisi.

COŞKUNER (Kemânî Hüseyin) — Zamanımızın ünlü sâzende ve bestekârlarından; kendi kendini yetişdirmiş sanatkârlardandır; 1910 da Çorumda doğdu, çiftlik ağalığı yapmış ve ticâretle meşgul olmuş, Mehmed Ali Efendi adında bir zâtın oğludur. Çorumda üç sene kadar medrese tahsili gördükden sonra Orta Mektebi bitirdi.

Musikiye karşı olan hevesi ve o alanda istîdâdının gelişmesi 7-8 yaşlarında bir çocuk iken başlamış idi. Önce, birikdirdiği harçlıkları ile bir ud satın alarak çalmaya çalışdı. Büyük kardeşi Halil, bir ustadan keman dersi alıyordu, fakat, isteği olduğu halde başarı gösteremiyordu. Hüseyin ise kısa zamanda udunu dinletebilecek hâle getirdi; sonra gizli olarak ağabeyinin kemanı ile meşgul olmaya başladı, bir gün yine keman çalar iken, beklenmedik bir anda eve gelen Halil, sokakdan keman sesini işidince, ve Hüseyinin bu sazda da muvaffak olduğunu görünce, şaşırıp ne yapacağını bilemiyen Hüseyine: «Çal.. çal!.» diyerek sazı da ona bağışladı. Küçük otodidakt sâzende o günden itibarendir ki, bütün gayretini keman üzerinde topladı. Çorumda alaturka ve alafranga musikî dershâneleri açıldığı zaman da genç heveskâr o derslere devam etmemiş, İstanbulda Şamlı İskender'den Türk musikisine âid nota ve metod kitabları getirterek yine hocasız çalışmışdır; ve bu çılgın hummâlı bir çalışma olmuşdur.

1928 senesinde Çoruma temsil vermek üzere gelen Hüsnü Bey idâresinde bir tiyatro heyeti ile Çorumdan İstanbula kaçmaya karar veren 18 yaşındaki delikanlı Hüsnü Beyle anlaşmış, yol çantasını ona teslim ederek kendisi görülmek korkusu ile, otobüs ile yola çıkan kumpanyaya şehir dışında katılmışdır.

Baba evini bu suretle terkeden genç kemâncı, bu tiyatro kumpanyası ile Anadoluyu vilâyet vilâyet dolaşarak İstanbula ancak 1930 yılında gelebilmişdir.

Hüseyin Coşkuner
(Resim : S. Bozcalı)

İstanbulda Ferah Tiyatrosunda, Muhlis Sabahaddin ve Ankara Operetlerinde iyi bir kemânî olarak uzun zaman çalışdı, o zamanlardır ki Sadeddin Kaynakdan biraz usul dersi gördü, sonra piyasa saz hayatına Çenberlitaşta Şenbağçe Gazinosunda atıldı, Yenikapıda Çakır Mehmedin gazinosunda çaldı. Sa lâhaddin Pınar'ın delâleti ile Kristal Gazinosu incesaz heyetine girdi ve böylece piyasanın şöhretli kemânîlerinden biri oldu.

1953 de ses sanatkârı Melâhat İzmirli, şantöz Semiramis, kanûnî Eşber Köprücü ve ûdî muhiddin Soydan'dan mürekkeb bir topluluk kurarak Amerikaya gitti, New York'da «Paşa oryantal» gece kulübünde bir sene çalışdılar; memlekete döndükden sonra Tepebaşı Gazinosu, Taksim Gazinosu, Küçük çiftlik Parkı Gazinosu gibi birinci sınıf yerlerde çalışdı; 1959 da ses sanatkârı Muallâ Mukadder ile berâber İzmire giderek Fuar Gazinosunda konserler verdi, 1962 de Ankarada Göl Gazinosunda ses sanatkârı Zeki Müren'e refâkat etti.

Bu arada altmışdan fazla şarkı, saz eseri ve revü besteledi; ayrıca film müziği ile de meşgul oldu.

İstanbulda yerleşmiş, evli, üç çocuk sâhibidir.

Hakkı GÖKTÜRK

COŞKUN KALENDER — İkinci Meşrutiyet devrinin ibtizâle düşürülmüş basın faaliyeti arasında çıkarılan mizah gazetelerinden biri; avamfirib yâveler, soğukluklarla dolu, acınacak cehil, zevksizlik ve sefâlet içinde, halkın heyecânından faydalanarak sâdece para vurgunu için neşredilen emsâlinin büyük ekseriyetinden biraz daha şahsiyetli bir gazetedir; dil bakımından da üstündür; o devrin hemen bütün mizah gazeteleri gibi 27×39 santim eb'adında bir kâğıda dört sayfa olarak basılmış, ve ilk sayfasını büyük eb'adda bir karikatür ile doldurmuşdur; diğerlerin-

نومرو — ۱ ، پنجشنبه

جوشقون

۲۷ ، کانون اول ، ۳۲۸

قلندر

سنه‌لك آبونه‌سی قرق سکز نسخه اعتباریله ۲۷ غروشدر. هفته‌لق تنقیدی مصور مضاح غزته‌سیدر. نسخه‌سی هر یرده یکرمی پاره‌در. آدرس : حکمت مطبعه‌سی

— [کندی کندینه :] هی گیدی زمانه هی ! [آشکاره] آرتق ایشی غوینو مجانه دوکدیکز . بن بو ایشدن جایدم . یکیدن باشلایه‌لم

— [وه‌نیزه‌لوس ، ارقداشلرینه :] دیاوولو ! اختیار قزیشدی . [آشکاره] یکیدن مذاکره‌یه‌می باشلایه‌جغز ؟

— خایر ، محاربه‌یه .

Coşkun Kalenderin 1 numaralı nüshasının ilk sayfası.

den farklı olarak başlık kompozisyonu ilk sayfanın yarısını, hiç olmazsa yarısına yakın bir yeri kaplamayıp dar yapılmışdır ve bu ilk sayfa karikatüre daha geniş yer bırakılmışdır. Devrin diğer mizah gazeteleri, birbirinin mukallidi, dördüncü sayfanın üst yarısını ikinci karikatürlerine verirler iken Coşkun Kalender dördüncü sayfasına ilk nüshasında 5 parça küçük karikatür koymuş, fakat ikinci sayısında o da diğerlerine benzemişdir; yazı tertibi de öbürlerinin aynıdır, aynı sayfaları üçer sütun üzerine tertib edilmişdir. İlk nüshası 27 kânunuevvel 1328 perşenbe günü (9 Ocak 1913) çıkmışdır, ve ilk nüshası 20 paraya satılmışdır. Başlık yazısında haftalık mizah gazetesi olduğu yazıldığı halde ikinci on gün sonra 5 kânunusâni 1328 cumartesi günü çıkmışdır.

Bu gecikme için: «Havalar soğuduğundan klişeler yetişemedi» gibi bir mazeret açıklanmış, «Cerîdemizin fiatı 20 paradan 10 paraya indirildi« diye de bir fiat indirmesi yapılmışdır. Satılamadığı anlaşılıyor; daha başlangıçda aksayan bu gazetenin ne kadar devam edebildiğini tesbit edemedik. Müdiri mesulü «Elif - Ha» (A. H.) remzi ile gösterilmişdir; adres olarak da Hikmet Matbaası verilmiş. Baskısında 1. ve 4. sahfalarında siyahdan başka iki renk daha kullanılmışdır.

Bu gazetenin yazı diline ve mizah anlayışına örnek olarak iki fıkra naklediyoruz:

GÜLERİZ :

Mevsimsiz şalgam satanlara,
Kış günü damda yatanlara,
Hırka yerine fırka yapanlara,
Diriyi ölü sananlara,
Kaçıranlara ve kaçanlara,
Bu ne? diye şaşanlara;
Güleriz
Güleriz kahkahamızla niceler şâd oldu,
Gülmeyen, hikmeti fehmeyledi irşâd oldu...
Güleriz gam yemeyiz bizlere mecnun dense
Ne zarar, âkile mecnun deme mûtâd oldu...

★

Bir kocaman âferin var:
İhtiyarla genci fark edene,
Bu yollardan sendelemeden gidene,
Dikensiz bir yer bulup postunu serene,
Ehlini bulup da rey verene,
Siyâseti zemâneye akıl erdirene!

Bu mizah gazetesinin 1 numaralı nüshasının birinci sayfasındaki karikatürün yazısı şudur: (Fesli sadrâzam Kâmil Paşa, diğerleri de dört küçük Balkan devletinin başvekilleridir):

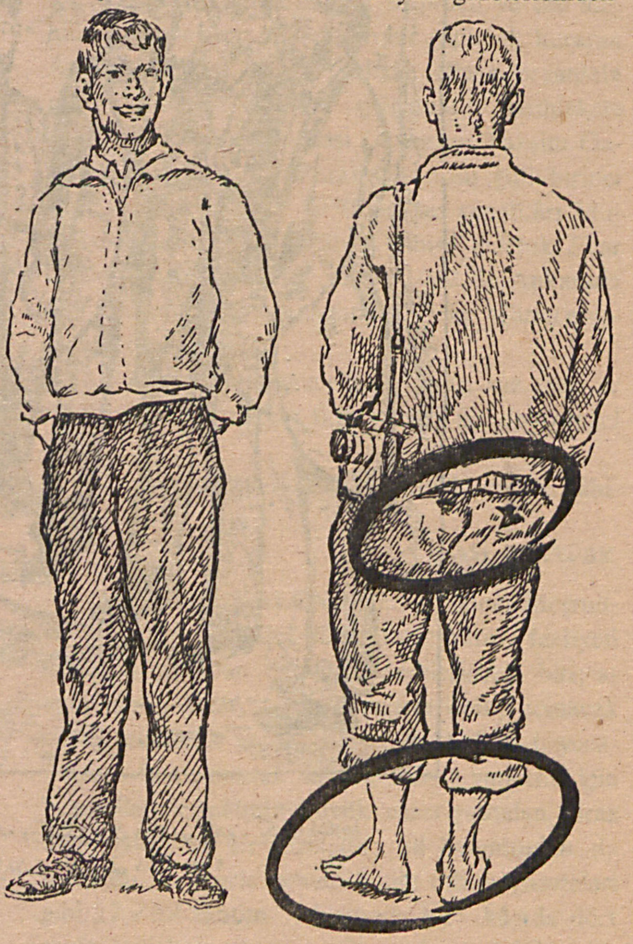
— (Kendi kendine) Hey gidi zemâne hey! (âşikâre) Artık goygoyculuğa döktünüz, ben bu işden caydım, yeniden başlayalım.

— (Venizelos arkadaşlarına) Diyavolo!.. ihtiyar kızışdı. (âşikâre) Yeniden müzakereye mi başlayacağız?

— Hayır, muharebeye....

COTTIUS (Rodolph) — 1961 yılı eylûl ayının sonlarında İstanbula turist olarak gelmiş ve bir kaç gün kalmış, onaltı onyedi yaşlarında Avusturyalı bir delikanlıdır. (Adının okunuşu: Rodolf Kotyüs).

İstanbula her yıl 16 ile 20 yaş arasında kız ve oğlan, işçi veya öğrenci pek çok genç turist gelir; hemen hepsi de masrafsız gezi mâcerasına kapılmışlar, çoğu da egzistansiyalist bohem hayat âşıklarıdır; omuzlarında fotoğraf makinaları, pek acâib ve hattâ hırpânî kılık ve kıyâfetde dolaşırlar, alelâde aşçı dükkânlarında yemek yerler; 1.80 metre boyunda ve onaltı yaşında sarışın ve güler yüzlü, çok sevimli bir çocuk olan R. Cottius da bunlardan biri olub başı açık yalın ayak, ve arka tarafı yırtık pantalonun paçalarını sıvamış, pırpırı kılık dolaşır iken, Yeni Sabah gazetesinin foto muhâbiri tarafından arkadan bir resmi çekilmiş ve bu İstanbulun büyük gazetelerinden

Rodolph Cottius
(Resim : S. Bozcalı)

biri olan Yeni Sabahın birinci sayfasında «Paralı Turist!.» diye alaylı bir isim ile neşredildi; bir tesâdif eseri Avusturyalı delikanlı ertesi gün bu resmi gazetede görünce, hemen misâfir kaldığı otele koşmuş, ayağına çorab ve pabuç geçirerek temiz bir de pantalon ve gömlek giymiş, elinde gazete, Yeni Sabahın yerini bulmuş, yazı işleri müdürüne gaayet mâsum ve terbiyeli: «Dün sıcakdan rahatsız olduğum için çıplak ayakla dolaşıyordum, bu yeni pantalonumu da giymeye kıyamadım, ama ziyaretinize kendime çeki düzen verip geldim, beni okuyucularınıza yüzümden de tanıtmanızı ricâ ederim!» demişdir. Gazete de ertesi gün, şirin delikanlının hem ilk resmini, hem de cebheden çekilmiş yeni bir resmini birlikte neşretmişdir. R. Cottius: «İstanbula gelirken resminin bir Türk gazetesine geçeceğini hiç düşünmezdim; bu gazete nüshasını ömrümün sonuna kadar çok kıymetli bir hâtıra olarak saklayacağım» demişdir.

B. ALACALI

CÖMERT TÜRK SOKAĞI — Eminönü merkez nâhiyesinin Tahtakale Mahallesindedir; Tahtakale Caddesi ile Hasırcılar Caddesi arasında uzanır. Fincancılar Sokağı ile kavuşağı vardır. Bir araba geçecek genişlikde, paket taşı döşeli bir yoldur, Balkapanı Hanının arka kapusu bu sokak üzerindedir (B.: Balkapanı Hanı).

Bir çarşı boyu olan bu sokakda şu dükkânlar ve müesseseler tesbit edilmişdir: 1 kahvehâne, 4 yağlı boyacı, 2 kırtasiyeci, 2 züccâciyeci, 1 eczâ deposu, Plâtin Kollektif Şirketi, 2 hırdavatcı, 1 idhâlâtcı, 3 bahâratcı, 1 nalbur, 1 kalay ithalâtcısı, 1 kahve ticârethânesi, 1 glikoz - nişasta imâlâthânesi, 1 şekerci; kapu numaraları 3-33 ve 4-30 dur (Nisan 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CRAVEN (Lady Elisabeth) — Kalem sâhibi İngiliz asilzâdesi kadın; seyyahat mektubları, ki büyük bir kısmı XVIII. asır sonundaki Türkiye üzerindedir, tarih vesîkası kiymetini almış, edebî metinler arasına geçmişdir. 1750 de doğdu, babası Kont Berkley İngiltere'nin büyük asil âilelerinden birine mensubdu, Elisabeth henüz onyedi yaşında iken Lord Cravon ile evlendirildi, fakat mesud olamadı, kocası tarafından yedi çocuğu ile terkedilince, üzüntüsünü dağıtmak için, seyahata çıkdı; 1785 haziranından 1786 ağustosu sonuna kadar Fransa, İtalya, Avusturya, Prusya, Polonya ve Rusya'da dolaşdı, Moskova'dan Kırıma, Kırım'dan İstanbul'a geldi, buradan Yunanistan'a gidip geldikten sonra, Bulgaristan, Eflâk, Transilvanya üzerinden Almanya'da Anspach'a gitti. Almanya'ya ilk uğradığında Alman hükümdarlarından Anspach - Baireut margrafı Prens Frederic ile tanışmış ve anlaşarak evlenmeye karar vermişlerdi, ki Lady Craven bu tanışmadan sonra, bilâhare bir seyahatnâme cildi olacak seyahat mektuplarının büyük kısmını müstakbel zevci bu Alman prensine yazmışdır. Seyahat dönüşünde evlendiler. Prens Frederic Prusya kıralı Büyük Frederic'in yegeni idi, sâhibi olduğu iki prensliği 1791 de Prusya kralına satarak zevcesiyle birlikte İngiltere'ye gidip yerleşdi ve 1806 da orada öldü, Lady Craven ise yirmi sene daha yaşadı ve 1828 de öldü.

Çok güzel, zekî ve zarif bir kadındı. Kalemi edebî bir şöhret temin edecek kudretde değildi; fakat gezip görme merâkı büyükdü. Devrinin büyük İngiliz portre ressamı Reynolds Lady Craven'in şâhâne bir portresini yapmışdır.

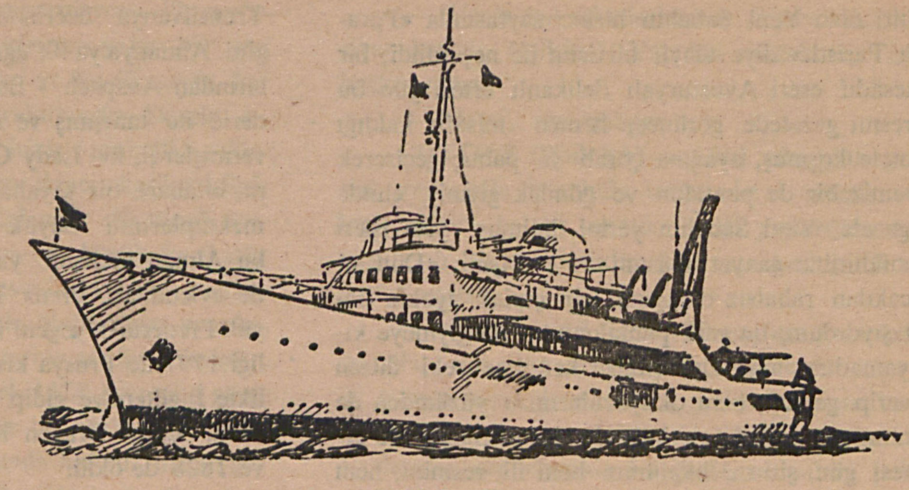
Enver ESENKOVA

Lady Craven'in Seyahatnâmesi — XVIII. asır sonlarındaki Türkiye için yabancı kaynaklar arasında kıymetli bir tarih vesikası olan bu eser dilimize çevrilmemiş; eseri sâdece hatırlatma yolunda R. E. Koçu bâzı parçalarının gaayetle kısa tercemelerini 1939 yılında «1786 da Türktye» adı altında Çığır Kitabevi yayınları arasında neşretmişdir. 17,5×25 boyunda 48 sayfa olan bu risâlenin ihtivâ ettiği bahislerin mütercim tarafından konulmuş seçme parça serlevhaları şunlardır: Kırımdan İstanbula; İstanbul; İstanbuldan Paros adasına; Yunandan İstanbula; Belgrad Ormanı; İstanbuldan Varnaya; Varnadan Silistreye; Eflâk.

Lady Craven o zamanın Türkiyesinde 1786 nisanından aynı yılın temmuzu sonuna kadar kalmışdı. R. E. Koçu'nun çok kısaltarak terceme ettiği parçalar şu başlıkları taşımaktadır ki, mütercim tarafından konulmuşdur: «Kırımdan İstanbula», «İstanbul», «İstanbuldan Paros Adasına», «Atina», «Yunandan İstanbula», «Belgrad Ormanı», «İstanbuldan Varnaya», Varnadan Silistreye», «Eflâk.

CRİSTİNA YATI — Yunanlı milyarder armatör Onassis'in yatı; 1600 ton hacminde olub hususî bir tayyaresi; iki Crist-Craft motoru, bir küçük kotrası ve bir küçük otomobili bulunan yat, asrımız ortalarının en güzel ve lüks gemilerinden biri olarak meşhurdur (B.: Savarona Yatı). Mürettebatı beşi kadın olmak üzere 46 kişidir.

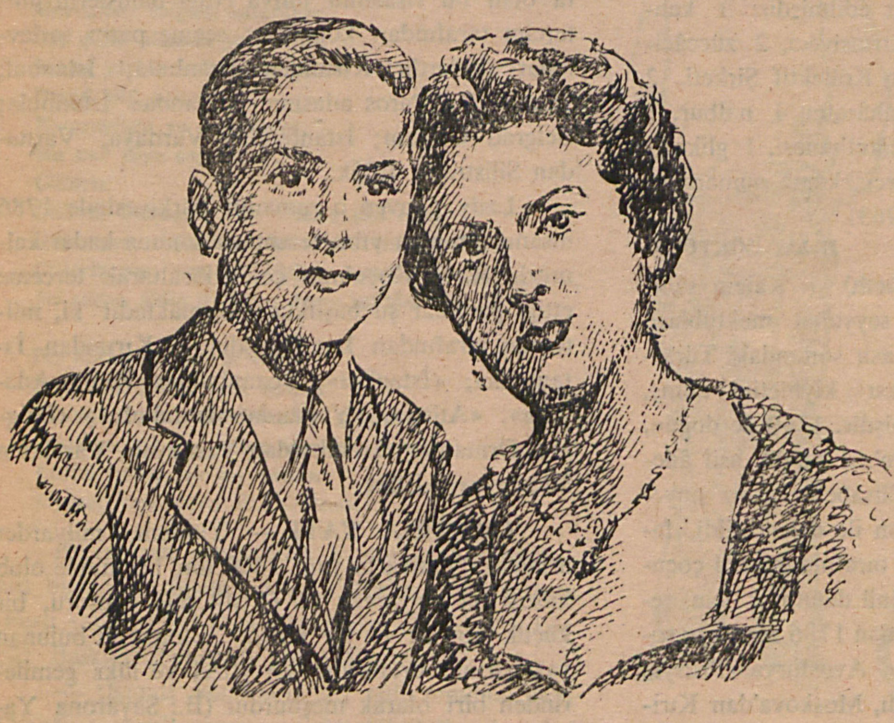
Onasis'in misafiri olarak batı sanat ve siyâset âlemlerinin en namlı sîmalarını zaman zaman dinlenme seyahatlarına çıkardığı için «Meşhurlar Yatı» adı ile anılır. 5 ağustos 1959 çarşanba günü de İkinci Dünya Harbinin en büyük şöhretlerinden İngiliz devlet adamı Sir Winston Churchill ile namlı sopranolardan Yunanlı Maria Callas'ı İstanbula getirmiş, 6 ağustos perşenbe günü de bu şöhretli yolcuları ile beraber İstanbuldan ayrılarak Akdenize dönmüştür «Cristina», Onassis'in zevcesinin adıdır ki, çok dilber olan bu genç kadın, kocasının M. Callas ile olan âşikâne münasebeti dünya ağzında bir skandal şekli olunca, İstanbul seyahati dönüşünden az sonra Onassis'den boşanmışdır.

Cristina Yatı
(Resim : S. Bozcalı)

CRITCHELL (Mary Howar) — İstanbulda doğduğu için İstanbulu ve dolayısı ile Türkiye'yi ikinci bir vatan gibi görmüş ve ilk fırsatda Türkiye'ye gelerek Ankara'da Gazi Terbiye Enstitüsünde uzun zaman muallimlik yapmış Amerikalı bir kadın; kendini Ahmed Emin Yalman'ın 1956 yılında Vatan gazetesinde yazdığı uzun bir yazı sâyesinde tanıyoruz; fakat maalesef bu yazı tarih rakamlarından mahrumdur; aşağıdaki satırları A. E. Yalman'dan neklediyoruz:

«Genç Amerikalı hanımın babası Julian E. Gillespie ömrünün yirmi altı senesini Amerikan ticaret ataşesi diye Türkiyede geçirmiş, Türkiyeyi Amerika'ya iyi tarafından tanıtmağa âmil olmuş, iki memleket arasındaki ticaret münasebetlerini birkaç misline çıkartmıştır. Büyük kızı olan Mary Howard'dan başka ikinci bir kızı ve bir oğlu İstanbulda doğmuştur. Amerika'nın Londra ticaret müşavirliği gibi mühim vazifeler kendisine teklif edildiği halde hepsini reddetmiş, Türkiye'ye bağlı kalmış, nihayet burada ölmüşdür.

Mary Critcheel ve oğlu Paşa
(Resim : S. Bozcalı)

«(J. E. Gillespie'nin ölümünden sonra âile Amerika'ya dönmüş), aradan yıllar geçmiş, çocuklar büyümüş, okumuş, nihayet Mary Howard evlenmiş, anne olmuşdur. Birkaç sene evvel dul kalınca doğduğu memlekete gitmek, onun hizmetinde bulunmak hasretini duymuş, Washington'daki Georgetown Üniversitesinin ingilizce hocası yetiştirmek üzere Ankara Gazi Terbiye Enstitüsünde açtığı kursların kadrosuna girmiştir. Mu-

kavelesi bitince memleketine dönmüş, hariciye imtihanına girmiş, Habeşistandaki Amerikan sefaretinde çok câzip bir vazifeye tayin edilmişdir. Yüksek maaş, döşeli ev, diplomat hayatının cazibeleri; fakat Mary Howard son anda bunların hepsini reddetmiş, (ve tekrar Türkiye'de hizmet onu) mukavemet edilmez bir şekilde çekmişdir.

«Mary Howard Crischell bize şöylece anlatmışdır:

— Geçen defa Türkiye'ye geldiğim zaman, şöyle düşünüyordum: «Bir sene Türkiye'nin hizmetinde bulunayım. Doğduğum memlekete borcumu ödiyeyim, olsun, bitsin..» diyordum. Ömrümün ilk on iki senesi İstanbulda geçti. Bütün hatıralarım çok tatlıdır. Fakat bir diplomat kızı sıfatiyle gerçek Türkiyeyi göremedim. Bunu ancak Gazi Terbiye Enstitüsünde keşfedebildim. Bir kısmı köylerden gelen yarının hocalarını tanımalısınız. Kendi memleketinizin istikbaline olan imanınız yükselir. İşim ağırdır. Bazan yorgun düşerim. Fakat ertesi sabah Gazi Enstiüsünün muhitine gidince yeniden doğmuş gibi olurum.

«(Bayan Critchell'in Douglas adında bir oğlu vardır, 1956 da onbir yaşındadır; Amerikalı Türk dostu kadın, oğlunu da şöyle anlatmışdır):

«— Size oğlumu anlatayım: Küçük iken kendisine «Paşa» diyorduk. Bu lâkap üzerinde kaldı. Şimdi bütün Ankara Douglas'ı Paşa, beni de «Paşanın Annesi» diye biliyor. Douğlas bir müddet Kayseri Amerikan mektebinde okudu. Türkçeyi pürüzsüz surette konuşur. Türkçesi ingilizcesinden kuvvetlidir. Hattâ dilinin bünyesini mantığa daha uygun bulduğu için, ingilizceyi de Türkçe söylediği gibi yazmağa alışmışdır. Kim bilir, belki de bir gün Amerikada yeni bir lehçenin akıncısı olur. Paşa'nın bir hayli Türk dostu vardır. Bazılariyle damarlarını kanatmışlar, kanlarını karıştırmışlar, kan kardeşi olmuşlardır. Türkiye ile Amerika arasında köprü olmak bakımından bol bol yeni fikirleri vardır. Türk terbiye telâkkilerini derinden derine benimsemiştir» (A. E. Yalman).

CROCKETT (Lucy) — Amerikalı ünlü kadın yazar ve senarist; 1958 de ve 1961 şubatında iki defa İstanbula geldi; son seyahatını yazmakda olduğu «6 Dünya» isimli eseri için yapmışdı; bu kitabında ahvâlini anlatacağı altı memleket arasında en geniş yeri Türkiyeye vereceğini söyliyen muharrir, Yassıadaya da gitmiş, o sırada bu adada görülmekde bulunan büyük siyasî dâvânın iki oturumunu tâkib etmişdi. Lucy Crocbert, İstanbul'dan İzmir'e, oradan da Ankara'ya gitmiş, Ankara'dan da İran'a geçmişdir.

Lucy Crocket:

Baş rollerini William Holden ve Deborah Kerre gibi zamanımızın büyük şöhretli iki sanatkârı oynamış «Mağrur ve Sefil» adındaki filmin senaryosunu bu kadın yazmışdır.

CUMÂLI (Necati) — Şâir, piyes, hikâye ve roman muharriri, avukat; bu satırların yazıldığı sırada İstanbul Radyosunun redaksiyon servisinde çalışıyordu; 13 Ocak 1921 de Florina'da doğdu, Kurtuluş Savaşından sonra, 1923 de, mübâdil olarak İzmir'in Urla kazasına iskân edilen Türklerden. İlkokulu Urlada, ortaokulu İzmir Muallim Mektebinde okuyan Necati Cumâlı, sonra Atatürk Lisesine gitmiş ve 1941 de de Ankara Hukuk Fakültesinden mezun olmuşdur. 1958 de evlenmiştir.

Şiire başlaması oldukça geç olmuştur. O zamanki hececileri beğenmiyor ve kendisinin de şiir yazabileceğine pek ihtimal vermiyordu, şiir sevgisi. 1934 - 35 yıllarında Necip Fâzıl'ın şiirlerini okuduktan sonra doğdu. Hâlen Doçent olan okul arkadaşı Hüseyin Batıhan'da Gündüz, Varlık ve Yücel mecmualarını tanımış ve şiire karşı ilgi ve sevgisi artmışdır. Ve nihayet etrâfının da teşvikiyle, 2 Haziran 1938 de «Ümitlerimin Gemisi» adlı ilk şiirini yazmıştır. Bir müddet Toprak Mahsulleri Ofisinde çalışan Cumâlı, daha sonra hâkimlik stajı için gittiği Ankara'da Maarif Vekâleti Neşriyat Müdürlüğünde çalışmışdır.

1957 yılı sonuna kadar İzmir'de avukatlık yapan N. Cumâlı, bu tarihten sonra ve fazla vaktini alması yüzünden bu mesleği bırakmış kendini tamamen edebiyata ve şiire vermişdir; önce Paris'e gidip 19 ay kadar kalmış, dönüşte, hâlen haftada üç gün çalıştığı İstanbul Radyosu Haberler kısmı Redaksiyon Servisine girmişdir.

İlk şiir kitabı, İzmir'de bir semtin adı o-

lan «Kızıl Çullu Yolu» 1943 de yayınlandı. Bunu 1945 de «Harbe Gidenin Şarkıları», ve 1947 de de «Mayıs Ayı Notları» tâkibetti. Bu üç kitap da kısa zamanda tükendiği için 1950 de «Denizin İlk Yükselişi» ismi altında ikinci defa ve bir kitapta toplanarak neşredildi.

İlp piyesi «Boş Beşik», 1949 da İzmir Şehir Tiyatrosunda oynandı ve ilgi gördü; İstanbul Üniversitesi gençliği 1955 de bu piyesle Erlangen Festivaline katılıp derece aldı, daha sonra Üsküp Türk Azınlığı Tiyatroları tarafından oynandı ve bir müddet sonra da Sırpça'ya çevrildi.

1951 de «Güzel Aydınlık», 1955 de «Yalnız Kadın (Hikâyeler) ve «İmbatla Gelen» şiir kitaplarını yayımlayan Cumâlı, 1956 da ikinci hikâye kitabı olan «Değişik Gözle» ile «Sait Faik Edebiyat Armağanı» nı kazanmıştır. 1957 de «Güneş Çizgisi (Şiirler)», 1959 da «Mine» (Piyes) ve «Tütün Zamanı» adlı romanı yayınlandı ki, bunlardan Tütün Zamanı filme alınmışdır. Mine ise 1960 da Şehir Tiyatrolarında oynanmıştır. İki sene sonra, 1961 de, Langston Hughes'ün 25 şiirini «Memleket Özlemi» adı altında çıkaran yazar, piyes yazarlığı bakımından en fazla başarıya ulaştığı «Nalınlar» ı 1962 de kitap halinde yayınlanmış ve «Kent Oyuncuları» tarafından da başarıyla temsil edilmiştir. «Susuz Yaz» adlı hikâye kitabından sonra, 1963 yılı başında Reşat Nuri Güntekin'in «Çalıkuşu» adlı ünlü romanını sahneye uygulayarak kitap hâlinde neşretmiş ve Şehir Tiyatrolarında oynanmıştır.

Yayınlanmamış eserleri arasında «Derya Gülü», «Bir Yardım», «Aşk Duvarı», «Kaynana Ciğeri», «Kaçak» ve «İş Karar Vermekte» adlı piyesleriyle, «Appoliner» den 11 şiir ile Prosmer Mérimée'den dilimize çevirdiği «Altın Araba» vardır (1963).

Halûk AKBAY

CUMARTESİ ÇOCUĞU — Ferid Devellioğlunun «Türk Argosu» adlı eserinde kaydettiğine göre hâneberduş pırpırılar, külhâniler argosunda deyim: «Piç»; müellif şu misâli veriyor: «Cumartesi çocuğudur, boş ver..».

CUMARTESİ TEKKELERİ — Tekkelerin kaldırılmasından önce İstanbul'daki tekkeler taşıdıkları isimlerden gayrı âyin günlerine nisbet ile de anılırlar idi; âyin günü cumartesi olanlara da «Cumartesi Tekkesi» denilirdi, bilhassa has isimleri ezberlemede sıkıntı çeken ayak takımından kadınlar tekkeleri böyle isimlendirirlerdi. Muhtelif tarikatlara âid İstanbul'un cumartesi tekkeleri şunlar idi:

Bedevî Tekkeleri

Çengelköyünde Şeyh Ahmed Efendi Tekkesi.

Celvetî Tekkeleri

Üsküdarda Selâmsız Caddesinde Acıbâdem yahud Selâmi Ali Efendi Tekkesi.

Cerrâhî Tekkeleri

Sofularda Mehmedağa Hamamı yanında Yesârîzâde yahud Ordu Şeyhi Hâfız Efendi Tekkesi.

Üsküdarda Balaban İskelesinde Yağcızâde yahud Balaban Tekkesi.

Halvetî Tekkeleri

Yeninişancıda Bülbülcüzâde Tekkesi.

Silivri Kapusunda Aynalıbakkalda Sâdullah Çavuş Tekkesi

Kaadirî Tekkeleri

Üsküdarda Divitcilerde Avnizâde Tekkesi.

Mevlevîhâne Kapusunda Gavsîzâde Tekkesi.

Otakcılarda Çayırbaşında Kolancı Şeyh Emin Tekkesi

Kasımpaşada Küçükpiyâlede Küçük Piyâle Paşa yahud Paşmakçı Tekkesi.

Küçükhamamda Balcı Yokuşunda Haffaf Mehmed Tekkesi.

Fatihde Yeninişancı Camii içinde Nişancı Tekkesi.

Üsküdarda Selâmsız Caddesinde Hindîler Tekkesi.

Üsküdarda Paşalimanında Yarımca Baba yahud Paşalimanı Tekkesi.

Mevlevî Tekkeleri

Mirahurda Üsküdar Mevlevihânesi.

Nakşî Tekkeleri

Büyükkaramanda Mustafa Dede Tekkesi.

Rifâî Tekkeleri

Hobyarda Bekârbey Tekkesi.

Kasımpaşa'da Çürüklük yahud Alikuzu Tekkesi.

Üsküdarda Tabutcular içinde Sandıkcı Şeyh Edhem Tekkesi.

Topkapusunda Bayazıdağa Mahallesinde Osman Efendi Tekkesi.

Saadî Tekkeleri

Defterdar İskelesinde Balçık Tekkesi.

Sünbülî Tekkeleri

Fındıklıda Keşfî Câfer Efendi yahud Şeyh Yunus Tekkesi.

Çarşanbada Mehmed Ağa Camii içinde Mehmed Ağa Tekkesi.

Şâbânî Tekkeleri

Silivrikapusu dâhilinde Seyyid Seyfullah Efendi yahud Emirler Tekkesi.

Üsküdarlı Ahmed Münib Efendinin «Mecmuai Tekâyâ» adındaki risâlesinden aldığımız yukardaki cedvele göre İstanbul'un cumartesi tekkeleri 11 tarikate mensup 24 tekkedir.

CUMA TEKKELERİ — Tarikatların kaldırılmasından önce İstanbul'daki tekkeler ta-

şıdıkları isimlerden gayrı âyin günlerine nisbet ile de anılırlardı; âyin günü cuma olanlara da «Cuma Tekkesi» denilirdi; muhtelif tarikatlara âid İstanbul'un cuma tekkeleri şunlar idi:

Bedevî Tekkeleri

Eyyubda İslâmbey Mahallesi İslâmbey Tekkesi.

Celvetî Tekkeleri

Üsküdarda Gülfemhâtun Mahallesinde Hüdâi Aziz Mahmud Efendi Tekkesi.

Küçükayasofyada cami içinde Küçükayasofya Tekkesi.

Üsküdarda Şeyhcamiinde Şeyhcamii yahud Divitcizâde Tekkesi.

Üsküdarda İnâdiyede Bandırmalı yahud Hâşimbaba Tekkesi.

Üsküdarda Hayreddinçavuş Mahallesinde Atpazârî Osman Efendi Tekkesi.

Halvetî Tekkeleri

Silivrikapusunda Üçler Tekkesi.

Südlücede İshak Karamânî Tekkesi.

Topkapusu dışında Takkeci Camii içinde Takkeci Tekkesi.

Çenberlitaşda Atikalipaşa Camii içinde Kasım Çelebi Tekkesi.

Kaadirî Tekkeleri

Eyyubda Bülbülderesinde Evlice Baba Tekkesi.

Kasımpaşada Büyükpiyâle Camii içinde Piyâle Paşa Tekkesi.

Haseki Camii yanında Paşmakışerif Tekkesi.

Kasımpaşada Tersâne yanında Türâbî Tekkesi.

Hekimoğlu Ali Paşa Camii içinde Hekimoğlu Tekkesi.

Eyyubda Evlicebaba Mahallesinde Hâkî Efendi Tekkesi.

Emirgânda Kafaf Hüseyin Efendi Tekkesi.

Edirnekapusunda Resmî Tekkesi.

Eyyubda Tabakhâne karşısında Molla Çelebi Tekkesi.

Bebekde Kayalarda Şeyh Mehmed Efendi Tekkesi.

Sultanahmedde Güngörmez Mahallesinde Mısırlı Tekkesi.

Aksarayda Horhorda Hindîler Tekkesi.

Fatih Camii yanında Yahyâ Efendi Tekkesi.

Ayvansaray dışında Yavedud Camii içinde Yavedud Tekkesi.

Mevlevî Tekkeleri

Galata yahud Kulekapusu Mevlevîhânesi.

Nakşî Tekkeleri

Edirnekapusunda Emir Buhârî Tekkesi.

Kocamustafapaşada Akarcada Öksüzce Baba Tekkesi.

Edirnekapusunda Kaariye Camii yanında Ebû Sâid El-Hudrî Tekkesi.

Sultanahmed civarında Mehmedpaşa Yokuşunda Özbekler Tekkesi.

Üsküdarda Bülbülderesinde Özbek Tekkesi.

Silivrikapusunda Bâlîkuyusunda Bâlî Efendi Tekkesi.

Eyyubda İdrisköşkünde Çolak Hasan Efendi Tekkesi.

Halıcılarköşkünde Feyzullah Efendi Tekkesi.

Kocamustafapaşada Feyziye Tekkesi.

Çarşanbada Mesnevîhâne Tekkesi.

Langada Mercimek Tekkesi.

Eyyub Nişancasında Şeyh Murad Tekkesi.

Rifâî Tekkeleri

Fatihde Kadıçeşmesinde Râşid Efendi Tekkesi.

Otakcılarda Sıraselvilerde Sultan Osman Tekkesi.

Mollagûrânîde Şerbetdar Tekkesi.

Şehremininde Sâfî Efendi Tekkesi.

Mevlevîhânekapusunda Tarsûsî Tekkesi.

Ayasofyada Abdurrahman Şâmi yahud Sancakdar Tekkesi.

Fatihde Yenihamamda Kubbe Tekkesi.

Unkapanında Yeşiltulumbada Halim Efendi yahud Yeşiltulumba Tekkesi.

Saadî Tekkeleri

Edirnekapusunda Çakırağa Mahallesinde Çakırağa yahud Eyyub Efendi Tekkesi.

Eyyubda Kızılmescidde Câfer Paşa Tekkesi.

Otakcılarda Sır Tekkesi.

Halıcılarköşkünde Kilise Camiinde İsâ Efendi Tekkesi.

Üsküdarda Tabutcular içinde Ganî Efendi yahud Hallac Baba Tekkesi.

Gümüşsuyunda Kantârî Baba Tekkesi.

Sinânî Tekkeleri

Şehremininde Zekâîzâde Tekkesi.

Sünbülî Tekkeleri

Ayasofyada Erdebil Tekkesi.

Kocamustafapaşada Sünbül Efendi Tekkesi.

Balatda Ferruhkethüda Camii içinde Ferruh Kethüda yahud Balat Tekkesi.

Aksarayda Kara Mehmed Paşa Tekkesi.

Şâbânî Tekkeleri

Zeyrekde Akşemseddin Tekkesi.

Sofularda Ekmel Tekkesi.

Hocapaşada Salkımsöğüdde Aydınoğlu Tekkesi.

Mevlevîhânekapusu dışında Mahmud Efendi Tekkesi.

Silivrikapusu dışında Balıklıda Seyyid Nizam Tekkesi.

Üsküdarda Doğancılarda Nasuhzâde Tekkesi.

Şâzelî Tekkeleri

Beşiktaşda Ertuğrul Tekkesi.

Alibey Köyünde Şâzelî Tekkesi.

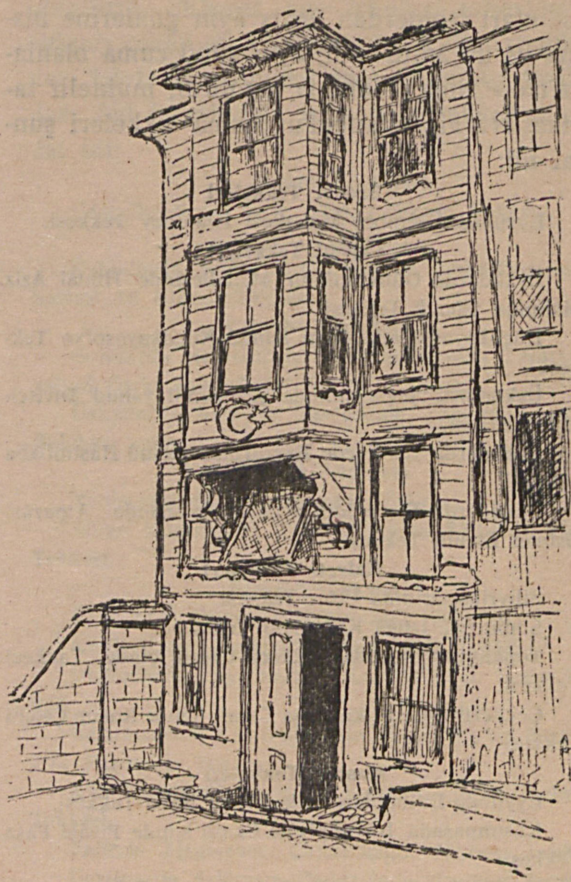
Uşşâkî Tekkeleri

Yedikulede Mirahurda Hâlid Efendi Tekkesi.

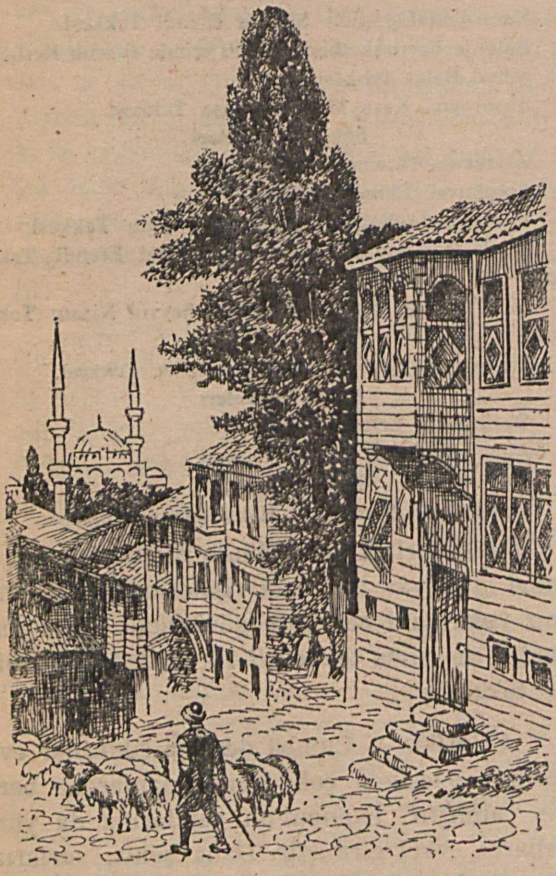
Üsküdarlı Ahmed Münib Efendinin «Mecmuai Tekâya» adındaki risâlesinden aldığımız yukardaki cedvelde görüldüğü üzere İstanbul'un cuma tekkeleri 13 tarikata mensub 65 tekkedir.

CUMBA — Cumba denilen çıkıntılar evlerin cephesinde çok eski zamanlardan beri yer almıştır. İstanbul'un yapılarına da yüzyıllarca evvel girmiştir. Daha şehir, surların dar çemberi içinde sıkışıp kaldığı devirlerde Romalıların binalarında, Osmanlı Türklerinin

sokaklara gölge ve serinlik bırakan geniş saçaklı evlerinde, cumbanın yapının yüzünde yer aldığı görülür. Profesör Celâl Esad Arseven «Türk Sanatı Tarihi» adlı büyük kitabında Anadolu, Rumeli ve İstanbul'daki Türk evlerindeki cumbalara ait geniş bilgiler vermektedir. Profesöre göre zemin katı üstündeki birinci kat, çıkma kirişlere cumba şeklinde istinad ettirilmiş, bazı evlerde ise ayrıca dıştan eli böğründe denilen desteklerle tutturulmuştur. Bizanslılardan kalma yapılarda ise taşlarla dirsek bindirmeleriyle bu kat dışarı taşırılmıştır. İkinci katta birinci katın inşaat şakuli dışına çıkararak cumba şeklini alır; bu da hariçten dirseklere istinat ettirilirdi. Bu tarz yapıda, binanın alt katları, kış aylarında havanın yağış ve saire gibi muhtelif dış tesirlerinden korunmuş olurdu. Mahdud bir sahayı işgal eden evin yapısı da bu suretle içten birinci katta ve yukarı katta yer kazanılmak suretiyle genişletilmiş olunurdu. Yalnız bu cumbalar zaten geniş olmayan şehrin sokaklarını bir de üstünden kapatıp bastırıyordu. Arseven Türk Sanatı Tarihinde, «İstanbul'da bazı dar-

Cumbalı Ev.
(Resim : Anonim)

Cumbalı ahşab evler
(Resim : C. Biseo'dan Nezih eli ile)

ca sokaklar vardı ki, cumbalarda oturanlar karşıki evden çubuğunu yakacak kadar birbirine yakın bulunur ve bu cumbalar sokağın üstünde âdeta bir kemer teşkil ederlerdi» diyor.

Binaların bu esas çıkmalardan başka, bilhassa büyük zelzeleden sonra şehirde revaç bulan ahşap ev inşaatında, ayrıca bir pencerelik bir yere hasr edilmiş, değişik şekillerde cumbalar da yapılmağa başlanmıştı. İstanbul'un son yarım asır evveline ait günlerden artık hikâyeleri kalmış bu tarz cumbalar biraz da o devirlerde kadınların hayatlarının evde ve örtülü geçmesinden ve dışarıyı daha rahat görebilme ihtiyacının doğurduğu şeylerdendi.

Bunlar ekseriyetle pencerelerden birinin çerçevesine tutturulan tahta bir mesnedin üç tarafı kafesle kapatılmak suretiyle yapılırdı. Bu cumba evin çocuğuyla kadının müştereken istifade ettiği bir yerdi. Çocuğun gününü geçirdiği aynı zamanda hava aldığı bir yer olmakla beraber aynı zamanda evin genç ka-

dını da, hafifçe tutturulmuş gür saçlarını örtmeden. tiril tiril beyaz patiska örtülü köşe minderlerinden çıplak dizleri üzerine uzanarak sokağı rahatça seyrederdi. Günün her saatinde, birbirinden değişik sesleri duyulan satıcılardan evvelâ cumbadan seslenilerek alış veriş edilirdi. Çok uçuk mavi bir tül içinden akan İstanbul'un sabah güneşinin aydınlıklariyle parıldayan sokağın kaldırımları üzerinden geçen sütçünün, ekmekçinin, zerzevatçının seslerine bir kere de cumbadan bakılır, sonra ahretlik sokak kapısına gönderilirdi.

Evin uygun bir bahçesi yoksa, çocuk mektebe gidinceye kadar, onun için en müsait köşe cumba idi, mamasını orada yer, bebekleriyle orada oynardı. Boy atınca da kafesin hizasından sokağı seyreder, mahallenin hayatını görür, sonradan karışacağı semtin yaşayış âhengi içine âdeta evvelâ oradan bakmış olurdu.

Eski dar sokaklı ahşap İstanbul'un yangın âfetlerinde bu cumbalar, geniş saçaklarla beraber, ateşin kolayca sirâyeti ile yayılmasına sebep olurdu ki tarih kaynaklarımızda büyük yangınlardan bahsedilirken bu husus dâima belirtilmişdir.

Saadi Nazım NİRVEN

CUMBADAN RUMBAYA — Peyâmi Safâ'nın Server Bedî müstear adı ile yazdığı bir roman, 1936 da Kanaat Kitabevi tarafından basılmış ve neşredilmişdir. İstanbul'un kenar bir semtinde doğmuş ve yetişmiş orta halli bir aileye mensub gaayetle güzel bir kızın mâcerâlı aşk hikâyesidir. Güzel, bilhassa kendine has çizgileriyle gaayetle güzel, iyi kalbli, bıçkın bir delikanlı kadar cesur fakat câhil bir kızın, Cemile'nin uzakdan hayran olduğu Taksim sosyetesine güzelliği sâyesinde kolayca girebilme fırsatını bulduğu halde, samimîyetsizlik üzerine kurulmuş o muhite intibak edemeyişi, hattâ etmeyişi, yetişdiği âleme sadık kalışı bu romanın ana çizgisi olmuşdur.

«Cumba» Cemile'nin semti Karagümrük, «Rumba», Beyoğlu - Taksim, oralardaki yeni kibarlar yaşayışıdır; ve romanın daha ilk sayfalarında Karagümrük sokaklarında «Ahterlerin küçük oğlu Şefik» bir şarkı söyler:

Ol bir salon gelini
Koy kalbime elini
Kıvır ince belini
Kalblere vur bir zımba
Rumba da rumba, rumba!

«Ne de güzel sesi vardır piçin!». Roman Karagümrüğün tasviri ile başlar, dekorları da, insanları da doğru çizgileri, renkleri, hareketleri ve sesleri ile muvaffakiyetli anlatılmışdır. Sonra iç içe vak'alar, usta kalemin sü-

Cumbadan Rumbaya filminde Çolpan İlhan ve Efgan Efekan.
(Resim : Sabiha Bozcalı)

rükleyici câzibesinde devam ederek, dâimâ temiz, afif kalmış Cemile'nin hayatı tatlıya bağlanır, cahil, bıçkın meşreb, haşarı güzel kız kendi âleminin delikanlısı Selim'le evlenir.

Cemile, Selim, zengin tüccar ve âlîcenab âşık Tahsin Bey mükemmel işlenmiş tiplerdir.

«Cumbadan Rumbaya» bir And Film kordelâsı olarak beyaz perdeye de aksettirilmişdir; filmin senaryosunu Turgud Demirağ hazırlamış, rejisörlüğünü de kendisi yapmışdır; yerli filmlerin en başarılı, en güzellerinden biridir, Karagümrüklü Cemile'yi filmde seçkin karakter artisti Çolpan İlhan canlandırmışdır, sanatkâr fizik yapısı ile de romanda tasvir edilen kıza o kadar benzemektedir ki roman 1939 dan evvel yazılmış olmasaydı Peyâmi Safâ'nın Cemile portresini çizerken Çolpan'dan mülhem olmuşdur denilebilirdi. Figüranlarına varınca aksamıyan bu güzel filmde Efgan Efekan «Selim», Kadriye Tuna Cemile'nin annesi «Asiye Hanım», Mürüvvet Sim «Şâhende Teyze», Vahyi Öz de «Tahsin Bey» rollerini kudretle oynamışlardır.

1963 yılında bir reklâm şirketi de İstanbul Radyosunda «Cumbadan Rumbaya» adı ile neşriyata başlamış bulunuyordu.

Hikmet Şinasi ÖNOL

CUMHURİYET ÂBİDESİ — (B.: Taksim Cumhuriyet Âbidesi).

CUMHURİYET CADDESİ — Beyoğlu ilçesinin Taksim nâhiyesinin Şehitmuhtar, Kocatepe, İnönü, Gümüşsuyu, Harbiye ve Şişli'nin Pangaltı mahallelerinin müşterek bir yoludur; Cumhuriyet Meydanı ile Vâlikonağı ve Halâskârgazi Caddeleri kavuşağı arasında uzanır, yani Taksim ile Harbiye arasında ana caddedir; Askerocağı Caddesi, Şehit Muhtar Bey Caddesi, Tarlabaşı Caddesi, Lamartin Caddesi, Aydede Caddesi, Receb Paşa Caddesi, Topçu Caddesi, Abdülhakhamid Caddesi, Yedikuyular Caddesi, Elmadağı Caddesi, Nisbet Sokağı, Üftâde Sokağı, Fransız Hastahânesi Sokağı, Selbaşı, Babil Sokağı, Cebeltopu Sokağı ve Meyve Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, 18 ve 19 numaralı paftalar).

Büyük şehrin en geniş yollarından biridir; caddenin iki yanında asfalt döşenmiş geniş yaya kaldırımı, ortasında da ağaçlandırılmış bir kaldırım uzanır. Eskiden çift hat tramvay geçmekde idi; tramvaylar seferden kaldırılmış, 1963 de rayları cadde üstünde durmakta idi, ki bu caddeden Kurtuluş'u, Şişli'yi, Nişantaşı'nı (Maçka'yı) ve Harbiye'yi Taksim'e, Tünel'e ve nefsi İstanbul tarafına bağlayan tramvaylar geçerdi.

Taksim'den Harbiye'ye doğru giderken, en eskisi yüz senelik eski binâlar sol kolda görülür; hâlen onların arasına ve sağ koldaki sâhaya şeddâdî binâlar yapılmış bulunmaktadır.

Cadde sağ kolda büyük «Taksim Gezisi» sâhası ile başlar; gezinin yeri meşhur «Taksim Kışlası» ve «Sürp Agob Ermeni Mezarlığı» idi. (B.: Taksim Kışlası; Sürp Agob Mezarlığı); hâlen muazzam binâlar ile dolmuş karşı sol taraf ise kışlanın tâlimhâne meydanıydı (B: Tâlimhâne Meydanı).

Bu satırların yazıldığı sırada Cumhuriyet Caddesi üzerinde bulunan kayde değer resmî ve hususî binâ ve müesseseler şunlardır:

İstanbul Radyo Evi, İstanbul Basın - Yayın Müdürlüğü, Yüksek Öğretim İstanbul Yurdlar Müdürlüğü, Harbiye Öğrenci Yurdu, İsviçre Konsolosluğu, Hindistan Haberler Servisi Bürosu, Notre-Dame de Sion Fransız Kız Lisesi, Amerikan Kütübhânesi, Sürp Agob Ermeni Hastahânesi, İstanbul Hilton Oteli, Divan Oteli. Tamek Konservecilik Müessesesi, Schell Company Müessesesi, Taksim Belediye Gazinosu, Eski tarihî Harbiye Mektebi.

Büyük ve çoğu pek mükellef mağaza ve ticârethâneleri ismen kayde lüzum görmedik:

2 oto ve lâstik mağazası, 3 oto-motor ve aksâmı mağazası, 8 otomobil ve lâstik mağazası, 1 oto-traktör mağazası, 2 halı mağazası, 1 mozaik döşemeci, 2 oto yedek parçacısı, 1 oto mağazası (Mehmed Alemdar), 1 elektrik - buz dolabı mağazası, 5 mobilya mağazası, Cav bisikletleri mağazası (B.: Cav), 1 züccâcî eşyâ mağazası, 2 eczâhâne, 2 muhallebici, 2 bakkal, 1 Tekel bâyii, 1 yorgancı ve Şan Sineması.

Seyahat, hava ve deniz yolları acentaları da hemen bu cadde üstünde toplanmış gibidir: Türk Hava Yolları, Air France, Narvast Turist, Antaş Seyahat, Cunard Line, Ekvator Seyahat, Lutf Hansa, İsrail Hava Yolları, Suis Air, Olimpic Hava Yolları, Sabena

Hava Yolları, Pan American Hava Yolları, Sas Hava Yolları, «B.O.A.» ve «B.E.A.» ve «M.E.A.» Hava Yolları, Wagon-Lit Cook (1963, Mayıs).

Hakkı GÖKTÜRK

CUMHURİYET CAMİİ — Maltepededir; metrûk bir Rum ortodoks kilisesi iken (Ayios Nikolaos Kilisesi) 1925 de Heyeti Vekîle kararı ile camie tahvil edilmişdir. Mustatil plânlı kâgir bir yapı olup ahşab çatısı iki sıra üzerine dörderden sekiz ahşap sütun üzerine oturtulmuşdur, zemini tahta döşelidir. Camie tahvilinden sonra ihdas edilmiş üst kadınlar mahfiline yine sonradan konma ahşab merdivenle çıkılır; avlusuna da abdest muslukları konmuşdur; İkinci Cihan Harbinde yedi sene kadar askerî depo olarak kullanılmış, 1947 de yine cami olarak ibâdete açılmışdır. Ahşab eski çan kulesi durmakta idi .1948).

Hakkı GÖKTÜRK

CUMHURİYET GAZETESİ — İstanbulun büyük gazetelerinden biri; ilk nüshası 7 Mayıs 1924 de çıkmış, inkıtasız devam ile 1963 de kırkıncı yılını idrâk etmiş ve 8 Mayıs 1963 çarşamba günü çıkan 13921 numaralı nüshasını, Türk toplum hayatındaki bu hizmet yıllarının hâtırasına tahsis etmişdir; Cumhuriyet Gazetesi Türkiye Cumhuriyeti ile hemen yaşıd gibidir; kırk yıl içinde, taşıdığı ismin mânasına sâdık kalarak, Türk basınında inkılâbın dâima en ön safında bulunmuş, bilhassa gericiliğe, irticâa karşı mücadele etmiş, devir devir, nesil nesil sanat, fikir ve politika hayatının en seçkin kalemleri bu gazetenin yazı âilesi içinde bulunmuşdur. Her gün yüzbinlerce nüsha basan avam gazetesi olmaya, Türk münevverlerinin güvenini kazanmış bir gazete olarak kalmayı tercih etmişdir.

Kurucusu, devrinin ünlü gazeteci ve siyâset adamlarından Yunus Nâdi Beydir (B.: Abalıoğlu Yunus Nâdi); ölünceye kadar da gazetesinin başmuharrirliğini yapmışdır.

7 Mayıs 1924 tarihli ilk nüshasında gazetesini Türkiye halkına takdim eden Yunus Nâdi şunları söylüyor:

«Bugün ilk nüshasını neşre muvaffak olduğumuz Cumhuriyet, karilere kendi kendisini tanıtmaya kâfi ise de, gazetemizin gaye, şekil ve mesleğine ait bir iki kelime ilâvesini faydadan hâli bulmadık.

«Cumhuriyet» in siyasî programı ismin de mündemiç ve onu neşredenlerin siyasî hayatları ile muayyendir.

«Cumhuriyet, Türkiye'de cidaller neticesinde istihsal edilmiş bir zarurettir.

«Cumhuriyet memlekete mal olmuş bir fikirdir. Biz onun mümessil ve müdafiiyiz... Açık ve kat'î olarak söyleriz ki gazetemiz ne hükûmet gazetesi, ne bir fırka gazetesidir. «Cumhuriyet» sadece Cumhuriyetin, daha ilmî ve şâmil ifadesiyle demokrasinin müdafiidir. Cumhuriyet ve demokrasi fikir ve esaslarını ihlâl eden, yıkan ve yıkmaya çalışan bir kuvvetle mücadele edecektir. Memlekette her mânasiyle hakikî bir demokrasi ve hakikî bir Cumhuriyet tesisi için gazetemiz bütün varlığiyle çalışacaktır. Memlekette halkın, halk tarafından, halk için idaresi bizim mefkûremizdir ve biz yalnız bu mefkûrenin esiriyiz. Başka hiç bir kuvvetin değil.»

Yunus Nâdi, Cumhuriyet Gazetesi on yaşına basdığı gün de şu başmakaleyi yazmışdı:

«Cumhuriyet rejiminin bütün milletçe büyük şevkler ve heyecanlarla kutladığımız onuncu yıldönümünden sonra işte «Cumhuriyet» gazetesinin de onuncu yıldönümüne sıra gelmiş bulunuyor. Dün denilecek kadar yakın bir tarih bizim hayatımızda da on senesini doldurmuş demek. Bu on senenin Türk milleti hesabına asırlara sığmıyacak büyük inkılâplarla dolu olduğunu bir daha kendimiz de şaşarak sevinç ve iftiharla hatırlamaya vesile bulmuş oluyoruz.

«Asıl Cumhuriyet Türkiyeye Anadolu ufuklarında doğduğu gibi bizim «Cumhuriyet» te İstanbula Anadolu'dan geldi. Oldum olasıya gazeteci olan onun sahip ve muharriri, Mütarekenin kara günlerinde nakli kabil matbaa levazımına dağı taşı aşırarak Anadolunun millî cidal merkezine gitmişti. Oradan buraya Cumhuriyetle döndü. Yenigün «Cumhuriyet» doğurmuştu.

«Ogün bugün bu yeni sahifenin başında millî meselelerimizi takip ediyor ve Yüksek Cumhuriyet rejimimize lâyık bir müessese olmaya çalışıyoruz. Biz iyiyi, güzeli ve yükseği takdir eden büyük milletimizin mütemadiyen muhatabı olduğumuz çok kıymetli teveccühleriyle bütün müşkülâtı muvaffakiyetle

جمهوريت

والی راشد بکك ایشدن ال چکدیریلدی

فتحی بکك حرکتی

«بروسه» مزك خلاص بولديغی سوينجلی كون

زراعته ياردیم

Cumhuriyet Gazetesinin 11 Eylül 1924 tarihli nüshası; Bursa'nın kurtuluş gününde.

yenerek yürüdük. Büyük milletimizin yüksek teveccühü sayesinde «Cumhuriyet» matbaa, gazetesi bugün dünyanın emsali müesseseleri arasında yüz akhğiyle mevki alabilecek mükemmel bir müessese olmuştur. Bundan dolayı milletimize en yürekten gelme teşekkürlerimizi sunmayı ilk vazife biliyoruz.

«Gazetemizin on senelik hayatı onun Cumhuriyet rejimi içinde ilânihaye inkişafa namzet millî Türk hayatiyle beraber devam edecek müstakbel hayatının bir delili gibi alınabilir. «Cumhuriyet» büyük Türk milletinin efkârına tercümanlık etmek vazifesinde kendisine hakkın, hakikatin müdafaasını ve terakkinin de kayıtsız şartsız iltizamını şiar edinmiştir. Gazetemiz şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra milletin takdir ve tenkidine her gün yeni sahifeler arzedecek olan bütün hayatında da kendisine daima o şiarı rehber edinerek yürüyecektir.

«Meslek olarak adımız üstünde Cumhuriyetçiyiz. Türk milletinin kazanılan istikbali ve istiklâli gibi ebedî istikbalinin de ancak bu temele dayanabileceğine kaniiz. Bu ise derin ve yüksek olduğu kadar basit ve kolay bir iştir: Sadece Türk milletinin kendi mukadderatına kendisinin hâkim olması işi. Memleketi izmihlâl uçurumundan çekip çıkaran bu düstur ortaya bir Türk halk devleti koydu. Bizim Cumhuriyetçiliğimiz hakikaten halkçılıkla tebarüz etmektedir. Halkın şuuru ise ortaya membaı hep kendisinde bulunan bir devlet otoritesi koymuştur. Biz devleti millî menfaatlerin baş düşünücüsü en yüksek, millet müessesi biliyoruz. Nihayet, o, milletin kendisinden başka bir şey değildir.

«Cumhuriyet rejimi Türk kadınına asırlardanberi haksız ve yersiz olarak mahrum edildiği hürriyet hakkını iade ederek onun Türk erkeğiyle beraberliğini ilân etmiştir. Gazetemiz büyük milletimizin bütünlüğüne ait bu yüksek kararın hakikat sahasındaki kıymetini tecelli ettirmek üzere güzel ve imanlı teşebbüsler aldı ve Türk kadınının bütün yeryüzündeki en ileri hemşirelerinden geri kalır hiç bir yeri olmadığını ispat etti. Türk kızının dünya güzellik kıraliçesi seçimini hepimiz hâlâ iftiharla hatırlarız.

«Çocuklarımız ve gençlerimiz en canlı mevzuumuz, en heyecanlı meşgalemizdir. Milletin istikbali demek olan yeni nesiller üzerinde titredik, titriyoruz ve titriyeceğiz.

«Büyük Türk milletinin lâyık olduğu büyük yarınlara hep daha muvaffak ve daha kuvvetli yetişmesi Gazi'nin çizdiği büyük ve ana yoldur. «Cumhuriyet» gazetesi milletle beraber yaşayıp gidecek bir müessese olarak işte hem o yolun yolcusu hem de iktidar ve imkânının bütün heyecaniyle meşale tutucusudur. Bu dünyada bizi yıldırabilecek hiç bir zorluk yoktur. Bütün müşküllerimize rağmen

TEKNİK ÜNİVERSİTE
31 Ağustosta başlıyor.
GÜVEN DERSHANESİ

Cumhuriyet

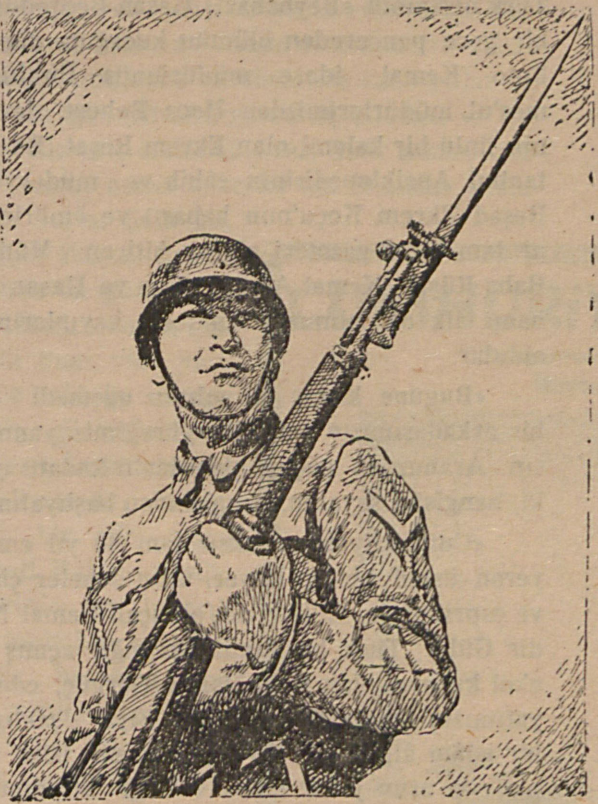
KURUCUSU: YUNUS NADİ

40 yıl sayı 14035 — Cuma 30 Ağustos 1963

GÜNLÜK

30 Ağustos'un 41. Yıldönümünü Kutluyoruz

Genel Kurmay Başkanının CUMHURİYET'e demeci

Gürsel «Cumhuriyet» e 30 Ağustos hâtıralarını anlattı

"Yunanlılar Bursayı ateşe vererek şehri terketmişti,,

Cumhuriyet Gazetesinin 30 Ağustos 1963 tarihli nüshası; Büyük taarruzun 41 inci yıldönümünde.

halden memnun ve istikbalden eminiz.» (Yunus Nâdi).

Gazetenin kurucusu Yunus Nâdi 1945 de tedâvi için gittiği İsviçre'de vefât etti; gazetesi müessese şahsiyeti ile yerleşmişdi; oğulları Nâdir Nâdi ve Doğan Nâdi de bu müesseseyi aksatmadan yürütecek çağda ve liyakatde idiler. Bu büyük günlük gazete son onsekiz yıldanberi de iki kardeşin ve onların dirâyetle seçdikleri iş arkadaşları elinde gelişdi. Gazetenin kırkıncı yılını idrâki münâsebeti ile Falih Rıfkı Atay (B.: Atay, Falih Rıfkı) şu satırları yazıyor:

«Rahmetli dostum Yunus Nâdi, Ankarada ihtilâl devrinin yenilmez güçlükleri için de «Yenigün» gazetesini kurarak Anadoluya ilk defa İstanbul milliyetçilerinin sesini götürmüştür.

«Zaferden sonra, hemen hemen aynı güçlükler içinde «Cumhuriyet» gazetesini kurarak İstanbul'a ilk defa Ankara devrimlerinin sesini getirmiştir.

«Ölünceye kadar ideallerine bağlı kalan ve onlardan hiç bir zaman fedakârlık etmeyi düşünmiyen bir dâva adamı idi.

«Cumhuriyet gazetesi İstanbul'da uzun müddet Cumhuriyet rejiminin tek savaşçısı olarak kalmıştır.

«Atatürk, Yunus Nâdi'yi en yakınları arasında tutar ve severdi. Gazetesini kendi gazetesi sayardı.

«Ona, oğulları kendi yolundan ayrılmıyan ve bu yönde bizlere kendisini aratmıyan bir baba olmak bahtiyarlığı da nasip olmuştur.» (F. R. Atay).

Yıllarca Cumhuriyet gazetesinin yazı işleri müdürülüğünü ve gazeteden 1963 yılı Nisan ortalarında ayrılan Cevad Fehmi Başkut da (B.: Başkut, Cevad Fehmi) yine kırkıncı yıl münâsebeti ile şunları yazıyor:

«Bir Türk gazetesi için 40 yıl en uzun mesafelerden biridir. Hele bu mesafeyi en inanılır ve ciddî gazete olarak, vasıflarından ve prensiplerinden hiç bir şey kaybetmeden aşmak, fazlasiyle dikkat çekici bir neticedir. Dün olduğu gibi bugün de okuyucu, bir degil, müteaddit gazeteye göz gezdirmekte, bazan bunlarda (Cumhuriyet) de olmıyan haberler görmekte. fakat bu haberleri daima şüphe ile karşılamaktadır.

— Cumhuriyet yazmadıkça inanma! sözü Türk okuyucusunun zihnine yerleşmiş kesin bir kanaat olarak sürüp gitmektedir.

«40 yıllık bir çalışmanın mahsulü olan bu inanış, zihinlere kolayca yerleştirilmiş de-

ğildir. Cumhuriyet ilk tesis gününden itibaren sansasyondan kaçınmış, haberleri oldukları gibi, ehemmiyetlerini mübalâğalandırmadan, büyültmeden, şişirmeden neşretmiş, sun'î bir heyecan yaratmayı en zararlı bir davranış olarak karşılamıştır. Her haberi mutlaka ölçüp tartmış, şayiaları membalarına kadar gidip tahkik etmeden ve doğruluğuna inanmadan sütunlarına geçirmemiştir.

«Bir taraftan bütün azmi ve bütün ciddiyetiyle bu yolda yürürken aynı zamanda bir fikir gazetesi olmak vasfını da bir gün olsun kaybetmemiş, memleketin en iyi kalemleri onun sütunlarında yer almışlardır. Hemen hemen bütün büyük politikacılar, tanınmış devlet adamları kısa veya uzun süreler Cumhuriyet muharrirliği yapmışlardır.

«Cumhuriyet, arkada bıraktığı 40 yıl içinde Atatürkçülüğü değişmez en önemli prensip olarak daima el üstünde taşımış, bunu yaymak, kökleştirmek uğrunda büyük gayretler harcamıştır. Gazetemiz ayrıca millî menfaatlerin hırçın bir savaşçısı olarak her zaman en önde yer almış, gericiliğin, cehlin, kara taassubun amansız düşmanı sıfatiyle sürekli mücadeleler yapmıştır.

«Ciddiyeti, ağır başlılığı onu hiçbir zaman muhafazakâr bir gazete hüviyetine büründürmemiştir. Türk basın tarihine geçen birçok yenilikler evvelâ Cumhuriyet sayfalarında yer almıştır.

«İşte bütün bu vasıflariyle Cumhuriyet bundan 40 yıl önce 6.000 - 7.000 tirajla yayın hayatına atılmışken 100.000 tiraja yükselmiş, memlekette iş adamının, subayın, öğretmenin, mühendisin, avukatın, bir kelime ile söylemek icap ederse aydın vatandaşın gazetesi olmuştur» (C. F. Başkut).

Gazete, kırkıncı yılını idrâk ettiği gün, 8 Mayıs 1963 tarihli nushasında «40 yıl içinde kaybettiklerimiz» başlığı altında, muhakkak ki hiç bir gazetenin gösteremediği kadirşinaslık eseri şu hâtıra satırlarını neşretmiştir:

«Bu sevinçli günümüzde aramızdan ebediyen ayrılmış olanların, çatımız altındaki ve sütunlarımız arasındaki boşluğu içimize hüzün veriyor.

«Bu gazeteyi kuran ve onu en sağlam temeller üzerine bir âbide gibi inşa eden rahmetli üstadımız Yunus Nadi, eserinin zaferini gördükten sonra, Cumhuriyet 22 yaşında iken aramızdan ve başımızdan ayrıldı...

«Mükemmel bir gazeteci olduğu kadar sevilmiş bir kaleme de sahip bulunan ilk mes'ul müdürümüz Mehmet Agâh, edebî hayatının son şualarını Cumhuriyet sütunlarında veren büyük edip Cenab Şahabeddin, Türk edebiyat tarihinin ünlü ismi Ahmed Rasim, Türk basınının «Beybabası» Hasan Bedreddin, bir gece pencereden ölümün kucağına düşen Foto Kemal, idare müdürümüz İbrahim, mes'ul müdürlerimizden Hoca Behçet, devrinin ünlü bir kalemi olan Ekrem Reşat (Bu İstanbul Ansiklopedisinin sâhib ve müdevvini Reşad Ekrem Koçu'nun babası) ve ömürlerini tam birer gazeteci olarak bitiren Münir, Baba Rüştü, Kemal Ahmet, Sırrı ve Hasan İlhami, ilk on yılımızın içindeki kayıplarımız oldular.

«Bugüne kadar bir yılımız geçmedi ki, bir arkadaşımızın acısı ile yüreğimiz yanmasın. Aramızdan göçüp gidenler o kadar çok ki, hangisini sayalım, hangisinden başlıyalım...

«Cumhuriyete aralıksız tam 30 yıl emek veren üstad Abidin Daver, uzun seneler çizgi ve esprileriyle millete neş'e saçan Cemal Nadir Güler, Türk basınında bir çığır açmış ve ekol kurmuş olan Foto Namık Görgüç, edebiyatımızın büyük üstadı Halit Ziya Uşaklıgil, bir islâm âlimi olarak ölümsüz bir isim yapan ve uzun yıllar emek verdiği «Cumhuriyet» e ciltler dolusu yazı yazan Ömer Rıza Doğrul, senelerce günlük fıkraları, hikâye ve romanları ile bu gazeteye hizmet eden namlı yazar Ercüment Ekrem Talû, gerek yazı işleri müdürü ve gerekse memleket hikâyeleri ile «Cumhuriyet» e pek büyük emeği geçen Feridun Osman Menteşeoğlu, bugünkü arşiv ve kütüphanemizin kurucusu ve Babıâli'nin en renkli bir siması olan Vartan (efendi) Tomasyon, yıllar boyu bu gazeteye imzasını koyan mes'ul müdürümüz Hikmet Münif Ülgen, ilerlemiş bir yaşında bir otomobilin tekerlekleri altında canveren, Türk basınında ilk istihbarat şefi Fuat Duyar, «Siyasi İcmal» sütununda seneler senesi her gün «Cumhuriyet» okuyucularının karşısına çıkan Muharrem Feyzi Togay, oğlu ile eşinin intihar ettikleri odada bir aile faciasının son kahramanı olarak hayatına son veren Kemal Ragıp, tarihî konulardaki nefis yazıları ile uzun yıllar

«Cumhuriyet» okuyucularını sürükleyen M. Turhan Tan (Samih Fethi), gazetemize en güzel eserlerini veren kıymetli edipler Hüseyin Rahmi, Mahmut Yesari ve Aka Gündüz ile ayni zamanda uzun bir süre çatımız altında bilfiil çalışan Peyami Safa, senelerce «Cumhuriyet» in belli başlı kalemşörleri arasında yer alan Yusuf Osman Bükülmez, menhus bir hastalığın pek genç bir yaşta aramızdan aldığı ticaret sahasının başarılı muhabiri Faik Güneri, muhasebe servisimizin uzun yıllar temel direği vazifesini gören üç çalışkan ve değerli idareci; Mahmut Uras, Sadi Ersan, Lütfü Tamur, haricî haberler servisimizin emektarı Süren Şamlıgil, «Gâyei Zalim» imzası altında en güzel yazı örneklerini veren Hüseyin Suat, yurt yazılarile olduğu kadar Türk güreş tarihine ait seri halindeki makalelerile de unutulmaz bir isim yapan İsmail Habip Sevük, devrinin en başarılı bir muhabiri olup, talihsiz hayatına elîm bir şekilde son veren M. Selim Tura, ömrünün sonuna kadar yıllar boyu matbaa müdürlüğü vazifesini başarı ile yürüten Bali Tekin, gazetemize küçük bir kütüphaneyi kapsayacak ölçüde roman ve hikâye tercüme eden Ömer Fehmi (Başkut), «Cumhuriyet» adına bütün yurdu adım adım dolaşan umum Anadolu muhabirimiz Ali Fuat, en güzel makalelerini bu sütunlar arasında neşreden değerli muharrir ve Bakan Hasan Âli Yücel, üstat bir kaleme sahip bulunan Ağaoğlu Ahmet, nev'i şahsına münhasır fıkraları ile devrinin en sevilen bir kalemi olan Agâh İzzet, çok uzun yıllar musahhih olarak çalıştığı «Cumhuriyet» teki başarılı hayatını veznedar olarak tamamladıktan sonra hayata gözlerini yuman İ. Nami Köroğlu, yine bu gazeteye musahhih olarak hizmet eden romancı Selâhattin Enis (Atabeyoğlu), mesleğinin cidden büyük bir ustası olan sermürettip Selim Tanyeli, 70 yıllık ömrünün 50 yılını mesleğine vakfeden emektar mürettibimiz Hamdi (Baba) Vuruşkaner, yine bir diğer emektar mürettibimiz İhsan Usta ile uzun yıllar bu çatı altında çalışan oğlu Linotip operatörü Hüsnü Seçkiner,

Cumhuriyet Gazinosunun Striptiz Artisti Himalaya için verdiği ilân.
(Resim : S. Bozcalı)

emektar ambar muhasibimiz Şefkati...

«Ve daha dün denilecek bir mâzide aramızdan ayrılan spor âlemimizin unutulmaz şampiyonu Ömer Besim Koşalay, matbaa müdürümüz ve eski gazeteci Talât Mithat Hemşeri, kıymetli yazı işleri müdürümüz Nazım Ulusay, gazetemize ciltler dolusu telif - tercüme yazılar yazan Tevfik Sadullah (M. Kenan Kan), fecî bir otomobil kazasında kaybettiğimiz Ankara Foto Muhabirimiz Necati Andiç, santral memuru Ferhat Şengil, pek genç yaşta kaybettiğimiz üç makinecimiz Yılmaz Bozok, Mehmet Mengeneli, Ali Etik ve posta servisimizden İsmail Tokar ile Hüseyin Karanfil ve ilk sayılarından itibaren ömrünün sonuna kadar tam 36 yıl bu gazeteyi bütün yurda tevzi eden Mehmet (Ağabey) Ünal...

«Onları 40 ıncı yıla girerken bir kere daha bütün kalbimizle anıyor ve aziz hâtıraları önünde tâzimle eğiliyoruz».

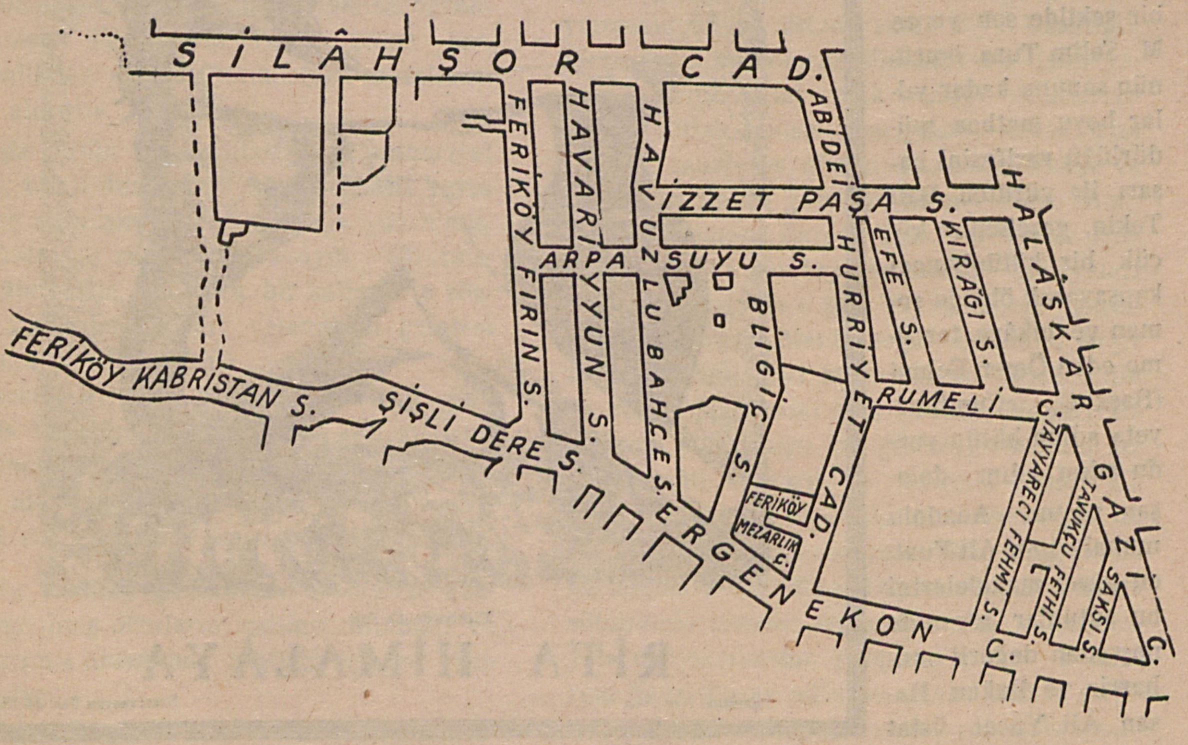
CUMHURİYET GAZİNOSU VE PAVİYONU — Beyoğlu'nda Tepebaşı'nda İstanbul'un şöhretli gece eğlence yerlerinden; sahnede kendilerine has cilve ile soyunarak vücudlarını serâpâ uryan teşhir ederek geçinen ve «Striptiz yıldızı» denilen güzel veya güzelce kadınların bu mârifeti İstanbul'da ilk defa gösterdikleri bir yerdir, ki Cumhuriyet Gazinosu ve Paviyonunun Lady Chinchilla ve Himalaya gibi yabancı çıplak yosmalar için günlük gazetelere verdiği gaayetle büyük ilânlar sık sık görülür.

Bu müessesenin tarihçesinin tesbiti için idarecilerine gönderdiğimiz bir mektup her neden ise cevabsız kalmış, muhabirimiz de hoş karşılanmamışdır. Bu şehir kütüğünde bu satırlarla yetinildi. Bir büyük şehrin günlük hayatında muhakkak ki yeri küçümsenmiyecek «neş'e tahsil edilen» müesseselerdendir.

CUMHURİYET SOKAĞI — Bakırköyünün sokaklarından; Fişenkhâne Caddesi ile Gencler Sokağı arasında uzanır, Yakut Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir, Fadıl Paşa Sokağı ile de kavuşağı vardır. İki araba geçebilecek genişlikde asfalt yoldur; kapu numaraları 1-23 ve 2-30 olup, binâlar umumiyetle beton yapı ev ve apartımanlardır; içlerinde iki üç tâne de ahşab ev görülür. Bu sokakda bir de Hahambaşılığa bağlı bir mûsevi ibâdet evi vardır (nisan 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CUMHURİYET MAHALLESİ — Şişlinin mahallelerinden; Şişli, Meşrutiyet, Bozkurt, Paşa, Duâtepe ve Gazi Halâskâr mahalleleri ile çevrilmişdir. Sınır yolları şunlar: İzzetpaşa Sokağının bir kısmı ve Silâhşor Cadde-

Cumhuriyet Mahallesi
(1934 Belediye Şehir Rehberinden)

si (Meşrutiyet Mahallesi ile); Halâskâr Gazi Caddesi (Gazi Halâskâr ve Şişli Mahalleleri ile); Ergenekon Caddesinin bir kısmı (Bozkurt Mahallesi ile); Ergeneron Caddesinin geri kalan kısmı ile Şişli Deresi Sokağı (Duâtepe Mahallesi ile); Feriköy Kabristanı Sokağı (Paşa Mahallesi ile). İç sokakları şunlardır: Saksı Sokağı, Tavukcu Fethi Sokağı, Tayyareci Fehmi Sokağı, Rumeli Caddesinin bir kısmı, Kırağı Sokağının bir kısmı, Efe Sokağı, Âbidei Hürriyet Caddesinin bir kısmı, Feriköy Mezarlık Çıkmazı, Bilgiç Sokağı, Havuzlubağçe Sokağı, İzzet Paşa Sokağının bir kısmı, Arpasuyu Sokağı, Havariyun Sokağının bir kısmı, Feriköy Fırını Sokağının bir kısmı.

Cumhuriyet Mahallesinde 243 ev, 168 apartıman, 25 gecekondu, 212 dükkân, 13 arsa, 6 bağçe, 15 gazino, 32 fabrika, 1 börekci simitci fırını, 3 eczâhâne, 1 pastahâne, 1 pasaj, 1 işhanı, 1 matbaa, 6 okul, 1 banka şubesi, 1 P.T.T. şûbesi 1 sinagog, 1 mezarlık, 1 mâliye şûbesi, ve birer emniyet âmirliği, mal müdürlüğü, vergi dâresi vardır. Vog-Bali Çorab Fabrikası, Nestle Çikolata Fabrikası, Melba Bisküi Fabrikası bu mahalledeki fabrikalar arasındadır; mahallenin nüfusu 3500 erkek ve 3000 kadın olmak üzere 6500 kişidir (nisan 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CUMHURİYET MEYDANI — (B.: Taksim Meydanı).

CURA — Yalın ayak yarı çıplak hâneber duş pırpırlar arasında: «içilen cıgaranın bitimine yakın son bir iki nefeslik yeri»; meselâ pırpırı mürâhik oğlan cıgara içen benzeri bir adama yalvarır:

— Curayı bana ver be ağabey!..

Mustafa Cura
(Resim : S. Bozcalı)

— Ulan yeter be babacığım, curayı bana bırak be!..

* İki hâneberduş konuşur:

— Ne oldu senin aynalı curacın?

— Bandırmalı mı?.. Keskin Ali domuzu kandırıp aldı yanına, sarıkızla mastor..

Halk ağzı argoda da buna benzer bir isim vardır, artık içilmeyip de yere yahud tablaya atılan cıgaraya «İzmarit» denilir; şu fark ile ki «İzmarit», pırpırılar ağzındaki «cura» hâline gelmemiş, daha hayli içilecek yeri olan cıgara da olabilir, hattâ ekseriyâ o haldedir.

Bibl. : F. Devellioğlu, Türk Argosu.

CURA (Mustafa) — 1945 de Rumeli Kavağı Köyünde bir balıkcı, ve bilhassa pek usta bir ağ tâmircisi idi, o târihde otuz yaşlarında (doğumu 1915) idi, aslı Karadeniz yalısından Hopalı olup pek yoksul kimseler olan babası ile anasını pek küçük yaşda kaybetmiş, hayatın türlü meşakkat ve acılıklarını görmüş, tatmış, askerliğini bahriyede yapdıkdan sonra Şilede, Mimarsinanda (eski Kalikratyada) Marmara Adasında balıkcılık ile dolaşmış, bu arada Kumkapıda ağ tâmirciliğini öğrenmişdir; 1938 - 1939 arasında da Devlet Deniz Yolla-

rının liman vapurlarından Ülev Vapurunda ateşcilik yapmışdır; vücud yapısı ile yüz çizgileri ile Karadeniz yalısı halkının güzel insanlarından biri idi; bu İstanbul Ansiklopedisinde «Balıkcı» maddesi yazılır iken resminin bir balıkcı tipi bu şehir kütüğüne geçeceğini öğrendiğinde ancak hakiki aydınlara has vekarlı iftihârı duymuş, ve bu hal tercemesi o duygusunun hakkı olarak tesbit edilip derc edilmişdir. Usta ağ tâmircisi balıkçı Mustafa Cura 1963 yılında Rumeli Kavağı Köyünden de ayrılmış bulunuyordu, ki bu köyde adını bilene dahi rastlanamadı.

Hüsnü KINAYLI

CURCUNA SOKAĞI — Fatih İlçesinin Samatya Bucağının Hacı Hüseyin Ağa Mahallesi sokaklarından; Samatya Caddesi ile İmrâhor İlyas Bey Sokağının birleşdiği nokta ile İmam Âşir Sokağı arasında uzanır; Hacı Hasan Ağa Mektebi Sokağı ve Arapkuyusu Sokağı ile kavuşakları vardır; Samatya Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçebilecek genişlikde, kabataş döşeli ve meyilli olarak başlar, ve sağa bir dirsekle kırılır, aynı meyil ile devam eder, sağa sola kavisler çizerek meydanımsı bir yol olur; Hasan Ağa Mektebi Sokağı kavuşağından sonra darlaşır; binâlarının ekseriyeti ikişer, üçer katlı beton evler ve apartımanlardır, kapu numaraları 3-37 ve 2-48 olup 1 oto lâstikleri kaynakçısı, 1 tornacı, ve 1 mukavva yapıştırıcı atölyeleri bulunmakda idi (haziran 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

Enderunlu Cüce ve bir Zülüflü Ağa.
(Resim : Brindezi'den S. Bozcalı eli ile)

CÜCE ÇEŞMESİ SOKAĞI — Bayazıd nâhiyesinin Kalenderhâne Mahallesi sokaklarından; Kalenderhâne Camii Sokağı ile Dedeefendi arasında uzanır kavisli dirsekli bir sokak olup Dârülelhan Sokağı, Karavana Sokağı, Ana Sokağı ve Delikanlı Sokağı ile kavuşakları vardır. Dedeefendi Sokağı tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde kabataş döşeli bir yoldur; sağ kolda üç katlı kâgir bir ev, zemin katı kâgir üç katlı ahşab bir ev, üç katlı bir iş hanı ve üç mobilyacı atölyesi; sol kolda bir çıkmaz sokak. bir gece kondu görülür ve bu gece konduyu müteakib Bozdoğan Su Kemeri başlar. Kemerin başlangıcında teknesi toprağa gömülmüş, ayna taşı kabartma motifli, hazînesi ince tuğla ve taşdan kitâbesiz ve susuz bir çeşme vardır ki sokağa adını vermişdir.

Sağ kolda Delikanlı Sokağı ile olan kavuşağından sonra sağa bir dirsek kırılır ve bir kavis çizer, sağ kolda Vezneciler Talebe Yurdunun yan kısmı vardır; sol kolda da Su Kemeri devam eder; yolun bu kısmı çok bozukdur, sokaklığını kaybetmiş, istimlâk edilip yıkılan binâlardan meydanımsı bir açıklık olmuşdur; Kalenderhâne Camii karşısında sona erer. 1934 Belediye Şehir Rehberlerinde gösterilmiş Dârülelhan Karavana ve Ana sokakları kavuşakları görülmedi, bu sokakların 1957 - 1958 istimlâkleri hengâmesinde kalkdığı anlaşılıyor (Haziran 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

CÜCE. CARAY CÜCELERİ — Cüce, türkce isim; her ne sebebden ise vücud yapısı gelişip serpilmeyen ve çocuk heyetinde kalarak yaşayan ve o heyetde yaşlanan insan.

İstanbul'da Osmanlı Sarayında, dünyâda ilk çağlardanberi devam ede gelen saltanat an'anelerine uyularak «Enderun Zülüflü Ağaları» denilen saray iç oğlanları arasında padişahları eğlendirmek için cüceler de bulundurulmuşdur; R. E. Koçu «Topkapusu Sarayı» adlı eserinde bu saray cüceleri hakkında şunları yazıyor:

«Enderunda bir de dilsizler ve cüceler vardır. Osmanlı sarayı hayatını bilmeyen tarih yazarları bile bunları sarayda ayrı bir teşkilât zan eder. Saray dilsiz ve cüceleri Seferli, Kiler ve Hazîne koğuşlarının zülüflü ağaları, iç oğlanları arasındaki dilsiz ve cüce çocuklar ve genclerdir. Bâzı ahvalde bu gibilere lüzum olduğundan, beden tenâsübüne ve yüz güzelliğine bilhassa dikkat edilen zülüflü ağalar arasına gaflet eseri olarak değil, sûreti mahsûsada alınırlardı. Diğer kapu yoldaşlarının bütün kıdem ve terfî haklarına aynen sâhib idiler Yalnız Has Odaya alınmazlardı. İçlerinde en kıdemlileri **Baş Dilsiz** ve **Baş Cüce** unvanlarını taşırdı. Fakat Baş Dilsiz, dilsizlerin ve Baş Cüce de cücelerin zâbiti, âmiri değildi; dilsiz ve cüceler hangi Enderun koğuşundan iseler o koğuşun günlük hayat nizâmı içinde yaşarlardı; bir kısmı saraydaki rahatlarını dışarda bulamıyacakları endîşesi ile nanpâre (saray ıstılâhınca saray dışında memûriyet; B.: Nenpâre) istemezler ölünceye kadar sarayda kalırlardı.».

Hilkatin ilâhî bir cilvesidir ki son hayat demine kadar muzdarib insan olarak yaşayan cüceler büyük çoğunlukla gaayetle zekî, türlü hüner ve mârifet öğrenmekde pek kaabiliyetli olurlar; çoğu nüktedan, hazır cevab kişilerdir; sarayda da mükemmel tahsil ve terbiye gördükleri için pâdişahlara nedimlik, müsâhiblik yaparlardı; hünkâr meclislerinde şatâret unsuru idiler.

Aşağıdaki satırları Niyazi Ahmed Banoğlunun neşrettiği «Tarih Dünyâsı» mecmuasında «Saray Cüceleri» isimli imzâsız bir makaaleden alıyoruz:

«... zekâ eserleri göstermelerine rağmen cücelerin saraylarda bir eğlence vâsıtası olduklarına şübhe yokdur. Sarayı Hümayunda-

Enderunlu Cüce ve Harem Ağası.
(Resim : Brindezi'den S. Bozcalı eli ile)

ki cüceler, pâdişahın huzûrunda, güçlü kuvvetli câriyelerle güreşirlerdi (Osmanlı Sarâyı Hümâyununda böyle bir şey hiç bir vakit, aslaa görülmüş, duyulmuş değildir; Haremi Hümâyuna, cüceler hadım ve zencî olmadıkları için, adım atamazlardı, tamâmen uydurma, lâübâli notdur; İst. An.). Bu hal ekseriya havuz kenarlarında olur ve güreş, cücelerin havuza düşmeleri ile netîcelenirdi. (Saray cücelerinin havuza, veya bir sahilsaray rıhtımından denize danışıklı döğüş itilip atılmaları eğlenceleri olmuşdur, fakat onları suya atanlar diğer enderun oğlanları olmuşdur); bu manzarayı harem penceresinden seyreden sultanlar, kendilerini eğlendiren cücelere hediye ve ihsanlar verirlerdi (Hangi hatâyı düzeltelim ki harem penceresinden o manzarayı seyreden sultanlardan kasıd «Pâdişahlar» ise, Osmanlı pâdişahlarının günlük gündüz hayatında böyle eğlenceleri harem penceresinden seyretmeleri vâki değildir, bunlar huzûru hümâyunda olurdu, ve denize atılmış cüceleri soyunmuş

erkek güzeli yüzgeç enderun oğlanları çıkarır, kurtarırlardı; eğer sultanlardan kasıd pâdişahların anaları, zevceleri, kız kardeşleri ve kızları ise, hâşâ, çıplak oğlan vücûdu göremezlerdi). Cücelerin saray kütübhânelerinde vazîfe alanları da görülmüşdür».

Yukardaki satırları yazan mechul kalemin cür'et ve cesâreti şâyânı hayrettir.

İstanbulda, şehrin sîmaları olarak şöhret yapmış cüceler bu ansiklopedide kendi isimleri veya soy adları ile tesbit edilmişlerdir.

CÜZAM HASTALIĞI — Miskinlik illeti; cild üzerinde iğrenc müzmin yaralar ve çıbanlarla görülen bulaşıcı, tehlikeli bir hastalık; tutulanda insanlık cevherini çürüten bir illet ki asırlardan beri cüzamlılar, belli oldukları zaman günlük toplum hayatında tecrid edilegelmişler, bizde de onlar için «Miskinler Tekkesi» denilen tecridhâneler yapılmışdır ki en meşhurlarından biri Üsküdarda Karacaahmed Mezarlığı içinde Yavuz Sultan Selim'in yaptırdığı tecridhânedir; hastalığın cüzam adı ile mütâleası bu ansiklopedinin konusu dışında kalır (B.: Miskinler Tekkesi; Cıgal).

CÜLÛSU HÜMÂYUN VE CÜLÛS BAHŞİŞİ — Osmanlı Pâdişahlarının İmparatorluk tahtına oturarak hükümdarlık vazifesine başlama merasimine Cülûsu Hümâyun denilir. İstanbul'un fethinden sonra bu merasim, bir an'ane olarak Topkapu Sarayında Bâbüssaade önünde yapılmıştır.

Yeni Pâdişaha, cülûs merasiminden evvel, evvelâ Haremi Hümâyûnda, Harem Muhafızı zenci hadımağaların en büyük âmiri olan Kızlarağası, sonra da Enderûnda, Enderûnun en büyük Zâbiti ve âmiri olan Silâhdar Ağa bîat ederdi. Bu iki sadakat yemini, yeni pâdişahlarına, bundan böyle günlük şahsî hizmetinde olacak kimselerin sadâkatini temsil ederdi.

Cülûs günü Sadrâzam, kubbe vezirleri, şâir Divânı Hümâyûn erkânı ve vezir rütbesini hâiz olan zevât ve İstanbul'da bulunup cülûs merasimi protokoluna dâhil büyük memurlar Kubbealtında toplanırlardı.

İç hazinede duran tahtı, Hazine Kethüdâsı çıkarır ve Bâbüssaadenin muhafazasına memur ak hadımağaların âmiri ve zâbiti olan Kapuağasına teslim ederdi ve beraberce Bâbüssaadeden çıkarıp kapunun geniş saçağı altına koyarlardı. Ağır kumaşlardan yapılmış gayet kıymetli döşemesi ve merasimde öpülecek sırma saçlar, büyük bir itina ile yerleştirilirdi.

İkinci avlunun, Bâbüssaade önüne kurulmuş olan imparatorluk tahtına karşı olan kısmını, bayramlık esvaplariyle yeniçeri kıt'aları doldururdu. Tahtın etrafını da Enderûn çavuşları ve Kapucubaşı Ağalar tutar, onların gerisine de keza bayramlık elbiseleriyle bostancılar, zülüflü baltacılar, solaklar ve Şikârı Hümâyûn ağaları dizilirdi.

Pâdişah, başında sorguçlu kavuğu ile Bâbüssaadeden çıkar, tahta otururken Mehterhâne çalardı, avluyu dolduran asker de bir ağızdan «Aleyke Avnullah... Maşaallah!» diye alkış tutardı.

Pâdişah tahta oturunca, orada hazır bulunan Nakibüleşraf Efendi yeni hükümdarın karşısına geçer ve bir duâ okurdu.

Tahtın sağ yanında Kızlarağası, sol yanında da Silâhdarağası dururdu. Sarayın bu iki büyük zâbiti, daha evvel içerde bîat ettikleri için, Nakib Efendinin duâsını müteâkib, geri kalan saray zâbitleri rütbe sıralarına göre gelirler ve ucu Silâhdarağa tarafından tutulan taht saçağını öperek bîat ederlerdi.

Saray takımının bîatı bitince, iki kapucubaşı Ağa, ellerinde gümüş asâlarla Bâbüssaade önünden Kubbealtına giderler ve asâlarını üçer defa yere vurmak suretiyle Sadırâzam ile vezirleri merâsime dâvet ederlerdi.

Evvelâ Sadırâzam, başında mücevveze denilen merâsim kavuğu, sırtında samur kürk, tahta doğru ilerler, Kubbealtı ile Bâbüssaade arasında da üç yerde selâm taşları vardır, bu taşların hizasına gelince, yerle bir eğilerek selâm verir, tahtın önüne gelince, Pâdişah Sadırâzama hürmeten ayağa kalkar, o sırada asker ile saray takımı yine «Maşaallah...» diye alkış tutardı.

Sadırâzam diz çökerek Pâdişahın iki ayağını öper ve tahtın sağ tarafına geçerek Kızlararasının önünde dururdu. Sadırâzamı Kubbe Vezirleri, Anadolu ve Rumeli Kazaskeri ve protokola dâhil diğer vezirler tâkib ederlerdi. Fakat bunlar, bîattan sonra selâm taşlarına kadar geri geri çekilerek geldikleri yere dönerlerdi. Pâdişah her kafile geldikçe ayağa kalkışında da mâşaallah diye alkışlanırdı.

Cülûs merâsiminde Kapucular Kethüdası

ile Çavuşbaşı Ağa ellerinde gümüş asâlarla Bâbüssaade önünden Kubbealtına giderek Şeyhüsilâm Efendiyi sureti mahsusada dâvet ederlerdi. Efendi, başına Örf denilen büyük ulemâ kavuğu ve beyaz çuhayla kaplı samur kürk ile gelir, selâm taşlarına yere kadar eğilmez, hafif inhinâlarla selâm verir, Pâdişah tarafından ayakta karşılanır ve Sadırâzam gibi ayak öpmez, Pâdişahı omuzuna yakın yakasından öperdi. Sonra birkaç adım geri çekilir, bir duâ okur ve Kubbealtına dönerdi. Şeyhülislâm Efendiyi de protokola dâhil ulemâ tâkib ederdi.

Ulemâdan sonra askerî kumandanlar bîat ederlerdi. Yeniçeri Ağası ile Yeniçeri Ocağının ileri gelen zâbitleri, Topçubaşı, Cebecibaşı, Kumbaracıbaşı Ağalarla bu asker ocaklarının zâbitleri gelirdi. Pâdişah bu askerî rüesâyı tahtında oturmuş olarak kabul ederdi.

Askerî rüesânın bîatı ile merâsim biter, Pâdişah yine «Mâşaallah» alkışı ile tahtından kalkıp Bâbüssaadeden Enderûna giderdi.

Bu dönüşte yeni Pâdişahın sağ koltuğuna Sadırâzam, sol koltuğuna Bâbüssaade Ağası girer. Bir kaç adım atılır, Sadırâzam Bâbüssaadenin eşiğine yakın bir yerde Pâdişahın sağ koltuğunu Kızlararasına bırakırdı. Sadırâzam geri çekilirken Pâdişah kendisine yüksek sesle:

— Kullarımın bahşişi ve terfii makbulümdür.. Verilsin!...

Derdi. Bu sözlerin ikinci avluyu dolduran asker tarafından işitilmesi şart idi. İşitilmezse Sadırâzam yüksek sesle tekrar ederdi.

Her yeni Pâdişah tahta çıkışında, devletten gündelik hesabiyle para alan Kapukulu askerine üç aylık istihkakları değerinde bir bahşiş verilmesi ve her neferin bir derece terfî ettirilmesi Yıldırım Sultan Bayazıd'ın cülûsundanberi an'ane hâline gelmişti. Hazine ne kadar darda olsa asker cülûs bahşiş ve terfilerini istemiştir. Bazan da biribirini takib eden cülûslar hazineye ağır darbeler vurmuştur. Meselâ, onyedinci asır başında Birinci Mustafa cülûs etmiş, deli olduğu anlaşılıp yerine İkinci Osman (Genç Osman) geçirilmiş, dört sene sonra bir ihtilâl ile Sultan Osman tahttan indirilip yerine ikinci defa olarak Sultan Mustafa oturtulmuş, bir sene sonra bu deli hükümdar tekrar ıskat edilerek Dördüncü Murat pâdişah olmuştu...

Yâni beş sene içinde dört cülûs bahşişi ve terfi!..

Dördüncü Murad'ın cülûsunda asker cülûs bahşişi ve terfi istemiyeceğine söz verdiği halde bir müddet sonra «Bahşiş ve terfi» diye yine ayak diremişti. Hazine tamtakır olduğundan sarayın altın ve gümüş eşyası eritilip para basılmış ve askere bahşiş ile terfileri verilmişti.

CÜNDİBAŞI KÜÇÜK USTA — Türk spor tarihinin untulmuş büyük şöhretlerinden biri; Yavuzun Mısırı fethettikden sonra Mısır Vâlisi tâyin ettiği Hayrbay'ın kölelerindendi; ata binmede, sürmede üstüne adam bulunmayan bir cündî idi; Efendisi tarafından bir cirid oyununu görüb de ona hayran, Yavuz Sultan Selim'e bağışlandı; 25-26 yaşlarında idi ki Sultan Selim'in maiyetinde İstanbula geldi, Osmanlı Sarayına müteferrikalık ile alınarak Enderun oğlanlarına binicilik ustası tâyin edildi, sonra saray cündibaşılığına kadar yükseldi; Yavuz Selim, Kanunî Sultan Süleyman, İkinci Sultan Selim ve Üçüncü Sultan Murad, dört pâdişah gördü ve hicrî 1003 (Milâdi 1595 - 1596) yılında 106-107 yaşlarında vefat etti; vasiyeti gereğince kendi evinin avlusuna gömüldü, kabrinin baş ucuna gelmek üzere o bağçe önünden geçen sokağa da bir çeşme yapıldı.

Bibl. : Selânikli Tarihi, yazma kısım.

CYGNE VAPURU — 1855 de Fransada Kaptan Magnan adında biri ortaya bir noktai nazar atmıştı: «Nehirlerde işliyen altı düz, satıhları denize yakın vapurlar denizlerde de işliyebilir» diyordu.

Magnan; dâvasını isbat için Şalon-Sür-Son ve Liyon arasında işliyen Cygne (Kuğu Kuşu) adlı nehir gemisi ile açık denizlere çıkmağa karar verdi; ve gideceği yeri uzun uzadıya düşünmedi, İstanbul yolunu tercih etti. Bunun sebebi vardı. Sivastopol harbi henüz bitmişti. İstanbul ve Türkiye her yerde anılan bir yer olmuştu.

1855 yılı 15 ağustos sabah saat 11 de ince uzun, alçak ve düz tekneli Gygne, Marsilyadan hareket ettiği vakit, bütün şehir halkı onu uğurluyordu ve tek kimse geminin selâmete çıkacağını ummuyordu. İçinde bulunanlara dua ediliyor: «— Belki bu akşam felâket haberi gelecek,» deniyordu. Bunun için olacak Gygne baştan başa çiçeklerle donatılmıştı.

Günler geçti ve Marsilya, felâket haberi alamadı. Cygne oğustosun 17 sinde İtalyada Livuru'a gelmişti. Aynı ayın 22 sinde hiçbir kazaya uğramadan Mesinaya vardı.

Otrant boğazını geçti. Sen Mari ile Korfu arasında hayli bocaladıktan ve Korfu'da bir müddet karantinaya konulduktan sonra Rus muhibbi askerlerin «Yuha...» sesleri arasında yola çıktı.

Kaptan Magnanin, açık denizleri yenerek yoluna devam ederken, teşci ve takdir yerine «Yuha..» larla karşılaşması onu müteessir etmişti. Fakat yılmadı. Tayfalarına lâzım olan silâhı temin ettikten sonra:

«Ne olur, ne olmaz, dedi. İstanbula gidinceye kadar birçok hâdiselerle karşılaşabiliriz.»

Kaptan, tedbirinde isâbet etmişti. Çünkü Cygne, Zantaya geldiği vakit aynı hakaareti gördüler. Fakat «Yuha...» diye vapura yaklaşmak istiyenler, silâhlı tayfalarla karşılaşınca işin rengi değişti ve Cygne yoluna devam etti.

Çanakkaleyi tehlikesiz geçen gemi, 20 eylûl gece yarısı sessizce İstanbul sularında demir attı.

Seyahat tam 26 gün sürmüş, bunun yedi buçuk günü seferde geçmişti. Kaptan Magnan de dâvasını isbat etmişti.

Magnan dâvasını burada da anlattı. Herkesin gözü önünde birçok nümâyişler yaptı. Gemi bir gün, binlerce seyircinin önünde bütün sürati ile Galata köprüsüne doğru ilerledi, halk bağrışıyordu. Çünkü, gemi her saniye sakınılmaz bir tehlikeye yaklaşmakta, kayıkların geçmesine mahsus küçücük köprü gözüne doğru uçmaktaydı. Fakat Gygne köprü gözüne yaklaşınca uzun bacasını kırarak bir ok gibi süzülüb Halice girdi. Hiçbir şey olmadan kurtuldu ve uzaklaştı.

Abdülmecid bu nehir gemisi ile fazla alâkadar olmuştu; Pâdişahın emri ile gemi satın alındı ve Adalara işletilmeğe başlandı. Rus esirleri ile yolcu taşıyordu. Kaptan Magnan da tayfaları ile beraber gemisinin başında Osmanlı Devleti hizmetine alındılar.

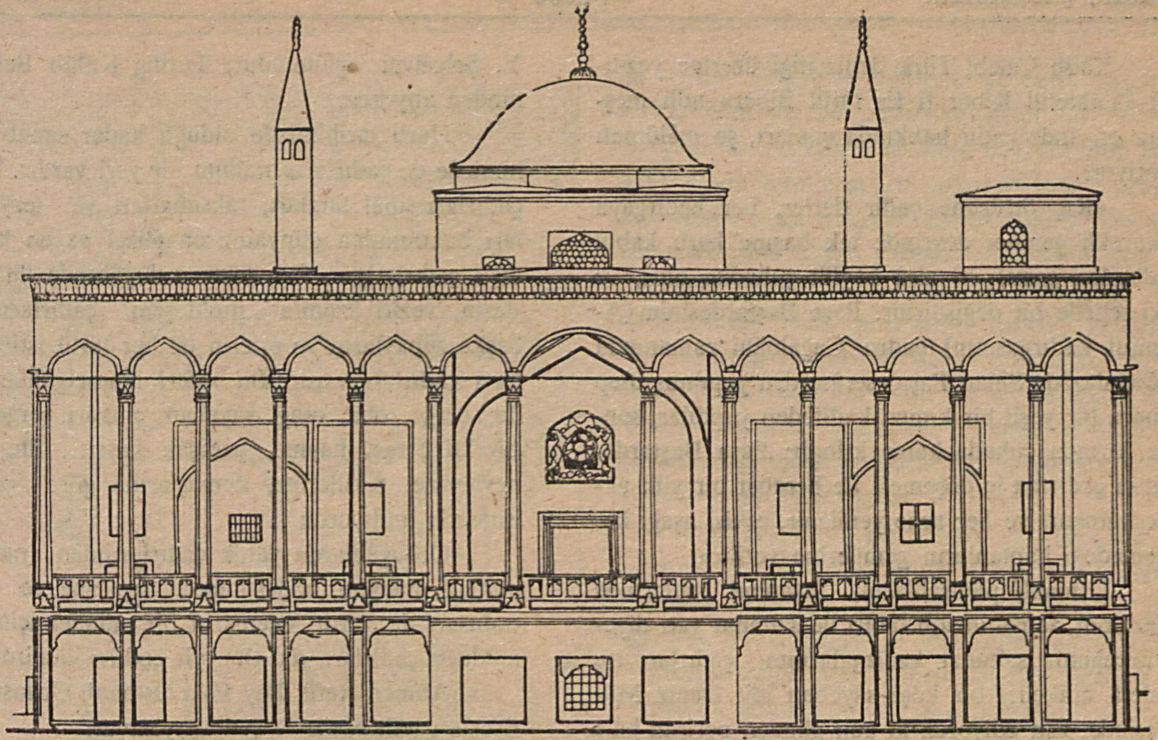
1855 yılı sekiz ilkteşrin sabahı, hayatını nehirlerde bir kuğu kuşu gibi geçirmiş olan Cygne, suları yalayarak ve 300 yolcusu ile Saray burnuna yaklaşıyordu ki karşıdan gelen bir Avusturya gemisi nasıl olduğu anlaşılamadan süratle bu nâzik yapılı nehir gemisi üzerine bindirdi;

Kaptan Magnan ikiye ayrılan sevgili gemisini, kırık düzeni ile Saray burnuna kadar sürükliyebildi ve gemi orada sulara gömülüb battı. Kaza münasebetile teşekkül eden bahrî komisyon, Kaptan Magnanda hiç bir mesuliyet görmedi; bilâkis metânetinden ötürü onu tebrik etti.

Cygne ile denize dökülen 300 yolcu ne oldu? Kaçı boğuldu? Bu hususda hiç bir şey bilinmiyor; fakat kaptanın tebrikinden can kaybının çok az olduğu tahmin edilebilir.

Niyazi Ahmed **BANOĞLU**

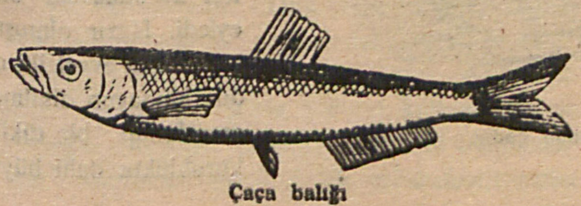
Çinili Köşk
(Resim : Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Fatih Devri Mimarisi adlı eserinden)

Ç

ÇAÇA — İstanbul apaş argosunda «Hatırlı kabadayı», F. Devellioğlunun kaydına göre de dilimize rumcadan geçmişdir; hâne berduş pırpırıların Galata ve Beyoğlunda sürten ve rumlarla düşüp kalkanlarının ağzından işidilirdi; 1923 den sonra İstanbulda «Palikarya» denilen azılı rum kopukları kalmadığı için dilimize onların ağzı ile mal olan isim ve deyimler de terkedilmektedir; bu gün hatırlı kabadayı anlamına da çaçayı kullanan pırpırı yok gibidir.

Bibl. : F. Develioğlu, Türk Argosu.

ÇAÇA BALIĞI — Ringanın küçüğüne benzeyen bir balıkdır, ringadan farkı yelesinin daha aşağı bulunmasıdır. Hamsi ile birlikde tutulur; rengi ve şekli ile de hamsiyi andırdığı için bâzı balıkcılar tarafından hamsinin ufağı ad edilir, ama çaça tamâmen başka balıkdır. Eti acı, lezzetsizdir, matrabazlar halkı aldatıp hamsi diye sürer. Hamsinin bedeni üstüvânî (silindrik), gözleri büyük ve başının üstünde kabarcık gibi durur; çaçanın ise bedeni yassıca, bu bakımdan sardalya (ateş balığı) yavrusuna benzer, gözleri de ufak ve yanaklarının sathı hizâsındadır. Bizde hem tâze yenilir, konservesi, salamurası yapılmaz. Bu balığın hayat ve avlanma tarzı hamsinin aynıdır. (B. Hamsi).

Çaça balığı

Bibl. : K. Deveciyan, Balık ve Balıkçılık.

ÇAÇARON SOKAĞI — Bakırköyü sokaklarından, Kapamacı Ekrem Sokağı ile Bakırköy - İstanbul Yolu arasında uzanır, Taşhan, Yurtsâhibi ve Korsan sokakları ile kavuşakları vardır; bir araba geçecek genişlikdedir, kapu numaraları 1 - 31 ve 2 - 38 olan evleri ikişer, üçer katlı ahşab ve kâgir, beton yapılardır (1962).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇADIR — «Çekdiri» denilen ve büyüklüklerine göre ayrıca muhtelif isimler alan kürekli gemiler devrinde bu gemilerin, zamanımızın tâbiri ile kaptan köşkü diyebileceğimiz kıç tarafındaki kumanda üzerine, köşküne «çadır» denilirdi. (B.: Çekdiri).

Kâtib Çelebi Türk denizciliği üzerine yazdığı «Tuhfetül Kibâr fî Es fârül Bihar» adlı meşhur eserinde çadır hakkında şunları, şu mâlûmatı veriyor:

«Kıç örtüsüne çadır derler, her kadırgaya (kürekli gemiler devrinde tek başına harb kabul edebilen gemi) 70 zirâ beylik çuhadan olur, ve iki senede bir değişdirilir. Paşa Baştardesinin (Amiral kadırgasının) çadırı Cağaloğlu zamanında (Cağalazâde Sinan Paşa) serâserden yapılmış olup sonra bir yeşil bir kımızı kadifeden yapdılar, sonra kırmızı çuhada karar kılındı; Paşa Baştardesinin çadırına iç döşemesi ile beraber bir yük akçe harcanır ve her sene yenilenir, eskisi aşağı kademedeki kaptanların gemilerine verilir».

Osmanlı pâdişahlarını İstanbul sularında gezdiren, zamanımızın tâbiri ile saltanat yatı diyebileceğimiz saltanat kadırgalarının çadırları ise âdetâ mükellef bir köşk-sâyeban idi; Deniz Müzesinde, zan ediyoruz ki gün günden perişan hâle düşen Dördüncü Sultan Mehmedin saltanat kadırgası tek örnek olarak kalmışdır; bu muhteşem gemide çadır ahşab olarak inşâ edilmiş, sonra giranbahâ kumaşlarla kaplanmış, döşenmişdi.

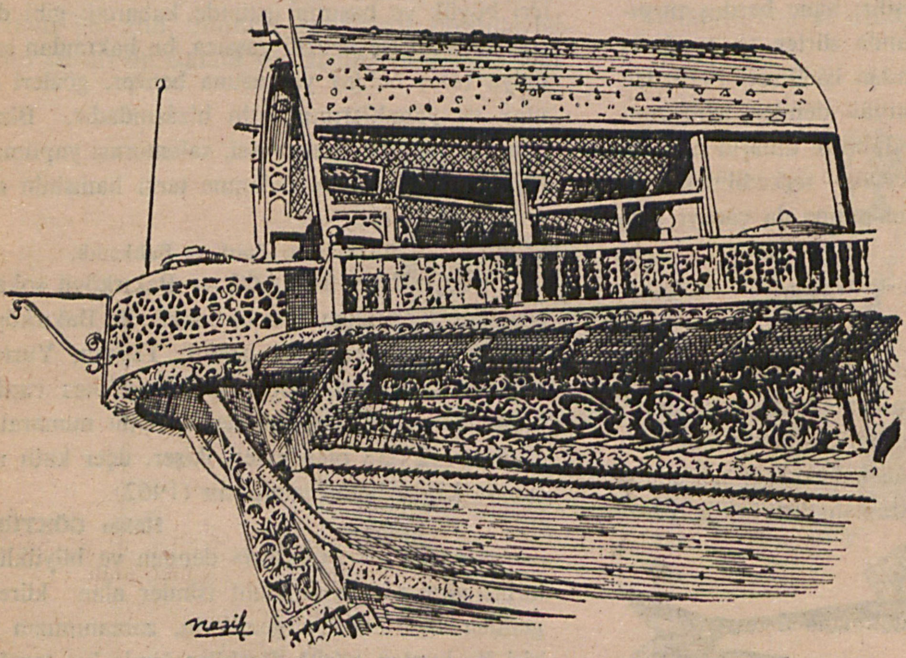
ÇADIR, ÇADIRCILAR — Batı türkçesinde isim, «çatmak» kökünden gelir; çatılıp kurulmuş örtü, oba anlamına olup köküne nisbetle «çatır» yazmak gerekir ise de imlâmızda «t» yerini kesin olarak «d» ye bırakmışdır. Türk çadırları hakkında aşağıdaki makaale bu ansiklopedinin pek değerli kalem arkadaşlarından Halûk Y. Şehsüvar oğlunundur, Turing Kulüb Belleteninden alıyoruz:

«Harb tarihimizde olduğu kadar sanat tarihimizde de çadırların mühim bir yeri vardır. Türk çadırları îmâl tarzları, taksimatları ve tezyinatları bakımından dünyanın en güzel ve en kullanışlı çadırlarıydı. Bir Türk ordugâhında hükümdarın, vezîri âzamın muhteşem çadırlarından başka subayların ve erlerin de her türlü istirahati havi çadırları vardı. Bu seferî ikametgâhlar çadır, çerge, oba, otağ, sâyeban, çinkâri çerge, üç direkli çerge, hayme, padişah kasrı... ilh. gibi nevilerine, şekillerine, kumaşlarına göre çeşidli isimlerle anılıyordu.

«Ordugâhlarda yatak çadırlarından maada, mutfak, hamam, abdesthane, hapisane ve ahır çadırları da vardı. Ölenlerin bir müddet için konulduğu çadırlara da «meyyit çadırı» denirdi.

«Ahmed Refik Bey Eski Osmanlı Ordusunun Esasları adlı eserinde şunları yazıyor:

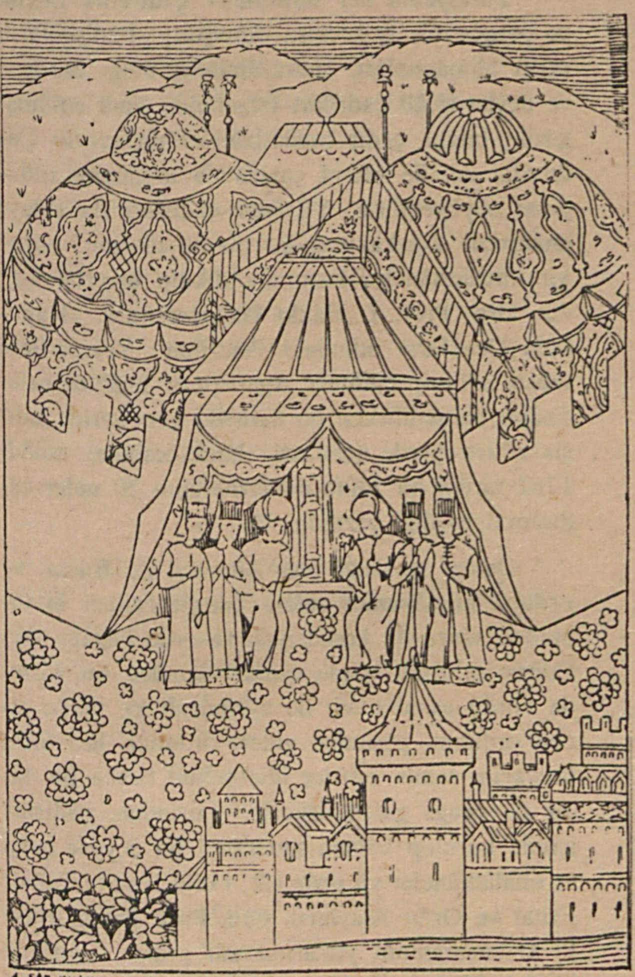
«Eyâlet kıt'alarına mahsus çadırlar her beylerbeyi veya sancak beyi tarafından tedârik olunur, devlet yalnız kapıkulunun çadırlarını temin ederdi. Bütün beylerbeyleri, maiyeti efradının talim ve terbiye nizam ve intizamına dikkat ettikleri gibi, çadırların da mükemmeliyetine îtinâ ederler; hattâ bu hususta birer mükemmeliyet nümunesi teşkil etmek için birbirlerile müsabaka eylerlerdi. Her çadırın büyüklüğü; rütbe ve mansıba göre değişirdi. Yeniçerilerde de her ortanın bir çadırı olur ve bu çadırın üzerinde o ortanın işareti bulunurdu.»

Dördüncü Mehmed'in saltanat kadırgasında çadır.
(Resim : Nezih)

«Eskiden çadırlar Mehterhânede muhafaza olunur, seferlere çıkmadan evvel bunların muayeneleri yapılır, eskiler tamir edilir, yahud yeniden çadırlar dikilirdi.» (B.: Çadır Mehterleri).

«Eski bir vesikada şöyle denilmektedir: «Ambarda münakkaş çadırlar vardır ki Hüdavendigâr Hazretleri kurulmasına emir eyledi. Hazır olmuştur ve bundan evvel iki çadırı hümayun dikilmesi emrolunup bir dikilip kuruldukta dahi büyük

Bir minyatürde Türk çadırları.
(H. Y. Şehsuvaroğlundan)

olsa dev deyu buyuruldu. Bundan büyük olursa günlüklere münidir ve çuhadan bir köhne çardak var, sefere kabil değildir. Emrolunursa onun yerine rengâmiz renkten yeni bir çardak işlene ve beylerbeyi olana iki yeni otağ verile gelmiştir. Mevcud otağ yoktur. Emrolunursa işlene ve Hüdavendigârla gelmiş otuz altı hazineli bir alaca çadır vardır ki tabanında hayli eksiği var ve direği soğuktur. Kurulmak emrolunursa tabanı ve direği yenilensin.» (Topkapusu Sarayı arşivinde Yavuz devrine âid olduğu tahmin edilen 4663 sayılı vesika).

«Çadırlarımız hava tesirlerine karşı koyan dokumalardan yapılırdı. Onyedinci asırda çadırlarımızı tetkik etmiş bulunan bir yabancı muharrir şunları yazmaktadır: «Türk çadırları çok mükemmel olup ne yağmur, ne güneşin harareti ve ne de rüzgâr ve diğer şeyler tesir ve nüfuz edememektedir. Türkler paviyonlu çadırlar kullanmakta ve bunların yalnız bir direği ile bir örtüsü bulunmaktadır. Ancak iki direkli ve bir örtülü olan çadırlar da vardır. Erkân ve zabitanın ve hattâ paşaların farksız çadırları bir direkli ve iki örtülü bulunur. Bu çadırların şekilleri altı köşe ve dılîlı olup etekleri kaimen yerlere doğru sarkar ve iplerle ortadaki düğüme bağlı bulunur. Bu çadırlarda sonbaharın nihayetine doğru yatmak ve uyumak çok rahat olur. Çünkü bunlar deveyünü bezinden imâl edilmişlerdir. Helâ çadırlarının üzerleri açıkdır».

«Muharrir bundan başka çadırların deposu olarak etrâfı açık bir çadırdan ve paşaların kahvelerini içdikleri şemsiyeye benzeyen diğer bir çadırdan da bahsetmektedir ki, bu sonuncusu sâyeban olmak lâzım gelir.

«Ordugâhlarda hükümdar çadırları pek göz alıcı bir ihtişamda olurdu. Bunlarla, vezîriâzam çadırları sokak denilen bezden birer hudud içine alınırdı. Hükümdarların bu muhâfaza çevreleri Topkapusu Sarayının «Sûrü Sultânî» denilen duvarlarına benzer bir şekilde biçilmişdi, ve kapusu sarayın «Orta Kapu» adındaki kapusu şeklinde bezden kulelerle yapılmışdı. Bu giriş kapusunun önüne renkli kumaşlardan bir sâyeban gerilirdi. Kapudan girilince geniş bir sahâ üstünde pâdişâhın beş altı çadırı görülürdü. Bunların birincisine Baş çadır denilir, çadır kısımları arasında yatak, hamam vesâir bölümleri bulunurdu.

«Pâdişah çadırları tezyinât bakımından diğerlerinden ayrılırdı. Üstleri kırmızı, kahverengi, lâciverd kumaşlardan yapılmış olur ve bunlar çiçekler, kuş nakışları ile süslenirdi. Çadırların Ortaları mâvi, yeşil nakışlı atlasdandı. Çadır kapularına serâser kaplı kapu perdeleri konulurdu.

«Çadırların içleri kıymetli nehâlilerle, halılarla, sedirler, (kırmızı kadife, perdazi mâvi kadife, klapdan saçaklı, astarı sarı) şilteler ve yastıklarla yahud bunlar gibi nâdîde işlemeli şiltelerle döşenirdi.

«Pâdişahın dîvan çadırı 10-16 direkli olurdu. Sırma parmaklıklı pencereleriyle, muhtelif kısımları ile bu büyük otağ âdetâ muhteşem bir seyyar sarayı andırırdı. Seferlere altın bir taht da götürülür ve hükümdar kumandanları ile yapdığı toplantılarda bu tahtta otururdu.

«Otağı hümâyunun üstünde altın yaldızlı bir top pırıldar ve kapuların önüne dört tuğ çekilmiş bulunurdu.

«Geçen asırlarda Türk sanatını, zevkini ve ihtişâmını temsil eden çadırlar yalnız seferlerde değil, büyük düğünlerde ve alaylarda da kurulurdu. Osmanlı İmparatorluğunun azamet devirle-

rinde üç büyük hükümdar. Fâtih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman çadırlarında vefat etmişdir. Yine o devirlerde bir çok siyasî müzâkereler, resmi kabuller çadırlarda yapılmışdır.

«Birinci Viyana muhâsarasında Kanuninin çadırı şehrinsurları karşısına kurulmuşdu. Hammer sonradan yerine bir binâ yapılmış olan otağı hümâyunu «dâhilen kırmızı kumaşlar ile mefrûş, háricen altın direkler üzerine kurulmuş» olarak târif etmektedir.

«Yine o devirde meşhur İbrahim Paşa sarayında 27 haziran 1530 da yapılan düğünde Sultan Süleyman dört lâciverd sütun arasına konulan bir tahta oturmuş ve tahtın üstü «altın ile revnakdır bir sâyeban» ile örtülmüşdü. Sâyebânın tepesinde «gayet kıymetli kumaşlar uçuşuyor ve tahtın civârında bin renkde çadırlar» görülüyordu.

«Osmanlı sarayına asırlarca dünyanın her tarafından gönderilmiş nâdîde hediyeler arasında çadırlar da bulunmuşdur. İran elçisi Şah Kulu İkinci Sultan Selime birçok bahâ biçilmez hediyelerle beraber iki de çadır getirmişdi. Bu çadırlar «muhteşem sahrâî resimlerle» müzeyyendi.

«Osmanlı hükümdarlarının seferlerde kullandıkları çadırlardan başka av çadırları da vardı. Ömrünün uzun yıllarını avlarla geçiren ve Avcı lâkabını taşıyan Dördüncü Sultan Mehmed bu çadırların en muhteşemlerine sâhibdi. Devrinde tutulan bir mehterhâne mevcud defterinde bu pâdişâhın çadırları şöyle zikredilmektedir: «dâhilen sırmalı kumaşlarla mefruş, hâricen bir pervazı zerduz - dört direkli çimkârî çerge maa muşamba - 12 direkli av sâyebânı, atlas üzerine münakkaş, astarı kırmızı boğasıdan....».

«Gittikce îmalleri pek masraflı bir hal alan çadırların daha sâde yapılmasını İkinci Sultan Mustafa emretmişdi.

«Türk ordugâhında beyaz, yeşil, kırmızı renk çadırlar kullanılmışdır. Çadır direklerinin tepesine cıva yaldızlı bakır yuvarlaklar konulurdu. Çadır içleri ayrı renk kıymetli bir astar kumaştan yapılır ve bu kısım türlü nakışlarla süslenirdi.

«Viyana önlerine kadar ilerlemiş Türk ordugâhlarının hâtıralarını yaşatan rengârenk çadırlardan, otağı hümâyunlardan sonra son iki asra âid olan bâzıları bugün müzelerimizde bulunmaktadır» (Halûk Y. Şehsüvaroğlu; Türk Çadırları).

Türkiyenin her tarafında çadırcılık büyük ve zengin bir iş konusu olmuşdu. Pâdişahların otağı hümâyunları, sadrâzamların otağı âsafîleri ve devlet ricâli çadırları İstanbulda îmâl edilmişlerdir, büyük çadır imâlâthânelerinin şehrin Çadırcılar adı ile mâruf çarşısında toplanmış olduğunu söyliyebiliriz. Yeniçeri çadırları da süleymânivede Ağakapusunda, bu büyük mîrî sarayın îmâlâthâneler kısmında dikilip hazırlanmışdır. Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılının «Kapıkulu Ocakları» adındaki eserinin Yeniçerilere tahsis edilmiş cildinde Agakapusu îmâlâthânelerinden bahsedilirken bu sarayda kendilerine tahsis edilen yerde (çadırcı kârhânesinde) milâdî 1761 tarihli bir ulûfe defterine göre 20 nefer çadırcının işlediği yazılıdır.

Devlet merkezi olan İstanbul ile Bursa, ve orduyu hümâyunun sefere çıktığı zaman İstanbuldan sonra ilk konak yeri ve ordu kışlağı olan Edirne şehrinin bütün esnâfı içinden bir kısmı da «ordu esnafı» adı ile ayrılmışdı ki, harbe giden ordunun peşinden gider; ordunun her türlü ihtiyacını temin ederler idi; yahud başka bir târif ile cenge giden askerin peşinden, çadırlar içinde kurulup kalkan muazzam bir seyyar çarşı ve îmâlâthâneler yürürdü (B.: Ordu Esnafı; Esnaf; Esnaf ve Ordu Alayları). Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılının yukarıda adı geçen eserinde hicrî 1183 (milâdî 1769-1770) yılında, devam etmekde olan Rus seferi içinde İstanbuldan, Bursadan ve Edirneden «Orducu» adı altında sefere gitmiş esnafın defterleri vardır, son derecede dikkate değer pek kiymetli vesikalardır. Bir çadır bir dükkân veya bir îmâlâthâne olarak o yıl bu üç büyük şehirden sefere iştirak eden esnaf şunlardır:

İstanbuldan
(28 iş üzerine 85 çadır)

2	çadır	Hallac
2	»	Kılıçcı
2	»	Yaycı
3	»	Semerci
4	»	Arpacı
4	»	Sarac
4	»	Bezzaz
4	»	Eskici
6	»	Berber
4	»	Nalband
2	»	Mumcu
2	»	Başçı
4	»	Nalçacı

4 » Attar
4 » Bakkal
4 » Mutaf
(kıl iplikden harar yapıcı)
2 » Aşçı
3 » Terzi
8 » Kunduracı
2 » Çuhacı
2 » İpekci
3 » Çağşırcı
2 » Kasab
1 » Çadırcı
1 » Demirci
1 » Kalaycı
4 » Ekmekci
1 » Kazancı

Edirneden
(25 iş üzerine 49 çadır)

2 çadır Ekmekci
2 » Bakkal
2 » Aşçı
2 » Terzi
1 » Başçı
2 » Çuhacı
2 » Postalcı
2 » Eskici
2 » Mutaf
2 » Yaycı
2 » Nalçacı
2 » Berber
2 » Çağşırcı
2 » Mumcu
2 » Bezzaz
2 » Çizmeci
2 » Hallac
2 » İpekci
2 » Attar
2 » Kılıçcı
2 » Sarac
2 » Arpacı
2 » Semerci
2 » Nalband

Bursadan
(24 iş üzerine 39 çadır)

2 çadır Attar
2 » Bezzaz
2 » Ekmekci
2 » Nalçacı
2 » Çizmeci
1 » Mumcu
1 » Hallac
2 » Kunduracı
2 » İpekci
2 » Semerci
2 » Eskici
2 » Çuhacı
1 » Yaycı
1 » Sarac
2 » Nalband
2 » Bakkal
2 » Arpacı
1 » Aşçı
2 » Mutaf
2 » Terzi
2 » Berber
1 » Kasab
1 » Kılıçcı
1 » Başçı

O hicrî 1183 yılında ordunun peşi sıra 30 iş kolu üzerinde 173 çadırdan mürekkeb bir seyyar çarşı yürümüşdür ki asla küçümsenecek iş değildir. Bu çadırlı seyyar ordu çarşısında çadırcılar, demirci, kalaycı ve kazancılarla beraber birer çadır ile kalmışlardır.

Eski İstanbulun günlük hayatında alelâde küçük çadırlar da çok önemli bir yer almış idi; Boğaziçinde ve Haliçde ve Marmarada nakil vâsıtalarının kayıklarla, öküz arabalarına inhisar ettiği zamanlarda yazın Kâğıthâne, Florya, Belgrad ormanı, Çamlıca, Bulgurlu, Fenerbahçesi, Haydarpaşa çayırı ve Yukarı Boğazdaki mesîrelere kayıklarla ve arabalarla günü birliğine gidilemediği için, konu komşu toplanır, mutfak takımları, birkaç günlük, hatta bir haftalık, on günlük erzakları çadırlarla gidilir, mesire yerlerinde, zamânımızın tâbiri ile çadırlı kamplar kurularak kalınırdı. İstanbul esnafı arasında ise bu çadırlı mesîre kampları ananeleşmiş bir halde idi, her esnaf bir mesîreyi benimsemiş, her yıl belli günlerde bütün kalfaları ve çırakları ile toplanırlar ve oralarda çadırlar kurarak türlü cümbüş, eğlence, sohbetle günlerce kalırlar idi; meselâ kuyumcular her yıl Kâğıthâneye ve terlikciler de Beykoz çayırına giderlerdi.

Zamanımızda İstanbulun günlük hayatında çadır, büyük şehrin barınacak yer bulunamayan yerlerinde yol tâmir ve inşâatında ve buna benzer işlerde çalışan amelelerin kurdukları basit ve tiril mahrûtî çadırlarla yine şehir etrafında konaklayan oba çingenelerinin sefil çergelerinden ibâret kalmışdır.

Bir de muhtelif cemiyetler, okullar yazın

sayfiyelerde ve bilhassa deniz kıyılarında hakikaten güzel, muntazam, ciddî, programlı çadırlı kamplar kurarlar; bunlara da çokluk ile Marmaranın Anadolu kıyısı boyunda, Bostancı ile Tuzla arasında rastlanır; bazı hâli vakti yerinde aileler de husûsî otomobillerinin sâyesinde Marmaranın Rumeli yakasında, Silivri ve Kumburgaz kumluklarında çadırlı kamp kurarlar. Bunlara bir takım avâre, fakat canlı ve hareketleri gençleri de ilâve etmelidir ki, onlar da bir yolunu bulup tedârik ettikleri bir çadırla, üç beş kafadar birleşerek yine deniz kıyılarında kamp kurarlar ve bohem hayatı tadı ile yazı geçirirler.

ÇADIRCI AHMET ÇELEBİ MAHALLESİ — Eminönü kazâsının Kumkapı nâhiyesi mahallelerinden; Şehsüvar, Mimar Hayrettin, Saraç İshak, Bayram Çavuş ve Muhsine Hâtun mahalleleri ile çevrilmişdir; sınır yolları şunlardır: Çiftegelinler Caddesinin bir kısmı (Muhsine Hâtun Mahallesi ile), Kadırga Limanı Caddesinin bir kısmı (Bayram Çavuş Mahallesi ile), Gedikpaşa Caddesinin bir kısmı (Şehsüvar Mahallesi ile), Esirci Kemalettin sokağı ve Kafesli çadır sokağı (Mimar Hayreddin Mahallesi ile), Tiyatro Caddesinin bir kısmı (Saraç İshak Mahallesi ile).

İç yolları da şunlardır; Bâli Paşa yokuşu (Çadırcı Ahmed Çelebi Mahallesini boydan boya ortasından ikiye bölüp geçen cadde). Arayıcı sokağı, Çadırcı Camii sokağı, Kurban sokağı, Çilavcı sokağı, Cadırcılar çeşmesi sokağı, Sandalcı İhsan sokağı, Asmalı Han sokağı, Bahçeli Kahve sokağı, Tayyareci Kemal sokağı, Müsellim sokağı, Peştemalcı Selim sokağı, Gedikpaşa Fırını sokağının büyük bir kısmı (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta No. 3).

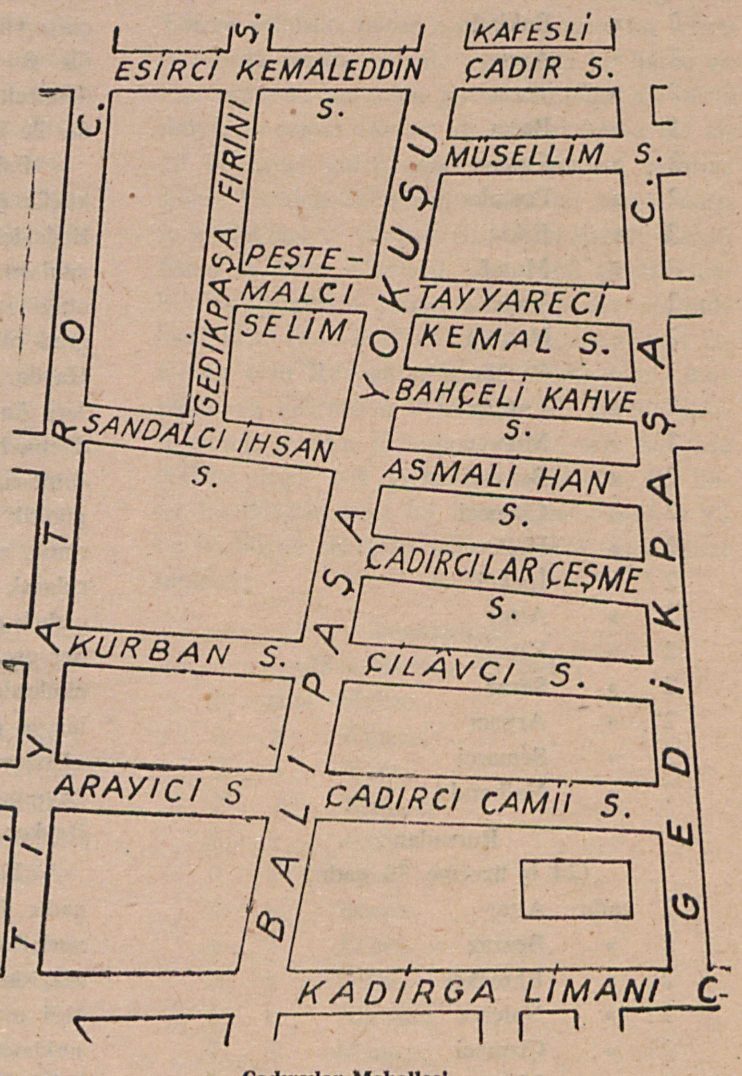
Fakat Kumkapı nâhiyesinin 1963 deki resmî kaydına göre Çadırcı Ahmed Çelebi Mahallesi yukarda adı geçen rehberin tanzim edilip basıldığı ve neşredildiği 1934 yılında lâğvedilerek Mimar Hayrettin Mahallesi ile birleştirilmişdir; mahalle muhtarlığı binasında da her iki mahallenin adını taşıyan bir muhtarlık levhası vardır.

Yukarda adı geçen sokaklarda şu binâlar bulunmaktadır: Kara Mustafa Paşa Medresesi, Çadırcı Mescidi, Ayia Kiryaki Rum ortodoks kilisesi, Ermeni protestan kilisesi, Gedikpaşa Orta okulu (eski Fransız mektebi), Gedikpaşa Rum Orta okulu, Rum İlkokulu, kışlık ve yazlık Azak sinemaları, Cennet Kız Talebe Yurdu.

Muhtarlığın verdiği rakamlara göre bu sokaklarda, yâni mülga Çadırcı Ahmed Çelebi mahallesinde 539 mesken (ev veya apartıman), bizim bizzat dolaşıp tesbit ettiğimize göre 135 dükkân, 2 ekmekci fırını, 2 simitci fırını, 2 dokumacı atölyesi vardır (1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇADIRCI CAMİİ SOKAĞI — Kumkapu Nâhiyesinin mülga Çadırcı Ahmed Çelebi Mahallesi sokaklarından, hâlen Mimar Hayreddin Mahallesi sınırı içindedir, Bâli paşa yokuşu

Çadırcılar Mahallesi.
(1934 Belediye Şehir Rehberinden)

(caddesi) ile Gedikpaşa Caddesi arasında uzanır, bir araba geçebilecek genişlikde, kaba taş döşeli yol olup iki kenarında üçer katlı kâgir evler ve sokağa adını veren Çadırcı Mescidinin yan yüzü vardır, Ayia Kiryaki Rum kilisesinin kezâ yan yüzü, ve Rum ilk okulu vardır; sekenesi ekseriyetle Rumdur, kapu numaraları 1-27 ve 2-12 dir (haziran 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇADIRCI CİVANI — Kalender meşreb şâirler tarafından «Şehrengiz» adı verilen manzum risâlelerle medhedilen esnaf güzelleri arasında çadırcı civanlarına da rastlanır; şehrengiz yollu yazılmış ve «Hûbannâmei Dilküşâ» adını taşıyan anonim bir mecmuada çadırcı civanı şu üç beyit ile övülmüşdür ki çadır mehterlerinden olduğu açıkça ifâde edilmiş, çadır mehterleri arasında resmî cellâdlar bulunduğu da îmâ yolu ile gösterilmişdir (B.: Çadır Mehterleri):

Çadırcı Civanın atlas kaftanı
Cellâd nigâhiyle mehter fettanı

O şûhi şehbazın kâkülü elhak
Olmuş hüsün tahtına sırma saçak

Altunlu alemdir o şâhın başı
Olam haymesinde gazâ yoldaşı.

ÇADIRCILAR CADDESİ — Bayazıd Nâhiyesinin Bayazıd Mahallesi sokaklarından; Bakırcılar ve Fuad Paşa Caddelerinin kavşak noktası ile Kökcüler sokağı arasında uzanır; Büyükşehrin en canlı ve hareketli, yaz kış her zaman kalabalık, gürültülü bir çarşı boyudur. İki araba güçlükle geçebilecek genişlikde ve zemini paket taşı döşelidir.

Sarnıçlı Han, münhedim Güllekeş Hanı, münhedim Paçavracı Hanı, Büyük Kapalı çarşının beş kapusu ve Hakkâklar (Sahhaflar) çarşısının kapusu bu cadde üzerindedir. Kapalı Çarşının bu tarafındaki beş kapusundan üçü doğrudan Çadırcılar Caddesine açılır, ve bu kapulardan sırası ile Çarşı içinin Kalpakçılar Caddesi, Hacı Hüsnü sokağı, Fesciler Caddesi (Bitpazarı) başlar, diğer iki kapudan biri Yorgancılar Caddesi, biri de Lütfullah sokağı üzerinde olup kapular bu cadde ile bu sokağın Çadırcılar Caddesi ile olan kavşak noktalarına nazaran azıcık içerlek düşerler.

Tesbit ettiğimiz dükkânlar şunlardır: 19 bakırcı, 20 hurdacı - hırdavatcı, 13 karyolacı, 7 koltukcu, 6 tamirci, 5 sobacı, 3 kornişci, 3 nalbur, 5 bisiklet tamircisi, 3 çadırcı, 2 gazocağı tâmircisi, 3 zücâciyeci, 2 kunduracı, 1 yorgancı, 1 terzi, 1 demirci, 1 dikiş makinaları tâmircisi, 1 demir eşya tâmircisi, 1 motor tâmircisi, 1 trikotaj makineleri tâmircisi, 1 havagazı ocakları tâmircisi, 1 çorab makineleri tâmircisi, 2 yaymacı hurda kitabcı, 1 kahveci; 1 döşeme malzemecisi, 1 saatçi, 1 cam-aynacı, 1 radyocu, 1 anahtarcı, 1 tornacı, 1 kundura tâmircisi, 1 büfe ve 4 bakkal vardır.

Bu çarşıda satılan yani eşyâ deryâda katre gibidir, hep müstâmel eşyâ alınır, tâmir edilir, satılır. Bir meraklıyı günlerce, oyalıyacak has damgası ile bir hırdavat çarşısıdır; insan mühayyilesinden asla geçiremiyeceği şeylerle karşılaşır. Modası geçmiş, antikalaşmış, satıcısı tarafından kiymeti bilinmiyen pek, pek güzel eşyâya rastlanır ve gaayetle ucuza alınabilir; buna karşılık yine kıymet bilmez satıcılar, antika zannettikleri bazı âdî şeylere de astronomik fiatlar isterler. 1946 da İzzet Ziya Beyin toz toprak içinde bir yağlı boya etüd balıkcı portresi bu çarşıdan 3 liraya alınmış, aynı dükkân sâhibi kartpostaldan kopye boya rezâleti iğrenç bir peyizaja 80 lira istemişdir. Her dükkânın önü gülünecek, acınacak bir sahnedir. Kalenderlerin gözlerini de oyalıyacak cilveli manzaraları pek çok bir çarşıboyudur. Kapu numaraları 1-191 ve 4-156 dır. (haziran 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇADIRCILAR ÇEŞMESİ SOKAĞI — Kumkapu Nâhiyesinin mülgaa Çadırcı Ahmed Çelebi Mahallesi sokaklarından, hâlen Mimar Hayrettin Mahallesi sınırı içindedir; Bâlipaşa Yokuşu (Caddesi) ile Gedikpaşa Caddesi arasında uzanır, uzerinde bulunan üçer dörder katlı kâgir evlerin kapu numaraları 1-35 ve 2-30 dur (haziran 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇADIRCI MESCİDİ — Kumkapuda Bâlipaşa yokuşunun alt başında bir aralık çıkmaz sokakda olup bir yanı da adını taşıyan sokağa bakar; Hadikatül Cevâmi bu mescid hakkında şunları yazıyor: «Bânîsi Ahmed Ağadır, kabri nâ mâlûmdur; minberini solakbaşılardan Samurkaş lâkabı ile mâruf Mehmed Ağa vazeylemişdir, 1178 (M. 1764) tarihinde vefât eyleyüb Halıcı Hasan Mescidi civârında medfundur. Bu Çadırcı Mescidinin mahallesi vardır».

Mescid takrîben 1928 yılındanberi harab bir halde idi, 1952 - 1953 yılları arasında Türkiye Anıdlar Derneği İstanbul şûbesinin himmeti ile tâmir ve ihyâ edildi; bu tâmir işinde mescidin imamı ve derneğin mûtemedi Hacı Ali İlkmen'in

büyük emeği geçmişdir.

Bir avlu içinde dört kâgir duvar üzerine kiremitli ahşab çatı ile örtülmüşdür; son cemaat yeri yokdur, ibâdet sahnının sağ tarafında bir müezzin maksûresi vardır, minâreye bu maksûrede bulunan kapudan girilir. Kâgir olan kadınlar mahfiline de sol tarafda bulunan beton bir merdivenle çıkılır; ve o mahfilin yanında bir müezzin odası vardır.

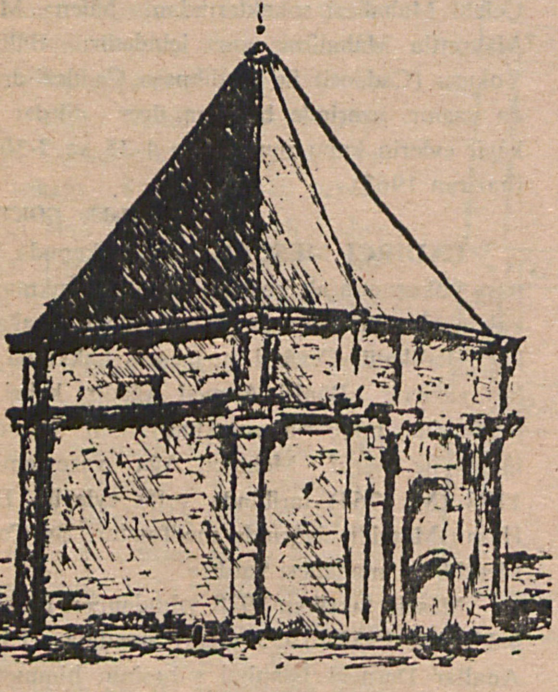
Mescidin zemini taş döşelidir; sağ duvar ile mihrab duvarında ikişer, sol duvarda da üç pencere vardır. Dışarda, mihrab duvarı ile sol duvarın önünde mescidin hazîresi bulunmaktadır; avluda abdest muslukları ve ayak yolları vardır, musalla taşı yokdur. Mescidin hududu dışında fakat hemen yanında imam ile müezzine meşrûta kâgir bir ev yapılmışdır. (1963)

Hakkı GÖKTÜRK

ÇADIR ÇEŞME — Süleymaniye'nin yapısı tamamlanıp işler bittikden sonra caminin karşısındaki boş meydanda kurulu, işçi gündeliklerinin ödendiği hesap çadırı kaldırılırken buraya bir hayır eseri bırakılmak istenilmiş ve bu meydan çeşmesi yapılmıştır.

Çeşmenin, ilk bakışta dikkati çeken oldukça yüksek konik şeklinde çadırı andıran kurşun kaplı bir külâhı vardır.

Köfeki taşından dört yüzlü, ve köşeleri geniş bir surette kesiktir. Bu kesintiden husule gelen kenarlar başlıklı düz sütunlar halindedir, sütunların başları hizasından bütün çeşmeyi hafif çıkıntılı bir korniş çevirmektedir. Çeşmenin yalnız bir cephesine musluk konulmuştur. Bu yüzünde külâh kısmı ile silme arasında kitâbeler bulunmaktadır.

Çadır çeşme.
(Resim : Nuriye Nirven)

Çadır çeşme Süleymaniye camiinin medreseleri, imâreti, darüşşifası, hamam ve sairesi gibi Süleymaniye suyundan besleniyordu.

Nuriye NİRVEN

ÇADIR KARAKOLLAR, ÇADIRLI ASKERÎ NOKTALAR — 1826 da Yeniçeri ocağı kaldırılıp Asâkiri Mansûrei Muhammediye adı ile bu günkü Türk ordusunun temeli atıldığı günden 1908 meşrûtiyetine kadar seksen yıl boyunca İstanbulun muazzam ve çok yayılmış mesîre yeri - yazlığı olan Boğaziçinde yaz aylarında âsâyiş ve inzibâtı gereği gibi temin etmek için lüzumlu yerlere karakol çadırları kurulur ve bu çadırlara yeteri kadar asker yerleştirilirdi. Amele, ırgad, bekâr uşağı ve serserî, hayta gurûhunun kırlarda rahatca dolaşıp barınabildikleri yaz aylarında onların hırsızlık, soygunculuk, ırza tecâvüz, şehir şekaavetleri ve bu yollarda işleyebilecekleri cinâyetler, bu çadırlı askerî noktalarla, ve muvaffakiyet ile önlenir, yaz aylarında nisbeten daha tenhâ olan yukarı boğaza gidenlerin emniyeti, ve mesîrecilerin huzûru temîn olunurdu; bu çadırlı noktalar Boğaziçi köylerinin mevcud sâbit karakollarının gücünü yaz aylarında takviye ederdi. Sabah Gazetesinin hicrî 1305 (milâdî 1888) yılına âid bir nüshasında şu şâyanı dikkat satırlar okunur:

«Her sene mayıs başından kasıma kadar Boğaziçinin bâzı mevkilerine çadırlar kurularak ve bu çadırlara kâfî mikdarda asker konularak memleketin inzibâtının bir kat daha temin edildiği cümlenin mâlûmudur.

«Sarıyer Yenimahallesinde Pazarbaşında dahi bu kabilden çadırlar kurulmakda ise de geçen 1304 senesi mayısından dört beş gün evvel (yâni çadırlı noktaların kurulmasından 4 - 5 gün evvel) Cevâhircizâde Parsih Efendinin köşküne hırsızlar girerek Parsih Efendinin vâlidesi ile birâderini katletdikleri okuyucularımızın mâlûmudur. İşte bu yolda bir kaza vukuuna meydan verilmemek üzere Pazarbaşında kış, yaz asker bulundurulması ve bunun için orada bir karakolhâne inşâsı kararlaşmışdır. Bu karakolhânenin Pazarbaşı Gazinosu karşısındaki bağçeye yapılacağı öğrenilmişdir...» (B.: Sarıyer Cinâyeti).

ÇADIR YAVRUSU — İstanbul külhânîleri ağzında erkek şemsiyelerinin en büyüklerine ta-

kılmış bir isimdir ki o boy şemsiyeleri eskiden medreseli mollalar, bilhassa arar bulur, alıp kullanırdı; zamanımızda da «Hacı Ağa» denilen taşralı kalantor zenginler tarafından, açıldığı zaman büyüklüğü azamet ve servet nümâyişlerine uygun düşdüğü için kullanılır; aslında da yağmura karşı altına gireni pabuçlarına varınca koruduğuna göre bir çadır yavrusu erkek şemsiyesi, baş üstünde taşınması zarâfete uygun düşmese de sâhibine hakikaten hizmet eder.

Ahmed Rasim hünerli kalemi ile bu boy şemsiyeyi kullanan bir tipi pek canlı çiziyor:

«... başında püskülü bir parmak uzun Aziziye kalıp fes, sırtında sıra vârî düğmeleri ilikli «istanbulin», bacağında bolca bir pantalon, ayaklarında botin galoşu, bir elinde çadır yavrusu şemsiye, öbür elinde iri dâneli doksan dokuzluk tesbih...».

ÇADIR MEHTERLERİ ve MEHTERHÂNESİ — İstanbulda en büyük mîrî çadır imâlâthânesinin deposunun, ve burada çalışanların, ve pâdişah çadırlarını kurup kaldıranların adı, At Meydanında İbrahim Paşa Sarayı denilen târihî binânın bir kısmında idi; bu ismi taşımasının sebebi, «mızıka takımı» ve «mızıka meşkhânesi» anlamında olan Mehterhânelerin en büyüğünün de yine aynı sarayda bulunmuş olmasındandır; asıl Mehterler (mızıkacılar) ve çadır muhâfızları ile çadır kurucular Acemioğlanları arasından seçildikleri için, binâ birliği de olduğundan çadırcılara «çadır mehterleri» adı kolayca yakışık almış ve kullanılmışdır; ki adı geçen sarayın çadır îmâlâthânesi ve deposu olan kısmı 1831 de cezâevi ittihaz edilmiş ve hâlen «Sultanahmed Cezâ Evi» adını taşıyan binâya son zamanlara gelinceye kadar mahbushâne mânasına sâdece «Mehterhâne» denilirdi; ki çadırın da mahbusluğun da mehter ismi ile bu binâ münasebetinden başka alâkası yokdur (B.: Çadır; İbrahim Paşa Sarayı; Acemioğlan; Mehter).

Mîrî çadırlar, bilhassa her biri ayrıca bir sanat kıymeti ve maddî kıymet taşıyan pâdişah çadırları, otâğı hümâyunlar da burada îtinâ ile muhâfaza edilirdi.

M. Zeki Akalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli eserinde «Çadır Mehterleri» maddesinde şunları yazıyor: «Pâdişahın çadırlarını kurup kaldıran ve muhafaza edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir; resmî kayıdlarda adı Mehterhânei Haymei Hassa sûretinde geçer. Sefer ve göçlerde çadır hizmeti gören ve «oda» dahi denilen dört bölüğe taksim edilmiş çadır mehterleri Sultanahmedde İbrahim Paşa Sarayı başında Mehterhânei Hümâyun adı verilen yerde otururlardı. Odai Evvel, 1. Oda Ağa Odası, 2. Oda Kethüdâ Odası olup bunlardan başka Bölükbaşı denilen üç zâbit vardı; 3. Oda Başbölükbaşı Odası idi.

«Çadır Mehterleri arasında bir sınıf da Cellâd vazîfesini görürdü; bunlardan dört veya beş neferi her gün sarayda Orta Kapuda kapucular dâiresinin yakınında oturarak pâdişahın veya sadrâzamın emirlerini beklerlerdi.

«Sefer zamanında Çadır Mehterleri ikiye ayrılarak bir kısmı asıl karargâhdan bir gün (bir konak) ileri gidip konulacak menzile otağı hümâyun ile çadırları kurup hazırlarlardı.

«Âmirleri Hayme Mehterbaşısı - Çadır Mehterbaşısı idi. Sayın Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılının Osmanlı Devrinde Saray Teşkilâtı adlı eserine göre Onbeşinci asırda Çadır Mehterbâşısı, Kethüdâsı ve iki haymeduz (çadır dikici) de dahil şâkirdleriyle berâber 38 kişi idiler; Onyedinci asır başlarında 835, ve aynı asır sonlarında 2000 kişi oldular; 1776 da çadır mehterleri 861 nefer görülüyor.

«1826 da Yeniçeri Ocağı kaldırıldığında çadır mehterleri ismi de kalkmış, dâiresine Hiyâmiye Nezâreti denilmişdir» (M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyim ve Terimleri).

ÇAĞA (Esad) — İstanbul Barosunun ünlü avukatlarından, 1907 de Selânikde doğdu, babasının adı Hasan Fehmi Bey, anasının adı Rukiye Hanımdır, avukat ve iş adamı Tâhir Çağanın büyük kardeşidir; Beykoz Ahmed Midhat Efendi İlk Okulunda (1921), İstanbul Muallim Mektebinde (1930), ve Kabataş Lisesinde (1933) okudu; 1936 da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi, kısa bir hâkimlikden sonra 1943 de avukatlık mesleğine intisab etti.

Güzel bir eski yazı koleksiyonuna ve değerli yazma kitablara sâhib olduğu söylenir; fransızca, ingilizce, almanca ve arabca bilir; evli (zevcesi Sâlise Hanım) ve iki evlâd sâhibidir (Dündar, doğ. 1926; ve Gönül, doğ. 1932).

Bibl. : Kim Kimdir Ansiklopedisi.

ÇAĞA (Tâhir) — Hukuk doktoru, avukat, iş adamı; 1913 de İstanbulda doğdu; babasının adı Hasan Fehmi, annesinin adı, Rukiye'dir; Beykoz Ahmed Midhat Efendi İlk Okulunda (1924), İstanbul Erkek Muallim Mektebinin orta kısmında (1929), İstanbul Erkek Lisesinde

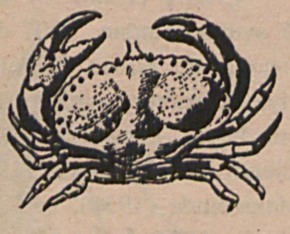
(1931) okudu, 1934 de İstanbul Üniversitesinin Hukuk Fakültesini bitirdi, ve 1939 da Zürih Üniversitesi Hukuk Fakültesinden diploma aldı.

İstanbul Hukuk Fakültesinde okurken, ilk okul muallimliği yapdı (1931 - 1934), 1939 - 1943 arasında Adâlet Bakanlığı Hukuk İşleri Umum Müdürlüğünde çalışdı, 1943 - 1953 arasında hâkimlik yapdı; hâlen avukatlık yapmakda ve serbest iş alanında çalışmaktadır, «Mirel Limited Şirketi İlâç ve Kimyevî Maddeler Fabrikası» nın kurucularındandır.

Evli (zevcesi Mükerrem Hanım) ve iki evlâd sâhibidir (Boran, doğ. 1934; Barbaros, doğ. 1941); Avukat Esad Çağa'nın küçük kardeşidir. Lahey Milletlerarası Dâimi Hakem Dîvânı Türkiye Delegesidir; Türkiye Hukukcular Derneği, Haksızlıkla Mücâdele Cemiyeti üyesidir. Spor olarak yürümeyi, yüzmeyi, futbolu sever. Müzik, tarih ve felsefeye meraklıdır; İspanya, Portekiz, İngiltere hariç bütün Avrupayı dolaşmışdır; almanca ve fransızca bilir. Türkçe yayınlanmış eserleri şunlardır: İsviçre Medenî Hukukunun Şerhi (1939), Âile Hukuku (Prof. Dr. A. Ezger'den), Evlenme Hukuku (1943), Hısımlı (1949), Mahfuz Hisseli Mirascıların Hukukî Vaziyeti (1950); makaaleler.

Bibl. : Kim Kimdir Ansiklopedisi.

ÇAĞANOS — Halk ağzında pavurya yahud yengeç adı altında toplanan deniz mahlûkunun bir cinsi; tıpkı Asel Pavurya, yengeç gibidir; sâhillerde, ve ekseriya taşlar arasında pek çok bulunur; eti pavuryanın eti kadar lezzetli değildir, kıskaçları ve vücudu incedir; İstanbulda gayri müslimler, dişisini yumurtalı zamanında, yumurtaları ile berâber çorbaya koyarlar. Gelincik balığı avlamak için de sepetlere yem olarak konulur. Tatlı suda yaşayan bir cinsi de vardır.

Çaganos
(K. Deveciyan'dan)

Bibl. : K. Deveciyan, Balık ve Balıkcılık.

ÇAĞATAY (Ali Rifat) — Klasik Türk mûsikisi bilginlerinden ve bestekâr; aşağıdaki hal tercemesini İbnül Emin Mahmud Kemal İnal'ın «Hoş Sadâ» adlı son asır Türk mûsikisinin asları tezkiresinden alıyoruz: «Piyâde Kaymakamlarından Rifat Beyin oğludur, değerli edib ve şairlerden Samih Rifat Beyin büyük kardeşidir; 1869 da İstanbulda doğdu.

«Mustafa Rona'nın Elli Yıllık Türk Mûsikisi adlı eserinde «Alaturka mûsikiyi garb tekniği ile armonize etmek hususunda ilk kuvvetli adımları atmış ve muvaffak olmuş değerli bir sanatkâr idi», ve Burhaneddin Ökte imzâsı ile Türk Mûsikisi Dergisinde yayınlanmış bir makaalede: «Klâsik üslûbda çok kıymetli eserler bestelediği gibi Dâüssıla, Bülbül, Küreimim gibi, vak'alardan bahseden uzun güfteleri de bestelemişdir. Ayrıca Davulcu Marşı gibi eğlenceli eserler de besteleyerek bir yenilik vücuda getirmişdir» deniliyor.

Ali Rifat Çagatay
(Resim : Türk Meşhurları Ansiklopedisinden)

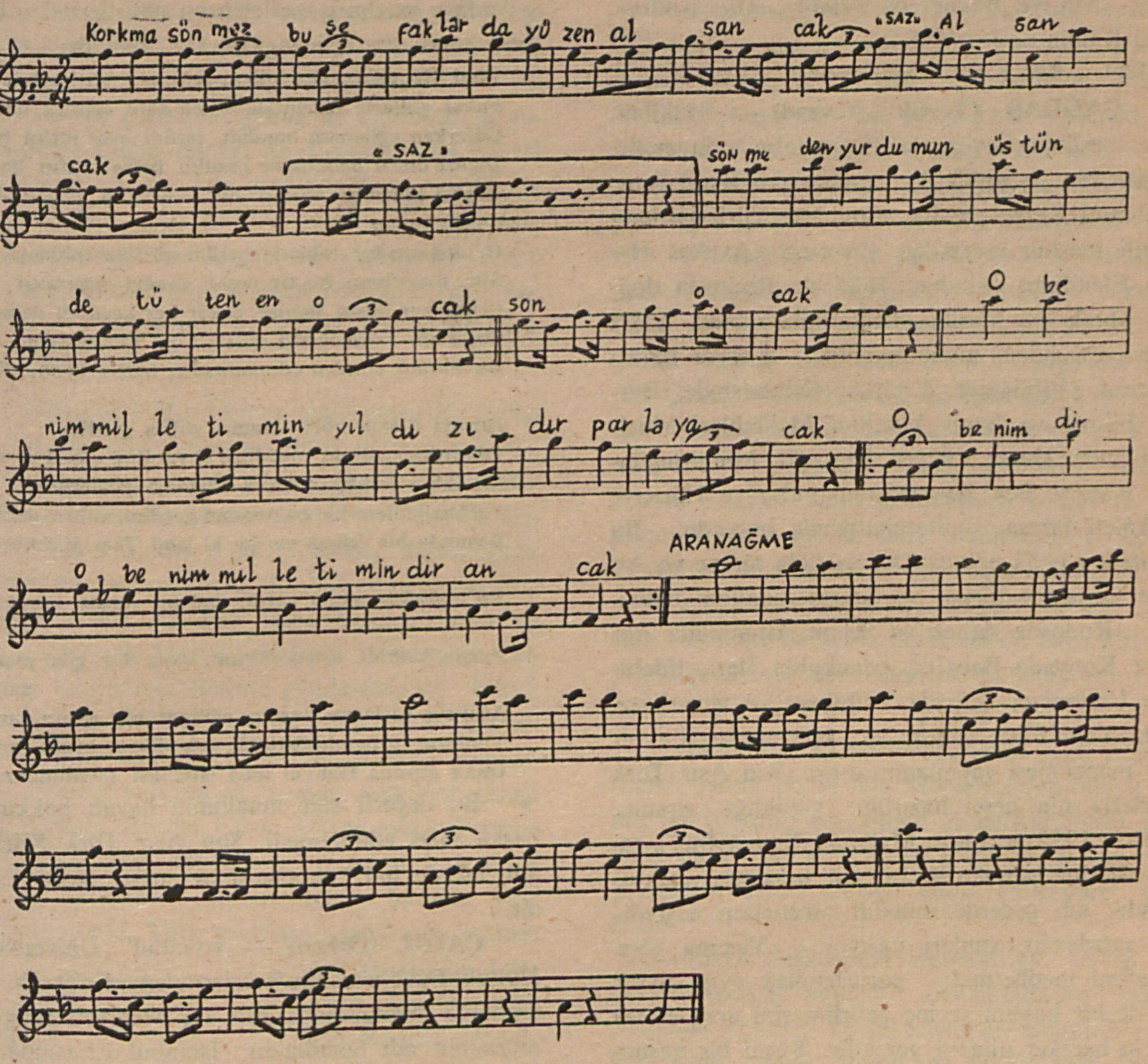
«Tarihi eserleri tasnif için Konservatuvarda teşkil olunan komisyonda Rauf Yektâ Beyle kıymetli eserlerin meydana çıkmasına çalışmışdır. Kadıköyünde tesis ettiği Mûsiki Cemiyetinde bir çok şâkird yetiştirmişdir.

«İstiklâl Marşını bestelemişdir. Muhtelif makamlardan kıymetli eserleri vardır; güzel ud çaldığından gençliğinde Ûdî Rifat Bey nâmı ile yâd olunurdu. Udzenlikde hakikaten mâhir idi, hafif ve lâtif sadâ ile terennüm ederdi. Vaktiyle bir kaç defa dinlemiş, takdirhân olmuşdum. Terbiyeli ve nâzik bir ehli sanat idi.

«Prens Halim Paşanın büyük kızı Zehrâ Hanımla izdivac ederek senelerce berâber yapamışlardır. 30 Mart 1935 de kalb sektesinden vefât etti, Karacaahmed kabristanına defn olundu» (Hoş Sadâ).

Mustafa Rona «Elli Yıllık Türk Mûsikisi» adlı büyük emek mahsûlü eserinde Ali Rifat Çagatay'ın eserlerini şöyle sıralıyor:

Nihâvend lenk fahte: «Zülfün görenlerin hep bahtı siyah olurmuş»; nihâvend ağır semâî: «Gördüm yine bir goncei nâdîde edâyı»; hüseynî düyek: «Ağyar alma yanına»; hüseynî düyek: «Zeynom Zeynom aman sılam»; nihâvend düyek, güfte Orhan Seyfi'nin: «Serâhaten acaba söylesem darılmaz mı» (Tereddüd Şiiri); hüseynî curcuna: «Edâlı bir yosma karârım aldı»; sûzidil beste-çember: «Verdim âteş dillere sûzi dili âvâreden»; segâh düyek, güfte Mehmed Âkifin: «Bu şıbde çûşişi yâdınla ağladım durdum» (Dâüssıla); yegâh düyek: «Meclisi vaslında giryan olduğum mâzur tut»; sûzinâk sengin semâî: «Kâr

Ali Rifat Çagatay'ın
İstiklâl Marşı bestesi

etmedi zâlim sana bu âhü enînim»: sûzinâk: «Hiç bakmadın hâli perişânıma ey yâr»; kürdili hicazkâr aksak: «Ararım ismini dâim yanarım sızlarım»; nişâburek vals: «Meyledip bir gül izâra».

ÇAĞDAŞ (Seyfeddin Orhan) — Muharrir, 1917 de Ustrumcada doğdu; babasının adı Hüseyin, annesinin adı Ârifedir; İstanbul 7. İlk Okulunda, Gelenbevî Orta Okulunda ve Hayriye Lisesinde okudu, ve pek genç, 16-17 yaşında muhâbirlikle gazetecilik hayatına atıldı, Vakit, Son Posta, Açık Söz, Gece Postası, Bugün, Yeni Sabah, Tan, Vatan, Tanin, Cumhuriyet, Tasviri Efkâr, Akşam, Milliyet, Her Gün, Yeni İstanbul gazetelerinde muhâbir, musahhih, muharrir, hikâyeci, roman yazarı, istihbarat şefliği, yazı işleri müdürlüğü gibi gazetecilik mesleğinin hemen her kolunda çalışdı. Demokrat Partiye intisab etti, 1953 - 1955 arasında İstanbul Belediyesi basın raportörü, 1957 - 1961 arasında Belediye Meclisi âzâsı oldu; yine o yıllarda 1955 - 1961 Kızılay Basın Uzmanlığı, 1952 - 1957 arasında Demokrat Parti İstanbul Vilâyeti İdaâre Heyeti Basın Sekreterliği yapdı.

Gazeteciler Cemiyeti, Karagümrük Gençlik Kulübü, Çınar Spor Kulübü (Fahrî reis), Mimarsinan Gençlik Kulükü (fahrî reis) üyesidir.

İngilizce bilir, evli (zevcesi Feride Hanım) ve üç çocuk sâhibidir (Süha, doğ. 1938; Feriha, doğ. 1941; Mehmed Sinan, doğ. 1943).

1932 den bu yana yüzlerce hikâye yazmışdır; kitab hâlinde toplanmış eserleri şunlardır: «Ölüm Yolcuları», «Doktorun Sırrı», «New York Dehşet İçinde» (1938); «İki Kalb Arasın-

da», «Mâziye Bakarken» (1944); «İki Kadın», «İki Kalbin Sesi». (1954).

Bibl. : Kim Kimdir Ansiklopedisi.

ÇAĞDAŞ (Tevfik Nevzad) — Muallim, şâir; neslinin büyük, fakat unutulmuş kıymetlerinden biri; aşağıdaki hal tercemesini İbnül Emin Mahmud Kemal İnalın «Son asır Türk şâirleri» isimli meşhur eserinden alıyoruz: «Avukat Habib Efendinin oğludur; 1885 de Rodosda doğdu. Muğla ve Midilli îdâdilerinde okudu. Sakız Rüşdiyesi ikinci muallimliğinde, Karyot kazâsı tahrirât kâtibliğinde, Kadıköy Sultânisinde, Bursa, Edirne ve İzmir Muallim Mektebleri Muallimliğinde, Bursa Vilâyeti İstatisdik Müdürlüğünde, Karaca Bey Kaymakamlığında, ve Hâriciye Vekâleti farcsa mütercimliğinde bulundu. Bu vâzifeden istifâ ederek Darüşşefada türkce ve Alman Lisesinde türkce ve iktisad muallimi oldu.

«Rodosda Âfitab ve Selâm; İstanbulda Akşam; Konyada Babalık; İstanbulda İleri, Edebiyâtı Umûmiye; Sakızda Tatbikaat ve yine Konyada Yeni Fikir gazete ve mecmualarında bir çok manzûmesi yayınlanmışdır». «Son Asır Türk Şâirleri» nin neşri hazırlığı yapıldığı sırada, 1930 - 1932 arasında Mahmud Kemal İnal'a taleb üzerine gönderdiği bir hal tercemesi mektubunda, adı geçerde müellifi tarafından neşredilen satırlardır, şunları yazıyor: «Yaşıma göre kendimi medhetmek, gururlanmak ayıp sayılır ise de bir hakkın yerine getirilmesini arzû etmek çirkin hareket olmasa gerekdir. Yirmi bir yaşımda yazı hayâtına atıldım; en güzel manzûmelerim tatbikat mecmuasında çıkmışdır».

M. K. İnal'ın çocukluk, ilk genclik arkadaşıdır; İnal'ın söylediğine göre Tevfik Nevzad Çağdaş gencliğinde gaayetle güzelmiş; birbirleri yıllarca görmedikden sonra karşılaşdıklarına Tevfik Nevzad'ın muhîtini teshir eden şebâbet hüsnünün uçup gitmiş olması Mahmud Kemal'e lâtife yollu şu kıt'ayı yazdırmışdır:

Gençliğinde bir mücessem şiir idi
Şimdi yalnız gözleri şiiri nefis
Pek küçük yaşda tanışdım şâhidim
Semtine uğramadı şahsı habis

Muhakkak ki soğuk olan bu lâtîfeye Tevfik Nevzad Çağdaş şu zarîfâne kıt'a ile cevab vermişdir:

Şimdi bir şiiri tecellüd, sâbıkaa vahşî gazâl
Câmi ül ezdâddır İbnül Emin Mahmud Kemal
Lâyemut ilmü edeb kasrında tâc ü tahtı var
Mevt ile ölmez, ölümle pâyesi bulmaz zevâl..

Tevfik Nevzad Çağdaş'ın «Övünmek de bir ihtiyac» serlevhası ile yazdığı bir manzûme hem o vâdîde yazılmış eserlerin en güzellerinden biri, hem kendi şiir diline güzel bir örnekdir:

İlâhî bir gülistanda diken şeklinde bittim ben
Fakat güllerle fecrin şûlesinde kalb erittim ben
Gülerken ağlamam bundan, tezâdı âdet ettim ben
Diyârı ömrü bedbînâne gezdim hicve gittim ben
Zebûri şiirimin âhengi hep haşmetle meşhundur

O, doğmuşdur tabiatle benim gürbüz irâdemden
Alır mevzûunu binbir çeşid ebnâyi âdemden
Çeker her hüsni âguuşe, çakar her kevserü demden
Coşarsın, raksedersin mûsikii nâ şenîdemden
Bu Fârâbî elinden çıkmamışdır, başka kaanundur

Hevâyi itisâfa nûri îmanla göğüs gerdim
Tükürdüm zâlime, mağdûre el verdim, gönül verdim
Dil ikbâl istedikce kasrı istignâyı gösterdim
Vefâsız güllere hiç bakmadan geçdim, diken derdim
Başımda bir çelenk vardır ki ismi Tâcı Mecnundur

Bu toprakda anam vardır, babam vardır, kardeşim vardır
Yanan kalbim, tüten rûhum, akan bir göz yaşım vardır
Ağarmış saçlarım vardır, eğilmez bir başım vardır
Yıkılmaz türbemin üstünde çok yüksek taşım vardır
Onun altında Hakkın nûri istiğnâsı medfundur.

Bu değerli şâir muallimin hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi. Son Asır Türk Şâirleri adlı eserde hal tercemesinin neşri târihi 1942 dir.

ÇAĞIL (Orhan) — İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Profesörlerinden; 1909 da İstanbulda doğdu, babasının adı Mehmed Mümin, annesinin adı Semiha'dır; İstanbul Lisesinde ve Sen Jorj Lisesinde okudu, Kolonya Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi (1937), ve memlekete dönerek aynı yıl içinde İstanbul Üniversitesine intisab etti, bu satırların yazıldığı 1963 yılında aynı ilim müessesesinin tâlim heyeti arasında bulunuyordu, Hukuk Felsefesi kürsüsündedir.

Almanca, fransızca, lâtince bilir; evli (zevcesi Günseli Hanım) ve bir evlâd sâhibidir (Semiha, doğ. 1953).

Eserleri: «Hukuk Felsefesi Dersleri» (E. von Aster'den), 1943; «Hukuk Başlangıcı Dersleri», 1961; İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuasında etna - makaaleler (Kitab hâlinde toplanmamışdır).

Bibl. : Kim Kimdir Ansiklopedisi.

ÇAĞLA (Cevdet) — Çağdaş Türk mûsikisinin çok tanınmış kemânî ve bestekârlarından; 1900 da İstanbulda Acıbâdemde doğdu; baba, İmâlâtı Harbiye Mektebleri Müdürlüğünde bulunmuş topcu Kaymakamı Eşref Beydir; askerliğinin yanında müzik ve resim ile de meşgul olan

Eşref Bey amatör olarak keman çalardı; C. Çağla'nın annesinin adı Nâzime olup bu hanım da güzel piyano çalardı; kız kardeşlerinden biri piyano ve ud, diğeri de yalnız ud çaldıklarına göre Cevdet Çağla mûsiki ile yakın ilgisini evvelâ pek küçük yaşdan âile ocağında tesis etti. Babası onun batı mûsikisi ile uğraşmasını istiyordu, bu maksada Cevdet Çağla 6-7 yaşlarında iken o devrin ünlü alafranga keman hocalarından Antonyadis'in talebesi oldu, ve ilk keman derslerine ondan başladı.

Musullu Hâfız Osman komşularıydı, ondan da, bir âile dostu alâsı ile klâsik Türk mûsikisinden usul ve nazariyat dersleri gördü. İlk tahsilini Beykoz İbtidâî Mektebinde, orta tahsilini Kadıköy Sultanisinde yapdı; Kadıköy Sultanisinde Münir Nureddin Selçuk ile Fenerbağçe Kulübü reisi Dr. İsmet Uluğ'un yakın mekteb arkadaşı oldu. 1916 da Maarif Nezâreti tarafından batı müziği tahsili için Berline gönderildi, iki buçuk sene kaldığı Berlinde bir tarafdan nazarî tahsilini tamamlar iken diğer tarafdan geceleri gündüzlere ekleyen çalışma ile keman tekniğini gereği gibi ilerletti. Birinci Cihan Harbi mütârekesinde (1918) vatanına döndü, ve İstanbul İktisad ve Ticâret Mektebine devam etmeğe başladı; yine o yıllar içinde, Türk mûsikisini sahâsında mühim ve kıymetli bir topluluk olan Darüttâlîmi Mûsiki heyetine girdi, ve bu heyetde fâsılasız on beş sene çalışdı, yurt içinde ve yurt dışında verilen bütün konserlere katıldı, bu arada ayni heyet ile iki defa Almanyaya gitti, Berlin Mûsiki Akademisinde verilen konserlere iştirâk etti, ve Polidor Şirketine de plâk doldurdu; 1926 ve 1927 de iki defâ da Mısır turnesine katıldı.

Cevdet Çağla
(Resim : S. Bozcalı)

İstanbul Radyosuna 1926 da, müessesenin «Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi» adı ile ilk kuruluşunda intisâb etti; 1938 de Ankara Radyosunun işletmeye açılması üzerine repeditör artistliğe tâyin edilerek Ankaraya gitti, ve 1950 yılına kadar on iki sene Ankarada kaldı; Ankara Radyosunun muhtelif topluluklarına katıldıkdan başka solist kemânî olarak programlarda fâsılasız çalışdı; bir tarafdan da merhum Fehmi Tokay'ın Ankarada tesis ettiği Ankara Musiki Cemiyetindeki çalışmalara katıldı. 1950 yılında İstanbul Radyosu Müzik Yayınları Şef Muavinliğine tâyin edildi; ve altı sene bu müessesede idâreci ve sanatkâr olarak çalışdı; 1956 da, Bağdad Güzel Sanatlar Enstitüsünde hocalık yapmak üzere Irak Hükûmeti tarafından Bağdad'a dâvet edildi, Mesud Cemil ile beraber Bağdad'a gitti (B.: Cemil, Mesud); orada üç sene kaldı, hem hocalık yapdı, hem de Bağdad Radyosu ve Televizyonunda çalışdı, devamlı konserler verdi. İrakda kraliyeti deviren ihtilâlden sonra, İrakda bulunan bütün emsâli Türk muallimleri ve sanatkârları ile beraber 1959 da vatana döndü, ve aynı yıl içinde İstanbul Radyosu Türk ve Batı Müziği Yayınları Şefliğine tâyin edildi. Bu satırların yazıldığı târihde aynı vazifede bulunuyordu (Eylûl 1963).

Yukardaki hal tercemesi, ifâde şekli değiştirilerek Hilmi Rit'in Ses Mecmuasında intişar etmiş bir röportaj yazısından alınmışdır. Aynı mülâkat da H. Rit'in: «Bestekârlığa ne zaman başladınız?» sualine Cevdet Çağla şu cevabı vermişdir:

«13-14 yaşlarımda bestekârlığa heves ettim. İlk şarkım hüzzam makamında ve semai usulünde «Hicran ile dil hastayım ümmit ile nalân» isimli eserdir. Halen saz ve söz eseri olmak üzere 60 kadar eserim vardır. Bulunduğum şehirlerin havasına uyarak bazı şarkılarımda bu şehirleri tasvir etmeye çalıştım. Meselâ Hatay'ın, Mersin'in ve Bursa'nın unutulmaz hâtıralarını taşıyan eserlerim vardır..».

Hilmi Rit'in isteği üzerine Cevdet Çağla sanat hayatından da şu hâtırayı anlatmışdır:

«Darüttalim-i Mûsiki Heyetinde bulunduğum senelerde Bakırköydeki bir sinemada konser veriyorduk. Konser başlamadan evvel en ön sıraya büyük bir koltuk yerleştirildiğini gördük. Bu koltuğa kimin oturacağını bütün heyet mensupları merak etmişti. Biraz sonra en aşağı 150 kiloluk bir hanımı, şişmanlıktan yürüyemediği için koluna iki kişinin girip yürüterek getirip koltuğa oturttuklarını gördük. Heyetimiz kürdili hicazkâr faslı icra edecekti. Fasla başladık. Arada rahmetli neyzen İhsan Beyin taksimi vardı. Çıt çıkmıyordu. O zaman elektrik olmadığı için, ortalığa yalnız tepemizdeki lüks lâmbasının sesi hâ-

kimdi. Bu arada bir horlama duyuldu. Bu horlamanın nereden geldiğini ne dinleyiciler ne de sahnede olan bizler evvelâ anlamamıştık. Bilâhara gözlerimiz öndeki dinleyicilere takıldı, sesin nereden geldiğini teşhis ettik. Şişmân hanım tatlı, derin bir uykuya dalmıştı. Taksimden sonra heyet ilk şarkı olarak «Ah eden kimdir bu saat kuytuda» isimli kürdili hicazkâr şarkının son mısraı olan «Esme ey bad esme canan uykuda» nakaratını okuduğu sırada şişman hanımın yanında oturmakta olan zarif şair ve avcı Bedri Ziya beyin eğilerek hanımın yüzüne bakması bütün heyetin gözüne ilişti ve kahkahaya boğulmamıza sebep oldu. Konsere bir müddet devam edilemiyeceği dinleyicilere bildirildi. Bu arada tabiî şişman hanım da uyanmıştı. Bir taraftan biz, bir taraftan dinleyiciler uzun müddet bu olaya güldük. Bir hayli aradan sonra perdeyi açabildik ve konsere devam ettik.»

24. Ekim. 1969 da öldü.

ÇAĞLAR (Behçet Kemal) — Muallim, şâir; çağdaş türk şiirinin en seçkin temsilcilerinden; millî tarihimize ve dîvan edebiyatı ile zamanımıza kadar bütün edebî mekteblerin sanat ve fikir akımlarına derin vukufu, bir ilâhî vergi olan şâir şahsiyetini akran ve emsâlinden kat kat üstün mevkie çıkarmışdır; baht ile, ve ona eklenen tesadiflerle çok gezmiş, bakmasını, görmesini bilmiş; zengin geniş görgü ile duygusunu hünerle, sağlam şiir tekniği ile ve tertemiz bir dil ile yoğurmuşdur; ve nihâyet heyecanları, hitâbet kudreti, yine bir lutfu ilâhî olan güzel insan, câzib insan oluşu ve zekâ ülkeri Behçet Kemal Çağları edebî mahfillerde dâimâ aratmışdır; çağdaş şâirlerimiz arasında hamâsî şiir vâdisinde ise, anadiline konunun azameti ile denk zenginlikde tasarruf şart olduğu için en önde bir sîmadır diyebiliriz.

Güzel bir rastlamadır, 23 temmuz 1908 de, Türkiyenin her tarafında hürriyet topları atılır iken Erzincanda anası Naciye Hanımın köyü olan Ekrek Köyünün çok mütevâzi bir evinde, bu evin Mercan Suyu kenarındaki bir odasında doğmuşdur, babası Şaban Hami Bey Kayserili, Kayserinin Bünyan ilçesindendir, ki bu zât bu havâlide onbirinci milâdî asırda yerleşmiş Bürüngüz aşiretindendir.

Behçet Kemalin söylediğine göre baba sülâlelerinden bir kaç orta halli şâir yetişmişdir. Babası Şaban Hâmi Bey İstanbulda Halkalı Ziraat Mektebinde okumuş, askerliğini yaparken Dördüncü Ordu müşürü Zeki Paşanın karargâh fidanlığına aşılık tedârik etmek üzere Ekrek Köyüne gittiğinde, aslı Balıkesir çepnilerinden olup bu köyde yerleşmiş ve güzel bir bağçesi olan Kolağası Ahmed Ağanın kızı Naciye Hanımı görmüş, beğenmiş, istemiş, vermişler, evlenip Ekrek Köyünde iç güveyi olarak kalmışdır.

Behcet Kemal Çağlar

(Resim : S. Bozcalı)

Behcet Kemal bir buçuk yaşında iken askerlikden terhis edilen Şaban Hâmi Bey zevcesini ve oğlunu alarak Kayseri'ye gelmişdir. Seçkin şâir bir sohbet arasında bu İstanbul Ansiklopedisinin müdevvini Reşad Ekrem Koçu'ya hayatının panoramasını şöylece anlatmışdır:

«Babamın ziraat memurluğu, nümûne çiftliği müdürlüğü, vilâyet ziraat müdürlüğü memuriyetlerinde Boludan başlayarak Kudüse kadar uzanan seyahatlar yapmışızdır. İlk okula Boluda İmâret Mektebinde başladım, Konyada bitirdim. Orta tahsilim Kayseridedir. 1924 yılında Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı sıfatı ile ilk yurd içi gezisine çıkdığında Kayseriye de uğramışdı. Gece tertib edilen fener alayında, halkı ve mekteblileri selâmlamak için vilâyet konağı balkonunda görünür görünmez, o yaşın duygusunu şu anda anlatmak çok zordur, çocuk sâfiyetimin coşkunluğu ve cesâreti yaman bir şeydir, yerimde duramadım. (Şâir burada ağlamışdır), öğrenci safları arasından fırlayarak balkondan sokağa inen merdivenleri ikişer ikişer atlayarak yanına koşdum ve hocalarımızın telkini ile aklımda kalmış şeyleri toparlayarak: — Biz târihimizde nice muzaffer kumandanlar gördük, zaferlerini harcadılar... kazandıkları zaferleri milletimize yararlı kılamadılar, sevgileri ile Türk milletini kalkındıramadılar... siz de öyle olursanız tarihin bir köşesinde kalırsınız... bizim sizden beklediğimiz çok şey var... biz fikri hür, vicdânı hür, irfânı hür bir nesil olarak yetişmek istiyoruz... biz bunu temin edin ki bugünkünden daha daha büyük olasınız!.. yollu bir şeyler söyledim. (Bu B. K. Çağların ilk siyasî nutkudur). Etraf şaşdı kaldı, Mustafa Ke-

mal gözleri parlayarak alkışlayınca herkes alkışladı.

«İşte o geceden sonradır ki ben, dünyâ güzelini bir defa görmüş Keloğlan gibi ona âşık oldum; elimde demir âsâ, ayağımda demir çarık yollarına düşmek istedim. Aşk yoluna şiir heybesi omuzlanıp çıkılır; babam telâş etti, Kayseri Lisesini bitirtmeden beni bir nevi sürgün olarak Zonguldağa gönderdi; o zamanlar orada yeni açılmış olan Mâden Mühendis Mektebine girdim. Annem kaçar Kayseriye dönerim diye üzüntü içinde idi, gönlünün rahat etmesi için ona Zonguldakdan bir telgraf çekdim, annem okuma yazma bilmezdi, telgrafımı babam okuyacak, ben de hem mâden mühendisi olmaya kararlıyım, hem şâir kalmaya azimli, onun için telgrafı manzum yazmışdım:

Selâm, ihtiram, muhabbet
Müstakbel Mühendis Behcet

«Babam benim şâir olmama kızıyor ama kendi de şâirliğe özenirdi, şu manzum cevâbı aldımıdı:

Yine şâirliğe bozdun işini
Tatilde bellerim ta geçmişini!

«Zonguldak Mühendis Mektebini bitirdikten sonra (1929 da 21 yaşında) Avrupa stajından dönüşde yabancı şirketlerde yüksek ücretle çalışmayı red ederek Anadoluda İktisad Vekâleti merkez mâden mühendisi olarak çalışmayı tercih ettim, derdim Mustafa Kemalin şehrinde olmakdı; şöyle uzakdan görmek için yollarına düşerdim, nihâyet; nihâyet ta yakından görme hasreti canıma tak etti, «Görmeye geldim...» diye bir uzun manzûme yazdım. Hamdullah Subhi Beye verdim, o da götürüp sofrasında okumuş, Çankayaya dâvet olundum; işte o günden sonradır ki arada bir ben de o tarihî sofra başına çağrılır olmuşdum. Atatürk bâzan bir konu verir, yazmamı isterdi, ben de kütübhânesinin bir köşesine çekilir, hemen yazar, ve gidip kendisi ile arkadaşlarına okurdum. İşte böylece Mustafa Kemalin rahlesinde yetişdim.

«Mustafa Kemal İngiltereye gidip bir müddet orada kalmamı, ingiliz halk edebiyatı ile aydın edebiyatı arasında kurulan köprüyü yerinde incelememi istedi, iki sene kadar Londrada kaldım. (1934 - 1936); İngiltereden dönüşde Halk Evleri Müfetişi olarak hemen bütün yurdu ilçe ilçe, köy köy dolaşdım; sonra ikinci askerlik vazifemi yaparken Karsda ve Erzurumda ne kadar halk şâiri varsa onlarla yakından temas imkânını buldum, «ser» den kurtuldum, toprağa düşdüm, yaklaşıp kaynaşdıkca halkı anladım, ve sevdim. Yalın ayakla basdığım toprakları bu sefer yalın ruhla bağrıma basdım. Askerlikden dönüşde Erzincandan mebus seçildim (1942 - 1946 seçim devresinde); 1946 da tekrar mebus oldum; ister istemez demokrasiye girmişdik; bâzı mücbir sebeblerle, Halk Partisinden ayrıldım, gönlümle, ruhumla, kafamla Atatürkcü kaldım; hem partiden, hem de mebuslukdan çekildim, hürriyeti seçer gibi sanatı seçdim, kalemimi, dilimi, bütün imkânlarımı kurtarıcı Atatürk prensiplerini savunmaya ve yaymaya vakfettim. İstanbuldaki Amerikan Kolejinde Türk Edebiyatı muallimi oldum (1950); bir ara «Şadırvan» adı ile bir milliyetçi fikir ve sanat dergisi çıkardım; İstanbul Radyosunda «Şiir dünyâmız» adı ile haftada bir defa on dakikalık bir konuşmam oldu; milliyetçi sanat görüşlerimi yayma imkânını buldum, bol ve tâze misallerle yeni edebî kuşakların yetişmesine ve tanınmasına yararlı oldum. O devrin hükûmetinden hayli tazyik gördüm, umursamadım; bir gün, Uşakda, Garb Cebhesi Kumandanı İnönünün başına taş attıkları gün isyan sesimi tam yükselttim, «Kafana çal taşını...» diye bir manzûme yazıp günlük gazetelerde yayınladım, hemen radyo konuşmalarıma son verdiler, Kolejden de attırmak istediler, muvaffak olamadılar, 1958 - 1960 arasındaki haksızlıklara, densizliklere, düzenbazlıklara «Vatan» ve «Kim» dergilerinde gücümün yettiği kadar acı dil ile mücâdele ettim. 28 nisan 1960 dan sonra ve evvel yazdığım bâzı acı hicivler ve hücumlar dolayısı ile tâkibâta uğradım, evimi aradılar, evrâkımı götürdüler, emniyet müdürlüğüne sevk edib ifâdelerimi aldılar, idârei örfiye mahkemesine verdiler, bütün bu bayağılıklarla mücâdele azmim bilendi; her fırsatda, her toplulukda ve her gazete sütununda haksızlığa karşı daha kuvvetle haykırdım. Nihayet 27 Mayıs beni işkence görmekden ve tevkif edilmekden kurtardı. Orgeneral Cemal Gürsel, devlet başkanı sıfatı ile beni temsilciler meclisine seçdi; Türk Kültür Dernekleri genel başkanlığına seçildim; şimdi yeniden yurdu ilçe ilçe dolaşmakta, Halk Evleri ve Odaları zamanında belirmiş havayı yeniden canlandırmak için çalışmaktayım.

«Uzun yolculuklarda yalnız yurdumu tanımakla kalmadım. Avrupada yaptığım uzun bir otomobil yolculuğunda ecdâdımızın şanlı hâtıralarını taşıyan yerleri bir bir gördüm.»

Türk Folklor Derneği ve Türk Dil Kurumu üyesidir; spor olarak yürümeyi, yüzmeyi ve ata binmeyi sever; ingilizce, fransızca, ve merâmını

ifâde edecek, okuduğunu anlayabilecek kadar da farsca bilir.

Şiirlerini «Erciyaşdan kopan çığ», «Burda bir kalb çarpıyor», «Çoban» (piyes), «Atila» ve «Hür mâvilikde» isimli kitablarda toplamış, neşretmişdir; Battal Gazi menkibesini halkın buluşlarına sâdık kalarak bir Anadolu fethi destanı olarak nazme çekmişdir. Yıllardır yeni bir eser yayınlamamışdır; Timur ve Yıldırım isminde bir büyük opera livresi Necil Kâzım Akses tarafından bestelenmektedir.

«Ankaralı Âşık Ömer» takma adı ile halk ağzı koşmalar yazarak inanlarını ve heyecanlarını halka sindiren Behçet Kemal Çağlar ne kadar yazıkdır ki hayrânı olduğu resim sanatı ile hiç meşgul olmamışdır; yurdu durmadan gezip dolaşırken dere içlerine sığınmış, tepeler dibine büzülüp kalmış kasabacıklar, köyler için, yalnız dört satırla:

> **Yukarı bakdım mı yer yer tepeler,**
> **Dev olup dağları itesim gelir;**
> **Aşağı bakdım mı yer yer bağçeler,**
> **Kuş olup dallarda ötesim gelir.**

diyen şâir kim bilir ne dilber tablolar ve poşadlarla, türk resim sanatının modernizm girdâbı içinde bulunduğu bir devirde zamanımız Türkiyesini istikbâlin gözlerine intikâl ettirecekdir; halbuki hâlen ancak fotoğraflar kalıyor.

ÇAĞLAR (Mustafa) — Zamanımızın ünlü ses sanatkârlarından; 1909 da Midilli Adasının Kapya Köyünde doğdu, bir çiftcinin oğludur, çocukluğu orada, köyde geçdi; Türkiyede Cumhuriyetin ilânından sonra bu âile mübâdil olarak ana vatana gelip Ayvalıkda yerleşdi ki Mustafa Çağlar o zaman 14 - 15 yaşlarında idi; bir kaç sene sonra da asker oldu; kendisi şöyle anlatıyor: «Asker olunca Balıkesirde Kolorduya sevkedildim. Küçük yaşdan beri mûsikiye derin bir alâka duyardım, istîdâdım da vardı. Esâsen bizim sülâde ses irsîdir, dayılarımın ve amcalarımın sesleri çok güzeldi, kaabiliyetimi kolorduda anladılar ve beni kolordu mûsiki topluluğuna aldılar, orada bilgimi biraz daha ilerlettim, 1931 de bilâ müddet izin vererek İstanbula Dârüttâlîmi Mûsiki Heyetine gönderdiler. Bu heyet o zaman hususî bir konservatuvar hâlinde idi; burada da sesimin güzelliği ile dikkati çekdim, ve heyet reisi Fahri Kopuz beni himâyesine aldı (Mustafa Çağlar 22 yaşında), aslında da ben kolordudan bir tavsiyenâme ile doğrudan kendisine gönderilmişdim. Fahri Kopuzun büyük yardımı ile sanatımı hayli ilerletince bana ayda 60 lira maaş bağladılar; bu sırada Darüttâlimi Musiki Heyeti dağılma tehlikesi gösterdi, âzâlar gazinolardan câzib teklifler alıyorlardı; nitekim çok geçmeden dağıldı, herkes bir tarafa gitti, bu arada ben de Cevdet Çağla ve Neyzen İhsan Beyle birlikde Beyoğlundaki gazinolardan birinde (?) çalışmaya başladım; sonra bu gazinoyu diğer bir kaç dânesi tâkib etti; bu sırada Neyzen İhsan Bey vefât etti, Cevdet Çağla ile beraber Ankara Rodyosuna dâvet edildik. Ankara Radyosunda sekiz sene kadar çalışdım. Hiç tereddüt etmeden diyebilirim ki mûsiki bilgimin büyük kısmını Ankara Radyosuna ve orada tanıdığım üstad Mesud Cemil'e borçluyum; onun yüksek zevki bana yepyeni bir sanat ufku açdı...».

Mustafa Çağlar
(Resim : S. Bozcalı)

İlk konseri hakkında da şöyle konuşmuşdur: «Hemen bütün ses sanatkârları gibi, çocukken arkadaşlar arasında şarkı söylerdim. Sahneye ilk defa 1931 de Kız Kulesi Parkında çıkdım, o zaman Dârüttâlim Heyeti muhtelif yerlerde konserler verirdi, bu da onlardan biriydi. Aynı yıl uzun bir Anadolu turnesine çıkdık, o sırada da Ankarada okudum... Gaziantebe kadar gittikdi. Doldurduğum ilk plâk Aşk Yalanmış şarkısıdır. 1939 da evlendim, zevcemi onun çocuk yaşında tanıdım, Balıkesirde askerdim, onlar İstanbulludur, babası Balıkesirde nafia mühendisi idi, ud ve kanun çalardı, musiki cemiyetinde fahri icrâkâr idi, orada tanışdık, beraber çalışdık. İstanbulda tekrar buluşduk, küçük kız büyümüş, Ankara Radyosuna girdiğimden bir sene sonra idi, zevcem oldu. Filimlerde rol almam da, yalnız bizde ilk dublâjlar yapıldığı zaman Şeyh Ahmed filminde Ahmedin ağzından Dede Efendinin «Ben seni sevdim seveli kaynayıp coşdum» şarkısını okudum; garibdir ki adımı memleketde ilk defa tanıtıp yayan o film olmuşdur; sonra bir çok filmde, hâlâ da okumaktayım. Futbol maçlarını, pehlivan güreşlerini severim, koyu Fenerbahçelilerden biriyim, kulübde de kayıtlı, aslî üyeyim. Târihî eserleri, ansiklopedik bilgi veren eserleri se-

verim; seyahatdan da pek hoşlanırım. Hayatımda en büyük hayâl sukutuna bir erkek çocuk beklerken kızım Ülfetin doğması olmuşdu, fakat bir anda kızıma da öyle bir sevgi ile bağlandım ki yıllarca dadısı, lalası oldum» (1948).

Burhan OLKER

ÇAĞLAYAN — Batı türkcesinde isim, sun'î şelâle (Türk Lûgatı). İstanbulda bir şehir kütüğünde kaydedilmeğe değer Çağlayanlar on sekizinci asrın ilk yarısında Lâle Devrinde Sâdâbâd adı ile anılan Kâğıdhâne mâmûresinde yapılmışdır; Sâdâbâdda Kasrı Neşât'ın önünde idi, İkinci Sultan Mahmud zamanında bu kasrın yerine yapılan yeni bir kasır, bu sun'î şelâlelere nisbetle «Çağlayan Kasrı» adını aldı.

Tadımlık dîvânı ile Lâle Devrini tek başına temsil eden kudretde şâir Nedim Sâdâbâd şanında yazdığı meşhur kasîdesinde bu meşhur Çağlayanı şu beytinde kaydediyor:

Görmeyen âdeme elhak ne kadar vasfetsem
Nice tâbir olunur Çağlayanın seyrânı

Yine Nedim bir şarkısında şöyle tasvir ediyor:

Gezermiş kasrın etrâfında yer yer tâze mehrûlar
Mükâhhal gözlü şirin sözlü Leylî yüzlü âhûlar
Heman alkış sadâsın andırırmış çağlayan sûlar
İderlermiş duâsın pâdişahı ma'deletkârın

Şâir Behic'in aşağıdaki şarkısı, İkinci Sultan Mahmud zamanında Enderundan yetişmiş, kendi adına nisbetle anılır meşhur mûsiki mecmuasının muharrir ve derleyicisi Hâşim Bey tarafından «sabâ» makaamından bestelenmişdi:

Salınub ey servi gülzârı emel
Çağlayan seyrine Sâdâbâda gel
Pâyine yüz sürdüğüm seyritsün el
Çağlayan seyrine Sâdâbâda gel

Bâdenûş ol saz ferman eyle kâh
Kıl tenezzüh okuna faslı segâh
Sen otur semti safâda it nigâh
Çağlayan seyrine Sâdâbâda gel

Ey güli sad berki gülzârı vefâ
Pey niyâz eyler Behici bî nevâ
Duymadan ağyar kâfir mâcerâ
Çağlayan seyrine Sâdâbâda gel

Enderunlu Vâsıf'ın şu meşhur şarkısı da zamanında Hâfız Efendi tarafından bûselik aşîran makamından bestelenmişdi:

Çözülme zülfüne ey dilrübâ dil bağlayanlardan
Kaçınma âteşi aşkınla bağrın dağlayanlardan
Düşer mi ictinâb etmek seninçün ağlayanlardan
Sirişki çeşmimin bak farkı var mı çağlayanlardan

Gelüb vakti bahar âlem sâfâyi gülşen ettikde
Nevâyi bülbülü gûşi güli ra'nâ işittikde
Uyub ahbâba sen de seyri Sâdâbâda gittikde
Sirişki çeşmimin bak farkı var mı çağlayanlardan

Senin bir rengi zibâ var ki gülrenk izârında
Bulunmaz gülistânı âlemin bağı bahârında
Otur ihrâma ârâm it bi raz havzın kenârında
Sirişki çeşmimin bak farkı var mı çağlayanlardan

Hünkâr hamlacısı İsmail Ağanın bu şarkısı da geçen asrın ilk yarısında yaşamış Yani Usta tarafından bestelenmiş bir köçekçedir:

İşte nevhat civan oldun güzelim
Gel gidelim Kâğıthâne seyrine
Kayık ile önce bir yol gezelim
Gel gidelim Kâğıdhâne seyrine

Soyun dökün at hicâbı civanım
Çak çakışdır çapkın rûhi revânım
Meydan senin çık salın pehlivânım
Gel gidelim Kâğıdhâne seyrine

Lütfet beyim pâyini öpdür hele
Rûyi deryâdeyiz düşmeyiz dile
Güven benden Hamlacı İsmâile
Gel gidelim Kâğıdhâne seyrine

Çağlayanlar çağıl çağıl çağlasın
Senin gibi yâre gönül bağlasın
Cevrin görüb benim gibi ağlasın
Gel gidelim Kâğıdhâne seyrine

Kanal-havuzları, çağlayanları, geniş su tesisleri ile bir daha yapılmasına imkân olmayan Çağlayan Kasrı, tâmiri istikbâlin imkânlarına bırakılarak korunması gereken bir yapı iken (zamanımızda emsalsiz bir turistik otel olabilirdi) temellerine yıkıldığı sırada Çağlayanlarla beraber bütün su tesisleri de bozulmuşdur. Ecdâdının yâdigârlarına karşı bu derece vefâsız ve tahribkâr bir neslin, istikbâlin kendi hakkında vereceği hüküm karşısında da derin bir gaflet içinde bulunduğu âşikârdır.

ÇAĞLAYAN KAMERİYESİ — Çağlayan Kasrı müştemilâtından; iki kanal-havuzun ayrım noktasında büyük çağlayana nâzır yonca yaprağı plânlı bir kameriye idi; on iki zarif mermer sütun üzerine oturtulmuş geniş saçaklı ve kurşun kaplı bir çatı ile örtülmüş olup ortasında fıskiyeli müdevver bir mermer havuzu vardı; İkinci Sultan Mahmud tarafından yaptırılmışdı; ki bu pâdişah yaz ramazanlarında bu kameriyede iftar etmesini çok severdi; güzel bir parkın önünde, çağlayanın şarıltısını dinleyerek hakikaten hem oruç, hem de gönül açılacak yerdi. Kasır ile berâber yıktırılmışdır; 1949 da temel izi mermerler perişan bir halde serilmiş duruyordu.

Bbl.: Dr. S. N. Nirven, Sâdâbâd Su Tesisleri, Artiket Dergisi No. 3-4, 1949.

ÇAĞLAYAN KASRI — İstanbulun çok eski ve pek şöhretli mesîresi Kâğıdhânedeki son hünkâr kasrı; kendisi rağbet göstermediği halde Abdülâziz devri sonuna kadar bakımlı kalmış; İkinci Sultan Abdülhamid tarafından, pâdişahlığının ilk yıllarında yalnız bir defa gidilip görülmüş, sonra yıllar boyunca alelâde bekçiler elinde bakımsız kalmış, Birinci Cihan Harbi içinde bir ara Dârüleytam olmuş, sonra tamâmen harâbiye terk edilerek 1930 dan sonra temeline varınca yıkdırılmış, mermer merdivenler, selsebiller, çeşmeler gibi gaayetle kıymetli bazı yapı malzemesi rivâyete göre şunun bunun elinde kalmış; sâir enkaazı da hazîne adına satılmışdır.

Çağlayan Kasrı adını, önünde bulunan pek güzel bir çağlayanlı kanal-havuza nisbetle almışdı; bu kanal-havuz, çağlayan ve havuz içindeki müteaddid fıskiyeler ise son Çağlayan Kasrından evvel burada mevcud olan Sâdâbâd Mâmuresi ve Sâdâbâd Kasrından kalmışdı.

Kâğıdhâne Deresi vâdisine, bir lâtif mesîre olarak ilk yakın alâkayı gösteren pâdişah Kanunî Sultan Süleymandır.

Bakımlarına Baş Mirâhur (Emirâhur) Ağanın memur olduğu has ahırlardaki kıymetli binek atları mevsiminde çayırlanmak için Kâğıdhâne vâdisine çıkarılırdı; Kâğıdhâne Deresi ile Alibey Köyü Deresinin Haliç bitimine döküldükleri noktada, geniş bir üçgen teşkil eden sâhada Mîrâhur Köşkü adı ile mîrî bir kasır vardı. Burada atlar çayıra çıkarıldığı zaman Başmîrâhur Ağa, bir saltanat ananesi olarak pâdişaha mükellef bir ziyâfet verirdi. Sultan Süleyman Kâğıdhâne vâdisinde teferrüce çıkdıkca bu kasra uğrar, dinlenirdi. (B.: Mîrâhur).

Halicin mâmur bir iskân bölgesi olduğu asırlarda, bu tabiî iç limanın kıyısında pâdişahlara mahsus yapılan ilk sâhilsaray Tersâne Kasrı Hümâyunu oldu, Kasımpaşadaki bu sâhilsaray, her şeyden evvel Tersânenin gürültülü günlük hayatı dolayısı ile bir dinlenme yeri olamazdı (B.: Tersâne Kasrı; Aynalıkavak Sâhilsarayı).

On yedinci asır ortalarında Halic kenarında daha sâkin bir yer aranarak Eyyubun karşısında, Halicin bitiminde Karaağaç denilen mevkîde Karaağaç Kasrı Hümâyunu yapıldı (B.: Karaağaç Kasrı).

On sekizinci asrın ilk yarısında, Üçüncü Sultan Ahmedin büyük inkılâbcı vezîri Damad Nevşehirli İbrâhim Paşa, İstanbulda geniş bir îmar işine girişirken, Fransadan getirtdiği Versailles ve Fontainbleau (Versay, Fontenblo) saraylarının plânlarından ilham alarak Kâğıdhâne vâdisi mesîresinde Sâdâbâd mâmuresini kurdu. R. E. Koçu «Patrona Halil» adlı eserinde Sâdâbâdın kuruluşunu şu satırlarda toplayarak anlatıyor:

«... 1683 de Viyananın ikinci defa muhasarasında uğranılan bozgundan sonra zincirleme felâketli harbler İstanbulun üstüne bir kara bulut germişdi; ve kasvet yalnız insanlarının yüreğinde değildi; büyük şehrin yüzünde de görülüyordu. Vak'anüvis Râşid Efendi: «Yıllardanberi bakımsızlıkdan mîrî saraylar, kasırlar, bağçeler harâb olmaya yüz tutmuşdu» diyor.

«... 1718 de Pasarofça Muâhedelerinin imzâsı ile bir sulh devrine girilme Sadrâzam Nevşehirli İbrâhim Paşa, bir tarafdan toplum kalkınması yolunda büyük işlere başlarken, diğer tarafdan İstanbulun îmârına el attı.

«... o zamana kadar Boğaziçinde yalılar ya kırmızı aşı boyası ile boyanır, yahud boyasız tahta bırakılır, tahtalar da zaman ile simsiyah kararırdı. İbrâhim Paşa akademik bir toplantıda Boğaziçinin güzelliğinden bahsederken yalıların bu dış görünüşü üstünde durdu. O siyah kisvelerin hepsinin içi emsalsiz bir şark lüksünün hâzînesi idi; Paşa: «Bu cennet köşesinde kara binâların içerisinde oturuyoruz, Boğaz yalıları niçin beyaza boyanmaz?» dedi; ve Boğazın iki yakasında kibar ve rical yalıları beyaza boyandı; manzara derhal öylesine değişdi ki, sanki sihirkâr bir el Boğazın iki sâhiline zambaklar, manolyalar saçmışdı... Eskiler tâmir ve tâdil edildi, yenileri yapıldı ve bu mükellef ve muhteşem mâlikânelere devrin edebî zevkine göre isimler verildi: Salacak kasrına «Şerefâbâd», Kanlıca kasrına «Mîrâbâd», Çubuklu kasrına «Feyzâbâd», Bebek kasrına «Hümâyunâbâd», Ortaköyle Kuruçeşme arasındaki kasra «Neşâtâbâd», Beşiktaşda İbrâhim Paşanın sâhil-sarayına da «Âsâfâbâd» denildi.

«... asırlarca sonra, Nevşehirli İbrâhim Paşanın bir hemşehrisi, müverrih Ahmed Refik Bey merhum (B.: Altınay, Ahmed Refik) o devre «Lâle Devri» ismini vermişdir... Fakat bugün Lâle Devri denilince ilk hatıra gelen isim Kâğıdhâne vâdisinde kurulan Sâdâbâd mâmuresidir...

«... Lâle Devrinden bir asır evvel yaşamış büyük seyyah ve muharrir Evliyâ Çelebi Kâğıdhâne Deresi boyunu İstanbulun namlı mesîreleri arasında kaydediyor ve oraya Lâlezar Mesîresi adını veriyor: «... lâle vakti bu mesîreyi görenin aklı perîşan olur. Derenin iki tarafı çınar, kavak

Çağlayan Kasrı

(W. H. Bartlett'in gravüründen Sabiha Bozcalı eli ile)

ve salkım söğüdlerle müzeyyendir... Bu mesîreye gelen nice bin İstanbul dilberi soyunurlar, gülpenbe bâdem misâli nâzenin vücudlarına kırmızı ibrişim peştemallar sarıp dereye girerler. Hüseyin Baykarâ sohbetleri olur...».

«... İbrâhim Paşa sadırâzam olduğunun tezine 1717 nisanı içinde Üçüncü Sultan Ahmede burada bir kır ziyâfeti verdi. Dere kenarında pâdişaha ve diğer dâvetlilere mükellef çadırlar kuruldu. Sâdâbâd mâmuresinin kuruluşuna ilk adım işte bu kır ziyâfeti oldu.

«... Sâdâbâd yapılarına 1722 de başlandı ve bir sene içinde tamamlandı, Dere boyu, Kâğıdhâne köyünden Halicin bitimindeki Karaağaç Kasrına kadar parsellendi, ve her parçası bir güzel kasır, bir lâle bağçesi ve bağçesinde fiskiyeli bir havuz yapdırmak şartı ile devlet ve saray erkânına ve İstanbul zenginlerine temlîk edildi, dağıtıldı. Kâğıdhânede pâdişaha mahsus muhteşem tesislerin yanında bu sûretle her biri ayrı güzellikde 170 kasır yapıldı, ve hepsine ayrı ayrı isim kondukdan başka bu geniş mâmurenin tümüne Sâdâbâd denildi, bu vâdî dere boyundan sırtlara kadar şenlendi; tadımlık dîvânı ile Lâle Devrini tek başına temsil eden o devrin tâze dilli şâiri Nedim, bu geniş îmar işini tek mısrâ ile ifâde edecek hüneri göstermişdir:

«... Derenin iki kenarına rıhtım yapıldı, bağçelerde mermer kanallar içinde sular dolaştırıldı, mermer havuzlara arslan ağızlarından (ejderhâdan) sular akdı, fiskiyelerden sular püskürüp savruldu, kanalların ve derenin üstüne zarif köprüler kuruldu, çeşmeler, selsebiller, ve iki büyük kanal-havuz arasında da büyük bir çağlayan yapıldı, onlara da isimler verildi: «Cedveli Sîm», «Cisrî Nûrânî», «Çeşmei Nevpeydâ» denildi. Resmi küşâdı da 1723 yılında lâlelerin doruk zamanında yapıldı. Saz, söz, rakkas, sâkî, şarab, kebab, mahbub, nigâr ve lâlelerle çerağan safâlarında geceler gündüzlere eklendi. Şâir Nedimin bilhassa gazel ve şarkılarında bu hayat bütün şâşaası, revnakı, renkleri ve sesleri ile ve güzellerinin giyim kuşam tasvirleri ile yaşamaktadır (B.: İbrâhim Paşa, Damad Nevşehirli; Nedim Efendi, Ahmed; Lâle Devri; Sâdâbâd; Kâğıdhâne; lâle; çerâğan; çağlayan; çengi; köçek).

«... (Sâdâbâdın mevcud kaynaklara göre etraflı tasviri o aradaki âlemlerin nakli bu Çağlayan Kasrı maddesinin konusu dışında kalır, yukardaki atıfları bu bakımdan kaydettik) Sâdâbâd mâmuresinde pâdişaha mahsus en büyük ve mükellef kasır, biri yüksekde, öbürü biraz altında, suların birincisinden ikincisine çağlayan hâlinde döküldüğü iki büyük kanal-havuzun kenarında yapılmış olan «Kasrı Neşât» idi. (İşte bu kasırdır ki on dokuzuncu asırda temelinden yenilendiği zaman Çağlayan Kasrı adını aldı).

«... Lâle Devri, hamam çıplağı dellâk Patrona Halilin etrâfında toplanmış İstanbul eclâf ve erâzilinin ayaklanması ile başlayan 1730 ihtilâli ile sona erdi (B.: Halil, Patrona; Muslu Beşe; Külhan beyleri)... İstanbul şehri içinde yalın ayaklı hayta ve hezele gürûhunun türlü şenî tecâvüzlerle yağmalara koyulduğu ihtilâlin buhranlı günlerinde yeni pâdişah Birinci Sultan Mahmud bir ferman yayınlayarak Sâdâbâddaki 170 kasrın sâhibleri eliyle (süflî ayak takımının tecâvüzüne uğramadan) üç gün içinde yıkılmasını emretti, Kasrı Neşat ile pâdişaha mahsus diğer tesisler de devlet eliyle (tekrar ihyâsı mümkin bir şekilde) yıkdırıldı...» (R. E. Koçu, Patrona Halil, Ulus Gazetesi).

Nitekim ihtilâlden az sonra, Patrona ve ayakdaşlarının tepelenmesini müteâkib yalnız Kasrı Neşât Birinci Sultan Mahmud tarafından Lâle Devrindeki şekli ile, pek tabiidir ki zarûrî bâzı tâdiller yapılmışdır, yeniden inşâ edildi, ve bu sefer bu kasra, yıkılmış büyük mâmurenin hâtırasına izâfeten «Sâdâbâd Kasrı» adı verildi. Plânı ve dış manzarası bilinmeyen bu kasır (Topkapusu Sarayındaki Mustafa Paşa = Sofa köşkü üslûbunda bir ahşab yapı olduğunu tahmin ediyoruz). Üçüncü Sultan Selim zamanında kâgir olarak yeniden yapıldı, bu arada önündeki kanal-havuzlar da tâdilen tâmir edildi, ve kasır «Sâdâbâd» adını taşımakda devam etti. İkinci Sultan Mahmud da Sultan Selimin Sâdüâbâd kasrını tecdiden ve tâdilen tâmir ettirerek eski adını da değiştirdi; «Çağlayan Kasrı» ismini verdi; işte bu maddenin ilk satırlarında uzunca bir zaman rağbetten düşüb metrûk kaldığını, bir ara Darüleytam olduğunu, ve nihâyet temelinden yıkılarak kaldırıldığını kaydettiğimiz Çağlayan Kasrı İkinci Sultan Mahmudun yapdırttığı binâdır.

İki katlı bir kâgir yapı olan bu binânın plânını elde edemedik, dış görünüşünü tesbit etmiş güzel bir resmini de bulamadık. Bu ansiklopedinin aziz dostu Dr. Sâdi Nazım Nirvan, Arkitekt dergisinin 1949 yılına âid 3 - 4 numarayı taşıyan nüshasında kasrın içinden alınmış iki resim neşretmişdir, onlardan istifâde için de teknik imkân bulamadık. (B.: Çağlayan; Çağlayan Kameriyesi - İftâriyesi).

Sultan Selimin yapdırttığı kasrın güzel bir gravürü vardır. Bu kasrın Enderunlu Fâzıl Beyin «Hubannâme ve Zenannâme» adındaki meşhur manzum eserinin el yazması bir nüshasında bulunan bir minyatürde bu kasır, Kâğıdhânede eğlenen İstanbul kadınlarına dekor olarak resmedilmişdir ki bu kıymetli minyatür Hayat Mecmuası tarafından renkli olarak neşredilmişdir.

Dr. Saadi Nâzım NİRVEN

ÇAĞLAYAN SUYU — Bu suya Kâğıthânenin Ayazma Suyu da derler. Suyu bir zamanlar şöhretlendiren, İkinci Sultan Abdülhamidin şehzadelik zamanından başlayıp pâdişahlık yıllarında da devamlı olarak yalnız bu suyu içmiş olmasıdır. Şehzadeliğini Kâğıthânede ve köşkünün bulunduğu Maslak taraflarında geçiren Sultan Abdülhamid padişah olunca civarın zaten en iyi suyu olan bu menba suyunu Yıldız Sarayına getirtmişdir. Suyun menbaı; Kâğıthâne köyünün doğusunda, derenin sol tarafında, yirmi sene evvel paralı bir şahsın satın alarak sonra da yıktırdığı Koşu köşkünün arkasındaki tepenin eteğine serilmiş yeşil çayırın kenarındadır. Bir kaç ulu çınarın sâkin gölgeliklerinin loşluğu içinde uyuyan, siyah kiremit damlı taş duvarlı ufak bir binâ içinde mermer döşeli zeminin oluğundan akan sular, vaktile bu binâ yanında yapılmış içi beyaz fayans kaplı bir haznede toplandıktan sonra Mecidiye Köyüne yükseltilerek oradan Yıldız Sarayına akıtılırmış. O günleri görmüş köy ihtiyarları, bu menbâ binâsı etrafında ve su yolu üzerinde nöbet tutan saray nöbetçilerinin civara hayvan sokmadıklarını, ve insanları da yaklaştırmadıklarını anlatırlar. Sultan Abdülhamidin padişahlık yıllarında sarayda büyük rağbet gören su, Yıldızın saltanat günleri sönünce, zamanla yolları harap olmuş, menbaı da bakımsız kalarak köy halkı tarafından da taşları yer yer dökülmeğe başlayan menbâ binâsının eski kapusu vakit vakit açılarak desti doldurulan bir pınar başı hâline gelmişti. On - on beş sene kadar evvel de, suyu kiralayan bir müteahhit su tesisatını kısmen tâmir ettirerek, Abidei Hürriyet karşısında Marinin kahvesi denilen yerde bir su haznesi yaptırarak buradan suyu damacanalarla Çağlayan Suyu adı altında piyasada satmağa başlamıştı. Yirmi beş sene evvel suyun menbaından yapmış olduğum bir tahlilde içim evsâfı çok güzel serin ve lezzetli, sertlik derecesi hafif tatlı bir menbâ suyu olduğunu tesbit etmiştim.

Dr. Saadi Nazım NİRVEN

ÇAĞPAR (Mehmed Muhiddin) — Kalem sâhibi askerlerden; babası Arabkirli Mehmed Efendi Hicaz Vilâyeti muhasebe mümeyyizi iken 1874 de Mekkede doğdu, bu münasebetle uzun zaman Muhiddin Mekki Bey diye tanınmışdır. İlk tahsilini Mekkede gördü, İstanbula gelerek Harbiye Mektebinde okudu, fahrî hünkâr yâverliğinde bulundu, Hicaz fırkası erkânı harbiyesine memur edildi, oradan da Rumeline geçerek Demirhisar, Nasliç, Kesriye tabur kumandanlıklarında, Üskübde, Halisorların isyânı dolayısı ile Arnavudlukda; Balkan harbi askerî harekâtında bulundu; Birinci Cihan Harbine iştirâk etti, İstiklâl Harbinde de Erkânı Harbiye Târihi Harb Şûbesinde çalışdı; yolu ile ve hizmetleri ile terakki ederek miralay (Albay) rütbesi ile emekliye ayrıldı, bir müddet de askerî mekteblerde muallimlik yaparak 1 aralık 1936 da vefât etti, Feriköy kabristanına defnolundu. Emniyet Umum müdür muavinliğinde bulunmuş İzzeddin Çağpar'ın babasıdır.

Abdülhak Hâmid, Cenab Şehâbeddin, Ali Ekrem, Süleyman Nazif gibi büyük edebî şöhretlerle mektuplaşacak kadar şahsî dostluklar kurmuşdu. Genç yaşından başlayarak şiirler yazmış ve onları «Yeşil Yaprak» ve «Filiz» adlı kitablarda toplamışdır; bir «Yeni Mevlidi Nebevî» si, «Anîze» ve «Nâhid» adında manzum, «Güzel Vatan» ve «Güzel Rumeli» adında mensur dört piyesi vardır; eserlerinin hepsi matbûdur.

Bibl. : M. K. İnal, Son Asır Türk Şâirleri.

ÇAKAL — Mâlum hayvanın adı; İstanbul argosunda «kurnaz», «hilekâr ve düzenbaz (kâğıd ve zar oyunlarında)», «esâfil ve erâzilden çıplak ve aç yağmacı», «tıyneti bozuk, nîmet hakkı, tuz ekmek hakkı bilmez, nankör», «güzellikden, tatlı dilden, muhabbet anlamaz kaba, vahşî», «sebebsiz hır çıkaran», «edebi, hüsün ve ânı olmıyan mahbub», anlamlarındadır. Misaller:

— Aman dikkat et... alımına, çalımına, yüzüne aldanma, vurmada öyle bir çakaldır ki insanı mahveder de sonra karşıdan güler, enâyi hesâbını bilseydi der...

* «... Tozluklunun kumar kahvesine dadandı, etrafını çakallar sardı, babasından kalan bütün parayı iki üç ay içinde elinden aldıkdan başka evini de sattırıp yediler, zavallı delikanlı yalın ayak yarım pabuç sokakda kalıp kaşı gözü yerinde olmakla bir ağa kapusunda uşak oldu...» (Tâhir Bey Hikâyesi).

* «... kimi dev heyet ve Ehremen sûret zeberdest pehlivan ve kimi tâze rû mahbub mürâhik oğlan amma cümlesi yalın ayak esâfil ve eclâf ça-

kallardır ki geceleri güruh güruh dolaşub İstanbulu soymuşlar ve emvâi mel'anet ve senâetde seytana parmak ısırttılar...»

* — Mustafanın bir çakal olduğuna aslaa ihtimâl veremezdim, elim biraz daralınca ayağını kapumdan kesiverdi...

* Kabakcı Mustafa için (B.: Mustafa Çavuş, Kabakcı) söylenmiş bir hicviyedir:

İbretle bak sen Hakkın tokadına
Lânet olsun Kabakcının adına
Bütün ömrü çakal çakılla geçdi
Doyamadı gelin kadın tadına

* Mısırlı Hanım hikâyesinden :

Rizelidir kayıkcının şehbazı
Hanım alır eve o zıpır lazı
Mey içüb muhabbet tamam oldukda
Gün doğmadan savmak güçdür haylazı
Zirâ oğlan gaayet ile çakaldır
Dir ki hanım bana baskın masaldır

* — Ne olmuş yahu... sizin Şile gezmesi burnunuzdan gelmiş...

— Garibdir dedik, İlyası da aldık...

— Anlatma... kabahat sizde... hiç o çakal gezmeğe götürülür mü?!

* **Danişmendi idi bir haylaz çakal**
Yakardı şem'ine her gece sakal
(Alacahamamlı Reşid, Hezliyyat)

ÇAKAL BEY (Topuklu) — Bir İstanbul bıçkını tipi; altı ve üstü kopuk, konusu tamâmen koybolmuş bir meddah hikâyesinin iki manzûmesinde anlatıldığına göre babası kayıkcı ve anası sokak sürtüğü bir hamam ustası olan Kasımpaşalı gaayet güzel fakat fingirdek, hoppa, «er canlısı» bir kız vardır. Kızın anası yosmasını zengin ve kibar ve muhakkak ki toy bir delikanlıya yamayarak ana kız hanımlık pâyesine yükselme ümidini beslemektedir; ve bu maksad ile, düğün, sünnet düğünü, kına gecesi, lohusa cemiyeti, gelin çeyizi seyri ve daha türlü vesîlelerle kibar kapularına girip çıkmakda olan sürtük kadın güzel kızını gaayet süslü olarak dâimâ peşinde sürüklemekte, onu kibar muhitlerinde teşhir ile satmaya çalışmaktadır. Erkek canlısı kız ise koca olarak kibar ve zengin evlâdı değil, kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün, koşarlı, uçarlı, kâküllü perçemli tığ gibi bir şehbaz düşünmektedir, ve günün birinde böyle bir mürâhik oğlana gönlünü kapdırmışdır, oğlan bir külhânbeydir (B.: Külhan Beyi); bir hamam külhanından kalenderler pençesinde terbiye görerek yetişmiş ve meclislerde köçeklik yapmakta olan bir bıçkındır, adı Topuklu Çakal Beydir; anası bir çingene kızı, babası mechul bir aşk çocuğu, bir yâdigârdır (B.: Yâdigâr).

Bu aşk hikâyesi bir meddah ağzında çok renkli dekorlar içinde her türlü entrikalarla işlenebilir; eğer sonu acıklı bağlanmak istenirse, kızın babası olan kayıkcı oğlanın mechul babası, dolayısı ile kızla oğlan kardeş çıkarlar. Manzûmeler şunlardır:

DER VASFI NİGÂR

Tâzeden tâzedir kınalı pullu
Hanımım kız oğlan kız İstanbullu

Semti Kasımpaşa âşifte nigâr
Babası kayıkcı ne lâzım inkâr

Kız için anası, bezde kenarı
Hamam ustasıdır anası karı

İki otuzunda rastık kaşında
Yaz kış eksik değil çiçek başında

Velfecri okuyan gözde sürmesi
Köşe yastığıdır iki memesi

Nerde düğün dernek, çeng ü çegaane
Karı etek sürter hâne behâne

Kızı hem peşinde yosma fingirdek
Süslü iki dirhem ve bir çekirdek

Ferâcesi yeşil, sarıdır başmak
Al yanak üstünde ak bulut yaşmak

Kırıta kırıta hem seke seke
Arar sayd etmeğe koç ile teke

Gamzeli nigâhı süzdü geçdi mi
Çileden çıkarır heman âdemi

Cevâhir akçede yokdur hiç gözü
Kız er canlısıdır kısadan sözü

Karı hümâ pervaz kızı şıp sevdi
Aramaz beyzâde paşazâdeydi

Bakmaz hiç ayağa var mı pabucu
Kâfidir oğlanın perçem sorgucu

El ayak kaş gözün varsa ger nakşı
Dir ki işte buldum canım oynaşı

Dururken nice yüz kibar evlâdı
Buldu bir nev zuhur çeşmi cellâdı

Külhan perverdesi meydan köçeği
Kalender hemdemi ol Çakal Beyi

DER VASFI MAHBUB

Hind pâdişâhının şehzâdesi mi
Keşmirî zeminde kaş gözün resmi

Nâzü cilve ile reftârın gören
Hubub ider sanur seher nesîmi

Kılık kıyâfetden yana pırpırı
Çakşırı cebkeni bıçkın kesimi

Baldır bacak çıplak ayaklar yalın
Topuklu Çakal Bey şöhreti ismi

İtlik nişânesi küşâde sîne
Müşkilcedir târif ile tersîmi

Pistâna mercan mı çakıl mı denür
Yoksam aşk âteşi şerâresi mi

Şâhin başa koymuş külâhı eğri
Tâcı Layhar diye mümkin tevsîmi

İşte efendim bu külhenî şâhı
Kim dir kıbtiyânın mahbûbu simi

ÇAKAL BURNU — Karadeniz (İstanbul) Boğazının Anadolu yakasında Çubuklu ile Kanlıca arasında, şiddetli akıntısı ile meşhur burun; buradan yukarı boğaz tâ Sarıyer Yenimahallesine kadar görünür; Boğaz yarığından gelen şimâl rüzgârının tam karşısındadır; bu burnun önünde, her mevsimde denizin içinden içinden kaynadığı görülür; burun, adını da denizin bu hâlinden almışdır. (B.: Çakal Deniz). Birinci Cihan Harbi başlarına kadar Boğaziçinde en meşhur levrek balığı avı yerlerinden biri idi, buraya mahsus bir usul ile levrek avlanırdı. (B.: Levrek); bu İstanbul Ansiklopedisinin değerli yazı arkadaşlarından merhum Kanlıcalı A. Câbir Vada «Boğaziçi Konuşuyor» isimli ve çok değerli kitabında: «Kırk seneden beri Çakalburnu akıntısında levrek avlayan kimse kalmamışdır» diyor. Karakin Bey Deveciyan da «Balık ve Balıkcılık» isimli ölmez eserinde (B.: Balık ve Balıkcılık) Çakal Burnunu keza bir levrek avı yeri gösteriyor. Yine Câbir Vada burasını tarak ile en iyi midyelerin çıkarıldığı yerlerden biri olarak kaydediyor.

Onsekizinci asırda kaleme alınmış bir meddah hikâyesinde (Silâhşor kızı Rabîa Hanımla Dursun Ağa zâde Yusuf Şah Hikâyesi) Çakal Burnu hâli; vahşî bir yer olarak gösterilmektedir. Bir yaşlı kibar ve zengin yosma olan Silâhşorkızı Rabîa, mahbubu Yusuf Şah ile oynaşan dilber câriyesi Letâife kıyasıya dayak attırdıkdan sonra öldü zan edilen kız perişan ve uryan bir hal kayıkcılara denize atlamaları için verilmiş, fakat kızın ölmediğini anlıyan kayıkcılar onu bu Çakal Burnuna bırakmışlardır, ve Letâif oradan Yusuf Şah tarafından kurtarılmışdır (B.: Rabîa Hanım, Silâhşorkızı; Yusuf Şah, Dursun Ağa zâde).

ÇAKALBURNU KARAKOLU — Çubuklu ile Kanlıca arasında Çakal Burnunda bir askerî karakoldu; akıntısı ile meşhur olan bu burunda temelleri görülür; som kâgir, sütunlarla tezyın edilmiş bir cebhesi, arkasında da geniş bir mutfak vardı.

İkinci Sultan Mahmud 1826 da yeniçerileri kaldırdığında, İstanbul denizlerinin ve mîrî emlâkin muhafızları olan Bostancı Ocağı ve teşkilâtı da lâğvedilmiş ve Boğaziçi köylerindeki Bostancı köylerindeki Bostancı kollukları kaldırılmışdı. Asâkiri Mansûra adı ile yeni ordu teşkilâtı kurulunca Boğaziçinin âsâyiş ve inzibâtı da Asâkiri Mansûreye verildi, önce yukarı Boğazda çadırlı karakollar tesis edildi, az sonra da mühim noktalarda münasib sağlam kâgir binâlar yapıldı.

Çakal Burnu karakolunun son binâsı Abdülâziz zamanında yapılmışdı; Üsküdarda Paşa Limanındaki karakol binâsı ile Çengelköyündeki karakol binâsının küçük farklarla bir benzeri idi.

Meşrûtiyetin ilânına kadar Çakal Burnu karakolunda asker dururdu. Polis teşkilâtı genişletilince asker bu karakol binâsını tahliye etti, hiç bir resmî imkân sâhib çıkmadığı için kiremiti, camı, çerçivesi, kapuları birer birer aşırıldı, pençere gözleri oyuk duvarlar kaldı, bir kış da çatısı çökdü; sâhil caddesi açılır iken de büsbütün yıkılıp kaldırıldı.

A. Câbir VADA

ÇAKAL DAĞI, ÇAKAL DAĞI KAYASI — Boğaziçinde Beylerbeyinin arkasındadır, güney yamacı Çamlıcaya bakar.

Bu Çakal Dağının hususiyeti, üzerinde, sanki el ile konulmuş bi ranıd gibi 20 metre irtifâında dimdik muazzam bir granit kayasının bulunmasıdır, bu yekpâre dev taşa halk «Zurnacı kayası» adını vermişdir, ismin hangi münasebetle takıldığı tesbit edilemedi.

O havâlide bu tek başına ve yekpâre kayadan başka granite rastlanmaz; öyle sanıyoruz ki glasye devrinin sonunda muazzam seller, muazzam buz parçaları sürükleyerek buradan geçer-

ken, Zurnacı kayası da kopduğu yerden bir buz üstünde buraya kadar gelebilmiş ve burada şimdiki yerine oturup kalmışdır.

Hiç tereddüd etmeden kaydederiz Zurnacı kayası dolayısi ile Beylerbeyindeki Çakal Dağı turistik kıymet taşır; kayanın azameti bozmadan yapılacak tesislerle buraya getirilecek turistler, kısa bir zaman Çakal Dağı kayasını dünyanın meşhur tabiat anıdları arasına koyduracakdır.

Celâleddin GERMİYANOĞLU

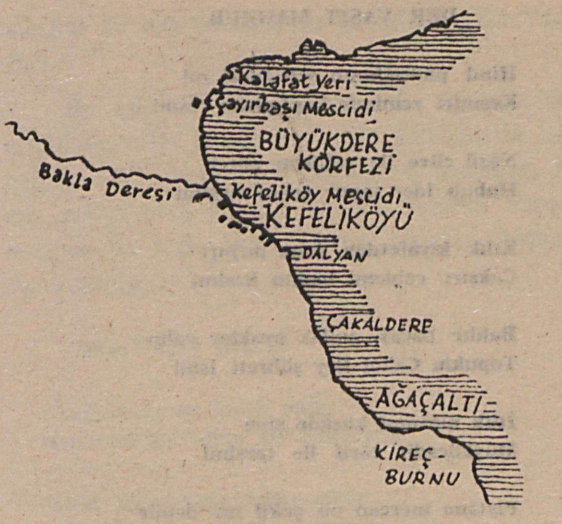
ÇAKAL DAĞI SOKAĞI — Büyük Çamlıca yollarından; 1934 Belediye Şehir Rehberinin 28 numaralı paftasında yalnız bir başı Alemdağı caddesi üzerinde gösterilmişdir. Bir araba geçecek genişlikde kabataş döşeli bir yol olup sağa sola kavisler çizerek fundalıklar ve çayırlar arasından geçer. Bu yoldan Umrâniye'nin hoşca bir panoraması görülür; 1949 da kurulmuş olan Ferah Mahallesine bağlanır, ve bura dik olarak ikiye ayrılır, ve bu iki kolu kısa bir mesâfeden sonra tekrar birleşir, ileride köyün camii görülür. Bu taş yol camiin yanına kadar döşenecek iken her neden ise durdurulmuşdur. Yol daha ileride biri Beylerbeyine, diğeri de Çengelköyüne varmak üzere tekrar ikiye ayrılır. Yani Çakal Dağı Sokağı Büyük Çomlıca ile Beylerbeyi ve Çengelköyü arasında uzanır uzun bir yoldur. (Temmuz 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAKAL DENİZ — Rüzgârların ve akıntının tesiri altında denizin içden kaynar gibi dalgalı hâli; İstanbulun kayıkcıları ağzında doğmuş bir isimdir. Sarayburnunda Çakaldenizin çok sert, kayıkcıya âdeta kürek çekdirtmeyecek kadar kuvvetli olduğu zamanlar, az sonra Marmarada büyük bir lodos fırtınası kopar.

Ger gündüzse çakal deniz
Kızkulesin eyle dikiz
Ger giceyse deniz çakal
Çıkma taşra limanda kal

ÇAKAL DERESİ, ÇAKAL DERESİ VOLİ YERİ — Çakal Deresi Büyükdere Körfezi bitiminde Kefeliköyünde bir sel yatağının adı idi, adı üstünde, kışın biraz su bulunur; çeşme akıntısı gibi bir dere idi (B.: Çakal); sâhilde bu derenin önü Boğaz balıkcılarınca mâruf bir voli yeri idi, teâmülü sığ voli yerleri nizâmının aynı idi. (B.: Voli Yerleri); Çakal Deresi Kefeli Köyü Dalyanının da hududunu teşkil ederdi, bu dalyan Büyükdere ağzında (Bakla Deresi ağzından) Çakal Deresi mevkii arasında kurulurdu (B.: Büyükdere; Kefeli Köyü; Kefeli Köyü Dalyanı).

Büyükdere'de Çakalderesi mevkii

Bibl. : Karakin Bey Deveciyan, Balık ve Balıkcılık

ÇAKALOF (Sabri) — Bulgaristan göçmenlerinden karanlık bir adam; İstanbulda 1926 yılında görünmüş, 1951 yılına kadar, yirmi beş sene, Bulgar göçmenlerinden topladığı haberleri ve Bulgaristan gazetelerinden yapdığı tercümeleri İstanbul gazetelerine satarak geçinmiş; 1 ekim 1951 tarihinde de, Beyoğlunda Faikpaşa Caddesinde 51 numaralı apartımanda pansiyon olarak oturduğu odada ölüsü bulunmuşdur. Yirmi beş sene içinde basına verdiği haberler dâima Bulgaristan ve Rusya aleyhinde olduğu cihetle, İstanbul basını ile zâbıtasının kanaati Sabri Çakalofun yabancı siyasî ajanlar tarafından öldürüldüğü olmuşdur.

Sabri Çakalof
(Resim : S. B.)

ÇAKALOĞLU (Pandeli) — 1890 ile 1891 arasında Galatanın meşhur selâtin meyhânelerinden Eftalipos diye meşhur meyhânede aşırı derecede güzelliği ile İstanbul külhânileri arasında büyük şöhret almış İmroz Adalı bir rum genci uşak -

sâkîdir. Ömrü o âlemlerin hâyü hûyu içinde geçmiş Üsküdarlı Âşık Razi tarafından bir tarih manzumesi ile övülmüşdür. Manzûmede açıkca kaydedildiği üzere Râzi bu dilber gencin bir fotoğrafını çıkartmaya muvaffak olmuşdur ki Abdullah Birâderler Fotoğrafhânesinde kara bezden ağı yerde sürünür adalı rumların giydiği şalvarla çekilmiş olan o resim de şâirin evrâkı metrûkesi arasında bulunmuşdur. Pandeli Çakaloğlunun hayatı hakkında başka bir kayde rastlanmadı; manzûme şudur:

Pandeli Çakaloğlu
(Resim : Sabiha Bozcalı)

Vasfidem efendim bir dilber şûhi
Çakaloğlu nâm ol gıdâyi rûhi

Selâtin meygede Eftaliposda
Görmedim bir sâki bu boy bu bosda

Onsekiz yaşında mürâhik fetâ
İskenderi Rûmiye teşbih hatâ

Su dökemez anın Yûsufu Mısrî
Hattâ ayağına disem var yeri

Şah Sebüktekin ger görseydi ânı
Görmezdi gözü mihri dirahşânı

Güzeller güzeli urum güzeli
İmroz Adalıdır nâmı Pandeli

Harâbâthânede fidan gül dalı
Gaayet nermü nâzik yosma edâlı

Keman ebrûsine iğmiş al fesi
Gülgûn ruhleridir frenk canfesi

Ya efendim gözler kara gözleri
Şeb çerâğı Kâbe denilse yeri

Melekler reşk ider nakşi hüsnüne
Böyle güzel yokdur dirler üstüne

Şehbâzâne elhak ayakda kesim
Müşekkel topuklar san külçei sim

Beli gümüş topuk gümüş pençedir
Kalenderan rindan meşrebincedir

Gümüş pençesinden içsem bâdeyi
Virse bûsi pâye müsâadeyi

Şalvarının ağı sürünür yerde
Pervâne misâli geştü güzerde

Levendâne reviş bıçkın adımı
«Elâdo!..» diyecek tâkat kaldı mı?

Hele lûtfeyledi nakşi tasvîre
Yâdigârı ola Râzi fakire

Biz de nakşi târih koyalım dehre
«Adalım Pandelim şan virdi şehre»
H. 1308 (M. 1890 - 1891)

Âşık Râziden dinlemişdim; 1887 ile 1889 arasında vefât etmiş olan külhânî şâirlerimizden Beşiktaşlı Gedâî de şu meşhur koşmasını bu mugbeçe şânında yazmış imiş:

Melâhet bağında gördüm bir âfet
Henüz bulmuş on üç on dört çağını
Ol sim gerdnına ol servi kaamet
Galibarda bağlar boyun bağını

Giymiş sıkma canfes ...... var
Parlak kunduranın yüzüne basar
Zelzeleye verir âlemi sarsar
Salladıkça şalvarının ağını

Tâze gülden nâzik ter gül yanağı
Gisûleri sünbül lâle yanağı
Nâz ile sarkıtmış belden aşağı
Saat kordonunda zer saçağını

Pandeli Çakaloğlunun yaşı ile iki manzûmenin yazıldığı târihler de yekdiğerini tamâmen tutmaktadır (B.: Boyunbağı; Gedâî, Beşiktaşlı).

Vâsıf HİÇ

ÇAKALOZ — Argo isim; Hüseyin Kâzım bey bu ismi çakıldan gelme göstererek: «Çakaloz - çakıl taşları atan ufak top...» diyor; ve Naîmâ'dan naklen verdiği misâlde de: «On iki pâre şakaloz top...» diye ismi «ş» ile yazıyor.

Biz «çakaloz» un çakıldan değil, «çakal» dan yapılmış bir isim olduğunu söyliyeceğiz. Ünlü dil bilginin basit bir fransızca lûgat kitabına bakmaması şayânı hayretdir.

Evvelâ Çakaloz denilen eski toplar çakıl taşları atmaz, kendi çapına uygun taş güllecikler atar-

dı, bilhassa küçük gemilere konulan bu topların içine (ağzından) çakıl taşları doldurulması akıl çerçivesine sığmaz, çakıl yığınlarının gemiye yüklenmesi, gemide muhâfazası, bir atımdan sonra ikinci atım için doldurulması korkunç bir külfettir; üstad nerede görmüş, bu işi nasıl yakışdırmış şaşdık, kaldık.

Naîmâdan aldığı misalde «şakaloz» ismine gelince çok mühimdir; biz çakaloz - şakaloz topları Avrupalılardan, ve önce «an'anevî dostumuz» fransızlardan aldık, benzerlerini, ve hattâ daha âlâlarını yapdık ve kullandık; fransızlar bu toplara «chakal = şakal» derler; ve fransız lûgatları «chacal» isminin kendi dillerine türkçe «çakal» dan alındığı mutlaka kaydeder; dolayısı ile çakaloz'un çakıl ile hiç ilgisi olmayup apaydın çakal'dan geldiği basit bir dil araştırması ile meydana çıkmış olur.

Bu isim üzerine bir şirin kayıt da M. Z. Pakalının «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» adlı eserindedir, üstad da «çakaloz» maddesinde: «Çakanor da denilirdi, ufak toplardan birinin adıydı, bu toplarla çakıl atıldığı için bu ismi almışdı» diyor, ve kaynak olarak Ahmed Vefik Paşanın «Lehçei Osmanî» sini gösteriyor. Biz «Çakanor» adına hiç bir yerde rastlamadık.

«Lehçei Osmanî» nin kıymeti üzerinde, Ahmed Vefik Paşa için, edebî şahsiyet ve folklor araştırıcılığının öncüsü olmak ile dil ilminin çok ayrı şeyler olduğunu söylemekle yetineceğiz.

Bu İstanbul Ansiklopedisinin konusu dışındaymış gibi görünen yukardaki satırlardan sonra «Çakaloz», İstanbul argosunda «çakal» dan az farklı olarak yalnız «değersiz, önemsiz, bayağı» anlamlarında kullanılır. (B.: Çakal).

Yukarıda uzunca kaydetdiğimiz gibi eskiden küçük toplara «çakaloz» denilirdi; bu bir isim olmakdan ziyâde «ufak toplar, değersiz, önemsiz toplar» anlamında idi; fakat gemilerde, ellerinde hiç top bulunmayan korsan saykalarına karşı müessir bir silâhdı, yakın mesâfeden bir güllesinin isâbeti saldıran bir korsan gemisini delip batırmak için kâfi gelirdi.

Taş güllecikler atan eski çakalozlar kalkdıkdan sonra dilimizden top hakkında çakaloz tâbiri kalkmadı; son devirlerin felâketli harblerinden, hattâ birinci cihan harbinden asker hâtıraları dinlerken: «Üç tâne çakaloz cebel topu ile düşmanı tam üç gün tuttuk...» gibi sözler çok işitilmişdir.

Misâller:

Bulgurluda bir köy düğününde şehbaz ve şehlevend bir pehlivanın karşısına, ayağında kisbet bile bulunmayan, pantalonunun paçalarını iple sıkıp bağlamış, nerede ise kaburga kemikleri sayılacak meydan garibi bir çıplak pırpırı genç çıkar:

— Yâhu... bu çakalozu da nereden bulmuşlar!...

* Manav dükkânı önünde:

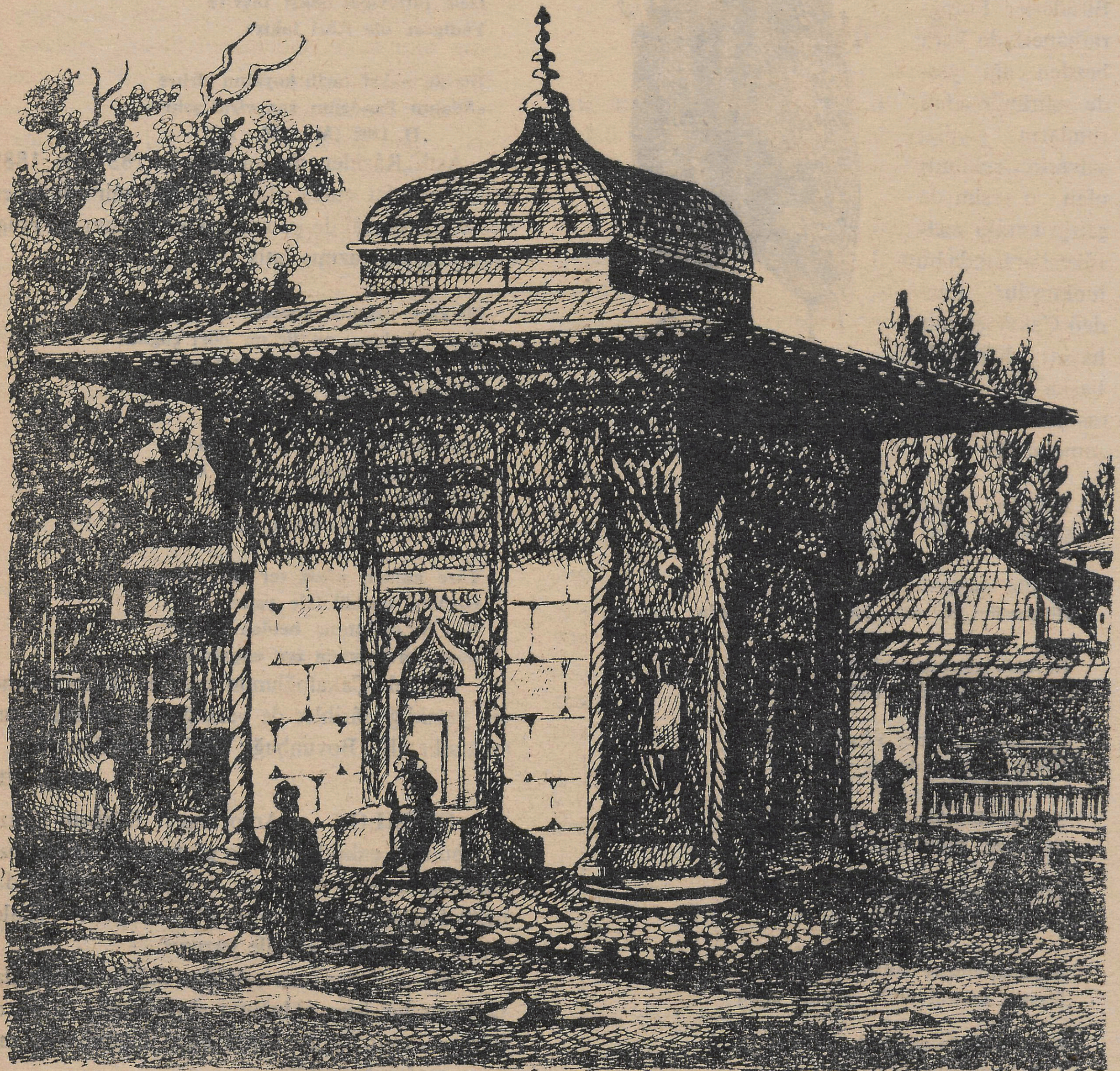
— Arslanım... sen bu çakalozları armud diye mi satıyorsun?!

ÇAKALOZ (Osman Zeki) — Ressam, muallim; bu satırların yazıldığı sırada, ekim 1963, İstanbulda Vefâ Lisesinin sanat tarihi öğretmeni ve müdür baş yardımcısı bulunuyordu.

Bir ressam olarak bu İstanbul Ansiklopedisine bir kaç parça güzel güzel resimler vermiş olan bu sanatkâr muallim, hal tercemesi'nin tesbiti için gönderdiğimiz mektuba: «İstanbul şehrine, onun adını taşıyan Ansiklopedinize kaydedilecek kadar henüz hizmetde bulunduğuma kani değilim» cevâbını vermişdir.

Bu İstanbul Ansiklopedisine her hangi bir ihtiyac ile müracaat edecek olanlardan O. Z. Çakalozun bir kaç resmini görüb de sanatkârının kim olduğunu öğrenmek istediklerinde bizi vefâsızlık ile ittiham etmemeleri için bu satırları kaydettik.

O. Z. Çakalozun İstanbul Ansiklopedisine yapdığı resimler şunlardır: Bâbıâlinin Soğukçeşme kapusu (cild III, sayfa 1731); 1885 ile 1890 arasında Bayazıd Meydanı (cild IV, sayfa 1733); Bağçeköy Su Kemeri (cild IV, sayfa 1798); Yalı boylarında çalgılı ramazan bahşişcileri (cild IV, sayfa 1877); Sokak falcısı zencî bacı (cild IV, sayfa 1887); Üsküdarda Balaban İskelesi (cild IV, sayfa 1950 - 1951; bu resim bir zühul eseri maalesef Sabiha Bozcalının ismi ile intişar etmişdir; me-

Üsküdar İskele Çeşmesi ve Balaban İskelesi kahvehâneleri
(Bir gravürden O. Z. Çakakoz eli ile)

Eyyub'da Karyağdı Bayırından Haliç ve İstanbul Panoraması
(Bartlett'in gravüründen O. Zeki Çakaloz eli ile)

tinde düzeltilmesi rica olunur); Ondokuzuncu asır ortalarında Bebek (cild V, sayfa 2326 - 2327); Minas Benliyan ve Parunak Benliyan (cild V, sayfa 2509 ve 2510); Beylerbeyi Sarayı maddesinde dört resim (cild V, sayfa 2693 - 2697); Ondokuzuncu asırda Boğaziçi manzaralarından (cild V, sayfa 2854); Mısır Çarşısının Tahmis kapusu önünde Sultan Çeşmesi (VI. cildin baş resmi).

ÇAKALOZ MEYHÂNELER — İstanbulda ayak takımın, esâfil ve erâzilin, uygunsuz hayta gürûhunun gittiği, edeb ve hayâ kaygusu olmadan, hattâ rezîlâne cümbüş ve muhabbetlerle içip eğlendiği ara sokakların küçük, izbemsi, pis meyhâneleri; ki buralara içmek için girip de eclâfdan olmayanın başına türlü kazâ ve belâ gelebilirdi; asıl müşterileri arasında ufak para hesablarından, alacaklar veyâ fuhuş yolunda alâka rekaabetleri yüzünden hattâ kanlı kavgalar çıkabilirdi. (B.: Çakaloz). Çakaloz meyhâneler çoğunlukla Beyoğlunun ara sokaklarında, Galatada ve Tophânede idiler.

Bu meyhânelere «Çakanoz» diyenler de vardır, bilhassa Ahmet Rasim «Çakanoz» diyor; bu takdir de, yukarda tasvir ettiğimiz süflî, mülevves, karanlık havası ile Çakanoza (Çağanosa), yengeçe benzetilmiş olacakdır; avâmî bir tâbir olarak içki sofrası âlemine çakmak, çakışdırmak denildiğine göre Çakanos Meyhâne tâbirinin bu mânâda çakmakdan yapıldığı âşikârdır; son döküntüleri 1940 - 1945 arasına kadar Galatanın ara sokaklarında duruyordu, ve içki olarak yalnız şarab veriliyordu; «Dayı» diye meşhur birinin baş belâsı gedikli müşterisi Deli David denilen azgın sapık kaatil idi. (B.: David, Deli).

ÇAKANOS — (B.: Çağanos).

ÇAKAR (Şevki) — Semtinde Boşboğaz Şevki diye meşhurdur; Trabzonun Akcaabad kazasında 1890 da doğmuşdur; ekseri Karadenizliler gibi İstanbula iş bulmak için gelmiş ve evlenerek Küçükmustafapaşada yerleşmiş, ayak üstü alışveriş ile geçimini temin,bir de ev satın almıştır. Orta boylu, pehlivan yapılı, daima gülen bir simâya sahiptir; çok şakacı olduğundan semtinde gaayet sevilmiş, bir ara memleketine gitmiş fakat İstanbuldaki muhitini özlediği için tekrar çiftini çıbığını satarak İstanbula gelmiş, bu sefer Tabakyunusta bir dükkân açmış, aynı zamanda Topkapı

Tahmis'de Sultan Çeşmesi
(Anonim bir gravürden O. Zeki Çakaloz eli ile)

dışındaki Esenköyde bir ev inşa ettirmiştir. 1960 da 70 yaşına gelmiş olmasına rağmen dinç ve sıhhatlidir. Tuhaflığına örnek bir şakadır: Bir gün eline bir çuval alır, mahallenin bir ucundan girer ve bağıraraktan ileri gelen esnafın isimlerini sayarak ve «P.........» ları topluyorum diyerekten kahveye gelir. Kahveci kendisine Sucu Mehmedi göstererek onun yanına gitmesini ve tutup çuvala koyacaklarını söyler. Kahveci Hafız Şevki, Boşboğaz Şevki dükkâna girmeden, Sucu Mehmed'e çuvala girmesini, ve Boşboğazın arkasına verildiği zaman bir güzel çiş ederek Boşboğazı ıslatmasını tembih etmiştir. Oyun aksaksız oynanır. Sucu Mehmedi çuvala koyarlar, Boşboğaz Şevkinin arkasına verirler. Bu sırada Sucu Mehmed vazifeyi ifâ eder, arkasında bir sıcaklık hisseden Boşboğaz çuvalı yere vurur, seyreden semt halkı gülmeden yerlere serilir. Sonunda Boşboğaz Şevki ile Sucu Mehmed temizlenmek için hamamın yolunu tutarlar.

Mehmet Şükrü SİLAN

ÇAKARALMAZ — Halk ağzı argo: «Bir işe yaramaz tabanca, tüfenk»; nâdiren: «Bir işe yaramayan adam»; misâller: «Bir çakaralmaz var, afi kesiyor» (F. Develioğlu, Türk Argosu).

* — Seninki yanına bir fedâi almış...

— Uzun boylu, pos bıyık, at hırsızı kılıklı bir herif değil mi?

— Evet...!

— Kapalı Çarşıda hammaldır, kalıbının adamı değildir, çakaralmazın biridir, gece karşısına bir çocuk çıkıp da höh dese, ayağından pabucunu atıp daltaban kaçar...

ÇÂKERÎ BEY — Onbeşinci asır sonları ile onaltıncı asır başlarında yaşamış ümerâdan bir şâir; azadlı bir kölenin oğlu olub İkinci Sultan Bayazıd zamanında sancak beyliklerinde bulunmuşdu. Ayrıca zerâfet ve nüktedanlığı ile de tanınmışdı. Pek genc yaşda iken bir hastalık eseri ağarmış sakalını boyarmış, bir gün Sultan Bayazıd:

— Bu nûru niçin zulmete tebdil edersin ve ak sakalın yüzüne kara çalıp mücrimler gibi teşhir edersin?... diye sormuş.

Çâkerî Bey de:

— Pâdişâhım... demiş, bu kulun yaşımı bilirim, sakal yalan söyler, işte ben de o sebebden onun yüzüne kara çalıp yalancı olarak teşhir ve tahkir ile ondan intikamımı alırım...

Aşağıdaki beyitler şiir diline örnekdir:

Sâki piyâle sun ki felek bî aman imiş
Ol dahi dilberim gibi nâ mihriban imiş

*

Derûni dilden ide derd ile nây
Cihan bizden tehî kalsa gerek vây

*

Dü pistânı habâbı ayni kâfûr
Birini görmemişdir sînei hûr

Bibl. : Lâtifî, Şuerâ Tezkiresi.

ÇÂKER ŞAH — Onyedinci asır ortasında yaşamış namlı bir köçek oğlan; o devrin büyük oyuncu kollarından Baba Nazlı Kolunun rakkaslarından biri olmuşdur. (B.: Baba Nazlı Kolu). Evliya Çelebi: «Rakkaslarından Çâker Şah, Şeker Şah, Süğlün Şah nam gulâmlar pâdişah mâlûmu meşhurlardır. Her biri şîb ve zerbâf etekliklerini kuşanup meydânı muhabbetde çarpâreleriyle tarzı acemânede raksu cevelân ettiklerinde gören üftâdeler hayran olur» diyor.

ÇAKI GİBİ — Halk ağzı deyim; «son derece sıhhatli», «çalâk, civelek, ayağına koşarlı» anlamlarında kullanılır; her iki anlamda da erkek ağzı ve erkeğe mâtuf deyimdir; kadında yakışık almaz, bilâkis kaba ve çirkin düşer; misâller:

— Nasılsın kardeşim?

— Hamdolsun... çakı gibiyim...

Adı Duman Beydir Kölemen soyu
Fildişi selvidir beyimin boyu
Kalyon çıplağıdır civanın toyu
Resenbaz fetâdır çakı gibidir

Galatalı Hüseyin

Topuk vurur hizmetinde pervâne
Sâkii fettânım çakı gibidir
Oldumsa çakmadan eğer dîvâne
Mest iden nigâhı rakı gibidir

Galatalı Hüseyin

Sâdece «çakı» İstanbul hâneberduşları ağzında müstehcen anlamda kullanılır.

ÇAKIL — Akar suların veyâ denizin sürükleye yuvarlaya satıhlarını zımparadan geçmiş gibi cilâladığı küçük taşlar; tasrih edilerek «çakıltaşı» da denilir; şekilleri, yumurta şeklinin türlü çeşidinden, küre şekline yakın, hattâ tam küre olanları; tamamen yassılmışları da vardır, fakat yassı çakılların da kenarları dâimâ bir münhânî ile döner; çakıllar da ufalınca kum olur. İstanbul denizlerinin kıyılarında her cins taşdan çakıllara rastlanır; içlerinde bâzan, altın bir yuvaya konularak yüzük taşı olabilecek kadar güzelleri vardır.

Plâjlarda kumun fazla çakıllı olması makbul sayılmaz (B.: Plâj); fakat zemini tertemiz çakıl döşeli sığ sular da, kumunun inceliği ve temizliği ile meşhur plâjlar kadar rağbet görür; meselâ Florya plâjı kumu ile, Boğaziçinde Altınkum plâjı da çakılı ile meşhurdur.

İstanbul sayfiyelerindeki köşklerin, villâların bağçelerinde çiçek tarhları arasında yollara zamanımızda beton döşeniyor; eskiden ise rengârenk iri çakıllar döşenirdi; yürümesi, koşması biraz güç

olurdu, ama kendine hâs bir güzelliği vardı; hattâ bâzı köşklerin bağçelerindeki yollara, iri çakıllar bir harc üzerinde tesbit edilir; siyah, beyaz ve kırmızı renkli çakıllarla bağçe yollarına mozayık usûlünde türlü güzel şekiller, nakışlar verilirdi.

Sayfiyelerde köşklerin geniş bağçeler ortasında, ve birbirinden hayli açık bulunduğu devirlerde çakıl döşeli bağçeler, gece hırsızlara karşı da bir emniyet teşkil ederdi; çakıllar, üzerinde yalın ayak ile de yürünse ses çıkarırdı; ne kadar dikkatli de olsa, gece köşke birinin yaklaşdığı muhakkak duyulurdu.

Çakıl, şiir dilimize de girmişdir. İsmail Safâ:

Düşün hurûşu âbı,
Ki celbederdi hâbı,
Mahallî ınsıbâbı
Bütün çakıl taşıydı...

diyor. R. E. Koçu da: «Acı Su» isimli bir şiirinde çakılı kullanıyor:

Çırıl çıplak girdik
Gün ışığı değmemiş denize,
Ve yattık
Altımızda çakıl, kum
Üstümüzde acı su;
Omuzlarımıza kadar örten
Topuklarımıza kadar çekilen
Acı su;
Kıskanmayan acı su.

ÇAKIL — Eski külhanbeyi argosunda (B.: Külhan Beyleri) nevcivan, delikanlı memesi; yine o eski külhan beyleri tarafından «çakıl» ın müterâdifi olarak «kızılcık» ismi de kullanılmışdır; 1880 - 1890 arasında bir ramazan gecesi Üsküdarda Balaban İskelesi kahvehânelerinin birinde halk şâirlerinin ayaklı semâî müşaaresinden bu iki argo deyim üzerine şu semâî doğmuşdur; (B.: Ayak; Çalgılı kahvehâneler; Semâî kahveleri; Tulumbacılar) ki o gece ayak açan çığırtkan Doğancılar sandığında kayıkçı Samurkaş İrfan ile berâber öncü koşan tulumbacı Altınbaş Mustafa, Mustafanın açdığı ayağa ayak uyduran şâir Afiyonlu Âşık Osman, ve ayağı ayağına getiren şâir de Tophâne ketebesinden Üsküdarlı Âşık Râzidir:

Mustafa — Adam aman... «çakılı»
Osman — Altunbaşın kızılcığı, Samurkaşın çakılı
Râzi — İki gözüm iki nalça, topuklarda çakılı

Bibl. : Vâsıf Hiç, Not; Lehçei Külhânî.

ÇAKIL (Hasan) — Zamanımız hırsızlarından; bir taşralıdır, asıl memleketini tesbit edemedik; hırsızlığa çocukluğunda sapdığı kötü yolda başlamış, mahbushâne sibyan koğuşundan başlayarak bir kaç sefer girmiş çıkmış, en son 27 mayıs 1960 hükûmet darbesini tâkib eden umumî aftan faydalanarak o yılın 23 kasımında hürriyetine kavuşmuş iken üç gün sonra 26 kasımda, içinde kimsenin bulunmamasından istifade ile Kısıklıda bir eve, kapusunu balta ile kırarak girmiş, fakat evi soyarken suç üstü yakalanmışdır; sabıkalı genç hırsız, üç gün içinde çıkdığı yeri özlediğini belirtmiş: «Cezâevinin havası başka!...» demişdir. Bu söz, âdî mücrimlere affın kıymetsizliğini belirten acı ama doğru îtirafdır.

Hasan Çakıl
(Resim : Hüsnü)

Bibl. : Günün gazeteleri.

ÇAKIL (Mustafa) — 1945 de Rumeli Kavağı köyünde balıkcılık yapan bir bekâr uşağı, o tarihde yirmi dört yaşında idi (doğumu 1921), aslı Karadeniz Yalısının Pazar kasabasından olup babası ile berâber on bir yaşında iken Ankaraya gelmiş (1932), Ankarada yapı ameleliği yapan babasının 1934 de bir kazâ neticesi ölümü üzerine, memleketinde de hiç kimsesi bulunmayan Mustafa Çakıl Ankarada Çankırı Kapusunda bir aşçının yanına çırak olarak girmiş, sonra Palabıyık adında bir adamın meyhânesinde garson olmuş, oradan da askerlik görevine giderek bu vazifesini bahriye ve Gölcükde yapmışdır. Bahriye neferliği ile İstanbula gelip giderken balıkcılık yapan bir hemşehrisi ile tanışmış, terhisinde onun delâletiyle Mustafa Çakıl da balıkcı olmuşdur; emsâli bekâr uşakları gibi bir yerde yerleşememiş, tayfa olarak kısa zaman içinde pek çok yer dolaşmışdır; vücud yapısı ile ve yüz çizgileri ile bir erkek güzeli ve muhteşem bir atlet olan Mustafa Çakıl, bir spor kulübüne kayıtlı olmayan mükemmel bir yüzücü ve dalgıç idi; onun için hiç bir âlet kullanmayan «Balık adam» denilebilir. 1945 de Rumeli Kavağında bulunur iken, İstanbul Ansiklopedisinin «Balıkcı» maddesinde bir balıkcı tipi olarak resminin derc edileceğini öğrendiğinde, ancak hakikî aydınlara has vekarlı iftihârı duymuş, ve bu hal tercemesi duygusunun hakkı olarak tesbit ve

derc edilmişdir. 1945 yılından sonraki hayatı meçhulümüzdür; 1963 de Rumeli Kavağı köyünden ayrılmış bulunuyordu ki bu köyde adını bilene dahi rastlanamadı.

Hüsnü KINAYLI

ÇAKILCI (Abdullah) — 1936 da garib bir vak'anın kahramanı olarak resmi İstanbul gazetelerinde neşredilmiş, o tarihte 17 - 18 yaşlarında bir delikanlıdır; şöyle ki o yılın mart ayı içinde bir gece Şehzâdebaşında devriye gezen zâbıta memurları, sinemaların dağılma saatinde, bir sinemadan çıkan ve Bayazıda doğru giden çarşaflı bir kadının yürüyüşünden şübhelenmişler ve onu tâkib etmişlerdir. Gaayet sert adımlarla yürüyen ve tâkib edildiğinden bî haber olan kadın yan sokaklardan birine saparak orada ancak bir erkeğin yapabileceği bir hareketde bulununca zâbıta memurları tarafından yakalanmak istenmiş, fakat dur emrini dinlemeyerek süratle kaçmaya başlamış, ancak sinemalardan çıkan halk tarafından güçlükle çevrilip tutulmuşdur; peçesi açıldığı zaman 17 - 18 yaşlarında mürâhik bir delikanlı olduğu görülmüşdür; Bayazıd karakolunda verdiği ifâdede adının Abdullah ve Sultanahmed civârında oturan bir pazarcının oğlu olduğunu söyleyen genç: «Kadın kıyâfetinde dolaşmaya merak ettim, evden annemin çarşafını giyip çıkdım. Sinemaya girdim, hattâ orada oturan bir adam tarafından bana lâf da atıldı, beni sinemadan alıp odasına götürmek istedi, oyunu bu derece ilerletmeye cesâret edemedim, adama yüz vermedim; eğlenceden başka hiç bir kötü maksadım yokdur» demişdir. O gece karakolda alakonulan Abdullah Çakıcı bu vak'adan sonra aynı yolda bir mâcerâya daha atılmış ve yine 1936 yılının mayısında yine çarşaflı olarak ve yine bir gece sinema çıkışında Beyoğlunda bir gemicinin yanında görülüp teşhis edilmiş ve tevkif olunmuşdur. Adı Şaban ve Karadeniz yalısı ehâlisinden olan gemici ise verdiği ifâdede: «Delikanlı olduğunu ellerinden ve ayaklarından farketmişdim, sinemada pazarlığı uydurup odama götürdükten sonra niyetim ona mükemmel bir dayak atıp bir daha böyle işler yapmamaya tövbe ettirmek idi» demişdir. A. Çakılcının bu ikinci vak'adan sonraki hayatı mazbut geçmemişdir; 3 ay hapse mahkûm olmuş, cezâsı tecil edilmiş, baba evinden kovulmuş, sirkatden 1 yıl hapse mahkm olup mahbushâneden yalın ayak yarı çıplak bir hâneberduş olarak çıkmış ve askere gidinceye kadar büyük şehrin girdâbı sefâletinde sürünmüşdür; 1942 de askere alınarak İstanbuldan ayrılmış ve bir daha adı duyulmamış-

Abdullah Çakılcı
(Resim : S. Bozcalı)

Mustafa Çakıl
(Resim : Sabiha Bozcalı)

dır. Fakat İstnabulda aynı yoldan yürüyüb isimleri basın sütunlarına geçen delikanlılar eksik olmamışdır. (B.: Çilergül)

Ferdi ÖNER

ÇAKILLAR (Dr. Muzaffer) — Ziraat yüksek mühendisi, etnoloji mütehassısı; 1924 de İstanbulda doğdu; Mehmed Bey adında bir zâtın oğludur, vâlidesinin ismi Münife Hanımdır; bu satırların yazıldığı sırada (1963) İstanbul Zirâî Karantina ve Fümigatuvar müdürü bulunuyordu.

Beyoğlu 44. ilkokulunda (1936), Taksim Orta okulunda (1939), Taksim Erkek Lisesinde (1942) okudu; Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Ziraat Fakültesini bitirdi (1946); meslek hayatına atıldıkdan sonra hâlen müdürlüğünü yapmakda olduğu Fümigatuvarın aynı zamanda kurucusu oldu.

Ziraat Mühendisleri Odası ve Türk Yüksek Ziraat Mühendisleri Birliğinin üyesidir. Evli (zevcesi Güzin Hanım) ve kız evlâd babasıdır (Lâle, doğumu 1956, Hülyâ, doğumu 1960).

1953 ile 1960 arasında Amerika, İngiltere, İsviçre, Almanya, İran ve Lübnan'a gitmişdir; Cento tâlî komitelerinde çalışmışdır; «Marmara Bölgesinde zeytin güvesi» tezi ile 1959 da Ankara Üniversitesinde doktora diploması almışdır; 1956 - 1957 de İstanbul Radyosunda Ziraat Saati konuşmalarını yapmışdır. İngilizce bilir, el işlerine meraklıdır, deniz sporlarını sever.

Bibl. : Kim Kimdir Ansiklopedisi.

ÇAKILYAN (Dikran) — 1880 ile 1890 arasında güzelliği ile meşhur kuyumcu çırağı bir ermeni civanı; Üsküdarlı kalender halk şâiri Âşık Râzi tarafından bir manzûme ile övülmüş olub bu manzûmeden öğrenilen tek şey bu dilber gencin Langa semtinden çıkmış olmasıdır; Râzinin manzumesi şudur:

Bir mahbûbi zibâ eyliyem beyan
Çakırpençe şâhi hûban Çakılyan
Güzeller içinde Hürmüz incisi
Ermen civanların o birincisi
Çeşmânı kabûdu pirûze anın
Teni pâki fildişi o civanın
Ke'si zümrüd içre tâze gonce gül
Zerdeste püsküldür âşifte kâkül
Gaayetle bıçkın levendâne kesim
Sinei uryânı âyinei sim
Pistânı o şûhun dâne mercandır
Tiri müjgânının kasdi hep candır
Altun top mu disem yâhud ki billûr
Şûhin topuğuna münâsib olur
Hâke düşmüş dirsin sünbül koçânı
Kaçan pâ bürehne görsen ol cânı
Dâyı reviş ile ol şûhi şehbâz
Dîdel uşşâka şebçırağı nâz
Ol şâhi hûban ol nevcivan dalfes
Gülgûn ruhlerine reşk ider canfes
Lebleri yâkuttur incidir dişi
Sîm ü zer iledir ol yârin işi
Dürriyetim imiş âfeti devran
Semti şânı ile Langalı Dikran

Manzûmenin son beytinde «Dürriyetim» tâbirini, Dikran Çakılyanın ermeni yetimhânesinden yetişmiş olduğu yolunda tefsir edebiliriz.

Vâsıf HİÇ

ÇAKIR — Batı türkçesinde sıfat, ala ile mâvi çizgili renk; bir çeşid göz rengi (Türk lûgatı); bilhassa göz rengi olarak kullanılır. Çakır renginde garib bir vahşet vardır ki güzel bir yüze, sâhibi cilveyle bakmasını bilirse, esrârengiz bir albeni verir, fakat karşısındakini korkutur; çakır gözlü dilberlerde âşıklarına karşı sadâkat ve vefâ yokdur denilir; avam pesendi renkdir; çakır gözler şiir dilimizde kara, elâ ve kestâne renkli gözler gibi medhedilmemişdir.

Gördüm çakır gözlü bir dağlı âfet
Eşkiyâ zeyninde kılık kıyâfet

Galatalı Hüseyin

Elâ, kara ve kestâne gibi göz renkleri sâhiblerine lakab olarak kullanılmaz iken «çakır» avam tabakası arasında hemen istisnâsız sühiblerine lakab olur; meselâ «Kestâne Süleyman», «Elâ Süleyman» denmez, «Kara Süleyman» denilince de bu karalık gözden gelmez, cild, deri esmerliğinden gelir; tekrar edelim, avam arasında ne kadar çakır gözlü Süleyman varsa hepsi «Çakır Süleyman» olur:

Üç çiftede hamlaciyken bir zaman
Şu bizim Lazoğlu Çakır Süleyman
Geçermiş yalının altından bir gün
Levendâne çalım ol kaşı keman
Yalın ayak sîne açık dal fesle
Ak bezden bir pîrehenle bir tuman
Görür görmez hanım kafes ardından
Dir ki: — Yandım şol civana ben aman
Dadı kalfa durma koş git ara bul
Zirâ hâlim oldu benim pek yaman
Kaçırır mı kopuk devlet kuşunu
Çöp çatan peşine takılır heman
Nigârı nâzenîn ol daltabanı
Ol gece yalıda eylemiş mihman
Oğlan demiş: — Ben harama el sürmem
Tövbekâr ol eyle ahd ile peyman
Seni helâlinden çekem aguuşe
Rencîde olmasın din ile îman
İşte böyle ağa oldu sivrildi
Şu bizim Lazoğlu Çakır Süleyman

ÇAKIR, ÇAKIRCI, ÇAKIRCIBAŞI, ÇAKIR SALAN — Batı türkcesinde doğan denilen ve eski avculukda kullanılan kuşun bir nev'î; çakırcı, avda doğan elinde, kolunda götüren adam;

çakırcıbaşı, Osmanlı sarayındaki av mâiyeti arasında çakırcıların zâbitlerinin unvânı (Türk Lugatı).

Osmanlı sarayında çakırcılar pâdişahların av maiyetinin diğer kısmını teşkilden şâhinciler ile beraber sarayın «Bîrun» denilen dış halkından idi (B.: Topkapusu Sarayı). Her iki takım, çakırcılar ve şâhinciler sarayın en büyük zâbiti Silâhdar Ağanın emrinde idi (B.: Silâhdar Ağa), ve zâbitleri olan Çakırcıbaşı ile Şâhincibaşıya «Şikâr Ağaları» denilirdi. Devir devir bu av mâiyetinin efradı 600 - 1000 kişi arasında olmuşdur. Bunlar dış koğuşlarda barındırılırdı.

Sarayda Silâhdar Ağa ile yine büyük zâbitlerden Çuhadar Ağanın ve Rikâbdar Ağanın (B.: Çuhadar Ağa, Rikâbdar Ağa) yedişer kişilik birer av mâiyeti vardı, onlara da «Çakır salanlar» denilirdi. Çakırcılar ve Çakırcıbaşı dış halkından iken Çakırsalanlar Enderun Ağalarının avculukda hevesi ve istidâdı olanlarından seçilirler ve bu üç büyük zâbitin dâirelerinde, Enderunda bulunurlar idi. (B.: Enderun ve Bîrun); Baş Çakırsalan, İkinci Çakırsalan, 3 - 7 inci Çakırsalan diye kendi aralarında bir kidem sırası vardı.

M. Zeki Pakalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» adındaki büyük eserinde «Çakırcı» maddesinde bu av mâiyetini Yeniçeri Asker Ocağı teşkilâtı arasında gösteriyor; hatâdır. Yeniçeri Ocağı teşkilâtında bâzı kıt'alar pâdişahın av mâiyeti içindedir, fakat Çakırcılar Ocağa bağlı değildir; garib nokta M. Z. Pakalın ayni eserde «çakırcıbaşı» maddesinde şikâr ağalarını saray halkı arasında gösterirken, kumandanı saray halkından olan çakırcıların Yeniçeri Ocağı teşkilâtı içinde bulunamıyacağını da maalesef fark edememişlerdir. Nitekim Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Kapukulu Ocakları» adındaki eserinin Yeniçerilere tahsis ettiği azametli ve gereği gibi mufassal eserinde çakırcıları ocak teşkilâtı içine almaz, öylesine ki «çakırcı» ismi kitabın alfabetik indeksinde de bulunmadığına göre bu saray avcu teşkilâtını Yeniçeri Ocağı tarihcesinde her hangi bir nevî ile dahi zikretmemişdir (B.: Yeniçeri).

ÇAKIR, ÇAKIRKEYF — Batı türkcesinde şarab; şarab içerek sarhoş olmuş anlamına da «çakır keyfi» denilir; fakat şarab karşılığı bu çok güzel ve âhenkli «çakır» adı halk ve bilgin ağzında maalesef kullanılmamış, ancak lugat kitablarında kalıp yaşamışdır; «çakır keyfi» tâbiri de «çakır keyf» şeklinde bozulmuş, ve «az sarhoş» anlamında kullanılmış, bugün de kullanıla gelmektedir. Tâbir şiir dilimize de girmişdir:

Süzüldükçe çakır keyf çeşmi şehbâzın
Hammâme beçce gibi dil sakır sakır ditrer
Nedim

*

Zannım ol zâlim nigâh hışm ile bakmış yine
Sinei uşşâka yer yer dağlar yakmış yine
Çeşmi çakır keyf nahveti gamzesi serhoşi nâz
Gaalibâ Vâsıf o şûhi mehlikaa çakmış yine
Enderunlu Vâsıf

*

Zahm açmak içün sinei uşşâkına sad heyf
Çekmiş yine çeşmânı siyeh mestin iki seyf
Şehbâz nigâhın gibi sen dâhi çakır keyf
Göksûya gel ey çeşmi kebûd âlemi âb et
Enderunlu Vâsıf

*

Baldırı çıplağın o gül goncesi
Gömleği içinde fulya bağçesi
Kanarya ispinoz bülbüldür sesi
Hele şehbaz çakır keyf olsun da gör
Galatalı Hüseyin

*

Top ipek püskülü savrulmuş fesde
Saç değil sümbüller olmuş bir deste
Dîvânesi oldum emre aleste
Çakır keyf olsa da ayağın öpsem
Galatalı Hüseyin

*

Çakır keyf bir gelir topuk vurarak
Kamerçin kundura gümüş nalçalı
Galatalı Hüseyin

ÇAKIR (Ayşe) — İstanbulun halk edebiyatına geçmiş kavgacı mahalle karısı tipini bütün kudreti ile yaşatmış Küçük Mustafa Paşalı bir kadın; 1946 yılı martında komşu kadınlarla yapdığı büyük bir çeşmebaşı kavgasında kalbi durarak ölmüşdür.

Bibl. : Gazeteler.

ÇAKIR (Hasan Hüsnü) — İdareci, siyaset adamı; 1893 de Hopada doğdu; memleketinin eşrâfında Çakırzâde Hacı Mustafa Efendinin oğludur. Trabzon İdâdisinde okudu, 1913 de mektebi mülkiyeden mezun oldu; 1919 ile 1935 arasında Tirebolu, Giresun, Yusufeli, Bayburd Kaymakamlıklarında, Ardahan mutasarrıflığında, Gazianteb, Ordu ve Tokad Vâliliklerinde, Şeker - Petrol inhisarları teftiş heyeti reisliğinde ve İnhisarlar Umum Müdürlüğünde bulundu; Cumhuriyet Halk Partisinin adayı olarak İzmirden mebus seçildi ve Türkiye Büyük Millet Meclisine girdi; 1935 - 1938 arasında C. H. P. Umumî İdâre Heyeti azâlığı yapdı, 1939 - 1941 arasında İktisad Vekili oldu, 1946 seçiminde Samsun Milletvekili olarak yine B. M. M. inde

kaldı, bu devre içinde bir ara Millî Savunma Bakanlığı yapdı.

Çok dürüst, çok temiz bir sîma olarak tanınmış olan Hüsnü Çakır, 1950 den sonra münzeviyâne yaşadı ve 10 Ağustos 1963 de İstanbulda vefât etti; Rumelihisarı kabristanına defnedildi.

ÇAKIR AĞA — Fâtih Sultan Mehmed'in devrinde Türk İstanbulun ilk îmarında büyük emeği geçmiş hayır sâhibi sîmâlardan; Hadikatül Cevâmi bu zâtin Çakırcıbaşılık yapmış olduğunu kaydediyor, «Çakır Ağa Çakırcıbaş olmuşdur» diyor; biz asıl adının unutulduğunu, Çakır Ağa isminin, halk ağzında Çakırcıbaşı unvânının kısaltılmış şekli olduğunu zan ediyoruz (B.: Çakır, Çakırcı).

İstanbulda biri Aksarayda adına nisbetle anılan Çakır Ağa Mescidi, ikincisi Yenikapu civârında Üsküblü Mescidi, üçüncüsü Lâleli civârında Mercimek Mescidi, dördüncüsü de Yağlıkcılarda Merdivenli Mescid olmak üzere dört mescid yaptırmış, hayır eserlerinden Bursada da büyük bir çifte hamamı vardır ki, Bursanın en güzel çarşı hamamlarından biridir; kabri Trakyada Babaeskide yapdırtdığı tekkededir.

Hayatı hakkında başka bir kayde rastlanamadı.

Hadikatül Cevâmide bu Çakır Ağanın hayır eserleri arasında gösterilmeyen, bânisi için, bir isim zikredilmeden Tekfur Sarayında bir Çakırağa mescidi daha kaydedilmişdir; bu isim ve unvan dikkate değer; şöyle ki Aksaraydaki Çakır Ağa Mescidinin pek yakınında meşhur Oğlan Tekkesi var idi ki o tekkenin kurucusu da, yine bir «Çakır Ağa» bir şahıs ismi olmayub, taşınılan unvandan kısaltılarak takılmış bir lakabdır; Tekkenin bânisi Yakub Ağanın daha önce Çakırcıbaşılık yapmış olması muhtemeldir; bu takdirde önce lakabına nisbetle anılan Aksaraydaki mescidi yaptırmış, sonra tekkeyi kurmuş, daha sonra da Tekfur Sarayındaki bu mescidi inşâ ettirmiş olabilir; yani Çakır Ağa, bilâhare Sekbanbaşı olan Yakub Ağa olabilir. Yalnız mühim kayıd, Çakır Ağanın Babaeskideki Tekkesinde medfun oluşudur. Bunun için de, Tekfur Sarayındaki mescidin mihrabı önünde medfun zâtin mescidin bânisi olmadığı söylemek kalır, ve pek tabiî gaayetle indî bir hüküm olur.

ÇAKIRAĞA CAMİİ SOKAĞI — Samatya bucağına bağlı Çakırağa Mahallesinin sokaklarından (Bu mahallenin yeri Aksaray semtinin bir parçası); 1934 Belediye Şehir Rehberinin 11 numaralı paftasında (mahalle numarası 36) Cerrahpaşa Caddesinin Aksaray tarafı başında bir çıkmaz sokak olarak gösterilmişdir; yerinde ise Cerrahpaşa Caddesi ile Namık Kemal Caddesi arasında uzanır bir sokakdır; bir araba geçecek genişlikde, kabataş döşeli, üzerinde ikişer üçer katlı ahşab ve kâgir evlerle iki apartıman (4 katlı Azim, 5 katlı Uğur apartımanları) bulunan bir dirsekli bir sokakdır; 1 bakkal, 1 terzi, 1 mermerci ve 1 kapalı dükkân görüldü; kapu numaraları 8 - 23 ve 8 - 22 olup, sokağın üst başı Millet Caddesi genişletilir iken istimlâk edilmişdir; 22 kapu numaralı evin bağçe duvarında ayna taşında «Kemal Üstünel» yazılı musluğu çıkarılmış küçük bir çeşme vardır (mayıs 1963).

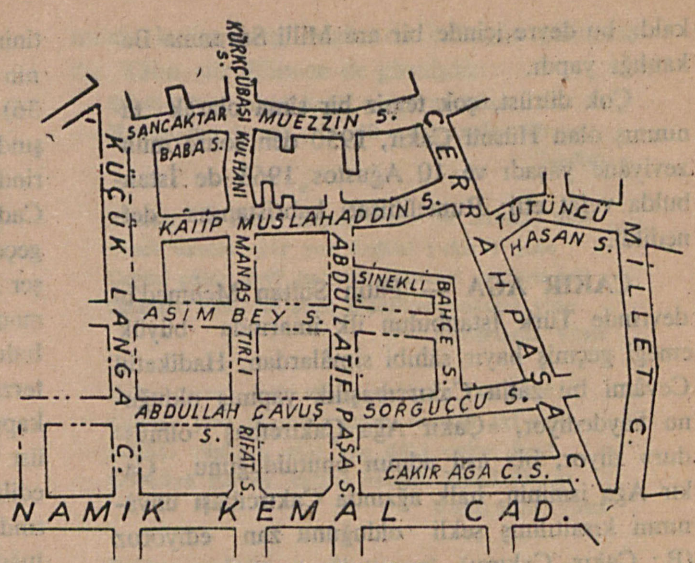
Hakkı GÖKTÜRK

ÇAKIRAĞA MAHALLESİ — Fatih kazâsının Samatya nâhiyesi mahallelerinden; Samatya nâhiyesinin Eynebey, Yalı, Kürkcübaşı, Keçi Hâtun, ve Fâtih Merkez nâhiyesinin Murad Paşa mahalleleri ile çevrilmişdir ki Aksaray semtinin bir parçasını teşkil eder; sınır sokakları şunlardır: Millet Caddesi (Murad Paşa Mahallesi ile), Namık Kemal Caddesi (Eynebey ve kısmen Yalı Mahallesi ile), Kâtib Kasım Bostanı Sokağı (Yalı Mahallesi ile), Sancakdar Baba Sokağı, Müezzin Sokağı (Kürkcübaşı Mahallesi ile), Cerrah Paşa Caddesinin küçük bir parçası ve Tütüncü Hasan Sokağı (Keçi Hâtun Mahallesi ile). İç sokakları da şunlardır: Lânga Bostanları Sokağının bir kısmı, Küçük Lânga Caddesinin bir kısmı, Kürkcübaşı Külhanı Sokağının bir kısmı, Manastırlı Rifat Sokağı, Abdüllâtif Paşa Sokağı, Sinekli Bağçe Sokağı, Çakır Ağa Camii Sokağı, Sorguçcu Sokağı, Abdullah Çavuş Sokağı, Âsım Bey Sokağı, Kâtib Muslâhaddin Sokağı (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 11 de 36).

Son sayıma göre Çakırağa Mahallesinin nüfûsu 1315 kadın ve 1219 erkek olmak üzere 2534 kişidir, bu nüfus 637 âileye taksim edilmişdir ki ortalama âile başına 4 kişiden az düşer; mesken olarak 160 ev ve 88 apartıman bulunmaktadır; mahalle sınırı için de 1 gazoz îmâlâthânesi, 1 ecza lâboratuvarı, 1 plâstik îmalâthanesi, 1 sandıkcı atölyesi, 1 âvîze imâlâthânesi, 1 çocuk bisikletleri imâlâthânesi, 1 radyo tâmir atölyesi, 1 oto tâmirhânesi, 3 inşaat malzemesi deposu, 1 yazlık sinema, 1 emlâk komisyoncusu, 3 keresteci, 3 bakkal, 3 berber, 4 terzi, 2 ka-

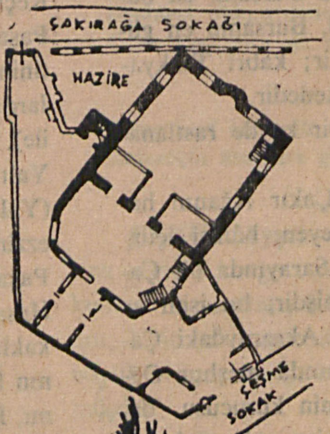
sab, 3 kahvehâne, 2 kunduracı, 2 manifaturacı, 1 taşçı, 1 tuhâfiyeci, 1 pastahâne, 1 leblebici, 1 kalaycı, 1 kolacı - lekeci ve 1 tekel bâyii vardır (1963).

ÇAKIRAĞA MESCİDİ — Aksarayda, Aksaray Karakolu önünden Lângaya doğru sapan cadde üzerinde, Aksaraydan gelindiğine göre karakola pek yakın bir yerde, Ebûbekir Paşa Mektebi karşısında sağ kolda idi; 1957 ile 1960 arasında, Atatürkün târifi ile «Türk Târihinin Hazînesi» olan İstanbulun îmar adı altında uğradığı müdhiş Vandal tecâvüzünde büyüklü küçüklü yüzlerce sanat ve tarih eseri arasında yıkdırılmışdır, ve arsasında bir bağçeli kahvehâne yaptırılmışdır.

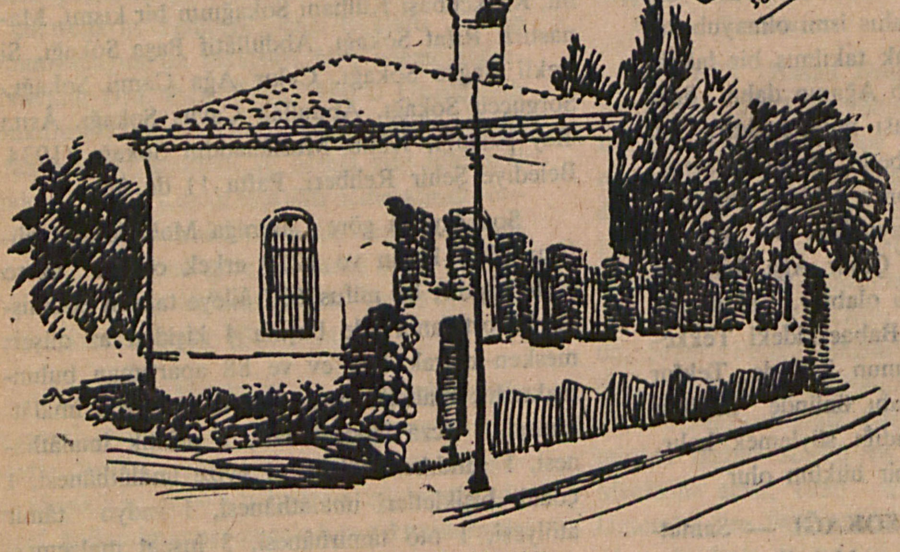
Çakırağa Mahallesi
(1934 Belediye Şehir Rehberinden)

Bânisi Fatîh devrinde Çakırcıbaşılık yapmış Çakır Ağadır. (B.: Çakır Ağa). Hadikatül Cevâmi şu mâlûmâtı veriyor: «Bânisi Çakır Ağadır. Minberini Sadırâzam Mehmed Râgıb Paşa (Koca Râgıb Paşa) koymuşdur, (hademei hayrâtının aylıklarını ve masraflarını da) Fatih Sultan Mehmed Camii vakfından verdirtmişdir. Bu mescidin dâiresinde Fâtih devri (erenlerinden) Telli Dede nam kimse medfundur; karşısında Ebûbekir Paşanın mektebi vardır».

1952 senesi baharında Turing Kulübün İstanbulu sevenler topluluğu adına o civarda yapılan bir gezinin raporumsu yazısında Neşet Köseoğlu bu mescid üzerine şu notları tesbit etmişdir:

«Ebûbekir Paşa Mektebinin karşısında civârın ikinci bir Fâtih devri eseri vardır; bir cami, bir türbe ve bir çeşme. Çeşme sonradan yapılmış ise de o da bir târihî devri hatırlatır; sadırâzam İbrahim Hakkı Paşa yaptırmışdır. Camiin aslını eski Bursa sübaşılarından olub, İstanbul fethine katılanlardan Çakır Ağa yapdırmışdır. Binâ ufak bir avlu içindedir. Murabbâ plânlı, klâsik duvarlı, üstü çatılı olan bu binâ Fatih devrinde yapılmış olan binânın aynı değildir, bir çok tâmir görmüş, şübhe yok ki eski karakterini kaybetmişdir, yalnız tarih bakımından değeri şübhesiz ki pek büyükdür».

Çakırağa Mescidi
(Resim : Nezih; Plân : Turing Kulüb Belleteninden)

Kıymetli ve fedâkâr muhâbirimiz Hakkı Göktürk bize tevdî ettiği gezi notunda şunları yazıyor: «Çakırağa Mahallesi muhtarı emekli subay Bay Abbas Oğuz'un verdiği mâlûmata göre

Çakırağa Mescidi Namık Kemal Caddesinin Aksaray tarafı başındaki bağçeli kahvehânenin yerinde idi, 4 kapu numarasını taşıyordu. Dört duvar üzerine kiremit örtülü bir çatıdan ibâretti; içi ahşab, dışı kâgir, bir son cemaat yeri ve kadınlar mahfili, avlusunda bir gasilhâne, musluklu abdest teknesi, imam ve müezzin meşrûtaları vardı; kapusu adını taşıyan sokağa açılırdı. 1959 da yıkıldığı zaman sağlam ve ibâdete açık bulunuyordu».

ÇAKIRAĞA MESCİDİ — Tekfur Sarayı civârında idi, Hadikatül Cevami: «Mescidi mezbur kale duvarına karşıdır, bânisi Sekbanbaşıdır, mescidin mihrabı önünde medfundur, mektebi ve mahallesi vardır» diyor.

Bu mescid zamanımızda mevcud değildir. Edirne kapusunda sur dışında Hoca Çakır Caddesinde sura bitişik Sultan Mahmud'un berberbaşısı Ali Ağanın metrûk çeşmesine mukaabil idi. Semtin yaşlı sâkinlerinin söylediğine göre kâğir minareli ahşab bir mescid olup 1918 - 1920 arasında, işgal yılları içinde yıkılmışdır. Mimârı kaaidesi, hazîresi ve bânisinin merkadi durmaktadır; kabrin üzerinde adak mumları yakmak için bir teneke bulunuyordu, semt halkınca Çakır Baba diye anılıyordu (1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAKIRAĞA YOKUŞU — Fener Nahiyesinin Avcubey Mahallesi sokaklarından (1934 Belediye Şehir Rehberinde Pafta No. 8 de 110); Şadan, Kantarcı Ali ve Karagözcü sokaklarının kavuşdukları nokta ile Hoca Çakır Caddesi arasında uzanır; Kaariye İmâreti Sokağı ve Ulubadlı Hasan Sokağı ile kavuşakları vardır.

1963 de Şadan Sokağı, adı kaldırılarak bu Çakır Ağa Yokuşu Hoca Çakır Caddesinden Paşa Hamamı sokağına uzatılmış bulunuyordu.

Bir araba geçecek genişlikde, paket taşı döşeli, çok bozuk bir yol idi; üzerinde birer katlı, bir kısmı bağçeli ahşab ve kâğir evler vardır, kapu numaraları 1-27 ve 2-24'dür (eylûl 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAKIR BEY (Külhanbeyi) — İkinci Sultan Mahmud'un ilk saltanat yıllarında Tophâne hamamlarından birinin külhanbeylerinden olup, semtinde güzelliği dillere destan olmuş bir genc (B.: Külhanbeyi); hakkında Derviş Vahdet adında bir kalenderin şu manzûmesinden gayri en küçük bir kayde rastlanamadı:

1. Doyum olmaz levendâne seyrine
Gülle topuk vuruşun âhengine
Sünbül parmakların istif dengine
Nâmı anın Tophâneli Çakırdır

2. Layhar kulu külhanbeyi fetâdır
Kem göz ile bakmak ana hâtâdır
Cevheri iffet ile de yektâdır
Pırpırıysa sanmanız, tamtakırdır

3. Sırmadır kâkülü püskül misâli
Necmi esved misal ruhinde hâli
İffetinden nişan vahşet celâli
Rengi rûyi dövme kızıl bakırdır

4. Kaçan girse germâbeye ol âfet
Nurdan selvi olur ol bülend kaamet
Kopsa dahi anın içün kıyâmet
Sayd edilmez şâhin doğan çakirdır

5. Ey Çakır Bey işte geldi bir kişi
Pâ bürehne râhi aşkın dervişi
Bir mestâne nigâhındır bahşişi
Dü çeşmi selsebîl şakır şakırdır

6. İzin ver gel öpsün yalun ayağı
Tükenmeden yürek kandili yağı
Sensin Derviş Vahdetin şebçerâğı
Lâ'li lebin ana zülâl çakırdır

7. Dahi yalun ayağındır mihrâbı
Nakşi hüsnün olmuş aşkın kitâbı
Kerem kıl açılsın muhabbet bâbı
Sensiz ana Cennet dahi bozkırdır

Pınarhisar âyânı Uzun Ali Ağanın oğlu Binbaşı Mustafa Ağanın torunu Üsküdarlı halk şâiri Âşık Râziye naklettiği hâtıralar arasında rastlanan bu manzûmenin Derviş Vahdettin ağzından Âşık Râzi tarafından yazılmış olması da kuvvetli ihtimal dâhilindedir; yüz yaşını aşkın olarak ölen Mustafa Ağanın hâfızası ne kadar kuvvetli olsa, bir külhanbeyi için söylenmiş manzûmeyi de nakledebileceği şübheye değer; kaldı ki manzûmenin dili de geçen asır başlarının yazı çeşnisinde değildir (B.: Râzi, Âşık Mustafa Ağa, Binbaşı; Mustafa Çavuş, Kabakcı; Layhar).

ÇAKIR PENÇE — Halk ağzı deyim: «Tuttuğunu bırakmaz, yolar adam; gaasıb; para canlısı»; iğrenc kötü sıfatlardandır; misaller:

*** Çıkdı bir çakır pençe**
Sattı babam evini
Ayırd etme anın sen
Karıncası devini
Açam görün ağlayın
Yüreğin alevini
Aparamadı yalnız
Asâlet pertevini

Ali Çamiç

*** Dime sakın yaban gülü goncedir**
Kayıkcı şehbazı çakır pençedir
Hicab alı sanma anda humreti
Harbi konuş o haylaz pişkincedir.

Galatalı Hüseyin

* **Olsa dahi cennet gülü goncesi**
Sevilmez mahbubun çakır pençesi

Dili bülbül gözler âhû olsa da
Çekilmez akçe taleb işkencesi

Gönül evi çarşu pazar değildir
Girmez ana hesâbın çingencesi

Çingen ayağına ne revâ sermek
Gönül tezgâhından aşk kaaliçesi

Galatalı Hüseyin

ÇAKIR REİS — Yenikapulu meşhur bir Ermeni balıkçıdır. Kendisini Kazaz Artinin (B. Artin, Kazaz), İstepan Papazyan tarafından kaleme alınan biyografisinden tanıyoruz (İstanbul, 1864, s. 81-83). Mezkûr eserde bu şahıs hakkında aşağıdaki fıkra anlatılmaktadır:

Kazaz Artin (namı diğer Bezciyan Arutyun Amira), bir Pazar günü Ortaköy Kilisesinden çıkıp eve dönerken, yolda pejmürde kıyafetli bir ihtiyara rastlar ve kendisine selâm verdikten sonra evine dâvet eder. Hizmetkârlarına da onu evine götürmelerini tenbih edip; kendisi de öne geçerek evinin yolunu tutar. İhtiyar da peşinden gelip odasına girerken Kazaz Artin ayağa kalkıp elini öper ve yanına oturtarak şunları söyler:

— Baba, hiç esirgemeden yüzüme vurduğun o iki tokadı hatırlıyor musun?

İhtiyar hayretler içinde ve titreyerek,

— Ne diyorsun Amira? Hakkımda ne korkunç bir iftirâda bulunuyorsun?

Bezciyan Amira ise şöyle cevap verir:

— Hayır Çakır Reis söylediğim iftira değildir.. Çocukluğumda balıkçılık peşinde idim ve her Pazar sandalına binip balık tutardım. Bir defa da bir Pazartesi günü çarşıya gitmek istemedim ve yine balık avlamak için kayığına yaklaştım.. Beni görünce kulağımdan tutup iki sille savurdun ve: «Bugün Pazar mı ki buraya geldin? Çabuk çarşıya git, seni bir daha burada görmeyeyim» dedin.. Tokadları yedikten sonra boynum bükük çarşıya gittim. İşte o verdiğin ders bana okadar tesir etti ki o günden itibaren işimle meşgul olmağa ve vazifemde dikkatli davranmağa başladım. Sana minnetdar olduğumu söylemek borcumdur..

İhtiyar Kazaz Artin'in sözlerini hayretle dinliyordu. Sonunda çok müteessir oldu ve Allahın büyük işlerine hayran kalarak, Bezci Boğos'un oğlunu böyle bir ihtişam ve aynı zamanda kadirşinaslık duygusu ve tevâzu içinde görebildiğinden dolayı Cenabı Hakkı hamd etti.

Bezciyan yeğenlerini de çağırtıp ihtiyarın ellerini öptürdü. Beraber yemek yedikten sonra ayrılırken Çakır Reise beş altın ihsanda bulunup, vefatına kadar aynı miktarda maaş bağladı.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇAKIRYAN (Arakel) — Kimya profesörü; Dr. Kirkor Bey Çakıryan'ın oğludur. 13 Ağustos 1885'de Şam'da doğup, 22 Şubat 1954 de Paris'de vefat etmiştir.

Çocukken babası ile birlikte İstanbul'a gelerek ilk tahsilini Eyüp ve Balatta yapmıştır. Müteakiben Galatadaki Getronakan Lisesinde ve Fransız Kolejinde okumuştur. 1908 de İstanbul Eczacı Mektebinden mezun olmuştur. Hükûmet tarafından Avrupa'ya tahsile gönderilip Parisdeki Sorbonne Üniversitesinde kimya tahsilinde bulunmuştur. 1913 de mezkûr Üniversiteden ve aynı zamanda Pastör Enstitüsünden de mezun olmuştur. Bir müddet orada Prof. Urbin nezdinde çalıştıktan sonra, Nancy'ye geçmiş ve orada da Kimya Mühendislik Mektebinde okumuştur.

Birinci Cihan Harbinin arifesinde İstanbul'a avdet ederek Galatasarayı, Nişantaşı ve Getronakan Liselerinde kimya müderrisi olmuştur. Mütarekeden sonra, Getronakan Lisesi hariç, diğer mekteplerdeki vazifesinden istifa ederek, Ermeni ve Rum yetimlerini yerleştirmekle meşgul olmuştur.

1922 de Fransaya yerleştikten sonra, Sorbonne Üniversitesinde önce asistan, sonra «chargé de recherches» ve bilâhare «maître de recherches» olmuştur. Burada uzun yıllar Jeranium madeni üzerinde tetkiklerde bulunmuştur. Kanserin tedavisi gayesiyle yaptığı işbu araştırmalarından ötürü, Fransız Hükûmeti tarafından «Chevalier de la Légion d'honneur (1947) ve «Officier d'Académie» (1949 da) ünvanlariyle taltif edilmiştir. 1920 de ise Yunan Hükûmeti kendisine «St. Georges» nişanını tevdi etmiştir.

Kevork PAMUKCİYAN

Ermeni asıllı lise (sultanî, idâdî) muallimlerimiz arasında Türk câmiasına çok temiz duygularla bağlanmış meselâ Kirkor Kömürciyan gibi sîmâlar pek çok iken yüksek tahsilini Türk hükûmetinin verdiği para ile yapmış bu Arakel Çakıryan hakkında, mütarekenin kara günlerinde M. M. grubunda çalışmış M. Râzi merhumun hâtıraları çok acıdır; en hafifinden «şefkati, kirli poletikacıya kaftan yapmışdır» diyebiliriz; 1920 de müstevli Yunan ordusu Anadoluyu istilâya yeltenirken Arakel Çakıryanın Yunan Hükûme-

tinden nişan kabul etmesi dahi çirkin bedbahtlıkdır; 1922 de Türkiyeyi terkedip Fransada tavattun zarûretini duyması da St. Georges nişanın ifâde ettiği mânâyı pek iyi bilmiş olmasındandır (İst. Ansiklopedisi).

ÇAKIRYAN (Dr. Kirkor Bey) — Ermeni asıllı asker tabiblerden. 1851 de Diyarbakırda doğmuş ve 1947 Mart ayında Paris'de vefat etmiştir. Pederinin adı Arakeldir.

Bibl. : K. Pamukciyan, Not.

ÇAKIRYAN (Serviçen) — Matbaacı, 1862 de Yenikapu'da doğup 6 Nisan 1923 de yine İstanbul'da vefat etmiştir.

Önce hakkâklık yapmıştır. Matbaasını 1880 de Râsim Paşa Hanında tesis etmiştir. Müteakiben 1890 sıralarında Sultanhamamında Fındıklıyan Hanına nakletmiştir. Bilâhare Hoca Han Caddesinde, kendi hususî binasında faaliyette bulunmuştur. En fazla resmî Hükûmet işleri deruhde etmiştir. Sermürettibi önce Aram Sıvacıyan, sonra da Karabet Demirciyan olmuştur. Matbaasında ermenice eserler de takedilmiştir. Mihran Apikyan'ın lûgâtı da 1893 de burada basılmıştır. Üçüncü sınıf Mecidî nişaniyle taltif edilmiştir.

Kevork **PAMUKCİYAN**

ÇAKMAK — Mecâzî mânâda şarab, rakı içmek; İstanbulun içki, meyhâne âlemi edebiyatında çok kullanılmış bir kelimedir; misaller:

GAZEL

Gönlüme sâkiyi mîmar eyledim meyhânede
Allah Allah Kâbe îmar eyledim meyhânede

Ol kadar çakdım ki tersâzâdegânım aşkına
Berka döndüm neşri envâr eyledim meyhânede

Muallim Naci

*

ŞİİR

Hürmet etmez misin şu mihmâne
Geliyor bikesâne mestâne
Gerçi yârânını bırakmışdır
Sanma bi neşve, hayli çakmışdır

Muallim Naci

*

Acem bûselik şarkı
(Etmekci Bagdasar)

Sâkiyâ şevki rûyinle çakalım
Mey ü mahbub ile zevke bakalım
Cûy veş sûyi sefâya akalım
Mey ü mahbub ile zevke bakalım

*

Segâh Şarkı
(Hacı İsmail Efendi)

Şem'ai maksûdu yak
Yan gel otur zevke bak
Lütfeyle bir iki çak
Yan gel otur zevke bak

Karcigar Şarkı
(Rifat Bey)

Âşıka bir özge sevdâ saçların
Bir kurulmuş yay gibi ay kaşların
Yakdı cânım mest iken bâkışların
Hiç unutmam subhedek çâkışların
Zülfüne gül yâsemen tâkışların

Bir gice sermestü bîtâb ey perî
Serpilüp yattın dizimde serserî
Ben yanup tütsem efendim var yeri
Hiç unutmam subhedek çâkışların
Zülfüne gül yâsemen tâkışların

*

ŞARKI

Hele ol dilberi rânâ arada bir çakıyor
Ol zaman mest nigâhı ne de baygın bakıyor

*

HUVARDA KANTOSU
(Peruz)

Kabadayıyım kabadayı
Kabadayıyım tosun dayı
Severim huvardayı
Meyhânede çakarım
Peykesinde yatarım

*

ÇİNGENE KANTOSU
(Rozika)

Kara kızım ben raks ederim
Süzülür büzülür naz ederim
Haydi mori Şaso oynayalım
Atalım, çakalım matiz olalım

*

GÜLÜM KANTOSU
(Peruz)

Gülüm çakmış çakıştırmış
Küçücükden yakıştırmış
Çok belâlar savuşturmuş
Tirilây tirilây tiri li li li lây
Acem mahbubudur gözler sürmeli

ÇAKMAK — 1) Halk ağzı mecâzi deyim: «sezmek, anlamak», aynı anlamda hâneberduş apaşlar ağzında da kullanılır; misaller:

— Ben adamın ne mal olduğunu adım atışından çakarım.

* — Bana bir külâh giydireceğini çokdan çakmışdım ama bu derecede mel'un bir rezil olduğunu aslaa tahmin edemezdim.

2) Öğrenci argosunda, daha doğru tâbir ile apaşlığa özenen öğrenciler ağzında: «sınıfda kalmak»; misal:

— Ulan yine mi kırdın?

— Boş ver.. nasıl olsa çakacağım!

3) Halk ve apaş ağzı argo, «ânî bir tecâvüzle bir tek tokat atmak, hattâ bir yumruk indirmek», misal:

— Şu tüysüz, tığ gibi esmer oğlanı gördün ya.

— Evet..

— Öyle bir acı kuvveti var ki itin, dün gece Doktorun orada Kürd Bekir sululaşınca alnı şurasıdır diye bir çakdı, dev gibi herifi yere seriverdi..

4) Halk ve apaş ağzı argo, sakat, kalb, sahte, özürlü bir şeyi veya malı karşısında kimin gafletinden, sâfiyetinden istifâde ile vermek, sürmek»; misal:

Elinde ortadan yırtık iki parçası yapıştırılmış, fakat numaraları tutmayan bir beş liralık kâğıd para bulunan ayakdaşına:

— Sen ver onu bana... ben onu şıpşak çakarım...

Bibl. : F. Devellioğlu, Türk Argosu.

ÇAKMAK — Türk lugatında isim: «Ağızın etrâfında çıkan uçuğa benzer sivilce kabarcıkları»; misal:

İki külhanbeyi konuşur; biri âşıkı şûrîde, öbürü derd ortağıdır:

— Ne haber seninkinden?

— Dün sabah geldi.. her hâliyle, her kılığı ile âfet be.. üstbaş dökülmüş, ipek saçlar yosuna dönmüş, gözler uykusuz, ağız çakmak çakmak, yine güzel, hattâ kat kat güzelleşmiş..

ÇAKMAK (Mareşal Fevzi) — İstiklâl Harbi mücâhidi ve millî zaferde büyük hissesi olan kumandan, Atatürkün silâh arkadaşı, onun ve bütün Türk milletinin sonsuz hürmetini kazanmış bir merdlik, iffet ve ismet timsâli, Türkiye Cumhuriyetinin Gazi Mustafa Kemal Paşa (Atatürkden) sonra tek mareşali; 1876 da İstanbulda Boğaziçinde Anadolukavağı kuyünde doğdu, topcu miralaylarından (albaylarından) Çakmakoğlu Ali Beyin oğludur; doğduğu yerin evlâdı fâtihânındandır, yâni, İstanbulun fethinden bir asır evvel İstanbul Boğazının Anadolu yakasını fethetmiş ve oralarda yerleşmiş olan Türklerin torunlarındandır; ulu ceddinin merkadi «Çakmak Dede» adı ile Beykozda olup hâlâ ziyâret makaamıdır (B: Beykoz mezarlıkları); soy adı kanunundan önce; o zamanların asker okulları geleneğince orduda «Fevzi Kavak» künyesi ile tanınmışdı.

Mareşal Fevzi Çakmak
(Resim : Sabiha Bozcalı)

İlk tahsilini köyünün ibtidâî mektebinde yapmış (O köyün karakteri için B.: Anadolukavağı), sonra Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesinde Çengelköyündeki Kuleli Askerî İdâdisinde okuyarak, gerek maarif, gerekse ordu târihimizde hâtırası çok zengin ve büyük olan bu idâdiden diploma aldıkdan sonra yine çok büyük bir târihi olan Mektebi Harbiyeye girerek 1895 de parlak bir diploma almış (mülâzim rütbesi ile), ve Erkânıharbiye (kurmaylık) sınıfına alınarak 1898 de, yine parlak bir diploma ile erkânı harb yüzbaşı rütbesi ile, uzun yıllar pek şerefli ve çok çetin işleri yüz akı ile başaracağı ordu hizmetine girmişdir; ilk vazîfesi İstanbulda Erkânı Harbiyei Umumiye dâiresinin 4. Şûbesinde olmuşdur; sonra Rumelinde Makedonyaya gönderilmiş, sırplar ve arnavudlarla meskûn bölgelerde başarılı hizmetleri ile dokuz yıl gibi kısa bir zaman içinde yüzbaşılıkdan kademe kademe miralaylığa (albaylığa) kadar yükselmişdir; bu arada kumandanlık görevlerine ek olarak sivil idâre âmirliklerine de tâyin edilmişdir; meselâ 35. fırka kumandanı iken Taşlıca Mutasarrıflığı ve Kumandanlığını da yapmışdır; Taşlıca Mutasarrıflığı üzerinde kalarak Müretteb Kosova Kolordusu Erkânı Harbiye Reisi olmuşdur. İtalyanların Trablus Garba saldırması ile başlayan Türk - İtalyan Harbinde Adriyatik sahillerinin korunması için teşkil edilen Garb Kolordusu erkânı harbiye reisliğine tâyin edilmişdir; 1912 de Balkan Harbi başlayınca Vardar Ordusu Erkânıharbiyesi Harekât Şûbesi Müdürü olmuşdur. O harbden sonra Anadoluya gönderilerek Ankara Fırkası Kumandanlığına tâyin edilmiş, pek kısa bir zaman sonra da merkezi yine Ankarada bulunan 5. Kolordu kumandanı olmuşdur; bu kolordu kumandanlığında ve 1914 yılı martın-

da mirlivâlığa terfi etmiş, «Paşa» olmuşdur.

Birinci Cihan Harbinde kolordusu ile Çanakkale Müdafaasına iştirâk etmiş, Anafartalar muhârebelerinden sonra bir ay kadar Anafartalar Grup Kumandanlığı vekâleti yapmış; 1916 eylûlünde Kafkas cebhesinde bulunan 2. Kafkas Kolordusu Kumandanlığına tâyin edilmişdir; bir sene sonra da yine ayni cebhede harbeden 11. Ordu Kumandanı olmuşdur.

Suriyede durumun ehemmiyet kesbetmesi üzerine Galiçya cebhesinden dönen askerî kuvvetlerle Suriyede 7. Ordu kurulunca Fevzi Paşa Kafkas cebhesinden alınarak bu ordunun başına getirilmiş, ve Suriyede kısa zaman içinde karışık duruma hâkim olarak 1918 temmuzunda rütbesi ferikliğe (korgeneralliğe) yükseltilmişdir. Mütârekeden sonra bir müddet (1918 sonları ile 1919 başları) İstanbulda Erkânı Harbiyei Umûmiye Reisliği yapmış, 1920 başlarında kısa bir zaman siyasî hayata girerek Harbiye Nâzırı olmuşdur. Erkânı Harbiyei Umumiye Reisliği ve Harbiye Nâzırlığı zamanında, Anadoluda başlamış olan mücâdele hareketine fîlen katılmış, İstanbuldan Anadoluya askerî eşyâ; malzeme, cebhâne ve silâh kaçıran gizli millî teşkilâtı himâye ve hattâ idâre etmişdir; nihâyet bu kutsal mücâdeleye bedenen de katılmak için 1920 de Anadoluya geçmiş ve Ankarada kurulmuş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından fevkalâde tezâhürat ile karşılanmışdır, ve derhal millî hükûmetin Millî Müdafaa Vekilliğine (Bakanlığına) getirilmişdir. İkinci İnönü zaferinden sonra birinci ferik (orgeneral), Sakarya zaferinden sonra da Gazi Mustafa Kemal Paşa ile beraber müşür (mareşal) olmuşdur. Millî Mücâdele yıllarında bir süre de Heyeti Vekîle Reisliği (Başbakanlık) yapmışdır. Cumhuriyetin ilânından 1944 yılına kadar 22 sene Türkiye Cumhuriyetinin Genel Kurmay Başkanlığını yapmış ve çağdaş Türk ordusunun kurucularından biri olmuşdur.

1944 de 68 yaşında emekliye ayrıldı, ve o zaman iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisine karşı teşekkül etmiş muhâlefet partileri saflarında siyasî hayata atılmışdır. Bu büyük askerin, pırlanta gibi nâmus timsâli büyük adamın hayatının son yıllarındaki siyâset hayatının mütaleasını istikbâle bırakıyoruz. 1949 da hastalandı ve 10 nisan 1950 yılında sabah saat 7,35 de İstanbulda vefat etti. Hemen bütün İstanbul halkının iştirâkı ile misli görülmemiş bir cenâze töreni ile kaldırılarak Eyyubda Karyağdı Bayırı yolunun sol tarafındaki sırtda defnedildi.

Niyazi Ahmed BANOĞLU

ÇAKMAKÇILAR FIRINI — Birinci Cihan Harbi başlarına kadar İstanbulda en güzel yağlı çörekleri yapan bir fırın idi;; çörekleri o kadar meşhur idi ki bu fırından yağlı çörek almak için Üsküdardan, hattâ Beykozdan sûreti mahsusada gelenler olurdu. Büyük şehrin kaybolmuş şöhretlerindendir.

Vâsıf HİÇ

ÇAKMAKÇILAR YOKUŞU — İstanbulun Bâbıâli Caddesi, Dîvanyolu, Direklerarası gibi şöhretli yollarından biridir; Uzunçarşı Caddesi ve Mercan Caddesinin kavuşak noktası ile Mahmud Paşa Yokuşunun altbaşı arasında uzanır, Mercan Ağa Mahallesi ile Taya Hatun Mahallesi arasında sınır yoldur (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 4 de 10 ve 11). Alt başından gelindiğine göre Alacahamam Caddesi, Fincancılar Sokağı, sol tarafdan da Çarkcılar Sokağı, Sandalyacılar Sokağı, Tarakcılar Caddesi ve Tığcılar Sokağı ile kavuşakları vardır. Bir araba geçecek genişlikde, paket taşı döşeli; ve oldukça dik bir yokuşdur.

Türk han yapısı sanatının pek kıymetli örneklerinden Büyük Vâlide Hanı ile Büyük Yeni Han bu yokuş üstündedir. (Büyük Vâlide Hanı; Büyük Yeni Han). Çakmakcılar Yokuşunda bulunan diğer hanlar şunlardır: Yeni Han, Sünbüllü Han, Muradyan Hanı, Çakmakcılar Hanı, Sabri Safâ Hanı, Nâsır Hanı, Birlik Hanı.

Büyük Yeni Hanın yanında Sultan Mustafanın fevkaanî bir camii vardır. İş Bankasının Fincancılar şûbesi de bu yokuşdadır; yokuşun kapu numaraları 1-107 ve 2-92 olup bu çarşı boyu yokuşda iş üzerine tesbit ettiğimiz dükkânlar şunlardır: 3 havlucu - çarşafcı, 10 hazır esvabcı, 12 kasketci, 4 gömlekci, 6 yazmacı, 2 basmacı, 7 manifaturacı, 4 tuhâfiyeci, 1 çantacı, 1 çuvalcı, 1 kunduracı, 1 yazma manifaturacı, 1 büfe, 1 aşçı, 1 kahvehâne, ve 15 göz kapalı dükkân (Temmuz 1963).

Bu meşhur yokuş eski sîmâsını tamâmen değişdirmişdir, hüviyetsiz, şahsiyetsiz bir çarşı olmuşdur; Büyük Vâlide Hanı İstanbulda İranlı küçük esnafın toplandığı bir site olmuş iken o bile karışmışdır, ki yakın geçmişde daha muazzam kapusunda ve bu kapunun içinde başka bir âlemin içine girileceği hiş edilir, görülürdü.

Günün iş saatlerinde kalabalık yoldur, uğul-

tusu eksik olmaz, bilhassa sırt hammalları dâimî faaliyet hâlindedir. Atlı yük arabaları her iki istikaametde gider gelir, motorlu nakil vâsıtaları ancak yukardan aşağı inebilirler. Trafiğin tıkandığı sık sık görülür.

Sanayii Nefîse Mektebi muallimlerinden Fransız ressamı Bello'nun 1904 yapdığı «Çakmakcılar Yokuşu» adındaki bir yağlı boya tablo, bu meşhur sokatın yarım asır önceki manzarasını gösteren çok kıymetli bir vesikadır, bir röprodüksiyonu aynı yıl içinde Mâlûmat Mecmuasında neşredilmişdir; aslının nerede, kimde olduğu meçhûlümüzdür.

ÇAKMAKCILAR YOKUŞUNDAKİ RESİMCİ DÜKKÂNI — Çakmakcılar Yokuşunda, yokuş yukarı Bayazıda dotru çıkıldığına göre sağ kolda Büyük Vâlîde Hanı kapusu geçilince hemen ikinci veya üçüncü dükkân idi; Vâlîde Hanındaki İrânî matbaalarında yapılan taş basması resimler satılırdı ki benim görüb de hatırladıklarım, bizim halkın da rağbet gösterdiği «Şîrinine kavuşmak için dağ deviren Ferhad», «Aslının hasreti ile âh ederek ağzından çıkan alevle cayır cayır yanmaya başlamış Kerem», «Yanında bir arslan ilç çölde yalın ayak dolaşan Mecnun», «Battal Gaazi» resimleridir; bir de bilhassa İranlı han kahkahvecilerinin istisnâsız alıp kahve ocaklarına asdıkları «Şîr ve Hurşîd» (Doğan güneşin önünde elinde yalın kılıç tutan arslan resmi, (İran arması resmidir. Bu dükkân ne zaman kapanmışdır bilemiyorum. Üsküdarlı halk şâiri Âşık Râzi vaktiyle bu dükkânda Mirza Muhammed Rıza Kazvini adında âlim ve şâir bir zâtin resimcilik yapdığını, hattâ basdırıp sattığı resimleri de bizzat kendisinin çizdiğini söylerdi. Rıza Kazvinî'nin evlâd yerine büyüttüğü Keşmir

Şehzâde Kamercanın resmi
(Bir taş baskısından S. Bozcalı eli ile)

Ali adında mahbub bir çırağı varmış, nargile içen bir nevcivanı gösterir meşhur bir İran minyatürünü kopye ederek, ve gencin yalnız yüzünü değiştirip o mechul sîmâ yerine kendi Keşmir Alisinin yüzünü resmedip bastırmış, ve o zamana göre büyük paradır, tânesi bir lira çeyreğine «Isfahan Pâdişahının Şehzâdesi Kamercan nâm püserdir» diye satarmış. O devirde İstanbulda Şehzâde Kamercanın resmini alıp duvarına asmadık tulumbacı kahvehânesi kalmamışdır. Bu fakir dahi her sene ramazanlarda çalgılı kahve yapardım. Riza Kazvininin Çakmakcılardaki dükkânını devrettiği Aka Ali adındaki resimciden, bin minnet ve recâ ile dükkân köşesinde kalmış bir Kamercan resmi bulmuşdum; onu yaldılı bir çerçiveye geçirip çalgıcılara ayırdığım yerin duvarına her seferinde muhakkak asardım, pek beğenilirdi. Keşmir Ali için Âşık Râzinin bir manzûmesi vardır ki şudur:

San'atı ol şûhin olmuş basmacı
Cümle çarşılının odur baş tacı

Çakmakcılar içre tasvir dükkânı
Hâcegânı İran hep bendegânı

Hüsnüne fermanı yazmış kâkülü
Şöhreti ol şûhin Kamercan gülü

Fârisî tekellüm eyler ol dilbaz
Serinde papağı keşmirî şehbaz

Ol civanın nâmı hem Keşmir Ali
Acem mahbûbudur, gözler sürmeli

Ustası ahond ol civana tutsak
Kav misâli yanmış mahbûbu çakmak

Yüz sürer günde bin gez ayağına
Fitili aşkı kor yürek yağına

Âşık kadrin bilir mahbûbi reşid
Olmuşlar tasviri «Şir ile Hurşîd»

Çakmakcılardaki resimci dükkânının son sâhibi Aka Ali zan ederim ki İstanbulda ilk posta pulu koleksiyoncularından biridir; Vâlîde Hanında bir odada otururdu; onun da mahbub yine Îrâni bir hizmetkâr çırağı vardı. Adamın kıyâfeti gözümün önünden gitmez. Başında siyah İran papağı, sırtında yakaları yağlı nefti bir redingot, yalın ayak, ayağında takunya, han ile dükkân arasında uzun boyu ile öyle vakuurâne bir geçişi vardı ki görübde kim olduğunu bilmeyen muhakkak durub bakar, başından ayak bileğine kadar herif sanki vezir idi, esnaflığı yalın ayağı ile takunyasında idi. Dükkânda da, müşteri gelmediği zaman çırağı ile karşılıklı oturur, yığın yığın posta pulları ile saatlerce meşgul olurdu.

Çakmakcılar Yokuşundan ne zaman geçsem bu hâtıralar gözümün önünde canlanır ve gözlerim yaşarır.

Vâsıf HİÇ

ÇAKMAK DEDE — (B.: Beykoz Mezarlıkları).

ÇAKMAK DEDE MEZARLIĞI — (B.: Beykoz Mezarlıkları).

ÇAKMAK TAKIMI, ÇAKMAK KESESİ — Kibritin çıkıp kullanılmasından önce ateş yakmak için ve bilhassa tütün tiryâkilerinin çubuk lülesinde tütün tutuşdurmak için kullandıkları, koyunda, kuşak kıvrımında veya cebde taşınan takım; ki bir kav parçası, bir çakmaktaşı (sileks) parçası ve bir el ile rahat tutulacak husûsî bir şekilde yapılmış demir - çelik parçasından mürekkebdi.

Bunlar meşinden yine sûreti mahsûsada yapılmış, ağzı gaytanla büzmeli para kesesinden büyükce bir keseye konulurdu; kullanılacağı zaman, kavdan küçücük bir kıymık koparılır, kesilir, ve o kav kırıntısı çakmak taşının bir kenarında usûli ile tutulur, çelik parçası da aynı noktada çakmak taşına sür'atli ve sert bir darbe ile vurulurdu, çıkan kıvılcım kavı tutuşdurur, yanmaya başlamış olan kav kırıntısı da, meselâ çubuk lülesindeki tütünün üstüne konulurdu; sâhibinin kudretine göre kavın en âlâsı kullanılır, çakmak çeliğinin pek süslüsü yapılır, çakmak keseleri de ayrıca süslü olarak, hattâ küçük bir sanat eseri hâlinde yapılırdı.

Evlerde kullanılan çakmak takımları ise kese yerine çakmak kutularına konulurdu.

ÇAKMAKTAŞI SOKAĞI — Eminönü İlçesinin Kumkapu Nâhiyesinin Bayramçavuş Mahallesi Sokaklarındandır; her iki başı Çapariz Sokağında iki dirsekli bir sokakdır; Behram Çavuş Sokağı ve Kürkcübaşı Mektep Sokağı ile kavuşakları vardır. Bir araba geçecek genişlikde kabataş döşeli bir yoldur; 1 terzi, 1 su deposu, 2 kahvehâne, 1 tütüncü dükkânı bulunup kapu numaraları 1-41 ve 2-56 dır. Surp Harutyan Ermeni Kilisesi bu sokak üzerindedir (Eylûl 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAKOZLAMAK, ÇAKOZ ETMEK — Değerli dilci F. Devellioğlunun tesbitine göre hâneberduş apaşlar argosunda: «anlamak, idrâk etmek, bilmek», «gözetlemek» anlamlarında kullanılır; verilen misaller şunlardır:

Onun dalgasını çokdan çakozladım (B.: Çakmak).

Vaziyeti çokdan çakoz etmiştim.

Bir iki çakoz et bakayım etrâfı, aynasızlar gözüküyor mu? (B.: Aynasız).

ÇAKŞIR — Zamanımız, çeşidinin adı ne olursa olsun erkek esvabının iç donu üstüne belden aşağı giyilen parçası pantalon adını taşır; cemiyetimize pantalon Tanzîmât adını verdiğimiz uyanık mutlâkiyet devrinde, geçen asrın ilk yarısında İkinci Sultan Mahmud zamanında girmişdir; bize batıdan gelen pantalondan evvel erkeklerin belden aşağı iç donu üstüne giydikleri şeyler Çakşır, Şalvar ve Potur olmuşdur; bunlara bâzı bölgeler de Karadon ve Zıbka (Zıvga) gibi şeyler de eklenmişdir (B.: Şalvar, Potur, Zıbka, Karadon).

Çakşır iki çeşiddir, ve her iki çeşidi de mürâhiklik çağından başlayarak yaşları kırkbeşin altında genç erkekler, ve bilhassa koşarlı hizmet erleri, asker ocağında neferler, çavuşlar, resmî devâirde muhtelif isimler taşıyan hademeler, kavaslar, ricâl ve kibar dâirelerinde de yine hizmet çeşidlerine göre türlü isimleri olan uşaklar tarafından giyilmişdir.

Çakşır belden, uçkurluğuna geçirilmiş bir uçkurla bağlanırdı, diz kapağından aşağısı, baldırı örten kısmı birden daralır, ve baldırı, ayak bileğine

Çakşır
Soldan: Paçalı - tozluklu çakşır (Nizamı Cedid Neferi), mestli çakşır (Şatır), diz çakşırı(Yeniçeri Neferi)
(Resim : Sabiha Bozcalı)

kadar bir tozluk gibi sarardı; bazan paçası serbest biter, yani ayak, çoraplı veya yalın açıkda kalırdı; bâzan da çakşırın paçasına ince sahtiyandan bir mest dikilerek eklenir, yânî çakşır giyilirken mecbûren ayağa bir mest geçirilmiş olurdu. Mestli, mestsiz, bu târifimiz çakşırın birinci çeşididir; ikinci çeşidine «Diz çakşırı» denilirdi, bilhassa, seferli olmadıkları zaman yeniçeriler tarafından giyilirdi; alt kısmı tamâmen hazfedilmiş, diz kapatından ayağa kadar baldırı bacağı örtmeyen bir çakşırdır, tereddüdsüz eski türklerin, ecdâdımızın kısa pantalonu diyebiliriz. Diz çakşırı giyenler baldırı çıplak dolaşırlar, bâzan da baldırlarına, diz kapağı altından ayak bileği üstüne kadar bir tozluk geçirirlerdi.

Târihî edebiyatımızda çakşırdan bahsederek en renkli sahneyi, çok zengin bir İstanbul kibarı olan onyedinci asır ortasının büyük şöhretlerinden müverrih ve şâir şeyhüllislâm Karaçelebizâde Abdülâziz Efendinin husûsî hayatını anlatırken Nâimâ Efendi çiziyor:

«... tâze rû mehpâre beş altı dâne nâzenîn hizmetkârı eksik olmazdı. Pâk dâmen ve sâlih idiler. Lâkin müşâhedei cemâli hûban ile mütelezziz olup ol makuule sûreti ve siyreti mahbub çelebileri evlâd yerine terbiye idüb, okudub yazdırub çırağ etmeğe mâil idiler. Hattâ mahdumlara eyyâmı şitâda Hind Alacası ve Mîrirâ Boğası kapama ve şal kuşak ve eyyâmı sayfda ince Kırım kesimi beyaz sâde ve som sırma kolan kuşatub, eyyâmı mûtedilede süd mâîsi ince bez centiyanlar giydirib çakşır giydirmez imiş. Vesâdelerinin yırtmaç şikâfı şatrengi şal ile iki karış mikdarı olub bir iki yerden rabt için altun kopça dikerler imiş ki misâfir huzûrunda açılmamak içün yırtmaçlar iliklenir idi. Sâir vakitde küşâde olup esnâyı hizmetde süratle gidip geldikce (çakşır olmadığından) tûlânî yırtmaçlardan sîmîn topukların şaşaası meclise pertev salardı. Efendi Hazretleri bu veçhile topuk seyri ve Kırım Kesimi esvabın şikâfından âyînei sîne temâşâsın idüb bu kadarca kanaat iderlermiş» (B.: Abdülaziz Efendi, Karaçelebizâde; Kapama).

İstanbulda çakşır giyen genç uşaklar umumiyetle diyar garibleri olmuşdur.

Naîmânın yukardaki tasvîrine ve her zaman her yerde bir kibar ve temiz Karaçelebizâde de bulunmayacağına göre o diyar garîbi uşaklar arasında bilhassa «tâze rû mehpâre» olanlarını çakşır, uygunsuz nazarlardan korumuşdur; hele paçalarına mest dikili çakşırlar topuk temâşâsına tamâmen mani olmuşdur.

Aşağıdaki satırlar da Ebûbekir Kânî'nin bir mektubundan alınmışdır:

«... O kadar güldüm ki az kaldı kasıklarım çatlayacak, ve belki zabtı idrâra bile tâbâver olamayarak bî ihtiyar çakşırım ıslanacak idi...»

Bacakları tüylü güvercinlere güzel bir benzetiş ile «çakşırlı» denilirdi; son yeniçeri zorbalarından Çardak Kolluğu çorbacısı ve halk şâiri Galatalı Hüseyin Ağa (B.: Çardak; Hüseyin Ağa, Galatalı) gaayetle uzun «İşmar Destanı» adını verdiği gaayetle uzun bir manzûmesinde çakşırlı genç bir cebeciyi şöyle tasvir ediyor:

Tırabuzon bezi âlâ çamaşur
Hele güllü mintan gaayet yaraşur
Pek açmış Londrin çuhadan çakşur
Paçalı güvercin misin be âfet

Çakşır, hemen istisnâsız çuhadan kesilir, dikilirdi; rengi de askerse sınıfına göre, değilse zevke göre ya devetüyü yahud mâvi olurdu.

Çakşır bazı metinlerde imlâsı bozularak «k» yerine «ğ» ile çağşır şeklinde görülür, telâffuzda ise dil çakşırdan ziyâde çağşıra kaçar, hatâ sayılmamalıdır.

ÇAKŞIRCI CİVAN — Kalender meşreb şâirler tarafından «şehrengiz» adı verilen manzum risâlelerle medhedilen esnaf güzelleri arasında çakşırcı civanlarına da rastlanır; şehrengiz yollu yazılmış ve «Hûbannâmei Nevedâ» adını taşıyan manzum mecmuada çakşırcı civanı şu üç beyit ile övülmüşdür:

Çakşırcı civanı güvercin misâl
Paçalı şehbaz ol kaddi nevnihâl
Yüzünde ismetin alı var anın
Dü bâlâ eylemiş hüsn ile ânın
Paçalı ayaklar gümüş topuklu
Pek basar zemîne müstakim yolu

ÇAKŞIRCI SOKAĞI — Eminönü İlçesi Küçükpazar Nâhiyesinin Yavuzsinan Mahallesindedir; Yavuzsinan Camii Sokağı ile Yenihayat Sokağı arasında uzanır. Bir araba geçecek genişlikde kaba taş döşeli, adı geçen camiin arkasında bir aralık sokakdır; bir yanında yeni inşâ edilmiş on göz boş dükkân, öbür kenarında da üç ev ile 2 inşaat malzemesi mağazası, 2 hırdavatcı, 1 terzi, ve Kolaylık otobüs yazıhânesi bulunuyordu (eylül 1963).

ÇALAPALA (Mehmed Râkım) — Muharrir, editör; 1909 da İstanbul'da doğdu; babası İstanbul adliyesi birinci veznedarlığını yapmış Ali Çalapala; annesi, R. Çalapala henüz beş yaşında iken vefât eden Fatma Süedâ Hanımdır ki,

Sultanahmed Camii hatîbi ve başmüezzini Hacı Tevfik Efendinin kızı idi: Hacı Tevfik Efendi Türk yazı san'atının büyük üstâdı hattat Mustafa Râkım Efendinin yazılarının âşıklarından, torununa Râkım ismini bu meclûbiyet ile o koymuşdur; Akşemseddin Nümûne Mektebinde, İstanbul Erkek Lisesinde okudu. lise diplomasını İstiklâl Lisesinden aldı (1931), İstanbul Üniversitesinin Hukuk Fakültesine devam etti, hukuk diplomasını 1935 de Ankara Hukuk Fakültesinden aldı. Yüksek tahsilini yapar iken kısa bir zaman Osmanlı Bankasında çalışdı, ve o sıralarda, 1932 de muallim Nimet Hanım ile evlendi; muhtelif gazetelerde musahhihlik ve muharrirlik ile basın âlemine girdi; 1934 de, Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğünün kuruluşunda oraya ilk tasnif memuru olarak girdi; bu memuriyetden de ayrılarak Ankara'ya gidip Hukuk diplomasını aldıktan sonra basını asıl mesleğine tercih etti, 1936 da, Türkiye Yayın Evinin müessisi ve sâhibi Tahsin Demiray ile beraber «Yavru Türk» adlı bir çocuk mecmuası çıkarmaya başladı. 1934 -1937 arasında İstanbul Benebcrit Mûsevî Lisesinde, 1938-1945 arasında da İstanbul Alman Lisesinde öğretmenlik yapdı. Basına intisâbı ise yukarda da sözü geçdiği gibi, 1924 yılından, henüz onbeş yaşında iken Yeni Yol mecmuasında çıkan yazıları ile başlar. Türkiye Yayın Evinde muharrir ve muhtelif dergilerin yazı işleri müdürü olarak 1936 dan 1952 yılına kadar onaltı sene çalışmışdır; 1952-1955 arasında Doğan Kardeş müessesesinde, 1958 de Pazar Mecmuasında ve Yeni Sabah Gazetesinde bulunmuşdur. Kırk yıla yaklaşan basın hayatı boyunca da Son Posta, Yarın, Akın, Türkiye, Hürriyet gazeteleri ile Resimli Mecmua, Resimli Ay, Akbaba, Papağan, Karikatür, Yedi Gün, Şeytan, Yıldız, Ateş Çocuklar, Ateş, Cumhuriyet Çocuğu, Yavru Türk, Amatör (B.: Amatör) Çocuk Haftası, Hafta, Resimli Hayat, Hayat mecmualarında yazmışdır.

Atlas Yayınevini kurdu; bu satırların yazıldığı sırada 1963, bu yayın evinin (Nûriosmaniyede Mengene Sokağında) ve Ankara Caddesinde aynı adı taşıyan bir kitabevinin sâhibi bulunuyordu.

İstanbul Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul Liseliler Cemiyeti ve İstanbul Hemşehrileri Cemiyeti üyesidir. Hüsnühat denilen eski güzel yazı, resim ve posta pulu koleksiyonu meraklısıdır. Bisiklet sporunu sever. Rusyaya (1936), Kıbrısa (1948), Yunanistan, Yugoslavya ve İtalyaya (1956), Portekize, Birleşik Amerikaya, ve Kanadaya (1958) gitti. Fransızca ve az ingilizce bilir.

Kitab hâlinde neşredilmiş ilk eseri, küçük mizâhî hikâyelerden mürekkeb «Çapkın» dır. Diğer eserleri şunlardır: Mustafa (telif), Türkiyede Sinema (telif), Ak üstünde Karalar (fransızcadan terceme), Köye giden gelin (telif), Tarih (ilk okulların 4 ve 5 inci sınıfları için ders kitabı), Yurddaşlık Bilgisi (yine ilk okullar için ders kitabı); ayrıca otuz kadar da çocuk ve halk kitabı vardır. Bâzı yazılarında «Küçük bey» takma adını kullanmışdır. 1938 senesinde doğmuş İpek Fatma adında bir kız evlâd sâhibidir.

ÇALAPALA (Nimet) — Muallim, Râkım Çalapalanın zevcesi; kızlık soyadı Akçalı'dır. Zevcinin hem hayat ve hem de okul kitablarında kalem arkadaşıdır. Başarılı bir öğretmen olarak tanınmışdır. Râkım Çalapalanın muvaffakiyetinde hissesi çok büyükdür.

ÇALGI — Zamanımızda «içkisiz saz salonu» deniliyor, meşrûtiyetden, 1908 den önce ramazan geceleri, piyasanın namlı sâzende ve hânendelerinin kurdukları topluluklar tarafından büyük kahvehânelerde, kıraathânelerde bir ay müddetle verilen alaturka konserlere konmuş isimdir; yine ramazan aylarında tulumbacı kahvehânelerinde kurulan Çalgılı kahveler ile karışdırılmamalıdır (B.: Çalgılı kahvehâneler). Kayde lüzum var mıdır bilemeyiz, çalgıya yalnız erkekler giderdi. Ahmed Rasim «Şehir Mektubları» isimli ölmez eserinde «Çalgıda bir gece» isimli yazısında o âlemi pek canlı tasvir ediyor:

«Bayazıdda terâvihi kılıp mahyacının havaya reşmettiği üç çifte piyâdeyi (piyâde denilen üç çifte kayığı) seyrettikden sonra nâzan ve hirâman Direklerarasına şitâban olduğunuz var mı?.. Koca meydanda yol bulamadınız mı?.. Buranın her tarafı çamur değil ya!.. (Bir kış ramazanıdır; B.: Çamur). Biraz da yandan gelin. Bizim memleketde serpintiyi, zifosu, dam aktarmasını, oluk damlasını, duvar yaşlığını, kundura pastırasını hesab eden sokağa çıkmaz. Gelin, gelin, Kâğıdcılar kaldırımına çıkın; burada olsa olsa dükkân altlarına, bodrumlara düşüb bacağınız kırılır, incinir, şemsiyeniz takılıp kırılır... Hele biraz daha yürüyün, parke kaldırım, Vezneciler Hamamı, Yeniçeriler (Yeniçeri kiyâfethanesi, müzesi?), fotoğrafcı dükkânı. Gelsin Yakominin başı, «Allının Allısı», «Ayvazka Nısfışeb'in muhâveresi», «Âfetin kantosu», «Vasilin taksimi». Muhallebiciler de artık çok oluyorlar, söyleyin, Baba Yâver'e bir tabak tavukgöğsü versinler!.. Vahvah...

başı sarılı, benzi uçuk çehreli bir kişi var, bunlar ne duruyorlar?.. Anladım, Hamdi Beyin Eczâhânesi... Aman, bu geçen ne biçimsiz herif!.. Salapurya gibi ayağı ile az kaldı çiğneyecekdi!.. Of, omuz başım!.. al bir kakma daha!.. Canım bu arabalarla hâlimiz ne olacak?.. Caddeyi kaplamışlar!.. Ooooo... hayâli Kâtib Salih!.. «Sahte Sakal» oynuyor.. Madmazel Kâğıd Amalya bir perde, Madmazel Devederisi iki perde kanto söyleyecekmiş!.. Haydi!.. bir sürü insan!.. çâre yok, arasına katışacaksınız!.. Osmanlı Tiyatrosu «Sefih Tahsildar» ı oynayacak, işidiyor musunuz?... Amerikadan «Deniz Canavarı» gelmiş, hem canlı!.. Sahnei Âlem, Handehâne ile karşı karşıya, bir tarafda Mösyö Pati!.. Her taraf çaycı!.. Buyurun beyim, buyurun efendim nâraları iskemle takırdıları ile beraber cevvi semâya perran!.. Kel Hasan ne kadar şık olmuş, saçlarını dökmüş, kapunun önünde duruyor.

«Oturmaz mısınız, Hacı Reşidi bırakıp nereye gidiyorsunuz? Çalgıya mı?..

Diyorlar ki, bütün negamâtı musikiyemiz buraya toplanmış.. fakat ne kadar kalabalık!.. Çıkarın çantaları, kabunun yanındaki bankalara üçlükleri teslim edin, alın markaları, ileriye, ileriye!.. Oh!.. hele bir yer bulabildiniz... Mûsikişinâsanımız istedikleri kadar iddia etsinler, herkes bir telden çalar.

«İşte saz takımı. Kemânî Memduh: zaif, sivrikoz fes, tütün dumanından gözler ağrımış da siyah gözlük takmış; enli gaytan bıyık, yağızın açığı, gerdan, güleç yüzlü.

«İşte Bogos: kondurma fes, nîm alabros gîsû, o da esmer, kalın dudak, okurken ağzı sulanır gibi meyyâli istihâ.

«Acaba yanındaki kim?.. ay.. Karakaş'mış!. altı üstü bir fes, kâküllerini dökmüş, az lihyedar, gözleri fırıl fırıl; şimdi kanunîmize bir harf atacak, defteri önünde.

«Şemsi Efendi perda anlatacağım diye tıngırdıyor, fakat kim dinler?..

«Ûdî Selim hâlâ falso nevâda zır zır!..

«Seatik'i sormayın. Gözleri kapalı, sabırlı, mütehammil, ne olacak diye mütefekkir. Memo'nun dördüncü beytiyle kirize hazırlanıyor.

«Yâhû, ne kıyâfet!.. dörtyüz fesin dörtyüzü de ayrı, paltolu, caketli, latalı, cübbeli, sakallı, bıyıklı, beyaz, habeşî, esmer, zencî, çopur, bodur, şemsiyeli, bastonlu, hepsinden birer ikişer numune var. Bakın şu merdi deryâdile!. hem uyuyor, hem dinliyor. Yanındaki esnemek üzere dihen küşâ. Garsonun bini bir paraya!

«Hava gazları salkım söğüd fânusların içinde dumandan hâledar. Derin bir gürültü kıraathânenin duvarlarına vurdukdan sonra ön ve ard kapulardan fırlıyor. Artık dinleyin, size bir rast faslı!.. deve katarı gider gibi.

Herkes güme güme olmuş, mûsiki bahsi öne sürülmüş, Fisagor'un gamından, Aristo'nun damından, Bayazıd Hamamından, gözlük camından, ötekinin piyasada hirâmından, Dede Efendinin hüzamından, halaâ yılbaşı akşamından, önümüzdeki şeker bayramından, aşkın ekdârü âlâmından, tontonların çarhı bî ârâmından, Köprünün son vapur hengâmından tutturarak İzmir Gazetesinin muhbidi pedebîrûnunu, Abdürrezzakın vefâtı haberi keduret nümununu, Osmanlı Tiyatrosunun derununu, Sahnei Âlemin meymununu, Hayalhânedeki Madmazel Eleninin çehrei gülgûnunu... konuşuyorlar... (Ahmed Rasim, Şehir Mektubları, I; 1910).

ÇALGICIYAN — Onsekizinci asırda İstanbul'da yaşamış usta bir Ermeni ressamıdır. Hayatı hakkında bir bilgi edinilemedi. Ancak, şehrimizde neşredilmiş 29 Mayıs 1904 tarihli «MASİS» adlı mecmuada tesadüf ettiğimiz Hayk Nikoğosyan imzalı bir yazıda, onsekizinci asrın başlarında, Çalgıcıyan tarafından, Kitabı Mukaddse'den alınan bir tema üzerinde çizilen bir tablonun, 1904 yılı başlarında İstanbul'da bir Amerikalı tarafından yüksek bir fiatla satın alınıp New York'a gönderildiği bildirilmektedir.

Kevork PAMUKCUYAN

ÇALGILI KAHVEHÂNELER — Eski yangın tulumbacılığı âleminde, çok önemli hatıra bırakmış, tulumbacılık edebiyâtının gelişmesinde, yazılmasında, tulumbacılar arasından mâni, semâî, koşma, destan söyleme, okuma yolunda pek çok büyük şöhretleri yetiştirmiş olan çalgılı kahveler dâimâ bu ismi taşıyan kahvehâneler olmayıp, müşteri ayak takımı, bu arada tulumbacılar olan kahvehânelerde senede bir defâ ramazan ayında kurulur, yapılırdı. Bu satırların yazarı Üsküdarlı Destancı Vâsıf Hiç, yirmi ramazan, tam yirmi sene Üsküdarda, Galatada ve İstanbul'da çalgılı kahve yapdım, hamdolsun hepsini arife akşamı yüzümün akı ile kapamışımdır. Tulumbacılığın çalgılı kahveleri üzerine, çok yazı okudum, hemen hepsi, şundan bundan dinlenilerek kaleme alınmışdır, hepsi yanlışdır, hattâ içlerinde pervâsız kalemlerden çıkmış uydur-

ma olanları vardır. Bu İstanbul şehri kütüğüne bu maddenin tesbiti nâçiz kalemime nasîb olduğu için Cenâbı Hakka fahr ile hamdederim; bilmediğini bilip, görmüş gibi anlatan muharrirlere de hem şaşar, hem acırım.

Ramazanlarda çalgılı kahve yapmak İstanbulumuza, İstanbulda 'da tulumbacıların çıkıp oturdukları kahvehânelere has bir âdet idi. Çalgılı kahve yapma âdetinin evvelâ Selânik şehrinden çıkıp İstanbula geldiğini, ve İstanbulda da tulumbacı kahvehânelerine yerleşdiğini söyleyenler vardır. Ne dereceye kadar doğrudur bilemem, Selânikden çıkmış olsa da inkişâfını, şatafat ve revnakını İstanbul'da bulmuşdur.

Bir tulumbacı kahvehânesini ramazanı şerifde yalnız bir ay için çalgılı kahve hâline koyup işletecek kimsenin o kahvehânenin kahvecisi olması şart değildi. Bu işde kendisine güvenen, görgüsü ve tecrübesi olan herhangi bir kimse kahvehâneyi işleten kahveci ile anlaşır, ona da açıkdan bir menfaat, pay temin eder, bir ay sürecek çalgılı kahveyi açardı. Hattâ çalgılı kahveyi açanın tulumbacı olması da şart değildi; tulumbacılarla ülfet ve âşinâlığı olması kâfi idi. Meselâ ben, ömrümün nice yıllarını tulumbacılarla düşe kalka geçirdim, ve tulumbacılardan cânımdır diye sevdiğim nice dilâver şehbazlar olduğu halde, tulumbacılığa heves etmedim, akran ve emsâlime uymadım, mintan ve dizlik giymedim, sandık kolu altına girmedim ve tam yirmi ramazan çalgılı kahve yapdım.

Çalgılı kahvehâneyi işletecek olan kimse «Surre» alayının ertesi günü hazırlanmağa başlardı. Elvan kâğıtlardan zincirler ve güller yapılır, ve kahvehânenin tavanı, tek tahtası bile görünmiyecek kadar güllü göbekler, yahut beşik örtüsü tarzında kâğıt zincirlerle donatılırdı. Bir köşede çalgıcılara mahsus bir yer ayrılır, buraya da, yerden yüksek, şanomsu bir sed yapılır, güzel resimler asılırdı; meselâ «Uyuyan sultanı öldürmeye gelen arab delikanlı (Othello)», «Mâşûkasını gemiye bindiren kız gibi oğlan (Helenayı kaçıran Pâris)», «Mâşûkasını kucağına alıp dereden geçiren çoban (Paul ve Virginie)», «Isfahan Pâdişahının şehzâdesi Kamercan (B.: Çakmakcılar yokuşundaki resimci dükkânı)», «Su başında yüzünü seyreden güzel çoban (Narcisse, Narsis)», «Kız kulesi», «Fener bağçesi»; bu arada semtin tulumbacılarını sandık etrâfında toplu gösteren büyütülmüş bir fotoğraf da unutulmazdı; muhakkak bulunurdu. Ayrıca en azdan üç, dört dâne büyük ayna asılır, bu resimlerin ve ayna ların etrâfı da rengârenk kâğıd güller ve zincirlerle süslenirdi.

Ramazanı şerif olduğu için kahvehânedeki masaların hepsi kaldırılır, ufak iskemleler hazırlanarak kahvehâneyi bir tiyatro gibi o iskemleler dizilirdi.

Piyasada nam yapmış olanlarından en az dört çalgıcı (klarinet, Darbuka, Çifte nakkare, Zurna) ile anlaşılır, peyleri verilip, çalgıları ellerinden rehin gibi alınır ve kahvehânede kendilerine mahsus yapılan yerin arkasındaki duvara çakılmış çivilere asılırdı. Geceleri çalgı paydosunda çalgıcılar sazlarını alıp götüremezlerdi; çünkü mesleklerinde üstad dahi olsalar, çalgıcıların çoğu huy edinmişdi, evvelce aldığı peyi kâr sayıp çalgılarını koltuk altı eder etmez ertesi akşam uğramazlar, çekilen bunca zahmetler boşa gider, yenileri bulununcaya kadar da kahvehâne çalgısız kalırdı; çalgılı kahve yapdım diyen de halka karşı mahcub olurdu.

Ramazanın birinci günü akşamında, çalgılı kahvehânelerin meraklıları ve tiryâkisi müşterileri, teravihden sonra gelmeğe başlayıp yerlerini tutarlardı.

Çalgı, oyun havaları, şarkı ve türkü ile başlardı. Kahvehânenin çığırtkanı olan zat bir semai yahut divan okuyarak bir ramazan sürecek olan çalgılı kahveyi açardı; burada müşterilere hoş geldin yollu bir iki de mâni söyler ve kahveyi takdim ederdi; yani çalgılı kahvenin kimin tarafından hazırlanıp işletileceğini söylerdi; bu işde hüner ve iktidar sahiplerinin şöhretleri o zamanlar bütün İstanbulu tutmuştu ki, isimlerinin zikri müşteriler üzerinde çok iyi tesir yapar idi, aslında ise çalgılı kahvenin kimin tarafından hazırlandığı, semtçe, ramazandan haftalarca evvel malûm olduğu gibi, tulumbacılık âleminde, ramazanlarda, kimin nerede çalgılı kahvehane yaptığı da bilinirdi.

Çığırtğanın tulumbacı, tulumbacının da uçarlı kaçarlısı, afilisi, çalımlısı, bıçkını, dilbazı, vücud yapısı ve çehreden yana da erkeğin dilberi olması hemen şart gibiydi.

Çalgılı kahvehânelere, şabıemred (yüzüne ustura değmemiş) bulunmamak şartile arzû buyuran her sınıf halk gelebilirdi; fakat has müşterileri tulumbacı, araba sürücüsü, sandalcı, kayıkcı, hammal, hamam ve fırın uşakları gibi ayak takımı ile bunların uçarı çapkın ve kabadayı kısmı idi. Ağırbaşlılar, kahveciye ve etrafa usulden o-

lan selâmı verdikten sonra bir köşeye çekilip okuyanları sükûnetle dinlerlerdi. Kapıda bulunan karşılayıcılar kendisini kurtarmamış gençleri içeri sokmazlardı.

En ele avuca sığmaz bıçkınlar ise, caketler omuzda, fesler yâr tekmesi (bir tarafı çukurlaştırılmış) yahut yardan ayrıldım (üç köşesi kırık), kuşakların uçları bir karış kadar sarkıtılmış, ve daha ileri gidilerek bıçağın sapı kuşağın içinden üç dört santim çıkarılmış, oturanları süzerek ve o ağırbaşlı, feleğin çemberinden geçmiş kâmillere istihkârla bakarak yerlerini alırlardı; ki bu takımdan çoğunun peşinde bir zabıta memuru dolaşır ve bir vakaya sebep olmaması için göz hapsinde tutulurdu; fakat aslında da onlar kuru patırtıdan başka birşey yapamazlar ve umumiyetle çıkardıkları«çıngar» da kendileri rezil olurlardı.

Çalgılı kahvehânelere kibar ve ricalden de nice kimseler gelirlerdi ki, kendilerini göstermiyecek bir köşeyi tutarlar, söyliyenleri ârifâne dikkatle dinliyerek, okuyanı takdirle kalkarlar takdir mevkiinde de bir temenna ile taltif edip giderlerdi.

Çalgılı kahvehânelerde çığırtğan söyledikden sonra ağır başlılardan, ya kendilerinden yahud yanlarında getirdikleri bir söyleyici varsa semaî, divan, koşma, mani her ne ise birşey okurdu. O muhitin tâbiridir, «el elden üstündür arşa varınca», kendisi çığırtkandan daha kudretli olsa bile «irfan icabı» çığırtkanı takdir ile karşılayan bir kaç sözü de okuduklarına karıştırırdı, kopuk kabadayı gürühu ise;

Karanfilsin kararın yok.
Konca gülsün timarın yok.

gibi söylene söylene bayatlayıp çürümüş mani ve koşmalarla benlik iddiasında bulunanlar, taklid yollu düzdükleri mânasız şeylerle kendilerini dev aynasında görerek bir gürültü, hır çıkarmağa yeltenirlerdi. Gerçi yapmak istedikleri yolsuzluklar kendilerine pahalıya mal olur, fakat nice emeklerle ve fedakârlıklarla kurulan çalgılı kahvehânede, henüz masrafının dörtte birini bile çıkarmadan zabıtaca kapatılır, müessisi cezaya çarptırılırdı.

O zamanlar, görenek icâbı, İstanbulda binlerce manici vardı. Mektep çocukları arasında bir iki semâî ve mani düzmeğe özenmeyen yok gibiydi. Hatırlayabildiğim en şöhretli isimler şunlardır:

Mektebi Harbiyeli Emin Şah, Üsküdarlı ketebeden Hakkı Bey, Tıbbiyeli İsmail Hakkı, Haddehâneden Kulaksızlı Mustafa Refik, Haddehâneden Unkapanlı Bodur Tevfik ve kardeşi Bodur Şevki, yine Haddehâneden Yusuf ile Balatlı Edhem, Tersâne Sibyan Taburundan Arap Şerefeddin, Baytarlı Haşmet, Defterdarlı tulumbacı Çiroz Ali, Zeytinburunlu Zil İzzet, Mustafa Râzi, Üsküdarlı Arab Hüsnü, Beşiktaşlı Muammer, Beykozlu Kâtip Salih.

Mekteb görmemiş ezberci manicilerin meşhurları: Harâbat Halil, Üsküdarlı Arab Şükrü Reis, Kayıkcı İbrahim, İshak Ağa, Bekçi Ahmet, Kulaksızlı tulumbaçı Çıtak, Hasköylü ermeni Hampar, Üsküdarlı Karebet, Balat hamamından Andon.

Manicilik kolay görünürse de, fakir beceremediğinden olacak ki bana zor gelir. Ezbere manicilik fikrimce hiç bir kıymeti haiz değildir. Söyler söyler biter, sarfedecek sermayesi bitince de hem mat, hem de pişman olur.

İrticâlen mani söylemeğe gelince, karşılıklı açılan «ayak» her ne ise, hava yapılıncaya kadar satırı zihninde tecelli ettirir ve söyler, bu da umman gibi tükenmez bir sermâyedir. Güreş meydanında mağlûp olan bir pehlivan alayın bir köşesinden iz bulur çıkar amma kahvehânede mat olan bir manici derhal kaçayım dese bile kapıdan çıkıncaya kadar, izzeti nefis sahibi ise hayli ter döker.

Çalgılı kahvehânelerde bir çerçeve içinde, bir de maammâ tanzim edilip asılırdı; halledecek zâte de bir mükâfat vâdedilir ve bu mükâfat da mutlaka verilirdi; fakat şu şart ile ki «maammanız şudur!» demek kâfi değildi, maammayı asan zâti mâni ile de mat etmek gerekti. Bir asır kadar evvel Demirkapıda ve Çenberlitaşta sıra ile saz âşıklarının maamma kahvehâneleri de yapılırmış. Yetişip görmedim, görenlerden dinledim; saz âşıklarının maammalarını bilirim. Astıkları maammalara müşterileri taşlamak, yani medhüsenâ etmek gibi usullerle para toplarlar ve bu paraları balmumu ile maammanın çevresine yapıştırırlardı. Açıktan halleden olursa toplanan bu parayı alırdı, olmazsa diğer bir yere giderlerken aralarında taksim ederlerdi. Maniciler gibi, bunların da çoğu ezbercilerdi.»

Adam aman... ârife
Bir işâret kâfidir hakşinaşan ârife
Vâkıf olmaz her kişi hakkıile meârife!..

Çalgılı kahvehânelerde duhûliye mâdenî para zamanında 20 para idi, fakat yirmi para veren, koca kahvehânede yirmi kişi çıkmazdı. O zamanın örf ve âdeti veçhile yirmi para bırakmak ayıp sayılırdı. Bir kuruş, ikilik çeyrek bırakanlar çok o-

lurdu. Hattâ bir semtten toplanıp birkaç kişi gelenler üç beş gümüş mecidiye bırakıp çıkarlardı ki, bu da kanaatle çok para idi.

Meşrûtiyetden evvel ramazanlarda çalgılı kahve yapılan en meşhur tulumbacı kahvehâneleri şunlardı:

Defterdar İskelesinde Kâhya İsmailin kahvesi, Balat tulumbacı kahvesi, Küçük Mustafapaşada tulumbacı kahvesi, Cibâli tulumbacı kahvesi, Unkapanı kahvehaneleri, Bayazıdda köşklülerin kahvesi, Direklerarasındaki çalgılı kahvehaneler, Gedikpaşada arabacılar kahvesi, Çukurçeşmede Taşhan kahvesi, Yusufpaşada Cimbon Alinin kahvesi, Şehremini Saraymeydanında Pehlivanın kahvesi, Mevlevihâne tulumbacı kahvesi, Karagümrükte Uzun Ahmedin kahvesi, Kasımpaşada Kâtip Ömerin kahvesi, Horhorda Abdullahın kahvesi, Horhorda Kürd Şerifin kahvesi, Uzunyolda Tosunun kahvesi, Çeşmemeydanında Hurşidin kahvesi, Yüksekkaldırımda umumhâneler karşısında Yüksek Kahvehâne, Hendek tulumbacı kahvesi, Beşiktaşta Paşanın kahvesi, Samanpazarı kahvehanesi, Üsküdar iskelesi meydan kahvesi, Pangaltıda Kalfanın kahvesi.

Bunların içinde en namlısı da Hendek kahvehânesi idi. Faik Bey adında bir tulumbacı tarafından donatılırdı. Güzellik ve ferahlık itibarile de Paşanın kahvehânesi üstüne yoktu.

O hır gür ocağının, her yıl, Hakkın inayeti ve müdavimlerinin bu nâçize olan hüsnü muhabbetleri sayesinde gürültüsüz ve lekesiz olarak sona ermesi müyesser olmuştur. Ekser kahvehânelerde ramazanı şerifin ortasına bile varmadan bir kavga çıkar, zabita kapatırdı. Zira müdavimlerinin ekseriyetini çapkın teşkil ederdi. Aşağıdaki dîvan ve ayaklı maniler bir ramazan gicesi, bu Vâsıf ile boy ölçüşmeye kalkan ezberci manicileri mat ettiğim irticâlen söylenmiş şeylerdir, biri «aşk» üzerine, öbürü de «göz» üzerinedir:

— 1 —

DÎVAN

Bende benlik koymadı hiç zerreveş cânânı aşk
Eylemez asla tekebbür kimde var imânı aşk
Kasrı dilde bir virâne hükmü kalmaz devr ile
Böyledir bezmi ezelden hazreti fermânı aşk

★

Her gönülde başka başka cilveler eyler zuhur
Fetheder varlık hisar'ın hâcel fermânı aşk
Terki candır yâr için âşıkların âh etmesi
Böyle bir pâzarı sırdır kâmile meydânı aşk

★

Men areften ders alanlar her ne varsa boş görür
Kâmil eyler şeş cihetten âdemi imkânı aşk
Ağlamaktan ağla Vâsıf çâresi bu yârenin
Gösterir muhlislere dîdârını sultânı aşk

MÂNİ

Adam aman... Aşkı var...
Habîbinin yüzünden kaldı Allah aşkı var
Feryâd eder ben gibi kimin dilde aşkı var...

— 2 —

DÎVAN

Nazarsâz oldukça farukaane gâhi gözlerin
Münhasif eyler gider hurşîdü mâhı gözlerin
Bir nigâhı âteşîninden alır âteş kulûb
Nerden almış bu rumuzüfken nigâhı gözlerin

*

Hem güler, hem tîr atar üftadekânın bağrına
Âşık öldürmek ile olmuş mubahî gözlerin..
Tîri müjgân âh... Mazlûmana döktü kaanımı
Hiç zâlim bilmiyor havfı ilâhî gözlerin
Kaatili can olduğun ispata hâcet var mıdır
Gösterir hûnîliği zirâ kemâhi gözlerin

MÂNİ

Adam aman gözlerim...
Ağlamaktan boyandı al kanlara gözlerim
O al kanlı gözler ile gözlerini gözlerim!..

Yirmi yıl boyunca yanımda gezdirdiğim çığırtkanlar lâkabları ile dahi güzel güzel tulumbacı civanları olmuşdur; yukarda da kaydettim, çığırtganın câzibesi çalgılı kahvehâneye ayrı bir havâyi muhabbet verir idi ki o hava da şâirleri coşdururdu. Birinin çağı azıcık geçdikde yenisi yerini almak yedi nefer çığırtganımın isimleri şunlardır: Baygın Mehmed (Üsküdarlı araba sürücüsü), Telli Mehmed (Üsküdarlı yorgancı kalfası), Fesleğen Hasan (Boşda gezer, şuna buna çıraklık yapar, Şumnu muhâcirlerinden bir çocuk, Toygartepesi sandığında uşak idi), Topuklu Ali (Üsküdarlda Balaban büyük iskelede kayıkcı), Filiz Ahmed (Tophâneli, Yamalı Hamamın kahve ocağında çırakdı, Hendek sandığı uşaklarından), Yavrum Ahmed (Haddehâneli, aslı Kadırga Meydanlı), Güllü Mustafa (Aslı İnebolulu, Azabkapusu kayıkcılarından, Balkan Harbinde şehid oldu).

Yukarda göz üzerine söylenmiş mâniyi çığırtkanım Filiz Ahmed okumuşdu, Üsküdarlı ketebeden Hakkı Bey Filize karşı gaayet nazikâne şu mâniyi söyledi:

Adam aman gözlerim
Al mendili nâzik ele gel Filiz sil gözlerim
Kanlı yaşlar döke döke yâr yolunu gözlerim..

Bu işi kolay, çalgılı kahveyi de âşık kahvesi zan eden biri Hakkı Beyden özenerek kuvvetlice bir öksürmeden sonra:

— Adam aman... gözlerim
Ağlamakdan bak kör oldu benim iki gözlerim...

dedi, fakat arkasını getiremedi, haylice beklendi, o zaman Filizin şâirliği tutup:

Ağam bugün sende iş, seni yarın gözlerim!..

dedi idi.

Bir ramazanı şerîfin, hiç unutmam, altıncı gecesi idi, Karagümrükde Uzun Ahmedin kahvehânesinde bir mâni yüzünden Bahriyelilerle siviller arasında çıkan kavgada Bahriyeliler tarafından, dört büyük ayna dâhil, bütün takımlar parça parça edilmiş, bağçeye kurulan çadır lîme lîme yırtılmış; asıl acınacak taraf, kahvehâne de, bir daha açılmamak üzere kapatılmışdı. O tarihde ben de Bahriye ocağında idim, gençdim ve toydum, Hüdâ bilir, gönül arzû etmedi ise de bırakıp gitmek arkadaşlara ihânet olacağından o nâ revâ işde ben de bulundum. Elli altmış yıllık bir mâzi beni hâlâ muazzeb etmektedir. Vak'a şöyle cereyan etmişdir:

Biz dört kişi gitmişdik, bir köşede oturduk. Otuz kırk bahriyeli geldi; gediklilerden, gemiler efrâdından ve bahriye sibyânından bir kaafile; mâlûm ya, ayni formanın câzibesi, bizi gördüler, selâm verip geldiler, yanımıza oturdular. Dört arkadaşımdan biri meşhur Yusuf Kenan, en usta mânicilerden, bir semâî okudu, sessizce dinlendi. Sonra Etyemezli tulumbacı Deli Hakkı ortaya:

— Adam aman içimi...
Gaayet hoş geldi bana bu tütünün içimi
Böyle hazin bir sese nasıl çekmem içimi!..

diye bir mâni attı. Bu, Yusuf Kenanın hakikaten pek güzel olan sesi ile bir alaydı. Onun gibi meşhur bir mânici irticâlen derhal bir şey söyler ve Deli Hakkının ağzının payını verebilirdi. Fakat yanımızdaki Bahriyeliler onun cevâbını beklemeden ayağa kalkıverdiler. Uzun Ahmedin ortağı bir Arnavud Kâmil vardı, azgın herifin biriydi, ortalığı yatışdıracak yerde Deli Hakkıyı müdafaaya kalkınca kahvehâne bir anda muharebe yerine döndü idi.

Çalgılı kahvelere «Semâî kahvehâneleri» de denilir. (B.: (Semâî kahveleri; Ayak, c. III, s. 1370).

Vâsıf HİÇ

ÇALI — Çalmak kökünden isim (B.: Çalmak); 1) Çalınıp keslien; 2) Ağaç olup gelişemiyen fidan, dikenli dallar; böyle bitkilerle kaplı sâhaya da «çalılık» denilir; 3) Sıfat olarak geçimsiz anlamında ve ekseriyâ bir teşbih edâtı ile kullanılır.

Darbımesel: Yola gelmeyen, terbiye kabul etmeyen, söz dinlemeyenler hakkında: «Ben çekerim halıya, o gider çalıya».

Misaller:

Güzellikden yana hasdır damgası
Siler uşşâkının gözünden pası
Kayıkcı güzeli yalı haylâzı
Dini insafı yok Sürmene lâzı

Zeberdest zehri mâr demir topukdur
Kara donlu çakır pençe kopukdur

Hanım sever iti çeker halıya
Ol daltaban oğlan gider çalıya

Yalın ayağına nazlanır dilber
Her adıma altun ergenlik ister

Berber akçesi hem hamam pâresi
Tâlim iden anı ....

Âşık Râzî

* — Güzelliğine kapılıp cilvesine de aldanma, çalıdır o, kurtaramazsın paçanı... Arab Ahmed onun yüzünden içeri (hapse) girdi!..

Eskiden İstanbul fırınlarının hepsinde çalı yakılırdı (B.: Fırın).

Fasulyanın bir çeşidi olan «çalı fasulyası», zeytinyağlı olarak bilhassa İstanbul mutfağının şöhretlerinden biri olmuşdur.

ÇALIM — Hüseyin Kâzım Bey Büyük Türk Lügatında: «Çalmak kökünden isim; 1 — Kılıcın ağzı, 2 — Vakurâne duruş, reftar, tavır, 3 — (Vekaarı fıtrî, doğuştan olmayup) sahte vakarlık; Çalım satmak, mecâzen, kurulmak, azamet etmek, acâib ve garib tavırlar takınmak; Çalımına getirmek de, bir işine yoluna koymak, Çıkarına uydurmak» diyor.

İstanbul ağzında, bilhassa ayak takımından yakışıklı, dilber delikanlıların bıçkınlık külhânilik yolunda göze batmak, nazarı dikkati üzerlerine çekmek için takındıkları yarı nazlı, yarı azametli tavırlar için kullanılır; bu hallerini kendilerine yakışdıranlara da «alımlı, çalımlı» denilir; misaller:

«Haddehâneli Arab Davud ki, Atlas cibâlinden kopmuş sengi hârâ misâli siyah çerde Berberî civan idi; Kaptanpaşa Sandığı uşaklarından balâ kaamet, başda keçe külâh, mintan ve dizlik ile pırpır kıyâfet sandık kolu altında onun kadar çalımlı ayak atan tulumbacı görmemişimdir..» (Vâsıf Hiç, Tulumbacılık Hâtıraları).

* **Çalıma bak kopukda**
Ne de kurum satıyor
Nümâyişi topukda
Heman göze batıyor

(Türkü)

* İnce belden sarkar kuşak kaşa düşmüş yârin fesi
Külhan vârî paça kıvrık basmış yemeni ökçesi
Çalım satar levendâne topukları sim külçesi
Yalın ayak vardiyaya çıkdıkda ol şâhi levend
Donanmâyi Hümâyuna şan vermişdir Fethibülend
(Nusret Baba, Semâî, Zından şiirleri)

★ Bir mahalle kahvehânesinde bir yük arabacısı kopuk akrânından bir gece çamurlaşıp (B.: Çamur) takılır:

— Süslü Beyim... çalımın bize mi ulan?!. Sidikli Zehrânın oğlu olduğunu, ananın misâfir aldığı geceler Tozluklunun orada yattığını ne çabuk unuttun be!..

★

Hâneberduş pırpırilar argosunda Çalım «Güzellik», Çalımlıda «Güzel genc» anlamında kullanılır; misaller:

— Hiç dikizledin mi?.. Kantarmanın Hasanı ne çalımlı oldu...

★ «... şıkırdım besledin mi, çalımlı olacak...».

Çok değerli dil bilgini Ferid Devellioğlu «Türk Argosu» adlı güzel eserinde her nedense «Çalım» ve «Çalımlı» kelimelerini argo anları ile almıyor; kitabının ikinci bölümünde «Çalım» karıştı argo kelime olarak «fasarıya» yı gösteriyor, ve asıl argo lügatında fasariyanın ikinci mânasına atıf yapıyor, «naz, cilve» diyor. Biz, bu İstanbul Ansiklopedisi uğrunda o güruh ile uzun yıllar çok yakından temas ettik, «boş lâf, palavra» anlamında kullanılan fasaryanın «naz, cilve, çalım» yerinde de kullanıldığına hiç rastlamadık, bilâkis hâneberduş pırpırılar ağzında «Çalım» ve «Çalımlı» yı, yukarıda da kaydettiğimiz gibi, evvelâ «Güzellik», «Güzel genç», dolayısı ile «naz, cilve», «nazlı, cilveli genc» anlamında kullanılır gördük; meselâ «nazlı, cilveli, dilber» bir genc için «fasaryası yerinde..» denmez, «Çalımı yerinde..» denilir.

ÇALINMAK — Balıkcı deyimi, balığın iğneyi ağzına alması üzerine oltayı kuvvetlice çekmesi (K. Deveçiyan, Balık ve Balıkcılık). Misal:

Oltalarını denize atmış iki balıkcı konuşur:

— Sende çalınıyor mu?

— Hayır!..

ÇALINMAK, ÇALMAK — Eski asker ocaklarında, esnaf lonca ve gediklerinde, ve herhangi bir devlet kapusunda bir kimsenin adının iş kütük defterinden adının silinip açığa çıkarılması, işden, meslekden kovulması, tard edilmesi karşılığı kullanılan tâbirlerdir; meselâ bir muhârebede firar utancını irtikâb eden bir nefer timarlı sipâhinin timarlarının ellerinden alındığını ifâde için: «... dirlikleri çalındı» denilirdi; diğer misaller:

«Mâhud Şeyh Selâmi Gâvur İzmirinden olup ülemâ zümresinden iken, bir hallac civanın zülüf kemendine tutulup başında karlı dağ gibi çalma sarık ve yanında pırpırısı tabani yarık meyhânelerde bedmest dolaşır olduğundan ismi ülema defterinden çalındı ve Selâmi dahi hallac alıp İzmirden çıkıp Bağdad, Basra, Dağistan, Özbekistan, Kandehar, Keşmir, Acem ve Hind diyârını tam on sene dolaşup günlerden bir gün Kartala varmış hallacı ile Öbzek dervişi kılığında İstanbul'a çıka geldi...» (Reşid Efendi Hezliyyâtı).

★ «... Altmış dördün Elif dedikleri rezilin adını ocakdan çalıp ve bir kayığa koyup Boğazkesen kalesine gönderdiler ve o gece zındanda boğup lâşesini denize attılar...».

ÇALLI (İbrahim) — Çağdaş Türk resminin büyük şöhretlerinden; bir zamanlar sanatkârlığın icablarından bilinen bohem hayâtının nümâyişleri de şöhretinin en az eserleri kadar âmili olmuşdur; Sanayii Nefîse Mektebi Âlisi, sonra İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi resim bölümünün atölye sâhibi hocalarından; İstanbul Ansiklopedisi için hal tercemesini Topkapu Sarayı Müzesi Müdür yardımcısı ressam Elif Naci yazmışdır:

«Çallı İbrahim 1882 de Çal kazasında doğmuş, ibtidâî ve rüşdiye tahsilini memleketinde yapdıkdan sonra İstanbul'a gelip zabıt kâtibliği ile adliyeye intisab etmişdir. Sanata hevesli olduğu için o zamanlar adı Sanayii Nefîse Mektebi Âlîsi olan Güzel Sanatlar Akademisinin resim şûbesine girmiş, gösterdiği muvaffakiyet üzerine Maarif Nezâreti tarafından Avrupa'ya gönderilmiş, Paris'de Fransız empressiyonistlerinden Cormon'un atölyesine devam edip bir empressiyonist olarak yurda dönmüşdür (1914).

«Fransadan gelir gelmez Sanayii Nefîse Mektebine muallim tâyin edilen Çallı İbrahim o zaman otuz yaşında idi; arkasında siyah bir ceket, ayağında çizgili pantalon, ru-

gan ayakkabılar ile bir Fransız kontuna benziyordu.

«Çallı gelinceye kadar resim talebesi, beyaz sakallı Varnia adında bir Alman hocadan ders alıyorlardı; kanson kâğıdı üzerine istomp ile alçı modelleri çiziyor, gölgeleyip tecessüm ettirmeye çalışıyorlardı; ellerinde sos denilen bir siyah toz vardı; gölgeleri biraz kirlenince avuçlarında yumuşattıkları ekmek içi ile bu lekeleri temizliyorlardı; ihzârî sınıfda karakalem vazifelerini bu şekilde yapmakla meşgul idiler.

İbrahim Çallı
(Resim : Sabiha Bozcalı)

«Çallı geldi, kanson kâğıdı yerine engr kâğıdını, sos yerine füzen'i verdi ellerine.

«Boyaya geçdikleri zaman onlara her şeyden önce proporsiyon ve kompozisiyon endîşesinin önde tutulması gerekdiğini öğretti. Işık ile gölge arasındaki çizgileri kaldırdı; ışık ve atmosfer içinde eşyânın eridiğini gösterdi.

«Türkiye'de resim sanatı akademik bir buhran geçirirken Çallı ve arkadaşları empressiyonizmin yerleşmesini temin ettiler; Çallı bu mücâdelenin dâima lideri olarak kalmışdır.

«Geniş bir dünyâ ve sanat görüşüne sâhib onlan Çallı bir taraftan da Avrupa'yı istilâ eden yeni cereyanlarla ilgileniyordu; o sıralarda Rusya'dan Paris'e giderken İstanbul'a uğrayan ve Çallı'ya misâfir olan Kriçenko'nun resimlerini gördü, bundan sonra Çallı'nın sanatında yepyeni bir ufuk açıldığını görürüz; onu meşhur «Mevleviler» i bu çağda vücuda gelmiş eserlerindendir.

«Çallı İbrahim'in ilk özel atölyesi Çenberlitaş karşısında Osmanbey Matbaasına bitişikdi (Osmanbey Matbaası 1962 - 1963 de yıkıldı); orada talebeleri, sanat, ve ilim adamları toplanır, müsahabe ve münakaşalar yaparlardı; velhâsıl yetişen yeni bir neslin sanat ve kültürüne olan hizmeti inkâr kabul etmez bir hakikattir.

«Galatasaray Lisesinde her sene açılan resim sergilerinde Çallı İbrahim'in tabloları arkadaşları yanında üstün bir kalite taşımışdır (?... İst. An.). Bu sergilerde onun çıplak kadın etüdleri, manolya ve krizantemleri, Ada peyizajları renk ve olgunluk bakımından en beğenilen eserlerdi.

«Resimlerinde tâze, renkli ve canlı olan Çallı İbrahim, şahsı itibârı ile de enteresan adamdı; etrafına neş'e ve nüktelerini cömerdce dağıtırdı. Onun meclisleri dâimâ şen ve şakrak olurdu; bundan ötürüdür ki her toplantıda, çilingir sofralarında gözler rind meşreb Çallı'yı arardı.

«Nasreddin Hoca'dan İncili Çavuş'a, Bekrî Mustafa'ya kadar tarihin devirleri boyunca Türk mizahına mevzû olan fıkralar, Çallının esprileri ile bir kat daha zenginleşmişdir; toplandığında yüklü eser olur. Çallı mütevâzı idi (?... İst. An.), fakat bu tevâbuu içinde kendisine yaraşan bir sanat ihtişâmı taşırdı. Meselâ, Receb Peker ile olan kürklü palto hikâyesi. Receb Peker kendi yakası kürklü paltosunun tam benzerini Çallı'nın üstünde görünce, dayanamamış, paltonun içine de bakmış, içi sâdece astar:

— Çallı!.. seninkinin de içi benimki gibi boşmuş!... demiş.

Çallının alaycı tebessümü ile cevâbı:

— Hayır!.. Benimkinin içi boş değil, içinde Çallı var!..

«Bir akşam da aktör Raşid Riza'nın açdığı Bizim Lokantada Çallı'ya sormuşlar:

— Üstad... siz natür mortu mu, portreyi mi tercih edersiniz?..

— Ben... demiş, natürmort portreyi severim!

İşidilmemiş bir tâbir; Çallı biraz ötedeki bir masada sızmış Mahmud Yesârî'yi göstererek:

— İşte!.. demiş.

«Bir anket için gelen gazeteci soruyor:

— Yeniden genç olmak ister miydiniz Üstad?

— Neden genç olmak istiyeyim? Yeniden başlamak için mi? Hayatta yeniden güreşmek için mi? Bir biletle iki matine seyredilmez. Kaldı ki insan ne kadar, nereye yükselirse yükselsin eninde sonunda bir hiç oluyor. Sonu hiç olan bu dünyada gençliğe dönmek istemem; üstelik tehlikesi de var, ya bu sefer bir Çallı da olamayıverirsem!..

«Çallı, bunları söylediği zaman tam elli bir yaşında idi.

«1947 Temmuzunda altmış yaşını doldurduğu için emekliye ayrıldı. Bu münasebetle Akademi tarafından neşredilmiş bir broşürde: «Çallının emekliliği Akademi câmiasından ayrılması mânasına gelseydi, Güzel Sanatlar Akademisi için büyük ve telâfisi imkânsız bir kayıp teşkil ederdi; Çallı Akademiden ayrılmıyacak ve istediği zaman derslerine devam edecektir; en büyük atölyeye Çallı Atölyesi adı verilmiş, burada dilediği zaman öğrencilerle meşgul olabileceği kendisine bildirilmişdir» deniliyor.

«Çallı İbrahim 22 Mayıs 1960 pazar gecesi sabaha karşı 4,30 da Cerrahpaşa Hastahânesinde 78 yaşında mîde kanamasından vefât etmişdir. Cenazesi Akademiden alınarak namazı Fındıklı Camiinde kılınmış ve Merkezefendi'deki kabrine defnedilmişdir.» (Elif Naci).

Esad Bey adında bir zat tarafından teype alınmış sesi ile Çallı kendi hal tercemesini şöyle anlatmışdır:

«Çal'da doğdum. İlkokulu orada okudum. Bir Rum kunduracı vardı mahallemizde. Pabuçlarımı o Ruma pençeletirdim. Dükkânın duvarlarında «Köroğlu - Ayvaz» resimleri olmasa, delik ayakkabılarla sokaklarda sürterdim ya!... İşte o resimler beni çekerdi. Eve gidince, «Köroğlu ile Ayvaz» ı düşünürdüm. Müslüman evi, duvarların altı tirşe, üstü beyaz badanalı. Sedire oturur, siyah kalemle duvara Köroğlu ile Ayvaz'ı çizerdim. Her çizişte de zılgıtı yerdim tabiî, duvarları kirlettin diye. Baktılar ki adam olmağa niyetim yok, ablam arazimi sattı, bir kemer dikti, kemere 95 altın koydu, «Haydi sağlıcakla» deyip beni İstanbul'a yolladı. «Adam ol, gel» demeyi de unutmadı. Cağaloğlunda İzmirlilerin bir kahvesi vardı, orada 10 kuruşa bir oda tuttum. O günlerde bir âvare oldum, sorma!... Bu âvareliğim Rum kahvecinin hoşuna gitmiş, bir gün söz arasında: «Galata'da balozlar var, oraya hiç gittin mi?..» dedi. O güne kadar balozun adını bile duymamıştım. «Nasıl iyi mi?» dedim. «İstersen götüreyim» dedi. Yeni urbalarımı giydim, kemerimi bağladım, içine çil çil altınlarımı doldurdum. Galata'ya gittik. Karanlık bir sokakta bir kapıyı çaldık, 40 ayak merdiven çıktık. Rum kadınları bizi karşıladı. İçtikçe keyiflendik. Sızmışım. Bir de uyandım ki, çevremde kimse yok!.. Kemerimin içindeki çil çil altınlar da uçmuş. Zaptiyelere derdimi anlattım. Cebime bir 10 para koydular, «Köprü parasını al da, Cağaloğluna git» dediler. Beş parasız kalmıştım. O kahveye gazete muhabirleri uğrardı. Birinin yardımiyle Malûmat gazetesinin müvezzii oldum. Asım Hakkı ile dostluk kurdum; o sırada. «Senin yazın güzel.. dedi, Yenicami'de arzuhalcilik yapar mısın?..» Cepte beş para yok!.. İstersen yapma!... Bir gaz sandığı, mürekkep kalem aldım, Yenicamide faaliyete geçtim. İlk gün yüz para kazandım. O gece, Asım Hakkı'ya iki karafaki ısmarladım. İkinci günü bir aşk mektubu yazıp beş kuruş aldım. Yazım beğeniliyordu. Asım Hakkı ile meyhanede demlenirken Adliye Serkomiseri Osman Beyle tanıştım. Beni sevdi: «Yarın bana gel» dedi. Gittim. O gün Adliyeye mülâzım kaydoldum. Hem de Mahkeme-i Cinayete... Cebimiz biraz para gördü. İnsan kılığına girdik. Altı parmak gömleği bıraktım, kolalı gömlek giydim. Çarşı kapısında bir ressam vardı, Ermeni ressam... Durup, ona bakardım her geçişimde. Bir gün: «Bana resim dersi verir misin?» dedim. «Olur ama, dersi 50 kuruş» cevabını verdi. Paraya kıydım.

Ermeniye büyük ressamlar da geliyordu. Biri: «Bu Ermeniden bir şey öğrenemezsin,

Sanayii Nefise Mektebine gir» dedi. Sanayii Nefîse'ye girdim.

«Fransa'dan dönmüştüm. Halil Hoca (ressam Halil Paşa) beni Akademiye tavsiye etti: «İyi talebedir» diye. Boş kadro varmış. 30 altınlık bir kadro. Ama Akademi Müdürü: «Çapkın Çallı, senin sicilin bozuk» diyerek 8 altın maaş bağladı. Buna da şükür. Atelye açmak istiyordum. Şükrü Kaya ile tanıştım. Muhacirin Umum Müdürüydü. Onun bir portresini yaptım. Belki birkaç kuruş dünyalık verir diye düşünmüştüm. Portreyi götürdüm. «Ne istiyorsun» dedi. «Beş on kuruş» dedim. Tuttu 50 altın verdi.

«Bir gün Ahmet Refikle Eminönünde dolaşıyorduk. Cebimizde de beş kuruş yok!... Canımız da rakı içmek istiyor. Sağa baş vurduk, sola baş vurduk, nafile... Bu sırada, Ahmet Refik bir fıkra anlattı. Kendi de güldü. Bir de ne göreyim, ağzında altın bir diş!... «Aman!.. dedim, senin ağzın bir hazine». Dişçiye gittik, altın dişi söktürdük, sattık, içkimize kavuştuk!

«Ama rakıyı bol bulunca, Akademinin bahçesinde bir yandan demlenir, bir yandan da ekmekleri rakıya banıp güvercinlere atardım. Ah neydi o günler, rakı biter belki diye, cebime bir tane yedek rakı şişesi almadan meyhaneye adım atmazdım.

«Bir tablomdan 3 bin lira kazanmıştım. İzmir'de bir otelde kalıyordum. Kilit üstüne kilit vuruyor, kapının arkasına gardrobu dayıyor, parayı pantolonumun cebine koyuyor, gözüm açık uyuyordum. Parayı bir tanıdığına veremezsin, inkâr eder; bankaya yatıramazsın, iflâs eder. Üç gün dayandım. Dördüncü günü o meyhane senin, bu meyhane benim dolaştım, paraları yedim. O gece pencereleri, kapıyı ardına kadar açtım, rahat bir uyku çektim.» (Hayat Mecmuası).

Çallınâme — Ahmed Refik Beyin ressam İbrahim Çallı için lâtife yollu yazdığı uzunca bir manzûmedir; güzel şarkıları olan Refik Beyin gaayet soğuk bir eseridir; içki masasında başlanmış, içki masasında tamamlanmış, ve «Günül» adındaki şiir kitabının sonuna eklenerek neşredilmişdir. Sözde kadim tarzda kaleme alınmışdır. Altı fasıl üzerine dağıtılmış 61 kıt'alık bir manzûmedir; fasıllar şunlardır: 1) İbrahimin Çal'da doğumu; 2) Yavru İbrahimin Rab elinden bâde içdiği; 3) Çallı İbrahimin İstanbul'da ressam oluşu; 4) Çallının Kartal kadısı leylek önünde imtihan oluşu; 5) İmtihandan sonra Rab'ın Çallı'ya ziyâfeti; 6) Çallının ömrüne duâ. Hükmümüz ağır olacakdır ama hakikattir, «Çallınâme», Ahmed Refik'in kalemi için bir felâkettir, başdan başa meyhâne yâvenâmesidir, yalnız son kıt'a müstesnâ:

Rûhu ulvidir anın, vicdânı pâki çok rakik
Yazdı tarih, Binti Musâ'dan çekince bir rahik
Çallının yârı azizi hazreti Ahmed Refik
Nur yağsun fırçasından renk kesilsün Çallının.

ÇALMAK — Batı türkcesinde çeşidli anlamları olan zengin bir masdar, kökdür.

1 — Vurmak, çarpmak anlamında: Kapu çalmak, yere çalmak, kılıç çalmak, sopa çalmak, pala çalmak, kırağı çalmak (sebzeye, meyvaya soğuğun ve rütubetin vurması, çarpması).

Ey mutribi dilkeş
Ele al çenk ü rübâbı
Çâk eyle hicâbı
Ref eyle nikaabı!
Ey sâkii mehveş
Def eyle humârı!
Taşa çal şişei ârı
(Şâhidi)

★ Mecâzî anlamlarda; kapu çalmak: «Sarkıntılık etmek» ve «Bir iş için müracaat etmek, baş vurmak». Misaller: bir dilber peşine düşen adamı tersler: — Yanlış kapu çaldın ağam!..

İki kişi konuşur:

— İşini düzeltebildin mi?

— Çalmadığım kapu kalmadı.. derdimi dinleyecek tek kulak bulamadım.

Pala çalmak: «Geçimi mihnetle sağlamak». Misaller: «Bir lokma ekmeğe sabahdan akşama pala çalyorum».

Kılıç çalmak: «Kıtlık, darlık, tabiat şiddeti karşısında ağır hayat». Misal: «Kış erken bastırdı, fakir fukarâya öyle bir pala çalacak ki..»

★ Darbi meseller:

Her hangi bir kötülük yolunda yapma, bulursun anlamında: «Çalma elin kapusunu, çalarlar kapunu».

Semeresiz gayret anlamında: «Çaldık kesmedi, dürtdük geçmedi».

Her türlü darbeyi yemiş, acıyı felâketi kanıksamış kimse anlamında: «Acı patlıcanı kırağı çalmaz».

2 — Ağızla ses çıkarmak, herhangi bir

mûsiki âletini gereği gibi kullanmak: Çene çalmak (konuşmak), Islık çalmak; ud, keman, piyano gibi sazları çalmak, davul çalmak, düdük çalmak, nöbet çalmak (askerlik âleminde boru ötmesi, bando), çan çalmak. Misaller: Nine torununa terbiye yolunda nasihat eder:

— Islık çalma evlâdım, yılan tesbihidir.

Bir memur anlatır:

— Eski yerimde işden başımı kaşıyacak vakit bulamazdım, burada sabahdan akşama kadar arkadaşlarla çene çalıyoruz... inan bana daha çok yoruluyorum ve eski yerimi arıyorum...

Çal!.. ben de olup âhlarımla sana demsâz,
Çâk eylemedir sinei aşkı emelim, çal!
Tesîri tarabla iderek kol kola pervâz
Tâ arşı ilâhîye kadar yükselelim, çal!
Çal sevdiğim, çal meleğim, çal güzelim çal!
(Tevfik Fikret)

★ Darbı meseller:

Bir yerde işlerin karmakarışık olduğu anlamında: «Çingene çalar, kürd oynar..».

Bir isteğin, bir sipârişin yerine gelmesi için paranın şart olduğu anlamında: «Parayı veren, düdüğü çalar...».

Herhangi bir işde, konuda gaayet hevesli kimse anlamında: «Çalmadan oynar..».

3 — Oğruluk, hırsızlık; «Para çalmak, eşya çalmak, çocuk çalmak».

Sana insaf versin Hazreti Mevlâ
Neden açılmazsın ey güli rânâ
Beşerin kıymetin biliriz cânâ
Uyurken çalmayız hırsız değiliz.
(Beşiktaşlı Gedâî)

★ Mecazî anlamlarda; Akıl çalmak, gönül çalmak: «Birini kendine aşk ile bağlamak, meftun etmek, hayran etmek».

★ Darbı meseller:

Büyük kötülük yapacak kimsenin önceden elbet ki bâzı tedbirler alacağı, bu işe hazırlanacağını anlatma yerinde: «Minâreyi çalan kılıfını hazırlar..»

4 — Renk ve hal bakımından andırmak, yaklaşmak; «Beyaza çalmak, siyaha çalmak, çingeneye çalmak, deliye çalmak.» Misaller: Bir berber üzerine konuşulur:

— Ben o adamda tıraş olamam.. bakışları deliye çalıyor...

★ Bir otelde bir adam, yanında getirdiği bir genc tarafından katledilmişdir ve kaatil kaçmışdır; otel kâtibi zabıtaya izâhat verir: «Maktul devamlı müşterimiz olduğu için, dayımın oğlu dediği delikanlıdan ayrıca hüviyet cüzdanı istemedim.. uzun boylu, hırpânice giyinmiş, kara kaşlı, kara gözlü, esmer, çingeneye çalan bir yüzü vardı...».

★ Yine bir suçlu târif edilir: «Tığ gibi genç bir adam, başı açık, yalın ayak, üstünde nar çiçeği partal bir kazak, kirden artık karaya çalmış beyaz bir gemici pantalonu var...».

5 — Bir maddeye başka bir şey katmak, karışdırmak; «Un çalmak, yumurta çalmak, terbiye çalmak (aşçılık, mutfak deyimlerinden), bakır çalmak (kalaysız bakır kaplarda bakır oksidinin yemeğe karışarak yemeği zehirlemesi)».. Misaller: Aşçı yamağına hitâb ile: «Terbiyeye bir kaşık un ile iki yumurta daha çal!..», «... haydi durmasana.. çorbanın terbiyesini çal...».

Bir gazete haberi: «... Bakır çalmasında dört kişilik bir âile zehirlendi...».

★ Mecâzî anlamda; kara çalmak: «İsnad, iftirâ», misal:

— Herifin işi gücü etrâfındakilere kara çalmak...

Bir serserî derd yanar:

— Alnımıza kara çalınmış bir kere.. nerede bir araklama olsa, gel ulan diye bir yol karakolu boylatıyorlar...

Çalındı nâmuşa o yağlı kara
Cümle akrânıma oldum maskara
Altın adım bakır oldu genc yaşda
Zından oldu duramadım Ayaşda
Beni paklar ancak İstanbul şehri
Diyerek yoluna düştüm serserî
(Ayaşlı Âşık Veli, Sergüzeştnâme)

Bal çalmak, ağzına bir parmak bal çalmak: «Ümide düşürmek; ufacık bir lütufla karşı tarafın büyük isteğini önlemek».

Micmeri hüsnüne oku bir maval
Ne sevdâya düşür ne aklını al
Çalıver ağzına bir parmak bal
Var ömrü oldukca yalansın güzel
(Beşiktaşlı Gedâî)

Bu «çalmak» kökünden «çala» lâfzı ile bir kaç deyim vardır ki, söze mübalâğa, şiddet, sürat, sürat neticesi ihmal mânâları verir; misaller:

«Çala kürek akıntıyı geçdik», bütün gücümüzle kürek çekerek akıntıyı geçdik;

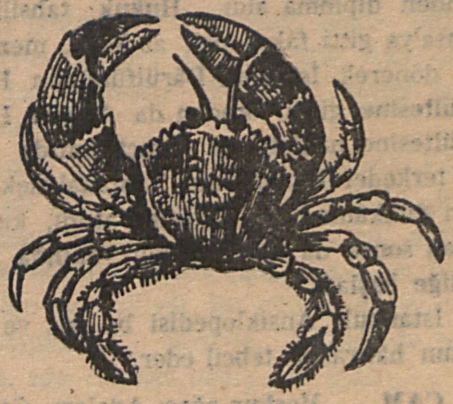
«Çala kamçı at sürdük», durmadan kamçılayarak at sürdük;

«Çala taban yürüdük», durmadan (ve süratle) yürüdük;

«Her romanı çala kalem yazılmışdır», sür'atle, ihmalkâr yazılmışdır.

Çalgı, çalı, çalkamak (çala çala, vura vura koşdurmak), çalık, çalım kelimeleri de bu çalmak köküne bağlıdır (B.: Çalınmak Çalmak, Çalgı, Çalı, Çalkanmak, Çalık, Çalım).

ÇALPARA — Halk ağzında pavurya yahud yengeç adı altında toplanan deniz mahlûkunun bir cismi; şeklinin çaganozdan farkı yok ise de (B.: Çaganoz) vücudu ile ayakları yassıca, rengi kırmızıya çalar esmer, bâzan da mâviye çalar esmer üzerine beyaz ve mor

Çalpara
(Resim : Hüsnü)

çizgilerle nakışlıdır. Bir de, mafsal mafsal olan ayaklarının son ikisi sâir ayaklarına benzemeyüb uçlarında destereye benzeyen ve çok keskin birer tırnağı vardır; bu ayak tırnakları ile ağları keser ve balıkcılara büyük zararlar verir. Yapısı çaganoza nisbetle pek ufak, eti de âdî olup İstanbulda katiyen yenmez, balıkçılar tarafından balıklara yem olarak da kullanılmaz. Balıklara atılmış ağlardan yığınla çıkar ve tekrar denize dökülür.

Bibl. : K. Deveciyan, Balık ve Balıkcılık.

ÇALPARA, ÇALPÂRE — Dilimize fransızcadan alınmışdır, asıl şekli «çârpâre» (dört parça) dir; oyuncu kız ve oğlanların (çengi ve köçeklerin) parmaklarına zil yerine takdıkları iki parça tahtadan yapılmış şak şak şekli bir çift tahta kaşığa benzediği için avam ağzında «kaşık» da denilir; oyuncunun iki elinde birer çiftden dört parça şak şak bulunduğu içindir bir takıma «Çârpâre», ve ondan bozma olarak Çalpâre veya Çalpara adını almışdır; İspanyol rakkaselerinin dünyâ şöhreti olmuş kastanyat'larının aynıdır; rakkas veyâ rakkase iki elindeki çalpârayı, hem sazın ahengine uyarak, hem de kendi meslek kudretinden gelen hususîyetlerle şakırdatır, öyle ki, oynayan görülmese dahi erbâbı: «Natır kızı Güllü'nün çarparası!..» Yühud: «Bu İsmailin çarparasıdır!..» diyerek muhabbet meydanında kimin oynadığını bilirdi.

Kimin olduğunu bilemediğimiz bir şarkı:

Onaltı yaşında o körpe civan
Naz ile işveyi satışı yaman
Cevrü cefâsından meded el aman
Destinde çalpâre kasıp kavuran
Bir gümüş topuklu âfeti devran

Kâkülü alnına taramış berber
Sol yanak üstünde beni var anber
Âşıkları olmuş kol kol seferber
Destinde çalpâre kasıp kavuran
Bir gümüş topuklu âfeti devran

Altunlu şâhin baş kavak yellidir
Gümrâh perçemleri sırma tellidir
Rakkas civan ayağından bellidir
Destinde çalpâre kasıp kavuran
Bir gümüş topuklu âfeti devran

Doldur gel ey sâki aşkına şûhun
Ol mîri cemâlin enisi rûhun
Kârım tamâm etsin dili mecrûhun
Destinde çalpâre kasıp kavuran
Bir gümüş topuklu âfeti devran

Yeni çıkma kesim şalvar cebkeni
İbrişim işleme paçası yeni
Deryâyı aşk üzre açmış yelkeni
Destinde çalpâre kasıp kavuran
Bir gümüş topuklu âfeti devran

Mun'atif vahşetle çeşmi cellâdı
Kâfir unutturur evi evlâdı
Hergün bir işkence kârı icâdı
Destinde çalpâre kasıp kavuran
Bir gümüş topuklu âfeti devran

Enderunlu Vâsıf'ın bir şarkısı:

Bir dilberi pür âbü tâb
İttim cihanda intihâb
Lâ'line reşk eyler şarâb
Pek dilrübâdır Mâhitâb

Dil viren ol ince bele
Yansun misâli meş'ale
Mecbûrun oldum ben hele
Pek dilrübâdır Mâhitâb

Çıkçık ider çarpâresi
Her dilde vardır yâresi
Can sevdi var mı çâresi
Pek dilrübâdır Mâhitâb

Olmazsa ol rum dilberi
Olmaz düğünün hiç feri
Halk ana gelür ekseri
Pek dilrübâdır Mâhitâb

Tanbûrî'nin şarkısıdır:

Böyle rakkaase ne dimeli
Sim tendir gül memeli
Beste şarkı okundukca
Çarpâreden gitmez eli
Sakınıp eyleme âr
Olasın bendene yâr

Tanbûrî'nin diğer şarkısı:

Gül yanaklı bir rakkası
Sevdim ama pek yosması
Fesin açmış perçem saçmış
O dekli baş kavgası
Mest eylemiş âşıkları
Dilber lâtif oynaması

Dâire miskal velvelesi
Usul tutar çarpâresi
Tanbûrinin mıdrabında
Lâtif olur her nağmesi
Mest eylemiş âşıkları
Dilber lâtif oynaması

Çalparasız oynamak — Halk ağzı deyim, «aşırı derecede sevinmek»; fakat, başkasının büyük ızdırabından, hattâ mahvine varan felâketden duyulan sevinç, kötülük yolunda duyulan sevinç için hakaaret kasdı ile kullanılır; misal: «Üstâdın gözünün nûru üstüne gene gibi yapışdı da o gözler çekdiği kahır ile kapandığı gün çalparasız oynadı».

Eteği çalpara çalar — Halk ağzı deyim, «aşırı derecede sevinmek»; tıbkı yukarıdaki deyim gibi, başkasının büyük ızdırâbından, hattâ mahvine varan felâketinden duyulan sevinç, kötülük yolunda duyulan sevinç için hakaret kasdı ile kullanılır; misal: «... Üçüncü Sultan Selimin hal'ine fetva verdikten sonra Topal Müftü Bâbıâliye gittiğinde Kaymakam Köse Mûsa Paşa Şeyhülislâmı kapudan etekleri çalpara çalarak karşıladı.»

ÇALTI (Cemal) — Kereste tüccarı, bu İstanbul Ansiklopedisinin büyük kıt'ada yarım kalmış ilk baskısında R. E. Koçu'nun iş arkadaşı, asîl ve necib bir dost; büyük eserin neşri için koyduğu sermâyeyi geri çekdikden sonra, güçlükle idâmei mevcudiyet eden İstanbul Ansiklopedisinde müellifin göz nuru ve beyin cevheri ile intifâ zilletini göstermemiş, 16. fasikülde İstanbul Ansiklopedisini, idârî işlerini de geliri masrafını ancak korur bir durumda R. E. Koçu'ya bırakarak temiz bir hâtıra ile ayrılmışdır, ve R. E. Koçu, Cemal Çaltı'dan ayrıldıktan sonra o büyük kıt'adaki baskıyı 34. fasiküle kadar getirmişdir (B.: İstanbul Ansiklopedisi).

Cemal Çaltı 1909 da İstanbul'da Haydarda doğmuşdur, babası Göreleli sandıkcı Mustafa Efendidir, annesi Seher Hanım da 1875 Rumeli bozgununda Trabzonda tavattın etmiş Bulgaristanlı bir âilenin kızıdır; Cemal Çaltı bu âilenin iki erkek, iki kız dört evlâdının en büyüğüdür. İlk tahsilini Bayazıd Nümûne Mektebinde yapdı, Vefâ ve Pertevniyal liselerinde okudu ve 1932 de Pertevniyal Lisesinden diploma aldı; Hukuk tahsili için Fransa'ya gitti fakat pek az kaldı, memleketine dönerek İstanbul Dârülfünûnun Hukuk Fakültesine girdi, oradan da Ankara Hukuk Fakültesine nakletti ve ikinci sınıfda fakülteyi terkederek babasının Tahtakaledeki sandıkcı dükkânında iş hayatına atıldı, kısa bir zaman sonra da sandıkcılığın yanında kerestecilige başladı.

İstanbul Ansiklopedisi bu aziz ve temiz dostun hâtırasını tebcil eder.

ÇAM — Meşhur ağaç; Adaları, Çamlıcayı göz önüne getirdiğimiz vakit, İstanbulun günlük hayatından deniz kadar çamın da yeri olduğunu görürüz. Hele sahil çamı, fıstıkçamı İstanbul semtlerinin minareler kadar karakteristik ağaçlardır. Ne var ki, halk, bahçıvan, hattâ bilgili kişiler ve sözlükler, bâzan çam adını bir çok iğneli yapraklı ağaç cinslerine de vererek yanılırlar.

Orman, park, bahçe süs ağacı olan çamlar, çiçekli bitkilerin açık tohumlular sınıfındandır. Bu sınıfa iğne yapraklılar veyâ kozalaklılar da denir. Bu sınıfta lâdin, göknar, sedir cinsleri yanında, bir de çam cinsi vardır. Ama bir çoklarımız bu cinslerin hepsine çam diyoruz, «Göknar çamı, sedir çamı» şeklinde söyliyoruz; bu yanlıştır. O ağaçlar da çam gibi iğne yapraklı bir ağaç cinsidir. Fakat kozalaklıların bir cinsi olan çamın; fıstıkçamı, sahilçamı, veymutçamı, kızılçam, karaçam, sarıçam gibi nevileri vardır. Bu türlüler İstanbul topraklarını süsler. Adalardaki ağaç kızılçam'dır. Açıkta bulunan sahilçamlarının tepesi bilhassa yaşlandıkları vakit şemsiye gibi yayğın bir hal alır, çok uzaklardan kendini tanıtır. Böyle çamlardan biri Boğaziçinde Arnavutköyündeki bir sırtta görünmektedir.

Fıstık çamlarının kozalakları büyük olup, kozalağı teşkil eden pullar altında «çamfıstığı» dediğimiz tohum bulunur. Kabuğu çok sert olan bu tohum kırılınca yumuşak, yağlı ve lezzetli içi çıkar; irmik helvası, kuzu dolması gibi Türk mutfağının şöhretli tatlı ve yemeklerinin içine de tad çeşnisi olarak konur.

Çam havasının, Çamsakızının göğüs hastalıklarına iyi gelmesi dolayısı ile hastahâne, prevantoryom, sanatoryom gibi tedâvi yerlerinin çamlıklarda yapılması âdet olmuştur. Bu bakımlardan çamı korumak, yetiştirmek için hekimler de ormancılar ve ziraatcılar kadar ilgi gösterir. Fakat «noel ağacı» bid'ati dolayısiyle çamlara kıyıldığı gibi, Ada çamlarına da çamkesen böcekleri büyük zarar vermektedir.

Çamın kerestesi, sakızı (reçinesi), kabuğu, çırası çok işe yaradığı gibi estetik güzelliği, havayı saflaştırması da ayrı bir değeridir. Eski edebiyatımızda çama sanavber, fıstık gibi adlar da verilirdi. Bu günkü, dünkü neslin edebiyatında, şiirinde, müziğinde çam, çamlıca, ada çamları geniş yer tutar.

Burada çamla ilgili bir kaç folklor malzemesini İstanbul'un ve Türk halkının fikir ve duygu ürünü olarak sunuyoruz:

Atasözlerimizde Çam :

Çam sakızı çoban armağanı.
Zayıf çamın kozalağı çok olur.
Bir dalda bir budak, bir çamda bir kozak.
Çam budağı ile güzeldir.
Çam ağacından ağıl, el oğlundan oğul olmaz.
Çam deviren.
Çamın közü olmaz, yalancının sözü olmaz.
Göz değil ya çam budağı.
Ardıç kadı, çam müftü.

Mânilerimizde Çam:

Karşıda sıra çamlar
Akar sakızı damlar
Evli gider evine
Bekâr nerde akşamlar.

*

Çamlarda meşelerde
Kolanya şişelerde
Herkes almış yârini
Ben kaldım köşelerde.

*

Dala çıkma çama çık
Buğdaylar kara kılçık
Kız bana geleceksen
Terliğinde yola çık.

*

Evleri çam altında
Yatağı dam altında
Varıp koynuna girsem
Gecenin gam altında.

Kerim YUND

ÇAM (Hârun) — Fabrikatör, iş adamı; Edirnekapu dışında Şehidlik arkasında Topcular - Râmi caddesinde «Hârun Çam Kollektif Şirketi Zirâî ve Sınaî Makinalar İmal ve İhrac Fabrikası» nın kurucusu; 1910 da İstanbulda doğdu, babası Hüseyin Hüsnü efendi, annesi Ayşe hanımdır. İlk tahsilini Vâlide Saliha Sultan Nümûne mektebinde yapdı; Beşiktaş Şark İdadisinde talebe iken, herhalde âilevi durum icâbı olacak, 1924 de ondört yaşında iken tahsili terk ederek Kalafat Yerinde bir atölyeye çırak olarak girdi, dört yıl o atölyede çalışdı, henüz 18 yaşında iken birinci sınıf usta olarak bir Fransız şirketi tarafından tâmir edilen Yavuz zırlısının büyük tâmir işinde çalışan işciler arasında bulundu. Üç yıl Rıhtım Şirketinde atölye ustalığı yapdı; değerli bir sanatkâr olarak işini büyüttü, yirmi yıl içinde yapdığı makina ve tesisler şunlardır: Trakya ve Anadolunun muhtelif yerlerinde 180 aded yağhâne, 135 aded muhtelif kapasitede bakır levha fabrikası, İktisâdî ve Sınaî T.A.Ş. adına Demir Çekme, Tel çekme ve Çivi Fabrikası ve bunun emsâli daha üç müessese, Vinileks Tesisleri (takriben 3000 den fazla çeşitli makina). 1940-1960 arasında Ticaret Odası ve Sanâyi Odası meslek komitesi başkanlığı yaptı. Galata Gençler Spor Kulübü üyesidir; boks, güreş ve yüzme spporlarını sever. Evli (zevcesi Müeyyed Hanım) ve beş evlâd babasıdır. (Rıza, doğumu 1937; İsmail, doğumu 1938; Metin; doğumu 1939; Nevin, doğumu 1941; Nesin, doğumu 1945).

Bibl. : Kim Kimdir Ansiklopedisi.

ÇAMAŞIR — Farsca «câmeşur» dan türkçeleşdirilmiş isim: kirlendikce yıkanan giyim eşyâsı; don, gömlek, mintan, zıbın, entâri, çorab, mendil, çevre.

Çarşı hamamlarında müşteriye çıkarılan havlu, çevre, peşkir, peştemallara da çamaşır denilir ;ev hayatında ise bu eşyaya «hamam takımı» adı verilir.

Çamaşır yıkamak için içinde su ve çamaşır kazana «Çamaşır kazanı»; içinde çamaşır yıkanan tekne ve leğenlere «Çamaşır Teknesi», «Çamaşır Leğeni», yıkanmış temiz çamaşırların kurutulmak için asılıp serildiği iple-

re «Çamaşır ipi», ipe serilmiş çamaşırın yere düşüp kirlenmemesi için kullanılan mandallara «Çamaşır mandalı», çamaşırı yıkayana «Çamaşırcı», çamaşır yıkanan yere «Çamaşırhâne», «Çamaşırlık» denilir.

Hamamlarda yıkanmış ıslak çamaşırlar (peştemal ve havlular) kısmen hamam damında gerilen iplere asılarak kurutulur ise de, asıl kurutma tertibâtı içerde bulunur, gaayet büyük mangallara külhandan ateş alınıp doldurulur ve üstüne tahta çubuklardan yapılmış «kafes» denilen bir çatkı konulur, peştemal ve havlular bu kafes üstüne serilerek kurutulur ki, hamamlardan çıkan yangınlar, hemen dâimâ gece hamam kapandıktan sonra çamaşır kurutulur iken bu işe memur hamam uşağının dikkatsizliği yüzünden çamaşırların ve dolayısı ile kafesin tutuşması ile çıkar (B.: Hamam).

İçinde çamaşır suyu ısıtılan ve lüzumunda çamaşır da kaynatılan çamaşır kazanlarında asla yemek pişirilmez (Eski büyük konak hayatında, kışlalarda, yatılı mekleblerde, hastahânelerde).

Eski konak hayatında, kibar hayatında halayık ve câriyelerden biri veyâ bir kaçı sûreti mahsûsada çamaşır yıkamakla vazifelendirilmiş bulunurdu (B.: Çamaşırcı). Büyük şehir İstanbul'da kesif bir bekâr tabakası yaşadığı için tescil edilmiş, gediğe bağlanmış çamaşırcılar, ve onların işletdiği çamaşırhâneler var idi ki «Bekâr Çamaşırcıları» diye anılırlardı (B.: Çamaşırcı).

Eski kibar, konak hayatında «dış halkı» denilen arabacı, seyis, bağçıvan, yanaşma, aşçı, yamak, külhancı, ayvaz, uşak takımına yılda iki bayram birer boğça içinde don, gömlek, çorab ve çevreden mürekkeb çamaşır verilirdi; ve bu çamaşırlar hazırlanır iken meselâ arabacıya verilecek çamaşırın seyise verilecek çamaşırdan azıcık üstün olmasına dikkat edilirdi. Müverrih Peçevili İbrahim Efendi Kanunî Sultan Süleymanın defterdarı İskender Çelebi'nin zengin kibar hayatını naklederken: «Kulları için her sene Trabzon'dan bir gemi yükü bez gelirmiş de yine don ve gömleklerine kifâyet etmez, tamamlanmak için İstanbul'da çarşıdan da ayrıca bez alınırmış» diyor.

Horanda takımından gayrı bir devletlinin mahremi, nedîmi olmuş kimselere, bunların arasında da edîb, zarîf, mahbub genclere bayramlarda pek mükellef çamaşır boğçaları donatılıp yollanırdı. Son yeniçerilerden kalender meşreb bir halk şâiri olan Çardak Kolluğu çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağa (B.: Çardak Kolluğu) Vasfi Bey isminde, çok zengin bir mirasyedinin hayatını bir destan ile anlatırken Osman adındaki mahbub nedîmine gönderdiği bir çamaşır boğçasını şöyle târif ediyor:

Donandı bayramda hamam boğçası
Donunun som sırma uçkur paçası
Sadef nâlininin altun nalçası
Bir atlas kisede çıkma akçası

Bürüncük çamaşır ipek peştemal
Sırmalı havlular, çevre destimal
İnce nârin bele bir Lahûrî şal
Çorab gömlek unutmadı bir hilâl

Meşhur Tayyarzâde Hikâyesinde de bir bayram çamaşırı boğçası hikâyenin en önemli trüklerinden birini teşkil eder. Dördüncü Sultan Murad zamanında İstanbul zenginlerinden Gümrükcü Hüseyin Efendi mâlûmâtı, zarâfeti ve aşırı güzelliği ile meşhur Tayyarzâde Mehmed Ağa adında bir genci ricâ ve minnet ile nedîm olarak himeztine alır, fakat bir bayram arifesinde Tayyarzâde için hazırlanmış olan çamaşır boğçasını kâhyanın odasından kendi boğçası zannı ile uşaklardan biri alıp gider, o uşağın boğçası da gaflet eseri Tayyarzâdenin evine gönderilir; içinden çıkan uşak çamaşırı şunlardır: «Alaca mintan, kıl potur, ince yelken bezinden iki don, iki gömlek, iki çift kaba yün çorab.. bir de keçe külâh..»

İstanbul halkı ağzında çamaşır üzerine mecâzî deyimler vardır; açığa vurulması yüz kızartıcı haller, işler, mâcerâlar için «Kirli çamaşır» denilir; meselâ birbirinin gizli kalmış rezâlet ve ayıpları açıklayanlar hakkında: «Bütün kirli çamaşırlarını ortaya dökdüler» denilir.

Kirli çamaşırı olmaz civanın
Bacın vermek ayıb mı hüsnü anın?

Hiç bir kötü işin, hâlin, mâcerânın gizli kalamıyacağını ifâde yolunda darbı meseldir:

«Kırmızı çamaşır, yeni görünmez ise yakası görünür..».

ÇAMAŞIRCI — Eskiden İstanbul'da büyük konak hayatında çamaşırı bu iş ile vazifelendirilmiş câriye ve halayıklar, bunların

arasında da bilhassa zencî halayıklar yıkardı; hattâ orta halli bir âilenin bile çamaşır yıkayacak bir halayığı bulunurdu. Bâzan da bir gündelik karşılığı evlerde çamaşır yıkamayı iş edinmiş ayak takımından çamaşırcı kadınlar istihdâm dilirdi.

Şirin fıkradır: Efendinin temiz çamaşırları dâimâ ağır ağır kir kokarmış ve karısına:

— Yeni arab halayık iyi çamaşır yıkayamıyor.. Temiz diye sırtıma giydiğim şeyler kir kokuyor!.. diye şikâyet edermiş.

Hanım ise kendi giydiklerini koklar:

— Efendi.. yanlışın var.. Misk gibi!.. dermiş.

Bir gün zenci halayık çamaşır yıkarken hanım habersizce gelmiş, arkadan seyretmiş.

Halayık Efendinin donunu gömleğini tekneye koyup: «Ağam can!.. Ağam can!..» diye kirli çamaşırları bir kaç defa okşamış, sonra sudan çıkarıp, sıkmış ve temizlendi diye temiz sepedine atmış. Sonra hanımın çamaşırlarını almış, ve: «Hanım afacan.. Hanım afacan!..» diyerek var kuvveti ile çitilemeye başlamış!..

Birinci Cihan Harbinden sonra orta halli âilelerin kadınları ve yetişkin kızları evin çamaşırını kendileri yıkar oldular.

Zamanımızda çamaşır makinaları gün günden yayılmaktadır ve toplum hayatından mâişetini çamaşırcılıkla temin eden «çamaşırcı kadın» tipini kaldırmaktadır.

Büyük şehir İstanbul'da kadimden beri çok kalabalık bekâr tâifesi yaşaya gelmektedir. Bekâr çamaşırcılığı da İstanbul'da kadimden beri mühim iş konusu olmuş; çoğu kadın olmak üzere bekâr çamaşırcıları İstanbul esnafı arasında bir nizama bağlanmışdır. Bekâr çamaşırhâneleri, çamaşır bırakma, çamaşır alma bahânesi ile bekâr tâifesinin rahatca girip çıkabildiği yerler olduğundan, çamaşırcı kadınlar da şehrin en aşağı tabakasına mensub oldukları için, o çamaşırhâneler fuhuş icrâsına çok müsâid yerler olmuşdur; bundan ötürü İstanbul zâbıtası bekâr çamaşırcıları ve bekâr çamaşırhâneleri üzerinde dikkatli olmaya çalışmışdır. Hicrî 21 zilhicce 978 (milâdî 16 Mayıs 1571) tarihli bir fermanda bekâr çamaşırcısı kadınlar hakkında şu dikkate değer satırlar okunmaktadır:

«İstanbul Kadısına hüküm ki;

«Hâlen İstanbul'da bâzı dükkânlarda çamaşırcı avretler peydâ olmuşdur. Levendlerin o çamaşırcı avretlerin açdıkları dükkânlara gidip fisk ü fesad ile meşgul oldukları haber alındı. Bundan sonra asıl çamaşırcı avretler bekâr çamaşırlarını (evlerinde yıkayarak) çamaşırcı dükkânı açmıyacaklardır.»

Bu fermandaki «asıl çamaşırcı kadınlar» tâbirinden de anlaşılıyor ki, on altıncı asırda bazı uygunsuz kadınlar bekâr çamaşırcılığını perde gibi kullanıp sözde çamaşırcı dükkânı gibi görünen randevu evleri açmışlar ve oralarda nâzenin yosmalarla bekâr uşaklarını, levend tâifesini buluşturmuşlardı.

Gaayet şiddetli emirlere rağmen bekâr çamaşırhâneleri yine açılmış, ve bu çamaşırhâneler yine birer gizli fuhuş yeri olmuşdur. Hattâ bekârlara, levendlere yalnız yosma, kahbe avret değil çamaşırcı uşak kisvesi altında uygunsuz delikanlılar da temin edilmişdir. Bilhassa onsekizinci asır sonları ile on dokuzuncu asır başında, son yeniçerilerin azgınlık devrinde bekâr çamaşırhâneleri birer haşarat yatağı hâlini almış bulunuyordu; öyle ki Bursalı Mazlumzâde Said Ağa adında mirasyedi dilber bir gencin hayatı üzerine yazılmış bir meddah hikâyesinde «ayni ile vâki olmuşdur» denilerek Karaağaç civarında Taşocakları denilen yerde deniz kenarında bir çamaşırhânede geçmiş büyük bir rezâlet nakledilmişdir. Hikâyede: «Sansar Hasan ki veledizinâ şehir oğlanı nâbekâr haramzâde bir kise tütüne sayd eylediği mühmel dilberânı eclâf ve erâzil tâifei bekâran ile cem idüb iyşü işret ve cengi ile Ali Paşa narhı üzere meclisi fisk ü fesad kurduğu dârülnedvei haşarât» diye târif edilen bu çamaşırhânenin bir kese tütüne avlanmış mühmel dilberlerinden Pîrûze Ali adında bir mahbub kız kıyafetine girerek Bursalı zengin mirasyediye bu batakhâne - çamaşırhâneye düşürmüş, orada haytalar tarafından soyulan ve belindeki altın ve mücevher kemeri gasbedilen bîçâre genc kendisini gece denize atarak intihar etmişdir (B.: Said Çelebi, Bursalı Mazlumzâde).

Zamanımızda bekâr çamaşırhâneleri kalmamış gibidir; yerlerini «çamaşır fabrikası» denilen müesseseler almışdır ki bunların en eskisi de 1918 ile 1919 arasında kurulmuş olan İntibah Çamaşır Fabrikasıdır.

Hâlen İstanbul'da sayısı yüz bine yak-

laşan bekâr tâifesinden çoğu kirli çamaşırlarını barındıkları yerlerde kendileri yıkarlar, bir kısmı da kirlilerini Tahtakale, Küçükpazar, Ayvansaray, Fener, Balat, Kumkapı, Samatya gibi semtlerde bekâr çamaşırcısı kadınlara verirler ki onlar da bekâr çamaşırlarını evlerinde yıkamaktadırlar.

Bekâr çamaşırcıları edebiyatımızda da yer almışdır. Aşağıdaki beyit Sürûrî'nin hezliyyatındandır:

Müşterinin çamaşuru alaca anterisin
Urmasun kilîi suya belki boyasın çıkarır.

Asrımız başlarının ünlü aktris - şantöz - dansözlerinden Peruzun râst makaamında bestelenmiş bir «Çamaşırcı Kantosu» vardır:

Pek yorulduk işlemekle
Gelin bâri el ele verip
Yek dil arkadaşlar
Raksedelim biz her bar
Yaşasun dâim çamaşurcular

Bu kantoda kasdedilen çamaşırcıların, o devirde yeni yeni kurulmakda olan hazır çamaşır satan mağazalara kadın çamaşırı diken, ve süsleri yapan terzi ve işlemeci kızlar olduğu da söylenebilir.

Zamanımızda kadın ve erkek çamaşırları, dikim ve satış bakımlarından zengin bir iş konusudur. Fakat «çamaşırcı» denilince hatıra gelen, çamaşır yıkayıcılardır; ve göz önüne gelen de ayak takımından yırtık, pervâsız, yarı erkekleşmiş bir kadındır; «Çamaşırcının oğlu», «Çamaşırcının kızı» gibi şöhretler de genc ve güzel bir delikanlının, genç ve güzel bir kızın kısmet yolu üzerinde sevimsiz ve ciddî bir engeldir.

İkinci Abdülhamid zamanında Beşiktaşda Vişnezâdede oturan bekâr çamaşırcısı Elibayraklı Zehrâ'nın kızı Benli Hürmüz şirin bir aşk mâcerâsının kahramânı olmuşdur (B.: Hürmüz, Benli).

ÇAMAŞIRCI BAŞI — Osmanlı İmparatorlarının sarayında Enderun adı altında toplanmış Zülüflü Ağalar (Saray İç Oğlanları) teşkilâtında Seferli Koğuşu zülüflerinin birinci zâbitinin unvânı (B.: Enderun; Zülüflü Ağalar; Seferli Koğuşu; Topkapusu Sarayı).

Seferli Koğuşunun iç oğlanlarının vâzifesi Pâdişahın çamaşırlarının bakım hizmeti idi. Çamaşırcı Başı Ağa da bu koğuş efrâdının en kıdemlisi idi. Pâdişahın çamaşırları büyük bir itinâ ile ve miskli sabunlarla Seferli Koğuşunun zülüflü ağalar (oğlanları) tarafından yıkanır, saray usûlüne göre dürülüp katlanır, ayrı ayrı boğçalarda (Don boğçası, gömlek boğçası, zıbın boğçası, çorab boğçası, entâri boğçası gibi) sandıklara, dolaplara yerleştirilirdi. Pâdişah hamama girdiğinde Çamaşırcıbaşı bir hamam boğçasına bir takım çamaşır alarak Câmekân sofada, pâdişahın hizmetine amâde olurdu.

Pâdişahlar bahar, yaz ve sonbahar mevsimlerinde sâhilsaray ve sayfiyelerdeki köşklerden birine giderken Çamaşırcıbaşı Ağa koğuşun zâbiti olarak Topkapusu sarayında kalır, seferli koğuşu oğlanlarından padişah ile beraber yazlığa çıkacak oğlanları o seçer ve onlara nezâret etmek üzere sayfiyeye, kendisinden bir rütbe aşağı mevkîde bulunan bir ağayı gönderirdi.

Çamaşır Ağası
(Resim : S. Bozcalı)

Pâdişahın bir kısım çamaşırları da haremde bulunurdu. Haremdeki çamaşırların bakımına memur olan saraylı kalfalardan (câriyelerden) kıdemli bir kız da «Çamaşırcı Usta» unvânını taşırdı (B.: Çamaşırcı Usta).

ÇAMAŞIRCI CAMİİ — Hadikatül Cevâmiin kaydına ve Mühendishânei Berrii Hümâyun talebeleri tarafından yapılmış 1838 tarihli İstanbul Camileri Haritasına göre Şehzâde Camiinin güneyinde ve pek yakınında bir yerde idi; Hadikatül Cevâmi şu mâlûmâtı veriyor: «Şehzâde Camii kurbinde. Aslında düz ayak yapılmış olup bânisi Kanunî Sultan Süleyman devri ulemâsından Hüsameddin Hasan Efendidir; bu zâtın Sultan Selim Hamamı yanında bir de medresesi vardır ki Hamamiye Medresesi denilir, kendi kabri de oradadır, hicrî 962 (milâdî 1554 - 1555) ta-

rihinde vefat etmişdir. 1169 (1756) daki büyük yangında yanmış ve harab olmuş iken Çamaşırcı Hacı Mustafa adında bir hayır sâhibi bu mescidi fevkaanî olarak yeniden yaptırmış, minber de koyarak mescid iken cami olarak ihyâ etmişdir ve Çamaşırcı Mescidi diye şöhret bulmuşdur. Mahallesi yokdur».

Zamanımızda yerini, hattâ küçücük bir izini dahi tesbit edemedik. Semtin doğma büyüme sâkinlerinden Şehzâdebaşı yemişçisi Süleyman Tuğlu: «Belediye Saray civârında dört basamak merdivenle çıkılır, kiremit örtülü, kâgir, ve avlusunda şadırvanı olan bir cami vardı, 1952 yıllarında istimlâk edildi, adını bilemiyorum» demiş ise de biz bu zâtın Hoşkadem Camiini hatırlamış olacağını tahmin ediyoruz; zîrâ Çamaşırcı Camii, yukarda bahsettiğimiz haritada Hoşkadem Camii ile hemen yanyana gibi yakın gösterilmişdir, 1948 de aramış ve bulamamışdık; Birinci Cihan Harbinden evvel yıkılmış olacağı tahmin edilebilir. (1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAMAŞIRCI CİVANI — Kalender meşreb şâirler tarafından «Şehrengiz» adı verilen manzum risâlelerle medhedilen esnaf güzelleri arasında çamaşırcı civanlarına da rastlanır; şehrengiz yollu yazılmış ve «Hûbannâmei Nevedâ »adını taşıyan manzum mecmuada çamaşırcı civanı şu üç beyit ile övülmüşdür:

Çamaşırcıların kanundur hepsi
Mürâhik civandır diyar bikesi
Zîrâ ustaları dâim avrettir
İstihdâma tâze uşak âdettir
Soyunmuş dökünmüş tekne başında
Su nerkisi misâl onbeş yaşında

ÇAMAŞIRCILAR SOKAĞI — Eminönü Merkez nâhiyesinin Tahtakale Mahallesinde, Tahtakale Caddesi ile Hasırcılar Sokağı arasında uzanır; Tahtakale Karakol Sokağı ve Kahveciler Çeşmesi Sokağı ile kavuşakları vardır.

Hasırcılar Caddesi tarafından gelindiğine göre, ince tuğladan örülmüş tonoz kemerli bir geçid olarak başlar, bu tonozun Bizans devrinden kaldığı söylenir. Dar bir yol olup kabataş döşelidir. Kemerin iki kenarında birer hazır ayakkabıcı ve bavulcu vardır. Sokağın geri kalan kısmında da 3 kapalı dükkân, 1 kunduracı, 1 uncu, 2 lokanta, 2 kırtasiyeci, 1 tornacı, 1 demir hırdavatcı, 1 kahvehâne ve 1 büfe vardır; kapu numaraları 1-17 ve 2-18 dir.

Kahvehânenin içine masa futbolu denilen oyun âletleri konmuş ve kahvehâneye de onlarla oynayan çocuklar dolmuş, bir acâib manzara idi; kahvehânenin asıl müşterileri de iskemlelerle aslında dar olan sokağa taşmış bulunuyordu (Eylül 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAMAŞIRCI USTA — Osmanlı İmparatorları sarayı hareminde pâdişah hizmetindeki câriyelerden (saraylı kalfalardan) kidemli bir kızın unvânı; emrindeki câriyelerle pâdişahın çamaşırlarının bakımına nezâret ederdi. Pâdişah haremdeki hünkâr hamamına girdiği zaman, soyunmasına, yıkandıktan sonra giydirilmesine keza bu çamaşırcı usta bakardı. (B.: Çamaşırcı başı).

ÇAMAŞIRCIYAN (Ohannes Başpiskopos) — İstanbul Ermeni patriklerinden; 1757 de İstanbul'da veya Bayburt'da doğmuş ve 26 Temmuz 1817 de Üsküdar'da vefat etmiştir. Patrik Kağızmanlı Zakarya Başpiskopos'un (1719 - 1799) talebelerindendir.

Tahsilini, Patrik Nalyan tarafından Patrikhane nezdinde açılan mektepte yapmıştır. Patrik olmadan önce, Balat'da ikamet etmiştir.

Önce 19 Mayıs 1800 den 19 Ekim 1801 tarihine kadar, ikinci defa da, 3 Aralık 1802 den 1 Eylül 1813 tarihine kadar iki defa patriklik makamında bulunmuştur. Patrikliği esnasında İstanbul'da yedi kilise yeniden inşa edilmiştir. 1813 de şişmanlığı sebebiyle dûçar olduğu hastalık dolayısı ile istifa etmek zorunda kalmıştır. Zamanında neşredilen ermenice eserler belâgatli bir vâiz olduğunu kaydedip ondan sitayişle bahsetmektedirler.

1807 de İngiliz donanması İstanbul sularına girip Heybeliada önünde demirliyerek şehri tehdit ettiği günlerde Marmara kıyısı boyunca yapılan tahkimatda ermeniler de cansipârâne çalışmışdı. Bu arada Patrik Çamaşırcıyan bile bir amele gibi toprak taşımışdı. Sultan Selim uzaktan kendisini görünce, bu muhterem ihtiyarın kim olduğunu sormuş ve Ermenilerin Patriği olduğunu öğrenince, kendisinin çalışmamasını istemiş ve bu fedakârlığından dolayı ona samur bir kürk vermişdi. Tarihçi Avedis Berberyan'ın kay-

dettiği bu hâdise, mezartaşı kitabesinin 16, 17 ve 18 inci mısralarında da kaydedilmişdir.

Ohannes Başpiskopos istifa ettikten sonra Üsküdar'da, Yenimahalle'de bulunan Kudüs Ermeni Patrikhanesinin misafirhanesine çekilmiştir. Burada, müstakbel tarihçi Avedis Berberyanı yanına alarak, ona, zamanının tarihini yazmasını emretmiş ve bu meyanda iki sandık muhtelif vesikayı da onun emrine vermiştir. Tarihinin bitarafane yazılması için de hususî telkinde bulunmuştur.

Patrik Çamaşırcıyan Bağlarbaşı Ermeni Mezarığında medfun olup üzerinde muazzam bir kabirtaşı mevcuttur. Kitabesi manzumdur ve 22 mısradan ibarettir.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇAMAY (Rüchan) — Sahnede ve radyoda alafranga şarkıları ile şöhret yapmış, ayrıca zarâfeti ile de tanınmış sanatkâr kadın; ünlü film prodüktörlerinden ve rejisör Turgud Demirağ'ın zevcesi (B.: Demirağ, Turgud).

ÇAMBEL (Hasan Cemil) — Aşağıdaki hal tercemesini İbrahim Alâeddin Gövsa'nın «Türk Meşhurları» isimli ansiklopedisinden alıyoruz: «Telif eserleri ve tercümeleri ile tanınmış fikir adamlarımızdan. Mehmed Şükrü Bey ile Behiye Hanımın oğlu olub 1879 da İstanbul'da doğdu; Harbiyeden erkânıharb yüzbaşılığı ile çıkdıkdan ve askerî vazifelerde, ataşemiliterliklerde bulunduktan sonra kurmay albay iken emekliye ayrılmış, Büyük Millet Meclisinin üçüncü devresi içinde bir ara seçimde Bolu Millet Vekilliğine seçilmişdir; (ve uzun zaman Millet Meclisinde kalmışdır). Türk Tarih Kurumu Reisliğinde bulunmuşdur. Kitap şeklinde neşredilmiş eserleri şunlardır: Jupiter; Yeni Ruh; İstanbul'un Fethi; Aysel yahud Bataklı Damın Kızı (Selma Lagrelâf'den adapte; Muhsin Ertuğrul tarafından filme çekildi); Kan = Canca (Schlieffen'den tercüme); Fichte'nin Alman Milletine Hitabeleri (Bir kısmı); Çiçero'nun Nutukları; İfigenie Tanris'te (Goethe'den); Haydudlar (Schiller'den); Alman ruh tarihine dâir tedkikler (Dilthey'den); Şairler ve Kahramanlar (Gundolf'dan); Napoleon Bonaparte (Gundolf'dan); Nietsche (Stephan Zweig'den); Salome (Oscar Wilde'dan)» (İ. Alâeddin Gövsa, Türk Meşhurları).

H. C. Çambel
(Resim : S. Bozcalı)

Hasan Cemil Çambel'in son yılları hakkında bilgi edinilemedi.

ÇAMFISTIĞI SOKAĞI — Emirgânda'dır; 1934 Belediye Şehir Rehberinde (pafta 22) isimsiz bir yol yerinde Tan Sokağı ile Sezâibey Sokağı arasında gösterilmişdir; Zarif Sokağı ile kavuşağı vardır, Şirin Sokağı ile de dört yol ağzı yaparak kesişir; bir araba geçebilecek genişlikde, paket taşı döşeli bir yol olup Şirin Sokağına bir meyil ile inerek kavuşur; Şirin Sokağı dört yol ağzında serâpâ mermer kaplı kitâbesiz bir çeşme vardır (1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAMİÇ AĞA (Bitlisli Ali) — İstanbul'da 1883 den 1959 yılına kadar fâsılalarla yetmiş altı sene kahvecilik yapmış bu İstanbul Ansiklopedisinin baştâcı dostlarından ve kalem arkadaşlarından asırdîde büyük halk şâiri; on yedinci asırda Bitlis'de hanlık yapmış kadim bir hânedânın cemal âşıkı rind evlâdı, basit bir kahveci hüviyeti altında zengin kültür sâhibi; kendi kalemi ile tesbit edilmiş hal tercemesi şudur:

«Müdevvini Reşad Ekrem Bey oğlumuzun bu fakir ve hakir, günahları boyundan aşkın Çamiç'e muhabbet ve itimadları üzerine işbu İstanbul Ansiklopedisine karınca kararınca hizmetimiz olmuşdur; ömrümüz vefâ ettikçe ve gözümüz görüp elimiz kalem tutdukca bundan böyle de «Bâki kalan şu kubbede bir hoş sadâ imiş» diyerek Cenâbı Zülcelâlin lûtuf ve ihsan buyurdukları ömrümüz boyunca İstanbul şehri ahvâlinden bildiklerimizi yazmak nasib olur.

«Galata'da kahve ocağını tuttuğum han 1959 senesinde istimlâk edilip işsiz kaldığımda çırağım Tophâneli Bilâl ile iki sene kadar Zeyrek semtinde hemşehrimiz Hacı Ziyâeddin Ağanın hânesinde misâfir olarak kaldım, münâsib eski bir han köşesinde bir kahve ocağı aradım bulamadım. 1961 senesinde yü-

rek sıla ile sızladı, onsekiz seneden fazla olmuş idi ki vilâyetimizi görmemişdik:

Dahi ben şahbâzı aşk olalı bir tezrev şikâr aldım

diyerek çığarım Tophâneli Bilâl ile İstanbuldaki yârâna vedâ edip Bitlis yollarına düşdük ve o topraklara varıp hasret ile yüz göz sürdüm; ama diler idim ki şu âhir ömrümüzde İstanbul'u görmek yine nasib olsun ve bu koca kütük Ali Çamiç Karacaahmed Sevistânında son durağını bulsun, bu vasiyete âmin.

«İşte efendim Tophâneli Bilâl ile Bitlis'de İstanbul'u özler iken Koçu Bey oğlumuzdan aldığımız muhabbetli mektubda İstanbul Ansiklopedisine derc edilmek üzere hal tercememizin istendiğini okuyunca ne yalan söyliyeyim ki sevincimden ağladım. Bunca günahlarım ile anılır isem işte orada anılacağım dedim. Hayâtımın asıl mânâsı büyük şâirimiz Bakî'nin şu beytindedir:

Can lâ'lin eyler arzû yâr içmek ister kaanımı
Yâ Rab ne vâdidir bu kim can teşne cânan teşnedir

«Yukarda beyan ettiğim vechile Bitlisliyim. Pederim Bihzad Mustafa Ağadan yâdigâr mushafı şerîfin cild kapağı içinde onun hattı desti ile tarihi tevellüdüm 15 receb 1281 (milâdî takvim ile 20 Temmuz 1864) olarak kaydedilmişdir. Nüfus cüzdanımdaki tevellüd tarihim ise 1297 (1880) olup yanlışdır, zîrâ pederimin 1298 tarihli ve bana hitâben Bitlisden gönderilmiş bir mektub vardır ki ben o tarihde İstanbulda Tersânede Havuz Mandacıları bölüğünde nefer idim, onyedi yaşlarında bir genc irisi idim, İstanbula ilk gelişimdir. Memleketde kıtlık olmuş, benden üç dört yaş kadar büyük olan dayım Nezir Ağa ile beraber İstanbula gelmiş, elimizdeki bir tavsiye mektubu ile akrabâmızdan Tersânede Manda Ağası Dilâver Ağaya gitmiştik (B.: Manda Ağası), o da Nezir ile beni kendi bölüğüne asker yazmışdı; peder merhum o mektubunda bana: «İstanbulda tulumbacılık gaayet revacdadır, sen tulumbacı olma, olur isen hakkımı helâl etmem» diye nasihat etmişdir.

Bitlisli Ali Çamiç Ağa ve İnebolulu Mustafa
(Resim : Sabiha Bozcalı)

«Ana tarafından şerecemiz gaayet mazbut olub o tarafdan ulu ceddim Bitlis Hanı meşhur Abdal Handır (Abdal Hanın Van Vâlisi Melek Ahmed Paşa tarafından hanlıkdan düşürülmesi tarihi 1654 - 1655 arasındadır); Abaza Melek Ahmed Paşa denilen gaddar vezirin hânedânımız servetine göz koyarak Bitlis Hanı Abdal Han devlete âsî oldu bühtanı ile deryâ misâli asker ile gelip hazînemizi nasıl yağmaladığı Evliyâ Çelebi Tarihinin (Seyahatnâme-

sinin) dördüncü cildinde mufassalan hikâye' edilmişdir.

Şeceremiz mazbut kadim hânedan
Ulu ceddim olmuş koca Abdal Han
Âlim ü şâir hem hezarfen kişi
Vefâtında aşmış yaşı yetmişi
Ziyâüddin Beydir ekber evlâdı
Anın oğlunun da Haydar Bey adı
Ziyâüddin olmuş hüsn ile mümtâz
Haydar Bey cündiler serveri şehbaz
Haydar Beyin oğlu dokuz neferdir
O beylerden ceddim Kara Câferdir

«Akreb etmez akrabânın akrabâya ettiğin demişler, bu dokuz kardeş hanlık dâvâsında bir birin yemişlerdir. Kara Câfer Beyi bir gece Han Bağı denilen bağçesinde işret meclisi kurub köçek oynatır iken iki küçük kardeşleri Sefâüddin ve Seyfeddin tarafından basılıp idam olunmuşdur. Kara Câferin oğlu Saçlı Muzaffer Bey de bir kaç sene sonra amıcaları Sefâüddin ile Seyfüddini basıp idam etmişdir. Saçlı Muzaffer Beyin oğlu Hacı Mustafa farîzai haccı edâdan sonra hanlık dâvâsından geçip nakşî tarîkinde derviş olmuşdur. Onun iki oğlu olup biri Şeyh Hasan ve biri Haydar Beydir. Haydar Bey sarac olmuşdur, işte bu Sarac Haydar Beyin kızı Satı vâlidem merhumedir ki zevci yine sarac esnafından Bihzad Mustafa Ağadır. Bihzad Mustafa Ağanın pederi Koca Diyab Ağa için dağ adamı şakî idi derlerdi; öyle ki bir Van paşasının kervanını vurup o kervandan çıkardığı paşanın kızı Sâfinaz Hanım nâmında perîpeyker İstanbullu bir kızı helâlinden sîneye çekip işte Bihzad Mustafa Ağa, yâni pederim o İstanbullu hanımın oğludur.

«Bu fakir onaltı onyedi yaşlarıma kadar âvâre dolaşdım, babamın sanatı olan saraclığa heves etmedim, maarife hevesim vardı, fakat mektebe de gitmedim, hoca görmeden kendi aşkım, şevkimle okudum. Başımda kavak yelleri eserdi, zannım gençliği şekâvetde geçmiş dedem Diyab Ağanın havâsında idim, atlanıp kırlarda dolaşırdım. Pederim Bihzad Ağanın şâirliği vardı, ben de bir dilrübâ çehre gördüğümde kendimi hüzün ve melâle kaptırır, kırlarda o güzelin hayâli ile dolaşır, ona hitâben şiirler söyleyip gizli gizli ağlardım. Bunun âşıklık hâli, cezbesi olduğunu sonra öğrendim, ve o âşıklık ile başıma ömrüm boyunca nice dertler ördüm. Memleketde kıtlık oldu, dayım İstanbula niyet ettiğinde ben de peşine takıldım, ve yukarıda arz ettiğim gibi, Tersânede Mandacılar Bölüğünde asker olduk. İki sene kadar tersâne forması giydim, on dokuz yirmi yaşlarında idim elimden bir kazâ çıkdı, Tersâne Sibyan Taburundan bıçkın meşreb bir çocuğu sekri hâl ile cerh ettim, üç sene pranga bend yattm, zındandan çıkdığımda dayımın delâleti ile Uzun Çarşıda Silâhdar Hanında kahve ocağını tuttum, işte bu suretle kahveciliğe başladığım tarih hicrî 1301 senesidir (1883-1884); o tarihden 1959 senesine kadar tam yetmiş beş sene İstanbul şehrinde kahvecilik yapdım; hanlarda kahve ocakları tutup işlettim, mesîrelerde kır kahveleri kurdum, arada bir kaç sefer sılaya gittim, seyahat özleyip Anadoluda, Rumelinde dolaşdım, hiç evlenmedim, yanımda dâimâ bir hoş çehre çırağım oldu, İstanbul şehrinden ayrılıp ve gezip tozup döndüğümde yine bir hakvehâne işlettim:

Bitlisden kopmuşum Çamiç unvânım
Güzeller medhiyle doldu dîvânım
Şunun kaşı dedik bunun gözleri
Şol dilberin dahi şirin sözleri
Çekip âguuşuma bile şûhi şeni
Sefinei aşka açdım yelkeni
Eyyâmım geçmedi bir gül gonçesiz
Gönül oğruları çakırpençesiz
Kimi gümüş topuk kimi altınbaş
Kimi sırma perçem kimi sarmurkaş
Benli gamzelisi kudret sürmeli
Koruyup besledim ben bir güzeli
Yıllar yılı boyu konakda yolda
Dâimâ şâhinim bulundu kolda
Kahvemi içdim hep tâze elinden
Sazıma tel çekdim zülüf telinden
İffetü ismete çalmadım kara
Olmadım mülevves pis.....
Yok alış verişim fisk ile şerde
Hesaba hazırım Rûzi Mahşerde
Tamâşâyi hüsün rûha gıdâdır
Medhü senâlarım nakşi Hüdâdır.

«Yetmişbeş senelik kahveciliğimde hizmetimde bulunmuş nevcivan çıraklarım otuz nefer genclerdir; çırak tutar iken dâimâ taşradan gelmiş garib ve bîkes aradım, onları şehir eşkiyâsı hayta ve hezele gürûhu pençesine düşmekden koruyup kanadım altına aldım. Mücerred olduğum için yetmişbeş yıl han odalarında, yazın kır kahvesi kurduğumda çardaklarda yattım, o sâdık çocuklar yatağımı serdilr, yemeğimi pişirdiler, çamaşırımı yıkadılar, himâyem hakkını kat kat ödediler; hizmetleri sırası ile isimleri şunlardır:

Bursalı Dilâver, Bulgaryalı İbrahim,

Tekirdağlı İbrahim, Rizeli Lâz Mustafa, Gümülcineli İsmail, Debreli Arnavud Sinan, Susurluklu Mehmed, Vanlı Hasan, Merdivenköylü Tevfik, Kazdağlı Ahmed, Nevrekoplu Mustafa, Sivaslı Ali, Bodrumlu Ali, Kandıralı Bekir, Hayrabolulu Yahya, Kocamustafapaşalı Seyfullah, Hopalı Harun, Viranşehirli Zülfikar, Kartallı Ömer, Almanyalı Hans (Hidâyet), Matlı Arnavud Mehmed, İnebolulu Mustafa, Paşamandıralı Mahmud, Şileli Mehmed, Acem Firuz, İvrindili Yakub, Ilgazlı Ârif, Edirneli Yusuf, Tavşancıllı Cemil, Tophâneli Bilâl.

Tahmisi derûnumda kavurdum tâze
Ciğerim dânesin bir kahvefürûşi nâze

diyerek bu otuz nefer çıraklarımın ahvâlini ve şeklü şemâlini manzum bir risâlede beyan eyledim (B.: Kahve). Bu otuz genceden yalnız ikisi adam olmadı, Debreli Sinan ile Hopalı Harun haytalığa heves ettiler. Alman çırağımın mâcerası da şudur: Avusturya sancağı çeker Lloyd Vapur Kumpanyasının vapurlarından Triyeste isimli vapurda tayfa yamağı imiş, aslında ise gemiye İstanbula firar kasdı ile binmiş, o zaman Galatada Topcular Caddesinde Uzun Kahve denilir bir kahvehânem vardı, gece geç vakit kapamak üzereydik ki onaltı yaşlarında uzun boylu mürahik bir oğlan olan Hans geldi, iki ellerime yapışıp öpmeğe ve ağlamaya başladı, almanca söylediklerinden bir şey anlamadım ama, o gece peykede yatırdım, ertesi sabah çırağım Kartallı Ömeri yârânımdan olub Fındıklıda oturur ve Almanyada tahsil etmiş Binbaşı Refik Beye yolladım, Refik Bey geldi, oğlanın derdini öğrendik, Hans dini mübini islâmı kabul aşkında olduğunu beyân eyledi, Avusturya Sefârethânesinin adamları, bizim zabtiye Galatayı didik didik ederek aradılar, Hansı bulamadılar, bir ay sakladım, çocuğu sünnet ettirdim, bir sene bana çıraklık yapdı, türkçe öğrendi, sonra Tersânede Haddehâneye kaydettirdim. Bu vak'a meşrutiyetin ilânından iki üç sene kadar evveldir. Çıraklarımın içinde hiç unutamıyacağım İnebolulu Mustafadır, 1313 de (1895-1896) Nuriosmâniyede Sofcular Hanında kahve ocağı işlettiğim zaman çırağım idi, ondan gördüğüm sadâkat ve hizmeti otuz nefer çıraklarımın hiç birinden görmedim, hâlen hizmetimde olan Bilâl müstesnâ. Bir cuma günü mezkûr handaki odamızda oturur idik, Mustafa hastaca idi, meğer ince hastalıkmış, yatağa düşdü ve tez veremi olup uçdu gitti. Odamıza o zamanın meşhur fotoğrafcılarından Sebah ve Joaillier'in adamları geldiler, beraberce resmimizi çekdiler, ne maksadla resim almışlardır, bilemem, fakat çocuk pek az sonra yatağa düşdü, ve bir daha kalkmadı:

Felek zâlim Felek feryâd elinden
Korur iken onu seher yelinden
Mustafamı tutup zülüf telinden
Kıyamadan nasıl çaldın toprağa

«Kabri Savaklar Çeşmesi civârında Hirâmi Ahmed Paşa Camii ardındadır, kabri kitâbesi şudur:

Âh minelmevt

Beni kıl magfiret ey Rabbi Yezdan
Be hakkı arşı âzam nûri Kur'an
Gelip kabrim ziyâret iden ihvan
İdeler rûhime bir Fâtiha ihsan

Nuriosmâniyede Sofcular Hanı kahvecisi Bitlisi Ali Çamiç Ağanın sevgili çırağı olup henüz ondokuz yaşında bir tâze civan mehlikaa iken ecel şerbetini nûş eyliyen İnebolulu bikes Mustafa Ağanın ruhi için elfatihâ, sene 1315 (1897-1898).

«Ömrümüz boyunca sâir gördüklerimizi, bildiklerimizi İstanbul Ansiplopedisine yazdık yazdık verdik, bundan sonra da yazmak nasib olsun. İşte efendim bu tercemei hal evrakını yazar iken Bilâl ile beraber yol hazırlığına başladık, niyetimiz tekrar İstanbula düşmekdir.

Karacaahmedin servistânından
Aldım İstanbulun güzel kokusun
Dileğim her sabah gelip bir dilber
Bu Âşık Aliye Kur'an okusun
Olmasa kabrimde bir taş da ne gam
Toprağım çiğneyüp ayağın kosun

«Çamiç'in ne mânâ olduğu da sorulmuşdur, zan ederim lugatlarda vardır, bu kelime dilimize ermeniceden geçmiş olup kuru üzüm mânâsınadır. Soyumuzda ilk defa Çamiç lâkabını taşıyan pederim Bihzad Mustafa Ağa merhumdur. Bu fakir türkce ve kürdceden başka arabca, farsca, ermenice rumca bilirim.»

ÇAMİÇ (Hakkı) — Bu ansiklopedinin yazı âilesinden seçkin halk şâiri Bitlisli Ali Çamiş Ağanın dayısının torunu bir serserî olup 1943 - 1945 arasında 17 - 18 yaşlarında iken Ali Çamiş Ağa tarafından şu manzûme ile hicvedilmişdir:

Üstünde ne hoca, ne usta hakkı
Yüz karamız oldu dayımın Hakkı

Henüz onbeşinde belinde kama
Akran emsâlinde yok iken çakı

Kaldırım deper de yalın ayakla
Her akşam devirir bir şişe rakı

Perçemli zülüflü fiyaka caka
Abdest namaz bilmez unutmuş Hakkı

Boynunda bıçkınlık nişanı mendil
Uygunsuzlar ile hep intibâkı

Namlı gangsterdir bir gün soyarsa
Hiç şaşmam koskosa şu Deniz Bankı

Ali Çamiç Ağa yeğeni Hakkı için şunları söylemişdir: «Çocuğun serserî oluşunda benim de mes'uliyetim vardır. Babasını küçük yaşda kaybetti, köyde avâre kaldı; ele avuca sığmayınca İstanbul'a yanıma gönderdiler; yetim diye fazla şiddet gösteremedim, o zamanlar Tophânede kahvem vardı, o serserîler muhitinde büsbütün azdı, öyle mezellet çirkefine düşdü ki nasihat kulaklarına sivrisinek vızıltısı geldi. Yanımdan kaçtı, hicvettiğim gibi yüz karamız oldu (B.: boyuna mendil bağlama), altın adını bakır yapdı, öyle hallerini duydum ki gözüme görünecek yüzü kalmadı. 1945 de ortadan kayboldu, bir cinâyete kurban gittiğini zan ettim, çok üzüldüm; fakat kayboluşundan iki ay sonra Cebelüttârık'dan mektubunu alarak İstanbul'dan bir Panama şilebine ateşcilikle girdiğini ve Amerika'ya gittiğini öğrendim. Şâirlik bizim ailede irsî idi. Hakkı'nın dedesi benim dayım Abdal Ağa dîvan sâhibi şâir idi. Meğer serserî oğlana da o cevher irsen geçmiş, Hakkı bana o mektubunu manzum yazıp göndermişdir. Gemide diğer tayfalarla berâber çekilmiş bir de resim yollamışdır. Şilepde adının değiştirildiğini ve Kolboy (Coal Boy?) olduğunu yazmışdır. Aradan on yedi sene geçdi (1945 - 1962) hiç haber alamadım, öldü mü, kald mı bilemem; bildiğim gaayetle zekî bir gencin Tophânede itler, uygunsuzlar batağına düşerek heder olup gittiğidir..».

Hakkı Çamiç
(Resim : Sabiha Bozcalı)

Hakkı Çamiç'in Cebelüttârık'dan yolladığı manzum mektub şudur; Ali Çamiç Ağa'nın bu manzume üzerinde bâzı tashihler ve hattâ ilâveler yapdığını tahmin ediyoruz, ilâve olduğunudan kesin şübhe ettiğimiz yerlere birer (*) koyduk:

Koca Ağam sana selâm ederim
Başından def oldum işte giderim

Geminin kıçında bayrak Panama
Vedâ idemedim yazık anama

Bir gonce gül idim misâli melek *
Şeytan pençesine düşürdü felek *

Gangster olacak bu oğlan derdin
Boş yere nice bin nasîhat verdin

İstanbul'da yalın ayak derbeder *
Genclik güzelliği eyledim heder *

Kahvehâne hamam meyhânelerde *
Yattım kuru tahta taşlarda yerde *

Rezil sarhoş çamur bilmedim kadrim *
Mezarında azab çekdi pederim *

Cümlenize oldum bir yüz karası *
Tophânenin it kopuk maskarası *

Nâmus lekesini gurbetle toprak
Temizler der idim fırsat bularak

Bıçak dayanınca gayri kemiye (kemiğe)
Ateşcilik ile girdim gemiye

Yarın Atlantiğe açılırız biz
Hakkı için artık öldü deyiniz

Alnımın yazısı nedir bilemem
Bildiğim gayri ben geri dönemem

Şimdiden değişdi Hakkı'nın adı
Kolboy diyorlar gemi efrâdı

Koca Ağam sana resmim yolladım
Bakarsın ne zaman anarsan adım

ÇAMİÇ (Ohannes Efendi) — Ermeni Katolik mezhebine mensup meşhur bir maliyeci ve devlet adamıdır. Hıristiyanlardan nâzır olarak heyeti vükelâya (kabineye) giren sîmâlardan biridir. 17 Ekim 1884 tarihinde şehrimizde vefat etmişdir.

Şark dillerini bildiği için hükûmet işlerine alınmış, Osmanlı Bankası muhasebecisi iken 1867 de Maliye muhasebat müfettişi ve daha sonra da eshamı umumiye emini olmuştur. 1876 da Şûrayı Devlet âzası, 1877 de Ticaret Nazırı tâyin edilmiş ve ilâve suretiyle Nafıa Nazırı vekili olmuştur. 1878 de Nafıa Nazırlığına, onbeş gün sonra Islahatı Maliye Reisliğine, 1879 da ise müessisi bulunduğu Divanı Muhasebat Reisliğine getirilmiştir. 1 Ocak 1881 de, Server Paşa ve Münir Beyle birlikde, malî meselelerin halli için ecnebi delegelerle yapılacak istişare ve müzakerelere iştirak eden komisyona âza olmuşdur.

Bizde, ilk Belediye teşkilâtının kurulmasında hizmeti görülmüş olanlardan biri de Ohannes Çamiç Efendidir.

Mensup olduğu Katolik cemaatına ait vazifelerde de bulunmuştur. Ezcümle Katolik Patriği Kardinal Hasunyan'a karşı açılan mücadelede, 1870 sıralarında teşekkül eden 13 kişilik muhalefet meclisine iştirak etmiştir.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇAMİÇOĞLU (Ali) — Ali Ağa diye tanılır; bu İstanbul Ansiklopedisine görgüye dayanan hâtıralar tevdî etmiş rind meşreb bir halk şâiri, kahveci; 1882 de Arabkirde doğmuşdur, babası memleketinin eşrâfından Hacı Mehmed Saleri Bey malmüdürlüklerinde bulunmuş aydın bir kimse idi; Ali Ağa ilk ve rüşdiye tahsilini memleketinde yapmış, rüşdiyeden mezun oldukdan sonra 1905 de ticâcaret maksadı ile İstanbula gelmiş; Bahriye Nezâreti ekmek müteahhidi olan yakın akrabâsından bir zâtın yanında çalışarak bir kaç sene Tersâne Fırınında tezgâhdarlık yapmışdır ki, 31 Mart vak'asında Ali Kabulî Beyin hazin mâcerâsının ilk safhasını gözü ile görenlerden biri olmuşdur (B.: Ali Kabulî Bey). Birinci Cihan Harbinde asker olarak 1914 de Erzurum Seyyar Jandarma Alayında bulundu; 1915 de İstanbula gelerek askerî vazifesini Göztepe Fırınında tamamladı; 1918 de terhis edilince Göztepede kalıp yerleşdi ve bir manav dükkânı açdı, otuz yıl manavlık yapdı, 1944 de bu iş kendisine ağır geldiği için yine Göztepe çarşısında kahveciliğe başladı; yirmi yıldanberi de kahvecilikle meşguldür. Sohbet ve meclis adamı olup türlü kahır ve mihnet altında ezilmiş pirlik çağını asîl bir metânet ile geçirmektedir (1963).

ÇAMİÇYAN (Kegam) — Geçen asrın ikinci yarısında Kadıköyünde Kuşdilinde hem sanatındaki hüneri, hem de aşırı derecede güzelliği ile meşhur bir berber kalfası idi; ustası Kel Haçik adında sözü dinlenir, mûsikiden hakkiyle anlar, gaayet edeb, terbiyeli bir adamdı; bir Ermeni mektebinde iyi bir ilk tahsil görmüş olan önce çırağı, sonra kalfası Kegam'ı da gittiği kibar meclislerine, edebî mahfillere götürür, gencin görgüsünün artmasına yardım ederdi.

Kegam Çamiçyan Vanlı idi; sîmasında bir şarklı güzelliği vardı ki İstanbul Ermenileri arasında emsâline rastlanmaz; 1888 de on dokuz yirmi yaşlarında bulunan genc berber bir gün ortalıkdan kayboldu. Kel Haçiğin Yeldeğirmenindeki evinde yatar kalkardı, bir akşam dükkânı kapadıkdan sonra Haçik Usta ile beraber çarşıya uğramışlar, alınan şeyleri kalfası ile eve gönderen Haçik Karakazan adındaki meşhur meyhâneye uğramış, geç vakit eve döndüğünde kalfanın gelmediğini öğrenmiş, merâk edip karakola haber vermiş, ertesi sabah da görünmeyince büsbütün telâşa düşülmüş, mazbut genc olduğu için kayboluşu büsbütün esrar perdesine bürünmüş; bir hafta kadar sonra Kadıköy Vapur iskelesinin altında tamamen uryan olarak cesedi bulunmuş; vücûdunda üç dört bıçak yarası, öldürülmeden önce hayli dövüldüğünü gösteren çürükler, bereler görülmüş. Tabîb muayenesinde başka bir yerde öldürüldükden sonra soyulan cesedinin bir kayığa konulup denize atıldığı kanaati hasıl olmuş, uzun boylu, güçlü kuvvetli genc olduğu için kaatilleri ile hayli boğuşduğu anlaşılmış. Şübhe üzerine tevkif edilen bâzı adamlar olmuş ise de kaatil olduklarına delil bulunamamış.

Kegam'ın birkaç defa Kuşdili Çayırına arabası ile gelen genç ve zengin ve evli bir Ermeni kadını ile görüşdüğü anlaşılmış; delikanlının bu hanımın kocası tarafından nâmus intikaamı yolunda bir takım serserîlere

öldürtdüğü şübhesi hâsıl olmuş, fakat o da isbat edilememiş.

Üsküdarlı halk şâiri Âşık Razi çok yakından tanıdığı bu ermeni berber güzelini medih yollu bir manzûme yazmışdır:

Kuşdilinde Çamiçyanı gördün mü
İhmal etme Berberin gün dönümü.

Kuşdilinde Kel Haçıkin kalfası
Melek sîmâ siler gözlerden pası

Ermeni hüsnünün timsâli şehbaz
Medhinde ne yazsam ne söylesem az

Cezb ider cilvesi şîve reftârı
Üftâdesi şûhin turna katârı

Kegam Çamiçyan
(Resim : Sabiha Bozcalı)

Nice bey paşayla avâmı nasdan
Nice sulehâdan nice hannâsdan

Bir saksı fesleğen kâkülle fesi
Çileden çıkarmış kâfir herkesi

Süzülür kırıtır fettân ü mekkâr
Şimşir nâlin ile nümâyişi var

Topuk vurur levendâne ol dilkeş
Mâzurdur güzeller olacak serkeş

Destinde ustura, kayışı belde
Kuttâüttarikdir sanki cebelde

Mikrâsında ne sihirdir ol şak şak
Bülbül öter sanur dükkânda uşşâk

Kise akçe nedir can alsa ne gam
Haçikin kalfası şol Vanlı Kegam

Âşık Râzi cinâyetden sonra da Kegam Çamiçyan için şu tarih manzûmesini yazmışdır:

Vurulmuş kahbece Berber Çamiçyan
İnanmadı kimse kara habere

Bulunmuş cesedi denizde uryan
Serâpâ vücûdu yarayla bere

Bilinmedi kimdir civana kıyan
Nedendi husûmet öyle dilbere

Kaydettim vak'ayi ideyim beyan
«Vah vah Kalfa Kegam» târih berbere

Berber Kegam Çamiçyan'ın Âşık Râzi'ye verdiği bir resmi Râzi merhumun metrûkati kalemiyesi arasında bulunmuşdur.

Resmin arkasında ermeni harfleri ile Türkçe şu ithaf satırları yazılmışdır:

«Râzi Efendi Ağabeyime
Bunu yazmışdır muhâlif bir rüzgâr
Kendi gitmiş ise resmi kalmışdır yâdigâr»

İşlek bir yazıdır; bahtsız delikanlı hiç mekteb görmediğine göre başkasına yazdırmış olacakdır.

Vâsıf HİÇ

ÇAMİÇYAN (Mikayel) — Venedik Mıhitarist rahiplerinden ünlü bir tarihçi ve dilci; 14 Aralık 1738 de İstanbul'da doğmuş ve 18 Kasım 1823 de İstanbul'da vefat etmiştir. Apraham Çamiçyan adlı usta bir kuyumcunun oğludur.

Önce kendisi de Mikayel Çelebi Düzyan'ın yanında kuyumculuk öğrenmiştir. Müteakiben biraderi Agop Vartabet (1724 - 1805) gibi ruhanî hayata intisap etmek istediğinden 1760 da Venediğe gitmiştir. Burada Karabet Vartabet Mardirosyan'ın talebesi olmuştur. 2 Mart 1762 de, Tarikat başkan İstepannos Başpiskopos Melkonyan'dan rahip takdis edilmiştir. Müteakiben Şarka gönderilerek, Halep, Basra ve sair şehirlerde katoliklik propagandası yapmıştır. 1775 de Roma'ya dâvet edilmiştir. Bilâhare Almanya'ya ve Avusturya'ya seyahat etmiş ve bir müddet Transilvanya'da kalmıştır. 1790 da Transilvanya'da Elizabetpol Manastırına gönderilmiştir. 1792 de Venediğe avdet etmiştir. Bundan sonra İstanbul'a dönerek vefatına kadar orada yaşamıştır. 1820 sıralarında Ermenilerin Gregoryan ve Katolik cemaatları arasında cereyan eden dinî mücadelede Katoliklerin mutediller zümresinin başında bulunmuştur.

Birçok dinî eserleri meyanında, 1779, 1801 ve 1831 yıllarında Venedik'de üç defa basılan eski ermenicenin bir grameri de mevcuttur. Fakat Çamiçyan'ın adını ebedîleştiren «Ermeni Tarihi» olmuştur ki üç muazzam cild hâlinde 1784 - 1786 yılları arasında keza Venedik'de tabedilmiştir. Eserde, İstanbul'un umumî tarihini alâkadar eden bahisler de mevcuttur. Meselâ üçüncü cildde, 14 Temmuz 1660 da vuku bulan İstanbul'un en büyük yangını hakkında geniş tafsilâta rastlamaktayız.

Çamiçyan Tarihi, müderris ve edip Ohannes Avtalyan (1793 - 1860) tarafından muhtasar olarak İngilizceye çevrilip iki cild halinde 1827 de Kalküta'da basılmıştır. İslâm Ansiklopedisine göre, eser Hrant Der - Andreasyan tarafından türkçeye de tercüme edilmiş olmasına rağmen henüz gayrı matbudur. Hiç değilse, İstanbul ve Osmanlı tarihine ait kısımların kitap halinde neşredilmesi şayanı temennidir.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇAMLI (İbrahim) — Gazeteci, 1919 da İstanbul'da doğdu; Nihad Bey ile Şehnaz Hanımın oğludur. Işık Lisesinde (1930) ve Robert Kollejde (1933 - 1938) okudu; yüksek tahsilini Belçikada Anvers'de İnstitut Superieur de Commerce (Yüksek Ticâret Enstitüsünde) de yapdı (diploma 1940); 1943 - 1949 arasında Londrada münteşir News Cronicle ile Arab Haberler Ajansının Türkiye ve Bulgaristan muhâbirliğinde bulundu, 1955 - 1956 da Yapı ve Kredi Bankası umumî kâtibi oldu; 1956 ile 1962 arasında da bu Bankaya bağlı bir tesis olan Hayat Mecmuasının yazı işleri müdürlüğünü yapdı. Gazeteciler Sendikası üyesidir. Tenis ve yüzme sporlarını sever; Anadolunun prehistorik devirleri, Hittit, Grek, Hellenistik, Roma devirleri seramikleri ile tergüvit heykelcikleri kolleksiyonu meraklısıdır. İngilizce, fransızca, almanca bilir. Bayan Yvette Matalone ile evlidir.

Bibl. : Kim Kimdir Ansiklopedisi.

ÇAMLIBEL (Faruk Nâfiz) — Çağdaş büyük şâir, edib, muallim; 18 mayıs 1898 de İstanbulda doğdu, babası orman nezâreti başkâtiblerinden Süleyman Nâfiz Beydir. İlk öğretimini Bakırköy Rüşdiyesinde, orta öğretimini Hadikai Meşveret İdâdisinde gördü. Tıb Fakültesine kaydoldu, edebiyat ile beraber yürütmek istiyordu, fakat Tıbbiyeyi bitirmesine iki yıl kala, şâirliği doktorluğa tercih etti, Tıbbiyeyi terketti.

Faruk Nâfiz Çamlıbel
(Resim : Sabiha Bozcalı)

Şiire, neslinin bütün gencleri gibi aruzla başladı, fakat Servetifünun ve Fecri Âtî ediblerinin türkcesiyle değil; otuzbeş yıl ön-

ce bile onun kalemi bugünün türkcesi ile konuşuyordu. Yahya Kemale ittihaf ettiği «Suda Halkalar» ve «Şarkın Sultanları» gibi ilk şiirlerinde edebiyat üstadlarının takdirini ve çevrenin ilgisini kendine çekmeye muvaffak olan genc şâir o yıllardan beri edebiyat ve şiir alanında fasılasız faaliyet göstermektedir.

1922 de edebiyat öğretmeni olan Faruk Nâfiz Kayseri, Ankara, Kabataş liseleri ile Arnavudköy Amerikan Kız Kollejinde vazife görmüş, Hayat (aynı isimle) zamanımızda çıkmakda olan magazin değil) ve Türk Yurdu mecmualarında idâreci olarak çalışmış, Ankarada Hâkimiyeti Milliye gazetesinde fıkra yazarlığı yapmışdır. Birçok gazetelerde, edebî mecmualarda ve mizah dergilerinde sanatkâr hüviyetini göstermişdir; mizah dergilerinde «Çamdeviren» takma adı ile çok kuvvetli mizâhî şiirleri vardır.

Genc yaşda şiire başlayışı ile Orhan Seyfi - Yusuf Ziya nesline katıldı, böylece Ziya Gökalp'in ortaya attığı Türkcülük cereyanı ile beliren hececi şâirler arasında özel yerini aldı.

Faruk Nâfiz, genclik yıllarında hece veznini âhenkle kullanmadaki büyük başarısı ile asıl benliğini buldu. «Han Duvarları» adlı şiiri halâ kendi nevinde eşsiz eserlerdendir. Çamlıbel, kendi neslinin en çok eser vermiş şâiridir. Yalnız hece ile değil, aruz ile de türkcenin en güzel örneklerini koymuş sanatkârlarımızdandır. Nitekim Yahya Kemal, yıllarca önce, kendisine sâdece «Şâir» diye hitab ettiği Faruk Nâfizin şiirleri için:

> **Bir lübbüdür cihanda elezzi lezâizin**
> **Her mısraı güzîdesi Faruk Nâfizin**

diyerek takdirlerini genc şâirden esirgememişdi.

Faruk Nâfizin sanatındaki büyük başarılarından biri gerek aruzu, gerekse hece veznini kullanmadaki ustalığıdır.

Sanatının ilk yıllarında Yahya Kemalin Parnasiyen ve Sembolist telâkkilerinin tesiri altında kaldı. Böylece, daha ilk şiirlerinden itibâren, gerek şekil mükemmelliği, gerekse âhenk, his ve mânâ derinlikleriyle sanat çevresinde dikkati çekdi. En çok okunan ve sevilen şâirlerimizden biri oldu.

Memleketci ve millî edebiyatın şiirde olgun temsilcisi olan Faruk Nâfiz, «Sanat» adlı şiirinde realist ve idealist olduğunu şöyle ortaya koyar:

> **Başka sanat bilmeyiz önümüzde dururken**
> **Harcanmamış bir mevzuu gibi Anadolumuz**
> **Arkadaş biz bu yolda mâniler tuttururken**
> **Sana uğurlar olsun, ayrılıyor yolumuz..**

Faruk Nâfize kadar Anadolu, İstanbullu aydının gözünde bir cennet sayılırdı, «Han Duvarları» ile o, yurdunun gerçek taraflarını ortaya koydu, okuyucuya güzeli, hakiki sîmâsı ile daha yakından, daha çok sevdirdi, kerpiç evleriyle, sıtmalı insanlarıyla, ıssız yolları, dağlarıyla.

Faruk Nâfizden 1916 yılında Donanma Mecmuasında ilk defa Hakkı Tarık Us takdir ile bahsetti. Cenab Şahabeddin genc şâiri: «Yarının en büyük şâiri» diye tanıdığını Ruşen Eşrefe söylemişdi. Abdülhak Hâmid: «Genc şâirler arasında ilk isim...» dedi. Halid Ziya Uşaklıgil de ona kıymetli bir yer verdi. Süleyman Nazif ise onu: «Irkının büyük şâirlerinden biri ve neslinin en büyük şâiri» diye anmışdı.

Şiirlerinde lirik ve epik bir karakter gösteren Faruk Nâfiz Çamlıbel kırk yıldır aruz ve hece ile aşk, tabiat, memleket ve düşünce şiirleriyle edebiyatımızda hakkı olan yerini almış, kendinden sonraki şâir nesli üzerinde derin tesirler bırakmışdır. 1950 de politika hayatına atıldı, Demokrat Parti adayı olarak İstanbuldan milletvekili seçildi, 27 Mayıs 1960 tarihine kadar Türkiye Büyük Millet Meclisinde kaldı, bu tarihde siyasî hayatın kaçınılmaz cilvesi tevkif edilerek Yassı adaya gönderilenler arasında bulundu, ve afif bir vatandaş olarak beraat etti.

Eserleri: Şarkın Sultanları (1918), Dinle Neyden (1918), Canavar (manzum piyes, 1924), Akın (tarihî manzum, epik piyes, 1931), Özyurt (tarihî manzum epik piyes 1932), Kahraman (tarihî manzum epik piyes 1933), Bir Ömür böyle geçdi (1932), Akar su (1936), Yıldız Yağmuru (roman denemesi 1926), Heyecan ve Sükûn (1959).

Değerli şâirden seçme parçalar:

Kış Bağçeleri'nden kıt'a

> **Dinmiş denizin şarkısı, rüzgâr uyumakda,**
> **Rıhtım boyu sonsuz bir üzüntüyle karaltı**
> **Körfez düşünür, Kanlıca mahzun uzakda**
> **Mevsim gibi sislenmiş Emirgân, Çınaraltı**

Fatihe Kaside'den beyitler

Enginlere at sürdüğün akşamdı kenardan
Kalyonları öyle yürüttün kayalardan;
Çılgın Boğazın taşla kilidlendiği günde
Zencirlere vurdun deli deryâyı önünde.
Açdın yeniden mûcizeler devrine cedvel
Sânii Muhammed misin ey Fâtihi Evvel

Gazel'den beyitler

Bir kaafileyiz ki şâdımız yok
Şâd olmak için inâdımız yok
Seyyâresiyiz fezâyı nâzın
Bir noktai istinadımız yok
Dergâhı bülendi Kibriyâya
Tâcize değer murâdımız yok

Hamdü Senâ'dan mısrâlar

Ne ki mevcud ise âlemde güzel, doğru, iyi
Arayan fikri, dolan ruhu, seven sevgiliyi
Bize bahsetmiş olan Hazreti Rahmana şükür...

Sofra

Ufku bir fırçada Hasbağçeye döndürür bahar,
Erguvan göklerin altında sular leylâki..
Mevsimin çizdiği cennetde bir ıssızlık var;
Bir ben'im bağçed, bir pîrimugan, bir sâkî

Daların görmediğim yüzlere hayran oturub,
Uhrevî âlemi etrâfıma toplar bu gurub;
Nice devletlilerin ruhuna elpençe durub
Nice bir hâtıradan bahsederim âfâkî

Can atar bağçeye mihmanlarım akşam ezanı;
Gelecek sormaya nerdeyse Kerem Aslıhan'ı
Gelecek soframa avdetde Mohac Kahramanı;
Nefhalar dinletecek mersiyesinden Bâkî

Manzara'dan

Her sabah iskeleden Köprüye kalkan gemide
Seni buldukca o günlük bulurum neş'emi de

... ...

Sürecek böyle bu yol girse de yıllar araya
Kanmadan zerre kadar ben sana, sen manzaraya

Han Duvarları'ndan

Yağız atlar kişnedi, meşin kırbaç şakladı,
Bir dakika raba yerinde durakladı.
Neden sonra sarsıldı altımda demir yaylar
Gözlerimin önünden geçdi kervansaraylar...

... ...

Şişesi is bağlamış bir lâmbanın ışığı
Her yüze çiziyordu bir hüzün kırışığı,
Git gide birer âyet gibi derinleşdiler,
Yüzlerdeki çizgiler, gözlerdeki çizgiler,
Yatağımın yanında esmer bir duvar vardı;
Üstünde yazılarla hatlar karışmışlardı.
Fânî bir iz bırakmış burda yatmışsa kimler,
Aygın baygın mâniler, açık saçık resimler.

... ...

Ey köyleri hududa bağlayan yaslı yollar!
Dönmeyen yolculara ağlayan yaslı yollar!
Ey garib çizgilerle dolu han duvarları,
Ey hanların gönlümü sızlatan duvarları!

Şarkı

Farkı yok bir cennetâbâdın bugün bir vîrâneden,
Şimdi medhaller karanlık, bağçeler tenhâ neden?
Gizli bir bû yükselirken son kırık peymâneden,
Geçmiş âhû gözlü sâkîler bu mâtemhâneden!

Süslü yollar, tarhlar bin heykeli fağfûr ile;
Açmadan bir gün nihâlistanda güller sûr ile;
Elde bir sîmîn kadeh, omzunda bir sâmûr ile,
Geçmiş âhû gözlü sâkîler bu mâtemhâneden!

Sâlim Rıza KIRKPINAR

ÇAMLICA — Üsküdar'ın doğusunda sayfiye ve mesîre olarak tanına gelmiş iki tepenin adıdır; hemen yanyana olan bu tepelerin deniz yüzünden 268 metro yükseklikde bulunanı «Büyük Çamlıca», 227 metro olanı da «Küçük Çamlıca» dır; iki tepe arasındaki meskûn semt, mahalle de «Kısıklı» adını taşır.

Târihî Bağdad kara yolunun körelmesinden sonra (B.: Bağdad Caddesi, Yolu) İstanbuldan Anadolu içine giden kara yolu, Üsküdar içinden ve Bağlarbaşından geçdikten sonra Kısıklıya uğrar, Büyük ve Küçük Çamlıcaların arasından Bulgurlu Köyüne gelir, oradan Dudullu ve Sarıgazi köylerine doğru uzanır giderdi ki bir zamanlar Alemdağı Caddesi, sonra «Ankara Yolu» adını taşımış, zamanımızda da «Eski Ankara Yolu» diye anılmaktadır (B.: İstanbul - Ankara Asfaltı).

Geçen asır başlarına kadar kırlık, koruluk olan Büyük ve Küçük Çamlıcalara Osmanlı hânedân erkânının ve yüksek kibar tabakanın sayfiye olarak rağbeti ve oralarda yazlık köşkler yapdırması İkinci Sultan Mahmud zamanında başladı; hattâ geçen asır başlarına kadar Küçük Çamlıca «Bulgurlu Dağı» adı ile anıgelmişdir. (B.: Bulgurlu).

Daha evvel bazı Osmanlı hükümdarlarının zaman zaman avlandıkları ve tenezzühe çıktıkları bu semtlerde birkaç bağ köşkünden başka bina da mevcut değildi.

On sekizinci asır sonlarında Üçüncü Sultan Selim ara sıra Çamlıca ve civarında uzun gezintiler yapardı. Padişah, bir defasında Büyük Çamlıcada Melek Mehmed paşazâde Salih Beyin köşküne uğramış, ve kahvaltı ettikten sonra at ile Küçük Çamlıca üzerinden Merdivenköyüne inmiş, orada meşhur Bektâşi Tekkesi civarındaki çeşme sofasında namaz kılıp Miskinler önünden ve Havuz kapısından Mehmet Paşa kasrına dönmüştü. Üçüncü Sultan Selimin sır kâtibi Ahmed E-

fendinin tuttuğu ruznâmede bu gezinti hicrî 1206 (1816) yılında gösteriliyor; bu değerli ruznâme Topkapu Sarayı Müzesi Kütübhânesi el yazmaları arasındadır.

Çamlıca'nın ilk meskûn olan yerlerinden biri, Büyük Çamlıca ile Üsküdar arasında bulunan Tophanelioğlu Çeşmesi yanında «Tophanelioğlu kahvesi» ismiyle meşhur 800 arşınlık bir saha üzerindeki kahvehânedir ki Cerîdei Havadisde çıkmış bir ilândan senede 800 kuruşa kiraya verilen bu kahvenin 1841 yılında 15 bin kuruşa satılığa çıkarıldığını öğreniyoruz.

Tophânelioğlunun en meşhur bağ köşkü çeşme civarındaki Gümrükçü Osman Paşa köşküydü. Geniş arazisi ve büyük kapısiyle rahat bir sayfiye binası idi; 1816 yılında İkinci Sultan Mahmud'un annesi Nakşidil valide Sultan hastalandığında tebdilhava için bu köşke getirilmişdi. Fakat fazla rahatsız bulunan Valide Sultanı Beşiktaş Sarayından Çamlıcaya nakil de yormuş, tebdilhavadan bir fayda olamıyacağı anlaşıldığından, 15 gün sonra tekrar Beşiktaş'a döndü ve orada vefat etti.

O tarihlerde Osman Paşa köşkünün civarında ve Koşuyolu üstünde bulunan Ragıpbey Bağı da meşhurdu. 32 dönüm büyüklüğündeki bağda 300 den fazla kiraz, vişne ve sair meyva ağaçlariyle bir köşk, ayrıca üç oda, bir sofa bir mutfak ve tulumbalı bir kuyu vardı. Bağ 1841 yılında satılığa çıkarılmıştı.

Servili Selim Paşanın da Küçük Çamlıcadaki Nişantaşında bir bağ köşkü vardı. Yazları buraya çekilir, dinlenirdi. Uzun bir ömür süren paşa, 1841 yılında ötedenberi çektiği hastalıktan kurtulamıyarak 89 yaşında bu köşkte vefat etti.

İkinci Sultan Mahmud da ömrünün son günlerinde annesinin son günlerini yaşadığı Çamlıcaya getirildi. Padişah Sarıkaya'da kız kardeşi Esma Sultana ait bağ köşküne 15 Haziran 1839 da gelmiş ve 1 Temmuz 1839 sabahına doğru bu köşkte ölmüştü.

Büyük Çamlıcada Sarıkaya mevkiinde eskiden Üçüncü Sultan Selim.in başimamı Derviş Efendinin bağı vardı. Sultan Selim bu bağı satın alarak annesi Mihrişah Valide Sultan için yeni bir köşk yaptırttı. Bu köşk sonraları Birinci Abdülhamid'in kızı ve Kaptanı Derya Küçük Hüseyin Paşanın zevcesi Esma Sultana geçmişti.

İkinci Sultan Mahmud Çamlıcayı sever, sık sık buraları ziyarete gider, nişan talimleri yapar ve ekseriya Esma Sultan kasrında istirahat ederdi. Hükümdar ayrıca Küçük Çamlıcada bir kasır yaptırmıştı. Sultan Mahmud 1812 yılında o kasrın bahçesinde bir gün yumurta hedefi üzerine tüfenk atışı yapmış, ilk atışda hedefi vurarak bir nişan taşı dikilmişti.

Muhtelif değişikliklere uğrayan bu kasır 40 sene evveline kadar mevcuttu. İki katlı ahşap ve yayvan bir bina idi. Bugün kasrın bahçesinde büyük fıstık ağaçlariyle arka tarafta tuğladan bir mahzen harabesi ve yukarda kaydettiğimiz atışın nişan kitabesi bulunmaktadır.

İkinci Sultan Mahmud'un Çamlıca'ya sıkça gitmesi, Vükelânın da bu semte rağbetini celbetmişti.

Sultan Mahmud'un hastalığı esnasında padişahla beraber Büyük Çamlıcaya çıkan Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın da Çamlıca suyu yanındaki setler üstünde ufak bir köşkü vardı.

Sonradan Sultan Mecid tarafından satın alınan bu Hekimbaşı köşkü muhtelif tarihlerde yapılan inşaatla büyüdü. Bir zaman da bu köşkler Sultan Mahmud'un kadınlarından Tiryal Hanıma verilmiştir. Tiryal Hanım vefat edince İkinci Sultan Abdülhamid'in irâdesiyle Büyük Çamlıca köşkleri Şehzâde Yusuf İzzeddin Efendiye intikal etti.

Sarıkaya'daki Esma Sultan köşkü uzun zamanlar muhafaza edildi. Bundan 40 sene kadar evvel bu köşke ait mutfak bacaları ve sair bazı kârgir kısımların harabeleri duruyordu.

Bu saha son zamanlarda arsalara bölünmüş, eşhasa satılmış ve şimdi o yerde müteaddit yeni binalar yaptırılmıştır.

Ondokuzuncu asrın ikinci yarısında Çamlıca hürriyet için çalışan genç Türklerin buluştukları, toplandıkları bir yer olmuştu.

Ayetullah, Namık Kemal, Ziya, Reşad ve Nuri Beyler sık sık Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa ile Sami ve Subhi Paşaların köşklerinde toplanmışlardır.

Çamlıca yolunda Mısırlı Mustafa Fazıl

Paşanın büyük köşkü bu toplantılardan başka serveti ve debdebesiyle de meşhurdur.

Bizde ilk maskeli balo da Abdülâziz zamanında Çamlıca'daki köşkde tertip edilmişdir. O tarihlerde genç Türklerin hareketlerini büyük bir dikkatle takibetmiş bulunan şehzade Abdülhamid Efendi (İkinci Abdülhamid) bu balo hakkında şu malûmatı vermektedir: «Baloyu amcam Sultan Aziz zamanında Fazıl Paşa Çamlıcadaki köşkünde yapmış ki o köşk bilâhara millet bahçesi oldu. Zenginlik insanı bazan çıldırtır. Bu baloda Namık Kemal Bey, Sami Bey gibi bazı zevat da dâvetli idiler. Onlar da donsuz birer entâri giymişler, kırmızı kıravat takmış yalınayak, baş açık sofrada iyşü nûş etmişler. Bu rezâletler üzerine Mustafa Fazıl Paşa Paris'e gitti.»

Köşk Millet Bağçesinin karşısındadır; Abdülhamid naklederken yanılıyor.. İkinci Abdülhamid'in Selânik'te ve Beylerbeyi sarayında hususî hekimliğini yapan Âtıf Hüseyin Bey, eski padişahın sırası düştükçe kendisine naklettiği bazı hâtıraları ve mütalâaları büyük bir sadakatle not etmiştir. Bu fıkra doktorun ruznamelerinden alınmıştır. Ruznâmeler Türk Tarih Kurumu yazmaları arasındadır.

Bu meşhur köşk 1869 Nisanında İstanbul'u ziyaret eden İngiliz Veliahdına çekilen büyük bir ziyafete de sahne oldu.

Subhi Paşa Büçük Çamlıca'da koru içindeki köşkünü Şam Valiliğinden İstanbul'a döndükten sonra satın almıştı. Ata pek meraklı olan Paşanın Çamlıca köşkünün ahırlarında seçme Arap atları vardı. Büyükçamlıcadan, Küçükçamlıcaya giden yol üstünde her taraftan görülen koyu tahinî renkli Sami Paşa köşkü, Çamlıca'nın büyük ve güzel yapılarından biriydi.

Baba ve oğul bu meşhur Türk veziri birbirlerinin köşklerine misafir giderler, bazan atla beraber gezintilere çıkarlardı.

Küçükçamlıca tepesinde bugün de her taraftan görülen büyük köşkün ilk sahibi Namık Kemal Beyin arkadaşlarından Reji komiseri Nuri Beydi, çok faziletli, iyi tahsil görmüş, yabancı dil bilir kıymetli bir Türk münevveri idi. İkinci Abdülhamid zamanında Mâbeyin kâtibi ve Reji komiseri bulunuyordu. Mâbeyinde devamlı çalışmaz, arasıra gelirdi. Ahlâk selâbeti ile, insaniyeti kendisini herkese sevdirmişti. Devrin kötülüklerinden uzak yaşamıştır.

Küçükçamlıcadaki bu köşk ve koro sonradan Abdülâzizin kızlarından Nazmiye Sultan için satın alındı. Sultan da köşkü tâdil etti, büyülttü; mevsiminde bir iki ay Çamlıca köşkünde, bir iki ay da Kuruçeşmedeki yalısında otururdu. Çok daha sonra bu köşk ünlü sinir hekimlerinden Ord. Prof. Mazhar Osman tarafından satın alındı.

Küçükçamlıcanın diğer büyük yapısı Serasker Rıza Paşanın geniş bir arazisi ortasındaki beyaz köşk idi. Büyük Rıza Paşa köşkü yıkılmış; müştemilâtından bir dâire hâlen, galibâ bir Mısırlı prensesin malıdır. Bu köşkün eteklerinde ve Acıbadem tarafına doğru Köçeoğullarının meşhur köşkleri vardı. Bu köşkün duvar ve tavanları yağlı boya resimlerle süslüydü. Köşkü sonradan Serhafiye Kel Ahmed Paşa satın aldı.

Ahmed Paşanın ilâve olarak yaptırdığı köşkler yanmış ve Köçeoğlu binası zamanımıza kadar kalmıştır. Zamanımızda Askerî Sanatoryom'dur.

Büyükçamlıcada Sarıkaya mevkiinde Abdülâziz devrinde Hasan Fehmi Paşanın köşkü vardı. Hasan Fehmi Paşa ilk Meclisi Mebusana reis olmuş ve bir ara hukuk dersleri vermiş, gençliğinde bir müddet de avukatlık yapmıştı. Müteaddit valiliklerde, yüksek devlet hizmetlerinde bulundu.

Abdülâziz devrinde Büyükçamlıca Caddesi üzerinde Çankırı kaymakamı Mehmed Efendinin büyük bir bağı ve köşkü vardı. Bu köşkün 1864 tarihinde Üsküdar mühendislerinden Necib Ağa marifetiyle satılığa çıkarıldığı Tasviri Efkâr'da bir ilânda görülmüşdür.

Abdülâziz zamanında gittikçe kalabalıklaşan ve şenlenen Çamlıcaya o tarihlerde büyük bir cadde de yapılmıştı. 1864 te «Çamlıca yolu komisyonu» diye bir komisyon kurulmuş ve yol bazı kısımlarında çok geniş olarak açılmıştı. Abdülâziz sık sık Çamlıca'ya gider, bilhassa kalabalık bir maiyet ile buradan geçip avlanmak üzere Alemdağı kasrına inerdi.

Küçükçamlıcanın arkasında Aziz Mahmud Hüdai Efendinin çilehanesi vardır. Bu çilehane sonra cami hâline konulmuştu (B.: Çilehâne Mescidi; Bulgurlu). Çilehânenin karşısında Şeker Maslağı vardır. Suyunun güzel-

liğinden dolayı Maslak bu isimle meşhur olmuştur.

Maslak civarında ve denize bakan yokuşluk kısım üstünde Şeyhülislâm Bodrumî köşkü vardı. Bodrumî köşkü yanında Nuri Bey köşkü bulunuyordu. Nuri Beyin selâmlık kısmının karşı tarafında sonradan Avrupa'ya firar eden heyeti rüsumiye âzasından Hikmet Beyin gayet süslü yapılmış köşkü bulunuyordu. Bu köşkün civarında Bay Nasuhi Baydar'ın babası Esad Bey bir köşk yaptırmıştı. Hâlen Esad Bey köşkü Talât Bey adında bir cild doktorunun mülküdür zan ediyoruz.

Libâde'nin üstünde Halis Molla'nın köşkü bulunuyordu. Bu köşkün üst tarafında eski Altıncı dairei belediye müdürü Hakkı Beyin köşkü ve yanında koru içinde divanı muhasebat ikinci reisi Tevfik Beyin müteaddit dairelerden müteşekkil köşkü vardı.

Tevfik Beyin selâmlık dairesinden maada üç ayrı daireli bir köşkü ve korunun içinde bu binalardan ayrı olarak altı köşeli diğer bir köşk bulunuyordu. Nazikîzâde Hamdi Efendi, Tevfik Beyin köşk komşusuydu.

Libâde yolu üzerinde Seyid Ali Paşa zade Hamdi Paşanın torunu Memduh Paşanın çiftliği vardı. Libâdede suyun yanındaki köşkte meşhur musikişinaslardan Hacı Faik Bey oturuyordu.

Büyük Çamlıca'dan Tophanelioğlu'na inen yol üzerinde bugün de mevcud olan Millet Bahçesi denilen büyük bir park vardır. Bu parkın civarında devrin meşhur sîmalarından bazılarının köşkleri bulunuyordu. Mustafa Fazıl Paşa köşkünden sonra ve karşı tarafta Millet Bahçesinin Kısıklı'ya yakın bir yerinde bugün yalnız büyük cümle kapısının harabesi ve bazı duvarları mevcut olan Tunuslu Mahmud Paşa köşkleri yapılarının güzelliği içinde geçen debdebeli günlerin hikâyeleriyle meşhurdu.

Bu köşkler İkinci Sultan Abdülhamid tarafından satın alındı ve senetleri Şehzade Burhaneddin Efendiye verildi. Meşrutiyetin ilânından sonra Tunuslu Mahmud Paşa ailesinden bir hanım bu köşklerdeki hisseesini ileri sürerek dâva açmışdı.

Tunuslu köşkleri bugün tamamen yıkılmış bir vaziyettedir. Tunuslu köşkünün Tophanelioğlu tarafında Şeyhületıbba doktor Nafiz Paşanın köşkü vardır.

Karşı tarafta ve park hizasına rastlayan Ramiz Paşa köşkünden sonra Mısırlıların, onların altında Ahmed Paşanın ve sonra da selâmlıklı haremlikli eş daireler halinde Memduh Paşanın köşkü vardı. Memduh Paşanın eski tarzda olan harem kısmı Paşanın babası ve Seydi Ali Paşazade Hamdi Paşanın oğlu Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştı.

Bu semtte Abdülâziz oğullarından Şevket Efendi de oturmuş ve bir av dönüşünde vefat etmişti.

İstanbul şehri en haşmetli şekilde Büyük Çamlıcanın üstünden görünür; bilhassa gece bu manzara, ayak altına inmiş bir kehkeşan kadar muhteşemdir; zamanımızda bu tepenin üstünde bir gazino bulunuyordu.

Büyük Çamlıca, azametli İstanbul panoraması çizmek isteyen yabancı ve Türk ressamlarına bir durak noktası olmuşdur; bu tepeden en güzel İstanbul tablolarından biri de değerli sanatkâr Âyetullah Sumer'in fırçasından çıkmışdır. Büyük ve Küçük Çamlıcalar, yeşillikler, bağları, köşe köşe türlü güzellikleri ile ressamlara ayrıca ilham kaynağıdır; buralarda en çok çalışmış, yüzlerce desen çizmiş, tuval boyamış, poşadlar yapmış bir büyük sanatkâr da ressam Üsküdarlı Hoca Ali Rıza Bey merhumdur.

Halûk Y. ŞEHSÜVAROĞLU

ÇAMLICA (Türk Edebiyatında) — İstanbul'un fethinden zamanımıza kadar, Edebiyatımızda Çamlıca'nın mümtâz ve müstesnâ bir mevkii vardır.

Edibler, bu harikulâde vatan semtinin eşsiz güzelliklerini, hususiyet ve şâhâneliğini kalemleriyle, renkli tablolar hâlinde, işlemişlerdir.

Şiir, roman, hikâye ve hâtırat.. v.s. gibi yazı san'atının çeşitli kollarında, daima anılacak eserler vermişlerdir.

Şâirlerin, bu mevzudaki sezişlerini aksettiren mısra'larından bir kısmını hatırlamıya çalışalım. İşte o örneklerden bazıları:

ŞARKI

Pek hâhişi var gönlümün ey serv-i bülendim
Yârın gidelim Çamlıca'ya cânım Efendim
Redditme sakın bu sözümü Şâh-i levendim
Yârın gidelim Çamlıca'ya cânım Efendim

Râhat mı olur anda iken cümle ahibba
İster ki gönül zevk idelim biz bize tenha
Bir gün de Fener-bağçesi'ne gitmeli amma
Yârın gidelim Çamlıca'ya cânım Efendim

Va'd itmiş idin bendene ey kân-ı mürüvvet
Bir gün idelim gizlice bir seyre azimet
Ağyara duyurduk bugün olmaz ise elbet
Yârın gidelim Çamlıca'ya cânım Efendim

Ol cay-i muallâda kurub bezm-i meyane
Gül devrini seyr itdirelim fasl-ı hazane
Beyhûde yere gün geçirüb bulma bahane
Yârın gidelim Çamlıca'ya cânım Efendim
(İkinci Sultan Mahmud)

★

ŞARKI

Gitdi eyyam-ı şita fasl-ı behar itdi vürud
Eyledi bad-i nesim âlemi pür şemme-i ud
Cümle esbab-i tarab sahn-i çemende mevcud
Mevsimidir gidelim Göksu'ya ey çeşm-i kebud

Zevk-i mehtab idelim subha kadar deryade
Virelim mahasal-i derd ü gami berbade
«İşte üç çifte kayık iskelede âmâde»
Mevsimidir gidelim Göksu'ya ey çeşm-i kebud

Vaktidir şimdi Küçüksu'ya gidersek gidelim
Gâh Fıstıklı'ya geh Çamlıca'ya azm idelim
Suy-i gülşende olan nağmeleri gûş idelim
Mevsimidir gidelim Göksu'ya ey çeşm-i kebud

Çemenistana nigah itmez isen de bari
Kıl temaşa su kenarında olan ezhari
Dinle bir kerre nolur sen de Fatin-i zari
Mevsimidir gidelim Göksu'ya ey çeşm-i kebud
(Fatin)

★

GAZEL

Bâde-nûşan-i hevâdan zümrei zühhade dek
Eylemişdir şimdi bir ayyar tersazade dek
Şu'le-i avaz-i mutrib canına kâr eyleyüb
Nâle-i ney çıkdı bam-ı perde-i feryade dek
Ey sitemker zahm-i gamzen görmedik var mi meğer
Dideden dilden geçirdin hâtır-i nâşâde dek
Çamlıca seyri mükerrerdir Hisar ise ba'id
Serv-i nâzım gel gidelim bâri Sa'd-Âbâde dek
Âsıma narefte rah açmış Nedim'e aferin
Kuçe-i teng-i kalemden milk-i isti'dade dek
(Çelebizâde Âsım)

★

SEMÂÎ

Seni Beylerbeyi, Çengelköyü, Göksuda bulsunlar
Gören üftâdeler Kandillide gökkandil olsunlar
Civârı vuslata saf saf görenler bâri gelsünler
Cemâlin seyrini Çamlıca semti üzre bilsünler

Sana Bağlarbaşı mesken bana hicrin medâr olsun
Bu yaz ey servi kaamet öz makaamın Üsküdar olsun
(Beşiktaşlı Gedâî)

★

SEMÂÎ

Beni bu derdi hicre saldı gitti ol peri nevzâd
Yakar beni velî nâri muhabbet eyleyib berbâd
Bu bünyâdı gönül tâmirine kimden imdâd
Varayım Çamlıca Bağlarbaşından eyleyim feryâd

Şu yerlerde beni meftûn eden genci nihânım var
Ya Kartal Gebze Pendik semtlerinde er kemânım var
(Beşiktaşlı Gedâî)

ÇAMLICA'DA BİR TÜRBE

Yer semâya, vakt ise şâma yakin,
Bir hava-yi sünbüli, manzar hazin.
Şehrin en yüksek civarında idim,
Bundan eflâke yakin bir yer didim.
Arzın üstünde, cihanda müştehir,
Şehrimiz ulviyet-i mevkice bir.
Şehrimizde Çamlıca en hoş tepe,
Gezdiğim yer onda en son mertebe.
Kim onun da dahilinde üç çınar,
Bir de bab-ı adem, yani mezar.
Kimse meftun olmamış bir makbere,
Makber olmaktır mukadder her yere.
Türbe yok, mevcud lâkin türbedar
En güzel mevkide sâkin türbedar.
Dahilinde âlem-i mehtablar,
Hem-dem olmuş mestler, hem-hablar.
Bûseler, agûşlar, cûş-u huruş
Handelerle, nâralarla ayş-ü nuş.
Dahilen divan-ı işret pür cünun,
Hâricen divar-ı hayret pür sükun.
(Abdülhak Hâmid Tarhan)

★

ESKİ MUSIKİ

Çok insan anlıyamaz eski mûsıkimizden
Ve ondan anlamıyan bir şey anlamaz bizden.
Açar bir altın anahtarla ruh ufuklarını,
Hemen yayılmağa başlar sada ve nur akını
Ve seslenir büyük Itri, semâyı örten ruh,
Peşinde dalgalanır bestesiyle Seyyid Nuh.
O mutlu devrede Itri'ye en yakın bir dost
Işıklı danteleler bestekârı Hâfız Post...
Bu neslin ortada dâhicedir başardığı iş,

Vatan nasıl karışır mûsıkıyle göstermiş.
Bu yaz kemençeyi bir dinledinse Kanlıca'da,
Baharda bir gece tanbûru dinle Çamlıca'da.
Bu sazların duyulur her telinde sade vatan,
Sihirli rüzgâr eser daima bu topraktan.

Evet bu eski nesil bir şerefli âlem açar,
Duyuşda ince zamanlardan inkıraza kadar.
Yüz elli yıl, sıra dağlar birer birer yücelir
Ve âkıbet Dede'nin anlı şanlı devri gelir.
Bu mûsıkiyi, O, son kudretiyle parlattı,
Ölünce, ülkede bir muhteşem güneş battı...
(Yahya Kemal Beyatlı)

İSTANBUL'UN O YERLERİ

Aşkın şeref diyarını gördümdü bir zaman
Yıldızlariyle başka bir âlemdi her gece
Kıpkırmızıydı şanlı ufuklarda her şafak.

Cânanla çıktığım tepeler... Başta Çamlıca...
Hâlâ muhayyilemde parıldar, resim gibi,
Yârin dudaklarında bitip başlıyan visâl.

Cânanla gezdiğim kıyılar, sürdüğüm hayat,
Öz mâvilikle çerçevelenmiş o levhada,
Ömrün murâdımızca geçen mutlu günleri.

Yaş bastı. Görmedim nice yıldır o yerleri,
Görsem de görmesem de bu indimde bir benim
Mâdemki şimdi her biri kalbimdedir benim.
(Yahya Kemal Beyatlı)

★

BİR SES Kİ...

Rüzgârla nasıl dalgalar oynarsa yerinden,
Rûhum yol alır göklere sen şi'r okuyunca.
Billmem ki benim vecdimi duymuş mu derinden,
Mûsâ o büyük sayhayı Sina'da duyunca.

Mısrâlara manzumenin âhengi dışında,
Şevkınla gelir yüz sene evvelki nevâlar.
Bir Çamlıca mehtâbı gülerken bakışında,
Kalbinde Haliç akşamının hüznü kan ağlar.

Doğdukları gün ölmeye fermanlı şiirler,
Dünyaya döner bir daha tılsımlı sesinde.
Rûhunda birer nağme bulup bestelenirler,
Tanbur ile ney faslı sürerler nefesinde.

Bir ses ki terennüm gibi her lâfzı bir âhenk
Hilkatteki esrarı kader toplamış onda.
Bir ses ki bütün manzara, mevsim, heyecan, renk
Ruh onda, vücud onda, bahar onda, kış onda!

Rûhun bu güzel seste bulur her ne ararsa
Encâma erer onda bütün çektiği hasret,
Bir aynaya vurmuş gibi âlemde ne varsa
Yer, gök, deniz ancak bana bir sesten ibaret.
(Faruk Nâfiz Çamlıbel)

ÇAMLICA'DAKİ ÇINAR

Çamlıca'nın en yüksek yerinde bir perinin,
Işıktan heykelini nakşettim ufuklara...
O yeşil Çamlıca ki, kat kat eteklerinin,
Birini Boğaz öper, ötekini Marmara.

Bir ceylandın o sonsuz güzellikle vurulmuş,
Benliğin his kesildi bir gölgeye geldin ki...
Ağaçlar öyle dalgın, sular öyle durulmuş,
Gök öyle mavi ve sen o kadar güzeldin ki!

Diyordum: «Gözlerime yaş değil, perde inse,
Bu güzel yüz gözümden kaybolamaz bir ara.
Senin aksin silinmez bütün eşya silinse...»
Derken gözüm iliştí yaslandığım çınara.

Bu çınar yaralıydı belki binbir yerinden:
Kimi çizmiş bıçakla ona kendi adını,
Kimi bir okla delmiş iki kalbi derinden,
Kimi yazmış adıyla yanyana bir kadını.

Bu adların içinde ben, eski ben de vardım
Unuttum, kimdi yalnız o zamanki nergisim?
Ben ki onbeş yıl önce, ona candan tapardım,
Şimdi baktım, bana da bir sır olmuş o isim.

Anladım, aşkın izi suda çizgiyle birmiş,
Onları duymamışım şu kök kadar derinden:
Anladım, hâtıraya daha çok yer verirmiş,
Çınarların gövdesi âşık yüreklerinden!
(Faruk Nâfiz Çamlıbel)

★

ÇAMLICA'YA

Çıkalım biz de gel ey serv-i revân Çamlıca'ya,
Gidelim, yolları mehtâba varan Çamlıca'ya,
Bütün İstanbul'u bir anda saran Çamlıca'ya
Gidelim, yolları mektâba varan Çamlıca'ya.

Ay'ın esrarlı, soluk rengini içmiş çamlar,
Mest-olan dallarının altına sevdâ damlar,
Şehri seyretmeği arzuladığın akşamlar,
Gidelim, yolları mehtâba varan Çamlıca'ya

Gah gurubun tutuşan rengine bel bağlıyalım,
Gah kayıtsız gezelim, gah durup el bağlıyalım,
O yeşil zirvede gah aşka emel bağlıyalım,
Gidelim, yolları mehtâba varan Çamlıca'ya
(Safâ Erkün)

★

YAŞAMAK

I

Biliyorum, kolay değil yaşamak
Gönül verip türkü söylemek yâr üstüne.
Yıldız ışığında dolaşıp geceleri,
Gündüzleri gün ışığında ısınmak.
Şöyle bir fırsat bulup, yarım gün,
Yan gelebilmek Çamlıca tepesine...
— Bin türlü mavi akar Boğaz'dan —
Herşeyi unutabilmek mâviler içinde.
(Orhan Veli Kanık)

★

BİZİM ŞARKIMIZ

Çamlıca bahçelerinde eski günler hatırlanıyor:
«Biz Heybelide her gece mehtaba çıkardık».
Hüsnüne güvenen sevgilim gene uzakta benden:
«Niceler bu tarz-ı revişten geçmiş».

«Ömrüm seni sevmekle nihayet bulacaktır»;
O kadar gülüp eğleniyorlar ki:
«Yalnız seni sevdim, seni yaşadım»;
Nasıl bir sevgidir bu... Evet, belki...

Her yerdeyim şimdi ben;
Zamanın dört sene evvelinde;
Eylûl mehtabı Bostancı iskelesinde,
Zamanın üç sene evvelinde,
Yazın Çiftehavuz bahçelerinde.
Zamanın iki sene evvelinde:
«Bir ihtimal daha var
O da ölmek mi dersin» şarkısı dilimde.

Bizim şarkılar çalınıp söyleniyor,
Çamlıca bahçelerinde.
Ben ise hep eski delilik içinde:
«Bugün de akşam oldu»...
(Özdemir Âsaf)

★

DENİZE DOĞRU

Yolculuğa çıkıyoruz zor bir yolculuğa
Susuz kalacağız, yollar çeşmesiz.
Acıkacağız, ekmeğimiz taştan ve topraktan,
Uzun bozkırları geçeceğiz yürüyerek.
Ellerimizde kuru otlar tutuşacak,
Yorgun düşeceğiz sonsuz tepelerde.

Bir tek şey söyliyebilirim o zaman sana:
«Deniz» diyeceğim kulağına sessizce!
Sonunda deniz olduktan sonra deniz
Bütün yolculuklar güzeldir.
Irmaklar gibi gemiler bozkırlar kan içinde
Sonunda Çamlıca tepesinden bakacaksın
İstanbul'da sabah olurken, yüreğin denizler içinde...
(Ceyhun Atıf Kansu)

★

Ses ve tel kudretiyle, bir kısım güfteler de, ayrı bir nağme ve ölmezlik kazanmışlardır.

Bestelenmiş eserlerden bir kaç misâl verelim:

Fâiz Kapancı: «Nihavend»
Gel güzelim Çamlıca'ya bu gice,
Gün doğmadan görüşelim gizlice.
Bülbülleri dinliyelim yanyana,
Kumru gibi sevişelim can cana.

★

Cevdet Çağla: «Kürdili Hicazkâr»
Bir yaz gecesi Çamlıca mehtâbına geldin,
Billâhi o gün sen iki mehtâba bedeldin.
Ay'dan da, Güneş'ten de, semâdan da güzeldin,
Billâhi o gün sen iki mehtâba bedeldin.

★

Yesari Âsım: «Hicaz»
Sazlar çalınır Çamlıcanın bağçelerinde,
Bülbüller öter şarkıların nağmelerinde.
Güller açıyor bak şu kızın handelerinde,
Bülbüller öter Çamlıca'nın bahçelerinde.

ÇAMLICA İLE ALÂKALI ROMAN VE HÂTIRA NOTLARI :

Üsküdar'dan Bağlarbaşı tarikiyle Çamlıca'ya gidilirken, Tophanelioğlu'ndaki dört yol ağzı mevkiinden takriben bir yüz hatve ileriye medd-i nazar olunur ise o vâsi şosenin müntehay-i vasatisinde etrafı bir buçuk arşın kadar irtifada duvar içine alınmış bir ağaçlık görülür.

Bu ağaçlığa varıldığı gibi şose yol sağ ve sol olmak üzere iki şubeye ayrılır Duvar ile muhat olan ağaçlığın büyücek bir kapısı vardır ki iki yolun tamam nokta-i iftirakında vakidir

Sağ ve soldaki yollardan hangisine gidilecek olsa taraf-ı muhalifi mâhut ağaçlıkla mahduttur. Ağaçlığın yanındaki duvar alçacık olduğundan üzerinden hayvan ve mahusus insan aşamamak için boyunca teller uzatılarak muhafaza olunmuştur.

Mutedil bir yokuş üzerindeki bu yollardan seyr-i âdi ile dört beş dakika kadar gidilince daima duvar ile muhat olan bir meydancığa müntehi olur. Ağaçlığın burada da cephede aşağıkine muhazi bir kapısı vardır. Yüksekten kuşbakışı bir nazarla bakmak mümkün olsa bir şekl-i mahrutide görünecek olan ağaçlık burada biter ise de iki yol gene birleşemez. Meydancığın bir otuz hatve ötesinde epeyce vâsi ve mürtefi bir set üzerinde kâr-ı kadim binaları taklit yolunda yapılmış enli saçaklı bir kattan ibaret bir bina ve bunun etrafında bazı büyücek ağaçlar mevcuttur. Onun üst yanında diğer bir set ile başlıyan yer ise bir takım selvi ve meşe ağaçlarını ve vaktiyle kırılamayıp kalmış ve mevkiin-Sarı Kaya-ismiyle benam olmasına sebep olmuş büyük büyük sararmış kayaları hâvi inişli yokuşlu metruk bir mezarlıktır ki geçtiğimiz meydancıktan buraya değin olan mesafe de gene bir beş dakikalık kadar tahmin olunur.

Bu mezarlık da geçildikten sonradır ki iki yol hem birleşir hem de düzleşir. Buradan gene bir beş dakika kadar ileri yürünürse artık Çamlıca dağının eteğinde Kısıklı köyünün çarşısına varılmış olur.

(Recâizâde Mahmud Ekrem, «Araba Sevdâsı»)

★

İstanbul denilen mecmua-i bedayiin hâvi olduğu her türlü nevadiri bir bakışta gösterecek bir nokta ise Çamlıca'dır. Boğaziçi'nde bir büyük orman veya bir küçük körfez yoktur ki Çamlıca'nın pamal-i nezareti olmasın. Payitahtımızın Beyoğlu gibi, Galata gibi, Babıâli civarları gibi, Sultan Bayezid gibi hangi mamur ciheti görülür ki Çamlıca'nın nazar-ı temaşasından kendisini saklıyabilsin. İstanbul'da tesisat-ı atika ve ebniye-i meşhureden hiçbiri var mıdır ki Çamlıca tasvirini almak mümkün olmasın?

Çamlıca o nazargâh-ı ibrettir ki bahar içinde insan çeşmesinin yanına çıkar da başını kaldırır etrafına bakınır ise gözünün önünde tabii, sınai, fenni nice yüz bin türlü bedayiden mürekkeb bir başka âlem görür. Bayağı hadaka-i basar o âlem-i bedayiin bir meharet-i fevkalâde ile nokta-i vahideye sığıştırılmış haritasına döner. Bir de gözünü aşağı meylettirmek isteyince nur-ı nazar-ı cihanın her türlü ezharını câmî şükûfezara düşmüş zenbur gibi-dakikada bir çiçeğe işliyerek, saniyede bir meyve ile oyalanarak âheste âheste sahil-i deryaya gidinceye kadar tab ü tüvandan kesilir.

Çamlıca'ya Firdevs-i âlâ'nın yere inmiş bir kıt'ası denilse şâyestedir.

(Namık Kemal, «İntibah yahud Sergüzeşti Ali Bey»)

★

Üsküdar'da payton bulamadık. Çek çek arabasına bindik. Posta yolunun tozlarını yutarken, kaldırımı bozuk yollarda yalpa vuran arabada kafa kafaya birbirimize çarparken içimden söğdüm durdum. Fakat Çamlıca'ya yaklaşıp da önümüzde nazlı yeşil yamaçlar görününce biraz keyiflendik. Kısıklı kahvelerinde bir ev tellâlı bulduk, arabanın üstüne aldık. Ve ev gezmeğe başlayınca Mediha bile canlandı. Fakat yer meselesinde olduğu gibi, ev meselesinde de aramızdaki mizaç başkalığı baş gösterdi. O, boyalı yeni caddeye yakın olsun diyor, ben hep bahçe içinde, üstü mor salkımlı yahut sarmaşıklı ev istiyorum. Nihayet çamlık içinde bir eve karar verdik. Sofası büyük, pencereleri çok, çifte merdivenli, İstanbul'a kadar manzarası var. Ben en çok korusunu sevdim. Loş, serin, yeşil. Mediha'yı ikna eder etmez hemen evi tuttum. Bir hafta sonra taşınıyoruz.

(Hâlide Edib Adıvar, «Son Eseri»)

★

Nihayet, asıl Çamlıca demek olan Kısıklı caddesi, solda, Büyük Çamlıca, sağda, Kısıklı meydanında Küçük Çamlıca yolları başlar ve etrafı yine şâirane isimler sarardı. Karşımızda uzun Alemdağı caddesi, sağ tarafta Suphi Paşa'nın kır menekşesi kokuları ve bülbül seslerile meşhur büyük korusu, daha ileride Libâde, korunun arkasından geçen Bulgurlu caddesi üstünde, sol tarafta Hanım seddi denen bir yer vardı ki ha-

kikat, o civardaki köşklerde bulunan hanımlar akşamları buraya gelirler, asırlık büyük çınarların gölgesinde yerlere serili ehramlar üstünde otururlardı. Daha sonra Bulgurlu ve Söğütlü çayırı gelirdi ki orada Hüseyin Cahid Bey'in hikâye ettiği köy düğünleri olurdu.

Çamlıca'nın bu asıl eteğine gelince bir «alâlmüssemâ» ya bakar gibi içimde bir kaç hissin birden en şefkatli renklerle parıldadığını görürdüm. O zaman cidden bir kurtuluş emniyeti bulur, Üsküdar'dan Çamlıca'ya çıkmak için yorulan mânevi kanatlarımın artık çırpınmadığını, düm düz bir sahada uçtuğunu duyardım. Burası yüksek, ihtişamlı, biraz münzevi ve başkalarınca unutulmuş ve kendi gönlile biraz mumyalaşmış şehirdi.

(Abdülhak Şinasi Hisar, «Çamlıcadaki Eniştemiz»)

Çamlıca bana yepyeni bir muhit, ilk defa duyulan bir aşk gibi yeni bir iklim olmuştu. Boğaziçi'nde tabiat hep mavi, mırıldanıcı sular, sulardan ötede görülen yeşil munis ve hulyaya dalmış dağlar, güneşli veya mehtaplı sularda yüzer gibi gezişlerdir. Yalının arkasında bu kadar çok gülü nasıl taşıyabildiğine şaşılacak kadar ufak bir bahçemiz vardı. Deniz kenarından Bebek Bahçesi'ne veya Baltalimanı'na gider, gelirdik. Fakat Hisar'da dağlara çıkmak adet değildir ve insanın hatırına gelmez. Büyükada'da tabiat bütün çiçekleri açmış bir bahçe, tekmil ağaçları güzel bir çam ormanı ve şehir içinden geçen bahçeyle çam korusu yollarıdır. Ada'yı saran, uzaktan görülen mavi, sessiz bir denizdir. Eyüp'te Bahariye'de tabiat çıplak, sarı, yeşilimtrak bir kır ve dağlar, ölgün sular, daimi bir daüssıladır. Bu yerlerin hepsine hâkim olan Çamlıca'da tabiat ihtişamlı ve geniş manzaralardan başka sanki Çamlıca'yı saran, muttasıl kabaran, taşan bir deniz gibi emsalsiz bir bahar feyzidir. Buradan Boğaziçi'nin dar görünüşleri müessir, mavi bir atlas hulya denizine yatmış Ada küçük ve uzak, Haliç şehrin tümsek evleri arkasına saklanmış ve kaçaktır. Çamlıca, eteklerini bir deniz gibi kuşatan baharın içinden sivrilen biraz tozlu bir tepeydi. Gezinmek için yavaş yavaş aşağılara indiğimiz saatler tabiatın, otların, çiçeklerin içine dalıyor gibiydik.

(Abdülhak Şinasi Hisar, «Geçmiş Zaman Köşkleri»)

★

Zinetsaz-ı cihan olan bahar-ı ruhperver, her yerden ziyade Çamlıca tepesinin eteklerini malamal izhar eder. Çamlıca ise lâkaydane ve âşıkane surette bıraktığı uzun etekleriyle o mevsim de her tarafa râyihalar, çiçekler saçar. Bu etek dolusu çiçekler, Çamlıca'nın o mevki-i sema karibin zemine hediye-i bahariyesidir.

Evet! dest-i san'atkâre-i tabiatın güller, erguvanlar, lâleler, yasemenlerle nakşettiği bu yeşil damen-i letafeti şükr-i güzarane ve bedayii perestane surette takbil eden bir hıyâban terâveti, bir ormancığı tanıyacağımızda şüphem var.

Şu hakikati itiraf etmeliyiz ki bizler ekseriyet üzere en uzak bir yerde bulunan bir âilenin mahremiyyet ahvaline vâkıf olduğumuz halde, oturduğumuz yerin bir ötesini bilmeyiz.

Gerçek, insan Çamlıca tepesini o eteklerinde etrafa ihale-i nazar ettiği zaman Boğaziçi'nin iki taraftaki yeşil sevâhilini dolaşarak ceryan edip giden suları en sevdâlı helecanlardan, en gizli telâkilerden, en sâkit rüzgârlardan, en rakik bulutlardan, en hafif renklerden, en büyük âlemlere kadar semâda bulunan bilcümle bedâyii kâinatı irâe eder.

(Sâmipaşazâde Sezâi, «Küçük Şeyler»)

Çamlıca şu âlem-i süflinin semaya en karip bir mahalli veya semânın zemine en yakın bir burcudur denilecek kadar ulvidir. Çamlıca bir büyük şâirin zihni gibi âlem-i bâlâyı kudretten nüzul eden feyuzatın her yerden ziyade muhit-i müştak-ı ulviyyet olan hayâlâtın her yerden ziyade mahalli tarassutu, Hallkını düşünmek nimet-i baka cevyanesine mütehassir olan bir ruhun arayıp da bulamadığı şü cihânın bir kûşe-i inzivâyı müstesnasıdır.

Çamlıca denilen mevki-i mümtaze kudretin atâya-i bediasını câmi bir mücessem levha-i tabiattır. Semanın hiç bir ulvi temaşası, hiç bir reng-i letâfeti, hiç bir ruh-perver manzarası yoktur ki Çamlıca'nın tulûunda, gurubunda, leyl-i mükevkebinde meşhut olmasın. Tabiatın hiç bir revnak safabahşı, hiç bir nokta-i dil âşûyanesi yoktur ki Çamlıca'nın o güzel kırlarında o cihannüma mevkilerinde nazargâh-i iştiyaktan kendisini saklıyabilsin.

(Sâmipaşazâde Sezâi, «Çamlıca»)

★

O tarihlerde, Çamlıca denilen bir yer daha vardı. Yine var amma, o benim bildiğim Çamlıca değil.

Benim çocukluğumun Çamlıca'sı, mâmurdu.. şendi.. kalabalıktı. Dönümlerle ölçülen uçsuz bucaksız bahçelerin içinde kocaman köşkler, iki dudağın arasına değer değmez çatlıyan iri taneli bal gibi çavuş üzümü bağları.. Boza gibi kalın ve köpüklü mis kokulu süt veren inekler.. buram buram kokulu biçilmiş yonca yığınları.. göz alabildiğine uzanan ve yeşilliğini hiç bir mevsimde kaybetmiyen kırlar.. çağıl çağıl akan tatlı su pınarları.. ayni âilenin fertleri imiş gibi sevişen, görüşen, birbirlerinin iyiliğine çalışan komşular ve bütün bunların yanında, ilâhi Boğaziçi'ni baştanbaşa, nazarlara ihata ettiren tepeler, köşeler, bucaklar.. Çamlıca, işte o Çamlıca idi.

Sonbahar, Çamlıca'ya başka bir çeşni verirdi. Hava orada her yerden daha çabuk serinler, buna rağmen, yazı Çamlıca'da geçirmiş olanlar, şehre dönmek için ayak sürürlerdi. Ayvaların, üzümlerin, muşmulaların arkası alınmadıkça, patlıcan ve hiyar turşuları kavanozların içine girip de, ağızları bağlanmadıkça, narlar ağaçlardan toplanmadıkça hiç kimse yerinden kımıldanamazdı.

Hâsılı, o zamanlar, bu şehrin ahâlisinde tabiate, tabii güzelliklere karşı biraz daha incizap vardı gibime geliyor. O devrin insanları geleneklere daha çok bağlı idiler. Taklitçilik, snobluk bugünkü kadar içimize sokulmamıştı. Sayfiyeye, süs göstermek, lüks yarışına çıkmak, biri birine nisbet vermek, biribirinden aşağı kalmamak kaygusile değil, düpe düz hava tebdili etmek, tabiatın nimetlerinden, güzelliklerinden faydalanmak için gidilirdi.

(Ercümend Ekrem Talû, «Çocukluğumun Çamlıcası»)

İnsanların güzel vasıflarından biri de hercailik olsa gerektir. Ayni zamanda Âdem oğullarının zevk sahibi oldukları da lâftan ibarettir. Her bakımdan güzel, asîl, erdemli bir kadını bırakıp da, çok defa, hiç bir meziyeti olmayan her hangi bir şıllığın peşinden koşan onlar değil midir?

Geçenlerde, geçmiş günlere ait bir takım hâtıraları canlandırarak onlarla kendi kendime kalmanın bir kere daha zevkini tatmak istedim ve Çamlıcaya gittim.

Orası dünyanın, şüphesiz, en ilâhî manzaralı noktalarından biridir. İstanbul, Çamlıcadan bakılınca, daha güzel ve daha muhteşemdir. Boğaziçi daha mânalanır. Her türlü duygular da, Çamlıcada, insana başkalaşmış gibi gelir. Sevişmek için ideal dekor yine Çamlıcadır.

Tevekkeli değil; duyguda ve ifadede inceliğe doğru adım atan Tanzimat edebiyatı ve Tanzimat edipleri, İstanbul semtlerinin hepsine Çamlıcayı tercih etmişler, belki en güzel ilhamlarını, onun tepelerinden, İstanbul'a ve Boğaziçine baka baka edinmişlerdi.

O devirlerde Çamlıca kübera yatağı idi. Havasının ve sularının mûcizeli hassalarına kanmış büyük büyük şahsiyetler Bağlarbaşından Kısıklıya ve Çamlıcaya kadar yer yer mâlikâneler kurmuşlardı. Gerçekten de o semtin âbu havası canlara can katacak kadar hafif ve lâtif idi. En ağır hastalar orada şifa bulmasalar da ferahlıyor, ümide kavuşuyorlardı.

Sultan Mahmut bile, son günlerini, kızı Adile Sultanın, Sarıkayadaki köşkünde geçirmiş, hayata gözlerini orada yummuştu.

Yakın Osmanlı tarihinin ünlü vezirlerinden Suphi Paşa yazları Çamlıcada geçirirdi. Tunuslu Mahmut Ayad Paşanın uçsuz bucaksız malikânesi hâlâ oralarda Tunus bağı adile anılan koca bir semte âlem olmuştur.

Genç Osmanlıların hâmisi olarak tanıdığımız Mısırlı Fazıl Mustafa Paşa da, Belediye bahçesinin karşısındaki yazlık sarayında, politika faaliyetinden zaman zaman dinlenmeye gelirdi.

Hele Abdülâzizin Bina Emini Altunî Zade İsmail Paşa, camii ile, mektebi ile, çeşmesi ile koskoca bir mahalle kurmuştu. Yaz mevsimine rastlayan ramazanlarda, paşalar, beyefendiler güzel sesli hafızların mukabelesini dinlemeğe ve teravih namazı kılmağa Altunî zade camiine şitap ederlerdi.

Tanzimat edebiyatının üç mühim rüknü: Sezai, Hâmit, Ekrem.. gençlik heyecanlarının bir kısmını Çamlıcada tattılar. Namık Kemal'in de, Prens Mustafa Fazıl Paşanın köşkünde misafir kaldığı ve Çamlıca tepelerinden, İstanbulu uzun uzun seyredip içlendiği günler oldu.

(Sergüzeşt), (Küçük Şeyler), (Araba Sevdası) ve (Cezmi) nin bazı parçaları Çamlıcanın edebiyatımıza kazandırdığı cevherlerdir.

İstanbulun o vakitki harem - selâmlık hayatının sıkılığından bunalanlar için Çamlıca bir menfes olurdu. Mustafa Fazıl Paşanın teşebbüs ve himmeti ile açılan Belediye bahçesi, kadın erkek aşinalıklarına, âşıkane maceralara senelerce sahnelik etti. Yer müsaitti. Takip için yol uzundu. Gidişte ve gelişte arabalar birbirine sokulabiliyor, atbaşı beraber gidiliyor, âşikıne duyguları ifadeye fırsat bulunuyordu.

Haftada üç gün: Çarşamba, cuma, pazar.. konak arabaları, kira paytonları, tenteli paraşollar, üç koldan, Üsküdar, Haydarpaşa ve Kadıköyünden, Mama ve Merdivenköy üzerinde Uzunçayırdan buraya akın ediyor, yaşmaklı, feraceli, maşlahlı, yeldirmeli kadın kalabalığı ile bunların vurgunlarını veya vurgun namzetlerini taşıyorlardı.

Çamlıcanın heveslileri ve âşıkları arasında her sınıftan, her seviyeden, her yaşta kimseler vardı. O cennet gibi yerde bir gün geçirmeyi tekmil İstanbul felekten nasip almak addederdi.

Hava, su, tabiat güzelliği, manzara.. halkı çeken sade bu değildi. Belediye bahçesini işletenler, oraya en meşhur saz takımını, en marifetli hokkabaz, cambaz ve sair hüner ehlini getirtmekle rağbet arttırmasını bilirlerdi. 1887 Paris sergisinde nam kazanmış, Cezayirli Beni - Zukzuk cambaz takımını İstanbullular Çamlıca Belediye bahçesinde seyretmişlerdi. Ve bir daha İstanbula öyle bir cambaz kumpanyasının gelmediğini babamızdan duyardık.

Çamlıcanın bunlardan başka daha bin bir hususiyeti vardı. Bunları bir bir sayıp dökebilmek için Yahya Kemal kâbında bir şair, yahut ki Abdülhak Şinasi ayarında bir nasir olmak gerektir.

Allahın bir çok nimetlerini nasıl tepmek gafletini gösteriyorsak, Çamlıcayı da git gide ihmal ederek nihayet kendi haline bıraktık, koyuverdik.

Öyle iken orası güzelliğinden ve asaletinden hiç bir şey kaybetmemiştir. Azıcık himmetle, sosyal tarihimizin o zengin hazinesini yeniden kıymetlendirebiliriz.

Çamlıcanın dili olsa, bize nakledeceği binlerce hâtıralardan başka, kendisine karşı gösterdiğimiz nankörlüğü yüzümüze vurmasından korkarım.

(Ercümend Ekrem Talû, «Çamlıcanın dili olsa»)

Elbette ki, Çamlıca hakkındaki yazılar bunlardan ibaret değildir değildir. Bahsimizle kısmen ilişiği olanlardan bazıları, bir münasebetle, Ansiklopedi'nin diğer alâkalı kısımlarında görülebileceği için burada tekrarından sakınılmıştır.

Hikmet Şinasi ÖNOL

ÇAMLICA BEKTÂŞİ TEKKESİ — İstanbul ve civârındaki Bektâşi Tekkelerinin büyüklerinden biriydi; İstanbulun fethinden bir asır kadar evvel Çamlıca Baba adında bir derviş tarafından kurulduğunu tahmin ediyoruz; yâni bu tekke ismini kurulduğu tepeden almamış, tepe, tekkeye ve bânisine nisbetle isimlendirilmişdir.

On yedinci asrın büyük muharriri Evliyâ Çelebi bu tekkeden şu satırlar ile bahsediyor:

«Eflâke ser çekmiş bir cebelli bâlânın tâ zirvei âlâsında tekkei bülend idi».

Asırlarca sonra Sâmi Paşa zâde Sezâi Bey, Çamlıcayı tasvir eden bir yazısında bu tekkenin adını da kaydediyor:

«... bu hiyâbanı letâfet, semâyi zî safâyi şarkın zîri nûrânîsinde, şedid olduğu derecede medîd bir aşk u muhabbet sâikası ile altmış senedenberi nâ kaabili iftirak bir sûretde birbirleriyle kucaklaşmış ağaçlardan vücûda gelmişdi ki Çamlıca çayırlığının nihâyetinden başlayarak Bektâşi Tekkesine kadar imtidad ederdi...».

İkinci Sultan Mahmud 1826 da Yeniçeri Ocağını kaldırdığı zaman Türkiyede Bektâşi tarikatini de lâğvetmiş ve bütün Bektâşi Tekkelerini kapatmış idi, bu arada İstanbul ve cîvârındaki Bektâşi Tekkelerinin bâzıları da tahrib edilmişdi, Çamlıca Tekkesi de harab olanlar arasında idi; Abdülmecid zamanında Bektâşiler tekkelerini «nakşî» dergâhı adı altında açdılar ve içlerinde Bektâşi âyini yapıldı; işte bu arada Çamlıca Tekkesi de ihyâ edildi ve «Tâhir Baba Tekkesi» adını aldı; Üsküdarlı kalender halk şâiri Âşık Râzi, 1880 ile 1885 arasında bu tekkenin canlarından dilber bir gencin şânında yazdığı bir manzûmede tekkeden de gaayet mübhem olarak bahsediyor, Râzinin târifinden mevkiinin pek lâtif olduğu anlaşılıyor:

Çamlıcada geçen gördüm bir fetâ
Bektâşi zeyninde ol dürri yektâ
Dağlı civan saçlı baba kölesi
Berber eli görmemişdir yelesi
Mûcizâtı Hacı Bektâşı Velî
Kara gözler pîr nefesi sürmeli
Hâli vahşet pek yaraşmış dilbere
Taparlar put misâl ol semendere
Ayak mühürlemiş babaya civan
Mîkaatı aşk üzre akreb yelkovan
Şebçırağdır zulmeti hadrâ içre
Uşşâkına Kevser Şârâbın içre
Eflâke ser çekmiş nice yüz çınar
Çemen sofalarda gül ile gülnâr
Nedir bu hiyâban içre bu cünbüş
Gonce gül reşk ider topuklar gümüş
Aşk ile münceli mâşuku ibrâr
Gerekdir teslîme iderse ikrâr
Aceb didim görüb ol gül cemâli
Ceddi ekberi mi şol Hıdır Bâli.
Üçler Yedilere Kırklara bir hû
Bize de bir nigâh lütfetti âhû
Buyurun efendim dost evi bura
Cümle garîbânı mihman kondura
Kapumuz küşâde hazır hem taam
Canlar için yandı yakıldı hamam
Çamlıca Babaya rizâen lillâh
Oku bir Fâtiha âmin eyvallah!.

Tâhir Baba Tekkesinin âyin günü perşembe idi. Cumhuriyet devrinde bütün tekkelerin kapatılmasından sonraki durumu tedkik edilemedi (B.: Bektâşi).

ÇAMLICA CADDESİ — Üsküdarın Îcâdiye semti yollarından; Bülbüldere - Bağlarbaşı yolunun Mağazacı Sokağı ile olan kavuşak noktası ile Îcâdiye - Bağlarbaşı yolu arasında uzanır; Sıvacı Ferhad Sokağı, Türkân Hâtun Sokağı, ve Akdarı Sokağı ile kavuşakları olup Haşacı Sokağı, Kurtçelebi Sokağı ve Ayarcıbaşı Sokağı ile birer dört yol ağzı yaparak kesişir (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 27). İki araba geçebilecek genişlikdedir; Îcâdiye - Bağlarbaşı yolu tarafından gelindiğine göre asfalt olarak başlar, 2-3 katlı ahşab ve beton evler arasından geçer; 1 elektrikci ve 1 bakkal dükkânına rastlanır; Türkân Hâtun kavuşağından sonra dikleşir; bu kavuşakda, yokuşun başında Mekkede vefat etmiş Bedestenli Çerkes Hacı Mehmed Efendinin hayır eseri, inşâ tarihi 1341 = 1928 olan beton ve susuz bir çeşme vardır; yokuş Kurtçelebi Sokağı ile olan dört yol ağzına kadar devam eder, yol o noktada düzleşir; kapu numaraları 1-87 ve 8-42 dir (ağustos 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAMLICA DOĞUM EVİ — Kadıköyünde Acıbademde, Acıbâdem - Çamlıca yolu üzerindedir; bağçesi çiçeklerle bezenmiş üç katlı şirin bir binâda tesis edilmiş; binâ da 1958 de doğum evi olarak inşâ edilmiş ve 1959 da amme hizmetine açılmışdır; sâhibi ve kurucusu Dr. Bayan Celâdet Dönmezer'dir; biri küçük biri büyük iki ameliyathânesi, bir bebek odası, ve dört lohusa odası vardır; dokuz yataklı, çok temiz, çok bakımlı bir hususî müessesedir. Dr. Celâdet Hanım aynı zamanda ressamdır; doğum evinin duvarları sanatkâr hekimin fırçasından çıkmış yağlı boya tablolarla tezyin edilmişdir.

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAMLICA GENCLİK VE PİNG - PONG KULÜBÜ — Çamlıca muhitinin gencleri nezih bir hava içinde toplamak gaayesi ile kurulmuş bir kulüpdür; kuruluş tarihi 1956 dır; bu kulübün tesîsinde merhum avukat Hâmid Bilginalp'ın büyük himmeti ve emeği geçmişdir. Kurucuları şu zatlerdir: Feyzi Kale, Hâmid Bilginalp, Sehab Aksöz, Rıdvan Tansu, Tahsin Yıldırım, Ertuğrul Denizol-

gün, Aziz Çetinel, Süreyya Eren, Sezâî Tipi, Abdürrahman Başol.

Kulübün lokali Kısıklıda olup 500 cildlik bir kütübhânesi vardır; genc üyeleri ile İstanbul çevresinde gurup hâlinde tedkik gezileri de çok faydalı faaliyeti içindedir.

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAMLICA İLK OKULU — Kısıklıda Bulgurlu Caddesindedir. Geniş bir avlu ortasında, zemin katı ile üç katlı beton bir binâdır.

1916 da Selâhaddin Eyyubî İlk Okulu, Kısıklıda kirâ ile tutulan Hüseyin Fikri Beyin köşkünde, biri ana sınıfı olmak üzere kız ve erkek çocuklar ayrı ayrı üçer sınıflı iki mekteb olarak açılmışdı. 1918 de ana sınıfı kaldırılmış, 1919'da da kız - oğlan karışık tedrisata başlanmışdır. 1920 de Nasuhi Bey köşküne nakledilmişdir. 1924 de beş sınıfa çıkarılarak Üsküdar 13. üncü İlk Okulu adı verildi; 1950 yılında da Bulgurlu 44 üncü İlk Okulu ile birleştirilerek hâlen bulunduğu binâya Çamlıca İlk Okulu adı ile yerleştirildi. Bu satırların yazıldığı sırada çift öğretim yapılmakda idi, ve bütün öğrenciler beslenme eğitime tâbi idi; öğle yemeği ve ikindi kahvealtısı verilmektedir.

Okul - Âile Birliği, Yardım Derneği ve Yavru Kurt oymağı, öğretmen ve sınıf kitablıkları vardır. Bir sinema salonu olup didektif filmler gösterilir, müsamereler tertip edilir. 4. üncü ve 5. inci sınıflarında fransızca ve ingilizce dersleri de verilmektedir; fransızca dersleri okul müdürü Tahsin Konan tarafından ücretsiz olarak deruhte edilmişdir; ingilizce dersinin ücretli öğretmeni vardır, ve ücreti Okul - Âile Derneği tarafından ödenir. Okulun 570 öğrencisi ve 13 öğretmeni vardır. 1961 - 1962 ders yılı sonunda 58 öğrenci diploma almış idi.

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAMLICA KASRI — Yalnız Evliyâ Çelebide rastladığımız bir kayde göre 1656 ile 1657 arasında Dördüncü Sultan Mehmed tarafından yaptırılmış bir hünkâr kasrı idi; büyük muharrir şöyle kaydediyor:

«Orada pâdişâhımız kendilerine mahsus Bağı Cihan nâmı ile bir bağçesi âli yaptırdı ki orada olan kasra hakirin söyledi ki tarih şudur:

Dedim ey Evliyâ bu kâha târih
Mübârek ola kasrın pâdişâhım
«Sene 1076» (M. 1656 - 1657)

Küçük bir av konağı olacağını tahmin ettiğimiz bu kasırdan zamanımıza bir nişan, iz kalmamışdır.

ÇAMLICA KIZ LİSESİ — Küçük Çamlıca'da 4 katlı, ahşap, fakat mimarî tarz bakımından fevkalâde ince bir binadır. Bu bina, İkinci Sultan Abdülhamid devrinin son senelerinde (1887), Hicaz Umumî Valisi Müşir Ahmed Râtib Paşa tarafından (B.: Râtib Paşa, Ahmed) yazlık bir köşk olarak yapılmıştır.

Bina çok kıymetli ve zengin malzeme ile yapılmıştır. Merdivenleri kesme ve son derece kıymetli bakara kristalindendir. Bütün kapıların ve pencerelerin üzeri artist oymacılar tarafından kalem işi olarak oyulmuştur. Kapılar ve pencereler Viyana'da yapılarak getirtilmiş ve monte edilmiştir. Binanın mimarı, İstanbul'da 4. Vakıf Hanı ile Ankaradaki Gazi Eğitim Enstitüsü binasını yapan meşhur Mimar Kemalettin Beydir.

1908 Meşrutiyetinin ilânından sonra bina, bahçesiyle ve bütün müştemilâtıyla o zamanın Maarif Nâzırı Şükrü Bey tarafından Nezaret adına satın alınmıştır. Bu suretle bina halen de devlet malıdır. Bugünkü rayice göre değeri ise 4 milyon TL. olarak tahmin edilmektedir.

1908 den sonra Meşrutiyet devrinin ilk senesinde bu binada Viyana'nın meşhur «Tereziyanom Koleji» ne benzer bir kız lisesi açılmış; Almanya'dan Schwester'ler ve kadın mürebbiyeler getirtilmiş; okulun, okul malzemesi ve mobilyaları bu vaziyete göre hazırlanmış; fakat lüks içinde ve yalnız lüks gayesiyle açılan bu müessese fazla yaşıyamamış ve kapatılmıştır. Bir müddet sonra burada, memleketimizin okulları tipinde bir İnas Sultanî'si açılmış ve Sultaniyelerin Liseye çevrildiği zaman bu mektep de «Lise» adını almıştır. Çamlıca İnas Sultaniyesi veya Çamlıca Kız Lisesi uzun bir müddet, İstanbul'un kurtuluşuna (6 Ekim 1922) kadar faaliyetine devam etmiştir. Cumhuriyet devrinde kapanmış ve yerine bir kız orta okulu açılmıştır. Bu okul ise 1934 e kadar devam edip, bu tarihte kapanmıştır. Bu arada kısa bir Erkek Öğretmen Okulu devresi geçirmiştir.

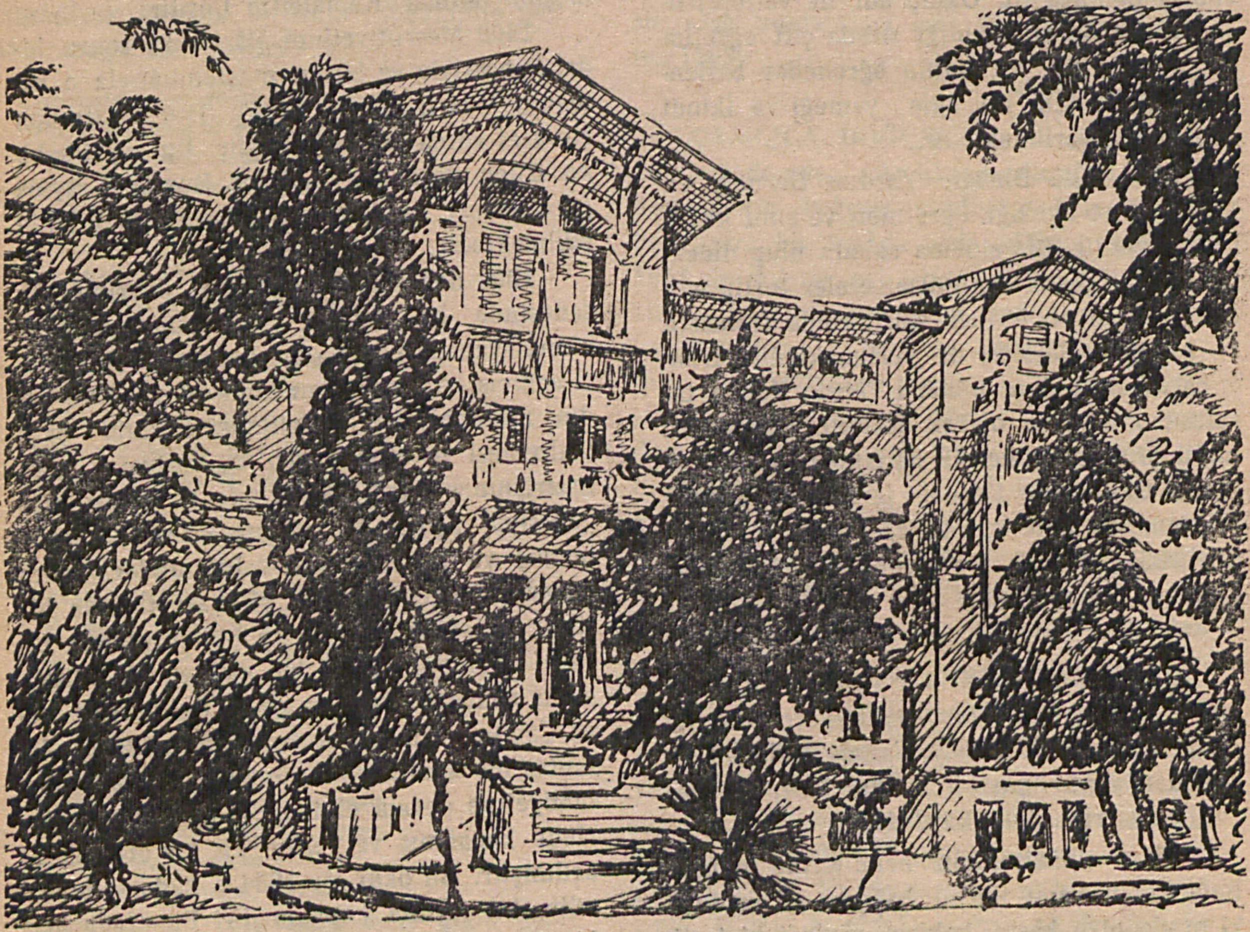
Çamlıca Kız Lisesi 1938 de tekrar açılmış; boş kalan binanın malzemesi ve bütün lâboratuvar eşyası, kütüphanesi yeni bir hamle ile tekrar kurulmuştur. Ve okul bu suretle, kültür sistemi içinde faydalı ve verimli bir müessese olarak faaliyetine devam etmektedir.

Halen okulun müdiresi, İstanbul ve Adana Kız Liselerinde de aynı vazifeyi ifa etmiş olup, altı senedir Çamlıca Kız Lisesinde vazife gören kıymetli biyoloji hocası Bayan Ferâset Tunç'tur. 260'ı yatılı olmak üzere 1050 talebesi olan lisenin muhtelif şubelere ayrılmak suretiyle 18 sınıfı vardır. Sınıflarda asgarî 28, azamî 60 talebe; 36 daimî ve iki ücretli olmak üzere cem'an 38 öğretmenden ders görmektedir. Senelik talebe muvaffakiyet oranının % 50 nin üstünde olduğu okulun orta kısmına; İkbâliye Özdemir İlkokulu mezunları ile semt öğrencileri; lise kısmına ise Kemal Atatürk Ortaokulu mezunları ile Anadolu'nun muhtelif yerlerinden gelen yatılı öğrenciler kabul edilmektedir. 31 müstahdemin vazifeli olduğu okulda ders saatleri, sabah 9 dan akşam 15.45 e kadardır.

Türkce, İngilizce ve Fransızca eserlerden mürekkep 7500 ciltlik bir kütüphanesi bulunan Çamlıca Kız Lisesi'nde yardımcı ders olarak resim, müzik, İngilizce, Fransızca ve Almanca tedris edilmektedir. Sosyal bakımdan çok faal olan okulda, kültür - edebiyat, müzik, müsamere, bahçe, gezi ve incelemeler, Kızılay Trafik (okul içi), muaşeret, spor, kooperatif kolları mevcuttur. Bunlardan Spor Kolu'nda, okulun basket-bol ve voley-bol takımları, birçok defalar, kız liseleri arasında birinci olmuştur. Ayrıca 50-60 kişilik bir enstrüman birliği ve daimî bir korosu vardır.

Çok büyük ve bakımlı bir bahçeye sahip olan Çamlıca Kız Lisesinde büyük bir jimnastikhâne ve «Işık Pavyonu» tâbir edilen mahal yağışlı havalarda talebenin teneffüshanesi olarak kullanılmaktadır (ekim 1962).

Halûk AKBAY

Çamlıca Kız Lisesi
(Resim : Sabiha Bozcalı)

ÇAMLICA KULÜBÜ — 1936 yılında kurulmuşdur, idâre merkezi Beyoğlunda Sıraserviler Caddesinde 75 numaralı binâdadır; Çamlıcayı sevenler ile orada evvelce oturmuş veyâ hâlen oturmakda olanlar arasında âilevî dostluklar, edebî sohbetler, akademik toplantılar, sanat ve fikir gelişmeleri sağlamak için tesis edilmişdir; kurucuları şu zatlerdir: Kâmil Nayman (İst. umumî meclis üyesi), Lütfi Aksu (Doktor), Celâl Çamlı (Dişci), Setrak Keleşyan (Doktor). Kulübe âzâ olabilmek için 18 yaşını bitirmiş olmak lâzımdır. Diğer hükümler cemiyetler kanunu gereğincedir. Aslı âzâdan bir defâya mahsus 250 ilra duhûliye, ve yılda 120 lirayı geçmemek üzere âidat alınır. Kulübün yazlık lokali İstinyede bir yalıdır. 1963 yılında idâre heyeti şu zatlerden mürekkebdi: Başkan Musa Başak (Avukat), ikinci başkan Hüsnü Karadeniz (Tüccar), Mehmed Keçeli (Müteahhid), Mehlika Murseloğlu (Doktor), ve Halim Okyar.

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAMLICA SANATORYOMU — Kısıklıda Alemdağı Caddesi üzerindedir; yedi dönüm çamlık, çiçeklik bağçe içerisinde, etrâfı açıklık, denize nezâreti olan iki katlı kâgir bir yapıdır. 1959 yılının haziran ayında 27 yataklı bir hastahâne olarak göğüs hastalıkları mutahassısı Dr. Nüzhet Ziyal tarafından kurulmuş ve amme hizmetine açılmış hususî bir sıhhat müessesesidir. Temiz havası ile bu sanatoryom rağbet görünce yatak sayısı 50 ye çıkarılmışdır. Sanatoryomda akciğer veremine tutulmuş hastaları tedâvi etmekde üç mütehassıs doktor, iki idâre müdürü ve lüzumlu hemşire ve personel ile çalışılmakdadır. Halen inkişaf devresindedir, 75 yatağa çıkarılması için projeler hazırlamaktadır. Cerrâhi servisinde kullanılacak bir ilâve binâ inşa hâlinde idi (1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAMLICA SİGARASI — Tekel İdâresi tarafından 1961 yılında çıkarılmış Amerikan tipi ambalâjlı ve menta esanslı yuvarlak uzun ve ağız tarafı sünger kâğıdlı bir sigaradır; ilk çıkdığı zamanlar 20 sigaralık bir paketi 150 kuruşa satılmış, İstanbulda pek rağbet görmüş, hattâ karaborsaya bile düşerek bâyilerde bulamayanlar tarafından elden elli kuruş fazlasına satın almışdır; 1963 yılında tütüne zam yapılıp Çamlıca Sigarası da 250 kuruşa yükseltilmişdir; alıp içicisi de yüzde seksen azalmışdır; öyleki tütün satan bir bakkalda birinci nevî sigaranın bulunmadığı, tükendiği ve raflarda Çamlıca sigaralarının mebzûlen durduğu görülmüşdür.

ÇAMLICA SPOR KULÜBÜ — 1928 de Vefâl Muhteşem Kural'n himmetiyle kurulmuşdur. Futboldan başka voleybol da oynanmaktadır. Müsbet çalışmaları ile federe oldu; hâlen ikinci kümeye dahil kulüplerdendir. Kulübün forması kurucunun hâtırasına nisbetle Vefâ Kulübünün denkleri, «Yeşil-beyaz» dır. 600 kadar üyesi vardır. Lokali Kısıklıda olup sahâsı da Bulgurlu Caddesi üzerindedir.

Bu kulüpden yetişmiş kıymetler: İstanbulspor kaptanı Sâim, Anadolu Kulübünden Sâfi, eski Fenerli Yaşar ve Naci, Karagümrüklü Sâim, Vefâlı Muhteşem Kural ve Galatasaray kalecisi Erdoğan'dır (1928 - 1963 arasında).

1963 yılındaki idâre heyeti: Başkan Ragıb Satıroğlu, İkinci Başkan Mehmed Yeniçeri, âzâlar Osman Önol, Safi Koray, Vahdet Zengingül, Rahmi Mısırcıoğlu, Faruk Önol'dan kurulmuşdu.

1963 de kendi kadrosunda seçkin futbolcuları şu gençler idi: Salâhaddin Çokay, Rahmi Mısırcıoğlu, Nurullah Yoksun, Taceddin Peklisoy, Faruk Önol, M. Kemal Özgün, Muzaffer Sinikeroğlu, Orhan Büyükmete, Erdal Cebi, Salâhaddin Şençağda, A. Nadir Düzkan, Nevzad Ökten, Orhan Şekerci, Tümer Çokay, Yüksel Ulupınar, A. Haydar Torlak, Savaş Telseren, Mehmed Ertaş, Teoman Büyükmete, Kemal Özyenen, Sühâ Engin, İhsan Uliç, Aktan Engin.

Sâhası kulübün kendi mülkü değildir; tapulu bir sahaya sâhib olmak Çamlıca Spor Kulübünün gelişmesinde muhakkak ki önemli yer alır; kaldı ki bir spor kulübü mülkü olan bir spor sahâsı Çamlıca'nın şenlenmesi bakımından da önemlidir (1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAMLICA TEKKESİ — (B.: Selâmi Tekkesi).

ÇAMLICA VE CİVÂRINI GÜZELLEŞTİRME CEMİYETİ — 1934 yılında kurulmuşdur. Kuruluşu üzerine şöyle bir hâtıra anlatılır: İran Şehinşâhı Riza Şah Pehlevî'nin

İstanbul'u ziyâretinde bir gezinti yapılır. Fakat Atatürk her tarafı ağaçsız görünce devrin İstanbul Vâlisi Muhiddin Üstündağ'ı yanına çağırarak: «Çamlıca... Çamlıca diyorsun... Çamlıkdan vazgeçtik tek ağaç, hattâ yeşillik yok!..» der.

Bu ihtar üzerinedir ki Çamlıca'yı Güzelleştirme ve Ağaçlandırma Cemiyeti kurulur. Kurucuları şu zatlardır: Avukat Salâhaddin Bey, İstanbul mebusu Hacı Ârif Bey, Belediye Meclisi âzâsından Kâmil Nayman, Bestekâr Ali Rifat Çağatay, Yusuf Kemal Tengirşenk, Dr. Lütfi Aksoy, Deniz emeklisi Ali Denizer ve Eczâcı Hayreddin Bey.

Büyük Çamlıcanın tepesindeki bütün çamlar ve civardaki ağaçlar bu cemiyetin himmeti eseridir.

Cemiyetin elli kadar üyesi olup bunların verdiği âidât ve diğer teberrûlarla Çamlıca ve civârının ağaçlandırılması devam etmektedir. 1963 yılındaki idâre heyetini şu zatlar teşkil ediyordu: Eski Konservatuvar müdürü Yusuf Ziya Demircioğlu (Başkan), Otelci Abdullah Sakarya (ikinci başkan), Öğretmen İsmail Baka, eski mâliyeci Fikret Müderrisoğlu, öğretmen Cemil Erkan, eski mâliyeci Necib Emre, Otelci Remzi Akdağ.

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAMLI KÖŞK PREVANTORYOMU — 1956 yılında Göztepe ile Feneryolu, ve Gazi Muhtar Paşa sokağı kavuşağı ile Mustafa Mazhar sokağı kavuşağı arasında ve Kayışdağı Caddesi üzerinde büyük ve güzel bir ahşab köşkde Dr. Şâhende Köymen ile Âsüman Mengü tarafından kurulmuş bir sihhat müessesesidir. Bu güzel köşkün aslında bânî sâhibinin kim olduğunu tesbit edemedik. Elliden fazla ulu çam ağacının arasına gömülmüş köşk «Çamlı» adını taşımaya hakikaten lâyık idi, Prevantoryom olarak kiraya verildiğinde de İş Bankasının mülkiyetinde bulunuyordu. İçi dışı yağlı boyalı bu köşk, prevantoryom iken 1959 yılında içinden çıkan bir yangında temeline kadar yanarak yok oldu. Çam korusu 1962 yılına kadar hâli üzere kalıp o tarihde o güzelim çamların hepsi kesilip kaldırıldı ve yalın arsaya üç sıra üzerine 12 adet büyük blok banka ikrâmiye apartımanları inşâ edildi, bu satırların yazıldığı sırada, Kasım 1963, apartımanların yapısı tamamlanmış durumda idi.

Yangından sonra hususî sihhat müessesesi Kadıköyünde Acıbâdemde Eminbey sokağında Karakol durağının yanındaki Tekin Sokağında yine çamlı bir bağçe içinde iki katlı beton bir binâya nakletti; ve eski adını muhafaza etti.

48 yataklı, konforlu, kaloriferle teshin edilir bir hastahânedir; basil çıkarmayan müteverrimleri kabul eder; gündelik ücreti 30 liradır; 3 doktoru, 2 hemşîresi ve 1 yardımcı hemşîresi vardır (1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAM LİMANI — Heybeli Adanın güneyinde manzarasının letâfeti ile meşhur koyun adı; etrâfındaki sırtlar çam ağaçları ile kaplı olduğu için bu isimle şöhret almışdır; iki geminin 8 kolaça demirlemesine müsâid genişlikde ise de güneye karşı tamâmen açıkdır.

Heybeli Adadaki Bahriye Mekteblerinin futalarla, kiklerle, yelkenlilerle deniz gösterileri, yarışmaları bu Çam Limanında yapılır; ada halkının da hemen yegâne tenezzüh yeridir.

Çam Limanı Türk ressamlarından pek çoğuna da ilham kaynağı olagelmiş, ve buradan çok güzel tablolar tersim edilmiştir.

Heybeliada Sanatoryomu bu limanın doğu tarafındaki yarımada-burun üzerindedir (B.: Heybeli Ada).

ÇAMÖZÜ SOKAĞI — Yeşilköy sokaklarından; 1934 Belediye Şehir Rehberinin 13 numaralı paftasında, köyün batı eteğinde, deniz kenarı ile Cünbüş Sokağı arasında uzanır; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilmedi (1963):

ÇAMUKA BALIĞI — Kefal balığı soyunun Gümüş balığı kolundandır; Gümüş balığına çok benzer, fakat lezzeti gümüşden kat kat aşağı, yavandır. İstanbulun balık matrabazları çamukayı dâima gümüş diye satarlar, gümüş balığı alırken çok dikkat etmelidir. Çamukanın vücudu daha beyaz ve şeffaf, kıt'ası da çok daha ufakdır; iki gözünün arasında bir karalık vardır.

Bibl. : K. Deveciyan, Balık ve Balıkçılık.

ÇAMUR — İstanbul sokaklarında çamur, zamanımızda da büyük bir şikâyet konusu; büyük şehrin, hatta çok kesif bir şekilde iskân edilmiş bâzı semtlerinin bakımsız sokakları devamlı yağışlarla ve kışın birer çamur kanalı hâlini alır. İstanbul sokaklarının korkunç çamurun târihçesi, fetihden zamanımıza kadar tam beşyüz senelik hâtıra taşır. Hâlen İstanbul Belediyesinin türlü güçlük içinde çalışan temizlik İşleri teşkilâtının hizmeti inkâr edilemez; ananevî çamurunun yanında İstanbul sokaklarının türlü pisliği, maalesef dünyaca bilinir, fakat asla unutma-

malıdır ki, yalnız çamur hariç, şehrin sokaklarını; büyük şehir hayatı nizâmına uymamakta inadla israr eden İstanbul halkı, telvis etmektedir. İstanbul halkında sokağı benimseme idrâki doğuncaya kadar bu belde pis kalmaya mahkûmdur. Hiç bir büdçe ve teşkilât sokaklarımızı temizleyemez.

İstanbul sokaklarının çamuruna gelince, bu günkü manzarasını göz önüne getirenler, Belediye temizlik teşkilâtının, asfalt ve betonun, hattâ paket taşının bulunmadığı devirlerde İstanbul sokaklarının nasıl bir âfet olması gerekdiğini kolayca tahayyül edebilirler. Yakın geçmişden geriye doğru gidelim.

Gazete koleksiyonları karışdırıldığı zaman, aydın olarak görülür ki, 1875-1900 arasında, büyük şehrin kenar ve çukur semtleri değil, en faal iş merkezleri Sirkeci, Bâbıâlî, Türbe, Bayazıd cadde ve sokakları kışın çamurdan geçilmez bir hal almaktadır.

Ahmed Rasim o devrin çamurunu Mâlûmat Mecmuasına yazdığı «Şehir Mektubları» nın birinde şöyle anlatıyor:

«Zıplama ve sıçrama müsâbakaları nazarı dikkatimi çeker; Fransızlardan biri uzunluğuna olarak 6 metre 32 santim, bir diğeri de 6 metre 50 santim atlamışlar. Bizde böyle sıçrayanlar yok mu sanki? Yağmurlu havalarda Yenikapı, Topkapusu, Edirnekapusu, Silivrikapusu, Eğrikapı taraflarında dolaşanlar 4,5 metre, Sarıgüzel, Aksaray, Langa, Samatya, Balat, Ayvansaray; Keresteciler, Kadıköyün, Haydarpaşa Rıhtımı, Feneryolu taraflarında 4, sâir yerlerde çamurun kıvamı derecesine ve cıvıklığına göre 4 metreden 2 metreye kadar zıplayanlar olduğu görülmektedir..»

A. Safvet «İstanbul Müsahabeleri» adlı eserinde (1908) şöyle yazıyor: «İstanbulıa birkaç gündenberi yağan yağmuru müteâkib düşen kar, havanın ılınmasıyla her tarafda erimeğe başladı. Sokakları görmeyin! Bir deryâyı mülevves! Bana öyle geliyor ki, çamurla çirkefin eksik olmadığı bu yerde bizden başka bir kavim yaşayamaz. Öyle alışmışız ki, hani çamurların kaldırılmasına itiraz edecekmişiz gibi...».

Zamanımızda «Külhanbeyi» tâbiri, çapkın, her türlü edebsizliği yapabilecek tıynetde olan kimse anlamına gelir. Külhanbeyliği İstanbulda Onyedinci asır sonlarında başlamışdır; hâneberduş oğlan çocukları ve mürâhik gençler korkunc serserîler ve kalenderler pençesine düşerek destebaşı denilen o adamların elleri altında takım takım toplanıp hamamların külhanlarında yatırılmış, merâsimi, nizâmı, âyinleri, gülbankleri ile «Külhâniye» adını verebileceğimiz âdetâ bir tarikat kurulmuş, tekkeleri de hamam külhanları olmuşdu (B.: Külhan Beyleri). İstanbulda bu süfiî teşkilâtın kuruluşu 1683 yılındaki Viyana bazğununu tâkib eden yıllara rastlar. Büyük şehirde temizlik amelesinin bulunmadığı o devirden, külhanbeyliği tarikatının devlet eliyle kaldırıldığı Abdülmecid zamanına kadar İstanbul sokaklarının çamurunu temizlemek için işte bu sefil gencler üzerlerine almışlardı. Şöyle ki, yaşları 16 ile 23 ararında olanlar «Meydan Süpürgesi» denilen kocaman çalı süpürgeleri ile her sabah üçer beşer kişilik kaafileler hülinde şehrin içine dağılırlardı. İstanbulda geniş caddeler çok azdı, sokaklar gaayet dardı ve ortası çukurumsu yapılırdı, bir dere yatağını andırırdı; kışın çamur ayak bileğinin üstüne çıkardı. Hepsi yalın ayaklı o külhanbeyleri, vıcık vıcık sokak çamuruna pervâsızca dalar, ellerinde çalı süpürgeleri ile çamuru kenarlardan yolun ortasına, o çukurumsu kanala sürerler ve semtin zemin meyline göre akıtılırdı; bu suretle yolun iki kenarında yayalara ayak basacak daracık bir geçid açılırdı; tümünün akıtılmasına imkân olmayan yol ortasındaki çamur da atlanarak geçilirdi; büyükçe, caddenin yollarda ise yolun ortasına gaayet kocaman «atlama taşları» konulurdu. Külhan beyleri bu çamuru süpürme hizmetlerine karşılık temizledikleri sokak üstündeki evlerden para toplarlardı. Karlı kışlarda da büyük tahta küreklerle kar küremeye çıkarlardı. Hattâ bazan çamur süpürmeye ve kar küremeye İstanbul Kadılığı tarafından hamamcı ağalar vâsıtası ile bilhassa işe çağırılırlardı.

Büyük şehir için hâlâ kötüleri şöhret alan sokak çamurunun bir gün yok edilmesi, İstanbul için hakikaten mûcizevî bir başarı olacakdır (B.: Zifos).

Toprak kabların ve eski tütün lûlelerinin yapıldığı çamurlara «Çömlekçi çamuru», «Lüleci çamuru» denilir; dere diplerinden (Göksu, Küçüksu, Kâğıthane, Alibey köyü derelerinden) bu işi meslek edinmiş kimseler tarafından tekne biçiminde, dalyan kayıklarına benzeyen çamur kayıkları ile çıkarılır.

İstanbul manavları tâze sebzeleri: «Çamuru karnında, çiçeği burnunda bunların!..» diye satarlar; bu tâbirler halk ağzı argo olarak toyluk anlamına da kullanılır; meselâ: Bir uşak simsarı getirdiği uşağı bir efendiye takdim eder:

— Çamuru karnında, çiçeği burnunda bir delikanlı buldum efendimize. (Yüzü gözü açılmamış bir delikanlı buldum).

Hâlen yapılarda harç karan amelelere «Çamurcu» denilir; içine harç konulan tahta tezkere - teknelerin adı da «çamur teknesi» dir.

Hüsnü KINAYLI

ÇAMUR — Halk ağzında mecazen bir kötü sıfat olarak kullanılır: «âr ve edeb damarı çatlamış, müstehcen küfürler ve türlü şenîâne hareketle en rezîlâne şekilde mütecâviz adam» anlamındadır; Ferid Devellioğlu «Türk Argosu» adlı değerli eserinde «Çamur» karşılığı olarak: «terbiyesiz, sulu, yapışkan ve sırnaşık kimse» diyor ki, bütün bu sıfatlar çamuru târif için kâfi değildir; toplum hayatında «Çamur» yukarıda bizim çizdiğimiz tipdir. Eclâf ve erâzilden pek çok adama lâkab olarak da takılır.

Aşağıdaki kanto, geçen asrın sonlarında yaşamış Galata yosmalarından Rozali Hanımındır:

Rakı şarab veresiye atarım
Kosti vermez ise
Kadeh şişe kırarım
Bıçkınım aman
Çamurum aman...
Kosti kızın Marika
Getirsin bir mastika
Terelelli lelli lelli
Laterina çifte telli
Marikamın ince beli
Sırmadır saçının teli
Selâm verir nâzik eli
Çapkını sevdiği belli
Bıçkınım aman
Çamurum aman...

ÇAMURA YATMAK — Hâneberduş pırpırı apaşlar argosunda: «borcunu ödemeyeceğini alacaklısına kesin olarak söylemek, yahud taleb karşısındaki hareketleri ile bunu anlatmak; veya borcunu inkâr etmek». Değerli dil bilgini Ferid Devellioğlu «Türk Argosu» adlı eserinde bu argo deyim karşılığında sadece: «Borcunu ödememek» diyor ki, bizim îzâhımızla arada hayli mânâ farkı vardır.

Misaller:

Yalın ayaklı, pırpırı ve zehir gibi kuvvetli genc adam, benzeri bir mürâhik oğlanın yolunu kesip yakasından tutar:

— Şu borcunu ver bakalım!

— Ne borcu ağabey?

— Ulan elden aldığın beş kâğıd be..

— Ne zaman ağabey?

— Çamura yatma.. çakarım ha!..

★ Alacak meselesinden eski patronu bir bağçıvan vurmuş yanaşma oğlan karakolda ilk îfâdesini verir iken: «... bu gün git, yarın gel, falan falan tam bir hafta süründü... Dokuz günlük alacağım var, altmış üç lira... bu sabah senin bende hesabın yok oğlum, diye çamura yatınca, kafam döndü, ne yaptığımı bilmiyorum...»

ÇAMURCU ÇEŞMESİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinin 11 numaralı paftasında Fatih kazasının Samatya nâhiyesinde Kecihâtun Mahallesi sokaklarından; Cerrahpaşa Caddesi ile Haseki Caddesi arasında uzanan Haseki kadın Sokağı üzerinde «C» şeklinde bir sokakdır; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1963).

ÇAMUR IĞRIBI — İstanbul balıkcıların kullandığı ağ çeşidlerinden; Karakin Bey Deveciyan «Balık ve Balıkcılık» isimli muhalled eserinde (B.: Balık ve Balıkcılık) şu mâlûmatı veriyor:

«25-30 kolaç boyunda, uclarının genişliği ellişer gözden başlayıp ortası 180 göze kadar yükselmekde, yanları 13-15 milimetre, torba yerine geçmiş olan ve kalın iplikden yapılmış bulunan orta ağı 7-10 milimetre gözünde sâde bir ağ olup her iki uclarında 15-20 kolaç uzunluğunda birer ince halat bulunmasından ve denizin pek sığ ve çamurlu yerlerinde ve dere ağızlarında çevirme sûretiyle kullanılmasından dolayı, çamur ığrıb nâmı verilmişdir. Yakalarında sardonu olmayıp zemin yakasında bulunan hurma ipine otuzar santim fâsıla ile yirmişer dirhemlik kurşunlar, üst yakasında bulunan ince ipe birer kolaç fasıla ile 7 - 8 santim kutrunda mantarlar takılmışdır. Çamur ığrıbı ile Yenikapu, Kumkapu vesâir sığ denizlerde kaya balığı, karides, çağanos ve tekir balığı avlanır. Gözleri pek dar olmakla berâber çamurlu yerlerde sürtme sûretiyle kullanılması sebebi ile en ufak balıklar bile kurtulamayıp tutulur. Bir çifte kayık içinde iki kişi tarafından kullanılır. Bu ağ 5-6 lira masrafla (1915 de) meydana gelir» (K. Deveciyan).

ÇAMUR İSKELESİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinin 9 numaralı paftasında Eyyüp nâhiyesinin (zamanımızda Eyyub kaza - ilçe olmuşdur) Abdülvedud Mahallesi sokaklarından; Yâvedud Caddesi ile deniz, Haliç arasında uzanır; bitiminde bir kayık iskelesi vardır; Yâvedud Caddesi tarafından gelindiğine göre sol kolda Arkalık sokağı ile bir kavuşağı vardır; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1963).

ÇAN — «Tunçdan dökülen içi boş şey ki, ortasındaki tokmak sallanarak ses çıkarır» (Hüseyin Kâzım, Büyük Türk Lûgatı).

Kulalnıldığı yerlere göre büyüklü küçüklü çeşidleri vardır ve «Deve çanı», «Saat çanı», «Kilise çanı», «Gemi çanı» gibi isimlerle anılır.

Bu isim üzerine halk ağzında «Çanına ot tıkamak» diye bir deyim vardır ki, sözü geçer, çekinmeden konuşur bir kimsenin prestijini kırmak anlamında kullanılır.

Gemi çanları limanda sisde kullanılır; hareket hâlinde bulunan kısa fâsılalarla düdük öttürürler; düdükleri olmayan ve hareket hâlinde bulunan gemilerde de boru öttürülür; demir atmış duran gemiler de kısa fâsılalarla çan çalarlar.

İstanbulda Kilise Çanları — İstanbulun fethinden (29 mayıs 1453) Gülhâne Hattı Hümâyununa kadar (3 Ekim 1839) 386 sene İstanbuldaki kiliselerde çan çalmamışdır, kiliselerde ibâdet vakitlerinde çan çalınmasına Tanzimatı Hayriye denilen 1839 ıslahat fermanından sonra izin verilmişdir. Eski kiliselere hemen demirden birer çatma çan kulesi inşa edilmişdir; kâgir çan kuleleri 1839 dan sonra inşâ edilen kiliselerde yapılmışdır.

1839 da ve daha sonraları İstanbulda büyük kilise çanları dökücüsü bulunmadığı için, İstanbuldaki rum ortodoks kiliselerine çanlar Rusyadan Türkiyedeki ortodoksların hâmisi geçinen Çar I. Nikola (Çarlığı 1825 - 1855) ve II. Aleksandr (Çarlığı 1855 - 1861) taraflarından gönderilmişdir, gönderdikleri çanlarla «hediye» kaydı ile isimleri yazılıdır.

İstanbul'da Rum Ortodoks Kiliselerinde Çan Kuleleri.
Yukarda kâgir kule (Kasımpaşa'da Evangelistra Kilisesi), altta demir kule (Edirnekapusunda Ayios Dimitrios Kilisesi).

ÇANAK — «Toprakdan yapılan ve fırında pişirilen her türlü kablar; her türlü toprak kablar için de Çanak çömlek terkibi kullanılır» (Hüseyin Kâzım, Türk Lûgatı).

Çukur tabağın ağzı keskin ve daha derini, çömleğin daha küçüğü ve ağzı açığı; su, süt, yoğurt, hoşaf, pekmez, bal, çorba, ayran gibi bilhassa sıvı, yahud ağdalı sıvı şeyler konulur; yukarda sıraladığımız gibi, yalnız gıda maddelerine mahsus değildir; boya da konulur, ve eskiden ele ayağa, saça sakala çalınıp vurulacak kına da çanakda karılırdı, her evde bir «kına çanağı» mutlaka bulunurdu; çanak içinde mayalanmış yoğurtlara da sûreti mahsûsada «çanak yoğurdu» denilir.

Mahalle aralarında kapu dilencileri de ellerinde bir büyükce çanak ile dolaşırlar, sıvı yahud katı verilen yiyecekleri aynı çanak içinde toplarlardı, bir kapudan verilen çorbanın içine öbür kabudan verilen köfte atılır, bir üçüncü kapunun sadakası pilâv, bir diğer kapunun vergisi zeytinyağlı fasulya da, onların üstüne ilâve olunurdu; ki, dilencilerin ellerindeki çanaklara ayrıca «Keşkül» adı da verilirdi.

İstanbulun halk ağzı deyimlerinde: «Çanak tutmak», yerine göre ya «dilenmek», yahud «hakarete lâyık olmak», veya «kendi kendine zorla hakarete uğratmak» anlamlarındadır; misaller:

Ağır darlık içinde biri arkadaşı ile derdleşirken:

— Sana şu Hacı Efendiye git demişdim, gidip gördün mü?

— İki sefer gittim, ikisinde de şimdi çok işim var, başka zaman gel, dedi.

— İyi ya.. tekrar git..

— Yok.. dardayım ama, çanak tutamam!

★ Bir misâfir yanında âmir, yaşlı bir kâtibi ağır şekilde azarlar; kâtib çekilip gidince misâfir:

— Kırmasaydın şu adamcağızın gönlünü..

— Gözünle gördün, kulağınla işittin, herif çanak tuttu canım!

«Çanak yalayıcı» (kâselîs) dalkavuk, aşırı dalkavuk anlamında; misaller:

★ Çanak yalayıcılar etrafını aldılar, adamcağıza durumu acı çıplaklığı ile göstermelidir» ve nihâyet başını yediler...

«Kan çanağı» benzetme yolunda akına kan inmiş göz için kullanılır; misaller:

Ağlamakdan gözlerim kan çanağına döndü..

★ Bir ayyaşın tasvîri yolunda:

— Burun patlıcan, gözler kan çanağı, otuz yaşında bile yok, eller tiril tiril..

Darbı meseller: Fakirlerin, gariblerin hakkı gözetilmez anlamında: «Çanak çömleğin lâkırdısı olmaz...»

ÇANAKCI CİVAN — Kalender meşrep şâirler tarafından «Şehrengiz» adı verilen manzum risâlelerle medhedilen esnaf güzelleri arasında çanakcı civanlarına da rastlanır; şehrengiz yollu yazılmış ve «Hûbannâmei Nevedâ» adını taşıyan manzum mecmuada çanakcı civanı şu üç beyitle övülmüşdür:

Çanakcı çömlekci zeberdest fetâ
Güzeller içinde anlar da yektâ
Kâkülleri olur reşk ider reyhan
Teşnei meydânı muhabbet civan
Cümle pâ bürehne cümle dal külâh
Çeker bir selâma bin bir eyvallah

ÇANAKCILAR SOKAĞI — Eminönü Merkez nâhiyesinin Ahiçelebi Mahallesi ile Küçükpazar nâhiyesinin Sarıtimur Mahallesi sokaklarından; Kutucular Caddesi ile İpciler Caddesi arasında olup Sobacılar sokağı ile dörtyol ağzı yaparak kesişir (1934 Belediye Şehir Rehberi pafta 1 de 8, ve pafta 5 de 43). İpciler Caddesi tarafı istimlâk edilerek Unkapanı Bulvarına katılmışdır. Sokağın halen mevcud kısmı kaba taş döşeli dar bir yoldur; 1 tenekeci, 1 tornacı ve 10 nalbur dükkânı vardır (Eylûl 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇANAKCI LİMANI — Beşiktaş sâhilinde bir yerin adı idi, zamanımızda bu isim çokdan kalkmış ve neresi olduğu da tamâmen unutulmuş bulunuyordu.

ÇANAKCI LİMANI MESCİDİ — Beşiktaşda deniz kenarında bir mescid idi; Hadikatül Cevâmi şu mâlûmatı veriyor: «Fevkaanî bir mesciddir; bânisi Nâzır Hüseyin Ağadır, kabri mâlûm değildir; mescid Kaptanı deryâ Kara Mehmed Paşanın sâhilhânesi yanında idi, paşa bu mescidi hâlen bulunduğu yere kaldırıp fevkaanî olarak yeniden yapdırdı, eski yerini yalısına ilâve etti. Çanakcı limanı Mescidinin mahallesi vardır».

Zamanımızda bu mescid mevcud değildir; hattâ Çanakcı limanı denilen yerin neresi olduğu dahi unutulmuşdur (1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇANA SİNAGONU, HAVRESİ — İstanbulun en eski Sinagonudur; Hahambaşı Ben Ezrâ tarafından 1606 da yaptırılmışdır; Fener ile Balat arasında Vodin Caddesinde 184 kapu numarası nı taşıyan binâdır; sokak üzerinde yalnız ka-

pusu görünür, cebhesi bir sıra dükkânlar tarafından kapatılmışdır; bu satırların yazıldığı sırada son derecede harab halde idi, ibâdete kapatılmış, depo olarak kullanılmakda idi.

Bu ibâdethânenin husûsiyeti tek taş odadan ibâret bir zindancığın bulunması idi; buraya cumartesi günleri sigara içen yahud kayığa binen müsevîler üç gün hapsedilirdi. (Akaaide göre o gün denizden geçmek ve ateş tutmak günahdır). Asırlar boyunca gizli olarak kullanılmış bu zindan 1900 yılında İkinci Sultan Abdülhamide bir jurnal ile ihbar edildi ve bu yüzden Çana Sinagonu kapatıldı; son zından gardiyanı Barragan adında birisi idi (Mütevellî Dr. Şaul ve hademe Bohor Habib rivâyetleri; 1947).

Osman TOLGA

ÇANÇAN — Halk ağzı argo sıfat, «geveze», «boşboğaz» anlamında; «Büyük Türk Luğatı» müellifi Hüseyin Kâzım Beye göre, aslı italyanca aynı anlamda «Ciarciare» den bozmadır ki, bu takdirde İstanbula tersâneliler ağzı ile yayıldığı tahmin olunabilir; gevezeliğe de «çançan etmek» denilir, misal:

Gaayet ağır çalışan, ortaya bir iş çıkarıp koyamayan bir komisyon hakkında konuşulur:

— Beylerin işleri hep çançan...

— Huzur haklarını alıyorlar ya, sen ona bak!

ÇANÇAN SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Beyoğlu kazasının Hasköy nâhiyesinin Piriçavuş Mahallesi sokaklarından; «T» şeklinde bir sokakdır. Bu mahallenin Keçecipiri mahallesi ile sınırını teşkil eden Baçtar Sokağı ile Kalaycıbağçesi sokağı arasında uzanır, ikinci kolu ile de Yüksek Merdiven sokağına bağlanır; yerine gidilip şu satırıların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (1963).

ÇANDARLI SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Kınalıada sokaklarından; bu rehberin 34 numaralı paftasına göre, Balmumcu sokağı ile Korkut sokağı arasında uzanır; Kınalı Fırın ve Sâki Bey sokakları ile kavuşakları vardır; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Aralık 1963).

ÇANKAYA (Ayten) — Ünlü aktris, film artisti; 1938 de İstanbulda Taksimde doğmuşdur; babası müslüman olmuş Hâlid Abdullah adında bir İngiliz mühendisi, annesi Kayserili çok zengin bir tüccarın kızı olan Hamide hanımdır. Hamide Hanımın annesi Besime Hanım da bir İngiliz mühtediyesi olup pek genç yaşında Işık Lisesinde ingilizce muallimesi iken muhitinde sarı saçlı, anglosakson güzelliğinin timsâli bir «Peri kızı» gibi görülmüş ve Kayserili zengin Necib Bey tarafından yapılan izdivac teklifini kabul etmişdi.

Ayten Çankaya üç yaşında iken babasını kaybetti. İlk tahsilini önce Küçükyalı, sonra Yeşilköy Pansiyonlu ilkokullarında yatılı olarak yaptı. Yeşilköydeki okulda beş yaşından başlayarak ayrıca bale dersleri de gördü. Ablalarından biri aktör Muammer Karaca ile evlenmişdi, sahneye ilk defa, hasta bir sanatkârın yerini doldurmak için eniştesinin tiyatrosunda küçük bir balerin olarak çıkdı, henüz onbeş yaşında bir orta okul öğrencisi idi. Bir sene sonra da 16 yaşında Karaca Tiyatrosunda tanıdığı aktör Muzaffer Tema ile evlendi.

Ayten Çankaya
(Resim : S. B.)

Karaca Tiyatrosuna emsalsiz bir başarı sağlamış olan «Cibâli Karakolu» komedisinin ilk temsillerinde Ayten Çankaya «Gelin» rolünü almışdı.

Pek küçük yaşında âilesinin üçüncü aşk izdivâcını yaparak Muzaffer Tema ile evlendikden sonra sahneden çekilip beyaz perdeye geçdi; «Köroğlu», «Çeto», «Çeto Salak Milyoner», Balıkcı Güzeli», «1002 inci Gece», «Öldüren Sır», «Son Baskın», «İstanbul Canavarı» gibi filmlerde baş kadın rollerini aldı ve Türkiytenin ilk tanınmış fidm artistlerinden biri oldu; 1953-1956 arasında 16 filmde oynadı. Tema Film hesâbına «Dişi Yılan» ı çevirmek üzereyken İtalyan filmcilerinden câzib bir teklif alarak üç yıllık bir kontrat imzâladı ve İtalyaya, Romaya gitti, ve orada altı ay kaldı; fırsatdan istifade ederek tiyatro okuluna yazıldı ve altı aylık tiyatro eğitimi görerek birinci sınıf artist sertifikası aldığı sırada İstanbuldan çağırıldı. İtalyan şirketinden izin alarak İstanbula geldi ve «Dişi Yılan» da kendisine verilen rolü aldı; fakat bu filmin çekilişi uzayınca İtalyan film şirketi tarafından açılan bir dâva ile karşılaştı (1956). O sırada Muzaffer Temadan ayrıldı, film artistliğini de terketti ve henüz 18 yaşında iken Yeşilköyünde bir köşkde, kalabalıkdan mümkün olduğu kadar kaçarak inzivâya çe-

kildi ve bu inzivâ hayâtı 1963 yılına kadar altı sene sürdü.

Bu satırların yazıldığı sırada Ayten Çankaya 24 - 25 yaşlarında bulunuyordu; ânî bir kararla tekrar beyaz perdeye döndü; üç yerli film ile, film çevirmek üzere kontrat yapdı; İtalyadaki film şirketinin sâhibi de zevcesini İstanbula göndererek Ayten Çankayaya yeni bir teklifde bulundu, altı sene evvel çevrilemeyen filmin renkli sinemaskop olarak çevrilmesi için bir anlaşma yapıldı ve ünlü aktris bu filmin Türkiyede gösterilme hakkını da aldı. Sanatkâr genc kadın bu vesile ile: «Ailemin temin ettiği kredi ile bir film şirketi kuruyorum; ilkbaharda İstanbula gelecek İtalyan artist ve teknisyenlerinin bütün masraflarını karşılayacaklar, yerli firmalardan da ayrıca iş almasını meslekî bir antreman sayıyorum» demişdir. Mahremiyeti için de yeniden evlenmeyi düşündüğünü îmâ etmişdir.

İtalyanca ve çok güzel ingilizce bilir (1963).

Bibl. : Ses Mecmuası.

Çankırılı Leblebici tipi, 1947.
(Resim : Ayhan)

ÇANKIRILI LEBLEBİCİLER — Gurbetci Çankırılılardan İstanbula gelenlerin bir kısmı leblebicilik yaparlar; İstanbulda bu iş Çankırılılara has gibidir; leblebicilerin de bir kısmı dükkân sâhibidir, bir kısmı da büyük şehri sokak sokak dolaşan, hattâ civarında, etrafında en uzak köşelere kadar giden seyyar satıcılardır. Kayıkcı, sandalcı Çankırılılar Apsarı köyünden ola geldikleri gibi, İstanbulun leblebici Çankırılıları da Kalfat'lılar, Ortaköy'lüler, Bazzak'lılar, Ahurköy'lüler ve Aliözü'lülerdir. Merhum Vâsıf Hoca (Vâsıf Hiç) bu İstanbul Ansiklopedisine verdiği notlar arasında leblebiciler için şunları yazıyor: «Hepsi Çankırı ve havâlisi halkındandır. İstanbula ilk gurbet seferlerinde 14-15 yaşlarında tüysüz oğlan olarak gelirler, bir hemşeri yahud akrabâ dükkânına boğazı tokluğuna çırak olurlar, ustasının kanadı altında dükkânda yatar kalkar, gözü açılır, toyluk devresini atlatır, sonra İstanbul sokaklarını dolaşmaya başlar; gezip tozduğu yerlerin, semtlerin adını bile bilmez, ve ekseriyâ da bir geçdiği yerden de bir daha geçmez; başda yağlı fes, kirlice dülbend çevre, sonraları yağlı bez kasketi; sırtında mintan, yelek, pamuklu zıbın, yırtık, sökük, yamalı ceket; belde kuşak, ayakda yemenimsi pabuç, kaba kundura, şimdilerde lâstik, üstü bez, altı lâstik pabuç, yalın ayak giymemiş ise, kaba yün çorablarının arkası incik kemikleri hizâsına kadar yırtıkdır ve topuklar muhakkak görünür, koltuk altında terini silmek için bir çaput - çevre, elinde, beline dayanmış bir kalbur, içinde bir mikdar kırıklı leblebi, üstünde bir avuç kadar serpilmiş kuru üzüm:

— Ey leplebû!.. tazze gettüm ıscak ıscak, diye bağırır.

«Acemilik devrelerinde, İstanbul külhanbeylerinden biri o genç irisi oğlanın geniş yalın ensesine tokadı yapışdırır ve o:

— Işşşş... etme ülen!.. derken, aradan hafta geçmez, gezdiği yerlerde, şeytanlara pabucunu ters giydirmeye başlar.

«Müşterileri umumiyetle çocuklardır, leblebiyi de para ile satmakdan ziyâde hurda mâdenî eşyâ ile değişdidirler ve kârları üç beş misli artar; istekli istekli bakan çocuklara:

— Haydi.. evden bir şişe getir de leblebi vereyim!.. derler ve dâimâ kandırırlar...» (Vâsıf Hiç).

ÇANKIRILI SANDALCILAR — Hâlen Kadıköyü ile Haydarpaşa iskeleleri arasında işleyen sandalcıların hepsi Çankırının Apsarı köyündendir. İstanbul iskelelerinde kayıkcılık, sonra sandalcılık eskiden gedik usûlüne bağlı idi (B.: Gedik); hem kayıkların sayısı dondurularak tesbit edilmiş, bir fazla, bir eksik olmaz, hem de her iskelede işleyen kayıkçılar, ya şehir uşağı olur, yâhud ki taşradan gelmiş bekâr uşakları ise aynı kasaba, hattâ köy halkından olurdu (B.: Kayık, Kayıkcı; Sandal, Sandalcı).

Şirketi Hayriye ile İdârei Aziziye adı ile Devlet Deniz Yolları limanda vapur işletmeye başladığı zamana kadar (B.: İdârei Aziziye; Seyrisefâin; Devlet Deniz Yolları, Şirketi Hayriye) Kadıköy iskelesi kayıkcıları rum idi; limanda vapurlar işletip Boğaziçi hattı Şirketi Hayriyeye; Adalar, Kadıköy, Ayastefanos (Yeşilköy) ve Pendik hatları da İdârei Aziziyeye verilince, Kadıköy ile İstanbul arasındaki kayıkcılık büyük bir buhran geçirdi, vapuru kaçıran müşteriler bile kayık ile İstanbula gitmeye, diğer vapuru beklemeyi tercih ettiler, hepsi Kadıköyünün ayak takımından şehrî oldukları için, rum kayıkcılar da başka sahalarda iş tuttular. Bağdat Demiryolu yapılıp Haydarpaşaya demiryolunun başlangıç noktası olunca, Kadıköyü le Haydarpaşa arasında kayıkcılık için yeni bir gedik tesis edildi, ve gediği de İstanbula iş için gelen Çankırılılar elde ettiler.

Çankırılı kayıkcı tipi, 1901.
(Resim : S. Bozcalı)

O zamana kadar İstanbula gelen Çankırılılar bilhassa leblebicilik yapardı, Kadıköy - Haydarpaşa iskeleleri arasındaki kayık gediğini elde eden Çankırılılar, Korgun ve Apsarı köyleri uşakları oldu; bu gedik 48 kayık olarak tesis edildi, ve yalnız bu iki iskele arasında değil, Kadıköy ile İstanbul ve Üsküdar arasında da gider gelir oldular; kayıkların yerini sandallar alınca, gedik de sandal gediği oldu.

Hicrî 1319 (M. 1901-1902) de bir zâbıta vak'ası, Kadıköy ile Haydarpaşa arasında işleyen Çankırılı sandalcılar üzerine, bizim rastladığımız en eski kayıddır.

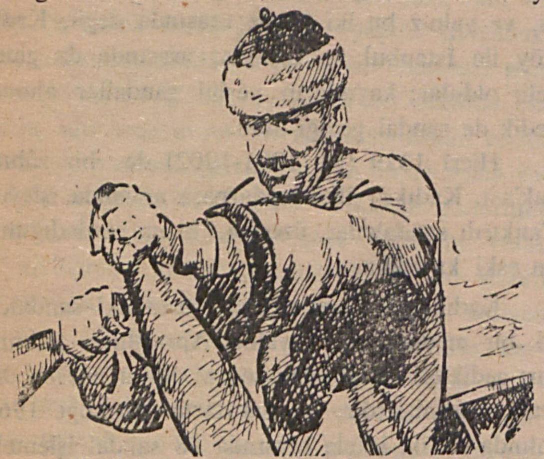
Kadıköy - Haydarpaşa arasındaki sandalcılık bir müddet sonra yalnız Apsarılılara kalmışdır; gedikleri kalkdıkdan sonra da an'anesini devam ettirmişlerdir; bu satırların yazıldığı 1963 yılında da iki iskele arasında 48 sandal işlemektedir; ekseriyâ dolmuş usûlü tatbik ederler, adam başı 50 kuruş alırlar ve sandallarına da azâmî 4 müşteri alırlar, yani seferi 2 liradır.

Kendi rivâyetlerine göre, Apsarı köyü 120 ev imiş; erkeklerinin hepsi 15-16 yaşlarında iken gurbetci olurlarmış; İstanbula gelenler de Kadıköy - Haydarpaşa arasında sandalcı olurmuş; yeni gelen acemi delikanlı da işe babasının yahud büyük kardeşinin sandalında işe başlar imiş. Kendi aralarında nizam olarak altı aylık bir tâlim devreleri varmış; bu altı ay içinde hem kürek çekme, hem sandalı kızağa çekme, hem de yüzme öğrenirlermiş. Yüzme öğrenme son zamanlarda konmuş, 1963 de yaşı kırk ve kırkı aşkın olan bu Çankırının Apsarı köylü sandalcılarının hiçbiri yüzme bilmezmiş. Altı aylık tâlim devresi içinde genç sandalcılar Kadıköy - Haydarpaşa arasından gayri hiç bir yere, hattâ Salacağa bile müşteri alıp götüremezlermiş.

Bu Çankırılı sandalcılar 15-16 yaşlarında Apsarıdan çıkarlarken, hemen istisnâsız evlenip, tâze, körpe güvey iken çıkarlar, ve yaza doğru çıkarlar; kış sandalcılığın boğazı tokluğuna çalışıldığı mevsimdir. Sandalların yarısından fazlası Kurbağalı dereye götürülüp emânetciye bırakılır, ve bilhassa genç sandalcılar köye, kendilerini iştiyak ile bekleyen karılarının yanına dönerler. Apsarıdan bekâr çıkıp da İstanbuldan kız alıp evlenen Çankırı sandalcıları 30 yıl içinde ancak iki kişi olmuşdur.

Bekâr odalarında barınırlar, bir kısmı, yazın iskeleye bağladığı sandalının içinde yatar. Öğle yemeklerini sandallarının içinde yerler. Bir olta edinip nöbetde olmadıkları sıralar kendi ne-

fisleri için balık tutanları pek enderdir. Gaayetle para canlısıdırlar; kazançları da çekdikleri mihnetle denk değildir; 1963 de, günde en çok 15 lira, ayda 500 lira kadar alabilmekde idiler. Artık gedik usûlü olmadığı halde aralarına bir ya-

Çankırının Apsarı köyünden sandalcı İsmail Arslan, 1963. (Resim : S. Bozcalı)

bancı karışıp bu iki iskele arasında sandalcılık yapamaz, barındırmazlar. Aralarından şerir çıkmaz; para canlısı oldukları halde hırsızlık veya herhangi bir edepsizlik yapanları görülmemişdir; sarhoşları yokdur. Çoğu ehli dil, dilbaz, kalender meşrebdir; dinî ibâdetlerinde de kusursuzdurlar; 1950 de, içlerinden bir Mehmed Pehlivan: «Sandalcılık öyle bir işdir ki, insan nelerle karşılaşmaz, adamın başına neler gelir, ama biz her şeyi hoş görürüz, kimseye kötü gözle bakmayız ve ser verir sır vermeyiz..» diye başlıyarak büyük şehir hayatının ruh hekimleri tarafından tahlîle değer taraflarını anlatmışdır.

Kadıköyü - Haydarpaşa arasının, Çankırılı sandalcıları hemen istisnâsız pür sihhat adamlardır; güçlü, kuvvetli, fakat hareketli, çalâk, uçarlı, koşarlı değildirler. Bütün köylüler gibi şehirliye karşı dâima garib şüphelerle bakarlar.

Çankırının Apsarı köyünden Kadıköy - Haydarpaşa arasında işler sandalcılarının 1963 de nizam ustası adını verdikleri kâhyâları İsmail Arslan adındaki sandalcı idi.

Kadıköydeki iskeleleri, denizden bakıldığına göre, vapur iskelesinin sol tarafında kalan rıhtımdadır; rıhtımın öbür tarafında, 1963 de Kadıköyü Nikâh dâiresi olan eski İnci Gazinosunun yanında da bir sandal çekek yerleri, kızakları vardır. İstanbuldan Kadıköyüne gelen vapurlardan yolcular çıkarken: «Haydi Haydarpaşaya!.. Haydarpaşaya!..» diye bağrışmaları da iskele başının, rıhtım boyunun alışılmış sesi, nağmesidir.

Hüsnü KINAYLI

ÇANTA — Batı türkcesinde isim. meşin, dağarcık, ufak hurç (H. Kâzım, Türk Lugatı).

Kadıköy rıhtımında önbet bekleyen Çankırı - Apsarılı sandalcılar, 1957. (Resim : Sabiha Bozcalı)

Eşya çantası, evrak, çantası, para çantası av ve avcu çantası olarak dört çeşidi vardır. İçine bilhassa mâdenî para konulan para çantası, artık pek ender olarak kullanılan örme veya en iyi ince derilerden, atlas gibi ağır kumaşlardan yapılan para keselerinin yerini almışdır; kâğıd paralar çıkarılmadan kibar ve zenginler, biri altın, diğeri gümüş ve bakır paralar için iki tâne para kesesi veya çantası taşırlardı, altın keseleri - çantaları kendi koyunlarında, ceblerinde durur, öbür keseyi bâzan yanlarına aldıkları mûtemed bir uşağa taşıtırlardı. Meselâ meşhur Çiçekci Sabuncâki'nin gençliğinde Şeyhülislâm Sâhib Mollanın çantacısı olduğu söylenir.

Frenkperestler ağzında evrak çantasına «port föy», para çantasına da «port mone» denilir.

Zamanımızda kadın çantaları ve çantacılığı İstanbulun küçük el sanayii arasında çok gelişmiş bir iş konusudur. Aşırı moda takibcisi ve en müşkülpesend hanımları tatmin edecek hakikaten pek zarif, pek güzel kadın çantaları yapan atölyeler vardır.

Kadın çantaları ile âlâ bir evrak çantası 1963 de 400-500 Türk lirasına satılıyordu.

* Zengin Efendi, kâhyası ile konuşur:

— Bu sabah poturlu, mavi mintanlı güzelce bir oğlan elimi öptü, kimdir o?

— Arabacı Şumnulu Ahmed bendenizin oğlu Mustafa kulunuz.. İzniniz olursa öteye beriye koşdurmak için hizmete alalım...

— Çantacı lâzımdı, o oğlanı çantacı yapalım...

— Efendim.. bir hafta kadar müsâade buyurun.. elini tecrübe edeyim.. bilirsiniz, babasının eli biraz uzuncadır...

* **Velînimetinin peykidir civan**
Tâkı muhabbettir anda ebruvan

Bakub zerâfetle güzelliğine
Nakdi cânı vermişlerdir eline

Zer-ü ziver içre bir gonce güldür
Sâhibinin sînesinde bülbüldür

Ol civan ki nâmı anın Çantacı
Efendi Ağanın bil ki baş tacı

Kise-i dil içre zeri mahbubdur
Zarfın bulmuş muhabbetli mektubdur

* Darbımesel: muhakkak elde edilecek duruma gelmiş bir mal, menfaat; kesin olarak kandırılmış kimse; muhabbet yollarında alâka çeken ve ele geçirilmesi de çok kolay olan dilber, yosma hakkında avcu çantası kasd edilerek: «Çantada keklik.»

ÇANTA — İkinci Sultan Abdülkhamit devrinde erkânı harb binbaşısı Manastırlı Rifat Bey adında bir zât tarafından çıkarımlış didaktik bir okul mecmuası; Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiyenin en eski âzâlarından olan Rifat Bey (B.: Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiye) kendi başına yazıp doldurduğu, bâzan da seçme yazılar derc ettiği «Çanta» yı bilhassa Darüşşefaka talebeleri için hazırlar idi; arada toplu bir eser ihtivâ eden nüshalar (cüzüler), özel sayılar yayınlardı. Rifat Bey 1908 meşrutiyetinden önce vefat etmişdir. «Çanta» nın özel sayıları Darüşşefakaca benimsenmiş, bunların üçüncüsü olan «Ya gaazi, ya şehid!...» isminde üç perdelik bir piyesin ikinci baskısı yapılmış, mektebin resmî mührü ile 1328 (1910) da neşredilen eserin saf gelirinin yarısı da harb iânesi (Balkan Harbi) olarak verilmişdir.

Tahsilini Dârüşşefakada yapmış olan İstanbulun büyük evlâdı Ahmed Rasim (B.: Ahmed Rasim) «Muharrir, şâir, edib» adındaki eserinde çocukluk, mekteb hâtıraları arasında «Çanta» için şunları yazıyor:

«Benim küçüklüğümde evde gazete ve mecmua nedir bilinmezdi; mekteb de bunların ne demek olduğunu bildirmemek gayretiyle mektebe girmelerini men eder idi. Evde ana baba korkusu varsa mektebde müdür, mubassır, hoca, çavuş, onbaşı, memleketde de pâdişah, hükûmet ve teferruatından müteşekkil azîm ve cesîm bir kitlenin vücuda getirdiği gittikçe artan istibdad korkusu vardı. Tazyik ile uslu oturuş terbiye mânâsını ifâde ediyordu. Fakat Cenneti Âlâya kadar girip çıkmış olan şeyâtîn muhitde çoğalıyordu. Bu şeytanlar bizim eve ben geldikçe geliyorlar, mektebde kitab sûretinde dershânelerde ap açık geziniyorlardı. Çanta nâmında olan mecmuai mevkuute bunların sergerdesiydi. İçinde Vatandan, Hürrriyetden, türlü türlü ahvâli ciddiyei içtimâiyeden bahisler vardı. Biz bunları hem okur, hem yazar, hem de ezberlerdik. Sönmek üzere olan hâtırât ne kadar müstehzî oluyor!... Âdetâ insana mâziden bakıp:

— Aldattık ya!... diye dil çıkarıyorlar gibi geliyor.

«Halbuki o zamanlarda biz çantada keklik imişiz de farkında değilmişiz.

«Çanta, o zamanın gençliği için mühim bir eserdi. Yeni Fikir, Yeni Hayat unvanları altında bugün bile kemâli itinâ ile telâffuz ettiğimiz sahte bir takım müddeâlardan bu mecmuada eser görül-

mezdi, fakat Çanta, Namık Kemal mektebinin organıydı. Ben Çanta'yı okuduğum zaman edîbi merhumun nâmı bülendini şöyle böyle işidiyordum, fakat Çantanın sâhibini tanıyordum, erkânıharbiye binbaşısı Manastırlı Rifat Bey diye mâruf idi; melihül vecih, şişmanca, orta boylu bir zât idi. Sâir âsürı makbûlesinden de feyz aldığım Rifat Beyin Ahrar Fırkasına mensub olduğunu, yazılarında da Cenab Şehâbeddini taklid ettiğini pek sonra öğrendim.

«Çocukluk bu ya!... mecmuâda Gönüllü nâmında münderic olan bir piyesi oynamak için ittihat ettik. Fakat nasıl oynadık bilemiyorum. Zâten bilinemez de...

«Sahne, teneffüshânede, sıraların bir tarafa çekilmesiyle teşekkül etmişdi. Mubassır için arkadaşlardan birini kapuya nöbetçi bırakmış, işe başlamış idik. Bir de kapu açılıp içeriye müdür, iki mubassır, mektebin imamı girmesinler mi? Cümlemiz dona kaldık. Bittabî seyircilere bir şey demediler. Biz aktörlere birer güzel dayak attıkdan sonra iki gün de kuru ekmek yemeğe mahkûm ettiler. Edebiyat yüzünden uğradığım ilk darbe budur !

«Meğer mektebde de hafiyelik varmış. Biz kapuya nöbetçi koyduk ama içimizden biri ihbar etmiş, imam, kâfir olurlar'ı basdırmış, mubassır köpürmüş, müdür makaaicrâya kuud ederek âlâyı vâlâ ile gelmiş, nöbetçiyi basdırmış!

«Sahnede görünür görünmez yediğim bu dayak beni ağlattı, iki gün de aç bırakdı ise de gönlüm yine Gönüllünün allı pullu bayraklarında idi.

«Müdür mektebde ne kadar Çanta varsa toplanmasını emretti. Bizi de karşısına dizdi:

— Ben sizi efendi olacak zan ediyordum... meğer sizin gözünüz oyunculukda imiş... bir dahasında gözünüzü patlatır, sizi de hapislerde çürütürüm!.. diyerek azarladı idi...».

ÇANTACI — Osmanlı İmparatorlarının sarayında Enderun adı altında toplanmış Zülüflü Ağalar (saray iç oğlanları) teşkilâtında Hazîne koğuşu zülüflülerinden birinin unvânı (B.: Enderun; Zülüflü Ağalar; Hazîne Koğuşu; Topkapusu Sarayı); pâdişâhın günlük zâti masraflarının hesâbını tutardı. Pâdişahlar tebdili kiyâfetle şehir içinde dolaşdığı zamanlar Çantacı Ağa hemen dâimâ kendisine refâkat ederdi.

ÇAPA — İstanbulda meşhur semt; Şehremini ile Topkapusu arasında tepe üstü, havadar bir mevkîdir. Hangi münasebetle bu ismi taşıdığı bilinmiyor; biz Çapa adının çok eski, Romalılardan kalma olduğunu zan ediyoruz. Türk diline çapa ismi İtalyancadan geçmişdir, «Zappa» dan bozma, alınmalıdır; «toprağı yumuşatıp havalandırma, bu maksadla kullanılan mâlum demir âlet» anlamındadır. Muhtemeldir ki burası fetih sırasında Zappa adını taşıyordu, türk ağzında Çapa oldu.

ÇAPA — Mâlum şekilleri ile gemi çapası; çapayı, denizcilik târifimize âid metinlerde adı geçen «lenger» ile karışdırmamalıdır. (B.: Lenger).

Gemi çapası çok güzel bir İstanbul türküsüne de geçmişdir, bu türkünün notasını maalesef elde edemedik. (B.: Adalı Türküsü; cild 1, sayfa 210):

Yakası çifte de çapalı adalım aman
Sen kime yandın?
Fîzana gideni, gideni Şâziyem aman
Gelmez mi sandın!

ÇAPA (Mehmed Nuri) — İş adamı, Çapa Marka gıdâ sanâyii fabrikasının kurucusu; 1894 de İstanbulda doğdu, Salih Efendi isminde bir kahvecinin oğludur. Beşiktaş Rüşdiyesinde okudu; Birinci Cihan Harbinde askerliğini Bahriyede, Bahriye Nâzırı Cemal Paşanın karargâhında kâtib olarak yapdı; bu kuvvetli adamın îtimâdını kazanarak delâleti ile liman idâresine girdi ve askerlik ödevini orada tamamladı. 1915 senesinde halkın ekmek tedâriki için fırınlar önünde çekdiği ezâ ve cefâyı görerek bu sâhada bir şeyler yapmak gerekdiğini sezen Nuri Çapa amcası İzzet Kaptanın teşviki ile piyasaları dolaşarak küçük bir el değirmeni aldı, bununla mısır ve sâir hubûbatı çekerek imâl ettiği unlarla evvelâ âilesinin ekmek sıkıntısını önledi. 1918 de harb sona ererek mütâreke imzâlanınca şahsî gayret ve teşebbüsü ile serbest iş hayatına atıldı, tedârik ettiği cüzî bir sermâye ile hubûbat unları îmâli konusunda Çapa Marka fabrikasını kurdu; kırk üç sene geceli gündüzlü çalışarak memlekete önemli bir müessese kazandırdı. 1958 de vefât etti.

Nuri Çapa
(Resim : S. B.)

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAPA AKSAM KIZ SANAT OKULU — Adını aldığı semtte, Millet Caddesindedir. Okul

ilk defa 1928 yılında Çapa'da şimdiki Selçuk Kız Sanat Enstitüsünün içinde ve ona bağlı olarak açılmıştır; önceleri Biçki-dikiş ve moda şubelerinden ibâretti, Enstitünün öğrencileri dağıldıktan sonra saat 16-19 arasında, daha ziyade ev hanımlarına faydalı olmak maksadıyla kurulmuştur. Burada okul iki yıl öğretime devam ettikten sonra öğrenci azlığı sebebiyle Sultanahmette o zamanki Sağlık Müzesi yanındaki terzilik okuluna nakledilmiştir. Okulun adı burada Sultanahmet Akşam Sanat Mektebi olarak değiştirilmiştir. Fakat bir müddet sonra buradan da alınarak 1931 yılında Şehzadebaşında Çinili Fırın yanındaki konağa taşınarak İstanbul Akşam Sanat Mektebi adını almıştır.

1933 yılında da Sultanahmetde şimdiki Esnaf Hastanesinin yerinde, Selçuk Kız Sanat okuluna bağlı olarak öğretime devam etmiştir. 1941-1942 yılında da yeniden şimdiki Selçuk Kız Sanat Enstitüsüne bağlı olan Çapa Akşam Sanat Okulu hâline getirilmiştir.

Okul, iki sınıflı olup Biçki-dikiş, kadın ve erkek çamaşırı, moda, çiçek ve yemek şûbeleri mevcuttur.

Tahsilini tamamlayamamış ev kadınlarına faydalı olmağa çalışan okula en az ilkokulu bitirenler veya okuma yazma belgesi alanlar alınır. Okul Selçuk Kız Enstitüsü Müdürlüğüne bağlı olup, öğretmen ihtiyacı da Selçuk Kız Enstitüsü öğretmenlerinin ek görevleriyle temin edilmiştir. Okulda 1962 yılında 890 öğrenci olup 1928 ile 1962 arasında 5000 ev kadını diploma almışdır.

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAPA İLKOKULU — Denizabdal Mahallesinde Gökalp Ziya sokağında zemin katı ile beraber üç katlı beton bir binâdır. 1925 yılında Çapa'da Millet Caddesinde Kız Öğretmen okulu yanında Nazifpaşa konağının arsasına inşa edilmiştir. Şehremini Ördekkasap Mahallesinde ve Millet Caddesi üzerinde bulunan eski okul, üç katlı idi. Bahçesi 7800 metre kare, etrafı duvarla çevrili idi. Selçuk Kız Sanat Okulunun ilk kısmı da bu okulda kurulmuştur. 1957 de istimlâk edildi. 1958 - 1959 ders yılında Topkapu Kara Ahmet Paşa İlkokuluna misafir olarak üç yıl bu okulda kendi kadrosu ile tedrisata devam etti.

1960 ta inşa edilen şimdiki binasında tedrisata başladı. Okulda hâlihazırda çift öğretim yapılmakta, okul Aile Birliği olup okul yardım cemiyeti müstakil olarak kurulmuş 200 çocuğa kuşluk kahvaltısı verilmekte, giyim, ders malzemesi yardımı yapılmaktadır.

Okulda ders saatleri dışında öğrenciler boş vakitlerini değerlendirmek için özel istidat gösteren çocuklara, bale, müzik, akordeon, mandolin dersleri öğretilir. Ayrıca okul korosu, 45 kişilik bir Mehter kolu ve 20 kişilik Yavrukurt oymağı vardır. İngilizce kursu da olup ayrıca bir resim atölyesinde özel istidat gösteren çocuklar haftada iki gün resim ve güzel yazıya çalıştırılmaktadır. Bunlardan başka 1962 de Millî Eğitim Müdürlüğünün teşebbüsü ve kararıyla Türkiyede ilk defa İlkokullara dayalı bir ana sınıfı kurulmuş ve 5-6 yaşında çocuklar devam etmektedir. Muhitte ilkokul bulunmadığından 1350 talebesi vardır. Okulda 20 sınıf ve 4 şube olup öğretmen ve sınıf kitapları vardır. Okulun kuruluşunda 1961-1962 ders yılına kadar 6318 öğrenci mezun olmuştur.

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAPA MARKA GIDÂ SANÂYİİ ANONİM ŞİRKETİ — Beşiktaşta Kılıçalipaşa semtinde Âsâriye Caddesindedir, 1918 de Nuri Çapa tarafından kuruldu, Türkiyenin en büyük hubûbat unu fabrikasıdır. 1935 senesine kadar geceli gündüzlü çalışdığı halde ancak Nuri Çapa âilesini geçindirebilecek kadar bir kazanç temin edebiliyordu. 1936 senesinden sonra hububat unları rağbet bulup aranmaya başlanmış ve bu fabrika süratle gelişmeğe başlamışdır; 1950 de ilâveler yapılmış, en yeni makinalar getirilmişdir. 1958 de Nuri Çapa vefat edince, Amerikada tahsilde bulunan oğulları Vecdi ve Cezmi Çapa kardeşler memlekete dönerek müesseseyi yukarda tesbit edilen isim ile bir anonim şirket olarak tescil ettirmişlerdir. İş verimini arttırmışlardır. En hâlis maddelerden imal ve ihzar edilen gıdâ çeşidleri piyasaya en ucuz fiatla arzedilmiş ve Çapa Marka imâlâtı halk tarafından gereği gibi tutulmuşdur. 1958 de fabrikaya yeni ilâveler yapılmışdır; 1961 de makinalar yenilenmiş, ve fabrika otomatik bir şekle konulmuşdur; bahârat ve hububât unları el değmeden hazırlanmaktadır, öyle ki senede 1500 ton bahârat ve hububât unu îmal eden bu fabrikanın ancak 30 işçisi vardır. (Haziran 1961).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAPAÇUL — Batı türkcesinde İstanbul ağzında bir sıfat; «giyim kumaşına, kılık kıyâfetine, üstüne başına bakmıyan, dikkat etmeyen kimse; dağınık, derbeder, mal, eşya kıymeti bilmeyen»; misaller:

Baba oğluna çıkışır:

— Bu ne çapaçulluk oğlum!.. Ayaklarında yine terlik yok... çorabının bir teki balkonda, bir teki kapu ardında!..

ÇAPAK BALIĞI — Tatlı su balıklarından. Sazan balığı soyundan bir balıkdır; vücudü çok basık ve gaayet geniş olup bıyıksızdır, Kızılkanad balığını çok andırır, fakat bunun elli santim boyunda ve 4-5 kilo ağırlığında büyükleri olur. Yüzgeçleri kısmen esmer, kısmen beyaz, kıç yüzgeci ise kuyruğuna kadar ulaşır; kıç yüzgecinde 29, sırt yüzgecinde 12, karın yüzgecinde 9, ve iki yan yüzgeçlerinde de 17 şer hüzme vardır. Ağzı kızılkanadın ağzından küçük, vücûdunu kaplayan pullar büyük, sırtı kanbur, yan çizgisi karnı tarafına iğri, kuyruk çatalı da derindir. Şırtı esmer, yanları mâviye bazan sarıya çalar sincâbî, karnı da gümüşîdir. Eti sazan balığının etinden çok yavandır. Bizim sularımızda tutulan Çapak balıkları çok kılçıklı olur. Sâkin ve zemini otlu suları sever: büyük göllerde ve derin sulu ırmaklarda bulunur; deniz nebatları, kurt yer; ekseriya da sürü ile dolaşır ve sürünün önünden ekseriyâ kılavuz olarak büyük bir balık gider. İstanbul Balıkhânesinde satılan balıklardandır.

İstanbulun meşhur Terkos Gölünün pek çeşidli tatlı su balıkları arasında Çapak balığı da vardır; Balıkhâneye gelenleri de Terkosda tutulanlardır. İstanbul halkınca makbul balık değildir.

ÇAPANOĞLU (Münir Süleyman) — Yarım asrı aşmış ömrü boyunca geçimini yalnız basın âleminde temin etmiş has damgası ile gazeteci; her konuda bilgiye dayanarak yazmış bir kaleme sâhib muharrir; o kaleme sâhib olabilmek için yazdığının kat kat fazlasını okumuş adam; meclis adamı, gönül ve muhabbet adamı; sevdiklerine sâdık ve vefâkâr hakikî dost; geniş ölçüde varlıklı bir âilenin evlâdı olarak doğmuş kibar bir İstanbullu; geniş bir hürriyet ile bir gazeteciye yaraşan hayat sürdüğü için aydın bir İstanbul rindi! kadri kıymeti gereği gibi bilinmemiş, kendisi de şöhret peşinde dolaşmamış, fakat muhîtinin her zaman iyi tanınmış ve sevilmiş bir sîması olmuşdur; bu İstanbul Ansiklopedisinde R. E. Koçunun kalem arkadaşlarından ve baş tâcı dostlarından; 1894 de İstanbulda Bayazıdda Camcıali Mahallesinde Yahnıkapan Sokağında geçen asır ortası yapılarından bir konakda doğdu, babası Şûrâyi Devlet (Danıştay) âzâsından Yozgadlı Çapanoğlu Süleyman bey, annesi çürüksulu Ali Paşanın kızı Zekiye Hanımdır.

Hayatını İstanbul Ansiklopedisi için şöyle anlatmışdır:

Münir Süleyman Çapanoğlu
(Resim : S. Bezcan)

«Babama, Mirasyedi Süleyman Bey derlerdi; Ercümend Ekrem Yeni Sabah gazetesinde; «Mirasyedi» başlıklı bir yazıda onu anlatmışdır; Ahmed Rasimin bâzı yazılarında adı geçen Süleyman babamdır. Hoşsohbet, meclisârâ, nüktedan, zevk ehli, güzelliğe ve güzel sanatlara âşıkdı. Hayatımın yolu, babamın muhitinden ve meclislerinden başladı.

«Çocukluğum ve gençliğim kışın biri Bayazıdda öbürü Aksarayda Horhorda iki konak ile, biri Rumelihisarı, diğeri Kartalda iki yalıda, ve biri Büyükadada ikincisi Çamlıcada iki köşkde geçmişdir.

«Elifbeyi Bayezıd Camii imamı Yusuf Ziya Efendiden öğrendim. Gedikpaşa mektebinde, Şemsül Maarifde, Hadîkai Meşveretde, Menbaül İrfanda, az bir müddet de Üsküdar İdâdîsinde okudum; İstanbul Dârülfünununun Edebiyat Fakültesine girdim, birinci Cihan Harbinde asker olunca, yüksek tahsilim yarım kaldı.

«Evimizin müdavim dostlarından şâir Mehmed Celâl Beyden edebiyat, Şehbenderzâde Ah-

med Hilmi Beyden de Felsefe ve İslâm Tarihi dersleri almışdım; şâir Rıfkı Bey de beni tasavvuf üzerinde geniş ölçüde aydınlatmışdır. Ali Kemal Beyi, bana geniş bir görgü ufku açmış velînimeti irfan olarak dâima rahmetle anarım. Aspasya adında bir rum kadınından da fransızca dersleri almışdım. Babamın en yakın bir dostu Ahmed Rasim Beye gelince, bana gazeteci olma aşkını veren adamdır. Henüz 13 yaşında iken «Mehmed Münir» imzası ile ilk yazım onun delâleti ile Yusuf Sıddık Beyin «Şebab» adındaki gazetesinde çıkmışdır. Türk basınının bu dev muharriri pîrimdir, üstadımdır; sesi kulaklarımdadır: «Mâdem ki gazeteci olacağım diyorsun... hayatını kaleminle kazanmaya kararlı isen oku, her şeyi oku öğren... ve notlar al... onları dilediğin gibi tasnif et... Yoksa elindeki kalemin cebhâneşiz topa benzer...» demişdi. Sözünü tuttum, gözlerim yazıyı seçemez olduğu güne kadar...

«Teşehhüd mikdarı memurluğum da vardır. Dayım Çürüksulu Mahmud Paşa nâfia nâzırı iken beni kalemi mahsusuna kâtib olarak almışdı; Üsküdarda oturuyorduk, işime bir kaç defa geç gidince dayıma karşı mahcub, etrâfıma da kötü örnek olmamak için istifâ ettim.

«Musikiye merâkım vardır; sesimin güzel olduğunu da söylerler. Evimiz alaturka bir mûsiki kulübü gibiydi. Rind mirasyedi babamın meclislerinde devrin bütün saz ve ses üstadları toplanırdı. Gençliğimde mevlevî dergâhlarına da devam ettim. Üsküdarda Anadolu Kulübünün mûsiki kısmında çalışdım. Muhterem dostum, gönlümün enîsi Bürhan Felek ile tanışmam o çağlarda başlamışdır. Muhiddin Bahâ Beyin Bursada çıkardığı «Âlemi Mûsiki» isimli mecmuaya bu ilim üzerinde yazı bile yazdım.

«Yarım asrı aşmış gazetecilik hayatımda musahhihlik, muhâbirlikden başladım, fıkra, roman, röportaj, folklor tetkikleri, tarih etüdleri, fennî bahisler, ciddî, mizâhî devre, zamana, işe, isteğe göre her şey yazdım. Gazete ve dergi kadrolarına girdim, sekreterlik, mesul müdürlük yaptım, serbest muharrir oldum, ve ömrüm boyunca hayatımın desteği yalnız kalemim oldu. Çok kazandım, az kazandım, asîl ve şerefli mesleğimin safâsını da sürdüm, cefâsını da çekdim.

«Dâimi yazarı yahud serbest muharrir olarak çalışdığım gazeteler şunlardır: Sabah, İkdam, Peyam, Peyam-Sabah, Alemdar, Tercümanı Hakikat, Saadet, Zaman, Mizan, Yeni Gazete, Hergün, Haber, Vakit, En Son Dakika, Yeni Sabah, Son Havadis, İstiklâl, İleri, Zaman, Açıksöz, Son Telgraf, Türk Sesi, Hür Adam, Yeni İstanbul, Yeni Memleket, Akın, Hâkimiyet, İnkilâb, Şehir, Poletika, Haber. Mecmualar da şunlardır:Jâle, Kehkeşan, Donanma, Rübab, Hande, Güleryüz, İçtihad, Kadınlar Dünyâsı, Kadınlar Âlemi, Şebab, Hizmeti Umumiye, İslâm Mecmuası, 20. Asır, Hafta, Resimli Tarih Dünyası, Tarih Aynası, Kahkaha, Radyo Dünyası, Tarih Hazînesi, Siyaset, Yedi Gün, Foto Magazin, Kadın Haftası, Parmak İzi, Bekri Mustafa, Keloğlan, Resimli Perşembe, İnci, Hafta, Pazar Postası, Yeni Türk, Tarihden Sesler, Edebiyat Âlemi, Büyük Doğu, Radyo Âlemi, Türkiye Haftası, Kalkınma, Âlemi Musiki, Envâri Vicdan.

«Bursa Valiliğinde bulunmuş Mehmed Ziver Bey ve gazeteci Ali Nejad ile berâber Tatlı Sert ismi ile bir mizah gazetesi, ve Ferdi Önerle beraber de Hür Türkiye isminde aylık bir dergi çıkardım.

«Münir Süleyman ve Münir Süleyman Çapanoğlu imzalarından gayri türlü çeşnideki yazılarımda kullandığım müstear isimler (takma adlar) şunlardır: Sühâ Bülend, Necib Revnak, Pervin Safâ, Şâziye Süleyman, Ali Fuad, H. İbrahim Bahri, Çapanzâde, Hulûsi Kodaman, Hüseyin Rüşdi Tırpan, Sâbit Çelebi, Aksaçlı, Lâedrî, Tırpan, Falaka, Çapan, Köpük, Derlemeci, Tarım Dede, Karadayı, Tarih Karışdıran, Sohbet Sever, Torpil, Neyyir Selman, Canciğer, Mimsin cim, Müsüça, Cem Oyaoğlu, Çağanos, Karides, Delifişek, Babacan, Yeni Tıflı, Mastar, Kalender, İzmarit, Kara Biber, Musluk, Heyamola, Dilli Düdük, Gündüz, Nâkil.

«Birinci Dünya Harbinde asker olarak Romanyaya gittim. Hakikî pehlivanı görmek şartı ile yağlı güreşi severim, temaşasında göğsüm kabarır, gözüm yaşarır. Olta ile balık avını da pek severdim. Dostlarım bilir, hayli kitabım, gazete, mecmua koleksiyonlarım vardır; elime geçen bir kırpıntıyı dahi atamam, saklarım.

«Gazeteciler Cemiyeti ve Gazeteciler Sendikası üyesiyim; Gazeteciler Cemiyetinde balotaj heyetindeyim.

«Zevcem Neşîde Hanımla âile yuvamı çok geç kurdum; Oya adında bir kızım (doğumu 1944) ve Cem adında bir oğlum (doğumu 1946) var.

«İçki kullanmaya pek genç yaşımda başladım, efendice içmesini bildim. Sıhhatimi hiç koruyamadım, şeker hastalığı başladı, yine dikkatli olamadım. Bir gözüm hiç görmüyor, öbürü hayâl meyal seçiyor; hamdolsun kalb gözüm açık; bir de göz pınarlarım kurumadı, ağlamasını bilen mesud insanlardanım».

Kitab hâlinde toplanmış eserleri: Bizde Kadınlık (1916); Düğün Gecesi (Hikâye, 1918); Siyahlar İçinde (Roman, 1919); Günahdan Sonra (Hikâye, 1918); Kara Koncoloz (Roman, 1919); Neyzen Tevfikin hayatı ve eserleri; Bektaşî Fıkraları; Zeybek Kara Haydutlar; Atatürk'ün vecîzeleri; İnönünün vecîzeleri; İstanbul şâiri Yahya Kemal; Öpüşmek hangi ayda tatlıdır; Basın târihinde İlâve.

Ne kadar yazıkdır ki Münir Süleyman Çapanoğlunun en mühim eseri el yazısı olarak durmaktadır; «Müstear İsimler» adını taşıyan bu eşsiz eser târihimiz ve edebiyat tarihimiz için gaayet kıymetli bir anahtar kitabdır.

İlk yazısı 13 yaşında iken 1907 senesinde Şebab mecmuâsında intişar etmiş olan Münir Süleyman Çapanoğlunun gazeteciliği 1963 de yarım asrı da altı yıl geçmiş bulunuyordu; gecikmiş de olsa bir jübilesinin yapılması Türk basının vecîbelerinden olsa gerektir. Unutmamalıdır Türk basının 100. yılı idrâk edildiği zaman, 1960 yılında Gazeteciler Cemiyeti binasında açılan Gazete ve Dergiler Sergisi bu zâtin koleksiyonları sâyesinde ve Niyazi Ahmed Banoğlunun da yardımı ile kurulabilmişdi.

ÇAPANOĞLU SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Beyoğlu merkez nâhiyesinin Kuloğlu Mahallesi yollarından; bu mahallenin Firuzağa Mahallesi ile sınırını teşkil eden Hayriye Caddesi ile Turnacıbaşı Sokağı arasında uzanır bir merdivenli sokakdır; yine bir merdivenli sokak olan Çeşme Yokuşu ile de bir kavuşağı vardır (Pafta 14/164). Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1963).

ÇAPARİ — Aşağıdaki mâlûmâtı Karakin Bey Deveciyan'ın «Balık ve Balıkcılık» isimli ölmez eserinden alıyoruz (B.: Balık ve Balıkcılık.

«Müteaddid iğneleri hâiz olan ve el ile, çekip bırakmak sûreti ile kullanılan olta takımına Çapari denilir.

«Çapari üç kısma ayrılır, olta, beden, ve köstekler.

«Oltanın uzunluğu 15 kolaçdan 40 kolaça kadar olur ise de ekseriyâ 25 kolaçı geçmez. Kalınlığı 3 kıldan 18 kıla kadardır.

«Bedeni misinadan olup uzunluğu köstekler in adedine göre uzun yahud kısa olur.

«Çaparinin iğnelerine yem takılmayıp, iğnenin palasına balıkcıl kuşu yahud tekir tüyü kırmızı bir ipek ile bağlanır. Bağlanılacak tüyün ucu iğnenin damağını mutlakaa örtmüş olması lâzımdır. İzmarit avına mahsus çapari iğnelerine tüy yerine yem, midye içi veya karides takılır (Tekir ördeğinin göğsünden koparılıp yem yerinde iğnelere raptedilen tüye tekir tüyü denilir).

«Tüyleri iğneye kırmızı ipek ile bağlamakdan maksad, avı matlûb olan balık iğnenin üzerinde bulunan tüyü balık yavrusu ve kırmızı ipekden düğümü de o balık yavrusunun gözleri zan eder.

«Bir de çaparinin iğneleri beyaz ve kalaylı olmak şarttır. Meraklı balıkcılar çapari iğnelerini üç beş günde bir kendi elleri ile kalaydan geçirirler. Müstesnâ olarak İzmarit çaparisinin iğneleri kalaysız olur (El oltalarının iğneleri gibi).

«Çapari beş nevîdir:

1 — Uzun köstekli ve 10-12 iğneli çapari; uskumru balıkları seyrek iken kullanılır.

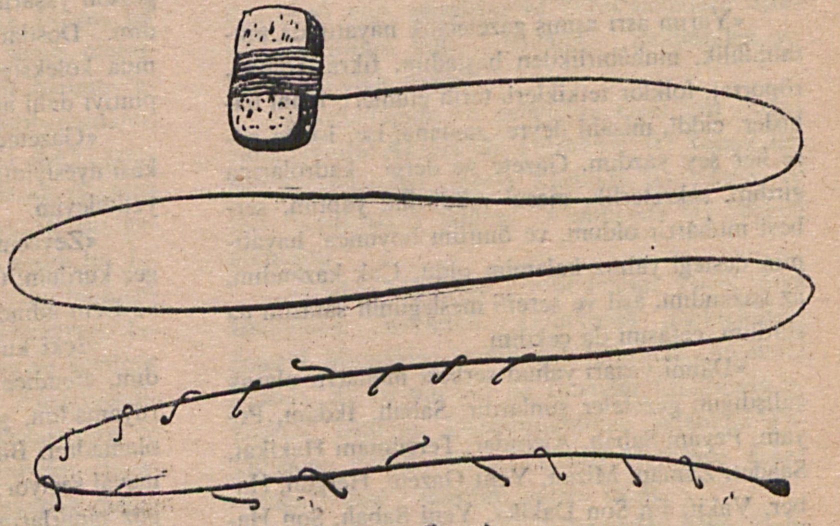
2 — 20 iğnelidir ve uskumru balıklarının şöyle böyle bolluk üzere bulunduğunda kullanılır.

3 — 40 iğneli olup uskumru balıklarının corum ettiği zamanlarda kullanılır (B.: Corum).

Bu üç nevi çaparinin iğnelerine yem takılmayıp balıkcıl tüyü takılır.

4 — 10 dan 15 iğneye kadar istavrid çaparisi. Bunun bedeni misinadan, köstekleri tek kıldan yapılır; iğnelerine tekir tüyü bağlanır.

5 — İzmarid çaparisi olup bedeni misinadan, 4-5 parmak boyunda bulunan köstekleri beş kat

Çapari

kıldan yapılır. 24-30 aded iğnelerine midye yemi takılır.

«Çapari kösteklerinin yekdiğerine temas edecek ve karışacak kadar uzun olmamasına dikkat etmek lâzımdır.

«Çaparinin alt ucuna 50-200 dirhem ağırlığında bir kurşun takılır ve buna iskandil adı verilir.

«İğneler çok ve suyun akıntısı şiddetli olur ise ağır, aksi takdirde hafif iskandil bağlamak lâzımdır.

«Çapari ile balık avı karadan mümkün olmayıp kayık içinde yapılır, ve iki kişi lâzımdır. Birisi kürek başında bulunup kayığı idâre eder, diğeri kayığın kıç tarafından çapariyi denize bırakır.

«Kurşun zemini buldukdan sonra balığın dolaşdığı tabakayı bulup el ile aşağı yukarı hareket ettirilerek el ağırlaşdığı, ve olta bırakıldığı zaman aşağı inmediği his olunur ise balıklar tutulmuş olacağından, hemen çekip tutulan balıkları almak, ve çapariyi tekrar denize salıp ava devam etmek lâzımdır. İzmarit çaparisini hareket ettirmek îcab etmez. Denize indirip elde tutmakla balıklar gelir, avlanır.

«Kıl oltanın deniz suyuna temâsından yakamoz hâsıl olur, ve bu yakamozdan balıklar vahşete düşüp oltaya yaklaşmazlar, bundan ötürü karanlık gecelerde ne çapari ve ne de olta takımı ile balık tutmak mümkün değildir. Olta ve çapari ile gündüz, yahud mehtablı gecelerde balıkcılık lâzımdır» (K. Devecihan).

ÇAPARİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Boğaziçinde İstinye Köyünün sokaklarından; Yalıboyundaki İstinye Caddesi ile Kayıkcı Hüsnü Sokağı arasında uzanır bir dirsekli bir sokakdır; İstinyenin Vapur İskelesi tarafındaki kısmındadır (Pafta 22/İstinye). Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1963).

ÇAPARİZ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Eminönü Kazâsının Kumkapu Nâhiyesinde Bayram Çavuş Mahallesi Sokaklarından (Pafta 3/23); Kumkapu Meydanı ile demir yolu boyu arasında uzanır; Çakmaktaşı Sokağı, Kürkcü Kuyusu Sokağı ve Kömürcü Mustafa Sokağı ile kavuşakları vardır. Bir araba geçebilecek genişlikde paket taşı döşeli bir yoldur; çarşı boyu sokakdır, 1 kasab, 1 bahâratcı-attar, 4 berber, 4 kahvehâne, 1 köfteci, 2 içkili lokanta, 3 aşcı, 2 manav, 1 sobacı, 1 oyuncakcı, 1 yağcı, 2 odun deposu, 1 bakkal, 2 kunduracı, 1 büfe, 1 kömürcü, 1 doğramacı, 1 mozayıkcı, ve 1 yağ ve mazot bâyii vardır (eylûl 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAPIN (Hâlid) — Gazeteci; 1936 da Çanakkalede doğdu, gümrük memurlarından Ömer Çapın'ın oğludur, annesinin adı Emine Hanımdır; babasının memuriyetleri îcâbı ilk tahsilini Marmarisde, orta tahsiļini İzmir Orta Okulu ile İstanbulda Kabataş Lisesinde yapdı; Gazetecilik Okuluna girdi ve 1955 de henüz on dokuz yaşında Gazetecilik Okulunda talebe iken Tercüman Gazetesine polis ve adliye mühabiri oldu, bir sene sonra, 1956 da okuldan meslekî diplomasını aldı; 1960 da Milliyet Gazetesine intisab etti; önce yine polis ve adliye muhâbiri oldu, sonra röportâj muharriri olarak çalıştırıldı; bu yolda Tercümanda çıkmış «Çıplaklar Kampı», «Can Kuşları», Milliyetde çıkmış «Sibyan Koğuşu», «Vurgun Var (Sünger Avcıları)», «Malabadi Köprüsü», ve «Şu köpek dünyâ..» isimleri yazıları anılmağa değer; Milliyetde çıkmış üç röportâjı ile Altınkalem Armağanı birinciliğini, «Sibyan Koğuşu» yazısı ile de 1961 de Yılın Gazetecisi armağanını kazandı.

Futbol meraklılarından, Midhatpaşa Kulübünde üyedir; kitab meraklısıdır, bin cildlik bir kütübhâne sâhibidir ki küçümsenmez; 1963 de Milliyet Gazetesindeki vazifesine devam ediyordu.

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAPKIN — Hüseyin Kâzım «Büyük Türk Lûgatı» nda bu kelimenin çapmak masdarından sıfat olduğunu söyledikden sonra: «sürtük, derbeder, külhanbeyi, huvarda, zendost» manâlarını veriyor; «uçarı çapkın = Ele avuca sığmaz haşarı; çapkınlık = serserilik, âvârelik, ahlâksızlık, rezâlet» diyor.

Bir genc «Çapçınlık» ile tanındığı zaman, kadın peşinde koşar dolaşır, zendost, zenpârelikden önce «serseri, her türlü rezâleti irtikab eder, edeb ve hayâ bilmez, ahlâksız» olarak damgalanmış olurdu; bu arada «ayyaşlık, kumarbazlık, hırsızlık» dahi kasdedilirdi. Çapkın kelimesi yalnız kalender şâirlerin ağzında, güzel bir delikanlının, kendisini türlü şûhâne naz ve cilve, câzib külhânî edâlar, hâvâîlik ve hoppalıklar ile, alımlar çalımlarla satması hallerinde medih yollu kullanılır:

Seyreyledim ol esmeri
Oldum gönülde müşteri
Ol çapkının çokdanberi
Dilden hayâli çıkmıyor

*

Çapkın nigâh bir dilrübâ
Vârım bütün ittim fedâ
Lâyık mı bu cevrü cefâ
Niçin kıydın bu kuluna

Meşrebi gaayetle çapkın dilberi
Hem şarab âlûde olsun lebleri
Varsun olsun bir sürü engelleri
Pek severim zîrâ gönül serseri

Çapkını şiir dilinde en şirin ve câzib mânası ile kullanan şâir, Hamamîzâde İhsan Bey merhum olmuşdur:

ŞARKI

Düşerek sen yine bir yerde mi kaldın çapkın
Bakayım koynunu aç gönlümü çaldın çapkın
Beni benden geçirip sen ele aldın çapkın
Bakayım koynunu aç gönlümü çaldın çapkın

O nasıl tatlı bakışlar o ne baygın gözler
Büyüler sevgimi söyletmez o çapkın sözler
Sende kalmış yine gönlüm seni özler seni gözler
Bakayım koynunu aç gönlümü çaldın çapkın.

ŞARKI

Bin vasla bedeldir seni görmek yatağında
Çapkın ne güzel gamzeler açmış yanağında
Son zevkini ömrün bırakırdım dudağında
Bir katre mey olsam da lebi lâ'line aksam

Çapkın, eski tiyatromuzun kantocu kızlarının ağzında da medhedilmişdir:

Peruzun Arnavud Kantosunda :
Haydi mori çapkın nedir bu sendeki naz
Merhamet et acı bana çalma saz
Bak yüzüme ol derdime çâresaz
Gel beraber dinleyelim incesaz

*

Küçük Amalya'nın Kamçı Kantosunda
İşte geldim yine meydâne
Çapkınlıkdayım bir dâne
Başlayalım oynamaya
Vazgeçmem çapkınlıkdan aslaa
La la la la lay la la lam

*

Virjinin Çapkın antosu
Çapkınlığa heveskârım
İçüp eğlenmekdir kârım
Gitti elden ihtiyârım
Merhamet et şivekârım

*

Todori ile Küçük Amalyanın Düettosunda
— ....
— Doldur bir daha!
— Çapkınız huvarda!
— Mal kalır mı dünyada...
— Zevkü safâ kârımız
— ....

*

Tereza'nın Efe Kantosunda
Efeyim takarım belime kulaklı bıçağı
Pek çapkın oluyor Aydın'ın uşağı
Hangi efe sarmaz hangi çapkın sarmaz
Trabulus kuşağı Trabulus kuşağı

*

Şamram'ın Köçek Kantosunda
İşte çapkın rakkas geldi meydâne
Naz etmek bilmez oynar merdâne
Sağa sola bakıp şöyle süzmeli
Kaşlar karadır gözler sürmeli
Mini mini adım atalım
Şıkır şıkır ziller çarpalım
Göbek atalım

*

Peruz'un Çapkın Kantosu
Çapkınım Kasımpaşalı
İnce belde Trabulus kuşağı
Kim sevmez böyle uşağı
Burma bıyık samur kaş
Gel çakalım arkadaş
Çakalım mastika mastika
Elâdo elâdo...

*

Peruz'un Küplü Kantosunda
Tosunum kabadayı
Severim çapkını huvardayı
Atar nârayı
Sokaklarda yatar

*

Şamram'ın Huvarda Kantosunda
Külhanbeyi çapkınlıkda bir dâne
Kırık kadeh kırık şişe meyhâne
Kadeh kırar nâra atar çapkınlar
Meyhânede çakarım
Kadeh şişe kırarım
Viresiye virmezse
Nikoliye çatarım
Meyhânede ştarak
Kadehleri kırarak
Nâraları basarak
Çamurlarda yatarak

*

Şamram'ın Küplü Kantosunda
....
İçelim, zevkedelim tâyib etmeyiniz
Çapkınız görür görmez muhabbet çekmeyiz
Budur bizim kârımız.

Çapkın sıfatı kız ve kadın hakkında da kullanılır; o takdirde de kendisini türlü cilveli hallerle, türlü fettanlıklarla satan yosmalar kasd edilmiş olur.

Fakat, İstanbulun mahalle hayatında bir delikanlının çapkın olarak tanınması dâima kötü sıfat bilinmiş, bilhassa 1908 meşrûtiyetinden evvel, böyle gencler evlenme meselesinde büyük güçlüklerle karşılanmışlardır; misaller:

Kız oğlana divâne misâli vurgundur; baba mutaassıb muhâfazakârdır:

— Öz evlâdımı değil, ben o çapkına halayık bile vermem!..

★

Mahalle kahvesinde:

— Dün gece nâra atan kim imiş yâhu?

— Kim olacak, Yusuf çapkını!..

— Gül gibi, melek gibi oğlandı, nasıl düşdü bu yola şaşarım.

— Şaşma!.. çocuğun sebebi felâketi babası olacak keratadır.. her akşam çilingir sofrasını kurar, iti haytayı toplar, oğluna da kadehkârlık yapdırır isen olacağı budur..

★

Kadınlar hamamında dedikodu:

— Eskicinin kızı paşa gelini oldu..

— Üstelik paşanın oğlu da bir içim su imiş..

— Çapkının biriymiş diyorlar...

— Doğrudur.. öyle olmasaydı eskici kızı alırlar mıydı?.

— Desenize kızı para için ateşe attılar.

★

Mahalle kahvesinde:

— Saraç Hasan Ustanın başına geleni duydunuz mu?

— Ne olmuş..

— Samurkaş Ali'yi yanına çırak aldı ya..

— Evet..

— Çapkın oğlan dün gece Hasan Ustanın çekmecesini kırmış, içinde ne varsa alıp kaçmış...

★

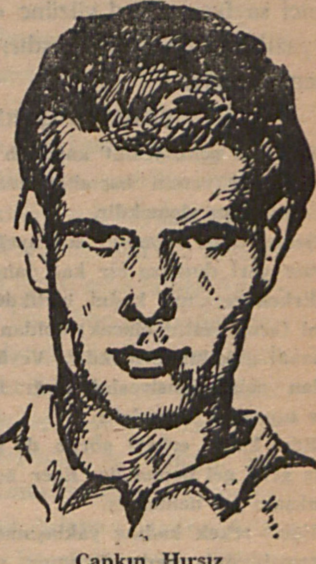
1885. Ayasofyada Sancakdar Mahallesinde bütün kadınlar derin bir teessür içindedir; herkesin ağzında ayni söz: «Yazık.. Mutafların oğlu çapkın olmuş!..»

— Ne yapmış?

— Galatada arpa suyu içerken görmüşler!..

ÇAPKIN, ÇAPKUN — Süratli giden at; eski İstanbul ağzında çok kullanılmışdır; meselâ müverrih Naîmâ Efendi Dördüncü Sultan Muradın gözdesi Abaza Mehmed Paşayı nasıl îdam ettirdiğini anlatırken: «O gece Padişah Anadolu Hisarında Bostancıbaşı Doce Mehmed Paşanın bağçesinde, ziyâfetde idi, sabaha karşı bir kayık ve çapkun istedi..» diyor.

ÇAPKIN HIRSIZ — 1957 ile 1959 arasında vak'aları İstanbulun günlük gazetelerine eğlence konusu gibi aksetmiş, mizah gazetelerine fıkralar ve karikatürler ilhâm etmiş 22 yaşında asker kaçağı yakışıklı bir delikanlıdır; Bursalı ve adı Erdoğan Erdem olan bu genc girdiği evlerden dâimâ para çalmayı tercih etmiş, ve gaayet ustalık ile öğrendiği yalnız oturan dul kadınların ve hafif meşreblikleri ile tanınmış kadınların evlerine, apartıman dâirelerine girmeye çalışmışdır; öyle ki, karikatüristlerin belirtdiği gibi çapkın hırsız bâzı kadınlar tarafından kendi ayağı ile gelecek bir oynaş olarak âdeta beklenmişdir. 1959 da Bebekde yakalanan Erdoğan Erdem otuz kadar eve girdiğini îtiraf etmiş, çapkınlık meselesi için de: «Yataklarına girdiğim kadınlara hiç bir zaman fenâ bir şey yapmadım, yalnız çok hoşlandıklarımın bacaklarını okşar, sıkardım...» demişdir. 1960 yılında başlayan muhâkemesinde 13 mağdur tesbit edilebilmiş, bunlardan 8 erkek mahkemede dâvacı olarak isbatı vücud etmiş, 5 kadın ise mahkemeye gelmedikden başka şahsî dâvalarından ferâgat ettiklerini bildirmişlerdir. Bu genc gece hırsızının mahkûmiyeti ve hapis cezası müddeti tesbit edilemedi.

Çapkın Hırsız
Erdoğan Erdem
(Resim : S. B.)

B. OLKER

ÇAPKINLIK İŞARETLERİ — Türk ve müslüman kadın ve kızlarının örtü altında bulunduğu devirlerde de erkek ile kadın arasında gönül oyunları ola gelmişdir; öylesine ki büyük muharrir Ahmed Râsim bu konuda millî kütübhânemize «Fuhşi Atik» (Eski Fuhuş) adı ile ölmez bir eser bırakmışdır (B.: Ahmed Rasim; Fuhşi Atik).

Buluşmalardan önce karşılıklı görüb beğenme, beğendikden sonra duyguları birbirine bildirme şart olduğuna göre, piyasa yerlerinde ve mesîrelerde, konuşmak sûretiyle anlaşma imkânı olmayınca, uzakdan uzağa mânâlı bir takım işâretler tesbit edilmişdi. Bunlar, matbaa vâsıtası ile basılıp satılamayacağı için elden ele kopya edilerek dağılır; kızlar, hafif meşreb kadınlar, kız kadın peşinde dolaşan erkeklerle o vâdîlerde yeni yeni dolaşma hevesinde toy delikanlılar tarafından bir pantomina dili olarak ezberlenir, öğrenilirdi; gencler için bir mahrem arkadaş eliyle bir «Çapkınlık İşaretleri» anahtarı, lugatçesi tedârik etmek büyük muvaffakiyet sayılır, evde büyüklerin eline geçmemesi için dikkatle saklanır, gizlenir, geceleri yatakda okunarak ezberlenirdi.

İstanbul Ansiklopedisi arşivinde bu çapkınlık işâretleri lugatcesinden bir nusha bulunmaktadır; üç parça yarım eseri cedid kâğıdının birer yüzüne, ortadan katlanarak altı sayfa hâlinde ve kır-

mızı mürekkep ile ve çok kötü fakat okunaklı bir yazı ve kırmızı mürekkeple yazılmışdır. Kâğıdın birinci sayfasının ard yüzüne «Çapkınlık için işâret yazılıdır» diye yazılmışdır; bu şehir kütüğüne aynen alıyoruz:

ŞEMSİYE İŞÂRETİ

Bir kız şemsiyesini kapayub dayanırsa, müddeti medidenberi verem hastalıklarına uğradım, ve senin için ölüyorum demekdir.

Şemsiyesine dayanub sol ayağının üzerine mâil ve çaprast vâri durursa bir kat daha dostluğa alâmettir.

Erkek veyahud kadın birlikde gezerken kadın peçesini (şemsiyesini olacak) soldan sağa doğru çevirirse haydi gidelim demekdir. Veyâ elin işâretine göre sağdan sola şemsiyesini aşağı indirirse bir mikdar daha oturalım demekdir.

Eğer kadın erkeği görüb de şemsiyesini açup kaparsa gece gel demekdir. Eğer açup da kaldırırsa yarın akşam gel demekdir.

Eğer erkek kadına yaklaşmadan bulunduğu tarafa şemsiyesini eğerse lüzumun yok demekdir.

Eğer kız şemsiyesini mütemadiyen elinde tutup da bazı kere iki tarafına sallarsa cemâlimi lâyıkı ile gör de cevab ver demekdir.

Eğer kız şemsiyesinin ucuyla eğer de (?) tarafına bir kâğıd parçasını atar ise sana mektubum var demekdir. Çöp falan atarsa takdim edecek bir şeyim yok defol demekdir.

TESBİH İŞÂRETİ

Erkek veyahud kadın tesbih çevirse seni parmağa takmak kısmet olsun demekdir.

Eğer tesbihi koparır gibi bir hareketde bulunursa sabır ve tahammülüm kalmadı demekdir.

Eğer tesbihi ileriden geriye doğru sallarsa, kalınız yahud ileriye geçiniz demekdir. Tesbihi hem ileriye ve hem geriye sallarsa tâkib olunur.

Eğer tesbihin püskülünü cebinden veyahud çarşafından dışarıya çıkarırsa ben senden bir şey esirgemem demekdir.

EL İLE İŞÂRET

Erkek uzakdan işâret ederken başka bir kimsenin gördüğünü hisseden kız yüzünü siler.

Eğer uzakdan erkek ve kız yekdiğeri ile işâret ederken bunlardan biri ellerini kalçasına koyarsa bana oyun ediyorsun demekdir.

Eğer şahâdet parmağını yanyana getirirse, ne vakit lûtfedeceksin, yahud ne vakit birleşeceğiz demekdir.

Kız veyahud erkek parmaklarını kenetler ise ne zaman sarmaş dolaş olacağız demekdir.

Kız veyahud erkek her ikisi de yekdiğerlerini ilk defa olarak gördüklerinde elini göğsüne koyarlar ise yandım demekdir.

MENDİL İLE İŞÂRET

Erkek veya kadın mendil ile gözünü siler ise yanımdaki çakdı demekdir.

Erkek mendilini elinde çok tutup sıkarsa kız mı duruyorsun demekdir.

Erkek veyahud kadın mendili ile ayağının yüzlerini silerse biraz tavakkuf et demekdir. Çarparsa birlikte gidelim demekdir.

Bir erkek ayağını kadına karşı uzatarak ayaklarının tozunu silecek olursa tahkir demekdir. Bu hâli kadın yaparsa yoruldum, gece dinleniriz demekdir. Ve sonradan da mendilini uzatacak olursa kabul olundu mu mânasınadır. Ve erkek de mendilini koklarsa kabul ettim demekdir.

GÖZ İLE İŞÂRET

Erkek veyahud kadın birinci defa gördüğü vakit hangisi işâret ederse muhatabından hoşlandığını bildirir. Sağ gözü ile işâret ederse can gönülden gözüne girdiğini bildirir.

Eğer kız olursa kurnazlıkla gözünü süzerse mutlak muvafakat demekdir.

Kadın yahud erkek iki gözünü hafifçe kapayıp başını da yukarıdan aşağıya hafifçe eğdirirse sevildiğini anladım demekdir.

Kaşlarını çatarak îmâ ederse kaabil değil olmaz demekdir.

Yekdiğerinin gözlerinin bebeği aynı zamanda sağa sola çevirerek ne tarafa bakacak olursa haydi ol tarafa demekdir.

Eğer gözlerini ziyâdece açarsa behey hâin demekdir.

PEÇE İLE İŞÂRET

Eğer kız peçesini düzeltirse temennâ demekdir.

Eğer kadın peçesini kapayub tekrar açarsa yatsudan sonra gel demekdir.

Bir kadın bir erkeği görür görmez peçesini kapayub açarsa evvelce sevmiyordum, sonradan muhabbetimi celb ettin demekdir.

Eğer kadın peçesini indirip alt tarafını eliyle tutarsa ve açık da olur ise gerdanımın letâfetine bak demekdir.

FES İLE İŞÂRET

Erkek fesini tutup bir kaç defa başına koyub çıkarırsa siklet veriyorsun bu kadar naz yeter of demekdir.

Eğer fesini veyahud kâkülünü düzeltir ise temennâ demekdir.

Eğer büsbütün çıkarırsa yanıp tutuşuyorum demekdir.

İSKEMLE İLE İŞÂRET

Bir kız seyir mahallinde gerek mahfî bir yerde olsun iskemleye oturup da bacağını bacağının üzerine atarsa seni eve alırım demekdir, ve hastalığım yokdur mânasına gelir. Bu hâli erkek yaparsa canım sıkılıyor demekdir.

Seyir mahallinde bir kız iskemleye oturur lâkin oturdukdan sonra erkeği görünce ol tarafa arkasını çevirirse hastalığım yok demekdir.

Erkek iskemlede oturur da ellerini kenedleyip başparmağını döndürür ise artık lütfetmiyecek misin demekdir.

Otururken yanına bir iskemle daha alırsa ve kızın da yüzüne bakarsa beraber oturalım demekdir.

BAŞ İLE İŞÂRET

Erkek veyahud kadın başını ağırca eğüp kaldırırsa temennâ demekdir.

Eğer başını sallarsa hiyânetsin demekdir.

Erkek veya kadın birbirlerine bakarlarken her hangisi büyükce büyükce nefes alırlarsa hiç aklımdan çıkmıyorsun demekdir.

Erkek veya kadın dudağını ısırırsa senin için yanıyorum demekdir.

Erkek veya kadın birbirlerine bakarlarken yere tükürürlerse pek ziyâde biçimsizsin demekdir.

Pek âmiyâne şeyler olduğu aydın olarak görülmektedir.

ÇAPRAST (Mikael) — Ermeni asıllı ünlü sahne artisti; 1848 de Bükreşde doğdu, 1853 de tahsil için İstanbula getirildi, ve babası Kevork'un hocalık ettiği Ermeni Hastahânesinin mektebinde okudu; 1864 de dişcilik öğrenmesi için o devrin ünlü Ermeni dişçilerinden Şişmanyanın yanına çırak olarak verildi, fakat bu işe karşı içinde en küçük öğrenme hevesi duyamadı; perukacı çırağı oldu, onu da beceremedi; o devirde İstanbulun kibar Ermeni zenginleri arasında Avrupalı yaşayışını taklid yolunda büyük bir temâyül ve bu arada salon dansları öğrenme merâkı vardı, âile dostu bir dans muallimi 1865 de 16-17 yaşlarında bulunan Mikael Çaprast'ı yanına aldı, ve delikanlıyı dans muallimi olarak yetiştirdi, öyleki genç Çaprast 1867 de henüz 19 yaşında iken Kumkapu ve Samatya Ermeni mekteblerinin dans muallimliklerine tâyin edildi, ayrıca Kumkapuda bir de Dans Salonu-Dershânesi açdı. Bu salon kısa bir zaman içinde alafranga Ermeni gencliğinin bir mahfili oldu; Çaprast, salonunun müdâvimleri arasında Güllü Agop Tiyatrosunun aktörlerinden tenor Haçik Papazyan ile tanışdı, ve onun teşviki ile 1868 de Güllü Tiyatrosuna aktör olarak girdi. Sahne hayatına intisâbı yaz mevsimine rastlamışdı, onun içindir ki sahneye ilk defa Üsküdarda yazlık Aziziye Tiyatrosunda çıkdı; ilk rolü da Voltaire'in Alzire (yazılışı 1736) trajedisinde Amerikalı Sedar oldu; pek beğenildi; bilhassa Karakin Riştuni gibi büyük bir trajedi aktörünün çok parlak devrini yaşadığı bir zamanda Mikael Çaprast'ın aynı yolda büyük alkış toplaması onun sanatkâr kudretinin ilk dellillerinden biri oldu.

Mikael Çaprast
(Resim : Hüsnü)

Güllü Agob'un Gedikpaşa tiyatrosunda dokuz sene çalışdı; güzel bir mevki ve şöhret sâhibi oldu; ayrıca operetler için, küçük ara skeçleri için genç kızlara ve oğlanlara çengi ve köçek oyunları, İspanyol dansları, kankanlar, kadriller, polkalar, valsler öğretti; tiyatronun çok faydalı bir uzvu oldu. 1877 de Güllü Tiyatrosunun bir Selânik turnesine iştirâk etti, fakat ertesi sene Güllü Agobdan ayrılarak kendi adına bir sahne topluluğu kurdu, ve 1878 de kendi topluluğu ile Edirneye gitti. Aktörlük ile tiyatro idâreciliğinin ayrı ayrı işler olduğunu o zaman anladı ve peşi sıra Edirneye gelmiş olan Benliyan Tiyatrosu ile birleşti. Fakat aynı yıl içinde bir ikinci tecrübede bulundu, yine kendi topluluğu ile bir Adana - İzmir - Adana turnesine çıkdı; 1880 İstanbula döner dönmez tekrar Güllü Agobla birleşti. 1885 de Benliyan Operetine katıldı ve bu topluluğun en mühim sîmâlarından biri olarak Mısıra gitti; temsil ettiği bütün rollerde, bu arada bilhassa «Leblebici» de Cingöz, «Zeybekler» de Yahudi, «Ârifin hîlesi» nde Kevork, «Köse Kâhya» da Veli rollerinde muvaffakiyetin en yüksek mertebesine yükseldi. 1886 - 1892 arasında Benliyan ve Minağyanla çalışdı; Minağyan Tiyatrosunda, muvaffakiyetini çekemiyenlerin çirkin sahne sabotajları ile karşılaşdı, geçim derdi ile âdiliklere tahammül gösterme zorunda kaldı. Nihâyet 1903 dee Reşad Rıdvan Beyin teşvik ve himâyesi ile «Mesîre Tiyatrosu» adı ile bir topluluk kurdu ve dilimize çevrilmiş fransız vodvillerini oynamaya başladı, büyük alâka topladı; fakat bu sefer de karşısında, muhterem dost ve hâmisinin babası şehremini Rıdvan Paşayı buldu; paşa, oğlu Reşad Beyin tiyatro ile meşgul olmasını istemiyordu; tehdid ve tazyik ile Çaprastın tiyatrosunu dağıtıp kapattı ve sanatkâr açıkda kaldı. 1905 de 57 yaşında iken sırf işsiz olduğu için Minağyanın bir Samsun turnesine iştirâk etti. Âlicenab dostlarının gizli yardımları ile geçinerek ve sanatkâr vekarını zedelemeden, içinde bulunduğu acı yoksulluğu belli etmeden 1907 de öldü.

«Nedâmet» adında 5 perdelik bir dramı, «Bir kadeh çay» isimli 1 perdelik bir farsı, ve «Buket» isimli bir şarkılı rakıslı tiryosu vardır.

Değerli sahne münekkidi A. Madat onun için: «İfrâta gitmeyen, seyirciyi güldürmeyi düşünmeyen, halkın basit ve dar anlayışına inmeyen bir büyük sanatkârdı; temsil ettiği eserlerin hiç birinin sanat kıymetini düşürmedi» diyor.

Yine A. Madat «Sahnemizin Değerleri» adlı eserine Mikael Çaprast hakkında şu hâtırayı «göğsümüzü kabartarak» diye anlatıyor:

«1903 de: Yurdumuzda ilk defa olarak bir vodvil grubu teşekkül etmiş ve ilk defa olarak da vodvil çığırı açılmış bulunuyordu. Temsillere Beyoğlunda Konkordiya tiyatrosundan başlanacaktı. Birinci olarak «Müteveffa Tupinel» isminde A. Bisson'un vodvili sahneye konuluyordu. Grubun başında Parisin Port Sen Marten Tiyatrosunun ikinci rejisörü Gone Levi vardı. Çaprast, denemeleri bir ay süren bu piyesin, gran prömiye komiği olan Matyo rolünde idi. Provalarda rejisör, Çaprastın kayıtsızlığına kızıyor, kuduruyordu: En mahir komik diye kendisine takdim edilen bu adamda kabiliyet namına hiç bir iz göremediğini tekrarlıyor, Çaprast istifini hiçbozmuyor, merhum Reşat Rıdvan ise provalardan aldanmıyarak Çaprastı temsilde görmesini söyliyerek Goneyi teskine çalışıyordu. Temsil günü geldi çattı. Tiyatro taşarcasına dolu. Rejisör salonun kapısından oyunun seyrini takip ediyor. Birinci perde kapanırken, halkın içten kopan sürekli alkışlarından tiyatro sarsılıyordu. Rejisör sahneye koşuyor, «pardon, pardon!» diyerek Çaprastı kucaklıyarak tekrar tehrar öperken, üçüncü defa olarak yine perde açılıyor. Rejisör Gone müteessir bir halde halka hitap ediyor: — Bu şanlı (illustre) sanatkârınızdan af dilemek borcundayım. İtiraf etmeliyim ki bu Matyo rolünü bu derece anlayış ve muvaffakiyetle temsil eden bir artist Fransada da görmedim. Türk Tiyatrosu ve halkı Çaprastla iftihar etmelidir.»

Bibl. : Mahmud Yesâri, Not; A. Makat, Sahnemizin Değerleri; K. Pamukciyan, Not.

ÇAPRAST (Yetvart) — Sahne sanatkârı; aktör Mikayel Çaprast'ın oğludur; 1892 de Üsküdar'da doğmuştur.

Sahne hayatına, 1909 tarihinde «Hür Tiyatro» da atılmıştır. 1910 da Zarifyan'ın idare ettiği heyete katılmıştır. Bir müddet Arşak Benliyanla birlikde de faaliyet göstermiştir. 1919 da «Ermeni Dramatik Kumpanyası» nın yeniden teşekkülü esnasında büyük gayretler sarfetmiş ve temsil ettiği piyeslerde de rol almıştır. Hâlen Amerika'da bulunmaktadır.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇAPRASTCİYAN (Dr. Karakin) — Genç yaşta ölen kıymetli bir tabip, rejisör ve tiyatro eserleri müellifi ve mütercimidir. Çaprastciyan Kevork Badveli'nin büyük oğludur. 1830 da İstanbul'da doğmuş ve 1862 de İstanbulda vefat etmiştir.

İlk tahsilini Bükreşteki Ermeni Mektebinde pederinin müdürlüğü esnasında yapmıştır. Müteakiben yüksek bir mektebe devam ederek türkçe ve ermeniceden maada, fransızca, ulahça, rusça, yunanca, italyanca, lâtince, ingilizce ve ispanyolca öğrenmiştir.

İstanbula avdet ettikten sonra, 1850 sıralarında Hasköy'de ermeniler arasında başlayan tiyatro hareketlerinde önderlik ve rejisörlük yapmıştır. Bir müddet Hasköydeki Nersesyan Mektebinde muallimlikde de bulunmuştur. Bilâhare Tıp Mektebine girerek 1861 de mezun olmuştur. Aynı sene Yedikule Ermeni Hastahanesinde vazife deruhde etmiştir.

Neşredilen fransızcadan tercümeleri arasında bilhassa Chateaubriand'ın «Atala» (1858 de Galata'da O. Mühendisyan'ın matbaasında basılmıştır ve A. Dumas'nın «La Chapelle Gothique» adlı eserleri zikrolunabilir. Victor Hugo'dan çevirdiği «Lucrèce Borgia» (1833) ve »Marie Tudor» (1833) isimli tarihî piyesler ise gayri matbu kalmıştır. Keza yunancadan da bazı piyesleri ermeniceye çevirmiştir. Dr. Ütücüyan Efendinin 1861 de neşrettiği bir gazetede tıbba dair makaleleri de intişar etmiştir.

(Bibl. : Apraham Ayvazyan, «Ermeni Biyografileri Serisi», İstanbul, 1893, üçüncü cild, s. 216-217; Dr. Arto Mezburyan, «Ermeni Tabipleri», İstanbul, 1950, birinci cild, s. 203-205).

Kevork PAMUKCİYAN

ÇAPRASTCİYAN (Kevork Badveli) — Geçen asrın namlı Ermeni müderris ve ediplerinden; tek gözlü olduğu için Ermeniler arasında «Miaçen» tesmiye olunmuştur. 1799 da İstanbulda doğmuştur. Hırant Asadur'a göre 1861 de, Apraham Ayvazyan'a göre ise 1865 de Yedikule Ermeni Hastanesinde vefat etmiştir. Hasköy Ermeni Mezarlığında medfundur.

Çaprastciyan'ın kimin talebesi olduğu bilinmiyor. Apraham Ayvazyan'ın tesbit ettiğine göre, önce Samatya'da aktarlık yapmış ve Patrik Agop Başpiskopos Seropyan'ın emri ile Patrikhaneye müderris tayin edilmiştir. Henüz 22 yaşında iken Teoloji ve Mantık dersleri vermeğe başlamıştır. Ermenicede elde ettiği derin vukuufu sâyesinde az zamanda büyük ün salmıştır.

Kevork Badveli bir müddet Rusçuk ve Bükreş'de de yaşamıştır. Misak Amira Misakyan (1790 - 1858) tarafından Bükreş'de tesis edilen Ermeni Mektebinin, epeyi bir zaman müdürü ol-

muştur. Bilâhare İstanbul'a dönerek Ermeni mekteplerinde hocalık yapmıştır.

İstanbulda ders verdiği mektepler şunlardır: Yedikulede Surp Pırgiç, Samatyada Sahakyan, Beyoğlunda Narekyan, Beşiktaşda Makruhyan, Ortaköyde Tarkmançatz, Üsküdarda Cemaran, Balatta Horenyan, Salmatomrukta Voskyan, Hasköyde Nersesyan, Kumkapu dışında Boğosyan ve Varvaryan mektebleri.

Yetiştirdiği talebeler arasında ise en meşhurları şunlardır: Patrik Matteos Başpiskopos Çuhacıyan, Patrik İknadios Başpiskopos Kakmacıyan, Mampre Piskopos Markosyan, Hasköylü Ohannes Vartabet, Movses Vartabet Gümrükcüyan, Artin Efendi Handanyan, müderris Antreas Papazyan, müderris Mıkırdiç Mezburyan, Hampartzum Efendi Alacacıyan, İstepan Papazyan ve Rum asıllı Dimitri Çolakidis.

Bıraktığı eserlerin en mühimi ermenicenin mufassal etimolojik bir sözlüğüdür ki bazı kısımları tamamlanmamıştır. Neşredilmiş yegâne eseri ise ermenicenin bir grameridir.

Çaprastciyan Badveli iki defa evlenerek üç oğlu dünyaya gelmiştir. Bunlardan birincisi Dr. Karekindir, ikincisi Ohannes adını taşıyor, üçüncüsü ise aktör Mikayel Eranos'dur.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇAPRAZ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Yedikulede sur dışında Kazlıçeşme sokaklarından; bir ucu yalı boyunda bir iskeleye dayanmış olan Hacı Hasan Efendi Sokağı ile Beleşçi Sokağı arasında uzanır; üzerine Külhan çıkmazı adı ile bir çıkmaz sokak vardır. Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi 1963).

ÇAPULA — Bilhassa Karadeniz yalısı halkının giydiği erkeklere mahsus bir çeşid ayakkabının adı; «Eski Eser Ansiklopedisi» müellifi Nureddin Rüşdi Büngül ile «Osmanlı Tarih Deyim ve Terimleri» müellifi M. Zeki Pakalın çapulaya, yemeninin Karadeniz yalısı halkı ağzındaki ismidir diyorlar; ve bir yaz pabucu olduğunu söylüyorlar. Çapulanın yemeniye benzer tarafı yokdur, ve yazlık ayakkabı da değildir; Karadeniz yalısı ehalisinin, çizmenin yanında, yaz ve kış giydiği tek tip ayakkabıdır.

Çapula, burnu yukarıya doğru hafifçe kalkık, üst ön kısmı tasma vâri kapalı, arkası yukarı kalkık bir dil çekecekli, var ile yok arası ökçeli ve altı demir çivi kabaralı bir ayakkabıdır.

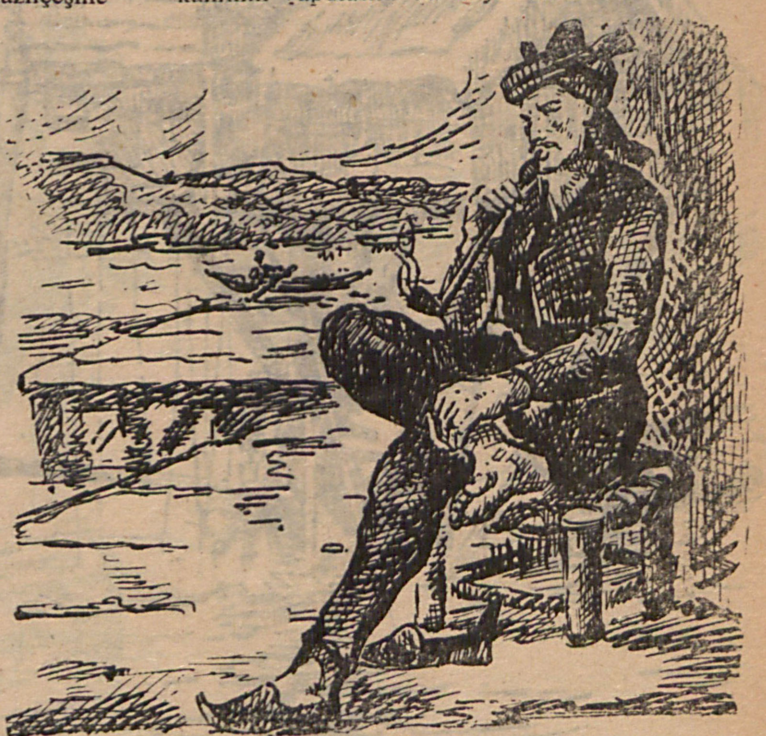
Yemeni, yumuşak olan arka kısmı basılarak da giyildiği halde çapula arkası basılarak aslaa giyilemez.

Nureddin Rüşdi bu ayakkabının adı için «çabuk ol hâ!» dan muhaffef olduğunu, tamâmen indî bir yakışdırma olarak kaydediyor, bu kaydı «çabuk ola» şeklinde Pâkalın da naklen ansiklopedisine almışdır.

Çapula Karadeniz yalısında köylü ile kasabalılarda ayak takımının giydiği kaba bir pabuçdur; üst kısmı ön ve arka iki parça olarak kesilir ve yandan dikişlidir. İstanbul sokaklarında da, o yalıdan gelmiş, çoğu kayıkcılık, mavnacılık gibi işler tutmuş bekâr uşaklarının ayaklarında asırlar boyunca görülmüşdür, ve dâimâ sokakda giyilmişdir, Karadeniz uşağı kayıkcılar, kayıklarına, kaba çapulalarını mutlakaa çıkararak, kayığa yazın yalın ayak, kışın da çorabca girmişlerdir.

Çapula yalın ayakla, çorab ile, ve mest ile de giyilirdi, bilhassa kışın yaşlılar mest ile giyerlerdi. Zamanımızda yavaş yavaş ortadan kalkmak üzeredir.

Kalender meşreb halk şâiri Bitlisli Ali Çamiç Ağa tâze civan bir laz uşağının tasvirinde, deli kanlının çapulasını da kaydetmektedir:

Laz kayıkcı ayağında çapula
(Resim : S. Bozcalı)

Şâhinim var dalda dilberin lazı
Cânımla sevmişim lücûc haylazı
«Kumru-i avâre, âhûyi vahşî»
Yalı uşağıdır lazın palazı
Müjgânı karadır, ebruvan kara
Kara don mintanlı bir kara tazı
Başına sardığı kara puşusu
Açmışdır güzeli bir kat en azı
Yalın ayağında çapula ile
Geride bırakır deli poyrazı
Tığ gibi çâbik ü çâlâk civandır
Çekilir her kahrı bin türlü nazı
Kolay mı efendim kolay mı sandın
Sîneye çekmek ol korsan Ayvazı
Seriri muhabbet üzre oturtmak
Ol daltaban deli fişek şehbazı

ÇAPUT — Batı türkcesinde İstanbul ağzında bir isim, «eski esvab parçası, paçavra»; lîme lîme yırtık, kirli, pis esvaba da «çul çaput» denilir.

Ne gam üstündeki olmuş çul çaput
Şemsi dirahşânı örtmüşdür bulut
Kılık kıyâfete rağbet ne lâzım
Kesme billûr misal müheykel vücud
Âşık kalenderler rindânı Bektâş
Taparlar fetâya san misâli put
Hele germâbeye girdikde ol şûh
Dört elif mikdârı ahları memdud

ÇARDAK — «Batı türkçesinde isim, farsca çâr-tâk'ın türk ağzı telâffuzu; dört direk üstünde, üzeri açık ve yüksek yer:

Ey mâdeni sehâ ey kânı kerem
Gerekdir gözleye âdemi âdem
Bahşeyle Zâkir'e bir tahtı muhkem
Koyma habgâhım çardak olubdur

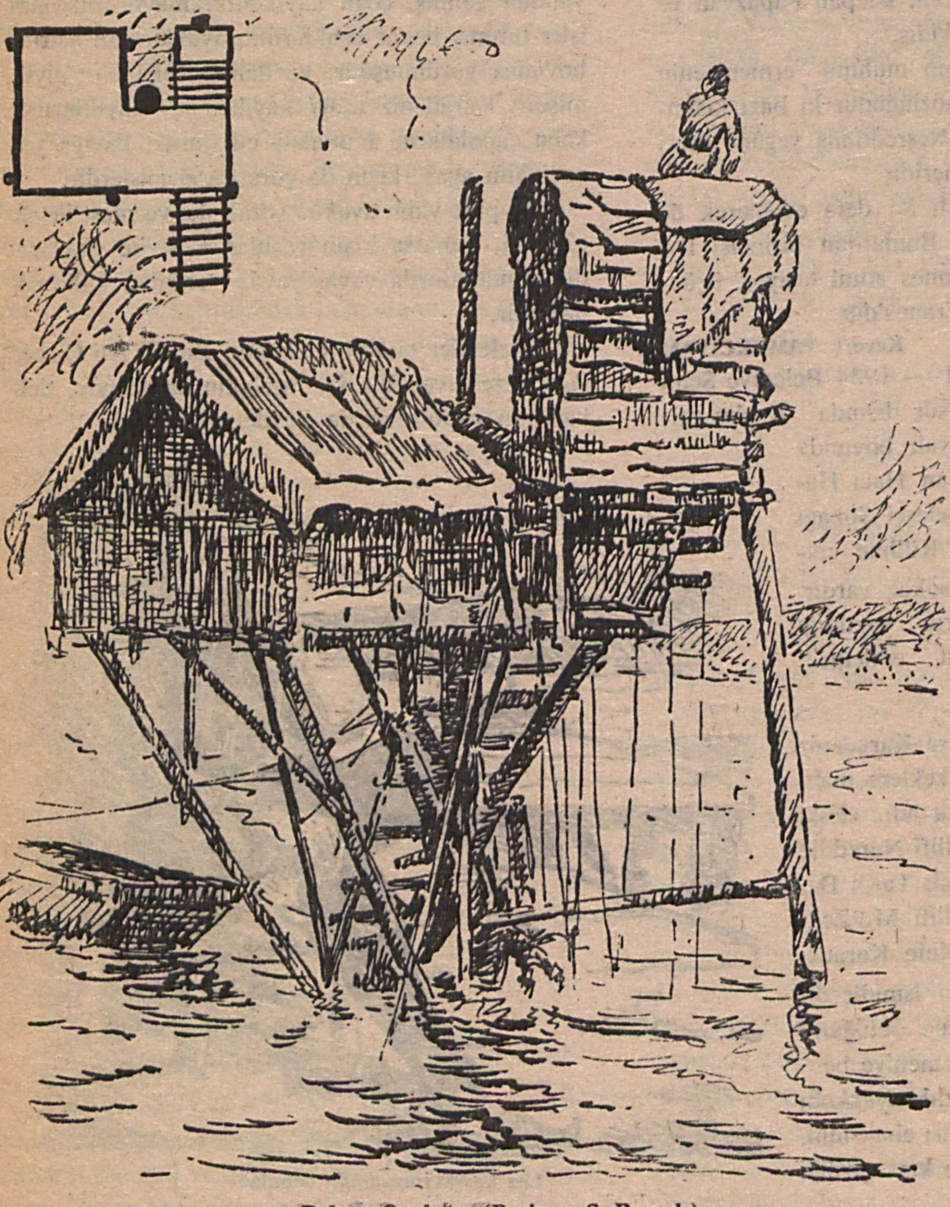
üzerine asma ve sâire sardırmak için ağaçdan yapılan yüksek yer» (H. Kâzım, Büyük Türk Lûgatı).

İstanbul ağzında bu isimle bir de bilmece vardır:

Hanım çıkdı çardağa
Pat osurdu bardağa
Bardak oldu pâre
pâre
Hanımın yüzü oldu
kapkaare

Çözümü «Karadut» dur.

İstanbulda yaş meyve ve sebze yalı boyu inşâ edilen çardaklara indirilir ve piyasaya buralardan dağıtılır idi ki büyük şehrin Halic yalısında bir yer ve bir iskele de bu isimle anılırdı. Fakat bu iskelenin ismini bu münasebetle aldığı zan edilmemelidir; Çardak İskelesi adını Çanakkale Boğazının Anadolu yakasındaki Çardak kasabasına nisbetle almış idi. (B.: Çardak İskelesi).

Dalyan Çardağı (Resim : S. Boczalı)

ÇARDAK — 1955 ile 1960 arasında Cağaloğlunda Bâbıâli Caddesinde (1934 Belediye Şehir Rehberindeki Bâbıâli Caddesi), bu caddenin Türbe bitiminde Köşe Hanın altında içkili bir büfe idi, hâlen yerinde bir kebabcı - aşçı vardır (1963).

Bir aydın adamlar yeri olarak açılmış, zevk ile döşenmiş, temiz bir ev mutfağı bulunan hakikaten huzur ve sükûn yeri idi. Gün görmüş, Avrupada gezip dolaşmış, çok nâzik, çelebi, mükrim, kendisi de ayrıca güzel adam olan Bay Sâhib Rahtuvan tarafından kurulmuşdu. İçki bardak ve kadehlerine varınca husûsiyeti olan Çardak, turist ağırlayabilecek bir yer iken o zamanın belediyesinin anlayışsızlığı yüzünden kapandı.

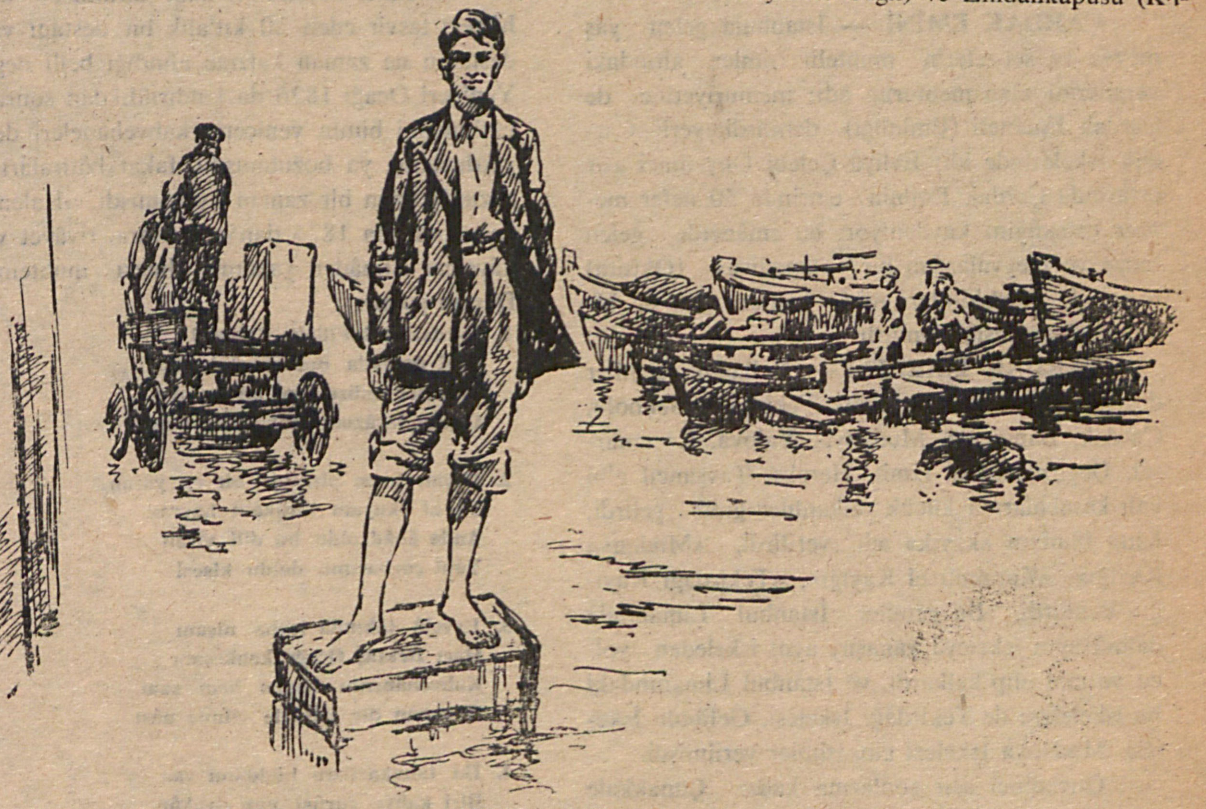
ÇARDAK, DALYAN ÇARDAĞI — Dalyanlarda balık gözleyen balıkçıların oturduğu deniz üstü çardaklardır (B.: Dalyan): denize çakılı Kazıklar üstünde hemen dâimâ iki göz ahşab kulübecikden mürekkebdir. Bir dalyan kayığı ile gidilen çardağa, denize salınmış çubuk basamaklı tahta merdivenle çıkılır; üstü kırma çatı ile örtülü büyükçe kulübe nöbet alacak gözcü balıkcıların dinlenme yeridir; tahta zemin üzerine serilmiş 2 - 3 döşek bulunur; bu kulübenin önündeki bir tahtapoşdan yine çubuk basamaklı ikinci bir ahşab merdivenle ikinci gözcü kulübesine çıkılır; birinciye nisbetle daha yüksekde ve daha dar ve küçük olan bu gözcü yerinde nöbetdeki balıkcı oturur, hattâ bâzı ahvalde, güneşin harâreti şiddetli değilse, denizi daha iyi görebilmek için bir nöbetçi gözcü kulübesinin tonos çatkı çatısının üstüne çıkıp oturur.

Dalyan tayfalığı hayatında, kafa dengi arkadaşla çardakda geçen saatlerin sıkıntılı olmadığı söylenir; geceleri de, denize şöyle bir dalıp çıkdıkdan sonra bir dalyan çardağında bekâr uşağının en tatlı yaz uykusu uyuyacağı âşikârdır.

Çardak kulübelerinin üstü eski yelken bezleri, eski kilim ve hasırlarla örtülür; büyük bir dalyanda ekseriyâ ikişer kulübeli iki çardak bulunur.

ÇARDAK ARABA VAPURU — Çanakkale Boğazının Anadolu yakasında ve Gelibolunun karşısında Çardak Kasabası ve limanına nisbetle konmuşdur; 1940 senesinde İngilterede inşâ edilmişdir; açık denizlerde seyrüsefer edebilecek kabiliyetde bir teknedir; yolcu istiâbı 200 kişi olup 13 kamyon, yahud 23 otomobil alır. Tek pervânelidir ve saatde 10 mil sürati vardır. 1963 yılında faaliyetde idi.

ÇARDAK CADDESİ — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Eminönü kazâsının Aliçelebi (merkez nâhiyesine bağlı) ve Zındankapusu (Kü-

(Resim : S. Boczalı)
Çardak Caddesi 1963 de

çükpazar nâhiyesine bağlı) mahallelerinin müşterek bir yolu; Haliç kenarında yalı boyunda uzanır (Pafta 1/4 ve 5/9); adını eski Çardak İskelesine nisbetle almışdır; âdi caddedir, iki araba geçecek genişlikde bozuk, pis, ve günün her saatinde hammal, arabacı, sandalcı, mavunacı boyu ayak takımın gürültülü, velveleli hayatına sahne olur bir yoldur. 16 şubat 1963 tarihli Hürriyet gazetesinde bu caddenin dikkate değer bir resminin üzerine «Sandallı sokak!..» ibâresi yazılarak şu satırlar intişar etmişdir;

«İstanbulda hayret uyandıracak pek çok şey vardır. Bunlardan biri de Haliç'in Yağ İskelesi kıyısındaki Çardak Sokağıdır. Bu sokağı altı ay önce, iskelede vukubulan bir çöküntü üzerine sular basmış ve Haliç suları gelip, yağcı ve zeytinci dükkânlarının eşiklerine dayanmıştır. O günden bu yana, sokağın durumuyla kimse ilgilenmediği için, bazı dükânların eşikleri yükseltilmiş yolun bazı kesimlerine de kalaslar atılarak köprücükler yapılmıştır. Zamanla motorlara yağ taşıyan sandallar da dükkân kapılarına kadar yanaştırılmıştır. Şimdi sokakta at arabaları, sandallar, kamyonlar ve otomobiller birarada dolaşmaktadır. Dükkân sahipleri, sandallar arasında çizmeyle gezdikleri sokağa Sandallı Sokak adını vermişlerdir».

ÇARDAK EMİNİ — İstanbula gelen yaş meyva ve sebzelerin muhtelif isimler altındaki vergilerini alan memurun adı; memuriyetine de Çardak Emâneti (Eminliği) denilirdi; yeri Çardak İskelesinde idi; Evliyâ Çelebi Onyedinci asır ortasında Çardak Emînin emrinde 50 nefer memur çalışdığını kaydediyor; bu emânetde gelen sebze ve meyvalardan bir «âmediye» (Oktura) resmi ile tartıldıkları mîrî kantar için de bir «kantâriye» resmi alınırdı.

ÇARDAK İSKELESİ — Yelkenli gemiler devrinde Marmaranın Silivri, Tekirdağı, Gelibolu, Çardak, Bandırma, Mudanya, Yalova, Karamürsel, Değirmendere, İzmit, Hereke, Tavşancıl gibi yalı kasabalarına küçük yelkenliler gidib gelirdi, hattâ bunlara «kayık» adı verilirdi, «Mudanya Kayığı», «Karamürsel Kayığı», «Tekirdağı Kayığı» denilirdi. Bu gemiler İstanbul Limanında dâimâ aynı iskeleye yanaşır, aynı iskeleden yolcu ve mal alıp kalkardı, ve İstanbul Limanındaki bu iskelelere de Tekirdağı İskelesi, Gelibolu İskelesi, Mudanya İskelesi gibi isimler verilmişdi.

Onyedinci asır sonlarına kadar Çanakkale Boğazında Anadolu ile Rumeli yakaları arasında gecid iskeleleri Anadolu tarafında Çardak Kasabası ve Rumeli tarafında da Çelibolu Kasabası idi. İstanbul limanı ile Çanakkale Boğazındaki Çardak Kasabası arasında işleyen gemiler de İstanbul Limanında Çardak İskelesi denilen iskeleye bağlar, yanaşırlardı. Bu iskelenin yanında bir yeniçeri kolluğu ve bir yeniçeri kahvehânesi de İskeleye nisbetle «Çardak Kolluğu», «Çardak İskelesi Yeniçeri Kahvehânesi» adını taşırdı (Bu iki isme bakınız).

ÇARDAK İSKELESİ YENİÇERİ KAHVEHANESİ — İstanbulun en büyük ve mükellef yeniçeri kahvehânelerinden biriydi (B.: Kahvehâne; Yeniçeri Kahvehâneleri). Mîrî bir yapı olup Çardak İskelesi Yeniçeri Kolluğu çorbacıları nam ve hesabına işletilegeldiğini tahmin ediyoruz. 1730 ihtilâlinde Patrona Halil'in en yakın ayakdaşı olmuş Kahveci Ali Ağa 56. Çardak Kolluğu çorbacısı olup «Kahveci» lâkabını bu Çardak İskelesi kahvehânesine nisbetle almışdı; ve ihtilâle tekaddüm eden günlerde bu kahvehâne, ihtilâlcilerin neşveret yerlerinden biri olmuşdur. Son yeniçerilerden ve belki 56. Çardak Kolluğunun da son çorbacısı kalender meşreb halk şâiri Galatalı Hüseyin Ağa da uzunca bir müddet bu kahvehânenin küçümsenmeyecek gelirinden faydalanmışdır.

Kalender adında bir halk şâirinin bu kahvehâneyi tasvir eden 20 kıt'alık bir destanı vardır; destanın ne zaman kaleme alındığı belli değildir. Yeniçeri Ocağı 1826 da kaldırıldıkdan sonra İstanbuldaki bütün yeniçeri kahvehâneleri de ya yıkdırılmış, ya bozulmuşdu, fakat hâtıraları halk ağzında uzun bir zaman yaşamışdı. Kalenderin destanının da 1826 dan çok sonra, rivâyet ve hikâyelere istinâden yazılmış olması muhtemeldir. Destan şudur:

1. **Çardakdaki Ellialtı Kahvesi**
Lebi deryâda muhabbet kafesi
Peykeler müzeyyen, âlî sofalar
Cümle levâzımı mükemmel hepsi

2. **Beyan idem size bir bir ey yâran**
Tâ ki okuyanı bırakam hayran
Anda âbâd oldu bu dilli vîran
Yâni çorbacının doldu kisesi

3. **Evvelâ tâkında levha nişanı**
Hacı Bektaş Ocağı kehkeşanı
Kahvehânenin nâmus hem şanı
Buyurun dir dâvetle cümle nâsı

4. **İki tabaka üzre hüddâmı var**
Biri kahve fürûşi naz şivekâr
Biri cundabaz bıçkın yâdigâr
Hizmetle memnun iderler herkesi

5. Kaptanpaşa çıplakları âfetler
Dürlü dürlü nev zuhur kiyâfetler
Tatlı dille can sohbeti ülfetler
Gülü sünbülü şebbuyu nerkisi

6. Güzellikde cümlesi misli melek
Kadife câmedan helâlî gömlek
İnce belde şal kuşak şehbaz civelek
Şâhin başa koymuşlardır dal fesi

7. Şimşir nâlin ile gümüş topuklar
Nişanlı baltalı şehbaz kopuklar
Firenk mühtedî tatar kalmuklar
Gürcü abazası megril çerkesi

8. Pabuçcu çubukcu ateşci berber
Dil varmaz tefrîka bu şundan güzel
Dirler bize Bektaş Velîdir rehber
Hümâ sanırlar bir babaç teresi

9. Havuz fıskiyesi selsebil tamam
Sanırsın saraydır noksanı hamam
Papas kılıklı bir bektaşi imam
Cümle hüddam anın ciğerpâresi

10. Yasemin çubukda Tophâne lüle
Doldurt gel efendim şol gonce güle
Mangırı da söyle sırma kâküle
Bu kahvede keyfin emîrânesi

11. Âyineler billûr âvîze billûr
Nukuuşu ziyneti nûri âlâ nûr
Hasırlar Mısırdan perdeler Lâhur
Çok mu iki akçe kahve pâresi

12. Köçekleri vardır Sakız tavşanı
Tiri müjgânına alır nişanı
Savrulur tel tel zülfi perişânı
Çileden çıkarır hem çalpâresi

13. Seksen kazık üstündedir salaşı
Mevkii lâtifdir iskele başı
Ağırlar gelse de üçyüz yoldaşı
Anda timar olur gönül yâresi

14. Kurulu kurbinde deniz hamamı
İstanbulu tutmuş şöhreti nâmı
Görürsün uryan nice gül endâmı
Her biri bir semtin bir mehpâresi

Çardak İskelesi Yeniçeri Kahvehânesi
(R. E. Koçu'nun Patrona Halil adlı eserinde Sabiha Bozcalı'nın bir kompozisyonu.)

.5. Kimi kebûterdir atar taklayı
Kiminde gör bıçkın meşreb edâyı
Belde al futayla yüz mehlikaayı
İstanbul'un kumrii âvâresi

16. Şûhi' şivekârım salınup gezin
Pâyin bus etmeğe râyegân izin
Bâlin oldukda ger bir şûhe dizin
Müşkil olur pek aklın idâresi

17. Anda serdik biz de peykeye postu
Hem çekdik âguuşe tâze rû dostu
Sakız mahbûbudur nâmıdır Kosti
Fendbazlıkda gaayet çok menteresi

18. Fincanlar fağfûrî zarfı telkâri
Revâ değil bunda hakkın inkârı
Teşrif itse yedi iklim hünkârı
Olmaz zerre mikdar bir yüz kaaresi

19. Bunda cem olmuşdur cümle güzeller
Bundadır semâi divan gazeller
Bunda can sohbeti bezmi ezeller
Çardağın cevâhir dirhem dâresi

20. Çeker sakfi bâlâsına al sancak
Kahvelerin mihrü mâhıdır Çardak
Kazâdan belâdan âsan ide Hak
Duâhânı Kalender bîçâresi

ÇARDAK KOLLUĞU VE İSKELESİ — İstanbulun Halic yalısında eski meşhur bir yeniçeri kolluğu ve burada bulunan eski meşhur bir iskele; Çardak kolluğu ve Çardak İskelesi Bostancıbaşı Defterlerin de (B.: Bostancıbaşı Defterleri) şöyle tesbit edilmişdir: «... Eminönü tarafından gelirken: ... Tütün gümrüğü, önünde Tütün Gümrüğü İskelesi — Elli altı Ömerin Kahvehânesi — Serâpâ tütüncü dükkânları — Hasır İskelesi — Serâpâ limoncu dükkânları — Çardak Kolluğu ve İskelesi — Serâpâ yemişçi dükkânları — Yemiş İskelesi».

İstanbula getirilen bütün erzak, bu arada yaş yemiş ve sebze devlet emri ile bu Çardak İskelesine indirilirdi. Yeniçeri Ortalarından her biri İstanbulun bir semtinin asâyiş ve inzibâtını temin ile vazifelendirilmişdi, 56. ıncı yeniçeri ortasına da Çardak İskelesi ve civarı verilmişdi, onun içindir ki bu ortanın iskele yanında lebideryâda bulunan kolluğuna (Karakoluna) da Çardak Kolluğu denilirdi.

Yeniçeri Ocağında her ortanın en büyük zâbiti Çorbacı unvanını taşırdı; çorbacılar da ocakda «Katar ağaları» denilen yüksek kumanda heyetinin ilk kademesini teşkil ederdi, yani çorbacı olan bir yeniçeri zâbiti, ocağın en yüksek mevkii olan Yeniçeri Ağalığına doğru yükselme yoluna girmiş olurdu, hangi yüksek kademede bir boşalma oldu mu, onun altındakiler birer derece otomatik olarak terfî ederlerdi. Yalnız 56. ıncı ortanın çorbacısı katar ağalığı hakkından mahrum kılınmışlardı, bu ortanın, diğer adı ile Çardak Ortasının çorbacısı, kalabildiği kadar bu çorbacılıkda kalır, bu vazifeden ya bir kabahatı görülüp azledilir, yahud da emekliye ayrılırdı. Bunun sebebi de çok mânalı idi; 56 ıncı ortanın çorbacılarının vazifesi toptancı esnafın, murakabesi idi, kabzımalların kontrolu idi; bu adamların da her işi türlü dalavere, hile ve hud'a ile dolu idi; rüşvet, âidât, «bak da görme» harcı ile elini kirletme ihtimâli bulunan bir zâbit, elbet ki bir asker ocağında ağır mesuliyetli yüksek kumanda mevkîlerine çıkarılamazdı. 56. Orta çorbacılığından her ne suretle olursa olsun ayrılanlar da istisnâsız dünyâlığını düzmüş olarak ayrılırdı.

Hicri 1242 (milâdî 1826) da, yeniçeri ocağı kaldırıldıkdan sonra kurulan Yeni İstanbul İhtisab Ağalığı da (İstanbul Belediye teşkilâtı; B.: İhtisab) Çardak İskelesinde yerleşdirilmiş idi, aşağıdaki satırları İhtisab Ağalığı Nizamnâmesinden alıyoruz:

«Evvel emirde İhtisab Ağası olanlara kâfi bir yer lâzımdır. Eskiden Çardakda İhtisab Ağalarına mahsus kâfi bir yer vardı, yanmışdı; yandıkdan sonra o yerin bir kısmını üstüne geçiren maktul Şabcı Bohor orasını hassas hasekiliğinden çıkma Ârif Ağaya vermiş, o da o arsaları kuru yemişcilere satmış, bu sûretle eski ihtisabın yeri daralmışdır. Şimdi kuru yemişcilere satılmış olan o yerler değer bedelleri verilerek geri alınacakdır. Çardak İskelesi yanında olan Ellialtı Kahvehânesi de (B.: Çardak İskelesi Yeniçeri Kahvehânesi) İhtisaba tahsis edilerek denizden gelen giden kayıklara dahi nezâret etmek üzere ihtisab ağası yeri karşısında olan üç dört dükkân daha alınarak mîrîden müstakil ve gereği kadar büyük ihtisab ağası konağı inşâ edilmesi münâsibdir...».

Osman Nuri Ergin «Mecellei Umûrî Belediye» adlı eserinde metin dışı bir notunda şunları yazıyor: «Çardak, gümrük yeri manâsına kullanılmışdır (?). Halen Yemişde, Unkapanında Çardak İskelesi nâmı ile birer mahal mevcuddur (Çardak İskelesi Yemişdedir, Unkapanında bir başka Çardak İskelesi yokdur). Fâtih Sultan Mehmed Yemiş İskelesinde Çardak nâmı ile esnafa, ve bunların mercii ve âmirleri olan muhteriblere ve nâiblere mahsus olmak üzere bir dâire yapdırmışdı; sonra diğer yerlerde Çardaklar, yâni cesim gümrük binâları (?) inşâ edilmişdir» (O. N. Ergin, Mecelle, I, 799).

Evliyâ Çelebi, orta numarası kaydetmeden Çardak Yeniçeri kolluğu ve çorbacısı için şunları yazıyor:

«Esnâfı Çardak Çorbacısı — Yeniçerilerdir. Eski Odalardaki Yurdlarına (Şehzâdebaşındaki Yeniçeri Kışlasında bulunan koğuşlarına) Kayıkcılar Odası denilir. Yeniçeri Ağası teferrücgâha gidince kancabaşlı kayıkları ile bunları götürürler. Kayıkları Unkapanı İskelesi kurbinde yatar. Nefer 1000 dir».

Suçlu esnafın tecziyesi için Çardak Kolluğu Çorbacısının falakacıları ve kollukda bir de tevkifhâne vardı. Şehir içinde tevkif edilip de Rumeli Hisarı Zındanına gönderilecek, veya İstanbul dışına sürülecek yeniçeriler de Çardak Kolluğu İskelelerine indirilir, kayığa veya gemiye bu iskeleden bindirilirdi (B.: Çardak Kolluğu Vak'ası).

ÇARDAK KOLLUĞU ATEŞ KAYIKLARI — Eski büyük ahşab İstanbulda yangın âfetine karşı yeniçeriler görevli olduğu için, yangın tulumbacılığı kuruldukdan sonra tulumbacılar ocağı da yeniçeri ocağına yamak olarak bağlanmış idi (B.: Tulumbacılık; Yeniçeri); yangın tulumbaları da Yeniçeri Kolluklarına yerleşdirilmiş ve her kolluğa bu tulumba sandıklarını kullanmak için kâfi sayıda tulumbacı verilmiş idi. Büyük yangınlarda icâbına göre Galata tarafı tulumbalarını İstanbula, İstanbul tulumbalarını Galataya geçirmek için de «ateş kayığı» denilen mîrî malı büyük kayıklar vardı (B.: Ateş Kayığı). İki büyük ateş kayığı Çardak Kolluğu emrine verilmiş, 56. Orta neferleri tarafından kullanılıp muhâfaza olunurdu; bu kayıklar Çardak Kolluğu İskelesi ile Unkapanı İskelesi arasında ve Unkapanına yakın bir yerde hususî büyük bir kayıkhânede dururlardı.

ÇARDAK KOLLUĞU VAK'ASI — Son yeniçerlerin en azgın devri olan Dördüncü Sultan Mustafa zamanında, devlete meydan okuyan zorba gürûhunun büyük bir rezâleti, İstanbulda âdetâ yeni bir ihtilâl havası yaratmış bir vak'adır.

Karadeniz Boğazındaki Kavak Kalesi yamaklarından birkaç nefer, sefih ve ahlâksız lâz uşağının fevkaalâde bî edebâne hareketlerinden ırz ehli takımı bîzar olmuş, Kavak Kalesi Ağası Emin Ağa da 15 rebiülevvel 1223 (M. 11 mayıs 1808) çarşamba günü bu ahlâksız neferleri tevkif ederek yanlarına kattığı kâfi mikdarda muâfızla kayıklara bindirmiş, tedib ve terbiyelerini isteyen bir yazı ile beraber İstanbula Sekbanbaşı Mustafa Ağaya yollamış idi (B.: Boğaz Kaleleri Yamakları).

Tevkif ve İstanbula sevkedilen uşakların fesad vâdîsinde yoldaşı ve şekaavet yolunda ayakdaşı olan Macar Tabyası neferlerinden Abdülkerim ile benzeri birkaç şakî kayıkları durdurmak ve içindekileri kurtarmak için Macar Kalesinden top atmışlar, gülleler isâbet etmeyip kayıklar aşağı tarafa geçince onlarda kayıklara binmişler ve tâkibe başlamışlardı. Fakat yolda yetişememişler, Kavak Kalesinden gelen kayıklar Çardak Kolluğu İskelesine yanaşıp içindeki mevkufları Çardak Kolluğunda 56. Orta neferlerine teslim etmişlerdi.

Arkadan gelen Macarkaleli Abdülkerim ile ayakdaşları âmiyâne yaygaralarla başlarına ırz ve namus bilmez hezele ve hayta gürûhundan büyük bir kalabalık toplamış ve Çardak Kolluğunu basmışlar, aslında bu kolluğun 56. orta neferleri de aynı şehir eşkiyasından oldukları cihetle kolayca anlaşılarak az evvel kolluğa teslim edilen mevkuf uşakları kollukdan alıp kurtarmışlardı. Ve sonra beraberce, türlü rezîlâne nümâyiş, it cakası ile zaferlerini meyhâne sofrasında tes'id etmek üzere kayıklarla Galataya geçdiler.

Çardak Kolluğundan cebren mahbus almak görülmemiş garib bir vak'a, İstanbul şehrinde emniyetin tamâmen kalkdığını gösteren hâdise idi, ayrıca Yeniçeri Ocağının da nâmusuna tecâvüz demekdi.

Devlet Rusya ile harb hâlinde idi, Yeniçeri Ağası Sadırâzam ve ordu ile seferde idi, ocak ananesince İstanbulda yeniçeri ağalığı vekâletinde Sekbanbaşı Muştafa Ağa bulunuyordu. Sekbanbaşı Ağa ocak ihtiyarlarını huzurunda toplayarak bu kolluk baskını meselesini ciddiyetle konuşdu, ve: «Bu baskın işi yamakların kendi başlarına yapabilecekleri şey değildir; Çardak Kolluğunda 56. Ortanın başyasakcısı olan Hasan Ağa Ahıshalıdır, yamakların hemşehrisidir, zâten bu gibi müfsidlerin de başıdır, yamaklar onunla söz birliği etmeden kolluğa giremezlerdi, bu fesad Hasan Ağanın başı altından çıkmışdır..» dedi. Vakit akşama yaklaşdığı için tahkikat ertesi güne bırakıldı, Ağakapusunda toplanmış olan ocak ihtiyarları Başyasakcı Hasan ile kafadarlarının cezalarını yarın tertib ederiz diyerek dağıldılar.

Sekbanbaşı Mustafa Ağanın kendisi de Üçüncü Sultan Selimi tahtdan indiren ve Boğaz Kaleleri Yamaklarının ayaklanması ile başlayan son ihtilâle gelinceye kadar o makuule şehir eşkiyâsının ayakdaşı idi, Sekbanbaşılığa da serkeşlik ve zorbalık yoluyla kısa zamanda yükselmişdi. Azamet ve ihtişâmı eski senli benli ayakdaşlarına pek dokunuyordu, aynı boydan pek çok adamın

da mevkiinde gözü vardı, ki Çardak Kolluğu Başyasakcısı Hasan Ağa da bunlardan biriydi. Ağakapusundaki toplantıyı haber alınca işi ertesi güne bırakmadı, gece Galataya haber yollayarak Macarkaleli Abdülkerim ile haytalarını meyhânelerden kaldırtıp Çardak Kolluğuna getirtti, lâz yamaklar orada 56. Orta neferleri ile birleşerek Hasan Ağanın delâleti ile Ağakapusuna gittiler: «Ağa efendimizin emrettikleri mahbusları getirdik!.» diyerek kapuyu açdırdıkdan sonra bu sefer de Ağakapusunu basdılar, Ağakapusunun inzibat âmiri, Karakulakağa olan Abdullah Ağayı yatağından çıkarıp ele geçirdiler, bir kısmı da zindan yazıcısını kaldırıp ve yine: «Ağa efendimizin emrettiği mahbuslar geldi!.» diye harem kapusunu çaldırdılar, Sekbanbaşı Mustafa Ağa da meclisde bahsedilen edebsizler tutulmuş zannı ile dışarı çıkınca yakayı ele verdi. Karakulak Abdullah Ağa ile Sekbanbaşı Mustafa Ağa sille tokat gece yarısı Ağakapusundan alınıp Çardak İskelesi Kolluğuna götürüldü ve orada Başyasakcı Hasan Ağanın odasında habsedildiler. Bu suretle rezâlet kat kat büyüdü.

Ertesi 12 mayıs perşembe günü devlet erkânını ve saray ricâlini büyük bir telâş aldı. Öte yanda da yeniçeri ocağı erkânı toplandı: «Ocağımızın nâmus ve şerefi, itibârı kalmadı, bütün yoldaşları kaldırır, o eşkiyaya hücum eder, ağaları kurtarır ve o eşkiyâyı tepeleriz..» dediler. Hükûmet ise ocaklıya danışmadan Çardak Kolluğunda toplanmış olan yamaklar ile ellialtılara: «Merâmınız nedir?..» diye aracı yolladı. Onlar Sekbanbaşı ile Karakulağın azlini isteriz, azil edilmezlerse ikisi de elimizdedir, îdam ederim..» cevabını verince her ikisi de azledildi, ve serkeş yamakların ellerinden alınarak Bursaya sürgün edildiler. Âciz hükûmet bir kat daha zillet gösterip o baldırı çıplak gürûhuna: «Ağalığa kimi isterlerse seçsinler, pâdişahımıza arz etsinler» denildi. Bu sefer utanmazlar utandı: «Ağanın intihâbı bize düşmez, ocağımız kanununa aykırıdır» dediler. Bunun üzerine ocak erkânından Hayrebolulu Mehmed Ağa Sekbanbaşı tâyin edilerek Ağakapusuna gönderildi, ocak terekecisi İbrahim Ağa da karakulak oldu. Mesele bu suretle kapanmış gibi görüldü ise de bu sefer İstanbul halkını büyük bir telâş aldı. «Artık Ağakapusu da basıldıkdan sonra malımız, canımız, ırzımız emniyetde değildir!.» denildi, ocaklı da ocağın nâmusunu iâde yolunda ayak diredi. Şeyhülislâm konağında büyük bir meclis kuruldu. Kadıaskerliğe yükselmiş ulemâdan çok ateşli bir zât olan İzzet Bey yeniçeri ağalarına hitab ile: «Ötedenberi işidiriz, yeniçeri kolluğundan kandil çalınırsa ocağın nâmusuna dokunurmuş, kandilini çaldıran zâbitin boynuna bir kandil asılıp hakaaretle teşhir edilirmiş, ağanız olacak gaafil şahsın gece yarısı kör kandil gibi ağakapusundan alınıp götürülmesi nâmusunuza dokunmadı mı?..» dedi. Zâten yürekleri dağlanmış ocak ağaları bu ağır sözler karşısında verecek cevab bulamadılar, hemen meclisden kalkıp Ağakapusuna gittiler, oradan Çardak Kolluğuna bir adam gönderip Başyasakcı Hasan Ağayı Ağakapusuna getirttiler, lisânen ağır hakaaretden sonra mükemmel bir dayak attılar ve hükûmetten kesin karar ile îdâmını istediler, îdam fermanı gelince de 56. Çardak Ortasının başyasakcısı Ağakapusu zındanında boğularak idam olundu. Macarkaleli Abdülkerim ile diğer ayakdaşı edebsiz yamakların idamları da Boğaz Nazırı Kabakcı Mustafa Ağaya emredildi, onlar da Boğaz Kalesinde idam olundular.

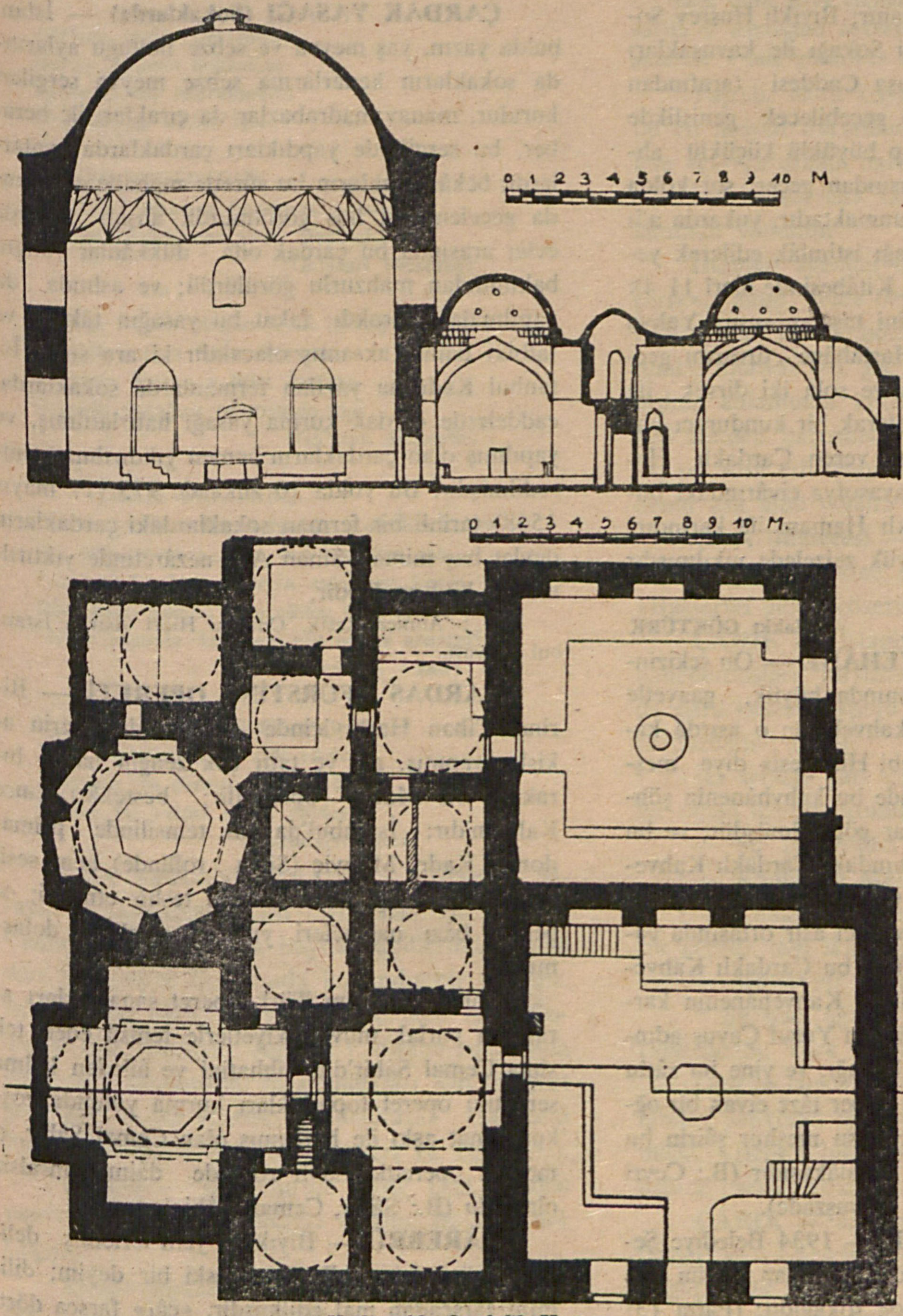
ÇARDAKLI FIRIN ARALIĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Eminönü kazâsının Alemdar Nâhiyesinin Küçük Ayasofya Mahallesi sokaklarından; Güngörmez Sokağı ile Küçük Ayasofya Medrese Sokağı arasında uzanır; (Pafta 2/21) yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1963).

ÇARDAKLI FIRIN SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Eminönü Kazâsının Alemdar Nâhiyesinin Küçük Ayasofya Mahallesi sokaklarından; Güngörmez Sokağı ile Kadirga Limanı Caddesi arasında uzanır; aynı adı taşıyan aralık ile paraleldir (Pafta 2/21); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1963).

ÇARDAKLI HAMAM — Kadırga Meydanı ve Küçük Ayasofya Camii civârında İstanbulun büyük ve meşhur çifte hamamlarından biridir; bir onaltıncı asır yapısıdır; Evliyâ Çelebi «Küçük Ayasofya Hamamı» adı ile kaydediyor; Hadikatül Cevâmi de Küçük Ayasofya Camii vakfına âid bir hamam olduğunu yazıyor. İstanbul Polis Mektebi müdürlerinden ve o mektebde meslekî terbiye muallimliği yapmış Mustafa Galib Bey 1918 de neşrettiği «Rehnümâyi Zâbıta» isimli kitabında Çardaklı Hamamı o tarihde açık ve işler halde hamamlar arasında gösteriyor.

Küçük Ayasofya Camii vakıflarından olan Çardaklı Hamam şer'î hîle ile satılmış (B.: Bil icâreteyn tasarruf) ve şahıs mülkü olmuşdur; ölümler dolayısı ile hissedarlar çoğalmış, buna karşılık gelir payları azalmış, nihâyet bütün hisse-

leri bir zengin hanımın elinde toplanmış, o hanım da bir hamamcıya kiralamakdan ise daha çok kirâ temin eden depo hâline ifrâğını menfaatine uygun görmüş ve muhteşem hamam 1935 - 1940 aıasında (?) depo, dokuma atölyesi ve sonra tekrar depo olmuşdur. Güzel güzel kurnalar, mermer döşemeler sökülmüş, taşcı esnâfına satılmış, Türk yapı sanatının bir âbidesi, taş duvarlarla kubbelerden ibâret heyûlâ olmuşdur; bu hamâmı dilküşanın ölmez hâtırası Alman bilgini Heinrich Glück'in resim ve plânlarında kalmışdır.

Kadırga'da Çardaklı Hamam
(Resim ve plân : Heinrich Glück)

Bir memleketin kendi halkı tarafından ecdâdının bırakdığı büyüklü küçüklü târihî eserleri kendi hasis çıkarları yolunda yok edilmesi hâlen yurdumuzda, aydın bir hakikattir ki vahşet krizi hâlindedir; yakın gelecekde torunlarımız neslimizi tel'in etmekde yerden göğe haklı olacakdır.

ÇARDAKLI HAMAM — Kasımpaşada çok küçük bir hamam idi; adını, hicrî 1147 (milâdî 1735) de, İstanbul hamamlarında işler Arnavud dellâkları tesbit için tanzim edilmiş bir hamam sicil defterinde gördük (B.: Arnavud Dellâklar; Dellâk; Hamam); bu defterde bu hamamda ancak bir nefer hamam uşağı gösterilmişdir, ki aynı defterin kaydına göre o tarihde meselâ Kasımpaşadaki Hamamı Kebirde (Kaptanpaşa Hamamında) natır ve dellâk 20 kişi çalışmakda idi. Çarşıdaki Hamam hakkındaki kayıd şudur:

«Hamâmı Çardaklı — Hamamcı sarı bıyıklı Hüseyin Abdi, şehrî; Ekmekciler Kârhânesinden Mehmed İbrahim, İstadveli (Arnavud); Külhancı Manuk, zimmî».

Bu hamamın yerini, ve başkaca adı olup olmadığını tesbit edemedik.

ÇARDAKLI HAMAM — Cerrahpaşada kendi adını taşıyan sokakda idi (B.: Çardaklıhamam Sokağı); 1894 deki büyük zelzelede yıkıldı; hâlen izi, nişanı kalmamışdır.

Hadikatül Cevâmi Davudpaşa civârındaki Bıyıklı Hüsrev Mescidinden bahsederken: «... bânisi sipâhi çavuşlarındandır, merkadi Çardaklı Hamam karşı-

sındaki mezarlıktadır» diyor. Çardaklı Hamam Sokağına bir kavuşak ile bağlı Bıyıklıhusrev Sokağı ve etrafı son yıllarda (1957 - 1958) istimlâk edilerek o yol ve arsalar Cerrahpaşa Hastahânesine eklenmişdir; Çardaklı Hamam arsasının da onlar arasında bulunması muhtemeldir.

ÇARDAKLI HAMAM SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Fatih Kazâsının Samatya Nâhiyesinde Davudpaşa ve Cerrahpaşa mahalleleri arasında sıra sokakdır (pafta 11/53 ve 55). Emir Pervâne Sokağı ile Koca Mustafa Paşa Caddesi arasında uzanır; Bıyıklı Husrev Sokağı ve Tarhane Mektebi Sokağı ile kavuşakları vardır. Koca Mustafa Paşa Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçebilecek genişlikde kabataş döşeli bir yol olup büyüklü küçüklü ahşab ve beton binâlar arasından geçer; sol kolda Cerrahpaşa Hastânesi bulunmaktadır, yukarda adı geçen Bıyıklı Husrev sokağı istimlâk edilerek yeri hastâhaneye katılmışdır. Kitâbesinde hicrî 11 48 (milâdî 1735-1736) tarihini taşıyan susuz Yahya Efendi Çeşmesi vardır. Hastahâne dıvarını geçdikden sonra sokak sağa ve sola iki dirsek ile kırılır. Üzerinde dükkân olarak bir kunduracı bulunmaktadır. Sokağa adını veren Çardaklı Hamam (bu hamamı Küçükayasofya civârındaki büyük ve muhteşem Çardaklı Hamam ile karındırmamalıdır) 1894'deki büyük zelzelede yıkılmışdır (1963, ekim).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇARDAKLI KAHVEHÂNE — On sekizinci asırda Kadırga Meydanında büyük, gaayetle mükellef ve meşhur bir kahvehâne; o asırda kaleme alınmış «Cevrî Çelebi Hikâyesi» diye meşhur bir meddah hikâyesinde bu kahvhânenin şöhreti bir asır evveline kadar götürülmüşdür, ve bu hikâyede Kadırga Meydanındaki Çardaklı Kahvehânenin Berber Mehmed Çelebi tarafından işletildiği kaydedilmişdir. On yedinci asır ortasında yaşamış ünlü şâir Cevrî Çelebi bu Çardaklı Kahvehânenin müşterilerinden imiş. Kahvehânenin karşısında İstanbul zenginlerinden Yusuf Çavuş adında bir zâtin saray mîsâli konağı, ve yine bu zâtin Abdi Bey adında gaayetle dilber tâze civan bir oğlu varmış ki, hikâyenin konusu meşhur şâirin bu nevcivana karşı olan aşk ve alâkasıdır (B.: Cevrî Çelebi; Abdi Bey, Yusuf Çavuşzâde).

ÇARDAKLI SOKAK — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Yeşilköy sokaklarından, köyün batı bitiminde yalı boyunda son sokağıdır; (Pafta 13) yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi.

ÇARDAK NÂİBİ — İstanbulda Çardak İskelesinde İstanbul Kadısı adına bulunan geniş yetkili memur - hâkimin unvânı; hem esnaf arasında, hem de esnaf ile çardak eminliği arasında çıkan dâvâlara bakar, hem de adamları vâsıtası ile o geniş ve zengin piyasa muhitinin narh nizâmına nezâret, ve esnafı teftiş ederdi; Evliyâ Çelebi onyedinci asır ortasında Çardak Nâibinin emrinde 80 nefer memurun çalıştığını yazıyor; ve onlar için, esnafı teftiş vâzifelerinden kinaye: «bunlar pazar gammazlarıdır» diyor.

ÇARDAK YASAĞI (Sokaklarda) — İstanbulda yazın, yaş meyva ve sebze bolluğu aylarında sokakların kenarlarına sebze meyvâ sergileri kurulur, manav madrabazlar da çırakları ile beraber, bu sergilerde yapdıkları çardaklarda yatarlardı; bekâr uşakların bu sûretle mahalle aralarında gecelemeleri hoş görülmezdi; ahşab şehirde evler arasında bu çardak oda - dükkânlar yangın bakımından mahzurlu görülürdü; ve aslında da yapılmaları yasakdı; fakat bu yasağın tâkib ve tatbiki dâimâ aksamış olacakdır ki ara sıra İstanbul Kadısına yazılan fermanlarda sokaklarda, caddelerde çardak kurma yasağı hatırlatılmış, ve yapılmış olan çardakların hemen yıkdırılması emredilmişdir. Bu yolda 20 zilkaade 975 (17 mayıs 1568) tarihli bir ferman sokaklardaki çardakların devlet baş mimari Sinan Ağa nezâretinde yıktırılmasını bildirmektedir.

Bibl.: Ahmed Refik, Onuncu Hicrî Asırda İstanbul Hayatı.

ÇARDAŞ FÜRSTİN OPERETİ — Birinci Cihan Harbi içinde İstanbulda derin akisler yapmış, acı ve tatlı çok zengin hâtıra bırakmış bir Macar operetidir; bestekârı Emre Kalman'dır; İstanbul'da ilk temsilinde primadonna Kadri Miloviç (Silva rolünde) hem sesi, hem de güzelliği ile İstanbulu teshir etmişdi; operetin bâzı nağmeleri yıllarca ağızlarda dolaşmışdır.

Çardaş Fürstini Türk operet sanatkârları arasında parlak muvaffakiyetlerle temsil eden tek sîma Cemal Sâhir'dir; sihhatini ve âileden kalma servetini operet toplulukları kurma yolunda coşkun sanat aşkı ile harcamış olan Cemal Sâhir, o meşhur operetde Edvir rolünde dâima emsalsiz olmuşdu (B.: Sâhir, Cemal; Sâhir opereti).

ÇÂREBRÛ — Bıyıkları yeni terlemiş delikanlı yüzü için kullanılmış eski bir deyim; dilimize farscadan mal edilmişdir, «çâr» farsça dört, «ebrû» kaş, «çârebrû» dört kaş, dört kaşlı demekdir; doğrudan türkcesi de çok kullanıla gelmişdir;

bilhassa kalender meşreb şâirlerin nevcivan tasvirlerinde pek sık rastlanır. (B.: Hat).

ALİ DEDE'NİN NÜHÜFT ŞARKISI

Ey servi kad nevreste
Beni kıl vasla şâyeste
Gayri dime âheste beste
Çârebrû da oldun işte

Gönlümün söylesem derdin
Kaçub yanımdan giderdin
Ol vakit çocuğum derdin
Çârebrû da oldun işte

Tıfliken vaslın peyledim
Hattın gelince bekledim
Yetişmez mi sabreyledim
Çârebrû da oldun işte

*

BİR DESTANDAN

Çârebrû şehbazım bostanda ırgad
Dağları devirir sanursun Ferhad
(Galatalı Hüseyin)

*

Babam yollar birgün beni çarşıya
Câferle geliriz karşı karşıya
Hamlacı fetâya o dört kaşlıya
Belinde yatağan omuzunda saz
(Galatalı Hüseyin)

*

TERKİBİBEND'DEN

Yazub yüzümü Esmâ Hanım kâkülümü kes
Bir âşinâya varacağım sen çıkarma ses
Pek pos bıyıklı pırpırıya eylemem heves
Dört kaşlı yosma şûhi cihân tâze dalfes
Onbeş yaşında kendime bir oynaş arayım!
(Enderunlu Vâsıf)

*

Talât ne menâkibi Rifâi söyler
Talât ne de kıssai efâi söyler
Vasfında da çârebruvânın bâzan
Söyler ise yalnız rübâi söyler
(Üsküdarlı Talât)

ÇÂR ERKÂNI CİVÂNÎ — «İstanbul Sarayında pâdişâhın husûsî hizmetinde bulunan ve Enderûnu Hümâyunun büyük zâbitlerinden olan dört zâti beyan husûsunda kullanılır bir tâbirdir. Bu dört zât Hasodabaşı Ağa, Silâhdar Ağa, Çuhadar Ağa, Rikâbdar Ağadır. Pâdişaha mârûzatda bulunmak salâhiyetini hâiz oldukları için bu dört genç ağaya Arz Ağaları da denilirdi» (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri).

ÇARIK — «Aslı farsça çaruğ, isim, gönden yapılan ayakkabı» (Hüseyin Kâzım, Büyük Türk Lûgati).

Zamanımızda pek nâdir rastlanır, fakat yakın geçmişe kadar İstanbul sokaklarında görüle gelmişdir; ayağı çarıklı olmak da İstanbula yeni gelmiş olmanın alâmeti fârikası sayılmışdır:

Yelesi sırmadan arslan yavrusu
Selviyle ölçülür boy ile bosu
Saçından tırnağa o bir içim su
Ayağı çarıklı civanın toyu
(Galatalı Hüseyin)

*** «... Kendisi Bağdadî olduğunu söyler idi; kırçıl koçan kıbti idi.. Ayağından çarığını yeni atmış, cümle efendileri aldatmış, müderris olup Üçbaş Medresesinde gölde manda misâli yan yatmış; mürâhik ve nevhat dilbaz ve câr ebrû ve henüz lihyedar şehbaz.**

(BEYİT)

Yetmez mi sana bister ü bâlim kucâğım
Serd oldu hevâ çıkma koyundan kuzucâğım
deyüb ol suhtegânı nevrestegân ile elifi okumuş ötürü, pazarlık etmiş götürü...» (Hezeliyyâtı Reşid Efendi).

Taşralı, hattâ köylü olup aşırı taşkın zekâsı ile en müşkil durumlardan sıyrılıp çıkan kimselere «çarıklı erkânı harb» denilir.

Sâdece çarıklı» tâbiri de «fakir, garib» anlamında kullanılır.

İstanbul ağzında bir de «Demir âsâ, demir çarık», yâhud: «elde demir âsâ, ayakda demir çarık» deyimi vardır, bilhassa aşk ve muhabbet yolunda, murâda çok geç kavuşulacak bir macerâya atılma anlamında kullanılır; masallarda ise, yârini elinden kaçırmış âşıkların hâli böyle anlatılır, ve: «Bir çift demir çarık yapdırıp ve eline bir demir âsâ alup yolalra düşdü...» denilir.

Çarık Bilmecesi — En güzel bilmecelerimizden bir çarık üzerine tertib edilmişdir ki şudur: «Bağlarım gider, çözerim durur».

ÇARIK — İstanbulun yalın ayaklı pırpırı hâneberduşları, hırsızlar ve yankesiciler argosunda para kesesi», «para cüzdanı», «içi dolgun para cüzdanı»: misâl:

İki serserî yarı çıplak, kara kuru, tazı gibi bir oğlan üzerine konuşur:

— Şu piçi bildin mi?

— Kantarma Mehmedin şorulusu değil mi?

— Tamam... dün gece Kantarmaya bir çarık getirdi, tam ikibinlik...

— Böyle bir fırlama bulamadık be...

* Şu hacı ağanın çarığını tırtıklayıver». (F. Devellioğlu, Türk Argosu).

Dolgun cüzdanı keşfedip aşırmada hüner sâhibleri yankesici için «çarık» tâbiri de kullanılır; misâl: «Benim bildiğim Kantarmanın Topuklusu üstüne çarıkçı yokdur...».

ÇARIK — «Şoför argosunda otomobilin dış lâstiği: «— Çarıkları yenilemeli...» (Ferid Devellioğlu, Türk Argosu).

Burada, son 15 - 20 yıldanberi eski otomobil dış lâstiklerinin Anadoluya sevkedildiklerini, ve onlardan Anadoluda, gönden daha ucuza mal

olan lâstik çarıklar yapıldığı hatırlanmak lâzımdır.

ÇARIK — At ile çekilir frensiz yük arabalarında yokuş aşağı inerken fren yerine kullanılır bir demir parçasının adı; içi, tekerlek girecek şekilde oyuk, bir ucu, çarık ucu gibi yukarı kalkık olup bu ucundan arabaya, bir zincirle bağlı bulunur; ağır arabanın yokuş aşağı uçmaması için arka tekerleklerinden birinin altına sürülüp bırakılır, çarığa giren tekerlek dönmekden kalır, aynı dingile merbut diğer tekerlek de durur, bu suretle arabanın arka tekerlekleri hareketden kalınca o ağır, yüklü araba, yokuş uşağı, atlar tarafından sürünerek çekilir, arabanın kendi ağırlığı ile yokuş aşağı uçması önlenmiş, frenlenmiş olur.

ÇARIKCI DİVANI — Kalender meşreb şâirler tarafından «Şehrengiz» adı verilen manzum risâlelerle medhedilen esnaf güzelleri arasında çarıkcı civanlarına da rastlanır; şehrengiz yollu yazılmış ve «Hûbannâmei Nevedâ» adını taşıyan manzum mecmuada çarıkcı civanı şu üç beyitle övülmüşdür:

Çarıkcı civanın kârı civanla
Şehbaz oğlan sığırtmaçla çobanla
Rumelinden ya boşnakdır ya pomak
Sırım gibi gencdir saraca yamak
Âşıklar Dağında Mâşuk Tekkesi
Elhak âşık kadrin bilirler hepsi

ÇARIKCI SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre (pafta 11/59) Samatyanın Hacı Hüseyin Ağa Mahallesi sokaklarından, mahallenin kuzey - doğu kenarına düşer; Ateşbaz Sokağı ile Soğuksarnıç Sokağı arasında uzanır. Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sırada durumu tesbit edilemedi. (Ocak 1964).

ÇARIKHÂNE SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinin 10 numaralı paftasında Fatih kazâsının Şehremini nâhiyesinde Veledikarabaş ve Uzun Yusuf mahallelerindedir; Veledikarabaş mahallesinde Aynalı Bakkal Sokağı ile Uzun Yusuf Mahallesinde Yaylâ Caddesi arasında uzanır, ki bu Yaylâ Caddesi Uzun Yusuf Mahallesinin, yine aynı nâhiyede İbrahim Çavuş Mahallesi ile sınırını teşkil eder. Çarıkhâne Sokağı, Veledikarabaş ve Uzun Yusuf Mahallelerinin sınırı olan Kerested Veli Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir; Yaylâ Caddesi tarafından gelindiğine göre kabataş döşeli bir yol olarak başlar, sonra bir toprak sokak olur; kapu numaraları 1 - 23 ve 2 - 24 dür; küçüklü büyüklü ahşab ve kâgir, bir kısmı bağçeli evler arasından geçer; üstünde iki de bostan vardır. (Kasım 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇARIK SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre (pafta 19/149) Taksimin Kocatepe Mahallesi sokaklarından; Taksim Caddesi ile Sazlıdere Sokağı arasında uzanır. Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (Ocak 1964).

ÇARK — Bir mevlevî deyimi, sağ ayak anlamındadır; dervişler sema' ederken sol ayağı yere kuvvetle basarlar, ve sol ayak üzerinde sağ ayakla dönerler; yerden kalkmayan sol ayağa «direk», ve yerden hafifçe kalkarak dönen sağ ayağa da

Araba Çarığı
(Resim : Nezih)

Çark
(Resim : S. B.)

«çark» denilir; bu dönüş hareketine de çark atmak denilir.

Bibl. : M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri.

ÇARKCI (Jirayr) — Tanınmış bir Ermeni ses sanatkârıdır. 18 Mart 1929 da Samatya'da İmarahorda, İlyas Bey Caddesinde 37 numaralı evde doğmuştur.

Yedi yaşında iken annesinin teşviki ile keman dersi almağa başlamıştır. İlk tahsilini Samatyadaki Sahakyan ilkmektebinde yaptıktan sonra, Pangaltı Lisesinde orta ve lise tahsiline devam etmiştir.

1953 de İstanbul Konservatuarının şan bölümüne kaydolunmuştur. Burada İtalo Brancucci'den şan dersleri almağa başlamıştır. Hocasının ölümünden sonra, Alis Rozental, Ruth Michaillis, G. Momo ve Appolo Granforte gibi üstadlarla çalışmıştır. Son olarak, Viyana'da, Akdenizde, Prof. Steinbrün'den şan öğretmenliği tahsil etmiştir. İstanbul ve Beyruttaki konserlerinden maada, Viyana Radyosunda orkestra refakatinde iki konser vermiştir.

Konservatuarda solfeji bitirdikten sonra, Prof. Edgar Manas'dan Armoni ve Kontrıpuan öğrenmiştir. 1960 da İstanbul Operası kurulurken, solist olarak kabul edilmiştir. Müteakiben koro şef muavinliğine yükselmiştir. Hâlen Opera'da sahne müzik direktörüdür.

J. Çarkçı'nın kırka yakın şan eserleri ve koro parçaları olarak bestesi vardır. Bunları kendisi ve diğer ses sanatkârları lanse ettikleri gibi, yabancı radyolar da yayınlamışlardır.

Bu hal tercümesi, ricamız üzerine, bizzat sanatkâr tarafından, muharrir Varujan Köseyan'ın eliyle tevdi olunmuştur.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇARKCILAR SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Eminönü kazâsının Bayezid nâhiyesinde Tayahatun Mahallesi sokaklarından (pafta 4/11), Mahmud Paşa hamamı Sokağı ile Çakmakcılar Yokuşu arasında uzanır. Bir yanını hemen boydan boya Büyük Yeni Han kaplamışdır (B. Büyük Yeni Han; Kürkcüler Hanı); bu iki büyük tarihî han arasında daracık bir yoldur; kabataş döşeli, kısmen asfaltlanmışdır; Mahmud Paşa Hamamı Sokağına dik bir merdivenle bağlanır; 1 manifaturacı, 1 tutkal imalâthânesi, 2 sandıkcı, 1 kasket îmalâthanesi, 2 doğramacı mobilyacı, 5 dökümcü, 1 litografya matbaası, 10 göz de kapalı dükkân vardır. (1 eylül 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇARKIFELEK SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Büyük Adanın Cami Mahallesi sokaklarından (pafta 32/cami); Kadıyoran Caddesi ile Mâden Mahallesi arkalarında Cami Tepesli Sokağına kadar uzanır uzun bir yoldur; adı geçen rehberin paftasında bir kısmının isimleri yazılmamış on dört kadar sokakla kavuşağı vardır, bunlar arasında isimleri yazılmış olanlar şunlardır: Nevruz Mevkii Yolu, Güzeller Sokağı, Hacı Necib Bey Sokağı, Şehbal Sokağı, Sakarya Caddesi, Lâle Hatun Sokağı (dört yol ağzı yaparak kesişir). Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (Ocak 1964).

ÇARKYAN (Hacı Mıkırdiç) — Aslen Kayserili ünlü bir Hassa mimarıdır. «Resimcibaşı» ünvaniyle tanınmıştır. Tarihçi Mırmıryan'a göre, 1799 da doğmuş ve 1899 da yüz yaşında olduğu halde Üsküdarda vefat etmiştir.

1850 de Kudüse gidip Hacı olmuştur. Avdetinde, Şirketi Hayriye teşekkül ederken kurucuları arasında bulunmuştur.

Başlıca eserleri şunlardır; Sultan Mahmud Türbesi, Beyoğlunda Üç Horan Ermeni ve Santa Maria Katolik kiliseleri, Kadıköyde Surp Takavor Ermeni kilisesi ve Tarabya'da İngiliz yazlık sefarethanesi. Mırmıryan, Selimiye Kışlasının mimarlığını da ona atfetmekte ve eserlerinin sayısının yüze vardığını kaydetmektedir.

(Bibl. : Arşak Alboyacıyan, «Kayseri Ermenileri Tarihi» Kahire, 1937; Arutyun Mırmıryan, «Vosporikon»).

Kevork PAMUKCİYAN

ÇARLİSTON — Birinci Cihan Harbinden sonra çıkmış, bütün dünyâ yüzüne, bu arada memleketimize de yayılmış bir dansın adı; Türkiyede salgın hâlini alışı 1925 - 1927 arasıdır. Cumhuriyet devriminin ilk, heyecanlı yılları idi; batılı hayatı yolunda her sahâda gelişme için eğitim müesseselerinde gençliğe dans öğretilmesi okul programları içine konmuş, memleketin her tarafında kız ve erkek liselerinde birer gramofon ile dans plâkları temin edilmiş, öğle teneffüslerinde ve son dersden sonra talebelere dans dersleri verilmişdi. İşte Çarliston, o devirde, vals, tango, ve fokstrot gibi eski ve nisbeten eski dansların yanında bir moda salgını hâlini almışdı.

Burada bu dansı müzikal kıymetleri ile ve estetik husûsiyetleriyle târif imkânından mahrum bulunuyoruz; şu kadar kaydedelim ki, kavaliye damı klâsik tutuşla âguşuna aldıkdan sonra, dans, yürüyüş de pek acâip, âdeta sar'a nöbeti hâlinde bir ayak ve bacak çırpma, oynatmadan ibâretti; nezâket, edeb, letâfet ve ciddiyetle ilgisi olmayan bir oyundu.

Bilhassa kavaliyelerde, bu ayak çırpma, bacak bükme, oynatma hareketlerine, mübalâğalı bir nümâyiş vermek için, erkek esvabının pantalon paçalarında değişiklik oldu, paçalar, hem yerde sürünecek kadar uzun, hem de, âdeta köçek oğlan eteği gibi çalpara çalacak şekilde geniş yapıldı ve bunlara «çarliston paça», «çarliston pantalon» denildi; İstanbulun eski geniş paçalı tulumbacı pantalonları, çarliston pantalonların yanında, hayta çömezi gibi kaldı.

Çarliston pantalonlarda üst kısım gaayet dar idi, diz kapağından sonra pantalon yukardan aşağıya genişlemeye başlar, paça da, ayağın büyüklüğüne göre 35 - 45 santimi bulurdu; bu pantalon paçaları giyen gençlerin yürüyüşlerine de tesir ederek onlara bir it, hayta edâsı ve çalımı verdiği için, mektepli gençlerin çarliston pantalon giymeleri yasak edilmişdi. Giyenler de hafif meşreb, lâübâli, bıçkın, haylaz gençler olacağı için, «çarliston», halk ağzında bu sıfatlara delâlet eder bir deyim olarak kullanılmaya başlandı; misaller:

— Hasan hâlâ iş bulamamış...

— Kim iş verir o Çarlistona!...

* — Çarliston Ahmed geliyor!..

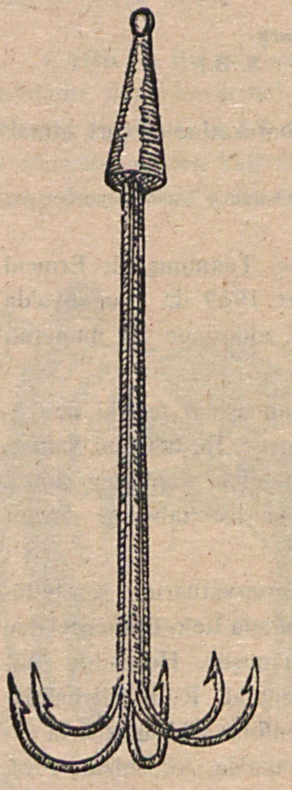
Aman yüz verme ite!

* «Felâketimin başlangıcı bir çarliston pantalon olmuşdur; mektebde akran ve emsâlim arasında gül goncesi gibi delikanlı iken mektebden dans salonlarına, dans salonlarından bostan sergisine, ve oradan esrar tekkesine pantalon paçası ve topuk nümâyişi ile sürüklendim...» (Ali Oflazın İtirafları).

Ucu sivri, dip tarafı geniş, dizden aşağı bir çarliston pantalonu hatırlattığı için bir cins turşuluk biber de İstanbul piyasasında halâ «çarliston» adını taşır.

ÇARPIK SERVİ ÇIKMAZI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre (pafta 9/119) Eyyubun İslâmbey Mahallesi yollarından; Tahtaminâre Caddesi üzerinde «T» şeklinde bir çıkmazdır. Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (Ocak 1964).

ÇARPMA — Kefal balığı avında kullanılan bir âletdir; Karakin Bey Deveciyan «Balık ve Balıkcılık» adındaki muhalled eserinde (B.: Balık ve Balıkcılık) bu âletden şöyle bahsediyor:

Çarpma
(Resim : B. Cantok)

«Haliç içinde batmış olan vapurların enkaazında âdetâ yuva yapmış bulunan kefal balıklarının avına mahsus bir âletdir.

«Gaayet uzun saplı beş aded büyük balık iğneleri yekdiğeriyle birleşdirilip üzerine kurşundan bir sap takıldıkda çarpma olur. Sapın üstünde bulunan delikden kıldan yapılmış kalın bir olta bağladıkdan sonra kayık içinden denize sarkıtılıp olta elde olduğu halde beklenir. Kefal balığının çarpmaya süründüğü his olunur olunmaz yukarı silkmekle balık iğnelerin birisine takılır. Av usûlü

bundan ibârettir. Bu av sular bulanık iken yapılır.

«Çarpma âleti ile vurulmuş balıkların bir kısmı iğneden kurtulup kaçmakda, fakat almış oldukları yaradan kurtulamayıp mahvolmakda bulundukları düşüncesi ile çarpma denilen bu âletin kullanılması yasak edilmişdir. Damaklı çarpmalara takılmış olan balıkların kurtulması müşkil, daha doğrusu imkânsız bulunduğundan, bu yasağın damaksız çarpmalara inhisâr, damaklı çarpma ile kefal balığı avına müsaade edilmesi daha muvâfık olur.» (K. Deveciyan).

K. Deveciyanın ifâdesi gaayet açıkdır; yukarıdaki satırlardan çarpmanın yalnız Halicde kullanıldığı anlaşılmaktadır. İşte bu noktayı hayli soruşdurmamıza rağmen tesbit edemedik.

ÇARŞAF — Türk lûgatında büyük örtü anlamında isim; günlük hayatımızda üç yerde kullanıla gelen örtülere bu isim verile gelmişdir; 1 — Yıkanıp temizlenmesi güç olan yorganın baş, yüz, ağız, el, ayak ve vücud ile temas eden kenarlarına ve iç yüzüne muvakkaten dikilip kaplanan örtü, «Yorgan çarşafı»; kirlenen çarşaf değişdirilir, kirlisi kolayca yıkanır, yorgan dâima temiz kalır, 2 — Aynı durum, ihtiyaç karşısında yatak şiltesinin sarınıp örtüldüğü örtü, «yatak çarşafı»; 3 — Müslüman yabancı erkek karşısında şer'î geleneğe uyarak örtünmek için kullandığı örtü, «tesettür kisvesi».

Zamanımızda İstanbulun günlük hayatında yatak ve yorgan çarşafları en önemli yerini otel nizamnâmesinde almışdır; otellerde her yeni müşterinin yatağına, yorganına yeni yıkanmış çarşaflar serilip kaplanması mecbûrîdir; fakat bu sıhhî emre harfiyen riâyet eden otellerin yüzde nisbeti pek düşükdür, ekseriyâ otelden çıkıp giden bir müşterinin yatağından alınan çarşaflar, buruşuklukları ütü ile giderildikden sonra yeni gelen bir müşterinin yatagında kullanılır.

İstanbulun eski ev, konak hayatında, gece yatısı misâfiri ağırlamanın başında misâfir yatakları, dolayısı ile yatak ve yorgan çarşafları mühim yer alırdı (B.: Gece yatısı misâfirliği). Zamanımızın günlük ev hayatında bu külfet çok hafiflemişdir.

Yatak ve yorgan çarşafları hâlen hâli vakti yerinde evlerde yazlık olarak patiskadan, kışlık olarak çözme bezden; yatılı okullarda, talebe yurtlarında, kışlalarda, ve ikinci, üçüncü sınıf otellerde amerikan bezindlen yapılır.

Çözme bezlerden yatak ve yorgan çarşaflarının pek azı İstanbulda küçük el tezgâhlarında dokunur, büyük kısmı İstanbul piyasasına başka yerlerden gelir, en makbul ve meşhurları Şile, Bursa, Balıkesir, Magnisa çarşaflarıdır.

Eski İstanbulun kibar hayatında ise yazlık yorgan ve yatak çarşafları bürüncükden yapılırdı (B.: Bürüncük); bürüncük çarşaflarda olsun, çözme bez çarşaflarda olsun, düz beyazların yanında en tatlı renklerle (kanarya sarısı, limon küfü, açık erguvânî, gül kurusu gibi) çubukluları, satrançlıları dokunur.

Çarşaf karikatürde
«— Ah yaz gelse de biraz açılsak!..»
(Aydede, 1922)

Yatak ve yorgan çarşafları bu konuda iş yapan mağazalardan başka seyyar çarşafcı esnafı ve bilhassa boğçacı kadınlar tarafından satılır. (B.: Boğgçcı Kadınlar).

Kadın örtünme (tesettür) çarşafları — Müslüman kadınlarının örtünmeleri bir yatak çarşafını başları üstüne atmaları ile başlamışdır; ve asırlar boyunca böyle devam etmiş, gelmişdir, bu gün hâlâ Anadolunun köylerindeki durum o haldedir. Büyük şehirlerde, ve dolayısı ile İstan-

bulda, müslüman kadını «yeldirme» ve «baş örtüsü» ile «ferâce» ve «yaşmak» denilen örtünme kisveleri kullanmışdır. (B.: Yeldirme; Ferâce; Yaşmak).

Ancak geçen asır ortalarına doğrudur ki evvelâ İstanbulda, sonra Anadolu ve Rumeli şehirlerinde üç parçadan mürekkeb bir kadın örtünme kisvesi kullanılmışdır ki buna da «çarşaf» adı verilmişdir; çarşafın üç parçasının isimleri: 1 — Yüzü örten «peçe»; 2 — Baş ile beraber gövdenin üst kısmını örten «pelerin; 3 — Belden aşağı ayağa, topuğa kadar gövdenin alt kısmını örten «eteklik» dir.

Çarşafın taammümü, kadının sokakda örtülü gezmesi üzerinde çok mutaassıb, titiz olan İkinci Sultan Abdülhamid zamanındadır; ki o devrin ilk çarşafları, açık saçıklığa pek müsâid olan Ferâce ile Yaşmakın yanında çok kapalı kadın sokak kılığı olmuşdur; fakat 1908 meşrûtiyetinden sonra İstanbulun şık hanımları çarşafın kesimlerini de değiştirmişler, etekleri, pelerinleri kısaltmışlar, peçeleri inceltmişler, çarşafı pek süslü bir sokak kostümü hâline koymuşlardır, öylesine ki, çarşaf, açık saçıklık nükteleri için karikatürlere zengin bir konu olmuşdur.

Çarşaf karikatürde
«Âbidei Hürriyet»
(Râtib Tahir; Akbaba, 1923)

Mehmed Zeki Pakalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli alfabetik büyük eserinde çarşaf maddesinde Mehmed İzzet Bey adında bir muharririn «Rehberi Umûri Beytiye» adlı eserinden naklen gaayetle kıymetli mâlûmat veriyor; biz M. İzzet Beyin adı geçen eserini görmedik, o kıymetli satırları M. Z. Pakalın'dan naklen alıyoruz:

«Çarşaf (giyen kadını) siai hal ve kudretine göre tafta, saten dö liyon, saten düşez, lâhurâki, şayak, alpak gibi ipekli, yünlü, pamuk kumaşlardan biçilir, kesilir, arzûya, zamanın modasına göre çeşidli şekillerde yapılırdı.

«Giyime, kuşama hevesli olmayan, (kendini gösterme kaygusu olmayan) kadınlara çarşaflarını (hazırcılardan) alırlardı.

«Tâzelerin ağırbaşlıları siyah, lâcivert, mor, güvez, neftî, Avrupa mâmulâtı saten de liyon, saten düşez, saten lüks, tafta, krep döşin gibi ipeklilere rağbet ederler. Fazla âlâyişe düşkün, hoppa, hafif meşreb tâzeler de göze çarpıcı renkleri, aksonya mâvisini, türkuvazı, tirşeyi, camgöbeğini, erguvânîyi, leylâkîyi, yavruağzını tercih ederler.

«Peçelerin kalınlı inceli çeşidleri ,tülümsüleri, ajurluları, nakışlıları çıkdı. 1900-den önce gugurik tâbir edilen tepe topuzu, o tavsayınca arka topuzu moda oldu. Topuzun üstünden pelerinin yukarısı iki yana dikili çifte kordelâ ile başa bağlanır; altına peçe sokularak şakaklardan, enseden iğnelenir, saçlar gür değilse arasına bir askı çorab takılır, altın bombesinin içine ipincecik telden örülmüş bir yumak konulurdu.

«Meşrûtiyetden sonra şık hanımlar üst üste iki peçe bulundurmaya başladılar, ister ikisini de indirir, isterse birini kaldırıp birini bırakırdı.

«Pelerinler ilk zamanlarda parmak uçlarını örterdi, sonra bele kadar kısaldı, daha sonra dirsek hizasına çıkdı.

«Eteklik önceleri harmanlı, geniş, bol idi, kloş etek modası çıkdı, yarım kloş oldu; tamâmen daraldı, rob etekliği oldu. Etekliğin eteği yere kadar iner, ayağı kapatırdı, hattâ adım atarken bir kenarından el ile tutulup azıcık kaldırmak lâzım gelirdi;

sonra diz kapağı altına kadar kısaldı; (Hafif meşreb kadınlarda hattâ diz kapağının da üstüne çıkdı

«Kumaşlar çarşaflık adı ile aranır, en âlîleri Beyoğlu, Bağçekapusu, Sultanhamamı mağazalarında bulunurdu.» (M. İzzetden naklen M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri).

İstanbulda kadının sokak kisvesi olarak çarşafın kesin yerleşmesini Sermed Muhtar Alus şöyle anlatıyor:

«İncecik papazî yaşmakların altından, gerdanın, göğsün; aralığından kâküllerin, zülüflerin, kaşlarla gözlerin, tabak gibi görünmesi, renk renk canfes feracelerin caddelerde, mesirelerde erkeklerin taşkınlıklarına vesile olması yüzünden bu kıyafet bir müddettir mimlenmişken, 1889 da sunturlu bir vak'a patlak veriyor: aylardan ramazan, mevsim bahar, Şehzade Camisi mukabele, vaız dinlemeye üşüşen hanımlarla dopdolu. Akşama doğru kâfile kâfile dağılırlarken, billûr yaşmaklı, filizî feraceli, gelinlik bir nigâr, annesi ve teyzesiyle beraber avlunun kapısından çıkmış; Süleymaniye'ye sapan Taşteknelerdeki evlerine gidecekler. Oldukça da muteber kişiler. O iki hatun, dördüncü ordu tahkim-i hudut ve Anadolu istihkâmat ve inşaatı komisyonu reisi Mirliva M. Paşanın baldızı, taze de büyüğünün kızı.

«Üç dört külhanbeyi kızcağıza musallat oluyor, peşine takılıp söz atıp möz atış, sokulup çimdik mimdik derken, kadınlar çıkışmaya başlayınca uçarılar işi azıtıyorlar. Billûr yaşmağı, filizî feraceyi paramparça ediyorlar. Feryat ve figanı duyan polisler yetişiyor, yakalanan herifler haydi karakola. Etraf mahşer, nigâr korkudan baygın.

«Hafiyenin biri derhal Yıldız'a jurnal dayamış. Hâdiseyi duyan Sultan Hamit derhal iradeyi basıp yaşmak feraceyi yasak etmiş.

«Bu yasak umuma mahsustur. Saray takımı, sultanlar, kadın efendiler, hazinedarlar, saraylılar; kalburun üstüne gelen rical haremleri, faraza sultan kaynanaları, görümceleri bayram, Hırkaişerif alaylarında; Kâğıthane gezintilerinde yine o kılığa girerek lândonlara, kupalara kurulup, piyasalara katılırlardı.

«Kadinneler, hanım nineler, çarşafla peçeyi «bid'at» saydıklarından pek yadırgamışlar, bunları örtünmemek için haftalarca, aylarca kapı dışarı çıkmamış, yavaş yavaş ısınıp alışmışlardır.»

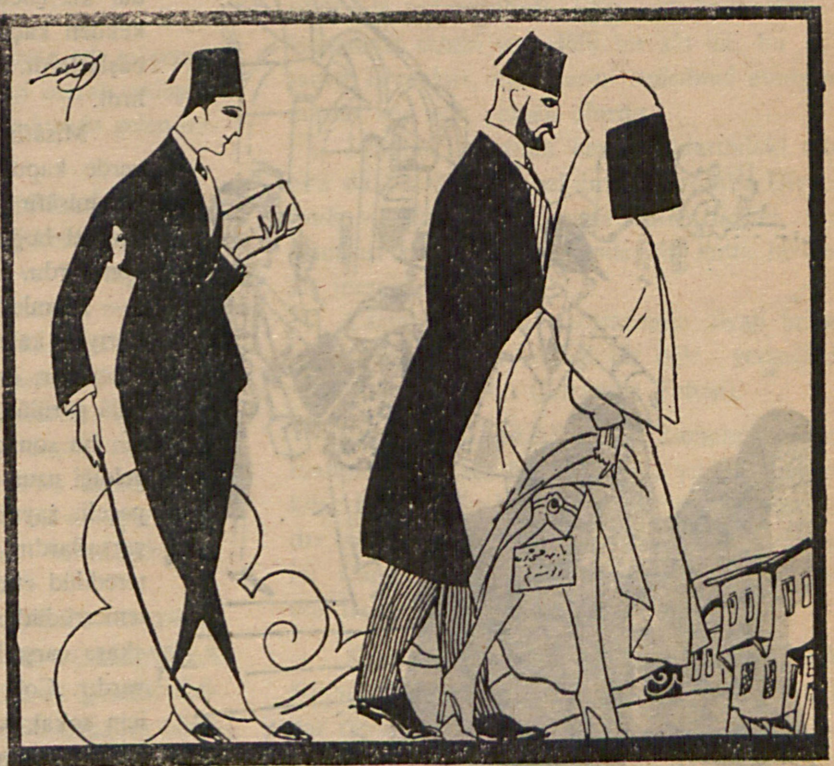
(S. M. Alus'dan naklen M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri).

Kibar, şık bir İstanbul hanımının yerine ve mevsimine göre giymek üzere en az üç dört çarşafı bulunurdu.

Gaayetle süslü, son moda çarşaflar altında ve yüzü kalınca bir peçe ile örtülü kadınların cilveli reftar ve türlü türlü edâ, çalım ile çapkın erkekleri peşlerine takdıkdan sonra korkunç derecede çirkin, hattâ kuzgunî zencî çıkdıkları çok görülmüşdür.

Çarşaf, bâzı ahvalde erkeklerin kıyafet tebdiline vâsıta olmuşdur; zâbıta tâkibi karşısında âdî veya siyasî suçluların çarşaf altında kaçdıkları söylenir.

Toplum hayatımızda müslüman türk kadınının tesettür, örtünme mecburiyeti kalkıncaya ka-

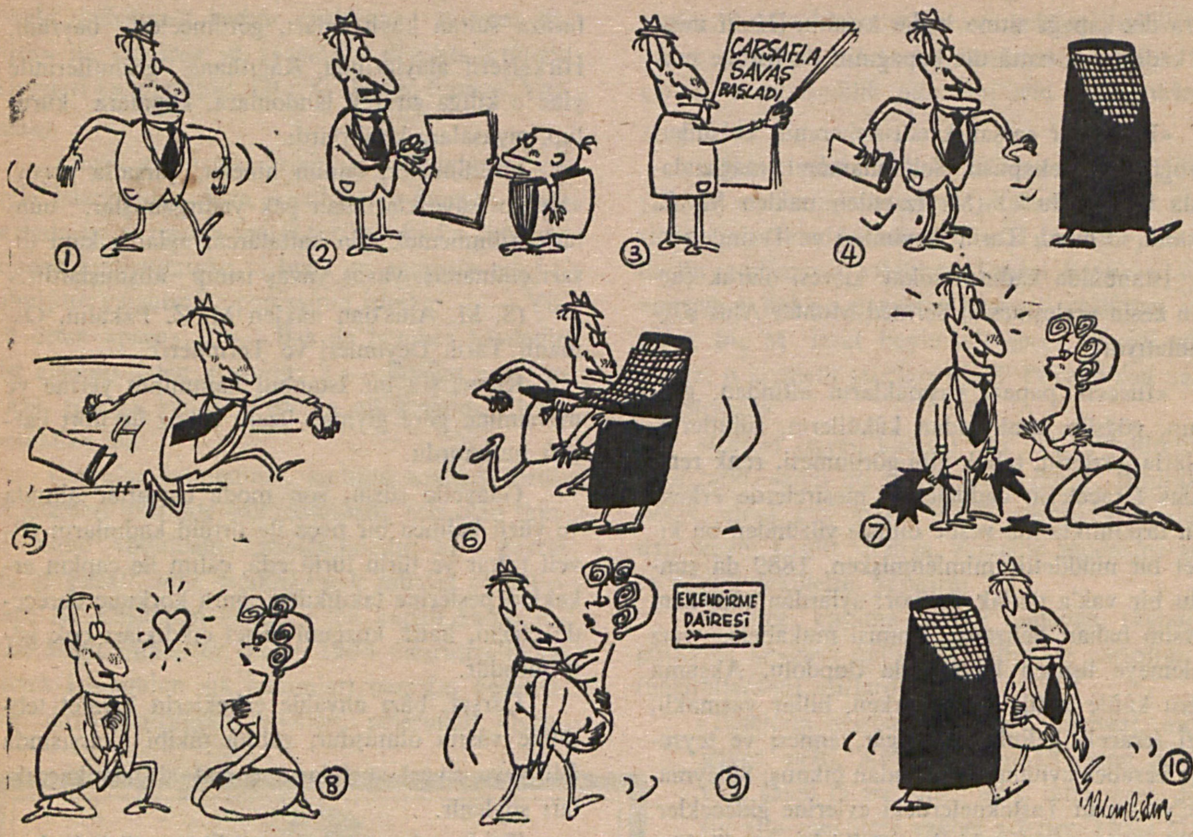

Çarşaf karikatürde

«Kilidle kafes iffete, ara tekeffül etmez»

(Kadının bacağına asılı kâğıdda: «Yarın aynı yerde buluşalım!..» yazılıdır)

(Ahmed Münif; Aydede, 1922)

Çarşaf karikatürde (Yalçın Çetin; Akbaba, 1962)

Çarşaf karikatürde
«— Bunlar mı?.. Penguen kuşları!..»
(Necmi Rıza; Akbaba, 1962)

dar kız çocukları 12 - 13 yaş arasında erkekden kaçmaya, sokakda çarşaf giymeğe başlarlardı, buna da «çarşafa girmek» denilirdi.

Misâfirliğe giden kadınlar gitdikleri yerde kapudan girince çarşaflarını çıkarırlar, misâfir çarşafları, onlar gidinceye kadar «çarşaf boğçası» denilen husûsî boğçalara konulurdu.

Memleketimizde kadının örtünme mecbûriyeti kalktığı halde çarşaf yasağı konmamışdır; ender de olsa çarşaflı kadınlar hâlâ görülür, fakat kadın sırtında kalmış olan bu son çarşaflar ayak takımının giye geldiği uzun bol etekli, uzun pelerinli, kalın peçeli, şayakdan yahud âdi bezden siyah çarşaflardır; bu çarşafları giyenler için de, tereddüd etmeden garib bir muhâfazakârlık temerrüdüdür denilebilir, onlara karşı da: «kara çarşafla mücâdele» denilen bir tepki vardır. Çok dar gelirli âilelelerin kadınları için sokak kisvesi kara çarşafın «settârül uyûb» olduğunu kabul etmek de insaflı hüküm olur.

ÇARŞAFLI HANIM SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Kadı-

köyünün Osmanağa Mahallesi sokaklaından (pafta 29/Osmanağa). Şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (Ocak 1964).

ÇARŞANBA — Batı türkcesinde haftanın yedi gününden birinin adı; aslı farsca «Çihâr şenbe = dördüncü gün» den bozmadır; «şenbe» farsca gün «çihar» da dört demekdir, İranlılarda kadimden beri haftaşı «pazar» olduğu için çarşanbaya da dördüncü gün denmişdir; cumadan başlayan haftada bu günün adı mânâsız kalır.

İstanbul ağzında «ayın son çarşanbası» diye bir deyim vardır ki «uğursuz gün» anlamındadır; yine aynı anlamda: «dokuz ayın çarşanbası bir araya geldi» denilir; bir de bir işin aslâ olmayacağını beyan yolunda: «çıkmaz ayın son çarşanbasında!..» denilir. «Çarşanba karısı» diye de halk ağzı bir deyim mevcuddur. (B.: Çarşanba karısı); çarşanba gününün bu kadar kötülenmesinin sebebi tesbit edilemedi.

ÇARŞANBA — Fâtihde İstanbulun meşhûr bir semtinin adı; bütün semtlerde olduğu gibi sınırını kesin olarak göstermek mümkün değildir; meşhûr binâlara nisbetle, Dârüşşefaka Lisesinin, İsmail Efendi Medresesi ve Camiin, Murad Molla kütübhânesinin ve Mehmedağa Camii ile Hamamının bulunduğu sahâyı ihtivâ eden semttir diyebiliriz.

Yakın geçmişe kadar bu semtin adı «Çarşanba Pazarı» idi; bundan da aydın olarak anlaşılır ki bu semt ismini, buna her hafta kurula gelen büyük bir pazara nisbetle almışdır.

ÇARŞANBA DEĞİRMENİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Fâtih kazâsının Karagümrük nâhiyesinde Kocadede ve Beyceğiz mahallesinin arasındaki sınırın bir kısmını teşkil eder bir sokakdır. (Pafta 7/101 ve 102). Beyceğiz Caddesi ile Manyanizâde Caddesi arasında uzanır; Çulhalar sokağı ile bir kavuşağı vardır. Bir araba geçebilecek genişlikde kaba taş döşeli, sağa sola kavisli bir yoldur; üzerindeki evlerin hemen hepsi beton yapıdır, aralarında 4 katlı bir de apartıman vardır; bir de nalbur dükkânı bulunmaktadır. (Eylül 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇARŞANBA DÎVÂNI VE ÇARŞANBA DÎVÂNI KANUNU — İstanbulun günlük iktisâdî ve ticârî hayatının tanzimi ve İstanbul esnafının ahvâlinin teftişi için Fâtih Sultan Mehmed devrinden Tanzimat devrine kadar her hafta sadırâzamın başkanlığında toplanmış bir divân ve yürürlükde kalmış bir kanundur.

Hükûmet başkanı olarak devlet reisi pâdişâhın salâhiyeti sonsuz vekîli bulunan sadırâzam aynı zamanda devlet merkezi İstanbul şehrinin de en büyük idâre âmiri idi.

Şehrin Belediye işleri ile görevli dört kadısı (İstanbul, Galata, Eyyub ve Üsküdar Kadıları) ve en büyük zâbıta âmiri olan Yeniçeri Ağası, vazifeleri dolayısı ile, pâdişah adına sadırâzamdan emir alırlar, aksayan işlerde ona karşı mes'ul olurlardı. Bundan ötürüdür ki İstanbul tarihinde Çarşanba dîvânı çok önemli yer alır.

Bu dîvân kanun gereğince her hafta çarşanba günü sabahı sadırâzamın sarayında toplanır idi; Yukarda da kaydettiğimiz gibi divân başkanı sadırâzam, beş üyesi de İstanbul, Galata, Eyyub ve Üsküdar kadıları efendiler ile Yeniçeri ağası idi. Kadı efendilerle yeniçeri ağası, maiyetlerinde birinci derecede sorumlu, her hangi bir mesele üzerinde gereken izâhı yapabilecek memurlarını da dîvâna getirirlerdi. Sadırâzam başkanlık mevkiine resmî üniforması ile, başında Selîmî kavuk ve sırtında Erkân kürkü ile oturur; ve öğleye kadar halkın ve esnafın şikâyetleri dinlenir, şikâyet konusu meselelerin, davâların tâkibi için notlar alınırdı; halk esnafdan, zâbıtadan; esnaf da zabıtadan, zulümden, tazyikden, rüşvetden pervâsızca şikâyetde bulunabilirdi. Eğer sadırâzam iffet ve istikaamet sahibi ve celâlli bir zât ise, bu Çarşanba Dîvanları, vazifelerini suiistimal etmiş memurlar için çok yaman olurdu.

İstanbul esnafının kendi aralarındaki dâvâlara da bu dîvanda bakılırdı; Çarşanba Dîvanlarında verilen kararlar, zamanımızın ticâret mahkemeleri kararları kuvvetinde idi, hattâ bir temyiz mercii de yokdu.

Çarşanba Dîvanı sadırâzamın dîvan âzâlarına ve mâiyetlerine verdiği bir öğle yemeğinden sonra dağılırdı (B. : Çarşamba Teftişi).

ÇARŞANBA KARISI — Zamanımızda kullanılmıyor; «Saçı başı dağınık, yırtık, mülevves kılık kıyâfetli kadın», ve «Büyücü, sihirbaz, cadı» anlamlarında kullanılır halk ağzı bir deyim idi. Çarşanba gününe nisbetle nereden doğmuşdur tesbit edilemedi.

ÇARŞANBA KOLU, TEFTİŞİ — Fâtih Sultan Mehmed devrinden Tanzîmât devrine kadar devam etmiş kanun gereğince her hafta çarşanba günleri sadırâzamların İstanbulun her hangi bir semtindeki esnafı, çarşı pazarları resmen teftişi (B.: Sadırâzam; çarşanba Dîvânı Kanunu).

Çarşanba teftişine çıkmak sadırâzamlar için

mecbûrî değildi, fakat çıkıldığı takdirde, harfiyen riâyet edilen bir protokola tâbi idi.

Çarşanba Teftişi öğleden sonra sadırâzam sarayında toplanan Çarşanba Dîvânı dağıldıkdan sonra yapılırdı. Teftişde sadırâzama refâkat eden yüksek memurlar Yeniçeri ağası ve ihtisab ağası ile sadrıâzamın teftiş edeceği bölgenin kadısı idi, yani nefsi İstanbul, Galata, Eyyub ve Üsküdar kadılarından biri bulunurdu.

Sadırâzam çarşanba teftişine, o sabah dîvandaki resmî kiyâfeti ile, başında Selîmî Kavuk ve sırtında Erkân Kürkü, ve çok kalabalık bir maiyetle çıkardı.

Çarşı, pazar, mahalle, esnaf teftişine o eski devirde «Kola çıkmak» denilirdi (B.: Kol); Tevkiî Abdurrahman Paşa sadırâzamın çarşanba teftişini şöylece anlatıyor:

«Başında Selîmî ve sırtında Erkân Kürkü bulunan sadırâzamın atına da, Dîvânî Hümâyuna giderken vurulan Dîvan Rahtı (eğeri) vurulur, ve kol alayı şöyle tertib edilir:

«Sübaşı Ağa başında perîşânî destar, ve Asesbaşı Ağa başında süpürge sorgusu ile, yeniçerileri önlerine dizib kendileri at başı beraber giderler (B.: Sübaşı; Asesbaşı).

«Onları, başında süpürge sorgusu ile Çardak Kolluğu Çorbacısı tâkib eder (B.: Çardak Koltuğu). Başında perîşanî destar bulunan Şehir kadısının kâhyası da Çardak Çorbacısı ile atbaşı beraber gider.

«Onları dîvanı hümâyun çavuşları ve Çavuşbaşı Ağa tâkib eder, çavuşlar başlarına Mücevveze, Çavuşbaşı da Selîmî giyer ve atlarına dîvan eğerleri vurulur.

«Onlardan sonra Şehir Kadısı Efendi atlı ve tek başına gider; ve Kadı Efendiyi, başında Selîmî ile yine atlı ve tek başına Yeniçeri Ağası tâkib eder.

«Yeniçeri Ağasını, iki sıra ve yaya olarak başları üsküflü ve serâser kuşaklı mumcular tâkib eder. O iki sıra mumcuların ortasında ikişer ikişer acemi oğlanları yürür, acemi oğlanlarını da yaya olarak Acemi oğlanlar Kethüdâsı tâkib eder.

«Onların ardından ve sadırâzamın atının önü sıra, fakat sağ tarafda başında perîşânî destar, belinde orta kuşak ve elinde değnek ile yaya olarak İhtisab Ağası gelir (B.: İhtisab Ağası); yanında bir terâzici vardır.

«Onları az geriden vezir şatırları ile (B.: Şatır) Saraçbaşı Ağa tâkib eder.

«Muhzirbaşı Ağa Sadırâzamın sağ üzengisi yanında, Bostancılar Odabaşışı Ağa da sol üzengisi yanında, Bostancılar Odabaşısı Ağa da sol üzengisinin yanında yürürler.

«Sadırâzamın atını, başlarında üsküflerle muhzirler yürür, cezâlandırılacak esnaf için falakaları, değnekleri onlar taşır. Onları da cebeci ve topcu çavuşları ve yeniçeri kethüdâ yerleri karışık olarak tâkib ederler.

«Bu üslûb ile düzülen kol alayı vezir sarayından çıkdıkdan sonra Eminönüne iner, İskele yolundan Unkapanına gidilir. Orada zahîre yoklanacak ise alayın baş tarafındaki atlılar atlarından inerler, sadırâzâmı yaya olarak karşılarlar; sadırâzamı atından Yeniçeri Ağası indirir, ve İhtisab Ağasının elinden değneği alarak sadırâzamın eline verir.

«Bu sûretle başlayan teftişde narha riâyet etmeyen ve müşteriye gadreden esnafın (daha önce tesbit edilmiş oldukları için) haklarından gelinir; şer'an siyâsete (îdama) müstahak olanları, o gün orada âleme ibret olmak üzere siyâset olunur.

«Bu kol esnâsında sâir türlü kusurları görülen esnaf, hemen orada, halkın gözü önünde falakaya yatırılır ve bir meydan dayağı atılır.

«Yolda Sadırâzam nerede durursa hemen Kadı Efendi ile Yeniçeri Ağası da karşısına gelip atlarının başını çekib dururlar, fakat kendilerine bir şey sorulmayınca ağız açamazlar; orada herkes susmaya mecbur olup sadırâzamdan gayrı bir ferde söz söylemek kanun değildir; Sadırâzam narh üzerine bir şey soracak ise Kadı Efendi ile İhtisab Ağasına sorar; yalnız kasab dükkânlarında eti az görür, veya mevcud etleri arık bulursa, o zaman bunun sebebini Yeniçeri Ağasından sorar..».

On yedinci asrın büyük muharriri Evlîyâ Çelebi, sarırâzamların Çarşanba Kolu - Teftişinin, Fâtihin Sadırâzamı Mahmud Paşadan kalmış olduğunu kaydediyor ve şunları yazıyor:

«İbtidâ Vezîriâzam Mahmud Paşa bir oda Yeniçeri ile Muhzir Ağa ve Sipâhiler Kethüdâsı, ve cebeci, topcu, azeb çavuşları ve bir bostancı oda basısı ile şehirli tâifesini te'dib için falaka değnek vurarak çarşanba günü kola çıkdı...».

ÇARŞANBA PAZARLARI — Eski tâbiri ile dört kadılık büyük şehir İstanbulun her kadılık bölgesinde (Nefsi İstanbul, Galata, Eyyub, Üsküdar) haftanın her gününde ayrı ve belli bir semtde olmak üzere yedi büyük pazar kurulurdu; ve meselâ nefsi İstanbulda çarşanba günü pazar Fâtihde kurulur idi ki Fâtihde bu pazarın asırlar boyunca kurula geldiği semt parçası hâlâ çarşan-

ba adını taşımaktadır; Galatada Perşenbe günleri kurula gelmiş pazarların semti de kezâ hâlâ «Perşenbepazarı» adı ile bir semt ismi olmuşdur (B.: Pazarlar).

ÇARŞANBA SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Fatîh Kazasının Karagümrük Nâhiyesinde Kocadede Mahallesi sokaklarından (Pafta 7/101); Müstekimzâde Sokağı ile Valde Medresesi Sokağı arasında uzanır; Silistire Sokağı ile bir kavuşağı vardır. Bir araba geçecek genişlikde, kaba taş döşeli, sağa sola kıvrılır, ikişer katlı ahşab ve beton evler arasından geçer; kapu numaraları 1-21 ve 2/24 dür (eylûl 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇARŞANBA TEKKELERİ — Tekkelerin kaldırılmasından önce İstanbuldaki tekkeler taşıdıkları isimlerden gayri âyin günlerine nisbet ile de anılırlar idi; âyin günü çarşanba olanlara da «Çarşanba Tekkesi» denilirdi; bilhassa has isimleri ezberlemede sıkıntı çeken ayak takımından kadınlar tekkeleri böyle isimlendirirlerdi. Muhtelif tarîkatlara âid çarşanba tekkeleri şunlar idi:

Bedevî Tekkeleri

Silivri Kapusu ile Belgrad Kapusu arasında Ağaçkakan Tekkesi.

Celvetî Tekkeleri

Üsküdarda Ağahamamında İskenderbaba Tekkesi, yahud Kaymakcızâde Tekkesi.

Tophanede Akarcada Akarca Tekkesi.

Ahırkapuda Akbıyık Tekkesi.

Dolmabahçede Çakırdede Tekkesi yahud Karaabalı Tekkesi.

Üsküdarda Büyük Çamlıcada Selâmi Tekkesi.

Üsküdarda Pazarbaşında Fenâî Ali Efendi Tekkesi.

Veznecilerde Keşfî Osman Efendi Tekkesi.

Cerrâhî Tekkeleri

Edirnekapusunda Acıçeşmede Halil Nizâmi Tekkesi.

Silivrikapusunda Karagöz Tekkesi.

Bağçekapusunda Yıldızdede Tekkesi.

Halvetî Tekkeleri

Yedikule'de Kasab İlyas Mescidinde Kule Meydanı Tekkesi.

Gülşenî Tekkeleri

Hasekide Başcı Camii içinde Başcı Hacı Mahmud Tekkesi.

Kaadirî Tekkeleri

Ayasofyada Soğukçeşmede Şeyh Hulûsi Tekkesi.

Şehremininde Remli Tekkesi.

Kasımpaşada Zından arkasında Doğramacı Tekkesi.

Fındıklıda Ali Baba Tekkesi.

Sinanpaşada Hamdi Efendi Tekkesi.

Karagümrükde Kabakulak Tekkesi.

Mevlevihâne kapusunda Kaledibi Tekkesi.

Kasımpaşada Büyükpiyâlede Muabbir Hasan Efendi Tekkesi.

Tophânede Nebâtî Tekkesi.

Kasımpaşada Yahya Kâhya Tekkesi yahud Yahû Baba Tekkesi.

Mevlevî Tekkeleri

Eyyubda Bahâriye Mevlevihânesi.

Rifâî Tekkeleri

Tophânede Firuzağada Paşababa Tekkesi yahud Hocazâde Tekkesi.

Husrevpaşada Ârifefendi Tekkesi.

Odabaşı çarşısında Şeyh Abdullah Tekkesi.

Halıcılar Köşkünde Karanuhud Tekkesi.

Üsküdarda Ahmediye Camiinde Şeyh Mahmud Tekkesi.

Üsküdarda Tabaklarda Şeyh Nuri Tekkesi.

Saadî Tekkeleri

Südlücede Hasırcızâde Tekkesi.

Sinanî Tekkeleri

Eyyubda Düğmecilerde Ümmî Sinan Tekkesi.

Sünbülî Tekkeleri

Fethiye civârında Tercüman Yunus Tekkesi yahud Drağman Tekkesi.

Küçükmustafapaşada Sirkeci Tekkesi.

Mevlevihânekapusunda Mimar Acem Tekkesi.

Şâbânî Tekkeleri

Üsküdarda Çinilide Ümmî Ahmed Efendi Tekkesi.

Rumelihisarında Durmuşdede Tekkesi.

Çarşanbada Refet Efendi Tekkesi.

ÇARŞI, ÇARŞILAR — Büyük şehir İstanbulun meşhur çarşıları ile çarşı boyu sokakları, ve haftanın belli günlerinde muhtelif semtlerde kurulan pazarlar bu İstanbul Ansiklopedisinde çarşıların kendi isimlerinde, sokak isimlerinde ve «Pazarlar» maddesinde tesbit edilmişlerdir.

İstanbulun târihî panoraması için en eski ve muhakkak ki çok kıymetli bir kaynak olan Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesinde nefsi İstanbulun çarşıları hakkında, Bedestanlar müstesnâ, her hangi bir kayıd yokdur.

Bâzıları zamanımıza kadar gelememiş İstanbulun bir isim taşıyan çarşılarını cedvel hâlinde tesbit etmek çok zordur, türlü konuda kaynaklardan toplanmış notlar ile aşağıda bu yolda bir deneme yapıyoruz, ki bu çarşılar bu ansiklopedide kendi isimleri altında müstakil maddeler olarak yazılmışlardır:

1 — Yirmiden fazla meşhur isimli çarşıyı sınırı içinde toplamış Büyük Kapalı Çarşı (B.: Büyük Kapalı Çarşı).

2 — Aksaray Çarşısı.

3 — Alipaşa Çarşısı.

4 — Arasta Çarşısı.

5 — Arpacılar Çarşısı.

6 — Asmaaltı Çarşısı.

7 — Atpazarı Çarşısı.

8 — Ayasofya Çarşısı.

9 — Aynalı Çarşı.

10 — Bakırcılar Çarşısı.
11 — Balat Çarşısı.
12 — Balıkpazarı Çarşısı, Eminönünde.
13 — Balıkpazarı Çarşısı, Galatada.
14 — Balıkpazarı Çarşısı, Beyoğlunda.
15 — Balıkpazarı Çarşısı, Beşiktaşda.
16 — Balıkpazarı Çarşısı, Üsküdarda.
17 — Balkapanı (B.: Kapan; Balkapanı).
18 — Cerrahpaşa Çarşısı.
19 — Cibâli Çarşısı.
20 — Çadırcılar Çarşısı.
21 — Çakmakcılar Çarşısı.
22 — Çiçekpazarı Çarşısı.
23 — Çenberlitaş Çarşısı.
24 — Çömlekciler Çarşısı.
25 — Demirciler Çarşısı.
26 — Dökmeciler Çarşısı, Nûriosmâniyede.
27 — Dökmeciler Çarşısı, Süleymâniyede.
28 — Eyyub Çarşısı.
29 — Fermeneciler Çarşısı.
30 — Fındıklı Çarşısı.
31 — Fincancılar Çarşısı.
32 — Gedikpaşa Çarşısı.
33 — Hakkâklar Çarşısı.
34 — Haseki Çarşısı.
35 — Hasırcılar Çarşısı.
36 — Hasköy Çarşısı.
37 — Hocapaşa Çarşısı.
38 — İpciler Çarşısı.
39 — Kadırga Çarşısı.
40 — Kalyoncu kolluğu Çarşısı.
41 — Karaman Çarşısı.
42 — Kasımpaşa Çarşısı.
43 — Keresteciler Çarşısı.
44 — Ketenciler Çarşısı.
45 — Kumkapusu Çarşısı.
46 — Kuruyemişciler Çarşısı.
47 — Kutucular Çarşısı.
48 — Küçükpazar Çarşısı.
49 — Kürekciler Çarşısı.
50 — Limoncular Çarşısı.
51 — Malta Çarşısı.
52 — Marpuççular Çarşısı.
53 — Mısır Çarşısı.
54 — Okcular Çarşısı.
55 — Perşenbepazarı Çarşısı.
56 — Sahhaflar Çarşısı
57 — Salıpazarı Çarşısı.
58 — Samatya Çarşısı.
59 — Saraclar Çarşısı (B.: Sarachâne).
60 — Sedefciler Çarşısı.
61 — Sirkeci Çarşısı.
62 — Sultahamamı Çarşısı.
63 — Tahmis Çarşısı.
64 — Tahtakale Çarşısı.
65 — Tarakcılar Çarşısı.
66 — Taşcılar Çarşısı.
67 — Tiryâkiler Çarşısı.
68 — Tophâne Çarşısı.
69 — Unkapanı.
70 — Uzun Çarşı.
71 — Vefâ Çarşısı.
72 — Vezneciler Çarşısı.
73 — Yağkapanı.
74 — Yelkenciler Çarşısı.
75 — Zındankapusu Çarşısı.

Evliyâ Çelebi Nefsi İstanbulun dışında, Eyyub, Galata ve Üsküdar kadılıkları sınırları içindeki çarşılar hakkında On yedinci asır ortası için bâzı notlar vermişdir; yerlerinde ayrıca bahsedilmek üzere buraya o notları da alıyoruz:

KALE DIŞINDA YENİKAPU

Mevlevîhâne vakfından 80 kadar dükkân vardır.

TOPCULAR

100 kadar dükkân vardır. Cümle eşyâ mevcuddur.

OTAKCILAR

Çarşısı vardır.

EYYUB NİŞANCASI

20 adet dükkânı vardır.

ÇÖMLEKCİLER — DEFTERDAR

Çömlekciler kasabasının Yavedud, Zalpaşa, Defterdar ve Hocaefendi namlarında dört iskelesi vardır ki bu kasabanın ana caddesinin iki tarafı 300 aded dükkânlarla tezyin olunmuş çarşısıdır. Nalband dükkânları gaayet çokdur ve 250 aded çanakcı, çömlekci, bardakcı dükkânları vardır ki buradan 40-50 kuruşa satın alınan bir desti pâdişah ve vâzerâya hediye götürülür, o kadar makbuldür.

EYYUB

Çarşısı cümle 1085 dükkândır, gerçi bedesteni yokdur, lâkin cümle zikıymet eşyâ mevcuddur. Kavaf Çarşısı, Sütcüler Çarşısı, Mâsumlar (Eyyub oyuncakcıları) Çarşısı mükellef ve müzeyyen çarşılardır. Bu çarşının yoğurdu ve kaymağı leziz, ve berber dükkânları gaayet müzeyyendir. Her cuma nice bin âdemler Hazreti Ebâ Eyyubu ziyâret için gelip çarşı ve pazar âdem deryâsı olur. Erbübı safâ kaymakcı dükkânlarının şahnişlnlerine oturub bal ile kaymak yiyib safâ ederler.

SÜTLÜCE

50 kadar dükkânı vardır.

KİREMİTCİLER (HALICIOĞLU)

İskele başında 200 kadar dükkânı var ise de ekseri meyhâne ve bozahânedir, 200 kadar kiremidhânesi vardır. Halkı rum ve ermeni ve yahudilerdir; gemiler burada kışlar, gemicilerse meyhâne erbâbıdır.

HASKÖY

Dükkânı 600 ü geçer, 100 meyhânesi vardır.

KASIMPAŞA

Çarşıları Cuma Pazarı, Kasımpaşa Çarşısı, Piyâlepaşa Pazarı, Terziler Pazarı, Kulaksız Pazarı, Debbağlar Pazarı, İskele Pazarı.

Kasımpaşa Çarşısı 360 dükkândır. Bedesteni yokdur velâkin bu çarşıda cümle zikıymet eşyâ mevcuddur. Ezcümle debbağlar esnafı gümrah tâifedir, 300 kadar büyük kârhâneleri vardır ki her birinde yirmişer otuzar zeberdest pehlivanlar işler; kırmızı köselesi ve tutkalı meşhurdur, bu tâifeye bir kanlı veyâ hırsız sığınsa cümlesi baş kaldırıp o mücrimi hâkime vermezler, ama o mücrim de ölünceyedek bunların i-

çinden halâs olamaz, sanatı öğrenir ve harâmilikden vaz geçer. Çarşı içinden dere akar, etrâfı başdan başa dükkânlardır, dere üstünde üç aded birer gözlü kâgir köprüleri vardır.

GALATA

Galata Kalesinin deryâ cihetleri çarşı pazar yerleridir. Galata çarşıları cümle 3080 dükkândır, sekiz çarşısı, yağ kapanı, attarları vardır. Oniki kubbeli, kurşun örtülü Fâtih Sultan Mehmed Bedesteni vardır. Dükkân sâhibleri ekseriyetle rum ve frenkdir. Lebi deryâda, Ortahisarda 200 aded kat kat harâbathâneler, meygedeler vardır ki her birinde beşer altışar yüz fâsik iyşü işret idüb hânende ve sâzendegâh ile bir hay huy iderler ki dillerle târifi mümkin değildir. Âdem canı, ruh gıdâsı, kuş sütü hep Galatada bulunur.

TOPHÂNE VE FINDIKLI

800 dükkân vardır, bedesteni yokdur, fakat zikıymet her eşyâ mevcuddur, zîrâ bender şehirdir; ulu ağaçlar gölgesinde binâ olunmuş pazarcı dükkânları meşhurdur, çarşısının kebabı, levendler için darı bozası, sünger gibi göz göz pişmiş somunu meşhurdur.

BEŞİKTAŞ

70 kadar dükkânı var, şehrine göre dükkân ve çeşmeleri azdır.

ORTAKÖY

200 kadar dükkânı vardır ki çoğu meyhânedir.

KURUÇEŞME

200 dükkânı vardır.

ARNAVUDKÖYÜ

Daracık küçük bir çarşısı vardır.

RUMELİHİSARI

200 dükkânı vardır, müslüman yeri olduğundan meyhâne ve bozahâne yokdur.

İSTİNYE

20 aded dükkânı vardır.

YENİKÖY

200 kadar dükkânları vardır, ama bu dükkânların yüz kadarı lebi deryâda peksimedci kârhâneleridir, zîrâ Karadenize giden gemilerin kaptanları peksimedi Galatadan ve bu Yeniköyden alırlar. Bâdesi de harâbâtîler arasında meşhurdur.

TARABİYE, BÜYÜKDERE ve SARIYER

(Dükkân ve çarşı kaydedilmemişdir).

BEYKOZ

Çarşı ve pazarı ulu ağaçlarla müzeyyendir.

İNCİRLİ (İNCİR KÖYÜ)

Çarşı ve pazarı yokdur.

ÇUBUKLU ve KANLICA

(Dükkân ve çarşı kaydedilmemişdir).

ANADOLUHİSARI

20 aded dükkânları vardır.

KANDİLLİ

(Dükkân ve çarşı kaydedilmemişdir).

ÇENGELKÖYÜ

Bir çarşısı vardır.

KUZGUNCUK

(Dükkân ve çarşı kaydedilmemişdir).

ÜSKÜDAR

2060 dükkândır, bedesteni yokdur, cümle zikıymet eşyâ bulunur. Tertib üzere bir esnafa mahsus çarşısı yokdur, cümle esnafa âid dükkânlar karışıkdır, debbâğhânesi bile iki yerdedir, ama Sipâhi Paşa ayrı çarşıdır ve iki tarafı kapuludur.

İstanbul çarşıları için yazılmış manzum eserler, destanlar da vardır (B.: Çarşı Destanı); bu arada son yeniçerîlerden kalender meşreb bir halk şâiri Çardak Kolluğu Çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağa da Kasımpaşa çarşısını bir manzûme ile tasvir etmişdir, ki o manzûmeyi de örnek olarak aynen alıyoruz:

Çarşı ortasından akar deresi
Ehâlisi giyer Cezâyir fesi

Cümlesi bıçkındır baldırı çıplak
Sînesinde tiri müjgân yâresi

İki sıra dükkânlarda oturmuş
Dilberânı süzer çeşmi nerkisi

Ebrûler üstüne dökmüş kâkülü
Ol şûhin var elbet bir menteresi

Alipaşa Narhı üzre muhabbet
Bugün peşin dirler yarın veresi

Her biri zeberdest misâli ejder
Kalyoncu fetânın ciğer pâresi

Pırpırı civelek güzeller kânı
Bilmedin mi canım bura neresi

Kasımpaşa hâki efendim bura
Sokmazlar çarşıya öyle herkesi

Gülle topuk ile nümâyiş gerek
Çakırpençesinde hem gaddâresi

Kaş gözünden gayrı saçından gayrı
Olmamak gerekdir yüzde kaaresi

Kâlâyi muhabbet hüsün satılır
Müşterinin nakdi candır pâresi

Bize de Çardakdan temâşâ kalmış
Üçbeş kolaç deniz iken âresi

Onsekizinci asrın ilk yarısında İngiliz elçisinin zevcesi olarak İstanbula gelmiş Ladi Mari Mantagu meşhur şark mektublarından birinde: «İstanbul çarşılarının temizliğine son derecede dikkat ediliyor» diyor; bu satırları ile ünlü kadın muharririn Büyük Kapalı Çarşı ile Mısır Çarşısını kasd ettiği bellidir.

Fakat İstanbulda kadim bir anane idi, bütün çarşı boylarında esnaf, her sabah dükkânının önünü temizlemekle mükellef idi, dolayısı ile de İstanbul çarşıları her sabah temizlenirdi. Belli yerlerde toplanan çöpleri, muzahrafât ve pisliği de emrindeki çöpçülere, İstanbulun temizlik amele-

başısı yerinde olan «Tâhir Sübaşı» yahud «Çöplük Sübaşısı» denilen bir âmir kaldırtırdı; bu teşkilât da şehir Sübaşısının emrinde idi (Evliya Çelebi).

Aşağıdaki satırları «Nigârı nâzenîn ile attar civan» isimli bir meddah hikâyesinden alıyoruz:

«Nigârı nâzenîn Filyokuşlu Kumru Hanım.. Hanım Mısır Çarşısında attar civana abayı yakmış.. Oğlan meşhur Kuleli Dükkânda.. Ustasının kınalı kuzusu on dört on beş yaşında.. nâmı şerîfi Karanfil Mustafadır. Ergiri hâkimden kopmuş kul cinsi.. dellâl eline değse ucuz behâ 1000 altın eder.. haberler Çöpçatan Ayyar Hamzada: Seherî dükkâna geldikde paçaları sıvayup şöyle bir karar, nâzik yalın ayaklarla kaldırım yıkar, gamzei fettânı ile ışmarı çakar...».

Kahramanları Uzunçarşılı doğrama bir lâz civanı ile bu oğlanı gözüne kestirmiş. Hamamcı Benli Behice isminde kart bir âşifte olan diğer bir aşk hikâyesinde, bu dilber çırağın da her sabah dükkân önü yıkadığından bahsedilmektedir:

«... ceylân misâlidir ol dilberi dilbaz, adımına ne saysam az; bir alım, bir çalım, bir edâ, bir naz, aman hanımım git gör ki gümüş topuk yalın ayaklar ile şap şap sokak yıkar şevlevend şehbaz, ama efendim lâzın palazıdır ve doğramacı civanın bıckın haylazıdır...».

Yine bir yaşlı hanımın dildârı bir Terlikci Mustafa da aynı dekor içinde tasvir edilmişdir:

«... Cennet filizi Mustafa, terlikci civanıdır ki hüsni musaffâ, anı gören gözlere ne safâ; ama yaz, ama kış, seherî teşrif ile dükkânı küşad eyledikde ol servi hirâman, ol sâhi hûban, aman efendim aman evvel hizmeti bu idi ki dükkâna çıkub çaksırın çıkarub ak tumanın paçaların sıgayup yalın ayağında şimşir nâlinler ile kaldırım yıkayup hem dahi akran ve emsâli tâzelerle el şakala ve türlü aşk bazlık idüb Hanım dahi mûtadı üzre mürûr ile Cennet filizini göz mîzânına aldıkda oğlan dahi: Aman Hanım pek bakma, dikip sattığım terlik, dâvete işmar cakma, üçyüz altın ergenlik!.. der idi..».

Bu üç misal her sabah İstanbulun çarşılarının ve çarşı boyu sokaklarının çıraklar tarafından yıkandığına kuvvetli delillerdir.

ÇARŞIAĞASI SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Boğaziçinde Ortaköyün sokaklarından (Pafta 20/178); Muvakkit Sokağı ile Ortaköy Deresi - Ortaköy Deresi Sokağı arasında uzanır; dere boyu tarafı başından gelindiğine göre sol kolda Katmer Sokağı, Tayyareci Fevzi Sokağı ve Bestekâr Ziya Sokağı ile kavuşakları vardır. Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Ocak 1964).

ÇARŞI DESTANI — Eski İstanbulun günlük hayatı üzerinde, hurda teferruat ile bilgi veren en kıymetli kaynaklar meddah hikâyeleri ile halk şâirlerinin çeşidli konular üzerine yazdığı destanlardır (B.: Destan).

Segâhî isimli bir halk şâirinin ne zaman yazıldığını kesin olarak tesbit edemediğimiz 36 kıt'alık bir çarşı destanı vardır; «İstanbul Çarşısı Kalpakcılarbaşı Destanı» adını taşıyan bu destan, serlevhası da dâhil olmak üzere santim eb'adında âdi bir kâğıd üzerine her sırasında 4 kıt'a bulunmak üzere 9 sıra tertibi ile bir litografya (Taş baskısı) matbaasında basılmışdır. İfâdesi aksak, imlâsı ise bir kaç yerde mâna çıkarılamayacak kadar bozukdur. Matbaa adı ve baskı tarihi yokdur; biz bu destanın 1826 dan, yani yeniçeriliğin kaldırılmasından çok sonra yazılıp basıldığını tahmin ediyoruz Birinci kıt'asından şâir Segâhînin bir taşralı olduğu anlaşılıyor; bu halk şâirinin hayatı hakkında da bilgi edinemedik; destanın tam metni şudur:

İSTANBUL ÇARŞISI KALPAKCILARBAŞI DESTANI

1

Şehri İstanbulu ittim ziyâret
Bağçekapusuna vardım ibtidâ
Çarşıları gezme bendeki âdet
Bir sefil hâl ile doğruldum yola

2

Sakaçeşmesinden çıkdım yukarı
Seyreyledi mande ulu hanları
Gördüm poliçeci sarraf tüccarı
Yollarda yüklerden geçilmez asla

3

Mağazalar satar billûrî fincan
Tâ yokuş başına..... Mercan
Sana biraz harclık vereyim harcan
Nafile boş yere beyhude bakma

4

Dolaşarak geçdim Mahmudpaşadan
Gözüme ilişdi mahbûbi yâran
Telci tenekeci çarhî bezirgân
Fener kandil satar bazısı boya

5

Şu Mahmudpaşanın Acıçeşmesi
Aceb şu dilberin nedir küsmesi
Selâmı sabahı bizden kesmesi
Umarım rakibin sözüne uyma

6

Gezmek isterim gönlüm beri civârı
Gördüm seyreyledim tarakcıları
Kâğatcılar komşu karşu karşuya
Yârence muhabbet iderler dâimâ

7

Seyrederek geldim ilerûye
Göz ittim karşudan hem içerûye
Şaşırdım bakayım aceb nereye
Her yeri donanmış ziyneti zîbâ

8

Miskci dükkânında yakarlar buhur
Kürkcüler saraya muteber meşhur
Çuhacılar cemii gaayetden meşhur
Bunlara haylice ister sermaye

9

Acıçeşmesinin mahallebisi
Dâimâ gelür yerler kibarların hepsi
Gün begün sarf olur beş on tepsisi
Satar hummas şerbeti hem limonata

10

Kuyumcular içi dürlü sokaklar
Yahudi hakkâkleri taşları çarklar
Ayrı bir sokakda yaldız varaklar
Bu ilme meyleden menendi kimyâ

11

Çuhacı Hanı da sizlere mâlûm
İçinde bulunan ustalar âlim
Varakcı Hanı da fikri hayâlim
Alım satımları kosolid lira

12

Mülki İstanbulun Bedestanını
Ne istersen mevcud seyret cemisini
Âlemin şu şübhesiz burda emini
Şu cihanın malı hıfzolur bunda

13

Sandal Bedestanın yokdur ayarı
Dengini bulamam gezsem diyârı
Bekcilerin asla yokdur uyarı
Cemisi de dikkat ederler dâimâ

14

Dellalları gezer elleri işde
Mezad artma meram üç ile beşde
Kimi dar geçinir kimi genişde
Kaderim bu şur ger virmeli Hakka

15

Çarşı şenliği görünce yayıl
Kavaflar içine oldum pek mayil
Alım satım olur dürlü envâil
Bizden biz bir kuru seyr olur sehrâ

16

Birazcık devam eyledim beri
Gördüm dükkânlarda yahudileri
Şırlağan yağını yemezden beri
.... menendi yosma

17

Yağlıkcılarda çok mûteber dükkân
Çokların şekli benzer hâcegân
İşte ande gördüm cüz'ice (?) erkân
Ahzu itaları pul .... hem dahi sırma

18

Yorgancılara dek vardık gezerek
İki yanlı dükkânları süzerek
Âlem kendi mallarını dizerek
Müşteriye buyurun deyu çağrışına

19

Gördüm şu çarşuda türlü yerler var
Kimisi fukarâ kimisi de kibar
Kiminde vardır elinde şikâr
Âlemin kısmetin halk ider mevlâ

20

Fesciler sokağının pek dardır eni
Eski boyarlar olur yepyeni
Hazırcılar görse çağırır seni
Ne alsan dikkatli bakmadan alma

21

Duâ Meydanıdır çarşu ortası
Sırmakeşler satar malların hası
Kazazlar boyadır kazan karası
Bâzı dükkânlarda malifatura

22

Sarıkcılar dükkânın erken açarlar
Koltukcular gözün açıp kaçarlar
Bitpazarın kehle pire uçarlar
Dikkat et sirkatden kendini kolla

23

Kalpakcılarbaşı çarşunun hası
Kimine oluyor yürek yarası
Kiminin de alır göynün pası
Meşrebe müdâmet kararın bulsa

24

Geçilmez ki öbür başdan çıkayım
Hayran oldum pek nireye bakayım
Deli gönül koyvirmeyor bakayım
Böyle çile olmasın bir kuluna

25

Geçüb dönenlerin çoğu seyirci
Kimi gemici kimi beygirci
Bâzının sır kalbi çürük (dir içi?)
Susasa bulunmaz cebde beş para

26

Dükkânlarda gör ki neler satarlar
Lisan ile müşteriyi tutarlar
Helâl haram türlü yalan katarlar
Cihan bir geçinme sebebi anca

27

Yürüdüm çarşıdan bir az ileri
Kaşını (fesini?) eydirmiş dilberin biri
Dedim kıyma bana gözümün nûri
Heman mâil oldum tâze çağına

28

Arabalar gelür burdan geçerler
Bir dükkândan bir dükkâna geçerler
Görünüp türlü kumaş biçerler
Kaşmir lâhurâki ya (dülbend?) çuha

29

Cüz'ice ırakdan eyledim seyrin
? haylâzın biri sapıtmış fiilin
Dostunu avlayub virmede terkin
Hicab ider .... oldu mu acebâ

30

Muhabbet iderek tatlı bakarak
Birbirisinin budun sıkarak
Kimi gencmiş kimisi ufarak
Ne ise matlubu itmede icrâ

31
Hele neticesi çıkdık dışarı
? yapdırmış çarşusun ayrı
Şu binâya aslaa söz olmaz gayrı
Eyvallah yapana özenmiş ammâ

32
Çarşu kapuları birden açılur
Hikmeti Bârîden kısmet saçılur
Sabi sibyanlara libas biçilür
Şu cihan âleme itmede duâ

33
Akşam bekcileri cemî gelirler
Haydi kalkın deyu haber verirler
Birden kapuları hep çevirirler
Barınamaz encam her kim olursa

34
Gece kandilleri yakub dizerler
Heman sabaha dek durmaz gezerler
Bir yerde çıt olsa çabuk sezerler
Bu gayret bâbında hepisi yektâ

35
Bekcileri sordum otuz tânedir
Cemii de şübhesiz sâdıkaanedir
Bekcibaşı zâti akıldânedir
Hak Teâlâ keder vermeye ana

36
Segâhî harama eyleme devam
Heman bir geçinme ola gör izlâm (?)
Kalbine derc eyle durursun encâm
Sana bâki değil bu fânî dünyâ...

Son yeniçerilerden kalender meşreb halk şâiri Çardak Kolluğu Çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağa da (B.: Çardak İskelesi Kolluğu; Hüseyin Ağa, Galatalı) bâzı esnaf civanlarını medheder iken dükkânların bulunduğu çarşılardan da kısaca bahsetmişdir; meselâ «Doğramacı Ali Destanı» adını taşıyan 17 kıt'alık bir destanda, hemen hepsi Karadeniz yalısı hakkından olan doğramacı esnafının toplanmış olduğu Uzun Çarşıdan bahsediyor:

Dükkânlar kurulmuş karşı be karşı
Güzeller pazarı bu Uzun Çarşı
Bir derde devâ toprağı taşı
Ben de seçdim Doğramacı Aliyi

Özenmiş bezenmiş yapmış Yaradan
Bu yıl gelmiş Amasradan Bafradan
Toy civan bî haber akdan karadan
Târif idem Doğramacı Aliyi

ÇARŞI HAMAMI — Halkın bir ücret karşılığı girib yıkandıkları hamamlara verilegelmiş bir isimdir; tek hamam veya çifte hamam olur; tek hamamlar, bir toplum hayatı an'anesi olarak cuma günleri (hafta tâtili pazar oldukdan sonra pazar günleri) bütün gün erkeklere, sâir günler de nöbet ile erkek ve kadınlara açılır; çifte hamamlarda da, tek istisnâsı Hasekideki Bostan Hamamıdır (B.: Bostan Hamamı), erkekler hamamı kadınlar hamamından dâimâ büyük olur.

Çarşı hamamlarının hepsi, bânîleri tarafından kurulmuş vakıflara îrad olarak yapdırılmışlardır; mütevellîler eliyle hamamcılara kiraya verilip işletilmişlerdir.

Son yarım asır içinde bazı köşk ve konak hamamı da çarşı hamamı olarak işletilmeye başlanmışdır (B.: Erenköy Hamamı).

«Bil icâreteyn = Çifte kirâ ile» denilen şer'î hîle usûlü ile satılıp şahıs milki oldukdan sonra çarşı hamamlarından büyük ekseriyeti, sâhiblerinin gelir hırsına kurban olmuş, ya kapatılıp depo ve îmâlâthâne olmuş, yahud tamâmen yıkılarak yerlerine işhanları inşâ edilmişdir (B.: Bil icâreteyn). Bu yoldan İstanbulun büyüklü, küçüklü çarşı hamamları, ve hemen hepsi Türk yapı sanatının şah eserleri yok olmuşlardır; durum: «ferdin cehil ile tahrik edilmiş, hasis para hırsı uğruna bir milletinin yapı sanatı tarihinin tahribi» diye ifâde edilir. Buna îmar adı altında çarşı hamamı istimlâklerini ve yıkmalarını da ilâve eder isek, hiç tereddüd etmiyelim, ecdad yâdigârlarını cehline ve hırsına harcamış ağır suçlu olarak çıkacakdır; hele ferdler, isimleri ile tel'in edilecekler dir (B.: Beşiktaş İskele Hamamı; Fındıklı Hamamı; Yamalı Hamam, Aksaray Hamam, İmar).

İstanbulun bütün çarşı hamamları kendi isimleri ile anılırlar (B.: Hamam); Yalnız Kadıköyünde bir hamam «Osman Ağa Çarşı Hamamı» adını taşır. Bu aksiklopedide bu konuda gereken tafsilâtlı notlar Hamam maddesinde toplanmışdır; ve Hamamlar ayrı ayrı kendi isimleri ile tesbit edilmişlerdir.

ÇARŞIKAPI-NURİOSMANİYE CADDESİ — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Eminönü kazâsının Bayazıd Nâhiyesinin Tayahatun ve Bayazıd mahalleri arasında sınır yoldur; Kılıccılar Sokağı ile Tavukpazarı Sokağı arasında uzanır, Nûrî Osmaniye Camiinin avlu kapusu ile Büyük Kapalı Çarşının kapusu arasından geçer (Pafta 4/11 ve 14). Tavukpazarı Sokağı tarafından gelindiğine göre bir araba geçebilecek genişlikde, paket taşı döşeli, az meyilli bir yoldur. Çuhacılar Sokağı ile Mahfazacılar Sokağına demir kapulu bir geçitle bağlanır. Sağ kolda Nûri Osmaniye Camiinin avlu kapusu başında Üçüncü Sultan Osmanın büyük bir sebili vardır. İstanbulun eski güzel hanlarından Sofcu Hanı ile Yağlı Han bu cadde-sokak üzerinde bulunup son derecede harab haldedirler. Çarşı boyu olup şu dükkânlar

tesbit edilmişdir: 1 kunduracı, 1 keresteci, 1 tekel bâyii, 1 müzik evi, 1 koltukcu sandalyacı, 1 sarac, 2 silâh tâmircisi, 2 tesbihci, 1 kahvehâne, 1 lokanta, 5 mâdenî eşyâ satıcısı, 1 buzdolapcı, 1 somya îmâlâthânesi ve tâmircisi, 1 elektrikci, 1 çeyiz işlemeci, 19 karyolacı. Kapu numaraları 1-63 ve 2-48'dir (ekim 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇARŞIKAPI SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Eminönü Kazâsının Alemdar Nâhiyesinin Molla Aliyülfenârî Mahallesi ile aynı kazanın Bayazıd Nâhiyesinin Bayazıd Mahallesi arasında sınır sokakdır (Pafta 2/13 ve 4/14). Aliyülfenârî Mahallesinde İskender Boğazı Sokağı ve Bayazıd Mahallesinde Makascılar Sokağı ile kavuşakları vardır, Makascılar sokağı tarafı son yıllar içinde istimlâk edilerek meydanımsı bir açıklık olmuş, Çarşıkapı Sokağı tek yanlı kalmışdır. Bir araba geçebilecek genişlikde ve paket taşı döşelidir. Günün her saatinde kalabalık bir çarşı boyudur, Yeniçeriler Caddesi ile Büyük Kapalı Çarşısının bir kapusu arasında uzanır. 1963 ekiminde şu dükkânlar tesbit edildi: 1 sütcü, 1 kırtâsiye, 5 kavaf, 3 hazır ayakkabıcı, 3 lâstik ayakkabıcı, 1 ekmek fırını, 2 bakkal, 1 attar, 1 kasab, 3 terlikci, 1 çivici, 1 manav, 1 kunduracı, 1 deri-köseleci, 1 sucukcu, 1 zücâciye, 2 mezeci, 1 derici, 1 radyo elektrikci. Dükkânlardan maada yolun iki kenarını da zücâciye, tuhafiye, manifatura ve sebze veyva üzerine iş yapan seyyar satıcılar, işportacılar sıralanmışdır.

Hakkı GÖKTÜRK

ÇARŞIKAPUSU VAK'ALARI — Toplum hayatının garâbetlerine örnek, otuz dokuz sene ara ile aynı yerde, aynı binâda, aynı odada, hemen aynı mâhiyetde cereyan eylemiş iki vak'ayi cinâyedir; birincisinin târihi 13 nisan 1909 salı günüdür ki rûmî takvim ile 31 mart ihtilâli vak'ası günüdür; yâni cinayet, İstanbulun kanlı bir ihtilâl ile hercü merc içinde bulunduğu bir günde işlenmişdir. 20-21 yaşlarında bir delikanlı idim, ve İstanbulun namlı bıçkınları arasında Merdivenköylü Tevfik diye anılırdım; varlıklı çiftci baba kesesinden yaşardım; Çarşıkapu Caddesinde Kürkcüler Sokağında han gibi oda oda kiraya verilir 33 numaralı evin bir odasında, on beş yaşında Tıryandafil adında mahbub bir rum çocuğu uşağımla otururdum ki Tiryandafilin ablası Kuledibili yosmalarından Eleni de metresim idi. Oda komşumuz da o civarda kahvecilik yapan Acem Murtazâ adında ellilik bir adamdı; uzun boylu, dev yapılı, kara yağız, kara sakallı ve haylı paralı bir adamdı; Sürpik adında ve henüz on beş on altı yaşında melekler kadar güzel bir ermeni kızını odasına kapatmış, kilid altında tutardı. Murtzânın Takiyyüddin adında yine irânî gaayetle mahcub on dokuz yirmi yaşlarında nevhat bir çırağı vardı; bu oğlana öylesine itimâd ederdi ki, Sürpik Hanıma her gün öğle yemeğini aşcıdan Takiyyüddin alır getirir, güzel kız yemeğini yedikden sonra da tepsiyi alıp çıkar, ve mahbûbenin üstünden kapıyı kilidleyip giderdi. O 31 mart günü (13 nisan) Çarşıkapusunda öğleye kadar, bir takım konuşmalar, patırdılar oldu, silâh sesleri duyduk ama avcu taburlarının isyan ettiği, bir ihtilâl kopduğu anlayamadık. Murtazânın şehbaz çırağı ağasının dilber kapatmasına yemek getirdi; aradan ancak onbeş yirmi dakika geçmişdi ki son derece heyecanlı olarak koşa koşa kahveci Murtazâ geldi: «Asker kıyâm etti, meclisi mebûsânı basdı, mebusları kurşuna diziyor!..» dedikden sonra odasına girmek istedi, kapuyu içerden kilidli bulunca önce gaayet sâfiyâna: «Takiy!..» diye bağırdı, fakat kapu hemen açılmayınca birden şübheye düşdü, o dev gibi vücûdu ile nasıl bir omuz vurdu ise kilidi koparıp attı, ve kapuyu açdı. Tiryandafil ile sofada idik; Takiyyüddini bir donca çıplak Surpik Hanımın koynundan fırlayıp çıkdığını gördük; gözlerimizi kapadık, içimden: «acem şimdi ikisini de kıtır kıtır kesecek!..» dedim; kesmedi ama daha müdhiş bir şey yapdı, oğlanı belinden kavradığı gibi pencereye doğru fırlattı; bir cam şangırdısı ile beraber delikanlı sokağa uçdu, ardından Sürpik Hanımı yakaladı, kırılmış camdan onu da sokağa attı, vahşi bir boğa gibi korkunç bir takım sesler çıkararak sandığından parasını aldı, sakosunu aldı, kendisi de fırladı evden çıkdı ve kurbanlarının üstünden atlayup kaçdı.

Takiyyüddinin yüzü ve vücûdu cam kesikleri ile kan içinde idi, kaldırıma başı üstüne düşmüş ve derhal ölmüşdü. Surpik Hanımın ise bel kemiği kırılmış, yarı ölü halde idi, bir müddet sonra can verdi; iki cesed o ihtilâl gününde saatlerce sokakda kaldı idi. Kahveci Murtazânın da nâmı nişânı kayboldu.

39 sene sonra 11 şubat 1948 de gazetelerde şu vak'ayı okuyunca hayretler içinde kaldım:

«Çarşıkapusunda dün kanlı bir hâdise oldu; Kürkcüler Sokağında 33 numaralı evin üst katında oturan ve Kuruçeşmede kömür depolarında odacılık yapan 50 yaşındaki Ahmed'in 35 yaşındaki eşi İsmet Hanımın saat 9,30 da 10 metre

yükseklikdeki üçüncü kat penceresinden gecelik kıyâfeti ile sokağa düşdüğü görülmüşdür, ve o sırada bir adamın aynı evden hızlı hızlı çıkıp kaçdığı tesbit edilmişdir. Aynı evin başka bir odasında oturan Feridun adında biri bu kaçan şahsın, karşıdaki sokak köşesinde kahvecilik yapan irânî Mehmed Ali olduğunu söylemişdir. Kadının kemikleri kırılmış olup ifâde veremeyecek derecede baygın (koma hâlinde) hastahâneye kaldırılmışdır. İsmet'in iki yaşındaki kızı «Annemi Mehmed Ali sokağa attı öldürdü» demişdir. Yine aynı evde oturan ermeni Aznif Hanım da: «İsmet az evvel benden bir maşa aldı, Mehmed Ali beni son bir defa daha dövsün bakalım dedi» diye anlatmışdır. Bozulmuş yatağın yasdığı altında kahveci Mehmed Ali'nin saati ve çakmağı bulunmuşdur; kahvecinin paltosu da duvarda asılı idi. İsmet Hanımın kocasına ihânet ederek îranlı kahveci ile metres hayatı sürdüğü anlaşılmışdır, fakat cinâyetin sebebi henüz öğrenilememişdir. Zavallı Odacı Ahmed ise: «karımı çok severdim; onbeşbin lira birikmiş param vardı, o da karımda dururdu, meğer bana ihânet ediyormuş.. demişdir».

Bu ikinci vak'anın sonra ne renk aldığını tâkib edemedik.

Tevfik

ÇAŞNİGİR, ÇAŞNİGİRBAŞI — Osmanlı Sarayında pâdişahlara mahsus pişirilen yemeklerin çeşnisine, lezzetine bakan memur, ki vazifesi yalnız tad muâyenesi ile kalmayıp yemeklerin zehirli olup olmadığının da muâyenesini yapmış olurdu.

Çaşnigirlik, kadimdenberi bütün hükümdar saraylarında bulunan bir memurluk idi. Mehmed Zeki Pakalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli büyük eserinde şunları yazıyor: «Bir kısmı pâdişahın şahsına mahsûs pişecek yemeklere, bir kısmı da saray mutfağında pişen bütün yemeklere bakarlardı; âmirlerine de Çaşnigirbaşı denilirdi. Dîvânı Hümâyunun toplantı günlerinde, Çaşnigirbaşı çaşnigirlerin önüne düşüb yemeklerin tevzîine bakardı. Sadrıâzam ile vezirlerin sofrasını çaşnigirler kurardı. Dîvân günleri hizmetinde başlarına mücevveze, ve sırtlarına çatmadan üst elbisesi giyerlerdi; yalnız bayramlarda çatmaları çıkarıp (B.: Çatma) orta kuşakla hizmet ederlerdi; sebebi de bayramlardaki sofra, yemek hizmetlerinden sonra çaşnigirlere birer kaftan giydirilmesinin âdet olması idi.

«Çaşnigirlik hizmetine verilenler, Kiler koğuşu zülüflü ağaları, içoğlanları arasından seçilir, çıkarılırdı. Sayıları her zaman bir olmamışdır. Bir vakit 40 nefer iken 120 nefere kadar çıkmışdır.

«Çaşnigirbaşı, pâdişahın, sadâkatine gaayetle güvendiği bir kimse olurdu; pâdişahın dâimî mâiyet halkındandı, avda, seferde dâima yanında bulunurdu» (M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri).

Emin Cenkmen «Osmanlı Sarayı ve kıyâfetleri» isimli eserinde şunları yazıyor: «Çaşnigirbaşı (günlük kıyâfetinde) başına kırmızı âdî kavuk giyer, üzerine beyaz destar sarardı. İçine mintan, üstüne önü kapalı kaftan giyer, beline kuşak sarar, kaftanın bir ucunu bu kuşağın arasına sokardı. Lâciverd şalvar, sarı mest pabuç giyerdi. Merâsim günlerinde başına yarım endâze boyunda beyaz dülbend sarılı mücevveze, arkasına erkân kürkü giyerdi. Üçüncü Sultan Ahmed zamanında Çaşnigirbaşına Hassa Çaşnigirbaşı denildi; bayram divanlarında başına mücevveze, arakasına üst kaftanı giyerdi; sâir merâsim günlerinde başına mücevveze, içine entâri, beline şal kuşak, kırmızı şalvar, sarı yemeni, arkasına yeşil zemin üstüne siyah, kırmızı, beyaz dört köşeli göğüslük dikilirdi». (Emin Cenkmen).

ÇAŞNİGİR MESCİDİ — (B.: Daye Hâtun Mescidi).

ÇATAL BAYRAK — Yeniçeri Ortalarının (Taburlarının) bayrağının adı; bayrak gönderine geçirildiğine göre, ufkî olarak yarısı sarı ve yarısı kırmızı ve ucu çatal çentilmiş bir bayrak idi.

ÇATALCA — İstanbul Vilâyetinin Belediye hududu dışındaki ilçelerden biri; Trakyadadır, yüz ölçümü 1693 kilometre karedir; biri merkez olmak üzere dört bucakdan mürekkebdir ki, diğer üç nâhiyesi Hadımköy, Karacaköy ve Büyükçekmecedir. İlçenin nüfusu 51523 candır (1960 sayımı).

Çatalca kasabasının gelişmesinde büyük himmeti olan kimse, buraya büyük bir cami yapdırıp su getirten on altıncı asır vezirlerinden Ferhad Paşadır (B.: Çatalca Ferhad Paşa Camii; Çatalca Ferhad Paşa Çemesi; Ferhad Paşa).

On yedinci asır ortasında, kırk sene süren saltanatı boyunca büyük sürgün avlarında dolaşmış Dördüncü Sultan Mehmedin Çatalcaya aşırı rağbeti ve bu kasabaya sık sık uğrayarak uzunca ikaametleri, kasabanın gelişmesinde mühim tesir yapmışdır. İstanbula yakınlığı da büyük şehrin nimetlerinden kolaylıkla faydalanmasını sağlamışdır.

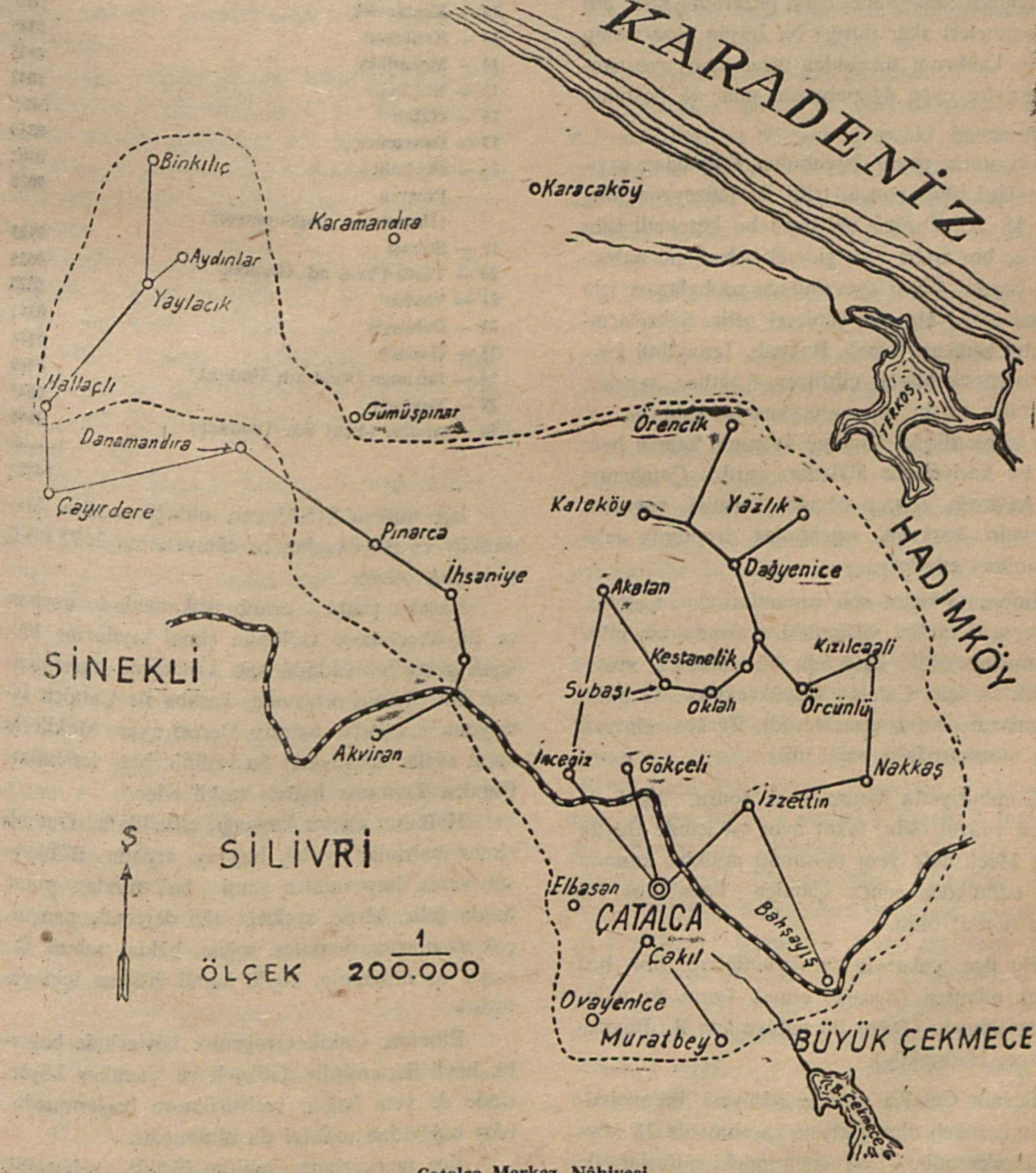
Mülkî idâre bakımından kadimdenberi İstanbula bağlıdır; Onyedinci asır ortasında yaşamış

Evliyâ Çelebi meşhur seyahatnâmesinin üçüncü cildinde şu mâlûmâtı veriyor:

«Bir Çatalca da Yenişehir kurbinde Kesendire nâhiyesinde vardır, onun için buna İstanbul Çatalcası denilir.

«Fâtih Sultan Mehmed İstanbul fethine giderken, ağırlığını Mihaloğlu Ali Bey ile bu kasabaya bırakıp: «Bu şehri Allaha emânet ettim!..» demişdi; işte onun duâsı bereketi ile Çatalca şehri günden güne mâmur ve âbâdan olmaktadır. Şehir bir çatal dağın eteğinde kurulduğu için, Çatalca adını almışdır. Kayalı, dereli; tepeli iki çatal yüksek dağın şark eteğinde kıbleden şimâle uzunlamasına bir kasabadır; 2000 adım uzunluğunda bağlı, bağçeli, âbu hayatlı bir beldedir. Eyyubsultan Kadılığı nâhiyelerinden 150 akçe pâyeli mükellef kazâdır (Eyyub Kadılığına bağlıdır). Hâkimi örfü (zâbıta âmiri) Çatalca Bağçesinin (Çatalcadaki hünkâr bağçesinin) ustasıdır (bu bağçedeki bostancı ocağının usta ünvanını taşıyan zâbitidir); üçyüz nefer bostancılarla zabteder. Ayrıca subaşısı, muhtesibi, ayak nâibi vardır.

«Bu zîbâ şehir cümle kırk yedi mihrab olup (cümle 47 mescid ve camii vardır?) beşinde Cu-

Çatalca Merkez Nâhiyesi
(Harita : General H. R. Ayyıldız)

ma namazı kılınır; camilerinden cümlesinin mükellef ve müzeyyeni Ferhad Paşa Camiidir.

«Şehrin kıble tarafı Koruk Dere denilen yere kadar mâmurdur; fakat her evde bağ ve bağçe olduğundan evleri seyrekdir.

«Çatalcada Hünkâr Sarayı ve Bağçesinden başka Veli Usta sarayı, Çataloğlu Sarayı, Kadri Ağa Sarayı, Hasan Paşa zâde Sarayı, Kızlarağası Sarayı ve daha nice saraylar vardır; yedi aded tekkesi, muazzam ve kurşun örtülü han, bir hamam ve 270 kadar dükkân vardır; ama bedesteni yokdur, mektebi sibyanı çokdur. Yetmiş yerden âbı hayatları akar; sâde, çarşı pazarında kırk, elli aded çeşmeleri akar durur; bir hüsün pazarı olan çarşının kaldırımı üzerinden sular akar; çarşısındaki esnafın çoğu da pabuccu, pilâr ve postalcıdır.

««Çatalca çayırı İstanbulun Kâğıthâne çayırından lâtif olup yonca, trifil ile müzeyyen lâlezardır ki, Âli Osman anbarına bu bereketli sahrâdan üç bin araba yem giderek Ahırkapu anbarlarına basılır. Çayır mevsiminde muhafazası için çorbacıları ile bir oda yeniçeri gelir. Sahralarında Baba Nakkaş, Kineli, Bakbalı, İzzeddinli köylerine varınca büyük çiftlikler, ağıllar, sayalar, mandıralar vardır; koyunlu, kuzulu, sığır ve camuslu vâdilerdir ki, İstanbul âyânının hemen hepsinin bu kariyelerde alâkaları vardır. Çatalcanın sütü, kaymağı, teleme peyniri, kesmiki, yoğurdu, dil peyniri, kaşkavalı meşhurdur, İstanbula gelerek ganîmet ederler».

İmparatorluğun son zamanlarında Çatalca, Edirne ve İstanbul vilâyetleri arasında bir müstakil mutasarrıflık, kazâ idi; bu müstakil mutasarrıflık da nefsi Çatalca, Büyükçekmece ve Silivri kazalarını ihtivâ etmekte idi. Terkos nâhiyesi de bu mutasarrıflığa bağlı idi.

Cumhuriyetin ilânından az sonra, 1926 da Çatalca vilâyet oldu, fakat aynı yıl içinde Büyük Millet Meclisinde yeni taksimâtı mülkiye kanunu kabul edildikden sonra, Çatalca İstanbulun bir kazâsı (ilçesi) oldu.

Bu ilçe, yukarıda da söylediğimiz gibi, biri merkez nâhiyesi (bucağı) olmak üzere üç nâhiyeye ayrılmışdır (Diğer iki nâhiye için B.: Büyükçekmece; Hadımköy).

İlçenin Çatalca merkez nâhiyesi, iki mahalleden mürekkeb olan Çatalca kasabası ile 26 köyden mürekkebdir; 1960 sayımındaki nüfusları ile birlikde isimleri şunlardır:

KASABA	
Ferhadpaşa Mahallesi	2333
Kaleiçi Mahallesi	3250
KÖYLER	
1 — Akalan	0716
2 — Çakıl	1290
3 — Çanakca	1152
4 — Dağyenice	0554
5 — Elbasan	0747
6 — Gökçeli	0443
7 — İhsâniye	1062
8 — İnceğiz	0518
9 — İzzeddin	0745
10 — Kalfa	0363
11 — Kabakca	0892
12 — Kestanelik	1108
13 — Kızılcaali	0345
14 — Muradbey	0935
15 — Nakkaş	1042
16 — Oklalı	0414
17 — Ovayenice	0846
18 — Örcünlü	0402
— Pınarca (İhsaniyeye bağlanmışdır)	0026
19 — Subaşı	0523
20 — Tarfa (Yeni adı Örencik)	0623
21 — Yazlık	0228
22 — Bahşayiş	0342
23 — Hallaçlı	0488
24 — Istranca (Yeni adı Binkılıc)	2449
25 — Yaylacık	0049
26 — Alaton (Yeni adı Aydınlar)	0890
	24772

İlçe nüfusu 51523 can olduğuna göre, Hadımköy ve Büyükçekmece nâhiyelerine 26751 kişi kalmış oluyor.

Kasaba şimal - cenub istikametinde uzanan ve Büyükçekmece Gölünün şimal kıyılarına birleşen geniş bir vâdinin batı kenarında kurulmuşdur. Bu vâdinin ortasında, kasaba ile Çatalca İstasyonu arasından Karasu Deresi akar. Makilerle kaplı sırtlar arasındaki bu vâdînin batı versanları Çatalca Savunma hattını teşkil eder.

Halkının geçim kaynağı, çiftçilikdir. Önemli ziraat mahsulleri yulaf, buğday, arpadır. Bilhassa süt veren hayvanların yemi bakımından yulaf başda gelir. Mısır, ayçiçeği, tâlî derecede pançar, çok az bostan, domates, soğan, bakla, nohud, fasulya, az mikdarda, köylü kendi ihtiyacı için yetişdirir.

Elbesan, Çakıl, Ovayenice köylerinde bağcılık hayli ilerlemişdir. Gökçeli ve Çanakca köylerinde de yeni bağlar yetiştirilmeye başlanmışdır, bâzı bağlardan mahsul da alınmışdır.

İlçe merkezinde mühim ölçüde sebzecilik yapılır. İlçenin merkez bucağında en mühimmi

İzzeddin ve Nakkaş köyleri başda olmak üzere, senede 5 milyon kilo raddesinde ot itihsal edilir; otculuk çok ileridedir. Enginar ve yonca da yetiştirilir. Meyvacılık yeni yeni gelişmektedir; meyva ağaçları arasında kayısı, armud, dut, incir, fındık, ceviz, vişne, kiraz yetiştirilir.

Hayvanlıcılık; bilhassa merkez bucağında, son birkaç yıl içinde çok inkişaf etmişdir; meselâ bir «Süt Müstahsilleri Kooperatifi» teşkil edilmişdir, ve günde 5 ton süt, Beşiktaş Pastörize Süt Fabrikasına sevk edilmektedir. Ömür ve Haznedar çiftliği gibi müesseseler süt ihtiyaçlarının mühim kısmını, Çatalcanın merkez bucağı ve köylerinden temin etmektedir. Hayvan cinsleri de ıslah edilmiş durumdadır.

Çatalca kasabasında her hafta perşenbe günleri, Binkılıç köyünde de (eski adı Istranca) cumartesi günleri pazar kurulur; yine bucak merkezi Çatalca kasabasında 5 ekimden 10 ekime kadar devam etmek üzere hayvan ve eşyâ panayırı kurulur.

Kasabanın üçü ibâdete açık (Ferhad Paşa, Cemaati İslâmiye, Kaleiçi), biri de harâbe hâlinde (Ali Paşa) dört camii vardır.

Merkez Çatalca kasabasında 1 orta okul, ve 2 ilkokul vardır. Merkeze bağlı köylerde, Yaylâcık köyü hâriç, bütün köylerde beşer sınıflı ilkokul vardır.

Çatalca kasabası, Sirkeci - Edirne demiryolu üzerinde «Çatalca» adı ile bir istasyona sâhibdir, İstanbuldan 71 inci kilometrededir ve kasabaya 2 kilometre mesâfededir; tiren istasyonu ile kasaba arasında bakımlı, güzel bir şose vardır.

Çatalca kasabası İstanbul - Edirne asfaltına da 17 kilometrelik bir şose ile bağlıdır; bu şosenin ana kara yolu ile kavuşak noktası, İstanbul tarafından gelindiğine göre, Büyükçekmeceyi geçdikden az sonra 56 ıncı kilometrede, «Dört yol ağzı» denilen yerdedir; bu kavuşak noktasında, yâni Dörtyol ağzında, ana asfalt Büyükçekmeceden gelir, Silivriye doğru gider; bir şose, yukarda zikıettik, Çatalcaya gider, diğer çok kısa bir şose de az ilerde görülen Mimar Sinan (Kalikratya) köyüne varır.

Çatalcadan sabahları yarım saatde bir, öğleden sonra saatde bir, perşenbe ve pazar günleri her 45 dakikada İstanbula bir yolcu otobüsü hareket eder.

Kasabanın, nâhiyenin bütün köyleri de stabilize yol ile bağlantısı vardır.

Bu ansiklopedinin sâhibi, müellifi ve müdevvini R. E. Koçu kardeşimiz 1935 de askerliğini Çatalca kasabasında yapmış idi. «O zamanlar Çatalcadan İstanbula sabahları iki, öğleden sonra da bir, tümü üç otobüs arabası kalkar idi» diyor, ve askerlik hâtıraları arasında şu satırları yazıyor:

«— Haydi İstanbul!.. İstanbul!..

«Kahveci Mehmed dükkânının önündeki kaldırımları sulamış mıdır? Sakızlı ve takunyalı kızlar otobüsün etrâfında dolaşırlar mı? Çingene çocuğu boyacı Hüseyin, gözlerini tıpkı kunduralar gibi cilâlamış, parlatmış mıdır? Nasliçli Fatmanın grep oyası, kirpikleri mâvi gözlerinin etrâfında kıvrım kıvrım mıdır? Şoför muavini Sariko çıngıraklı sesi ile bağırır mı:

— Haydi İstanbul!.. İstanbul!..

Çatalcanın göbeği bir dörtyol ağzıdır. İstanbul otobüsleri bu dörtyol ağzındaki, havuz başından kalkar. Trakya kasabalarını İstanbula bağlayan otobüslerdir. Trakyada dolaşmıyanlar otobüsü anlıyamazlar, sevmezler...» (R. E. Koçu, Çocuklar, 1938).

Çatalca kasabasında Ferhad Paşa Suyu civarın en güzel suyudur, mikyası mâ 3 dür. Sertlik derecesi biri 21, diğer ikisi 16 ve 18 olan sular birleştirilerek kullanma ve içme suyu olarak terkos tesisâtına ilâve edilmişdir.

Çatalca kacabası elektrik ışığına 1947-1948 arasında kavuşmuşdur.

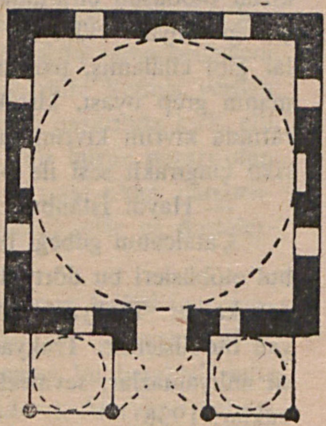
Kasabadakit sağlık merkezinden başka, Çakıl, Kabakça ve Kestânelik köylerinde birer dispanser (ebe ve sağlık memuru) vardır.

Çatalca kasabasında 1 su değirmeni (6 tane de köylerde), 2 un fabrikası (Biri istasyonda, bunlar aynı zamanda ay çiçeği yağı da çıkarırlar), Ziraat Bankası, 1 eczâhâne, 1 Atatürk büstünü hâvi park, 1 Belediye sineması ve Gazinosu, 1 Belediye Hamamı (B.: Çatalca Hamamı), 2 otel (Ferah Oteli, Park Oteli), 2 lokanta, 3 ekmek fırını, 1 tepsi fırını, 1 saatçi, 6 kasab, 2 fotoğrafcı, 7 kunduracı, 5 berber, 6 manifaturacı, 1 kömürcü, 16 terzi, 12 kahvehâne, 18 bakkal, 2 sarac, 1 nalband, 4 keresteci ve inşaat malzemecisi, 1 tatlıcı, 1 bonmarşe, 1 oto tâmircisi, 1 kalaycı, 1 hazır elbiseci, lâstikci, 2 kebabcı, 2 araba imâlâthânesi, 2 elektrik kaynakcısı, 1 yorgancı, 2 benzin istasyonu, 2 zahireci, 1 tornacı, tesviyeci, 2 tenekeci, 1 radyo tâmircisi, 1 doğramacı, 3 tuhafiyeci, kırtasiyeci, 1 Şeker Bank, 1 sigortacı, 1 avukat yazıhânesi, 1 derici, 2 kaşar peyniri imâlâthânesi, 2 beyaz peynir imâlâthânesi (Kestanelik, Dağyenice, İhsaniye ve Aydınlar köy-

lerinde de peynirhâneler vardır), 2 yoğurthâne (Nakkaş ve Kızılcaali köylerinde de birer yoğurthâne vardır), 1 mukavva fabrikası (İstasnyonda).

Elbesan ve İnceğiz köyleri civarında Manganez mâdeni işletmek imtiyâzı verilmişdir. İkisi Kabakcada, biri İhsâniyede, diğer ikisi de Binkılıç köyünde 5 silis kumu ocağı vardır (Porselen imâlinde kullanılır).

İnceğizde bir taş ocağı vardır, Çatalca hükûmet konağı bu ocakdan alınan taşla yapılmışdır. Çatalca kasabasında 2 tane de tuğla harmanı bulunmaktadır.

İnceğizde târihden önceki devre âid çok büyük bir mağara vardır; bilhassa ziyâret etmeğe değer eserdir. Subaşı köyünde de görülmeğe değer bir mağara bulunmaktadır.

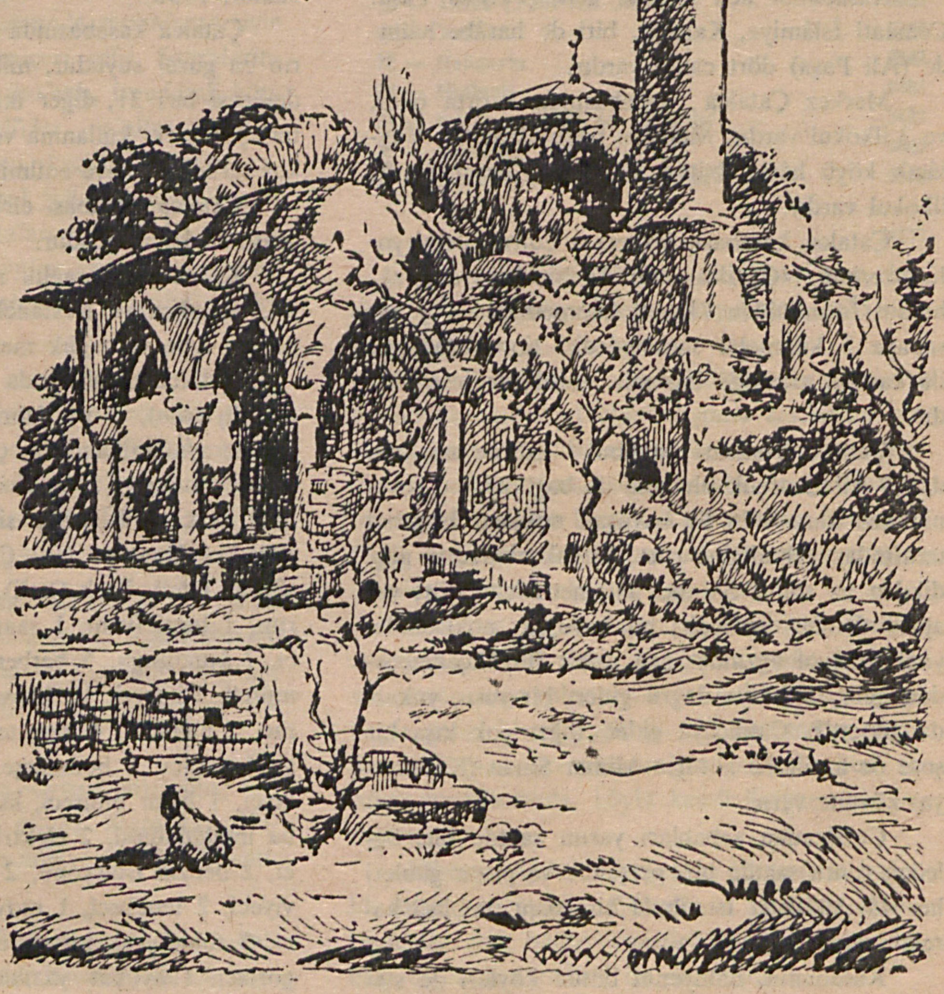
İhsaniye köyü ile Aydınlar köyü arasında Bizanslılardan kalma Anastasya kalesi harâbesi vardır.

E. General Hakkı Râif AYYILDIZ

ÇATALCA CEZA EVİ — Hükûmet Konağı binâsının bodrum katının bir kısmını işgal eder. (B.: Ceza Evleri).

ÇATALCADA ALİ PAŞA CAMİİ — Bânisinin kim olduğu tesbit edilemedi; kesme taşdan dört duvar ve 8 pencereli bir kasnak üzerine oturtulmuş bir büyük kubbeden ibârettir. Son cemaat yeri dört mermer sütun üstüne atılmış kemerler üzerinde iki yandakiler yarım küre, ortadaki beşik şeklinde üç küçük kubbe ile örtülmüş, bir ruvak altıdır; bu kubbeciklerin ikisi delik deşik olmuş, sağdaki ise tamâmen çökmüş bulunuyordu.

Ali Paşa Camii Balkan Harbinde ağır hasara uğramış, o tarihden bu yana da evkafca kadro dışı edilmişdir. 1934-1935 arasında bu harabe mâbed, askerî hurda anbarı olarak kullanılmak-

Çatalca Ali Paşa Camii
(Resim : S. Bozcalı; Plân : B. Cantok)

da idi, ki, 1935 yazında askerlik görevini levâzım yedek subayı olarak Çatalcada îfâ eden Reşad Ekrem Koçunun bir çok günleri bu hurda anbarı camii açıp kapamakla geçmişdir. Yazar, Çatalca hâtıraları arasında Ali Paşa Camiini şu satırlar ile anıyor:

«1935 yazını askerlikle Çatalcada geçirdim, ve bir çok günlerim enkaz anbarı olan Ali Paşa Camiinde geçdi.

«Ali Paşa Camii kasabanın İstanbul tarafındaki kenarına düşer; kubbesi çatlak, bağçesinin duvarı yıkık, çeşmesinin suyu tükenmiş, mezarlığını adam boyu baldıranlar, yılan yasdıkları kaplamışdı. Camilerin etrafında güvercin görmeye alışmışızdır. Ali Paşa Camiinin yuva olabilecek boşluklarına çaylâklarla kargalar yerleşmişlerdi. Binanın içi dışından harabdı. Bütün yazı ve nakışları dökülmüş, onların yerine kubbenin üstündeki bir aylandos ağacının, kubbenin çatlakların dan içeriye giren kökleri, garib vahşî nakışlar, esrârengiz sihir, büyü yazısı hâlinde yazılmışlardı. Döşemeler sökülmüş, neferler her gün yerde, duvarların üstünden akreb toplarlardı...» (R. E. Koçu, Çocuklar, 1938).

Klasik Türk yapı sanatının bu güzel eseri, 1962 de ahır olarak kullanılmakda idi.

ÇATALCADA ALİ PAŞA ÇEŞMESİ — Ali Paşa Camiinin karşısındadır; 1962 de teknesi ve yalağı tamâmen toprağa gömülmüş, susuz, yok olmağa terkedilmiş bulunuyordu. Çatalcanın îmârı, bu gibi eserlerin tâmir ve ihyâsı ile olur demek lâzımdır.

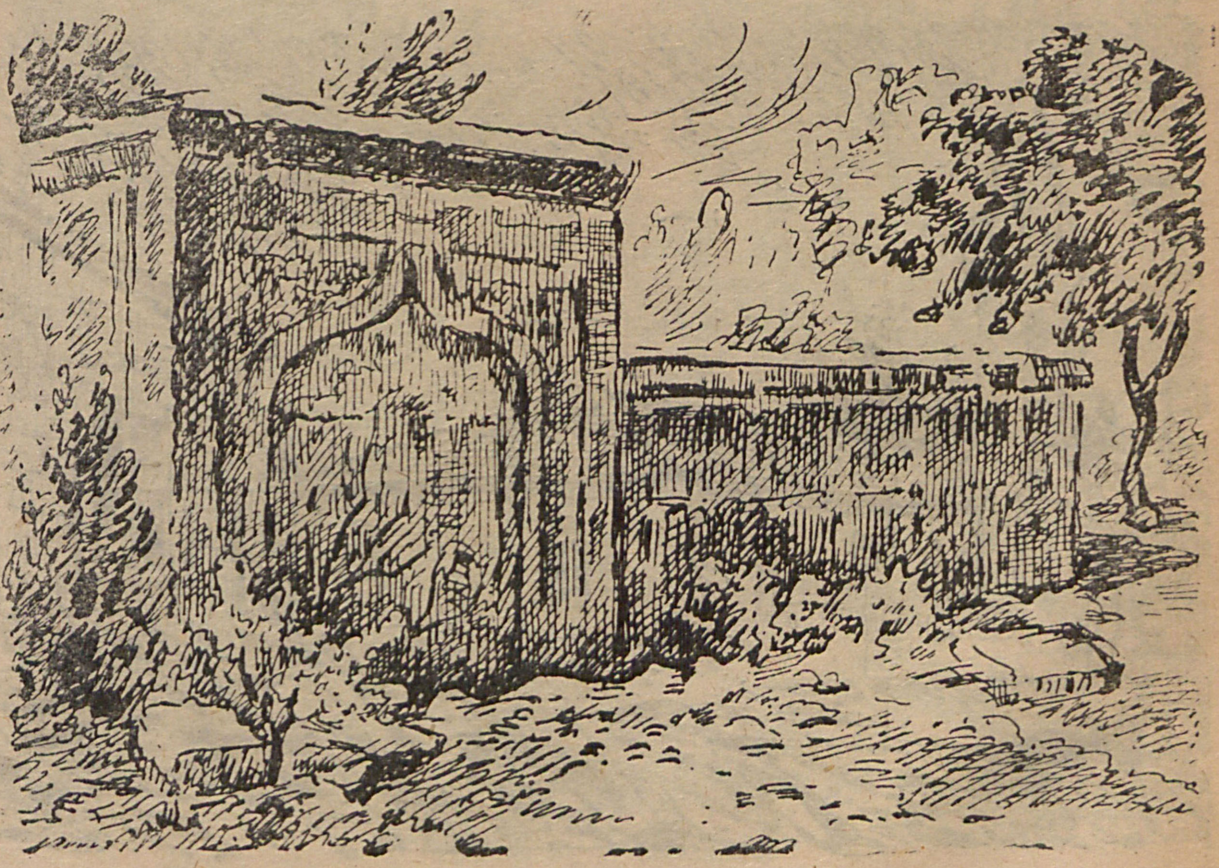
ÇATALCADA FERHAD PAŞA CAMİİ — (B.: Ferhad Paşa Camii).

ÇATALCADA FERHATPAŞA MAHALLESİ MESCİDİ — Müstatil plânlı, dört duvar üzerine kiremitli ahşab bir çatı ile kapanmışdır; bodurca minaresi ile şirin bir mesciddir; bir kitabesi görülemedi ve bânisinin adı tesbit edilemedi.

General H. Râif AYYILDIZ

ÇATALCADA HACI MAHMUT ÇEŞMESİ

Bu kasabanın güzel eserlerinden biridir; 1962 yılında bir akar çeşme olduğu halde gaayetle harab durumda idi, üst kısmı yıkılmış, güzel bir sülüs hat ile kitabesinin baş tarafı da yok olmuşdu; bu kitâbenin bir tâmir kitâbesi olduğunu tahmin ediyoruz:

Çatalca Alipaşa Çeşmesi
(Resim : Sabiha Bozcalı)

.... bu dilcû çeşmeyi
Döndü ayni Kevsere icrâ olundu pek becâ
Kâzım akıtsun söylesün târihini atşâna âb
Âfiyet olsun içüb mâ kana kana kıl düâ

1301

ÇATALCADA HAVUZL UÇEŞME — Kasabanın İstanbul tarafı kenarında, hamam civârındaki meydandadır; Çatalcanın süslerinden biridir, fakat belediye tarafından kaldırılması düşünüldüğü 1962 de esef ile işidilmiş idi; kimin hayır eseri olduğu tesbit edilemedi, lâtin asıllı türk harfleri ile şöyle acâib bir kitâbesi vardır:

Çalış
Eser doğur
5. 10. 1931

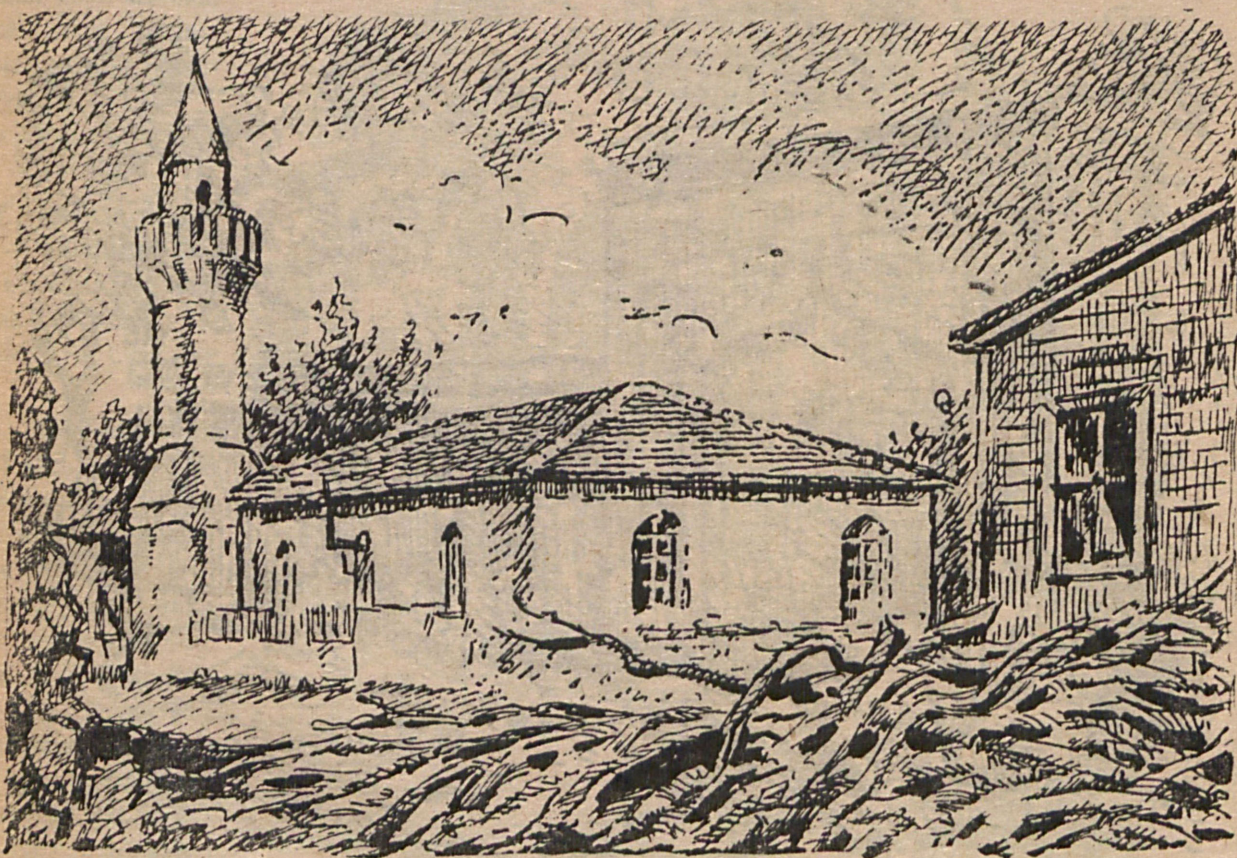
ÇATALCADA ORTA OKUL ÇEŞMESİ — Okulun bağçe duvarının bir köşesinde ve duvarın sokak yüzüne konmuş, cebhesi mermer kaplı bir çeşmedir, 1936 - 1950 arasında yapılmışdır; dikkate değer en önemli hüviyeti mermer kabartma bir plâk taşımasıdır ki o tarihlerde Çatalca Orta Okulunun resim ve iş öğretmeni olan Ahmed Anlı'nın eseridir. Sanatkâr ve inkilâbcı öğretmen bu plâkda tamamen çıplak bir atleti çeşmeden avucu ile su içer vaziyetde göstermişdir. Çeşme Çatalca Halk Partisinin hayır eseri olduğu için bu plâk üzerine partinin remzi olan altı ok konmuşdur.

ÇATALCA HAMAMI — Bir tek hamamdır; on altıncı asır yapısıdır; asırlar boyunca hayli tâdile uğradığı muhakkak olan câmekân kısmı hayli genişdir, ortada fıskıyeli küçük bir havuzu bulunup sağda iki basamak merdivsn ile çıkılır sed üstünde bir peyke ile beş soyunma bölmesi, sol tarafda da kezâ iki basamak merdivenle çıkılır, sed üstü beş soyunma bölmesi vardır.

Soğukluk bir küçük kubbe altında olup asıl hamam da altı küçük kubbe altında altı halvetden mürekkebdir; 1963 de bu altı halvetden ancak üçü kullanılmakda idi, diğer üçü, madhalleri örülmüş, muattal halde idi.

Çatalca Hamamı Balkan Harbinden beri harâbiye terkedilmiş kapalı durur iken, 1940-1941 arasında 64. tümen kumandanı olan General İsmail Hakkı Tekcenin medenî himmeti ile tâmir ve ihyâ edilmiş, açılıp işlemeye başlaması ile de kasabayı ihyâ etmişdir.

General Tekce hamamı belediye tâmir ettirmiş ve tâmirden sonra da hamam belediyece bir

Çatalca'da Ferhadpaşa Mahallesi Mescidi
(Resim : Sabiha Bozcalı)

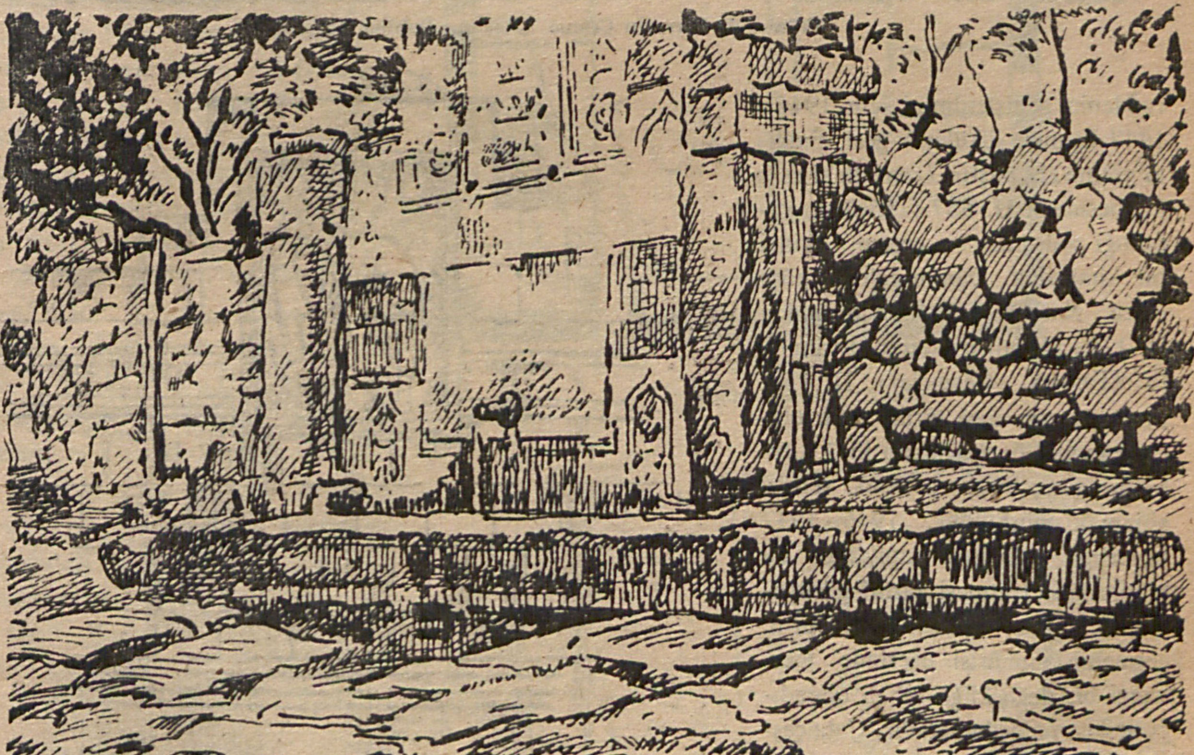
isteklisine işletmek üzere kiralamışdı. Metrûk bina, ihyâ edilip gelir teminine başlayınca, Vakıflar İdaresi sâhib çıkmış, dar kafaların, dar idrâklerin işgüzarlığı bir senin - benim çekişmesi, Çatalca belediyesi ile Vakıflar İdaresi arasında Çatalca Hamamı üzerinde de başlamış idi. 1962 de Çatalcada halk arasında Vakıflar İdaresinin bu hamamı satma yolu ile şahıs mülkiyetine geçireceği yolunda bir rivâyet dolaşmakta idi ki, hamamı satın alacak kimsenin de bir müddet sonra yerine Çatalcanın ilk apartmanlarından birini kuracağı muhakkakdır (B.: Hamam).

1962 de Çatalca Hamamını Mehmed İncesulu adında bir kimse işletiyordu. Dellâki, natırı yokdu; Mehmed İncesulu natırlığı da kensisi yapmakda idi.

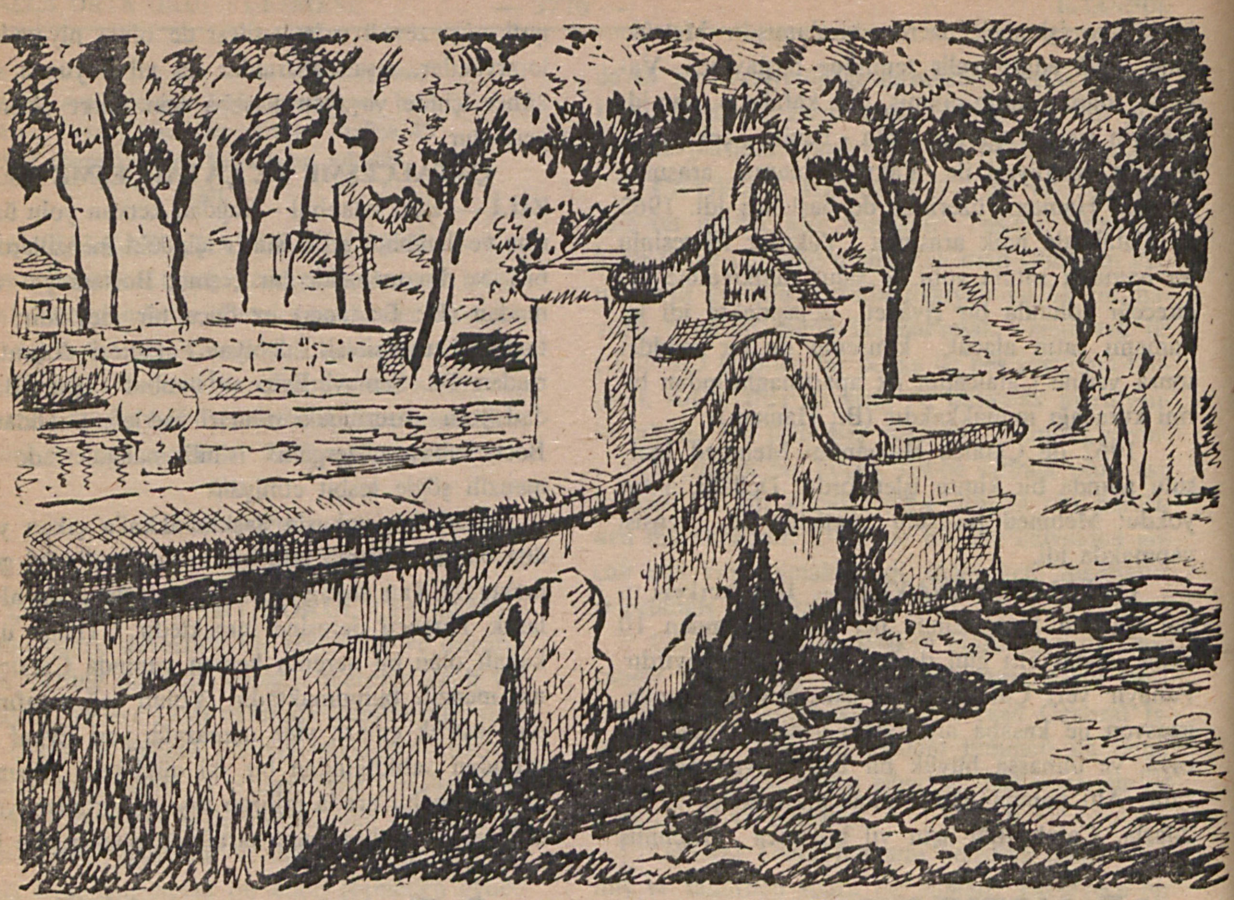
ÇATALCA PANAYIRI — İlçe merkezi olan Çatalca kasabasında her yıl 5 ekimden 10 ekime kadar altı gün devam eder bir panayırdır. Panayır yeri Çatalca tiren istasyonu yakınında, istasyon ile kasaba arasındaki geniş bir çayırdır; eşyâ, ve bilhassa büyük bir baş hayvan panayırıdır. Altı panayır günü, salaş meyhâneler ve aşcılarla, Çatalcalılar için yıl boyunca özlenmiş iyşü nûş, zevkü safa vesilesi de olur; niyetciler, lotaryacılar, nişan attırıcılar da yıl boyunca sükûnet içinde yaşayan kasaba için, birer eğlence yeri olur.

ÇATALÇEŞME VE ÇATALÇEŞME MENZİLİ — Eski İstanbul - Bağdad kervan yolu üzerine ve İstanbul şehri sınırı içindeki menzillerden biri, ve bu menzilde bir çeşme; Bostancıya varmadan (B.: Bostancı) az önce bir mevkîdir; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi doçentlerinden Dr. Semavi Eyice «İstanbul - Şam/Bağdad yolu üzerindeki mimârî eserler; Üsküdar - Bostancıbaşı güzergâhı» isimli makaalesinde bu menzili şöyle tesbit etmişdir:

«Dik bir yokuşla Şaşkınbakkal'a çıkan yol, düz olarak devamlı tatlı bir inişle Suadiye'yi geçmekte ve Tan sokağından itibaren daha da alçalarak Turşucu deresine inmektedir. Hâlen üstü kapalı olan bu derenin hemen yanında Çatalçeşme menzili bulunmaktadır. Yolun sağ tarafında olan asırlık çınarı, yine namazgâh yeri Evkaf tarafından satıldığından bir iki dükkânın arasında kalmış ve bu arada mihrap taşı da ortadan yokolmuşdur. Yolun karşı tarafında olan çeşme ise,

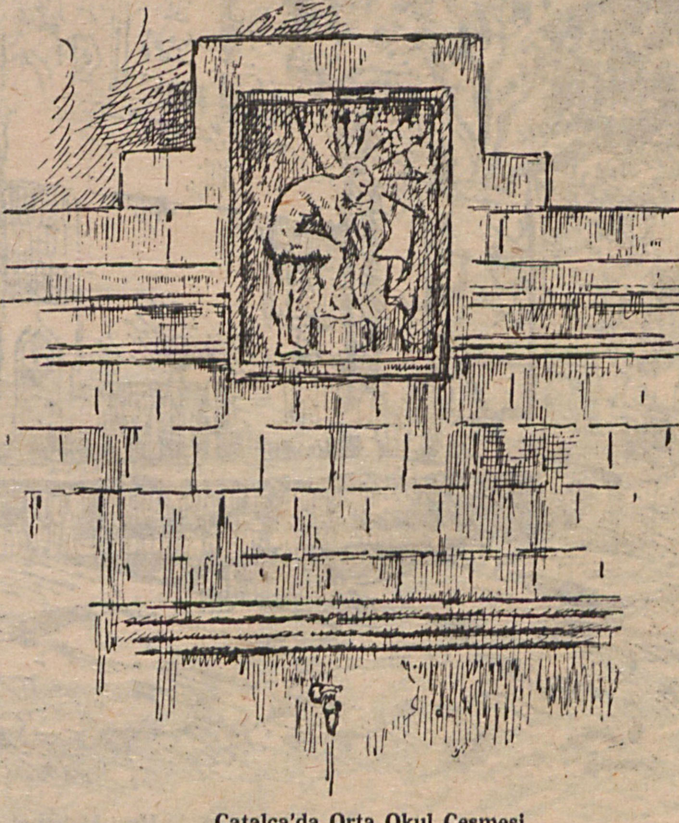

Çatalca'da Hacı Mahmud Çeşmesi
(Resim : Sabiha Bozcalı)

Çatalca'da Havuzlu Çeşme (Resim : Sabiha Bozcalı)

caddenin genişletilmesi için 1946 - 1947 kışında sökülerek geri, şimdiki yerine alınmıştır. Üzerindeki esas kitabesinden H. 957 (1550) de yapıldığı anlaşılan bu çeşme, ikinci bir kitabeden öğrenildiğine göre Hace Nerkerap Kalfa t arafından H. 1282 (1766) da tamir ettirilmiştir. (Tanışık, «Çeşmeler», II, 454; üzerinde esas inşâ tarihi sarih olarak okunan bu çeşmenin ihyâ kitâbesine göre, kitâbe geçişteki sebebi anlamak müşküldür. 1946 - 1947 tamirinin çok fena yapıldığını da burada işâret etmesi zarûrî görüyoruz. S. Eyice. Fakat bu tamirin, çeşmenin mimârîsi üzerinde herhangi bir değişikliğe sebeb olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Çatalçeşme, kesme küfeki taşından yapılmış, yalnız ön yalağı ile, iniş sathı ve sivri kemeri mermerden inşa edilmiştir. 1947 deki geri alınma ameliyesi sırasında bu mermerler

Çatalca'da Orta Okul Çeşmesi
(Resim : Sabiha Bozcalı)

söküldüğünde hepsinin Bizans devrine ait işlenmiş parçalar olduğu görülmüştür. Öndeki ve soldaki yalaklar da aslında eski Bizans lâhitleridir. Çeşme, 3 m. genişliğinde, 3.60 m. yüksekliğindedir. Ön cephesinde sivri bir kemerin içinde 0.55 m. derinliğinde bir nişi vardır. 1,30 m. enindeki yan cephelerinde ise, sivri kemerli birer ayna taşına sahip yan çeşmeleri ve bunların altlarında da hayvanlara mahsus yalakları vardır. Üç oluklu bir çeşme (adı da bundan gelmektedir) nümunesi olarak, Çatalçeşme çok dikkat çekici bir eserdir. Burada ayrıca hayvanların insanlardan ayrı bir yerden sulanmasına dikkat edilmiş olduğu da müşahede edilmektedir, gaayet âhenkli nisbetleri ile sâde ve sâkin mimârîsinin güzelliğini aksettiren bu çeşmenin iki taş gözü vardır. Su oluğunun üstündeki mermer, bir çanaktan fışkıran lâle resmi her halde burada istirahat etmiş bir yolcu tarafından hiç değilse iki asır önce kazınmıştır. Aynı mermere yazılmış olan tamir kitâbesi kısmen bu resmi tahrib ettiğine göre, resim 1866 dan hayli önceye aittir. Bu tamir kitâbesinin üstünde ise gaayet girift bir yazı ile dört kartuş içinde esas kitâbe bulunmaktadır. Çatalçeşmenin su oluğu etrafındaki mermer muhtelif yolcular tarafından bir şeyler kazındığı tesbit edilmektedir. Bunların arasında XVI - XVIII. asırlara ait bir kadırga resmi hayli dikkat çekicidir. Çatalçeşme, İstanbul'un hâlen mevcud kitâbeli en eski çeşmelerinden biri olması bakımından ne derece büyük bir değere sahibse, klâsik çeşme mimarîsinin bir misâli olması bakımından da o derece ehemmiyetlidir» (Semavi Eyice, İstanbul - Şam/Bağdat yolu üzerindeki mimârî eserden, Tarih Dergisi, Cild IX.

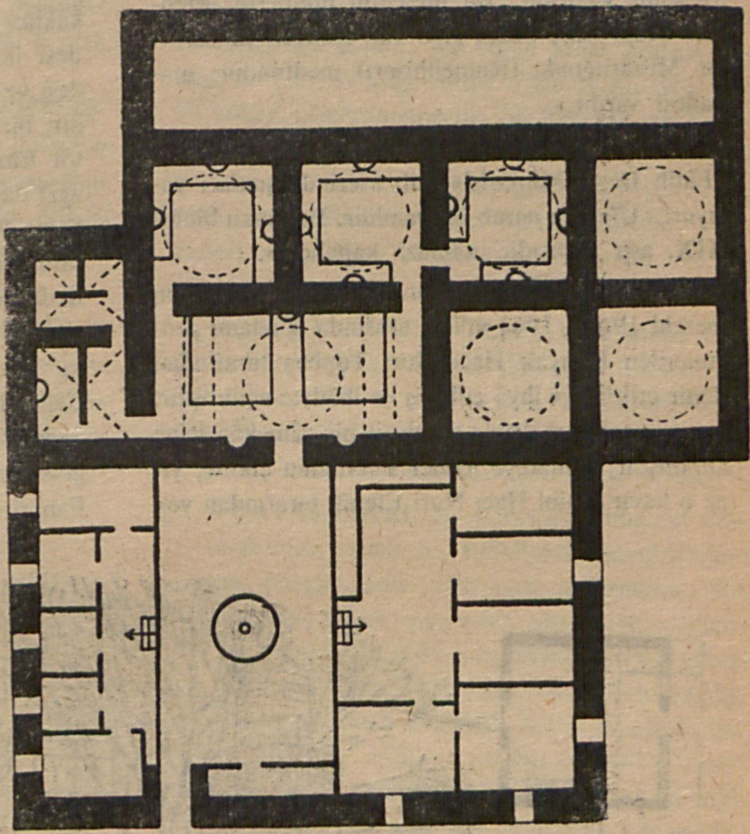
Dr. Semavi Eyice'nin makaalesinde tesbit ve târif edilen mimârî kitâbelerini M. Kemal Özergin okumuşdur, M. K. Özergin Çatalçeşmenin iki kitâbesini şöyle okumuşdur:

1. Bâni kitâbesi:

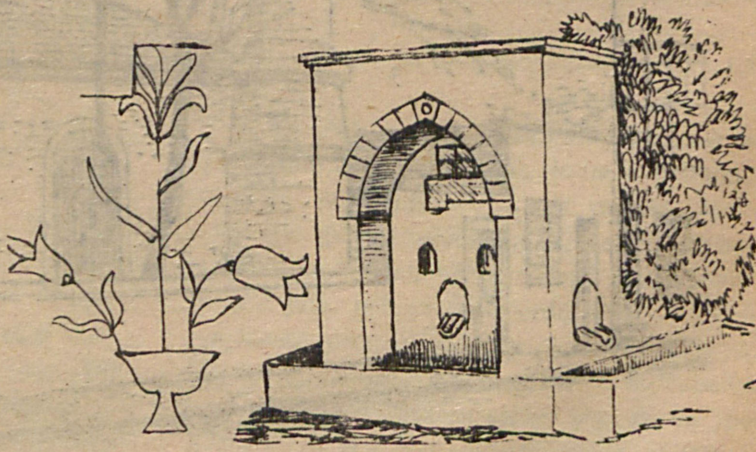
Cezây-i hayr ü ihsan bulsun (ol - kim?)
Bu aynı kıldı câri behr-i atşan
Dedüm ey dil nedür bu ayne tarih
Gönül dedi cezây-i hayr ü ihsan
(sene 957)

2. Tamir kitâbesi:

Hâce Mahtûme Hanımın câriyesi
Hâce Narkerâb Kalfa'nın hayrâtıdır
(sene 1282)

Çatalca Hamamı
(Plân : Behcet Cantok)

Çatalçeşme
(Resim : Hüsnü)

ÇATALÇEŞME MESCİDİ — Cağaloğlu civârında Çatalçeşme ve Molla Fenârî sokaklarının kavuşak noktasında, köşe başındadır; bânisi Fatih Sultan Mehmed devri ulemâsından Bursa kadılığında bulunmuş Fenârîzâde Yusuf Bâli Efendidir. Hadikatül Cevâmi şu mâlûmatı veriyor:

«Bânisi Fenârîzâde Yusuf Bâli efendidir; oğullarından Ahmed Paşanın Vâlide Hamamı kurbinde mescidi vardır, diğer oğlu Îsâ Efendi Halıcılar Köşkünde Kilise Mescidinin (B.: Fenârî Îsâ Mescidi) vâkıfıdır. Bu mescidin minberini Mehmet Emin zâde Sâdık Ağa vaz etmişdir ki Kayalar Mezarlığında (Rumelihisarı) medfundur; mahallesi vardır.»

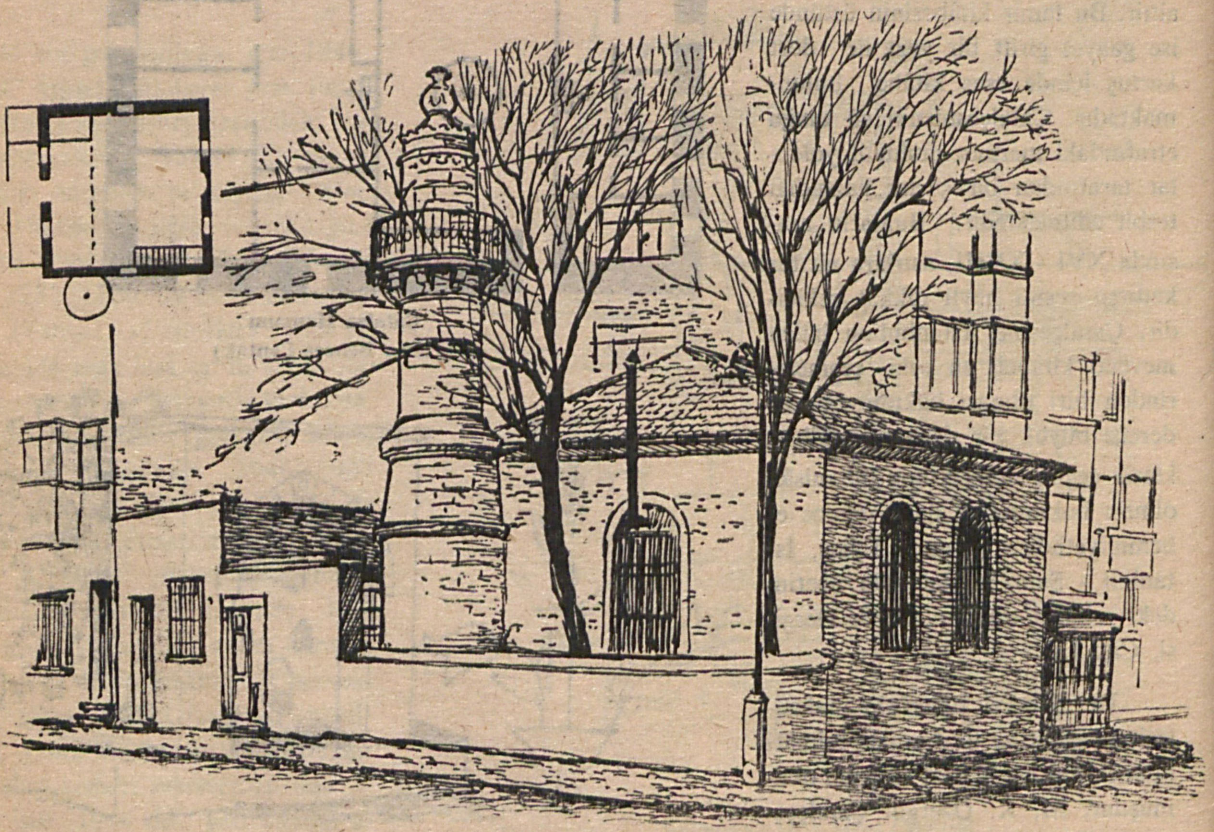
Ekrem Hakkı Ayverdi 1953 de neşredilmiş «Fâtih Devri Mîmârîsi» adlı eserinde şunları yazıyor: «Ufak ve harab bir camidir. Bugünkü binâsı XIX. asır yapısıdır, namaza kapalıdır».

Dört köşe plânlı ve duvarla kesme taşdan bu mescid 1960 - 1961 yılları arasında iş adamı zenginlerden Konyalı Hacı Nuri Topbaş tarafından tâmir ettirilerek ihyâ edilmiş ve ibâdete açılmışdır; son cemaat yeri demir çerçiveli bir câmekân içine alınmışdır; minâreye ibâdet sahnından çıkılır; yine o hayır sâhibi Hacı Nuri Efendi tarafından yep yeni kilimler ve seccâdelerle döşenmişdir. Mescidin yanında küçük bir hazîre vardır.

Bu mescid zamanımızda halk ağzında Fenârî Camii diye anılır (1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇATAL ÇEŞME SOKAĞI — Eminönü İlçesinin Alemdar Bucağının Alemdar Mahallesi sokaklarından; Bâbıâli Caddesi ile Hilâliahmer Caddesi arasında uzanır; Hoca Rüstem, Bestekâr Osman, Doktor Emin Paşa, Ticârethâne, Başmüsâhib, Hoca Rüstem Mektebi ve Molla Fenârî sokakları ile kavuşakları vardır; Hilâli Ahmer Caddesi ile olan bitim noktası da, Yerebatan Caddesi ve Alay Köşkü Caddesi ile bir dört yol ağzıdır; bir yandan Molla Fenârî, öbür yandan Doktor Emin Paşa sokakları ile teşkil ettiği dört yol ağzı da meydanımsı bir açıklıkdır (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 2/15). Bâbıâli Caddesi tarafından gelindiğine göre iki araba geçecek genişlikde paket taşı döşeli bir yoldur. Bu sokak üzerinde 5 katlı Aydınlık Han, 4 katlı Orhanbey Hanı, 6 katlı Neş'e Apartımanı büyük binâlardır. Cağaloğlu Kız Enstitüsü ve Cağaloğlu Akşam Kız Sanat Okulu bu sokakdadır. Molla Fenârî Sokağı kavuşağı köşesinde Çatalçeşme Mescidi (Molla Fenârî Camii) bulunmaktadır; yine aynı kavuşak

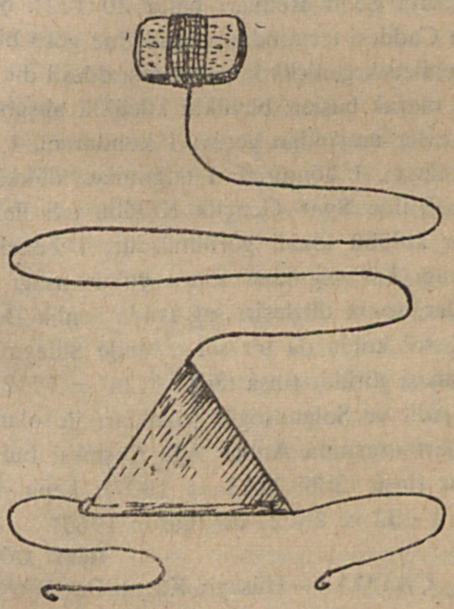
Çatalçeşme Mescidi
(Resim ve plân : Nezih)

noktası üzerinde sokağa adını veren iki cebheli metruk çeşme vardır. Ticârethâne Sokağı kavuşağı köşesinde de Dr. Abdullah Cevdet Beyin «İçtihad Evi» adı altındaki meşhur matbaasının bulunduğu ev durmaktadır; dört katlı bir binadır; yine bu sokak üzerinde 1 çanta îmâlâthânesi, 1 marangoz, 1 bakkal, 1 kundura tâmircisi, 2 elbise temizleme evi, 1 kasab, 1 şarab deposu, 1 gaz ocağı ve musluk tâmircisi, bir lâstik mühür atölyesi, Cihan Komandit Ortaklığı depo ve ardiyesi, Sinegrafik Kollektif Şirketi, Sular İdâresi İstanbul Şubesi vardır; kapu numaraları 1 - 29 ve 2 - 32 dir. (Kasım 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇATAL HAN SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Bayazıdda, Çarşıkapusundan Bayazıda gelir iken sağ kolda sed üstü bir sokak idi; son istimlâkde (1957 - 1958) kaldırıldı ve yeri meydan ağzı açıklığa katıldı. (1963).

ÇATAL KÖSTEK OLTA — «Çıplak iğneli balık oltası çeşidlerindendir; 15 dirhem ağırlığında dört köşeli ve kâğıd gibi ince bir kurşunun arasına kıldan bir köstek konulur ve muska gibi katlanırsa kösteğin uçları muskanın iki köşelerine

Çatal Köstek Olta
(Resim : K. Deveciyan'dan)

rastlar. Mezkûr uçlara yarımşar metroluk birer beden bağlanır ve bunların ucuna da birer iğne asıldıkdan, ve muskanın üst köşesine ise yarım metro misina ile bir olta bağlandıkdan sonra tekir, kaya ve emsâli balıkların avında kullanılır». (Karakin Deveciyan, Balık ve Balıkcılık).

ÇATAL MEKTEB SOKAĞI — Beşiktaş İlçesinin Vişnezâde Mahallesi sokaklarından; 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Sporcu Âdil Sokağı ile Şâir Nedim Caddesi arasında uzanır; mezkûr rehberdeki haritada Şair Nedim Sokağı ile olan kavuşağı karşısında Nüzhetiye Karakol Sokağı görülmektedir; yerinde ise Haremağası Sokağı vardır. (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 20/172).

Şair Nedim Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçebilecek genişlikde paket taşı döşeli dik bir yoldur; sağ kolda Şehid Ahmed Sokağı ile bir kavuşağı vardır. (Adı geçen rehberde bu sokak gösterilmemişdir; bu kavuşak noktasından sonra hafif bir meyil ile Sporcu Âdil Sokağına iner. Bu sokak üzerinde geçen asır yapısı üç katlı ahşab İbrahim Paşa Konağı görülür; benzerleri çok azalmış binâlardandır. (Kasım 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇATALSAKAL — İkinci Abdülhamid devri sonlarında Sirkecide meşhur bir birahânenin halk ağzındaki adı; belki ayrıca bir ismi de vardı; sâhibin sakal kesimine göre böyle bir adla şöhret bulmuş olacağı muhakkakdır; yeri tesbit edilemedi.

ÇATALSAKAL — İkinci Abdülhamid devri sonlarında namlı bir tuhâfiyeci; mağazasının nerede olduğu tesbit edilemedi, o zamanın son moda erkek giyim eşyalarını yapmış ve müşterileri de İstanbulun genç şık küçük beyleri olmuşdur; Ahmed Râsim Mâlûmât Gazetesine yazdığı şehir mektublarından birinde şıklık düşkünü bir delikanlıyı tehzil ederken şunları yazıyor: «... setresi pantalonu siyâhî, iskarpinleri samânî, eldivenleri koyu zagfirânî, yeleği kuşînî, mâmûlâtı Çatalsakaldan, gömleği benekli açık havâî, Karlman'dan alınmış boyunbağı zeytûnî, fesi ergüvânî...».

Bibl. : Ahmed Rasim, Şehir Mektubları, IV, 179. mektup.

ÇATANA — Liman nakil vâsıtalarından bir tip teknenin adı; zamanımızın tenezzüh ve dolmuş motörleri büyüklüğünde kömür yakarak buhar kuvvetiyle gider küçücük vapur; hemen umumiyetle sarı pirincden yapılmış pırıl pırıl bacaları ile pek şirin, pek güzel şeylerdi. Aşırı derecede zenginlerin deniz tenezzühleri için kullandıkları bir tekne idi, zamanımızın tenezzüh motorundan en mühim farkı, motoru sâhibi olan zât bir spor gösterisi olarak bizzat kullandığı halde, «Çatana»nın en az 1 ateşci, 1 tayfa-çımacı, ve 1 kaptandan mürekkeb üç kişilik mürettebâtı bulunması

idi; bu bakımdan bir hususî çatana, motora nisbetle çok daha lüks, masraflı idi. İşi deniz üzerine müesseselerin yüksek memurlarının, müdürlerinin binmesi için çatanaları bulunurdu. Büyük kotraların, yatların, ve harb gemilerinin de muhakkak birer çatanası olurdu.

Bu tip tekneye «Çatana» adının verilmesi çok şirin bir vak'aya bağlanır; 1853 de Kırım Muharebesinin başlamasından az sonra Tuna boyunda «Oltaniça» ve «Çatana» mevkilerinde Ruslara karşı iki muzafferiyet kazanmış idik; o sırada müttefikimiz olan İngilizler de bize iki küçücük vapur hediye etmişdi; bu vapurcuklara «Oltaniça» ve «Çatana» isimleri kondu; Oltaniça Tuna boyuna, ordu hizmetine gönderildi, Çatana da İstanbulda kaldı, ve İstanbullular bu minyatür vapuru pek sevdi, hattâ onu görmek için köprü üstünde saatlerce durup bekleyenler olurdu. Sonraları o tip gemiler çoğalınca «Çatana» adı bir teknenin has ismi olmakdan çıkarılarak, İstanbullular o küçücük vapurların hepsine çatana demeğe başladı.

Bibl. : Filiztekin Hâlid, Yeni Galatât.

ÇATIKKAŞ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Beyoğlunda Kamer Hâtun Mahallesi ile Kasımpaşanın Sürûrî Mehmed Efendi Mahallesi arasında müşterek bir sokakdır; Surûrî Mahallesinde İncekaş Sokağı ile Kamerhâtun Mahallesinde Kılıçarslan Sokağı arasında uzanır; bu iki mahalle arasındaki sınır yol Emin Camii Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir, Kamer Hâtun Mahallesinde Santur Sokağı ve Lüle Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 14/142 ve pafta 16/141). Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964), şubat).

ÇATLADI KAPU — «İstanbul surlarının Marmara kıyısındaki kapularından; Kadırga Limanı civârındadır, kendi adı da semt adı olmuşdur; bu kapu 1532 senesinde bir zelzelede çatlamış olduğu için o zamandan bu yana bu isim ile anıla geldiği söylenir; bu kapunun yanında, kale bedeni üstünde Jüstinyen Sarayının harâbeleri durmaktadır. Yine bu kapunun yanında bir mecrâ ağzında iki mermer sütun görülür ki üzerlerindeki yazılar, bu taşların Ayasofya Meydanında İmparator Jüstinyenin heykeli kaîdesine âid oldukları fikrini vermektedir.» (Celâl Esed; Eski İstanbul).

ÇATLADIKAPU MESCİDİ — Küçük Ayasofya civârında, Marmara surlarında aynı adı taşıyan kale kapusunun dışında deniz kenarında bir mescid idi; bânisi Fâtih Sultan Mehmed devri adamlarından Kasabbaşı Pîri Ağâdır, kabrinin nerede olduğu bilinmiyor. Bu mescid zamanımızda mevcud değildir, ne zaman yıkıldığı, hattâ kesin olarak yeri bile bilinmiyor. Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından neşredilen 1883 tarihli bir İstanbul haritasında da gösterilmemişdir.

Bibl. : Hadikatül Cevâmi, I; E. Hakkı Ayverdi, Fatih Devri Mimârîsi.

ÇATLAK — Halk ağzı sıfat: «Deli, yapdığını, söylediğini bilmez, aslında küstah ve terbiyesiz olup da adını deliye çıkarmış» olanlar hakkında bullanılır; misâl:

— Herif çatlağın biri, ağzına geleni söyler, ödüm koptu bir hâdise çıkaracak diye!...

* — Ulan senin Şileli adam akıllı çatlakmış be... Karakolda vak'ayı hiç utanmadan anlattı, ak sakalımla âleme rezil oldum...

ÇATLAK — Hâneberduş pırpırılar argosunda kadın kasdı ile kullanılır müstehcen isimlerden.

ÇATLAK ÇEŞME SOKAĞI — Beşiktaşda Vişnezâde Mahallesi sokaklarından; Silhâne Sokağı ile Şâir Nedim Caddesi arasında uzanır; Maçka Meydan Sokağı, Sporcu Âdil Sokağı, Solgun Söğüt Sokağı, Beşiktaş Kireçhâne Sokağı ve Dibekci Kâmil Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi pafta 20/172). Şâir Nedim Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçebilecek genişlikde paket taşı döeşli dik bir yokuş olarak başlar; büyüklü küçüklü ahşab ve kâgir evler arasından geçer; 1 kunduracı, 1 manav, 1 kalaycı, 1 kömürcü, 1 doğramacı dükkânı vardır; Valde Spor Gençlik Kulübü adı ile bir de spor kulübü lokali görülmüşdür; Dibekci Kâmil Sokağı kavuşağından sonra yokuş aşağı inmeğe başlar, sonra düzleşir; sağ kolda Şenlik Dede Camii, sol kolda da bir set üstünde Süleyman Ağa Çeşmesi görülür (inşâ târihi 1124 = 1712); Sporcu Âdil ve Solgunsöğüt sokakları ile olan kavuşakları arasında Anber Ağa Çeşmesi bulunmaktadır (inşâ târihi 1223 = 1807); kapu numaraları 1 - 33 ve 2 - 27 dir (kasım 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇATMA — Hüseyin Kâzım Bey Büyük Türk Lûgatında; «Döşemelik ve yasdıklık bir nevi dokuma» diyor. Antikacı Nureddin Rüşdi Büngül «Eski Eserler Ansiklopedisi» adlı eserinde şunları yazıyor: «Bir metro kadar uzunluğunda ve 50-60 santim eninde eski kabartma halı yastıklarının biraz büyüğü olan kadife çatmalardan Aydos, Bursa, Bilecik çatmalarının içinde fevkalâde olanları vardır; bunların 1000 lira ettiği, ve daha büyük seccâde tarzında olanların 3000 lira kadar ettiği

vâkidir (1939 daki değerler). Bunlar gaayet ince kilim gibi ipek bir zemin üzerine kabartma kadifedir. Yavuz Sultan Selimin Aydos çatması kullandığı söylenir; şimdi ele geçen çatmalar Bursa ve Bilecik mallarıdır, Aydos çatmaları görülmemektedir; yahud görüyoruz da anlayamıyoruz; kırk, elli senelik parçaları da 50 - 80 lira etmektedir. Bu sanat himâye edilmelidir»; ve kendi karîhası eseri şu beyti kaydediyor:

Sanmayınız antikacı atması
Para eder Türkiyenin çatması

Meşhur antikacı maalesef gaayetle meşhur olan Üsküdar çatmasını unutmuşdur.

Mehmed Zeki Pakalın da «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli büyük eserinde çatma için şunları yazıyor:

«Çatma vaktiyle yapılan bir nevi Türk kumaşının adıdır; sâde, kılabdanlı ve başka türlü nevîleri vardı; elbiseler, örtüler, yastık yüzleri yapılırdı.

«Üsküdar, Bilecik ve Bursada pek güzelleri yapılırdı. Üsküdarda yüzlerce tezgâh, çatma dokur, bu yüzden pek çok insan geçinirdi. Memleketimize Avrupa eşyâsı girmeye başladıkdan sonra çatmacılık sanatı ölmüşdür. Avrupalılar ötede beride kalan parçalarını almışlar, memleketlerindeki müzelerine koymuşlardır.

«Topkapu Sarayı Müzesinde nefis türk çatmalarından birçok elbiseler vardır.

«Çatma yapanlara çatmacı denilirdi.

«Arşivdeki bir vesîkada Bursa çatmalarının 14 endâze uzunluğunda ve 1¼ endâze eninde olduğu yazılıdır.

«Sanat Ansiklopedisinde şu izâhat vardır: Üsküdar, Bilecik ve Bursada ipek ile dokunan kabartma çiçekli kadife kumaş ki çoğu lâle üslûbundadır; bunların Üçüncü Ahmed ve Dâmad İbrahim Paşa zamanında dokunanlarına Ahmediye denilir...» (M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri).

ÇATMA (Necdet) — Nâmı diğerle Üçkulak Necdet, 1961 yılında çalışmış dört kişiden mürekkeb bir hırsız çetesinin en faal uzvu, başı; bu adam ile Hüseyin Çoruklu, İhsan Öngü ve Sabahaddin Ünüstü (Kafakol Sabahaddin) den mürekkeb hırsız çetesine aralarında «Toptan Götür Anonim Şirketi» adı verilmiş ve Necdet Çatma tarafından, kanunî madde ve şekline uygun olarak şirketlerinin gaayetle muntazam muhâsebe defteri tutulmuşdur, gelir hânesine çalınan eşyanın müfredâtı kaydedilmiş, satış yapıldıkça da gider hânesi işlenmiş, alınan paralar kaydedilmiş, ortakların şirketden eşid olarak çekdikleri paralar da ayrıca fevkalâde intizam ile kaydedilmişdir. Defterlerinden üç ay içinde 13 yerden ticârî eşya çaldıkları anlaşılmışdır. Yakalanışları da, 50 bin liralık bir parti malın satışında verdikleri faturanın sahte oluşunun nazarı dikkati çekmesi ile olmuşdur. (Ocak 1962, günün gazeteleri).

Hırsızlık yolunda ticarî metodla çalışmış Necdet Çatmanın tafsilâtlıca hal tercemesi elde edilemedi.

ÇATMACILAR SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Üsküdarda İhsaniye sokaklarından; Doğancılarda Paşakapusu Geçidi ile Selimiyede Harem İskelesi Sokağı arasında, İhsaniyeyi boydan boya kat eder uzun bir yoldur. Avcu Sokağı, Hacı Emin Paşa Sokağı, Edhem Paşa Sokağı, Köprülü Konak Sokağı, Büyük Mustafa Paşa Sokağı, Şerif Bey Çeşmesi Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi pafta 27/İhsaniye). Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964, şubat).

ÇATMALI MESCİD SOKAĞI — Kasımpaşanın Çatma Mescid Mahallesi sokaklarından; Çatmalı Mescid Kuyu Sokağı ile Tepebaşı Caddesi arasında uzanır, bir araba geçebilecek genişlikde kabataş döşelidir, kapu numarları 1 - 9, 2 - 14 olup sokağa ve mahalleye adını veren mescid bu sokak ile Çatma Mescid Kuyu Sokağı kavuşağındadır (kasım 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇATMA MEKTEBİ SOKAĞI — Kasımpaşada Çatma Mescid Mahallesi yollarından. Tepebaşı Akarca Yolu ve Derviş Mehmed Sokağı ile teşkil ettiği üç yol ağzı ile Tepebaşı Caddesi arasında uzanır. Küçük Hamam Sokağı ile kavuşağı vardır; Çatma Merdiven ve Camadan sokakları ile de dört yol ağzı yaparak kesişir. Tepebaşı Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçebilecek genişlikde, kabataş döşeli ve bozuk bir yoldur; 2 - 3 katlı ahşab veya beton evler arasından geçer; kapu numaraları 1 - 19, 2 - 32 dir (kasım 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇATMA MERDİVEN SOKAĞI — Kasımpaşada Çatma Mescid Mahallesi sokaklarından; Çatma Mescid Sokağı ve Küçük Hamam Sokağı ile teşkil ettiği dört yolağzı ile Tepebaşı Akarca Yolu arasında uzanır. Çatma Mescid Çeşme Sokağı, Ateş Ahmed Sokağı ile kavuşakları vardır, Tabur İmamı Sokağı ve Çatmalı Mekteb Sokağı ile de dört yol ağzı yaparak kesişir.

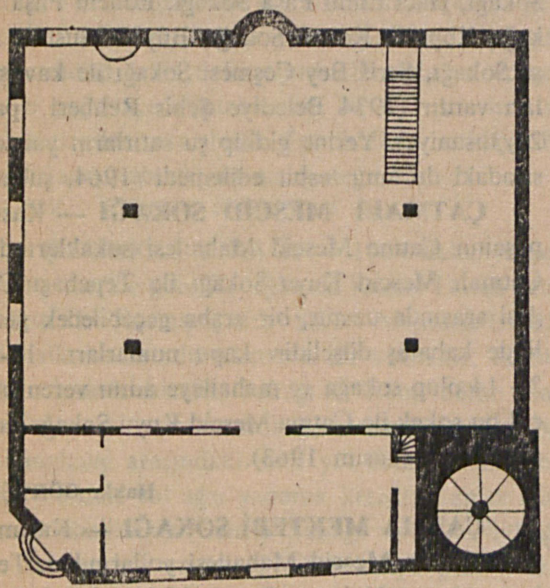
Tepebaşı Akarca Yolu tarafından gelindiğine

göre bir araba geçecek genişlikde ve meyilli bir yol olarak başlar; kâgir ve ahşab evler arasından geçer; Tabur İmamı Sokağı kavuşağına gelince merdivenli yol olur, Çatmalı Mekteb Sokağı kavuşağından sonra yine meyilli âdî yola döner. Kapu numaraları 1 - 9, 2 - 22 dir (kasım 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇATMA MESCİD — Hadikatül Cevâmideki kayıd şudur: «Bânisi Koca Kasım Paşadır ki tafsîli hâli kendi camii kebîrinde mürûretti, o cami ile bu mescidin vakfı ve mütevellîsi birdir; bu mescidin mahallesi vardır».

Kasımpaşada kendi adını taşıyan mahallede Çatmalı Mescid Sokağı ile Çatmalı Mescid Kuyu Sokağı kavuşağı üzerindedir.

Çatma Mescid
(Plân : Hüsnü)

Dört kâgir duvar üzerinde kiremit kaplı bir çatı ve bodur taş minâreli bir mesciddir; sokakdan beş basamak beton merdivenle çıkılır; beton bir pabuçluk medhalden son cemaat yerine girilir; son cemaat yerinde sağda ve solda birer merdiven vardır, sağdaki minâreye, soldaki kadınlar mahfiline çıkar.

İbâdet sahnı mihrab duvarında 4, sol duvarda 3, ve son cemaat yerine açılır 4, ki cem'an 11 büyük pencere ile aydınlatılmışdır; son cemaat yerinde de dar bir avluya bakar 3 pencere bulunmaktadır.

İki maksûresi ve ahşab minberi vardır. Kayde değer başkaca bir şey görülmedi.

Hakkı GÖKTÜRK

ÇATMA MESCİD ÇEŞME SOKAĞI — Kasımpaşanın Çatma Mescid Mahallesi sokaklarından; Çatma Mescid Merdiven Sokağı ile Tepebaşı Caddesi arasında uzanır; Camadem Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir. Bir araba geçecek genişlikde, kabataş döşeli, kısmen bozuk bir yoldur. 2 - 3 katlı ahşab evler, daha fazla katlı kâgir, beton evler ve apartımanlar arasında uzanır; 1 kömürcü, 1 marangoz, 1 bakkal dükkânı vardır; kapu numaraları 3 - 19 ve 2 - 22 dir; mahalle muhtarlığı bu sokak üzerindedir (kasım 1963.

Hakkı GÖKTÜRK

ÇATMA MESCİD HAMAMI — Kasımpaşada Çatma Mescid Mahallesinde bulunduğu için bu isim ile anılır ise de ayrıca «Küçük Hamam» diye de meşhurdur; bir çifte hamamdır; Kasımpaşa Vapur İskelesi tarafından gelindiğine göre, Bahriye Caddesinin sağ tarafında Tali Sokağına girilince Hayratçı ve Küçükhamam sokakları kavuşağındadır. Beş katlı büyük bir beton binânın altında kalmışdır; kapusunun üstündeki tabelâ olmasa, o koca beton yapının altında, içinde mükellef bir çarşı hamamının bulunduğu aslaa tahmin olunamaz; erkekler hamamının kapusu Hayratçı Sokağında 3 numaralı, kadınlar hamamının kapusu da Küçükhamam Sokağında 2 numaralı kapulardır.

1950 târihindenberi sahibi Sivaslı Hasan Çakır tarafından işletilmektedir.

Erkekler hamamının câmekân kısmı elli müşteriyi rahatça alabilecek genişliktedir, bir büyük soyunma odası ile üç soyunma bölmesi vardır; ve arkada çamaşır kurutma yeri olarak kullanılan bir taşlık bulunmaktadır.

Soğukluk bir tonos ve bir beşik kubbe ile örtülüdür, sol tarafda yine bir tonos altında iki göz ayak yolu vardır.

Asıl yıkanma yeri, harâre, oldukça karışık, ve kendine mahsus bir plâna sâhibdir. Önce bir tonos altında iki kurnalı bir sofa, onun solunda, yine bir tonos altında kezâ üç kurnalı diğer bir sofa, onun bitiminde de teker kurnalı iki bölme görülür. Sağda bir geçid-kapudan bir kubbe altında göbek taşının bulunduğu kısma girilir, bu kısımda üç kurna vardır. Sağda bir tonos altında üç kurnalı bir soğuk halvet, ve karşıda, sol tarafda bir kubbe altında üç kurnalı bir sıcak halvet vardır. Erkekler hamamı böylece 18 kurnadır.

Kadınlar hamamına gelince, soğukluk hazfedilmiş gibidir; câmekândan bir kubbe altında beş kurnalı bir sahaya girilir, bunun sağında bir küçük kubbe altında üç kurnalı bir halvet ile bir göz ayak yolu vardır. Bir geçid-kapudan bir tonos

altında 8 kurnalı ikinci bölüme geçilir, onun gerisinde de bir kubbe altında üç kurnalı bir halvet bulunmaktadır; kadınlar hamamı da böylece 19 kurnadır.

Kasımpaşa Küçük Hamamı, plânında da görüleceği veçhile klâsik türk hamam yapısına uymayan bir bünyeye sâhibdir.

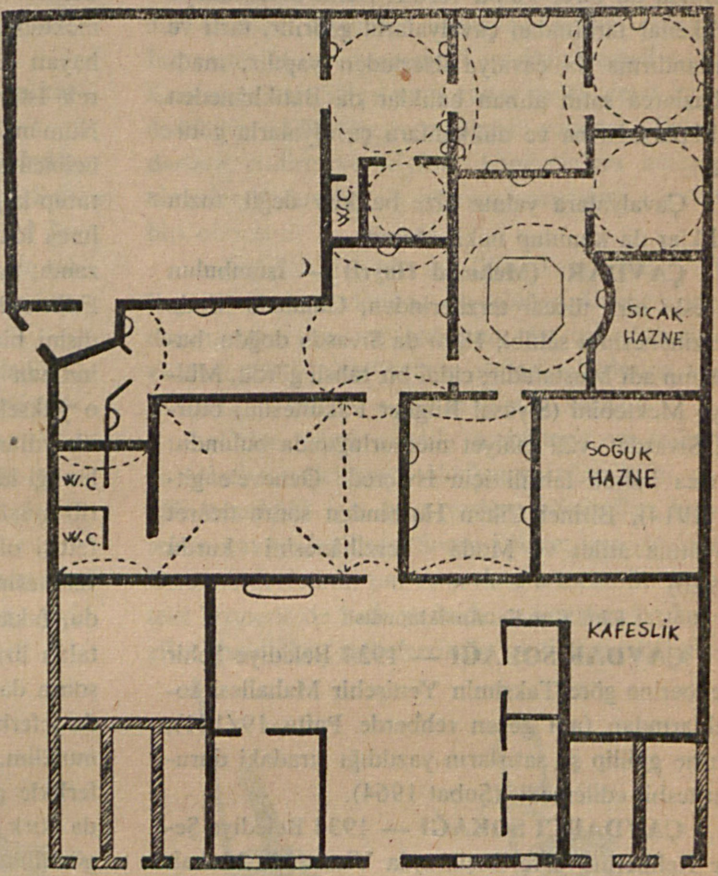
Hamam yazın çalı ile, kışın mâden kömürü ile ısıtılmaktadır; suyu terkos suyudur. Semt kalabalık olduğundan müşteri bakımından da işlek bir hamamdır. Kadınlar hamamının has müşterileri de Kuledibi'nin mûsevî hanımlarıdır. 1963 de erkekler hamamında bir külhana, bir natır ve bir dellâk işlemekde idi; temiz, yüze güler hâli olan hamamdı.

Hâlid ERAKDAN

ÇATMA MESCİD KUYU SOKAĞI — Kasımpaşada Çatma Mescid Mahallesindedir; Küçük Hamam Sokağı ve Çatma Merdiven Sokağı ile teşkil ettiği üç yol ağzı ile Tepebaşı Caddesi arasında uzanır; Camadan Sokağı ve Çatmalı Mescid Sokağı ile kavuşakları vardır. Tepebaşı Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçebilecek genişlikde, kabataş döşeli bir yol olup Küçük Hamam Sokağına birkaç basamak merdivenle bağlanır. İki kenarındaki evlerin çoğu ahşab ve hemen hepsi mütevâzi gelirli âile meskenleridir. Kapu numaraları 1 - 15 ve 2 - 18 dir. (kasım 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇATMA MESCİD MAHALLESİ — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Beyoğlu İlçesinin Kasımpaşa Nâhiyesinin mahallelerinden (pafta 16/179); Kasımpaşanın Bedreddin, Camiikebir, Yahyâ Kâhya, ve Beyoğlu Merkez nâhiyesinin Evliya Çelebi Mahalleleri ile çevrilmişdir. Sınır sokakları şunlardır: Tozkoparan Caddesi (Evliya Çelebi Mahallesi ile), Çivici Sokağı (Yahyâ Kâhya Mahallesi ile), Bahriye Caddesi (Camii Kebir Mahallesi ile), Babahindi Sokağı ve Tepebaşı Akarca Yolu (Bedreddin Mahallesi ile). İç sokakları şunlardır: Tozkoparan Cami Sokağı, Tozkoparan Mezarlık Sokağı, Tepebaşı Caddesi, Yunus Kaptan Sokağı, Söğütözü Sokağı, Taşçı Kemal Sokağı, Mehmed Pehlivan Sokağı, Küçük Hamam Sokağı, Çatmalı Mescid Kuyu Sokağı, Çatmalı Mescid Sokağı, Çatmalı Mekteb Sokağı, Ateş Ahmed Sokağı, Tabur İmamı Sokağı, Çatmalı Mescid Çeşme Sokağı, Çatma Merdiven Sokağı, Camadan Sokağı.

Çatma Mescid Hamamı
(Plân : Hâlid Erakdan)

Mahalle muhtarı Sıdıka Öcal'ın verdiği malûmâta göre mahallede 1446 ev, 2 apartıman, 140 dükkân, 1 han, 1 hamam, 1 çukulata fabrikası, 1 garaj, 2 çeşme ve 1 ayazma bulunmakta idi, nüfusu da 4533 erkek ve 3824 kadın olmak üzere 8357 kişi idi. (kasım 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAV — Batı türkçesinde terkedilmiş, kullanılmaz olmuş isimlerden, «ses, nidâ, ün, şöhret, ilân, bildiri, çağırma, dâvet» anlamındadır (Hüseyin Kâzım, Büyük Türk Lugatı).

Hüseyin Kâzım Bey «Çavuş» ismini bu «çav» dan çıkmış olduğunu söylüyor ve tarih hakikatine dayanarak çavuşu da: «Eskiden divânlarda verilen kararları ve hükümleri yüksek sesle halka bildiren adam» diye târif ediyor; sonra: «çavuş askerlikde de küçük zâbittir» diye ilâve ediyor.

ÇAVALYA — «Çavla» da denilir; sûreti

mahsûsada yaptırılıp kullanılan balıkçı küfesi; küçükleri 25 - 30, en büyükleri 80 - 90 santim çapında, üstü ile dibi hemen aynı çapda, derinliği de en çok iki karış kadar olan küfedir; karşılıklı iki yanında da birer kulpu vardır. Balık balıkhâneye balıkcılar tarafından çavalyalarla getirilir, tartı ve fiatlandırma da çavalya üzerinden yapılır; madrabazlarca satın alınan balıklar da Balıkhâneden balıkpazarlarına ve dükkânlara çavalyalarla götürülür.

Çavalyalara yalnız tâze balıklar değil, tuzlu balıklar da konulup nakil olunur.

ÇAVDAR (Mehmed Hayri) — İstanbulun en eski türk tüccar terzilerinden, Galatada Moda Terzihânesinin sâhibi; 1890 da Sivasda doğdu, babasının adı Mustafadır; ciddî bir tahsil gördü, Mülkiye Mektebini (Siyasal Bilgiler Fakültesini) bitirdi, Sivasda vâli maiyet memurluğunda bulundu; ayrıca hukuk tahsili için İsviçrede Geneve'e gitti (1914), Birinci Cihan Harbinden sonra ticâret hayatına atıldı ve Moda Terzihânesini kurdu (1920).

Bibl. : Kim Kimdir Ansiklopedisi.

ÇAVDAR SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Taksimin Yenişehir Mahallesi sokaklarından (adı geçen rehberde Pafta 19/181); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (Şubat 1964).

ÇAVDARCI SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Beşiktaşda Vişnezâde Mahallesi sokaklarından; Vişnezâde camii önü sokağı ile Spor Caddesi arasında uzanır. (Adı geçen rehberde Pafta 20/172); Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (Mart 1964).

ÇAVLI (Emin Âli) — Tarih muallimi, muharrir; geniş ansiklopedik kültürü, heyecanlı sohbetleri ile sevilmiş ve aranmış bir meclis adamı olmuşdur; takvim ilminde bilhassa bir otorite bilinir; 12 mart 1888 de İstanbulda Fazlıpaşa Yokuşunda, bu yolun Kadırga Meydanına yakın alt başında çeşme yanındaki ahşab evde doğdu. Babası Âli Bey, şimdi Bulgaristanda kalmış Eskizağranın Çavlı köyündendir, bu köyün timarına sâhib olmuş bir sipâhinin torunudur; annesi Hidâyet Hanım da Eskizağra kasabasının içindendir, 1293 (1876) bozgununda İstanbula muhâcir olarak geldiğinde Âli Beyle büyük şehirde evlenmişdir.

İlk tahsilini babasının memuriyet ile bulunduğu Eceabadda yaptı, sonra İstanbulda Gedikpaşada Tefeyyüz Mektebine (bir rüşdiyedir) yatılı talebe oldu ve 1901 de bu mektebi birincilikle bitirdi, fakat, babasının işleri bozulmuş olduğundan bir îdâdiye giremeyen Emin Âli Uzunköprünün Kavaklı köyüne halasının yanına gönderildi ve orada üç sene tahsiline sekte verdi, mektebe gidememenin azâbı içinde âvâre bir köy hayatı sürdü. Nihâyet tahsil masrafı temin edilerek İstanbula gönderildi, ve 1904 de imtihan ile Nümûnei Terakki İdadisinin ikinci sınıfına girdi, üçüncü sınıfa geçince (1906), Bayazıdda bir oda tutup kapandı ve öylesine çalışdı ki mektebler açılınca İdadinin son sınıfının imtihanını verdi ve kazandı; fakat hastalandı ve bîtab bir halde o sırada Edirnede bulunan babasının yanına gitti, ve kendisini bir yılda ancak toplayabildi. 1907 de yine imtihan ile Mektebi Mülkiyeye girdi ve 1910 da o yüksek mektebden diploma aldı; meşrûtiyetin ilk yılları idi, aşırı heyecanlı hava altında muallimliği idâreciliğe tercih etti, Bursa Sultanisine tarih muallimi tâyin edildi; pek az sonra talebe müfettişi olarak Fransaya gitti; bu suretle Lil Üniversitesinde kendi tahsilini genişletme fırsatını buldu, fakat Fransada çok kalamadı, annesinin hastalığı üzerine 1913 de İstanbula döndü; pek az sonra da Birinci Cihan Harbi başladı ve Türkiyede seferberlik ilân edildi. 25 yaşında bulunan genç muallim, tecil edilme imtiyâzına sahib iken neferlikle gönüllü asker oldu ve Orhaniye Kışlasında kırk gün talim gördü, fakat Maarif Nezâreti gönüllü neferi aslî vazifesine çekip aldı; 1913 - 1918 arasında İstanbul ve Vefâ sultanilerinde tarih muallimliği yapdı. Orta öğretim müdürü ile yaptığı bir münakaşa sonunda Bursa Sultanisine nakil olundu. Emin ÂLi, bir fikir çekişmesinin bu suretle bir nevi cezâya bağlanmasını protesto mâhiyetinde Bursaya gitmedi ve üç sene açıkta kaldı (1919 - 1921); Kantariye Şirketinde, Kadınları Çalıştırma Cemiyetinde, bunlara benzer kurumlarda iş buldu. 1922 de Vefâ Lisesindeki eski vazifesine dâvet olundu ve 1922 den 1932 yılına kadar on sene Vefâ ve Pertevniyal Liselerinde tarih muallimliği yapdı. 1933 de Maarif müşaviri olarak Afganistana gitti, üç sene orada kaldı; 1936 da bir Hindistan seyahatinde hastalandı ve memlekete hasta olarak döndü (1937); 1937 de Haydarpaşa, 1938 de Pertevniyal Lisesine tarih muallimi oldu; Beyoğlu Kız lisesinde, sonra Güzel Sanatlar Akademisinde tarih muallimliği yapdı ve 1950 de bu son görevinden emekliye ayrıldı.

Boylu boslu, vechen sevimli, yaradılışı temiz, halleri tavırları merdâne, giyimi kuşamı babayâni, kalenderâne, dostuna vefakâr, fikirlerini

beyanda pervasız, münakaşa, mücadeleden yılmaz, kaçmaz, hülâsa bir şövaliye adamdır; fakat, fakat, para tutumluğu hasislik derecesindedir, gönlünden koparak bir kahve, bir çay, bir çorba ikrâmına nâil olanlar, pek enderdir; ama Emin Âli Bey bu halini de yakınlarına hoş göstermeye muvaffak olmuşdur.

Aşağıdaki satırları bize tevdi edilmiş hatıralardan alıyoruz:

«Çavlı köyündeki baba evimizde bir odanın duvarında asılı eski bir kılıç dururdu; İkinci Sultan Muradın Varna muharebesine katılmış bir dedemizin yâdigârı olduğu söylenirdi. Babam da on sekiz kuşak ceddini sayardı. Niçin kaydetmedim, zaptetmedim, yanarım.»

«Bursa Sultanisinde muallim iken azledildiğimi öğrendim, hemen İstanbula gidip Maarif Nazırı Şükrü Beyden sebebini sordum:

— Sen bir İslâm tarihi yazmışsın, dedi.

— Evet, yazdım ama, karşılığında azil değil, takdir bekliyordum...

— Bizzat okudum, bâzı yerlerini kırmızı kalemle çizdim; onları tashih et, azil kararını geri alayım!.. dedi.

— Çizdiğiniz yerleri değiştiremem, hakikati kararınıza fedâ edemem!... dedim.

«Bir an düşündü:

— Bursaya vazifenize dönünüz!... dedi, ve çok geçmeden beni talebe müfettişi olarak Fransaya yolladı.»

«Türk Ocaklarının kurucuları arasındayım. Son hayat ânına kadar iftihar edeceğim bir hâtıramdır, hizmetimdir.»

ÇAVUŞ — Batı türkçesinde terkedilmiş, kullanılmaz olmuş «Ses, Nidâ, Ün, Şöhret, İlân, Bildiri, Çağırma, Dâvet» anlamlarında «Çav» kökünden yapılmış bir isimdir; «Eskiden divanlarda verilen kararları ve hükümleri yüksek ses ile halka bildiren adam; orduda, askerlikde kumandanlık emirlerini askere, nefere tebliğ ile onları bizzat tatbik ettiren küçük zâbit; Başçavuş, çavuşların âmiri küçük zâbit» (Türk Lugatı).

Çavuşluk, Türkiyede daha ilk devlet teşkilâtında çok önemli bir ünvan, memuriyet olmuşdur; Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gaziden İmparatorluğun en azametli devrini temsil eden Kanunî Sultan Süleymana kadar geçen devir içinde elçiler, pâdişahlar fermanlarını yabancı hükümdarlara bildirmeye, siyâsî konuşmalara memur kimseler umumiyet ile «Çavuş» ünvanını taşıyan biri olmuştur.

«Enderun Tarihi» müellifi Tayyarzâde Atâ Bey, Osmanlı devletinde çavuşluğun önce bir enderun, saray hizmeti olduğunu, ve çavuşluk ünvanının şahsî kaabiliyet ve istidad sâhiblerine verildiğini kaydetiyor ve şu mâlûmatı veriyor:

«Orhan Gazi asrında muhâberât ve sefâret ve idârei memleket ve tahkikat ve tecessüsâtı ahvâli memleket için bâzı yerlere gönderilen kimselere çavuş denilirdi. Sonra ülkeler genişleyince Osmanlı devletinin şan ve şevketi artınca, bu muhtelif hizmetlerde kademe kademe tatarlar, kozbekçiler, hasekiler, müteferrikalar, zaimler, silâhşör-

Çavuşlar
Soldan sağa: Alay Başçavuşu, Divan Çavuşu, İçoğlanları Çavuşu.
(Resim : Sabiha Bozcalı)

lar, kapucubaşılar, mîriâlemler, kapucular kethüdâları, küçük ve büyük mîrâhorlar, bostancıbaşılar gönderildi, Enderunun çavuş ağalarına müezzinlik, mûsikihânlık, mehterlik, resmî mevkilerde alkış hizmetleri, pâdişah tarafından verilen bâzı emirleri yerine getirmek, bu arada bilhassa musiki fennini ilerletmek, sedâları güzel olanlar hünkâr imamlığına liyâkat kesbetmek kaldı.

Tersâneli Çavuşlar
Soldan sağa: Galata Çavuşu, Tersâne Başçavuşu, Kaptanpaşa Başçavuşu.
(Resim : Sabiha Bozcalı)

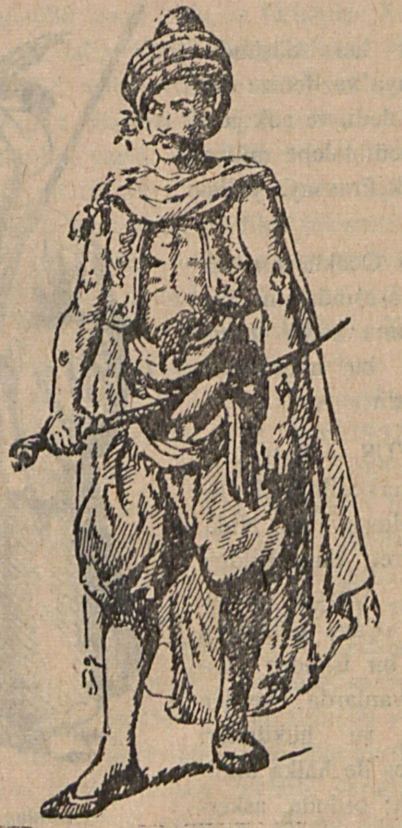
«Çavuşlar Enderunda iyi ahlâk sâhibi ve maarif erbâbı ağalardan seçilirlerdi ve ocak yolunu takib etmeden Has Odaya alınırlardı. Hânende çavuş ağalar müezzinliğe de memur olduklarından bunlar müezzin başı olurlar, oradan hünkâr imamlığına yükselirler, ve bu vesile ile ilmiye mesleğine dâhil olurlardı; kadıaskerliğe kadar yükselmiş pek çok zât vardır». (Tayyârzâde Ahmed Atâ, Tarihi Atâ = Enderun Tarihi, Cild I.).

Atâ Bey, çavuş'u, Enderunu Hümâyunun zülüflü ağalarına verilen ünvan olarak mütalâa etmişdir. Unutmamalıdır ki, bu ünvan, saraya inhisar etmemiş, ilk askerî teşkilâta da girmiş, kapukulu asker ocaklarında, başda Yeniçeri Ocağı bir rütbe, ünvan olmuşdur.

Acemi oğlan Ocağında (B.: Acemi oğlanlar) kethâdâdan sonra büyük zâbit «Çavuş» idi, ünvanı: «Acemi oğlanlar Çavuşu» idi.

Onsekizinci asrın ilk yarısında, Lâle Devrinde 1720 yılında, Acemioğlanlar Ocağına bağlı ilk Yeniçeri yangın tulumbacılığı kurulduğunda, bu teşkilâtın zâbitlerinden biri de, «çavuş» ünvanını taşıdı, «Tulumbacılar Çavuşu» denildi.

Yeniçeri Ocağında da Çavuş, Çavuşbaşı, Büyük Çavuş, Küçük Çavuş, Orta çavuş, Çavuş karakollukcusu (çavuş hizmetinde nefer), çavuş vekili, çavuş namzedi, çavuş yamağı gibi ünvanlar vardı. Bunu diğer kapukulu asker ocaklarında

Tersâne Çıplak Çavuşu (Resim : S. Bozcalı)

da aynen görürüz. Bu arada Tersâne çavuşları, asırlar boyunca Galatanın zâbıta âmirlerinden ola gelmişdi (B.: Kapukulu Ocaklar; Yeniçeri; Tersâne).

1826 da Yeniçeri Asker Ocağının kaldırılmasından sonra Asâkiri Mansûrei Muhammediye adı altında yeni bir Türk ordusunun temeli atıldığında «çavuş» ve «başçavuş» ünvanı mülâhaza edildi ve ordu kadrosunda, nefer ile zâbit arasında neferlerden seçilip yükselmiş bir küçük zâbit oldu. Yine öyle küçük âmir anlamında, ordu dışındaki teşkilâtta da kullanılmaktadır: Amele çavuşları, çöpçü çavuşları, itfaiye çavuşları.

ÇAVUŞBAĞI SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Eyyübün Düğmeciler Mahallesi sokaklarından; Düğmeciler Caddesi üzerindedir; (1934 B. Ş. R. Pafta 9/121); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Şubat 1964).

ÇAVUŞBAŞI — İstanbulun eski büyük gedikli meyhânelerinden biri; Eminönü civârında Asmaaltı denilen yerde idi; adından başka kayda rastlanamadı (B.: Meyhâne).

Bibl. : Mehmed Tevfik, Meyhâne.

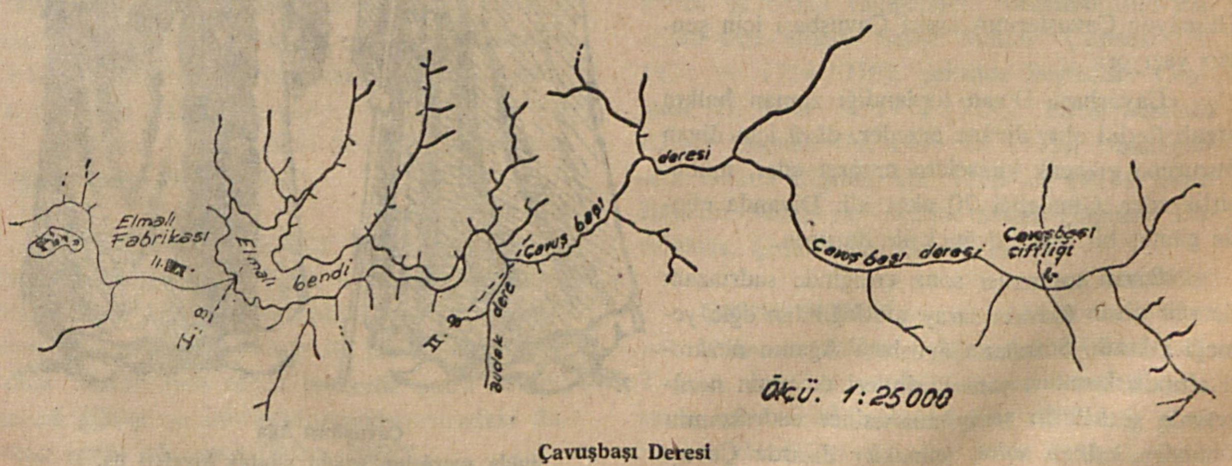
ÇAVUŞBAŞI CAMİİ — Tezkiretül Bünyanda Mimar Sinanın eseri olarak tesbit edilmiş seksen bir cami arasında «Sütlücede» kaydı ile bir Çavuşbaşı Camii yazılıdır. Hadikatül Cevâmide ise Sütlücede bu isim ile bir cami yokdur; Hadikada o civarda iki cami ile bir mescid tesbit edilmişdir, bunlardan Karaağaç Camiinin bânisi Kapuağası Osman Ağa, Sütlüce Camiinin bânisi diğer bir Kapuağası Mahmud Ağa, Kaysûnîzâde mescidinin bânisi de Hekimbaşı Kaysûnîzâde Mehmet Efendidir; her üçünün evvelce Çavuşbaşılık yapmış olmalarına imkân yokdur. Sütlücede bir Çavuşbaşı Camii halen mevcud değildir; Tezkiretül Bünyanda gördüğümüz ismi kaydetmekle yetiniyoruz.

ÇAVUŞBAŞI DERESİ — İstanbul'un Anadolu yakasının şehir suyunu temin eden Elmalı bedlerini besleyen derelerden biri. Kanlıcanın kuzey doğunsunda vaktiyle emlâki hümâyundan Çavuşbaşı Çiftliğine civar tepelerin eteklerinden doğar. Çiftlik binaları ile derenin ilk kolları arasında bir kaç yüz metrelik bir mesafe vardır. Çiftlik vaktiyle bir esas binâ ile etrafında beş on müştemilâtdan ibâret iken, hâlen göçmen iskânından sonra ufak yapılarla genişlemiştir.

Çavuşbaşı deresi vaktile basit bir dere halinde akarak, Anadoluhisarı sırtlarında daha batıdan gelen Budak Derenin suyunu da alarak sebze bostanları arasından Dörtkardeşlere iner, burada Baruthane Çayırı kıyılarında Göksu Deresine karışıp Anadoluhisarı önünden Boğaz denizine dökülürdü. İkinci Sultan Abdülhamid zamanında Çavuşbaşı ve kısmen Budakdere suları üzerinde birinci Elmalı bendini toprak duvarı, ve kısa bir müddet sonra taş duvarı kurulmuş, ve dere de bendi besleyen en mühim menba haline gelmiştir. 1950 de Çavuşbaşı Deresiyle Budak Dere üzerinde ikinci Elmalı bendinin göğüsleme duvarının yükseltilmesinden sonra dere yataklarının bir kısmı bend havzasına girmekle beraber, yine Elmalı suyunun ana kaynağı halinde kalmıştır.

Saadi Nazım NİRVEN

ÇAVUŞBAŞI, DİVÂNI HÜMAYUN ÇAVUŞLARI — Eski Osmanlı devlet teşkilâtında Divânı Hümâyun, pâdişah adına devleti idâre eden (nazırlar, bakanlardan mürekkeb kabine diyebileceğimiz) divanın emrinde, hizmetinde, karar tebliği, ulaştırılması, tahkikat, teşrifat gibi hususlarda bir «Çavuşbaşı Ağa» nın emrinde ça-

Çavuşbaşı Deresi
(Kroki : Saadi Nâzım Nirven)

vuşlar kullanılırdı ki, bu Divânı Hümâyun çavuşlarına «Dergâhı Âlî Çavuşları» da denilirdi.

Oldukça kalabalık bir kadrosu vardı. Onbeş bölüğe ayrılmışlardı ve bölük bölük nöbetle vazîfe alırlardı. Dergâhı Âlî Çavuşları kadrosunun sağlam kaynaklardan Emin Cenkmen «Osmanlı Sarayı ve kıyafetleri» isimli eserinde şöyle tesbıt etmişdir: Fâtih Sultan Mehmed devrinde 200, On altıncı asır ortasında 300, Onaltıncı asır sonunda 324, Onyedinci asrın ilk yarısında 600, aynı asrın ikinci yarısında 692 kişi. Yine aynı eserde kıyâfetleri için de şunlar yazılıdır: «Divânı Hümâyun çavuşları merâsim günlerinde başlarına mücevveze giyer, bunun üzerine uzun siyah bir tüy iliştirilirdi. İçlerine mintan giyer, beline kuşak sarar, kırmızı şalvar, onların üstüne kırmızı kaftan veya biniş ve ayaklarına sarı yemeni giyerlerdi» (Emin Cenkmen, Osmanlı Saray kıyâfetleri).

Divanı Hümâyundan çıkan fermanlar yerlerine bir çavuş ile gönderilirdi; fermanın bir sûreti divan kaleminde deftere kaydedilir ve çavuşlardan kime verilip gönderilmiş ise, onun ismi de ferman sûretinin altına kayıd ve tesbit edilirdi; bir kaç örnek verelim:

İstanbulda açılmakta olan büyük su yollarına Mısırdan arka hammalı getirtmek için Mısır vâlisine yazılan 1565 tarihli ferman Uncuzâde Ahmed Çavuşa; İstanbula getirilen Kâğıthâne suyundan devlet ricâlinin nizâma aykırı faydalanmamaları için İstanbul Kadısına yazılan 1577 tarihli ferman Hacı Câfer oğlu Sinan Çavuşa; Mahallelerden fâhişelerin çıkarılması için İstanbul Kadısına yazılan 1567 tarihli ferman, bu fermanın aynı zamanda tâkib ve tatbikine memur Pîri Çavuşa verilmişdi.

Mehmed Zeki Pakalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» adlı büyük eserinde Divânı Hümâyun Çavuşlarının âmiri Çavuşbaşı için şunları yazıyor:

«Çavuşbaşı Divan toplandığı zaman halkın arzuhallerini alır, divâna arzeder, dâvâ için divan huzuruna çıkacak kimselere nezâret eder, mübâşirlik eder. Gündeliği 70 akçe idi. Divanda elinde gümüş bir asâ - değnek ile dururdu.

«Divan toplantısı sona erdiğinde sadrıazam ile sâir divan âzâsına saray mutfağından öğle yemeği çıkardı. Sofralar Çavuşbaşı Ağanın nezâreti altında kurulur, yemek sinileri de onun nezâretinde getirilirdi; saray ananesince sadrıâzamın önünden kalkan sofra, yemekler dışarda Çavuşbaşının önüne konulurdu; yani sadrıâzam artığını yerdi (burada artık kelimesini kullanmak da pek yerinde değildir, çünkü sadrıâzam önüne çıkarılan sofra en az sekiz on kişiyi doyuracak kadardı).

«Çavuşbaşı merâsimde serâsere denilen kumaşdan üstlük giyerdi, başına da selîmî giyerdi. Dergâhı Âlî çavuşları teşkilâtında kendisinden sonra âmir olarak «Çavuşlar Kâtibi» ile «Çavuşlar Emini» gelirdi. «Çavuşlar Kesedarı» da Çavuşbaşı dâiresinin evrak ve sicil müdürü idi. Divandan tâkibi için Çavuşbaşıya verilen evrâkı, Çavuşbaşı kesedara verir, o da çavuşlardan tâyin ettiği mübaşirler vâsıtası ile gereken tâkibatı yaptırırdı.

«Eflak ve Bugdan voyvodaları İstanbula geldiklerinde istikballerine bir kaç çavuş ile Çavuşlar kâtibi ve Çavuşlar Emini memur edilirlerdi.

«Yabancı elçilerin Paşakapusuna sadrıâzamı ziyârete geldiklerinde ve Sarayı Hümâyuna giderek pâdişah huzuruna çıkdıklarında ananevî teşrifatın tatbikine Çavuşbaşı Ağa bakardı, yâni teşrifât nazırlığı yapardı. Elçilerin ikametgâhları, sefarethâneler Galata tarafında idi; Paşakapusuna

Çavuşbaşı Ağa
Solda merâsim, sağda günlük kıyafeti ile.
(Resim : Sabiha Bozcalı)

veya Sarayı Hümâyuna gelecekleri gün, Çavuşbaşı ve maiyetindeki çavuşlarla Vezir iskelesinden karşılanırlardı, ve tertib edilen bir alayla gideceği yere götürülürdü. İstanbula ilk defa gelen İran elçileri ise Çavuşbaşı ve çavuşlar tarafından Üsküdarda karşılanırlardı.

Şeyhülislâmların azillerinin kendilerine tebliği bir anane olarak Çavuşbaşılar tarafından yapılırdı. Bundan ötürü başka herhangi bir vazife ile Çavuşbaşı Ağa Şeyhülislâm konağına gönderilmezdi. Çavuşbaşının geldiği görülünce, efendinin azledildiği zannedilip şeyhülislâm kapusunda bir heyecan uyandırabilirdi. Çavuşbaşının gitmesi bir zaruret hâlini alırsa, azil tebliği için gelmediğine işâret olarak, gündüz önüsıra bir fener çekdirirdi. Şeyhülislâmlığa tâyin edilen zâti konağından alarak alayla saraya götürmek vâzifesi de Çavuşbaşınındı.

«Yeni devlet teşkilâtı kurulurken Çavuşbaşılık hicrî 1252 (milâdî 1836 - 1837)..» (M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyim ve Terimleri).

ÇAVUŞBAŞI HAMAMI — Sâdece Çavuş Hamamı da denilir (B.: Balat Hamamı).

ÇAVUŞBAŞI HANI — Eminönü Nahiyesi, Asmaltı Eski Kalçın Sokak 23 kapı numaralı han. Giriş kapısından, çok dar fakat kısa bir koridorla, bir nevi ambar olarak kullanılan bir avluya girilen bu han, dıştan olduğu gibi, içten de pek bakımsız bir manzara arzeder. 254 metrekarelik bir alan kaplayan bina, bir zemin kat ve iki kattan müteşekkil olup 34 odalıdır.

Şimdiki sahipleri olan Adil Yağcı ve Kardeşlerine han, babaları Mehmet efendiden intikal etmiş.

Yapılış tarzı, civardaki diğer hanlara hiç benzemeyip, fevkalâde bir görünüşü de yoktur. Halen oto - park olarak kullanılan Eminönü istimlâk sahasının tam karşısında bulunan Çavuşbaşı Hanında türlü zenaatten esnaf çalışmaktadır, ki bunlar umumiyetle oyuncakçı, şekerci, tornacı, matbaacı, yağcı, v. s. dir.

Odaların kira bedelleri 50-100 lira arasında değişmekteydi (Eylûl 1962).

Haluk AKBAY

ÇAVUŞBAŞI SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fatih kazasının Şehremini Nâhiyesinin Uzun Yusuf Mahallesi sokaklarından; Lâlezar Camii sokağı ile Nâib Sokağı arasında uzanır; (adı geçen rehberde pafta 10/69) yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Şubat 1964).

ÇAVUŞBAŞI TEKKESİ — Evliya Çelebi Galata - Tophâne tekkeleri arasında bu isimle bir tekke kaydediyor; Üsküdarlı Ahmed Münib Efendinin «Mecmuai Tekâyâ» isimli risâlesinde bir Çavuşbaşı Tekkesi yokdur; yeri izi, hangi tarikata bağlı olduğu tesbit edilemedi.

ÇAVUŞDERE CADDESİ — Üsküdarda Çavuşdere semtini hemen boydan boya kateden Üsküdarın en uzun yollarından biri; bir başı İmrahorda, bir başı Nuhkuyusundadır; İmrahordaki başı Tavukçu bakkal Sokağı, Bulgurlu Mescid Sokağı ve Beştaş Sokağı ile bir dört yol ağzı yapar. Buradan gelindiğine göre, sağ kolda Odalar Çıkmazı, Sansar Sokağı, Vâlidei atik çeşme sokağı, Bağlarbaşı Caddesi, Toptaşı Meydanı Sokağı, Tekke arkası Sokağı, Çınarlı Tekke Sokağı, Koltukçu Riza Sokağı, Ahmedoğlu Musallası Sokağı, Çinili Cami Sokağı, Çinili Külhanı Sokağı ile kavşakları vardır; Çinili Hamam Sokağı, Allâme Caddesi ve Silâhdar Bağçesi Sokağı ile teşkil ettiği bir dörtyol ağzında (Nuh kuyusunda) sona eder.

Sağ koldan onbir kadar sokak ile kavşağı olan Çavuşdere Caddesi, aynı istikametde yüründüğüne göre ancak bir kaç sokakla buluşur ki, şunlardır: Evliya Hoca Sokağı, Hatmi Sokağı, Bostan çıkmazı, Odalar çıkmazı (1934 Belediye Şehir Rehberinde pafta 27 /Çavuşdere)

İmrahor tarafı başından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde ve paket taşı döşeli bir yol olarak başlar, sonra zemin, kabataşa tahavvül eder. Yolun sol kenarında bir sıra bostanlar görülür; beton ve ahşab ve çoğu mütevâzi gelirli âile meskenleri evler arasından geniş kavisler çizerek uzanır, kapu numaraları 1-159 ve 2-204 dür.

Bu cadde üzerinde yazlık, Işık sineması ile 1 kolacı, 2 doğramacı, 1 bakkal dükkânı vardır; ayrıca şu ecdad yâdigârları sıralanmışdır: Bir ahşab evin altında Safiye Sultan Çeşmesi (H. 1131 = 1718-1719), Şehzade Seyfeddin Çeşmesi (H. 1141 = 1728-1729), Kâtib Mustafa Efendi Çeşmesi (H. 1193 = 1779), Ümmügülsüm Hanım Çeşmesi (H. 1233 = 1817), Çinili Hamam, Mahpeyker Valide Sultan Çeşmesi, Dârülhâdis, Çinili Cami (Ekim 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAVUŞDERESİ — Üsküdarda bir semt adı; Selâmsız, Selâmsız Mezarlığı, Nuhkuyusu, Toptaşı, İmrahor ve Bülbülderesi semtleri ortasında, müteaddid mahallelerden mürekkeb geniş bir semtdir (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 27).

ÇAVUŞ HAMAMI — Çavuşbaşı Hamamı da denilir. (B.: Balat Hamamı).

ÇAVUŞ HAMAMI — Şehremininde Nevbahar Mahallesinde Kızılelma Caddesi ile Topcueminbey Sokağı kavşağı köşesinde idi; Birinci Cihan Harbinden az önce büyük Fatih yangınında yandı; en küçük bir iz kalmamışdır.

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAVUŞ HAMAMI SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre, Fatih kazasının Fener Nâhiyesinin Molla Aşki Mahallesi Sokaklarından (adı geçen rehberde pafta 8/113); adını Fâtih Sultan Mehmed devrinden kalmış olan meşhur hamama nisbetle almışdır (B.: Balat Hamamı). Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Şubat 1964).

ÇAVUŞ KÖYÜ — İstanbul civarı köylerinden; Eyyubden gelindiğine göre, Alibey köyünü geçdikten sonra Alibey Deresi boyunu tâkib eden yol ile gidilir, dere kenarındadır. Gidip görmek imkânı bulunamadı, adı ve yeri Mehmed Eşref Beyin 1324 (= 1906) senesinde basılmış 1/60,000 mikyaslı «İstanbul Civarı» haritasından tesbit edildi.

ÇAVUŞ MESCİDİ — Tezkiretül Bünyanda Mimar Sinanın eseri olarak tesbit edilmiş elli mescit arasında «Silivri Kapusu kurbinde» denilerek bir Çavuş Mescidi yazılıdır. Hadikatül Cevâmide ise Silivri Kapusu kurbinde böyle bir mescid gösterilmemişdir; Hadikadaki dört Çavuş Mescidinden biri «Yayla kurbinde», diğeri de «Hekimoğlu Ali Paşa Camii kurbinde» diye kaydedilmişdir. Teskiretül Bünyandaki mescid Hadikanın yazılmasından önce her hangi bir sebeb ile yok olmamış ise, Silivri Kapusuna biraz uzak kalmakla beraber bu iki mescidden biri olmak gerekir.

ÇAVUŞ MESCİDİ — Balatda, Hızırçavuş Mescidi Sokağındadır; Hadikatül Cevamide Çavuş Mescidi adı ile kayıdlı olup şu mâlûmatı veriyor: «Balat kurbindedir; bânisi divân çavuşlarından Hızır Ağadır, kabri de oradadır; bitişiğinde mektebi vardır, mahallesi vardır».

Bu mescid yanındaki medresesi ve sibyan mektebi ile berâber 1721 deki büyük Balat yangınında yanmış, adı bilinmeyen bir sahibi eliyle yine bânisinin adına nisbetle ihyâ edilmiştir (B.: Balat yangınları, s. 1975).

Bânisinin adına nisbetle «Hızır Çavuş Mescidi» diye anıla gelir; asfaltlanmış bir avlu içinde, dört kâgir duvar üzerine çekilmiş kiremitli ahşab çatıdan ibâret bir yapıdır. Son cemaat yerinin iki yanında birer oda vardır; kadınlar mahfiline asıl ibâdet sahnında sağ tarafda bulunan ahşab bir merdivenle çıkılır; minârenin kapusu da orada bulunmaktadır; iki yan duvar ile mihrab duvarında ikişer pencere vardır.

Bu mescid Anıdlar Derneğinin Balat kolu tarafından 1963 de tâmir edilmişdir, ve bu tâmirden sonra 1964 ramazanında ibâdete açılmışdır; avludaki imam ve müezzin meşrutaları Çavuşun kabri, kapudan girildiğine göre soldaki duvarın önündedir; kitâbesi şudur: «Fâtih Sultan Mehmed Han Hazretlerinin çavuşlarından merhum Hızır Çavuş ruhuna fâthia, 85? (son rakam okunmuyor)»; yanında da zevcesi Ayşe Hanım medfundur; onun yanında da diğer bir kabir vardır, ki her üçü demir parmaklık içine alınmışdır. Avluda çini kaplı bir musalla taşı ile abdest muslukları ve ayakyolu vardır. Hadikanın kaydettiği mekteb binâsı hâlen yokdur. (1964).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAVUŞ MESCİDİ — Hadikatül Cevâmi şu mâlûmatı veriyor: «Yayla kurbindedir, bânîsi sipâhi ocağından İbrahim Çavuşdur, merkadi de oradadır, mahallesi vardır».

Bu mescid hâlen mevcud değildir, Şehremininde İbrahim Çavuş Mahallesinde İbrahim Çavuş Cami Sokağı, İmam Ferdi Sokağı ve Kaşıkcı Mektebi sokağının çevirdiği adacıkta idi. Mahallenin doğma büyüme sâkinlerinden Dârülaceze anbar memurluğundan emekli Bay Mustafa Receb Gözütok'un verdiği bilgiye göre dört kâgir duvar üzerine kiremit örtülü ahşab bir çatıdan ibâret ve bodur taş minâreli bir mescid idi. Bir son cemaat yeri ve avlusunda abdest muslukları, ayak yolları vardı; karşısında da imamlarına meşrûta bir ev vardı. Birinci Cihan Harbi içinde gaayetle harab halde iken tâmir edildi, bir müddet askerî depo olarak kullanıldı, 1918 - 1920 arasında bakımsızlıkdan yıkıldı; bânisinin kabri 1963 de duruyordu; 1961 - 1962 arasında da bu mescidin arsasına bir gece kondu yapılmışdır.

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAVUŞ MESCİDİ — Hadikatül Cevâmi şu mâlûmatı veriyor: «Hekimoğlu Ali Paşa Camii kurbindedir. Bânisinin adı Şücâ'dır; Müezzinoğlu Odaları denmekle mâruf müteehhilîn (taşradan gelip de İstanbulda evlenmiş olanlar için kullanılır bir deyim) odaları arasındadır; bânisinin kabrinin nerede olduğu bilinmiyor; minberini su nâzırı İbrahim Ağa koymuşdur; mahallesi vardır».

Yerinde yapdığımız araştırmada Hekimoğlu Ali Paşa Camii civarında böyle bir mescid bulunamadı. Semt sâkinlerinden şekerci Mehmed Sabri Uğruçok: «Hekimoğlu Ali Paşanın türbesi civârında bir küçük mescid vardı, Fâtih yangınında yandı, minâresi de galibâ 1932 - 1933 arasında yıktırılıp kaldırıldı, Çavuş Mescidi orası mı idi bilemem» demişdir (1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAVUŞ MESCİDİ — Boğaziçinde İstinyede idi; Hadikatül Cevâmi şu mâlûmatı veriyor: «Bânisi Mahmud Çavuşdur, kabri ve ne zaman yaşadığı bilinmiyor; fevkaanî bir mescid olup minberini Osman Efendi adında bir hayır sâhibi koymuşdur; mahallesi vardır».

Koya nâzır kâgir bir bodrum katı üstünde fevkaanî ahşab bir mescid idi. 1948 yılı sonlarında bir ara ilk okul olarak kullanılmış, 1955 den sonra da mesken ittihaz edilmişdi; son cemaat yerinin sağ tarafında bir bölme yapılmış; bir de müezzin odası vardı. Ahşab minâresi 1963 de söküllüp kaldırılmışdır.

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAVUŞOĞLU (Abdülkadir, Şaban ve Receb) — Türkiyenin büyük sanayi müesseselerinden Çavuşoğlu Boya Fabrikasını kurmuş Konyalı üç kardeş; hal tercemelerinin bu ansiklopediye konması için fabrika adreslerine gönderdiğimiz bir mektuba maalesef cevab verilmemişdir; kaldı ki o mektubda İstanbul Ansiklopedisinin akademik hüviyeti gereği gibi belirtilmiş idi; üstelik Şaban Çavuşoğlu ve Receb Çavuşoğlu lise tahsilleri sırasında bu ansiklopedinin sâhibi, müdevvini muharriri R. E. Koçunun çalışkanlıkları ile teveccühünü kazanmış talebeleri olmuşlar idi. Hal tercemelerine büyük bir cemiyet kütüğü olan «Kim Kimdir» ansiklopedisinde de rastlanmamışdır. Değerli iş adamı bu üç kardeşin isimleri üzerinde bu satırlarla iktifa etmek zarûreti her halde hazindir; R. E. Koçu, Bay Şaban ve Receb için şu hâtırayı yazmışdır: «Pek terbiyeli, çok çalışkan, gaayet ciddî çocuklardı; lise tahsillerini meccânî yatılı imtihanını kazanarak bitirdiklerini zan ediyorum, yanılmıyor isem boya sanayiimizde büyük bir fabrikanın kurucuları olmaları çok kıymetlenir; hal tercemeleri o bakımdan evlâdı vatana iyi örnek olurdu.»

ÇAVUŞOĞLU BOYA FABRİKASI — Memleketimizin büyük ve modern boya, reçine ve vernik fabrikasıdır. Abdülkadir, Şaban ve Receb Çavuşoğlu adında Konyalı üç kardeş tarafından bir kollektif şirket olarak kuruldu. İlk işe 1954 senesi haziran ayında Haliç Fenerinde Mürselpaşa caddesinde 156 kapu numaralı üç katlı kâgir bir binada başladılar. Üç sene bu binada çalıştıktan sonra iş hacmi genişlediğinden, İstanbulda Alibey köyünde dört bin metrekare bir arazi satın alınarak modern tesisleriyle bir fabrika kurulmuştur. Bu fabrikada iki kimyager, iki boya teknisyeni ve yüz'ü mütecaviz işçi ve ustalar çalışmaktadır.

Fabrikada iş istihsali üç gruba ayrılmışdır:

1 — Her nevi boya imâl eden boya kısmı,

2 — Keten yağından ve diğer kuruyucu yağlardan bezir imâl eden bezirhâne kısmı,

3 — Çam ağacı usâresi olan ham reçineden kolofon, reçine ve neft yağı (terebentin) istihsâl eden reçine kısmı.

Boya kısmında imâl edilen boyalar: otomobil sanayii boyası, furun boyaları, gemi ve sandal için hususî deniz boyaları, binâların duvar, tavan, kapu iç boyaları, binaların dış boyaları; vernik, sekatif ve soba boyaları; ayrıca Türkiyede ilk defa plâstik boyalar imâli Çavuşoğlu Boya Sanayii tarafından tahakkuk ettirilmişdir.

İkinci grup, bezirhâne: Boya sanayii için lüzumlu muhtelif tip ve evsafta bezir yağları hususî metodlarla pişirilir ve Çavuşoğlu Bezir Yağı nâmı altında piyasaya arzedilir.

Reçine dâiresi: ormanların istihraç maddesi olan ham reçine neft ve kolofona ayrılır. Dünyada yüzlerce sene evvel başlanılan bu iş konusu Türkiyede beş altı senedir ki ele alınmış bulunmaktadır. İstihsâl edilen mallar beynelmilel standarta uygun evsaftadır. Türkiyede yeni olmasına rağmen boya sanayiine ciddî bir inkişaf kaydedilmiştir. İstihsâl edilen her tip ve evsafta boyalar ve diğer mâmûller Avrupa mâmûlâtı ile boy ölçüşecek mükemmeliyettedir. Yapılan tetkik ve araştırmalar çok kısa bir zaman sonra ihracata dahi müsait olduğunu göstermiştir. Bilhassa neft ve kolofon mevzuunda 1960 yılı nisan ayında ilk ihracat fîlen başlanmış bulunmaktadır.

Çavuşoğlu Boya Fabrikasında imâl edilen boya çeşidleri şunlardır:

1 — Gloria Süperlüks; 16 câzib renkde vernikli dahilî yağlı boya, 4 saatte kurur.

2 — Kamel Süperlüks; câzib renklerde haricî boya, Patent No. 16269.

3 — Süperlak; haricî boya, patent No. 16269.

4 — Süperlüks sentetik oto boyası.

5 — Plâstik badana boyası; 13 renkde su ile yıkanabilen dahilî ve haricî badana boyasıdır.

6 — Copper paint, superlac; zehirli boya, patent No. 14898.

7 — Superlac; macun, patent No. 14898.

8 — Kamel, sellüloik macun, otolar ve madenî satıhlar için.

Çavuşoğlu Boya Sanayiinin alâmeti fârikası «Ç B S» dir.

Hakkı GÖKTÜRK
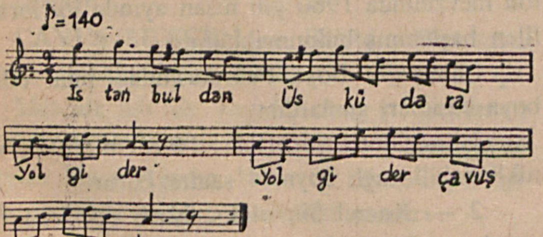
ÇAVUŞOĞLU, ÇAVUŞOĞLU SİGARA KÂĞIDI — Tütünün lüleye doldurulup içilme tarzı yerine incecik kâğıdlara sarılıp sigara (cigara) biçiminde içilmeye başlandığı devirde, 1885 ile 1890 arasında İstanbulda sigara kâğıdı ticâreti ile meşgul olmuş bir rum zengini ve onun piyasaya çıkardığı sigara kâğıdının adı; bütün emsâli gibi «pirinçden yapılmış» kâğıd olduğu söylenirdi; bir destesinin, defterinin ince kartondan kapağı üstündeki alâmeti fârikası bir gemi çapası resmi idi (B.: Tütün; Çubuk; Sigara kâğıdı).

ÇAVUŞ OKU — «Ok çeşidlerinden birinin adı, yarışmalarda evvelâ bu ok atıldığı için kılavuz adı da verilirdi. Rüzgârın tesiri ile giderken ses verir, çıkarır bir ok idi». (Mehmed Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri).

ÇAVUŞ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Boğaziçinin Anadolu yakasında Paşabağçesinin sokaklarından (adı geçen rehberde Pafta 24/Paşabağçesi); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (Mart 1964).

ÇAVUŞ ŞEBKÜLÂHI — «Eskiden çavuşların geceleri giydikleri külâhlardan birinin adı». (M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri).

ÇAVUŞ TÜRKÜSÜ — İstanbul türkülerinin en güzellerinden biridir; ne zaman söylendiği, bestelendiği bilinmiyor, biz, Abdülmecid zamanına, 1853 - 1855 arasında Kırım Harbi yıllarına atfediyoruz. (B. Kâtibim Türküsü).

Çavuş Türküsü
(Nota : Nidâ Tüfekci)

Çavuş Türküsünün notasını rahmetli aziz dostumuz Mesud Cemilden istemişdik; eşsiz büyük üstad nota ile beraber bize şu notları yollamışdır:

«Notayı Neriman Tüfenkci'nin defterinden Nidâ Tüfenkci kopye etti. Bu defterdeki nota merhum Muzaffer Sarısözen tarafından yazdırılmış ve kendisi tarafından kontrol edilerek, diğer parçalarda olduğu gibi altına parafe edilmişdir. Ancak, beş ölçüden mürekkeb olan türkünün dördüncü ölçüsündeki ilk not «si, do» olarak yazıldığı halde, bunları halkın büyük ekseriyetle okuyuşuna, yâni taammüm etmiş versiyonuna uyarak ben «lâ, si» şeklinde değişdirdim, notanın baş tarafına yazılmış olan bir sekizlik = 140 metronom işâretini de ilâve ettim...»

Güzel türkünün metni şudur:

1

İstanbuldan Üsküdara yol gider,
Yol gider çavuş, yol gider;
Hanımlara deste deste gül gider,
Gül gider çavuş, gül gider.
Yandım çavuş, yandım senin elinden,
Elinden çavuş, elinden!
Çok sallanma kasatura da fırlar belinden,
Belinden çavuş, belinden!

2

İstanbul'dan üç mum aldım yakmaya,
Yakmaya çavuş, yakmaya;
Yakıp yakıp yâr yüzüne bakmaya,
Bakmaya çavuş, bakmaya.
Yandım çavuş, yandım senin elinden,
Elinden çavuş, elinden!
Çok sallanma kasatura da fırlar belinden,
Belinden çavuş, belinden!

3

İstanbulla Üsküdarın arası,
Arası çavuş, arası;
Yakdı beni kaşlarının karası,
Karası çavuş, karası.
Yandım çavuş, yandım senin elinden,
Elinden çavuş, elinden!
Çok sallanma kasatura da fırlar belinden,
Belinden çavuş, belinden!

ÇAVUŞ TÜRKÜSÜ — Geçen asır ortalarında yazılmış bir türkü mecmuasında görülmüşdür; serlevhası yanında «Türk Aksağı» diye bir kayıddan bestelendiği anlaşılıyor, erbâbından notasını, hattâ güftesini bilene rastlamadık; türkünün mâtufunun Dudullu Jandarma Karakolunda bulunmuş olduğu görülüyor:

Aman Çavuş kaçılır mı âşıkdan
Ala gözün selvi boyun vurgunu
Top ibrişim kâkülleri saç savur
Civanlıkda çapkınlığın kanunu

Karakolda fener olup yanayım
Yâr uykusun temâşâya kanayım
Çavuş benim ben Çavuşun sanayım
Yol iz bilmem nasıl bulam koynunu

Harâmi gözleri yağmacı tatar
Çavuşum soyunuk çardakda yatar
Bâbı vuslat ister altun anahtar
Dervişin nasibi harmanın sonu

Candırmadır elde tüfenk şişhâne
Kaçma dilber bulub türlü behâne
Buyur gel Çavuşum senindir hâne
Üç nöbet atayım bayram topunu

Dudulludur Çavuşumun durağı
On parmağım sırma saçın tarağı
Başım binek taşı bassun ayağı
Râhi muhabbetin yokdur yorgunu

Sırma nişan kolda kuşak belinde
Çavuşumun başı kavak yelinde
Ölüm dirim Çavuşumun elinde
Vur Çavuşum Kalenderin boynunu

ÇAVUŞUN KAHVEHÂNESİ — Abdülâziz ve İkinci Abdülhâmid devirlerinde Aksarayda namlı bir kahvehânedir; Sermed Muhtar Alus «On-ikiler» adındaki romanında bu kahvehâneden şu satırlar ile bahsediyor:

«— Haydi Paşam, (Arab Abdullah Paşa; B.: Abdullah, Arab), müdürcüğüm buradan basalım; Yeşiltulumbadaki Çavuşun kahvesine gidip biraz nefes alalım. Orası bu havada bile eser.

«Hep kalktılar. Mahallebici dükkânından çıktılar, elli - altmış adım kadar yürüyüp Çavuşun kahvesine geldiler.

«Yeşiltulumba, Koskadan Aksaraya inerken Lâleli camisini epeyce geçince sağda küçük bir meydancık. Bu adı taşıması, ortada yeşile boyanmış tahta bir tulumbanın bulunmasından ileri geliyor.

«Meydancıkta karşılıklı sıra kahveler var. Hepsi de yaz kış dolup dolup boşalmada... Sıcak havalarda her kahvenin önünde sandalyeler, iskemleler. Kalabalıktan oturacak yer bulamazsın.

«Şehzadebaşı ve Direklerarası parlamadan evvel, İstanbulun en civcivli yeri Aksaray; bilhassa Yeşiltulumba meydanı.

....

«Saat alaturka üçü bulmuştu. Yeşiltulumbadaki kahvelerin hepsi açıktı. İçleri, iskambil, domino, dama oynıyanlarla doluydu. Çavuşunki bu sıra kahvelerin en genişi, en temizi, en meşhuruydu.»

ÇAVUŞUN KAHVEHÂNESİ — Topkapusunda oturan ve o semti bâzı manzûmeleri ile medheden geçen asrın kalender, rind meşreb şâirlerinden Nebil Bey (doğumu 1842, ölümü 1889) «Çavuşun Kahvehânesi» diye bir yerden bahsediyor, fakat bu kahvehânenin Topkapusunda olduğunu kesin olarak göstermiyor. Nebil Beyin bahsettiği yerin Aksarayda Yeşiltulumbadaki Çavuşun kahvehânesi de olabilir. (Yukardaki maddeye bakınız):

(Beyit)

Bir turunç köpüklü kahve içmek ister isen eğer
Gel Çavuşun kahvesine keyfe bak şâmü seher

(Kıt'a)

Gel bu kahvehâneden sen nûşi kahve kıl müdâm
Yapmak istersen eğer dört üstü keyfin subhü şâm
Burda öyle sâde abdest suyu pişmez hâsılı
Kahveci ağa ider hep müşteriye ihtimam

(Kıt'a)

Çavuşun kahvesidir burda pişer kahve temiz
Maksadın keyf ise gel burda otur şâmü seher
Sözümü sem'i kabul ile tutub dinler isen
Buraya uğramadan eyleme bir semte güzer

ÇAVUŞ ÜZÜMÜ — İri dâneli, gaayet ince derili ve küçük çekirdekli, fevkalâde leziz, gaayetle meşhur ve makbûl bir üzüm çeşidi; bir rivâyete göre geçen asrın başlarında İstanbulda İçerenköy bağlarının birinde Mustafa Çavuş yahud Hüseyin Çavuş adında biri tarafından elde edilerek yayılmışdır; ki en nefis çavuş üzümleri İçerenköyü ile Tavşanlı arasındaki bağlarda yetişdirilmiş; diğer bir rivâyete göre yetiştiren tarafından piyasaya sevk edilmeden devrin pâdişahı İkinci Sultan Mahmuda bir sepet üzüm gönderilmiş, Yeniçeri Ocağının kaldırıldığı ve pâdişahın geceli gündüzlü Asâkiri Mansûrei Muhammediye ile uğraşdığı sıralar imiş (1826 - 1828 arası); yeni bulunmuş üzümü Sultan Mahmuda Râmi Kışlasında iken arzetmişler, pâdişah da aklı fikri askerde olduğu için: «İşte bu üzümlerin çavuşu!..» demiş, çavuş üzümü adı da böylece kalmış.

Zamanımızda cinsi kaybedilmek üzeredir, çarşılarda, unvanlarda çavuş üzümü diye satılan üzümlerin çoğunun hakikî çavuş üzümü ile hiç ilgisi yokdur. (1964).

Hüsnü KINAYLI

ÇAVUŞYAN (Ervant Efendi) — Müderris, gazeteci, müellif; 1866 da İstanbulda doğdu ve takrîben 1915 de Hammanda (Meskene ile Derzor arasında ve Fırat nehri kıyısında bir yerdir) hastalıkdan ölmüşdür. Reteos Berberyan'a göre (Masis Mecmuası, 1904) Mektebi Sanâyide muallimlik yapmışdır. Samnâmeci Teotik ise Sanayii Nefîse Mektebinde riyâziye muallimliği yapdığını yazmaktadır. Ervant Efendi ermenice «Tzayn Hayrenyatz» (Vatan Sesi) isimli gazetenin imtiyaz sahibi olmuş ve türkçe olarak «Çarkcılık» adlı makina ilmi üzerine bir eser bırakmışdır.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇAVUŞZÂDE CAMİİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Samatyanın Cerrahpaşa, Kabilyas ve Davudpaşa Mahallesi arasında müşterek bir sokakdır. Etyemez Tekke Sokağı ile Şeyhülharem Sokağı arasında uzanır; Sultanpınar Sokağı (istimlâk edildi) ve Emirpervâne Sokağı ile kavuşakları vardır. (Pafta 11/53, 54, 55).

Etyemez Tekke Sokağı tarafından, alt başından gelindiğine göre meydanımsı bir açıklık ile başlar, ikişer katlı ahşab, beton, kâgir evler ve bunların arasında üçer katlı apartımanımsı yapılar görülür; yol sonra daralır, sağa sola birer dirsek yapar, sonra müteaddid dirseklerle tekrar kırılır, son dirsekden sonra sağ tarafda çukurda kalmış olarak İşçi Sigoartaları İstanbul Hastahânesi görülür; yol daracık, âdetâ pateka hâline gelir, sol kolda fevkaanî Şahsultan Camii bulunmaktadır. Emirpervâne Sokağı kavuşağını geçince, kesme taşdan, kitâbesiz ve susuz, teknesi toprağa gömülmüş bir çeşme vardı. Sol kolda Cerrahpaşa Hastahânesinin yüksekde kalan bağçesi, sağ kolda da bir bostan olup, böylece sona erer; kapu numaraları 1 - 59 ve 20 - 46 dır. (Ekim 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAVUŞZÂDE MESCİDİ — Samatyanın Cerrahpaşa Mahallesinin Şeyhülharem Sokağındadır; Cerrahpaşa Hastahânesinin arka tarafına düşer. Hadikatül Cevâmi şu mâlûmatı veriyor: «Yedikule kurbindedir; bânisi Mustafa Ağadır ki Çivizâde kerîmesi Ümmügülsüm Hanımın mescidine minber koymuşdur, hâlen hayatdadır (H. 1281, M. 1864 - 1865) ve vaktimiz ricâlindendir; bu mescidin mahallesi yokdur».

Dört taş duvar üzerine kiremit bir çatıdan ibâret olup son cemaat yeri ahşabdır; 1930 yılından beri metrûk, son derecede harab bir halde idi. (1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAVUŞZÂDE SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Samatyanın Cerrahpaşa ve Kasab İlyas Mahalleleri yollarından; Şeyhülharem Sokağı ile Samatya caddesi arasında uzanır. Kâtip İlyas Camii sokağı, İspanakçı vîrânesi sokağı lie kavuşakları vardır. (Pafta 11/53 - 54). Samatya caddesinde olan üst başından gelinince bir arabanın geçebileceği kadar genişlikte, kaba taş döşeli bir yol olup sola bir kavis çizerek hafif dikleşir; ikişer katlı ahşab, beton ve yarı kâgir evler arasından ilerler, sol kolda rehberde gösterilmeyen, üzerinde ayrı numaraları taşıyan beton evler bulunan bir çıkmaza rastlanır; yol sağa bir kavis, sola bir dirsek yaparak üçer katlı iki kâgir, iki katlı bir yarı kâgir ev ile, sol kolda bir bostan görülür ve böylece sona erer. Davutpaşa İlk Okulu bu sokak üzerindedir. Sokağın üst başında bir beton çeşme ve Kasabilyas Camii sokağı kavuşağı köşesinde bir marangoz dükkânı vardır; kapu numaraları 2 - 32 ve 1 - 15 tir. (Ekim 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇAYBAŞI MESÎRESİ — Evliya Çelebinin kaydine göre İstanbulun eski meşhur mesîrelerinden biri; muharrir - seyyah şöyle târif ediyor: «Kâğıdhâneye cereyan eden nehrin başıdır; gaayet leziz âbı rakikdir. Bu mahalde nice çimenzar sofalar vardır, mahfîce müsâhabet etmek murâd eden ehli ırz tâifesi atlar, arabalar ile gelib buradaki ağaçlar gölgesinde iyşü nûş ederler». Zamanımızda unutulmuş yerlerden ve isimlerdendir.

ÇAYDANLIK SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Kasımpaşada Camiikebir Mahallesi sokaklarından; Kasımpaşa Muvakkithânesi sokağı ile Dört Kuyu sokağı arasında uzanır; Tabakhâne Yokuşu ve Hoca Ahmed sokakları ile dört yol ağzı yaparak kesişir. (Adı geçen Rehberde Pafta 16/185); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (Şubat 1964).

ÇAYHÂNELER — Bir ara «Çay Evi» adı verildi, zamanımızda bir iki yer ya kalmış, ya kalmamışdır; kahve ocağı olmayan, müşterilerine hânerle demlenmiş çay arz eden yerler. Kahvehânelere nisbetle, içinde iskambil kâğıdı oyunları, tavla oynanmayan, sâdece gazete ve dergi mütalea edilen, ağır başlı sohbet erbâbının gelip oturdukları yerler olmuşlardır. İstanbulda çayhânelerin en ziyâde rağbet gördüğü devir İkinci Sultan Abdülhâmidin zamanı olmuşdu, en mükellef çayhâneler de Şehzâdebaşında Direkler arasında idi; onların arasında en meşhuru da, âdeta edebî bir mahfil olmuş Hacı Reşid Ağanın Çayhânesi idi. Büyük muharrir Ahmed Rasim bu zatden ve çayhânesinden, sık sık bahseder. (B.: Reşid Ağa, Hacı); aşağıdaki kıt'a da Muallim Naci Efendinindir:

Bir çayfüruş var ki fenninde ferid
Şâirlerin itmekde safâsın tezyid
Ol puhtei rûzigâr kimdir mi dedin
Dârüşşuerâ müdîri Elhac Reşid

Ahmed Rasim «Muharrir, Şâir, Edib» isimli eserinde Nâbizâde portresini çizerken şunları yazıyor: «Fâtih ve Anadolu Hisarında isimli manzûmeleri zemâne gazel nüvisânını türlü türlü hiddetlerle çayhâne peykelerinde zıpzıp oynatırdı...»

Hüsnü KINAYLI

ÇAYIR ARALIĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Burgaz Adası sokaklarından (B.: Burgaz Adası); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (Mart 1964).

ÇAYIRBAŞI CADDESİ — Boğaziçinde Büyükderenin ana sâhil yolu; Boğazın Rumeli yakasında Karaköyden başlayarak Rumeli Kavağına kadar uzanan sâhil asfaltının Büyükderedeki parçasının adı, ki İstanbul tarafından gelindiğine göre Kefeliköy Caddesi ile Piyasa Caddesi arasındaki uzun parçadır. Yine o istikaametden gelindiğine göre sağ kolda, deniz tarafında Ahiler Sokağı, Çayırbaşı Aralığı, Büyükdere İskele Sokağı, Ebâbil Sokağı; sol kolda Büyükdere Bağçeköy Yolu, Göçebeler Sokağı, Sırmacılar Sokağı, Maltızdere Sokağı, Karaorman Sokağı, Dedeyusuf Sokağı, Kırklar Sokağı, Uzunfıstık Sokağı, Azatlı Sokağı, Büyükdere Camii Sokağı, Büyükdere Hamamı Sokağı, Hançerli Çavuş Sokağı, Dânişment Sokağı, Şarabhâne Sokağı, Kahkaha Çiçeği Sokağı ile kavuşakları vardır, Canfes ve Hacet sokakları ile de dört yol ağzı yaparak kesişir. (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 23).

Üzerinde büyüklü küçüklü ahşab, kâgir, beton yapılar sıralanır, başlıca binâlar şunlardır: Cezâyirli Hasan Paşa Camii, Büyükdere Camii, Surp Hripsime Ermeni Kilisesi, İstanbul Belediyesi Sarıyer Şubesi Müdürlüğü, Sarıyer Kaymakamlığı ve Belediye Şubesi, Denizcilik Bankası, Gemi Kurtarma İşletmesi Büyükdere İstasyonu, Deniz İnşaat ve Kızak Yeri, Topser Tuğla ve Kiremit Fabrikası, Tutsat Balıkçılık A. Ş., Çocuk Esirgeme Kurumu Sarıyer Şubesi, Yardım Severler Cemiyeti Sarıyer Şubesi, Büyükdere İlk Okulu, Sarıyer Emniyet Müdürlüğü, P. T. T., Türkiye İş Bankası, Yapı Kredi Bankası, Ayia Fotini Ayazması, Büyükdere Vapur İskelesi, Ender Villa Otel - Gazino, İnci Âile Bağçesi, İspanya Yazlık Sefârethânesi.

Çarşı boyu caddedir, şu dükkânlar, müesseseler tesbit edildi: 18 bakkal, 11 kahvehâne, 8 manav, 7 berber, 3 kunduracı, 4 lokanta, 2 börekci fırını, 3 nalbur, 2 benzinci, 2 tornacı, 2 yorgancı, 4 terzi, 2 züccâciye - tuhafiye, 2 fotoğrafhâne, 2 elektrikci, 1 kuru yemişci, 1 temizleme evi, 1 eczâhâne, 1 camcı, 1 arpacı, 1 ciğerci, 1 tuhafiye - manifatura, 1 sobacı, 1 tatlıcı, 1 odun deposu, 1 mefruşatçı, 1 manifaturacı, 1 emlâkci, 1 kadın berberi, 1 bakırcı, 1 tâmirci, 1 balıkcı, 1 kırtasiye, 1 gazino, 1 balık lokantası, 1 tenekeci.

Binâ ve dükkânların kapu numaraları 1 - 395 ve 2 - 312 dir. (Ekim, 1963). **Hakkı GÖKTÜRK**

ÇAYIRBAŞI MESCİDİ — Bânisi Fâtih Sultan Mehmedin adamlarından Otakçıbaşı Hüseyin Ağadır; sûr dışında, Otakcılarda, Edirnekapusundan Defterdara inen yokuşun doğu cihetinde bulunuyordu; zamanımızda arsa hâlindedir; bir köşesinde bânisinin kabri vardır; o semtin Otakçılar adını taşıması, Otak Tepe'den ziyâde bu mescide nisbet iledir.

Semtden toplanan rivâyete göre son yapısı ahşab bir mescid olup 1880 - 1885 arasında yanmışdır.

Bibl. : Hadikatül Cevâmi, I; Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Devri Mimarisi; Hakkı Göktürk, Gezi notu.

ÇAYIR DALYANI — «Yukarı Boğazın meşhûr büyük dalyanlarından biri. (B.: Dalyan); Büyükderede Büyükdere Çayırı önünde kurulur; hududu Mercan Sokağı önünden Büyükdere Çayırı dere ağzına kadardır. Bu dalyan yazın 15 martdan haziran sonuna kadar, kışın da ekim başından ocak ortalarına kadar devam eder; uskumru, çiroz, palamut, kefal, hamsi ve istavrid avlanır. Dalyan kurulu iken hududu içinde kimse balıkcılık yapamaz; dalyan kurulu olmadığı zaman avlanma serbestir. Bu dalyanın arka tarafından Kumsal Volisi namı ile bir ondalık volisi vardır, dalyan bâki kaldıkça bu voli yerinde civar köylerin kayıkları balıkcılık yapabliirler». (Karakin Deveciyan, Balık ve Balıkcılık).

ÇAYIRDERE MEVKİİ — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Yukarı Boğazda Rumeli kavağı köyündedir. Köyün gerilerinde kırlığındadır; eskiden dereye Kasab Deresi, Çayıra da Kasab Çayırı denilirdi. (adı geçen rehberde pafta 23/Rumeli Kavağı); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (Mart 1964).

ÇAYIR HAMAMI — Beykoz Yalıköyü hamamının bir başka adı; Beykoz Çayırı yolu üzerinde olduğu için bu isimle de anılmışdır. (B.: Beykoz Yalıköyü Hamamı, cild 5, sayfa 2670).

ÇAYIR KÖŞKÜ — Topkapusu Sarayı köşklerinden biri idi; hâlen mevcud değildir; sarayın neresinde olması gerekdiğini tesbit edemedik; tahminimize göre Lala Bağçesindeki Mustafa Paşa köşkü, diğer adı ile Sofa Köşkü on sekizinci asırda bu Çayır Köşkünün yerinde yapılmış olacakdır.

On yedinci asır ortasında Topkapusu Sarayının en mâmur binâlarından biri idi. Müverrih Fındıklılı Silâhdar Mehmed Ağa hicrî 1066 yılı vekaayii arasında şunları yazıyor: «... pâdişah hazretleri (Dördüncü Sultan Mehmed) Üsküdar

Bağçesinden İstanbula göç etti, ve ferman etti, zilkaadenin onbeşinci salı günü (4 eylül 1656) sarayda Çayır Köşkünde pâdişahın riyâsetinde harb ahvâlini konuşmak üzere bir meclis toplandı...».

Yine aynı müverrih hicrî 1076 yılı vekaayii arasında Topkapusu Sarayında çıkan bir yangından bahsederken bu köşkün adını kaydediyor:

«1076 muharreminin on birinci cuma gecesi (24 temmuz 1665) Sarayı Hümayunda Haremde bir câriyenin elinden yangın çıkdı; Haremi Hümâyun, Adil Köşkü, Kubbe Altı, Bâbüssaade, Karaağalar odaları, Valide Sultan Dâiresi, müştemilâtı ile iç mutfak tamâmen yandı. Harem halkı Çayır Köşküne kaçıp sığındılar, oradan Bayezıddaki Eski Saraya naklolundular. Pâdişah (Dördüncü Sultan Mehmed) Edirnede idi, yangın İstanbul Kaymakamı Süleyman Paşa tarafından arz tezkiresi ile bildirildi, zerre miktarı teessür göstermedi, «Emir Allahın» dedi, yangını kasden çıkardığı anlaşılan câriye Edirneye götürüldü ve Bostancıbaşıya teslim olundu, boğdular, boğazına taş bağlayıp cesedini Tuncaya attılar...».

ÇAYIR MAHALLESİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Boğaziçinin Rumeli yakasında İstinye'nin sokaklarından; köyün gerisinde, kırlığındadır (adı geçen rehberde pafta 22/İstinye); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi.

ÇAYIRMEYDANI CADDESİ — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih Kazâsının Şehremini Nâhiyesinin Fatma Sultan Mahallesi sokaklarından; sûr dibinde Sulukule Caddesi ile Arpaemini Köprülü Sokağı arasında uzanır uzun bir yoldur (adı geçen rehberde pafta 10/84); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (Şubat 1964).

ÇAYIROĞLU SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Eminönü Kazâsının Alemdar Nâhiyesinin İshakpaşa Mahallesi sokaklarından; her iki başı Mustafapaşa Sokağı üzerinde iki dirsekli bi rsokak oulp mahallenin Marmara kıyısı bitiminde, demiryolu kenarındadır (1934 Belediye Şehir Rehberi pafta 2/19). Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (Şubat 1964).

ÇAYIRÖNÜ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Kadıköyünün Kaptanpaşa semtindedir; Gazhâneyi Kadıköyüne bağlayan Kurbağalı Dere Caddesi ile nefsi Kurbağalı Dere arasında uzanan bir yoldur. (Adı geçen rehberde pafta 29/Kurbağalıdere); bu sokak ile demiryolu arası yakın zamanlara kadar genişçe bir çayır idi, bâzı kısımları da bostan idi; tahminen 1950 den sonra müteaddid apartımanlar inşâ edilerek iskân bölgesine katılmışdır; bu arada bir de tavuk mezbahası inşâ edilmişdir. Yerine gidilip sokağın şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (Mart 1964).

ÇAYLÂK — İstanbulun muhâcir kuşlarından, mâlûm yırtıcı iri kuş; ilkbaharın ısınmaya başlayan günleri ile İstanbulun kenar mahallelerinin semâsında acı çığlıkları, hırçın sesleri duyulur; eski İstanbulun durgun ve sâkin öğle sıcaklarında çaylâk sesleri, şarka has romantik bir hüzün ifâde eder. Mütevâzi evlerin bağçelerinde tel kafesler, kümesler içindeki piliçleri kapmak hırsı ile cevelânları, ürkütücü çığlıkları, yerden dehşet saçarak gölgeleri; leylâkları açmış, balkonlara sarı gülleri ve hanımelleri sarılmış muattar bağçelerde de küçük kuşların o yırtıcı sesden ve o paralayıcı gölgeden ürküp kaçmaları, eski İstanbulun günlük hayatından bir mânâlı parça idi.

Harab, metrûk mescid avlularının, hazîrelerinin çaylâk sesleri de yukardaki eski İstanbul dekorunun bir parçasıdır.

İstanbul, şehir içi büyük bostanlarını, geniş konak bağçelerini, bağçeli evlerini gün günden kaybettikçe, büyük şehir, beton bloklardan kurulmuş mahalleler hâlinde yeni sîmâsını aldıkça çaylâk sesleri de şehrin semâsından çekilmektedir.

N. NİRVEN

ÇAYLÂK — İlk mizah gazetelerimizden birinin adı, 1 numaralı nüshası mâlî takvim ile 28 ağustos 1292 (milîdî 9 eylül 1876) bir cumartesi günü intişar etmişdir; cumartesi, pazartesi, çarşanba olmak üzere haftada üç gün yayınlanmışdır; bir sayfası 25×35 santim eb'adında 4 sayfa olarak Bâbıâli Caddesinde Basîret Matbaasında basılmışdır, ve nüshası 1 kuruşa (40 paraya) satılmışdır. İmtiyaz sâhibi «Çaylâk» lâkabı ile anılan Mehmed Tevfik Beydir; bu yazar lâkabını, çıkardığı gazeteden almış olmayıp bilâkis lâkabını gazete adı olarak kullanmışdır (B.: Çaylâk, Bâbıâli Çaylâkları; Mehmed Tevfik Bey, Çaylâk). «A (ayın). F» remzini kullanan biri de dördüncü sayfasına ibtidâî çizgilerle yarım sayfalık bir karikatür yapmışdır. Gazetede dil gaayet bozuk, zevk, nükte yoksulluğu pek hazîndir; örnek olarak 78 numaralı nüshasından bir fıkra alıyoruz:

«11 kânûnusânî sene 92 tarihli bir kıt'a kirâ beygirinin sür'atine peyren olan nüzhetüzzüvvar misâfireten tohum zer'ine memur «kâfıfürus» ile mülakkab Beyfendinin ibrâz ettiği mesâili sathiyesi

﴿ نسخه‌سی ۱ غروشدر ﴾

سنه ۱

مطبعه و محل اداره‌سی باب عالی جاده‌سنده بصیرت مطبعه‌سی

هفته‌ده اوچ دفعه نشر اولنور

اعلاناتك بهر سطرندن بش غروش النور

محرری م . ت

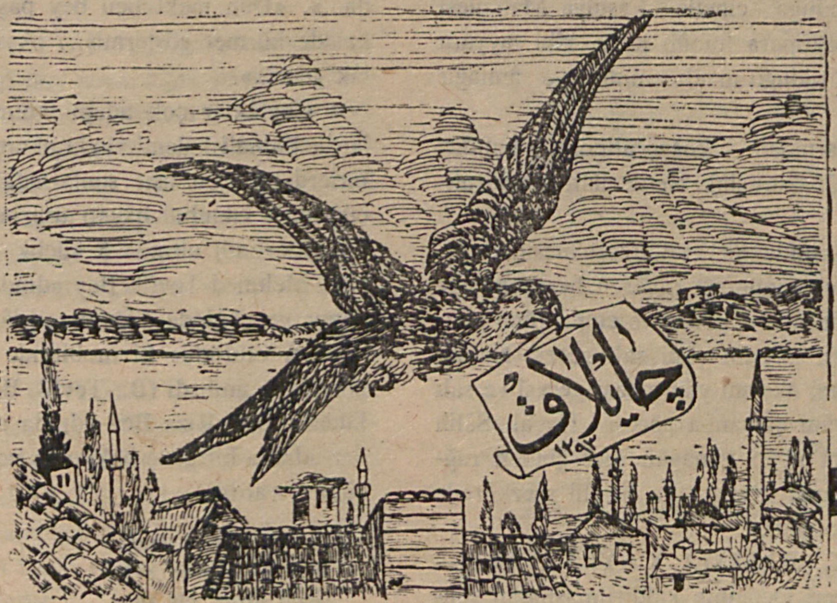
نومرو ۷۸

۱ سنه‌لکی درت مجیق آلتی آیلغی ایکی مجیق مجیدیه‌در

بر سنه‌لك پوسته اجرتی ایکی مجیدیه‌در

اجرتی ویرلیان مکتوب قبول اولنمز و درج اولنمیان اوراق اعاده ایدلمز

مصوری ع . ف

ذی القعده ۸ سنه ۱۲۹۳ ﴿ جمعه ایرتسی ﴾ تشرین ثانی ۱۳ سنه ۱۲۹۲

– چابلاخ . فرس میدانی

– بونه ! حیر هیچ اویله میدان بلیورم .

– میدان نیست . فرس میدانی فرس .

– ساده میدان پس دکل هریر اویله . (فرس میدانی فرس میدانی .) طور طور طور بیلدم . فرس عربجه آته دیرلر . میدانده معلوم . آت میداننی صوریورسك . جنبرلی طاشدن طوغری اشاغی این . ترامواییك طوردیغی یردن صاغه صاپ قوجه میدانی کوررسك !

– این چه کفت و کوبی .

– الله الله هیچ بویله سؤال کورمدم . دمندن فرس میدانی دیوردی . شمدی چفت کوبی دیور بیلیورم .) صاقن قوزغونجق اولمسون ؟

– تو چه زبانی داری .

– ای غبری خلط ایدیورسك . نوسکا . زبانی‌ده سنسك . هرکس بکا ملك دیورده بکچینه‌میور . سنك زبانی دیکه نه حقك وار ؟

– زبان فرس میکویم .

– (نه تحف حریفه چاتدق . شمدی آت میدانی دیر . صکره چفت کوبی صورار . صکره دونر یوزیمه تو کورر . جهنم زبانیسی دیر . فرس اکلادق آت ! زنان نه دیمك عجبا) ازجیق ترکجه بیلیورمیسك ؟

– ذاتاً من ترکم .

– ای ذاتاً سن ترکسکده بنی ایکی ساعتدر اوزمه‌نك معناسی وارمی ؟

– ذاتاً من ترکم اما بزنان فرس لاف میزنم .

– ای صاپیتمه دیدك آ . شوزنان نه دیمك .

– زنان قاریلر دیمك –

– یا!!!! (فرس آت زنان‌ده قاری . های اناسنی دیشی آت صورریور ! هرکسك دیشی‌سنی صنورانلری ایشیدردك اما آتك دیشی‌سنی صورانی نه کوردم نه‌ده ایشتدم) .

– چابلاخ .

– لبیك افندم .

– سن چوق بخشی کشی . احوال شماچه طورست .

– جانم سن ترکم دیدك . ترکجه بیلیورمیسك ؟

– اندك بیلیرم .

– ای ساده دکنك‌می بیلورسك ؟ بشقه شی بیلزمیسك ؟ استانبوله دوکشمکه‌می کلدك ؟

– بیلیرم . آز بیلیرم .

– آز اولسون . سویله . (آی شونکله کوریشدکجه‌ چاتلایه‌جغم پاطلارم .

– چابلاخ بکنده تفلیسه کیتمشدم .

– کوردکمی نصل کوزل سویلیورسك . نه وار نه یوق تفلیسده نه سویلیورلر .

– بوندن الی آی اون هریرده چرنایف مدح ایدیورلردی . بك بکیت آدم ایمش .

üzerine müteselsilen Boğdoğan Kemerleri menfezleri nâfiz bulunduğu cihetle Fasulya Mahallesi menşeinden Tozkopara hubûb iden rîhi tayyara bir vâsıtai alenî olduğu maalmemnûniyye sâmiagir olmuşdur».

İlân satırlarından 5 kuruş alındığı yazılıdır, 7 satır tutmuş 35 kuruşluk bir de ilân örneği alıyoruz:

«Şehzâdebaşında Şirket Kıraathânesinde zilkaadenin yedinci gününden itibâren her perşenbe günü akşamı yâni cuma gecesi ve cuma günü gündüz ve pazartesi akşamı yâni salı gecesi Hamdi Efendi, cumartesi akşamı yâni pazar gecesi ve salı günü akşamı yâni çarşanba gecesi Hayâlî Sâlih Efendi icrâyi lû'biyâtı gûnâgûn ideceğinden rağbet buyuracakların eyyam ve leyâlii mezkûrede teşrifleri ihtar olunur.»

ÇAYLÂK, BÂBIÂLÎ ÇAYLÂKLARI — 1826 da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra yeni devlet teşkilâtına doğru gidilirken Bâbıâlîde sâdâret dâiresinde türemiş bir takım odacı-hademe namzedi gençlere takılmış lâkabdır. Hemen hepsi taşralı bekâr uşağı, kaş göz nakışları düzgün, vücud yapıları gösterişli, tığ gibi, ateş gibi uçarlı, koşarlı, hepsi çakırpençe gençler ki Bâbıâlî odacı ve hademelerinin en yakın akrabâları idiler, hattâ kimi oğlu, kimi küçük kardeşiydi; o hademe ve odacıların yanında, menzilinde yatıp kalkarlar, ve gündüzleri de Bâbıâlideki kalemlerde onlara boğazı tokluğuna yamaklık yaparlardı. İstikbâlde boşalacak bir odacılığa kapulanmak gaayesiyle gündelik, haftalık aramadan pir aşkına çalışırlardı. Gerek canla başla hizmeti, gerekse albenisi ile nazarı dikkati aşırıca çekenler Bâbıâlî ricâli tarafından kendi kapularında hizmete alınırlar ve kaleme her gün o velînimetle berâber gelir giderlerdi.

Çaylâklar, bu odacı hademe namzedi gençler pir aşkına hizmetleri karşılığı şöyle bir garib şekilde himâye edilirlerdi: İstanbulda bulunan açıkdaki yüksek memurlar, vezirler, kibardan, ricalden her hangi bir kimse yeni bir vazifeye tâyin edildiklerinde, yahud bir rütbe ve nişan ile taltif edildiklerinde, keyfiyet kendilerine resmen bildirilmeden, son tasdik çıkar çıkmaz çaylâklardan birine gizlice haber verilir, o delikanlı da hemen rütbe alan, nişan alan, terfî eden, yeni bir memuriyete tâyin olunan kimseye müjdeye koşardı, ve karşılığında küçümsenmeyecek bir bahşiş alırdı. Çaylâklar ile müjde haberleri kaynakları arasında bir ortaklık kurulmuş olacağı da tahmin edilebilir.

Konaklarda Bâbıâlî Çaylâklari üzerine şöyle konuşmalar olurdu: «Gözümüz yolda, Çaylâkda...», «Dün mektubcu bey paşa efendimize fevkalâde hürmet göstermiş... akşama, sabaha Çaylâk gelir!..».

Çaylâklar çok adam tanıma fırsatını bulurlardı, Bâbıâlî kalemlerinde okuma yazma da öğrenirlerdi. Geçen asır sonlarında mizah gazeteleri çıkarmış. İstanbul hayatı üzerine de «İstanbulda bir sene» adı altında 5 küçük risâle yayınlamış olan Mehmed Tevfik Bey adında şöhretli bir muharrir gençliğinde Bâbıâlî çaylâklarındandı, hattâ bundan ötürüdür ki muhitinde «Çaylâk Tevfik» lâkabı ile anılırdı (B.: Tevfik Bey, Mehmed). Üsküdarlı Deli Riza Bey adında bir zâtin de İskender adında bir genç hakkında hezel yollu bir manzûmesi vardır:

Paşaya devlet kuşu
Bize şu Çaylak yeter
Geldi civan bir koşu
Yüzde inci gibi ter
Dikdir aşkın yokuşu
Gönül durağın göster
Bûsi lâ'line karşu
Bugün ayak öp yeter
Henüz ondokuz yaşu
Nevcivânı bâlâ ter
Al fesinde ak puşu
Petürkeli İskender

ÇAYLÂK SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Taksimin Kocatepe Mahallesi sokaklarından; bu mahallenin Şehit Muhtar Bey Mahallesiyle sınırını teşkil eden Farâbî Sokağı ile Yenikafa Sokağı arasında uzanır uzunca bir yoldur; Âşıklar ve Canbazoğlu sokakları ile dört yol ağzı yaparak kesişir, Taksim Çeşmesi Sokağı ile de kavuşağı vardır. (Adı geçen rehberde pafta 19/149); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edileemdi (mart 1964).

ÇAYYAN (Dr. Arutyun) — Bir ermeni tabibidir. İstanbullu olup doğduğu tarih belli değildir. 1880 de Paris'de bir otelde intihar etmiştir. Şûrayı Devlet âzası Elyas Efendi Çayyın'ın amcasıdır.

Dr. Çayyan, 24 Aralık 1858 de Paris Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun olmuştur. Doktorluk tezi, «Du rhumatisme articulaire aigu et de son traitement» (Şiddetli mafsal romatizması ve tedavisi hakkında) adını taşıyordu. İstanbula avdet ettikten sonra 1861 yılı Ocak ayında Yedikule Ermeni Hastahanesinin Dahiliye ve Hariciye kısımlarına şef tâyin edilmiştir. 1864 tarihine kadar işbu vazifede kaldıktan sonra bir mesele dolayısiyle istifa ederek Kadıköye yerleşmiştir. Bi-

lâhare Parise geçip ömrünün mütebaki kısmını orada geçirmiştir.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇAYYAN (Elias veya Eğyazar Efendi) — Osmanlı İmparatorluğu devrinde Devlet hizmetinde bulunan seçkin Ermeni şahsiyetlerinden; 24 Mayıs 1840 da Beyoğlunda doğup 21 Nisan 1902 de yine İstanbulda vefat etmiştir. T. Azatyan'a göre pederi Agop Çayyandır, annesi Fulik Hanım, barutçubaşı Ohannes Bey Dadyan'ın (1798-1869) kızıdır. Bakırköy Ermeni Kilisesinin avlusunda medfundur.

Elias Çayyan ilk tahsilini İzmirdeki Mesropyan Mektebinde yapmıştır. Tiyatro tarihi müdekkiki Sımpat Tavityan'a (1856 - 1926) göre 1855 sıralarında, Üsküdarın Selâmsız semtinde, Odyan Boğos Ağanın ikametgâhının üst katında amatör gençler tarafından tertip edilen tiyatro temsillerine katılanlar arasındadır.

Elias Efendi Çayyan 1876 dan önce Hariciye Nezâretinde memuriyet ile devlet hizmetine girmiş, 1894 Devlet Şûrası mâliye dâiresine âzâ seçilmişdir ve ölümüne kadar bu vazifede kalmışdır; ûlâ evvel rütbesine kadar yükselmiş, 1901 de birinci rütbeden Osmânî ve Mecidî nişanları ile taltif olunmuşdur.

Elias Efendi aynı zamanda cemaat işleriyle de meşgul olmuştur. Ezcümle Patrikhane Tedrisat heyetine âza ve 1887 de Cismanî Meclisine reis vekili seçilmişdir. 1896 da mezkûr meclise birinci kâtip tayin edilmiştir. 1897 de Yedikule Ermeni Hastahanesinin muvakkat idare heyetinin başkanlığına getirilmiştir.

Müteveffa Simon Bey Dadyan'ın kerimesi sayın bayan Zaruhi Feruhan'ın tarafımıza tevdi etmek lûtfunda bulunduğu notlara göre, Elias Efendi Çayyanın üç erkek ve bir de kız evlâdı olmuştur. Büyük oğlu muharrir ve musikişinas Dikran Bey Çayyan, 1900 - 1909 yılları arasında Hariciye Nezâreti Haricî Muhaberat Kaleminde muavin sekreter olmuştur. Bilâhare Parise geçerek bir Fransız mektebine müdür tayin edilmiştir.

İkinci oğlu Dr. Ervant Çayyan 1906 da Paris Tıp Fakültesinden mezundur. Kızı, musikişinas ve piyanist Anahid Çayyan, kardeşleri arasında yegâne hayatda olan sîmâdır, bu satırların yazıldığı 1964 yılında Parisde ikaamet etmekte idi.

ÇEDİK, ÇEDİK PABUÇ — «Eskiden kadın ve erkeklerin giydikleri sarı sahtiyandan yapılır kısa ve bol konçlu ayakkabı; abdest alındığı vakit üzerine mesh edildiği için halk ağzında bozulub mest tâbir edilen ayakkabı şeklinde idi, altı da yumuşakca olurdu. Üstüne aynı renkde pabuç giyilir, ikisine birden çedikpabuç denilirdi» (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri).

Hüseyin Kâzım Bey Büyük Türk Lügatında: «Eski zamanlarda kadınların kullandıkları sarı sahtiyandan hafif mest» diyerek çedik'i kadınlara tahsis ediyor ve yanılıyor; öyle zannediyoruz ki, yanılmasının sebebi, Enderunlu Vâsıf'ın mahalle karısı ağzından kızına, kadın ıstılâhları ile yazdığı meşhur nasihatnamesinde çedik'i de kullanmış olmasıdır; kıt'a şudur:

Bir nevcivan kocaya varub it didiklerin
Beş altı paça kesdire gör yediklerin
Eksiklülerin er düzer eksik gediklerin
Yarım pabuçla giyüb a posta çediklerin
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol

Külhânî ağzı bir şarkı ise çedik pabucu bir hamlacı civan ayağında gösteriyor:

At be şehbaz ayağından çediği
Salın şöyle levendâne topuk vur
Pâyin temâşâsı didem gediği
Salın şöyle levendâne topuk vur

Çek keştii aşka atlas yelkeni
Cezâyir kesimi bıçkın cebkeni
Tavkı esâretle şâd it bendeni
Salın şöyle levendâne topuk vur

(Galatalı Hüseyin)

ÇEDİKPABUÇLU SOKAĞI — Haliç Fenerinde Atikmustafapaşa Mahallesi sokaklarından; Eğrikapu Carddesi, Eğrikapu Mumhânesi Caddesi ve Sakalar Yokuşu ile teşkil ettiği bir dörtyol ağzı ile Mahkeme külhanı sokağı arasında uzanır, bir isimsiz yol ile de Dervişzâde Sokağına bağlanır (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 8/114). Dörtyol ağzı başından gelindiğine göre, bir araba geçecek genişlikde, aslında kaba taş döşeli iken toprak yol hâline gelmiş bir sokakdır; büyüklü küçüklü ahşab, yarı ahşab, kâğir ve beton evler arasından geçer, sola bir kavis resmeder ve meyilli olarak iner; kapu numaraları 11 - 39 ve 2-20 dir (Mart 1964).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇEHRE (Nebâhat) — Zamanımızın sinema yıldızlarından; 1943 de Samsun'da doğmuşdur, bir avukatın kızıdır, annesi Bayan Müzeyyen'den ayrılmış olan babasının adı öğrenilemedi; Nebâhat Çehre, kendisinden biri 8, diğeri 10 yaş kadar küçük iki erkek kardeşiyle beraber aslı Kafkasyalı olan ve terzilik yapan annelerinin himâyesi altında yetişmişlerdir; 1960 da 17 yaşında iken Türkiye Güzellik Kraliçeliği yarışmasına katılmış, Türkiye Güzeli seçilmiş, Avru-

pa Güzeli seçimi için de ayni yıl içinde Londra'-ya gitmiş ise de orada bir derece alamamışdır. Türkiye Güzellik kraliçesi oldukdan sonra yerli filmcilerin teklifleri ile karşılaşmış ve yıldız olmuşdur. Kendisi ile bir konuşma yapan ve onu: «Açık kahverengi iri gözleri, siyah kirpikleri ve siyah kaşları, sedef gibi pürüzsüz beyaz cildi ile bir tezad teşkil ediyor» diye târif eden Ses Mecmuası muhîbine yıldızlık hayatını şöyle anlatmışdır:

Nebâhat Çehre
(Resim : S. Bozcalı)

«İlk filmimi Göksel Arsoy'la çevirdim. «Yaban Gülü» tutulunca teklif yağmağa başladı. Böylece 1962 de tam sekiz filmde oynadım; «Kanun Kanundur», «Sevimli Serseri», «Memnu Meyva», «Meçhule Gidenler», «Aşk Bekliyor», «Gümüş Gerdanlık» ve nihayet «Acı Hayat»... Son filmimdeki oyunumdan dolayı armağan kazandım. Bu yıl (1963) gene Göksel Arsoy'la, (Esir Kuş» u çevirdim; arkasından Orhan Günşiray'la «Çiçeksiz Bahçe» adlı kordeleyi meydana getirdik. Suphi Kaner'in hayatını anlatan «Solan Kahkaha» ya da yakında başlıyorum. Onu tamamlayınca «Işık Yağmuru» nu çevireceğim. Bu filmlerin dördünde tek başıma başroldeyim. Bundan sonra da aynı şekilde çalışacağım.. Filmin baş kadın rolünü yapabileceğimi, gerek şöhret gerekse oyun bakımından, bu işi başardığımı yetkili rejisör ve prodüktörler de kabul etti. Bunun için sahne, bale ve İngilizce dersleri alıyorum.»

ÇEKDİRİ — Buhar kuvvetinden önce, gemiciliğin yelken ve kürek devrinde, bütün çeşitleri ile insan bâzusu kuvveti ile yürüyen kürekli gemilere verilmiş umûmî isimdir. Çekdiriler, eski Türk donanmasında kürekci sırası sayısına göre isim almışlardır; bir kürekci sırasına «Oturak» denilir, bir oturakda da 1 çift (2 aded) kürek bulunur ki, Tersâne ağzında kullanılan oturak tâbirine mukabil, İstanbul sularında işleyen kayıklar için «Çifte» tâbiri kullanılmışdır, meselâ iki çifte, üç çifte kayık denilmişdir.

Küçükden büyüğe doğru, donanmamızın çekdiriler devrindeki harb gemilerimizin isimleri şunlardır:

1) 10-17 oturak Firkata, tek küreğini 2-3 adam çeker.

2) 18-19 oturak Perkende, tek küreğini 3 adam çeker.

3) 20-24 oturak Kalita, tek küreğini 3-4 adam çeker.

4) 25 oturak Kadırga, tek küreğini 4 adam çeker.

5) 26-36 oturak Baştarda (Paşa gemisi, Amiral gemisi), tek küreğini 5-7 adam çeker.

(B.: Baştarda; Firkata; Kadırga; Kalota; Perkende; Azeb; Forsa; Tersâne; Donanma).

ÇEKDİRME — Geçen asır sonlarına kadar kullanılmış küçük kürekli gemilere verilmiş isimdir; hemen dâima tüccar malı yük taşırlar, bâzan yolcu da alırlar idi; çekdirmelerde iki direk bulunur, kürekci - tayfalara yardımcı olarak bu direklere üçgen şeklinde birer yelken açılırdı; kürekcileri dinlendirirken de yalnız yelken üzeri gidilirdi; bir küreğini bir tayfa çeker, 3-6 çifte kürek (oturak) olurlardı; yâni bir çekdirmenin mürettebâtı 6-12 kürekci tayfa, 1 reis (kaptan) ve gemi oğlanı (miço) çocuk ki cem'-an 8-14 kişi olurdu; kaptanları yolda dâimâ paler - dümen tutarlardı.

3 çifte çekdirmeye «Sandal», 4 çifte çekdirmeye «Pereme», 5 çifte çekdirmeye «Beşçifte», 6 çif çekdirmeye de «Alamana» adı verilirdi.

İstanbul'da gayri resmî ilk Türk gazetesi «Tercümanı Ahval» in intişâra başladığı 1860 yılında bizde deniz nakliyatı tamâmen yelkenli gemilerle yapılmakda idi; o yelkenli gemiler de şekil ve hacim ayrılıklarına göre Brik, Golet, Bombarde, Çırnık, Lefke, Kütük gibi isimler taşırdı.

Tercemanı Ahval her gün İstanbul limanına gelen ve limandan giden gemilere geniş yer ayırmışdır, gemilerin cinsini ve kaptanlarının isimlerini, gelip gittikleri iskeleleri, hamûlesinin ne olduğu, ve eğer varsa geminin adını da kaydetmişdir. 1860 yılında İstanbul limanına çeşidli hamule ile gelen gemiler arasında çekdirmelerden bir kaçını örnek olarak kaydediyoruz:

Ali Kaptanın Alamanası İzmirden incir,

Nikole Yani Kaptanın «Ayanikola» Peremesi Sisam'dan rakı.

İstavri Kaptanın «Ayanikola» Peremesi Sakız'dan incir,

Kostanti Kaptanın Alamanası Bozcada'dan şarab,

Pavli Kaptanın Alamanası Bozcada'dan şarab,

Andon Kaptanın Peremesi Trablus'dan portakal,

Mehmed Hasan Kaptanın beş çiftesi Şile'den kömür,

Temel Kaptanın Alamanası Enez'den küp.

Hüseyin Kâzım Bey Büyük Türk Lugatında Çekdirme kelimesinde: «Kürekli odun gemisi» diyor ki, çok noksan bir târifdir.

ÇEKDİRME VAK'ASI — (B.: Ali Bey, Tâhirpaşazâde).

ÇEKİ — Eskiden memleketimizde, dolayısı ile İstanbul'da yakacak odun, yapı kerestesi ve yapı taşı satışında kullanılan hususî bir tartı âletinin, terazinin adıdır. M. Zeki Pakalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli eserinde Çekiyi şöyle târif ediyor:

«Bir sehpânın ortasından asılmış bir sırık ile, bu sırığın bir ucunda tartılacak şeyi koymaya mahsus kafes gibi ıskara şeklinde bir tabla, ve öbür ucunda da çekitaşı denilen dört kantar (195 okka, 250 kilo) ağırlığında bulunan bir taş asılı terâzidir».

Oduna, keresteye, taşa narh bir çeki ile bir tartı üzerinden konulurdu.

Memleketimizde metre sistemi kabul edildikten sonra, çeki kullanılması yasak edildi; yapı kerestesi ile yapı taşı metre küp üzerinden satılmaya başlandı; fakat yakılacak odun satışında çeki kullanılmadığı halde, adı kullanıldı, odun narhı hâlâ 1 çeki üzerinden tesbit edilir, yani metre sistemi ile ifâde edilmek istenilirse oduna 250 kilosu şu kadar diye narh konuluyor demekdir. Odun depolarında meselâ: «Çekisi 30 liradan denilir, 1 çeki odun alan kimseye baskül ile tartılarak 250 kilo odun verilir. (B.: Odun; kereste).

ÇEKİÇYAN (Ohannes) — Ohannes Çekiç diye de tanılır; musikişinas ve maestro; 1929 da İstanbul'da doğmuşdur.

Beş yaşından itibaren musiki dersleri almağa başlamıştır. Bilâhare İstanbul Konservatuarından mezun olmuştur. Henüz onbeş yaşında iken İstanbul Şehir Korosunun muavin maestrosu olmuştur. 1951-1953 yıllarında Paris'te, Yüksek Musiki Mektebinin dirijölük kısmında Jean Fournet nezdinde çalışmıştır. İstanbul'a avdet ettikten sonra Şehir Korosunun birinci dirijörü tayin edilmiştir. Koro ve orkestra için bazı besteleri de vardır.

Ohannes Çekiçyan 1961 yılı Kasım ayında Erivan'da yerleşerek az müddet sonra Devlet Korosu maestroluğu kendisine tevcih kılınmıştır.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇEKİÇ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre (Pafta 14/142) Beyoğlu merkez nâhiyesine bağlı Kamer Hatun Mahallesi sokaklarından; Aynalıçeşme Caddesi ile Ağaççileği ve Duraç Sokakları arasında uzanır ve bu iki sokak ile bir üç yol ağzı teşkil eder; çok kısa bir sokakdır. Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Mayıs 1964).

ÇEKİNİRER (Şemseddin) — Kimya yüksek mühendisi; 1925 de İstanbul'da doğdu, babasının adı Ali Kemal, annesinin adı Hilmiyedir; Kızıltoprak ilk okulunda, Kadıköy Orta okulunda okudu; 1943 de Haydarpaşa Lisesinden, 1949 da da İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesinden diploma aldı; İzmit Selüloz ve Kâğıd Fabrikaları İşletmesine girdi; bu müessesede 1949-1951 arasında memurluk, 1951-1953 arasında Santral Lâboratuvarı kimyâgerliği, 1953 - 1956 arasında Klor - Alkali Fabrikası işletme mühendisliği yapdı. 1956 da da Santral Lâboratuarı müdürü oldu. Bayan Nuriye (Ulubay) ile evli ve iki evlâd sâhibidir; almanca bilir. Klor Fabrikalarında bulunur iken iki sene için Almanya'ya kâğıdcılık ihtisas tahsiline gönderildi.

Bibl. : Kim Kimdir Ansiklopedisi.

ÇEKİRDEKCİ SOKAĞI — Kasımpaşa'da Piriçavuş Mahallesi sokaklarındandır (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 17/189); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (mayıs 1964).

ÇEKİRDEK SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre (Pafta 20/172) Beşiktaşda Visnezâde Mahallesi sokaklarından; Dibekci Kâmil Sokağı ile Setbaşı Meydanı Sokağı arasında uzanır; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964).

ÇEKİRGE — İkinci Meşrûtiyet devrinin ibtizâle düşürülmüş basın faaliyeti arasında çıkarılan mizah gazetelerinden biri; avamfirib yâvelerle, soğukluklarla dolu, acınacak cehil, zevk yoksulluğu ve sefâlet içinde, halkın heyecânından faydalanarak sâdece para vurgunu için neşredilen emsâlinin büyük ekseriyetinden pek az şahsiyetli bir gazetedir. Yine bütün emsâli gibi, 27×39 santim eb'adında bir kâğıda dört sayfa olarak basılmış, ilk sayfası bir karikatür ile başlık kompozisyonuna tahsis edilmiş, dördüncü sayfasının yarısına bir karikatür konmuş, iki buçuk sayfası da üçer sütun üzerinden makaale, fıkra

Çekirge Gazetesinin başlığı

ve manzûmelere bırakılmışdır. İlk nüshası hicrî 25 rebîülevvel 1329, mâlî 14 mart 1327 (Milâdî 27 mart 1911) pazartesi günü çıkmış olan Çekirge, pazartesi ve perşembe günleri haftada iki defa çıkmış ve nüshası 10 paraya satılmışdır; kaç nüsha devam edildiği tesbit olunamadı. Sâhibi imtiyaz ve müdiri mes'ulü Hüseyin Nazmi adında bir zât olup onun da asıl mesleği, meşrebi öğrenilemedi. İdârehâne olarak Ebussuud Caddesinde 35 numaralı dâirei mahsûsa gösterilmişdir, ve Reşadiye Matbaasında basılmışdır. Sermuharrir olarak «Çekirge», musavvir olarak da «Sığırcık» takma isimleri verilmiş, gazetenin isim yazısı etrafına iki buğday başağından bir çerçeve yapılarak başaklara da bir çekirge ile bir sığırcık kuşu resmi kondurulmuşdur; altına da fâsılalı üç satır hâlinde: «Bir sıçrarsın Çekirge», «İki sıçrarsın Çekirge», «Üçüncüsünde ele geçersin Çekirge» tekerlemesi konmuşdur! ikinci nüshadan itibâren de «numara» yazısı kaldırılmış, onun yerine «Sıçrayış» denilmişdir; Haftada iki defa «çıkar» yerine de «zıp zıp sıçrar» denilmişdir.

ÇEKİRGE SOKAĞI — Bakırköyünde; Kartopu Sokağı ile Yalıboyu arasında uzanır; Hamdipaşa Mektebi Sokağı ve Asmalısakız Sokağı ile kavuşakları vardır, Sakızlıyalı Sokağı ile de dörtyol ağzı yaparak kesişir. İki araba geçecek genişlikde, asfaltlanmış bir yol olup sonlarına doğru toprak yola çevrilir; kapu numaraları 1-25 ve 2-34 olup ahşap, kârgir, beton evler arasından geçer. Bir ucunda bağçeli bir kahvehâne vardır (Nisan 1964).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇEKİRGE YAĞMURU — Bağçeler tarlalar için büyük âfetlerden bilinen çekirge yağmuru, istilâsı, büyük şehirler içinde görülmüş hâdiselerden değildir; pek ender vak'a olarak 3 temmuz 1306 (15 temmuz 1890) salı günü sabahı İstanbul'a çekirge yağdı; ziraat için, köylü için korkunç âfet olan hâdise, şehir halkı için eğlence oldu; Sultanahmed, Ayasofya ve Bayazıd meydanlarını kaplayan ve durmadan kaynaşan, oynaşan çekirgeler saatlerce seyredildi.

Bibl. : Sabah Gazetesi.

ÇEKİ TAŞI — (B.: Çeki); Halk ağzı deyim: «Zıpırın aksi, ağır başlı, sikletçe ağır adam»; geçen asrın hiciv şâiri Sürûrî çekitaşını bir mürekkeb isim olarak halk ağzı deyimle alay yollu tamamen aksi mânâda kullanmışdır:

Varsa tartılsa Odunkapusunda birimiz
Çeki taşı çekemez hayli girancan zıpırız!

Misaller: Kızını istiyen bir genç üzerinde mütereddid bir kimseye hitâb ile:

— Hiç düşünme ver.. çekitaşı gibi delikanlıdır...

* Bir pehlivandan bahsedilir:

— Sırtı yere gelmemiş...

— Doğrudur.. Oyun bilmez ama, çekitaşıdır. Bir çöktü, yattı mı, çevirmek için manda kuvveti lâzımdır...

ÇEKME — Eskiden kervan yollarını kesen sular üzerinde herhangi bir sebeble köprü kurulamadığı zaman, hayvanları, yükleri ve yolcuları ile kervanı suyun bir yakasından öbür yakasına geçirmek için kurulan tertibâtın adıdır: Suyun iki yakasına iri sağlam kazıklar çakılır, sonra bir kayık ile bir yakadan öbür yakaya halatlar geçirilir ve halatların, çakılan kazıklara sağlamca bağlandıktan sonra, halat gerilir. Kervanın yükü ve hayvanları ve yolcuları sûreti mahsûsada yapılmış sallara bindirilir, Çekmenin adamları, kervan halkının da yardımı ile gergin halatlara yapışarak, çeke çeke salı öbür tarafa ulaşdırırlar. Güç işdir, ağır işdir, kervanları ve sefer yolundaki orduları günlerce oyalar.

İstanbul'dan Edirne'ye, Balkanlara, Viyana'ya kadar uzanan büyük kervan ve ordu yolunun üzerinde bulunan Büyükçekmece ve Küçükçekmece köyleri isimlerini, köprüler yapılmadan önce oralarda bulunan birer çekmeden almışlardır.

M. Zeki Pakalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» adlı eserinde H. Kâzım Beyin Büyük Türk Lûgatındaki bir kaydı aynen olarak: «Eskiden çekdirilerin (kürekli gemilerin) çekildiği yere de çekmece adı verilirdi, Büyükçekmece ve Küçükçekmece adları bundan kalmışdır» demesi bize hatalı görünüyor. (B.: Büyükçekmece; Büyükçekmece köprüsü; Küçükçekmece).

ÇEKMECE — «Batı türkcesinde isim, çekilir gözleri olan ufak sandık, kutu» (Hüseyin Kâzım, Büyük Türk Lûgatı); H. Kâzım Bey bu kelime için lûgatına Keçecizâde İzzet Molladan şu beyti alıyor:

Değil çekmece, bir bedestan imiş
Meğer kim o bir cevhere kân imiş

Antikacı merhum Nureddin Rüşdi Büngül «Eski Eserler Ansiklopedisi» isimli eserinde Çekmece maddesinde şunları yazıyor: «Göz göz çekmelere ayrılmış bir tarzda yapılan sandukçelerdir; bunların Edirne mâmûlâtından tezhib ve telvinatlı ve turalıları bozulmamış ise, 150 lira kadar eder, 30 lira ile 70 lira arasında edenleri de vardır (1939 piyasası). İsfahan tarzında sâde fildişi işlenmiş olanlarının da arasında 150 lira edenleri vardır. Ağaç üzerine kadife kaplanarak üstleri gümüş işlenmişleri de gümüşünün ve işinin derecesine göre 30, 50, ve hattâ 100 lira edenleri görülmüşdür.»

Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları «Eski Çekmeceler» adını taşıyan 4 numaralı broşüründe «Önsöz» başlığı altında şu malûmat verilmektedir: «Türk sanatında çekmece, kutu, sandıkça, sandık, divit ve kalemdanın ayrı bir yeri vardır. Muhtelif asırlarda türlü şekillerde tezyin edilerek yapılmış bir nevi eşyânın ağaç, gümüş, altın, demir, tombak, kumaş, deri, mukavva, lâke gibi nevilerine rastlanmaktadır. Bu çekmeceler yapıldıkları yerlere göre Edirne işi, İstanbul işi gibi isimler alırlar. Bugün eski çekmecelerin mühim bir kısmı Topkapı Sarayında, Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde, bir kaç parça da Konya Müzesinde, Ankara Etnoğrafya Müzesinde bulunmaktadır. Daha başka yerlerde ve hususî ellerde de bir kaç parça bulunabileceği tabiîdir.

«Türk sanatkârının mahviyeti bu çekmecelerde de görülmektedir; teşhir edilen 72 parça çekmeceden ancak 7 adedinin üstünde yapan sanatkârın imzâsı vardır ki o isimler de şunlardır: Ahmed bin Hasan, Dalgıç Ahmed Çavuş, Mehmed Bevvab, Hasan Bahîrî, Ali Üsküdârî, Derviş Hasan Eyyûbî, Mıgırdiç Melkon.

«Devrimize intikal etmemiş eski çekmeceler arasında sarayda kullanılmış altın ve gümüşden, yeşim ve akikden yapılmış, yâkud, zümrüd, yakut ve emsâli kıymetli taşlarla ve incilerle bezenmiş çekmecelerin bulunduğu arşiv ve hazîne kayıdlarından anlaşılıyor. Maalesef bunlardan ancak bir iki tânesi kalmışdır.

«Topkapu Sarayı Müzesinde 1956 yılı nisanında açılan Eski Çekmeceler Sergisinde teşhir edilen 72 parça çekmecede görüldüğü üzere XVIII. asırdan önce yapılan yazı çekmeceleri daha sâde ve zevkli işçiliğe sâhibdir. XVIII. asrın ikinci yarısından itibâren türk sanatkârları Avrupâî tesir altında kalmaya başlamışlardır; Üçüncü Sultan Selime yapılan çekmece ise (pâdişahlığı 1789 - 1808) yazıhâne şeklini almışdır. Daha sonraları yazı çekmeceleri yerlerini büsbütün yazı masalarına bırakmışdır.»

Yukardaki kaynaklar çekmeceyi gereği gibi târif etmemişlerdir. Eski türk evi, konağı, sarayı

ve iş hayatında sekiz çeşid çekmece kullanılmışdır:

1 — Mushafı Şerif çekmeceleri:

Yerden insan belini aşacak yükseklikde yapılmışlardır; içlerinde, büyük hattâtların kalemiyle yazılmış, bir servet harcanarak tezhib edilmiş, cildleri gaayetle nefis, hattâ bâzan muranâ, kıymetlerine baha biçilmez mushafı şerifler muhâfaza edilmiş. Dolayısı ile çekmecenin kendisi de, mazrûfunun mânevî ve maddî kıymetine denk bir sanat eseri olmuşdur; en sağlam ve değerli ağaçlar kullanılmış, altınla, gümüşle kaplanmış, üzerlerine altınla, gümüşle, sedefle bâzan sâhiblerinin isimleriyle berâber âyetler, şiirler yazılmışdır.

2 — Yazı çekmeceleri:

Avrupâî yazıhânelerden, yazı masalarından önce aynı işi görmüş çekmecelerdir; içlerine gözler, raflar yazılmış, zarfının kıymetiyle âhenkli mürekkeb hokkaları, rıhdanlık, kalemtraşlar, kamış kalemler, maktâlar, kâğıd makasları, mühür mumları, kâğıdlar yerleştirilmişdir. Bu yazı çekmeceleri, kullanacak kimselerin içtimâî seviyelerine göre çeşidli kıymedde yapılmışlardır; alelâde olanları vardır, pek yüksek sanat değeri taşıyanları vardır.

3 — Mücevher çekmeceleri:

Eski türk konağında, sarayında bir nevi kasa hizmeti görmüşlerdir. Kilidleri de kilidciler tarafından sûreti mahsûsada tek olarak yapılmışdır. İçlerinde mücevher çeşidlerine göre ve çıplak kıymetli taşlar için ayrı ayrı gözler, taş kıratlarını ve inci mıskallarını ölçmek için küçük kenar terâziler ve husûsî ağırlık ölçüleri bulunmuşdur; meselâ 1 kırat, 4 aded keçiboynuzu çekirdeği ağırlığıdır; 24 kırat da 1 miskal eder. Bu çekmecelere hem keçiboynuzu çekirdekleri, hem de onlara göre âyarlanmış ve devlet darbhânesince doğruluğu mühürlenmiş ölçüler konulurdu.

4 — Para çekmeceleri:

Bunlar da bir nevi kasa hizmeti görmüşdür. Hem evlerde, konaklarda, saraylarda, hem de esnaf tarafından dükkânlarda kullanılmışdır. Devir devir tedâvülde olan bakır, gümüş ve altın mâdenî paraların cinslerine göre ayrı ayrı gözleri olmuş, ayrıca altın âyarlarını ölçmek için «vezne» denilen husûsî bir de âlet bulunmuş. Bu çekmecelerin de kilidlerine fevkalâde ehemmiyet verilmiş, fakat yapılarında, diğer çekmece çeşidlerinde olduğu gibi tezyini sanat tekellüfü gösterilmemişdir.

5 — Sakalı Şerif çekmeceleri:

Sarayda ve bâzı camilerde Peygamberimizin sakalının kılları mânevî şânına lâyik sûreti mahsûsada yapılmış çekmecelerde muhafaza edilmişdir.

6 — Surre çekmeceleri:

Yalnız sarayda kullanılmışdır; her sene bir çekmececi ustaya berberbaşılar tarafından yaptırılır gaayet küçük kutuyu andırır gümüş çekmecelerdir. Pâdişahın saç ve sakal tıraşlarında kesilip dökülen kılları berberbaşı ağa toplar, gül suyu ile yıkar, kurutur ve bu çekmece içinde birikdirip saklardı. Her yıl Hac zamanı bu çekmeceyi Surre Eminine verirler, o da beraberinde götürür, dönüşde Medînede Ravzai Mutahhara avlusunun bir köşesine gömerdi. Garib fakat şirin bir an'anedir.

7 — Tuvalet çekmeceleri:

Sultanların, hanım sultanların, hanımların el aynaları, tarakları, tırnak makasları, cımbızları, sürmedanlıkları, rastık çanakları, ağda çanakları, allıkları, düzgünleri, ben kondurmak lâdenleri, gülyağı ve ıtrişâhî gibi kokuları sûreti mahsusada yapılır çekmecelerde dururdu.

8 — Dikiş ve nakış çekmeceleri:

O işler için gereken şeyleri toplar çekmecelerdir.

Yukarda adı geçen müze broşüründe çekmece yapmış yedi sanatkârın ismi vardır, hepsi de İstanbulludur. Fetihden XVIII. asır sonlarına kadar İstanbulda çekmececilik küçük güzel sanatlardan biri olmuşdu; öylesine ki İstanbula gelen Avrupalı sefîreler türk işi bir mücevher çekmecesi edinmeden memleketlerine dönmemişlerdir. Eski usûl çekmece yapan son büyük sanatkârlardan biri Sedefkâr Vâsıf Bey merhum idi (B.: Sedef, Vâsıf).

Müze broşürü 1956 daki Eski Çekmeceler Sergisi dolayısı ile bir sergi rehberi olarak hazırlanmışdı; sergide teşhir edilen 72 parça çekmece o rehber - broşürde ayrı ayrı târif edilmişdir.

ÇEKMECE CADDESİ — Yeşilköy yollarından; Yeşilköy İstasyon Caddesi ile Yeşilköy - Halkalı Caddesi arasında uzanır; Umraniye Bostan Sokağı, Bıldırcın Sokağı, Güvercin Sokağı, Umran Sokağı, Mahmutşevketpaşa Sokağı ve iki isimsiz yol ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 13).

İstasyon Caddesi tarafından gelindiğine göre sol başda üzeri namazgâhlı kesme taşdan Ali Paşa çeşmesi vardır. (Kitâbe tarihi 1258 = milâdî 1842 - 1843). Bir arabanın rahat geçebileceği genişlikde, iki kenarı ağaçlı, mıcır taş döşeli olarak başlar, çeşmeden sonra yine sol kolda Rum Özel İlkokulu görülür; cadde, çoğu ahşab bağçeli köşkler arasından geçer; Bıldırcın Sokağı ile olan ka-

vuşağından sonra toprak yol olur, ve öylece sona erer. Bu kısımda bağçeli dört ev görülür. (Nisan 1964).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇEKME DALYANI — Marmara ve Boğaziçi sularında kurulan dalyanların çeşitlerinden biridir, (diğerleri: Şıra Dalyanları, Kurtağzı Dalyanı, Kırına Kepasti Dalyanı, Çit Dalyanı; bu isimlere bakınız). Aşağıdaki târif notunu Karakin Bey Deveciyanın Balık ve Balıkcılık adındaki muhalled eserinden alıyoruz:

«Şeklinde görüleceği veçhile kıyıdan dalyana kadar bir, dalyanın ağzından denize doğru bir, ve çardakların altında da bir ki cem'an üç germesi, dalyanın yanında, direkler üzerinde tahtadan inşâ edilmiş iki aded «çardak» tâbir olunur ufak odacıklar vardır. Reis ile berâber altı nefer tayfa bu çardaklarda bulunmaya mecburdur.

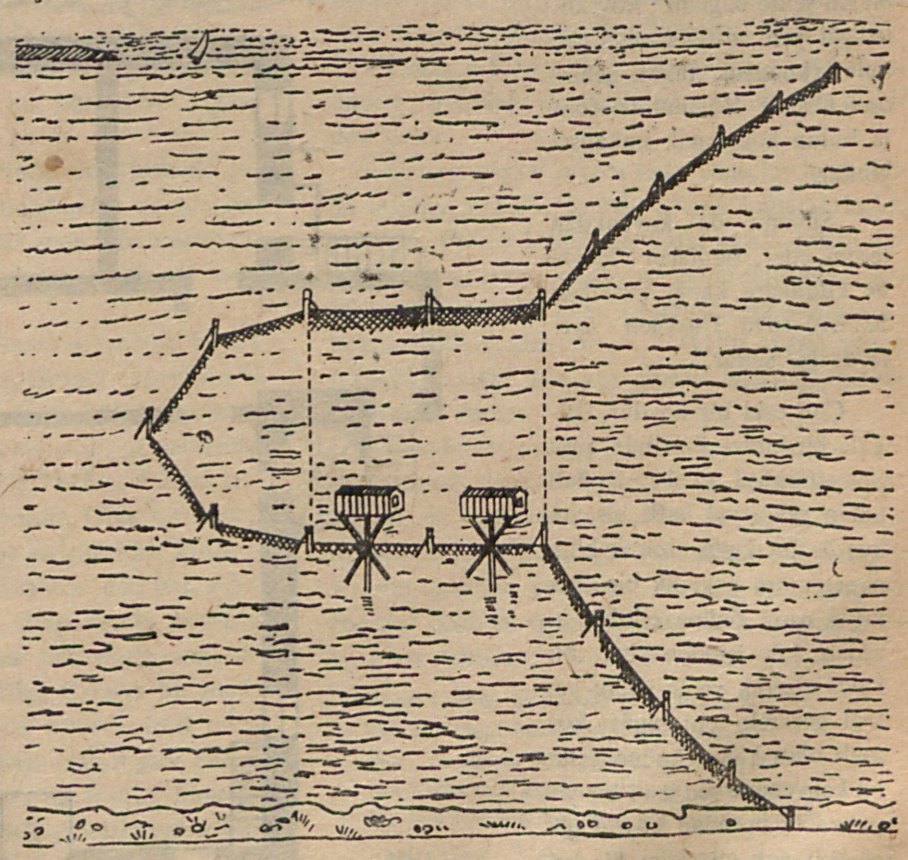
«Dalyanda dikilen direkler on iki aded gemi demirleri ile tahkim edilir, beher demir 1 - 2 kantar ağırlığındadır.

«Bu çeşid dalyanda üç nevî ağ kullanılır: 10 milimetre gözünde «kilindar», 13 milimetre gözünde «orta parça», 15 milimetre gözünde «moda» denilen ağlardır. Germe için 35 milimetre açıklığında âdi ağ kullanılır. Dalyanın direk ve kazıklarının rabtı ve tahkîmi için demir tel kullanılır.

«Çekme dalyanı teşkil eden ağ ekseriyâ murabbâ şeklinde olup bunun yalnız bir tarafı kazıklara merbut ve suyun sathında, sâir tarafları kâmilen denizin zemîninde yatmakda olduğundan, kazıklara bağlı olmayan cihetlerine merbut bulunan «moda» iplerinin ucu çardaklarda bekleyen tayfaların yanındadır. Balığın dalyana girdiği görülünce evvelâ dalyanın ağız tarafındaki ipler çekilip ağzı kapatılır. Dalyan ağzının çardaklar tarafındaki kıyısına bağlı bulunan «moda» iplerinin ucunda yirmi beşer okkalık taş bağlıdır, bu taşlar, çardakda durur ve çardakdaki tayfalar tarafından birer ayak darbesi ile yukardan denize atılır, o ağır taşlar deniz dibine inerken ipler vâsıtası ile ağın bu kenarını da çekip yukarı kaldırır, bu sûretle ağın o ciheti de kapanır. Eğer balıklar dalyanın havuz kısmına henüz geçmemiş ise havuz tarafındaki ipler de çekilip balıklar hapsedilir. Sonra kepçe vâsıtası ile, yâhud kayığa boci etmek sûretiyle balıklar alınır.

«Şâyed balıklar havuz tarafına geçmiş ise, taş vesâire atmak sûretiyle ürkütülerek ağın bulunduğu mahalle sevk edilip avlanır.

«Çekme dalyan 3 - 3,5 kolaç sularda kurulur ve bu dalyanda yalnız kefal balığı tutulur; bâzan lüfer, ve nâdir olarak levrek ve uskumru da tutulur. Çekme dalyan 100 (altın para zamanı) masrafla yapılır.» (K. Deveciyan)

Çekme Dalyan
(Resim : Karakin Deveciyan'dan)

ÇEKME KÖYÜ — Üsküdarın Kısıklı Nâhiyesi köylerinden; Dudullu'nun arkasına düşer, deniz yüzünden 100 metre kadar yükseklikde, Keçiağılı Tepesinin güney yamacında kurulmuşdur; 72 hâne olup nüfusu son sayıma göre 249 kadın ve 171 erkek 420 kişidir; bir camii, beş sınıflı bir ilk okulu, 3 bakkalı ve 4 kahvehânesi vardır; köyü 1962 yılı ekim ayında ziyâretimizde okulda 41

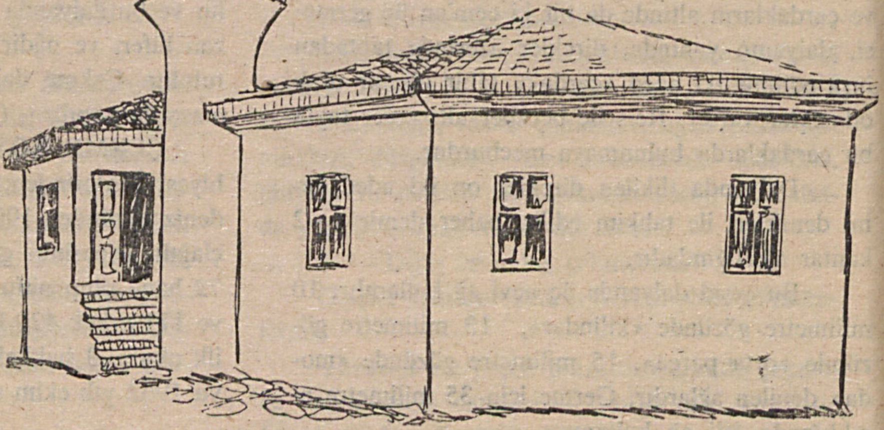
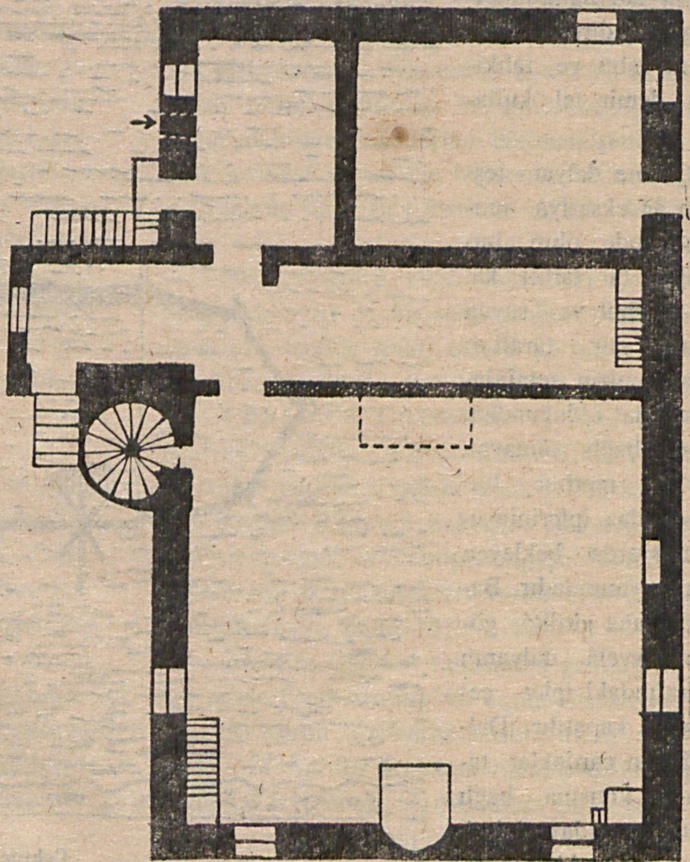
erkek ve 31 kız çocuk olmak üzere 72 öğrenci bulunuyordu; dört kahvehâneden birinin binâsı köyün malı olup Sevet Efendi adında bir zat tarafından işletilmekte idi, ki bu zat, kahvehânenin bir bölümünde aynı zamanda köyün berberliğini de yapmakta idi; diğer kahvehâneleri işletenler Emin Şayan, Enver İnce ve Kemal Zengin adındaki kimseler idi. Fırın yok idi, köylü ekmeğini kendisi yapmakda, bir kısmı da bakkallar vâsıtası ile Dudulludan temin etmekde idi. Elektrik yok idi; kahvehâneler ve okul ve evlerin çoğu lüks lâmbaları, bir kısmı da gaz lâmbaları ile aydınlatılmakta idi.

Çekme köyü Üsküdara 16 kilometre mesâfede olup ulaşma, köy halkından bir kaç şoförün arabaları ile sağlanır. Telefonu vardır, fakat Dudullu Jandarma karakolu vâsıtası ile Umrâniye santralinden şehre bağlanır; köy, diledigği yeri arar, er veya geç bulur, konuşur, fakat, şehirden Çekme Köyünü telefonla bulup konuşmak imkânsız gibidir.

Suyunu üç kaynakdan temin eder, bunların içinde üç kilometre kadar uzakdaki Safdere suyu Taşdelen âyarında bir sudur.

Çok eski bir köydür; dalgalı bir arâzi üzerinde şirin bir görünüşü vardır; Dudulludan gelen yol hafif bir yokuş ile bir kavis çizerek köye girer, sonra çok dik bir yokuşla cami önüne çıkılır; oradan, köy içinden yine bir kavis çizerek ve bir dere yatağı geçerek yeni binâsı köy malı olan kahve önüne gelir; bu kahvehâne sed üstü bir yapıdır, ve buradan köyün görünüşü çok güzeldir; bir beton yapı olan bu kahvehâne 1961 de inşâ edilmişdir.

Köy halkı evlâdı fâtihandandır; Kırım Harbinden sonra, 1860 da bir kaç hâne çerkes - nogay muhâciri, Rus Harbinden sonra 1877 de de on hâne kadar Rumeli muhâciri iskân edilmişdir; Rumeli muhâcirlerinin hepsi Lofçalıdır, halkının büyük ekseriyeti rençberdir, fakat yeni nesiller sanâyi hayatı inkişâf ettikçe fabrika işçiliğini tarlaya tercih etmeye başlamışdır. Hayvan besleyen, sağmalcılık yapan yok gibidir; bu iş ile 1935-1940 arasına kadar bir kaç âile meşgûl olmuş, sonra onlar da terk etmişler. Köy toprağı sınırlanmamışdır, Ârifpaşa Çiftliği arazisi ile (sâhibleri Bay Hayreddin Sarıca ve Abdullah Sarıca) girift bir

Çekme Köyü Camii
(Resim ve plân : Ömer Tel)

haldedir; bir kısım köylü de Mısırlı Prens Halim Paşaya âid Baltacı Çiftliği arâzisini kullanır (1962).

E. General Hakkı Râif AYYILDIZ

ÇEKME KÖYÜ CAMİİ — Kâgir yapı, kiremit döşenmiş ahşab çatı ile örtülmüş, kâgir ve bodurca minâreli bir câmidir; bânisi 1876 Rumeli muhâcirlerinden Lofçalı Ali Efendidir; meyilli bir zemin üstüne inşâ edildiği için bir tarafdan fevkaanîdir; camie minâre kâidesi yanından altı basamak taş merdivenle çıkılarak girilir. Önce pabuçluk, sonra koridor şeklinde bir son cemaat yeri gelir, ki burası asıl ibâdet sahnından bir kafesle ayrılmışdır; nihâyetin ahşab bir merdivenle kadınlar mahfiline çıkılır; ibâdet sahnı kare şeklinde olup vâiz kürsüsü ve minberi ahşabdır; minâre kapusu da ibâdet sahnındadır; pabuçlukdan bir kapu ile bir odaya geçilir ki 1928 yılında köy mektebi yapılıncaya kadar bu oda mekteb olarak kullanılmakda idi, daha doğru tâbir ile bânisi tarafından camie mekteb olarak ilâve edilmişdi, sekiz basamak taş merdivenle çıklır ayrıca kapusu da vardır, altındaki bodrum da tabutluk olarak kullanılır; köy muhtarlığı bu odanın cami ile muvasalesini temin eden kapuyu ördürterek burasını köy misâfir odası yapmak için fiilen işe başlamış bulunuyordu. Odanın yanında ve camiin arkasında bir geniş bölme daha vardır ki köy malı olarak dükkân hâlinde kirâda idi; buraya yol üstündeki kapusundan düz ayak girilir.

Camiin batı duvarı önünde, yola nisbetle çukurda avlusu bir sâha bulunmaktadır; burada küçük bir sundurma önünde bir çeşme bulunmaktadır; avludan ve çeşme önünden yola bir taş merdivenle çıkılır. (1962).

ÇEKOVA (Olga) — Sessiz sinemanın büyük yıldızlarından bir rus aktrisi, Birinci Cihan Harbi sonunda bolşeviklerden kaçan muhâcirler arasında İstanbula sığındı, ki büyük şehir o zamanlar İtilâf Devletlerinin (İngiltere, Fransa, İtalya) askerî işgaali altında bulunuyordu, Olga da henüz şöhret olmamışdı; körpe, toy ve güzel bir kızdı, o zamanki İstanbul için bir «haraşo» dan başka bir şey değildi. (B.: Haraşo). Çarşıkapuda muhâcir ruslar tarafından açılmış bir bar vardı, ismi de gaalibâ «Bağçesaray» idi; Olga Çekova bir müddet bu barda çalışdı, şarkılar söyledi, bâzı rakıs numaraları yapdı. Sonra bütün emsâli gibi Parise gitti, ve kısa bir zaman sonra da fransız filmciliğinin en büyük ve çok câzibeli şöhretlerinden biri oldu.

ÇELEBİ — Eski toplum hayatımızda meslek, sanat, iş gözetilmeden kullanılmış bir unvandır: «Berber Osman Çelebi, Demirci Ahmed Çelebi, Kavukcu İbrahim Çelebi, İmam Ali Çelebi, Hamamcılar Kâhyası İsmail Çelebi, Defterdar İskender Çelebi» gibi isimlere rastlanır; bu unvânı hattâ gayri müslimler de taşımışdır. Onyedinci asır ortasında yaşamış meşhur bir ermeni muharririn adı «Eremiya Çelebi Kömürciyan» dır. Yine aynı asırda yaşamış bir fransız seyyahı ve yazarı, Jean de Tevenot da «Tevenat Çelebi» diye meşhurdur. Lehçe-i Osmânîde: «okuma bilen, okumuş» diyor. Hüseyin Kâzım Bey ise: «Büyük Türk Lügatı» nda daha geniş olarak mânâlandırıyor: «asil, necib; nâzik, zârif; edebli, terbiyeli» diyor, fakat okumuş, okuma bilir kişiliği kaydetmiyor. Edebî ve tarihî metinlerimizde pek çok örneği vardır. Bu kelimede «Hoş gören, tesamuh sâhibi» mânası da vardır.

Tarihimizde pek seçkin sîmâlar bu unvan ile anılmışlardır: Mevlûd nâzımı Süleyman Çelebi, ansiklopedik bilgin Kâtib Çelebi, büyük muharrir ve seyyah Evliyâ Çelebi gibi.

Konyada Mevlevî tarikatinin mehdi olan dergâhda postnişin olan şeyhin unvânı da «Çelebi Efendi» idi; Hazreti Mevlânânın evlâd ve ahfâdı da zamanımıza kadar çelebi unvânını lâkab ve soyadı olarak taşıya gelmişlerdir; pek şöhret bir sîma Veled Çelebidir (B.: İzbudak, Veled).

Hüseyin Kâzım Bey: «Bu unvânın gayri müslimlere, frenklere de verilmesi kaabili îzah değildir» diyor.

Çelebi, başka unvânı olan kimseler hakkında da taşıdığı mânâlar ile sıfat olarak kullanılmışdır; meselâ: «Pertev Demirhan Paşa, nâzik, çelebi, fakat üniformasının içinde ve işinin başında son adının tam timsâli idi», «Ahmed Ağa vücudu az bulunur çelebilerdendir...», «yalın ayaklı yarım pabuçlu kayıkcı diye hor görme, Mehmed, çelebi adamdır», denilir.

İstanbulda avam ağzında «zevc, koca» karşılığı olarak da kullanılmışdır, fakat biz öyle sanıyoruz ki aynı zamanda okur yazar, kâtib sınıfından bir koca kasdedilmiş olacakdır; Enderunlu Vâsıfın mahalle yosması, sürtüğü kız ağzından anasına verilmiş cevabnâmenin bir kıtasında çelebi, koca mânâsında kullanılmışdır:

Kapu çalındı baksanıza abe kimdir o
Çek ipi geldi bacı kadın horatayı ko
Sana ne mutlu kız çelebin demiyor şu bu
Kal sağlıcakla dinlemem artık şunu bunu
On beş yaşında kendime bir oynaş arayım

ÇELEBİ — On yedinci asrın ortalarında yaşamış bir mirasyedi; adı ve milliyeti bilinmiyor, sâdece bu unvânı ile anılmışdır; gaayetle dilber

bir delikanlıya âşık olmuş, ve mâşuku oğlanın arzû ve ısrârı üzerine babasından kalmış bütün malını ve müvecherâtı harcıyarak en usta hânende, sâzende ve köçek oğlanlardan mürekkeb bir oyuncu kolu kurmuşdur. Hayatı hakkında başka kayde rastlanmadı. (B.: Çelebi Kolu).

Bibl. : Evliyâ Çelebi, Seyyahatnâme, I.

ÇELEBİ (Âsaf Hâlet) — Yeni türk şiirinin öncülerinden; anadiline tasarrufu sağlam, tarih kültürü iyi, soyadının lûgat mânâları ile asil, necib, zarif, nâzik, edebli, terbiyeli, geniş tesâmuha sâhib bir zât idi. 1907 de İstanbulda doğmuşdur; Galatasarayı Lisesini bitirmiş, yüksek tahsilini tamamlamak için Fransaya gitmişdir. Memlekete döndüğünde Devlet Deniz Yollarında, İstanbul Üniversitesinin Edebiyat Fakültesinde ve daha başka yerlerde değişik işlerde çalışmış, her çalışdığı yerde yadırganmış, türlü kıymetleri ve kültürü ve kibarlığı ile etrâfındakilerin küçüklük duygularını ayaklandırmış, dolayısı ile huzur, rahat yüzü görememişdir; 1957 de en verimli, olgun çağında büyük muzdarib insan olarak ölmüşdür. Bu ansiklopedinin müdevvini ve sâhibi Reşad Ekrem Koçu Âsaf Hâlet Çelebinin ölümü üzerine o târihde Her Gün Gazetesindeki günlük sohbet sütununda şu satırları yazmışdı:

«Arkadaşlığım yokdu, tanışırdık. Hürmet ederdim; severdim. Sevginin karşılıklı olduğunu söylerler, doğrudur sanırım.

«İşlerimiz, yollarımız, muhitlerimiz ayrı, yılda üç dört defa ancak görüşürdüm, ve her rastladığım zaman, sohbetinin, zarâfetinin ve nezâketinin, emsalsiz nezâketinin, İstanbul efendiliğinin, kesimi kendine has bıyıklarla süslü asil ve temiz yüzünün, zengin lûgatçesi ile yarım asır evvelki türkçesinin farkında olmadan hasretini çekmiş olduğumu duyardım.

«Hep ayak üstü konuşmuşuzdur. Her seferinde de en azdan on beş, yirmi dakika, yarım saat konuşurduk.

«Yabancı diller bilirdi, çok okuyan adamdı. Geçmiş asırların peşinde, pınara koşan susamışlar gibiydi. Muhayyilesi de esrarengiz peri masallarının tomar tomar müsveddeleri ile doluydu.

«Perşenbe sabahı bir ilân çerçevesinin içinde şâir Âsaf Hâlet Çelebi Beyefendinin vefat haberini okuyunca, mevsimin koparıp savurduğu yaprakların arasında gül görür gibi oldum. Yandım, ağladım. Yazık, pek yazık.

«1953 de neşredilmiş «Om Mani Padme Hum» adındaki kitabının ilk şiiri, sanki bugün için yazılmış gibidir:

CÜNEYD

Bakanlar bana
Gövdemi görürler
Ben başka yerdeyim.

Gömenler beni
Gövdemi gömerler
Ben başka yerdeyim.

Aç cübbeni Cüneyd.

Ne görüyorsun?
Görünmeyeni..

Cüneyd nerde?
Cüneyd ne oldu?

Sana bana olan
Ona da oldu.

Kendi cübbesi altında
Cüneyd kayboldu.»

R. E. Koçu ertesi gün de aynı sohbet sütununda Âsaf Hâlet Çelebinin dili ve edâsı ile kaleme aldığı şu mersiyeyi neşretmişdir.

HÂLET ÇELEBİ

İki gözün iki çeşme
Ağla Ferhadın «H» si ağla..
Fildişinden kasrında
Şirin de bugün ağlayor.
Hâlet Çelebi öldü..

Cinlerle, perilerle
Kitaplarda harflerle
Kenan ilinde İbrahim Peygamberle
Mısırda Yusufla
Hindde Buddha
Ve Çinde Konfuçyusla konuşurdu.

Seccâde, kilim
Dile gelir ona anlatırdı
Üstünde namaz kılmaya gelen
Tertemiz ve güzel çıplak ayakların altında
Çiğnenmekden duyduğu zevki, lezzeti..

Bir iğne deliğinden
Kuşlar uçurur, kervanlar göçürür
Âlemi temâşâ ederdi.
Tennûre giymiş ağaçlarla
Semâa çıkardı
Dönerdi göklerle berâber
Yerle berâber.

Bir mütefekkirdi:
Koskoca bir ağaç görürdü
Ufacık bir tohumda.
«Ben denizde eriyorum.» derdi,

«50.000 sene evvel
Ilık bir denizde trilobitken
Duydum melâli...» derdi.
Anlayamadılar onu.

Evinde işini
Oyluk kemiğinden çıkarıp yaptığı
Ve bir şamar atıp rafa oturttuğu
Kadıncığı görürdü.
Ona kâh «Nûru Siyah» derdi
Kâh «Nigârı Çin»...

Zebercedden hamam yaptırmıştı
Tepe camları zümrüd ve akiki yemâniden
Kurnaları necef taşından.
Saz benizli, bâdem gözlü
Halayıkları vardı,
Saçları salkım salkım omuzlarında:
Biri altın, biri gümüş
İki hamam tasını birbirine vurmuş
Onları da sesden çıkarmıştı.

Dalgındı.
Kurşun kalem diye Dikilitaşı cebine koymuş,
Şiirlerini Hiyeroglifle yazardı:
«Bu can tenden geçmeden
«Bu dünyadan göçmeden
«Bir kerecik sevmek çok değil...»

Bir kerecik sevdi,
İnsanı, insanlığı sevdi,
Bu sevgi ile göçdü.
Ruhu için Elfâtiha.

Kelimenin mânâsı için Ahmed Vefik Paşa

Âsaf Hâlet Çelebi şiirlerinin yanında tedkikler, denemeler de bırakmışdır; kitab hâlinde basılmış eserleri şunlardır:

Molla Câmi, hayatı ve şahsiyeti, 1940; Mevlânâ, hayatı ve şahsiyeti; Konuşulan Fransızca, 1941; He (şiirler), 1942; Eşrefoğlu Dîvânı, 1943; Seçme rübâîler, 1944; Mevlânânın rübâîleri, 1944; Lâmelif (şiirler), 1945; Buddha, 1946; Rübâiyyat ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî (Fransızca) 1950; Dîvân şiirinde İstanbul, 1953; Naîmâ, hayatı, sanatı, eseri, 1953; Om Mani Pedme Hum (şiirler), 1953; Ömer Hayyam, 1954; Mevlânâ ve Mevlevîlik, 1957.

Şiirlerinden bir kaç parça:

SİDHARTA

Koskoca bir ağaç görüyorum
Ufacık bir tohumda
O ne ağaç ne tohum
Om mani padme hum
Om mani padme hum
Om mani padme hum
Sidharta buddha
Ben bir meyvayım
Ağacım âlem
Ne ağaç
Ne meyva
Ben bir denizde eriyorum
Om mani padme hum
Om mani padme hum
Om mani padme hum

HE

Vurma kazmayı
Ferhâd
He'nin iki gözü iki çeşme
Âaahhh
Dağın içinde ne var ki
Güm güm öter
Ya senin içinde ne var
Ferhâd
Ejderhâ bakışlı he'nin
İki gözü iki çeşme
Ve ayakları altında yam yassı
Kasrında Şirin de böyle ağlıyor
Ferhâd

ÇELEBİ (Said) — Eski ilk fudbolculardan, gazeteci, büyük alâka toplamış radyo spikeri; Atatürk devrinde, her yıl fevkalâde merâsimle tesid edilen Cumhuriyet bayramlarında reisicumhurun resmi kabûlünü ve stadyomdaki geçid resmini Ankara Radyosu mikrofonunda Said Çelebi anlatırdı; geniş halk kitlesi tarafından sevilmiş bir sîmâ ve ses idi. Hayatı hakkında bilgi edinilemedi, vefat tarihi dahi tesbit edilemedi. Çok muhtasar da olsa bâzı şeyler öğreneceğimizi umduğumuz yerlerden mürâcaatlarımıza cevab alamadık. Adını kaydetmekle yetiniyoruz.

ÇELEBİ (Said) — Mâliyeci ve muallim; 1918 de Konyada doğdu; evlâdı Mevlânâdan Sadri Bey ile Ayşe Hanımın oğludur; Konya Gazi Mustafa Kemal İlkokulunda, Kabataş Lisesi orta kısmında okudu, 1936 da Ticaret Lisesini, 1939 da Yüksek İktisad ve Ticaret Okulunu bitirdi, 1933 - 1942 arasında Ziraat Bankası muhâsebe servisinde çalışdı, 1942 - 1953 arasında İnhisarlar Umum Müdürlüğü müfettişliği yapdı; bu arada 1950 de Amerikan Ticaret Dershanesine muhasebe öğretmeni oldu, ve 1953 de serbest hayata atılarak «Said Çelebi Muhasebe Bürosu» nu kurdu; mâlî müşavir olarak Perek Kollektif Şirketinde, Özyürek Yayınevinde, Çavuşoğlu Boya Sanayii Fabrikasında, Mehmed Kavala Müessesesinde, Yeke Manken Fabrikasında çalışdı. Muhâsibler ve İşletme Organizatörleri Derneği üyesidir.

Bayan Şâhika (Kayaalp) ile evli, iki evlâd sâhibidir. Fransızca ve ingilizce bilir. Deniz, bi-

nicilik ve tenis sporlarını sever. Para ve posta pulu koleksiyoncusu, ve amatör hattatdır.

Muhtelif dergilerde mâlî konular üzerinde makaaleleri çıkmışdır, Dünya ve Yeni Sabah gazetelerinde de aktüel konularda yazılar yazmışdır. 1954 de «Kolay Muhâsebe Öğreten Metod» adı ile telif bir kitabı basılmışdır.

Bibl. : Kim Kimdir Ansiklopedisi.

ÇELEBİ ÇAYIRI SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre (Pafta 9/120 - 122), Edirnekapusu dışında Eyyuba bağlı Fethiçelebi ve Nişancı Mustafa Paşa Mahallesi arasındadır; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (Mayıs 1964).

ÇELEBİ DERESİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre (Pafta 22) Boğaziçinde Yeniköy sokaklarından; deniz kıyısına paralel uzanan köyün ana yolu Köybaşı Caddesi ile gerideki kırlık arasında uzanır, Yarış Sokağı ve Yeniköy Camii Sokağı ile kavuşakları vardır; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (Mayıs 1964).

ÇELEBİ HAMAMI — 1945 de Sofular Hamamı sâhibi Âyetullah Beyin söylediğine göre Fatihde Sofular Mahallesinde Yeşil Tekke Sokağında bir tek hamamdı; 1894 zelzelesinde tamamen yıkılmış, yeri bir bostan olmuşdu.

Rauf TANIR

ÇELEBİ HAMAMI SOKAĞI — Fatih İlçesinin merkez nâhiyesinde Sofular Mahallesinde; Yeşiltekke Sokağı ile Horhor Caddesi arasında uzanır; Horhor Caddesi tarafından gelindiğine göre, bir arabanın ferahça geçebileceği genişlikde, kabataş döşeli, dik yokuş olarak başlar, sonra düzleşir; kapu numaraları 1 - 3 ve 4 - 18 dir. Sokağa adını veren hamam hâlen mevcud değildir; semtin eski sâkinlerinden Bayan Cemile Berberoğlu, hamamın yeri için bir apartıman arkasında bulunan arsayı göstermişdir, ve: «Ben yetişmedim, babamdan duyduğuma göre seksen, belki de yüz sene evvel yıkılmış» demişdir; arsasında bir duvarı duruyordu. (Mart 1964).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇELEBİKETHÜDÂ YALISI — 1648 de Dördüncü Sultan Mehmedin ilk saltanat aylarında Osmanlı İmparatorluğunu pençelerine geçirmiş yeniçeri ocağının beş mütegallibe ağasından yeniçeri Kethüda Çelebi Mustafa Ağanın Boğaziçinde Ortaköydeki yalısı; lebi deryâda büyük ve pek döşenmiş ahşab bir yalı olup Çelebi Mustafa Ağanın hayli dedikodulu gönül mâcerâları yâr ve ağyâr gözünden gizli bu yalıda geçmişdi. (B.: Bektaş Ağa; Muslihiddin Ağa; Mustafa Ağa, Karaçavuş; Murad Paşa, Kara; Mustafa Ağa, Çelebi).

ÇELEBİKETHÜDÂ YALISINDAKİ TAŞ İSKELE — Üçüncü Sultan Selim devri ricâlinden «Köse» ve «Çelebi» lâkabları ile meşhur sadâret kethüdâsı Mustafa Necib Efendinin Kabataşdaki yalının önünde yekpâre büyük bir taşdan bir kayık iskelesidir ki Hadikatül Cevâmiin Kabataş Camii maddesindeki kayde göre çok garib bir hikâyesi vardı. Fâtih Sultan Mehmed İstanbulu aldığı zaman At Meydanı civarında yapısı gaayetle sağlam bir kilise barut mahzeni ittihaz edilmiş ve Türkler bu kiliseye «Güngörmez Kilise» adını vermişlerdi. Hicrî 895 yılı muharreminde (milâdî 1489 kasım ayı) üzerine yıldırım düşerek bu Güngörmez berhâva olmuş, büyük kubbesi tâ Adalara uçmuş, gaayet büyük bir taş da Kabataş sâhiline düşmüş; bu taş düşdüğü yerde Üçüncü Sultan Selim devrine kadar üç asır öylece durdu; Kösekâhya Mustafa Necib Efendi taşın hemen önüne yapılmış bir yalıyı satın alarak tâmir ettirirken, o kazâ taşının etrâfını da yontturmuş ve bir kayık iskelesi hâline koydurmuşdu (B.: Mustafa Necib Efendi); zamanımızda yalı da, taş iskelesi de yok olmuşlardır.

ÇELEBİ KOLU — On yedinci asır ortasında İstanbulun meşhur oyuncu kollarından biri. (B.: Oyuncu Kolları); o devrin büyük muharriri Evliyâ Çelebi meşhur seyahatnâmesinin birinci cildinde İstanbulun oyuncu kollarından bahsederken bu kol hakkında şunları yazıyor: «Çelebi kolu; 200 neferdir. Serçeşmeleri Çelebi bir dilbere âşık olup o oğlanın ucundan babasından kalma malını ve murassaatını telef ederek her fende üstad, mâhir hânende ve sâzendeler peydâ eyleyip bir kol meydana getirmişdir. On nefer rakkaslarının en güzelleri Can Memi Şah, Zâlim Şah, Hurrem Şah, Fitne Şah, Yusuf Şahdır; hele bunlardan Mirza Şah bir çerkes gulâmı idi, hakkaaki melekden de güzeldi; bunlar İstanbulda şöhret bulup Murad Han huzurunda (Dördüncü Sultan Murad) fasıl ederek behrâyâbı ihsan olmuşlardır).

ÇELEBİOĞLU ALÂEDDİN MAHALLESİ — Eminönü İlçesinin merkez nâhiyesi mahallelerinden; aynı nâhiyenin Tahtakale, Rüstempaşa, Aliçelebi, Şeyh Mehmed Geylânî ve Hobyar, Bayazıd nâhiyesinin de Sürûrî ve Mercanağa Mahalleleri ile çevrilmişdir; sınır sokakları şunlardır: Fincancılar Yokuşu (Mercanağa ve Sürûrî Mahallesi ile), Sabuncu Hanı Sokağı (Tahtakale Mahallesi ile), Tahmis Caddesi (Rüstempaşa Mahallesi ile), Ba-

lıkpazarı Caddesi (Ahiçelebi Mahallesi ile), Yeni Cami Caddesi (Şeyh Mehmed Geylânî ve Hobyar Mahallesi ile).

İç yolalrı şunlardır: Alacahamam Caddesinin bir kısmı, Saka Mehmed Çeşmesi Sokağı, Marpuççular Sokağı, Çiçekpazarı Sokağı, Ketenciler Kapusu Sokağı (Mısır Çarşısı içinde), Erzakanbarı Sokağı (Mısır Çarşısı içinde), Balıkpazarı Sokağı (Mısır Çarşısı içinde), Yeni Cami Parkı (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 1/4).

Bu mahalle sınır ve iç sokakları ile serâpâ çarşılar boyu, piyasa, iş yerleri; bekâr - bekçi odaları müstesnâ, mahallede tek mesken yokdur. Bu mahalle, adı geçen rehberin neşrinden bir müddet sonra lâğvedilmiş ve Rüstempaşa Mahallesine ilhak olunmuşdur, ilhak tarihi tesbit edilemedi. Yeni Cami ve Mısır Çarşısı bu mülgaa mahallenin sınırları içinde idi.

Hakkı GÖKTÜRK

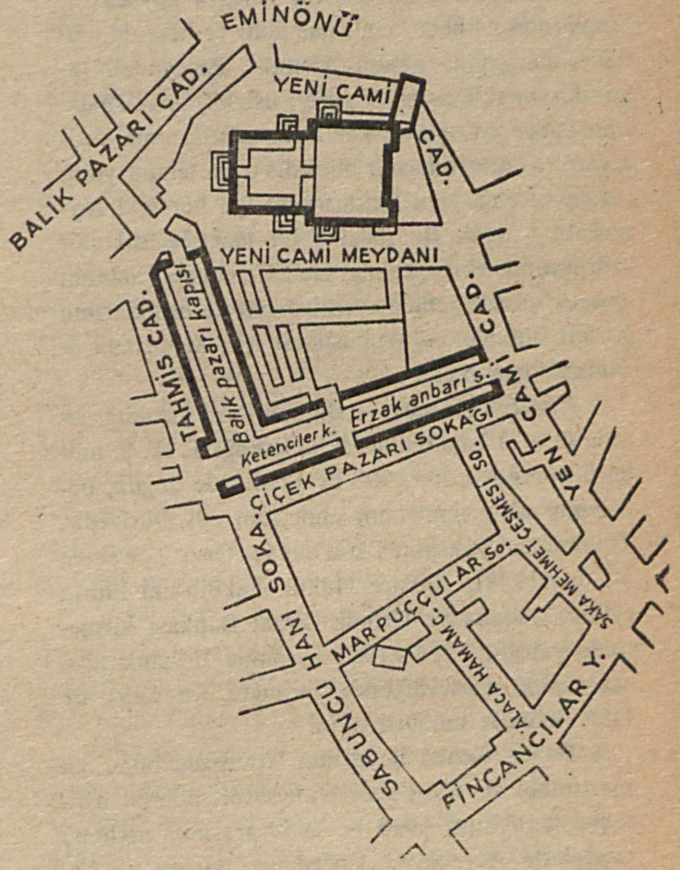
ÇELEBİOĞLU SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre (Pafta 20/173) Beşiktaşda Sinanpaşa Mahallesi sokaklarından; Şâir Veysi Sokağı ile Ihlamur Caddesi arasında uzanır doksan derece dirsekli bir sokakdır; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (1964).

ÇELEBİ SOLAK BAĞÇESİ — Onyedinci asır ortasında Boğaziçinde Sarıyarda gaayetle mâmur ve meşhur bir bağçe; Evliyâ Çelebi Seyyahatnâmesinde şunları yazıyor: «Bir vâsî dere içinde Çelebi Solak adındaki bir zevk sahibinin bir bağçesi vardır ki Dördüncü Sultan Murad bu bağçeyi gördüğünde: «Ben böyle bir bağçeye mâlik değilim» demiş, bağçenin sâhibi de: «Pâdişahıma hibe olsun!...» deyince pâdişah kabul etmemiş, Solağa pek çok ihsanda bulunup: «Bağın mâmur olsun!...» buyurmuşlardır.»

Bu bağçe ve sâhibi hakkında başka kayde rastlanmadı.

ÇELEBİ SÜLEYMAN SOKAĞI — Fâtih İlçesinde Karagümrük Nâhiyesinde Kocadede Mahallesindedir; Fatih Nişanca Caddesi, Müstakimzâde Sokağı ve Çarşanba Sokağı ile teşkil ettiği bir dört yol ağzı ile Fevzipaşa Caddesi arasında uzanır; Yediemirler Sokağı, Hafızpaşa Sokağı, Fatih Caddesi, Kurudut Sokağı ve Bakkalzâde Sokağı ile kavuşakları vardır. (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 7/101).

ÇELEBUN YAHUDİ (Deli) — Onsekizinci asır sonları ile on dokuzuncu asır ilk yıllarında yaşamış İstanbul zenginlerinden bir musevî sarraf; 1760 - 1770 arasında Balatda doğdu; çok fakir bir âilenin oğlu idi; 13 - 14 yaşlarında iken Balat Yeniçeri kolluğunda oda süpürür, taşlık yıkar, yoldaşların pabuçlarını çevirir, şamar oğlanı uşak oldu; aynı zamanda kaşı gözü yerinde ve eli ayağı düzgün mahbub genç olduğu için kolluk çor-

Çelebi oğlu Alâeddin Mahallesi
(1934 Belediye Şehir Rehberinden)

bacısının makbûlü olup himâye gördü; birikdirdiği küçük bir sermâye ile yoldaşlara fâizle borç vermeye başladı, nihâyet, mûsevîlerden temin ettiği bir sermâye ile işini ilerleterek ocak sarrafı oldu; yani efrâdın, ustaların, çorbacıların ve katar ağalarının aylıklarını kırmaya, onlara fâizle para bulmaya başladı. Yeniçeri Ocağının en büyük ağalarından bir kaçını da ortakları arasına alarak kısa bir zamanda pek büyük bir servet sâhibi oldu, Balatda ve Boğaziçinde iki büyük yalı satın aldı.

Yeniçerilerin üç aydan üç aya çıkan, ödenen ulûfeleri üzerinde geniş bir sûiistimâl şebekesinin ocak ve mâliye dışında en faal âzâlarından biri oldu.

1808 de Alemdar Mustafa Paşa (B.: Mustafa Paşa, Alemdar) Yeniçeri Ocağının muhâsebe-

sine bakdırarak, ocağın mâlî cihetden de ıslahına teşebbüs eylediği sırada Deli Çelebundan da bu konuda mâlûmat ve izâhat istedi. Mûsevî sarrafın vereceği mâlûmat ve izâhat, Mâliye defterdarlık erkânı ile ocağın büyük ağalarının müthiş vurgunlarını meydana çıkaracak idi, ayrıca Deli Çelebunun kendi kirli çamaşırlarını ortaya koyacakdı; zengin mûsevî hem kendi menfaati ve hem de tehdidler karşısında susdu; Alemdar Paşaya bir takım kaçamaklı cevablar verdi; üstelik, ocak ağalarına haber yollayarak kendisini sadrıâzamın pençesinden kurtarılmasını bildirdi, o da tehdid yoluna sapdı: «Ya beni kurtarırsınız, ya her şeyi söylerim!...» dedi. Bu mealde bir tezkiresi diktatör sadrıâzamın eline geçince Deli Çelebunun idâmını emretti, türedi zengin sarraf, hâmi ve ortaklarının gözleri önünde, Ağakapusunun tam karşısında asılarak îdam olundu.

ÇELEN (İhsan) — Bu satırların yazıldığı sırada (1962) İstanbulda Halk Sandığı T. A. Ş. müdürü bulunuyordu; 1908 de Priştinede doğdu, babasının adı Necmeddin, annesinin adı Düriyedir. İstanbulda Şemsülmekâtib'de ve Gazi Lisesinde okudu (1934), Ankara Hukuk Fakültesini bitirdi (1939). Adana ve Urfada Ziraat Bankası hizmetinde çalışdı, 1946 - 1951 arasında Etibank ticaret şûbesi müdürlüğünde bulundu, ve 1951 de Halk Sandığı müdürü oldu.

Bayan Cenan ile evlidir, fransızca bilir, deniz, futbol ve güreş sporlarını sever, bilârdo oyununa meraklıdır. 1935 ile 1959 arasında muhtelif vesîlelerle Avrupaya, Amerikaya, Mısıra ve Cezâyire gitmişdir.

Bibl. : Kim Kimdir Ansiklopedisi.

ÇELENK — «Batı türkçesine rumcadan girmiş isim; gümüş veya altun taç, sorguç, tuğ» (Hüseyin Kâzım, Büyük Türk Lûgati); H. Kâzım Bey bu kelime için Şeyh Galibden şu beyti misâl alıyor:

İki kulağı çelenk şehbaz
Gerdeni sürâhii serefraz

Son yeniçerilerden halk şâiri Galatalı Hüseyin Ağanın da şöyle bir kıt'ası vardır:

Zerkeş kâkülleri başında çelenk
İsmi şerîfini sordum ol şâha
Vahşetü nahvetle misâli pelenk
Didi Ağa çek git sokma günâha

Yine aynı şâirin bir meyhâne âlemi tasviridir:

Pırpırının şâhin başında çelenk
Destinde kâsei şarâbı gülrenk
Topuk vurur raks ider mestâne şûh
Şahlar meclisinde olmaz bu âhenk

Yeniçeriliğin son devrinde, hemen hepsi ocağa kayıtlı olan İstanbulun pırpırı, bıçkın gençlerinin, nevcivan külhanbeylerinin baş tuvâletlerinde süslerinden biri de külâhlarına bir tavus kuşu tüyü, altın suyuna batırılmış bir turna kuşu tüyü, yahud bir çiçek takmak idi, onlara da aralarında «çelenk» denilirdi:

Keçe külâhında sünbül çelengi
Hamlacıdır humret üzredir rengi
(Galatalı Hüseyin)

Müslüman - türk toplum hayatında cenâzelere çiçeklerden yapılmış çelenk göndermek Cumhuriyet devrinde çıkdı; İstanbulda yayılıp yerleşmesi de iki yüze yakın celenk gelen Abdülhâk Hamidin cenâzesi ile başladı; ki büyük şâirin kabri üzerinde bir çiçek tepeciği hâlinde yığılan o çelenklerin resmini o devrin en başda gazetesi olan Cumhuriyet Gazetesi, şâirin meşhur eserini telmih ile «Makber» ismi ile neşretti.

Zamanımızın da ölüm ilânlarının altında «Çelenk gönderilmemesi rica olunur» notu sık sık görülmeye başlanmışdır; bunun sebebi, mevtânın mahviyet veyâ israfı önleme duygusu ile vasitetinden ziyâde, geride kalanların muhafazakârlık göstermesi olsa gerekdir.

ÇELİK (Ali) — Zamanımızda îdam hükümlerini yerine getiren cellâdlardan bir kıbti; 1957 de Hayri Uymaz ve 1960 da da Ali Ünver adındaki kaatilleri asmışdır. Devletin aylıklı cellâdları bulunmadığı için, memleketin her tarafında olduğu gibi İstanbulda da, bir mahkûm asılacağı zaman, celládlık yapacak bir kıbti aranıp bulunur ve bu kara iş pazarlıkla tâyin edilen bir ücret karşılığı yaptırılır.

Cellâd Ali Çelik
(Resim : S. B.)

Kıbti Ali Çeliğin dâimî işi Kumkapuda bir kireççinin yanında amelelik olup günde 10 lira ücret almakda idi. Azılı ve vücudça dev yapılı bir kaatil olan Ali Ünveri asmak için kendisile anlaşıldığı zaman bu cellâd hakkında gazetelerde çıkan yazılar bu şehir kütüğünde tesbit edilmeğe değer görülmüş; aşağıdaki satırlar Hürriyet Gazetesinden alınmış olup «Kaatil Ali Ünver'in ipini çekecek cellâdı bulmak mesele oldu» başlığını taşımaktadır:

«Cinayet Masası memurları dün kaatil Ali Ünver'in ipini çekecek bir cellâd aramışlar, alelâcele bulunan Osman adında bir çingene: «Abi ben ip çekemem, keman yayı çekerim» diyerek odadan kaçarken, getirilen Ali Çelik adında bir başkası: «Onun ruhunu saniyesinde öbür dünyaya gönderirim» diyerek işi üzerine almıştır.

«Kumkapıda bir kahvede bulunup Müdüriyete getirilen Ali Çelik, 1957 yılında, Sultanahmette idam edilen Hayri Uymazın da ipini çektiğini, dört sene müddetle morgta çalışırken, yüzlerce cesedi doğradığını, bu işin zor olmadığını söylemişdir.

«Osman adındaki çingenenin, palas-pandıras kaçışını gören memurlar, Ali Çelik'in her isteğini yerine getirmişler, yemek ısmarlayıp karnını doyurduktan sonra, pek pejmürde olan kıyafetini düzeltmek için, hemen oradan temin edilen bir ceket ve pantalon giydirerek, hamama yollamışlardır. Kaçmaması için, bir refakat memuru verilmiş, iki saat sonra Cinayet Masası Şefinin yanına alınan Ali Çelik: «Abi, üç sene evvel Hayri Uymaz'ın ipini çektiğim zaman 75 lira paramı almak için iki ay uğraştım. Bu defa peşin isterim, hem de 250 liraya olur bu» demiş, zâbıt cellâdın bu dileğini de yerine getirmişdir.

Sonra bir hâtıra naklederek: «İdam edilecek Ali Ünver'i tanırım, dört sene evvel ben Morg'da çalışırken, müşahede için getirdiler, doktorun suallerine hiç cevap vermiyordu. Doktor bize, biraz dövün, dedi, biz de okşıyalım dedik, fakat pek azgındı ve benim karnıma bir tekme yapıştırmıştı. Şimdi sıra bende, onun ipini zevkle çekeceğim. Hele biraz şarap içsem, bu iş daha zevkli olacak,» diye ilâve etmiştir.

«Dün, bütün günü Emniyet Müdürlüğünde geçiren Ali Çelik'in kendi tâbiriyle, bu zevkli (!) işten vazgeçmemesi için çaylar, kahveler birbirini takip etmiş, hükmün infaz edileceği saate kadar nezarethanede bir yatak yapılarak istirahati temin edilmiştir.» (Hürriyet Gazetesi).

Velevki bir kanun hükmünü yerine getirme yolunda da olsa adam asıp öldürmekden bu kadar rahlıtlık içinde konuşan Cellâd Ali Çelik mukadder kara âkibetden kurtulamamış, 1962 yılı temmuzunda kendisi de adam öldürmüş, cellâd iken kaatil olmuşdur. Vak'anın basına akseden tafsilâtı şudur: «Zeytinburnunda Sümer Mahallesinde oturan 32 yaşındaki Mehmed Şimşek 15 temmuz günü karakola müracaat ederek Cellâd Ali Çelik'in sebebsiz olarak tecâvüzüne uğradığını ve cellâd tarafından başına sopa ile vurulduğunu söylemiş, bir hastahaneye kaldırılmasını istemişdir. Rapor almak için hastahâneye sevk edilen Mehmed Şimşek orada sopa darbesinden mütevellid beyin kanaması ile ölmüşdür. Vak'a cinâyet şeklini aldığından kaatil zanlısı cellâd Ali Çelik tevkif edilmişdir.» (Yeni Sabah). Bu gazete bu haberi verir iken bir zühul eseri olarak Ali Çelik'in adını «Cellâd Ahmed Çelik» diye kaydetmişdir.

ÇELİK (Osman Şerefeddin) — Aşağıdaki hal tercemesini İbrahim Alâeddin Gövsa'nın Türk Meşhurları Ansiklopedisinden alıyoruz: «Bakterioloji ihtisası ile tanınmış değerli hekimlerimizden; 1886 da İstanbulda doğdu; 1909 da Tıbbi yeden diploma aldıkdan sonra bir sene Parisde Pastör (Pasteur) Enstitüsünde, üç yıl da Almanyada Hijiyen (Hygiène) Enstitüsünde çalışdı. Memlekete döndüğünde. Eczâcı Mektebinde muallimlik yapdı, Bağdad ve Küdüsde vebâ mücadelesindeki sıhhî heyetlerde bulundu, 1925 de Ankarada Sıtma Mücâdeliesnin en faal idârecilerinden oldu ve uzun yıllar Gurebâ Hastahânesi Bakterioloji şefliğinde bulundu. Türk Tıb Cemiyetinin de pek faal âzâsı idi, bu cemiyetin çıkardığı mecmuayı da yıllarca idâre etti; 1945 de vefat etti».

1964 de Gurebâ Hastahânesinde bu kıymetli tıb adamının hâtırasını tâziz için büyük bir tören yapılmış ve hastahânenin lâboratuarına «Osman Şerefeddin Çelik Lâboratuarı» adı verilmişdir.

ÇELİK (Özden) — Bu satırların yazıldığı sırada sinemacılık âleminde yeni şöhretlerden yakışıklı bir delikanlı; aynı âlemin haylice meşhur yıldızlarından Bayan Gönül Yazar ile evlenmiş, geçinememişler, ayrılmışlardır. Zamanın Ses isimli sahne ve beyaz perde ve paviyon âlemi magazini ve günlük gazetelerin sinema sayfaları kendilerinden çok bahsetmişdir. (B.: Yazar, Gönül). Özden Çelik istikbâl için ne vaad eder bilemeyiz (1964).

ÇELİK ÇOMAK SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre (Pafta 27) Üsküdarda İcâdiye semti sokaklarından; Kuzguncuk Deresi Sokağı ile kırlık arasında uzanır; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Mayıs 1964).

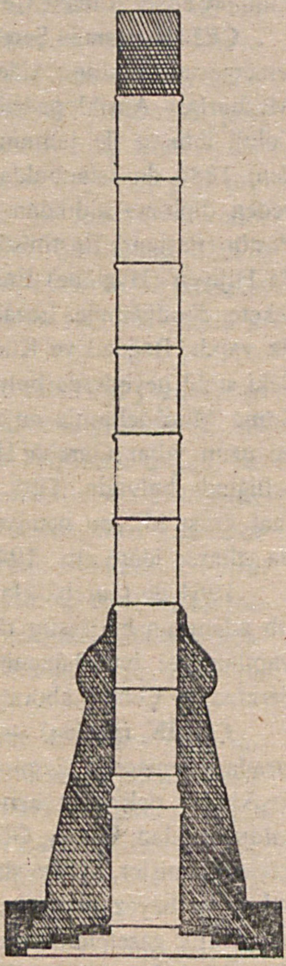
ÇELİKOĞLU (Hayri) — Kıymetli eczâcılarımızdan bir İstanbul efendisi; Cağaloğlu Eczâhânesi sâhibi; 1905 de İstanbulda doğdu, İbrahim Bey ile Feride Hanımın oğludur; ilk ve orta tahsilini Davudpaşa Sultanisinde yapdı; Eczâcılık Okulunu bitirdi: İzmir Karaburun Memleket Hastahânesi ile Menemen Memleket Hastahânesinde eczâcılık yapdı, (1925 - 1918); 1929 da serbest meslek hayatına atılıp önce Bergamada Zafer Ec-

demir çenberler içine alınmış olmasıdır.

«Sütun üstüvâne şeklinde muhtelif parçalardan mürekkeb olub her parçanın birbiri üstüne bindiği mahalde ek yeri görünmemek için taş üstüne çelenkler işlenmiş olduğuna göre bundan dolayı da Çenberlitaş denilmiş olması muhtemeldir.

«Evvelce bu sütun 9 üstüvâne taşdan mürekkeb olduğu halde bu gün ancak yedisi meydanda olup ikisi tahkim esnâsında kâidesine örülen kalın taş duvar içinde kalmışdır.

«Heykeli ile beraber sütunun irtifâı 50 metreye vardığı söylenir. Bu sütun Romada Apollon heykelini taşıyormuş; Konstantin Romadan Bizansa getirtmiş, kendi heykelini koydurtmuş, ondan sonra da İmparator Jusyen'in ve Teodos'un heykelleri konulmuş.

Çenberlitaş
(C. Gurlit'den Ömer Tel eli ile)

«1081 milâdî yılında bir zelzeleden dolayı yukardaki üstüvânelerle heykel yere düşmüş ise de Aleksi Komnenos tarafından tâmir ettirilerek üzerinde rumca yazılar olan Korent üslubunda bir başlık yapdırmış ve üstüne bir salib koydurmuşdur.

«Bu sütuna Yanık Sütun da demelerini müverrihlerin ekserisi Jüstinyen zamanındaki meşhur Nika ihtilâlinde çıkan büyük yangında yanmış olmasına atfediyorlar. Bu rivâyet o kadar doğru olmasa gerekdir. On altıncı asra doğru civârına evler yapılarak sütunun evler arasında kaldığı bir zamanda çıkan yangından müteessiren bu hali aldığı ve o vakitden beri ecnebilere «Yanık sütun» denilmiş olması daha doğrudur.

«Kâidenin tahkîmi için örülen kalın duvar

zâhânesini işletti, 1935 de Akhisarda Çelikoğlu Eczâhanesini açdı, 1955 de İstanbulda Cağaloğlu Eczâhânesini kurdu.

Bayan Seyyâre (Furçoğlu) ile evli ve iki evlâd sâhibidir. (Seyhan 1929, Ceyhan 1934). Fransızca bilir; Eczâhâne sahibleri Cemiyeti ile Kızılay üyesidir. Deniz, yüzme, futbol sporlarını sever; tarihî eserlere meraklıdır; Fransa, İtalya ve Yunanistana gitmişdir.

Bibl. : Kim Kimdir Ansiklopedisi.

ÇELİK SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre (Pafta 11/59) Samatyanın Hacıhüseyinağa Mahallesi sokaklarından; Büyük Kuleli Sokağı ile yalıboyunda Narlıkapu kumsalı arasında uzanır, demir altından geçer. Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (Mayıs 1964).

ÇELTİKÇİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre (Pafta 29) Kadıköyünde Rıhtımboyu civârında, Haydarpaşaya yakın bir noktada Düz Sokak ile Haydarpaşa Çayırı Sokağı arasında uzanır kısa bir sokakdır. Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (mayıs 1964).

ÇELTÜT MATBAASI — İstanbulun şöhretli matbaalarından; önce nerede ve kimin tarafından kurulduğunu tesbit edemedik; hâlen sâhibi olan Bay Mümtaz Tütüncü tarafından 1938 de satın alınmışdır ki o tarihde Çeltüt Matbaası Hocapaşada idi; 1946 da Ankara Caddesinde Cemâl Nâdir Sokağında 12 numaralı kendi yeni binâsına taşındı. Hâlen bu matbaa 30 beygir tâkatında elektrik gücü kullanarak 1 entertip dizgi makinesi ile el dizgisi kasalarına ve 5 aded otomatik baskı makinasına sâhibdir; bir de mücellidhânesi vardır; 16 işçisi ve 3 idârecisi bulunmaktadır. Ciddiyeti ile ve temiz iş çıkarması ile tanınmış bir müessesedir.

ÇENBERLİTAŞ — İstanbulun Romalılar devrinden kalmış âbidelerinden; Sultanahmed ve Bayazıd meydanları arasında uzanan ana cadde üzerine, bu uzunca yolun hemen ortalarında, kendi adına nisbetle anılan semtdedir; edebî metinlerde «Konstantin Sütunu», yahud «Yanık Sütun» isimleri ile anılır.

Sayın bilgin Celâl Esad Arseven «Eski İstanbul» adlı eserinde şunları yazıyor: «Konstantin Forumu denilen meydanın ortasında İmparator Büyük Konstantinin heykelini taşıyan sütuna bugün Çenberlitaş deniliyor ki sebebi, yangınlarda harab olarak tahkîmi için

1701 de İkinci Sultan Mustafa zamanında yapılmışdır.» (Celâl Esad, Eski İstanbul).

Abdülmecid zamanında İstanbula gelmiş olan ingiliz edîbesi Miss Pardo şu satırları yazıyor: «Vaktiyle üzerinde bir salib taşıdığı için hıristiyanlar bu sütunun önünden geçerken ihtiramkârâne bir vaziyet alırlar. Kaaidede hayli silik yunanca bir yazı vardır ki şöyle terceme olunuyor: Dünyanın sâhibi ve muhâfızı olan Îsâ!... Bu şehri sana vakfediyorum, Roma İmparatorluğunu, asâyı hükûmeti ve kendimi sana tâbi kılıyorum! Şehri koru ve onu bütün kötülüklerden muhâfaza et!...»

ÇENBERLİTAŞDA VEZİRHANI MEYHÂNESİ — 1880 ile 1890 arasında biri koltuk, biri gedikli iki meşhur meyhâne idi; küçük koltuk meyhâne han kapusu yanında, cadde üzerinde idi ,asıl şöhretlisi büyük gedikli meyhâne ise han içinde, alt katda idi. İşret ile aslâ ülfetin olmadığı, ağzıma müskiratdan katre değdirmediğim halde meşrebim îcâbı yarânıma ayak uydurur, meygedelere gider, o âlemleri de görürdüm. Vezir Hanındaki büyük meyhâneye de bir kaç sefer gitmişliğim vardır. O zamanlar müşterileri son divan şâirleri, matbûat mensubları, hep beyden, efendiden kimseler idi; zamanının ferîdi, eş'arından ve lûgatından feyz aldığımız Muallim Nâci Efendiyi orada gördüm; kendisine gaayetle merbut Şeyh Vasfî ve diğer tilmizleri etrâfında toplanmışlar idi. Yeni mi yazmış idi bilemem, meyhâne üzerine meşhur gazelini o akşam belki on defa yüksek sesle okudu; meyhânenin mahbub bir uşağı sûreti mahsûsada Efendi merhumun hizmetinde idi; çağlayan hâlinde pek tantanalı bir okuyuşu vardı, herkesi mest etti; fakat istibdad denilen o devrin de ne geniş bir hürriyeti varmış ki Muallim Nâci merhum o gazeli şimdi yazmış olsaydı tekbir olunurdu; gazeli teberrüken naklediyorum:

Gönlüme sâkîyi mimar eyledim Meyhânede
Allah Allah... Kâbe îmar eyledim Meyhânede

Ol kadar çakdım ki tersâzâdegânın aşkına
Berka döndüm neşri envâr eyledim Meyhânede

Merkezi feyzimde oldum müstakar hurşid vâı
Encümi ekdâhı seyyar eyledim Meyhânede

Kâbei kûyin anub nûş ettiğim sâgeerleri
Zemzemi eşkimle serşâr eyledim Meyhânede

Gel de cûşâcûşunu seyreyle Mes'ûdîlerin
Başka bir âlem bedîdâr eyledim Meyhânede

Bu meşhur meyhânenin çok büyük bir hâtırası vardı; vefat tarihini tesbit edemediğim ermeni saz şâirlerinden meşhur Harâbat Haçik'in sazı bu meyhânenin bir duvarında asılı idi, «Son günlerini burada geçirmiş, bir gece şu peykenin üstünde ölmüşdür» diye anlatılıyordu. Harâbat Vezir Hanı Meyhânesinde Pandeli adında bir muğbeçeye tutulmuş, onun şânında söylediği bir destanı da tâlik hat bir hattata yazdırmışlar, camlatıp çerçiveletip sazının yanına asmışlardı; dört kıt'alık o destan da şudur:

Haçıkdır nâmımız harâbat ehli
Anınçün severiz biz her güzeli
Çenberlitaşdadır sevdiğim dilber
Mislini görmedim kendim bileli.

Mihrâbı aşkımız tâkı ebruvan
Kaddi elif siyeh çerde bir civan
Şebçırağ olmuşdur ol şûhe unvan
Adalıdır Sakız gülü Pandeli

Hançer bedest olmuş cellâd nigâhı
Giydirir âşıka bıçkın külâhı
Dolaşır ayağa Haçikin âhı
Tatmadan ölürsem ol lebi lâ'li.

Vezir Hanı Pandelinin lânesi
Rûzü şeb ande Haçik divânesi
Şebçırağın âşıkı pervânesi
Târi zülfi olmuş sazının teli

Meyhâne kapusunda o saz ne oldu, bu levha ne oldu; yok oluşlarına yanılacak hâtıralardır.

Vâsıf HİÇ

ÇENBERLİTAŞ FIRINI — İstanbulun en büyük ekmekçi fırınlarından biri idi. Divan Yolu (yeni adı ile Yeniçeriler Caddesi) üzerinde, Çenberlitaş Hamamı ile İkinci Sultan Mahmud Türbesi arasındaki sâhada, köşe başında idi; 1826 dan sonra bir yangında harab oldu, yerine 1869 da Darülfünun için büyük bir kagir binâ yapıldı ki zamanımızda uzun müddet Belediye Fen İşleri Müdürlüğünün bulunduğu yerdir. (B.: Darülfünun; Üniversite).

ÇENBERLİTAŞ HAMAMI — İstanbulun büyük çifte hamamlarından biri, türk hamam yapısının şaheserlerinden; «Çenberlitaş» denile gelen Romalılardan kalma sütunun karşısında inşâ edildiği için halk ağzında bu ismi almışdır «Vâlidesultan Hamamı» dır; bir on altıncı asır yapısıdır, İkinci Sultan Selimin zevcesi ve Üçüncü Sultan Muradın anası Nurbânû Sultan tarafından, Üsküdarda Toptaşında Vâlidei atik (Eski Valde) adı ile anılan bü-

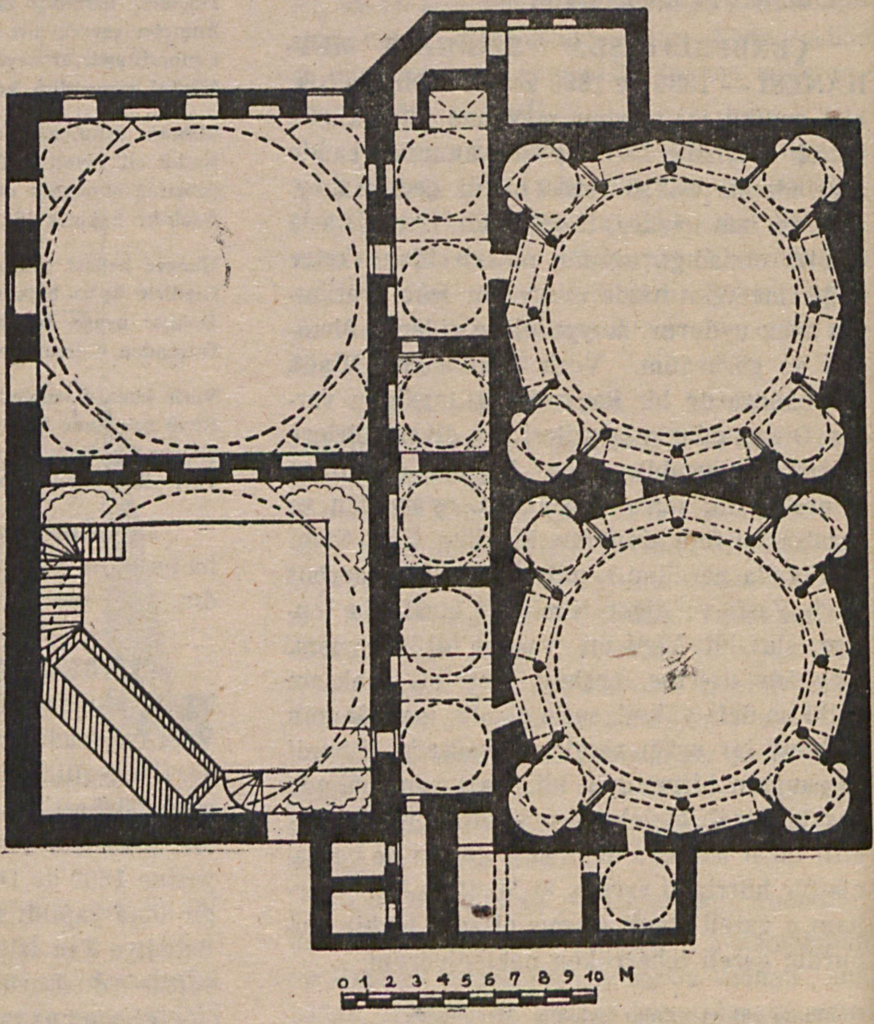
yük camii ile sâir hayrâtına gelir kaynağı olarak yaptırılmış ve vakfedilmişdir; sonra evkaf idâresi tasafından meş'um şer'î hîle ile satılarak (B.: Bilicâreteyn) şahis mülkiyeti altına girmişdir. Zamanımızda kadınlar kısmı muattal, kâğıd deposu olarak kullanılmakda, yalnız erkekler kısmı, büyük şehrin meşhur bir çarşı hamamı olarak işletilmekde idi.

Merhum Osman Nuri Ergin'in (B.: Ergin, Osman Nuri) «Mecellei Umûri Belediye» ismindeki azametli eserinde «İslâhâtı Turuk Komisyonu» bahsinde «mazbata» adı ile bir imâr projesi vardır; 30 mart 1284 (11 nisan 1868) tarihli Takvimi Vekaayide neşredilen bu projede, hemen önünden geçmekde olan Divan Yolunun genişletilmesi münasebeti ile Çenberlitaş Hamamı için şöyle bir karar vardır: «... Divan Yolunun tanzîmine zâten başlanmış olduğundan, Çenberlitaş Meydanına nâzır Elçi Hanının (1963 de yıkdırılan Çenberlitaş Sinemasının bulunduğu binânın yerindeki tarihî han) bir tarafı, ve yine aradaki hamamın soğukluğundan biraz geri yolun istikametine dokunduğundan satın alınarak yıkılması, hamamın dahi bir mikdar kesilmesi...». Bu mazbata, cehlin, bir milletin târihine tecâvüzünün, 1957 ile 1960 arasında İstanbul için en korkunç hâlini îmar adı altında Vandalizmin ilk adımlarından biridir. Çenberlitaş Hamamı hakkındaki kayıd üzerine Osman Nuri Ergin: «Hamamdan ne derece kat'iyât icrâ edilmiş olduğunu Hamamın şekli hâzırı göstermektedir» diyor.

Çemberlitaş Hamamının zamanımızdaki durumu üzerine Halûk Akbay bize aşağıdaki notları tevdî etmişdir:

«Hamamın kapusu Vezirhanı Caddesindedir ve 8 kapu numarasını taşır; eskiden halk ağzında, her halde harâre, yıkanma yerinin plânından ötürü olacak Gül Hamamı denilirmiş. Rivâyete göre onyedinci asır ortalarında Köprülü Mehmed Paşa tarafından tâdil edilmiş.

«Hamamın iç kısmında, halen, farisî ve türkçe olarak, Mehmet Paşa'nın mermer üzerine kendi el yazıları bulunmaktadır. Bunlardan birinde, hamamın değerini gösteren «Yeryüzünde bir eşi daha yok» şeklinde bir ifade vardır.

Çenberlitaş hamamı
(C. Gurlit'den Ömer Tel eli ile)

«Bir müddet sonra hamam, Vakıf İdaresi tarafından satılığa çıkarılıp şahıslara devredilmiş. El değiştire değiştire 1944 senesine ulaşan hamam, bu tarihte şimdiki sahiplerine geçmştir ki halen 18 hissedir. Bu hissedarlar-

dan birinci derecede söz sahibi, Recep Mutlu isimli zattır.

«Sabah beşten gece 2 ye kadar açık olan hamamın Kadınlar kısmı hâlen muattaldır. Erkek hamamı olarak günde 150 - 200 kişi yıkanmaktadır.

«Kapıdan girilince hemen sol tarafta, sonradan ilâve edilmiş bir kahve ocağı bulunan hamamın câmekân kısmına, 7 basamak merdivenle inilmektedir. Kubbe altında bulunan üç katlı ve camla bölünmüş soyunma odaları sonradan ilâve edilmişir.

«Dört küçük kubbe ile örütlmüş soğuklukda iki bıçak yeri yahut otluk ile üç ayak yolu vardır. Harâre, yıkanma sahnı, 12 mermer sütun üzerine oturtulmuş bir büyük kubbe altında, dört kuşede dört halvet ile sekiz sofadan, ve heyeti umûmiyesi 26 kurnadan mürekkebdir. Göbek taşı, Bay Receb Mutlu'nun tâbiri ile: «Bir çift öküz ile düven sürecek kadar genişdir.»

«Hamamda dâimî olarak 1 külhancı, 2 natır ve 5 dellâk, cem'an 8 nefer uşak çalışmakdadır, kışın dellâk sayısı dokuz uşak olur. Hamam kömürle ısıtılmaktadır, gündelik sarfiyatı yazın 1/2 ton, kışın 1 1/2 tondur, haftalık su sarfiyatı da yazın 800 ve kışın 2000 metre kübdür. 400 peştemalı ve 2000 havlusu bulunan hamamda her sabah, en az 200 müşteriye verilecek kuru ve temiz peştemal ve havlular hazır bulunur. Hamam ücretleri, açık peykede soyunulursa 125, umumî odalarda soyunulursa 150, tek kişilik hususî odada soyunulursa 250 kuruşdur; sabunu hamamdan, dellâke kese sabun vurdurulursa ayrıca 175 kuruş daha alınır; dellâk, natır ve yanaşma bahşişleri müşterinin kadim hamam ananesince müşterinin mürüvvetine bırakılmışdır.» (Halûk Akbay).

ÇENBERLİTAŞ HAMAMI BASKINI VAK'ASI — Hicrî 1225, milâdî 1810 yılında, son yeniçerilerin devlet sözünü ayağa düşürüb İstanbul'da hemen her gün türlü rezâlet, şenâat ve hattâ cinâyete sebeb oldukları devirde kanlı bir zâbıta vak'asıdır; garibdir ki o devirde şehrin inzibat ve âsâyişinin teminine memur olanlar da yeniçerilerdi; Çenberlitaş civârı 31. Orta Kolluğuna, az ileride Tavukpazarı semti de 25. Orta Kolluğuna bağlıydı.

25. Orta yoldaşlarından Hammal Kürd Deli Mehmed, Turşucu Güzelim Mustafa, Çenberlitaş Hamamından Dellâk Zaralı Mustafa, Hammal Kürd İbrahim; Çıkırıkcı Rum Ali, Berber Kız Mehmed, Mehter Ali ve Safranbolulu Tablakâr Câfer, sekiz nefer şehir eşkiyâsı bir akşam Tavukpazarında Kürd Deli Mehmedin kahvehânesinde meclis kurub işret ederler iken kemancı ve zurnacı iki kıbti sâzende gelir, Zaralı Dellâk Mustafa da: «Bizim hamama bir tâze uşak gelmişdir ki köçek misâli gaayetle hoş oynar, varalım alub kaldıralım meclisimizde oynatalım» der, ve heman kalkıp Çenberlitaş'a giderler, dalkılıç olup hamamı basarlar, adı Halil olan tâze uşağı bir siyah dellâk peştemalı ile uryan çıkarırlar, ayakdaşlarından biri Halilin sırtına ancak bir kaput - kepenek atabilir; ve hemen Tavukpazarındaki mâhud kahvehâneye götürüp köçek yerine oynatmaya başlarlar. Hamam henüz kapanmamış, müşteri ile dolu olduğu için vak'a büyük gürültüye yol açar, «Bu ne işdir, taht şehri dağ başı mıdır, bu şehirde zâbit yok mudur?» denilir. 31. Orta Çorbacısı bütün neferlerini alıp Tavukpazarına gitmeye hazırlanır iken 25. Orta Çorbacısı da kendi mütecâviz haytalarının müdafaası için yol ağızlarını tutturur, bir «Köpek dalaşı» başlamak üzere iken ordu ile seferde bulunan yeniçeri ağasının İstanbul'da vekili, dolayısı ile ocağın en büyük zâbiti olan Sekbanbaşı Ağa müdahale eder, Tavukpazarında Hammal Kürd Mehmedin kahvehânesi sarılıp basılır, Halil Uşağı sekiz serserînin elinden alır ve haytaları da tevkif eder, ve pâdişahdan fermanlarını alıp ertesi sabah Zaralı Mustafayı Çenberlitaş Hamamının kapusu önünde, Hammal Kürd Deli Mehmed, Turşucu Güzelim Mustafa ve Hammal Kürd İbrahimi Vezir Hanı kapusunda, Çıkırıkcı Rum Ali, Berber Kız Mehmed, Mehter Ali ve Tablakâr Câferi Elçi Hanı kapusunda, iki sâzende kıbtiyi de Tavukpazarı kahvehâneleri önünde asdırır.

Bu vak'ayı, efendisi Eskizağra Âyanı Kapucubaşı Mehmed Ağaya yazdığı bir mektubda İstanbul haberleri arasında tafsilâtı ile anlatan bir Kâsif Efendi: «Hele intikamım alındı, Vezir Hanında berdâr ettikleri Güzelim Mustafa bir mah mukaddem belimden gümüş divitimi gasbedip Efendi seferliyim, piştovumu gümüşletip sefere gideceğim diyen lâzoğlu şerirdir» diyor; Çenberlitaş Hamamı için de şu satırları ekliyor: «Vak'adan sonra Halil Uşağı görmek için hamam dolup dolup boşal-

mışdır; 31 yoldaşları uşağın bâzûsuna ortalarının nişanını koydular» (B.: Seferli Eşkiyâsı).

ÇENBERLİTAŞ HAMAMI KÜLHANI — Adı maarif tarihimize geçmiş bir hamam külhanıdır; İkinci Abdülhamid devrinde hükûmet tarafından muzir görülen ve toplattırılan kitablar, risâleler, gazeteler, mecmualar geceleri zâbıtaca çuvallar içinde bu hamamın külhanına getirilip yakılırdı; Ahmed Râsim «Muharrir bu ya» isimli eserinin «Bir mektub» başlıklı makaalesinde: «Şayânı dikkattir ki bir müddet Çenberlitaş Hamamının külhanı ihrâkı âsâra tahsis edildiği halde bunun şuyûundan dolayı Matbaai Âmirede ayrıca bir ocak inşâ edilmişdi ki bu ocağın el'an enkaazı mevcuddur» diyor.

Midhat Cemal de «Üç İstanbul» isimli romanında bir Dağıstanlı Hocayı şöyle konuşduruyor: «— Senin Fâtihin torunu (İkinci Sultan Abdülhamid) Buhârî'yi (meşhur hadis kitabı) geçende Çenberlitaş Hamamının külhanına attırdı, hadisleri odunlar gibi yakdırdı...».

Abdülhamid gibi mütedeyyin bir pâdişahın hadis kitabını yakdırtmıyacağı pek aydın hakikatdir, Buhârînin ne olduğunu bilmeyecek ceheleden de değildir. Ahmed Râsimin tarih notunu Midhad Cemalin kalemi bir roman içine almış, ve Sultan Hamidi kötüleme yolunda onu lâübaliyâne kullanmışdır.

ÇENBERLİTAŞ KAHVEHÂNELERİ — Çenberlitaş etrâfında, bir kısmı Divan Yolunun (Yeni adı ile Yeniçeriler Caddesi) Elçı Hanı (1963 de yıkılan Osmanbey Matbaası - Çenberlitaş Sineması binasının yeri) sırasında, bir kısmı hamam sırasında on kadar kahvehâne idi. hepsi masasız, iskemlesiz, tahta peykeli, ve hepsinin müşterisi ayak takımı idi; hem saz çalar hem okur saz şâirlerinin uğrak yerlerinden olduğu için «Âşık kahvehâneleri» denilirdi; 1868 de Divan Yolu genişletilir iken yıktırılmışlardır. Ahmed Râsim «Muharrir bu ya» isimli eserinde Destanlar başlıklı makaalesinin ikinci bölümünde yetişip göremediği bu kahvehânelerden şöyle bahsediyor:

«Derviş Hampar, Meydânî, Lengiyâ, Bîdâdî, Harâbat Haçik, Âşık Şirînî, Mihrî, Püryânî geçen asrın son saz şâirlerinden idi. Sevdâî, Sâlikî, Sabriyâ, Enverî, Nutkiyâ, Resmî, Ahterî, Nâmiyâ da meşhurlardandır. Bunlar hem okurlar, hem de çalarlardı, Samatya'da, Kumkapuda, Çenberlitaşda, Esirpazarında, Yenikapuda, Sandıkburnunda ve sâir mahallerde kapusu açık, bu nevî edebiyâta âşık her kahvehâneye dalarlardı».

Vâsıf Hiç (Üsküdarlı halk şâiri Vâsıf Hoca) bize tevdî ettiği bahâ biçilmez İstanbul notları arasında Çenberlitaş Kahvehâneleri için: «Çocukluk çağlarımda Çenberlitaşda iki âşık kahvehânesine yetişdim, on yaşlarında idim, hattâ içeriye girmeden bir gün saz çalarak divan okuyan bir âşığa bile rastladım» diyor, fakat o kahvehâneyi târif etmiyor.

ÇENBERLİTAŞ KIZ ORTA OKULU — Yeniçeriler Caddesinde Atikalipaşa (Sedefçiler) Camiinin karşısında Evkaf Sokağındadır; eğitime 1956 da başlamış bir okuldur; açıldığındanberi de çift tedrisat usûlü tatbik edilmekdedir, öğrencilerin bir kısmı sabahları 8 - 12,30 arasında, bir kısmı da öğleden sonra 12,45 - 17,15 arasında derslere girmektedirler, öğretmen kadrosu 26 kişidir; ilk gününden beri de B. Veliyiddin Erten okul müdürlüğünü yapmaktadır.

Okul biri yeni biri eski iki binâdan mürekkepdir; eski binâ İkinci Abdülhamidin hazîne-i hassa nâzırlarından Sâdeddin Paşanın konağıdır; Paşanın vârisleri tarafından Evkaf Nezâretine satılmış, bir müddet nezâret konağı olmuş, devlet merkezi Ankara'ya nakledilince konağı İstanbul Evkaf Başmüdürlüğü yerleşmişdir; bu başmüdürlüğün teşkilâtına dar gelmiş,, yanına ek bir yeni binâ inşa edilmişdir. 1953 deki zelzelede eski konak önemli şekilde zedelenmiş, verilen mâili inhidam raporu üzerine Vakıflar Başmüdürlüğü bütün teşkilâtı ile başka yere nakledilmiş, yeni binâya da Eminönü Askerlik Şûbesi taşınmışdır; fakat kısa bir zaman sonra, 1955 de her iki binâ 1,5 milyon Türk lirasına Millî Eğitim Bakanlığı tarafından satın alınmış, gereken tâmir ve tâdiller yapılarak bir sene sonra Çenberlitaş Kız Orta Okulu adı ile eğitim hizmetine konmuşdur.

Halûk AKBAY

ÇENBERLİTAŞ SİNEMASI — İstanbul'un büyük sinemalarından biri idi; Sultanahmed ile Bayazıd arasında uzanan Yeniçeriler Caddesi üzerinde Çenberlitaş mevkiinde, bu isimle anılan meşhur târihî sütunun tam karşısında Osman Bey Matbaası diye anılan büyük Hanın içinde idi ve cadde de sinema,

9 kapu numarasını taşımakda idi; ki Osman Bey Matbaası adı ile mâruf han da, geçen asır içinde meşhur Elçi Hanının yerine yapılmışdı.

Binâ mülk sâhibi Osman Bey tarafından Dârüşşefakaya bağışlanmış, bu sinema da Dârüşşefaka ile Necib Erses adında bir zâtın anlaşması neticesinde Bay Necib tarafından açılmışdı, sonra sinema İşleri T. A. Ş. ne devredilmişdi. İstabul ölçüsünde geniş rağbet görmüş bir sinema idi; işlek, büyük bir cadde üzerinde bulunması, semtin de kesif iskân bölgelerinden biri olması elbet ki bir sinemanın iyi iş konusu olması için kâfi sebeblerdir. Locası yok idi, bir parter ve bir balkondan ibâret 1250 kişi alır bir sinema idi. Teknisyen ve müstahdem 18 kişi çalışmakda idi. 1963 de Darüşşefaka, Osman Bey Matbaasının yerine gaayet büyük çarşılı bir iş hanı yapdırmaya karar vermiş ve hemen eski binânın yıktırılmasına başlanmış ve Çenberlitaş Sineması da bu tarihde kapanmışdır; öyle zan ediyoruz ki, belki aynı isimle yeni binâda İstanbulun en yeni sineması olarak açılacakdır.

Sinemanın, daha doğrusu binânın hedmi sırasında çok mühim âsârı atîka izlerine rastlandığı günlük gazetelere aksetmişdir (Temmuz 1963).

Özay ASLAN

ÇENBER SAKAL — Sakala kesiliş şekillerine göre verilen isimlerden biri (B.: Sakal); çene altında en fazla üç parmak, kısa kesilmiş bir sakal biçimidir ki zülüf bitimlerine doğru yüzü bir çenber gibi çevirir idi.

Bizde çenber sakal, bir alâmeti fârika gibi, yobaz softalar tarafından benimsenmişdir. Aşağıdaki hicviye, kendisi her türlü ahlâksızlığı gizlice irtikâb ettiği halde halkı dâimâ âhiretde cehennem ateşi ile tedhiş eden çenber sakallı bir yobaz vâiz hakkında söylenmişdir (B.: Lâtif Efendi, Sürmeli; Çömez):

Çömeziyle lâübâlî lâmelif
Çenber sakalından utanmaz herif

Odasında okur «Kitâbı Lût» u
Mescidde cahîmi itmekde târif

Seherî hammama varır o fâsık
Pâk ider mi çirk'in kîse ile lif

Sürmeli Laz Hoca nâri dûzaha
Kütükdür didi bir dellâkı zarîf

Elmüsemma binnakîs dimiş ârifan
Misâli işte bu Sürmeli Lâtif.

ÇENBER SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fener nâhiyesinin Balat Karabaş Mahallesi sokaklarından; bu mahallenin Ayvansaray semtindeki kısmında Mustafapaşa Bostanı Sokağı ile Ayvansaray Caddesi arasında uzanır (Pafta 8/112); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Haziran 1964).

ÇENE — İnsan yüzü için târifinde, «ağızın altında kalan kısım»; İstanbul ağzında pek çok mecâzî deyime girmiş bir kelimedir:

Çenesi düşük: geveze;

Çalçene: geveze;

Çenebaz: çok konuşan;

Çene çalmak: iş yapacak yerde konuşmak;

Çene yormak: anlama imkânı olmayan kimseye bir şeyi anlatmaya çalışmak;

Çene yarışdırmak: karşılıklı, lâfı birbirinin ağzından kaparak konuşmak;

Çene kavafı: durmadan konuşarak karşısındakini şaşırtan;

Çenesini bıçak açmıyor: derin teessür içinde kimse;

Çene atmakâ hâleti nezî, ölüm ânı;

Çene oynatmak: yemek;

Çenesi tutulmak: suçlu durumda yahud şaşkınlıkla söz söyleyememek;

Çenesi kilidlenmek, kenedlenmek: dehşet, korku ile söz söyleyememek;

Çenen tutulsun!: Kötülük konuşana, kötülük yorana karşı bedduâ;

Çeneye kuvvet, keseye bereket: teşcî yollu darbı mesel, misal: koşar gibi giden birine yolda bir ahbâbı sorar:

— Nereye?..

— Parti kongresine!

— Haydi bakalım, çenene kuvvet, kesene bereket!..

ÇENG — İran'da icad edilmiş bir sazdır; ve orada bilhassa kadınlar çalarmış, bir oyun sazı olduğunu, dâimâ raksa refakat ettiğini zan ediyoruz; sâzendelerine bir nisbet «ye, yâ» sı ilâvesi ile «Çengî» denilmişdir, sonra bu isim Türk ağzında oyuncu karı, kız ve oğlan (dansöz, donsör) anlamına kullanılmışdır. (B.: Çengi).

Çeng'in şeklini târif eden bir kayde rastlayamadık; İran'dan Anadolu'ya Selçukîlerle gelmiş, İstanbul'da da onyedinci asır ortalarına kadar çeng sâzendeleri kesin olarak mevcud olmuşdur. Edebî metinlerden avâmî bir

saz olmadığını, emîrâne meclislerde çalındığını tahmin ediyoruz, meselâ Fâtih Sultan Mehmedin şâir babası İkinci Sultan Murad:

Sâki!... getür getür yine dünkü şarâbımı
Şöyle dile getür yine çeng ü rebâbımı
Ben vâr iken gerek bana bu zevkü bu sefâ
Bir gün geleki görmiye kimse türâbımı...

diyor, bir köçek oğlanın çeng refâkatinde oyununu da şu beyit ile tasvir ediyor:

Çalınur çengler, ayaklar karsılur
Raks urur rakkaas, çardak sarsulur!

Onyedinci asrın büyük muharriri Evliya Çelebi de Dördüncü Sultan Murad zamanında yapılmış büyük bir esnaf - ordu alayı tasvir ederken çeng sâzendelerinden şu satırlarla bahsediyor:

«Sâzendegânı Çengiyân - Nefer 12, müşkil bir saz olduğundan ehli azdır. Çengî Celeb Mustafa Ağa bu kârda hakkaaki yedi tûlâ sâhibidir. Çengî Baba Şâhin, Çengî Baba Ali, Çengî Saçlı Ramazan da bu kârın ileri gelenlerindendir».

ÇENGEL — Bilhassa Devlete karşı isyan edip şakavete başlıyan, zulüm ve hunharlıklariyle nam alıp da diri olarak ele geçenler hakkında verilen en ağır işkence ile idam cezalarından biri Çengele vurmaktı.

İstanbul'da Odunkapısı iskelesi civarında bulunan Çengel, kalın kalaslardan yapılmış kulemsi bir ahşap çatı idi. Üzerinde bir sıra, muhtelif uzunlukta, uçları yukarı doğru kıvrık, sivri ve kılağılı, kasap dükkânlarında olduğu gibi çengeller vardı.

Çengelde îdâmın ne sûretle icrâ edildiğini kesin olarak bilmiyoruz, bilinen mahkûmun anadoğması, çırılçıplak soyulduğudur; sonra iki ihtimal vardır: 1) Ana doğması soyulmuş olan mahkûmun elleri ve ayakları sımsıkı bağlanıp ve makaralı iplerle cellâtlar tarafından kalas çatının yukarısına, çekilerek oradan çengeller üstüne birdenbire bırakılması; 2) Çıplak mahkûmun çengel çatısı üstüne cellâdlar tarafından bir merdiven çıkarılarak çengeller üzerine atılması.

Çengele atılan mahkûm; düşmesine göre, çengellerden birinin veya bir kaçının üstüne, başından, boynundan, gövdesinden, karnından, bacağından saplanıp kalırdı. Ya derhal, yahud saatlerce, günlerce feryad ve figan ederek ölürdü.

Mahkûmun adı ve işlediği ağır suçlar evvelce dellâllar vasıtasiyle ilân edildiğinden, bazı katı yürekli insanlar, mesireye gider gibi çengel seyrine giderlerdi. On sekizinci asır ortalarına kadar kalmış olan çengelde idam edilenlerin içinde, ki hepsi bir takım kanlı eşkiya ve korsandır, bir de Paşa vardır; Habeşistan Valiliğinde bulunmuş Beylerbeyi Hüseyin Paşa hicrî 1007 M. 1598) tarihinde Anadolu teftişine memur edilmişti; başına topladığı bir takım serserilerle, teftiş bahanesiyle, uğradığı köy ve kasabalarda çok zulüm yaptı; İstanbul'a şikâyetçileri geldi, bunun üzerine azlolunarak Karaman mütesellimi Mehmed Çavuş, bin kadar askerle tevkifine memur edildi; Aksaray civarında Mehmed Çavuşu mağlûp eden Hüseyin Paşa isyan bayrağını açarak, o sırada Devlete meydan okuyarak bir kaleye kapanmış olan Celâlî Karayazıcı Abdülhalime sığındı. Ertesi yıl, Sinan Paşa zade Mehmed Paşa, mühim bir kuvvetle üzerine gönderilerek her ikisini kalede muhasara etti ve Karayazıcıya gizlice haber yollayarak, Hüseyin Paşayı teslim ettiği takdirde delâlet edip Abdülhalimin suçlarını affettireceğini ve bir Sancak Beyliğine tâyin ettireceğini va'detti. Karayazıcı da Hüseyin Paşayı teslim etti. Türkiyenin sâbık Habeşistan Valisi zincirbend olarak İstanbul'a getirildi. Divan-ı Hümâyun önünde elleri ve ayakları kırıldı, bir hammal beygirine bindirilerek şehir sokaklarında gezdirildi, teşhir edildi ve sonra da Odunkapısına götürülerek çengele vuruldu.

ÇENGELCİ — 1680 yılında İstanbul'a dehşet salmış bir gece hırsızıdır; sokaktan merdiven ile pencerelere çıkar, eve girmeyip, uzun bir kanca ile esvap, çamaşır ve kancaya gelebilecek ne varsa toplardı. Bir ara, fazla ihtiyatlı olanlar, çengelci korkusu ile geceleri, sırtlarından çıkardıkları esvapları bile sandığa koyup kilitlemeğe başladılar.

Zabıtanın bütün gayretine rağmen bu yaman hırsız uzun zaman ele geçmedi; padişahın fermaniyle İstanbul halkı da geceleri mahalle nöbeti tutmağa başladı ve nihayet bu yıl temmuzunun yirmi dokuzuncu (2 recep 1091) pazar günü Çengelciyi suç üstünde tuttular; meğer bu yaman hırsız kullanılmış esvap, çamaşır ve sâir eşya alım satımiyle meşgul bir bezirgân imiş, çaldığı eşyayı da İstanbulda satmayıp kendisiyle iş yapan Anadolu ve Rumelideki esnafa gönderir imiş. Hâkim önünde bütün suçlarını ikrar eden Çengelci, Parmakkapıda asılarak idam olundu.

ÇENGEL ÇİÇEĞİ — Aşağıdaki satırları

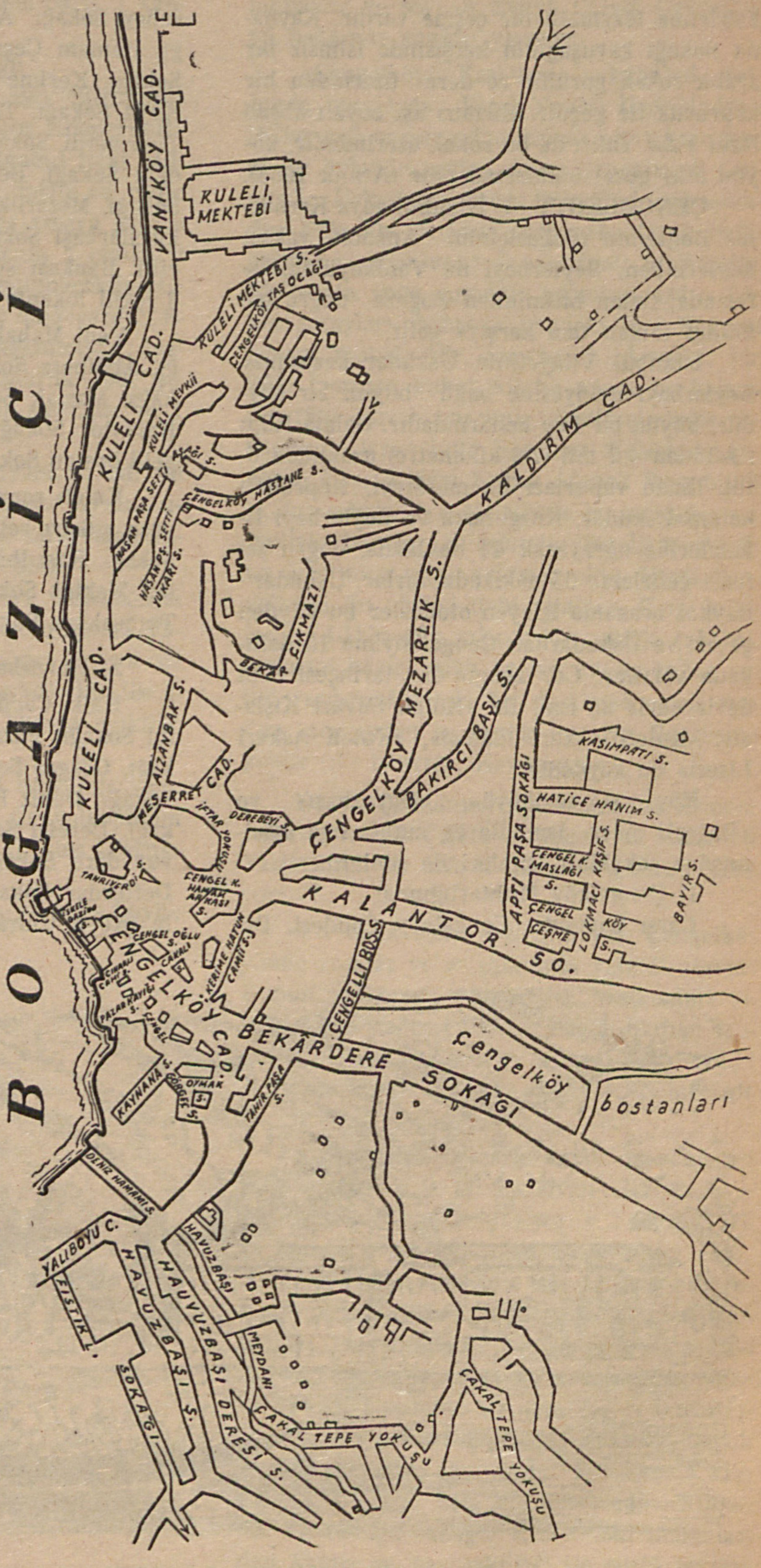
M. Zeki Pakalının «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli eserinden alıyoruz: «İşkence ile îdam edilmek üzere çengele atılmış bir suçlunun kanlı çıplak ve sarkık cesedinden kinâye bir tâbirdir ki bedduâ yerinde kullanılırdı. (B.: Çengel) Edebiyatımıza da girmişdir; beyit Zâtî'nindir:

Göreyim dâri fenâda ola çengel çiçeği
Kim ki sünbül der ise zülfi perişânın için,

«Şâir Sinoblu Şükrü de sevgilisini ayartmış olan rakîbi hakkında aynı tâbiri kullanmışdır:

Yüzünü gören istemez asmağa güvâhı
Ursan kazığa kimse demez neydi günâhı
Bağ içre tutub ol gülü kazıkladı derler
Görem anı çengel çiçeği olsun ilâhi.»

ÇENGELDERE SOKAĞI — Boğaziçinde Çengelköyü'nün yollarından, Çengelköyü Caddesi ile Pazarkayığı Sokağı arasında uzanır; iki isimsiz yol ve Kaynana Sokağı ile kavuşakları vardır. Cadde tarafından gelindiğine göre, kabataş döşeli olan bu sokağın sağ yanı deredir, sağa doğru bir kavis çizer; sol kenarında ahşab ve kâgir ikişer katlı evler vardır; Pazarkayığı Sokağı kavuşağı yanında Çengelköyünün eski güzel binâlarından Sadullah Paşa Yalısı bulunmakdadır, önünde ayna taşı

Çengelköyü
(1934 Belediye Şehir Rehberinden B. Cantok eli ile)

kabartma tezyinatlı bir çeşme vardır. Kaynana Sokağı kavuşağının karşısında isimsiz bir aralık sokak görülür ve dere üzerinden bir köprücük ile geçilir. Kırmızı aşı boyalı ahşab Rauf Paşa Yalısı da bu sokak üzerindedir, köyün eski güzel binâlarındandır (Aralık 1963).

ÇENGELKÖYÜ — İstanbul veya Karadeniz Boğazının (Boğaziçinin) Anadolu yakası köylerinden; Beylerbeyi ile Vaniköyü'nün arasında; liman bitiminden Boğaza doğru bakıldığı zaman tam karşıya gelir.

İstanbul Vilâyetinin Üsküdar kazâsında Beylerbeyi nahiyesine bağlı büyük bir köydür; büyük bir koy kenarındadır. Galata Köprüsünden 4,2 mil (7,8 kilometre) uzaklıkda olup liman vapurları bu mesâfeyi, Köprüden kalkıp Üsküdar, Kuzguncuk ve Beylerbeyi iskelelerine uğrayarak 42 dakikada, doğru seferle gelirlerse 35 dakikada alırlar. Üsküdar - Beykoz arasında işleyen otobüsler bu köyden geçer, ve Üsküdardan Çengelköyüne 15 dakikada varırlar. Çok zengin bir tarihçesi olan devir devir üç ismi ile «Kuleli Süvâri Kışlası», «Kuleli Askerî İdâdisi», «Kulelî Askerî Lisesi» bu köydedir.

Köy, «Çengelköyü», «Havuzbaşı» ve «Bağçeli evler» ismi ile üç muhtarlığa ayrılmışdır; sokakları isimleri ile şunlardır:

1) Çengelköy Muhtarlığında:

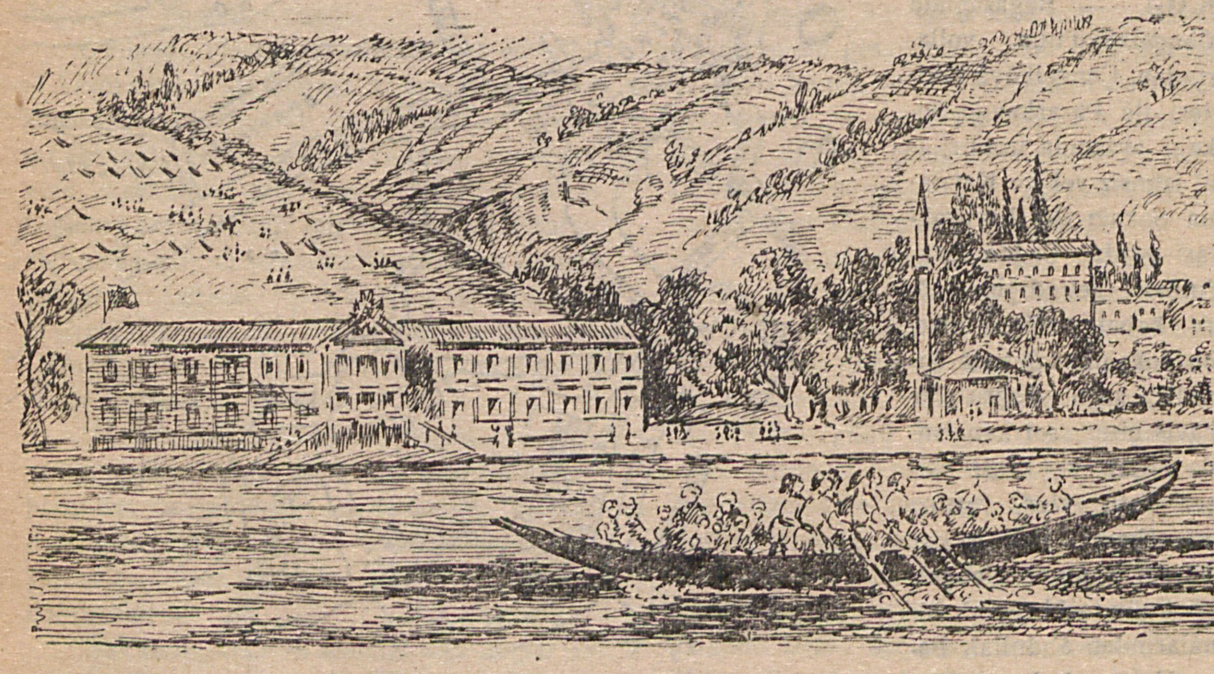
Çarşı boyunda: Çengelköy Caddesi, Derebey Sokağı, Ayazma Sokağı, Mandal Sokağı, Hamam Çeşmesi Sokağı, Hamam arkası Sokağı, Kerime Hâtun Sokağı, Cakalı Sokak, Kuyu Sokağı, Taşodalar Sokağı, İftar Sokağı, Tanrıverdi Sokağı, Üzümözü Sokağı, Çengeloğlu Sokağı, Bekârdere Sokağı, Kireçkuyusu Sokağı, Mezarlık Sokağı, Kaldırım Sokağı, Bakırcılarbaşı Sokağı. Bir P.T.T. binâsı, Denizcilik Bankası şûbesi, Vapur iskelesi yanında 3 içkili lokanta vardır.

Yeni Mahalle semtinde: Kasımpatı Sokağı, Abdipaşa Sokağı, Çeşme Sokağı, Bayır Sokağı, Maslak Sokağı, Lokmacı Kâşif Sokağı, Kalantor Sokağı, Hatice Hâtun Sokağı, Çengelli bostan Sokağı, Lekeci Nuri Sokağı.

Kuleli semtinde: Kuleli Caddesi, Hasanpaşa yukarı set Sokağı, Hasanpaşa aşağı set Sokağı, Rasadhâne Yolu, Kuleli Meydanı, Kuleli Mekteb Sokağı, Kuleli Hastahâne Sokağı, Taşocakları Sokağı.

2) Havuzbaşı Muhtarlığında:

Halk Caddesi, Çınar Sokağı, Çınarlı Cami Sokağı, Pazarkayığı Sokağı, Dereboyu Sokağı, Görgeç Sokağı, Kaynana Sokağı, Oymak Sokağı, Deniz Hamamı Sokağı, Havuzbaşı Sokağı, Dereiçi Sokağı, Çakaltepe Sokağı, Aznavur dere Sokağı, Küçük namazgâh Sokağı, Defterdar Sokağı, Suyolu Çıkmazı, Nato Yolu (Köyü Ümrâniyeye bağlar), Tahirpaşa So-

1860 da Çengelköyü
(Bri gravürden Sabiha Bozcalı eli ile)

kağı. 2 bakkal, 1 mnav, 1 Tekel bâyii, 1 kahvehâne vardır.

3) Bağçelievler Muhtarlığı:

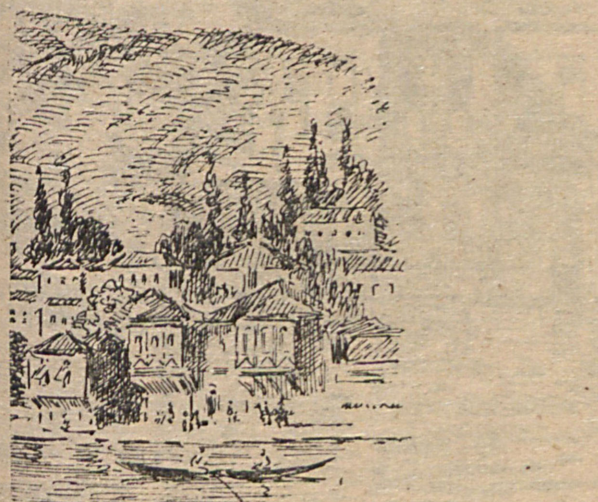
1951 yılında İngiliz Ali Bey Çiftliğinde «Çengelköyü Bağçelievler Yapı Kooperatifi» adı ile bir şirket kuruldu; İstanbul İmar Müdürlüğünce tasdik edilen bir harita ve proje ile bu çiftlik arâzisi 800 parça arsaya ayrıldı ve böylece kurulacak mahallenin 2 okulu, 2 camii, 1 parkı ve 1 karakolu bulunacakdı. Hâlen bu mahallede yapılmış 32 binâ vardır. Elektriği yer altı kablosu ile sağlanmışdır; tazyikli terkos suyu vardır, muhtarlık 1961 yılında kurulmuşdur. Yazlık bir sineması ve 1 bakkalı vardır.

Bu bölgede Kostantin Ayazması adı ile meşhur bir ayazma vardır; Mayıs ayının üçüncü haftasında hıristiyanlar tarafından takım takım gelinerek ziyâret edilir.

Yine o havâlide eski süvâri tâlimhânesi arâzisinde 30 göçmen evi kurulmuşdur, Tâlimhâne denilen bu 30 evlik yer bir yol ile Bağçelievlere bağlıdır, ve 5 sınıflı bir ilk okulu ve iki bakkal vardır, buraya elektrik 1960 yılında verilmişdir.

Celâl Esad Arseven «Eski İstanbul» adındaki eserinde fetihden evvel Çengelköyünün bulunduğu yere Bizanslıların «Protos Diskos» adını verdiklerini yazıyor.

On yedinci asır ortasında yaşamış büyük

muharrir ve seyyah Evliyâ Çelebi Çengelköyü hakkında şunları yazıyor:

«Çengelköyü Kasabası — İstanbul fethinde buralarda Kıral Yanko İbni Madyan (Nikomed) zamanından kalma bir takım çengeller bulunduğundan adına Çengelköyü denmişdir. Üsküdar Kadılığı hükmünde sübaşılıkdır. Köy lebi deryâda olup arka tarafı bağlı bağçeli hiyabanlardır ki tavsîfinde dil âcizdir. Ehâlisinin çoğu rumdur, islâmları azdır. Lâkin sarayları, bâhusus içindeki Has Bağçesi gaayet mükellefdir, tumtaraklı, revnaklı bir Bâğı İremdir. Fakat Allâhü a'lem, bu bağçenin tâlii Mirrih burcuna tesâdif etmişdir; Anadoluda isyan idüb Bergama Kalesinde kapanan İlyas Paşayı Küçük Ahmed Paşa tutub huzüri şehriyârîye getirdikde bu bağçede maiyetiyle beraber katlolundu (B.: İlyas Paşa); ve daha nice böyle vak'alar oldu. Hattâ Çengelköyünün ehâlisi dahi kitalden fâriz değillerdir. Lâkin köy mâmurdur; cümle tahtânî, fevkaanî kâgir binâlı üç bin altmış kadar evleri vardır; sâhilinde bir de küçük camii vardır; çarşısından geçilerek İstavroz Bağçesine gidilir (B.: İstavroz; Havuzbaşı)».

Evliyâ Çelebinin çağdaşlarından Ermeni yazarı Eremyâ Çelebi Kömürciyan «İstanbul Tarihi» adı ile mâruf eserinde şunları yazıyor:

«... daha sonra gelen büyük Çengelköyünde rumlar ve az miktarda yahudi oturur. Bunun yakınında efendilerin meskenleri ve sultanların bağçesi vardır. İleride Sultan Murad'ın (Dördüncü Sultan Murad) pek sevdiği İstavroz, köşkü, konağı, bağçesi ve mescidi ile bir Türk köyüdür».

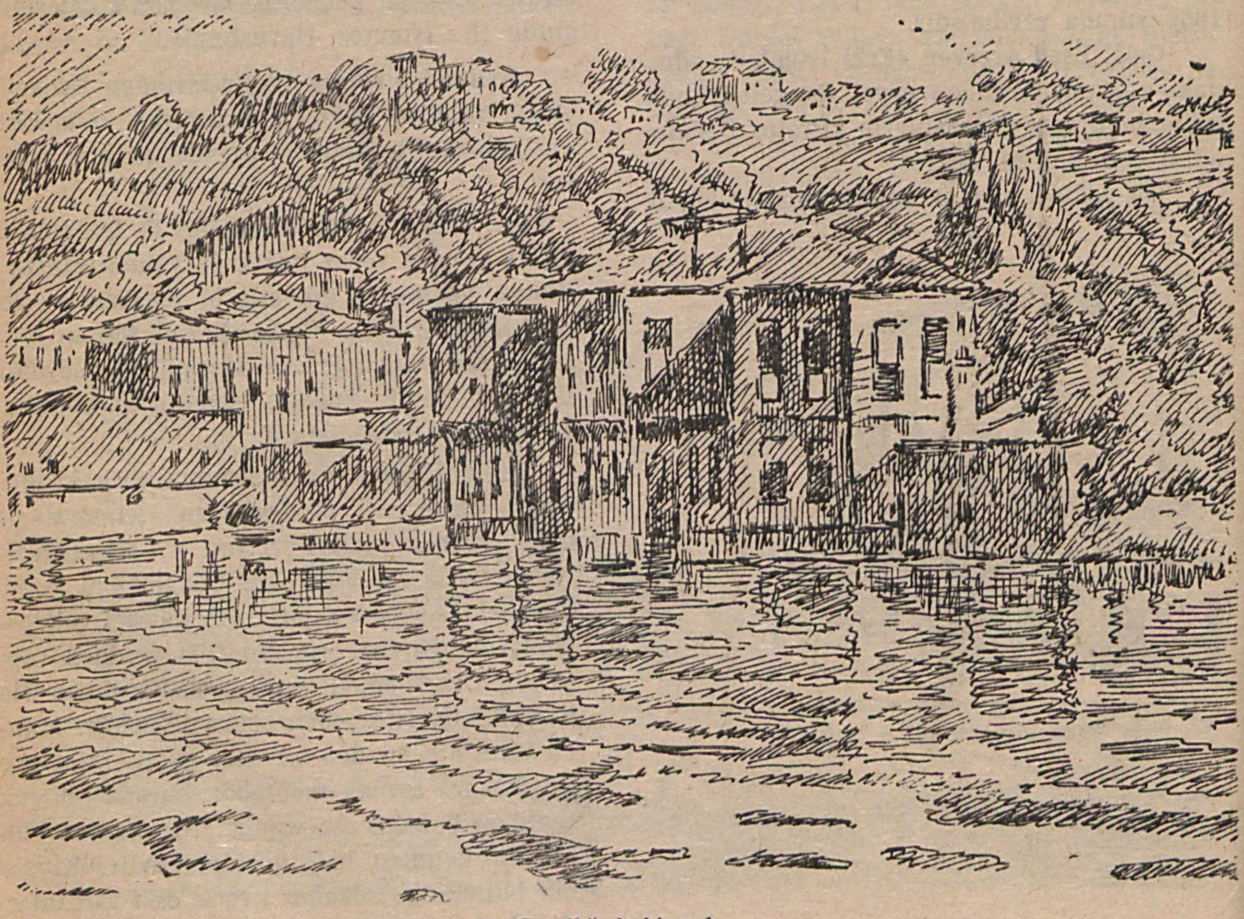
Yine Ermeni yazarlarından on sekizinci asırda yaşamış P. Ğ. İnciciyan «İstanbul» isimli eserinde şunları yazıyor: «... sonra Türk ve rumlarla meskûn olan Çengelköyü gelir. Buradaki Ayios Yorgios rum kilisesi çok eskimiş olduğundan zamanımızda yeniden yaptırıldı. Çengelköyün koyu genişlik itibârı ile Boğaziçinde İstinyeden sonra ikincidir. Münbit vâdisinin içinden bir dere geçer. İkinciteşrin (kasım) ayında mehtabda burada büyük şenliklerle balık avı yapılır. Bir Panaia kilisesinin kalıntısı hâlâ görülmektedir. Kilisenin bulunduğu sokağın içinde eski zamanlardan kalma ve haç şekilleri ile süslü bir taş havuz vardır (B.: İstavroz; Havuzbaşı), Havuz-

başı denilen yer bu sıradadır. Buranın denizden çıkış yeri geniş ve güzel bir vâdî olup Çayır İskelesi adını taşır».

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından az önce tanzim edilmiş bir Bostancıbaşı Defterinde (B.: Bostancıbaşı Defterleri) Çengelköyünün yalı boyu şöyle tesbit edilmişdir:

«... Seksoncular Bostancı Ocağı — Mescidişerif — Kulebağçesi mesîregâh nam mahal — Kulebağçesi Bostancı Ocağı — Mâileziz Çeşme — Kirişhâne — Kireç Ocağı — Çengel Kariyesi balıkcı odası — Moralı Ali Efendinin damadının yalısı — mûmâileyhin arsası — Sarraf Karabetin hânesi — Şerbetci Hanımoğlu zimmînin hânesi — Darbhâne mubâyaacısı Arnavud oğlu zimmînin hânesi — Darbhânede sarraf Kirkorun hânesi — Şalcı Köçekoğlu Andonun hânesi — Simkeş Artinin hânesi — Aralık İskele — Çuhacı Mike'nin iki hânesi — Simkeş Oseb vereselerinin hânesi — Aşcı Mardirosun hânesi — Kaytanoğlu zimmînin hânesi — Küçük Yorgi Kalfanın hânesi — Kapuçuhadarı Ömer Efendinin yalısı — Çengel Kariyesi İskelesi — Serâpâ kahvehâneler — Bostancıbaşı Abdullah Ağanın yalısı — Hasırcıbaşı Emin Ağanın yalısı — Yusuf Paşazâde Molla Efendinin yalısı — Kethüda kalemi hulefâsından Raşid Efendi yalısı — Yusuf Paşa zevcesi Elhâne Hanımın yalısı — Fırtına Kaptan zevcesinin yalısı — Havuz İskelesi — Sadrı sâbık Ahmed Paşanın yalısı — Anbar Emini Ali Beyin yalısı — Sâlim Efendinin yalısı — Tâhir Ağazâde İzzet Efendinin yalısı...».

Bu vesikadan aydın olarak görülmektedir ki halkının ekseriyetini rumların teşkil ettiği söylenen Çengelköyünün yalı boyunda, geçen asrın birinci yarısında, iskeleden Kule Bağçesine doğru ermeni zenginlerinin sâhilhâneleri, İskeleden Beylerbeyine doğru da Türklerin yalıları dizilmişdir; Çengelköyü rumların köy içinde oturan bir takım bağçıvanlar olduğu anlaşılıyor. Hattâ iskele kayıkcıları bile Karadeniz yalısından gelmiş bir takım Türk bekâr uşaklarıdır ki bunlardan yalın ayaklı yalın yüzlü Ahmed adında bir şeh-

Çngelköyde bir yalı

(Halil Paşanın tablosundan Sabiha Bozcalı eli ile)

baz çehre revnakı ve baht kuvveti ile yükselerek İmparatorluk tarihinde Kaptanıderya Hâin Ahmed Paşa olmuşdur (B.: Ahmed Fevzi Paşa, Firâri Hâin).

Şirketi Hayriye tarafından neşredilmiş «Şirketi Hayriye ve Boğaziçi» isimli kitabda Çengelköyü için şunlar yazılıdır:

«Ayvası ile meşhur olan bu köy Saraybutnunun tam karşısındadır; Köprüden 4,2 mil (7,8 kilometre) mesâfededir. Şirketi Hayriye vapurları 22 dakikada buraya vâsıl olur. Köyün adı için Ahmed Midhat Efendi diyor ki: «Çengelköyü tesmiye olunmasının sebebi burada gemi çapalarının yapılmasıdır; bunların bâzıları dört dişli olduğu için adına Çengel Çapa derler idi, mürûru zaman ile çapası hazfedilerek yalnız Çengelköyü kalmışdır» (Ahmed Midhat Efendinin bu sözleri yakışdırma yolunda bir gayretden ibârettir. Bizde dört dişli, iki dişli gemi çapaları ancak geçen asrın ortalarına doğru kullanılmışdır; ondan gemilerimizde çapa değil, «lenger» kullanılmışdır (B.: Lenger, Lengerhâne). Kaldı ki, lenger olsun, çapa olsun ağır döküm işidir, büyük dökümhâneye muhtacdır; Kasımpaşada büyük bir sanâyi bölgesi kurulmuş iken gemi çapalarının Çengelköyünde dökülmesi ancak romancı muhayyilesinin yakışdırması olabilir. Çengelköyü ise hemen fethin akabinde bu adı almışdır. İst. Ansiklopedisi).

«Çamlıca Tepesi ile Çakaldağı eteklerinden dökülüb gelen Bekâr Deresi köyün içinden geçer. Bu derenin iki tarafı kâmilen meyva bağçeleri ve bostanlardır.

«Havuzbaşı denilen yer gaayet vâsî bir vâdi olup şark ve şimal cihetinden Çakal Dağı sırtı ile kapalı bulunduğundan poyraz rüzgârından korunmuşdur. Bu vâdinin şimâli şarkîsinde ve Çakal Dağı sırtında bulunan büyük kayaya Zurnacı Kayası denilir (B.: Çakal Dağı, Çakaldağı Kayası).

«Bu vâdîden cereyan eden Havuzbaşı Deresi Çengelköyü ile Beylerbeyi hududunu ayırır. Havuzbaşı Çengelköyünün başlıca mesîresidir; buradan Çamlıcaya kesdirme bir yaya ve beygir yolu vardır.

«Ehâlisi, bir kısmı cüz'îsi müslim olmak üzere, rumdur. İki mahalle îtibar olunmuşdur. 390 islâm, 260 gayrı müslim hânesi vardır (Bu eserin neşir tarihi mâlî takvim ile 1330 = milâdî 1914 - 1915 olup Çengelköyünde Türk evleri gayri müslim hânelerinden 130 ev fazla gösterildiği halde köy halkının ekseriyetin 1914 - 1915 arasında hâlâ rumlarda oluşunun kaydını akıl ve rakam yolu ile anlayamadık. İst Ansiklopedisi).

«Meâbidi İslâmiyeden Çengeklöyünde üç camii şerif vardır; müteaddid çeşmeler mevcuddur; başlıcalarından biri kariye hamamının ittisâlinde bulunduğundan vaktiyle hamam Çeşmesi tesmiye olunan çeşmedir ki bilâhare vüzerâdan Yusuf Ziya Paşa himmetiyle tâmir ve ihyâ edilmiş olduğundan Vezir Çeşmesi nâmı ile de mârufdur; suyu Çamlıca ayağı olduğu cihetle köylüler bu çeşmenin suyuna rağbet ederler. Bundan başka ikisi çarşı boyunda, diğer ikisi de mahalle içinde dört çeşme daha vardır.

«Kıyılarında deniz hamamları kuruludur. Haziran, temmuz, ağustos aylarında mercan, gümüş, ateş, kılıç balıkları avlanır.

«Çarşı içinde ve sâhibi bahirde bir jandarma karakolhânesi, ve köy içinde Bekâr Deresi cihetinde bir polis merkezi vardır. Köyde fidecilik ve ağaç yetişdirme sanatı revac bulmuş, ayvası ile şeftâlisi şöhret almışdır.» (Şirketi Hayriye ve Boğaziçi).

«Mir'atı İstanbul» müellifi merhum Mehmed Râif Bey büyük himmet eseri olan meşhur kitabında af edilmez büyük bir hataya düşmüştür. Çengelköyü bahsinde bu köyün adı için: «Sebebi tesmiyesi kariyei mezkûrede ilk defa olarak Çengeloğlu Tâhir Paşanın bir mescidişerif binâ eylemesinden ileri gelmişdir» diyor. Değerli yazarlardan Fikret Arıt 1955 senesinde Hafta isimli mecmuada «İstanbul Semtleri» başlığı altında neşrettiği bir sıra makaaleden Çengelköyüne tahsis edilmiş yazısında çok mûteber kadim kaynaklara bakmaya lüzum görmeden Mehmed Râif Beyin notuna güvenmiş ve ayni fâhiş hatâya sürüklenmişdir.

Çengelköy adı fetihdenberi devam edegelmekde iken ve bir onyedinci asır metni olan Evliya Çelebi Seyahatnâmesi gibi pek meşhur bir eserde apaçık yazılı iken onu ondokuzuncu asırda yaşamış Çengeloğlu Tâhir Paşanın lakâbına bağlamak pek hazindir; hele Tâhir Paşanın Çengelköyünde bir cami yaptırdığını söylemek uydurmacılığın bir şaheseridir; Çengelköyünde o isimle bir cami olmadıkdan başka o meşhur Kaptan Paşanın İstanbul'un her hangi bir yerinde camii veya mescidi yokdur (B.: Tâhir Paşa, Çengeloğlu).

Geçen asırda ve asrımız başlarında Çengelköyünde oturmuş, yalısı, yahud köşkü, konağı, evi olan bazı meşhur sîmalar şunlardır: Sadırâzam Hamdullah (yahud Abdullah) Paşa, Sadullah Paşa (Viyana sefiri), Sadullah Paşa dâmâdı göz hekimi Esad Paşa, Zekâi Paşa, jandarma kumandanlarından İbrahim Paşa, vâlilerden Tevfik Paşa, Ali Nizâmi Paşa, Macar Feyzullah Paşa, emlâki hümâyun ser mühendisi Ahmed Arif Paşa, Rauf Paşa, Bahriyeli Server Paşa, şehzâdeliği ve veliahdliği zamanında VI Mehmed Vahideddin, sıhhiye reisi Nuri Paşa, Refî Paşa, maliye muhâsebecisi İbrahim Bey, Hırkai Saadet kethüdası Hacı Emin Bey, hazinei hassa veznedarı Hacı Halil Efendi, Hâfız Paşa, sadırâzam Husrev Paşa kavasbaşısı Ahmed Ağa (köyde sekiz çeşme yaptırmış bir hayır sâhibi), meşhur bir çiçek bağçesinin sâhibi prens Sadullah Bey (Bağçeyi Perşenbepazarında meşhur tohumcu Lefterâki'ye satmışdır), ulemâdan Kasabzâde Hulûsi Efendi, meşhur zenginlerden Moralı Mehmed Bey, Hattat Sâmi Bey, Ressam Halil Paşa, General İsmail Hakkı Berkuk.

Çengelköyünün adı şiirimize de girmişdir. Şu beyit Sâbit'indir (Ölümü 1712):

Eyledim yâr ile tenhâca temâşâyi Hisar
Bahtıma Kariyei Çengelde bulundu ağyâr

Fennî (Ölümü 1745) meşhur Sevâhilnâme'sinde Çengelköyü için şu beyti yazmışdır:

İşte buldum sana sallanmağa bir özge mahal
Sözümü dinle rakiibâ Çengele gel

Geçen asırda Çengelköyü meyhâneleri kalenderler arasında çok meşhurdu; bir yangında yanmışlar, Ayıntablı Aynî (ölümü 1842) teessürünü bir gazel ile anlatmışdı:

Kariyei Çengelde yandı âh kim meyhâneler
Nâre atsun kendin ol sûde olan mestâneler
Gayri zülfi yâr ile dârüşşifâyi aşkda
Zabt olunmaz değme bir zencir ile dîvâneler
Şem'ai dîdârına yandım yakıldım bû gice
İttiler hâkisterimden ihtiyâ pervâneler
Serteser şehri dili gezdim bû yaz ü kış
Hep harâb olmuş o sâhilhâneler kâşâneler
Ayniyâ gözden geçirdim tecribe ittim bunu
Âşinâyı bîvefâdan eyûdur bigâneler

Üsküdarlı halk şâiri Tophâne ketebesinden Âşık Râzi de (ölümü 1880-1890 arasında) Sâhilnâme adı ile Boğaziçi civanları şânında yazdığı uzun bir manzûmede Çengelköylüleri şöyle övüyor:

Çengelköylü urum güzelleridir
Sûreti beşerde onlar peridir
Yalın ayak baldır bacak çıplakdır
Ammâ âşıklara yüzleri akdır
Keşiş âguuşinde olmuş perverde
Rahîki vuslatı devâ bin derde
Meyhânede lâ'li lebi râyegân
Akçeyi uzakdan sen göster heman
Dalfesin altında kâkülü sünbül
Urumca türküler ırlar o bülbül
Kimi ayva tüylü kiraz dudaklı
Gül çilek kokarlar oynatır aklı
İstefo Lefter Petro Vangel Vasil
Beş nefer mahbubu eyledik tescil

1960 senesinde nefsi köy içinde şu notları tesbit eyledik, çarşı boyunda ve civar sokaklarda 8 bakkal, 5 kasab, 3 aşcı, 6 manav, 1 helvacı, 3 sobacı, 5 berber, 3 terzi, 5 tütüncü, gazete bâyii, 3 sütcü, 2 mezeci, 2 tuhafiyeci, 1 kömürcü, 1 kepekci arpacı, 2 oduncu, 2 ekmek fırını, 1 eczâhâne, 10 doktor muayenehânesi, 2 diş hekimi muayenehânesi, 1 sıhhat memurluğu, 1 P.T.T. şubesi, 1 polis karakolu, 1 sinema, deniz kenarında da taraçalı güzel iki içkili gazino bulunuyordu. Ayrıca Havuzbaşında da bir muattal fırın, 2 bakkal; Kuleli Lisesi tarafında da 1 bakkal ile 1 kahvehâne vardı.

Bekâr Deresi boyundaki bağçeleri ile, çarşısı ile, faal bir balıkcılık hayatı ile canlı, hareketli, şenlikli bir köydür. Boğaziçinin bülbül yataklarından biridir.

ÇENGELKÖYÜ AYVASI — Yalnız İstanbul ve çevresinin değil, belki Türkiyenin en makbul ayvasıdır; gaayet yumuşak, lezzetli oldukdan başka kendine has bir ıtrı ve gaayet tatlı bir rengi vardır; reçel yapmaya kıyılamaz, meyva olarak yemek lâzımdır.

ÇENGELKÖYÜ BEDEVÎ TEKKESİ — 1866 ile 1867 arasında bu köyün zenginlerinden İbrâhim Edhem Efendinin kızı Adevye Hanım tarafından zevci Şeyh Ahmed için yaptırılmış idi; âyin gününe nisbetle bir cuma tekkesi idi; kapusunun üstündeki manzum târih kitâbesi şudur:

Duhteri muhsine evsâfı İbrâhim Edhem
Sânii Râbia yâni Adeviye âgâh
Öyle bir sâhibei cûd ü sehâ dervîşe
Ki heme mâmelekin Hak yoluna itti tebâh
Ki itti inşâ bedevî silkine bu hânkehi
Eyledi zevcini hem post nişîni lillâh
Oldu bir zâviyei zümrei ehli tevhîd
Zikr idüb gel diyelim aşk ill yâ hû Allah
Nefi isbatle düşdü ana târih ey Şemsi
«Zevci Şeyh Ahmede yapdı Adeviye dergâh»
1283.

Tarih mısraı rakamla hak edilmiş târihden 63 fazlası ile 1346 çıkmaktadır, tâmiyesi bulunamadı.

Bu dergâhın yapısı için söylenmiş ikinci bir tarih vardır ki tekke hücrelerinden birinin duvarına levha olarak asılmışdır:

Küşâdı tarihin sorarsan
«Fergab»
(1283)

Girelim aşk ile silkine gel ol şâhi nebînin
Görelim hizmetini aşk ile kurretülayneyni celînin
Tut halkai zencirini fiecümle velînin
Uralım nârâyı gel hassası çok zikri celîlin
Giyelim kisvesini Hâcei Ahmed Yesevînin
Kanalım şerbetine Seyyidi Ahmed Bedevînin
Yanalım aşk ile nâil olalım şânı Halîle
İrelim menzile nûş eyliyelim câmı cemîle
Abdi memlûk olalım sıdk ile bu râhi celîle
Rahmi gaalibdir ider re'fet çok abdi zelîle
Alalım himmetini Seyyidi Ahmed Bedevînin
Bulalım rif'atını Hâcei Ahmed Yesevînin
Sofu inkâra düşüb Haydere taş atma
Tigi tevhîd ile ur nefsine aslaa yavaş atma
Yok olan var olur bu yolda elbet telâş etme
Kanalım şerbetine Seyyid Ahmed Bedevînin
Alalım himmetini Hacei Ahmed Yesevînin

Sene bin ikiyüz seksen üçünde
Küşâdı Dergâhı Âlî'i Bedevî
Ettarikatül Nakşibendiyetü vel Kaadiriyye
Hâlifei Hazreti Kuddûs
Kudise sırrehül âliyye
1283

Tekke içindeki abdest musluklarının su hazînesinin üzerindeki tarih: «Şevketlû mehâbetlû Sultan Abdülâziz Han Hazretlerinin câriyelerinden merhûme Feleksû Kalfanın hayratı, 1286 (1869 - 1870)».

Tekkenin semâhânesi mihrabı üstünde meşhur hattat Sâmi'nin iki levhası vardır. Tekkenin bağçesinde bulunan bir kabir taşında da şu manzum kitâbe okunur:

Mevt'ü hayat emri Hüdâ âşikâr
Alsa gerek bendesini Girdigâr
Aldı benim duhteri pâkîzemi
Nevcivanım oldu Hakka dilfikâr
Bir veremi mühlik idi zâhiri
İrdi erenlerden ana bergüzâ
Hazreti Seyyid Bedevî pîrimiz
Olsa gerek rûzi cezâda medâr
Böyle olur ehli âbâ bendesi
Himmeti pîranladır hem itibar
Hakka niyâz eyliyelim rûhiyçün
Hazreti Zehrâya olsun hemcivar
Gitti İfâkat Hanım bak Cennete
Âşık olub hû diyerek âşikâr
1289 (1872)

İkinci Abdülhamid bu tekkenin vakfına her ay iki yüz kuruş gönderirdi.

E. General H. Râif AYYILDIZ

ÇENGELKÖYÜ BEDEVÎ TEKKESİ CİNÂYETİ — Çengelköyündeki Bedevî Tekkesinde uşaklık yapan ondokuz yaşında Ermenaklı Yusuf adında gaayetle dilber bir delikanlı, kendisine misâfir olarak gelen hemşehrisi otuz beş yaşında Deli İsmail adında bir softa tarafından geceyarısı islâm şiârına uymayan bir fiile teşebbüsü sırasında ölümle tehdit edilir iken şiddetle mukaavemeti üzerine boğularak öldürülmüş, ve kaatil softa, kurbanının bir gümüş saatini, gümüş kordonunu, sandığında sakladığı on altın kadar parasını da alarak kaçmışdır. Bu cinâyet kuvvetle hatırlıyorum ki 8 nisan 1909 bir cuma gecesi işlenmişdi, ikinci meşrûtiyetin İstanbulluları heyecanla coşdurduğu günler idi, Çengelköyünde derin teessür uyandırdığı halde siyâsî hâdiselerin gürültüsü içinde kaatil izini kolaylıkla kaybettirmişdi; Bedevî Tekkesine de akşam üzeri geç vakitde gittiği için kendisini gören olmamış, uşak Yusuf dervişlerden birine: «Bu gece yatı misâfiri bir hemşehrim geldi, şeyh efendiye arz edin...» diye izin istemişdi, «Kimdir» diye sorulduğunda da: «İlim ile meşgul dânişmenddir» demişdi.

Cinâyetden kısa bir zaman sonra Otuzbir mart vak'ası oldu (13 nisan 1909, salı); İstanbul çok kanlı ve karışık günler yaşadı; ardından Hareket Ordusu geldi, Sultan Hamid tahtdan indirildi, âsî Avcu Taburu efrâdı ile onları isyana teşvik ettikleri söylenen softaların tâkibi, idamları başladı.

Bir gün Balaban İskelesindeki kahvelerin birinde oturuyordum, pek çok kişinin tanıdığı Ahmediye Medresesinde oturur Deli İsmail adındaki softa da orada idi, ben Ermenaklı olduğunu bilmezdim, ama tanırdım, selâmlaşır, konuşurduk. Bir zât kahvenin önünden geçmiş, İsmaili uzaktan görmüş ve hemen Üsküdar mutasarrıfına giderek: «Balaban İskelesinde kahvehânede bir softa oturuyor, ben onu vak'adan bir gün evvel Taşkışlada askerî isyana teşvik yollu nutuk îrad ederken gördüm» diye ihbarda bulunmuş, bir zâbit bir mikdar askerle kahvehâneyi basdı, ve beraber gelen muhbire: «Kimdir?» diye sordu, o da Deli İsmaili gösterince softayı çal yaka tuttular; aslında ise muhbir Deli İsmaili bir başka

softaya benzetmiş, İsmail ise kendisini cinâyetinden ötürü yakalıyorlar sanmış, orda kahvehâne halkının önünde: «Yusufu boğmadım, Yusuf kazaen boğuldu, gece suç üstümde kalır diye kaçdım...» diyerek cinâyetini itiraf etti. Şaşdık kaldık. Divânı harb Deli İsmaili hemşehrisi uşak Yusufun kaatili olarak idama mahkûm etti ve Üsküdarda Ahmediyede asıldı. Bu garib hâdise üzerimde çok derin tesirler bırakdı, mağdur ve mazlum uşak Yusuf için bir manzûme yazdım, bir hattata güzel tâlik hat ile yazdırıp camlattım, çerçivelettim ve Çengelköy Dergâhına götürüb şeyhe verdim, şeyh efendi okurken ağladı ve levhayı İsmail dergâh hazîresinde bir duvar dibinde olan kabrinin baş tarafına duvara çakdırıp asdırdı idi. Manzûme şudur:

Âşık evi, mâşuk evi, aşk evi
İşte cânım Hânekaahı Bedevî

Bunda yatır bir dilâver tâzerû
Derviş Yusuf ol civânı çârerû

Kasd eseri oldu mahnûken mevti
Hem gösterdi pîrimiz kerâmeti

Zâhir oldu hikmeti eynelmefer
Katlolundu firârî kaatil nefer

Hâki pâki ravzai cennet misâl
Bir fâtiha eyler ricâ ol meh cemâl

Vâsıf HİÇ

ÇENGELKÖYÜ CADDESİ — Boğaziçinin Anadolu yakasında Üsküdardan Beykoza kadar uzanan ana yolun Çengelköyünden geçen parçasının adı, Beylerbeyi tarafında Yalıboyu Caddesi ile Vaniköyü tarafında Kuleli Caddesi arasındadır (Bu ana yolun Üsküdardan Beykoza kadar parça parça taşıdığı isimler: Paşa Limanı Caddesi, Kuzguncuk Çarşı Caddesi, Abdullah Ağa Caddesi, Yalıboyu Caddesi, Çengelköyü Caddesi, Kuleli Caddesi, Vaniköyü Caddesi, Kandilli Caddesi, Kandilli - Göksu Caddesi, Küçüksu Caddesi, Hisar Caddesi, Körfez Caddesi, Kanlıca - Hisar Yolu, Kanlıca - Çubuklu Yolu, Paşabağçesi - Çubuklu Yolu, Sâhib Molla Caddesi, İncirköyü - Beykoz Yolu, Karacaburun Caddesi, Ahmed Midhat Caddesi); İskele Gazinosu Sokağı, Çınarlı Cami Sokağı, Pazarkayığı Sokağı, Çengeldere Sokağı, Oymak Sokağı, Görgeç Sokağı, Tanrıverdi Sokağı, Fıçıcı Sokağı, Taşodalar Sokağı, Çengeloğlu Sokağı, Cakalı Sokağı, Kerime Hâtun Camii Sokağı, Bekârdere Sokağı ve Tâhir Paşa Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 26). Çengelköyü Vapur İskelesi tarafından gelindiğine göre iki araba geçecek genişlikde ve orta kısmı paket taşı, iki yanı da kabataş döşelidir; önce sola, sonra sağa iki geniş kavis çizer; Bekârdere Sokağı kavuşağı hizâsında orta kısım asfalt olur, ve Havuzbaşı mevkiinde ana yolun Yalıboyu Caddesi adını taşıyan parçasına bağlanır. Nefsi köy içinde bir çarşıboyudur, 4 kasab, 6 manav, 3 berber, 1 kadın berberi, 3 kahvehâne, 3 terzi, 2 ekmek fırını, 2 pastacı, 2 tuhafiyeci, 1 balıkçı, 1 elektrikçi, 1 büfe, 1 helvacı, 1 hallaç, 1 kolacı, 1 kunduracı, 1 nalbur, 1 halıcı, 1 manifaturacı, 1 kırtasiyeci, 1 benzin istasyonu ve 1 yazlık sinema vardır. Caddenin üst başında metrûk ve susuz Kavasbaşı Ahmed Ağa Meydan Çeşmesi görülür. (Yapı târihi hicrî 1270, milâdî 1853-1854); az ileride bu zâtın ikinci çeşmesine rastlanır; Çengeldere Sokağı ile olan kavuşağının karşısında Matbaacı Bekir Efendi köşkü hâlen Arab Abidinin mülkiyetindedir. Çengelköyü İlk okulu bu cadde üzerindedir, okulun yanında Hacı Hanım Çeşmesi vardır. (Yapı tarihi hicrî 1247, milâdî 1831 - 1832). Kapu numaraları 1 - 85 ve 2 - 104 dür. (Aralık 1963)

Hakkı GÖKTÜRK

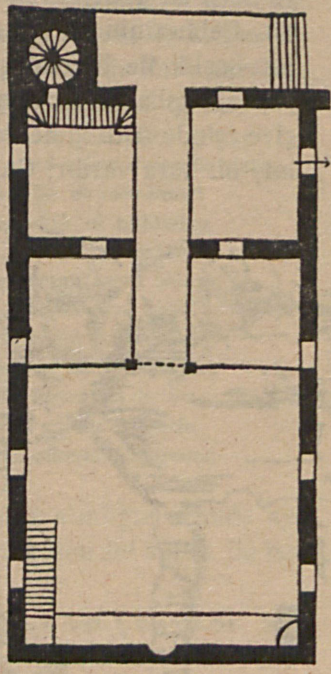
ÇENGELKÖYÜ CADDE ÇEŞMESİ — Boğaziçinde Çengelköyünde, köyün ana yolu olan bu caddede ilk okulun yanındadır; «Hacı Hanım Çeşmesi» diye de anılır; bu hayır sâhibi hanım geçen asır sadırâzamlarından Yusuf Paşanın zevcesidir; manzum kitâbesi devrinin şöhretli şâirlerinden Ayıntablı Aynî Efendinindir, kitâbe şudur:

Nâmdâşı mâhi Ken'an sadri esbak kim o zât
Tayyibede içdi ecel câmın Hüdâya virdi can
Zevcesi Hânımefendi nakdi cûdin sarf idüb
Çeşme bünyâd eyledi nûş eylesün dilteşnegân
Fi sebilillâh sebîl itdi bu âbı kevseri
Cenneti Firdevse döndü işte bu vâlâ mekân
Zayi itme katresin Aynî didim târihini
«Hacı Hanım zemzemin itti mahallinde revan»
Sene 1247 (M. 1831 - 1832)

Tarih mücevherdir, «damla», dolayısı «nokta» anlamında «katre» kelimesi ile işâret edilmişdir, yalnız noktalı harflerin rakam kıymetleri toplandığı zaman kitabede yazı 1247 yılı çıkar.

Ziyâretimizde mâmur, bir akar çeşme idi (1960).

ÇENGELKÖYÜ CAMİİ — Bânisine nisbetle Hacı Ömer Camii diye de anılır; Beylerbeyi istikaametinde yürünür iken Çengelköyü Caddesinin sağ tarafında Kaynana sokağındadır; Hadikatül Cevâmi şu mâlûmatı veriyor: «Bânisi Elhac Ömer Efendi nâm bir sâhibi hayır olup merkadi de oradadır, lâkin gerek mezar taşında, gerekse mescidinin kapusu üstünde vakti zamanı kayıdlı olmadığından mâlûm değildir. Sultan Mahmud Hânı evvelin vâlidesi Saliha Sultan bu camii tâmir ettirerek bir tuğla minâre yaptırmışdır; bu camiin vakfından Çengelköyünde bâzı evler vardır».

Çengelköyü camii
(Plân: Hüsnü)

Hadikatül cevâmiin «Çengel Kariyesi Mescidi» adı ile kaydettiği bu Hacı Ömer Camii dört duvar üzerine kiremit bir çatı ile örtülmüş müstatil plânlı bir binâdır; minâre kaidesine konmuş manzum kitâbede camiin 1296 (1876) da yandığı ve on altı sene sonra 1312 (1894 - 1895) de tamir edildiği yazılıdır; kitâbe şudur:

Camii Elhac Ömer ki doksan altıda yanub
Kalmış idi arsa hâlinde on altı yıl tamam
Vakfı bî hâsıl bu yüzden çâre nâ kaabil idi
Hâsılı beklerdi bir himmet bu hizmet vesselâm
Bil iâne kariyyece inşâsını tasmîm idüb
Cümleten bu emri hayre eyledik ikdâmı tam
İtmeyüb lâkin kifâyet eldeki mevcûdumuz
Çâresiz kalmışken inşaat kısmen nâ tamam
Sâyei lütfunda Sultan Hamîdüşşiyemin
Emri itmâmı müyesser oldu ber vefki meram
Nâmı pâki hutbe zîybi minberi devran ola
Câmii nüh kubbe oldukça İlâhî ber devam
Söyledi Sâdi maattebşir târihi güher
«Lutfu Hakla buldu müjde camii Kâriye hitam»
1312

Camie beş basamak taş merdivenle çıkılır; son cemaat yerinin ortası beton, iki yanı tahta döşelidir; sağ tarafda bir merdivenle kadınlar mahfiline çıkılır; minârenin kapusu da bu merdiven üzerindedir. Sol tarafda müezzin meşrûtasına açılır bir kapu vardır; sağ tarafda dibde abdest muslukları bulunmaktadır.

İbâdet sahnın sağlı sollu iki yanında birer maksûre vardır; zemini kilimle döşenmiş ve iki âvîze ile tezyin edilmiş olup on sekiz pencereden bol ışık alır; bânisinin kabri camiin sol tarafındaki avludadır. (1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇENGELKÖYÜ ÇEŞME SOKAĞI — Boğaziçinde Çengelköyünün yollarından; nefsi Çengelköyünün üstünde Yenimahallededir, Abdipaşa Sokağı ile Bayır Sokağı arasında uzanır ve Lokmacı Kâşif Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 26). Bir araba geçecek genişlikde, kabataş döşeli bir yol olup, az meyilli bir yokuş olarak başlar, sonra düzleşir. Büyüklü küçüklü ahşab ve kâgir evler arasından geçer. Kapu numaraları 1 - 7 ve 4 - 20 dir. Sokağa adını veren çeşme Abdi Paşa Sokağı üzerinde meydanımsı bir açıklıkda bir çınar ağacının yanındadır (Aralık 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇENGELKÖYÜ DALYANI — Karakin Bey Deveciyan'ın «Balık ve Balıkçılık» isimli muhalled eserinde Boğaziçi dalyanları bahsinde şu mâlûmat veriliyor: «Çengelköyü dalyanının hududu Kuleli Camiinden Çengelköyü vapur iskelesi yanındaki virâneliğe kadardır. Hayli senedenberi metrûkdür. Hududu içinde Kuleli Camiinin önünde çiroz balığı saydına mahsus bir aded manyat volisi vardır; bura müstecirlerinin kayıkları bulunmaz ise civar ehâlisi âidat vermeden balık avlayabilir.» (1914).

ÇENGELKÖYÜ DENİZ HAMAMLARI — Zamanımızda artık kurulmuyor. Birinci Cihan Harbine kadar Çengelköyünde koyda, aralarında hayli açıklık olan, biri kadınlara, biri erkeklere mahsus iki deniz hamamı kurulurdu, ve bu hamamlara iki ayrı aralık sokakdan gidilirdi; her iki hamamı da bir adam işletirdi, bir rum idi, yanılmıyor isek adı Yorgi idi, işinin ehli, köyün yerlisi, hatır bilir pek edebli bir adamdı; 1906 - 1909 arasında Kuleli Askerî idâdisinde talebe idim, kimsesiz olduğum için yaz tâtilini de mektebde geçirenlerden, bizlerin deniz hamamına gitmemiz şiddetle yasakdı, 30 - 40 delikanlı idik, mekteb bizim için haftada iki erkekler hamamını tesbit edilmiş

bir ücretle yarım gün kapatır, sabahın erken saatinden öğleye kadar o günler deniz hamamına talebeden gayri müşteri alınmazdı; denize peştemal sarınıp girerdik, mayolar yokdu, iç donu ile denize girenler de ayıplanırdı, başımızda dâimâ bir nöbetçi zâbit bulunur, hamam yolu başında da bir nöbetçi nefer dururdu. Talebeden bir çavuş da fazla açılanları hemen geri çevirirdi. Halka mahsus günde iki tulumbacı ile deniz hamamına gitmiş diye bir çocuğun mektebden tard edildiğini anlatırlardı. Mekteb önündeki rıhtımdan açıkda denize girmemiz de şiddetle yasakdı.

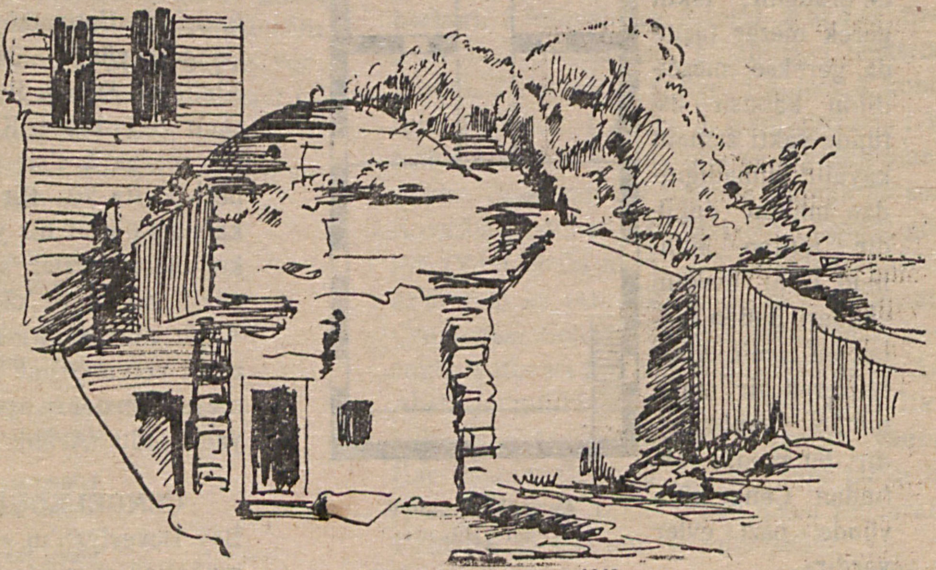
Bir yaz Cemal Bey isminde kibar ve güzel bir gencin deniz hamamında kayboluşu büyük bir vak'a olmuşdu; anlatdıklarına göre çok açılmış ve geri dönmemiş. Akşam hamam kapanır iken sâhibsiz esvabları hamamcıların nazarı dikkatini çekerek gencin boğulduğu anlaşılmış; ondan sonradır ki hamamcı koyda bir kayık dolaşdırmaya başlamışdı.

Hasan TOPER

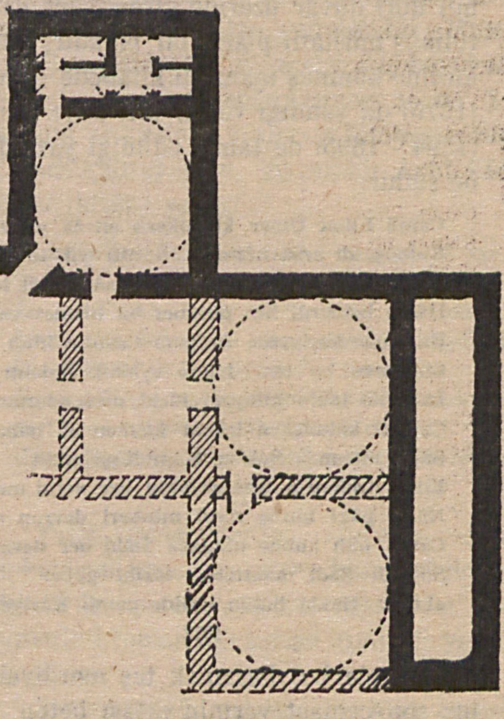
ÇENGELKÖYÜ HAMAM ARKASI SOKAĞI — Boğaziçinde Çengelköyünün yollarından; Tanrıverdi Sokağı ile Çengelköyün Mezarlık Sokağı ve Kerimehâtun Camii Sokağı arasında uzanır, bu son iki sokak ile bir üç yol ağzı yapar. Mandal Sokağı ve İftar Yokuşu ile kavuşakları vardır. Bir araba geçecek genişlikde, kabataş döşeli olup kapu numaraları 1 - 15 ve 2 - 8 dir. Evlerinin hepsi ahşab olan bu sokakda 1 kundura tâmircisi dükkânı vardır (Aralık 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇENGELKÖYÜ HAMAM ÇEŞMESİ — Çengelkuyünde hâlen mevcud olmayan hamamın köşesindedir, 1960 da ziyâretimizde mâmur bir akar çeşme idi. Halk ağzında hamama nisbetle anıla gelen bu çeşmenin bânisi geçen asrın sadırâzamlarından Yusuf Ziyâ Paşadır, genç yaşında vefat eden zevcesinin ruhunu şâd etmek için yaptırmışdı; bir zaman sonra mecrâsı bozulmuş, susuz, muattal kalmış, hicrî 1279 da (M. 1862 - 1863) Ayyadzâde Mahmud Paşa adında bir hayır sâhibi tarafından yeniden su getirtilerek tâmir ve ihyâ edilmişdir. Cebhesinin üst kısmı üçgen şeklinde bir çatı-başlık ile bezenmiş olup ortasında defne yaprağı kabartmalarla çevrilmiş beyzî bir çerçive içinde üstü çimento ile sıvanarak kapatılmış bir tura vardır; Cumhuriyet devrinde ka-

Çengelköyü hamamı, 1948
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

Çengelköyü hamamı, 1948
(Plân: Reşad Sevinçsoy)

patılmış olan bu turanın, çeşmenin ihyâ tarihine göre Sultan Abdülazizin turası olmak gerekir. Üçgen çatı-başlık altında ve ayna taşının üstünde geniş bir alınlık vardır, bunun iki başında sekizer köşeli yıdlızlarla birer hilâl kabartması, onların arasında ortada da kitâbe taşı bulunmaktadır. Çeşmenin şâir Fatin tarafından yazılmış altı beyitlik kitâbesi şudur:

Yusuf Ziya Paşa meğer itmiş bu mevkîden güzer
Kalsun deyû bir nev eser sarf eylemiş nakdi revan
Menkûhesi merhûmeyi yâd ile ol mâsûmeyi
Bu çeşmei mâlûmeyi itmiş binâ ol nüktedan
Bunca müddetdenberi gayre geçüb mecrâleri
Varlıkdan olmuşdu berî mânendi beyti şâiran
Ayyadzâde pür sahâ kıldı yeni başdan binâ
Mecrâyi diğerden anâ eski suyun itti revan
Bunda sigaar ile kibâr içdikce su leylü nihar
İtsun düâyi bîşümar eshâbi hayre an be an
İncû gibi namzeyledim târihi dilcûsun Fatin
«Mahmud Paşa hayrıdır bu çeşmei âbı revan»
1279

Kitâbeyi ihtivâ eden alınlığın altında ayna taşının iki yanı dört köşeli iki sütun ile bezenmişdir.

ÇENGELKÖYÜ HAMAM ÇEŞMESİ SOKAĞI — Boğaziçinde Çengelköyünün yollarından; Çengelköyü Sokağı ile Kerimehâtun Camii Sokağı arasında bir aralık sokakdır. Bir araba geçecek genişlikde kabataş döşelidir. Sokağa adını veren Mehmet Paşa Çeşmesi (yapı tarihi hicrî 1279, milâdî 1862 - 1863) Çengeloğlu Sokağı ile alan kavuşağı başındadır; üzerinde üçer katlı biri kâgir iki ahşab üç ev ve 1 bayrakçı ve 1 terzi dükkânı vardır (Aralık 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇENGELKÖYÜ HAMAMI — Bir tek hamam olup 1934 Belediye Şehir Rehberinin Çengelköyü paftasına göre Mandal Sokağı ile Çengeloğlu Sokağının kavuşağında idi; 1910 ile 1915 arasında kapanmış, uzun yıllar metrûk kaldıkdan sonra 1948 de amele kazması altında yıkılıyordu; o yılın 2 mayıs günü ancak soğukluğu ile su haznesi kalmış bulunuyordu: ameleden biri: «On iki kurna söktük, çıkardık» demişdir.

Bibl.: R. E. Koçu, Gezi notu, 1948.

ÇENGELKÖYÜ HASTAHÂNESİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir rehberine göre Boğaziçinin Anadolu yakasında Çengelköyünün sokaklarından; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Haziran 1964).

ÇENGELKÖYÜ İLK OKULU — Köyün Havuzbaşı semtindedir. Bahçeli iki katlı kâgir bir yapıdır; okulun kuruluş tarihi 1901 - 1902 arasındadır.

Okulun arsası saray milkinden olup Çengelköylü Ahmet Sırrı ve Ârif Paşalar, Hacı Cemal Bey, Mehmed Sadi Bey, Matbaacı Bekir Efendi, Hasib Paşa torunlarından Mehmed Ali ve Hasan Beyler gibi hayırsever kimseler önayak olarak İkinci Sultan Abdülhâmidden arsa ile beraber 200 altın almışlar, halktan da para toplamak suretiyle okulu yapmışlardır. Bundan önce köyde ilk okul olmayıp çocuklar Beylerbeyi okuluna giderlerdi. Ayni zamanda biri Ömer Efendi camiinde, diğeri Kerime Hatunda eski usül vakıf iki mahalle mektebi vardı. Yine ayni kimselerin yardımiyle Bostanderesi sokağında Matbaacı Bekir Efendiye aid bir ev okul haline konmuşdu. 1910 yılına kadar devam eden dershanelerinden Kerime Hanım mektebi 1916 da halkın dileği Maarif Nezâreti tarafından 3 dershaneli okul haline açılmış bir müddet sonra da Havuzbaşı okuluna katılmışdır. Havuzbaşı okulunu kurmaktan gaye köyde resmî bir rüşdiye açmaktı. İlk zamanlarda bu mümkün olmadı. Bir kaç yıl hususî okul halinde köyce idare edilmiş ve ancak 1910 yılında Beylerbeyindeki resmî erkek rüşdiyesi bu binaya yerleşmiştir. Daha sonra Beylerbeyi erkek Nümune mektebi olan Havuzbaşı okulu 1923 te beş sınıflı karışık ilk okul hâlini almıştır. 1914 yılında okul binasına eklenmiş olan yemekhâne ile bahçe dıvarlarının eski Âyan Reisi Çengelköylü Ahmed Rıza Bey yaptırmıştır. Şimdiye kadar üç defa tâdil gören okul binasına 1935 yılında Maarifçe iki dershane eklenmiştir. 1962 de bir dershâne ve bir oda ilâve yapıldı; yine 1962 de park tarafına bir demir kapı, yedi musluklu su için mermer tekne yaptırılmış, oyun bahçesi tamamen beton döşenmişdir.

Zamanımızdaki okul 16 sınıflı olup çift öğretim yapılmaktadır. 665 talebesi, 1 müdürü ve 1 müdür yardımcısı ile 18 öğretmeni vardır. 150 ciltlik öğretmen kitaplığı ile sınıf kitaplıkları da bulunmaktadır. Yılda ortalama 90 - 100 öğrenci mezun olmaktadır. 1962-1963 yılında 156 çocuğa elbise ve ders aracı yardımı yapılmışdır.

1962 - 1963 ders yılında öğretim üyeleri şu zatlardı:

İsmet Tublek (müdür), Hulûsi Yavuzer (müdür yardımcısı), Melâhat Arcan, Sâmiye

Aksoy, Hasibe Ergün, Şükriye Acuntaş, Hüsnü Kaya, Mürüvvet Çalık, Feride Yaşatlı, Leman Ünüvar, Zekiye Erbaş, Resul Şişmanoğlu, Fikriye Ege, Receb Altuğ, İskender Karakılıç, Nedime Seden, Feride Küçükaksoy, Safâ Taner.

Hakkı GÖKTÜRK

ÇENGELKÖYÜ İSPİRTO FABRİKASI — Vapur İskelesinden Kuleli Askerî Lisesine giden cadde üzerindedir; bir zamanlar ispirto ve rakı îmal eden bu fabrika hâlen muattal olub binâsından, kömür tozu ile briket ve prese kömür yapılan bir atölye olarak istifade edilmekde idi (1960).

Emekli General H. R. AYYILDIZ

ÇENGELKÖYÜ KASRI — On dokuzuncu asırda Boğaziçinde Çengelköyünde üç binâ bu isim ile anılmışdır.

1): Kuleli Kışlasının ortasındaki büyük avluda pâdişahlara mahsus bir küçücük dinlenme salonu - kasrı vardı. Sonra kışlanın bir tâmirinde kaldırıldı (B.: Kuleli Askerî İdâdisi, Lisesi).

1828 - 1829 Türk - Rus harbinde karargâhını Râmi Kışlasında kuran ve o yılın kışını Râmi'de, yaz mevsimini de Tarabya kasrında geçiren İkinci Sultan Mahmud bazı zamanlar Çengelköyüne giderdi. O harb devresinde hükümdarın maiyetinde bulunan ve hâtıralarını «Târihi Livâ» adını verdiği bir eserde toplamış olan Hekimbaşı Abdülhak Molla bu ziyaretlerden ve Çengelköyünde mevcut bir (Kasrı Hümâyun) dan bahsetmektedir.

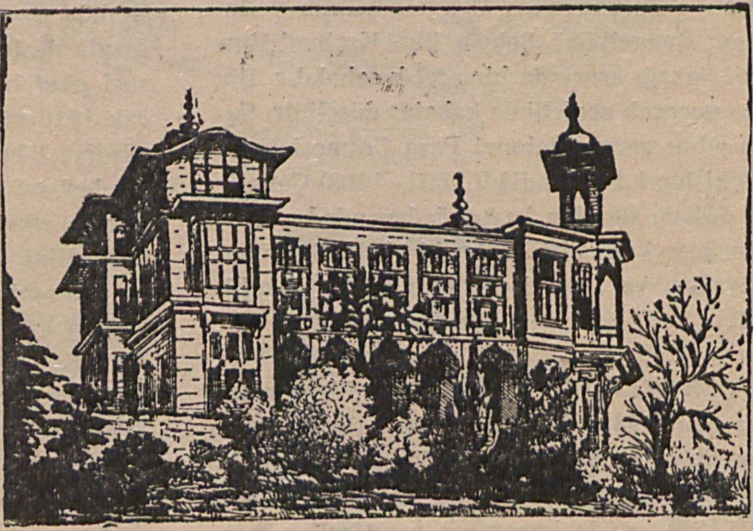
2): Bugünkü Rasathane tepesinde daha evvel Kenan Efendi isminde bir zata ait bulunan bir kasır vardı. Çepeçevre pencereleriyle Boğaziçine ve İstanbula fevkalâde nezareti bulunan bu kasrı İkinci Sultan Mahmud pek sever ve bol güneşinden kinaye «Hekim girmez kasrı!..» derdi.

3): Çengelköyü tepesinde geçen asrın meşhur ermeni zenginlerinden Köçeoğlu Agob Efendinin kasrı ki, bu zâtın aynı köyde bir de yalısı vardı. Bu kasır son sâhibi olan son Osmanlı pâdişahı Altıncı Sultan Mehmed Vahideddine nisbetle de anılır; «Sultan Vahideddinin köşkü» diyenler pek çokdur.

Zemin katı üzerine büyük beyzî bir sofa etrafında müteaddit odalardan müteşekkil olan Köçeoğlu köşkü devrinin güzel binalarından birisiydi. Kırım harbi sırasında bir müddet İtalyan yaralılarının hastahânesi olarak kullanılmıştı.

Abdülmecid, Çengelköyüne Köçeoğlu köşküne yaz aylarında müteaddit ziyaretler yapar ve burada öğle yemekleri yerdi.

İkinci Sultan Abdülhamid bir münasebetle, pederi zamanında Ermenilerin çok lûtuf gördüklerini anlatırken Köçeoğullarından da bahsetmektedir: «Gümüş gerdanlar haremi hümâyun terziliğini, Köçeoğlu kilercibaşılığını yapardı. Hattâ şimdi Vahideddin Efendinin köşkünün bulunduğu mahal Köçeoğlunun çiftliği idi. Pederim gider, her hafta orada yemek yerdi. O kadar mütemed idi. Haremleri yaşmak, ferace giyerlerdi. Gelirler, haremi hümâyunda kalır, yatarlardı» diye anlatıyor.

Çengelköyü kasrı
(Aziz Fakihoğlunun deseni)

Bilâhare Köçeoğlu köşkü, Abdülmecid oğullarından şehzade Burhaneddin efendi için satın alınmış ve efendinin vefatında, tahtta bulunan İkinci Sultan Abdülhamid bu köşkü, küçük biraderi Vahideddin Efendiye tahsis etmişti.

Hükümdarlığına kadar burada oturan Altıncı Sultan Mehmed Vahideddin, Çengelköyü kasrını yeni binalarla, bahçelerle genişletti. Köçeoğullarından kalan ve «harem dairesi» ismiyle anılan beyaz boyalı yayvan binâ,

deniz cephesine doğru ilâve bir kısımla büyütüldü. Bu suretle binâ eski üslûbunu kaybetmiş oldu.

Bahçeye büyük bir havuz yaptırıldı ve dağlardan kasrın bütün bahçelerine ve binâlarına su getirildi.

Şehzade Vahideddin Efendi, Yıldız sarayında büyük biraderini ziyaretine gittiği bir gün, Rus Çarının Hükümdara hediye gönderdiği takma, kuleli ahşap bir köşkü görüp beğenmişti. Çengelköyünde arazisine bu köşkün modelinde, Boğaza ve bütün etrafa hâkim kuleli büyük bir köşk inşa ettirdi.

Altıncı Sultan Mehmed Vahideddin'in validesi, kendisi pek küçük iken ölmüş ve şehzadeyi bir müddet Abdülmecid'in ikinci hazinedarı ve daha sonra da kadın efendilerden Şayeste hanım büyütmüştü.

Mehmed Vahideddin Çengelköyü kasrını imâr ederken, küleli köşkün Üsküdar cihetine analığı için de iki katlı beyaz boyalı bir köşk yaptırmıştı. Şayeste kadın efendi bazan gelir, bu köşkte otururdu.

Beşinci Sultan Mehmed Reşad'ın ölümü üzerine, Sadırâzam Talât Paşayla Harbiye Nazırı Enver Paşa, Çengelköyü kasrının, Köçeoğullarından kalan eski binasında son Osmanlı Hükümdarını tahta dâvet etmişlerdi.

Paşalar, Altıncı Sultan Mehmed Vahideddin tarafından, kasra kapıdan girince beyzî sofa üzerinde sağ koldaki misafir odasında kabul olunmuşlardı.

Çengelköyü kasrı mimarî bakımından bir hususiyet arzetmez. Harem dairesi ile ilâve ve tamirlerden sonra eski üslûbunu kaybetmiştir.

Halûk Y. ŞEHSUVAROĞLU

ÇENGELKÖYÜ KİRAZI — On yedinci asır ortalarında İstanbul ve civarının en meşhur kirazını Çengelköyündeki bağçeler yetiştirirdi; bu kirazın şöhreti ne zaman başlamış ve ne zamana kadar devam edebilmiş tesbit edemedik; o asrın müverrihlerinden Fındıklılı Silâhdar Mehmed Ağa kendi adına nisbetle anılan vakaayinâmesinde hicrî 1100 yılı vak'aları arasında şu satırları yazıyor: «Receb'in on üçüncü çarşanba günü (3 mayıs 1689) Padişah hazretleri (Dördüncü Sultan Mehmed) Tersâne Bağçesinden Üsküdar Bağçesine göç ettiler. Kiraz faslı olduğundan (bir kısım mâiyeti ile) oradan İstavroz Bağçesine nakledip İstavrozlunun ve Çengelköylünün kirazlıklarını (zan ediyoruz ki o mevsim için bağçelerinin bütün kiraz mahsulünü) sâhiblerinin rızâları ile satın alub sekiz gün halvet idüb bağ safâları ettiler».

Bibl.: Silâhdar tarihi, II.

ÇENGELKÖYÜ KİREÇHÂNE SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Boğaziçinin Anadolu yakasında Çengelköyü'nün sokaklarından; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (haziran 1964).

ÇENGELKÖYÜ KULEBAĞÇESİ CAMİİ — Çengelköyünde Kuleli Caddesi üzerinde deniz kenarında ve târihî kışla - mekteb binâsının parkı karşısındadır; Hadikatül Cevâmide «Kuleli Bağçe Mescidi» adı ile kayıdlıdır, halk ağzında da «Kuleli Camii» diye anılır; Hadika şu mâlûmâtı veriyor:

«Bânisi Kaymak Mustafa Paşadır ki nişancı iken 1133 zilkaadesinde (1721) Kaptânıderyâ ve sadırâzam (Nevşehirli) İbrâhim Paşaya damad olup 1143 de (1730) vuku bulan Patrona Vak'asında kaynatası ile berâber şehîden vefat ile ceddi Kara Mustafa Paşanın Divanyolunda Parmakkapu kurbinde vâki medresesi mezaristanında medfundur (B.: Mustafa Paşa, Kaymak). Bu mescidinin kurbinde çeşmei mâileziz de binâ ve ihyâ etmişdir. Camiin minberini müderrisînden Voyvoda Ahmed Ağa zâde hattat Hasan Efendi koymuşdur.

Bir bodrum katı üzerinde fevkaani denilebilir bir camidir. Kare plânlı olan asıl ibâdet sahnı kâgir, son cemaat yeri ile kadınlar mahfilinin son cemaat yeri üstüne gelen bölümü ahşab, ve minaresi kesme taşdan yapılmış olup bitişiğinde yine ahşab ve iki katlı, alt katı müezzine ve üst katı imama meşruta bir yalısı vardır.

İbâdet sahnı içerden ortadaki küçük, köşelerdeki de küçücük beş kubbe ile örtülmüş olup, son cemaat yeri ile berâber heyeti umumiyesi geniş ve kaba bir ahşab çatı ile kapanmışdır.

Camiin cebhesi harabca bir rıhtım üstünde denize karşıdır; son cemaat yerine her iki tarafı dokuzar basamaklı çifte taş merdiven ile çıkılır; son cemaat yerinin denize bakan

yüzünde altı penceresi vardır; solda, tahta bir bölme içine alınmış genişçe bir ahşab merdiven ile kadınlar mahfiline çıkılır, son cemaat yerine açılan minârenin kapusu da bu tahta bölme içinde ve mahfile çıkan merdivenin altındadır. Son cemaat yerinde sağ tarafda bir kapudan müezzin meşrûtasına geçilir.

İbâdet sahnında son cemaat duvarında 2, sağ duvarda 2, mihrab duvarında 4 ve sol duvarda 3 ki cem'an 11 pencere vardır; küçük, bol ışıklı, çarşı boyu gulgulesinden uzak sükûn içinde bir camidir. Meşruta yalının denize bakan yüzünün bir kenarında, üst katdaki imam meşrûtasına çıkan on bir basamaklı genişçe bir taş merdiven binâya ayrıca süs olmuşdur; musalla taşı, bu merdiven ile son semaat yeri arasında kalmış taşlıkdadır; bu taşlık ve bilhassa rıhtım tâmire muhtac görünüyordu (1964, haziran).

Bibl.: Hadikatül Cevâmi, II; Mehmed Koçu Gezi notu.

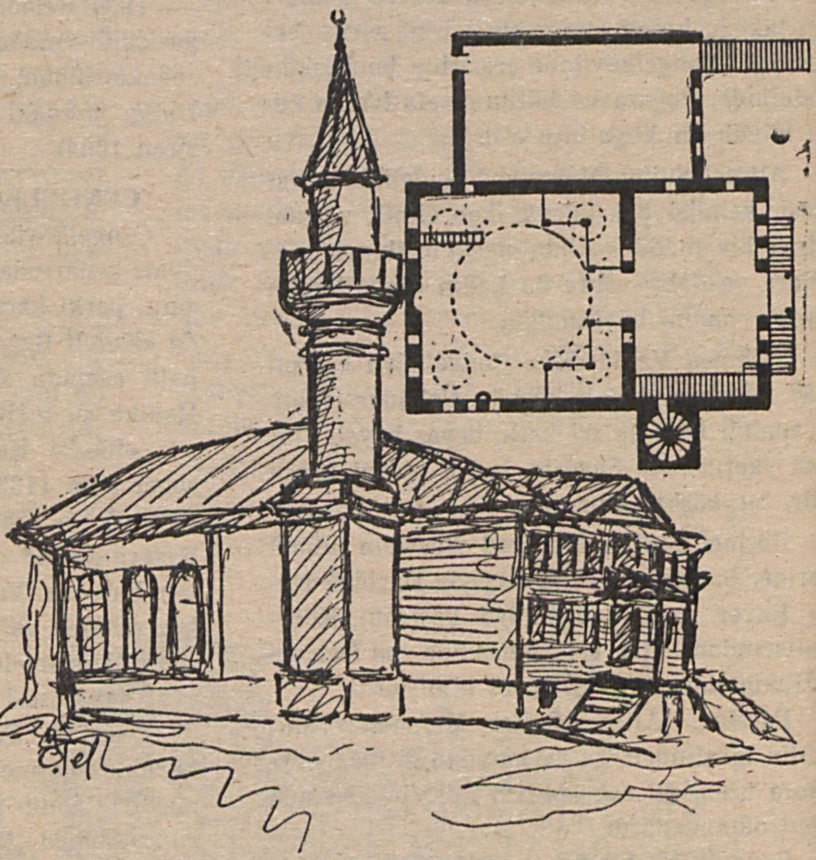
ÇENGELKÖYÜ KUYU SOKAĞI — Boğaziçinde Çengelköyünün yollarından; Tanrıverdi Sokağı ile Üzümözü Sokağı arasında uzanır, Fıçıcı Sokağı ve Taşodalar Çıkmazı ile kavuşakları vardır; dar ve kabataş döşeli bir sokakdır, köyün göbeğinde olduğu halde bakımsız kalmışdır (aralık, 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇENGELKÖYÜ MASLAĞI SOKAĞI — Boğaziçinde Çengelköyünün sokaklarından; nefsi Çengelköyünün arkasında Yeni mahalledir; Abdipaşa Sokağı ile Bayır Sokağı arasında uzanır, ve Lokmacı Kâşif Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir; Abdipaşa Sokağı tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde ve kabataş döşeli dik yokuş olarak başlar, ikişer katlı kâgir ve ahşab evler arasından geçer, Bayır Sokağına yakın daralır ve bir toprak yol olarak sona erer; kapu numaraları 1 - 17 ve 2 - 22 dir (aralık 1963)

Hakkı GÖKTÜRK

ÇENGELKÖYÜ MEYHÂNELERİ — Yakın geçmişe kadar halkının önemli bir kısmını rumlar teşkil eden Çengelköyü (B.: Çengelköyü) İstanbul'un meyhâneleri ile meşhur semtlerinden biriydi. 1837 de vefât eden şâir Ayıntablı Aynî Efendi, târihini tesbit edemediğimiz bir yangın dolayısı ile o meyhânelerden bahsediyor:

Çengelköyünde Kulebağçesi camii
(Resim: Ömer Tel; plân: Hüsnü)

Kariyei Çengelde yandı âh kim meyhâneler
Nâre atsun kendin ol sûde olan mestâneler

Geçen asır sonlarında yaşamış kalenderlerden Üsküdarlı Âşık Râzi de Çengelköyünün rum civanları için yazdığı bir manzûmede bu köyün meyhânelerini zikrediyor:

Meyhânede lâ'li lebi râyegân
Akçeyi uzakdan sen göster heman

Aynı şâirin yine o yolda bir de şarkısı vardır:

Bir perî sûret civan gördüm aman
Kariyei Çengelde meyhânede
Bıçkın haylâz İstefom gaayet yaman
Kariyei Çengelde meyhânede

Kadehi çeşmiyle sundu bâdeyi
Emdim ol lâ'li lebi âmâdeyi

Âguuşe çekdim ol hazamzâdeyi
Kariyei Çengelde meyhânede

Görmedim onun gibi gümüş topuk
Deste sünbül perçemin salmış kopuk
Sayd olundu bir görüşde pek çabuk
Kariyei Çengelde meyhânede

Kilisalı civelek tulumbacı
Sînei billûruna asmış haçı
İstefomdur her gice bâşım tacı
Kariyei Çengelde meyhânede

ÇENGELKÖYÜ MEZARLIK SOKAĞI — Boğaziçinde Çengelköyünün yollarından; Kalantor Sokağı ile çatal kavuşak şeklinde birleşdiği yer ile Kaldırım Caddesi arasında uzanır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 26); Derebeyi Sokağı ve Bakırcıbaşı Sokağı ile kavuşakları vardır; bir araba geçecek genişlikde, kabataş döşeli, ahşab ve kâgir evler arasından geçerek köy dışına çıkar, dik yamaçda bostanlar arasına, sonra da mezarlığa ulaşır. Alt başda, Kalantor Sokağı ile olan çatal kavuşağı üzerinde Kerime Hâtun Camii bulunmaktadır; Çengelköyü Camilerini Tamir ve Koruma Derneği ile Çengelköyü Mezarlığını Koruma ve Güzelleştirme Derneği bu sokak üzerindedirler (aralık 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇENGELKÖYÜNDE RESSAM HALİL PAŞA YALISI — Çengelköyü koyunda devrinin büyük sanat şöhretlerinden biri olan ve Boğaziçinin güzel manzalarını tesbit etmiş bulunan ressam Halil Paşanın da bir yalısı vardır (B.: Halil Paşa, ressam). Hâlen harap bir halde bulunan atölyesi, Boğaziçinin muhafaza edilmesi icabeden hâtıra binâlarından birisidir.

Halûk Y. ŞEHSÜVAROĞLU

ÇENGELKÖYÜNDE SADULLAH PAŞA YALISI — Zamanımızda Boğaziçinin en eski yalısıdır denilebilir. Koyda ve lebi deryada kurulmuş bulunan bu yalı on sekizinci asırdan kalmış cephesiyle bizi eski zamanların hâtıralarına doğru götürmektedir. İnşa tarzı, Boğaziçinin klâsik yalı üslûbuna tamamen uygundur. Birinci kat deniz üstüne yapılmıştır. İkinci kat, iki yanlarda dörder büyük konsolla dışarı doğru çıkıntılar teşkil etmektedir.

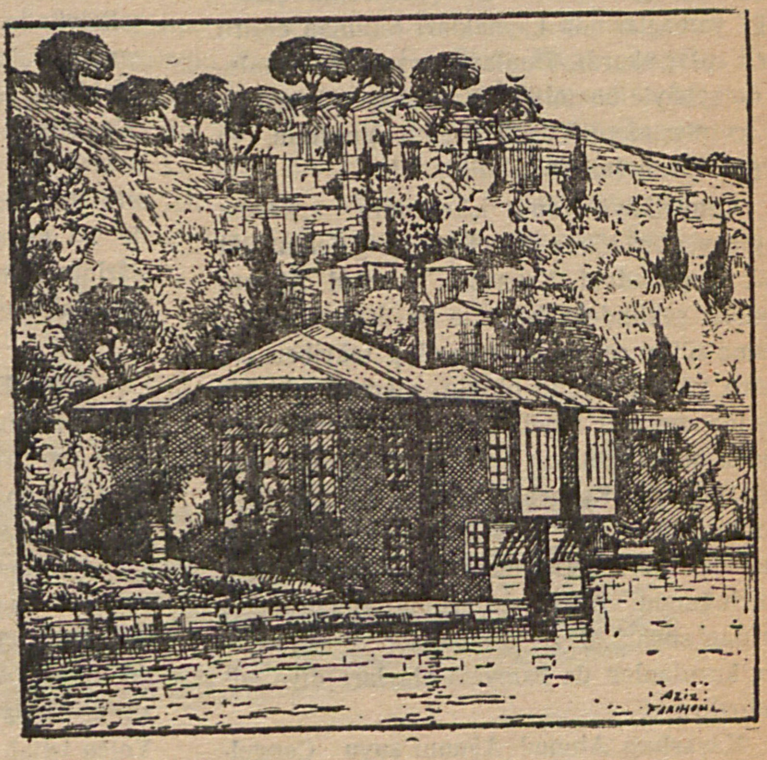
Plânın iç taksimatı, duvar, tavan yapıları ve pencere şekilleri devrinin mimarisini bugün de muhafaza etmektedir. Bilhassa bazı odalardaki sıva üstüne yapılmış tezyinî resimler, yalı ve eski binâlarımızda örnekleri pek azalmış güzelliklerdendir. Sadullah Paşa yalısı, sahiplerinin çok yerinde hareketiyle gayet güzel bir şekilde restore edilmiştir.

İkinci Sultan Mahmud devrinde tutulmuş bir Bostancıbaşı defteri tahminen bu yerde Koca Yusuf Paşa haremi Hanife Hanım Efendinin bir yalısı olduğunu göstermektedir.

Yalının Sadullah Paşa ailesinden evvelki sahibi Bağdad valisi Hamdi Paşadır. Hamdi Paşa Koca Yusuf Paşanın torunudur. Bu sebeple yalının tesbit edilebilen ilk sahibi Koca Yusuf Paşanın ailesidir.

Yalı, eski Sadırâzamın zevcesinden sonra kerimesi Emine Hanımefendiye kalmış ve Emine Hanımefendinin Kaptanı Derya Said Ali Paşadan dünyaya gelen Şemsitab Hanımla Hamdi Paşa adlarındaki iki çocuğundan, Hamdi Paşaya intikal etmiştir.

Emine Hanım, uzun seneler bu yalıda oğ-

Çengelköyünde Sâdullah Paşa yalısı
(Aziz Fakihoğlunun deseni)

lu Hamdi Paşa ile beraber oturmuş ve aile yaşlılarının anlatdıklarına göre de yalıda vefat etmiştir.

İkinci Sultan Mahmut zamanında bir kabahatinden dolayı Hamdi Paşa sürgündeyken o devrin âdetine göre, yalının kapı ve pencereleri kapalı kalmış, paşa affa nâil olup İstanbul'a dönmesi şerefine, yalının geniş arâzisinde halka bir ziyâfet vermiş, öyle misafirlerini, Üsküdara varınca dellâllarla dâvet ettirmiş.

Böyle ziyâfetlere, âlemlere alışmış bulunan Hamdi Paşa bir gün paralarını bitirmiş ve yalısını da sarrafa rehin etmek mecburiyetinde kalmıştır ve yalıyı sarraftan Esat Muhlis Paşa satın almışdır.

Esat Muhlis Paşadan oğlu Sadullah Paşaya intikal eden yalıda bir müddet geçen asrın pek mümtaz devlet ve sanat adamlarından olan Sadullah Paşa ikamet etmişdir.

Halûk Y. ŞEHSÜVAROĞLU

ÇENGELKÖYÜNÜN YERLİ SULARI — Vaktiyle Boğaziçinin Anadolu yakasında, belli başlı büyük su tesisatı bulunmadığından, yerli sulara büyük bir önem verilmiş ve bunların akışları üzerine güzel çeşmeler yapılmıştır. Çengelköyünde de Çamlıcanın Çakaldağı yamaçlarında kaynakları bulunan çeşitli yerli sular akardı. Bunların arasında verimleri dolaytsiyle önemlileri Kavasbaşı Ahmed Ağa çeşmesinin, Yusuf Paşa çeşmesinin, ve Ayşehatun çeşmesinin suları idi.

Çengelköyü vapur iskelesinin arkasına düşen ve bir küme ağaçlığın gölgelendirdiği ufak meydandaki Kavasbaşı Ahmed Ağanın çeşmesi şeklindeki özellikle de dikkati çeker. Çeşme sütun çeşme hâlinde olup takriben bir metre yüksekliğinde oluklu mermer sütunu üzerine normal büyüklükte mermerden bir lahana oturtulmuştur. Bu sembolik süsün çeşmeyi yaptıran Kavasbaşı Ahmed Ağanın Merzifonlu süvari alaylarına (sipahilere) bağlı olmasından ileri gelse gerekdir. Osmanlı İmparatorluğunun ilk zamanlarında Merzifondan kurulan süvari alayları lahanacı ve Amasyadan kurulanlar da bamyacı alayları diye adlandırılırmış.

Kavasbaşı Ahmed Ağanın suyu Çengelköyünün yeşil sırtlarında üremiş İrfan Paşa bağından künk su yollarıyla köyün meydanındaki çeşmesinden akmaktadır. Çeşmenin mermer sütununun orta yerinde bir satır halinde «Sâhibül hayret Serkavas Ahmed Ağa» yazısı bulunmaktadır, tarih yoktur.

Yusuf Paşa çeşmesi de Ahmed Ağa çeşmesinin biraz ilerisindedir. Çeşme dört yüzlü ve üzerinde çatısı vardır, son senelerde onarılmış, bakımlı bir haldedir, dört yüzündeki musluklardan suyu akmaktadır.

Üsküdar - Beykoz yoluna bakan yüzünde saçağa yakın kısmında uzun bir kitabesi bulunmaktadır.

Ayşehatun çeşmesi de ufak mescidinin yanındadır. Bu iki çeşmenin suları da Çamlıcada, Çakaldağında bir bağda kayalar arasından çıkarak künk yollarıyla çeşmelerine gelmektedir.

Nuriye NİRVEN

ÇENGELKÖYÜ TAŞOCAĞI SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Boğaziçinin Anadolu yakasında Çengelköyünün sokaklarından; Kuleli Askerî Lisesi yanındaki meydancıkdan köy gerisindeki kırlığa doğru uzanır; yerine gidip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (haziran 1964).

ÇENGELKÖYÜ TULUMBACILARI — Eski mahalle tulumbacılığı teşkilâtında Çengelköyünde biri Türklerin biri rumların iki yangın tulumbası sandığı ve koğuşu vardı; Türkler «Cengel Camililer!..», rumlar da «Çengelköy Kiliseliler!..» diye nârâ vurarak koşarlardı; bu sandıklardan Çengelköyü Camili Danyal ve Çengelköy Kilisesi İstefo adında iki genc tulumbacı için Üsküdarlı Âşık Râzinin manzum medhiyeleri vardır (B.: Danyal, Balıkcı; İstefo, Çataltepeli).

Vâsıf HİÇ

ÇENGELKÖY VAPURU — 1956 senesinde İstinye tersanesinde inşa edilip, aynı sene servise girmiştir. 1958 yılında Şehir Hatları filosuna katılan Ortaköy isimli vapurun esidir.

465 beygir kuvvetinde 2 motoru bulunan geminin makina aksamı, Danimarka'nın Burmeister/Wain fabrikalarından getirtilip burada monte edilmiştir. Çift uskurlu ve 12 mil sür'ati haiz olan vapur 515 gros tonluktur. Yolcu istiab haddi, yaz - kış 750 kişi olup, tam boyu 48,20 metro, genişliği 8,64 metro, ve «çektiği su» tâbir edilen su kesimi yüksekli-

ği de 3,15 metrodur. İki adet filikayı ve 100 kadar da can simitini ihtiva etmektedir.

Her Şehir Hattı vapurunda olduğu gibi, Çengelköy'de de bir kahve ocağı vardır. Personeli: 1 kaptan, 1 lostromo, 3 gemici, 1 çarkçı, 1 makine lostromosu ve 2 yağcı olmak üzere cem'an dokuz kişidir. Üst ve alt kıç tarafta lüks mevkii bulunan bu geminin 24 ton akaryakıt kapasitesi vardır; 24 saatlik yakıt sarfiyatı ise 4,10 tondur.

Umumiyetle Haydarpaşa, Boğaz ve Adalar (ara sefer) hattında çalıştırılan Çengelköy ve Ortaköy gemileri, bazan İzmit Körfezinde de sefer yapmaktadırlar (ağustos 1962).

Halûk AKBAY

ÇENGELKÖYÜ VOLİ YERİ — Karakin Bey Deveciyan'ın «Balık ve Balıkcılık» isimli muhalled eserinde Boğaziçinin Voli yerleri bahsinde şu mâlûmat veriliyor: «Çengelköyü vapur iskelesi önü volisi, Çengelköyü Karakolhâne önü volisi ve Çengelköyü Çöplük İskelesi önü volisi olmak üzere üç voli yeridir ki burada Çengelköyü balıkcıları âidatsız balık avlayabilirler. Çengelköyü kayıkları bulunmadığı zaman sâir yerlerin kayıkları da balık avlamaya mezundur. Corumlarda (B.: Corum) büyücek ığrıbların oralarda balık avlamasına kimse mâni olmaz» (1914).

ÇENGELLİBOSTAN SOKAĞI — Boğaziçinde Çengelköyünün yollarından; köyün arkalarına doğru Bekârdere Sokağı ile Kalantor Sokağı arasında uzanır; iki bostan arasından geçer mıcır taşlı toprak yoldur, üzerinde tek katlı bir beton ev vardır, yolun ortasından dere keser ve bodur bir taş köprü görülür. (aralık 1963).

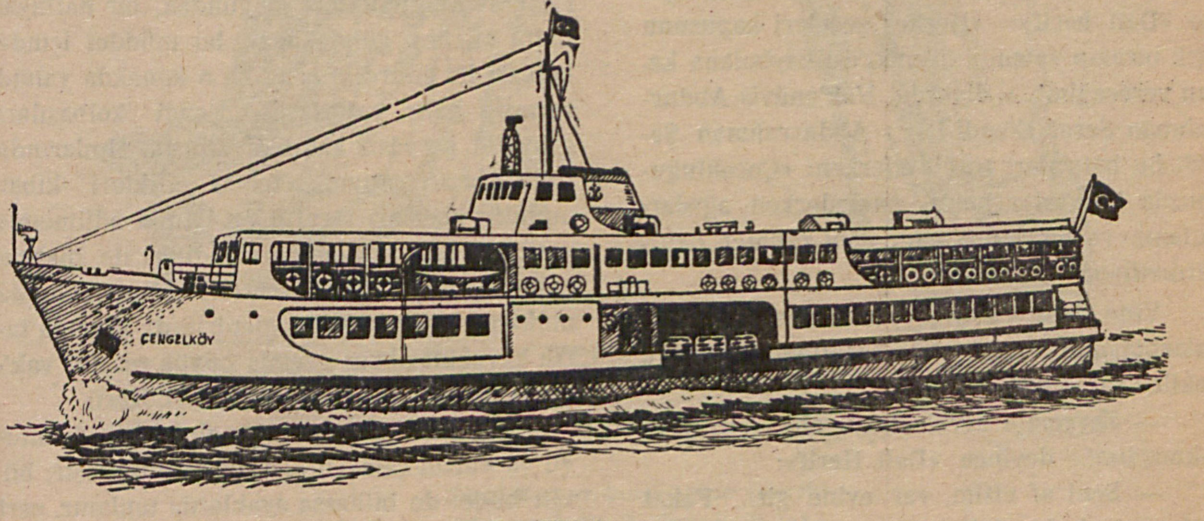
Hakkı GÖKTÜRK

ÇENGELOĞLU SOKAĞI — Boğaziçinde Çengelköyünün sokaklarından; her iki başı Çengelköyü Caddesinde bir yol, olup aynı caddeye Cakalı Sokak adında bir aralık sokak ile de bağlıdır, Kerimehâtun Sokağına da Çengelköyü Hamam Çeşmesi Sokağı ile bağlanmışdır; Mandal Sokağı ile de kavuşağı vardır. Bir araba geçecek genişlikde, kabataş döşeli bir yol olup iki kenarındaki kapu numaraları 1 - 27 ve 2 - 32 dir; 2 - 3 katlı ahşab ve beton evler arasından geçer; 1 kasab, 1 kunduracı, 1 kundura tâmircisi, 1 gazocağı tâmircisi ve 1 aşçı dükkânı vardır (aralık 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇENGELOĞLU TÂHİR PAŞA — (B.: Tâhir Paşa, Çengeloğlu).

ÇENGELOĞLU TÂHİR PAŞANIN HIRSIZLARA MEYDAN OKUMASI — Avâmı hoşnud etmesini bilen ve o yoldan büyük şöhret kazanmış olan câhil fakat zekî, merd, iş başarır delişmen bir adamın İstanbul zâbıtası tarihinde eşine rastlanmaz bir hareketi, jestidir; Donanmada kalyon tayfalığından yetişerek Osmanlı İmparatorluğunun en yüksek makamlarından Kaptanı Deryâlığa kadar yükselmiş geçen asrın namlı vezirlerinden Çengeloğlu Tâhir Paşa (B.: Tâhir Paşa, Çengeloğlu) ilk şöhretini Mora İhtilâli sırasında bir aralık Topçubaşı olduğu zaman yapmışdı; şöyle ki; İkinci Sultan Mahmudun bir fermanı ile taht şehrinin zâbıtası da Topcubaşının emrine verilmişdi. O günlerde rumların bir ge-

Çengelköyü vapuru

(Resim : Behcet Cantok)

ce İstanbulu yüzlerce yerinden kundaklayarak yakacakları şâyiası çıkmış, müslüman mahallelerinde delikanlılar, geceleri sokak başlarına seccâde ve kilim sererek sabaha kadar pür silâh nöbet beklemeye başlamışlardı; Topcubaşı Tâhir Ağa mahalle imamları vâsıtası ile İstanbul halkına fenerli fenersiz gece sokağa çıkma yasağı tebliğ ettirdi, dolayısı ile delikanlıların sokak başlarında sabahlayıp mahalle beklemeleri de kesin olarak yasak edildi. Yine o devirde İstanbulda pek çok gece hırsızı türemişdi, halk topcubaşının yasağı karşısında: «Biz kendimiz tekayyüd ettiğimiz halde her gece türlü fenâlık oluyor, bu deli herif nasıl başa çıkacak, merâmı bizi kıtır kıtır kestirmek mi?!» diye söylendi ise de yasağa itaat edildi; ve ilk gecesi şehrin her tarafına memur edilen devriyeler sokakda kime rastlamışlarsa aman vermeyip yakaladılar ve limanda karakol gemisi denilen bir kalyonun anbarına tıkıp doldurdular; ertesi gün Çengeloğlu bu gemiye giderek mevkufları teker teker bizzat kendisi sorguya çekdi; meşrû mâzeretini isbat edenleri, bir daha gece sokağa çıkmamak üzere şiddetli tenbih ile serbest bıraktı; sarhoşlara âlâ bir dayak attırdı, uygunsuz ve serserî, şerir makulesi bir kaç adamı da ayaklarına, boğazlarına taş bağlatıp denize attırmak sûretiyle idam ettirdi. kurtulanlar bu şiddeti kısa bir zaman içinde İstanbula yaydılar ve dâima ola gelen mübalâğalı dille: «Yüzlerce adamı gümbür gümbür denize attı» diye anlattılar; büyük şehir derhal huzura kavuşdu. Arkasından Topcubaşı Ağanın ikinci bir emri tebliğ edildi, halkın ağzı ile «Deli herif»: «Herkes geceleri kapusunu açık bırakıp yatsın!... Tenceresi kaybolana kazan vereceğim!...» diyordu. Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi (B.: Abdurrahman Şeref) bu hâtıraları tesbit ederken: «Çocukluğumuzda ihtiyarlar bunu naklederken ağızları sulanır ve merhuma ganî ganî rahmet okurlardı»diyor.

Yine o gece sokağa çıkma yasağının fıkralarındandır; Tahir Ağa tarafından sorguya çekilen bir adam:

— Zevcemin ağrısı tuttu, ebe getirmeye çıkmışdım!.. deyince «Deli Herif»:

— Seni af ettim, var evine git... Fakat hâtuna söyle bir daha gece vakti ağrısı tutmasın!... demişdi.

ÇENGİ — Hüseyin Kâzım Bey Büyük Türk Lûgatında bu isim için «cenk çalup oynayan, rakkaase ,oyuncu, köçek» diyor; târif noksan ve mübhemdir. Bu isim İranda îcad edilmiş çeng adındaki bir sâza nisbetle türk ağzında yapılmışdır. «Çeng» i İranda bilhassa kadınlar çalardı; çenginin dilimizdeki asıl mânâsı da kadın oyuncu, dansözdür; fakat erkek oyuncular, dansörler hakkında da kullanılmışdır; meselâ geçen asrın rind ve kalender şâiri Enderunlu Fâzıl Bey İstanbulun piyasa oyuncu oğlanları şanında yazdığı uzun ve meşhur bir manzûresine «çenginâme» adını vermişdir. «Köçek» ise kesin olarak erkek oyunculara, dansörlere verilmiş isimdir.

Köçeklerin büyük ekseriyeti rum idi; bilhassa adalı, onların içinden de hârikulâde güzellikleri ile meşhur Sakız adalı oğlanlardan yetiştirilirdi; Sakızlı köçekler âdî kırıtma ve göbek atma oyuncuları değildi, hiç tereddüd etmeden kaydediyoruz, emsalsiz feerik hünerli, bediî raksları ile bale artistleri idiler, ve kendilerine «Tavşan», «Tavşan oğlan» isimleri verilirdi. Rumlardan sonra çoğunluk kıbtilerde idi, onlardan sonra da ermeniler ve mûsevîler gelirdi. (B.: Köçek; tavşan, oyuncu kolları).

İstanbul çengilerine, piyasa dansözlerine gelince, istisnâsız hepsi kibti kızları, çingene idi. Bunlar «kolbaşı» denilen ustalar tarafından seçilir, uzun tâlimlerle yetiştirilirdi; düğünlerde düğün sâhibleri kolbaşı kadınlarla konuşup pazarlık yapar, kolbaşı da, kendi kudretine, sınıfına göre üç beş, sekiz on çengisini alır, düğün evine gelirdi; eski kibar ve rical, saray düğünleri üç günden, bir haftaya, hattâ on beş güne kadar, bu müddet içinde kolbaşı ile getirdiği çengiler o konakda yahud sarayda kalır, yatarlardı. Çengi kolbaşıları gaayetle pervâsız kadınlar olurdu, alınlarında iffet damarı çatlamış, temas ettikleri kibar muhitin kocaları tarafından tatmin edilmemiş yaş yaş, boy boy hanımefendileri ile mahremâne münâsebetler kurarlar, safizm yolunda muhabbet âlemleri ile eğlenirlerdi; o yolda tarih kaynaklarımıza geçmiş büyük rezâlet vak'aları vardır. (B.: Bâbıâli Çengisi Karı).

Rakıs, rakkaasenin, çenginin boy uzunluğu ve vücud çâlâkisi ölçüsünde güzelleşir; bütün hüner de bilhassa ayaklarda toplanır, sert baldırlı bacaklar ince bir bilekle bitmeli, ve rahat basması, kolay yürümesi, dönmesi için

ayakların büyük büyük, kalem parmaklı, oğlan ayağı kıyımında ayak olması şartdır; vücud âlâkisi için de çenginin tıkız, yağsız balık etinde, göğsünün de fazla inkişaf etmemiş olması lâzımdır. Def tutup çalacak, zil takıp şakırdatacak ellerinin de ayaklarına uygun olacağı düşünülürse, esmer çingene derisi ile, erkek kılığına girse genç irisi tüysüz bir oğlandan kolay fark edilemiyecek olan çengi karı, kıpti pervâsızlığı ile yukarda kaydettiğimiz mahrem sapık muhabbet âleminde rolünü pek mükemmel oynayacakdır.

Son nesilleri geçen asır ortalarına kadar gelen eski çengiler ve çengi kolbaşıları ile, zamanımızda, bir vesile bulunub da oynatılan çingene kızlarının ve karıların hazin bir sefâlet olan oyunlarını karışdırmamak lâzımdır. Eski çengilerin raks hünerlerinden gayri oyunlar için sûreti mahsûsada yaptırılmış çeşid çeşid şehvetengiz esvabları da ayrıca tahayyül edilmelidir. Bilhassa onsekizinci ve ondokuzuncu asırlarda memleketimize gelen avrupalı ressamlar çengiler ve çengi kıyâfetleri karşısında kayıdsız kalamamışlar, ve onların resimlerini yapmışlardır.

Hâlen İstanbul çengilerini Ayvansaraydaki Lonca Mahallesi yetiştirmektedir. (B.: Ayvansarayda Lonca). Bunlar yine kolbaşıları delâleti ile tutuldukları evlenme ve sünnet düğünlerinde oynamaktadırlar. Kır kahvelerinde ve mesîre yerlerinde avâmı keyf yolunda oynatılan çengi kız ve karılarına gelince,

Çengi Karı ve Çengi Oğlan (Köçek)
(Bir gravürden S. Bozcalı eli ile)

Çengiler
(Bir gravürden S. Bozcalı eli ile)

hepsi, basma entârili, basma şalvarlı, başları yemenileri, ayakları çıplak göçebe oba çingeneleridir. (B.: Çingene).

Zamanımızda «artist» ve «dansöz» adı altında yarı çıplak raks eden bir takım kızlar, genç kadınlar yetişmişdir ki kendilerinin Lonca ile bir alâkaları var mıdır bilemeyiz, fakat, kelimenin lûgat mânâsı ile o artist dansözlere de «çengi» adını rahatça verebiliriz.

Refik Ahmed Serengil «İstanbul nasıl eğleniyordu?» adlı güzel eserinde çengilerin hayatını sağlam bilgi ile tasvir ediyor ve şunları yazıyor:

«Kadın cemiyetlerinde çengiler oynardı, bunlar da tıbkı erkek köçekler gibi teşkilâta tâbi esnafdan idiler. Kadınlardan mürekkeb çengi kumpanyasına da «kol» tâbir edilirdi. Bir çengi kolu kolbaşı'dan, müâvininden ve on iki oyuncu kadından müteşekkil idi. Bunların hâricinde bir de çengilerin dört kişilik saz heyeti bulunur idi. Kadınlardan mürekkeb olan bu çalgıcıların biri keman, biri çifte nekkaare, ikisi de dâire, def çalardı. Bu çalgıcılara «sıracı» denilirdi.

«Kolbaşı bu heyetin ustası, patronu, her şeyi idi. Kolbaşının evi meşkhâne ad olunur, çengi olmak isteyenlerle meslekde vukuf ve ihtisaslarını tezyîd etmek arzû eden çengiler burada musiki ve karış taallüm ederlerdi. Kolbaşıların evleri başlı başına bir âlemdi. Küşâde meşreb genç ve güzel kızlarla dolu bir evin, muhîtinde nasıl bir dikkat ve alâka ile tâkib ve tarassud olunacağını tahmin etmek zan ederim ki pek güç değildir. Bu îtibarla dişine uygun bir yosma bulup felekden şöylece bir gün kapmak isteyen yakışıklı delikanlılar ve cebi dolgun yaşlılar uzakdan yakından bu evlerin etrafını dolanırlar ve zaman zaman maksadlarına muvaffak da olurlardı. Zaman zaman diyoruz, çünkü çengilik mesleğine intisab eden, kolbaşının evinde buranın hususî terbiyesi ile yetişen kadınların erkeklerle pek de alâkaları yokdu. Bunlar daha başka sûretlerle hissiyât ve heveslerini tatmin yolunu bulmuş kadınlar idi. Bu sebeble aralarında erkeklere iltifât eden az olurdu. Bu noktayı aşağıda biraz daha şerh ve tafsil edeceğiz.

«Husussî eğlenceler, düğünler ve sâireler tertib eden kimseler kadın meclislerinde çengiler bulundurmak istedikleri zaman keselerine göre bu kolbaşılardan en şöhretlisinin veyâ bir diğerinin evine gidip pazarlığa girişilir, ücretde uyuşma hâsıl olunca kolbaşı çengi heyetini alır, düğün evine giderdi. Kolbaşı kadın ile muâvini yaşmak ve ayaklarına sarı çizme giyerler, ellerinde birer yelpâze bulundururlardı. Çengiler ince yaşmaklar tutunurlar, allı, morlu, sarılı rengârenk ferâceler telebbüs ederlerdi.

«Bir çengi kolunun sokakdan geçişi hayli eğlenceli bir manzara teşkil ederdi. Önde kolbaşı ile muâvini, bunların arkalarından da devirlerinin zarif ve nazarrübâ tuvaletleri ad olunan kiyâfetleri ile çengiler yürürdü; onları da sıracılar, çalgıcılar tâkib ederdi. Sıracıların arkasından da yardakcılar, hademeler ve kolbaşının husussî hizmetçisi küçük bir çerkes kızı gelirdi.

«Sokaklarda iki boylu erkekler durup bunları tebessüm ve iştihâ ile seyrederler, çengi kadınlar serbestîne evzâ ile etraflarına bakınub tebessümler, kaş göz işâretleri ve hattâ harfendazlıklar yaparak, mukaabele görerek geçüb giderlerdi.

«Çengilerin dâvet edildikleri evde kendilerine bir oda tahsis olunur, bunlar gelir gelmez buraya girerlerdi. Hamam ustaları ve soyguncu denilen kadınlar da bunlarla beraber içeriye girerler, ve kolbaşının, muâvininin ve çengilerin elbîselerini çıkarırlar, tuvaletlerine yardım ederler, hizmetlerinde bulunurlardı. Bu odaya girmek çengi kolu efrâdı ile bu soyguncululardan maadâ kadınlar için memnu idi. Fakat çengilerin içeride cilvelerle, gülüşmelerle, birbirlerine naz ve edâlar yaparak, sevişerek, birbirleri tarafından okşanarak soyunub giyinmeleri birçok genç kadınların tecessüslerini celb eder, vesîleler çıkarıp o odanın civârından geçerler, fakat içeriye giremezlerdi.

«Çengiler husussî odalarında soyunub döküdükden sonra oyun kiyâfeti ile umumî eğlence odasına geçerlerdi. Oyun kiyâfeti de hayli nazarfirîb idi. Genç ve güzel çengiler parıl parıl uzun saçlarını arkalarına salıverirler, beyaz göğüslerini yarı yarıya açarlar, üstlerine tül gömlek, pullu kadifeden câmedan, tennûre biçimi sırma saçaklı canfes eteklik, ayaklarına yumuşak oyun terliği giyerlerdi. Tül gömlek beyaz tenlerini şeffafiyeti arkasından câzibedar gösterir, câmedan da mev-

zun vücudların bütün inhinâ ve hututunu teressüm ettirir, göğüslerini meydana çıkarırdı. İnce ve mevzun bellerini sırma kemer takmak suretiyle tezyin ederlerdi. Tennûre biçimi beli dar, etekleri nâmütenâhî geniş eteklik, çengi kadınlar salınıp döndükçe dönüb açılır, nârin ve mevzun ayaklarını meydana çıkarırdı, ve çengi kadınlar ikide birde iltizam ile eteklerini kaldırırlar, nâzan ve hirâman reftâr ederlerdi.

«Çengilerin oyun tarzı mütenevvî idi, ve muhtelif kollara göre değişirdi. Az çok müşterek olan esas şöyle idi. Sıracılar kemanı, dâireleri, çifte nekkaareyi çalmaya başlarlar, ağır ezgi makamında terennümler arasında önde kolbaşı, arkasında muâvini çengileri olduğu halde meydanı dört defa devr ederlerdi. Bu ilk fasılda rakıs yokdu.

«Müteâkib fasıllara kolbaşı ile muâvini iştirâk etmezler, meclisin mûtenâ bir mevkiinde kemâli azamet ile oturub uzakdan nezâret ederlerdi. İkinci fasılda çengi kadınlar parmaklarında zil olduğu halde çıkarlar, sıracıların terennümlerine hareketlerini uydurarak raks ederlerdi. Rakıs göbek atmalar, topuk çarpmalar, omuz titremeler, kendini geri geri atmalar ve hoylayarak vücudunun etlerini, göğüslsrini sallamalarla doluydu. Fasılların arasında çengiler istirahat eder, müstesnâ kıyâfetli, tuvâletli hanımefendiler bunları tatyîb ve takdir eyliyerek alınlarına altın yapışdırırlar, bahşişler verirlerdi.

«Üçüncü fasılda Tavşan raksına çıkarlardı. O zaman erkek biçiminde elbiseler giyilirdi.

«Dördüncü ve sonuncu fasılda da rakıs yokdu. Sıracılar sazlarını çalarken çengiler hânendelik ederler, türlü türlü şarkılar ve gazeller okurlar, güzel ve gür sesleriyle dinleyenlerin kalblerini yakarlar, ezerler, bükerler, ağlatırlar, güldürürler, ruhânî bir safâ verirlerdi.

«Köçek oğlanlarıyla erkekler arasında hayli taammüm etmiş olan sapık aşk ve alâka aynen çengi kadınlarla hanımlar arasında da câri idi. Tıbbın «müteşâbihülcins aşklar (Homoseksüalite)» diye isim verib teşhis ettiği bu ruhî mâluuliyet eski kadınlar arasında da icrâyi hükmetmekde idi. Nice zengin hanımefendiler vardı ki haremlerinde birbirleriyle muaşaka iderler ve tatmîni hevesat için mahsûsada genç ve yakışıklı kızlar, kadınlar bulundururlar, hususî, mahrem hizmetlerini onlara gördürürlerdi (B.: Câriye Vak'ası). Çengiler umumiyet itibâriyle bu kabil hayata ve hizmete alışmış kadınlardı, ve çengilikden kocalıp yetişme olan kolbaşı ve muavini de aynı suretle hevesperverâne bir tarzda yaşarlardı. Bu kabil kadınlardan bir kısmı kendilerini saklamaya hiç lüzum görmezler, doğrudan doğruya icrayi faaliyet ederlerdi. Bunların alâmeti fârikaları da boyunlarına bağladıkları birer boyun çevresi idi; beyaz dülbendden, kenarları ciğerdeldi, köşeleri «Âh, âh!» işlemeliydi, kolbaşı da böyle bir dülbend bağlardı. Köçeklerin erkekler arasında nasıl mübtelâları varsa, çengilerin de öylece kadın âşıkları vardı, ve bunların ekserisi zengin hanımefendilerdi, çengi mahbûbelerini zaman zaman taltif ve takdirle evlerine dâvet ederlerdi.» (Refik Ahmed, İstanbul nasıl eğleniyordu?; İstanbul 1927).

Refik Ahmed Sevengil'in bilgili güzel yazısında «çengi» tipi üzerinde birkaç küçük zühûlü vardır. Evvelâ kıbti olduklarından bahsetmiyor. İstanbullu, taşralı türk kızlarından asırlar boyunca tek çengi çıkmamışdır. Zâruretin, sefâletin gavrinde yaşayan, hattâ fâhişelik eden genç kadınlar bile, koltuk denilen gizli umumhânelerde sermâyelik etmişler, çengi kollarına girmemişlerdir. Oyun öğrenmişlerdir, hattâ bir çengiden daha ustaca raksedenler olmuşdur, kendi hususî âlemlerinde, ve hattâ düğünlerde ısrar ile kalkıp oynamışlardır, fakat çengiliği meslek edinip bu işi para için yapmamışlardır.

Yukarda da kaydetmişdik, kıbti olan çengilerin büyük ekseriyetini İstanbulda bilhassa ondokuzuncu asırda Lonca yetişdirmişdir. Daha evvelleri çengi kıbtiler Rumelinde Bulgaristanda Tırnava'dan, Suriyede de Şamdan getirtilirdi. Tırnava kıbtileri hârikulâde oyun kaabiliyetleri ile, Şam kıbtileri de homoseksüel münâsebetde gaayet ateşli olmaları ile meşhurdu. Beyaz göğüslerden bahsediliyor; Tırnava çingeneleri mat beyaz tenli, koyu kumral saçlı, lâcivert gözlü âfeti devran güzellerdi, vücud yapıları da, biraz da bakımla, tepeden tırnağa oğlan yapısında idi. Zamanımızda Trakyada Lüleburgaz ve havâlisinde hasırcı çingeneler vardır ki Tırnava çingeneleri soyundandır. İçlerinde öyle güzellere rastlanır

ki, renkleriyle, yüz çizgileriyle, boyları bosları, elleri ayakları ile birer âhûyi vahşî halinde, sinemâ dünyasının güzellikleri dillere destan olan yıldızları onların ellerine değil, ayaklarına su dökemezler. Öyle olduğu halde o mat beyaz derileri güneşde gövertilir, kızarmış gül yaprağı rengini aldığı zamandır ki nâzenin oynaşlarında, tenleri oğlan, erkek tenine benzediğinden pek makbule geçerlerdi. Aslında esmer olanları ise evveliyetle baş tâcı idiler. Yukardaki güzel yazıda çengilerin ayaklarına hafif oyun terlikleri, bir nevi balerin pabucu giydiklerinden bahsediliyor, ve uzun, geniş etekliklerini kaldırarak bacaklarını da bililtizam teşhir ettikleri anlatılıyor. Ayakları yalın olarak görülmeyen bacakların güzelliği güdük kalır, biz çengilerin evlerde, konoklarda, hasır, kilim, halı üstünde dâimâ yalın ayak oynadıklarında duracağız. Nitekim Refik Ahmed de tezâda düşüyor, raksı anlatırken: «topuk çarpar..» diyor, ne kadar ince, hafif olsa da terlik ile topuk çarpılmaz, topuk ancak yalın olarak çarpılır, vurulur. Üstâdı belki bâzı ecnebî ressamların yapmış olduğu cengi gravürleri yanıltmış olabilir. Bu sanatkârlar çengiyi dışar da görmüşlerdir, onları resmettikleri, muhayyel harem dekoru içinde oynatırlarken elbet ki ayaklarında pabuçlarını çıkarmayı düşünmemişdir. O gravürlerde harem diye tersim edilen dekorlarda hiç bir zaman türk evinin, konağının içi olmamışdır.

İstanbul'da çengi yetiştirmede Sulukule Loncanın yanında ikinci derecede, çok sönük kalmışdır.

ÇENGİ KARI VAK'ASI — (B.: Bâbıâli çengisi karı).

ÇENGİNÂME — Geçen asırda yaşamış ünlü rind ve kalender şâir Enderun'lu Fâzıl Beyin uzun ve meşhur bir manzûmesinin adı (B.: Fâzıl Bey, Enderunlu); bu manzûme zamanının namlı köçek oğlanları şânında yazılmışdır; «Çengi» hem rakkas ve rakkaase (dansör ve dansöz) karşılığı, «Köçek» ise yalnız rakkas, erkek, oğlan oyuncu (dansör) karşılığı kullanılır; Fâzıl Beyin meşhur manzûmesinde «Çengi» adının «köçek» ismine tercih etmesinin sebebini bilemeyiz, fakat uzun manzûmesinde güzelliği ve oyun hüneri övülmüş tek kadın oyuncu yoktur, hepsi oyuncu oğlanlardır.

Manzume medihle karışık hezel yollu yazılmışdır; ve kırk iki nefer köçek oğlanın adı, yahud asıl adını unutturmuş lâkâbı kaydedilmişdir; ve yer yer çok müstehcen kaleme alınmışdır; manzûme 117 kıt'adır; isimlerle iligili aşağıdaki parçaları dikkat ile seçdik, ve köçek sayısını belirtmek için rakamlar ilâve ettik:

1. **TODORİ ellisekiz yâşında**
Hem frenk illeti var bâşında
Mûy zan itme hemen kaaşında
Deli ormânı kadar kılları var.

Mûy ile rûyi olur bir kıl elek
Ana cımbızla çeker hayli emek
San debbâğhâneye girmiş o köpek
Anı oğlancık ider berberi var.

2. **«Büyük Âfet» o güzel YORGAAKİ**
Sîme benzer o vücûdi pâki
O edâ o reviş çâlâki
Sanma dünyâda anın benzeri var.

Gencedir dikenden çıkdı ol zât
Pederü mâderi yâni Hırvat
Nesli şûmunda bulunur soldat
Bâgiban vâr bir iki rencberi var.

3. **Gerçi ANDON dahi nâzikter idi**
Eli ağzına uyar dilber idi
Taht nâz üzre bir İskender idi
İki bin âşık ile kışmeri var.

Yüzüne şimdi sinekler üşmüş
Lâ'li şirine karınca düşmüş
O güzellik didiğin bir kuş imiş
Meğer ânın dahi bâlü peri var.

4. **YÂSEMEN şimdi dikenlenmişdir**
Nerkis çeşmi kefenlenmişdir.

....

5. **Akçe mahsûlü olan RUB'İYYE**
Ne ayâr ile ider fahriyye
Vaslı değmez bana bir nısfiyye
Ne teni pâki ne hoş manzeri var

6. **Beni yağmâladı kâfir PANAYOT**
Komadı hânei dilde bana yurt
O dahi Tilki gibi bir deli krut
Nâ sezâ revişi bedteri var.

7. **TİLKİ ammâ ki bir az nâdandır**
Postu elden giderir hayvandır
Beli insâna yakın bir candır
Anda bir câzibe-i esmeri var.

8. **Çengiler şâhı MISIRLI güzeli.**
O tenâsüb o kaddi bî bedeli
Raksa girdikce ider halkı deli
Kati çok âşıkı hasretgeri var.

9. Pek letâfetli değil hüsni LÂTİF
O yahûdiyi ne hâcet târif
....

10. O gümüş tenli olan ALTINTOP
....

11. Aşk ile itme HİLÂLKAŞ'a nigâh
Bir tutulmuş aya benzer ol mâh
Cismi ismîne muhâlif eyvâh
Dahi andan nice âlâ teri var.

12. Ne çiçekdir bilürüz TÂZEFİDAN
....

13. TENSUH'un râyihası câna karîb
Bütün eczâyi teni pâki garîb
....

14. ZERNİŞAN ismi güzel oğlandır
Bir iki âşıkı var hayvandır
Aşka bilmem ki neden şâyandır
....

15 O da ZÎBÂ gibi bir ismi güzel
Ermenilikde velâkin eskal
Beddir âzâyi vücûdu mücmel
Ne edâ var ne dahi zîveri var.

16. Belî YILDIZ gibi yokdur bir mâh
Bir felek meşreb ü bîgâne nigâh
....

17. Bir kamer çehre değildir MEHTÂB
Çehresi hâle gibi hâneharâb
Anı tâ göğe çıkarsa ahbâb
Sanma rûyinde o mâhın feri var.

18. Ola meftûnu KANARYA cânın
O da bir bülbülüdür hûbânın
....

19. KIZ MEHMED o da bir âşifte
....

20. YENİDÜNYA o da bir kühenidir
Şekli çingânede bir ermenidir.
....

21. Sayde gelmez o remide ÂHÛ
Vahşîdir tab'ı o çeşmi câdû

22. PANAYOT'un küçüğü maskaradır
Turresi hem gözü kaaşı karadır
Ruhi zîbâsı güzel farfaradır
Kâfirin tatlı aceb dilleri var.

23. YORGİ lâkin kuru bir oğlandır
Mürdedir şekli teni bî candır.
....

24. FISTIK'ın cismi belî fıstıkdır
....

25. Sâhibi cezbe değil YORGAKİ
Sarılıkdan o teni nâ pâki
Şöyle zan eyliyesin tönbâki
Bir sararmış ruhi neylûferi var.

26. HOŞFİDAN'ım o çubukçu güzeli
Geçme o dilberi o ince beli
Yâsemen kaametini söylemeli
O kiraz lebler ile zîveri var.

27. PANDELİ aşkı ile ben de deli
Kıt'ada cezbede yokdur bedeli
Var imiş çengilerin bir güzeli
Mülki hüsnün meger İskenderi var.

28. Hayf ol hüsn ile ol dildâre
Yazık ol cezbeye ol reftâre
Âh ol kıtai ELMASPÂRE
Nâ tırâşîde aceb cevheri var.

Sofudur çünki mezâkı taskil
Raksı bilmem ne içün itti tahsil
Tâ kinîsâda okusun incil
Her mahallin revişi digeri var.

29. Dahi her medhe sezâ İSTAVRİ
Dilrubâlıkda müsellem tavrı
Var imiş ehli belâya cevri
Şekli perçemde aceb ejderi var.

30. KÜÇÜK ANDON dediğin mırdârı
Budur ol ermeninin ahbârı
Nâ becâ çehresi hem reftârı
Belî zangoç olacak peykeri var.

31. Kocalub şimdi KIVIRCIK OĞLAN
Kara manda gibi olmuş el'an
Kuzu dermiş ana bâzı hayvan.
....

32. Oduna benzer ol ESKİ FİDAN
....

33. Karga hey'etli KNARYA ŞÂKİR
Ne kanarya bu ki baykuş kâfir
....

34. AFİTAB ile aceb kim savaşur
Yüzüne makmağa gözler kamaşur
Zâtine bir derece naz yaraşur
....

35. Ruhsati vasla rizâ virdi GAZAB
Nedir ol zâti halîme bu lakab
....

36. Nâlei aşka sezâ VELVELE'dir
Ehli aşka o da bir gaailedir
Raksı bâziçe değil zelzeledir.
....

37. Nâzikâne ne bu etvârı PESEND
Nedir ol kaameti hoş servi bülend
....

38. O beyaz tenli civânım PAMUK
....

39. KÜÇÜK ÂFET beli bir âfeti can
Nice âfet bu ki dilsûzi cihan
İsmine cismi mutâbık cânan
Çengiler içre heman ol peri var.

Enderunlu Fâzıl Bey bu manzûmeyi, bir yâran meclisinde kendisinden ısrar ile

istenmesi üzerine kaleme aldığını söylüyor. Yukarda da kaydettiğimiz gibi, bu manzûmenin hezel yollu tarafı çok fazlâdır; diğer bütün edebî ve tarihî kaynaklar, İstanbul köçeklerinin istisnâsız çok güzel gençler arasından seçilip gaayet çetin tâlimlerle yetiştirildiklerini ittifakla belirtirler (B.: Köçek). Enderunlu Fâzıl Beyin bu manzûmede çoğuna hakaaret ettiği yukardaki köçeklerin her birine devrin şâirleri şarkılar yazmışlardır (Bütün bu isimlere bakınız).

Enderunlu Fâzıl Beyin bu meşhur manzûmesi, şâirin aynı hava ve çeşnide «Hûbannâme» ve «Zenannâme» isimli diğer iki manzûmesi ve yine manzum «Defteri Aşk» isimli bir risâlesi ile beraber hicrî 1286 (m. 1869-1870) yılında İstanbul'da Asmaaltında Ali Riza Efendi matbaasında kitab hâlinde basılmış ve neşredilmişdir; müstehcen yerleri de olduğu gibi muhâfaza edilmişdir.

ÇENTİYAN — Eski giyim eşyâsından, ince bezden yapılan şalvar; Hüseyin Kâzım Bey Büyük Türk Lûgatında Ahmed Vefik Paşanın Lehcei Osmânî'sinden naklen: «Erkek libâsına şebih zenne şalvarı» diyor. Vefik Paşa çentiyanı kadına tahsis etmekle yanılmışdır; Naîmâ Efendi on yedinci asır şeyhülislâmlarından müverrih Karaçelebizâde Abdülaziz Efendinin hususî hayatında, Efendinin evlâd gibi yetişdirdiği iç oğlanlarının kıyâfetlerini anlatır iken çentiyanı erkeklerin de giydiğini açıkça yazıyor: «Mahdumlara eyyâmı şitâda Hind alacası ve mirzay boğası kapama ve şal kuşak, ve eyyâmı sayfda ince Kırım kesimi beyaz sâde ve som sırma kalem kuşak kuşatıp eyyâmı mûtedilede süt mâvisi ince bez çentiyanlar giydirip çakşır giydirmezler imiş.» (B.: Abdülaziz Efendi, Karaçelebizâde).

Çentiyanın paçalarının ayağa, topuğa kadar inmediği, incik kemiğinin üstünde kaldığı yine naîmâ Efendinin yukardaki tasvîrinin devâmında görülüyor: «(Çentiyan üstünde entâri) vesâdelerinin yırtmaç şikâfı şatır eteği misâl iki karış mikdârı olup bir iki yerden rabt için altın kopça dikerlermiş ki misâfir huzûrunda açılmamak için yırtmaçlar iliklenir idi; sâir vakitde küşâde olup esnâyi hizmetde sür'atle gelip gittikçe şakkî tûlânî yırtmaçlarından sîmîn topuklarının şa'şaası meclise pertev salardı. Efendi hazretleri bu veçhile topuk seyri ve Kırım kesimi esvabın şikâbından âyînei sîne temâşâsının idüb bu kadarca kanaat idermiş; bu hizmetkârları nakleder ki nazar ile telezzüzden gayri bir ferde tekarrüb ettiği, belki bir bûse aldığı dahi yokdur diye yemin ederlermiş.»

Bâzı delikanlıların, muhakkak ki ayak takımından, çentiyan ile sokağa dahi çıkdıkları Sâbit'in şu beytinden anlaşılıyor:

> Görüb ol şûhda ol sıkma çentiyan bendi
> Seyr ile tövbemizin gevşedi miyan bendi.

Çentiyan'ı «çintiyan» şeklinde okuyanlar da vardır; ak sâde bezden kesilip üstüne çintemânî denilen motifler işlenmiş iş donları da yapılmışdır, bir şehzâdeye ait böyle bir iç donu Topkapu Sarayı Müzesindedir.

ÇERAĞ — (B.: Çırağ).

ÇERAZ (Kaspar) — Değerli bir hukukçudur. Kaspar Amira Çerazyan'ın torunu ve Minas Çeraz'ın kardeşidir. 1850 de Hasköy'de doğup, 1928 de yine İstanbul'da vefat etmiştir.

İstanbul Hukuk Fakültesinden mezun olan Kaspar Çeraz muhtelif cemaat vazifelerinde bulunmuş ve İstanbul Ermeni basınında, bilhassa Hasköy'ün mâzisine aid pek çok yazısı intişar etmiştir.

İki oğlu olmuşdur. Birincisi Vahan Çeraz (1889 - 1926) tanınmış bir sporcu ve beden terbiyecisi olmuş ve Mütareke yıllarında Ermenistan'a gidip orada vefat etmiştir. İkincisi Levon Çeraz hâlen hayatta olup tanınmış bir muganni ve meslek itibâriyle usta bir fotoğrafçıdır. İstanbul Ermeni basınında kıymetli yazıları da dercedilmiştir. Kendisi, cedlerinin asaletini şahsında canlandıran hoş sahbet ve münevver bir zattır.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇERAZ (Minas) — Ünlü bir edip ve müderrisdir. 1852 de Hasköy'de doğup, 1929 da Marsilya'da vefat etmiştir; Kaspar Amira Çerazyan'ın torunudur.

Tahsilini Hasköy'deki Nersesyan ve Nubar - Şahnazaryan mektebinde yapmış-

tır. Önce muallimlikle iştigal etmiş ve müteakiben Patrik Nerses Başpiskopos Varjebetyan'ın sekreteri olmuştur. 1878 de Berlin Kongresine giden Patrikhane heyetine tercüman olarak katılmıştır. 1886-1889 yıllarında Galata'daki Getronakan Lisesinin müdürlüğünde bulunmuşdur. Bilâhare Patrikhane umumî meclisinin reisi seçilmiştir. Birinci Cihan Harbinden önce Avrupa'ya giderek ömrünün sonuna kadar Marsilya'da ikâmet etmiştir.

Minas Çeraz'ın, Ermenice, Fransızca ve İngilizce dillerinde neşredilmiş eserleri ve makaleleri mevcuttur.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇERAZYAN (Bağdasar Amira) — Kaspar Amira Çerazyan'ın oğludur. Sâbık Pangaltı Ermeni Mezarlığında bulunan kabirtaşı kitâbesine göre 1787 de doğmuş ve 19 Ağustos 1854 de vefat etmiştir.

Bağdasar Amira da pederi ve amcası gibi sarraflıkla meşgul olmuştur. 1835-1844 yıllarında Beyoğlu Üç Horan Ermeni Kilisesinin mütevelliliğinde bulunmuş ve mezkûr kilise 1836-1838 tarihlerinde yeniden inşa edilirken büyük maddî ve mânevî yardımı sebketmiştir. 26 Mart 1842 de teşekkül eden Anadolu Sarraflar Kumpanyası'nın mümessilleri arasında bulunmuştur.

Bağdasar Amira Çerazyan, Erkanyan Ohannes Amira'nın kızı Hıripsime veya Sultan'la evlenmiştir. Zevcesi 1836 da Kuzguncuk önlerinde bir kaza neticesinde boğularak ölmüştür. Bu izdivaçtan üç evlâdı olmuştur. Birincisi Madam Pupul Hacyan, ikincisi Madam Armaveni De Savalan Han ve üçüncüsü de Kaspar Çerazyan'dır ki 1 Mayıs 1852 de 29 yaşında koleranın kurbanı olmuştur.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇERAZYAN (Hacı Kevork Amira) — Çerazyan ailesinin onsekizinci asırda İstanbul'da tanınan üçüncü mühim şahsiyetidir. Hasköy Ermeni Mezarlığında bulunan kabrinin manzum kitâbesine göre 1725 de doğmuş ve 1802 de vefat etmiştir.

Üsküdar Surp Haç Kilisesinin vaftiz kütüğüne göre «Şişman» lâkabını taşıyan Kevork Amira, Çerazyan Minas Amira'nın sarraflıkda iş ortağı olmuştur.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇERAZYAN (Kaspira Amira) — Hacı Kevork Amira'nın oğludur. Tarihçi Avedis Berberyan'a göre (Ermeni Tarihi, İstanbul, 1871) Tepedelenli Ali Paşa'nın sarrafı olmuştur.. 23 Ekim 1817 de Kuruçeşme'de toplanan Gregoryen ve Katolik Ermeniler arasındaki toplantıya katılmıştır. Ali Paşa'nın Padişaha karşı ayaklanmasından sonra Halet Efendi'nin sarrafı ve kirli entrikalarında suç ortağı Haskiel adlı Yahudinin iftirası neticesinde, hiçbir kabahatı olmadığı halde, 29 Nisan 1821 de Valide Hanın kapısında asılmışdır.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇERAZYAN (Kirkor Amira) — Geçen asrın ilk çeyreğinde Ermeni cemaatının ileri gelenlerinden olup Kevork Amira'nın oğludur. Bundan dolayı kardeşi Kaspar Amira gibi Kevorkyan da tesmiye edilmiştir. Doğduğu ve öldüğü tarihler bilinmemektedir. Ancak 1827 den sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır (Mardiros Hanesyan, Üç Horan Kilisesi Tarihi).

Kirkor Amira, 1808 de Galata'daki Surp Kirkor Lusavoriç Kilisesinin mütevellisi iken, Beyoğlu'ndaki Üç Horan Kilisesini yeniden inşa ettirmiş ve 1816, 1821 ve 1825 tarihlerinde mezkûr kilisenin mütevellisi olmuştur. Ayni kilisenin içinde, 1818 den evvel bir de mektep açtırmıştır. 1811 yılı Temmuz ayında, Kudüs'teki Ermenilere ait mukaddes yerlerin bir kısmının Rumlar tarafından gaspedilmek istenmesi üzerine, Şeyhülislâmlık Kapusunda, Şeyhülislâm Dürrizâde Abdullah Efendi'nin riyasetinde toplanan mahkeme mahiyetindeki meclise Ermeniler tarafından iştirak eden şahsiyetler arasında adı geçmektedir. Aynı tarihlerde Patrikhanedeki bir meclise iştiraki münaseebtiyle ismi âlim sıfatiyle zikredilmektedir. 23 Ekim 1817 de Kuruçeşme'de toplanan Ermeni Gregoryen ve Katolikler arasındaki dinî meclise de iştirak etmiştir.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇERAZYAN (Minas Amira) — Pilippos Amira'nın oğludur. Ünlü bir sarraf; 1794 tarihinde onun maddî yardımı ile neşredilen, Kayseri'li şöhretli mûsikişinas Kirkor Tıbir Kabasakalyan'ın «Nıvakaran» adlı mûsikiye ait eserinin muhtıra kısmından Miras Amira Çerazyan'ın sarraflar kâhyalığına kadar yükseldiği kaydedilmişdir.

Minas Amira Çerazyan'ın Markar A-

mira ve Boğos Amira adlı sarraflıkla iştigal eden iki oğlu olmuşdur.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇERAZYAN (Pilippos Amira) — Aslen Eğin'in Abuçeh kasabasının Çeraz mahallesinden olan ve bu yüzden «Çerazyan» veya «Çerazlıyan» tesmiye edilen meşhur Amira'lar ailesinin İstanbul'da tanınan en eski simâsıdır. Oğlu Minas Amira'nın 1794 de neşrettirdiği «Nıvakaran» adlı eserin muhtıra kısmından mezkûr tarihten önce vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇERÇİ — Ayak esnafından attarlara verile gelmiş isimdir; bir kısmı tek başına dolaşır, seyyar attardır, bir kısmı da salaş dükkânını her gün bir başka pazar yerinde kurar, pazarcı attardır.

En eski bir kaynak olarak XVIII. asrın büyük muharriri Evliyâ Çelebi İstanbul çerçileri için şunları yazıyor:

«Esnâfı Attârânı Seyyaran - 300 neferdir, pirleri Ebûzeti Gaffârîdir. Ellerindeki şeyler için de cemii edviye mevcud olub etrâfına çocuk oyuncakları dizüb ordu esnafı alayı arasında : — Çerçi hâ!... diye gezerler...» (B.: Esnaf Alayı).

Kelime için Hüseyin Kâzım Bey Büyük Türk Lûgatında: «Köyleri dolaşıp ufak tefek eşyâ satan adam» diyor.

Mehmed Zeki Pakalın da Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri isimli kitabında: «Her nevî ufak tefek eşyâ satan ve ekseriyâ para ile satmayıp başka mallarla değiştiren gezginci esnaf hakkında kullanılır bir tâbirdir; bu türlü eşyâyı yere yayarak satan bu esnafa yaymacı da denilir.»

ÇERÇİ CİVANI — Kalender meşreb şâirler tarafından «Şehrengiz» adı verilen manzum risâlelerle medhedilen esnaf güzelleri arasında çerçi civanlarına da rastlanır; şehrengiz yollu yazılmış ve «Hûbannâmei Nevedâ» adını taşıyan manzum mecmuada çerçi civanı şu beyitlerle övülmüşdür:

Gerçi civanlar olsa da yırtık
Nâni muhabbete olurlar katık.

Çeküb hâneye bir bahâne ile
Saydı âsan anın zer dâne ile

Envâi metâı içre o şâhın
Tiryâki vaslın al virüb günâhın.

ÇERÇİYAN (Hampartzum) — Ünlü bir mûsikişinasdır. Büyük Baba Hampartzum Limonciyan'dan (1768-1839) tefrik edilmesi için «Küçük Baba Hampartzum» tesmiye olunmuştur. 19 Eylûl 1828 de Kumkapu'da doğmuş ve 5 Ocak 1901 de yine İstanbul'da vefat etmiştir. Pederi Erzurumlu çerçi Gazaros'dur. Bundan dolayı «Çerçiyan» soyadını taşımıştır. Meşhur mûsikişinas Aristakes veya Aris Ohannesyan'ın (1812-1878) talebelerindendir.

İlk tahsilini Kumpaku'daki Bezciyan Mektebinde yapmıştır. Henüz mezkûr mektepte iken mûsikiye karşı büyük bir istidât ve ilgi göstermiştir. Müteakiben tekkeleri dolaşarak meşhur şeyhlerin terennüm ettikleri ilâhileri notaya almıştır. Zira süratli nota yazmak kabiliyetini haizmiş.

1845 de Beyoğlu Üç Horan Ermeni Kilisesine baş muganni tayin edilmiştir. 1848 den itibaren, Kastamonu, Sivrihisar, Balıkesir, Afyon Karahisar, Bandırma diğer bazı şehirlerdeki Ermeni Kiliselerinde baş muganni olmuştur. 1855 de İstanbul'a avdet etmiştir. 1856-1859 yılları arasında «şarakan» tesmiye olunan kilise nağmelerini, namlı muganni Karabet Bağdatlıyan'ın ağzından notaya almıştır. 1876-1878 yılları zarfında, Üsküdar Surp Haç Kilisesinde baş muganni olmuştur. Burada büyük mûsikişinas Levon Hancıyan Efendi (1860 1947) onun talebeleri arasında bulunmuştur. 1878 Nisan ayından sonra „Surp Astvadzadzin Patrikhane Kilisesinde baş muganni tayin edilmişse de, asabî halleri dolayısiyle ancak bir yıl kadar vazifede kalabilmiştir. 1884 de İzmit civarında bulunan Armaş Ruhban Mektebine mûsiki hocası nasbolunmuş ve takriben 1894 yılına kadar vazifesine devam edebilmiştir. Burada birçok dinî eserler bestelemiştir.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇERKES, ÇERKES CÂRİYELER, ÇERKES KÖLELER — Türkiye'de esâretin mevcud olduğu devirde uzun boylu, güçlü kuvvetli, beyaz tenli, umumiyetle sarı veya açık kumral saçlı ve mâvi, bazân lâciverd gözlü, yüz çizgileri ile çok dilber ve vücud yapıları gayetle çâlâk, civelek olan çerkes kızları ve çerkes oğlanları İstanbul Esir Pazarında dâimâ aranan câriyeler ve köleler olmuşdur. Kızlı oğlanlı bu güzel güzel gençler İstanbul saraylarında, konak-

larında, yalılarında muhabbet oynaşlarına varıncaya kadar her çeşid hizmeti görmüşler, halayık, odalık, hanım, sultan, uşak, çubuklar, sîne bülbülü, damad olmuşlardır; kimi efendisi yoluna sadâkatle baş koymuş, kimi nankör çıkıp hanümân yıkmışdır.

Çerkes köleler yalnız kibar ve rical kapularında değil, bâzı iş sahâlarında da makbûl bilinmiş, büyük oyuncu kolları kurmuş kol başılar Esir Pazarından satın aldıkları çerkes oğlanlarına rakıs öğreterek raksına reffârına doyum olmaz köçekler yetiştirmişlerdir. Evliya Çelebi onyedinci asır ortasındaki oyuncu kollarının namlı köçeklerinden bahsederken bir çok da çerkes delikanlısının adını veriyor. Aşağıdaki satırları o büyük yazardan alıyoruz:

«(Çelebi Kolundan bahsederken) On nefer rakkaslarının en güzelleri Can Nemi, Şah, Zâlim Şah, Hurrem Şah, Fitne Şah, Yusuf Şahdır; hele bunlardan Mirza Şah bir Çerkes gulâmı idi ki hakkaa ki melekden de güzeldi. (Akîde Kolundan bahsederken) Süğlün Şah, Mahmud Şah, Çerkes Şah, Nazlı Yusuf gibi mehpâre civanları dîbâ ve şîb, zerbâf, zerdûz eteklikler ile meydanı muhabbetde tâvûsu Bağı İrem gibi cevelân ve reftâr ettiklerinde âdem dembeste olurdu.»

Ricâl ve zenginler tarafından aşırı derecede hürmet edilen, sevilen bir kimseye verilecek hediyelerin başında gaayetle mahbub bir çerkes köle, çerkes gulâmı gelirdi; Evliya Çelebi Seyahâtnâmesinin muhtelif yerlerinde hediye olarak aldığı çerkes köleleri kaydetmiştir.

Çerkes Câriye
(Resim: C. Biseo)

Geçen asırda yaşamış kalender meşreb şâirlerden Enderunlu Fâzıl Bey «Hûban Nâme» ve «Zenan Nâme» adlı iki uzun manzûmesinin içinde çerkes oğlanlarını ve kızlarını şöyle övüyor:

Der Beyânı Hûbânı Çerkes

Çerkesin dilberi müstesnâdır
Gürcüden hüsn ile çok bâlâdır.

Cezbei hüsnü melâhet vardır
Âbı rûyinde letâfet vardır

Çeşmi ebrûsi güzel demkeşdir
Tâbeşi tal'at ile mahveşdir.

O semâhat ne ola hûyinde
O beşâşet o behâ rûyinde

Olmuş iken dahi abdi memlûk
Nefsi pâkinde olur tab'ı mülûk.

Öyle bir âlii himmet bulunur,
Sâhibi cûdi sehâvet bulunur.

Çeşmine gûh gelür bir zerre
Bahri umman gözüne bir katre.

Mütevâzidır eğer mâh olsa
Hiç tekebbür idemez şâh olsa.

Olur ağasına sâdık bende
Can mevcud ola tâ kim tende.

Dahi sıfırülyed iderse azâd
Tâ kıyâmet ide rahmet ile yâd

Pek hakikatlu olur yârâne
Bezl ider cânını da dostâne

Dahi ol millet olur fil ekser
Tâlii necmi kavî sa'd ahter.

Der Beyânı Zenânı Çerkes

Ey ruhi dîderübâyi hurşîd
İşvesi gıbta fezâyi nâhîd

Çerkesin kızları mehpâre olur
Ande âşık ne ki isterse bulur.

Nahli vâlâyi kaddi muhkemdir
Sanki meh yüzüne bir süllemdir.

Ana dü pâyi nazarle çıkılır
Dîdei kalb ile ammâ bakılır .

Leb ü ruh olmuşiken meyhâne
Dîdeler olsa nola mestâne

Mihrü mehden teni olmuş taktîr
Nice olsun o teni pâke nazîr

Gürcüden gerçiki bunlar zîbâ
Gürcünün cezbesi çokdur ammâ

Cümlesi perdenişîni ismet
Pâk dâmendir o yektâ millet

Pâk olur mâhasali piş ü pesi
Sevbi ırzında bulunmaz lekesi

O sehâvet o sedâket o edeb
Nedir ol fıtreti kudsî meşreb

Sanma bu millete bir benzer ola
Bu cihan içre meğer gürcü ola.

Aşağıdaki manzûme de Bitlisli Ali Çamiç Ağa'nın olup, çerkes kölelerin tasviri şânındadır:

Çerkes güzelleri çâlâk olur hep
Sırma saçlı mavi gözlü şeker leb

Aşk u muhabbet hem sadâkat ε
Hünerü mârifet çerkes civanda.

Billûr topuğundan şâhin başına
Aybı olmaz girse otuz yaşına.

Rakkaası dilâşub mestâne fetâ
Edebü zerâfet ile de yektâ.

Nedimi pâkize kelâmdır kimi
Sîne bülbülcüğü gulâmdır kimi

Kulluğunu bilür mutî her emre
Âferinler o şehbaz semendere.

Hatırın hoş tutsan virür cânını.
Hakaaret götürmez içer kaanın

CERKES CÂRİYELER VAKASI — Hicrî 1224 (1809) senesinde Yanyâ Vâlisi Tepedelenli Ali Paşa, mûsiki ilmine âşina iki güzel çerkes câriye satın alınıp gönderilmesi için İstanbul'daki kapu kethüdâsına emir vermişdi ve bir esirci kadında biri tanbur biri de keman çalar böyle iki kız bulmuşdu. Kızlar ucuzca bir bahâ ile küçük yaşda alınıp ileride yüksek fiyata satılmak üzere itinalı bir terbiye ve tahsil ile sâzende olarak yetiştirilmişlerdi ve Ali Paşa'nın böyle iki kız aradığı haber alınınca namlı vâlinin adamına gösterilmek üzere mücevherle donatılıp esirci kadına emâneten bırakılmışlar idi. İstenen bedelleri ödenip, Tepedelen'li Ali Paşaya satılınca kızlar Boğaziçi'nde Bebek'ten ötede bir yerde oturan evvelki efendilerinin ve hanımlarının ellerini öperek vedâlaşmak istediler; esirci kadının yanına emâneten bırakıldıkları için birer küçük çamaşır boğçası ile gelmişlerdi, hem vedâlaşacaklar, hem de çeyiz sandıklarını alacaklardı. Esirci kadın iki güzel çerkes kızı ile Hasır iskelesinden üç çifte dolmuş kayığına bindi; kayıkçılar üç zıpır bekâr uşağı bostancı neferiydi; kızların güzellikleri, mücevherleri baldırı çıplak kayıkçıların hem nefislerini hem de hırslarını tahrik etti, boğçalarında da bâzı kıymetli eşyalar olduğunu umdular; ka-

Ağasını eğlendiren çerkes câriye
(Resim : Sabiha Bozcalı)

yıkda on kadın vardı, bunlardan yedisini Rumeli yakasında Beşiktaş ile Rumelihisarı arasında muhtelif iskelelere çıkarıp kayıkda esirci kadın ve iki kız ile yalnız kalınca, ânî ve cür'etkârâne bir karar ile Rumelihisar'ı ile Bebek arasında sâhilden sür'atle açıldılar ve kayığın başını geriye çevirdiler, ön oturakdaki kayıkçı bir küreği kavrıyarak iki darbede esirci kadın ile kızlardan birini bayılttı. Fakat ikinci kız avazı çıktığı kadar: «Ümmeti Muhammet!... Can kurtaran yok mu!...» diye bağırmaya muvaffak oldu. Yıldız efendi zâde adında biri üç çifte bir kayıkla yalısına henüz gelmiş, yanaşmışdı, sesi duyunca evvelâ o imdâda koştu, onu etraftan sâir kayıklar takibetti, palalarını çeken üç mütecâviz bostancı, kaçıp kurtulamıyacaklarını anlayınca, teslim olup yakalandılar; esirci ile câriyeler kurtarıldı, bostancılar da gece hapsedildikleri Rumelihisarı Zındanında boğularak idam olundular.

Bibl.: Câbi Said Vakaayinâmesi.

ÇERKES HASAN VAK'ASI — (B.: Hasan Bey, Çerkes)

ÇERKES ŞAH — On yedinci asır ortasında büyük oyuncu kollarından Akîde Kolunun mahbub rakkas oğlanlarından biri (B.: Akîde Kolu). Bu koldan bahseden Evliyâ Çelebi: «Husûsen Süğlün Şah, Mahmud Şah, Çerkes Şah, Nazlı Yusuf gibi mehpâre civanları dîbâ, şîb, zerbâf, zerduz, çârkabâb etekliklerile meydânı muhabbetde tâvûsî Bâgi İrem gibi cevelân ve reftâr ettiklerinde âdem dem beste olup meftûn olur; her birinin merguule merguule zülfi ham enderhamları, müşkbâr anber keysûları perîşan oldukda gören âşıkların aklı târümâr olur.» diyor. Bu rakkas oğlanın hayatı hakkında başka kayde rastlanamadı.

ÇERMAN (Osman Nuri) — Diş hekimi ve tarih-coğrafya öğretmeni; 1899 da Uşak'da doğdu; Ömer Bey ile Ayşe Hanımın oğludur. Uşak ilkokulu ve rüşdiyesinde (1914), İstanbul Öğretmen Okulunda (1921) okudu; Tıb Fakültesine bağlı Diş Tabâbeti Mektebini ve Edebiyat Fakültesinin Coğrafya bölümünü bitirdi; muallimliği diş hekimliğine tercih etti; 1956 da emekliye ayrılıncaya kadar Darüşşefaka Lisesinde, Kurtuluş Lisesinde, Antalya Lisesinde, Afiyon Lisesinde, Muğla, Gelenbevî, Zeyrek orta okullarında, Ankara Atatürk Lisesinde, Kandilli Kız Lisesinde, Beykoz Orta Okulunda muallimlik, müdürlük yapdı. Maarifden emekliye ayrıldıkdan sonra da diş hekimliği ile iştigaale başladı.

Bayan Feriha ile evli ve iki çocuk sahibidir. Az Fransızca bilir. Voleybol sporunu sever; kitab toplama meraklısıdır, gazetelerden, ve dergilerden kesilmiş çok zengin bir yazı - resim arşivine sâhibdir. «Dinde Reform - Kemalizm» isimli bir kitabından dolayı mahkemeye verilmiş, bir yıl süren davâda beraat etmişdir; kendisi bu olay için «Hayatımın en önemli olayıdır» diyor.

Memleket dışında hayli dolaşmıştır Mısır'a, İngiltere'ye, Fransa'ya, İtalya'ya Almanya'ya, Danimarka'ya, İsveç'e, Norveçe gitmiştir.

Eserleri: Maarifimizin Mihveri Ne Olmalıdır (1927), Dinde Reform ve Kemalizm (1957), Kemalizm Reformuna Göre Dinimizin Esasları (1959), İnan ve İtikad ve Reform (1960).

Bibl.: Kim Kimdir Ansiklopedisi

ÇERNİS (Volf) — Avukat; 1919 da İstanbul'da doğdu. Babası Bay Beni (Beniyaze), annesi Bayan Tuba'dır; Goldschmied Okulunda ve Alman Lisesinde okudu, 1943 de İstanbul Üniversitesinin Hukuk Fakültesini bitirdi; aynı fakültede bir sene kadar mütercimlik, ve 1945 - 1946 arasında Prof. Ebül-ülâ Mardin'in kürsüsünde asistanlık yapdı, sonra İstanbul Barosuna kaydolarak avukatlığa başladı.

Almanca, Fransızca, İngilizce, İspanyolca ve Yiddisch'ce bilir. Alman Mektebi Mezunlar Cemiyeti üyesidir; Ping-pong, yüzme ve futbol sporlarını sever. Mesleğinin dışında edebî eserleri sever. Bilhassa medenî hukuk ve ticâret hukuku ile ilgili olarak İstanbul Barosu Dergisinde ve Adâlet Dergisinde makaaleleri intişar etmiştir. Ünlü hukuk bilginlerinden Prof. Ernest E. Hirsch, Prof. Alfred İsaac ve Prof. A. Egger'den terceme edilmiş eserleri vardır.

Bibl.: Kim Kimdir Ansiklopedisi

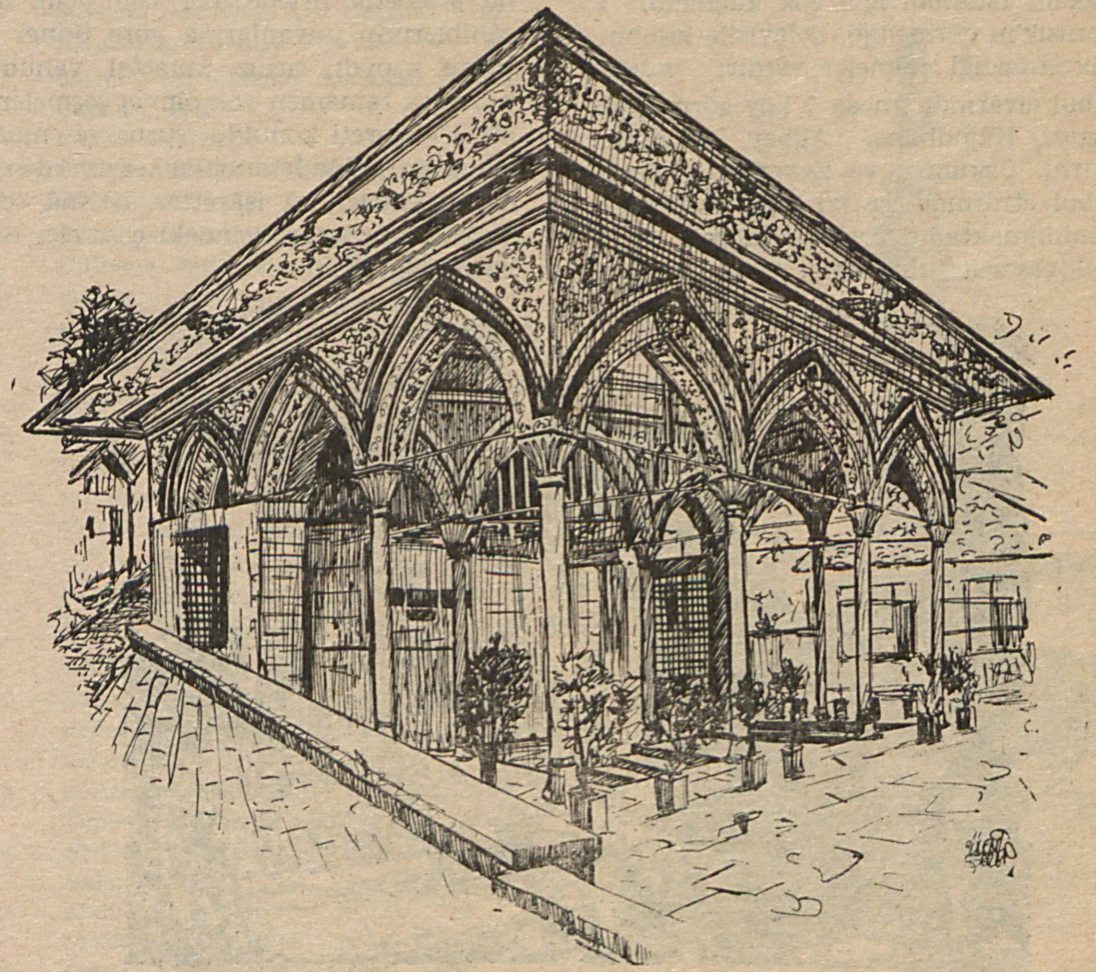
ÇEŞME, ÇEŞMELER — Bir köye, kasabaya, şehire ve uzun büyük yollar boyunda menzil ve konak yerlerine su getirtmek, çeşme yaptırmak müslüman toplum hayatında büyük hayırdır. (B.: Sebil, Şadırvan, Kuyu). Başda pâdişahlar, valdesultanlar, sultanlar, vezirler, efendiden ağa-

dan hattâ hiç bir ünvânı olmayıp da adı ile, lâkabı ile anılan avam tabakasından ellerine imkân geçmiş olanlar, ya kendilerinin hayırla anılması, yahud ölmüş bir sevgili, yakının rûhunun şâd olması için bir çeşme yapdırmayı ilk iş bilmişlerdir. Asırlar boyunca hem hilâfet makarrı, hem de bir cihan imparatorluğunun taht şehri olan İstanbul'un çeşmeleri elbet ki tarihî şânına denk zenginlikdedir. Bu şehrin kütüğünde İstanbul çeşmeleri, küçük büyük, akar yahud muattal, harab olmuş, yok olmuş, taşıdıkları isimlerle müstakil maddelerdir; bu «çeşme» maddesinde ise türk mimârisinde çeşme yapısının mütaleası devir devir üslûblarının tetkiki, bu ansiklopedinin konu sınırı dışındadır.

Çeeşmeler, Türk İstanbul'un en büyük damgalarından biridir; bu şehri şehîrin hangi semtine gidilirse gidilsin bir cadde boyunda beş altı, bir sokak boyunda iki üç, her sokak aşırı en azdan bir çeşme görülür; han kapularında, cami ve mescid avluları kapularında veya pek yakınlarında, mekteblerin, medreselerin, türbelerin yanında, civârında, meydanlarda çeşme vardır ve içlerinde anıd gibi çeşmeler, biblo zerâfetinde çeşmeler vardır. Çeşmelerin cebheleri Türk taş işçiliğinin en güzel eserlerinin teşhir edildiği zeminler olmuşdur; içlerinde asrını temsil eden sanatkârlar bulunan hattatların kitâbe yazıları, pek zarif, pek güzel, çeşidli tezyin motifleri ile taş üzerine nakledilmiş çeşmelere konmuşdur.

Din yönünden mahzurlu olmadığı halde asırlar boyunca İstanbul meydanlarına heykel koymayan ecdâdımız, heykelin yerine âbidevî meydan çeşmesi yaptırmışdır.

Başda Evliyâ Çelebi, «Hadikatül Cevâmi» müellifi Ayvasaraylı Hüseyin Efendi, «İstanbul ve Boğaziçi» müellifi Mehmed Ziya Bey, «Mir'atı İstanbul» müellifi Mehmed Râif Bey gibi İstanbul üzerine eser bırakmış yazarlarımız büyük şehrin çeşmelerinden de bahsetmişlerdir; fakat İstan-

Beykoz'da muhteşem İshakağa Çeşmesi
(Resim : Sabiha Bozcalı)

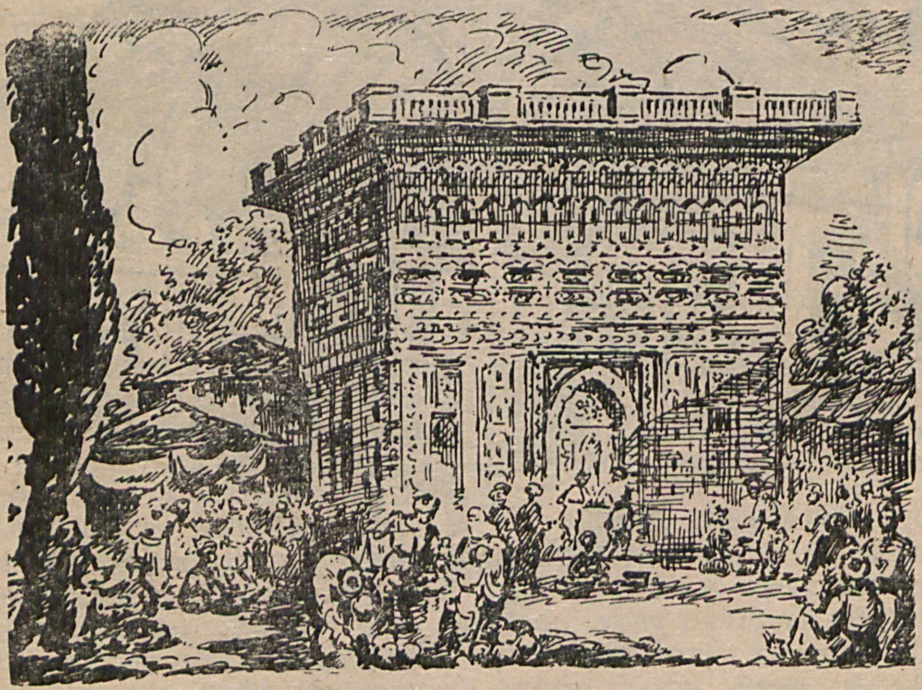
Çengelköyü'nde şişe şeklinde çeşme
(Resim: N. Nirven)

bul'un çeşmelerini istiklâl ile bir tedkik konusu olarak ele alan ve bu yolda «İstanbul Çeşmeleri» adı ile iki cild hâlinde ilk eseri ortaya koyan, bu İstanbul Ansiklopedisi'nin de yazı âilesi arasında bulunmuş sayın İbrahim Hilmi Tanışık olmuşdur (B.: Çeşme, «İstanbul Çeşmeleri» Tanışık, İbrahim Hilmi). Muhakkak ki İstanbul içinde ve etrâfında yıllarca dolaşmış bulunan bu değerli müdekkik iki cildlik kitabında, Topkapusu Sarayı içindekiler de dahil, 793 çeşme tesbit etmişdir; bu rakam İstanbul için çok küçükdür; İ. H. Tanışık'ın görmediği, dolayısile kitabında zikretmediği çeşmeler vardır; müellif İstanbul civârında ancak 7 köy görmüşdür (Sarıgazi, Kâğıdhâne, Alibey, Dudullu, Bulgurlu, Uskumru ve Zekeriye köyleri), İstanbul etrâfında ise iki yüzü mütecaviz köy bulunmaktadır, kaba bir tahmin ile İstanbul çeşmelerinin sayısı 2000 den fazladır.

İ. H. Tanışığın eserine göre, İstanbulda beşten fazla çeşme yaptırarak bu hayır yolunda ön saflara geçmiş kimseler şunlardır:

İkinci Sultan Mahmud	26 çeşme,
Cezayirli Gazi Hasan Paşa	13 çeşme,
Mihrişah Valdesultan	11 çeşme,
Birinci Sultan Mahmud	8 çeşme,
Bezmiâlem Valdesultan	7 çeşme,
Sultan Abdülmecid	7 çeşme,
Üçüncü Sultan Ahmed	7 çeşme,
Damad İbrahim Paşa	7 çeşme,
Pertevniyal Valdesultan	6 çeşme,
İkinci Sultan Abdülhamid	6 çeşme,

Yine aynı eserden buraya alfabetik bir liste naklediyoruz; 750 çeşmeyi ihtiva eden bu alfabetik listede, her isim için, hayır sâhiblerinin unvanlarına göre ikinci bir tasnif yapıldı; susuz, muattal, yahud harab veya tamamen yok olmuş çeşmelere de bir «*» işareti konuldu; susuz ve muattal oldukları halde İstanbul'u tezyin eden âbidevî çeşmeler bu işâretten istisnâ edildi; Topkapusu Sarayı içindeki çeşmeler de bu listeye alınmadı.

Tophâne Meydanı Çeşmesi
(Resim: Sabiha Bozcalı)

A

1 — Abbas Ağa Çeşmesi, 1622
Yaylâ, Küçük Hamam yanında

2 — Kızlarağası Abbas Ağa Çeşmesi, 1669
Üsküdar, Ahmediye, Dutlukahve

3 — Kızlarağası Abbas Ağa Çeşmesi 1669
Üsküdar, Karacaahmed, Arakiyeci Mesci.

4 — Kızlarağası Abbas Ağa Çeşmesi, 1673
Beşiktaş, camii civarında

5 — Gedik Abdi Kaptan Çeşmesi, 1622
Kasımpaşa, Gedikabdi camii

6 — Abdullah Ağa Çeşmesi, 1693
Süleymaniye, Kirazlı Mescid

7 — Abdullah Ağa Çeşmesi, 1840
Hasköy, Çıksalın

8 — Cebecibaşı Abdullah Ağa Çeşmesi, 1731
Beyoğlu, Küçükparmakkapu

9 — Kızlarağası Abdullah Ağa Çeşmesi, 1837
Beylerbeyi, Fıstıklı Mescid *

10 — Kızlarağası Abdullah Ağa Çeşmesi, 1841
Silivrikapu, Bâlâ Tekkesi

11 — Silâhdar Abdullah Ağa Çeşmesi, 1791.
Silâhdarağa.

12 — Silâhdar Abdullah Ağa Çeşmesi, 1792
Halıcıoğlu, Turşucu Mescidi *

13 — Şeyhülislâm Ebezâde Abdullah Efendi Çeşmesi, 1725
Fatih, Nişancı

14 — Sultan Abdülâziz Çeşmesi, 1861
Gümüşsuyu *

15 — Sultan Abdülhamid I. Çeşmesi, 1777
Gülhane Parkı karşısındaki sebilinde

16 — Sultan Abdülhamid I. Çeşmesi, 1782
Emirgân Camii önünde meydan çeşmesi

17 — Sultan Abdülhamid I. Çeşmesi, 1782
İstinye, Neslişah Camii *

18 — Sultan Abdülhamid II Çeşmesi, 1887.
Demirkapu, kale duvarında *

19 — Sultan Abdülhamid II Çeşmesi, 1887
Yıldız, Ertuğrul Camii, meydan çeşmesi

20 — Sultan Abdülhamit II Çeşmesi, 1888
Orhaniye-Balmumcu yolu

21 — Sultan Abdülhamid II Çeşmesi, 1889
Topkapu Sarayı kapusu yanında *

22 — Sultan Abdülhamid II Çeşmesi, 1900
Boğaz, Yenimahalle, Altınkum Gazinosu içinde.

23 — Sultan Abdülhamid II Çeşmesi, 1901
Tophânede Küçük Meydan Çeşmesi

24 — Abdülkerim Paşa (Karaağaç) Çeşmesi
Halic, Sütlüce.

25 — Abdülkerim Efendi Çeşmesi, 1789
Ortaköyde Orhaniye Kışlası yolu *

26 — Sultan Abdülmecid Çeşmesi, 1839
Haydarpaşa, İntaniye Hastâhanesi duvarı

27 — Sultan Abdülmecid Çeşmesi, 1842.
Yeşilköy *

28 — Sultan Abdülmecid Çeşmesi, 1841
Selimiye Kışlası karşısında

29 — Sultan Abdülmecid Çeşmesi, 1843
Taksim, Yenişehir

30 — Sultan Abdülmecid Çeşmesi, 1843
Taksim, eski Tâlimhâne altında *

31 — Sultan Abdülmecid Çeşmesi, 1850
Beşiktaş, Tuzbabada

32 — Sultan Abdülmecid Çeşmesi, 1852
Fatih, Atpazarında meydan çeşmesi *

33 — Sultan Abdülmecid Çeşmesi, 1855
Beşiktaş, Ihlamurda *

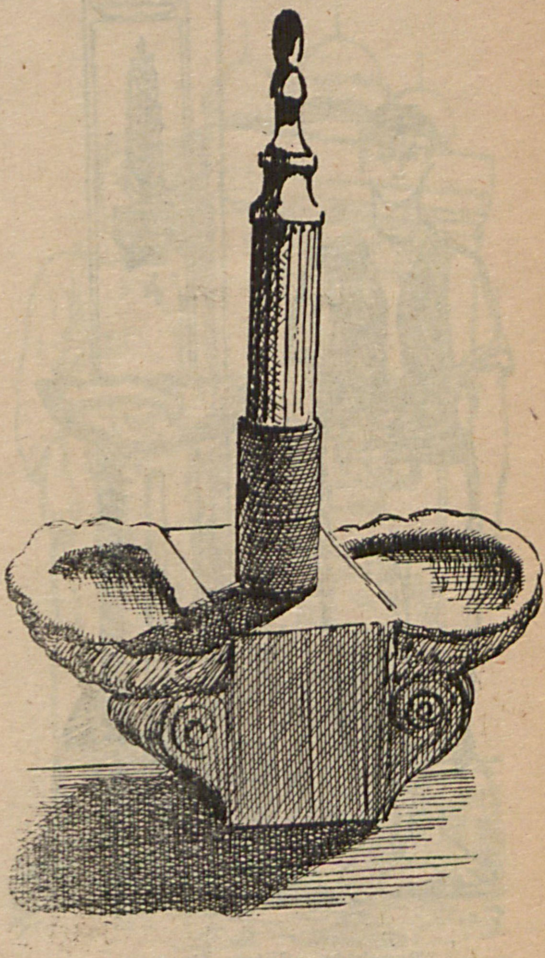
34 — Arabzâde Abdürrahman Efendi Çeşmesi
Kumkapu, Behramçavuş *

35 — Âbide Hanım Çeşmesi, 1732
Hekimoğlu civarında

36 — Ağa Çeşmesi, 1666
Ayasofya, Kabasakal, Taşmekteb *

37 — Ahırkapu Feneri Çeşmesi, 1597
Ahırkapu ile Sarayburnu arasında *

38 — Ahibaba Çeşmesi, 1762
Beykoz, Meryemzâde Mescidi karşısı

Anadoluhisarı'nda «Tuzluk Çeşme»
(Resim: Nezih)

39 — Ahi Çelebi Çeşmesi, 1864
Yemiş İskelesi, Ahiçelebi Camii

40 — Ahi Durmuş Baba Çeşmesi, 1511
Beyazıd, Çadırcılar, İmam Hanı Camii

41 — Sultan Ahmed III Çeşmesi, 1704
Kasımpaşa, Aynalıkavak *

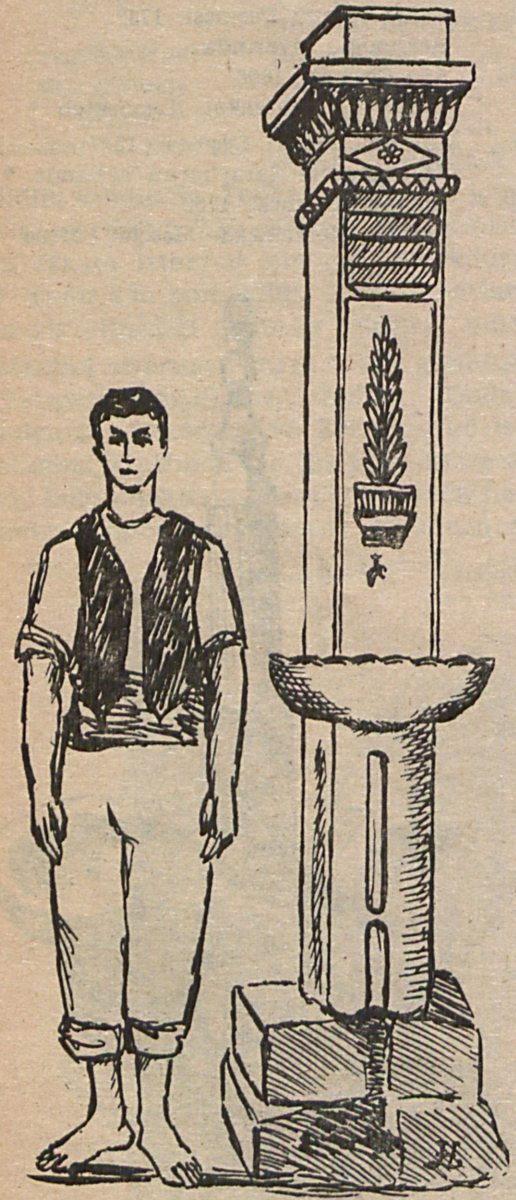
42 — Sultan Ahmed III Çeşmesi, 1706
Galata, Yeni Camii yanı *

43 — Sultan Ahmed III Çeşmesi, 1710
Üsküdar Yeni Vâlide Camii avlusu

44 — Sultan Ahmed III Çeşmesi, 1722
Kâğıdhâne Çağlayanda *

45 — Sultan Ahmed III Çeşmesi, 1728
Ayasofyada muhteşem meydan çeşmesi

46 — Sultan Ahmed III Çeşmesi, 1728
Üsküdar iskele meydanındaki muhteşem çeşme

Eyyub'da «Sütun Çeşme»
(Resim : Hüsnü)

47 — Sultan Ahmed III Çeşmesi
Üsküdar, Rumimehmed Paşada

48 — Hacı Ahmed Çeşmesi, 1545
Kasımpaşa, Hacıahmed Mescidi *

49 — Ahmed Ağa Çeşmesi, 1722
Kasımpaşa Deniz Hastahânesi civarında *

50 — Ahmed Ağa Çeşmesi, 1852
Sarıyer Kestâne suyunda *

51 — Ahmed Ağa Çeşmesi, Ayrılık çeşmesi 1741
Haydarpaşa, İbrahimağa'da *

52 — Ahmed Ağa Çeşmesi, 1845
Yusufpaşa civarında *

53 — Çuhadar Ahmed Ağa Çeşmesi, 1793
Kadıköy, rıhtım boyu, İbrahimağa yo. *

54 — Hatibzâde Ahmed Ağa Çeşmesi, 1778
Süleymaniye, Merdivenli Yokuş *

55 — İbnülemin Ahmed Ağa Çeşmesi, 1721
Üsküdar, İnâdiye *

56 — Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi, 1732
Tophâne, Karabaş Mescidi civarı *

57 — Hacı Ahmed Ağa Çeşmesi, 1755
Beşiktaş, Barbaros Türbesi yanında *

58 — Hacı Hafız Ahmed Ağa Çeşmesi, 1817
Unkapanı Meydan Çeşmesi *

59 — Kavasbaşı Ahmed Ağa Çeşmesi, 1854
Çengelköy iskelesi yanındaki meydanda

60 — Koyunemini Ahmed Ağa Çeşmesi, 1663
Edirnekapusu, Neslişah Camii civarı

61 — Yerköylü Ahmed Ağa Çeşmesi, 1919
Cibâli-Fener arasında *

62 — Seyyid Ahmed Ağa Çeşmesi, 1749
Yusufpaşada

63 — Tersânemini Ahmed Ağa Çeşmesi, 1732
Kasımpaşa, Çatmalı Mescid *

64 — Kapuağası Ahmed Ağa Çeşmesi, 1741
Esekapusu

65 — Ahmed Bey Çeşmesi, 1875
Anadolukavağı'nda *

66 — Ahmed Bey Çeşmesi, 1736
Kitâbe taşı müzede *

67 — Ahmed Bey Çeşmesi, 1803
Kitâbe taşı müzede *

68 — Ahmed Efendi Çeşmesi, 1803
Tophâne, Merdivenli Yokuş *

69 — Çavuşzâde Ahmed Efendi Çeşmesi, 1694
Kocamustafapaşa, Ramazanefendi Camii

70 — Hacı Ahmed Efendi Çeşmesi, 1823
Kuzguncuk, Nakkaş *

71 — Hacı Ahmed Efendi Çeşmesi, 1884
Keresteciler *

72 — Yahyazâde Ahmed Efendi Çeşmesi, 1715
Dragman

73 — Ahmed Galip Paşa Çeşmesi, 1888
Edirnekapusu-Sulukule arasında

74 — Ahmed Kâmil Efendi Çeşmesi, 1813
Sarıyer, cami avlusu *

75 — Ahmed Kethüda Çeşmesi, 1879
Nuruosmâniye Caddesi

76 — Hacı Ahmed Paşa Çeşmesi, 1704
Üsküdar, Nuhkuyusu *

77 — Hacı Ahmed Paşa Çeşmesi, 1739
Şehzâdebaşında

78 — Hacı Ahmed Paşa Çeşmesi, 1740
Aksaray, Camcılar Camii yanı *

79 — Hacı Ahmed Paşa Çeşmesi, 1741
Fatih Camii avlusu

80 — Hacı Ahmed Paşa Çeşmesi, 1741
Fatih Camii avlusu

81 — Hâfız Ahmed Paşa Çeşmesi, 1732
Fındıklı Deresi nihâyetinde

82 — Sadrıâzam Ahmed Paşa Çeşmesi, 1743
Şehzâdebaşında Hoşkadem Camii yan.*

83 — Ahmed Reşad Paşa Çeşmesi, 1903
Kozyatağı Caddesinde

84 — Benlizâde Ahmed Reşid Ef. Çeşmesi, 1786
Anadoluhisarı, Göksu

85 — Benlizâde Ahmed Reşid Ef. Çeşmesi, 1800
Büyük Çamlıcada *

86 — Benlizâde Ahmed Reşid Ef. Çeşmesi, 1777
Rumelihisarında

87 — Ahmed Şâkir Efendi Çeşmesi, 1907
Üsküdar, İhsaniye *

88 — Ahmed Şemseddin Efendi Çeşmesi, 1767
İstinye Çarşısı

89 — Ahmediye Çeşmesi
Üsküdar, Ahmediye Külliyesi

90 — Ali Ağa Çeşmesi, 1737
Kocamustafapaşa, Meşeli Mescid *

91 — Ali Ağa Çeşmesi, 1737
Hekimoğlu civarı

92 — Ali Ağa (Kapucu) Çeşmesi, 1606
Eyyub, Pazaryeri

93 — Ali Ağa (Berberbaşı) Çeşmesi, 1812
Edirnekapusu, Çakırağa *

94 — Ali Ağa Çeşmesi, 1654
Haydarpaşa Lisesi - Selimiye arasında *

95 — Deveoğlu Ali Ağa Çeşmesi, 1696
Süleymaniye, Hoca Hamza

96 — Dilsiz Ali Ağa Çeşmesi, 1619
Süleymaniye, Hoca Hamza

97 — Kâhya Ali Ağa Çeşmesi, 1722
Beyoğlu, Firuzağa *

98 — Kâhya Ali Ağa Çeşmesi, 1732
Galatasarayı Hamamı yanında *

99 — Macar Ali Ağa Çeşmesi, 1635
Haseki Hastahânesi civarı

100 — Mirahur Ali Ağa Çeşmesi, 1558
Büyükdere, Çayırbaşı

101 — Zenbilci Ali Ağa Çeşmesi, 1671
Yeşildirek, Dayahatun *

102 — Ali Baba Çeşmesi, 1797
Çubuklu, yalıboyu, Merdivenli çıkmaz *

103 — Ali Bey Çeşmesi, 1602
Büyükdere, İskele karşısı

104 — Ali Bey Çeşmesi, 1836
Beşiktaş, Abbasağa Meydan Çeşmesi

105 — Karakâhya Ali Bey Çeşmesi, 1706
Topkapusu, Manastır Mescidi

106 — Mühendis Ali Bey Çeşmesi, 1755
Eyyub, Ortakçılar Hamamı karşısı

107 — Alibey Köyü Çeşmesi, 1862
Alibeyköyü

108 — Ali Efendi Çeşmesi, 1822
Çubuklu-Kanlıca yalıboyu *

109 — Ali Efendi Çeşmesi, 1813
Süleymaniye, Sarıbayazıd

110 — Alişah Efendi Çeşmesi, 1703
Dragman, Nureddin Tekkesi

111 — Ali Paşa Çeşmesi
Çapa, Denizabdal

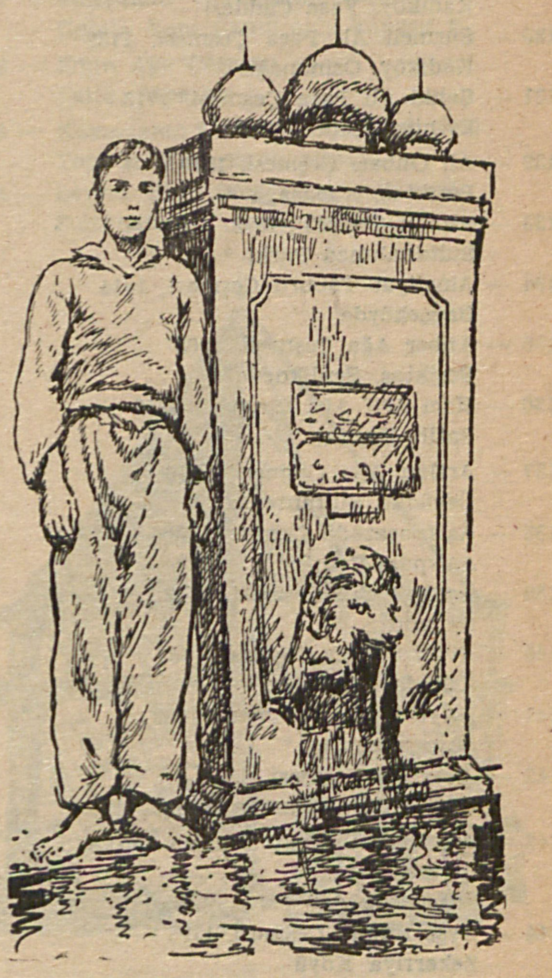
112 — Ali Paşa Çeşmesi, 1754
Çenberlitaş, Atikalipaşa Camii *

113 — Ali Paşa Çeşmesi, 1619
Kasımpaşa, Kulaksız

114 — Ali Paşa Çeşmesi, 1694
Galata, Arab Camii *

115 — Ali Riza Paşa Çeşmesi, 1843
Halıcıoğlu *

116 — Ali Riza Paşa Çeşmesi, 1843
Hasköy, Kalaycı Bağçesi *

Büyükçekmece'de «Arslanbaşı Çeşme»
(Resim : Sabiha Bozcalı)

117 — Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi, 1707
Eyyub, Bülbülderesi
118 — Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi, 1710
Yayla, Koruk Mescidi
119 — Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi,
Hırkaişerif, Akseki
120 — Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi, 1719
Mevlevihâne Kapusu
121 — Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi, 1733
Kendi Camiinde *
122 — Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi, 1734
Kendi Camiinde *
123 — Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi, 1782
Kendi camiinde
124 — Hekimoğlu Ali Paşa Çeeşmesi, 1732
Kabataş İskelesi karşısında meydan çeş.
125 — İzmirli Ali Paşa Çeşmesi, 1702
Doğancılar, Çakırcı Hasan Paşa Mescidi
126 — Müşür Ali Paşa Çeşmesi, 1842
Bakırköy, Bez Fabrikası civarı
127 — Semiz Ali Paşa Çeş. (Akarçeşme) ,1558
Eyyub, Cezerikasım
128 — Semiz Ali Paşa Çeşmesi, 1565
Edirnekapusu, Canfedâ Mescidi
129 — Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi, 1693
Kadıköy, Yasa Caddesi
130 — Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi, 1732
Kadıköy, Osmanağa
131 — Şehid Ali Paşa Çeşmesi, 1718
Fethiye Camii avlusu *
132 — Ali Onbaşı Çeşmesi, 1919
Beşiktaş, Abbasağa *
133 — Alman Çeşmesi, 1898
Sultanahmed Parkı *
134 — Ameliyat Taburu Çeşmesi, 1914
Bağçeköyde
135 — Anber Ağa Çeşmesi, 1808
Beşiktaş, Şenlikdede
136 — Hacı Arif Ağa Çeşmesi, 1852
Fatih, Haydar *
137 — Arslan Ağa Çeşmesi, 1646
Üsküdar, Sultantepesi
138 — Âşıkpaşazâde Çeşmesi, 1564
Âşıkpaşa Camii *
139 — Âşub Kadın Çeşmesi, 1722
Beyazıd *
140 — Atike Sultan Çeşmesi, 1737
Üsküdar, Salacak yolu *
141 — Atiye Hanım Çeşmesi, 1833
Saraçhânebaşı *
142 — Ayakapu Çeşmesi, 1585
Cibali, harab hamam karşısı *
143 — Ayasofya Üçyüzlü (Sultan Reşad)
Çeşmesi, 1911
Salkımsöğüd *
144 — Ayşe Hanım Çeşmesi, 1793
Zekerriya Köyü
145 — Ayşe Hanım Çeşmesi, 1718
Kanlıca, cami arkası
146 — Ayşe Hatun Çeşmesi, 1650
Üsküdar, Sultantepesi
147 — Ayşe Hatun Çeşmesi, 1794
Karacaahmed - Kısıklı yolu *
148 — Ayşe Sultan Çeşmesi, 1598
Üsküdar, Mirahur Camii
149 — Ayşe Sultan Çeşmesi, 1603
Şehzâde Camii avlusu köşesinde *

B

150 — Baba Oğul Çeşmesi, 1844
Kadıköyü, Acıbâdem *
151 — Balim Ağa Çeşmesi, 1811
Karacaahmed, Miskinler *
152 — Başkadın Çeşmesi, 1728
Üsküdar, Ayazma Camii civarı
153 — Hacı Bayram Can Çeşmesi, 1548
Silivrikapusu dışı, Mezarlık yolu
154 — Hacı Bayram Kaptan Çeşmesi, 1900
İstinye
155 — Hacı Bekir Çeşmesi, 1735
Salmatomruk *
156 — Bereketzâde Çeşmesi, 1732
Galata, Kule dibi *
157 — Besim Ağa Çeşmesi, 1846
Cerrahpaşa Hastahanesi Civarı *
158 — Beşikçizâde Çeşmesi, 1692
Davudpaşada bu isimli tekke yanı
159 — Hacı Beşir Ağa Çeşmesi, 1737
Kocamustafapaşa, Ali Fakih
160 — Hacı Beşir Ağa Çeşmesi, 1737
Kocamustafapaşa, Çınar *
161 — Hacı Beşir Ağa Çeşmesi, 1737
Kocamustafapaşa Camii avlusu *
162 — Hacı Beşir Ağa Çeşmesi, 1744
Kendi külliyesi kapusu yanında *
163 — Hacı Beşir Aşa Çeşmesi, 1746
Kendi külliyesinin sebili yanında *
164 — Hacı Beşir Ağa Çeşmesi, 1738
Eyyub, Babahaydar-Nişancı yolu
165 — Hacı Beşir Ağa Çeşmesi, 1745
Fatih, Hafızpaşa, Kumrulu Mescid arası*
166 — Hacı Beşir Ağa Çeşmesi, 1732
Fındıklı, dere içi *
167 — Hacı Beşir Ağa Çeşmesi, 1745
Beşiktaş, Sinanpaşa
168 — Hacı Beşir Ağa Çeşmesi, 1729
Üsküdar, kitâbesi müzede *
169 — Haznedar Beşir Ağa Çeşmesi, 1738
Kapalıçarşı içinde
170 — Lala Beşir Ağa Çeşmesi, 1740
Beyoğlu, Asmalımescid *
171 — Bey Çeşmesi, 1667
Yayla, Odabaşı civarı *
172 — Beyhan Sultan Çeşmesi, 1801
Kuruçeşme, Hamam arkası
173 — Beyhan Sultan Çeşmesi, 1804
Arnavudkuy, Akıntıburnu *

174 — Beytülmalcı Çeşmesi, 1852
Kabataş, Beytülmalcı yokuşu *
175 — Bezmiâlem Valdesultan Çeşmesi, 1841
Silivrikapusu civarı
176 — Bezmiâlem Valdesultan Çeşmesi, 1841
Silivrikapusu, Bâlâ Tekkesi
177 — Bezmiâlem Valdesultan Çeşmesi, 1845
Gurebâ Hastahânesi yanı
178 — Bezmiâlem Valdesultan Çeşmesi, 1843
Topkapusu dışında *
179 — Bezmiâlem Valdesultan Çeşmesi, 1841
Beşiktaş - Maçka Yolu
180 — Bezmiâlem Valdesultan Çeşmesi, 1843
Kasımpaşa, Karaimam
181 — Bezmiâlem Valdesultan Çeşmesi, 1841
Tarabiya
182 — Bilâl Ağa Çeşmesi, 1792
Kitâbesi müzede *
183 — Bilâl Ağa Çeşmesi, 1796
Galata, Lülecihendek *
184 — Bulgurlu Köyü Çeşmesi, 1875
Bulgurlu

C

185 — Canfedâ Kadın Çeşmesi, 1780
Gedikpaşa Camii karşısı
186 — Cevher Ağa Çeşmesi, 1730
Umrâniye Köyü Camii karşısında
187 — Cevrî Usta Çeşmesi, 1819
Sultanahmed kendi mektebi altında *
188 — Cilvenaz Kalfa Çeşmesi, 1864
Edirnekapusu, Nureddin Tekkesi
189 — Cûdidil Valdesultan Çeşmesi, 1698
Galata, Emekyemez *
190 — Cumhuriyet Çeşmesi, 1923
Cibâli, Ayakapu *

Ç

191 — Çavuşbaşı Çeşmesi, 1720
Aksaray, Tramvay Deposu arkası *
192 — Çatalçeşme, 1879
Cağaoğlu, Mollafenârî *
193 — Çatalçeşme (İhsan Bey Çeşmesi), 1550
Bostancı, Bağdad Caddesi *
194 — Çinili Çeşme,
Eğrikapu civârı
195 — Çukur Çeşme, 1703
Kocamustafapaaş, Hacıhamza

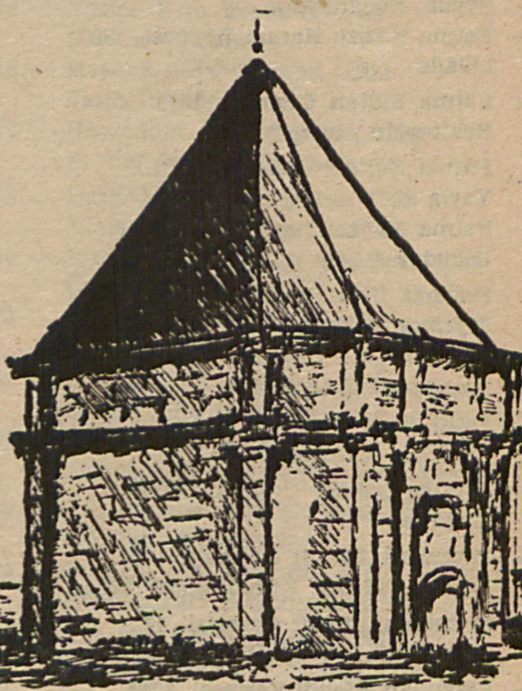
D

196 — Davudpaşa Çeşmesi, 1485
Camiin avlu kapusu yanı
197 — Defteremini Çeşmesi, 1732
Tophâne *
198 — Derviş Paşa Çeşmesi, 1818
Zeyrek, Şahhuban Sokağı *
199 — Derviş Paşa Çeşmesi, 1819
Topkapu dışı, Takkeci

200 — Dildâde Usta Çeşmesi, 1804
Fındıklı, dere içi *
201 — Dördüncü Kadın Çeşmesi, 1818
Hocapaşa Camii karşısı *
202 — Dudullu Köyü Çeşmesi, 1730
Köy meydanında
203 — Dülgeroğlu Çeşmesi, 1780
Fatih, Sarachâne *

E

204 — Ebubekir Ağa Çeşmesi, 1724
Aksaray, Ebubekirefendi Mektebi
205 — Ebubekir Ağa Çeşmesi, 1793
Fatih Nişancı
206 — Ebubekir Ağa Çeşmesi, 1792
Eyyub-Bahâriye
207 — Ebüssud Çeşmesi, 1577 den önce
Çapa
208 — Eğriçınar Sokağı Çeşmesi, 1884
Beşiktaş, Âsâriye *
209 — Emetullah Hatun Çeşmesi, 1745
Büyükdere, Bağçeköy
210 — Emetullah Valdesultan Çeşmesi, 1709
Üsküdar Yenivalde Camii
211 — Emetullah Valdesultan Çeşmesi
Galata Yeni Camii avlu kapusu *
212 — Emin Ağa Çeşmesi,
Fatih, Atpazarı *
213 — Kaymakam Emin Bey Çeşmesi, 1757
Toptaşı, Taşmekteb altında
214 — Seyyid Emin Efendi Çeşmesi, 1865
Sultanahmed civarı, Sokollu Camii

Süleymaniye'de «Çadır Çeşme»
(Resim: Nuriye Nirven)

215 — Emine Sultan Meydan Çeşmesi, 1715
Topkapusu civarı

216 — Emine Sultan Çeşmesi, 1736
Şehremini, Saray Meydanı

217 — Emine Sultan Çeşmesi, 1781
Mevlevihâne Kapusu civarı *

218 — Erenköy Camii Çeşmesi, 1905
Cami avlusu

219 — Esad Efendi Çeşmesi, 1805
Fatih, Sinanağa *

220 — Esad Mehmed Efendi Çeşmesi, 1613
Kabataş, sed altında *

221 — Eski Salıpazarı Çeşmesi, 1873
Fındıklı, Süheylbey Camii *

222 — Esmâ Sultan Çeşmesi, 1781
Kadırgada muhteşem meydan çeşmesi

223 — Eşref Bey Çeşmesi, 1932
Eyyub, Bahâriye

224 — Eyercibaşı Çeşmesi,
Koska, Çobançavuş

225 — Eyyub Ağa Çeşmesi, 1706
Hasköy, Keçeci Pîri

F

226 — Fâik Bey Çeşmesi, 1681
Üsküdar, İhsaniye-Tunusbağı

227 — Faretzâde Çeşmesi, ...
Balat-Dragman yokuşu

228 — Fatih Rüşdiyesi Çeşmesi, ...
Millet Kütübhânesi karşısı *

229 — Fatma Hanım Çeşmesi, 1747
Eyyub, Babahaydar

230 — Fatma Nazire Hanım Çeşmesi, 1892
Libâde

231 — Fatma Sultan Çeşmesi, 1573
Hekimoğlu civarı *

232 — Fatma Sultan Çeşmesi, 1573
Yayla

233 — Fatma Sultan Çeşmesi, 1728
Üsküdar *

234 — Fesahat Usta Çeşmesi, 1814
Etyemez Tekkesi *

235 — Fesahat Usta Çeşmesi, 1807
Kasımpaşa, Tahtkadısı

236 — Fethi Paşa Çeşmesi, 1855
Üsküdar, Karacahmed

237 — Feyziye Sokağı Çeşmesi, 1731
Kadırga *

238 — Feyzullah Efendi Çeşmesi, 1700
Fatihde Millet Kütübhânesi köşesi *

239 — Feyzullah Efendi Çeşmesi, 1737
Kasımpaşa, Camiikebir avlusu *

240 — Feyzullah Efendi Çeşmesi, 1765
Kandilli-Küçüksu yolu

241 — Feyzullah Efendi Çeşmesi, 1728
Anadolu yakasında Maltepe *

G

242 — Galatasaray Çeşmesi, 1714

243 — Bülbûy Kadın Çeşmesi, 1740
Davudpaşa, Yavuz Mehmed Ağa Camii *

244 — Gülhâne Parkı Çeşmesi, 1911
Park içinde

H

245 — Hacı Hanım Çeşmesi, 1932
Eyyub, Kurukavak

246 — Hacı Hanım Çeşmesi, 1831
Çengelköy, Havuzbaşı

247 — Hacılar Çeşmesi, 1903
Üsküdar, Seyidahmed Deresi

248 — Hakkı Bey Çeşmesi, 1844
Eyyub, Otakcılar

249 — Mülâzim Hakkı Efendi Çeşmesi, 1912
Üsküdar, Selimiye Camii avlusu *

250 — Hâlid Ağa Çeşmesi, 1911
Balat, Tahtaminâre

251 — Hâlid Ağa Çeşmesi, 1794
Kadıköy, Acıbâdem yolu

252 — Hâlid Efendi Çeşmesi,
Aksaray, Camcılar *

253 — Halil Ağa Çeşmesi, 1811
Fatih civarı *

254 — Çevgân Halil Ağa Çeşmesi, 1590
Kumkapu, Nişancı, Hamam arkası *

255 — Çevgân Halil Ağa Çeşmesi, 1591
....

256 — Hacı Halil Ağa Çeşmesi, 1824
Tahtakale, Şeyhdavud Hanı *

257 — Mirialem Halil Ağa Çeşmesi, 1729
Galata

258 — Mutfakemini Halil Ağa Çeşmesi, 1720
Haydar civarında *

259 — Hacı Halil Efendi Çeşmesi, 1707
Üsküdar, Selâmsız

260 — Hacı Halil Efendi Çeşmesi, 1728
Üsküdar, Durbalı Mescidi *

261 — Hacı Halil Efendi Çeşmesi, 1728
Üsküdar, Selâmsız

262 — Hacı Halil Efendi Çeşmesi, 1730
Üsküdar, Çinilicami Sokağı

263 — Kaptan Halil Paşa Çeşmesi, 1615
Kitâbesi müzede *

264 — Halil Hamid Paşa Çeşmesi, 1783
Kasımpaşa, Hacıhusrev *

265 — Hamdi Çavuş Çeşmesi, 1713
Kireçburnu *

266 — Hamidiye Çeşmeleri, 1906
Beşiktaş, Yahya Efendi Dergâhı

267 — Hacı Hasan Çeşmesi, 1713
Akbıyık civarı *

268 — Hasan Ağa Çeşmesi, 1814
Halıcılar civarı *

269 — Hasan Ağa Çeşmesi, 1763
Kızıltoprak, Zühdüpaşa *

270 — Hacı Hasan Ağa Çeşmesi, 1828
Üsküdar, Nuhkuyusu *
271 — Mirahur Hasan Ağa Çeşmesi, 1720
Süleymaniye, Yavaşçaşâhin
272 — Mutfakemini Hasan Ağa Çeşmesi, 1649
Galata, Lülecihendek
273 — Mutfakemini Hasan Ağa Çeşmesi, 1649
Galata, Mevlihânekapusu yanı *
274 — Şatır Hasan Ağa Çeşmesi, 1692
Ayvansaray, Atikmustafapaşa *
275 — Hasan Efendi Çeşmesi, 1924
Kızıltoprak, Sultan Murad Köşkü *
276 — Hacı Hasan Efendi Çeşmesi,
Zeyrek, Çinili Hamam *
277 — Hacı Hasan Efendi Çeşmesi,
Boğaz, Yeniköy *
278 — İmam Hasan Efendi Çeşmesi, 1870
Uskumru Köyü
279 — Kasabbaşı Hasan Efendi Çeşmesi, 1815
Edirnekapusu dışında *
280 — Kasabbaşı Hasan Efendi Çeşmesi, 1815
Edirnekapusu dışında
281 — Hasan Paşa Çeşmesi, 1705
Üsküdar, Doğancılar
282 — Gazi Hasan Paşa Çeşmesi, 1777
Beşiktaş, Kılıcali *
283 — Gazi Hasan Paşa Çeşmesi, 1777
Kasımpaşa, Deniz Hastahânesi *
284 — Gazi Hasan Paşa Çeşmesi, 1782
Büyükdere, Çayırbaşı
285 — Gazi Hasan Paşa Çeşmesi, 1782
Büyükdere, Çayırbaşı
286 — Gazi Hasan Paşa Çeşmesi, 1782
Kasımpaşa, Kışla önü *
287 — Gazi Hasan Paşa Çeşmesi, 1782
Kasımpaşa, Kulaksız yokuşu *
288 — Gazi Hasan Paşa Çeşmesi, 1784
Yukarı Boğaz, Büyükliman
289 — Gazi Hasan Paşa Çeşmesi, 1784
Sarıyer, Yenimahalle
290 — Gazi Hasan Paşa Çeşmesi, 1897
Büyükdere, Çayırbaşı *
291 — Gazi Hasan Paşa Çeşmesi, 1897
Büyükdere, Hacıosman Bayırı *
292 — Gazi Hasan Paşa Çeşmesi,
Yukarı Boğaz, Altınkum Gazinosu
293 — Gazi Hasan Paşa Çeşmesi,...
Kasımpaşa, Kışla-cami arası
294 — Gazi Hasan Paşa Çeşmesi,...
Kasımpaşa, Medrese Sokağı *
295 — Nakkaş Hasan Paşa Çeşmesi,...
Eyyub, Zalpaşa
296 — Seyyid Hasan Paşa Çeşmesi, 1697
Aksaray, Orucgazi *
297 — Seyyid Hasan Paşa Çeşmesi, 1744
Zeyrek, Voynuk Şücâ *
298 — Seyyid Hasan Paşa Çeşmesi, 1853
Şehzâdebaşı, Kalenderhâne
299 — Seyyid Hasan Paşa Çeşmesi, 1745
Bayazıd, Üniversite karşısı *
300 — Hasan Riza Paşa Çeşmesi, 1854
Beşiktaş, Abbasağa - Yıldız
301 — Haseki İmâreti Çeşmesi, 1766
Cerrahpaşa, Haseki *
302 — Haseki Sultan Çeşmesi, 1644
Topkapusu dışı, Davudpaşa Kışlası
303 — Hatice Kadın Çeeşmesi, 1779
Sultanahmed, Peykhâne Sokağı *
304 — Hatice Hanım Çeşmesi, 1827
Alibey Köyü
305 — Hatice Hanım Çeşmesi, 1835
Koca Mustafapaşa civarı
306 — Hatice Hanım Çeşmesi, 1863
....
307 — Hatice Sultan Çeşmesi, 1806
Mısırçarşısı yanında
308 — Hatice Sultan Çeşmesi, 1711
Ayvansarayda sebilinin yanında *
309 — Hatice Sultan Çeşmesi, 1797
Sariyer, Zekeriya Köyü yolu
310 — Hatice Sultan Çeşmesi, 1728
Üsküdar, Bülbülderesi *
311 — Hatice Sultan Çeşmesi, 1729
Üsküdar, kitâbesi müzede *
312 — Hatice Sultan Çeşmesi, 1764
Üsküdar, İhsaniye - Harem yolu *
313 — Hatice Turhan Sultan Çeşmesi, 1663
Bağçekapusunda muhteşem çeşme
314 — Hatice Turhan Sultan Çeşmesi, 1652
Beşiktaş *
315 — Hatice Usta Çeşmesi, 1748
Beyazıd civarında
316 — Haydar Paşa Çeşmesi, 1659
Fatih, Haydar
317 — Hayreddin Paşa Çeşmesi, 1892
Eyyub, Camiikebir civarı
318 — Haznedar Usta Çeşmesi, 1792
Samatya - Yedikule Caddesi *
319 — Hitabetullah Sultan Çeşmesi, 1791
Üsküdar, İhsaniye *
320 — Horhor Çeşmesi, 1876
Aksaray
321 — Hoşnâdi Usta Çeşmesi, 1842
Eyyub, Takkeci civarı
322 — Hüdâî Çeşmesi, 1610
Üsküdar, Hüdâî dergâhı avlu kapusu
323 — Hüsameddin Ağa Çeşmesi, 1791
Üsküdar, Nuhkuyusu *
324 — Hüseyin Ağa Çeşmesi, 1771
Küçükpazar, Bodrum Mescidi
325 — Hüseyin Ağa Çeşmesi, 1766
Kadıköy, Serasker Sokağı
326 — Hüseyin Bey Çeşmesi, 1850
Topkapusu dışında *
327 — Hüseyin Paşa Çeşmesi, 1698
Hasekide *

328 — Ağa Hüseyin Paşa Çeşmesi, 1825
Yukarı Boğaz, Kalender *

329 — Kaptan Hüseyin Paşa Çeşmesi, 1794
Çengelköyü *

330 — Kaptan Hüseyin Paşa Çeşmesi, 1732
Kasımpaşa, Mevlevihâne

331 — Kaptan Hüseyin Paşa Çeşmesi, 1798
Kasımpaşa, Hastahâne yokuşu

332 — Hüseyin Avni Paşa Çeşmesi, 1874
Paşalimanı *

333 — Hüsmen Ağa Çeşmesi, 1856
Kumkapu, İbrahimpaşa Yokuşu

334 — Hüsrev Paşa Çeşmesi. 1825
Eyyub, Bostan İskelesi *

335 — Hüsrev Paşa Çeşmesi, 1843
Halıcıoğlu, Turşucu *

İ

336 — Hacı İbrahim Çeşmesi, 1736
Mevlevihâne kapusu civarı

337 — İbrahim Ağa Çeşmesi, 1744
Yayla, Uzunyusuf *

338 — Cağalazâde İbrahim Bey Çeşmesi, 1729
Edirnekapusu Hamamı yanı *

339 — İbrahim Bey Çeşmesi, 1804
Bebek *

340 — İbrahim Efendi Çeşmesi, 1732
Rumelihisarı

341 — Pirincci İbrahim Efendi Çeşmesi, 1871
Tophane, Tomtom Mescidi *

342 — Ruznameci İbrahim Efendi Çeşmesi, 1634
Rumelikavağı, Hamam önü

343 — İbrahim Paşa Çeşmesi, 1722
Fatih, Sarıgüzel *

344 — Bosnalı İbrahim Paşa Çeşmesi, 1099
Haliç, Sütlüce

345 — Damad İbrahim Paşa Çeşmesi, 1723
Ortaköy

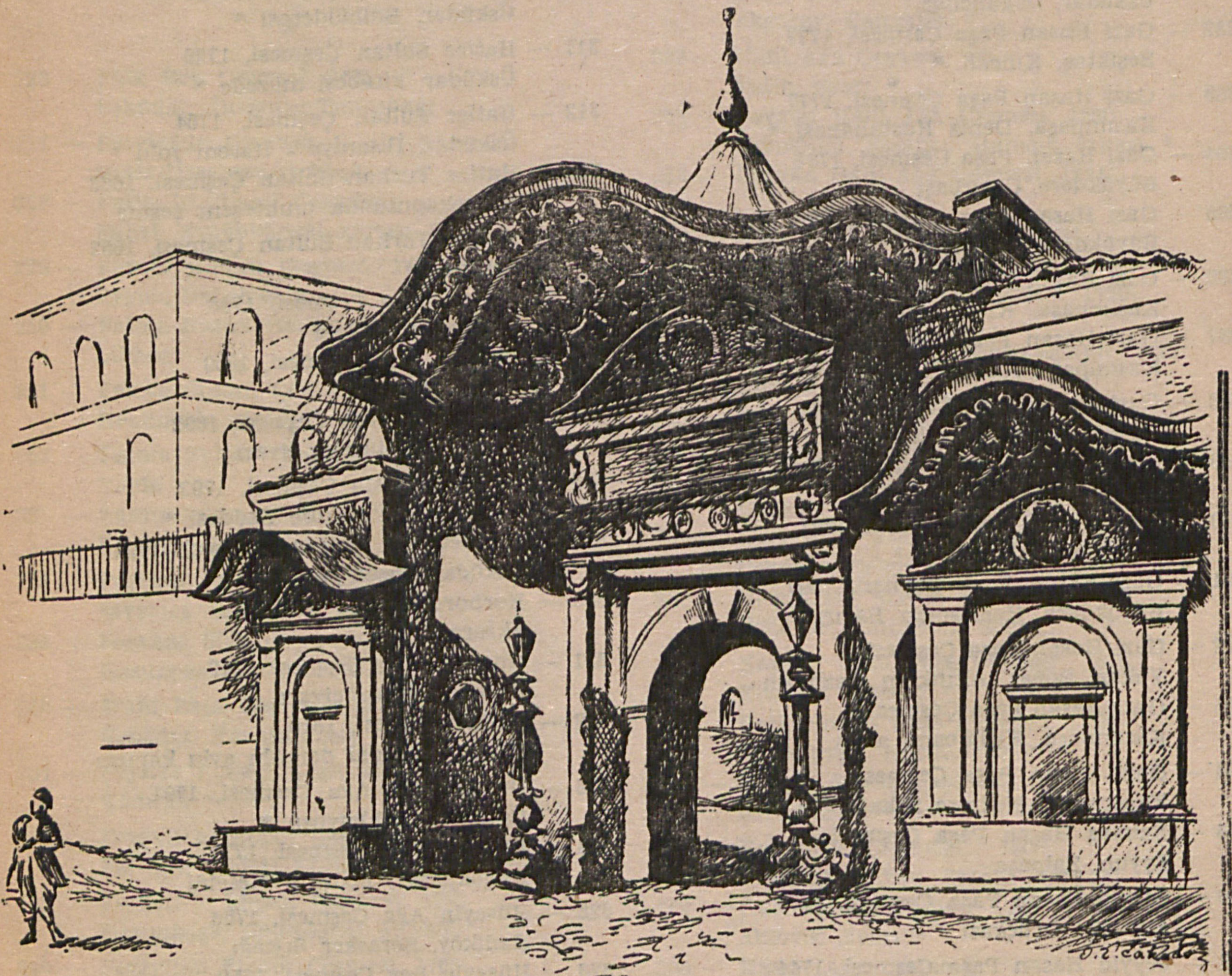
346 — Damad İbrahim Paşa Çeşmesi, 1860
Rumelihisarı, Merdivenli sokak

347 — Damad İbrahim Paşa İkiz Çeşmesi, 1730
Fatih civarı

348 — Damad İbrahim Paşa Çeşmesi, 1720
Şehzâdebaşı, Darülhadis.

349 — Damad İbrahim Paşa Çeşmesi, 1720
Çubuklu

350 — Damad İbrahim Paşa Çeşmesi, 1728
Üsküdar Ağa Camii *

Bâbıâli Kapu Çeşmeleri
(Resim: Osman Zeki Çakaloz)

351 — Damad İbrahim Paşa Çeşmesi, 1730
Üsküdar, Eski Hamam

352 — İbrahim Hakkı Paşa Çeşmesi, 1906
Aksaray, Çakırağa *

353 — İdris Ağa Çeşmesi, 1641
Ayvansaray, Arabacılar Hamamı *

354 — İdris Ağa Çeşmesi, 1785
Dolmabağçe *

355 — İhsaniye Çeşmesi, 1824
Üsküdar, İhsaniye *

356 — Hacı İlyas (Yatağan) Çeşmesi, 1557
Eğrikapu

357 — İmamzâde Çeşmesi, 1773
Eyyub, Babahaydar

358 — İmâret Çeşmesi, 1817
Fatih *

359 — İnönü Okulu Çeşmesi, 1934
Fındıklı Dere Sokağı

360 — Hafız İsa Ağa Çeşmesi, 1822
Üsküdar, İhsaniye *

361 — Hafız İsa Ağa Çeşmesi, 1824
Üsküdar, Doğancılar *

362 — İshak Ağa Çeşmesi, 1749
Kireçburnu

363 — İshak Ağa Çeşmesi, 1741
Beykoz, Yalıköyü

364 — İshak Ağa Çeşmesi, 1749
Beykoz Çayırı

365 — İshak Ağa Çeşmesi, 1746
Beykozda Muhteşem çeşme

366 — İskele Çeşmesi, 1792
Kuzguncuk

367 — İskele Çeşmesi, 1908
İstinye *

368 — İskender Paşa Çeşmesi, 1567
Ayvansaray, Korucu Mescidi

369 — İslâm Bey Çeşmesi, 1700
Eyyub, İslâmbey

370 — İsmail Ağa Çeşmesi, 1819
Gelenbevî Okulu civarı

371 — İsmail Ağa Çeşmesi, 1733
Eyyub

372 — İsmail Ağa Çeşmesi, 1731
Tonhâne civarı *

373 — Kapucu İsmail Ağa Çeşmesi, 1903
Zeytinburnu

374 — Kızlarağası İsmail Ağa Çeşmesi, 1706
Üsküdar, İnâdiye *

375 — Lala İsmail Ağa Çeşmesi, 1702
Üsküdar, Rumîmehmedpaşa

376 — Hacı İsmail Efendi Çeşmesi, 1836
Eyyub, Babahaydar

377 — Nazır İsmail Efendi Çeşmesi
Ayasofya civarı *

378 — İsmail Paşa Çeşmesi, 1732
Beyoğlu, Kamer Hatun *

379 — İsmet Bey Çeşmesi, 1812
Paşalimanı-Kuzguncuk *

380 — İstasiyon Çeşmesi, 1921
Erenköy

381 — İttifak Çeşmesi, 1913
Kâğıdhane

382 — İzzet Ali Paşa Çeşmesi, 1731
Kasımpaşa, Camiikebir civarı

383 — İzzet Mehmed Paşa Çeşmesi, 1791
Arnavud köyü *

K

384 — Kadınefendi Çeşmesi, 1909
Kuruçeşme - Ortaköy yolu *

385 — Kadızâde Çeşmesi, 1755
Eyyub, Camiikebir civarı *

386 — Kaadirîhâne Çeşmesi, 1763
Tophâne *

387 — Kadri Çavuş Çeşmesi, 1703
Kasımpaşa, Küçükpiyâle

388 — Kasabbaşı Çeşmesi, 1821
Eğrikapu dışı

389 — Kassam Çeşmesi, 1923
Üsküdar, Karakadı *

390 — Kavak Çeşmesi, 1897
Rumelikavağı, çarşı

391 — Kâzım Bey Çeşmesi, 1859
Cerrahpaşa, Canbâziye

392 — Kethüdâ Çeşmesi, 1533
Beykoz, Yalıköyü

393 — Kıble Sokağı Çeşmesi, 1893
....

394 — Kısıklı Çeeşmesi, 1914
Kısıklı, Abdullahağa Camii

395 — Köprülü Kızı Çeşmesi, 1682
Kuruçeşme Hamam yanı

396 — Kürkcübaşı Camii Çeşmesi, 1924
Yedikule, Kürkçübaşı Camii

397 — Kürkçübaşı Sokağı Çeşmesi, 1732
Aksaray, Küçüklânga

L

398 — Mösyö Lâpir Çeşmesi, 1853
Büyükdere - Çayırbaşı yalı boyu *

399 — Lütfi Bey Çeşmesi, 1905
Bebek

400 — Lütfullah Efendi Çeşmesi
Sultanselim *

M

401 — Sultan Mahmud I. Çeşmesi, 1742
Cağaloğlu Hamamı köşesi

402 — Sultan Mahmud I. İkiz Çeşmesi, 1747
Bayazıd, Hasan Paşa Hanı kapusu *

403 — Sultan Mahmud I. Çeşmesi, 1749
Kandilli, Çarşı

404 — Sultan Mahmud I. Çeşmesi, 1753
Beylerbeyi Çöp İskelesi

405 — Sultan Mahmud I. Çeşmesi, 1732
Cihangir *

406 — Sultan Mahmud I. Çeşmesi, 1732
Taksim Meydanı *

407 — Sultan Mahmud I. Çeşmesi 1732
Tophânede muhteşem meydan çeşmesi
408 — Sultan Mahmud I. Çeşmesi, 1748
Dolmabağçe üstünde Taşlık
409 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1825
Kocamustafapaşa, Feyziye Tekkesi
410 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1828
Mahmudpaşa Camii avlu kapusu *
411 — Sultan Mahmud II Çeşmesi, 1830
Fatih, Çörekçiler Kapusu
412 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1831
Eyyub-Bahariye yolu *
413 — Sultan Mahmud II Çeşmesi, 1834
Kitâbesi müzede *
414 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1836
Yayla, Küçük Hamam *
415 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1838
Eyyub, Nişancı
416 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1819
Çenberlitaş civarında *
417 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1811
Beylerbeyi Camii önünde
418 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1814
Üsküdar, Ahmediye *
419 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1829
Beylerbeyi tünel yakınında *
420 — Sultan Mahmud II Çeşmesi, 1829
Beylerbeyi tünel içinde *
421 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1831
Çengelköyü
422 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1831
Bostancı Köprüsü
423 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1832
Üsküdar, Bülbüldere-Bulgurlu *
424 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1835
Büyükçamlıca - gazino
425 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1836
Beykoz, Karakulak *
426 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1814
Kireçburnu-Tarabya *
427 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1830
Kasımpaşa, Emin camii *
428 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1831
Tarabya Camii
429 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1832
Ortaköy, Defterdar Burnu *
430 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1834
İstinye *
431 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1837
Kasımpaşa, Mevlevihâne *
432 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1837
Boyacıköyü meydan çeşmesi
433 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi, 1838
Boyacıköy
434 — Sultan Mahmud II. Çeşmesi,...
Galata, Yenicami *
435 — Hacı Mahmud Çeşmesi, 1703
Bayazıd Medresesi önü *
436 — Hacı Mahmud Ağa Çeşmesi, ...
Sultanahmed, Nahilbend *
437 — Mahmud Efendi Çeşmesi, 1538
Haliç, Sütlüce
438 — Mahmud Efendi Çeşmesi, 1687
Tophâne *
439 — Başçı Mahmud Efendi Çeşmesi, 1803
Haseki İmâreti *
440 — Nazlı Mahmud Efendi Çeşmesi, 1543
Deftar Camii avlu kapusu
441 — Mahpeyker Kösem Sultan Çeşmesi, 1635
Şehremini *
442 — Mahpeyker Kösem Sultan Çeşmesi, 1642
Üsküdar, Çinili
443 — Fatih Sultan Mehmed Çeşmesi, ihyâ 1660
Büyükçamlıca, gazinoda
444 — Sultan Mehmed IV. Çeşmesi, 1654
Küçükçamlıca
445 — Sultan Mehmed IV. Çeşmesi, 1676
Edirnekapusu, Emirbuhârî
446 — Hacı Mehmed Çeşmesi, 1747
Cibali - Küçükmustafapaşa *
447 — Hacı Mehmed Çeşmesi, 1863
Yeşildirek *
448 — Yazıcı Mehmed Çeşmesi, 1793
Akbıyık Camii avlusu *
449 — Mehmed Ağa Çeşmesi, 1792
Eyyub, Kasımçavuş *
450 — Mehmed Ağa Çeşmesi,...
Kadırga *
451 — Mehmed Ağa Çeşmesi, 1691
Eğrikapu dışı
452 — Mehmed Ağa Çeşmesi, 1720
Küçükayasofya
453 — Mehmed Ağa Çeşmesi (Mercan) Çeş. 1874
Bayazıd civarı
454 — Aşçıbaşı Mehmed Ağa Çeşmesi, 1899
Vefâ, Molla Hüsrev Camii
455 — Beyzâde Mehmed Ağa Çeşmesi, 1903
Beşiktaş *
456 — Cüce Mehmed Ağa Çeşmesi, 1590
Kumkapu, Nişancı *
457 — Doğramacı Mehmed Ağa Çeşmesi, 1701
Fatih, Bâlipaşa
458 — Eginli Mehmed Ağa Çeşmesi, 1896
Kadırga
459 — Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi, 1821
Eğrikapu dışı
460 — Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi, 1581
Üsküdar, Semerciler *
461 — Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi, 1586
Üsküdar, Tabaklar Mescidi
462 — Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi, 1732
Galata, Şişhâne yokuşu
463 — Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi, 1781
Kabataş Camii avlu kapusu *
464 — Kapuağası Mehmed Ağa Çeşmesi, 1506
Kadıköy *
465 — Kapuağası Mehmed Ağa Çeşmesi, 1631
Sultanahmed civarı *
466 — Köftüncü Mehmed Ağa Çeşmesi, 1874
Acıbâdem civarı

467 — Mahallebici Mehmed Ağa Çeşmesi, 1911
Cerrahpaşa Hastahânesi civarı
468 — Seyyid Mehmed Ağa Çeşmesi, 1811
Ahırkapu, Otlukkapısı karşısı
469 — Seyyid Mehmed Ağa Çeşmesi, 1813
Tahtakale, Balkapanı Hanında *
470 — Silâhdar Mehmed Ağa Çeşmesi, 1725
Fındıklı Deresi *
471 — Topcubaşı Mehmed Ağa Çeşmesi, 1774
Galata, Lülecihendek *
472 — Mehmed Emin Ağa Çeşmesi, 1741
Fatih, Edirnekapu Caddesi *
473 — Mehmed Bey Çeşmesi, 1765
Paşabağçesi, Sultaniye Çayırı
474 — Mehmed Bey Çeşmesi (Kazlı Çeşme) 1546
Kazlıçeşme
475 — Beykozlu Mehmed Bey Çeşmesi, 1925
Bakırköy, Osmaniye
476 — Kıblelizâde Mehmed Bey Çeşmesi, 1732
Kasımpaşa, Emincamii
477 — Arpacı Mehmed Çelebi Çeşmesi, 1795
Samatya, İstasiyon *
478 — Mehmed Efendi Çeşmesi, 1706
Küçükayasofya
479 — Beyzâde Mehmed Efendi Çeşmesi, 1646
Eyyub, Babahaydar
480 — Ebüssuud Mehmed Efendi Çeşmesi, 1574
Çapa *
481 — Evliya Mehmed Efendi Çeşmesi, 1837
Mevlevihâne Kapusu, Evliya Mescidi
482 — Hacı Mehmed Efendi Çeşmesi, 1928
Üsküdar, Bağlarbaşı
483 — Müezzinzâde Mehmed Efendi Çeş., 1770
Sultanahmed, Şifâ Hamamı
484 — Mehmed Efendi Çeşmesi, 1765
....
485 — Mehmed Murad Efendi Çeşmesi, 1923
Büyükdere, İskele
486 — Mehmed Nuri Efendi Çeşmesi, 1920
Unkapanı
487 — Mehmed Sadık Efendi Çeşmesi, 1889
Cibali, Gülcamii *
488 — Mehmed Said Efendi Çeşmesi, 1780
Kanlıca, Yenimahalle
489 — Mehmed Said Efendi Çeşmesi, 1781
Vaniköy - Kandilli yolu
490 — Mehmed Tahir Efendi Çeşmesi, 1826
Üsküdar, Harem İskelesi *
491 — Mehmed Tevfik Efendi Çeşmesi, 1880
Mevlevihânekapusu, Karabaş *
492 — Mehmed Kethüdâ eşmesi, 1729
Üsküdar, Divitçiler
493 — Mehmed Kethüdâ Çeşmesi, 1624
Mevlevihâne Kapusu
494 — Mehmed Kethüdâ Çeşmesi, 1697
Cerrahpaşa Hastahânesi civarı
495 — Mehmed Kethüdâ Çeşmesi, 1732
Eyyub, Nişancı
496 — Mehmed Kethüda Çeşmesi, 1708
Süleymaniye, Dökmeciler Hamamı *
497 — Mehmed Paşa Çeşmesi, 1569
Eyyub
498 — Mehmed Paşa Çeşmesi, 1570
Eyyub, Kızılmescid
499 — Mehmed Paşa Çeşmesi, 1617
Edirnekapusu-Râmi
500 — Mehmed Paşa Çeşmesi, 1588
Edirnekapusu-Topkapusu sur dışı
501 — Cerrah Mehmed Paşa Çeşmesi, 1593
Cerrahpaşa Camii *
502 — Genç Mehmed Paşa Çeşmesi, 1730
Üsküdar, Semerciler
503 — Gürcü Mehmed Paşa Çeşmesi, 1625
Halıcılar *
504 — Gürcü Mehmed Paşa Çeşmesi, 1625
Keçeciler Caddesi
505 — Gürcü Mehmed Paşa Çeşmesi, 1625
Saracḥânebaşı
506 — İncealemdar Mehmed Paşa Çeşmesi, 1856
İshakpaşa *
507 — Karagöz Mehmed Paşa Çeşmesi, 1654
Silivrikapusu
508 — Kaymakam Mehmed Paşa Çeşmesi, 1771
Eyyub, Oluklubayır
509 — Kethüdâ Mehmed Paşa Çeşmesi, 1728
Üsküdar, Hüdâi Dergâhı *
510 — Kethüdâ Mehmed Paşa Çeşmesi, 1728
Mahmudpaşa, Nebioğlu Yayınevi *
511 — Köprülü Mehmed Paşa Çeşmesi, 1661
Çenberlitaşta camiin yanında *
512 — Mesih Mehmed Paşa Çeşmesi, 1585
Camiin yanında *
513 — Sokollu Mehmed Paşa Çeşmesi, 1567
Eyyub, İskele civarı
514 — Sokollu Mehmed Paşa Çeşmesi, 1568
Eyyub
515 — Sokollu Mehmed Paşa Çeşmesi
Galata *
516 — Yegen Mehmed Paşa Çeşmesi, 1732
Kabataş
517 — Menbâsuyu Çeşmesi, 1926
Sütlüce
518 — Merkezefendi Camii Çeşmesi, 1812
Avlukapusunda *
519 — Meryem Kadın Çeşmesi, 1793
Büyükçamlıca
520 — Mihrimah Sultan Çeşmesi, 1680
Üsküdarda camiinde
521 — Mihrişah Kadın Çeşmesi, 1732
Galata, Hendek Sokağı *
522 — Mihrişah Valdesultan Çeşmesi, 1796
Eminönü, Taşcılar Caddesi *
523 — Mihrişah Valdesultan İkiz Çeşmesi, 1801
Eyyubda türbesinin kapusunda *
524 — Mihrişah Valdesultan Çeşmesi, 1791
Üsküdar, Karacaahmed, Ahcıbaşı
525 — Mihrişah Valdesultan Çeşmesi, 1806
Küçüksuda muhteşem çeşme

526 — Mihrişah Valdesultan Çeşmesi, 1793
Halıcıoğlu
527 — Mihrişah Valdesultan Çeşmesi, 1793
Halıcıoğlu-Hasköy *
528 — Mihrişah Valdesultan Çeşmesi, 1793
Halıcıoğlu-Hasköy
529 — Mihrişah Valdesultan Çeşmesi, 1797
Beşiktaş, Kılıcali Mahallesi
530 — Mihrişah Valdesultan Çeşmesi, 1793
Fındıklı, Mollabayırı *
531 — Mihrişah Valdesultan Çeşmesi, 1799
Kasımpaşa-Kurtuluş *
532 — Mihrişah Valdesultan Çeşmesi, 1805
Yeniköy, Mollaçelebi
533 — Mimarağa Çeşmesi, 1604
Kitâbesi Müzede *
534 — Mîriâlem Çeşmesi, 1826
Beylerbeyi, Fıstıklı Mescid
535 — Sultan Murad III. Çeşmesi, 1585
Kasımpaşa, Kurtçelebi *
536 — Sultan Murad V. Meydan Çeşmesi, 1907
Sahrâyicedid civarı *
537 — Kâtip Müslihüddin Çeşmesi, 1720
Aksaray, Sineklibakkal
538 — Sultan Mustafa III. Çeşmesi, 1760
Üsküdar, Ayazma Camii
539 — Sultan Mustafa III. Çeşmesi, 1763
Paşabağçesi
540 — Sultan Mustafa III. Çeşmesi, 1759
Kasımpaşa *
541 — Hacı Mustafa Çeşmesi, 1694
Eyyub, Düğmeciler *
542 — Hacı Mustafa Çeşmesi, 1888
Fatih *
543 — Hacı Mustafa Çeşmesi, 1787
Fatih, Kıztaşı
544 — Jandarma Mustafa Çeşmesi, 1898
Alibeyköyü
545 — Şehzâde Mustafa Çeşmesi, 1728
Üsküdar, Hüdâi Dergâhı
546 — Şehzâde Mustafa Çeşmesi, 1737
Üsküdar, Gülfemhâtun *
547 — Mustafa Ağa Çeşmesi, 1761
Fındıklı *
548 — Mustafa Ağa Çeşmesi, 1668
Kaariye karşısı
549 — Mustafa Ağa Meydan Çeşmesi, 1681
Karagümrük, Zincirlikuyu
550 — Bayburdlu Mustafa Ağa Çeşmesi, 1755
Eyyub, İslâmbey
551 — Bayburdlu Mustafa Ağa Çeşmesi, 1752
Eyyub, Düğmeciler
552 — Hacı Mustafa Ağa Çeşmesi, 1616
Mahmudpaşa civarı *
553 — Hacı Mustafa Ağa (Çırçır) Çeşmesi, 1717
Eyyub, Oluklubayır
554 — Haznedar Mustafa Ağa Çeşmesi, 1590
Sirkeci *
555 — Kaaid Mustafa Ağa Çeşmesi, 1570
Kocamustafapaşada
556 — Kayış Mustafa Ağa Çeşmesi, 1813
Yedikule, Hacıevhad
557 — Kethüdâ Mustafa Ağa Çeşmesi, 1710
Yayla, Seyidömer *
558 — Kuru Mustafa Ağa Çeşmesi, 1769
Kitâbesi müzede *
559 — Mimar Mustafa Ağa Çeşmesi, 1660
Cibali, Gülcamii *
560 — Mimar Mustafa Ağa Çeşmesi, 1765
Eğrikapu, İvazefendi *
561 — Silâhdar Mustafa Ağa Çeşmesi, 1744
Mevlevihâne Kapusu
562 — Silâhdar Mustafa Ağa Çeşmesi, 1682
Üsküdar, Salacık
563 — Tekeli Mustafa Ağa Çeşmesi, 1640
Ortaköy, Hamam karşısı
564 — Mustafa Rasim Bey Çeşmesi, 1921
Ahırkapu, Oduniskelesi *
565 — Ebülmeyâmin Mustafa Efendi Çeş. 1606
Kitâbesi, müzede *
566 — Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi, 1720
Beyoğlu, Firuzağa *
567 — Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi,...
Büyükdere, Cami civarı
568 — Kâtib Mustafa Efendi Çeşmesi, 1779
Üsküdar, Kavsara Baba
569 — Lâ'lî Mustafa Efendi Çeşmesi, 1735
Edirnekapu Mezarlığı, namazgâh
570 — Seyyid Mustafa Efendi Çeşmesi, 1800
Sahrayicedid-Merdivenköyü *
571 — Seyyid Mustafa Efendi Çeşmesi, 1808
Aksaray *
572 — Şeyhülislâm Mustafa Efendi Çeş., 1739
Sarachâne, Amıcazâde külliyesinde *
573 — Mustafa Nazif Efendi Çeşmesi, 1871
Beykoz, Yalıköyü *
574 — Mustafa Paşa Çeşmesi, 1764
Otakçılar *
575 — Mustafa Paşa Meydan Çeşmesi, 1808
Eyyub, Kasımçavuş
576 — Mustafa Paşa Çeşmesi, 1752
Edirnekapusu - Râmi
577 — Mustafa Paşa Çeşmesi, 1841
Paşabağçesi
578 — Bıyıklı Mustafa Paşa Çeşmesi, 1636
Tophane *
579 — Destârî Mustafa Paşa (Abacı) Çeş. 1608
Süleymaniye civarı
580 — Kaptan Mustafa Paşa Çeşmesi, 1729
Üsküdar, Kaptanpaşa camii
581 — Kara Mustafa Paşa Çeşmesi, 1677
Süleymaniye civarı *
582 — Kemankeş Mustafa Paşa Çeşmesi, 1637
Kıztaşı civarı *
583 — Merzifonlu Mustafa Paşa Çeşmesi
Kazlıçeşme, İskele
584 — Silâhdar Mustafa Paşa Çeşmesi, 1639
Fındıklı *

N

585 — Nâile Vesîle Hanım Çeşmesi, 1901
Beykoz, Yalıköyü
586 — Nakşî Kadın Çeşmesi, 1788
Sultanahmed Cezâevi yanında *
587 — Nakşidil Valdesultan Çeşmesi, 1809
Alemdağı, Sarıkadı köyü *
588 — Nâzım Bey Çeşmesi, 1923
Râmi
589 — Nazperver Usta Çeşmesi, 1796
Beyoğlu, Firuzağa *
590 — Necib Ağa Çeşmesi, 1909
Uskumru Köyü
591 — Nefise Hanım Çeşmesi, 1809
Salmatomruk, Kefevî
592 — Nefise Hanım Çeşmesi, 1817
Etyemez civarı
593 — Nezir Ağa Çeşmesi, 1702
Kasımpaşa, İbâdullah
594 — Nuh Ağa Çeşmesi, 1589
Kâğıdhâne Çayırı *
595 — Şehzâde Numan Çeşmesi, 1728
Üsküdar, Hayreddinçavuş *
596 — Numan Ağa Çeşmesi, 1760
Kitâbesi müzede *
597 — Nurbânu Valdesultan Çeşmesi, 1579
Toptaşı Cezâevi Kapusu
598 — Nureddin Ağa Çeşmesi, 1730
Bebek - Arnavudköyü, sâhilde *
599 — Nûri-ayn Çeşmesi, 1917
Haydarpaşa civarı *

O

600 — Odunkapusu Çeşmesi, 1820
Keresteciler, sâhilde *
601 — Oğlanlar Tekeksi Çeşmesi, 1874
Aksaray *
602 — Sultan Osman II. Çeşmesi, 1621
Kitâbesi müzede *
603 — Sultan Osman II. Çeşmesi, 1621
Galata *
604 — Sultan Osman II. Çeşmesi, 1756
Nuruosmaniye Camii çarşı kapusu *
605 — Hacı Osman Çeşmesi, 1869
Sultanahmed, Nakilbend *
606 — Osman Ağa Çeşmesi, 1783
Uskumru Köyü
607 — Mısırlı Osman Ağa Çeşmesi, 1621
Kadıköy, Altıyol civarı
608 — Mısırlı Osman Ağa Çeşmesi, 1605
Mahmudpaşa Medresesi
609 — Osman Bey Çeşmesi, 1719
Kitâbesi müzede *
610 — Osman Nuri Efendi Çeşmesi, 1915
Râmı Kışlası önünde
611 — Osman Sâhib Efendi Çeşmesi, 1767
Üsküdar, Balaban İskelesi *
612 — Otakçılar Mezarlık Çeşmesi, 1685
Adı geçen mezarlık

Ö

613 — Dayı Ömer Çeşmesi, 1882
Cerrahpaşa, Çavuşzâde
614 — Seyyid Ömer Çeşmesi, 1820
Gedikpaşa - Kumkapu *
615 — Ömer Ağa Çeşmesi, 1731
Beyoğlu, Çukurcuma Camii
616 — Seyyid Ömer Ağa Çeşmesi, 1814
Alemdar Caddesi *
617 — Hacı Ömer Efendi Çeşmesi, 1772
Kadıköy, Kızıltoprak *
618 — Hekimpaşa Ömer Efendi Çeşmesi, 1715
Çapa

P

619 — Park Çeşmesi, 1913
Gülhâne Parkı, sarnıç yanı
620 — Paşababa Çeşmesi, 1812
Taksim, Sıraselviler *
621 — Hacı Pertev Bey Çeşmesi, 1907
Cerrahpaşa
622 — Pertevniyal Valdesultan Çeşmesi, 1814
Karagümrük pazar meydanı
623 — Pertevniyal Valdesultan Çeşmesi, 1859
Kitâbesi müzede *
624 — Pertevniyal Valdesultan Çeşmesi, 1856
Defterdar, Yâvedud yanında
625 — Pertevniyal Valdesultan Çeşmesi, 1867
Aksarayda camii yanında *
626 — Pertevniyal Valdesultan Çeşmesi, 1871
Aksarayda camii yanında *
627 — Pertevniyal Valdesultan Çeşmesi, ...
Şehremini - Gurebâ yolu
628 — Pertevniyal Valdesultan Çeşmesi,...
Yavedud Türbesi yanında
629 — Piristû Kadın Çeşmesi, 1895
Silivrikapusu, Bâlâ Tekkesi *
630 — Piyâle Paşa Çeşmesi, 1638
Kasımpaşa, Kulaksız

R

631 — Koca Ragıp Paşa Çeşmesi, 1762
Kütübhânesinin avlusunda
632 — Râkım Paşa Çeşmesi, 1715
Rumelihisarı *
633 — Râmiz Ağa Çeşmesi, 1861
Beşiktaş, Şenlikdede
634 — Râtibe Hanım Çeşmesi, 1916
Eyyub, Camiikebir civarı *
635 — Râyetkeşan Kalfa Çeşmesi, 1927
Eyyub, Gümüşsuyu
636 — Receb Ağa Çeşmesi, 1624
Beşiktaş, Kılıçali Mahallesi *
637 — Rengigül Hanım Çeşmesi, 1904
Emirgân
638 — Reşid Paşa Çeşmesi, 1860
Emirgân sırtında *
639 — Riza Bey Çeşmesi, 1833
Taksim, Yenişehir *

640 — Riza Paşa Çeşmesi, 1845
Kadıköy, Serasker Sokağı
641 — Riza Paşa Çeşmesi, 1864
Kadıköy, Moda *
642 — Ruhi Bey Çeşmesi, 1831
Cibâli
643 — Rukiye Kadın Çeşmesi, 1738
Yenicami, Türbe duvarında *
644 — Rumelihisarı Çeşmesi, 1642
Rumelihisarı - Baltalimanı *
645 — Rüstem Paşa Çeşmesi, 1554
Küçükayasofya Çardaklı Hamam *
646 — Rüstem Paşa Çeşmesi, 1545
Üsküdar *

S

647 — Sadeddin Efendi Çeşmesi, 1629
Kabataş *
648 — Sadeddin Efendi Çeşmesi, 1741
Karacaahmed civarı
649 —Kırımlı Sadık Efendi Çeşmesi, 1734
Eyyub, Otakçılar
650 — Sadullah Efendi Çeşmesi, 1732
Fındıklı Deresi *
651 — Safer Ağa Çeşmesi, 1619
Vezneciler, Bozdoğan Kemeri
652 — Safer Efendi Çeşmesi, 1927
Eyyub, Münzevi - Topcular
653 — Safiye Sultan Çeşmesi, 1749
Halıcılar *
654 — Safiye Sultan Çeşmesi, 1729
Üsküdar, Bulgurlu Mescid karşısı *
655 — Safiye Sultan Çeşmesi, 1780
Üsküdar *
656 — Said Bey Çeşmesi, 1923
Teşvikiye Camii avlusu
657 — Salih Ağa Çeşmesi, 1813
Kasımpaşa, Sakızağacı
658 — Salih Zeki Bey Çeşmesi, 1908
Halıcılar, Sülüklüçeşme
659 — Hacı Salih Paşa Çeşmesi, 1822
Sarıyer
660 — Hacı Salih Paşa Çeşmesi, 1822
Sarıyer, Mâden
661 — Saliha Valdesultan Çeşmesi, 1731
Tophâne civarında
662 — Saliha Valdesultan eşmesi, 1732
Azabkapusunda muhteşem meydan çeş.
663 — Saliha Valdesultan Çeşmesi
Silivri Kapusu
664 — Saliha Valdesultan Çeşmesi,
Defterdar Camii yanında *
665 — Saraclar Çeşmesi, 1776
Karacaahmed
666 — Selâmi Çeşmesi, 1677
Kadıköy - Göztepe
667 — Selâmi Ali Efendi Çeşmesi, 1800
Üsküdar, Selâmsız
668 — Sultan Selim III. Çeşmesi, 1802
Üsküdar, Selimiye
669 — Sultan Selim III. Çeşmesi, 1799
Kumkapu civarı *
670 — Sultanselim III. Çeşmesi, 1790
Beşiktaş *
671 — Sultan Selim III. Çeşmesi, 1790
Beşiktaş, Tuzbaba
672 — Serandedil Kalfa Çeşmesi, 1901
Fatih, Atpazarı civarı
673 — Server Ağa Çeşmesi, 1872
Mahmudpaşa, Hacıköçek
674 — Seydi Bey Çeşmesi, 1590
Halıcılar
675 — Şehzâde Seyfeddin Çeşmesi, 1728
Üsküdar, Bulgurlu Mescid *
676 — Seyyid Ali Çeşmesi, 1701
Beyceğiz*
677 — Seyyid Paşa Çeşmesi, 1863
Sahrayicedid - Kozyatağı *
678 — Ekmekçi Sinan Çeşmesi, 1543
Yenibağçe
679 — Sinan Ağa Çeşmesi, 1899
Ayvansaray - Balat
680 — Sinan Paşa Çeşmesi, 1589
Sarayburnu - Ahırkapu *
681 — Sîneperver Valdesultan Çeşmesi, 1780
Karagümrük
682 — Sineperver Valdesultan Çeşmesi, 1825
Üsküdar, Yenivalde civarı *
683 — Sivrikoz Çeşmesi, 1564
Cibâlikapusu dışında
684 — Siyavuş Paşa Çeşmesi, 1602
Eyyubda türbesi yanında
685 — Softa Sinan Çeşmesi, 1664
Halıcılar *
686 — Sun'ullah Efendi Çeşmesi,...
Aksaray *
687 — Sultan Süleyman Çeşmesi, 1566
Aksaray - Horhor *
688 — Sultan Süleyman Çeşmesi, 1566
Sofular
689 — Sultan Süleyman Çeşmesi, 1566
Marpuccular, Alacamescid kapusu
690 — Sultan Süleyman Çeşmesi,...
Kumkapu, İbrahim Paşa Camii
691 — Şehzâde Süleyman Çeşmesi, 1728
Üsküdar, Selâmsız Caddesi *
692 — Süleyman Ağa Çeşmesi, 1712
Beşiktaş, Şenlikdede *
693 — Dilsiz Süleyman Ağa Çeşmesi,, 1586
Eyyub, Nişancı
694 — Dilsiz Süleyman Ağa Çeşmesi, 1592
Etyemez
695 — Silâhdar Süleyman Ağa Çeşmesi, 1751
Üsküdar Seyyidahmed Deresi
696 — Hacı Süleyman Efendi Çeşmesi, 1728
Horhor *
697 — Süleyman Kaptan Çeşmesi, 1753
Kasımpaşa, Zından arkası
698 — Süleyman Paşa Çeşmesi, 1664
Ayvansaray, Yâvedud *

699 — Süleyman Faik Paşa Çeşmesi, 1925
Çapa, Taşkasap
700 — Süleymaniye Meydan Çeşmesi, 1792
Süleymaniye

Ş

701 — Şekerpâre Kadın Çeşmesi, 1875
Tophâne, Kapuiçi *

T

702 — Takkeci Çeşmesi, 1578
Topkapusu dışı *
703 — Tegafül Kalfa Çeşmesi, 1813
Kitâbesi müzede *
704 — Tekkekapusu Çeşmesi, 1762
Üsküdar, Selâmsız Caddesi *
705 — Telli Tabya Çeşmesi, 1815
Yukarı Boğaz, Telli Tabya *
706 — Tevfik Bey Çeşmesi, 1865
Sultanahmed civarı
707 — Tıflıgül Hanım Çeşmesi, 1808
Üsküdar, Selimiye, Çatmacılar *
708 — Tiryal Hanım Çeşmesi, 1808
Büyükçamlıca *
709 — Tophânelioğlu Çeşmesi, 1727
Kısıklı - Bağlarbaşı *

U

710 — Uşşâkî Tekeksi Çeşmesi, 1562
Yedikule *

Ü

711 — Üçmihrablı Çeşmesi, 1913
Küçükpazar
712 — Üçüncükadın Çeşmesi, 1728
Alemdağı, Sarıkadı Köyü *
713 — Üçüncükadın Çeşmesi, 1728
Üsküdar, Bülbülderesi *
714 — Ümmügülsüm Hanım Çeşmesi, 1817
Üsküdar, Çavuşderesi

V

715 — Vâlide Çeşmesi, 1734
Akbıyık Camii karşısı
716 — Vâlide Kâhyası Çeşmesi, 1700
Üsküdar, Bülbülderesi *
717 — Veliefendizâde Çeşmesi, 1875
Kocamustafapaşa civarı
718 — Verdinaz Kadın Çeşmesi, 1732
Galata, Su İskelesi *
719 — Vuslat Kadın Çeşmesi, 1732
Kasımpaşa, Emin Camii Civarı

Y

720 — Yahya Ağa Çeşmesi, 1732
Galata, Yelkenci Hanı *
721 — Yahya Efendi Çeşmesi, 1735
Davudpaşa Ortaokulu karşısı *
722 — Yahya Efendi Çeşmesi, 1557
Beşiktaş - Ortaköy *
723 — Silâhdar Yahya Efendi Çeşmesi, 1788
Dolmabağçe - Kabataş *
724 — Silâhdar Yahya Efendi Çeşmesi, 1788
Hasköy, Kuşkonmaz Camii *
725 — Yakub Ağa Çeşmesi, 1766
Libâde
726 — Kapuağası Yakub Ağa Çeşmesi, 1678
Üsküdar, Valdeiatik
727 — Silâhdar Yakub Ağa Çeşmesi, 1732
Kasımpaşa, Yakubağa Sokağı
728 — Yakub Efendi Çeşmesi, 1809
Etyemez civârında tekke içinde *
729 — Yakub Kethüdâ Çeşmesi, 1585
Edirnekapusu, Sarmaşık
730 — Yakub Kethüdâ Çeşmesi, 1585
Edirnekapusu, Neslişah
(Çınarlı Çeşme)
731 — Yavuzer Sinan Çeşmesi, 1881
Unkapanı civarı *
732 — Yenimahalle Çeşmesi, 1923
Bostancı
733 — Hacı Yusuf Ağa Çeşmesi, 1763
Beylerbeyi - Nakkaş, sâhilde *
734 — Hacı Yusuf Ağa Çeşmesi, 1713
Aksaray, Orucgazi *
735 — Kethüdâ Yusuf Ağa Çeşmesi, 1713
Unkapanı civarında
736 — Kethüdâ Yusuf Ağa Çeşmesi, 1777
Tophane civarında
737 — Silâhdar Yusuf Ağa Çeşmesi, 1595
Alibeyköyü civarında
(Çoban Çeşmesi)
738 — Yusuf Efendi Çeşmesi, 1757
Fatih, Hafızpaşa *
739 — Koca Yusuf Paşa Çeşmesi, 1786
Fındıklı Camii avlusu
740 — Silâhdar Yusuf Paşa Çeşmes, 1764
Kâğıdhane köyü
741 — Yusuf Ziya Paşa Çeşmesi, 1863
Çengelköyü

Z

742 — Zehra Hanım Çeşmesi, 1867
Eyyub, Vezirtekkesi
743 — Zekeriya Köyü Çeşmesi, 1764
Köy meydanı
744 — Zeki Bey Çeşmesi, 1905
Selimiye Kışlası ahırları
745 — Zevkî Kadın Çeşmesi, 1755
Fındıklı, Akademi yanında *
746 — Zeyneb Hatun Çeşmesi, 1890
Rumelihisarı, Kayalar *
747 — Zeyneb Hanım Çeşmesi, 1912
Unkapanı, Salihpaşa Camii *
748 — Zeyneb Sultan Çeşmesi, 1770
Demirkapu, Aydınoğlu Tekkesi *

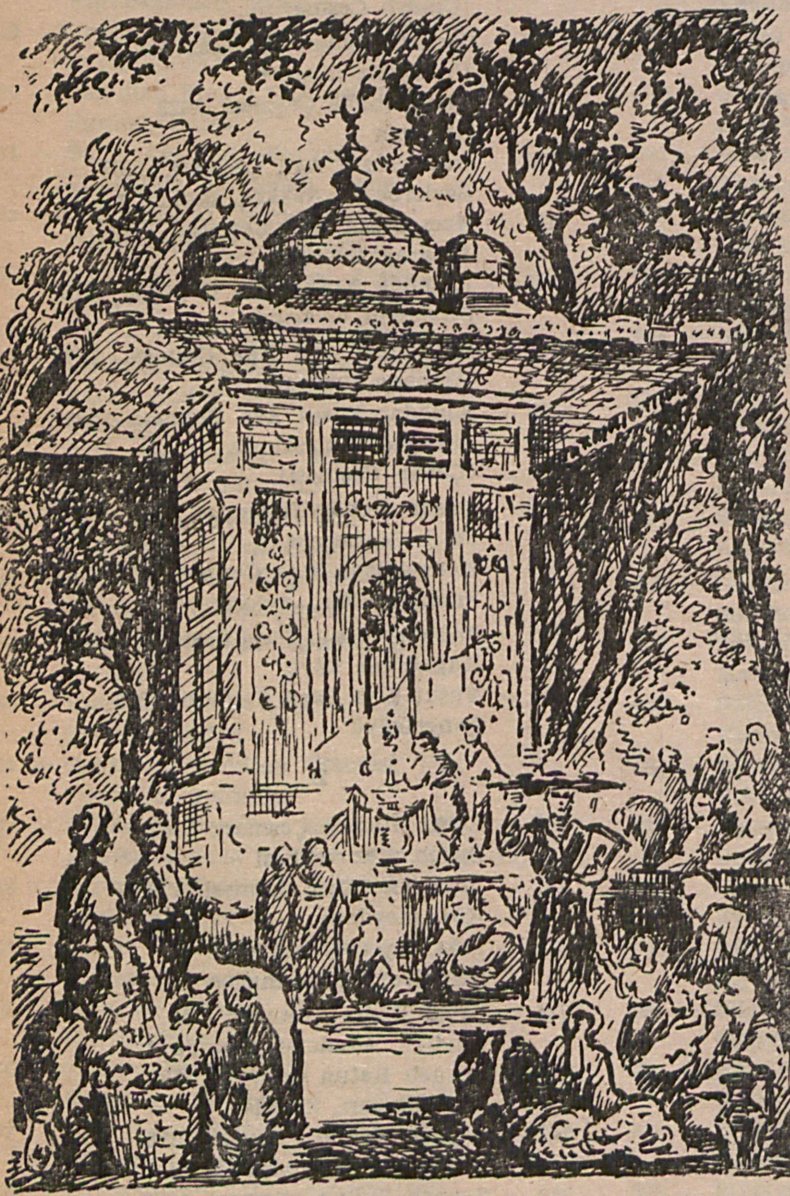
749 — Ziver Efendi Çeşmesi, 1706
Kasımpaşa, Hacıferhad
*

750 — Bayram Ağa Çeşmesi, 1835
Beylerbeyi, Fıstıklı Mesçid *

751 — Behram Ağa Çeşmesi, 1878
Uzunçarşı, Yavaşçaşâhin *

ÇEŞME, ÇEŞMELER — Dilimize çeşme kelimesi farsça göz mânasına «çeşm»-den gelmiştir. Köy ve kır yollarında oluğundan devamlı sular akan çeşmelere söz dışı bırakılırsa umumiyetle çeşme yapılarında başlıca unsurlar şunlardır: 1 — Gelen suyun biriktirdiği dört duvarla örülmüş bir su haznesi; 2 — Ön tarafına gelen yüzlerinde musluğundan ve su kaplardan taşan suların etrafı ıslatmaması için bir tekne; 3 — Teknenin iki yanında su kaplarını koymak için birer sed (zenk taşı); 4 — Üzerine musluk - lüle yerleşdirilen ayna taşı; 5 — Ayna taşının üst kısmı ekseriya bir kemerle çevrilmiştir; 6 — Kemerin üstünde çeşmeyi yaptıranın hayrâtını ve suyunu öven mermer bir kitâbe taşı bulunur; 7 — Çeşmelerin ekserisinin üstünde suya gelenleri yağmurdan korumak için bir de saçak konulmuştur.

İstanbul çeşmelerinin benzerlerini Selçuk mimarisinin Anadolu'daki kalıntıları arasında da görmek kabildir. Yalnız onlardaki fazla süsü Osmanlı türkleri sâdeleştirerek daha güzelleştirmişlerdir. Türk'lerde çeşmeler, bir medresenin, bir camiin inşasında olduğu gibi, kendine has bir tarz ve üslûp içinde ve devrinin tezyinâtına göre yapılmışdır. Bundan dolayı İstanbul çeşmeleri içinde Türk mimarîsinin çeşitli devirlerine aid bir çok zarif ve sanatkârane yapılmış eserler mevcuddur. Lâle devri ve sonraki mimarî devirlerde, Türk süsleme sanatından taş üstüne işlemeciliğin İstanbul çeşmelerinin cepheleri üzerinde önemli bir yer almış olduğu görülür. Bu süsleme ile sanki taslarından su içenlerine, başlarını biraz da şükran hislerile yukarı kaldırdıklarında, sap sap nârin filizlerin, kıvrık yaprakların, demet demet çiçeklerin, tabak tabak yemişlerin temâşâsı ile ayrıca içlerine ferahlık verilmek istenilmiş gibidir.

Küçüksu Meydan Çeşmesi
(Resim: Sabiha Bozcalı)

İstanbul çeşmeleri arasında ayrıca zarif sebiller ile de bezenmiş büyük muhteşem meydan çeşmeleri müstesnâ birer yer alır. Türk mimarîsinde Ampir devrinde Avrupa'ya benzeyiş istekleri içinde İstanbul çeşmelerinin yapılarında da büyük değişiklikler olmuşdur; 20-25 yıl evvel Beşiktaş'ta cadde üzerinde bulunan ve sonradan Topkapusu dışına nakil edilen

Bezmiâlem Valde Sultan Çeşmesi bunlara en güzel örnekdir.

Saadi Nâzım NİRVEN

ÇEŞME, ÇEŞME RESİMLERİ — Yerli ve yabancı bir çok ressam İstanbul çeşmelerinin resimlerini yapmıştır. Bunların arasında hiç biri Üsküdarlı Hoca Ali Riza Bey kadar bol çeşme resmi bırakmamıştır. Bu resimler aynı zamanda çeşmenin civarı ile beraber o eski İstanbul'un câzib renkler, parlak aydınlıklar içinde geçen hayatını canlandıran birer eser olmuşlardır.

Bu çeşmelerin başları, yanında kurulan ufak kulübeli kır kahvelerile, yazın sıcak aylarında hülyâlı renkler içinde aydınlanan İstanbul'un en sâkin ve en güzel köşelerinden biri olurmuş. Yaz günlerinin ikindi saatleri akşama yaklaşır, ufka inen güneşin toz pembesi akislerle yer yer renklenirken, bu çeşme başlarında bir bardak serin su ile içilen bir fincan kahvede günün bütün yorgunlukları derin bir haz içinde dinlendirilirmiş.

Ali Rıza Beyin resimlerinde İstanbul çeşmeleri, elli yıl evvelki Üsküdar'ın, Boğaziçi'nin ve Çamlıca'nın durgun sıcak yaz günlerinde uzanan yolları kenarında huzûrun beyaz hayallerile doludur.

Geçen asır içinde İstanbul'a gelmiş, yapdıkları resimleri Avrupa'da gravür tarzında bastırarak çoğaltmış H. W. Barlett ve Thomas Allom gibi ressamlar bilhassa muhteşem meydan çeşmelerimizin karşısında hayran duygularla çalışmışlardır. İhtiyar sakası ve ferâceli yaşmaklı, çıplak ayakları takunyalı mahalle karısı ile bir İstanbul çeşmesi, pek kıymetli İstanbul ressamlarından İtalyan Preziosi'nin en güzel eserlerinden biridir.

Belediye İmar Müdürlüğü ressamlığından emekli olup 1962 de Ankara'da vefat eden Nazmi Dayanın bir «Kazlı Çeşme» tablosu da merhumun şâheseri olmuşdur.

Saadi Nâzım NİRVEN

ÇEŞME, ÇEŞMELER, «İSTANBUL ÇEŞMELERİ» — Çağdaş yazar ve müdekkid İbrahim Hilmi Tanışık'ın millî kütübhânemize verdiği iki cildlik kıymetli bir eser, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından birinci cildi 1943, ikinci cildi 1945 yılında basılarak neşredilmiştir (B. Tanışık, İbrahim Hilmi).

Birinci cild İstanbul cihetine (sur dışı da dâhil), ikinci cild de Beyoğlu (Halic'in karşı yakası, Galata, Boğazın Rumeli yakası) ile Üsküdar (Bütün Anadolu yakası) cihetlerine tahsis edilmiştir ve birinci cildde 405, ikinci cildde 388 çeşme tesbit edilmiştir. Birinci cild 359 ve ikinci cilde 346 esere cem'an 705 çeşme resmi konmuşdur. Kitâbesi olan çeşmelerin, kitâbe mensur ise aynen, manzum ise yalnız târih beyiti alınmış, alınan kitâbe parçalarının arab asıllı Türk harfleri ile bir hattata yazdırılmış kopyeleri de ilâve edilmişdir, bu suretle eserin tümüne 802 eski yazı klişesi konmuşdur.

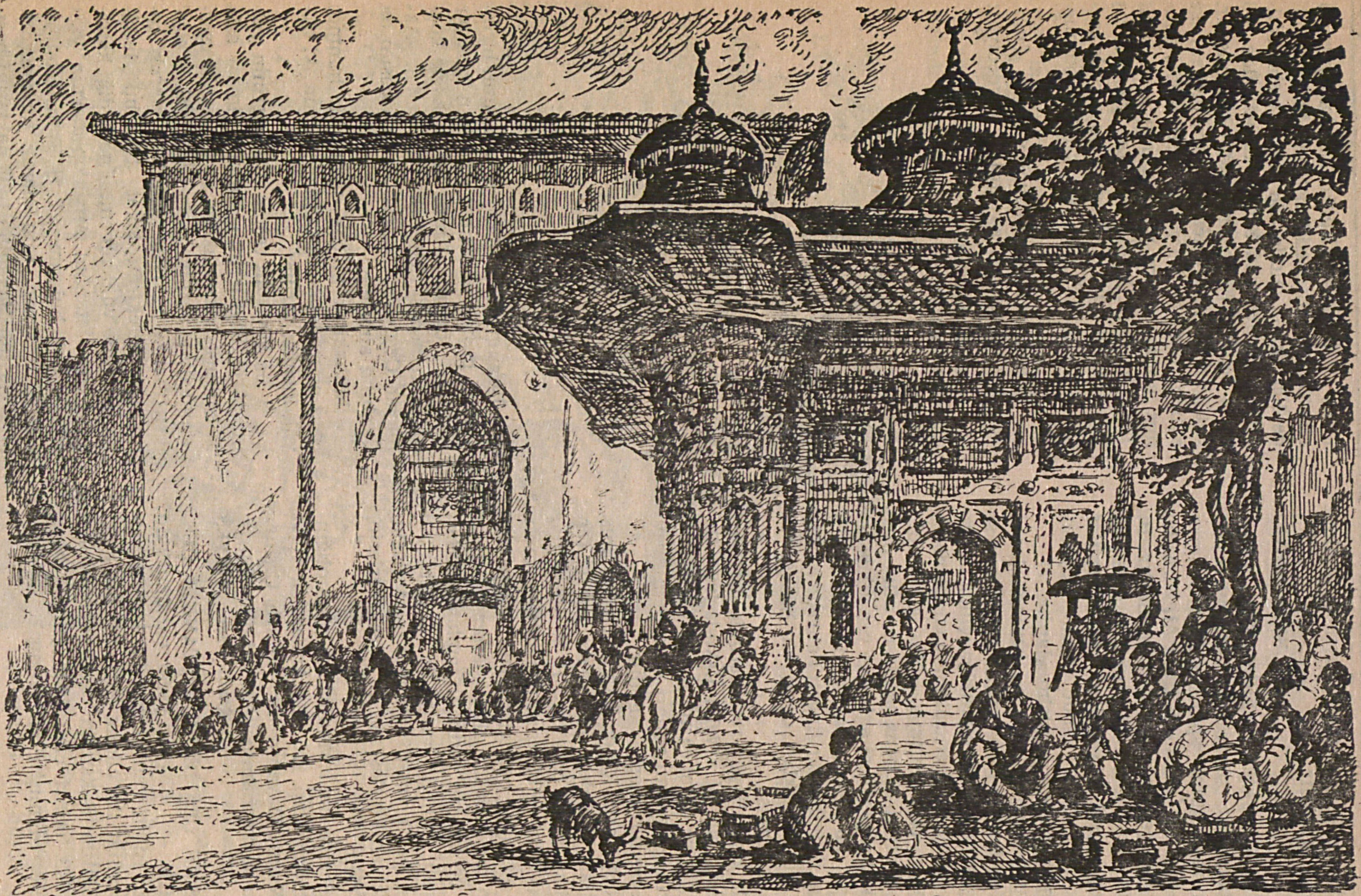
Müellif eserinin birinci cildinde «İzahlar» başlığı altında şu notları kaydediyor:

Akar çeşmeler:		
İstanbul cihetinde	:	219
Beyoğlu »	:	78
Üsküdar »	:	79
		376
Akmaz çeşmeler:		
İstanbul cihetinde	:	166
Beyoğlu »	:	79
Üsküdar »	:	47
		292
Yok olmuş çeşmeler:		
İstanbul cihetinde	:	19
Beyoğlu »	:	18
Üsküdar »	:	22
		59

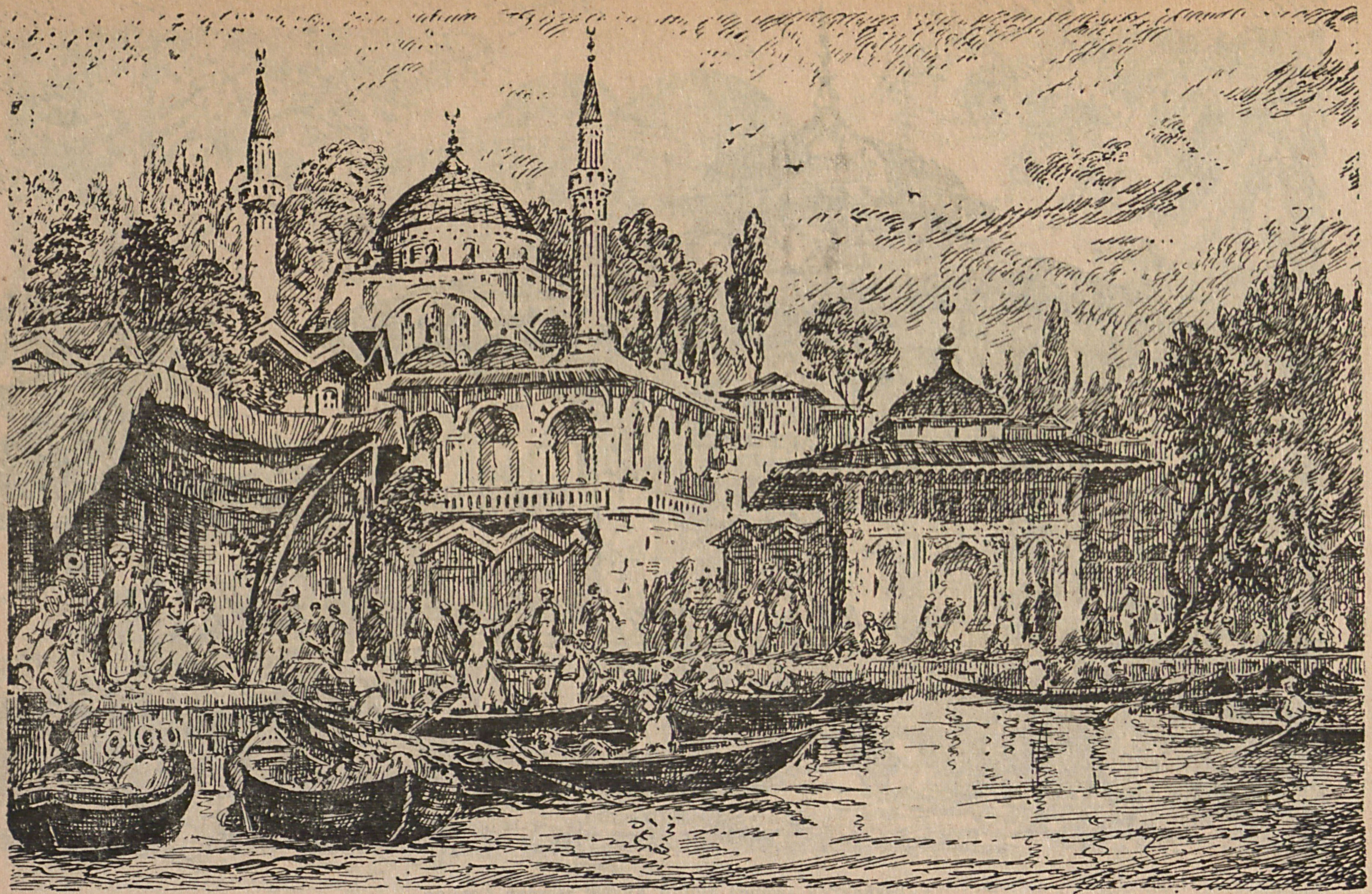
İbrahim Hilmi Tanışık kitabının birinci cildi başına «İstanbul sularının kısa bir târihçesi» başlığı altında bir makaale koymuşdur; hocası Selim Sırrı Tarcan'ın «Akmayan Çeşmeler» serlevhalı bir yazısını da kitabına almışdır.

Muhakkak ki çok büyük bir himmet eseri olan «İstanbul Çeşmeleri» nin iki büyük kusuru vardır:

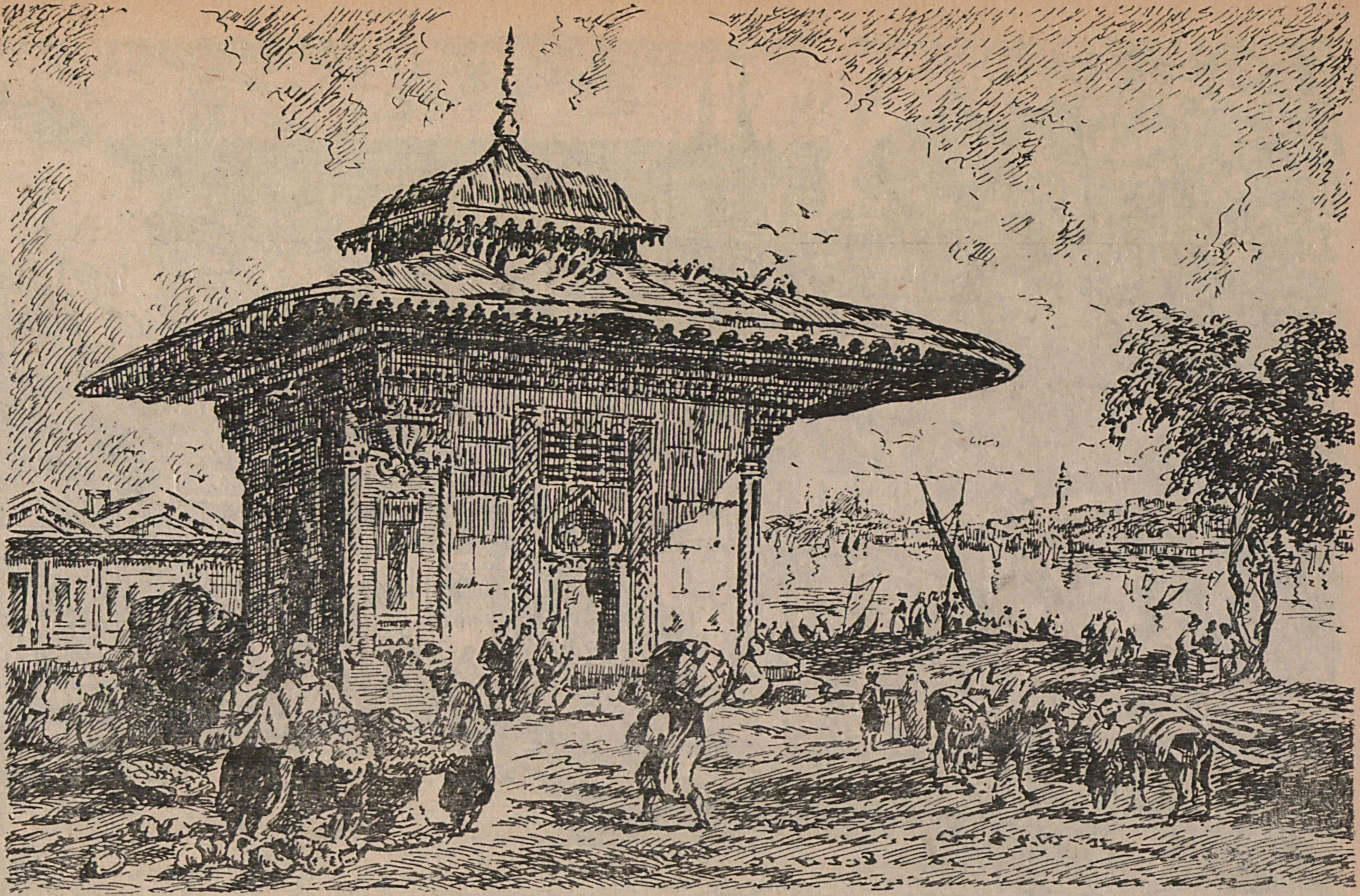
1 — Manzum çeşme kitâbelerinin yalnız târih beyitlerinin alınmış olması asla af edilmez noksanlıkdır. Zirâ bu gibi eserler güçlükle basılır; baskı işi tahakkuk eder iken manzum kitâbelerin tam olarak konulması gerekirdi; fakat biz bu hatânın müellife yüklenmemesi gerekdiği kanaatindeyiz; İstanbul Ansiklopedisi'nin yazı âilesi içinde bulunmuş İ. H. Tanışık bütün kitâbeleri aynen, tam olarak toplamışdır. Millî Eğitim Bakanlığı telif haklarını basılan sayfa hesâbı üzerinden öder; öyle tahmin ediyoruz ki, kitaba yalnız tarih beyitlerinin yazılması, müellife az telif hakkı

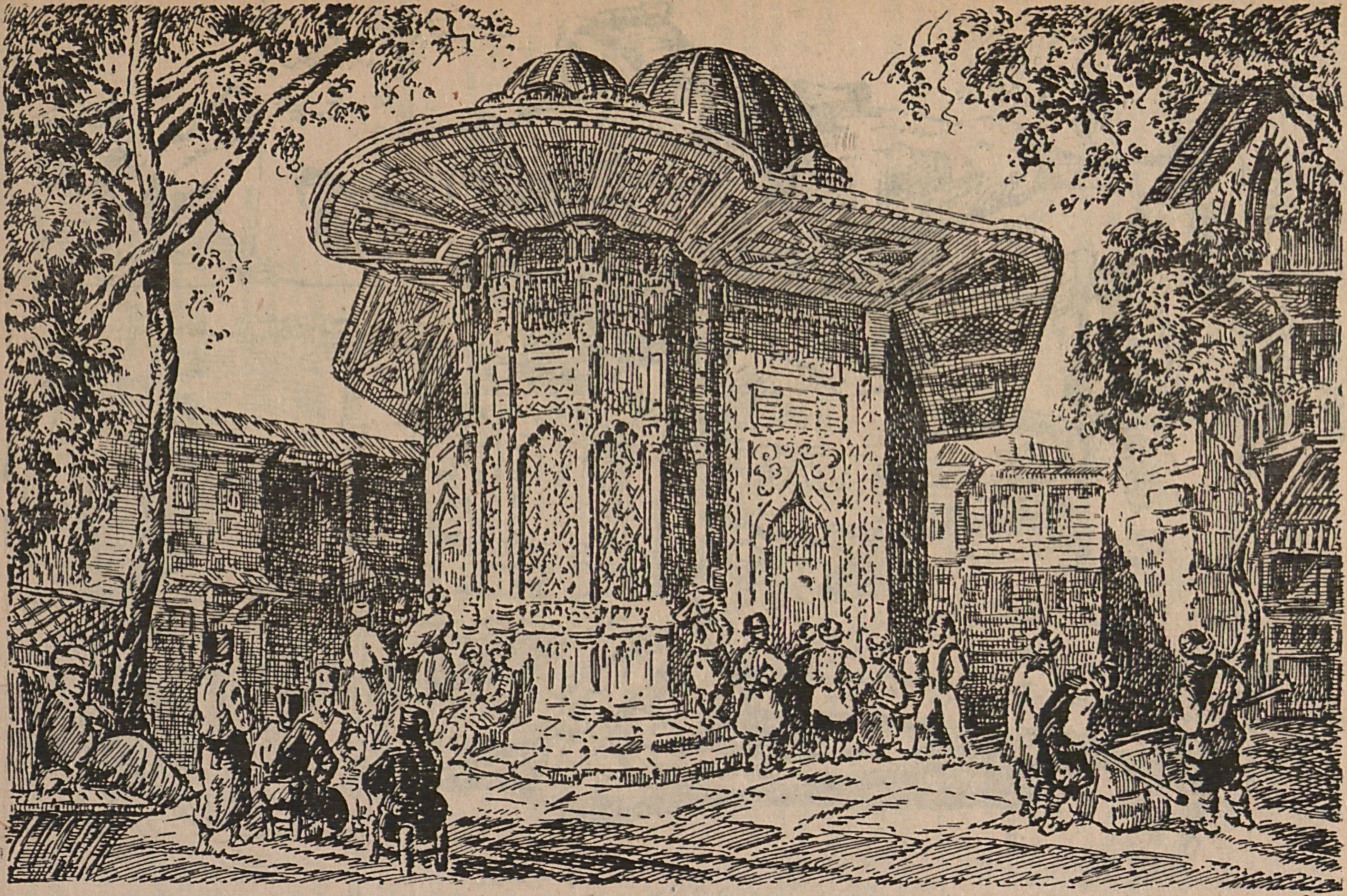
Ayasofya Üçüncü Sultan Ahmed Meydan Çeşmesi
(Thomas Allom'dan Sabiha Bozcalı eli ile)

Üsküdar'da Üçüncü Sultan Ahmed Meydan Çeşmesi
(Thomas Allom'dan Sabiha Bozcalı eli ile)

Üsküdar'da Üçüncü Sultan Ahmed Meydan Çeşmesi
(H. W. Bartlett'den Sabiha Bozcalı eli ile)

Azebkapusunda Saliha Sultan Meydan Çeşmesi

(H. W. Bartlett'den Sabiha Bozcalı eli i'e)

Çeşme başında kenarın yosması bir nigâr ile bir saka güzeli oğlan.

(Resim : Sabiha Bozcalı)

ödemek için yapılmış ve kıymetli kitâb fecî şekilde baltalanmışdır.

2 — Kitaba konulan çeşme resimlerinin büyük ekseriyeti gaayet kötü çekilmiş, bulanık, donukdur, çeşmeler iyi çerçivelenmemişdir, fotoğrafların mühim bir kısmı da kesik, güdük çekilmiştir; herhangi bir çeşme hakkında resmine bakarak fikir edinmek çok zordur.

Bu güzel eserin yeniden resimlendirilerek ve çeşme kitâbelerinin noksansız yazılarak tekrar basılması bir zârûretdir.

ÇEŞME ARKASI SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberi'nin 8 numaralı paftasına göre Fâtih kazâsının ve Küçükmustafapaşa mahalleleri arasında sınır sokaklarından biri; Haliç Caddesi ile Miralay Nâzım Bey Sokağı arasında uzanır; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi .1964 Temmuz).

ÇEŞMEBAŞI, ÇEŞMEBAŞI KAVGALARI — Bilhassa yaz günleri, İstanbul sokaklarında çeşmebaşları kadimdenberi mahalle halkı arasında ayak üstü sohbet yeri; dedikodu mahfili, bâzan da su nöbeti ve daha türlü sebepler yüzünden kavga alanı ola gelmişdir. İstanbul'un tipik mahalle karıları, daha örtü altına girmedikleri çocukluk çağlarında ilk stajlarını çeşmebaşlarında görmüşlerdir. Mahalle şehbazları ile, genç uşaklar ve tâze civan sakalarla ilk muaşaka denemelerini de çeşmebaşlarında yapmışlardır; şu güzel türkü o âlemin terennümüdür:

Kız kaptırmış gönlünü
Aman civan sakaya
Sakaya aman.
Oğlanın da bakışı
Aman pek yaman.

*

Kızın elinde kına
Sırma saçı topukda
Aman topukda.
Akıl fikir kalır mı
Şehbaz kopukda.

*

Çakır gözler uşakda
Gamze ucundan bakar
Bakar mestâne.
Bin sakanın içinde
Oğlan bir tane.

*

Kız vurur takunyayı
Tıkır tıkır fingirdek
On üç yaşında.
Saka çıkar çileden
Çeşme başında.

*

Oğlan kaşın üstüne
Dökmüş kâküllerini
Top deste sünbül.
Kızın hicabını gör,
Ruhinde gül gül.

*

Oğlan teşne kız teşne
Zülâli muhabbete
Oynaşa aman.
Ateş görünmese de
Tütüyor duman.

Geçen asrın büyük hiciv şâiri Surûrî de «Kasîdei Sayfiye» sinde Çeşmebaşı kavgalarını şu beyitde tesbit ediyor:

Çeşmelerde su içün teşneler eyler kavgaa
Kızdırub nâsı olur cenge sebeb illeti sayf

ÇEŞMEBAŞI SOKAĞI — Beykoz'da meşhur İshakağa Meydan Çeşmesi'nin yanında (B.: Beykoz İshak Ağa Çeşmesi); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964 Temmuz).

ÇEŞME ÇIKMAZI — 1934 Belediye Şehir Rehberi'nin 11 numaralı paftasına göre Yedikule Hacı Evhadüddin Mahallesi sokaklarından, Hoca Evhad Çeşmesi Sokağı üzerinde ters dönmüş «F» harfi şeklinde bir çıkmaz sokakdır; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964, Temmuz).

ÇEŞMEİ CEDİD SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinin 27 numaralı paftasına göre Üsküdar'ın Şemsipaşa semti sokaklarından; Eşrefsaat Sokağı ile Şemsipaşa Bostanı arasında uzanır; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964, Temmuz).

ÇEŞMEİKEBİR CADDESİ — Üsküdarda Selimiye semtindedir; Selimiye İskele Caddesi ile Kavak İskelesi Caddesi arasında uzanır; Bükücüler Sokağı, Selimiye Camii Sokağı, Selimiye Kışlası Sokağı ve Hacı Galip Bey Sokağı ile kavuşakları vardır; Selimiye Kışlasının önünden geçer, büyük tarihî kışlanın büyük kapusu bu cadde üzerindedir (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 27, Selimiye). İki araba rahat geçecek genişlikde ve paket taşı döşeli olup Selimiye İskele Caddesi tarafından gelindiğine göre dikce bir yokuş olarak başlar ve kışla önünde düzleşir; sağ başda Sultan Abdülme-

cid'in hicrî 1257 (Milâdî 1841) tarihli bir meydan çeşmesi vardır; caddeye adını veren de bu çeşmedir.

Kışlanın karşısında, Selimiye Camii ve Selimiye Kışlası sokakları arasındaki adada Selimiye Camii bulunmaktadır.

Hakkı GÖKTÜRK

ÇEŞMEİ NUR — Onyedinci asrın birinci yarısında «Lâle Devri» adı verilegelen Nevşehirli Damad İbrahim Paşanın iktidar devrinde «Sâdâbâd» adı îmar edilen Kâğıdhâne mesîresinde bir çeşmeye o devrin büyük şâiri Nedim tarafından verilmiş isim; yine aynı şâirin «Çeşmei Nevpeydâ» adını verdiği ve zamanımız pek hazin bir hâli harâbîde bulunan Üçüncü Sultan Ahmed Çeşmesinden gayri çeşme olması lâzım gelir (B. Ahmed III. Çeşmesi, cild 1, sayfa 289).

Aşağıdaki beyiti Nedim'in Sâdâbâd'ı tasvir yolunda (B.: Sâdâbâd) yazdığı kasîdeden alıyoruz:

Çeşmei Nûr ise Nur Âyetin eyler tefsir
Cedveli Sîm ile bulsa nola zîybü şânı.

ÇEŞMELERDE SAKA GEDİĞİ — Büyük şehir İstanbul'da her evde akar suyun bulunmadığı devirlerde, hemen geçen asır sonlarına kadar o zamanların adı ile sakaların (sucuların) günlük hayattaki hizmeti çok önemli idi (B.: Saka). Ahşab İstanbul için dâimâ korkunç bir âfet olan yangınlara tulumbacılarla berâber ilk koşanlar sakalar olurdu (B.: Yangın; Tulumbacılar). Kimi fıçılı ve atlı, ve kimi kırbalı ve yaya olan sakalar da bütün iş zenaat erbabı gibi gedik usulüne bağlıydı (B.: Gedik). İstanbul'da büyüklü küçüklü ne kadar çeşme varsa, hepsinden kaç sakanın su alabileceği sakaların isimlerile tesbit edilmişti. Onlardan başkası o çeşmenin suyu ile sakalık yapamazdı. Bir çeşmenin saka gediği beş nefer saka ise, içlerinden biri sakalıktan vazgeçerse gediği sakabaşı eliyle bir yeni sakaya verilirdi. İstanbul halkının ayak takımından olup da mahallesinde suculuk, sakalık ile geçinecek bazı gençleri korumak için bir takım hayır sahibleri yaptırdıkları çeşmelere saka gediği konulmasını vakfiyelerine kaydettirerek yasak eder, bununla da kalmayıp, bir mermer üzerine: «Bu çeşmede saka gediği yokdur!» diye yazdırarak çeşmenin cebhesine münasib bir yere koydurtur idi. İstanbul'a sakalık yapmak için gelen acemi bekâr uşakları birer kırba tedarik ederler, ve saka gediği olmayan bu çeşmelerden birinde sakalık yapmaya başlarlardı. Çeşmede gedik olmadığı için kimse müdahale edemezdi. Diğer gedikli çeşmelerden birinde bir gedik açıldığı zaman sakabaşı bu gediği işte bu gariblerden birine verir. Delikanlı da sakalığını bir gedik ile tam emniyet altına almış olurdu.

En güzel İstanbul masallarından birinin kahramanı saka gediği olmayan bir çeşmede sakalık yapar bir delikanlı olmuşdur (B.: Kazdağlı Saka İlyas ile Nâzik Hanım hikâyesi).

ÇEŞMELİ PINAR SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberi'nin 31 numaralı paftasına göre İçerenköyü'nün sokaklarından; fakat bu paftada İçerenköy'ü gösterilmemiş, paftanın bir köşesine o mahallenin sokakları alfabetik sıra ile bir cedvel halinde yazılmışdır; yerine gidilip bu sokağın, şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964, Temmuz).

ÇEŞMEMEYDANI — Galata'da Azebkapusunda Azeb kapusu Çeşmesi de denilen XVIII. asır yapısı sanat şâheseri Saliha Sultan Meydan Çeşmesi ve Sebilinin bulunduğu meydancık (B.: Azebkapusu; Azebkapusu Çeşmesi); Birinci Cihan Harbine kadar çalgılı tulumbacı kahvehâneleriyle, erkekler kısmı gece boyunca açık büyük hamamı ile, tulumbacıları ile, zıpır bekâr uşakları ile ve bıçkın tersânelerile, yosmaları ve şıkırdımları ile çok hareketli, sesli, şenlikli bir yer ola gelmiş; kalenderlik, bıçkınlık, hovardalık, kabadayılık yollarında kanlı kavgalara, cinayetlere sahne olmuştur.

Çocukluğunda Tersânede Haddehâne sibyanları arasında bulunmuş Üsküdarlı halk şâiri Vâsıf Hiç (Destancı Vâsıf Hoca) bize Tatar İsmail adında bir tulumbacı tarafından yazılmış ve İkinci Abdülhamid devri sonlarında Çeşmemeydanının ahvâlini anlatan bir destan vermişdir; öyle tahmin ediyoruz ki, çocukluğu ve ilk gençliği o curcunalı âlemi yakından görerek geçmiş olan Vâsıf Hiç, kendi müşâhede ve hâtıralarını kalem diline vermiş olsa idi, çok daha kıymetli şeyler öğrenmek mümkün olurdu. Tatar İsmail'in Çeşmemeydanı Destanı şudur:

1. Rahmetle analım Valdesultanı
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı
Yazılsın hattı zer ile destanı
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı

2. Âbı zülâl câri lûlei zerden
Lâlezar tarh etmiş nakkaş mermerden
Atşânı târihin okur ezberden
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı

3. Sakaları cümle cılasın fetâ
Sedef varak üzre san dür'i yektâ
Tasviri hüsnünde kasem yok hatâ
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı

4. Bânii âlîşan vezire rahmet
Camiişerifi ravzai cennet
Her kûşesinde bir peri sûret
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı

5. Mevzun minâresi nurdan hüveydâ
Ezânı okur bir bülbüli şeydâ
Olurdi şâh üzre bin gonce peydâ
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı

6. Bir âli medrese kânı irfandır
Sükkânı aşk ile hep suhtegândır
Sînesi hedefi tiri müzgândır
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı

7. Bir peri çehreye mum olmuş yanar
Mecnun kitâbına yazar derkenar
El intizârü eşeddi minennâr
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı

8 Bir yanda efendim dilküşâ hamam
Dellâki pâkize on nefer tamam
Kaddine reşk ider sütunu rüham
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı.

9. Merguule merguule sırma kâküller
Pâyi billurunda koçan sünbüller
Ruhlerinde lâle şekaayık güller
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı.

10. Nânı azizi var güller misâli
Pasacı civanın san ruhi âli
Hamurkâr fetânın ya gül cemâli
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı.

11. Furun kurbindedir şeker şerbetci
Uşşâk ile dolar boşalır içi
Lâ'lü zümrüd mercan Hürmüzi inci
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı.

12. Kasab dükkânında kınalı kuzu
Andedir hep cellâd çeşmin yavuzu
Gerden virir ger sen but itsen arzu
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı.

13. Kebir kahvehâne işte beyânı
Müslim ermen firenk rum italyânı
Dilberan saydına kurmuş dalyânı
Güzeler meydanı çeşmemeydanı.

14. Dühan kahve şerbet hem dahi haşiş
Âşıklar nakdi can iderler bahşiş
Andedir dervişan andedir keşiş
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı.

15. Tulumbacıları gaayetle şanlı
Tersâneye nisbet çapa nişanlı
Sandık alsa rüzgâr misal koşarlı
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı.

17. Beli cümle uşakları seçmedir
Hurşid Reis anlara serçeşmedir
Tatlı dili âbı zülâl eşmedir
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı.

18. Cümle peripeyker dilâverlerdir
Mürâhik tâzeler hatâverlerdir
Nûri celâdetle münevverlerdir
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı.

19. Kevseri muhabbet mestâneleri
Mergub cümle tavrı merdâneleri
Ananın babanın birdâneleri
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı.

20. Pâ bürehne sandık kalenderidir
Âteşi Nemrudun semenderidir
Ne türlü medhetsem vallah yeridir
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı.

21. Mürahik sibyanlar ya delikanlı
Cümle tersâneli Çeşmemeydanlı
Formaları vardır aman pek şanlı
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı.

22. Yazın ak sâdeler kışın kaareler
Gezer levendâne o mehpâreler
Sinelerde şerha şerha yâreler
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı.

23. Mızıkalı Haddehâne Havuzlu
Yan bakmaya gelmez oturur tuzlu
Bıçkınlıkda birdir onbeş otuzlu
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı.

24. Cümlesinin vardır yosma nigârı
Umumhânelerde bir fitnekârı
Esiri zülfiyar gönül hünkârı
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı.

25. Altıpatlar ya ki usturpa bıçak
Çocuğunda dahi olmuş oyuncak
Pür silâh dolaşır ol kayışbacak
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı.

26. Kelebekden doğar cümle haşerân
Çapkın cebininde hüsn için berât
Destanım oldu meydana mir'at
Güzeller meydanı Çeşmemeydanı.

27. Bu abdi rû siyeh İsmail Tatar
Günehim çekmeye dayanmaz kantar
Af eyle zünûbun atma cahîme
Erhamelrahimin yâ Bâri Settar.

Ramazanlarda Çeşmeydanı'ndaki büyük tulumbacı kahvehânesi çalgılı kahvehâne şekline konulur, bu münasebetle Çeşmemeydanı Ramazan geceleri pek şenlikli olurdu (B.: Çalgılı Kahvehâneler).

Zamanımızda Çeşmemeydanı eski hüviyetini tamamen kaybetmiş bulunuyordu; hattâ adı bile unutulmuş denilse yeridir; yeni açılan Karaköy - Azebkapusu Caddesinin bir küçük parçası olmuşdur; Sokollu Mehmed Paşanın yaptırtdığı meşhur hamamın kör kazmadan kurtulmuş olması-

nı nîmet bilmelidir (B.: Azebkapusu Hamamı).

ÇEŞMEMEYDANI YANGIN TULUMBASI SANDIĞI, ÇEŞMEMEYDANLILAR — Eski mahalle tulumbacılığı teşkilâtında Çeşmemeydanı Sokağı İstanbul'un birinci sınıf sandıklarındandı, uşakları arasından pek namlı tulumbarılar yetişmişdir (B.: Tulumbacılar). Tulumbacılar hakkında çok zengin hâtıraları olan Üsküdarlı Vâsıf Hiç Çeşmemeydanlıar için : «Galata'nın en işlek yerlerinin hammallıklarını bunlar yapardı, gündelik kazançları altın para zamanı yarım lirayı bulurdu; bir kısmı Azebkapusu İskelesi, Galata Yağ İskelesinin pençeli kayıkçılarıydı; bir kısmı da, şiddetli yasaklara rağmen tulumbacılık aşkını gönlünden atamamış Tersâneli uçarı gençlerdi, yangın duydular mı fırsat bulup kaçar, Çeşmemeydanı sandığında misâfir uşak olarak koşardı. Hadde hâneli iki gencin bu yüzden evvelâ altışar ay hapis yattıklarını, sonradan Haddehâneden hakaaretle koğulduklarını, zelîl ve sefîl olduklarını bilirim» diyor.

Çeşmemeydanlıların geçid yerlerinde attıkları nâraları şu idi: «Er meydanı, Çeşmemeydanı!...»

ÇEŞME YOKUŞU — 1934 Belediye Şehir Rehberinin 20 numaralı paftasına göre, Beşiktaş'da Abbasağa Mahallesi sokaklarından; Jandarma Mektebi Sokağı ile Yenimahalle Dere Sokağı arasında uzanır; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964, Temmuz).

ÇEŞMİÂFET KADIN — Geçen asır ortalarında yaşamış, kim olduğunu tâyin edemediğimiz ricalden İzzet Bey adında bir zâtin habeşî yahud zencî dadısı; devrin şâirlerinden Fatin'in kalemi ile yazılmış bir ölüm tarihi kıtası ile adı edebî kütüğümüze geçmişdir:

Gitti İzzet Bey Efendinin âzize dâdısı
Zâtine ömrü tavil eyliye ihsan Allâh
Dâimâ Hakka ibâdetle geçirdi vaktini
Azmü cezm etmiş itmemeye cürmü günâh
Sinni elliye reside olıcak hastalanıb
Oldu bin hâhiş ile âzimei kurbi ilâh
Merkadi pâkine düşdükçe yolun ruhu içün
Oku ihlâs ile bir fâtiha ey dil âgâh
Düşdü tâhir gibi bir misli bulunmaz târih
Çeşmiâfet Kadını kıldı felek ifnâ âh.
H. 1283 (M. 1866-1867)

Şâirin bu kıt'ası, eski İstanbul evlerinde, konaklarında emekdar dadıların gördüğü büyük hürmet ve itibâra çok güzel bir misâldir.

ÇEŞMİBÜLBÜL — «Bir nevi billûr kab» (H. Kâzım, Büyük Türk Lûgatı). Hüseyin Kâzım Beyin pek mübhem tarif ettiği Çeşmibülbül denilen eski Türk cam mamûlâtı zamanımızda kıymetli antika eşyâ arasındadır. Nureddin Rüşdi Büngül: «Eski Eserler Ansiklopedisi» isimli eserinde Çeşmibülbül maddesinde şunları yazıyor:

«Üçüncü Sultan Selim zamanında İstanbul'da Beykoz'da Mehmed Dede tarafından açılan cam fabrikasında, ve Sultan Mecid'in emri ile Paşabağçe'de açılan cam fabrikasında yapılmış eşyaya verilen isimdir. Gaayet ince bir camdan fevkalâde imtizaçlı bir sûretde verilen renklerle yapılan çizgiler, hâreler ve menevişlerle müzeyyen kâseler, bardaklar, testiler vesaire vardır (B.: Beykoz İşi; Eseri İstanbul). Çeşmibülbül (Bülbül gözü) çizgili ve hâreli olarak yapılan kısmına derler, düz yaldızlı olanlara da Beykoz derler. Çeşmibülbülün hem çizgilisi ve hem de altınlı olan fincanları ve gaayet ince, mücessem çiçekli âvizeleri ile renkli tesbihleri artık bulunmaz ve ele geçmez bir mal olmuşdur. Büyük ve iyi cins destileri 200, kâseleri, bardakları 50 - 150 lira eder (1939 daki fiyatlar). İtalyadan hâlâ gelmekde olan kalıncaları çeşmibülbül değildir; Venedik'de yapılmışdır, bilerek alınırsa çeşmibülbüden çok ucuzdur; dikkat lâzımdır. Bir de çeşmibülbülün gaayetle az yapılmış süt mâvisi renginde ve pek zarif, pek ince bardakları vardır ki, kapakları yakut, zümrüd renginde mücessem çiçeklerle tezyin edilmişdir, pek ender rastlanır; çizgisiz, cancanlı Aynişems denilen şeffaf taşın rengindedir, bunlar kırıksız, çatlaksız ele geçerse yüzlerce lira değerindedir.

Kalbin ezgin sînede kan tâşı var
Çemibülbül kâsede göz yâşı var.»

ÇEŞMİZÂDE SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinin 8 numaralı paftasına göre Fâtihin Müftüali Mahallesi sokaklarından, Müftü Hamamı Sokağı ile Karadeniz Caddesi arasında uzanır; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964, Temmuz).

ÇEŞNİCİ SOKAĞI — Eminönü İlçesinin Süruri Mahallesindedir (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 4/6); Sultan Mektebi Sokağı ile Tarakçılar Sokağı arasında uzanır, Necibefendi Sokağı ile kavuşağı vardır; bir araba geçecek genişlikde kabataş döşeli bir yoldur. Sol köşede, yüzü Sultan Mektebi Sokağında olan İşçi Sigortaları Kurumu İstanbul Şubesinin bulunduğu binâ görülür; iş hanları ile biri beş katlı dört ahşab ev arasından geçer; bu ahşab evlerin de yakın istikbâlde yıkılarak yerlerinde iş hanlarının yapılacağı aşikârdır. İş hanlarında dokumacı, ütücü, çorap - trikotaj iğne ve aksamı satıcıları, freze, torna, tesviye, kaynak sanâyii makinaları yedek parçaları, mâdenî eşyâ imâlâtçısı, çözgücü, Doğan Şirketi Acentalığı, Başaran Malî İşler müşaviri; ve Nerekorm Laboratuvarı bulunuyordu; ayrıca 1 marangoz - doğrama atölyesi, 1 aşçı, 1 kundura tamircisi, dükkânı vardır. Gümüşhâne Yüksek Tahsil Yurdu ile Gümüşhâne Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti de bu sokaktadır. Kapu numaraları 1-25 ve 2-14 dür (Nisan, 1964).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇETARİ BALIĞI — Karagöz balığı soyundan bir balık; sırtının rengi mâviye çalar kurşunî, karnı beyaz ve boydan boya 10-12 aded parlak sarı çizgiler vardır ki «Şam Çetârisi» denilen bir kumaşa benzediği için çetari adı verilmişdir. Vücudu büyük pullar ile kaplıdır. Sırt süzgeci - yelesi yekpâre ve kuyruğuna kadar uzanır. Başı ve ağzı küçükdür. Renk ve manzarası çok hoş olan bu balığın eti lezzetsiz, üstelik çok kılçıklı, hiç makbul değildir. Sâhillerde tek başına dolaşır, deniz otları ve denize atılan çöpleri yer; en büyüğü yarım kilo kadar gelir; Marmara'da az bulunur, bütün yıl içinde İstanbul Balıkhânesine 100 kilo kadar çetari gelir.

Bibl.: K. Deveciyan, Balık ve Balıkçılık.

ÇETELE — Eski İstanbul'un günlük hayatında veresiye alışverişte hesab tutmak için kullanılan tahta yahud ağaç parçaların adı; isim «çentmek» kökünden gelir. Hüseyin Kâzım Bey Büyük Lûgatında çetelenin târifini A. Vefik Paşa'nın «Lehçei Osmânî» isimli lûgatından alıyor: «Aded ve mıkdara karşılık üzerinde kertikleri olan değnek, çubuk; bir yerde çentilen iki çatal çelik» diyor. Çeteleyi görmemiş, bilmemiş olanlar için onu bu târif ile tahayyül etmek çok zordur. M. Zeki Pakalın da Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri isimli eserinde çeteleyi biraz daha etraflıca şöyle anlatıyor: «Sayının tesbîti için kullanılan ağaç parçasının adıdır. İhtiyaca göre, küçük, orta veya büyük olarak kesilen ağaç parçası, el tutacak bir kısım olduğu gibi kalmak üzere, iki parçaya ayrılırdı; parçalar hesablaşacak olanlarda dururdu; el tutacak kısmı hâvi büyük parçanın alacaklı olan esnafda, satıcıda durması kaaideden idi ve bunun bir yerine borçlu müşterinin adı yazılırdı. Teslîmat yapıldıkça (mal verildikçe) parçalar yan yana getirilerek teslimat nisbetinde çentik yapılırdı. Çetele okuma bilmeyenlerin defteri mesâbesinde idi. Çetelelerle çok iş yapanlar, çetelenin el tutacak kısmının sonuna bir delik delerler ve çeteleleri bir ipe geçirerek öylece muhafaza ederlerdi. Yazma bilmeyenler nişan koyarlardı.»

Şemseddin Sâmi Bey de Kaamûsu Türkî'de şunları yazıyor: «Çatal veya çentmekden; yazı bilmeyen ekmekçi ve sair esnafın tuttukları hesab âletidir ki tûlen ikiye ayrılmış tahta bir çubuktan ibâret olup ikisi birleştirilerek üzerine bıçakla kertikler çentilir ve biri kendisinde, diğeri de alış veriş eden adamda kalır.»

Hemen dâimî çetele ile iş yapanlar ekmekçi, sütcü ve saka (sucu) idi; kertikler ekmekcinin çetelesinde 1 ekmeği, sütçünün çetelesinde 1 okka sütü, sakanın çetelesinde 1 sefer suyu (1 kırba yahud 2 teneke su) gösterirdi; ağaçdan, tahtadan bir anahtar demetini andıran çetele hevenklerinde çeteleler bir bakışda ayırd edilecek şekilde yapılmış olurlardı; meselâ bir ekmekçide her gün ekmek verdiği 40 kapıya âid 40 çetele varsa, hepsinin ağacı, tahtası ayrı olurdu. Bir evde de farâza ekmekçinin, sütçünün, satıcının çeteleleri birbirine benzemezdi; Çetelede kertikler, çetelenin iki parçası her seferinde hep aynı hizâya getirilerek çaprast iki darbe ile iki parçada müşterek açılırdı.

Çetele kelimesi halk ve mizah edebiyatımıza da girmişdir. Hüseyin Kâzım Bey Büyük Türk Lûgatına Sürûri'nin «Hezeliyât» ından bir kıt'a ile Manastırlı Nâili'nin bir beytini almışdır ki şunlardır:

Çolpalarbaşı gedik berber kim
Müşterisi idi üç beş amele
Viresi bulduğunu ittikçe tıraş
Serin eylerdi fakirin çetele

(Sürûrî)

Çeteleyle geçinür şimdicek erbâbı bülûğ
Nice hammâma gider vakti şafak pâresi yok.
(Nâili)

Bir İstanbul yosmasının ahvâlini tasvir yolunda aşağıdaki manzûme de Üsküdarlı halk şâiri Âşık Râzi'nindir:

Ben kırk diyeyim de sen de yaz elli
Kimi şâhin başlı kâkülü telli
Kimi çakırpençe zeberdest civan
Kimi nazlı nârin toyluğu belli.

Yalın ayaklıdır yarım pabuçlu
Her biri esnafın seçme güzeli.
Hamlacı Helvacı Hallac şehbazı
Simitci benlidir Saka gamzeli

Çakır Mustafası yemenicidir
Kalaycının da adı Mestâne Veli.
Kömürcünün gözü kömür kaaresi
Nakkaşın gözleri kudret sürmeli

Şekerci Şerbetçi Berber nazlıdır
Yorgancı Güzeli arslan yeleli.
Ammâ libâsı zerkeşi içre
Hanımın Çavuşa ziyâde meyli

İsmü resmi ile tutar çetele
Yosma nigârımın o nâzik eli.

ÇETİN (Bafarlı) — Demir ve cam, ve insan mîdesine yakışmayan sâir sakil maddeler yiyerek sözde hüner gösterme yolu ile bir tarafdan geçimini temin eden, bir tarafdan da kendi canı ile oynayan bir bedbaht kişi; 1938 de Bafra'da doğmuşdur. Çok dar gelirli bir âilenin âvâre oğlu olarak büyümüş ve henüz dokuz yaşında bir çocuk iken Bafra'da bir meyhânede sarhoş bir adamın bir su bardağını kâğıd helvası yer gibi yediğini görünce hayretler içinde bu işe heves etmiş ve muhakkak ki tehlikeli tecrübelerle aynı vahşî kaabiliyeti elde etmiş, herhalde etrâfından da teşvik edilmiş olsa gerekdir; 18-19 yaşları arasında İstanbul'a gelmiş ve Beyoğlu'nun gece kulûplerinde, bir hırdavatçı dükkânına benziyen bu ağız ve mîde marifeti ile sözde hayatını kazanmaya başlamışdır; fakat 1963 senesi başlarında mîde, câhil sâhibine sert tepkisini göstermiş, 1963 yılı eylûl ayında yirmi beş yaşında bulunan Bafralı Çetin bir gece ciddî bir buhran geçirerek İlk Yardım Hastahânesine kaldırılmış ve orada Operatör Dr. Subhi Ökzam ve Dr. Doğan Bilge tarafından kendisine bir mîde ameliyatı yapılmış, 1 saat 45 dakika süren bu ameliyat sonunda Bafralı Çetin'in mîdesinden hüner sahnelerinde yenmiş 1 kol saati, 13 çay kaşığı, 81 çivi, 6 santim boyunda bir vida, üçü Yale marka 5 anahtar, bir vidalı somun, küçük bir tırnak makası, bir 10 kuruşluk nikel para, bir sürü jilet bıçağı

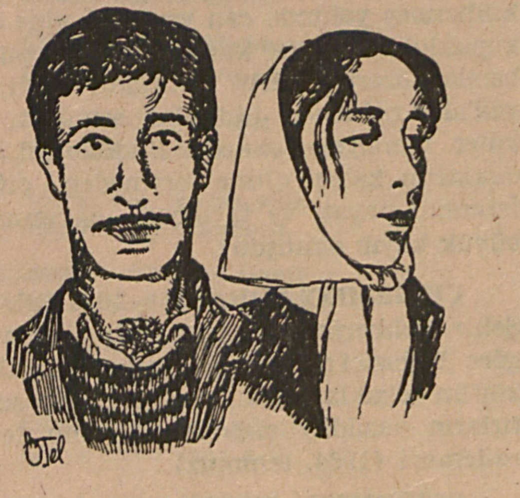
Bafralı Çetin
(Resim: S. B.)

kırığı, iki zincir çengeli ve 200 gram ağırlığında cam ve porselen kırığı çıkarılmışdır. Dr. Doğan Bilge gazetecilere verdiği beyânatda: «Gencin kurtulması bir mûcize eseridir; mîde bu paralayıcı hırdavata nasıl dayanmış ve delinmemişdir şaşılacak hâdisedir». demişdir.

Bibl.: Hürriyet Gazetesi.

ÇETİN (İskender) — Zinâ yolunda işlenmiş bir cinâyetin fâili; 1964 yılı Haziranında âşık olduğu Fındık adındaki kadının kocası ve kendi hemşehrisi Ali Muşlu'yu pastacılara satmak için martı yumurtası toplamak üzere gittikleri Burgaz adasındaki Hristos Tepesinin kayalık uçurumundan aşağı yuvarlamak sûreti ile öldürmüşdür; birbirlerine kavuşamıyan romantik âşıkların intihar yeri olarak bilinen bu uçurum ilk defa bir cinâyete sahne olmuşdur. Erzincan'ın Tercan kazâsı halkından olan 35 yaşındaki İskender Çetin İstanbul'a 1959 da gelmiş, devamlı bir iş tutamamış.

vak'adan altı ay kadar evvel yersiz kalınca Burgaz adasında oturan hemşehrisi 51 yaşındaki Ali Muşlunun evine sığınmışdır ve kısa bir zaman sonra da Ali'nin karısı Fındık ile sevişmiş; beraberce kaçma teklifine

İskender Çetin ve Fındık Kadın
(Resim: Ömer Tel)

karşı Fındık, kayalıklarda martı yumurtası toplamakla tanınmış Ali'nin vücudunun ortadan kaldırılmasını ileri sürmüşdür; cinâyete verilecek kazâ süsüne herkesin inanacağına güçlü kuvvetli şehbaz âşığını iknâ etmişdir ve İskender Çetin mahbûbesinin tesiri altında hâmisini yok etmekten çekinmemişdir. Bidâyette vak'a kazâ zannedilmiş ve genç kaatil vicdan azâbı ile suçunu itîraf etmiştir.

Bibl.: Günün Gazeteleri

ÇETİN (Remzi) — Zamanımızın son derecede cür'etkâr gece hırsızlarından, bilhassa kasa hırsızı; 1959 yılı ekim ayı başlarında bir gece Bakırköy'de Migros mağazasına girerek altı bin liraya yakın bir para kaldırmış, fakat dostu olan bir kadından aldığı mektubu tuvalet kâğıdı yerine kullanma gafletini gösterdiği için, vak'adan üç gün sonra Aksaray'daki evinde yakalanmışdır; aslında İstanbul'lu ve Aksaray'lı olan Remzi Çetin muhitin hâli vakti yerinde ve tanınmış bir âilesinin oğludur; 1959 da, Cumhuriyet gazetesinin kaydına göre 18, diğer bir gazetenin kaydına göre 22 yaşında bulunuyordu; hırsızlığa 14 yaşında bir çocuk iken başlamış, yaş küçüklüğü yüzünden gördüğü af cür'etini arttırmış, sonra kötü yolda kötü yârân ile büsbütün azmış, iln kısa mahkûmiyetinde şesîr elinde hapishâne stajını görmüş, girdiği cezâ evlerinden dört defa kaçmış İzmirde Nato kantininin, Ankara'da bir mücevhercinin, Eskişehirde bir kuyumcunun kasalarını soymuş, bu soygunlardan 8,5 yıl ağır hapsl mahkûm olmuş, fakat cezâsını çekmek üzere girdiği Ankara Cezâ Evinden de firâr ederek İstanbul'da Fatih'de yeni bir soyguna teşebbüsünde suç üstü yakalanmış, bu arada polise karşı silâh kullanarak bir komiseri yaralamış, kendisi de yaralanmış; tedavi için yatırıldığı Cerrahpaşa Hastahânesinden de kaçarak son suçunu işlemişdir.

Aksaray'daki evinde tutulduğunda Migros kasasından aldığı 5490 lirayı bir odanın döşeme tahtası altından çıkarıp zabıtaya teslim etmiş, vak'anın keşfi için Bakırköyü'ne götürüldüğünde de Migros müdürüne: «Paranızı harcamadım, yoksa barda kumarda iki gecede ezerdim, şimdi bana yüz lira huzur hakkı verin de hapishâneye meteliksiz girmiyeyim, göreçeğim yeni ceza hariç zâten sekiz buçuk yıl mahkûmiyetim var!» demiş, müdür istenilen parayı vermeyince: «Cezâevinde bütün hırsızlara buranın bir mâden olduğunu söyliyeceğim, mağazanıza duman attıracağım!» tehdidini savurmuşdur. Yolda bir polis : «Remzi, bakalım yine kaçabilecek misin?» diye sorunca: «Boş ver ağabey!... Firar edemezsek af yetişir imdâdımıza!» cevabını vermişdir.

ÇETİN (Yalçın) — Karikatürist; 1934 de İstanbul'da doğdu; Mehmed Atâ Bey ile Münevver Hanımın oğludur; Kasımpaşa 10. İlk Okulu ve Beyoğlu Orta Okulunda Okudu, bir ara Güzel Sanatlar Akademisine devam etti ve bu akademiden 1954 de ayrıldı, basına intisab etti; bir sanat ve edebiyat mektebi olan Akbaba mecmuasının karikatüristlerinden biri oldu; Tanin Gazetesinde çalışdı. 1959 da Gazeteciler Cemiyetinin tertib ettiği yıllık yarışmada mansiyon aldı.

ÇETİNER (Tuğrul) — Bu satırların yazıldığı sırada şöhretinin ilk kademelerinde sahne artisti; 1942 de İstanbul'da doğdu; pek küçük yaşda iken alâka ile dinlediği radyo temsilleri onda bir sahne aşkı hâline geldi; İzmir'de orta okul talebesi iken sahneye ilk defa Devlet Tiyatrosunun İzmir temsilleri sırasında Philippo'nun «Kiralık Binâ» piyesinde bir «tikli çocuk» ro-

Tuğrul Çetiner
Solda 1963 deki yüzü, sağda sahne için makyajlı yüzü.
(Resim: Sabiha Bozcalı)

lü ile çıktı, ki kendisini bu rol için ortaokul öğrencileri arasından Muhsin Ertuğrul seçmişdi; 1959 da orta okulu bitirdi ve İzmir Konservatuarının tiyatro bulümüne girdi; İzmir Konservatuarında tiyatro bölümü lâğvedilince 1962 de imtihanla Ankara Devlet Konservatuarına geçdi ve beş ay sonr a(temmuz) oradan diploma aldı.

Pek tâze meslek hayatında «Evin İçi», «Ödipos», «Kibarlık Budalaları», «Aşk ve «Barış» da ufak rollerde oynadı, «Babamızın Evinde Hayat» piyesinde baş role çıkdı; bu İstanbullu genci, istikbâl için Türk sahnesinin ön safda sîmâlarından biri olarak görmek mümkündür (Kasım, 1963).

ÇETİNTAŞ (Sedad) — Mimar, ressam ve muharrir olarak millî kütübhânemize, türk irfânına büyük hizmetde bulunmuş âlim ve sanatkâr yüksek mimar Sedad Çetin taş'ın şânına lâyık bir hal tercemesi yazmak imkânını bulamadık. Bir hal tercemesinin yazılması için gereken notları, bu sayfaların baskıya verileceği saate kadar bekledik ve «S» harfine atıf, bizim için üzücü bir zaruret oldu (B.: Sedad Çetintaş).

ÇEVİKER (Kâmil) — Kasımpaşa'nın üstünde büyük Kulaksız Mezarlığı mezarcısı; 1941 de seksen yaşında olarak öldü ve mezarcılığı oğlu Hâşim Çeviker'e bırakdı, ki bu âile aynı mezarlıkda bir buçuk asırdanberi, en az beş kuşak boyunca mezarcılık edegelmektedir. Kâmil Çeviker son günlerine kadar gaayet sağlam bir hâfızaya sâhibdi ve ölüm edebiyatı üzerine mahfûzâtı çok zengindi; vakitsiz ölümleri ile muhitlerinde derin acılar uyandırmış nevcivanlar, gelinlik kızlar, yeni gelinler, lohusalar, âşıklar, mâşuklar, aşk yüzünden intiharlar ve cinâyetler, içki kurbanları, kazâ kurbanları, kabadayılık ve külhanbey yolunda can verenler, yine aynı kopukluk yolunun kurbanı olmuş tulumbacılar üzerine türlü hâtıralar, fıkralar, vak'alar nakleder, destanlar, semâîler, türküler, mersiyeler okurdu. Bildiklerini duyduklarını kalem diline veremeden ölümü İstanbul hayatı ve tarihçesi bakımından büyük kayıb olmuşdur.

ÇEVİRMECİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinin 20 numaralı paftasına göre Boğaziçi'nin Rumeli yakasında Ortaköy'ün sokaklarından; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964, temmuz).

ÇEVİRMEK, ÇEVRİLME — Osmanlı Sarayı ağzında ve yalnız kapu kanadı ile dolap ve yüklük kapakları için «kapamak» ve «kapanmak» karşılığı olarak kullanılırdı; kapamak veya kapanmakda bir şeâmet sezilmiş, asırlar boyunca devam ede gelmiş bir an'ane olarak, meselâ «kapuyu kapa!.. kapu kapandı...» yerine «kapıyı çevir!...», «kapu çevrildi!..» denilmişdir.

Ayni an'ane tekkelerde de vardı.

Bibl.: Mehmed Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri.

ÇEVKÂNÎ — Geçen asır sonlarında yaşamış Hamzavî tarikâtından halk şâiri bir kalenderdir; kendi asıl adı da Hamza olup Rumelinde Kızanlıkda doğmuşdur, oranın terzi esnafındandır; 1876 Rumeli bozgunundan bir müddet sonra memleketindeki baba ocağını satarak tahminen otuz yaşlarında iken İstanbula gelmiş ve bir müddet adını tesbit edemediğimiz bir hamamda dellâklik yapmışdır; «Bergüzâr› Çevkânî» adını verdiği bir risâlede altı parça manzûmesi vardır ki küçümsenmiyecek bir tahsil ve edebî terbiye gördüğü anlaşılıyor:

Mâyemiz aşk u muhabbet
Kızanlıkdır hâki pâkim
Hayyat Hamza dirler bana
Kalenderlikde bi bâkim

Ocak satdım bir kaç pula
Düşdüm yârim ile yola
Vardım şehri İstanbula
Hamam çıplağı dellâkim.

Âşık Çevkânii gümrâh
Kârı dâim âh ile vâh
Germâbede tam altı mâh
Hizmetde çüştü çâlâkim.

*

Kutbi âlem Hamza Velî
Sırrına mazharsın beli

Çık meydânı muhabbete
Pîrinden aldın sen eli.

Yalın ayak başi açık
Mestânelik göstermeli.

Köçeki hoş cünbüş olub
Aşkı Hayderle dönmeli.

Yâ dost deyû çek sineye
Kande gördün bir güzeli

Abdalı ol bir mehveşim
Zencîri aşk perçem teli

Cümle varın oda yak gel
Ko disümler sana deli

*

Hak budur gerçek âşıkın
Dîdesi yarden ayrılmaz
Aşkına bel bağlayınca
Dîdesi yarden ayrılmaz.

Doğar her şeb mâh misâli
Muhabbetli lâübâli
Âşıklığın belli hâli
Dîdesi yarden ayrılmaz.

Kibârında kopuklarda
Ya gül penbe topuklarda
Perçem kâkül yapuklarda
Dîdesi yarden ayrılmaz.

Âşıkın varlığı dildâr
Gözler anda merkez medâr
Kimi şahdır kimi serdâr
Dîdesi yarden ayrılmaz.
Kes vebâlin başın gel
Yâye nisbet ismi güzel
Sırmakeşdir zülüf tel tel
Dîdesi yarden ayrılmaz.
(Sırmakeş Bâli)

*

Baş açık meydânı aşkde
Bir dilberin bendesiyiz
Yalın ayak sîne uryan
Bir dilberin bendesiyiz.

Ol perî rû sînemde can
Anın yüzü şemsi cihan
Lâ'li lebi derde derman
Bir dilberin bendesiyiz.

Vechindedir Nûr Âyeti
Hüsnünün yokdur gaayeti
Bak ne câzibdir vahşeti
Bir dilberin bendesiyiz.

Germâbeler sahnı gülşen
Kaçan varsa ol şûhişen
Uryan gören dîde rûşen
Bir dilberin bendesiyiz.

Hayyatıma usta oldum
Cim karnında nokta oldum
Dildârımı Rab'de buldum

Bir dilberin bendesiyiz.
(Terzi Receb)

*

Hâlim açmam yârime ben
Ârif ise bilsün hâlim
Görsün nakşi hüsnün nedir
Sinemde ol mah cemâlim.

Âşıklara figan gerek
Mâşuklara irfan gerek
Zirâ derde derman gerek
Mescidde kande Bilâlim.

Siyehçerde dilberim var
Âhûyi vahşî bî karar
Sipahizâde Şehsüvar
Piyâdeyim bî mecâlim.

Va'di vaslınla peylemiş
Âşık başın top eylemiş
Yitirmiş mi ya neylemiş
Yar boynundadır vebâlim.

Gördüm ol gonce verdi
Deryâda uryan çimerdi
Sandım gönül kadre erdi
Vaslıyla artdı melâlim.

*

Gerçek âşık olan kişi
Yârinde istemez nikaab
Şeytan ile birdir dişi
Câme hâbı dârül ikaab

Arar gezer bir tâzerû
Zeberdest sâhibi bâzû
Dîdede âteşi arzû
Ruhlerinde rengi hicâb.

Nurdan sülüs elif kaamet
Olsa tüm uryan ol âfet
Lîbas olur ana iffet
Divânı aşk içinde bâb.

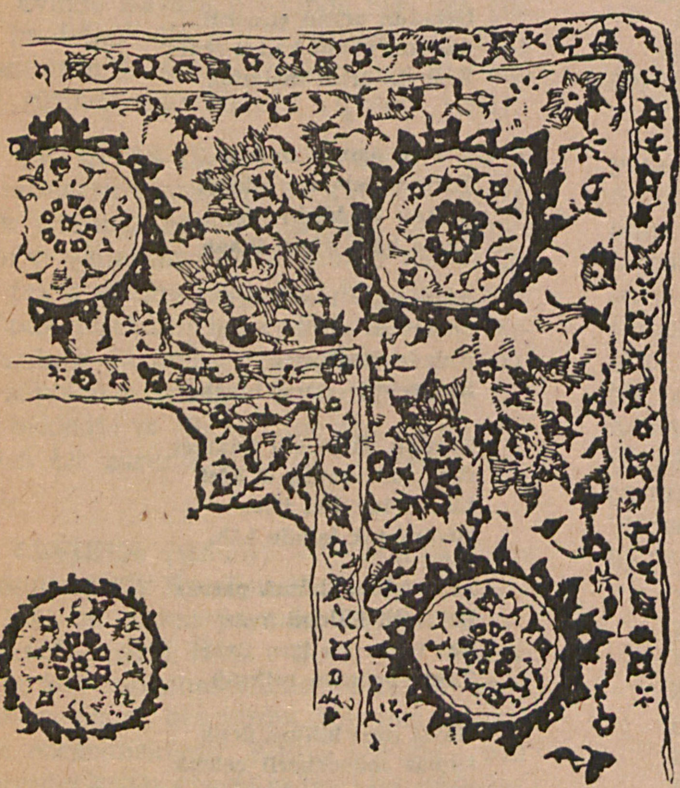
Şâhi hûban hümâ pervâz
Letâfetli bülend âvâz
Ser tâ be pa işve tırâz
Tâki ebrüvânı mihrâb.

Nakşi pâyi billûra denk
Olmaz mücevherli çelenk
Seveceksen sev bir pelenk
Lebi lâ'li rıtlı şerâb.

ÇEVRE — «Kenarları kıvrılmış, oya ile yahud işleme nakışlarla süslenmiş, yağlık, mendil. Yazma ve sırmalı olmak üzere iki türlüsü vardır. «Yazma çevre» ve «sırmalı çevre» denilir; sırmalı çevrelere de «yağlık» adı verilir.» (Mehmed Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri).

Eski metinlerde mendil ismine rastlanmaz; yağlık adı da avâmî bir isimdir, çevre ile beraber esnaf ağzında dolaşmışdır; orta halli ve yüksek kibar muhitinde zamanımızın mendili karşılığı «destmal» ve «makreme» isimleri kullanılmışdır (B.: Destmal, Makreme).

İşlemeleri ile ve oyaları ile öylesine kıymetli eski çevreler vardır ki, zamanımızda antikacı dükkânlarında satılmakda ve müze vitrinlernide ecdad yadigârı mefâhir arasında teşhir edilmektedir. Eski İstanbulun günlük hayatında ise çevre, hanımların ve hanım kızların, hattâ sultanların ve hanım sultanların ve câriyelerin harem hayatı meşgaleleri arasında, oyalarının hazırlanması ve sırma ile ipekle nakışlarının işlenmesi bakımından önemli bir iş konusu olmakla kalmamış, kızların çeyiz eşyâları arasına girmiş, dost elinden yadigâr olarak verilmiş, yavuklular elinde mâşuka hâtırası olarak öpüle koklana koyunlarda saklanmış, güzellikleri ve tuvaletleriyle en zarif gençlerin süsünü tamamlamış, orta tabakadan nice yetîmelerin ve dulların el emeği ve göz nuru ile nâmışkârane geçimlerini temin etmişdir; Büyük Kapalı Çarşıda türlü çeşidleri ile çevrelerin, oyaların emsâli eşyânın alınıp satıldığı bir çarşı boyu asırlardanberi Yağlıkcılar, Yağlıkcılar Caddesi adı ile anıla gelmektedir (B.: Büyük Kapalı Çarşı; Yağlık; Yağıkcı; Yağlıkcılar Caddesi; Oya).

Hurrem Sultanın makremesinin bir köşesi.
(Resim: Nezih)

Romanlarında ve uzun hikâyelerinde yeri düştükçe eski hayatı anlatan, eski âdet ve eşyalardan bahseden, ve eserlerinin o didaktik vasfından ötürü çağdaşları tarafından «Hâcei Evvel», Başöğretmen lâkabı ile anılmış olan Ahmed Mithad Efendi «Emânetçi Sıdkı» adındaki uzun bir hikâyesinde de zengin düşkünü Dimyatîzâdenin dul zevcesi ile kızı Ayşe Hanımı bir müddet oya yaptırarak ve çevre işleterek ve yaptıklarını yağlıkcılara sattırarak yaşatmışdır; hikâyesinin o faslına da «Sanat altın bilezikdir» ser levhasını koymuştur; aşağıdaki satırları oradan nakilediyoruz:

«Ayşe bir oya yapmaya ve valdesi de dört çevreyi birden gergefe gererek işlemeğe başladılar. Bir hafta sonra vücuda getirdikleri işleri valdesi alub çarşıya Yağlıkçılara götürdü, ilk gösterdiği dükkândan oyaya on kuruş ve dört çevreye de altı kuruş verdiler. Kadıncağız : «A!... A!... ipliğine mi, el emeğine mi?» diye tazallüme başladı ise de o çarşı kurtlarını ilzam edecek söz bulamıyordu. Yağlıkçı: — Bu oyada kaç paralık iplik var. Çevrelerde de klabdanın eseri yok!.. Senden kaça almalıyım ki ve sonra müşteriye kaça satmalıyım ki ben de ne kazanmalıyım!.. diye çenebazlığa başladığı zaman kadıncağız şaşırıp kaldı. Az kalmış idi ki o bir haftalık emeklerini on altı kurusa versin. Bunların eczâsı (malzemesi) için Yahudiye borçları beş kurus ise de ana kız bir hafta müddet onbir kuruşa çalışmış olacaklardı, kuru ekmekle dahi taayyüş edemezlerdi. Bereket versin ki yağlıkcı kadıncağızı kandırabilmek için sözü uzatıp uzak dükkânlara kadar nazarı

dikkati çekdiğinden beş dükkân aşırı ak sakallı bir yağlıkçı:

— Hanım efendi!... Buraya teşrif buyurunuz!... Şu çevre ve oyalarınızı bir de ben göreyim!... diye haykırdı.

Ak sakallı efendi bunları güzelce temaşâdan sonra:

— Hanım Kızım!... Hakikaten güzel işlenmiş şeylerdir.. birisi çarşıdan bu oyayı satın almak istese elli kuruş verebilir, çevreler dahi en aşağı beş kuruş eder... malûm ya, dükkâncı da biraz kazanmak ister, şu yetmiş kuruşluk mala elli kuruş verir isem bana verir misiniz? dedi.»

Ahmed Mitht Efendi «Emânetçi Sıdkı» hikâyesinin zamanı için 1845 - 1850 arasını seçmişdir; işlemeli bir çevreyi yağlıkcıya 4 kuruşa aldırıp 5 kuruşa sattırması tahmini kıymetler olmak gerekir. Topkapusu Sarayı Müzesinde pek kıymetli çevreler vardır; bunların arasında Kanunî Sultan Süleyman'ın zevcesi Hurrem Sultan'ın bir makremesi, tarihî hâtırasının yanında maddî kıymetinin biçilmesi de çok zor ve yüksek sanat eesridir. Bu ansiklopedinin müdevvini Reşad Ekrem Koçu'nun âile hâtıraları arasında Eskizağra Âyanı Kapucubaşı Mehmed Ağanın kızı Ayşe Hanım tarafından bürüncük üzerine ipek ve sırma ile işlenmiş iki çevre - vala vardır ki, benzerleri Topkapusu Sarayı Müzesinde yokdur, yalnız bir tanesi bir antikacı vitrinini tek başına doldurub tezyin edecek güzellik ve ihtişamdadır.

Yeniçeriliğin son devrinde namlı İstanbul zorbaları kanadları altına aldıkları yosma nigârlara ve şıkırdım civanlara, bir köşesine mensub oldukları yeniçeri ortasının nişanı, alâmeti fârikası işlenmiş çevreler verirlerdi ki aralarında kullanılan tâbir ile o çevrelere «Balta» denilirdi (B.: Balta; Balta asmak); zorba hâmisinden böyle bir çevre almış olan da onu, niaşnı görülecek şekilde ya omuzuna iliştirir, yahud külâhının dülbendine sokar, balta çevreyi görenler de taşıyan nâzenînlere yan gözle dahi bakamazlardı.

ÇEYREKCİ, ÇEYREKCİ KASABLAR — Hüseyin Kâzım Bey Büyük Türk Lûgatında «Çeyrekci» maddesinde Lehçei Osmanîden naklen: «Pazarlarda gezen ayak kasabı ve bâzı satıcı» diyor. Mehmed Zeki Pakalın Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri isimli eesrinde şunları yazıyor: «Eskiden pazarlarda et satan ayak kasabları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Farsça dörtte bir mânasına gelen çeyrekden bozmadır. Bunların sattığı etler ekseriyâ koyunun dörtte bir oluşu çeyrekci tesmiyelerine sebep olmuşdur.»

Üsküdarlı Vâsıf Hiç İstanbul Ansiklopedisine tevdi ettiği notlarda ayak kasabları hakkında şunları yazıyor: «Tarihe karışmış esnafdandır; omuzda bir sırık, etler dizili, elde bıçak, belinde peştmeal: — Semiz!... diye gezer, yahud işlek, münâsib bir yer tutub bir sehpâ üzerine et sırığını koyarak dükkâncı kasablardan daha ucuza et satar, daha çok iş yaparlardı.»

Seyyar kasabların her gün açıkda tezgâh kurub, iş gördükleri yerlerden biri de büyük camilerin avluları idi. Seyyar kasablık ve cami avlusu kasablığı Meşrûtiyette yasak edildi; yalnız pazarlarda et satmalarına izin verildi. Pazar kasablığı da Cumhuriyet devrinde kaldırıldı.

Balta çevreli yosma ile civan
(Resim: S. Bozcalı)

İstanbulda çeyrekci kasablar, dükkâncı kasablardan ayrı bir teşkilâta bağlı idi. Fatih Sultan Mehmed devrinden beri devam eden bir teşkilât idi; dükkâncı kasablar Yedikule salhânelerinde kesilen koyunları, çeyrekci kasablar da Eğrikapu dışındaki salhânede kesilen koyunları satarlardı. Yeniçeri ağasına hitâben hicrî 1148 (milâdî 1735) tarihli bir fermanda çeyrekci kasablar hakkında çok kıymetli malûmat vardır; o fermandaki notları bugünkü dile çevirerek alıyoruz:

«İstanbuldaki çeyrekci kasab ustaları 19 neferdir (19 çeyrekci kasab gediği; B.: Gedik), kâhyaları, yiğitbaşıları (Esnaf loncası teşkilâtı) ayrıdır; Hazreti Ebâ Eyyubu Ensârî Vakfiyesinde yazılı olduğu veçhile (Fatih Sultan Mehmed vasfı) koyunlarını Eğrikapu dışındaki dört adet salhânede kestirirler; kesdirdikleri koyunların derisini yağını, aynı vakfa bağlı debbağlar ile mumculara satmaya mecburdurlar, koyunlarının yalnız etini alırlar ve satarlar. Eyyubda ve İstanbulda dükkân (açık hava tezgâhı) kurub et satacakları yerler de tesbit edilmişdir, İstanbul içindeki dükkânları Fatih ve Beyazıd Camii şerifleri avlularıdır.»

On yedinci asır ortasında 1648 de yeniçeri ağalarının tagallüb devrinde Koca Bektaş Ağa pençesini ete atmış, Yedikule salhânelerinde yalnız kendi getirtdiği koyunları kesdirtmiş ve etlerini yüksek fiyatla satan diğer kasablara rakip bildiği çeyrekci kasabları da işden men ettirmişdir. İstanbul halkının ayaklanması ile o mutegallibe ağalar saltanatı devrildikten sonra çeyrekci kasablar tekrar işe başladılar; Müverrih Nâima Efendi şunları yazıyor: «Bektaş Ağanın koyunları sebebi ile etin okkası 10 akçaya, hattâ 15 akçaya çıkdı. Bektaş Ağa Fatih ve Beyazıd Camileri avlularında ve bâzı meydanlarda olan çeyrekci kasabların hepsini kaldırtmıştı. Ağalar devrilince et hemen 8 akçeye indi, sonra tekrar 10 akçeye çıkdı, bu sefer Sadrıâzam Koyunemini Ermeni Hasan Ağayı falakaya yatırıp iki yüz değnek attırdı. Çeyrekci kasablara da izin verildi, semiz etler 8 akçeye bol bol bulunur oldu, halk hayır duâ etti.» (B.: Et; Kasab; Bektaş Ağa.)

ÇEYREKCI KASAB CİVANI — Kalender meşreb şâirler tarafından «Şehrengiz» adı verilen manzum risâlelerle medhedilen esnaf güzelleri arasında çeyrekci kasab civanlarına da rastlanır; şehrengiz yollu yazılmış ve «Hûbannâmei Nevedâ» adını taşıyan manzum mecmuada çeyrekci civanı şu beyitlerle övülmüşdür:

Olsa dahi alnı beyoğlundan ak
Kasabdır ol civan cellâda yamak
Meydan ustasının kuzusu şehbaz
Çeyrekçi dirler ki bıçaklı haylaz
Târi kâkülünde itmezse ber dâr
Atar uşşâkını çengaale gaddar.

ÇEYREKOĞULLARI — Safranbolu'dan İstanbul'a toplu göçlere ön ayak olmuş dört büyük âileden biridir (diğerleri Muradoğulları, Garib ağaoğullar, Kaymakcıoğulları; B.: Safranbolulular). Safranbolunun Yörük köyünün en mûteber âilesidir, Safranbolu'da bunlara Karaköylüler derler ki, bu lâkab da İstanbul'da Karaköydeki meşhur börekçi fırınını bunların kurmuş olmasından gelir. (Meşhur fırın 1958 istimlâkinde yıkdırıldı). İstanbula iki kardeş olarak göçmüşlerdir; biri Çeyrekzâde Hacı Mehmed Şâkir Efendi, diğeri Çeyrekzâde Kanbur Mustafa Efendidir. Mehmed Şâkir Efendi 1926 da vefat etti; Ali Efendi, Mehmed Efendi ve Kâzım Efendi isimlerinde uç oğlu ve Hatice Hanım adında bir kızı vardır; bunlardan Mahmud Efendi ölmüşdür; Ali Efendinin iki kızı, Mehmed Efendinin İsmail ve Hafız Hasan isminde iki oğlu, Kâzım Efendinin de Şâkir ve Rıza isminde iki oğlu olmuşdur.

Çeyrekoğullarından ilk gelen iki kardeşden ikinci kolun başı Kanbur Mustafa Efendi vefat etmişdir; Hasan ve Hüseyin adında iki oğlu ve bir kızı olmuşdur. Hasan Bey vefat etmiştir, meşhur «Hasanbey Gazoz Fabrikasının» sahibi ve kurucusu olan zâttır. Hüseyin bey de hâlen (1936) Karaköy Fırınının sâhibidir. Çeyrekoğulları âilesinin bu kolu Boğaziçinin Anadolu kıyısında Kanlıca ile Çubukluda yerleşmişlerdir (1936).

Ahmed Baha GÖKOĞLU

ÇIBAN — Türlü isimleri ile cild üzerinde görülen şiş ve kabarcık, irinli, cerâhatli malûm yaralar; çıbanın tıbbî târifi ve menşeleri, sebepleri bu ansiklopedinin konusu dışındadır.

İstanbulun hâneberduş pırpırlar argosunda frengi hastalığına «çıban» denilir; misâl:

İki âdembaba konuşur (B.: Âdembaba):

— Ulan sakın hâ Zeybekle haniş yapayım deme...

— Neden ulan?

— Çıban da ondan...

— Deme be... Ulan dün gece onunla yattım be!... Ulan yakdıysa beni boğarım onu be...

Yine aynı güruhun ağzında oğlan memesi anlamında da kullanılır; misâl:

Bir kaldırım fâhişesi bir mürâhik pırpırıya sırnaşıor:

— Çakalım.. horozum... Senin çıbanlarını sevsinler, emsinler!..

* Bir işin kötüye sarmasına, kavga çıkmasına sebep olmak, yok yere mesele çıkarmak anlamında halk ağzı deyim: «Çıban başı koparmak»; misâller:

— Şu herifi görüyor musun, falan yerde alelâde, küçük bir kâtibdir, işin düşer, aylarca uğraşır, bütün evrakın tamamlanır, müdürün imzasına kalmış değil mi, eğer bu herife çilingir harcını vermezsen, bir çıban başı koparır, seni haftalarca daha uğraştırır alimallah...

* — Hasan mı? Ben onunla bir yere gitmem.

— Neden?

— Nereye gitse çıbanbaşı koparır, belâya sokar yanındakini.

ÇIFIT — Batı Türkçesinde «Yahudi, Mûsevî» anlamında; avâmî tâbirdir; mecâzen: «son derece inadçı.»

ÇIFIT BATAĞI — «Yahudilerin batak havuzu (H. Kâzım, Büyük Türk Lûgatı)».

Mûsevi dininde de şer'i temizlik, boy abdesti, gusül vardır; fakat müslüman abdestinden farklıdır, kendi usullerince bir havuza dalıp çıkarlar. Bundan ötürüdür ki İstanbulda mûsevi ekseriyetinin iskân ettiği semtlerde yapılmış çarşı hamamlarına, soğukluk yanına, veya ayakyolları yanına mûsevilere mahsus havuzlu bir halvet yapılırdı ve bunlara «çıfıt batağı» denilirdi (B.: Balat Hamamı). Hüseyin Kâzım Bey'in tarifi çok mübhem, çok noksandır; bu tâbir, bizim kaydettiğimiz şekilde, İstanbul'un iki üç çarşı hamamının mûsevi gusülhâneleri için kullanılmışdır; mûseviler «Perilâ» derler.

ÇIFITBURGAZ KÖYÜ, ÇIFITBURGAZ PANAYIRI — Çıfıtburgaz Köyü, Mehmed Eşref Beyin 1324 (Milâdî 1906) tarihli İstanbul civarı haritasında Bakırköyü ile Kavas köyü arasında gösterilmiştir. Zamanımızda «Esenler» adını taşımaktadır (B.: Esenler).

Balkan Harbine gelinceye kadar Çıfıtburgaz köyünde her yıl ağustos ayının 25, 26 ve 27 nci günlerinde, üç gün devam eden bir panayır kurulurdu; İstanbul civarında kurulan en büyük, en şenlikli panayırlardan biri idi.

ÇIFIT CÜCE — On altıncı asır sonlarında yaşamış saray dalkavuklarından bir mûsevi, Üçüncü Sultan Murad'ın nedimlerinden, asıl adı bilinmiyor.

Haliç'de Hasköylü idi; lâübâli nekreliği ile evvelâ semtinde büyük bir şöhret olmuş, adı padişah kulağına kadar giderek saray cüceleri arasına alınmışdı (B.: Cüce). Kısa bir zaman içinde haremihümâyunun en faal rüşvet vâsıtası olmuş, kendisi de aldığı ondalıklarla muazzam bir servet yapmıştı. Fakat lâtifeelrinde küstahlık derecesinde aşırı gitmesi ve haremdeki kadınlara yaptığı edebsizce şakalar yüzünden gözden düşerek 1593 de saraydan kovuldu, bütün malları müsadere edildikten sonra Hasköyde oturan anasının ve sâir yakınlarının yanına gönderilerek ölünceye kadar evinden çıkması ve halk ile temâsı yasak edildi; Çıfıt Cücenin saraydan kovulduğu 1593 yılı hicrî takvimde 1002 senesine rastlar ki, devrin zürefâsından biri Çıfıt Cücenin felâketine: «Yanlış poh yidi» cümlesini 1002 senesi üzerine tarih düşürmüşdür.

Bibl.: Selânikli Tarihi.

ÇIFIT ÇARŞISI — Halk ağzı argo deyim: «nifak, fesad dolu, dolayısile hain» anlamında; misâl:

Bir ustaya hitâb ile:

— Çırağının bakışlarını beğenmedim, delikanlının içi çıfıtçarşısı, dikkat et!...

*

Safâ umduğum yolun
Zından çıkdı karşısı
Nigârdan yana bahtım
Topal kanbur şaşısı
Civan seveyim dedim
İçi çıfıt çarşısı.

ÇIFIT HAMAMI — Cibâli Yenikapusunda Abdülezelpaşa Caddesinde, bu caddenin Miralay Nazm Bey Sokağı ile olan kavuşağı köşesindedir; bulunduğu mevkie

nisbetle Cibâli Yenikapusu Hamamı diye anılır (B.: Cibâli Yenikapusu Hamamı). Çıfıt Hamamı ismi avam ağzındaki adı olup içinde mûsevilere mahsus bir gasil hücresinin bulunması dolayısı ile takılmışdır. Müslümanların «batak havuzu» dedikleri bu höcreler Yenikapu, Balat, Hasköy, gibi sekenesinin geniş çoğunluğu mûsevi olan semtlerdeki çarşı hamamlarının hepsinde bulunur; bundan o hamamların münhasıran mûsevilere mahsus olduğu mânası çıkarılmamalıdır (B.: Hamam).

ÇIFIT KAPUSU — İstanbul Surlarının Haliç boyundaki kapularından Yeni Camiin önündeki kapunun türkler tarafından konmuş adı.

Yeni Camiin inşâsından önce sur içinde o bölge bir yahudi mahallesi idi. İstanbul halkı ağzında «Yahudiler» diye anılırdı; oda oda kiraya verilen ve her birinin içinde 30-40 âile barınan ve Yahudhâna denilen büyük binalar var idi ki İstanbulun ilk apartımanlarıdır (B.: Yahudhâne). O kale kapusuna bundan ötürü «Çıfıt Kapusu» denilmişdi.

Üçüncü Sultan Murad'ın zevcesi ve Üçüncü Sultan Mehmed'in anası Safiye Sultanın hayır eseri olarak Yeni Camiin temeli Üçüncü Sultan Mehmed'in zamanında 1597 yılında atıldı; 1603 de padişah, 1605 de camii yaptıran anası Safiye Sultan ölünce camiin yapısı durdu ve binâ 1660 senesine kadar, yarım asır öylece metrûk kaldı, büyük yahudi mahallesinde âdeta unutuldu. 1660 da Dördüncü Sultan Mehmed'in anası Hatice Turhan Sultan büyük bir cami yaptırmaya karar verince, devrin sadrıâzâmı Köprülü Mehmed Paşa, Valde Sultana Safiye Sultanın yarı kalmış eserini tamamlamasını teklif etti, hem milyonlar tutarında tasarruf sağlanacakdı, hem de Mimar Davud Ağa gibi büyük bir sanatkârın başladığı yapı şâheseri tamamlanacak, kurtarılacak idi; Turhan Sultan vezirin teklifini memnuniyetle kabul etti; Yahudiler Mahallesi arsa ve binâ mubâdelesi usulü ile istimlâk edildi ve bugün Eminönü dediğimiz bölgedeki mûsevilerden bir kısmı Balatda, bir kısmı da Hasköy'de iskân edildiler; yalnız Sinagog muhafaza edildi, diğer binâların hepsi yıkıldı, bir taraftan cami tamamlanır iken, bir yandan da o sâhada büyük bir kapalıçarşı (Mısır Çarşısı), Turhan Sultan adına büyük bir çeşme ve büyük bir türbe yapıldı. Muhafaza edilen sinagog (havra) zamanımızda Eminönünde Ege İçkili Lokantasının bulunduğu binâdır (B.: Turhan Sultan; Mehmed Paşa Köprülü; Yeni Cami; Ege İçkili Lokantası; Kaza Belâ Sandığı).

Yapısı 1663 de tamamlanan Yenicami on dokuzuncu asıra kadar Vâlide Camii adı ile anılagelmişdir; camiin önündeki kale kapusu da on dokuzuncu asra kadar eski adını muhafaza etmiş, oraya da yine «Çıfıt Kapusu» denilmişdir; kapunun adı, Vâlide Camiine Yeni Câmi denilmeye başladıktan sonradır ki değişmiş, «Yeni Cami Kapusu» denilmişdir.

Eminönü meydanı daracık bir yerdi; Yeni Cami Kemeri ve camiin cebhesi eski kale duvarının her iki yanına yapışmış parazit binâlarla kaplanmışdı; camie, Eminönü tarafından, Çıfıt Kapusundan (Yeni Cami kapusundan) geçilerek girilirdi. Atatürk'ün emri, işâretiyle Yeni Camiin önü açılır iken eski kale duvarının oradaki kısmı, yamanmış parazit binalarla beraber yıkıldı, kaldırıldı, bu arada Çıfıt Kapusu (Yeni Cami Kapusu) da kaldırıldı.

ÇIFITKAPUSU YANGINI (14 Muharrem 1015 - 22 Mayıs 1606) — İstanbulun büyük yangınlarından biridir, aşağıdaki satırları Nâima'dan alıyoruz: «Muharremin on dördüncü gecesi İstanbulda Yahud Mahallesinde harik vâki olup Çıfıt Kapusundan Hoca Hanına ve Hocapaşa Hamamına varınca mahalleler ve sokaklar yanıp azîm hasar vâki oldu.»

Bibl. Naîmâ Tarihi, I.

ÇIĞ (M. Kemal) — Değerli bir arşivist ve müzeci; 1914 de Gönen'de doğdu; babasının adı Mehmed Emin, annesinin adı Hafize'dir; Gönen İlk Okulunda, Bursa Lisesi Orta kısmında, Balıkesir Lisesinde okudu ve bu liseden diploma aldı; 1940 da Ankara Dil - Tarih - Coğrafya Fakültesini bitirdi ve sırası ile şu vazifelerde bulundu: Topkapu Sarayı Maarif Arşivi Şefi (1943 - 1944); Topkapu Sarayı Kütübhâne Şefi (1945 - 1953); Topkapu Sarayı Müzesi Müdür Muavini (1953); hâlen bu vazifededir.

Güreşi, futbolu, ata binmeyi sever; el yazması eesrlere meraklıdır; Pek çok yabancı memleket gezmiş görmüşdür (İtalya, Fransa, Almanya, Avusturya, Yugoslavya,

Yunanistan, Bulgaristan, Suriye, Lübnan, Mısır, Suudî Arabistan, Sudan, Habeşistan, Singapur, Hong Kong, Japoyna).

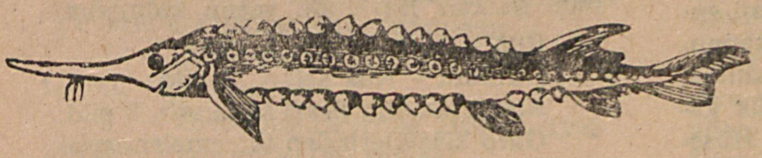
Bayan Muazzez (İtil) ile evli ve iki evlâd sahibidir; ingilizce bilir; kitâb halinde neşredilmiş eserleri şunlardır:

«Hattat Hâfız Osman Efendi», «Türk Kitab Kapları», «Türk Katığ Sanatı ve Eserleri», «Türk İslâm Eserleri Müzesindeki Minyatürlü Kitablar Kataloğu».

Mesleğin de yeri zor doldurulur simâlardandır.

Bibl.: Kim Kimdir Ansiklopedisi.

ÇIGA BALIĞI — «Çoka balığı da denilir; Marmara Denizi ile Boğaz dalyanlarında da tutulan balıklardan olup en büyüğü bir metre boyunda ve 5-6 kilo ağırlığındadır. Mersin balığı âilesinden olup çıganın burnu asıl mersinin burnundan daha uzun ve kâmilen kemikleşmişdir. (B.: Mersin Balığı). Üzerindeki beş sıra midyalar vücuduna nisbetle daha büyük ve sivri, rengi daha açık ve sarıcadır. Misbahları asıl mersinin misbahları şekil ve vaziyetindedirler. Bunun eti mersinin etinden daha leziz ve nefisdir.» (Karakin Deveciyan, Balık ve Balıkçılık).

Çıga Balığı
(eRsim: Ömer Tel)

ÇIĞIRAÇAN (İbrahim Hilmi) — Çağdaş İstanbul editörleri arasında basmış ve yaymış olduğu kitablarla millî kütübhânemize büyük hizmette bulunmuş seçkin bir simâ; muhtelif devirlerindeki isimleri ile «İslâm Kütübhânesi», «Kütübhânei İslâm ve Askerî» ve «Hilmi Kitabevi» nin sâhib ve kurucusu; Ahmed adında fakir bir zâtın oğlu olarak 1880 de Tuna boyunda Tulça'da doğdu, âilesi 1883 de İstanbula hicretle Sarıgüzel'de yerleşdi, Hilmi de o semtde bir mahalle mektebinde okudu. 12 - 13 yaşlarında iken terzi çıraklığı ile iş hayatına atıldı. Fakat okumaya karşı içinde coşkun bir istek vardı, kitaba, gazeteye, kâğıda, kaleme âşıkdı. Terzilikle bağdaşamadı, ayakları, sabahleyin terzi dükkânına geri geri giderken, fırsat buldukça basın hayatının toplandığı Babıâli Caddesine dâima koşarlı kaçdı; iki yıl güçlükle tahammül ettikten sonra, henüz onbeş yaşında bir çocukdu, 1895 de İkdam gazetesine abone memuru olarak girdi ve rahat bir nefes aldı.

İkdam İstanbul'un en büyük günlük gazetelerinden biri olduğu halde o devrin gazeteleri yüksek tirajlı değildi, içinde okuma aşkı bulunan bu abone memuru çocuk bol vakit buldu ve «Tâlî Ticaret Mektebi» ne devam etti, ikinci sınıfında iken de mektebi bırakarak, türlü mahrumiyete katlanarak biriktirdiği 5 Osmanlı altını sermaye ile Babıâli caddesinde bir kitabçı dükkânı açtı, 1898 de, onsekiz yaşında iken açdığı bu ilk dükkânı, zamanımızda Cumhuriyet Kütübhânesinin bulunduğu yerdir. Ticaret mektebini bırakmış olan bu henüz çocuk kitabçı cami derslerine devam etmeğe başladı ve dinî yayınların ibtidaîliği, gaayesizliği, ehliyetsiz ellerde bulunduğunu görerek, öğrenerek derin teessüre kapıldı, uyanık müslümanlık yolunda çalışmaya karar verdi, kitabçı dükkânına «İslâm Kütübhânesi» adını koydu, şeyhülislâmlığa müracaat ederek, bu en salâhiyetli makaâmın müslüman türkü tenvir için tavsiye edeceği kitabları basıp yaymağa âmâde olduğunu bildirdi; her halde pek genç bulunmasından ötürü olacakdır, meşihat, İslâm Kütübhânesi sahibi İbrahim Hilmi Efendinin bu teklifine kayıdsız kaldı! Fakat buna mukabil kalem sahibi genç zâbitler bu küçük kütübhâneye sık sık uğramağa başladılar, genç İbrahim Hilmi Beyin şahsında da kendilerine çok yakın bir dost buldular; bir iş, mühim bir iş yapmak, basın hayatı programsız, âvâre ve perişan kalmış milletine bu yolda bir hizmet için çırpınan İbrahim Hilmi de bu genç zâbitlere şükranla sarıldı, ilk gaayesinden uzaklaşmayarak, kütübhânesinin adını «Kütübhânei İslâm ve Askerî» ye çevirdi, büyük bir cesaretle editörlüğe atıldı, bu genç tâbiin ilk kılıçlı muharrirleri de Osman Senâi Bey, Ahmed Refik Bey, Cemal Bey (Paşa), Süreyya Bey, Naci Bey (Paşa) oldular.

Sermâyesi kifayetsiz olduğu için büyük kitabları forma forma (zamanımızın tâbiri ile fasiküller hallinde) satışa çıkarıyor, satışdan aldığı para ile yenilerini basdırıyordu.

Bir müddet sonra küçük dükkânı dar gelmeye başladı; o tarihlerde Büyük Posta-

hanenin yeri geniş bir arsa, virâne idi, üzerinde salâş dükkânlar vardı, bunlardan bir şekerci dükânını alarak kütübhâneye çevirdi. Burası postahane yapılmak üzere istimlâk edildiğinde, münasib bir yer buluncaya kadar yine Bâbıâli Caddesinde ve Bâbıâli (bugükü vilâyet konağı) karşısında bir dükkâna geçti (bu dükkân 1958 istimlâkinde yıkıldı), nihayet Bâbıâli Caddesi ile Cağaloğlu Yokuşu kavuşağı köşesinde meşhur kitabcı ve editör Arakel Efendinin büyük dükkânını aldı(Kütübhânei İslâm ve Askerî'nin en ünlü devrinin geçdiği bu meşhur ve büyük dükkân, ki bir ara Muallim Ahmed Hâlid Bey merhumun da kütübhânesi olmuşdur, 1958 istimlâkinde yıkılmışdır); nihâyet oradan da yine Bâbıâli Caddesinde bir binâ satın alarak bu satırların yazıldığı sırada Hilmi Kitabevi olan yere nakletmiştir (1963).

İbrahim Hilmi Çığıraçan 1908 Meşrutiyetinde gazetecilik hayatını da denedi ki, İstanbulda her geçen gün bir kaç yeni gazetenin çıktığı, bir kaç gazetenin de kapandığı bir devirdir; evvelâ «Millet» adında, Türkiye'de ilk defa resimli bir günlük gazete çıkardı, sonra Ahmed Rasim ve Hüseyin Rahmi gibi iki kalem üstâdının iştiraki ile «Boşboğaz» adında haftalık bir mizah gazetesi neşretti, daha sonra da haftalık «Ordu ve Donanma» mecmuasını çıkardı. Fakat İttihat ve Terakki fırka-komitesinin diktatörlük baskısı altında vicdan hürriyeti ile gazetecilik yapmanın büyük tehlikesi karşısında Millet'i ve Boşboğaz'ı kapadı; «Ordu ve Donanma» da güzel, fakat çok masraflı bir mecmua idi, devlet himâyesi görmeğe muhtacdı, o da sahibinin takati yetmediği için kapandı.

Balkan Harbi bozgunu, Birinci Cihan Harbi bozgunu, İstanbulun kara işgal yılları bir kitabcı - editörün müessesesini ayakta tutabilmek için çetin imtihandır, İbrahim Hilmi Bey hem dayandı, hem de uyanma, kalkınma yolunda yayınları ile elinden gelen hizmeti yapmağa çalıştı, mâvi bir kapak içinde (ki o zamanlar mavi kitablar diye şöhret almışdır) ve «Millet Kütübhânesi» adı ile bir seri sosyal kitablar neşretti; kendisi de okuduklarını iş hayatından edindiği görgü ve bilgiye katarak gençliği irşad yolunda, dikkatle okunmaya değer risâleler yazdı : «Avrupalılaşmak», «Türkiye uyan!» «Maarifimiz ve Serveti İlmiyemiz», «Esbâbı hezîmet ve felâketiz»; bunlara yine kendi eseri, emeği bir umumî ceb atlası ile bir Memâliki Osmâniye ceb atlasını ilâve etti. En değerli muallimlerin, mürebbîlerin kalemlerinden çıkmışen temiz, en dikkatli mekteb kitabları basdı.

Mekteb kitablarına da bilhassa Cumhuriyet devrinde çok büyük emek ve hemen bütün maddî varlığını yatırdı. Fakat harf inkılâbında, bilhassa elinde kalan mekteb kitabları yüzünden 1,5 milyon liralık ağır bir maddî zarara uğradı, tonlarla kitabını kesedekâğıdı yapılmak üzere okkaya verdi ve piyasaya olan borçları için de, ev yapdırmak üzere Yeşilköy'de satın aldığı bir arsayı satarak şerefini kurtardı. Bu darbe, ünlü kitapçıyı birkaç yıl için yeni kitablar basmakdan alakoydu.

Bugünkü adı ile Hilmi Kitabevi, kuruluşundan bu yana büyüklü küçüklü binden fazla eser yayınlamışdır; buraya bir kaç mühim isim almakla iktifa ediyoruz:

Ahmed Refik Beyin «Resimli Büyük Tarihi Umumî» si, ancak 6 cildi basılabilmiş, Balkan Harbinde yarım kalmıştır.

Rus - ,apon seferi, 3 cild;
Osmanlı - Rus seferi, 3 cild;
Abdülhamidin devri saltanatı, 3 cild;
Garb klâsiklerinden tercemeler serisi;
Mavi kapaklı sosyal kitablar serisi;
İntibah Kütübhânesi serisi, 17 kitab;
Ahmed Refik Beyin «Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı» serisi ve diğer eserleri;
Hüseyin Rahmi külliyâtı;
Halid Ziya Uşaklıgil külliyâtı;
Abdülhak Şinâsi Hisar'ın eserleri.

Uzun bir meslek hayatı, altmış dört yıldanberi kitabcı olan İbrahim Hilmi Çığıraçan'ın bir editör sıfatı ile millî kütübhânemize, tarihimize ve edebiyatımıza hizmetleri pek parlaktır; bu millet bu fânîye şükran borcunu bir gün muhakkak ki, duyacak ve onun adına belki de bir anıd yükseltecektir.

Orta boylu, kumral, az topluca, son derecede titiz, vechen sakin göründüğü halde gaayet asabî, melih yüzlü, sevimli, pek temiz giyinen, son derecede perhizkâr, mükeyyefattan yalnız çay ve kahve içer, hiç tütün içmemiş, alkollü içkileri hiç tatmamıştır. ve hiç evlenmemiştir. Kırk seneden beri Yeşilköyde oturmaktadır, kirâ evindedir. Son yıllarda tamâmen inzivâya çekilmişdir, kütübhânesine haftada bir, en çok iki gün uğrar. Bu satırların yazıldığı 1963 yılında Ankara Caddesi editörlerinnin en yaşlısı bulunuyordu; mesleğinde iffet ve istikametin de muhakkak ki timsâli idi. 10

Temmuz 1961 tarihinde Konya Lezzet Lokantası elli yıllık devamlı müşterisi olarak İbrahim Hilmi Çığıraçan'ın şerefine büyük bir ziyafet tertib etmişdir. Ankara caddesi editörleri - kitabçıları ise onun bir jübilesini hiçbir zaman düşünmemişlerdir. Büyük kitabcı 1963 de vefat etti ve ölümü ile Hilmi Kitabevi de kapandı.

ÇIĞIR KİTABEVİ — Bu satırların yazıldığı sırada (1964), Ankara Caddesinde, «Özler» Kırtasiye mağazasının bulunduğu 153 numaralı dükkânda idi; Mustafa Kâmuran Ardakoç adında çocukluğundan beri İstanbul Basın âlemi içinde yaşamış biri tarafından 1935 - 1936 arasında açılmışdı. 1938 de Reşad Ekrem Koçu'nun «Türkiye Seyyahatnâmeleri» adı altında, muhtelif tarihlerde memleketimize gelmiş yabancıların kaleme aldıkları seyyahatnâmelerin gaayetle kısa tercemelerinin neşri ile yayın işlerine, editörlüğe başlamışdır ve bu seriden 1938 - 1939 yıllarında aşağıdaki isimlerle 6 kitabcık yayınlanmışdır:

1 — Edmondo de Amicis, 1874 de İstanbul (52 sayfa);

2 — Théophile Deyrolle, 1869 da Trabzon'dan Erzurum'a (56 sayfa);

3 — Elisabeth Craven, 1786 da Türkiye (44 sayfa);

4 — Jean de Thevenot, 1655 - 1656 da İstanbul ve Türkiye (56 sayfa);

5 — Mary Montague, 1855 de Anadolunun bir köşesi (28 sayfa) ve Nâfizâde Ahmed Fuad, Bursa Seyyahatnâmesi (17 sayfa).

Yine Reşad Ekrem Koçu, Çığır Kitabevi adına «Küçük Tarih Serisi» ni tesis etti ve bu seriden de iki kitab çıkarıldı:

1 — Seyyid Vehbi, Surnâme (38 sayfa);

2 — Haşmet, Vilâdetnâme (40 sayfa).

Seyyahatnâmeler serisi 50 kitab olacakdı, Küçük Tarih Serisi için de Nişancı Abdi Paşa'nın Vakaayinâmesi, Örfi'nin Edirne Tarihi, Lâtifinin İstanbul Târifnâmesi, Abdinin Surnâmesi, Nâbînin Surnâmesi, Ubeydullahın Çiçekçiler Tezkiresi ve Salâhinin Birinci Sultan Mahmud Ruznâmesi hazırlanmışdı.

Bu kitabçıklar hakları olan alâka ve rağbeti gördü. Reşad Ekrem'in tavsiyesi ile bir de edebî küçük kitablar serisi kuruldu, bu seriden de üç kitab çıkarıldı:

1 — R. E. Koçu, Çocuklar,

2 — Said Faik, Şahmerdan,

3 — Osman Cemal, Sandalım Geliyor Varda.

Fakat İkinci Cihan Harbinin ağır buhranlı yılları, kâğıd fiyatlarının sür'atle ve astronomik rakamlarla yükselmesi, Çığır Kitabevinin büyük sermayeyi temsil etmemesi, bu yayın faaliyetini durdurdu. Dükkânın mal sahibi açtığı bir tahliye davasını kazandı. Çığır Kitabevi de kapandı. Uzunca bir zaman yersiz kalan, kitabcılık yolunda ayak işleri gören Mustafa Kâmuran, nihâyet yeni sahaflar çarşısında bir dükkân bularak kütübhânesini aynı isimle orada tesis etti.

Mustafa Kâmuran Ardakoç 1903 - 1905 arasında doğmuş olacaktır. Orta boylu, heyecanlı, hareketli, zevk ehli, keyf ehli, bâdeye iltifatı, nigâra inhimâki fazlaca, oyun düzen bilmez, başda sihhati, gaayetle ihmalkâr bir zattır; Ardakoç adının, bu ansiklopedide A harfinde elbet ki yeri olması gerekirdi. Bir hal tercemesinin yazılması için gereken notları veremedi.

ÇIĞIRTKAN — Herhangi bir şey üzerine alâka toplamak, müşteri çekmek için yüksek sesle bağırtılan adam; büyük şehir İstanbulda kadimden zamanımıza kadar çığırtkanların çeşidlisi görüle gelmişdir. En başda çarşı pazar boylarında esnaf, mağaza çığırtkanları, kendilerine mahsus edebiyatı olan bir tabakadır; bunların başında da Mahmutpaşa Çarşısı ile Büyük Kapalıçarşı mağazalarının çığırtkanları gelir. Balıkçı çığırtkanları, manav çığırtkanları, eski Sirkeci, Sultanhamamı, Çarşıiçi lokantalarının çığırtkanları ayrı ayrı tâbirleri, cinaslı cümleleri, argo deyimleri olan tiplerdir. Ayak satıcılığında ise çığırtkanlık, işin ilk şartıdır, sattığının çığırtkanı da olmayan, ayak satıcılığı yapamaz.

Çığırtkan sokaktan yetişir, çocukluktan, çekirdekten yetişir; hepsinin mâzisi, yalın ayaklı yarım pabuçlu, alnında ar damarı çatlamış, yüzünden hicab nikabı sıyrılmış, pırpırı bir dilbaz oğlana bağlanır; gözleri bakar görmez, kulakları duymaz, eller kollar daima harekette, kan başa hücum etmiş, yüz kıpkırmızı, durmadan, saatlerce, gün boyunca, bağırırlar; kurulmuş bir ses makinası, ses robotu gibidirler.

Günün hayat sahneleri üzerinde durmuş kalemler İstanbulun çığırtkan seslerini bilhassa tesbit etmişlerdir:

— «Ne alırsan yirmişer paraya... her tarafı yirmişer paraya! makaslarım, tarak-

larım yirmişer paraya... sabunlarım, düdüklerim yirmişer paraya...» (İgnaac Kunos, Türk Halk Edebiyatı).

— «Boya verelim... renk renk verelim, açık verelim, koyu verelim! Allı verelim, morlu verelim, sarıverelim!...» (İgnaac Kunos, Türk Halk Edebiyatı).

«Bu ne dehşet!... İnce, kalın, pes, tîz, tatlı, sert, ağır, hoppa, elhaâsıl derecâtı tasavvutun cümlesine muvâfık sadâlar işidiliyor:

— Ne âlâ potinler, çorablar, mendiller!

— İpekli hediyelik kumaşlar!

— Hanımefendi, şık mendillerim var!

— Küçük hanım buyurun...

— Beyfendi... kürklü beyfendi!...

— Haniya ipekli çarşaflar, kurdeleler, basmalar!...

«... burası çarşı değil, Bâbil kulesi...» (Ahmed Râsim, Şehir Mektubları, cild 2).

İstanbul esnafı içinde en yamanları balıkçı çığırtkanlarıdır. Torik balığı dâimâ «Deryâ kuzuları!» diye bağırılır; lüfer için de ekseriya:

— Haniya lüfer!... Sonudur!

Kalkan balığı için de:

— Beykoz'un bunlar... oynar oynar... Kalkana gel kalkana! denilir.

«Oynar oynar» tâbiri bütün tâze balıklar içindir. 1944 senesinde aralık ayında İstanbul Balıkpazarında Süleyman adında on yedi yaşında pırpırı bir çığırtkan oğlan hakikaten oynar oynar uskumruları bıçkın nümayişi ile satarken bir balığı kuyruğundan tutmuş, ağzına götürerek:

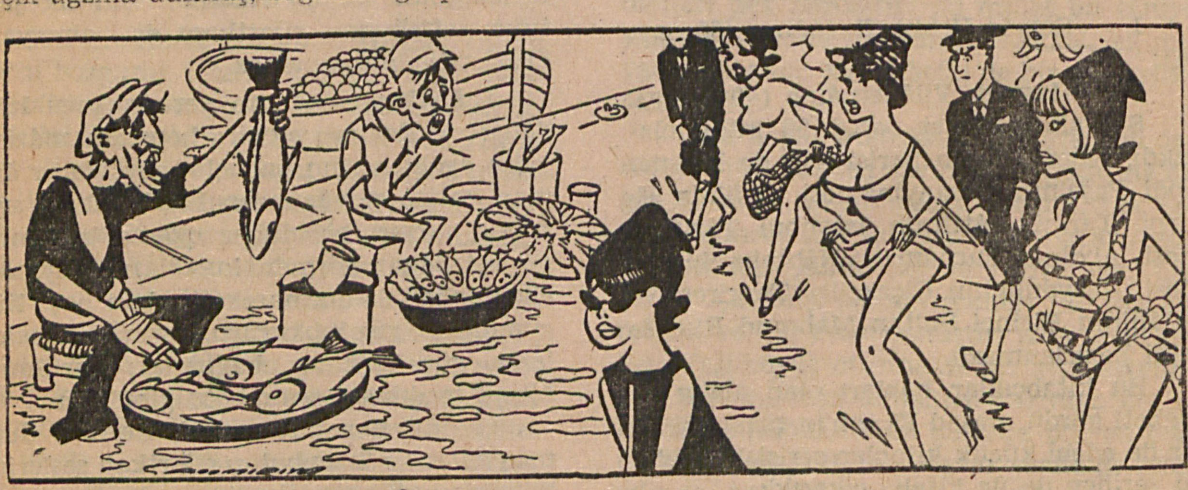
— Çiğ çiğ ye bunları... çiğ çiğ ye bunları! diye bağırırken canlı balık elinden açık ağzına düşmüş, boğazına girip dikenli yelesini açınca, çıkarılamamış ve biçâre çığırtkan oğlan kalabalık çarşı ortasında, yüzlerce kişinin gözleri önünde boğularak ölmüştür.

ÇIĞIRTKAN SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre (Pafta 15, mahalle numarası 134) Galatanın Müeyyedzâde Mahallesi sokaklarından; Necatibey Caddesi ile Kemeraltı Caddesi arasında uzanır; yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964).

ÇIĞIRTMA — Kavalın küçüğü basit bir nefesli çalgı' Türk Ansiklopedisi: «Üflenerek çalınan basit bir çalgı; ağaç ya da kamıştan yapılır, boyu 15-20 santimdir; üstte 6, altta 1 deliği vardır, yumuşak sesli bir çoban çalgısıdır» diyor. Yakın geçmişe kadar İstanbulun ayak takımı arasında da kullanılmışdır; İkinci Abdülhamid devrinde ayyaşlığı ile meşhur namlı kopuklardan Zil İzzet çığırtma ülfelemede taklid edilmez hüneri ile de ayrıca tanınmıştı (B.: İzzet, Zil).

Ahmed Rasim Mâlûmat Gazetesinde neşrettiği şehir mektublarından birinde, geçen asır sonunda curcunalı yılbaşı âlemlerini anlatırken, Hurşid adında meşhur bir çığırtmacının adını kaydediyor, fakat hayatı hakkında en küçük bir bilgi vermiyor.

CIKIN SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Fatih Kazasının Hamamî Muhiddin Mahallesi sokaklarından, Astarcı Sokağı ile Zülüflü Sokağı arasında uzanır, üzerinde Serencibaşı Çıkmazı adında bir çıkmaz sokak vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 8, No. 107). Yerine gidi-

— Derya kuzuları bunlar deryaaa!

Yağmurdan sonra balıkçı ağzı
(Karikatür: Necmi Rıza, Akbaba Gazetesi, 1964)

lip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964).

ÇIKIRIK, ÇIKIRIKÇI — «1 — Kuyudan su çıkarmak için el ile döndürülen dolab ki bir mihver üzerinde döner, (ve su kovasına bağlanmış ip, çıkırığın üzerine sarılır, yahud kova kuyuya salınır iken boşanır); 2 — İplik sarmaya mahsus döner küçük çark ki bu da bir mihver üzerinde döner; 3 — Bâzı esnafın yine buna yakın şekilde çarkları.» (Şemseddin Sâmi, Kaamûsu Türkî). Kuyu çıkırıkları hem ağaçdan hem de demirden yapılırdı, daha ziyâde dayanıklı olduğu için demir kuyu çıkırıkları ağaç çıkırıklara tercih edilirdi; fakat dokumacıların iplik çıkırıkları istisnasız ağaçdan yapıla gelir idi; İstanbulda ağaç çıkırık yapıcıların hemen hepsi Uzun Çarşı boyunda toplanmışdı ve yine hemen hepsi Karadeniz yalısı halkından idi. 1908 Meşrutiyetine kadar dükkân üstü odalarda, hanlarda barınır bekâr uşakları idi. Çaylak Tevfik Bey «İstanbul Meyhâneleri» isimli eserinde üç esnaf delikanlısı ile tulumbacıların bir kavga sahnesini tasvir ederken, (ki muharrir yeniçeri tulumbacıları üzerinde ve esnaf gençlerinin kıyafetini tarifde af edilmez büyük hatâlara düşmüştür) vak'anın kahramanlarından biri «on sekiz yirmi yaşlarında, gerçekten genç irisi ve sahihan insan güzeli» çıkırıkçı esnafından Hüsnüdür (B.: Tulumbacılar).

ÇIKIRIKÇI CİVANI — Kalender meşreb şâirler tarafından «Şehrengiz» adı verilen manzum risâlelerle medehdilen esnaf güzelleri arasında çıkırıkçı civanlarına da rastlanır; sehrengiz yollu yazılmış ve «Hûbannâmei Nevedâ» adını taşıyan manzum mecmuada çıkırıkcı civanı şu üç beyitle övülmüşdür:

> **Çıkırıkcı civan kıvrak gerekdir**
> **Bekâr uşağıdır çakıl börekdir**
> **Pırpırı kıyâfet meşrebi bıçkın**
> **Elifbâsın sökmüş kitâbı aşkın**
> **Muhabbet bilir de nezâket bilmez.**
> **Bal şeker değildir bir âlâ pekmez.**

ÇIKIRIKÇI KEMÂLEDDİN MAHALLESİ — İstanbulun eski mahallelerinden; Fatih Kâzasında idi, yeri zamanımızda Hacıüveys Mahallesine katılmış bulunmaktadır (B.: Çıkırıkçı Kemâleddin Mescidi).

ÇIKIRIKÇI KEMÂLEDDİN MESCİDİ — Fatihde Sarıgez (Sarıgüzel) semtinde idi; Hadikatül Cevâmide semte nisbetle Sarıgez Mescidi adı ile kayıdlı olup, şu malûmat verilmektedir: «Bânisi Çıkırıkçı Kemâleddindir; kabri de mescidi yanındadır, mezar taşındaki rakamı ile tarih 889 (milâdî 1484) dur. Sarıgez merhumun hânesi civarında olduğu için mescid ve yanındaki çarşı (semt) onun ismi ile, şöhret bulmuştur. Büyük yangınlarda birkaç defa yanmış ve yeniden yapılarak ihyâ edilmiş olan bu mescid 1911 deki büyük Çırçır yangınında (1500 bina yandı) tamamen ortadan kalkmış, yeri 1943 - 1944 senelerine kadar arsa halinde kalmışdır. Bânisinin kabri 1944 de bir çitlenbik ağacının dibinde taş yığını olarak duruyordu, civar halk da bu taş yığınının önünde gaz tenekesinden yapılmış siperlik içinde adak mumları yakmakta idi. Ekrem Hakkı Ayverdi «Fatih Devri Mimârisi» isimli muhalled eserinde bu mescidi Hadikatül Cevâmie uyarak Sarıgez adı ile kaydetmiştir ve «Yanmış yıkılmışdır, bânisinin kabri de yok olmuştur.» demekle yetiniyor. Tahsin Öz de «İstanbul Camileri» isimli kitabında hem Çıkırıkçı Mescidi hem de Sarıgez Mescidi isimleriyle kaydederek: «Arsası yola kalbedilmiştir» diyor (B.: Kemâleddin, Çıkırıkçı; Sarıgez).

On dokuzuncu asırda İstanbul mahalleleri yeniden isimlendirilirken bu mescidin mahallesine, bâniye nisbetle «Çıkırıkçı Kemâleddin Mahallesi» adı verilmişdi; zamanımızda bu mahalle de kaldırılmış, yeri Hacıüveys Mahallesine katılmış, Mescid arsası üzerinden de genişletilmiş Sarıgüzel Caddesi geçmektedir (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 6, No. 89).

Mescidin tam karşısında Sarıgüzel hamamı bulunmakta idi (Necib Bey, İstanbul Rehberi, 1918).

ÇIKIRIKÇI MESCİDİ — Samatya'da idi, zamanımızda mevcud değildir; Hadikatül Cevâmi: «Bânisi Hasan Çelebidir, tariki hacda mücâviri kâbei bekaa olmuşdur, mahallesi yokdur» diyor. Semtin eski sâkinlerinden Mehmed Zeki Acar'ın verdiği malûmata göre Samatya'da Narlıkapu Caddesinde eski kale duvarına karşı ahşab bir mescid idi; tahminen 1924 yılında yıkılmışdır. Şoför Bahaeddin Özyazıcı ise: «Çıkırıkçı Mescidinin yeri, hâlen evimin bulunduğu yerdir; minâresi de bağçe kapusunun bulunduğu noktada idi. Mescidi Evkaf sattı, yerine bizim oturduğumuz ev yapıldı, enkazı Kumcu Numan adında biri al-

dı. Evimin bağçesinde bir kabir vardır, biz mescidi yaptıran zâtin kabri diye biliyor idik, hürmetle muhafaza ediyoruz,» demiştir (mayıs, 1964).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇIKIRIK SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Fatih Kâzasının Tahtaminare Mahallesi (Fener nâhiyesinde) sokaklarından; Yıldırım Caddesi ile Vodina Caddesi arasında kısacık bir aralık sokakdır (Adı geçen rehberde pafta 8, No. 105). Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964).

ÇIKMA — İstanbulda çarşı hamamı uşakları ağzında deyim; «müşterinin yıkandıktan sonra beline sarındığı kuru peştemal»; ki o da soğuklukda bir ikinci kuru peştemal ile değiştirilir.

Müşteri dellâk kullanmamış, kendi kendine yıkanmış ise, çıkmak için bir kuru peştemalı herhangi bir dellâkdan : «Bana çıkma getir!...» diye ister; ve o dellâk kendisine hizmete mecburdur, kese ve sabun vurunmayacak olan müşterinin çıkması, bazı hamamlarda yıkanmak için içeriye girerken müşterinin eline verilir.

Çıkma getiren dellâk
(Resim: Hüsnü)

Dellâk kullanan müşterilerin çıkmasını, kendisini yıkayan uşak getirir ve dâimâ bir hamam geleneği olarak başının üstünde getirir. Cumhuriyetin ilânına kadar İstanbul'un çarşı hamamlarında olgun yaşdaki dellâklar yanlarında «şâkird» «yamak» adı ile bir mürâhik oğlan bulundururlardı ve kendi aralarında tüysüz gence «ortak» denilirdi; aldıkları bahşişi paylaşırlardı; ağır hizmet olan yıkama işi usta dellâğın üstünde ise bir târifeye tâbi olmayan ve dâimâ müşterinin mürüvvetine bırakılmış olan bahşişde ortak şakirdin şebâbet câzibesinin tesiri büyük olduğu için bahşişde yarı hissesi hak görülmüşdü. O devirde çıkmayı şakird getirir, müşteriyi şakird kurular, soğukluğa çıkıldığında da çıkmayı yeni kuru peştemal ile şakird değiştirir ve nihayet müşteriyi kuru havlulara da o genç sarardı.» (B.: Dellâk).

ÇIKMA, KAPUYA ÇIKMA — Yeniçeri Asker Ocağı ile Tanzimattan önceki Osmanlı sarayı teşkilâtında kullanılmış bir deyimdir.

Acemioğlanlarının Yeniçeri Ocağı kütük defterine kaydedilerek Yeniçeri yapılmasına «Çıkma» yahud «Kapuya çıkma» denilirdi. Acemioğlanlarının kapuya çıkması, Yeniçeri ağasının Divânı Hûmayuna arzettiği ihtiyaç üzerine padişahın bir fermanı ve an'anevî merasim ile olurdu.

Biribirine sımsıkı bağlı olan Acemioğlanları ve Yeniçeriler asker ocaklarının kuruluuşndan İstanbulun fethine kadar geçen devir içinde bu ocakların an'ane ve merâsimi ile teşkilâtının teefrrûatı hakkında bilgimiz yokdur (B. Acemioğlanlar; Yeniçeriler). İstanbul'un fethinden sonra büyük bir gelişme olduğu muhakkaktır. Bizim burada anlatacaklarımız, Kanunî Sultan Süleyman devrinden Yeniçeriliğin son günlerine kadar uzanan zamana ait kaynak ve vesikalardan topladıklarımızdır.

Her Acemioğlanı Yeniçeri olamazdı. Bâzan aşırı serkeşliğinden Yeniçeriliğe lâyık görülmez, bâzan da akran ve emsâli kapuya çıkarken, yâni Yeniçeri olurken ihtiyaç artığı olarak kalırdı, ikinci bir çıkmaya kadar da yaşı ilerler, Yeniçeri ocağında acemi neferlik yapacak çağı aşardı. Bu gibiler Acemioğlanlar Ocağında kalırlar, Acemioğlanlarının çalıştıkları yerlerde hizmetlerine devam ederler, kendilerine evlenme izni verilir, çoluğa çocuğa karışırlar ve bir gün de Acemioğlanlar Ocağından e

mekliye ayrılırlardı. Kesin bir kayıt yoktur, yanılmadığımızı zannederek tahmin ile söylüyoruz, Acemioğlanlar Ocağına bağlı yangın tulumbacıları ocağı kurulur iken tulumbacı seçilen Acemioğlanları bu kapuya çıkma artıkları olsa gerektir (B.: Tulumbacılar).

«Kapuya Çıkma» olduğunda Acemioğlanlar Ocağının kadrosu birden sarsılırdı, bazan 1000 - 1500 Acemioğlanı Yeniçeri olurdu. Bu sefer Acemioğlanlar ocağında boşalan yerler eşhas ve köylü hizmetine emâneten verilmiş devşirme oğlanlar ile, yahud yeniden yapılan bir devşirme ile gelen oğlanlarla doldurulurdu.

Kapuya çıkma merâsimi, Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'da Aksaray'da Yeniçeriler için yaptırdığı büyük kışlada yapılırdı. Bu kışlanın adı «Yeni Odalar» idi (B.: Yeni Odalar; Eski Odalar). Oda, koğuş mânasınadır.

Yeniçeri ocağının en küçük birliğine «Orta = tabur» denilirdi, zâbiti de «Çorbacı» unvanını taşırdı (B.: Çorbacı). Evvelâ çorbacılar kendi ortalarının nefer ihtiyaçlarını tesbit ederler, tanzim olunan cetvel Süleymaniye'deki Ağakapusuna, Yeniçeri Ağalığı Sarayına götürülür (B.: Ağakapusu), yeniçeri ağalığı kethüdasına = kâhyasına verilirdi. «Kethüdabey» denilen bu zat Yeniçeri Ocağının idare işlerinde en büyük âmir idi, cetveli ocak kadrosu ile karşılaştırır, kadro fazlası nefer alınmamasına dikkat eder, son şekli verdikten sonra Yeniçeri Ağasına arzeder, o da Divandan (B.: Divânı Hûmayun) Kapuya çıkma fermanını alırdı.

Fermanı alan Yeniçeri Ağası, kendi emri altında olan Acemioğlanlarının kumandanı İstanbul Ağasına (B.: İstanbul Ağası) bir tezkire gönderir ve meselâ 1000 nefer Acemioğlanının kapuya çıkmak üzere gönderilmesini emrederdi.

Kapuya çıkacak Acemioğlanlarını İstanbul Ağası ile Acemioğlanlarının diğer iki büyük âmiri olan Anadolu Ağası ile Rumeli Ağası seçerlerdi, seçilen oğlanların Acemioğlanlar Ocağındaki kütük defterinde bulunan isimleri yanına «Kapuya çıktı» kaydı konulur, isimleri oradan bu suretle silinmiş olur, oğlanlar isim ve künye kayıtlarının tasdikli sureti ile Aksaray'daki Yeni Odalara götürülüp Yeniçeri Ocağının kütük defterine kaydedilen Acemioğlanı o andan itibaren Yeniçeri ocağının acemi neferi olur ve hemen askerlik yevmiyesi bağlanırdı. Gelen Acemioğlanlarının hangi Yeniçeri ortasına acemi nefer oldukları da ocağın ana kütük defterine kaydedilirdi. Kütük kaydı işi bitince acemi neferler verildikleri ortanın çorbacısına teslim olunur du ve bu münasebetle an'ane haline gelmiş bir tören yapılırdı. Meselâ gelen 1000 oğlandan 20 neferi 60 ıncı Ortaya verilmiş ise bu ortanın çorbacısı, gayet geniş bir meydan olan kışla avlusunun münasip bir yerinde durur, yirmi acemi neferi birer birer önünden geçerler ve kendilerini isimleri ile künyeleri ile yeni âmirlerine takdim ederler, Çorbacı Ağa da, artık emri altında bulunduklarını bildiren bir işaret olarak, önünde baş kırıp kendisini takdim eden Acemi neferin ensesine var kuvveti ile bir tokat indirirdi.

Yeniçeri Ocağında kıdeme büyük ehemmiyet verilirdi. Misâl olarak aldığımız 60. Ortaya verilen yirmi genç arasında da kıdem tâyini yapılırdı. Bu ilk kıdem, orta koğuşlarının bulunduğu kapudan girmekle tesbit edilirdi; bunun için de bir sürat koşusu yarışı yapılırdı. Delikanlılar avlunun bir ucuna dizilir, öbür ucunda bulunan koğuş kapusuna doğru koşturulurdu. Kapudan ilk giren acemilerin en kıdemlisi, en sona kalan da en kıdemsizi olurdu.

En geride kalan ve dolayısile ortasının en kıdemsizi olan acemi neferin kışladaki vazifesi ortasının koğuşlarını ve ayak yollarını süpürüp yıkamak, orta ihtiyarları ile gelen misafirlerin koğuş kapuları önünde bıraktıkları pabuçlarını dışarı çıkarlar iken önlerine çevirmek, hava yağışlı ise bu işi pabuçları silip temizledikten sonra yapmakdı. O acemiden bir üstün olan kıdemsiz acemi mutbakda ortasının bulaşıkçısı olur, onun bir üstünü de ortasının hammalı olurdu. Hamallık vazifelerinden biri de ortasının koğuşlarına ve mutbağına odun taşımaktı.

Geriden dördüncü kıdemsiz acemi nefer de kandilci tayin edilirdi, sabahları ortasının koğuşlarındaki kandilleri dinlendirir, çanakları temizler, yağlarını tazeler, fitillerini yeniler, akşam olunca da kandilleri uyandırırdı.

Bir Yeniçeri ortası kışlada dört koğuş işgal ederdi. Koğuş âmiri «Odabaşı» ünvanını taşırdı, koğuş inzibatı ve temizliğinden onlar mesul idi. Kıdemsiz acemilerin günlük işi ağırdı, odabaşılar başlarında cellât gibi dururdu.

Osmanlı Sarayının eski teşkilâtında dört koğuşa taksim edilmiş olan Enderunu Hümayun Zülüflü Ağalarının (Saray içi oğlanlarının) bir devlet hizmetine tâyin edilerek saraydan ayrılmalarına «çıkma» denilirdi. Sarayda yüksek mevkilere gelmiş bir kaç kişinin büyük, mühim memuriyetlerle ayrılmaları, alt kademedeki zülüflü ağaların da zincirleme terfîlerine yol açardı. Bâzan da sarayda «Büyük çıkma» olurdu, bütün zülüflü ağalar yenilernirdi; o zaman en önde en yüksek memuriyetle saraydan çıkana «Çıkmabaşı» denilirdi. Saraydan, meselâ Kanunî zamanında Odabaşı Makbul İbrahim Ağa gibi doğrudan sadrıâzam olarak çıkmış olanlar vardır; fakat ekseriya Beylerbeyi (vâli) olarak çıkılırdı.

Hüsnü KINAYLI

ÇIKMAZ, ÇIKMAZ SOKAK, ÇIKMAZ YOL — Bilindiği gibi, bir başından girilip öbür başından çıkılan yol olmayıp, ancak girilen yerinden çıkılır bir veya bir kaç eve mahsus sokak; mecâzen: «başarı, yüz akı, haysiyet ve şerefe aykırı tutum, gidiş, meslek» anlamında kullanılır; şu iki kıt'a, bıçkınlık yoluna sapmış, uygunsuzlarla düşüb kalkar iken kaatil olmuş on yedi yaşında bir mektebli için Merdivenköy'lü Tevfik Karkan tarafından yazılmışdır:

Beğenmedim dedim gidiş yolunu
Eli bıçaklının çıkmazdır sonu
On yedi yaşında kaaatil olana
Onbeş yıl yazıyor cezâ kanunu.

Dile kolay beyim on beş yıl dile
Eşkiyâ eşirrâ erâzil ile
Yeter mahvolmana tek gece bile
Kendine oynadın kendin oyunu.

ÇIKMAZ SOKAKLAR — 1934 de basılmış İstanbul Belediyesi Şehir Rehberi paftalarında 399 çıkmaz sokak gösterilmiştir; İstanbul gibi muazam bir belde için bu rakam çok ufakdır; kaldı ki, bu çıkmaz sokakların bir kısmı 1934 den bu yana her iki başı açık sokak hâline gelmiş, bir kısmı da istimlâklerle sokaklara, caddelere katılmıştır. Adı geçen rehberdeki çıkmaz sokakların isimleri alfabetik sıra ile şunlardır:

A

1 — Abbasağa çeşme çıkmazı
Beşiktaş, Cihannümâ mahallesi
2 — Abbasağa çıkmazı
Beşiktaş, Türkali mahallesi
3 — Acemi çıkmazı
Üsküdar, Nuhkuyusu
4 — Açık türbe çıkmazı,
Üsküdar, İmrahor
5 — Agâhpaşa çıkmazı,
Üsküdar, Selimiye
6 — Akarsu çıkmazı
Galata, Kılıçalipaşa mahallesi
7 — Aksak çıkmazı,
Fatih, Haydar mahallesi
8 — Aksungurlu çıkmazı
Samatya, Hacıevhad mahallesi
9 — Aksu çıkmazı
Bakırköy, Osmâniye
10 — Aktar çıkmazı
Karagümrük, Mimarsinan mahallesi
11 — Alaca çıkmazı
Galata, Arab camii mahallesi
12 — Alaybeyi çıkmazı
Kuruçeşmede
13 — Alifakih çıkmazı
Samatya, Hacıhamza mahallesi
14 — Ali kaptan çıkmazı
Galata, Kılıçalipaşa mahallesi
15 — Âlimkadın çıkmazı
Beşiktaş, Yıldız mahallesi
16 — Âma çeşmesi çıkmazı
Galata, Emekyemez mahallesi
17 — Aptüsselâm çıkmazı
Galata, Emekyemez mahallesi
18 — Arabcamii çıkmazı
Galata, Arabcamii mahallesi
19 — Arab ismail çıkmazı
Karagümrük, Beyceğiz mahallesi
20 — Arab odaları çıkmazı
Üküdar, Toptaşı
21 — Arnavudköy kireçhâne çıkmazı
Arnavudköy
22 — Âsâriye camii çıkmazı
Beşiktaş, Yıldız mahallesi
23 — Aşçıbaşı çıkmazı
Eyyub, Cezeri kasım mahallesi
24 — Âşıklar meydan çıkmazı
Kasımpaşa, Yahya kâhya mahallesi
25 — Atlas çıkmazı
Üsküdar, Çarşıboyu
26 — Avcı odaları çıkmazı
Fener, Avcıbey mahallesi
27 — Aynacı çıkmazı
Bayazıd, Kalenderhâne mahallesi
28 — Aynülhayat çıkmazı
Kumkapu, Şehsüvar mahallesi

B

29 — Bağ çıkmazı
Eyyub, Üçşehidler mahallesi
30 — Bağçe çıkmazı
Fener, Abdisübaşı mahallesi
31 — Bağçeli çeşme çıkmazı
Eyyub, Üçşehidler mahallesi

32 — Bakkal çıkmazı
Karagümrük, Beyceyiz mahallesi
33 — Balaban bey çıkmazı
Galata, Kılıçalipaşa mahallesi
34 — Balçık çıkmazı
Galata, Ömer avni mahallesi
35 — Balkon çıkmazı
Beyoğlu, Şahkulu mahallesi
36 — Balta çıkmazı
Samatya, Abdi çelebi mahallesi
37 — Baltacı çıkmazı
Taksim, Kâtib mustafa çelebi mahallesi
38 — Banyo çıkmazı
Bakırköy
39 — Barutçu onbaşı çıkmazı
Kasımpaşa, kaptan mahallesi
40 — Baruthâne çıkmazı
Şehremini, Arpaemini mahallesi
41 — Başcımahmud Camii çıkmazı
Cerrahpaşa
42 — Bayıldım çıkmazı
Eyyub, İslâmbey mahallesi
43 — Bayır çıkmazı
İstinye
44 — Bekâr çıkmazı
Çengelköyü
45 — Bekci çıkmazı
Eyyub, Üçşehidler mahallesi
46 — Bekçi hasan çıkmazı
Samatya, Keçi hatun mahallesi
47 — Beşiktaş tramvay çıkmazı
Beşiktaş
48 — Beşirağa çıkmazı
Galata, Ömer avni mahallesi
49 — Beyazıdıcedid çıkmazı
Samatya, Kasab ilyas mahallesi
50 — Beylerbeyi çayırı çıkmazı
Beylerbeyi
51 — Beylerbeyi hamam çıkmazı
Beylerbeyi
52 — Billurcu çıkmazı
Taksim, Kâtibmustafa çelebi mahallesi
53 — Bodrum çıkmazı
Fâtih, Sinan ağa mahallesi
54 — Bolâhenk nuri çıkmazı
Üsküdar, İnâdiye
55 — Bostan çıkmazı
Fener, Hamami muhiddin mahallesi
56 — Bostaniçi çeşme çıkmazı
Beyoğlu, Tomtom mahallesi
57 — Bozacı çıkmazı
Kuzguncuk
58 — Buğdaycılar çıkmazı
Eminönü Zındankapu mahallesi
59 — Bülbüldere çkımazı
Üsküdar, Bülbüldere
60 — Bülbülyuvası çıkmazı
Eyyub, Üçşehidler mahallesi
61 — Büyük kuyu çıkmazı
Ortaköy
62 — Büyük tulumba çıkmazı
Kumkapu, Tavşantaşı mahallesi

C

63 — Cambaziye çıkmazı
Samatya, Alifakih mahallesi
64 — Camcı çıkmazı
Kasımpaşa, Küçükpiyâle mahallesi
65 — Canfedâ çıkmazı
Galata, Ömer avni mahallesi
66 — Cevâhir çıkmazı
Galata, Arabcamii mahallesi
67 — Cevizaltı çıkmazı
Kasımpaşa, Kaptan mahallesi
68 — Cezâyir çıkmazı
Beyoğlu, Firuzağa mahallesi
69 — Cicim çıkmazı
Beyoğlu, Tomtom mahallesi
70 — Civciv çıkmazı
Galata, Pürtelâşhasan efendi mahallesi
71 — Cûdi çıkmazı
Ortaköy.

Ç

72 — Çakırkeyf çıkmazı
Hasköy, Piriçavuş mahallesi
73 — Çalı çıkmazı
Karagümrük, Meslişah mahallesi
74 — Çarpık selvi çıkmazı
Eyyub, İslâmbey mahallesi
75 — Çeşme çıkmazı
Samatya, Hacıevhad mahallesi
76 — Çilingir çıkmazı
Taksim, İnönü mahallesi
77 — Çınar çıkmazı
Büyükada, İskele mahallesi
78 — Çubukçu çıkmazı
Beyoğlu, Kuloğlu mahallesi
79 — Çubuklu tepe çıkmazı
Çubuklu
80 — Çukurcuma camii çıkmazı
Beyoğlu, Firuzağa mahallesi

D

81 — Dağıstanlı çıkmazı
Samatya, Arabacı bayazıd mahallesi
82 — Dalgıç çıkmazı
Beyoğlu, Firuzağa mahallesi
83 — Davudefendi çıkmazı
Beşiktaş, Türkali mahallesi
84 — Değirmen çıkmazı
Fatih, İskenderpaşa mahallesi
85 — Demirci çıkmazı
Yeşilköy
86 — Demirci fettah çıkmazı
Galata, Emekyemez mahallesi
87 — Demir tulumba çıkmazı
Eminönü, Ali Çelebi mahallesi
88 — Dere çıkmazı
Arnavudköyü
89 — Devâ çıkmazı
Beyoğlu, Asmalımescid mahallesi

90 — Dibek çıkmazı
Şehremini, Arpaemini mahallesi
91 — Dikilitaş çıkmazı
Beşiktaş, Dikilitaş
92 — Dilsiz çıkmazı
Göztepe
93 — Divitçiler çıkmazı
Üsküdar, Nuhkuyusu
94 — Doğramacı emin çıkmazı
Alemdar, Küçükayasofya mahallesi
95 — Dolambaç çıkmazı
Üsküdar, İnâdiye
96 — Dudular çıkmazı
Beyoğlu, Hüseyinağa mahallesi
97 — Dudu odaları çıkmazı
Samatya, kürkçübaşı mahallesi
98 — Dullar çıkmazı
Şehremini, Bayazıdağa mahallesi
99 — Dutluk çıkmazı
Galata, Ömer avni mahallesi

E

100 — Ebürriza dergâhı çıkmazı
Taksim, Hacı ahmed efendi mahallesi
101 — Edebiye çıkmazı
Eyyub, Üçşehidler mahallesi
102 — Edirnekapu Yağhane çıkmazı
Karagümrük, Kaariye Atikali paşa
103 — Eflâtun çıkmazı
Galata, Emekyemez mahallesi
104 — Eğrikale çıkmazı
Fener, Atik mustafapaşa
105 — Eminbey çıkmazı
Haydarpaşa, İbrahimağa
106 — Emirler çıkmazı
Samatya, Cerrahpaşa mahallesi
107 — Ergen çıkmazı
Heybeliada
108 — Eski fındıklı çıkmazı
Eyyub, Üçşehidler mahallesi
109 — Eski tay çıkmazı
Galata, Arabcamii mahallesi
110 — Etyemez kuyulu çıkmazı
Samatya, Kasabilyas mahallesi
111 — Eyyub Hamamı çıkmazı
Eyyub, İslâmbey mahallesi
112 — Eyyühüm çıkmazı
Kasımpaşa, Sürûri mahallesi

F

113 — Fabrikalar çıkmazı
Bakırköy, Osmaniye
114 — Feda çıkmazı
Galata, Ömer avni mahalelsi
115 — Feneryolu İstasyon çıkmazı
Kadıköy
116 — Feriköy mezarlık çıkmazı
Şişli, Cumhuriyet mahallesi
117 — Fethi Çelebi çıkmazı
Eyyub, Fethiçelebi mahallesi
118 — Fincanlar çıkmazı
Bayazıd, Mercanağa mahallesi
119 — Fırın çıkmazı
Samatya, Alifakih mahallesi
120 — Fıstıklı çıkmazı
Kadıköy, Hünkârimamı
121 — Fransız çıkmazı
Galata, Kemankeş karamustafa mahall.

G

122 — Galata Yenikapusu çıkmazı
Galata, Kemankeş karamustafa mahall.
123 — Gaska çıkmazı
Eyyub, Rami yenimahalle
124 — Gazhâne çıkmazı
Kadıköy, Gazhâne
125 — Girdab çıkmazı
Fatih, Baba hasan âlemi mahallesi
126 — Gözlemeci çıkmazı
Karagümrük, Beyceğiz mahallesi
127 — Göztepe çıkmazı
Göztepe
128 — Gümüş çıkmazı
Eyyub, Gümüşsuyu
129 — Gümlük çıkmazı
Kuruçeşme
130 — Güzeller çıkmazı
Büyükada, Cami mahallesi

H

131 — Hacı ahmed paşa çıkmazı
Üsküdar, İmrahor
132 — Hacı beşir tekkesi çıkmazı
Alemdar mahallesi
133 — Hacıbey çıkmazı
Samatya, Arabacı bayazıd mahallesi
134 — Hacı gülşen çıkmazı
Hasköy, Sütlüce
135 — Hacıhüsrev Camii çıkmazı
Eyyub, Abdülvedud mahallesi
136 — Hacıhüsrev çeşmesi çıkmazı
Eyyub, Abdülvedud mahallesi
137 — Hacı isa çıkmazı
Fener, Kasım gönani mahallesi
138 — Hacı Mustafa çıkmazı
Beşiktaş, Sinanpaşa mahallesi
139 — Hacı osman çıkmazı
Beyoğlu, Firuzağa mahallesi
140 — Hacı pîrî çıkmazı
Samatya, Hacıevhad mahallesi
141 — Hâfız çıkmazı
Bakırköy
142 — Hâletefendi çıkmazı
Fener, Abdisübaşı mahallesi
143 — Halil efendi çıkmazı
Kasımpaşa, Kadımehmed mahallesi
144 — Hamam çıkmazı
Kumkapu, Saraç İshak mahallesi
145 — Hamamcı çıkmzaı
Fener, Kasım gönani mahallesi

146 — Hamam odaları çıkmazı
Şehremini, Arpaemini mahallesi
147 — Han çıkmazı
Beşiktaş, Sinanpaşa mahallesi
148 — Harap çeşme çıkmazı
Hasköy, Keçeci pîrî mahallesi
149 — Haseki tekke çıkmazı
Samatya, Cerrahpaşa
150 — Haseki Yağhâne çıkmazı
Samatya, Keçihatun mahallesi
151 — Hasodaları çıkmazı
Üsküdar, Toptaşı
152 — Haydar kâhya çıkmazı
Samatya, Davudpaşa mahallesi
153 — Hekim çıkmazı
Eminönü, Hobyar mahallesi
154 — Hendek çıkmazı
Galata, Hacımimi mahallesi
155 — Heyamolacı çıkmazı
Üsküdar, Çavuşderesi
156 — Hisar kale çıkmazı
Anadoluhisarı
157 — Hızıroğlu çıkmazı
Üsküdar
158 — Hobyar çıkmazı
Samatya, Cerrahpaşa
159 — Hoca ali camii çıkmazı
Galata, Hacımimi mahallesi
160 — Hoca Gıyaseddin çıkmazı
Küçükpazar, Timurtaş mahallesi
161 — Horoz çıkmazı
Beşiktaş, Yıldız mahallesi
162 — Huylu çıkmazı
Üsküdar, Çarşıboyu

İ

163 — İbrahim paşa çıkmazı
Kumkapu, Saraçishak mahallesi
164 — İkbâliye çıkmazı
Kadıköy, Gazhâne
165 — İmam çıkmazı
Galata ,Ömer avni mahallesi
166 — İmam Rüstem çıkmazı
Eyyub, Rami yenimahalle
167 — İncili çavuş çıkmazı
Eminönü, Alemdar mahallesi
168 — İncirli çıkmazı
Bakırköy
169 — İpçi çıkmazı
Samatya, Cerrahpaşa
170 — İpek çıkmazı
Galata, Bereketzâde mahallesi
171 — İslâmağa çıkmazı
Anadoluhisarı
172 — İsrail çıkmazı
Fener
173 — İzmirli Niyazi çıkmazı
Şehremini, Fatma sultan mahallesi

K

174 — Kadıçeşmesi çıkmazı
Kasımpaşa, Sürûri mahallesi
175 — Kadın çıkmazı
Beyoğlu, Çukur mahallesi
176 — Kadın mektebi çıkmazı
Rumelihisarı
177 — Kadri bey çıkmazı
Beyoğlu, Şahkulu mahallesi
178 — Kafesci İsmail çıkmazı
Samatya, Keçihatun mahallesi
179 — Kâhya çıkmazı
Eyyub, Düğmeciler mahallesi
180 — Kalburcu Mehmed çıkmazı
Şehremini, Bayazıd ağa mahallesi
181 — Kaleci çıkmazı
Karagümrük, Beyceğiz mahallesi
182 — Kaniye çıkmazı
Anadoluhisarı
183 — Kantarcı Rüstem çıkmazı
Tarabiya
184 — Kantar odaları çıkmazı
Beyoğlu, Kuloğlu mahallesi
185 — Kapıcı çıkmazı
Üsküdar, İmrahor
186 — Kaptan çıkmazı
Üsküdar, İmrahor
187 — Karaahmed çıkmazı
Üsküdar, Bülbülderesi
188 — Karabaş çıkmazı
Karagümrük, Mimar Sinan mahallesi
189 — Karabaş hamamı çıkmazı
Galata, Hacımimi mahallesi
190 — Karabaş kuyu çıkmazı
Beyoğlu, Tomtom mahallesi
191 — Karanlık çeşme çıkmazı
Kasımpaşa, Yahya kâhya mahallesi
192 — Kara Süleyman tekke çıkmazı
Eyyub, İslâmbey mahallesi
193 — Karınca çıkmazı
Galata, Hacımimi mahallesi
194 — Kariye çıkmazı
Fener, Avcubey mahallesi
195 — Kartopu çıkmazı
Galata, Emekyemez mahallesi
196 — Karun çıkmazı
Galata, Ömer avni mahallesi
197 — Kâseci çıkmazı
Fatih, Haydar mahallesi
198 — Kasımpaşa Yağhâne çıkmazı
Kasımpaşa, Sürûri mahallesi
199 — Kaşıkçı çıkmazı
Karagümrük, Keçeci karabaş
200 — Kayabaşı çıkmazı
Paşabağçesi
201 — Kayıkcı Mahmud çıkmazı
Üsküdar, Çavuşderesi
202 — Kazlı Salhanesi çıkmazı
Kazlıçeşme
203 — Keçeci pîrî camii çıkmazı
Hasköy, Keçeci pîrî
204 — Kement çıkmazı
Beşiktaş, Yıldız mahallesi

205 — Kemikci çıkmazı
Eyyub, İslâmbey mahallesi
206 — Kerâmet çıkmazı
Kasımpaşa, Sürûri mahallesi
207 — Keskindede çıkmazı
Karagümrük, Beyceğiz mahallesi
208 — Keşkül çıkmazı
Beşiktaş, Abbasağa mahallesi
209 — Kevâkibzâde çıkmazı
Üsküdar, Bülbülderesi
210 — Kiracı odaları çıkmazı
Hasköy, Keçeci pîrî mahallesi
211 — Kıyak Hasan çıkmazı
Samatya, İmrahor mahallesi
212 — Kızıl çıkmazı
Fener, Abdisübaşı mahallesi
213 — Kızılmescid odaları çıkmazı
Eyyub, Cezerikasım mahallesi
214 — Kızıltoprak İstasyon çıkmazı
Kadıköy
215 — Koltukaltı çıkmazı
Fâtih, İskenderpaşa mahallesi
216 — Koltukcular çıkmazı
Galata, Hacı mimi mahallesi
217 — Kölemen çıkmazı
Galata, Hacı mimi mahallesi
218 — Köprü çıkmazı
Kasımpaşa, Hacı hüsam mahallesi
219 — Köprülü çıkmazı
Samatya, Davudpaşa
220 — Körbakkal çıkmazı
Üsküdar, Toptaşı
221 — Kulaksız külhanı çıkmazı
Kasımpaşa, Kulaksız
222 — Kulaksız tekkesi çıkmazı
Kasımpaşa, Kulaksız
223 — Kumbarahâne çıkmazı
Hasköy, Pîriçavuş mahallesi
224 — Kum odaları çıkmazı
Karagümrük, Keçeci karabaş mahallesi
225 — Kurşuncu çıkmazı
Fâtih, İskenderpaşa mahallesi
226 — Kuruçeşme çıkmazı
Kuruçeşme
217 — Kuruçeşme mezarlık çıkmazı
Kuruçeşme
228 — Kutu çıkmazı
Galata, Arabcamii mahallesi
229 — Kutucu Kerim çıkmazı
Galata, Hacı mimi mahallesi
230 — Kuyu çıkmazı
Samatya, Cerrahpaşa
231 — Küçük çamlıca çıkmazı
Çamlıca
232 — Küçük çıkmazı
Karagümrük, Beyceğiz mahallesi
233 — Külhan çıkmazı
Kazlıçeşme.
234 — Künkcü çıkmazı
Eyyub, Cezerikasım mahallesi
235 — Küpcüler çıkmazı
Bayazıd, Çamcı ali mahallesi
236 — Kürkçübaşı çıkmazı
Samatya, İmrahor mahallesi
237 — Kürkçü Mümin çıkmazı
Üsküdar, Çavuşderesi

L

238 — Lâmii çelebi çıkmazı
Kasımpaşa, Kadımehmed mahallesi
239 — Lâpacı çıkmazı
Taksim, Kâtib Mustafa çelebi mahallesi
240 — Liman çıkmazı
Büyükada, İskele

M

241 — Mahallebici Hasan çıkmazı
Şehremini, Bayazıd ağa mahallesi
242 — Mahkeme çıkmazı
Beşiktaş, Sinanpaşa mahallesi
243 — Makaracı çıkmazı
Galata, Arab Camii mahallesi
244 — Mecidiye Bostan çıkmazı
Ortaköy
245 — Mecidiye kuyu çıkmazı
Mecidiyeköyü
246 — Medrese çıkmazı
Alemdar, Molla fenâri mahallesi
247 — Mehmed ağa çıkmazı
Karagümrük, Beyceğiz mahallesi
248 — Mekân çıkmazı
Taksim, Kocatepe mahallesi
249 — Mengene çıkmazı
Bayazıd, Sürûri mahallesi
250 — Mercan Camii çıkmazı
Bayazıd, Daya hatun mahallesi
251 — Mercan hanı çıkmazı
Büyükçarşı
252 — Merdivenli köşk çıkmazı
Anadoluhisarı
253 — Meşruta çıkmazı
Samatya, Ali fakih mahallesi
254 — Mevlâne çıkmazı
Kasımpaşa Sürûri Mehmed efendi mahal
255 — Mezarlık üstü çıkmazı
Galata, Ömer avni mahallesi
256 — Miralay çıkmazı
Galata, Kılıçalipaşa mahallesi
257 — Mirim çelebi çıkmazı
Kadıköy, Gazhâne
258 — Mirşah çeşmesi çıkmazı
Anadolukavağı
259 — Mısırlı çıkmazı,
Beşiktaş, Türkali mahallesi
260 — Moda çıkmazı
Moda .
261 — Molla bayırı çıkmazı
Galata, Ömer avni mahallesi
262 — Mola çelebi çeşme çıkmazı
Galata, Ömer avni mahallesi

263 — Mukabeleci çıkmazı
Kanlıca
264 — Mustafa bey çıkmazı
Haydarpaşa, Ayrılık çeşmesi
265 — Mutaf çıkmazı
Karagümrük, Beyceğiz mahallesi
266 — Mücadele çıkmazı
Taksim, Kâtib Mustafa çelebi mahallesi
267 — Mücellid çıkmazı
Kumkapu, Mimar Kemaleddin mahallesi
268 — Müezzinoğlu çıkmazı
Ortaköy
269 — Mühürdar bağı çıkmazı
Kadıköy, Mühürdar
270 — Mümeyyiz çıkmazı
Kasımpaşa, Küçükpiyâle

N

271 — Nakkaş çıkmazı
Beyoğlu, Şahkulu mahallesi
272 — Narlı çıkmazı
Galata, Pürtelâş hasan efendi mahallesi
273 — Narlıkapu çıkmazı
Samatya, Narlıkapu
274 — Neslişah bostanı çıkmazı
Karagümrük, Neslişah mahallesi
275 — Neslişah camii çıkmazı
Karagümrük, Neslişah mahallesi
276 — Nisâ çıkmazı
Kasımpaşa, Kadımehmed mahallesi
277 — Nişantaşı çıkmazı
Şişli
278 — Nöbetçi çıkmazı
Hasköy, Keçeci pîrî mahallesi

O

279 — Oğul çıkmazı
Arnavudköyü
280 — Ordu ağası çıkmazı
Beyoğlu, Tomtom mahallesi
281 — Orta çeşme çıkmazı
Fatih, İskenderpaşa mahallesi
282 — Ortaköy dere çıkmazı
Ortaköy
283 — Oruc çıkmazı
Eyyub, Üçşehidler mahallesi
284 — Osmanağa çeşme çıkmazı
Kadıköy, Osmanağa
285 — Osman hoca çıkmazı
Beyoğlu, Kuloğlu mahallesi
286 — Oyma saray çıkmazı
Üsküdar, İmrahor
287 — Oyuncakcılar çıkmazı
Eyyub, Eyyubsultan mahallesi
288 — Oyuncu çıkmazı
Sultanahmed

Ö

289 — Öküz arabacıları çıkmazı
Eyyub, Abdülvedud mahallesi
290 — Ömer efendi çıkmazı
Kızıltoprak

P

291 — Parmaklık çıkmazı
Arnavudköyü
292 — Paşa çıkmazı
Heybeliada
293 — Pazar çıkmazı
Anadoluhisarı
294 — Pazvant çıkmazı
Şehremini, Nevbahar mahallesi
295 — Pembe çıkmazı
Taksim, Kâtib mustafa çelebi mahallesi
296 — Peri çıkmazı
Beşiktaş, Yıldız mahallesi
297 — Perizad çıkmazı
Galata, Pürtelâş hasan efendi mahallesi
298 — Pertevniyal çıkmazı
Aksaray, Gureba Hüseyin ağa mahallesi
299 — Perükâr çıkmazı
Beyoğlu, Asmalı mescid mahallesi
300 — Petek çıkmazı
Çamlıca
301 — Piliç çıkmazı
Samatya, Ali fakih mahallesi
302 — Piliçci çıkmazı
Hasköy, Keçeci pîrî mahallesi
303 — Polonya çıkmazı
Beyoğlu, Tomtom mahallesi

R

304 — Rami Çınar çıkmazı
Eyyub, Üçşehidler mahallesi
305 — Rami kabristan çıkmazı
Eyyub, Üçşehidler mahallesi
306 — Ramizpaşa çıkmazı
Çamlıca
307 — Riza paşa çıkmazı
Kadıköy, Bahâriye
308 — Ruznâmeci çıkmazı
Eyyub, İslâmbey mahallesi

S

309 — Saadetli çıkmazı
Yeşilköy
310 — Sabuncu hanı çıkmazı
Bayazıd, Süleymâniye
311 — Sabunhâne çıkmazı
Samatya, Hacı Hüseyin ağa mahallesi
312 — Sadıkoğlu çıkmazı
Beşiktaş, Yıldız mahallesi
313 — Saka çıkmazı
Eyyub, Gümüşsuyu
314 — Saka Bekir çıkmazı
Karagümrük, Hatice sultan mahallesi
315 — Saka Sâlim çıkmazı
Beyoğlu, Asmalı mescid mahallesi
316 — Salih efendi çıkmazı
Beşiktaş, Cihannümâ mahallesi
317 — Salihiye çıkmazı
Yeşilköy

318 — Salıpazarı çıkmazı
Galata, Kılıç ali paşa mahallesi
319 — Salkım çıkmazı
Galata, Emekyemez mahallesi
320 — Sandalcı çıkmazı
Büyükdere
321 — Saraka çıkmazı
Beşiktaş, Dikilitaş
322 — Sarıbayazıd çıkmazı
Küçükpazar, Hoca Gıyaseddin mahallesi
323 — Sarı sümbül çıkmazı
Ortaköy
324 — Sarmaşık çıkmazı
Karagümrük, Neslişah mahallesi
325 — Savcı bey çıkmazı
Galata, Bereketzâde mahallesi
326 — Sefer Bostanı çıkmazı
Beyoğlu, Tomtom mahallesi
327 — Selâtin odaları çıkmazı
Beyoğlu, Tomtom mahallesi
328 — Selman ağa çeşme çıkmazı
Üsküdar, İskele boyu
329 — Serâserci çıkmazı
Beyoğlu, Şahkulu mahallesi
330 — Serencibaşı çıkmazı
Drağman, Hamamî Muhiddin mahallesi
331 — Setli çıkmaz
Eyyub, Düğmeciler mahallesi
332 — Seyid Ahmed çıkmazı
Taksim, Cihangir mahallesi
333 — Sinan paşa kuyu çıkmazı
Beşiktaş, Yıldız mahallesi
334 — Sivaslı çıkmazı
Beşiktaş, Yıldız mahallesi
335 — Sıra evler çıkmazı
Kandilli.
336 — Sofular çıkmazı
Eyyub, Düğmeciler mahallesi
337 — Soğukkuyu çıkmazı
Ahırkapu, Cankurtaran
338 — Solak çıkmazı
Üsküdar, Bülbüldere
339 — Solgun söğüt çıkmazı
Beşiktaş, Vişnezâde mahallesi
340 — Sultan mektebi çıkmazı
Bayazıd, Sürûri mahallesi
341 — Suluyol çıkmazı
Çengelköyü
342 — Sürûri Çeşme çıkmazı
Kasımpaşa, Sürûri Ahmed efendi mahal.

Ş

343 — Şadırvan çıkmazı
Ahırkapu, Cankurtaran
344 — Şahsultan bostanı çıkmazı
Eyyub, Eyyubsultan mahallesi
345 — Şâir Nef'î çıkmazı
Moda
346 — Şalcı çıkmazı
Kumkapu, Muhsine Hatun mahallesi
347 — Şehid Mehmed çıkmazı
Beşiktaş, Murâdiye mahallesi
348 — Şehsüvar bey çıkmazı
Küçükayasofya
249 — Şem'i molla çıkmazı
Samatya, Kürkçübaşı mahallesi
350 — Şerbethâne çıkmazı
Şehremini, Arpaemini mahallesi
351 — Şirâze çıkmazı
Eyyub, Abdulvedud mahallesi
352 — Şişehâne çıkmazı
Eğrikapu, Avcubey mahallesi

T

353 — Tabak çıkmazı
Sultanselim, Hatib Muslihiddin mahal.
354 — Tabaklar camii çıkmazı
Üsküdar, Toptaşı
355 — Tabakzâde çıkmazı
Karagümrük, Muhâsib İskender mahal.
356 — Tahtaminare bostanı çıkmazı
Eyyub, İslâmbey mahallesi
357 — Tarakcılar çıkmazı
Bayazıd, Dayahatun mahallesi
358 — Taşçı ahmed çıkmazı
Beşiktaş, Sinanpaşa mahallesi
359 — Taşlı kışla çıkmazı
Taksim, Gümüşsuyu mahallesi
360 — Taşlık çıkmazı
Anadolukavağı.
361 — Taş odalar çıkmazı
Çengelköyü
362 — Tavukcu çıkmazı
Balat, Molla aşkı mahallesi
363 — Tavukçu bakkal çıkmazı
Üsküdar, Çarşıboyu
364 — Tazı çıkmazı
Üsküdar, Çavuşderesi
365 — Tel çıkmazı
Üsküdar, Çarşıboyu
366 — Tellâl çıkmazı
Hasköy, Pîrî çavuş mahallesi
367 — Tepedelen çıkmazı
Unkapanı, Kasab demirhan mahallesi
368 — Tercüman çıkmazı
Beyoğlu, Asmalımescid mahallesi
369 — Terkos çıkmazı
Beyoğlu, Tomtom mahallesi
370 — Terlikci çıkmazı
Üsküdar, Bülbülderesi
371 — Tönbekici çıkmazı
Kadıköy, İskele
372 — Tulumba çıkmazı
Kumkapu, Sarac İshak mahallesi
373 — Türbe arkası çıkmazı
Eyyub, Eyyubsultan mahallesi
374 — Türkmen çıkmazı
Karagümrük, Mimar Sinan mahallesi
375 — Tütüncü çıkmazı
Beyoğlu, Asmalı mescid mahallesi

376 — Tütüncüzâde çıkmazı
Davudpaşa

U

377 — Uncu çıkmazı
Karagümrük, Muhtesib İskender mah
378 — Urban çıkmazı
Şehremini, Fatma Sultan mahallesi

V

379 — Vezir Camii çıkmazı
Sirkeci, Hocapaşa mahallesi
380 — Vezir odaları çıkmazı
Cerrahpaşa

Y

381 — Yahya Efendi çıkmazı
Beşiktaş, Yıldız mahallesi
382 — Yalı çıkmazı
Ortaköy
383 — Yanık ses çıkmazı
Bakırköy
384 — Yapağı çıkmazı
Kızıltoprak
385 — Yaprak çıkmazı
Galata, Emekyemez mahallesi
386 — Yaş meyvacı çıkmazı
Samatya, Arabacı Bayazıd mahallesi
387 — Yavru çıkmazı
Kanlıca
388 — Yazıcı çıkmazı
Beyoğlu, Firuzağa mahallesi
389 — Yeni kibar çıkmazı
Taksim, Gümüşsuyu mahallesi
390 — Yeni sarachâne çıkmazı
Ahırkapu, Cankurtaran mahallesi
391 — Yeni tulumba çıkmazı
Fâtih, Haydar mahallesi
392 — Yörük çıkmazı
Beyoğlu, Şahkulu mahallesi
393 — Yusufpaşa çıkmazı
Aksaray, Muradpaşa mahallesi

Z

394 — Ziver bey çıkmazı
Kızıltoprak
395 — Zülüflü Hüseyin çıkmazı
Karagümrük Dervişali mahallesi

*

396 — İskele çıkmazı
Bakırköy
397 — Saatci çıkmazı
Samatya, Ali Fakih mahallesi
398 — Vahab bey çıkmazı
Kadıköy, Osmanağa mahallesi
399 — Yağlı çıkmazı
Beyoğlu, Firuzağa mahallesi

ÇIKMIŞ — Eski külhanbeyi argosunda deyim, «umumî evlerde bir gece için bedeli ödenip kiralanmış kadın»; misâl: «Çalgı takımına sazları vurdurtuyoruz; yosmalara türküleri basdırtıyoruz, göbekleri kıvırtıyoruz, herkesin çıkmışı yanında...» (S. M. Alus, On ikiler).

ÇIKSALIN BAYIRI — Halıcıoğlu'nun arkasındaki tepe; en yüksek yerinden, Halice, Eyyub ile Defterdar arasına, Rami'den Edirnekapusuna kadar uzanan sırtlara harikûlâde nezâreti vardır; bilhassa Edirnekapusu'ndaki Mihrimah Camii ile Edirnekapusu mezarlıkları servilerinin silüeti pek muhteşemdir; sabah ışığında ve akşama bu panoramanın seyrine doyum olmaz. Bayır tamamen iskân edilmiş durumdadır.

ÇIKSALIN SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre (Pafta, 17 mahalle numarası 186); Haliçde Halıcıoğlunun arkasındaki Çıksalın Bayırına çıkan yollardan biri; Turşucu Hüseyin Sokağı ile Erenler Tekeksi Sokağı arasında uzanır, üstünde dört isimsiz çıkmaz sokak görülen bir sokakdır; Sıvacı Ahmed Sokağı ile kavuşağı vardır; yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi.

ÇILBIR — Kolay ve çabuk hazırlanır lezzetli bir yemek: Yumurta kaynar suya kırılarak, sarısı katılaşmıyacak şekilde suda pişirilir, derin tabağa konulur, üstüne çalkalanmış yoğurt dökülür ve hafif kırmızı biberli kızgın tereyağı gezdirilir. Eski İstanbul meyhânelerinde makbul mezelerdendi. Zamanımızda yalnız evlerde yapılır olmuşdur.

ÇILGAVA — Kızıl keklik postu, «çılgava» da denilir; eskiden İstanbulda esnaf ve âvâmın giydiği kürkler bu postdan ve âdi sayılır emsâli postlardan yapılırdı; sarayda da pâyeleri aşağı ağalar taltif edilecekleri zaman onlara bir çılgava kürk giydirilirdi.

Külâhı atmış da geçirmiş börkü
Gördün mü şehbazım Kazdağlı türkü
Destinde mirâne kiraz çubuğu
Babadan kalmadır çılgava kürkü.

(Galatalı Hüseyin)

ÇIMA, ÇIMACI — Batı türkçesine italyancadan gelmiş isim, «ince halat», gemi de iskelede «çımayı kullanan»; İstanbulda halk ağzında Şirketi Hayriyenin kurulması (B.: Şirketi Hayriye) ve Boğaziçi'nde o şirket tarafından vapur iskeleleri yapılması üzerine girmişdir.

Boğaziçi ve Marmara hatlarında işleyen vapurların yanaşdıkları bütün iskelelerde, iskelenin büyüklüğüne göre bir veya birkaç çımacısı vardır; iskele çımacıları aslında iskelelerin aylıklı uşak, hademeleridir; iskelelerin süpürülme, yıkanma gibi temizlik işlerine bakarlar; ve belli vakitlerinde iskeleye gelen vapurlardan halat atıldığı zaman o halatı alıp iskele babasına geçirmek ve iskeleden vapura yolcuların çıkıp girmesi için bir tahta sürgü iskele vermek iskele çımacılarının vazifesidir. Şirketi Hayriye zamanında Boğaziçi köyleri vapur iskelelerinin çımacıları o köy halkının ayak takımından güçlü kuvvetli bir delikanlı veya olgun yaşda bir adam olurdu; köy halkının ileri gelenlerinin hepsini tanır, köşklerini, evlerini, yalılarını bilir, aldıkları bahşiş karşılığı, vapurla getirilmiş herhangi ağırca bir paketi, yükü, sahibi yalısına sandalla gidecekse sandala verir, yahud o, vapur iskeleden kalkar kalkmaz bir koşu sâhibinin evine götürüverir, yâni iskele hamallığı da yapmış olurdu. İskele çımacılarının sirketçe tesbit edilmiş bir kiyâfetleri yok idi, kendi halk kılıklarını muhafaza ederlerdi; yazın çoğu yalın ayak, pırpırı kıyâfet dolaşırlardı; seviyeleri ve işleri icâbı olarak da çoğu bıçkın delikanlılar olurdu. Şirket feshedilip Boğaziçi vapur işletmesi Devlet Deniz Yollarına (sonra Denizcilik Bankasına) intikaal edince, iskele çımacılarına gemici esvabı giydirildi.

Halk, vapurlardan iskeleye çıma atan gemiciye de «çımacı», «vapur çımacısı» der, fakat onlar aslında geminin bütün hizmetleri ile görevli, klâsik unvanları ile tayfadırlar. Gemi kadrosunda da «gemici» diye kayıtlıdırlar; uşak, hademe değildir; vapur hademeleri kamarot adını taşırlar; gemiciler bakımı ellerine teslim edilmiş vapurları yıkarlar, fakat kamaraları süpürme, temizleme işi kamarotlarındır. İskelelerde ise bu işleri, yukarıda kaydettik, çımacılar görür.

Liman işletmesinde vapurlar iskelelere biri başdan, biri arkadan iki çıma verir; vapuru iskeleye bağlama bakımından arka çıma önemlidir; vapurda her iki çımanın başında birer gemici bulunur; eğer iskelenin çımacısı tek ise önce gemiden atılan arka çımayı kaparak iskele babasına geçirir ,sonra koşar, ön çımayı tutar; gemi yanaşdıkdan sonra da altı küçücük demir tekerlekli sürgü iskeleyi gemi ile iskele arasındaki boşluk üstünden köprü gibi uzatır. Yolcular vapurdan iskeleye çıkmak için çıkış yerinde dâima birikmiş buluna geldikleri için, vapura iskele sürerken iskele çımacılarının ağızlarında değismez nakârat: «Ayaklar!... Ayaklar!...» ihtârıdır.

Son yıllarda iskele çımacıları için çok popüler bir sîmâ Haydarpaşa Vapur İskelesi çımacısı Esad Babadır; bu iskelede önce hamallık, sonra 30 sene çımacılık yapmışdır, iri yarı, pehlivan yapılı, pos bıyıklı bir adamdı, çiftlik kâhyası veya köy ağası heyetinde, nümâyişinde idi, efendi kılıklı idi, 1960 dan sonra emekliye ayrıldı.

Sirkecide ahşab kısımları atnalı şeklinde eski Araba Vapuru İskelesinde de bir çımacı Ali vardı; 1950 ile 1955 arasında bu büyük iskelenin ahşab çatkısının içi hânebercuşlara mesken olmuşdu; her gece muhayyile sınırı dışında pırpırı orjilerine sahne olurdu ve aralarında mülk sâhibi Denizcilik Bankasının adına nisbetle Deniz Palas ismi verilmişdi; çizip hazırladığımız bir kroki üzerinde Deniz Palasın taksimatını gösteren ve ahlâk zabıtasına intikaal etmemiş akıl durdurucu vak'alar hakkında geniş bilgi veren Çımacı Ali olmuştur. Geceleri iskeledeki odasında yattığı için Çımacı Ali bizim için güvenilir bir kaynak olmuşdur; kaldı ki evinden kaçmış bir çocuk olan Orhan Oflaz ile Deniz Palasda bir kaç gece geçirmiş Ali Pazvand adındaki gencin itirafnâmeelrindeki kayıdlar da Çımacı Ali'nin notları ile tam mutabakat hâlindedir (B.: Deniz Palas).

ÇINAR — Meşhur, malûm ağaç; İstanbulun meydanlarını, sokaklarını, parklarını süsleyen ağaçların basında çınar gelir; İstanbulun bir bitki ile temsili icab etse, bu ya bir çınar ağacı, yahud bir çınar yaprağı olmalıdır.

İstanbulun bir çok semtleri, bilhassa Boğaziçi, asırlar idrâk etmiş ulu çınarları ile meşhurdur.

Şehir içinde ve etrâfında, kadimden beri görüle gelmiş manzaralardandır; içi kofalmış ulu çınarlar bâzı garibler tarafından dükkân yahud mesken olarak kullanılmış ve hattâ On Yedinci asırda da Çıplak Osman adında bir meczebun kırk yıl Aksaray'da bir ulu çınarın gövdesi içinde yaşadığı bilinir (B.: Osman, Çıplak).

İstanbulu bezeyen çınarlar iki nevidir. Biri Doğu çınarı (Platanus Orientalis) de-

nilen ağaçdır ki, yurdumuzun da yerli bitkilerindendir. Bu ağaç dere boylarında, ırmak kenarlarında kendiliğinden yetişir; yapraklarının lopları 5-7 dir; bu loplar çok derin olup orta damara kadar ulaşır. Her lobun kenarı derin dişlidir. Yaprağın altı tüysüzdür. Mürekkep ve yuvarlak meyvalarının 2-6 sı bir sap üzerinde sıralanır. Ağacın gövdesindeki kabuk esmer renkte olup ufacık pul pul kavlayarak dökülür.

İkinci çeşit çınar da Batı çınarı (Platanus Occidantalis) dir. Bu ağacın gövdesi açık gri, akçıldır; pulları büyük parçalar halinde dökülür. Yaprakları çoğunlukla üç lobludur, bazan beş loblu da olur. Loplar çok derin değildir. Lopların kenarındaki kısım az dişli, bazan da düzdür. Yaprakların altı tüylüdür. Meyvaları çoğunlukla teker teker, bâzan ikisi bir sapta olur.

Topkapu Sarayında Birinci Avludaki Çınar: 1964 yalnız bir kütüğü kalmışdı (Resim: Nezih)

Bu ağacın vatanı Amerikadır. Bize muhâcir olarak gelmiş, fakat kendini sevdirmiş, yerli çınardan daha çok rağbet görmüştür. İnsan eliyle çınar yetiştirmede bu çeşit tercih edilmektedir.

Çınar tohumdan ziyade çelikten yetiştirilmekde, bu yoldan daha kolay üretilmektedir.

İstanbulun çınarlı yollarından bazıları şunlardır: Büyükdere-Bağçeköy yolu, Eyüp-Defterdar yolu, Silâhtarağa - Alibeyköyü yolu, Beykoz - Çubuklu yolu, Haydarpaşa - Üsküdar yolu, Gülhane Parkı - Sarayburnu yoludur.

Fatih - Malta arasındaki Fevzi Çakmak bulvarı ile Lâleli - Aksaray bulvarının güzelim çınarları bu caddeleri genişletmek maksadıyla 1957 - 1958 arasında ortadan kaldırılmıştır.

İstanbulun meşhur çınarlarından Sultanahmed'deki Vakvak ağacı, Gülhanedeki Koz (Kız) ağacı, Büyükdere çınarı gibi tarihî hâtıra taşıyan ağaçlardan hiç biri kalmamışdır. Hâlen İstanbul'un meşhur ulu çınarları şunlardır: Gülhane Parkı karşısındaki yol ortasında bulunan Alemdar çınarı, Eyyub camii avlularındaki çınarlar, Kadırga parkındaki çınarlar, Çengelköyü çınarı, Bilezikçi çiftliğindeki çınar, Sultansuyundaki çınar, Çoban çeşmesindeki çınar, Yakacıktaki çınarlar, Kartaldaki çınar.

1934 Belediye Şehir Rehberinde İstanbul'un Çınar isimli sokakları şunlardır: Çınar Caddesi (Büyükada), Çınar Çıkmazı (Büyükada), Çınar Aralığı (Heybeli), Çınarlı Cami Sokağı (Çengelköy), Çınarlı Bostan Sokağı (Neslişah Mahallesinde, Karagümrük), Çınarlı Çeşme Sokağı (Kuruçeşme), Çınarlı Köşk Sokağı (Kınalı Ada), Çınarlı Sokağı (Burgaz Adası), Çınarlı Tekke Sokağı (Üsküdar, Çavuşderesi), Çınar Meydanı (Büyükada, iskele civârı).

Edebiyatımızda yeri zengin ağaçlardan biridir; divân şâirleri de halk şâirleri de bu güzel ağacı, güzellikleri tasvir ederken mısraları içine almışlardır:

Etsin nola sabâ gibi geştügüzârı bağ
El salmada gelin deyû berk i çınar
(Vehbi)

Durmuş ayağ üstüne etrafa ol salar çınar
(Hayreti)

Öygünemez boyuna ol güzelin serv ile çınar
(Nazmi)

Edebiyatı Cedideden bu yana da bu ağacın azameti mânâlandırılmışdır; aşağıdaki mısralar Tevfik Fikret'indir:

Hani bir gün seninle Topkapudan
Geliyorduk yol üstü bir meydan,
Bir çınar gördük enli boylu vakur
Bir ağaç hiç eğilmemiş mağrur...

şu beyit de Cenab Şahabbedinin:

Bir zaman haşmeti hep meydanı örten bu çınar
Şimdi mazideki daratını hasretle anar

şu kıtalar da çınarlı mânilerdir:

Kuyunun kapakları
Çınarın yaprakları
Sıladaki yârimin
Çınlasın kulakları.

*

Çınar dibi eşmem ben
Güzel çirkin seçmem ben
Nazlı yarin üstüne
Sovuk sular içmem ben.

Ulu bir çınar altı dâima makbul olmuş, çınarların altına çardaklı kır kahveleri, çimen sofa namazgâhlar kurulmuşdur.

Ulu çınar ağaçları özünden çürür, bir oksidasyon neticesi bu çürüme yanık manzarası arzeder.

Kerim YUND

ÇINAR (Bedirhan) — Gazeteci; 1919 da İsparta'da doğdu; babasının adı Hikmet, annesinin adı Nuriye'dir; bu satırların yazıldığı sırada Milliyet Gazetesinde bulunuyordu; orta tahsilini Afiyon Lisesinde tamamladı, 1939 da Bursa Orman Fen Okulunu bitirdi ve 1942 yılında gazetecilik hayatına atıldı.

İyi bilârdo oynar; güreş, voleybol ve deniz sporlarını ve briç oyununu sever; delikanlılık çağında beş yıl kadar boks ile meşgul olmuşdur. Hayvan sever ve besler; gazeteci sıfatı ile muhtelif tarihlerde Kıbrısa, Suriyeye, Lübnana, İtalyaya ve Yunanistana gitmişdir.

Evlidir ve iki oğlu vardır (Güngör, doğ. 1941; Ali, doğ. 1949). Kitab hâlinde basılmış eserleri şunlardır: Duvaklı Ölü (hikâyeler, 1941); Kızıl Ölüm (roman, 1945); Sabır Cenneti (roman, 1946); Ateşle Oynayanlar (roman, 1953); Yaşanmış Fâcialar (hikâyeler, 1954).

Bibl.: Kim Kimdir Ansiklopedisi.

ÇINAR (Tevfik Âlî) — Yüksek orman mühendisi; profesör, doktor, iş adamı, tüccar; 1900 da İstanbul'da doğdu, Emin Âlî Bey ile Seniha Hanımın oğludur; Kadıköy Orta Mektebinde ve Orman Fakültesi Âlîsinde okudu; bu yüksek okuldan 1917 de diploma alarak tahsilini tamamlamak üzere Almanyaya gönderildi; Münih İktisat Fakültesinin Ormancılık kısmına girdi ve 1920 de diploma aldı, 1921 de Freiburg'da doktorasını yaptı (Tezi: Kayın çam karışık meşçeresi).

Memlekete döndükten sonra şu vazifelerde bulundu: Ankara Orman Fidanlığı mühendisliği, orman müfettişliği, Orman Meketbi Âlîsi müdürlüğü, İstanbul Belgrad Ormanı İşletme müdürlüğü, profesörlüğü üzerinde kalmak üzere Zingal Türk Anonim Şirketi umum müdürlüğü.

1945 den sonra serbest ticâret hayatına atıldı; 1963 de iş için çıkdığı bir Avrupa seyahatinde Fransada bir trafik kazâsında vefat etti.

Bir avcı ve futbol sever olarak spor âleminin de şöhretlerinden idi, Galatasaray Spor Kulübüne çok hizmet etmişdir. İstanbul'un yüksek sosyetesinin şöhretlerindendi; almanca ve fransızcayı çok iyi bilir, ingilizce ve rumcayı da düzgün, rahat konuşurdu.

Kitab hâlinde neşredilmiş eserleri şunlardır: «Nebatat İlmi», «Türkiye İklimi», «Fotogometri ile meşcere hacminin hesabı», «Ormancılık usûlü intifâ teknolojisi (2 cild)», «At terbiyesi», «Orman Kıymetlerinin Hesabı,» «Ormancılık Statistiği». Muhtelif dergilerde ve günlük gazetelerde makaaleleri intişar etmişdir. 1930 yılında Sanayi Kongresine verilmiş ve kitab hâlinde basılmış ormancılık üzerine bir raporu vardır.

Kerim YUND

ÇINARALTI — İlk nüshası 27 Eylûl 1941 cumartesi günü intişar etmiş fikir ve sanat mecmuası; bizde maalesef uzun ömürlü olmayan yüksek seviyeli, şahsiyetli mecmualardan biri; sâhibi ve neşriyat müdürü seçkin edebiyat muallimi ve seçkin şâir Orhan Seyfi Orhon (B.: Orhon, Orhan

ÇINARALTI

Dilde, fikirde, işde birlik

Sayı: 64 | İdare Evi : İstanbul. Ankara caddesi, Çınar Yayınevi No. 47 | Telefon : 22129
Cumartesi 12 Birincikânun 1942 | TÜRKÇÜ FİKİR ve SANAT MECMUASI | Fiatı: 15 Krş. | Cilt : 3

Emin Bülent

Yazan: Yusuf Ziya ORTAÇ

Emin Bülent öldü. Onunla iki kıymet birden kaybettik: Şair ve Türkçü.

Biz, mektep sıralarında okurken, millî kinin büyük sarsıntısını, çocuk göğüslerimizde onun sesile duymuştuk:

Türküm ve düşmanım sana kalsam da bir kişi!

Mısraı, otuz yıldır memleket hafızasında mıhlı duruyor.

Serveti Fünunun bininci sayısında çakan bu şimşekle, o tarihteki Türk Selâniğin gözleri kamaşmıştı: Ziya Gökalp'ın çevresinde toplanan dört arkadaş, Ali Canip, M. Nermi, Küçük Talât, bu erkek nağrayı bir armağanla karşılamağa karar verdiler ve kapağın içine: «Genç Kalemlerden kin şairine» yazılı bir saat kordon, İstanbula geldi.

Emin Bülent, bir tezat adamdır. Erkek kalıbı ve yiğit karakteri içinde genç kız iffeti taşıyan bir tezat adam. En sıcak sevgiden bile, yüzünün, sahici bir utançla kızardığını görürdünüz.

Fakat bu uysal, bu mahcup Emin Bülent, ilk meşrutiyet günlerinde, kendisinin de yer aldığı Galatasaray takımı Kadıköy stadında Elpis kulübile karşılaştığı zaman kopan kavgada, içlerinde beş Türk bulunmıyan beş bin kişilik tribüne, yumruklarının balyozunu sallıyarak tek başına hücum etmişti.

Balkan harbine gönüllü giden Emin Bülent, son nefesini, o bozgun havasının şuuraltı dünyasında hâlâ dinmiyen kasırgalarile boğuşa boğuşa vermiştir:

— Lüleburgazda harbediyoruz! Lüleburgazda harbediyoruz!..

diye çığlıklar kopararak.

Türk milletine başsağlığı dilerken, ona, kendi yarım mısraile hitap edelim:

Kabrinde müsterih uyu !...

Yusuf Ziya ORTAÇ

YENİ ABONE ŞARTLARI (37 den itibaren)
Yıllığı 750, altı aylığı 380, üç aylığı 200 kuruş.
Ecnebi memleketler için:
Yıllığı 1000, altı aylığı 600 kuruş

Sahip ve Neşriyat Müdürü :
Orhan Seyfi ORHON

İHTAR :
İdarehanemize gönderilen eserler neşredilsin edilmesin sahiplerine iade edilmez

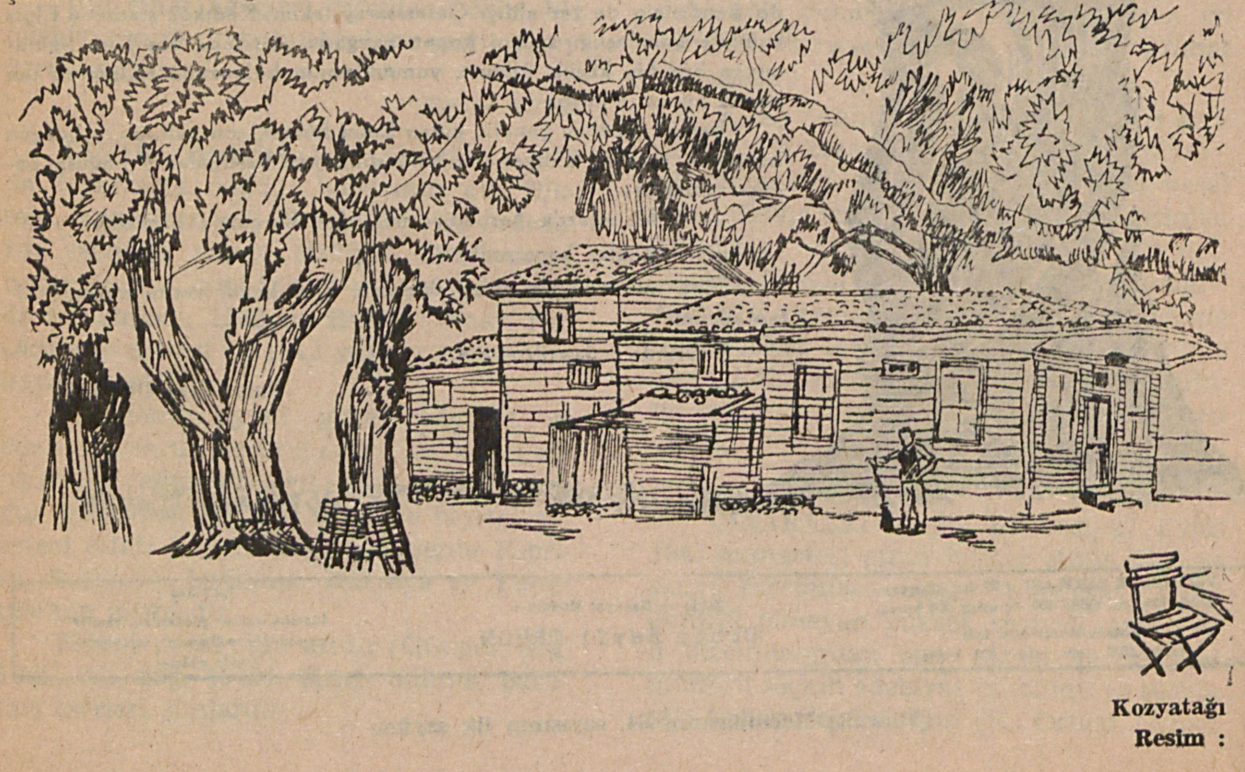
Çınaraltı Mecmuasının 64. sayısının ilk sayfası

Seyfi) ve baş muharriri büyük humorist, büyük edib, çağdaş Türk mizâhının kurucularından Yusuf Ziya Ortaç'dır (B.: Ortaç, Yusuf Ziya; Akbaba); 23×31 santim eb'adında bir kâğıda basılmış ve nüshası 16 sayfa olarak çıkmış, 15 kuruşa satılmışdır. İdarehânesi İstanbulda Ankara Caddesinde 47 numarada Çınar Yayınevi olarak gösterilmişdir. 47 numaralı binâ Ankara Caddesinin en güzel yapısıdır ki, 1946 da Yusuf Ziya'nın Akbaba mecmuasının idarehânesi de aynı yerde bulunuyor idi (B.: Ankara Caddesi). Çınaraltı'nın tam koleksiyonuna sâhib olamadık, elimizdeki nushaların sonuncusu 64. sayıdır, mecmua üçüncü cildinde bulunmaktadır; daha ne kadar devam etmişdir tesbit edemedik. Yusuf Ziya Ortaç bu İstanbul Ansiklopedisinin mümtaz bir dostudur, Çınaraltı hakkında kendisinden, o mecmuanın şânına lâyık en geniş bilgiyi edinmek mümkün iken, önce bu işi «Hey dilli dost, dilli dost, içi hased yüzü dost» diye târif edilen birine havâle etmek gafletini gösterdik ve sonra R. E. Koçu'nun geçirdiği ağır hastalık engel oldu. Çınaraltı, tam koleksiyonu edebî bir kütübhâne için kıymeti olan mecmualardandır.

Hüsnü KINAYLI

ÇINARALTI KAHVEHÂNELER — İstanbulun bâzı semtlerinde, bağçesinde yahud önünde bulunan bir veya birkaç ulu çınara nisbetle «Çınaraltı» adı ile şöhret olmuş kahvehâneler vardır; yaz ve kış açıkdırlar, kış müşterileri, müdâvimleri semt halkıdır, yazın ise İstanbulun her tarafından sûreti mahsûsada gelenler olur; bilhassa pazar günleri büyük kalabalık toplanır; bu arada halk ağzında kahvecilerin gaayetle hünerli çay demlediği, pek zevklı nargile doldurdukları gibi sözler de dolaşır, Bu kahvehânelerden bazıları şunlardır:

Emirgân Kahvehâneleri — Boğaziçinin Rumeli yakasında Emirgân'da Cami önünde güzel bir meydan çesmesi ile bezenmiş meydandadır. Az meyilli meydanın bir eteğinden Rumeli Kavağına kadar uzanan anayol geçer; yolun ötesi de deniz boyudur; kahvehânelerin önündeki çınarların gölgesi altına atılmış iskemlelerde oturanlar Boğaz'ın seyrine de gelmiş olurlar. Son onbeş yıldan beri Emirgân Çınaraltı Kahvehânelerinin şöhreti bütün İstanbulu tutmuştur, hattâ memleketin her tarafına yayılmışdır; yazın taşradan gezmek veya ticarî temaslar için gelenler bu kahvehânelere muhakkak uğrarlar; pazar günleri ise trafiği aksatacak mahşeri bir kalabalık toplanır. Keyf ehli, zevk ehli yeri olmakdan çıkmış, nümâyiş yeri olmuşdur. 1950 den sonra türemiş «ne oldum delisi» bir sınıfın türlü tiplerinin müşahedesi için gidilecek yerdir. Tatlı bir boğaz rüzgârı, deryâ temâşâsı, turunç köpüklü bir fincan kahve, tavşan kanı bir bardak çay, iyi hazırlanmış

Kozyatağı
Resim :

bir nargile için gitmek isteyenler pazardan gayri günler günün erken saatlerini seçmelidirler. Bu kahvehânelerin birden şöhretine sebep Yahyâ Kemal Beyatlı'nın bir ara hemen her gün buraya gelmesi olmuşdur (B.: Emirgân).

Beylerbeyi Kahvehânesi — Boğaziçi'nin Anadolu yakasında Beylerbeyinde, Vapur İskelesi ile Cami arasındadır; Cami önünde köşebaşındaki Kahvehânenin önünden yol geçer ve yolun ötesinde de, küçücük bir meydan çeşmesi ile bezenmiş deniz kenarında çınaraltı eski bir namazgâh yeri vardır ki, kahvehânenin bağçesi olmuşdur. Elhak ki dinlenme, sohbet, deryâ seyri yeridir (B.: Beylerbeyi; Boğaziçi, sayfa 2869, Cild 5).

Çengelköyü Kahvehânesi — Eski pazar kayığı İskelesi önündeki meydancığı tamamen dalları altına almış, İstanbulun en ulu çınarının altındaki kahvehânedir; hâlen dâimî müşterileri bu köyün meşhur bostanlarının bağçıvanları ile kayıkcılarıdır. Arada târihî çınarı görmeye gelenler de bulunur. Erbâbı zevk ayağı alışdırılır ise İstanbul'un lebi deryâda en güzel kahvehânesi olacakdır; önünden yol geçmemesi ayrıca imtiyazıdır (B.: Çınarlı Mescid).

Kozyatağı Kahvehânesi — Büyük bağçesi, ulu çınarları ve bir havuzu ile meşhur bir kahvehânedir (B.: Kozyatağı).

Bulgurlu Kahvehânesi — Bu isimli köyde meşhur ulu çınarların altında yaz sefâsı tanınmış yerlerdendir (B.: Bulgurlu).

İstanbulda yazın bir çınaraltında kahvehâne bulup keyf edilecek yerler güngünden muhakkak ki azalmaktadır.

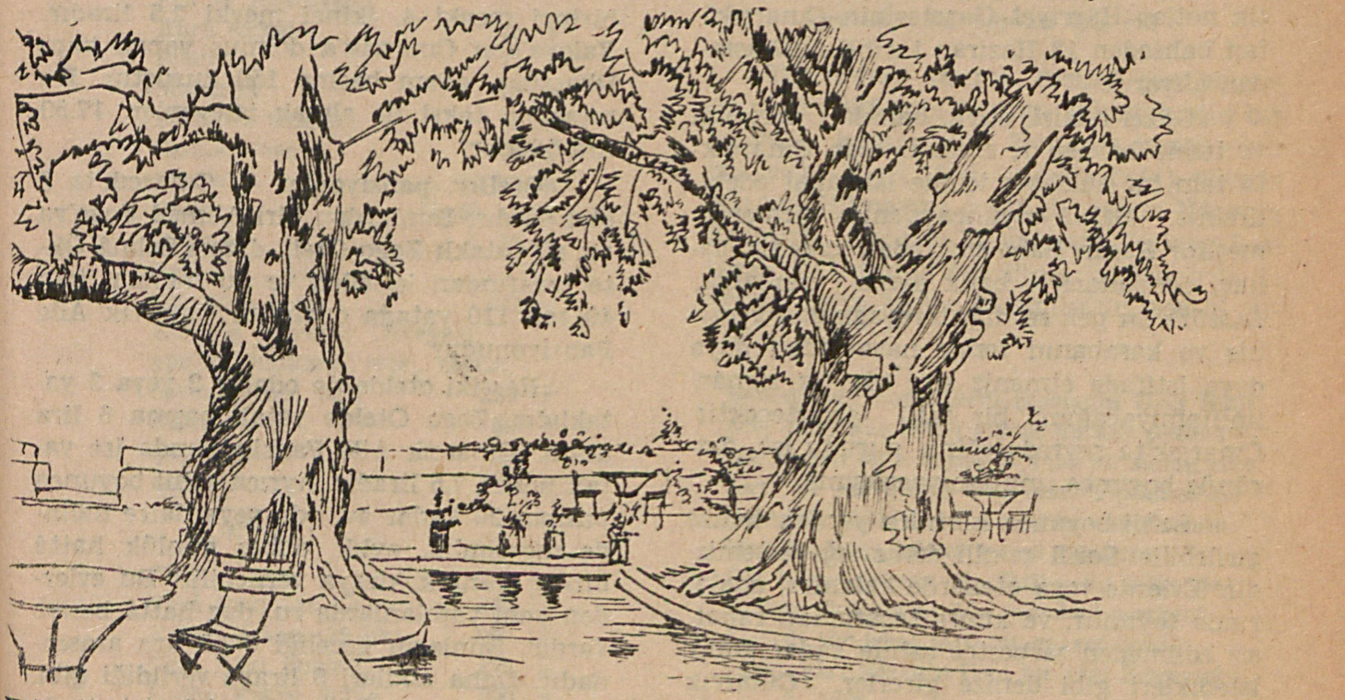
Hüsnü KINAYLI

ÇINAR ARALIĞI — Heybeli Ada sokaklarından; 1934 Belediye Şehir Rehberine göre köyün göbeğinde, İsmet Paşa Caddesi ile Yalı Bülbülü Sokağı arasındadır (Pafta 33); yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964).

ÇINAR CADDESİ — Büyük Ada yollarından; Ada'nın İskele bölgesinde çınar Meydanı mevkii ile meydanımsı ve isimsiz bir beş yol ağzı arasında uzanır; Yeni Sokak, Kolbaşı Sokağı, Gündüz Sokak, Sakarya Caddesi, Yazıcı Sokağı, Gazi Mihal Sokağı, Yel Üfürdü Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 32). Yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964).

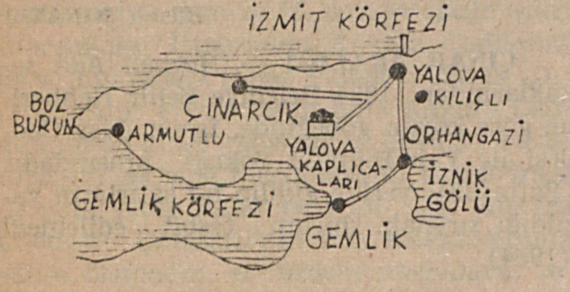
ÇINARCIK — İstanbul Vilâyetinin Yalova kazâsına bağlı bir nâhiyedir; Yalova'nın batısında ve İzmit Körfezi kıyısındadır, Yalova'ya 18 kilometre mesafededir.

Nâhiyenin toprakları, batı ucunda Bozburun'u meydana getiren 805 metre yükseklikde Karlık ve Delmece dağlarının şimal - batıya bakan dik meyilli ve maki-

Kahvehânesi
Nezih)

lerle kaplı yamaçlarıdır; bu yamaçların aralarındaki vâdiler, ki en meşhuru Karpuz Deresi vâdisidir şimal - cenub istikaametinde uzanırlar.

Çınarcık

Çınarcık Nâhiyesinin 8 köyü vardır, 1960 sayımındaki nüfusları ile bu köylerin isimleri şunlardır:

Köy	Nüfus
Çınarcık	1141
Çalıca	341
Esenköy (Katırlı)	856
Kocadere	840
Koru	760
Ortaburun	283
Şenköy	427
Teşvikiye (Zından)	1035
Nahiye Nüfusu :	5682

1963 senesinde Hürriyet Gazetesi «Kesenize Göre Yaz Tatili» başlığı altında bir yazı serisi yayınlamışdır; aşağıdaki turistik notlar Hürriyet Gazetesinin Çınarcık'tan bahseden 13 Haziran tarihli nüshasından alıyoruz:

«Güzel denizi, suyu, balıkları, tereyağı ve temiz havası ile meşhur olan Çınarcıkta tam bir sükûnet içinde istirahat edebilirsiniz. Sahil boyunca denize girmeniz, meşhur Hasan Baba suyundan içmeniz, balıkçı sandallariyle balık avına çıkmanız, Atatürk'ün pek sevdiği tereyağından yemeniz ve kasabanın temiz havasından doya doya istifade etmeniz size hiç bir zaman unutamıyacağınız bir tatil geçirtecektir. Çınarcık'ta seyredeceğiniz gurubu ise, ömrünüz boyunca unutamıyacaksınız.

«Sahil boyunca istenilen yerden denize girilebilir. Sahil çakıllı deniz sığ ve temizdir. Evlerde veya otellerde kalanlar, odalarında soyunur, ve kimse tarafından rahatsız edilmeden serbestçe sahile kadar gidip, istedikleri gibi denize girerler. Çınarcık halkı; dürüst, namuslu ve konukseverdir. Şortla, mayo ile dolaşanlara kimse dönüp bakmaz. Burada 50 senedir hiçbir zabıta vak'ası olmaması da Çınarcık halkının ahlâk ve kuvvetinin en güzel misalidir.

«Gazinolardan bazılarında denize girenler için soyunma kabinleri, hattâ duşlar vardır. Bunlar da parasızdır.

«Gürel Bakkaliyesi, PTT acentasıdır, buraya telgraf bile verilebilir. Telefon yoktur.

Evvelce sivrisinekten şikâyetçi Çınarcık'ta, mücadele şiddetlendirildiğinden, geçen yaz sivrisinek pek az görülmüştür. Buna rağmen, buraya gelenlerin beraberlerinde - ihtiyaten - birer cibinlik getirmelerinde fayda vardır.

«Çınarcıklıların en büyük şikâyeti, derli - toplu iskelelerine vapur uğratılmamasıdır. Son olarak 1957 seçimlerinden evvel 1-2 ay, buraya vapur uğratılmış, sonra nedense bundan vazgeçilmiştir.

«Nahiyenin evlerinde elektrik yoktur. Ana yollar, Orman İdaresinin jeneratörü ile aydınlatılır. Bazı gazino ve pansiyonlar da kendi jeneratörleriyle elektriklerini temin ederler.

«İki kişilik bir aile için, Çınarcık'ta bir hafta geçirmek 245 lira, yanlarında bir de çocuk olursa 300 liradır; bu verdiğimiz fiyata, gidip-gelme yol parası, tercih edilen yolculuk tarzına göre, ilâve edilmelidir.

«Nasıl gidilir — İstanbul'dan Yalova'ya ekspres vapur 6 lira, posta vapurunda birinci mevki 4, ikinci mevki 2,5 liradır. Yalova'dan Çınarcık'a dolmuş yapan kaptıkaçtılar, adam başına 150 kuruştur. Bu mesafeyi taksi ile almak isteyenler, 17.50 lira öderler.

«Oteller, pansiyonlar — Çınarcık'ta 2 otel vardır. Bunlardan biri Ahmed Zogo'ya ait 40 yataklı Zogo Oteli, diğeri Selmâ Ökte tarafından işletilen ve bu mevsim için 40 tan 110 yatağa çıkarılan Çınarcık Aile Pansiyonudur.

«Her iki otelde de odalar 2 veya 3 yataklıdır. Zogo Otelde yatak başına 6 lira alınır. Çınarcık Aile Pansiyonunda ise yatak ücreti 7,5 liradır. Ayrıca sahil boyunca uzanan 20 kadar ev, oda veya daire halinde mevsimlik, aylık, onbeş günlük hattâ birkaç günlük kiraya verilebilir. Bu evlerden yeni yapılanlarda su, duş hattâ banyo vardır. Bunların geceliği 6-7,5 lira arasındadır. Daha eskileri 5 liraya verildiği gibi, sahil evleri dolduğu zaman, köy içinde de 4-5 liraya oda **bulunabilir.**

«Sahildeki yeni yapılan evler arasında mobilyalı 3 odası, duşu, mutfağı, alaturka ve alafranga tuvaleti, denize nâzır balkonu ile mevsimliği 4000 liraya kiralanan daireler olduğu gibi, daha az konforluları da mevsimliği 2500 liraya müşteri bulmaktadır.

«Lokantalar — Pansiyon olarak kalınan evlerde bizzat yemek pişirilebileceği gibi, sahil boyunca dizilen lokanta, gazinolardan da kahvaltı, öğle ve akşam yemekleri mâkul fiyatlarla temin edilebilir. Adetleri 6-7 yi bulan bu lokantalardan, iskelenin tam karşısına rastlayan Ali Tetik (Ali Baba) ya ait Kanaat Lokantası, kış - yaz açıktır. Diğerleri yazın açılır. Bunlar arasında İstakoz, Çınaraltı, Sadi, Emirgân lokantalarını sayabiliriz.

«Lokantaların hepsinde fiyatlar aşağıdaki gibidir:

YEMEKLER:

Çorbalar	50 kuruş
Fırında kızartma etler	200 »
Kemiksiz et yemekleri	180 »
Izgara etler	175 »
Tava etler	175 »
Şiş	200 »
Pirzola (sote)	200 »
Ciğer tava (sote)	150 »
Bonfile garnitürlü	300 »
Biftek garnitürlü	300 »
Dolmalar	150 »
Zeytinyağlı dolmalar	150 »
Etli taze sebzeler	100 »
Etli ve zeytinyağlı Kuru sebzeler	75 »
Pilâv	75 »
Makarna	75 »
Sütlü ve tatlılar	75 »
Salata - cacık	75 »
Meyva	% 50 kârla
Balık	% 50 kârla
Yoğurt	50 »
Patlıcan - biber kızartma sade	100 »
Komple kahvaltı (tereyağı, günlük yumurta, reçel, zeytin, beyaz peynir, süt)	250 »
Kahve	50 »
Çay	25 »
Gazoz	30 »

İÇKİLER:

Bira	200 »
Yeni Rakı (35 lik)	800 »
Kulüp Rakısı (35 lik)	900 »
Yeni Rakı dublesi	175 »
Kulüp Rakısı duble	200 »

«Çınarcığın iri levrekleri pek meşhurdur.» (Hürriyet Gazetesi, 1963).

Yine aynı gazete 1964 haziranında Çınarcık'a tahsis ettiği bir sayfada yukarıdaki notları tekrar etmiş ve onlara eklediği satırlarda bazı yeni otel, motel ve pansiyonların isimlerini vermişdir ki şunlardır: Örnek Pansiyon, Pembe Pansiyon, Metin Arslan Pansiyonu, Nilton Palas, Gürler Pansiyonu, Orhan Bey Pansiyonu, Muhsin Bey Moteli, Çam Pansiyonu, Zümrüd Moteli, Sâdi Moteli.

Emekli General H. Râif AYYILDIZ

ÇINAR ÇEŞMESİ — Üsküdar'da Selâmsız Caddesinde, Vapur İskelesine doğru inilirken Toygar Hamza Mescidinin altında, mâmur akar çeşmedir, halk ağzında bu isimle anılır, bânisine nisbetle Hacı Halil Ağa Çeşmesi demek gerekir. Kesme taşdan klâsik üslûbda bir çeşmedir; biri kemerinin üstünde, biri ayna taşında ikisi de manzumdur. Kemerin üstündeki üç beyitlik kitâbe bâninin adına olanıdır; beyitler ayrı ayrı çerçiveler içinde yan yana dizilmiş olup hicrî 1119 (milâdî 1707-1708) tarihini taşımaktadır; tarih manzûmesi şâir Fevzinindir ve metni şudur:

Habbezâ Hacı Halil ehli hayr
İtti bu aynı hulûsla binâ
Şâd ola rûhi Hüseyinle Hasan
Nûş idince teşnegânânı safâ
Fevziyâ dir lûlesi târihini
İçer isen âbı hayvan işte mâ

Teknesinin yanına, menzil çeşmelerinde görüldüğü gibi hayvan sulamak için bir de yalak konmuşdur. Zamanla harab olan bu çeşme hicrî 1260 (milâdî 1844) yılında Haremi Hümâyûn çeşmigir ustası Nâzenin Kalfanın rûhi için Bezmiâlem Vâlidesultan tarafından tamir ettirilmiş, bu tâmirde de ayna taşına kitâbe konmuşdur; metni şudur:

Bânisi oldu mukaddem çeşmenin Hacı Halil
Nice dem nûş eyleri atşânı bu âbı zemzemi
Bir zaman oldu harâb ol kalmadı sûdan eser
Hayr ile yâd olmuş iken olmadı çokdanberi
Çeşmigir Ustayi yâd etmek için ehli zemîn
Muhdi ulyâyi adâlet eyleri tâmirini
Gel buyur iç oku bir fâtiha üç ihlâs ile,
Kılasın firdevsi ulyâda münâsib meskeni
Söyledi tâmirine târihini gaayet Nazîf
«Kıldı cârî Nâzenin Usta bu ayni Zemzemi.»
1260

Tarih mısraının hakkinde, İbrahim Hilmi Tanışık'ın «İstanbul Çeşmeleri» isimli eserinde «dendan» diye okuduğu hem vezni bozan, hem de burada mânası olmayan bir kelime ilâve edilmişdir; o kelime ile mısrâ, rakamla yazılmış târihi de tutmaz, 1339 çıkar. Biz vezni bozan o kelimeyi attık, vezin düzeldi; fakat bu sefer de mısraın hesabı 20 noksan ile 1240 çıkar; şâirin «kıldı» kelimesini kafdan sonra bir ye koyarak yazdığım, bu harfin de câhil taşçı elinde düşebileceğini tahmin ettik; bu takdirde de 1250 rakamını bulduk; Abdülmecid 1225 de tahta çıktığına göre, 1250 de Bezmiâlem Vâlidesultanın «Mehdi ulyâ» sıfatı ile anılması imkânsızdır. Rakam tarihine göre 10 noksanın nereden geldiğini tesbit edemedik, «aynı zemzem» terkibinin arab asıllı harflerle yazılışında «ayn» den sonra da 10 karşılığı bir «ye» ilâvesini mânâca zâyif gördük, fakat, tarih mısraının tarih rakamını tutması için tek ve son tahmin de odur.

Saadi Nâzım NİRVEN

ÇINAR ÇEŞMESİ SUYU — Üsküdarda Selâmsız Caddesinde Hacı Halil Ağa Çeşmesi adı ile de anılan çeşmenin suyunun kaynağı. Selâmsızın üzerinde 80 metre râkımlı bir sırt üzerinden caddeye inen bir toplama galerisi hâlindedir. Toplama galerisi ve su yolu Selâmsız, İtfaiye, Tekke Kuyusu yollarıla çeşmeye gelir. Toplama galerisinden sonra su yolu 50 milimetrelik pik boru hâlindedir. Menbâ galerisi çıkışından itibaren çeşmeye kadar 220 metrelik bir şebekesi vardır.

Saadi Nâzım NİRVEN

ÇINAR ÇIKMAZI — Büyükada yollarından; adanın İskele bölgesinde, adı çıkmaz ise de Çınar Caddesi ile Çiçekli Yalı sokağı arasında uzanır sokakdır. Gündüz Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 32). Yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964).

ÇINARDİBİ MENZİLİ, MENZİL ÇEŞMESİ VE NAMAZGÂHI — Anadolu yakasında Bağdad Caddesi üzerinde; aşağıdaki notu Prof. Semavi Eyice'nin «İstanbul - Şam - Bağdad yolu üzerindeki mimarî eserler» isimli makaalesinden alıyoruz:

«Bağdad yolunun Çukur Çeşmeden sonraki menzili tesbit olunamamaktadır. Erenköy'de Baki Tezcan evinin bahçe duvarındaki kuru çeşme evin inşaası ile yapılmıştır. Ancak bunun yerinde evvelce eski bir çeşme olup olmadığı tesbit olunamamaktadır. Erenköy'ünde yolun sağ tarafındaki cami de bir menzil camii olmayıp son yarım asır içinde ortaya çıkan yeni mahallelerden birinin camiidir. Buradan itibaren yol yine hafif bir meyil ile alçalarak Çınardibi denilen yere gelmekte ve buradan itibaren Şaşkınbakkal yokuşu başlamaktadır. Çınardibinde bugün evelce burada bi menzil olduğuna işaret eden hiç bir şey yoktur. Ancak hâlen yazlık sinema olarak kullanılan düzlükteki hayli muhteşem Çınar ağacının bir namazgâha ait olduğuna muhakkak nazarı ile bakılabilir. Eski bir haritada burada bir Çoban çeşmesi'ne işâret edildiği dikkate alınırsa burasının bir menzil yeri olması ihtimali daha da kuvvetlenmektedir. Ayrıca bu semtte çok eskidenberi oturanların ifâdesine göre, çınarın yanında bir çeşme bir de mihrap taşı mevcud imiş. Bu mevki Vakıflar idaresi tarafından sinema olarak kiraya verildikten sonra çeşme ve mihrap taşı ortadan kaybolmuştur (S. Eyice)».

ÇINAR HAMAMI — (B.: Küçükmustafapaşa Hamamı).

ÇINAR KOVUĞUNDA BARINANLAR — İstanbulda kadimden beri ulu çınarların kovuklaşmış gövdelerini kendilerine mesken edinmiş kalenderler, meczublar görüle gelmişdir; bunların içinde adı tarih kütüğüne geçmiş Çıplak Osman adında bir meczub vardır ki, XVIII. asrın ilk yarısında Aksarayda, o zamanlar Aksaray'dan geçerek Yenikapu sâhilinde Marmaraya dökülen Yenibağçe (Bayrampaşa) Deresi üzerindeki köprü başında kolluk yanında ulu çınar gövdesi içinde kırk sene ana doğması çırılçıplak yaşamış ve halk tarafından kerâmetine inanılmışdır. O asırda yaşamış Şeyh Mehmed Nazmi Efendi «Hediyetül İhvan» isimli eserinde anlatıyor:

Bir gün Dördüncü Sultan Murad kıyâfetini tebdil edüb şehirde dolaşır iken Aksarayda Yeniçeri kolluğu önünden geçiyor muş; Çıplak Osman pâdişahın anası Kösem Sultanı kastederek kovuğun:

— Murad!... Allahın emri ile ananı bana ver!... diye seslenmiş.

Gazaba gelen pâdişah meczubu katlettirmeğe karar vermiş, fakat o günlerde hastalığının nüksetmesi ile ölüm döşeğine yatarak Çıplak Osmanı idam ettirememiş (B.: Osman Dede, Mülâkkab; Murad IV).

Çınar ağacı gövdesi içindeki kovuklarda barınmış olanlardan iki şöhret daha vardır ki, her ikisi de İkinci Sultan Mahmud devrinde yaşamışlardır; biri Koruk Mescidi avlusundaki çınarda kara sevdâlı Terlikçı Mustafa, öbürü de Üsküdarda esrarkeş ve kaatil kalender Dalga Dayıdır (B.: Mustafa, Terlikçi; Dalga Dayı).

Son çınar sâkinlerinden biri 1962 yılında kunduracı Mehmed Kuraç'dır; hayatı 13 kasım 1962 tarihli Hürriyet Gazetesinde: «Garib baba ile boynu bükük oğlu ulu bir çınarın kovuğunda yaşıyor» başlığı altında şöyle nakledilmişdir:

«Kunduracı Mehmed Kuraç, Atik Ali Paşa Camii avlusundaki asırlar görmüş ulu çınarın, oda haline getirilmiş kovuğunu, iki buçuk sene önce, bir eskiciden 50 liraya satın almış ve 6 yaşındaki küçük oğlu Ahmed'le beraber onun içine taşınmışlardır. İki yıl önce Taşlıtarla'da sakalık yaparak eşi ile oğlu Ahmed'in geçimini sağlıyan 32 yaşındaki Mehmed Kuraç, bir ara, işlerinin bozulmasiyle, memleketi Afyon'a dönmek istemişdir. Fakat İstanbul'un canlı hayatına alışmış, 25 yaşındaki genç kadın, Afyon'a gitmeyi reddetmiş ve Cibali Kutu Fabrikasına girerek çalışmaya başlamışdır. İşlerinin iyice bozulması üzerine Saka Mehmed oğlunu ve eşini bırakarak, Afyon'a çalışmaya gitmiş, karısı ise, annesiyle Unkapanına taşınarak, Mehmed ile ilgisini tamamen kesmişdir.

«Genç saka, geçim uğruna terkettiği yuvasını, dönüşte boş bulmuş; Unkapanı'na gittiğinde ve orada karısının dost edindiği bir adamın hakaaretine mâruz kalmış ve hattâ dayak yemiştir. Nihayet kadın, küçük Ahmed'i de başından atmış; «Al oğlunu da beni bir daha arama, sonra fena olur» diyerek kocası ile olan evlâd bağını da kesmişdir; ve Unkapanı'ndaki evi terkederek tamamen gaaiblere karışmışdır.

«Hâlen, 4,5 asırlık çınar kovuğunda, gündüz kundura eskiciliği, geceleri müez-

Çıplak Osman ve Dördüncü Sultan Murad
(S. Bozcalı'nın bir kompozisyonu)

zinlik yaparak hayatını kazanan Mehmed, acı kaderine boyun eğmiş insanlardandır.

«Çınardaki kovuk, 1 metre 60 santim boyunda ve 1 metre 40 santim de eni var. Baba oğlun yatağı da kovuğu enlemesine bölmüşdür.

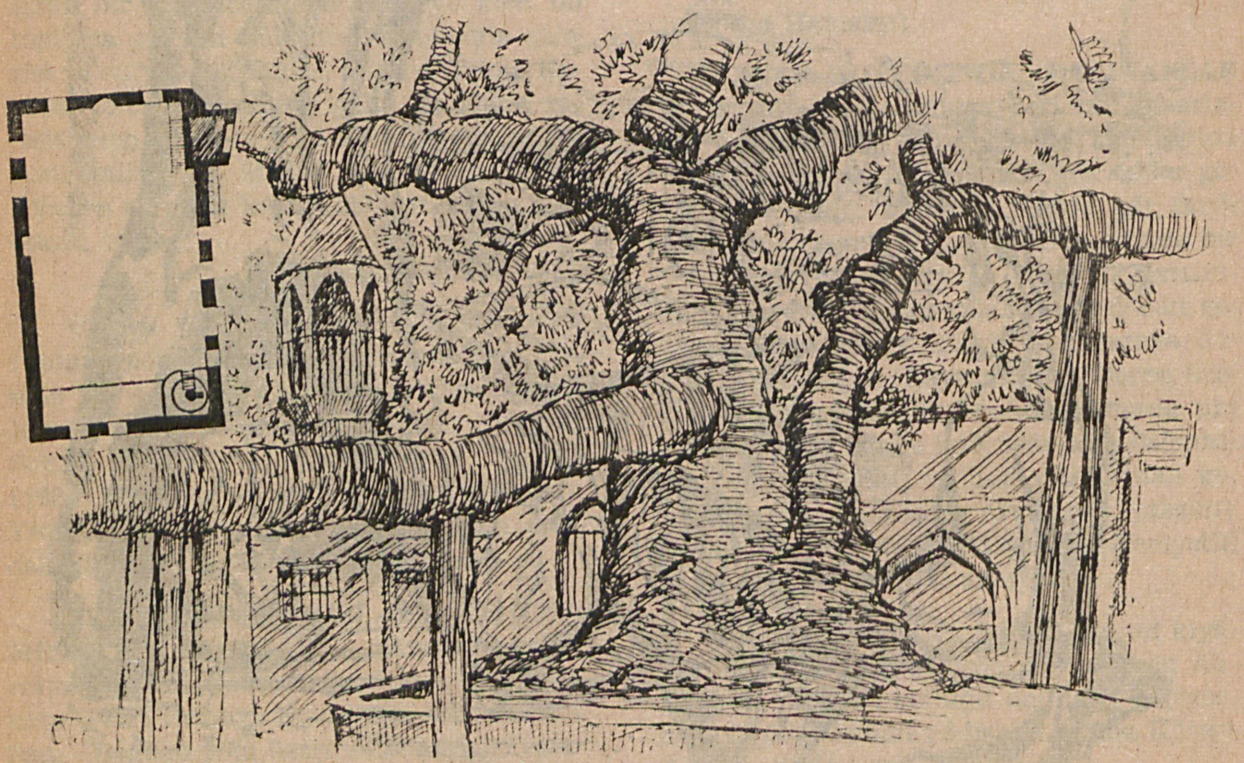
ÇINARLI BOSTAN SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Fâtih Kazâsının Karagümrük nâhiyesinde Neslişah mahallesi sokaklarından, Sulukule Caddesi ile Kuruçınar Sokağı arasında uzanır (pafta 7, no. 85); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964).

ÇINARLI CAMİ — Boğaziçinde Çengelköyünde deniz kenarında, İstanbulun en ulu, en azametli çınar ağaçlarından birinin altındadır; halk ağzında o ağaca nisbetle anıla gelmişdir; Hadikatül Cevâmi isimlendirmeden «Çengel Kariyesi Mescidi» madedsi içinde şu satırlar ile bahsediyor : «Mezkûr Çengel Kariyesi İskelesinde Kapdânıderyâ Abdullah Paşa dahi 1234 senesinde (1818 - 1819) cemii levâzımâtı mükemmel olarak bir camii şerif binâsına muvaffak olmuşdur. Müşâriileyh kariye mezbûre ehâlisinden bir kimsenin oğlu olub, 1238 seferinde (1822) sadrıâzâm olmuş, aynı yıl içinde azledilip İzmit'de vefat etmişdir; ismi Hamdullah olub, Abdullah denmekle şöhret bulmuşdur.» (B.: Abdullah Paşa, Deli; cild 1, sayfa 50).

Son cemaat yeri ve kadınlar mahfili, müezzin maksûresi olmayan, âdetâ genişçe bir oda hâlinde küçük bir camidir; müstakil plânlı olub, dört kâgir duvar üzerine çekilmiş kiremit örtülü ahşab bir çatıdan ibârettir; bodur ahşab minaresi çatının bir köşesine kondurulmuş olub 1964 temmuzunda filiz yeşiline boyanmış bulunuyordu.

Ulu çınarın ulu dallarının altı bir meydancık olub mescidin bu meydancığa açılan kapusundan hemen ibâdet sahnına girilir, en geride ahşab bir sed üstü müezzin maksûresi hizmetini görür. Camiin meydana bakan cebhesinin bir köşesinde klâsik üslûbda kitâbesiz bir akar çeşme ile cami kapusu arasına da beş adet abdest musluğu konmuşdur. Kapudan girilince, hemen soldan iki küçük ahşab merdivenle minâreye çıkılır ki bu merdivenlerden ikincisi şâkuuli denilecek kadar gaayetle dik konmuş çubuk basamaklı bir merdivendir

Gaayetle şirin, çok temiz ve aydınlık olan bu camicik 1963 yılında halkdan toplanan bir para ile tâmir görmüş olub ka-

Çengelköyü'nde Çınarlı Cami
(Resim : Ömer Tel)

pusunu da bir marangoz para almadan yapmışdır.

Meydancığın yalı kenarında bir iskelevardır ki Çengelköyünün eski pazar kayığı iskelesidir, çınar altı da, birkaç masa ve iskemleler konularak hemen oracıkda bulunan bir kahvehânenin bağçesi haline gelmişdir. Çengelköyü'nün meşhur bostanlarının mahsulleri İstanbul pazarına bu iskeleden kalkan motorlu kayıklarla nakledilir; kahvehâne de bağçıvanlarla kayıkçıların meşveret, iş sohbet ve münâkaşası yeri olmuşdur.

Çınarlı Cami köy içinden görülmez, küçük yapısı ve bodur minâresi ile bir sıra dükkânın ardında kalmışdır; meydancığa, dolayısile camie iki aralık sokakdan gidilir ki isimleri Çınarlı Cami Sokağı ve Pazar Kayığı Sokağıdır; kabataş döşeli ve bozuk, bir araba ancak geçebilecek genişlikdedir.

Ulu çınarın ufkî uzanmış ağaçlar halindeki kırılıp düşmemeleri için müteaddit kalın kazıklar üzerine alınmışdır. Camiin deniz tarafından, o ulu çınar arkasında, filiz yeşili bodur minâresi kırmızı kiremidli çatısı bir köşesindeki çeşme ile görünüşü pek şirin, pek güzeldir. Bu pitoresk levhayı, meydancığın bir kenarını dolduran kırmızı aşı boyalı eski bir ahşab yalı tamamlar; bu yalı en az cami ile yaşıddır, Deli Abdullah Paşanın hattâ daha belki de babası Yalnızkürek Ali Dayının yalısıdır; Zamanımızda Pazarkayığı İskelesi diye anılan iskele, Şirketi Hayriye vapur iskelesi yapılmadan köyün asıl iskelesi idi; 1814 - 1815 arasında tanzim edilmiş bir bostancıbaşı defterinde (B.: Bostancıbaşı Defterleri, cild 6, sayfa 2979), ki Abdullah Paşanın bostancıbaşı zamanına rastlar, Çengelköyü iskelesi civârı Vaniköy'ünden gelindiğine göre şöyle tesbit edilmiştir: «... Kapuçuhadarı Ömer Efendi yalısı yanında Çengel Kariyesi İskelesi - yanında serâpâ kahve dükkânları - yanında Bostancıbaşı Abdullah Ağanın yalısı...». Bu defterin tanziminden üç dört sene sonra (1818 - 1819) Abdullah Ağa (Paşa) yalısının hemen yanı başında minyatür camiini yaptırmışdır. Artık tek benzeri kalmamış büyük tarihî yalının devlet mülkiyetine alınarak, avâmî tâbirle «şeytan kulağına kurşun» barbar yıkıcı pençesine düşmekden kurtarılması gerekdir.

Çengelköyündeki ulu çınar ile Çınar Camii merhum ressam Nazmi Daya'nın en güzel tablosunun konusu olmuşdur, bu tablo hâlen, bu Ansiklopedilerin klişelerini yapan Gabriyel Usta Karanfilyanın elindedir.

ÇINARLI CAMİ SOKAĞI — Boğaziçin de Çengelköyünün sokaklarından, Çengelköyü Caddesi ile eski Pazarkayığı İskelesi arasında uzanan bir aralık sokakdır; bozuk, kaba taş döşeli, bir araba geçecek genişlikde olub, yalı tarafı meydanımsı bir açıklığa çıkar; köyün burada bulunan ulu bir çınar ağacına nisbetle anılan mescidinin bir yanı bu sokak üstündedir (1964).

ÇINARLIÇEŞME MESCİDİ — Ayvansarayda Ağaçlıçeşme sokağındadır; bu satırların yazıldığı sırada (mart 1947) yalnız mihrab duvarı kalmış bir harabeden ibârettı.

Hadikatül Cevâmiin verdiği malûmata göre mescidin bânisi Üçüncü Sultan Ahmed'in Sadrıâzâmlarından Şehid Ali Paşadır. Hazreti Hâlid Ebâ Eyyubülensârî ile beraber İstanbul muhasarasında bulunmuş şehidlerden Ebûzeri Gaffârî'yi Ali Paşa bir gece rüyâsında görmüş; Ebûzer yattığı yeri paşaya târif ederek kabrine bir nişan konmasını recâ etmiş, sadrıâzâm da hemen bu mescidi yapdırarak yanına Ebûzeri Gaffârî adına üstü açık, etrafı dört duvarla çevrili, sembolik bir türbe yapdırmış; kendisi de inşaatın devam ettiği sırada Avusturya seferine çıkmış; İstanbuldan ayrılıp ordu ile beraber Davudpaşaya konduğu gece, Yatağan Mahallesi imamı Vâsık İbrahim Efendi de bir rüya görmüş ve rüyâsında yapılmakda olan Ebûzeri Gaffârî türbesi için kendisine gaaibden bir ses şu târih mısraını söylemiş:

Bu kabri eyledi ihyâ Şehid Ali Paşa

Dehşetle uyanan Vâsık İbrahim Efendi mısraın hesabı yapıldığında 1128 (1716) hicrî yılını bulmuş ki yapı tarihinden bir fazladır; paşa hakkında «Şehid» unvanının kullanılması da garibine giderek zuhûrâtı ilâhiyeyi beklemiş, bir müddet sonra da sadrıâzâmın Petervaradin'de şehid düştüğü haberi gelmiş. Bunun üzerine İmamı Sultânî Pîrîzâde Mehmed Efendi Vâsık İbrahim Efendinin tarih mısraını bir kasîde halinde tamamlayarak halk ağzında yanındaki çeşmeye nisbetle Çınarlıçeşme Mescidi

adını alıvermiş olan bu mescidin duvarına asmış.

Çınarlıçeşme Mescidi zaman ile harab olarak İkinci Sultan Mahmud'un anası Nakşidil Valide Sultan tarafından tecdiden tamir edilmişdir. Bağçeye açılan sokak kapusunun üzerinde tâlik hat ile şu kitâbe vardır:

Habîbi Hazreti Mevlânın eshâbı güzîninden
Cenâbı Bûzeri Gaffârî nâm bir zâti âlîşan
Stanbol fetholunmazdan mukaddem fi sebilillâh
Gazâya azmü niyyet eyleyüb ol serveri meydan
Kılub küffâre şîrâne hücum âher râhi Hakda
Şehâdet şerbetin nûş eyleyüb kıldı fedâyı can
Makaamu medfeni Eshâb ba'de ez fethi İstanbul
Olub keşf eylediler her birin kabrin âbâdan
Müruru ezmineyle bu güzîde zâti vâlânın
Derü divârü sakfı medfeni olmuşdu pek vîran
Olub tevkifa mazhar bu makaamu mescidi pâki
Yeniden kıldı inşâ Vâlide Sultânı Mahmud Han
Resulullaha tâzîmen kılub eshâbına hürmet
Zehî hayreyledi ol mehdi ulyâyı kerem bünyan
Hudâ hem zâtini hem nûri aynı Han Mahmudu
Kıla her halde mahfûzu setri dîdei adüvvan.
O şâhın sâyesin dûr etmeyüb ferki ibâdından
Seriri saltanatta müstedâmı ömr ide Sübhan
Sezâdır yazsa Vâsıf bendesi bir murassâ târih
«Bu âlî meşhedi yaptırdı rânâ Vâlide Sultân.»
1227 (1812)

Bağçe kapusundan girince mescid sağa düşer; yukarda da kaydedildiği gibi, bir mihrab duvarından ibâret kalmış olub, ibâdet sahnı bağçe hâline konulmuşdur, üzerinde üç şeftâli, bir erik fidanı vardır, arka tarafda da halk ağzında «Çavuşun Kabri» denilen bir tümsek görülmektedir.

Ebûzeri Gaffârî türbesinin zemini taş döşeli olub demir parmaklık içinde iki büyük ve ustuvânî mermerden ibârettir, baş ve ayak taşlarında yazı yokdur, kabrin ortasında da büyük bir incir ağacı vardır. Merkadin önünde Ağaçlıçeşme Sokağı üzerindeki pencerelerine bakan küçük bir kitâbe taşı bulunup kitâbenin metni şudur:

«Hâzâ merka şerifi ashâbı kiramdan olan Hazreti Ebûzeri Gaffârî Radıyallaahü tealâ anhü be şefâatehu.»

Ebûzeri Gaffârî âsitânı
Ziyâret eyle âdâbiyle ânı
Dahi her bu câyi dilküşâye
Nazar ide elin açsın duaye
Şürûtiyle düâ etse bir kul
İde ol kaadiülhâcât makbül.

Sokak kapusundan girince soldaki ahşab ev son asır yapılarından olub mescidin imamlarına meşrutadır.

Sokak kapusunun tam karşısında yine İkinci Sultan Mahmudun validesi hayrâtından bir sibyan mektebinin harâbesi, ve altında, mescid avlusunda harab bir çeşme vardır. Çeşme üç büyük ayna taşına konulmuş üç lüleden ibâret olub lüleler sökülüp çalınmış, çeşme de çökmek üzere bulunuyordu. Çeşme haznesinin üstü bir minâre kâidesi zannını uyandırmaktadır; harâbede ayrıca bir minâre izine rastlanmadığına göre Çınarlıçeşme Mescidinin minâresi ya ahşab idi, yahud bu çeşmenin üzerinde idi.

Bibl.: Hadikatül Cevâmi, I; R. E. Koçu ve Muzaffer Esen, Gezi notu (1947).

ÇINARLI ÇEŞME SOKAĞI — Boğaziçi'nin Rumeli yakasında Kuruçeşme sokaklarından, köyün gerisindeki kırlıkdadır; Kuruçeşme Kireçhâne Sokağı ile Kırbaç Sokağı arasında uzanır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 21); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964).

ÇINARLI KÖŞK SOKAĞI — Kınalı Ada sokaklarından; 1934 Belediye Şehir Rehberine göre (pafta 34) gerideki tepe ile yalı boyu arasında uzanır, vapur iskelesinden çıkılıp sola yüründüğünde, sağ kolda üçüncü sokakdır; Serap, Köşlü, Narçiçeği, Kınalıbağı Sokakları ile dört yol ağzı yaparak kesişir. Kınalı Hamam Sokağı, Tekin Sokağı ve Akasya Caddesi ile kavuşakları vardır. Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964).

ÇINARLIK SOKAĞI — Burgaz Adası sokaklarından; 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Kısbağçesi Sokağı ile Burgaz Çarşı Caddesi (Yalıboyu) arasında uzanır, Göğdemir Sokağı ve iki isimsiz aralık sokakla kavuşakları vardır (Adı geçen rehberde pafta 34). Yerine vidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964).

ÇINARLI TEKKE — Üsküdarda Çavuşderesinde bir şâbânî dergâhı idi; «Çamlıcada Mehmed Efendi Tekeksi» ismi ile de anılırdı; bir cuma tekkesi idi. Yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi.

ÇINARLI TEKKE SOKAĞI — Üsküdarda Çavuşderesindedir; Çavuşdere Caddesi ile Valdekâhyası Sokağı arasında mer-

divenli bir sokakdır; kapu numaralı 1-9 ve 2-8 dir; sol başda sokağa adını veren tekke ve bir kabir görülmektedir (kasım 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇINAR MESCİDİ — Hadikatül Cevâmi şu malûmâtı veriyor : «Hekimoğlu Ali Paşa Camii kurbindedir, zaman ile harab olmuş, Sipâhî Ocağı çavuşlarından Hacı Müstedam Ağa yeniden binâ ettirerek minber koymuş ve ona nisbetle Hacımüstedam Mescidi diye şöhret bulmuşdur. Camiin kapusunda şu rübâi yazılıdır:

Mescid iken bu ma'bedi enver
Câmi itti anı bir ehli salâh
Nâmıdır Hacı Müstedam Çavuş
Dâveri dest ziri kıl felâh.

Her ikisinin kabirleri mâlûm değildir; bu mescidin mahallesi vardır.»

Çınar Mescidi hâlen mevcud değildir; arsasına Kocamustafapaşa Sineması yapılmışdır (1964).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇINAR OTELİ — İstanbul'un sayfiye yerlerinden Yeşilköy'de, deniz kenarında, yerli sermayeli, lüks bir oteldir. Eski ahşap Çınar Otelinin yıktırılmasıyla aynı yerde, 1955 senesinde, 5.000 metrekarelik bir sahada inşasına başlanılıp, 1958 senesinde tamamlanan Çınar Oteli, gene aynı senenin yaz mevsiminde hizmete açılmıştır.

Hâlen dört akraba ortak tarafından (Tevfik Ercan, Ali Ercan, Bektaş Berkan ve Faik Berkan) «Çınar Limited Ortaklığı» adı altında işletilen otelin mimar - mühendisi Râna Zıpci'dir; tesisin projelerini yapmadan evvel, Avrupadaki bütün turistik otelleri içine alan uzun bir tetkik seyahatine gönderilmiştir; bundan sonradır ki, otelin inşâsına geçilmişdir. Fevkalâde bir manzaraya sâhib olan otel, her odanın Marmara Denizini görebilmesi gözönünde tutularak inşa edilmiştir. Binâ; asma kat, zemin kat, zemin katın altında mutfak, anbar, çamaşırhâne, kalorifer dairesi, müstahdem odaları ve birçok bölümü ihtiva etmek suretiyle cem'an 9 katlıdır. Oteli, işletmecilik bakımından Otel, Plâj ve Restoran olmak üzere üç kısımda mütalâa edilebiliriz:

1 — Otel kısmı: Otelde 120 oda mevcut olup, ayrıca 5 adet de hususî dâire vardır. Bu kısım sırasiyle geniş bir antreyi, kapıcı bürosunu, danışma servisi ve kasayı, bekleme ve istirahat salonlarını, telefon kabinelerini, asansör methallerini, P.T.T. ve servis kısmını ihtiva etmektedir. Apartman şeklindeki dairelere hususî bir itina gösterilmiş olub modern bir şekilde lüks möble ile tefriş edilmiştir. Ayrıca her dairede, mevsime göre ayarlanan «Air Condition» tertibatı vardır. Personeli odaya kadar çağırmak, ışık ve telefon vasıtasiyle mümkün olmaktadır. Her odanın gömme banyosu, duş ve sıcak - soğuk su tertibatı mevcuttur. 1963 de bir gece için yatak ücreti 70-90 lira idi. Otelde bir kadın-erkek berberi vardır. Çamaşırhâne kısmı ise, modern yıkama, temizleme ve ütüleme araçları ile mücehhezdir. Ortalama olarak otelde 250 müstahdem çalışmaktadır.

2 - Plâj kısmı: Otel müşterileri ile kısmen dışardan gelecek seçkin müşterilerin yaz mevsiminde denize girme ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılmışdır. Plâjın kabineleri, aile kabinesi şeklinde olub, gömme banyo hâriç olmak üzere, otel odalarında bulunan bütün tesisat mevcuttur. Sahilde uzun beton bir iskele, bir tramplen vardır; sahilden biraz açıkta da «raft» tâbir edilen ve birkaç kişinin rahatça üzerinde durup güneşlenebileceği üç adet sal mevcuttur. Küçük çocukların istifade edebilmesi için kumsalda, küçük bir havuz vardır. Her türlü deniz sporunu yapabilmek için, müşteriler geniş imkânlara sahiptirler. Bu arada otelin, 1 kotrası, 2 (arkadan takma) deniz motoru ve sandalları vardır. Plâjın hususiyetlerin den biri de, soyunma odalarının (ki sayıları 3-4 ü geçmemektedir), gardrop şeklinde kullanılmasıdır; müşterilerin elbiseleri, vestiyerdeki tel kafesler içinde muhafaza edilmektedir ki, bu suretle, hem temizlik, hem de emniyet temin edilmiş olmaktadır. Plâjda yiyecek ve içecek ihtiyacını karşılamak üzere, bir büfe-restoran mevcuttur. Ayrıca, denize ve plâja hâkim olan bir gazino bu kısımdadır. Plâjda, herhangi bir vak'ada derhal müdahale edebilecek bir doktor, bir hemşire ve cankurtaran ile bütün tıbbî ve fennî malzeme bulunmaktadır.

Plâj duhuliyesi 10 lira, kabine ücreti 12 saatliği 40 liradır (1963).

3 — Restoran Kısmı: Otelde, restoran olarak yapılmış bir çok salon vardır, ki başlıca odaları: Marmara Restoran, Mehtap Teras ve Roof olup bu salonlar cem'an

1200 kişiyi aynı zamanda ağırlayabilecek durumdadır. Bunlara ilâveten 3 teras, 3 bar, 1 pavyon ve bir de «Lobby» tâbir edilen geniş bir çay salonu otelin muhtelif kısımlarında yer almaktadır. Restoran olarak kullanılan bütün salonlarda servis, müşterinin arzusuna göre İngiliz, Fransız, Rus ve Beynelmilel olmak üzere 4 şekil ve tarzda yapılmakatdır. Bir de «Room Service» vardır ki, bu şekil, müşterinin odasına yapılan yemek servisine verilen isimdir. Her gece, saat 20 den, müşterilerin arzularına göre icabında sabaha kadar açık tutulan pavyon kısmında, umumiyetle yabancı orkestralarla yabancı atraksiyon artistleri yer almaktadır (Eylûl 1962).

Bibl.: H. Akbay, Not; H. Göktürk, Not.

ÇINAR VAK'ASI — Dördüncü Sultan Mehmed'in ilk saltanat yıllarında, Sarayda büyük nüfuz sahibi harem ağalarına karşı askerî bir ihtilâle verilmiş isimdir ki, 1656 yılı martının 4-8 inci günleri, beş gün devam etmiş olan bu kanlı vak'aya târihimizde «Vak'ai Vakvâkiye» adı da verilir.

İhtilâl 4 Mart 1656 ve 7 Cemâziyel evvel 1066 cumartesi günü, askere ulûfenin ayarı bozuk akçe ile ödenmesi yüzünden çıkdı. Vak'anüvis Naimâ Efendi bu ihtilşli «Zuhûri fitne ve Vak'ai Çınar» başlığı altında şöylece anlatıyor:

«Sadrıâzam Süleyman Paşanın askere dağıttığı ulûfe (başda yeniçeriler kapuku askerine üç aydan üç aya verilen üçer aylık ücret) nin yarısı kırkık, ayarı bozuk akçe idi. Öbür yarısını da zâbitler ayarsız akçe ile değişdirmiş, neferlerin eline tamamen ayarsız, bozuk sikkeler geçmişdi (Süleyman Paşa bu parayı dağıttıktan az sonra 28 şubatta azledilmişti).

«Neferler çarşılıdan bir şey alıp parasını verecek oldukda esnaf o bozuk paraları almadılar. Asker de:

— Biz ulûfeden bunu aldık, size çil akçeyi nerede bulalım!... diyerek keselerini esnafın akçe tahtalarına boşalttılar; esnaf ise parayı ikrahla karıştırıp:

— Bunlarda alınacak akçe yok!... derlerdi.

«Neferlerden bazıları gazaba gelir, aldığı şeyin bedelini kendine verilen paradan bırakır, akçe tahtasını da esnafın, dükkân sahibinin kellesine vurur giderdi; her gün yüz yerden ziyade böyle kavgalar çıkardı.

«Yeniçeriler odalarında (kışlalarında) toplandılar, bu ne olmayacak haldır, aldığımız ulûfe akçesini esnafa aldıramayız, döğüp sövsek biz kötü oluruz diye söylendiler. Bir fitne zuhur etmek üzere idi.

«Giridden gelen bir kaç yüz başı açık ayağı çıplak yeniçeriler Ağakapusuna giderek:

— Sultânım!... feryâd işidilmez, o adada yastığımız taş, döşeğimiz toprak, dini mübin uğruna gazâ eyledik!... hâlen dokuz taksit ulûfemiz verilmedi; halimize merhamet buyurun, hakkımız olan paramızı verin!... diye ağlaşarak bağrışdılar.

«Lâyık olan onlara şefkat ile muamele eylemek iken Kulkethüdâsı Osman Ağa hiddet ve şiddet ile:

— Bre erkânsız edebsizler!... Ağakapusuna böyle güruh ile gelip zorbalık etmek ocağımızda var mıdır!... nerede bunların odabaşıları, götürün bu edebsizlerin haklarından gelin, uslanmayanları Boğazkesen Kalesine gönderip hakkından gelelim!... diye tehdid yoluna gidince canından bezmiş bir alay mihnet kesîde yeniçeri Et Meydanına varıp kethüdâbeyden gördükleri cefâyı yoldaşlarına anlattılar. Ayarı bozuk akçe meselesinden ciğerleri zâten kan olan yeniçeriler onlarla ağız birliği yapdı.

«Sipâhilerin ulûfesi de henüz tamamen verilmemişdi; yukarıdaki vak'a duyulunca Hezarpâre Ahmed Paşanın iç mehterleri iken sipâhi olmuş Hasan Ağa ve Şamlı Mehmed Ağa adında iki derbeder ile Galata voyvodalığından sefâheti yüzünden atılmış Karakaş Mehmed ve bunlar misâli birkaç söz bilir kimseler zorbabaşı olup:

— Yarımız ulûfe aldı, yarımız almadı, almayanlara defter kapandı, üç ay daha bekleyin derler... nasıl bekleriz, han köşelerinde aç ve muhtaç bekleşiriz, alacağımız para hancıya olan borcumuza yetmez, bu iş böyle yürümez, varalım yeniçeri yoldaşlarımızla ittifak derek derdin çâresini görelim!... dediler.

«Cemâziyelevvelin altıncı cuma günü yeniçeri meydanına varıp yeniçerilerle fitne üzerine konuşdular, size ve bize yapılan bunca eziyetlere pâdişahımızın rızası yokdur, bu işler mal toplama sevdasında olan pâdişahımızın devletine ortak olmuş tamahkâr devlet erkânınındır, onların vücudunu ortadan kaldırıp devlete nizam verelim, dediler. O gece sipâhileri kışlalarında misâfir eden yeniçeriler sabaha kadar on-

larla meşveret ettiler ve padişahdan bir ayak divânı istemeye karar verdiler. Bu ayak divânında isteklerini pâdişahın kendisine şifâhen arz edecekler ve Enderundan ve dışardan otuz kadar tanınmış kimsenin bir defterle idamlarını istiyeceklerdi.

«Cumartesi günü sabahı erkenden saraya haber gönderilip padişahtan ayak divânı istendi. Bu soğuk haber saraya gelince âciz ve kötü tedbirlerinden ötürü yeniçeriağası Mehmed Ağa ile kethüdâbey Osman Ağa azledildiler, ikisi de korkularından kaçıp saklandılar. Yeniçeri ve sipâhilere nasihatçılar gönderildi, ayak divânı isteğinden vaz geçmediler. Cuma sabahından itibaren İstanbul çarşıları kapandı, vüzerâ, ulemâ, âyân güruh güruh sarayı hümâyuna geldiler. Nihâyet pazar günü sabahı sipahilerle yeniçeriler Et Meydanından kalkıp dalga dalga At Meydanına gelip doldular.

«O pazar sabahı ilk kanlı vak'a Şeyhülislâm Hüsamzâde tarafından arabulucu olarak gönderilen Kara Abdullah Efendinin sipahiler elinde kılıç üşürülerek paralanması oldu; vücudunun her bir parçasını o civarda bulunan Mehterhânenin trabzanlarına astılar.

«Bunun üzerine Dördüncü Sultan Mehmed Alay Köşkü penceresinde ayak divânına çıkmaya mecbur oldu (B.: Alay Köşkü; Ayak Dîvânı). At Meydanından Alay Köşküne kadar bütün o hâvali, sokaklar demir zırhlı sipahiler, sipâhizadelerle doldu. Pâdişah köşk penceresinde görününce ihtilâlcilerden Mehter Hasan Ağa, Şamlı Mehmed Ağa ve Karakaş Mehmed ileri çıktılar. Hasan Ağa çok düzgün bir lisanla duaya başladı, o dua ettikçe deryâ misâli asker bir ağızdan âmin derdi. Yine o Hasan Ağa duadan sonra uzun bir nutuk irâd etti, suistimalleri acı bir dille sıralayıp anlattıktan sonra Harem ve Enderunu Hümâyundaki saray erkânını pâdişahı aldatmak, genis hırsızlık ve o yolda hükûmet işlerine müdahale ile suçlayarak bir defterden otuz kisinin adını okudu ve onların idâmlarını istedi. Çâresiz, padişah da defterdekilen idâm edilmeleri için gereken fermânı yazdı. Hemen o anda Kızlarağası Behram Ağa (zencî hadım), Kapuağası Bosnalı Ahmed Ağa (beyaz hadım) ve Raco İbrahim Ağa sarayda idâm olunarak cesedleri saray duvarı üstünden ihtilâlcilere atıldı; onlar tarafından At Meydanına götürüldü ve çırılçıplak soyularak ayaklarından başaşağı meydanın en ulu çınarının dallarına asıldılar.

Bu üç kişiyi Hasodabaşı Hasan, Hoca Bilâl ve Haznedar Yusuf Ağanın, Valide sultan nedimelerinden Melekî Kadının, ve onun kocası Şâban Halifenin idamları takib etti ve onlar da aynı şekilde aynı çınar ağacına asıldılar.

Çok yayılmış bir şark masalında, meyvaları insan başına benzeyen ve «Vakvak Ağacı» adını taşıyan bir ağaçdan bahsedilir; At Meydanındaki o ulu çınara da bu vak'adan sonra «Vakvak Ağacı» adı kondu ve ihtilâle de «Vak'ai Bakvâkiye» denildi. Aşağıdaki beyit bir İstanbullu şâirin bu vak'a üzerine söylediği kıt'adandır:

Bağibânı Felek-i kîne güzârı seyr et
At Meydanına dikdi Şecerei Vakvâkı.

«Kaçıp saklananlardan Kethüdâbey Osman Ağa saklandığı evde ipek bir şalvar uçkuru ile boğulmuş bulundu, getirip çınara asdılar.». (Nâima Tarihi, Cild VI).

ÇINÇINLI ÇEŞME SOKAĞI — Balatda Mollaaskı Mahallesi sokaklarından; Surullah Efendi Caddesi ile Demirhan Caddesi arasında uzanır. Püskülcü sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir ve Kahkaha Sokağı ile kavuşağı vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 8/113).

Sunullahefendi Sokağı ile olan kavuşağı başında kesme taşdan kitâbesiz bir çeşme vardır ki sokağın adı bu çeşmeye nisbet ile verilmiş olacakdır; bir araba geçebilecek genişlikde, kabataş döseli olarak baslar, bir parçası yine kabataş döseli ve bozuk bir merdivenli yol olup tatlı bir meyil ile iner ve bir toprak yol olur; Demirhan Caddesine bağlanan son parçasının da iki yanı kabatas ve ortası paket taşı döşelidir (Mart, 1964).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇINÇINLI HAMAM SOKAĞI — Üsküdarda Toptaşında'dır; Bağlarbaşı Caddesi ile Çavuşdere Caddesi arasında uzanır; Küçük Osman Paşa Sokağı ile bir kavuşağı vardır. Köprülü Fadıl Paşa Sokağı ile de dört yol ağzı yaparak kesişir.

Çavuşdere Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geeçbilecek genişlikte ve kabatas döşelidir; sağ tarafta Kösem Sultanın Dârülkadiri ve Çinili Hamamı sol taraftada da Çinili Cami vardır; az me-

yil bir yokuş olarak Bağlarbaşı Caddsine iner; birer ikişer katlı evler arasından geçer, binalar ahşab, kâgir karışıkdır, kapu numaraları 7-47 ve 8-44 dür (Kasım, 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇINDAROĞLU (Müjgân) — 1964 de henüz on altı yaşında kıbti bir dansöz, «Sulukule Güzeli» diye şöhret bulmuşdur; babasına nisbetle soy adı Kocamemiş olub, 1963 de evlendiği Vedad Çındaroğluna karşı açtığı boşanma dâvâsı İstanbul basınında günün haberleri arasında birinci sayfada yer almışdır. Kavim ve kabîlesine has cild rengi, çizgiler ve serbest tavırları ile pek alâka toplayıcı bir tip olan rakkase, iri gözlü Müjgânın kocası V. Çındaroğlu da Sulukuleli ve yakışıklı, süslü bir delikanlı olub, mahkemede: «Karım Müjgân çok terbiyesiz bir kadındır» demiş, açdığı boşanma dâvâsına darbukacı, kemancı ve cümbüşçüden mürekkep saz takımı ile gelen küçük rakkase de: «Bir sene önce beni kaçırdığı gün hayıtımın ideal erkeğini bulduğumu zannetmiştim; işi gücü yokdur, hem de asker kaçağıdır; şarkı söyler, oynar, göbek atar para kazanırım, o yer; üstelik metresi var, metresinden bir de oğlu var, onlara bakmak için de beni zorlayınca artık dayanamadım» diye anlatmıştır; ve bu dâvâya bakan İstanbul 10. Asliye Hukuk Mahkemesi boşanma kararı vermişdir (Hürriyet Gazetesi, mayıs 1964).

Sulukule Güzeli Müjgân
(Resim : Ömer Tel)

Muhakeme esnâsında kocasının yüzüne bakmayan rakkaase boşanma kararından sonra pür neş'e çıkıp giderken süslü Vedad Çındaroğlu: «Hâkim huzurunda dilim tutuldu, konuşamadım; Müjgânı kaçırdığım zaman bir hiç idi, onu ben yetiştirdim, dansöz yaptım; hem kocası hem de meneceri idim; iş güç tutmazmışım, işim gücüm onu yetiştirmek oldu, nankör kadın» diye derd yanmışdır.

Ahmed GÜRELİ

ÇINGAR, ÇINGAR ÇIKARMAK — Hâneberduşlar, ve külhanbeyler argosunda «ortalığın, bir yerin, muhitin huzurunu bozacak kavga, gürültü»; her tabakadan halkın gündelik diline de girmişdir; misaller:

Bir içkili lokanta, gazinoda, meyhânede münakaşa sertleşir, karşılıklı hakaretler, küfürler başlar; onlarla ilgisi olmayan biri arkadaşına:

— Hesabı görüb gidelim, şimdi çıngar çıkacak!...

* Peruz'un hicazkâr kürdî kantosu:

Çocuk getir düz rakı
Şarab bira mastika
Benediktin viski cin
Haydi çocuk çabuk
Haydi arkadaşlar
Atalım biz çakalım biz
Zevkimize zevkimize bakalım biz
Semâi divan çal
Çal çalgıcı dinleyelim
Çıngar çıkarmadan
Şöylelikle böylelikle
Şu sabahı şu sabahı idelim

* Şu beyit de Mehmed Âkif'indir:

Yolcular bafrayı tellendiriverme mi sana?
Kaçıver, belli ki çıngar çıkacak, durmasana!

ÇINGIRAK — Çanın ufağı (B.: Çan). Elektrikli zillerden önce kapularda tokmak (B.: Kapu tokmağı) ile çıngırak kullanılmışdır; bâzı ev, bağçe, bostan kapularında hâlâ rastlanır; çıngırak münâsib görülen yere asılır ve bitime bağlanan ip de kapuya kadar uzatılır ve ipin o ucu ya münâsib bir yerden, yahud kapu kanadında açılan bir delikden sokağa çıkarılır, tekrar içeri kaçmaması için o ucuna uygun bir cisim bağlanır; gelenler tarafından ip çekildiği zaman da çıngırak bulunduğu yerde ses verir.

İstanbul ağzında tâze, körpe sesleri ile tannan konuşan gençlere «çıngıraklı kız», «çıngıraklı oğlan» denilir; R. E. Koçu bir yazısında: «Bilhassa yazın, yalın ayaklı ve tülü başlı gazete satıcısı çocuklar çıngıraklı sesleri ile Köprünün eski Kadıköy vapurları iskelesinin bir süsü idi» diyor. İstanbul ağzında eski bir oyundan kalma pek şirin bir tekerleme vardır:

— Seke seke ben geldim!
— Çıngırağım, hoş geldin!

Gelenin bir baş tâcı dilbaz sevgili olduğu derhal anlaşılıyor.

Kalender halk şâiri Merdivenköylü Tevfik Karkan Kasımpaşalı genç bir tulumbacıyı şöyle tasvir ediyor:

Kaptanpaşalılar, tulumbacıdır
Eli hem maşalı hem bayraklıdır
Nalçası gümüşden kamerçininde
Müşekkel topuklar şımşıraklıdır
Tıkır tıkır yürür köçek misâli
Çapkınım zillidir, çıngıraklıdır.
Kaş gözle, el ayak, boy bos, giyimi
Nakşı nümâyişi tumturaklıdır
Çatık kaşlarına bıçkınlık şânı
Kâkül serpmesine pek meraklıdır.

ÇINGIRAKLI BABA — İkinci Sultan Mehmed devrinde büyük şöhret sâhibi bir meczûb; Beşiktaşda Köyiçinde bir kulübede otururdu, başında kadı kavuğu, sırtında aba, yalın ayak dolaşır, kimse ile konuşmaz, bellediği sakatçılardan akciğer toplar ve yine bellediği yerlerdeki kedilere dağıtırdı; koynunda bir çıngırağı vardı, yolda bir güzele rastlayıp da beğendi mi, hemen çağırır, çıngırdatırdı.

CINGIRAKLI BOSTAN SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre (Pafta 6, mahalle numarası 41 - 42) Fatih Merkez nâhiyesinin Baba Hasan alemi ve Gurebâ Hüseyin Ağa mahallesi arasında sınır sokakdır, Mustafa Kemal Caddesi (Atatürk Bulvarı) ile Horhor Caddesi arasında uzanır; Aksaray külhanı sokağı, Aksaray Hamamı Sokağı, Hasan Pasa Çeşmesi Sokağı, Oyunbozan Sokağı, Doğarak Sokağı, Vezirçeşmesi Sokağı, Oruçbozan Sokağı, Meçhul Asker Sokağı ve Hacı Halid Efendi Sokağı ile kavusakları olan uzun bir yoldur. Aksaray haritasını tamamen değistiren 1957-1958 istimlâklerinden sonra yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964).

CINGIRAKLI DEĞİRMEN — İstanbulun kadim ve meşhur bir değirmeni idi, Cibâli Kapusu içinde idi, bir adı da Horozlu Değirmen idi, hicrî 13 ramazan 1196 (M. 22 Ağustos 1782) büyük Cibâli Yangını bu değirmenin bitişiğinde Mavunacı Ali adında bir adamın evinden çıkmışdı (B.: Cibâli Yangınları, Cild 7, Sayfa 3557).

Çıngıraklı Değirmen hicrî 17 rebiülâhir 1249 (M. 1 temmuz 1833) de Cibâli kapusu civârında Tüfenkhâneden çıkan sekizinci büyük Cibâli yangınında yandı (B.: Cibâli Yangınları, cild 7, sayfa 3559).

Tahmin ediyoruz ki, bu meşhur değirmen yangından sonra tekrar yapılmadı.

ÇINGIRAKLI HAMAM PEŞTEMALLARI — On sekizinci asrın ilk yarısında Üçüncü Sultan Ahmedin Sadrıâzamlarından «Kalaylı» yâhud «Kalaylıkoz» lâkabı ile meşhur Kayserili Ahmed Paşanın türlü garâbetlerinden biridir.

İstanbul Kadılığı tarafından İstanbulun çarşı hamamları için tanzim edilmiş nizamnâmelerde aşırı taassub eseri olarak gayri müslim müşteriler için şu kayıdlar konulmuşdu (h. 1040 = m. 1630 - 1631 ve h. 1050 = m. 1640 - 1641 tarihli nizamnâmelerden):

Peykelerde soyunub giyinemezler, kafes yanında (yıkanmış peştemal ve havluların kurutulduğu ahşab çatkı, B.: Kafes) yere bir boğça serip onun üstünde soyunur giyinirlerdi.

Ayaklarına nalın verilmezdi, yıkanmaya yalın tabanla basıb giderler, yıkandıkdan sonra da öyle çıkarlardı.

İçerde halvetlerde ve orta sofada yıkanamazlardı, diğer sofaların birinde belli bir kurnada yıkanırlardı.

Peştemallarına alâmeti fârika olarak birer küçük demir halka dikilmişdi; havluları, peşkirleri de ayrı idi.

Temizlik usturaları ayrı idi.

Kalaylıkoz Ahmed Paşa avamfirib bir adamdı (B.: Ahmed Paşa, Kalaylı, cild 1, sayfa 414). 1693 de İstanbulda sadâret kaymakamı oldu (Ahmed II. devri, pâdisah ve Hükûmet erkânı daimî sûretde Edirnede bulunuyordu, B.: Ahmed II.); yapdığı işlerden biri de, çarşı hamamlarında gayri müslimler için yukarıdaki kayidleri kâfi görmeyerek, hamamlarda gayrı müslimlere verilen peştemallardaki demir halka yerine o peştemalların alt kenarlarına birer çıngırak bağlatmak oldu. Bu kepâzeliğin ne kadar sürdüğünü bilemeyiz, fakat Kalaykıkoz Paşanın kaymakamlıktan ayrılmasından sonra çok devam etmediği kanaatindeyiz (B.: Peştemal; Hamam).

ÇINGIRAKLI TATAR — 1872 de İstanbulda yayımlanmış bir mizah gazetesi, sâhibi daha önce yine bir mizah gezetesi olan «Diyojen» i çıkarmış, Teodor Kasab'dır (B.: Diyojen). Aynı yıl içinde siyasî sebeblerle kapatılmışdır.

Çıngıraklı Tatar haftada iki defa olarak 4 sayfa çıkarılmışdır. 89 sayı çıkmışdır.

Bibl.: Türk (İnönü) Ansiklopedisi

ÇINGIRAK SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Fâtih Kazâsının Şehremini nâhiyesinde Melekhâtun Mahallesi sokaklarından; Dingil Sokağı ile Mimar acem Camii Sokağı arasında uzanır; Bıçkı Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir, Zağarcıbaşı Sokağı ile kavuşağı vardır (Adı geçen rehberde pafta 10, no 71); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964).

ÇIPLAK — Onsekizinci asır sonunda bir sınıf Tersâne askerinin adı; Üçüncü Sultan Selim zamanında 1792 den 1803 yılına kadar on iki sene kaptanpaşalık yapan ve o makamda iken ölen Küçük Hüseyin Paşa tarafından ihdas edildiği için halk ağzında «Hüseyin Paşa Çıplağı» denilmişdir; çıplaklar, meşhur kaptanpaşalık sarayında bir nevi merâsim kıt'ası idi; bundan ötürü «Kaptanpaşa Çıplağı» diye anılırlardı.

Esir pazarından satın alınmış bir köle iken açık bahtı ile muazzam bir imparatorluğun en büyük makamlarından birine kadar yükselmiş olan Hüseyin Paşanın pek yakışıklı ve dilber bir simâya sâhib olduğu, alâyiş ve nümâyişe de gaayetle düşkün olduğu söylenir; ve yine hakkındaki rivâyetler arasındadır, boylu boslu, kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün, bıçkın meşreb pırpırı gençlere karşı aşırı bir teveccühü varmış; çıplak ayakları o boydan delikanlılar arasından seçme toplatmış idi. Bizzat Kaptanpaşa tarafından tesbit edilmiş kıyafetleri de pırpırı, tam bıçkın kıyafeti idi: kısa bir diz çakşırı giyerler, beilerine al kuşak sararlar, kuşaklarında da bir çift tabanca ile uzun bir bıçak taşırlardı; çıplak gövdelerine al çuhadan kolsuz bir yelek giyerlerdi; serpuşları da mâvi top püsküllü kırmızı Cezâyir fesi idi; ayaklar yalın, baldır bacak çıplak, sîne uryan, kollar çıplak, Divânhânede «dayı reftârı» ve «levend nümâyişi» ile topuk vurarak dolaşırlardı; garibdir ki, donanmaya ve tersâneye fevkalâde ehemmiyet veren ve o uğurda hiç tereddüt etmeden hâzineler harcamış olan Üçüncü Sultan Selim sık sık uğradığı Tersânede bir gün Hüseyin Paşanın çıplakları tarafından selâmlandığında bu pırpırı merâsim kıt'asını gaayetle beğenmişdi.

Hüseyinpaşa Çıplağı ve Çıplak Çavuşu
(Resim : S. Bozcalı)

Hüseyin Paşa Çıplaklarının Tersânede bir hizmet yerleri de beş çifte flikâsı idi, biri başda vardacı-kancacı idi, ikisi kıçda sancak yanında durur, on çıplak da, ikişer ikişer oturaklara oturur kürek çekerdi, kayığın her küreğini bir kişi çekerdi; yine Ali Çamiç Ağa, yalnız resimlerini gördüğü o eski Tersâne Çıplakları için de, yukarda kaydettiğimiz filika hizmetini zikrederek şu manzûmeyi yazmışdır:

Tersâne Çıplağı bir hoş civelek
Pırpırı kalyoncu zeyninde melek
Pek de açmış şu al kadife yelek
Medhideyim size o laz oğlunu

Beş çiftede biri vardacı durur
İkisi kıçda sancağı korur
On kürekde dahi onu oturur
Seyret kanun edeb erkân yolunu

Al fesinde sarkmış mâvi püşkülü
Bıçkınlık nişanı gümrah kâkülü
Hele nümâyişi gör bak ne türlü
Topuk vurup sallayarak kolunu.

Kıyâfeti efrâdın aynı «Çıplak Çavuşu» ünvanını taşıyan bir zâbitin kumandasındaki bu kıt'a 1792-1793 arasında ihdas edilmiş, 1808 de Alemdar Mustafa Paşanın kısa diktatörlüğü sırasında kaldırılmışdır.

Hüseyin Paşa çıplaklarının Tersânededeki şehbazlık nümâyişi uzun sürmediği halde ismi unutulmamış, halk ağzında deyim olarak kalmış, yersiz ve lüzumsuz soyunan, yalın ayak, göğüs bağır açık dolaşanlara, çıplaklık lâübaliliğinden sıkılmıyanlara «Hüseyin Paşa Çıplağı», «Kaptanpaşa Çıplağı» denilmişdir. Meselâ bir baba sabahleyin evin içinde bir pijama pantalonu ile gövdesi çıplak ve yalın ayak dolaşan oğluna: «Hüseyin Paşa çıplağı gibi dolaşmaya utanmıyor musun?» diye çıkışır.

Zamanımızda, avamdan ve türedi varlıklılardan sayıları pek çok bıçkın meşreb delikanlılar vardır ki, ökçelerini basdıkları pabuçlarını yalın ayak giyerler, çıplak ten üzerine geçirdikleri gömleklerinin düğmelerini iliklemeyip eteklerini de pantalon dışında bırakırlar, pantolonlarının kemerini de göbek altına düşürürler, memeleri ve göbek çukurlarını it nümâyişi ile göstererek en küçük utanç duymadan sokaklarda, çarşı ve pazarlarda dolaşırlar ve aralarında edeb ve hayâ dışı el şakaları yaparlar ki, asır dîde halk şâiri Ali Çamiç Ağa o gençleri şöyle hicvetmiştir:

Şehri delikanlılar kaptanpaşa çıplağı
Sineleri küşâde yalın şehbaz ayağı

Çakıl meme gösterir bir acâib nümâyiş
Hattâ göbek çukuru meydandadır bayağı

Perçem kâkül tararlar sokaklarda şûhâne
Filiz filiz zülüfler sarmış tâze yanağı

Levendâne edâlar bıçkın cilve çalımı
İtlik şânı olacak hepsinin var bıçağı

Kimi nevtıraş fetâ kimi mürâhik oğlan
Haylazlıkda harcanır ilim tahsili çağı

Yeni zengin babanın baldırı çıplak oğlu
Çakırcalı Efenin sarı şıkırdım uşağı

Görür bir hacı ağa Ayvazım dir yaklaşır
Çarpar kise cüzdanı virüp itce gözdağı

Hepsinin altın adı kızıl bakır olmuşdur
Zâhirde gül goncesi tıynet katırtırnağı

Sanma kınalı kuzu yağlı kara hiz dilber
Ona nisbet beyzâde Kaptanpaşa çıplağı

ÇIPLAK AYAK — (B.: Ayak; Ayak, İstanbulda çıplak, yalın).

ÇIPLAK AYAKLI KONTES — (Asıl adı ile comtesse de Defeals) hayatı film konusu olmuş, ayrıca güzelliği ile de tanınmış fransız asılzâdesi bir kadın, 1962 yılı mayısının ilk haftaları içinde İstanbula geldi; aşağıdaki satırları Cumhuriyet Gazetesinden alıyoruz:

«Ünlü fransız kontesi Defeals, iki yakın dostu ile birlikte şehrimize gelmiştir. Turist olarak İstanbula geldiğini bildiren kontes, Avrupa sosyetesinde güzelliği ve orijinal giyimi ile ün salmış bir kimsedir. Hâlen 45 yaşlarında bulunan kontesin yaşadığı orijinâl hayat bir filme konu olmuş ve Amerikalı sinemacılar «Çıplak Ayaklı Kontes» isimli filmi çevirmişlerdir.

«Türkiyede de gösterilen bu filimde hatırlanacağı üzere kontesi, ünlü Amerikan yıldızı Ava Gardner canlandırmıştı.

«Dün kendisiyle görüştüğümüz fransız kontesi Defeals, yalın ayak dolaşmasına sebep olarak insan sıhhatine çok faydalı olmasını göstermiştir. Kontesin ifadesine göre, kendisi her zaman, ve her yerde değil, ancak evinde ve samimî dostları arasındaki toplantılarda çıplak ayakla dolaşmak-

Çıplak Ayaklı Kontes
Ava Gardner
(Resim : S. Bozcalı)

tadır. Fakat, dün Hilton Otelinde müşteriler, kontesi, odasında olduuğ kadar, koridorlarda da yalınayak dolaşırken görünce oldukça garipsemişlerdir.

«Kontes Defeals ve yakın ahbapları Mösyö ve Madam Malard, bu gün uçakla İzmire gidecekler, perşembe günü de yurdumuzdan ayrılaçaklardır. (Nadir Dayı, Cumhuriyet Gazetesi, 11 nisan 1962).

ÇIPLAK KABADAYI — 1963 yılında Ali Sevinç adında ayak takımından bir adamdır ki, dünyânın her tarafında olduğu gibi İstanbulda da günlük toplum hayatının derdlerinden bir evsâhibi - kiracı geçimsizliği çekişmesinde ev sâhibinin hesâbına emsâli görülmemiş rezilâne iz'ac âleti olma zilletini kabul etmişdir; ve bu vak'a dolayısile ismi ve resmi İstanbulun en üstün trajlı gazetesi Hürriyet'in birinci sayfasına «Çıplak Kabadayı» lâkabı ile geçmişdir.

Beyoğlunda Asmalı Mescidde Sofyalı Sokağında 20 dâireli büyük Hamsun Apartımanın sâhibi Gabriyel Gabriyeloğlu kiracıları ile geçinememektedir; onları iz'ac etmek için bu işsiz ve pervâsız fakat iri yarı adamı bulmuş ve onu apartımanın çatı katına yerleştirmişdir; içki de kullanan pervâsız kabadayı, gündüzleri değişik zamanlarda anadandoğma çırılçıplak soyunuk olduğu halde apartıman merdivenlerinde dolaşmaya başlamışdır; rastladığı çocuklara sataşmış, rastgele kapı zillerini çalarak kapuyu açmaya gelen kadınları da dehşet içinde bırakmıştır (B.: Cihangir Cinâyeti). Bir kirâcının târifi ile «insanların en korkuncu» olan Çıplak Kabadayı nihâyet zâbıtaya şikâyet edilmis ve polis tarafından yakalanmışdır (Hürriyet Gazetesi, 18 mayıs 1963).

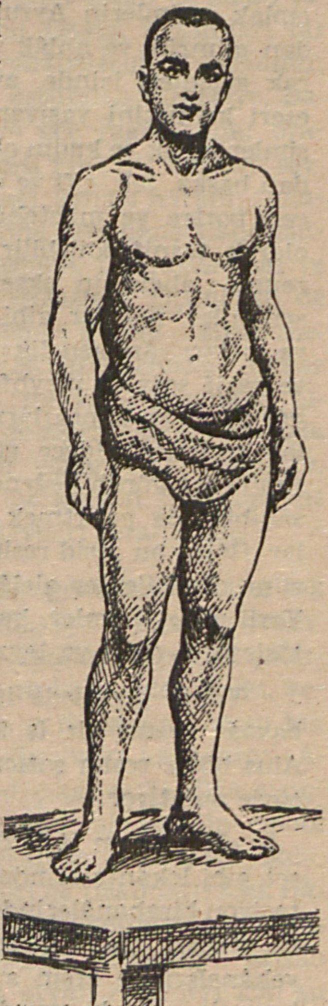
ÇIPLAK MODEL (Sanyii Nefîse Mektebinde) — İstanbul Sanayii Nefîse Mektebinin (zamanımızın İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi) resim bölümünün ilk talebeleri insan vücûdunu model olarak konulan çıplak bir Venüs heykelinden etüd etmişlerdir ve hâricde giyimli canlı modellerden resim yapmışlardır; mektebde çıplak canlı modelden ilk resim 1907 senesi mayıs ayında, bu yılın mezuniyet imtihanında yapılmışdır; mektebe model olarak bulunup getirilen ve soyulan da, talebe tarafından «Sarı Hâfız» adı verilmis Beyazıd Medresesi softalarından 19-20 yaşlarında pehlivan yapılı fakir bir gencdir, asıl adı öğrenilemedi; imtihan resminin tamamlanması bir ay kadar sürmüş ve bu fakir softa bu müddet zarfında her gün mektebe gelerek soyunmuşdur; ilk günlerde delikanlıya mayoya benzer dar ve kısa bir don giydirilmiş, sonra o örtü de attırılıp genç hâfız tamamen uryan durdurulmuşdur. O imtihan yılı mezunlarından ve emekli resim öğretmenlerinden Bay Celâl Kocura bu ilk canlı çıplak model hakkındaki hâtırasını nakleder iken şunları söylemişdir« Çok fakir olduğu için bu işi kabul etmişdi, ter bı-

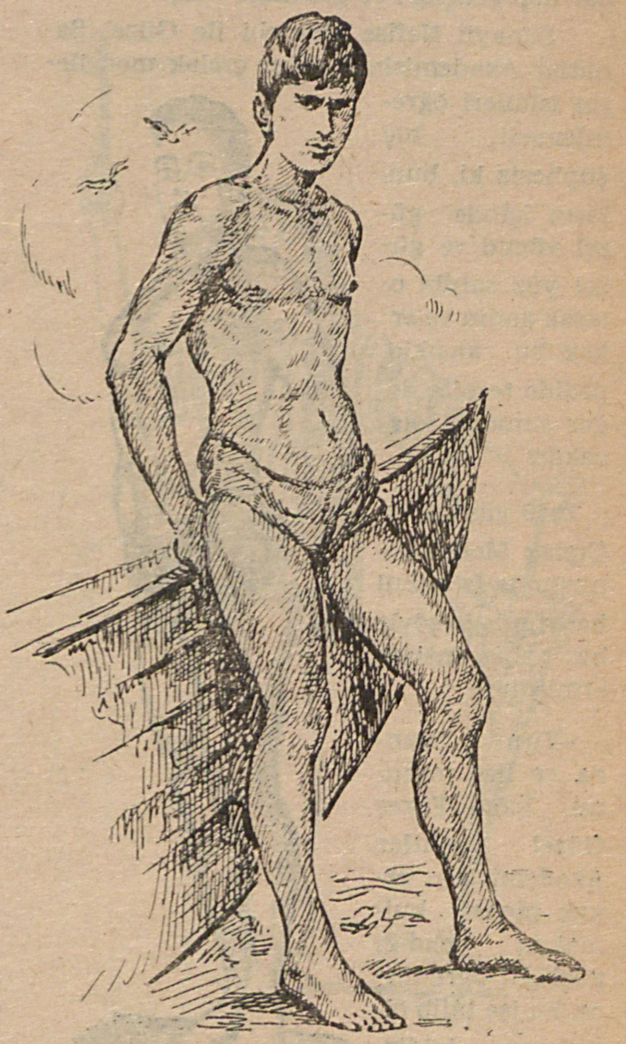
yık, pehlivan yapılı, atölyede soyunmaya başladı; o utanır, biz utanırız; üstündekileri tamamen çıkardı, fakat karşımıza geçip duramıyacağı anlaşılınca, hem onu ve hem de bizi alışdırmak için ilk günleri kısacık bir don-mayo giydirdiler, vechen dilber bir gençdi ve vücud yapısı da güçlü, kuvvetli idi. Pehlivan-atlet yapısı idi; hergün 10-15 kuruş arasında bir para verilirdi.»

İkinci çıplak model 1908 senesi derslerinde devamlı durmaya başlamış olan Arnavudköyü Rum Kilisesi yangın sandığı tulumbacılarından ve bu köyün iskele kayıkcılarından yine 19-20 yaş arasında Hristo adında bir Rum gencidir.

Kayıkçı Hristo, 1958 de 70 yaşında öldü. Tophâne kahvelerinde dolaşır pek perişan bir hâneberduş, bir ayyaş olduğu halde hâfızası zinde idi, o da modelliğini şöylece nakletmişdir:

«Bir gün nöbetde iken elinde bir tahta kutu ile genç bir bey geldi. Beylerbeyine götürmek üzere sandalıma aldım, meğer ressam imiş, adı da Nazmi Ziyâ Bey imiş. Sonra çok meşhur olmuşdur. Kutusunun yanına bağlı bir kâğıd tomarından bir kâğıd aldı, yolda ben kürek çeker iken resmimi yapdı, tıbkı tıkısına benzedi; benim bir de çıplak resmimi yapmak istediğini ve karşısında bir saat kadar çıplak durursam bana iki mecidiye vereceğini söyledi, on sekiz yaşlarında bir genc idim, içime türlü şübheler girdi, fakat paranın yüzü sıcak, kabul ettim; Beylerbeyi'nde bir yalıya gittik, meğer o yalının küçükbeyi de ressam imiş, çekine çekine, korka korka, utancımdan kızara kızara çırılçıplak soyundum ve karşılarında durdum. Genç beyler resim mektebine gidip modellik yapar isem kayıkçılıkdan fazla para kazanacağımı söylediler, mektebin yerini târif ettiler. O gün iki mecidiye yerine bir altın verdiler ve bir saat yerine yalıda üç saat kaldım, türlü vaziyetlerde pek çok resmimi yapdılar, bir tanesini bana vermek istediler, almadım, arkadaşlarım görür, rezil olurum, adım da kötüye çıkar diye korkdum. Bunun üzerine küçük bir masa örtüsü verdiler, belime sardım, Nazmi Ziya Bey, benim öyle bir resmimi yapdı, arka tarafa da bir kayık başı çizdi ve bana o resmi hediye etti. Ertesi sene hürriyed ilân edilmişdi, birgün beş parasız kaldım, aklıma resim mektebi geldi; git-

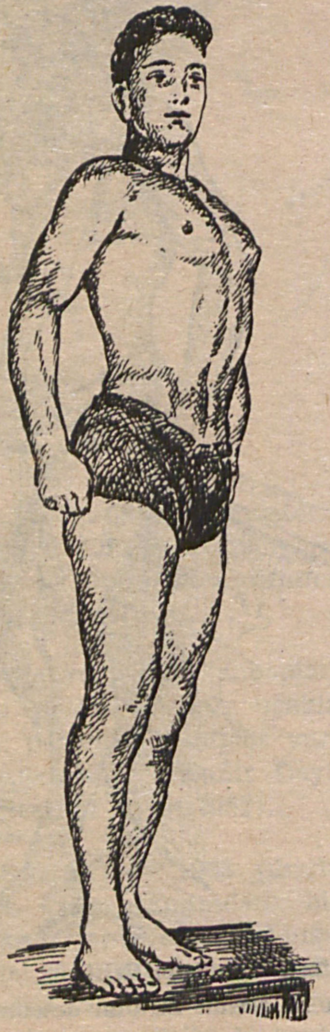

Sarı Hâfız ve Sandalcı Hristo
(Anonim bir desen ile Nazmi Ziyanın deseninden)
Sabiha Bozcalı eli ile)

tim, aradım, buldum ve niçin geldiğimi söyldim, hemen alıb talebelerin çalışdığı yere götürdüler, yalıda bir sefer soyunmuş olduğum halde yine çok sıkıldım, iki bey bir altın vermişdi, burada elbet daha çok para verirler dedim, fakat yine tam üç saat çıplak durduğum halde bir mecidiye verdiler. Soyunmadan önce pazarlık etmediğim için ses çıkarmadım, içimden bir daha gelmem dedim ama ertesi gün yine gittim Balkan Harbinde asker oldum, Harbi Umumîde asker oldum, Kafkas cebhesinde bulundum, mütârekede Yunanistana gittim, fakat İstanbul hasreti ile yaşayamadım, kumar ve içki ile günden güne batağa b.. ğuldum mahvoldum. Ressam mektebinin fındıklıda olduğunu öğrendim, iki sene kadar evvel idi, oraya gittim, niçin geldiğimi söyledim, kapucu kovdu; meğer dedim itibar hep gençliğe ve güzelliğe imiş.»

Sanayiî Nefîse Mektebi ile Güzel Sanatlar Akademisinde diğer çıplak modellerin isimleri öğrenilemedi; hiç şüphesiz ki, bunların içinde güzel vücud ve güzel yüz sahibi olarak kadın ve erkek bu ansiklopedide tesbite değer simalar olacakdır.

İrfan Tekeş (Resim: S. B.)

1959 yılında da Çıplak Model konusunda İstanbul basınında şöyle bir haber intişar etmişdir:

«Yirmi yaşında ve lise mezunu İrfan Tekeş Güzel Sanatlar Akademisinin erkek model bulmakda çekdiği güçlüğü öğrenince, bu işe tâlib olduğunu bildirmisdir. Dün Tıp Fakültesi kabul imtihanına giren İrfan Tekeş, bu işle tahsil parasını sağlıyacağı ümidinde olduğunu söylemişdir.» (Hürriyet Gazetesi). Aynı gazete, bu bendin yanında İrfan Tekeşin bir kısa siyah donla çıplak resmini de neşretmişdir. Çok satan günlük gazete tarafından hüviyeti bu kadar açık yazılmış bir gencin Güzel Sanatlar Akademisinde çıplak modelliği tıb tahsili veya herhangi diğer bir meslekde yüksek tahsili bağdaşdırabileceğini zan etmiyoruz.

ÇIPLAK RESİMCİLER — Dünyanın her tarafında her büyük şehirde olduğu gibi İstanbulda da fotoğrafın icâdı ile yayılmasından zamanımıza kadar, çırılçıplak, müstehcen kadın ve erkek resimleri satışı hayâsız güruhu için kârlıca geçim yolu olmuşdur. Fotoğrafcılığın çok ilerlemiş bulunduğu şu zamanımızda ise müstehcen çıplak resimlerin Avrupadan ve Amerikadan gümrük ve ahlâk zâbıtası kaçağı olarak gelenleri içinde, aynı zamanda sanat eseri kıymetini yaşıyanları vardır. Bu resimler erkek ve kadın olarak ikiye ayrıldıkdan başka, tek, çift ve çok figürlü müstehcen portre ve müstehcen kompozisyonlar olarak tasnif edilebilir. Hâlen vitrini çok zengin, alıcısının ekseriyeti şımarık yeni zenginler, mantar gibi milyonerlerin oğul ve kızları «âsi gençlik», satıcıları da kibar ve zarif sosyete meyhânecileri, kirâlık nigâr ve civan simsarlarıdır; idhal malı çıplak resimler sâdece gözler için, yerli resimler ise görüb beğendikten sonra resmin sâhibini de getirtmek üzere satın alınırlar. Hâlen bu cesid resimlerden orta tabaka eline düşebilenler alelâde idhal mallarıdır Yerli malı resimler, kalantor seks prodüktörlerinin satış ve tevzi inhisârındadır.

Yakın geçmişde ise, çıplak resimcilik bayağı avamî bir iş idi. Sermed Muhtar Alus böyle resim satıcılardan bir mûseviyi şöyle anlatıyor:

«Sirkecinin Ali Efendi, Süslü, Nefâset gibi lokantalarında; İştaynbruh ve İstasiyon birahanâlerinde, Haleb, Meriç, Edirne otelleri ile benzerleri otellerin kahvehânelerinde arşın surat, ölü benizli, iri burunlu, avurdu avurduna çökük, fakat kılık kıyafeti düzgünce bir burma bıyıklı mekik dokur, elinde camlı bir kutu, esanslar, lavantalar, bıyık kozmatiği, bıyık tarağı, ceb aynası falan satardı. Lûgatlar paralar,

bülbül gibi fransızca konuşur, azametinden de geçilmez, velâkin yere bakar, yürek yakarlardan; adamını gördü mü derhal gözleri parlar, yanına damlar, usulca bir göz işmarı ile:

— Yuzel karpostallarım var, vereyim mi yozum!?... diyerek ceketinin iç cebindeki Kâğıdhâne, Göksü, Sultanahmed'deki Alman Çeşmesi gibi bir kaç kartpostalın arasında sakladığı çıplak kadın resimlerini gizlice gösterir, yüz buldu mu:

— Daha ekstrasını istersin yozum?... öyleysem buyur yüz numaraya, orada rahat rahat bak!... diyerek alış verişi yapıverirdi...»

Bu konuda Vâsıf Hiç'in verdiği notlar ise gaayetle şayânı dikkattir, Hoca merhum şöyle anlatıyor:

«Gençliğimde, 1885 ile 1890 arasında müstehcen çıplak resim satan üç adam tanıdım, biri Turşucu David, akşamları bir boy Kumkapu meyhânelerinde görünür, oradan Gedikpaşa üstünden Sirkeciye, Balıkpazarına iner, ve geç vakte kadar oralarda kalırdı. İkincisi yine bir mûsevi, seyyar lavantacı, tarakcı, aynacı Avram; Galatada Rıhtım boyunda, Tophâne Caddesinde, Tersâne Caddesinde, Domuz sokağı ve emsâli sokaklarda dolaşırdı. Üçüncüsü de Beyoğlunda rum Tomas Efendi... siyah melon şapkalı, altın kelebek gözlüklü, fransız kesimi keçi sakallı, meyhâne meyhâne, birahâne birahâne dolaşır; tezgâh başında denilenir, gören bir yabancı herifi doktor, diplomat sanırdı; herkesden iyi muamele görür ve belli müşterileri tarafından:

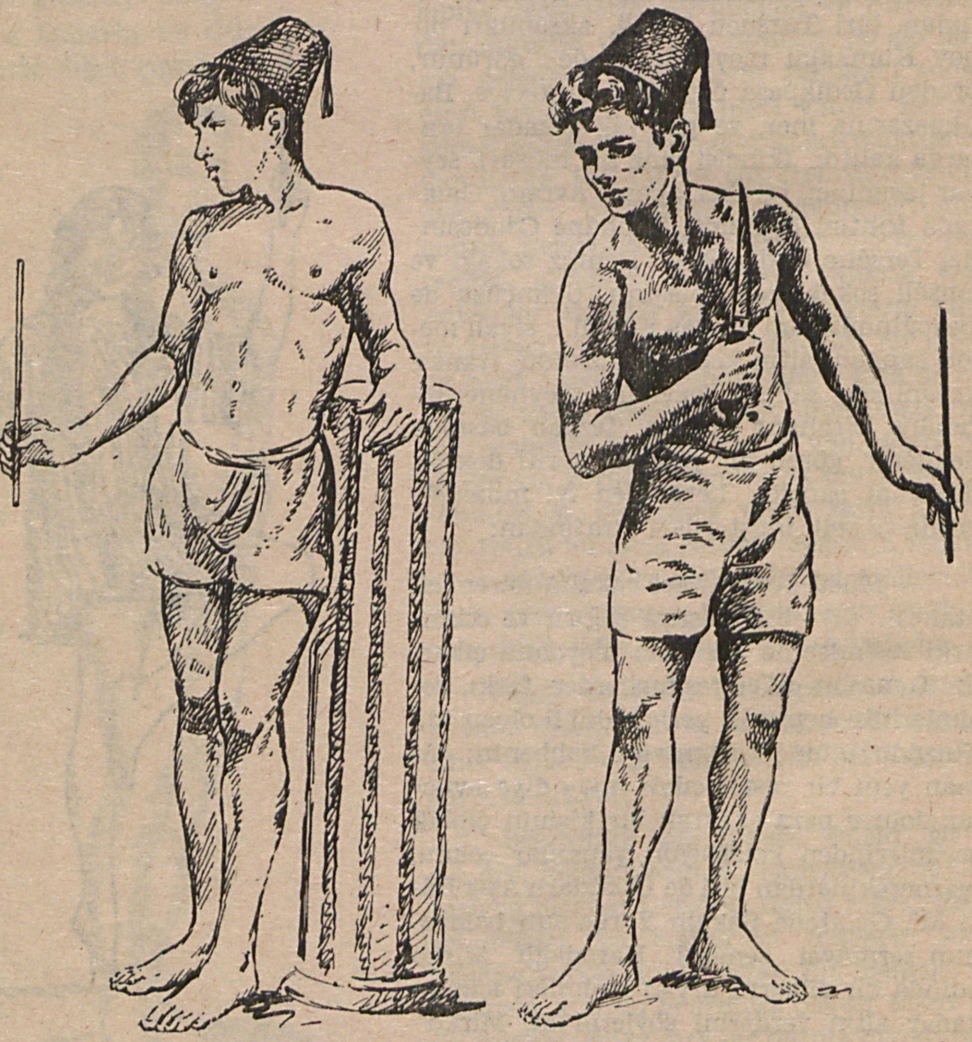
— Müsü Tomas.. gel bakalım birer tek atalım!.. diye bir masaya çağırır ve cebindeki resimler de o zaman meydana çıkardı. Tomas'ın diğer resimcilerden farkı, resimlerinin hepsinin yerli, sahibli oluşu idi. Tutulduğu bir şıkırdım veya kahbenin: «Aman yeni bir resmi çıkdı mı?» diye avuçlar dolusu para sayarak bir kişinin çıplak resimlerinden koleksiyon yapanlar çokdu, bu meraklılardan biri de Üsküdarlı Âşık Râzi idi, Galatada Sakallı Yorgo'nun balozunun sermâyei şenaati Karadağlı Mirko adında bir dilberin uryan resimleri için şu kadar altın verdiğini söylerdi ki, Mirko'nun kendisini satsalar o paranın onda biri etmezdi...»

ÇIPLAK RESİMLERİNİ ÇEKDİREN UYGUNSUZLAR (1880 - 1890 arasında) — Geçen asrın ikinci yarısında İstanbulda fotoğrafçılıkla geçim yoluna ilk atılanlar ermeniler olmuşdur (B.: Abdullah Biraderler; Gülmez Biraderler; Febüs), onları bir kaç rum tâkib etmişdir. Bu güzel sanat, isimlerini tesbit edemediğimiz bir kaç rum tarafından fuhuş yolunda çıplak resim ticâretine dökülmüş, bâzı rum fâhişeleri ile yine rum milletinden uygunsuz mürâhik delikanlıların tamamen uryan boy resimleri çekilerek birahânelerde, meyhânelerde erbâbına satılmış, hem şenaat yolundan bir kazanç temin edilmiş, hem de resimleri satılan hîzan ve kahbegâna reklâm olmuşdur. Üsküdarlı halk şâiri, geçen asır İstanbulunun en büyük rindi ve kalenderi Âşık Râzi'nin evrakı metrûkesi arasında 1880 ile 1890 arasında çekilmiş bu resimlerden beş aded portreye rastlanmışdır; ikisi kadın,

Çıplak Despina
(Resim: S. Bozcalı)

üçü delikanlı resmidir; resimler gündüz kâğıdına basılmış, zaman ile çok solmuş aynı zamanda da çok yıpranmış bulunuyorlardı; Âşık Râzi bu beş resmin arkasına sahiblerinin kısa hal tercemelerini de yazmışdır. Son derecede dikkate değer hususiyetleri olduğu için bu resimlerden bâzı batı yayınlarının içinde aynı pozların tam benzerleri ile gereği kadar giyimli canlandırmak istedik. Bu resimlerin husûsiyeti, üzerlerine sâhiblerinin isimlerinin, hem rum, hem lâtin harfleri ile, bî pervâ yazılmış olması, isimlerin altına da fransızca olarak «La beauté grecque de Constantinople» (İstanbulun rum kadını güzeli) ve «Le beau garçon de Galatha d'origine grec» (Galatalı güzel rum oğlanı) cümleleri ilâve edilmiş, gerek kadınların gerekse oğlanların ellerine kâğıddan yapılmış birer yunan bayrağının verilmiş olması; tamâmen uryân olan mürâhiklerin başına da birer fes oturtulmuş bulunmasıdır. Zaman ile yok olma derecesinde solmuş resimler ressamımızın kalemi ile canlandırılır iken yunan bayrakları kaldırılmış, hîz oğlanlar ile zen kahbenin elinde birer bayrak çubuku bırakılmışdır. Resimlerin sâhiblerinin isimleri Despina, Eleni, Dimos (Dimo), Panayotis (Panayot) ve İstelyo'dur (B. : Despina, Çıplak; Eleni, Çıplak; Dimo, Papazın; Panayot, Bıçaklı; İstelyo, Çıplak); bunların arasında Çıplak İstelyo, bir hâmisinin verdiği sermâye ile Çiçekci ismi ile mâruf ve bir dârülnedvei haşarâtı rum olan meyhaneyi açmış ve işletmişdir (B. : Çiçekçi).

Papazın Dimo ve Bıçaklı Panayot

(Resim: S. Bozcalı)

ÇIRA, ÇIRACILAR — «Çerağ, çırağ» dan bozma, aynı anlama kullanıldığı gibi (B.: Çırağ) halk ağzında tahsisen, çam ağacının yağlı ve sakızlı yerinin adı olmuşdur; sakızlı yağlı çamdan el el, yâhud çubuk çubuk kesilerek bir yeri ışıklandırmak için yakılan, ocak, soba tutuşturmada kullanılan yongalara da çıra denilir; çıranın bu şekli İstanbul çarşılarında kınabla bağlanmış küçük desteler hâlinde bakkal dükkânlarında tartı ile satılır; mahalle aralarında sokak sokak dolaşan Anadolu köylüsü kıyâfetinde seyyar çıracılar da vardır. Yüksek sesle: «Çıra!... yağlı çıra!...» diye bağırırlar ve mallarını ekseriya büyükçe bir kulplu sepete doldurmuş olurlar, çırayı, onlar da tartı ile satarlar. Günlük geçimin

çok güç, 300 gram ekmeğin 75 kuruş olduğu zamanımızda her gün bütün mallarını satsalar kazançları ile nasıl geçinirler bilinmez. «Elkâsibü habîlullah» sırrına mazhar olmuş esnafdandır.

İstanbulun kenar mahallelerinin ayak takımından yosmaları gözlerinin sürmelerini çıra isinden yaparlardı:

Her sabah yağlıca çıranın isi
Nigâhı işmarlı gözün sürmesi

Kenarın dilberi deyub geçme sen
Sultanlarda yokdur küskün memesi

Parmaklar kınalı gümüş topuklu
Ya lâ'li lebinin şekerlemesi

Şırfıntı yosmanın bir dâveti var
Bir «Horozum, canım buyur!...» demesi

Zeberdest fetâlar taş olsa erir
Kapunun ardında yokdur sürmesi.

(Âşık Râzi)

Çıra üzerine şu manzûmede geçen asır sonlarının eşsiz büyük halk şâiri Âşık Râzinindir:

Sana çıra gibi yandım da çapkın
Sürme alamadım gamzeli göze

Terki vahşet ile yakın gel yakın
Hasreti bahârın çıkarmaz güze

Magrûri hüsn olma edebin takın
Âha uğramasan gelirsin göze

İbretle etrâfa şöyle bir bakın
Nice şehbaz tosun dönmüş öküze.

ÇIRACI CİVANI — Kalender meşreb şâirler tarafından «Şehrengiz» adı verilen manzum risâlelerle medhedilen esnaf güzeleri arasında Çıracı civanlarına da rastlanır; şehrengiz yollu yazılmış «Hûbannâmei Nevedâ» adını taşıyan manzum mecmuada Çıracı Civanı şu beyitlerle övülmüştür:

Çıracı civanı hüsün çerağı
Uşşâkın gönlünde eritir yâğı

Bülend âvâz ile sokak be sokak
Dolaşan ayağı öpülür elhak

Nezâket yok ammâ yakar hem yanar
Âşık kadri bilür ol garîbanlar.

ÇIRACIOĞLU — Geçen asırda yaşamış, hayatı mutlak karanlık içinde namlı bir dama oyuncusu; Çıracıoğlu açmazı diye çok meşhur bir açmazı vardı.

Bibl.: Dama Risâlesi.

ÇIRACI SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Galatada Tophâne Kemankeş Kara Mustafa Paşa Mahallesi sokaklarından, Kemankeş Caddesi ile Kılıç Ali Paşa Mescid Sokağı arasında uzanır (adı geçen rehberde pafta 15, no. 133). Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964).

ÇIRAĞ, ÇIRAK — Aslı farsca olan bu kelimenin fasih telâffuzu «Çerağ» dır; fakat konuşma dilinde ekseriya çırağ, kaba ağız ile de çırak denilir; mum, kandil, anlamındadır.

Yazanı meçhûl güzel bir beyit:

Şem'i ikbâlini târ eylemesün dirse felek
Kişi yakdığı çerağ üstüne pervâne gerek.

Ayni kelime şenlendirilmiş, uyandırılmış ocak ve ışık anlamına gelir; ev bark verilerek evlendirilmiş cariyelere; bir işe, memuriyete yerleştirilmiş gençlere, mahmîlere, bendelere de çırağ (çırak) denilir (B.: Çırağ Edilmek). Bir sanat öğrenmek için usta yanına konmuş çocuğa verilen çırak adı da buradan gelir (B.: Çırak).

«Lehçei Osmanî» müellifi Ahmed Vefik Paşa bu kelimenin bilâkis türkçeden farsçaya geçtiği kanaatindedir; çam ağacının sakızlı, yağlı yerlerine türkçede çıra denilir, tutuşdurulduğunda isli bir alevle yanar; buradan çırak ismi yayılmışdır; çırak hem kandil anlamındadır, hem de usta yanına verilen çocuğun unvanıdır; kandil konulan yerlere de çırakma, çırakman denilir; kelime kâtib dilinde çırağ şeklinde telâffuz edilib aynı anlamda farsça «çerağ» a benzetilmişdir.

Eskiden çırag'a bir kudsiyet verilirdi; yakmak ve döndürmek fiillerinde bir nevi şeamet görüldüğü için osmanlı sarayında ve camilerde, tekkelerde «çırağı yak» yerine «çırağı uyandır», «çırağı söndür» yerine de «çırağı dinlendir» denilirdi.

M, Zeki Pakalın Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli eserinde «çerağ» maddesinde şunları yazıyor:

«Bektaşi meydanlarındaki mumlara verilen isimdir. Hassatan mutfakta yakılan,

mum ve lâmbaları uyandırmak için kullanılan kandile çerağ denilirdi. Kandilin kudreti temsil ettiği kanaati vardı; diğer tarikatlerde de kandile çerağ denilirdi.»

ÇIRAĞAN ÂLEMLERİ — «Çırağan, mumlarla, kandillerle yapılan gece donanması; eskiden bâzı vüzeâra ve selâtin lâle bağçelerinde ve çiçekler arasında mumlar yakılarak geceleri yapılan tenvîrât» (Hüseyin Kâzım, Büyük Türk Lûgatı). İstanda Boğaziçinde yalı kâşânelerin bağçelerinde yapılan çırağan âlemlerini pek çok muharrir ve hattâ tarihî sohbet yazarları Lâle Devrine (1718 - 1730) mahsus bir lüks eğlence, orji sanmışlardır; türlü muhayyel tasvirler arasında kaplumbağaların sırtlarına mumlar diktirerek o hantal ve çirkin hayvanı çiçekler arasında dolaşdırma gafletine düşmüşlerdir.

Türk çiçekçiliği en revnaklı devirlerini XVI asırda Kanuni Sultan Süleyman ve XVII. asırda Dördüncü Sultan Mehmed devirlerinde idrâk etmiş, türlü külfet ve zahmetlerle elde edilmiş nâdîde çiçeklerin geceleri de temâşa safâsını sürmek için, büyük servet, onların pek zarif bir şekilde ışıklandırılması imkânını sağlamışdır; Lâle Devrinden sonra hükümran olmuş, Birinci Sultan Mahmudun (padişahlığı 1730-1754) sır kâtibi Salâhi Efendi bu pâdişâhın günlük hayatı üzerine tuttuğu bir defterde «çırağan» adı verilen bu çiçek tenviratını da anlatmışdır; küçük billûr tabaklardan yüzlerce kandil yapılmış, çiçeklerin arasına onlar konmuş ve kandillerin ışıkları, yerden yukarıya, çiçeklere doğru, kandillerin yanına konulan billur prizmalar (menşurlar) ile aksettirilmiştir.

Çırağan âlemleri hatırlandığında gözleri hemen Lâle Devrine çevirten Nedim'in şiirleridir; meselâ Nef'î, şu beytinde çırağan âlemlerinin Lâle Devrinden bir asır evvel Dördüncü Sultan Murad zamanında da yapıldığını açıkça göstermektedir:

Her seher tâ ki döne cem gibi câmı hurşid
Her gice tâ kim ola bezmi çırâğan felek.

Pek hazindir, Nedim Dîvânının en güzel baskısını yapdırmış olan şâir Halil Nihad Bey (B.: Boztepe, Halil Nihad) dîvanının sonuna koyduğu bir lûgatçede Çırağan maddesinde büyük hatâlara düşmüşdür, tarih bilgisi yoksulluğu fecî bir şekilde sırıtmakda, hayal muvâzenesizliği de gülünc bir hâle ulaşmaktadır:

«Kaplumbağaların kabuklarına rengârenk ziyalar neşreden meş'aleler yapıştırılarak lâlezâra salıverilir (mum da değil, meşale, o bîçâre hayvan meşaleyi taşıyabilir mi?... meşâle çiçekleri kavurmaz mı?), lâleler arasına türlü türlü renklerde şekerler konulur ve bunların da araları kandiller ve meşaleler (?) ile donatılırdı; sâzende ve hânendelerin ve uzak yakın koruluklardaki bülbüllerin sesleri arasında câriyeler perişan saçlarını dökerek billûrî ve câzib kahkahalarla lâleler ve ziyalar içinde koşuşur, şeker kapışmak için birbirleriyle müsabakaya girişirlerdi (bu curcuna içinde çiçek mi kalır?). Âlem o âlem idi, zaman o zaman idi...» (Nedim Divânı, İkbal ve Sadâkat Kütübhâneleri, 1340 = 1921).

Lâle Devri şâirlerinin hiç birinde meşaleli kaplumbağalara, şeker talanına, ve hattâ câriye adına rastlanmaz, işte o devri tek başına temsil eden Nedim'in ap açık itirafı:

Erbâbı dil oldu hep civâna meftun
Hiç kalmadı bir zen ülfetinden memnun

İşte Nedim'in iki şarkısı ki, çırağan âlemlerinin, şiirle, mûsiki ile, rakkasların ve sâkîlerin dilber yüzlerinin ve ışıklı çiçeklerin temâşâsı ile ağırbaşlı edebî meclisler olduğundan başka bir sahne tahayyül ettirmiyor:

Yine bezmi çemene lâle fürûzan geldi
Müjdeler gülşene kim vakti çırâğan geldi
Bülbül âşiftelenüb bezme gazelhan geldi
Müjdeler gülşene kim vakti çırâğan geldi.

Çıkub ikbâl ile gülzâre şehinşâhı cihan
İltifatiyle ider gülleri şâdü handan
Lâlezâre gelür elbet yine sultânı zaman
Müjdeler gülşene kim vakti çırâgan geldi.

Seyr olub raksi yine dilberi mümtazların
Yine eflâke çıkar nâleleri sâzların
Câne âteş bırakur şûlesi âvâzların
Müjdeler gülşene kim vakti çırâgan geldi.

Neyü santûrü rebâbü defü tanbûr ile çenk
Nağmei bülbülü kumrûye olub hem âhenk
Pür ider âlemi şevku tarabı rengârenk
Müjdeler gülşene kim vakti çırâgan geldi.

Canfezâ turrei hûban gibi zülfi sünbül
Dilküşâ nazmı Nedîmâ gibi ruhsârei gül
Dün gülistanda işittim ki dir idi bülbül
Müjdeler gülşene kim vakti çırâgan geldi

*

İrişdi nevbahâr eyyâmı açıldı gülü gülşen
Çırâgan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen
Çemenler döndü rûyi yâre rengi lâlevü gülden
Çırâgan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen

Açıldı dilberin ruhsârı gibi lâleler güller
Yakışdı zülfi hûban veş zemîne saçlı sünbüller
Nevâsâz olmada bin şevk ile âşifte bülbüller
Çırâgan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen.

Gelür deyû cihânın şehriyârı bezmi gülzâre
Temâşâ itmek için yâsemenler çıkdı dîvâre
Tebessümle didi gülgonce gûşi bülbüli zâre
Çırâgan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen

Olub gülşen çırâgan ile pür şevkü neşât efzâ
Zemîni lâlezârın nûrdan tâvusdur gûyâ.
Hezâra müjdekim açıldı rûyi goncei zîba
Çırâgan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen

Sezâdır kim cihânın pâdişâhı mekremetkârı
Müşerref ide teşrîfi hümâyûniyle gülzârı
Nedîmin sâzlarla okuna bu tâze güftârı
Çırâgan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen

ÇIRAĞAN CADDESİ — Galatayı Rumelikavağına bağlayan Boğaziçinin Rumeli yakasının ana caddesinin Beşiktaşdan geçen kısmının adı; o büyük sâhil yolunun «Dolmabağçe Caddesi» ve «Muallim Naci Caddesi» isimlerini taşıyan parçaları arasındadır, Beşiktaşı Ortaköye bağlayan uzun bir yoldur; ve büyük bir kısmı yanık çırağan sahil sarayının arkasından geçer.

Beşiktaşdaki başı, ana cadde ile deniz arasında uzanan sokaklardan Çiğdem Sokağı kavuşağı, Oratköydeki başı da, keza ana cadde ile deniz arasında uzanan Ortaköy Vapur İskelesi Sokağı, kavuşağıdır. Beşiktaş tarafından gelindiğine göre, sâhil tarafı olan sağ kolda Beşiktaş Yalı Sokağı, Osmanpaşa Mekteb Sokağı, Sinanpaşa Deniz Hamamı Sokağı (Bu sokaklar Beşiktaşdadır). Ortaköy Salhane Sokağı (bu sokak da Ortaköydedir), sol kolda da Serencebey Yokuşu, Peri Çıkmazı, Şahnişin Sokağı, Hasanpaşa Dere Sokağı, Müvezzi Caddesi, Yahya Efendi Çıkmazı (bu sokaklar Beşiktaşdadır), Taş Basamak Sokağı (Bu sokak da Ortaköydedir) ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 20).

Paket taşı dâşeli, iki kenarı ağaçlı, yaya kaldırımlı, iki araba çok rahat geçecek genişlikde bir caddedir; eskiden Bebeğe kadar giden tramvaylar bu caddeden çift hatla geçerdi (B.: Tramvay); Bu satırların yazıldığı sırada (temmuz, 1964) yaya kaldırımları yükseltilmekte, ortasındaki paket taşları da sökülmüş bulunuyordu, asfalt yola kâlbedileceği söylenmişdir.

Yukarıda da zikrettiğimiz gibi, yanık Çırağan Sarayının avlusunun sokak kapuları her biri âbidevî kapudur, bu caddeye açılır; mezkûr saray avlusunun Boğaz tarafındaki kısmı Beşiktaş Spor Kulübünün stadyomu hâline çevrilmiş bulunuyordu (Şeref Stadı), dolayısı ile stadyoma bu caddeye açılmış muhdes kapulardan girilir. Bu stadyomda büyük futbal maçları olduğu günler, bilhassa maç bittikten sonra bu caddede bir saat kadar trafik felce uğrar; bir ana yolun bu hâle düşmesi, Şeref Stadının Çırağan Sarayı avlusunun tesisinin ne kadar yersiz olduğunu gösterir.

Yanık sâhil sarayın gerideki büyük mutfak binâsı da, metrûk bir kâgir yapı olarak bu cadde üzerindedir; Mecidiye Camii ve onun hemen yanı başında Yıldız Sarayı Parkının bir kapusu da bu cadde üstündedir; meşhur Yahya Efendi dergâhına ve mezarlığına giden yol da bu caddeden başlar.

Bu cadde üzerinde kayda değer sâir binâlar, müesseseler şunlardır:

Et ve Balık Kurumu Beşiktaş Soğuk Depo Müdürlüğü, Et ve Balık Kurumu İstanbul Balıkçılık Müdürlüğü, Beşiktaş İlk Öğretim Müdürlüğü, Barbaros İlkokulu, Şair Nedim İlkokulu, İ. E. T. T. Umum Müdürlüğü Mağaza ve Atölyeleri, Yüksek Denizcilik Okulu, Galatasaray Lisesi Şûbesi, Kabataş Erkek Lisesi, Kabataş Lisesi Mezunları Derneği, İnşaat Mühendisliği ve Mimarlık Özel Yüksek Okulu, Kızılay Anbarı (Çırağan Sarayında), Yapı ve Kredi Bankası Levâzım Deposu, Panaiya Rum Ortodoks Kilisesi (Ortaköy'de).

Beşiktaşda ve Ortaköyde bu cadde üzerinde şu dükkânlar tesbit edilmiştir: 1 oto mağazası (Doğu Ticaret A.Ş.), 2 kunduracı, 1 terzi, 3 bakkal, 2 saz yapıcısı, 1 kırtasiyeci, 1 gaz ocağı tamircisi, 1 benzinci (Schell), 1 berber, 1 kadın berberi, 1 büfe, 1 kereste mağazası, 1 oto lâstik tâmircisi.

Galatasarayı Lisesinin şubesi karşısında Denizcilik Bankası bir hastahâne yaptırmakda idi. Caddenin Orţaköy tarafı bitiminde Çırağan ve Avşar isimleri altında iki apartıman bulunmakta idi. Kapu numaraları 7-109 ve 2-130 dur.

Hakkı GÖKTÜRK

ÇIRAĞAN OTELİ CİNAYETİ — Katil de maktul de milyoner; 1964 yılı haziran ayında Beşiktaşda Çırağan Otelinin dördüncü katında Boğaza nâzır 407 numaralı lüks odada işlenmiş bir cinâyetdir ki, hiçden büyük servetlere ancak karanlık yollardan ulaşıldığı sözünün hakikatini bütün çıplaklığı ile ortaya koymşdur; öyle ki, cinayeti müteâkib zâbıta, maktul ile katilin miyonlarını nasıl kazandıklarını araşdırmaya başlamışdır.

1961 de bekçi tahsildarlığı yapan kaatil Reşid Alpan 1964 de cinâyet gecesi vak'a yerine «34 EE 650» İstanbul plâkalı 1964 model Pontiac Parisienne otomobili ile gitmişdir ve «Çift Tokmak Madenî Eşya Fabrikası» nın sâhibidir.

Misâfir kaldığı lüks otel odasında öldürüldüğü zaman sırtında kırmızı bir ipekli pijama bulunan ve dışarda «31 AD 929» İskendrun plâkalı 1959 model Chevrolet İmpala hususî lüks arabası ile dolaşan 35 yaşındaki tüccar Gazi Urfalı da 1961-1962 yıllarına kadar şunun bunun emrinde hizmet kulu bir şofördür.

Telefon ile konuşub randevu aldıktan sonra cinâyet yerine 24 haziran gecesi saat 00,10 da gelen kaatil maktulün odasına çıkdığında, o sırada efendisinin yanında bulunan maktulün şofurü Hüseyin Akyıldız, Gazi Urfalının misâfirine: «Biliyorsun senin için üç milyona imza koydum, bu bonoların yarısını ben ödedim; işlerin iyi gidiyor, geri kalanını da sen öde, benim ticaret şerefimle oynama!» dediğini duymuşdur.

Cinâyeti müteakib kaçmak isterken yakalanan kaatil ise: «500 bin lira alacağımı istemek için gitmişdim» demişdir.

Yine kaatil: «Gazi Urfalıyı nefsini müdafa için onun kendi tabancası ile vurdum» demiş, halbuki maktulün ruhsatsız tabancası hiç kullanılmamış olarak valizinden bulunduktan başka, sigarasının da parmakları arasında hâlâ yanmakda olduğu görülmüşdür.

Maktulün valizinde tabancasından gayri bir sustalı biçak, 10 uçak bileti, vizesi alınmış şahsî pasaportu ve para çantasında 34.000 türk lirası, 261 dolar, 9 ruble ve muhtelif kıymetlerde pek çok yabancı para ve 10 aded onluk seyahat çeki bulunmuşdur.

Bu cinâyet haberini birinci sayfasında «Milyonerler Cinayeti» başlığı ile veren Hürriyet Gazetesi, yukarıdaki notları aldığımız yazıyı şu satırlar ile bağlıyor: «Polis otoriteleri maktulün büyük çapda iş yapan kaçakçılardan biri olduğunu, cinâyetin de muhtemelen eski ve büyük bir alacak meselesinden işlendiğini söylemişlerdir» (Hürriyet, 26 haziran 1964).

ÇIRAĞAN SAHİLSARAYI — Boğaziçinin eşiğinde Beşiktaş kıyısında eski devirlerin hâtıralarını taşıyan bir saha üzerinde yanık harâbesi durmakda olan Çırağan Sâhilsarayı Sultan Abdülaziz devrinde inşâ edilmişdir; yapısına 1863 de başlanmış ve 1871 de tamamlanmışdır; Osmanlı İmparatorluğunun ağır dış borçlar altına girdiği Tanzimât Devrinin hesabsız ve plânsız işleri arasında, rivâyete göre fevkalâde ağır lüks eşyası ile beraber 4 milyon Osmanlı altınına mal olmuşdu ki zamanımızdaki karşılığı tahminen 200 milyon Türk lirasıdır.

Mimarı Serkis Bey Balyandır (B.: Balyan, Serkis Bey); ondokuzuncu asır Türk yapı sanatının en güzel eseridir; fakat bânisi Sultan Abdülaziz içinde hemen hemen hiç oturmamış, Çırağan Sâhilsarayı 1876 dan 1904 yılına kadar 28 sene tahtından indirilmiş Beşinci Sultan Murad ile âilesine ikâmetgâh olmuşdur (B.: Murad V.). Meşrutiyetin ilânında bu muhteşem saray muhteşem eşyâsı ile beraber Millî Meclisin emrine verilmiş, mebusan ve âyan meclislerinin toplanması için gereken salon tadilâtları yapıldıktan sonra meclisin ikinci devre oturumu Çırağan Sarayında 15 kasım 1909 da tantanalı bir törenle açılmış, iki ay kadar sonra da 19 ocak 1910 da bir çarşanba günü güzeliği ve zenginliği göz kamaşdıran saray içinden çıkan ateşle iki saatde yanıp mahvolmuş, yanık duvarlardan ibâret bir iskelet kalmışdır ve zamanımıza kadar tam 44 yıl, yarım asır o hâzin haliyle dura gelmişdir. İstanbulun en güzel bir mevkiinde, kıymetine bâha biçilmez bir

arsa üzerinde bu yanık sarayın 44 sene öylece bırakılması çok acı tefsirlere yol açacak bir haldir.

Çırağan Sâhilsarayının zaman zaman büyük ve muhteşem bir otel olarak tâmir ve ihyâsı lâfları çıkmış, ve her seferinde de günün hâdiseleri arasında pek çabuk unutulmuşdur. Otel hikâyesinin en eskisini Amiral Vâsıf merhum şöylece anlatıyor: «Balkan Harbi sıralarında idi, Vulford adında büyük bir İngiliz iş adamı ile tanışdım, hem Türk dostu hem de sanat muhibbi yaşlı bir zât idi, İstanbulun da âşıklarındandı. Çırağan Sarayını otel olarak ihyâ etmek istedi; mühendis göndererek sondaj yaptırdı; rıhtım sağlam, temeller sağlam, duvarlar kaymamış. Hemen teşebbüse girişmek üzereydi ki, Vulford öldü; ardından da Birinci Cihan Harbi çıkdı...»

Otel hikâyesinin son terânesi de şudur ki, aşağıdaki satırları 9 Şubat 1961 tarihli Hürriyet Gazetesinden alıyoruz: «Çırağan Sarayı otel hâline getiriliyor; bir Amerikan firması ile varılan prensip anlaşmasına göre 120 milyon türk lirası ile tâmir edilerek büyük bir turistik otel olacakdır...»

Bir ara Çırağan Sarayının Deniz Müzesi yapılması düşünüldü; zemin katı Dördüncü Sultan Mehmedin meşhur kadırgası ile sâir saltanat kayıklarının teşhir edileceği bir salon - kayıkhâne hâline konulacak, birinci kat hazfedilip balkon haline gelecek, son katı da müze salonlarına tahsis edilecek idi. Yâni Sâhilsaray yangın âfetinden yarım asır sonra imâr ve ihyâ adı altında yok olacakdı. Müze tasarısının tahakkuk etmeyişi hayırlı olmuşdur.

Sâhilsarayının yalı boyu geniş avlusunun Boğaz tarafındaki parçası Beşiktaş Spor Kulübüne verilmiş ve «Şeref Stadı» adı ile bu kulübün futbol sahası hâline konmuşdur ki her halde garâbet örneklerindendir. Yanık sarayın önü ve etrâfı da derme çatma kulübeler, bir takım hurda demir yığınları ve türlü muzahrefât ile ayrıca telvis edilmişdir.

Çırağan Sâhilsarayının yeri on yedinci asır başlarında «Kazancıoğlu Bağçesi» adı ile anılırdı, emlâki hümâyun arsasına alınmış, Dördüncü Sultan Murad tarafından kızı Kaya Sultana verilmiş, bu sultan da zevci Melek Ahmed Paşa ile bazı yazları burada yaptırdığı küçük bir yalıda geçirmişdir. On sekizinci asrın ilk yarısında bu yalı Üçüncü Sultan Ahmed tarafından Sadrıâzâm Nevşehirli İbrahim Paşanın kethüdâsı ve damadı Mehmed Paşaya verilmiş ve Lâle Devrinin bu meşhur veziri zamanındadır ki «Çırağan Yalısı» adını almışdır. İbrahim Paşa ile Üçüncü Sultan Ahmedin sık sık geldikleri ve çırağan âlemleri ile eğlendikleri kâşanelerden biri olmuşdur. (B.: Çırağan Âlemleri).

1730 ihtilâlinden sonra yine mîrîye intikaal eden Çırağan Yalısı uzunca bir zaman metrûk kalmış ve harab olmuşdur.

Beşiktaş Mevlevîhânesi Çırağan Yalısının hemen bitişiğinde bulunuyordu; ondokuzuncu asrın ilk yıllarında mevlevîhânenin öbür yanında da sâhibi idâm edilmiş Rodoslu Ahmed Ağanın yalısı vardı.

1805 de Üçüncü Sultan Selim mîrî yalının tamirini emretti: sadırâzâm Yusuf Ziya Paşa Rodoslu Yalısını kendi kesesinden satın alarak her iki yalıyı yıkdırdı ve yerlerine pek lâtif iki yeni yalı yapdırarak yine Çırağan Yalısı adı ile Sultan Selime hediye etti; pâdişah bir mevlevî muhibbi olduğu için yeni Çırağan Yalısının iki parçası arasında kalmış Beşiktaş Mevlevîhânesini de tamir ettirdi, dergâhın âyin günleri çarşanba idi, Sultan Selimin âyinleri seyretmesi için de semâhânenin bir yanına gaayet mükellef bir mahfil inşâ ettirdi.

Yeni Çırağan Yalısı Üçüncü Sultan Selim ile İkinci Sultan Mahmudun pek sevdikleri bir yer oldu.

1860 da Abdülmecid daha büyük ve daha şatafatlı bir yalı yapdırmak için Çırağan Yalılarını yıkdırdı; lâkin inşaata başlatmak için ömrü vefâ etmedi, yapıya 1863 de Abdülaziz zamanında başlandı. Mimar Serkis Bey Balyan muhteşem bir sâhilsaray yapabilmek için arsanın tam ortasındaki Mevlevîhânenin yıkılmasının zaruretini arz etti; bunun üzerine Maçkada yeni bir Mevlevîhâne yapılarak 1868 de Beşiktaş Mevlevîhânesi oraya nakledildi (B.: Maçka; Beşiktaş Mevlevîhnesi; Bahâriye Mevlevîhânesi), ve yukarıda kaydettiğimiz gibi 1871 de de şimdi yanık iskeleti görülen Çırağan Sahilsarayı tamamlandı.

Çırağan Sarayının bina eminliğini Mahmud Mesud Paşa yapmışdı; bu zât sarayın inşâsında hem güzelliğe hem sağlamlığa azami dikkati göstermişdi; hâlen yanık harâbesi bile pek dilrübâdır. Yukarda kaydettiğimiz turistik otel hikâyesi bir

gün hakikat olursa, yalnız İstanbul değil, yeryüzü en güzel otellerinden birini kazanmış olacakdır.

Zamanımızda Yıldız Park diye meşhur büyük koru, aslında Çırağan Sâhilsarayının arka bağçesi - korusu idi. Bu koruda Malta Kasrı da sâhilsarayla beraber yapılmışdır.

ÇIRAĞAN VAK'ASI — Aklî muvazenesi bozuk olduğu için tahtdan indirilmiş Beşinci Sultan Muradı, ikaametine tahsis edilmiş Çırağan Sarayından silâh kuvvetile cebren alarak yine pâdişah ilân etmek üzere, devrin macerâperest politikacısı ve gazetecilerinden Ali Suavî'nin, etrafına topladığı bir takım adamlarla 18 cemâziyelevvel 1295, 20 mayıs 1878 bir pazartesi günü tam öğle vakti Çırağan Sarayına deniz tarafından yapdığı bir silâhlı baskındır (B.: Ali Suâvî). «Ali Suâvî Vak'ası» diye de anılır. Son osmanlı vak'anüvisi Abdürrahman Şeref Bey vak'ayı şöyle anlatıyor:

«Ali Süâvi Avrupadan geldikten sonra Mektebi Sultaniye (Galatasarayı Sultanisi) müdür oldu; gazetelere siyasî makaleler yazar, saraya devam eder, devlet işlerine dâir mütalâalar beyan eder, layihalar takdim eder, makaalelerinde Midhat Paşa aleyhinde bulunarak Sultan Hamide yaranmak yolunu tutmuşdu; hem güftârı, hem etvârı perişan adamdı. İdaresizliği ve çok bilmişlik iddiası ile Mektebi Sultanîde tedrisatın altını üstüne getirdi. Gûyâ muallimesi sıfati ile Avrupadan peşine takdığı güzel bir kadın ile mektebde yerleşip oturmak saygısızlığında bulunması ile de ayrıca dile düşmüşdü. Müdürlükde kalması her cihetce câiz olmadığından azledildi. Açıkda kalınca sürünmeye başladı, sürünmekden kurtulmak için de büyük bir cür'etle yokdan yükselme yoluna sapdı. Sâkin olduğu Üsküdar semtinde bir takım sâdedil muhâcirleri (1876 türk -rus harbinin Rumeli muhâcirleri) başına toplayıp, onları türlü vaidler, yalanlarla Sultan Muradı tekrar tahta çıkarma sevdâsına düşdü. Basit aklınca ikmâli tertibât eylediğine kanaat getirdikde silâhlanmış muhâcir yârânını bir mavunaya doldurarak Kuzguncukdan, Sultan Muradın oturduğu Çırağan Sâhilsarayına âni yanaşdı, ve rıhtımda nöbet bekleyen askerleri silâhla kaçırtıp Sâhilsarayın harem dairesine kadar girdi.

«Suâvinin şu cür'eti mecnunânesinden hiç kimsenin mâlûmatı yokdu. Sultan Murad, Sâhilsarayı basanların bağrışmalarından çok telâşlandı, kendine suîkasd zan ederek aklı başından gidip şaşkın şaşkın etrâfa bakınır iken, eline Suâvi bir tüfenk vererek pâdişâhım çok yaşa velvelesi ile mavunaya girmeye ve birlikde Anadolu yakasına geçmeye dâvet ediyordu. Keyfiyet Beşiktaş zâbıtasına derhal aksedip Beşiktaş muhâfızı mirilivâ Hasan Paşa (B.: Hasan Paşa, Yedisekiz) maiyetine alabildiği zabtiye ve nizâmiye efrâdı ile Çırağana koşarak, fakat silâhla müdafaayı görünce o dahi silâh kullanmaya mecbur olup iki tarafdan atılan kurşunlar ve çıkan sayhalar Yıldız tepelerine kadar yapıldığından zâtişâhâne dahi dehşeti azîmeye uğrayup asker celbi için etrafda bulunan askeri kıt'alar kumandanlarına emirler gönderildi. İstenilen askerler gelinceye kadar Ali Suâvi ve ayakdaşlarından yirmi kişi kadar Hasan Paşa nın elinde öldürülüp muhâcirlerin geri kalanı yaralı veya sağlam ele geçirildi. Muhâkemeleri divânı harbde yapılarak kabahatlerinin derecesine göre kanunî cezaları icrâ kılınmışdır. Ali Suâvinin muavini Filibe muhâcirlerinden Ahmed Paşa ki iyiyi kötüyü ayırmakdan âciz bir adam idi, kürek cezâsı ile mahkûm olmuşdur.

«Çırağan bağçesinden tüfenk sesleri uzak yerlerden dahi işidildiğinden herkes ne olduğunu bilmeyüb ruslar İstanbula hücum etmişler, muhârebeye başlanmış diye halk arasında bir velvele kopdu (Türk-rus harbi mağlûbiyetimizle sona ermiş, Ruslar Ayastefanosa, bugünkü adı ile Yeşilköye kadar gelmiş, bu vak'adan 48 gün evvel, 3 mart 1878 de Ayastefanos muahedesi imzalanmış, ruslar hâlâ Ayastefanosda bulunuyordu); İstanbulda ve Galatada dükkânlar kapandı, ehâlinin telâşından ve koşuşmasından çarşıda bayılan kadınlar oldu. Tüfenk sesleri o gün Eyyub tepelerinde tarafımdan işidilmişdir». (Abdürrahman Şeref. Tarih Müsâhebeleri).

Yukarıdaki satırlarda vak'a çok basit anlatılmışdır. Türk Ansiklopedisinde şu malûmat veriliyor:

«Ali Suâvi bu olayda Osmanlı-Rus harbi (1876 - 1878) yüzünden Balkanlardan (Rumelinden) kaçıp İstanbula sığının göçmenlerden de faydalanmışdır. Ali Süâvi, Çırağan Vak'asından bir gün önce Basiret

Gazetesinde (B.: Basiret Gazetesi) yayınladığı kısa bir mektubla hem adamlarına parola vermiş, hem de ertesi gün yapacağı büyük iş hakkında üstü kapalı olarak dikkati çekmek istemişdi. İçlerinde Filibeli Ahmed Paşanın da bulunduğu beş yüz kişiden fazla bir kalabalık, Çırağan Sarayı yakınındaki Mecidiye Camii önüne geldikleri sırada, Ali Suâvi de bir kısım adamları ile Kuzguncukdan mavunaya binip Çırağan Sarayı rıhtımına çıkmışdır. Sarayın rıhtım tarafındaki muhâfızlarının silâhlarını toplayıp saraya girmye çalışır iken, Mecidiye Camii tarafındakiler de buradaki muhâfızlarla çarpışarak onların silâhlarını almışlardır. Ali Suâvi, Sultan Muradı dairesinde bulup kendisini yeniden hükümdar yapmak için geldiğini bildirmiş ve aşağı indirmişdir. Bu sırada göçmenlerle göçmen kılığına girmiş olanlar sarayın alt katını doldurmuşdur. Çırağan Sarayında olaylar bu şekilde gelişirken, Beşinci Muradın yanında gözcü olarak bulundurulan Dilâver Ağanın gönderdiği haber üzerine askerler ve zabtiyeler yetişib saraya girmişlerdir. Dilâver Ağa, ilk gelen 6 neferi sarayın divan kapusu önüne nöbetçi dikerek Ali Suâvi ile arkadaşlarının dışarı çıkmalarına engel olmuşdur; bir yandan da Beşiktaş Karakoluna haber göndermiş, Beşiktaş muhâfızı Yedisekiz Hasan Paşa zabtiye kuvvetleriyle Çırağan Sarayına koşmuş, Hasan Paşa sarayın kapucularının birinden aldığı kalın sopayı, elebaşı olduğunu anladığı Ali Suâvinin kafasına şiddetle vurmuş ve onu ödürmüştür. Bunun üzerine ortalık karışmış, Hasan Paşanın adamlarının ateş etmeleri baskıncıları şaşırtmış, bunlardan çoğu öldürülmüşdür.»

Macerâperest Ali Suâvî ki «Biz onu adam sanmışdık» diyen Namık Kemal tarafından şu hiciv beyti ile karikatürize edilmişdir:

Suâvi dedikleri o küçük adam
Parisde oturmuş yanında madam!

her nedense şöhretli tarih yazarlarımızdan İsmail Hâmi Danişmend'e pek sempatik görünmüş ve İ. H. Danişmend, «İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi» isimli eserinde «Ali Suâvi Vak'ası» diye kaydettiği Çırağan Sarayı baskınını tamâmen indî hükümlerle yazmışdır; İ. H. Dânişmend de şöyle diyor:

«... bu vak'a, ruh kuvvetinin misline ender tesâdüf edilen muhteşem bir beyyinesidir, büyük ihtilâlcinin hayatına mal olan bu müdhiş teşebbüsden maksadı, havsalasına sığmayan Ayastefanos Mukaddemâtı Sulhiyesini ibtâl ederek İstanbul önlerindeki Rus ordusuna mukaavemet, ve hattâ taarruzdur. Bu fikrini Sultan Hamide kabul ettiremediği için saltanat tebeddülüne lüzum gördüğünden bahsedilir.

«... Çırağan Sarayı rıhtımına çıkmış, kapudaki nöbetçi yaralandıktan sonra pencere camları kırılıp pâdişâhım cok yaşa sesleri ile iceri girilmiş, Eğinli Said Paşanın hâtırâtına göre, Ali Suâvi Sultan Muradı kolundan tutup :

— Aman efendim. gel bizi Moskoflardan halâs et!... dediği sırada iceri dalan Beşiktaş muhâfızı Hasan Paşa elindeki sopayı Suâvînin tâlihsiz başına indirerek derhal yere sermişdir...». (İ. H. Danişmend. Kronoloji).

Türk Ansiklopedisinin «parola» olarak vasıflandırdığı Basîret Gazetesinde neşredilen mektub için bu gazetenin sâhibi Ali Efendi şunları yazıyor:

«... (Ali Süâvî) meşâhiri muharrirîni osmâniyeden olup kendilerini pek iyi tanıdığım cihetle aralıkda hânelerine gidip Basîrete derc edilmek üzere felsefî ve siyasi makaalelerini alıp gazeteye derc evler idim. Cumartesi günü akşam üzeri müşârüilevhden hizmetkârı vasıtası ile bir varaka aldım. mezkûr varakada aynen şu sözler muharrer idi:

Devleti Aliyyenin haricî politikası şu sırada bir takım müşkilâta tesadüf etmiş ise de bunun hüsnü suretle tesviyesi çâresi imkânsız gibidir. pazartesi günü gazeteniz ile neşredeceğim makaalenin mütalaâsını evliyâyı umûra ve umum ehâliye tavsiye ederim.

«İşbu varakayı aynen ve imzâsı altında Basîrete derc eyledik... O gün Çırağan Sarayı baskını vak'ası oldu...»

Basîretçi Ali Efendi kürek, kalebendlik gibi ağır bir cezâdan kendisini güçlükle kurtarabilmiş, gazetesi kapatılmış, Ali Efendi de Kudüse sürülmüş idi (B.: Ali Efendi; Basîret Gazetesi).

Çırağan Vak'asında Ali Suâvînin adamlarından vak'a yerinde 23 kişinin öldürülmüş olduğu söylenilir, bunlardan Üsküdarda berberlik yapan «Lofçalı» lâkabile anılır

bir muhâcir delikanlı için Üsküdarlı halk şâiri Âşık Râzinin bir mersiyesi vardır, manzume, Lofçalıyı görmemiş olan şâir tarafından, vak'adan yıllarca sonra yazılmışdır; üç kıt'alık mersiye şudur:

Nasıl uydun Suâvi'nin fendine
Genç yaşında kendin ettin kendine
Gittin de Lofçalım gidip dönmedin
Takıp kuburları kemer bendine
Şâhin başdan yere düşmüş al fesin
Şehid oldun yolunda bir nâkesin.

Rumelinin şâhi hûban dilberi
Üsküdarın tâze civan berberi
Nasıl igfâl idüp takdı peşine
Lofçalımı kokonalı serseri
Şâhin başdan yere düşmüş al fesin
Şehid oldun yolunda bir nâkesin.

Sol memenin üstündedir yâresi
Al kanlarla yatar ciğerpâresi
Son tuhfei mâtem oldu bizlere
Solmuş âhû gözlerinin kaaresi
Şâhin başdan yere düşmüş al fesin
Şehid oldun yolunda bir nâkesin.

Cırağan Vak'asına bağlı garib bir hâdise de vak'adan bir hafta kadar sonra başvekil Sadık Paşanın azlidir. İlk Osmanlı Meclisi Mebusanı kurulur iken ananevî «sadırâzâm» unvanı da «Basvekil» olarak değistirilmisdi. Sadık Pasa 28 nisanda azledilen ilk başvekil Ahmed Vefik Paşadan sonra, vak'adan bir ay kadar evvel hükûmet basına getirtilmisdi. Sadık Pasa Cırağan vak'ası üzerine son derecede heyecana düsen Sultan Abdülhamidi teskin etmek istemis, fakat konusma sanatını bilmediği için: «Efendim... bir mavuna dolusu karga derneği ile bir pâdisahı tahtdan indirme gibi büvük bir iş hic basarılabilir mi?...» demisdi. Bu lâf padisâhda «Demek ki bu adam bir pâdisahın tahtından nasıl indirileceğini biliyor» şübhesini uyandırdı, bir hafta sonra azledilip sürgüne gönderildi, başvekil unvanı da tekrar sadırâzâma çevrildi (B.: Sadık Paşa).

ÇIRAĞ EDİLMEK, ÇIRAK EDİLMEK, ÇIRAĞ OLMAK — İki yerde kullanılır eski bir deyimdir.

1 — Bir câriyenin, halayığın efendileri tarafından çeyizi düzülüp ve basını sokacak bir ev verilerek evlendirilmesi; sarayda Enderunu Hümayunda padişâhın hususî hizmetinde bulunmuş bir gencin, hizmet ve sadâkatini mükâfatlandırmak, ona devlet kapusunda çalışıp yükselme yolunu açmak için bir memûriyete tayin edilmesi.

2 — Mürâhik bir gencin «kalem» denilen devlet dâirelerinden birine maaşsız şâkird (memur namzedi) olarak alınması. Bir dâireye çırağ edilen genç istidâd ve kaabiliyeti ve ahlâk ile terbiyesi tecrübe edildikden sonra maaşa bağlanır, ona da «nanpâreye geçdi» denilirdi.

Esnaf hayâtında bir usta yanında işe giren çocuklar hakkında da aynı tâbir kullanılmış, yalnız avam ağzında çırağı kelimesi çırak olmuşdur (B.: Çırak).

Ezelden abdi memlûkin çırağı hassınım zirâ
Sebeb sensin beni ihyâya devletle, saadetle
Senindir hâne yokdur minnetin şevketlu hünkârım
Krem kıl sohbeti helvâya gel ikbâlü şevketle:

İbrâhim Paşa

Çırâğımsın benim sen hem vezîri nüktedânımsın
Nazirin yok sadâkatle meşhûri cihânımsın
Beni sen eyledin davet ne mümkin eyliyem ben red
Derûninde olan mührim gibi hirzi cânımsın.

Ahmed III

Çırağ itdin beni dâim senin de ey kerimüşşan
Çerağın rûşen itsun didei mihri mücellâyı.

Nedim

Keremdide çırâğındır kulundur müstemendindir
Unutma pâdişâhım Vehbii berkeşte sâmânı

Seyyid Vehbi

Bu kelimenin yukarda kaydettiğimiz yerlerde kullanılmasında bir zerâfet, nükte vardır; çırağın basit lûgat mânası kandildir; birinci yerde «kendi ışığına, hürriyetinin ışığına, kendi evinin, işinin ışığına kavuşmak» ikinci yerde de «bir mesleğin, işin ışığı olma» mânâları vardır.

Memuriyet; iş hayatında hattâ pek yüksek mevkilere ulaşmış zatler, vaktiyle şahsî hizmetinde bulundukları kimseler güzel ve temiz hâtıralar bırakıp göçmüş ise: «Ben falanın çırağıyım!...» diye övünürlerdi.

ÇIRAĞ GÜLBANGİ — «Mevlevihânelerde aksamları çırağ uyandırılırken okunurdu, metni şudur:

«Akşamı şerif hayr ola, hayırlar feth ola, şerler def ola, çerağı rûşen, fahri dervişan, ziyayı imân, kaanuni merdan, demi Hazreti Mevlânâ hû diyelim hû» (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri).

ÇIRAĞÎ, ÇIRAĞCI, ÇIRAKCI — «Akşam ezanından sonra tekeklerde mumları uyandıran (yakan) canın unvânı; büyük, şerefli hizmetlerden sayılırdı. Tekkelerdeki mescidlerin kandillerini uyandıran dervişe de Kandilci denilirdi». (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri).

ÇIRÂĞI HAMZA MAHALLESİ — İstanbulun eski mahalle taksimatında Fatih-Sultanselim arasında bir mahalle; Çırakçı (Cırağı Hamza) Mescidinin mahallesi idi; hâlen Müftiali Mahallesinin bir parçasını teşkil ettiğini tahmin ediyoruz; 1876 da mebus seçimi dolayısı ile tanzim edilen bir defterde 75 hâne olarak gösterilmişdir.

ÇIRAK — Bir sanat öğrenmek üzere usta yanına verilen çocuk; bu isim, aslı farsca olup fasih telâffuzu da çerağ olan mum, kandil anlamında çırağ kelimesinden bozmadır; bu yerde kullanılışındaki nükte çok zarifdir. «Bir sanat öğrenmek için aşk ile yanmak, o sanatın yolunda mum gibi, kandil gibi yana yana tükenmek» gerekdiğini ifade eder.

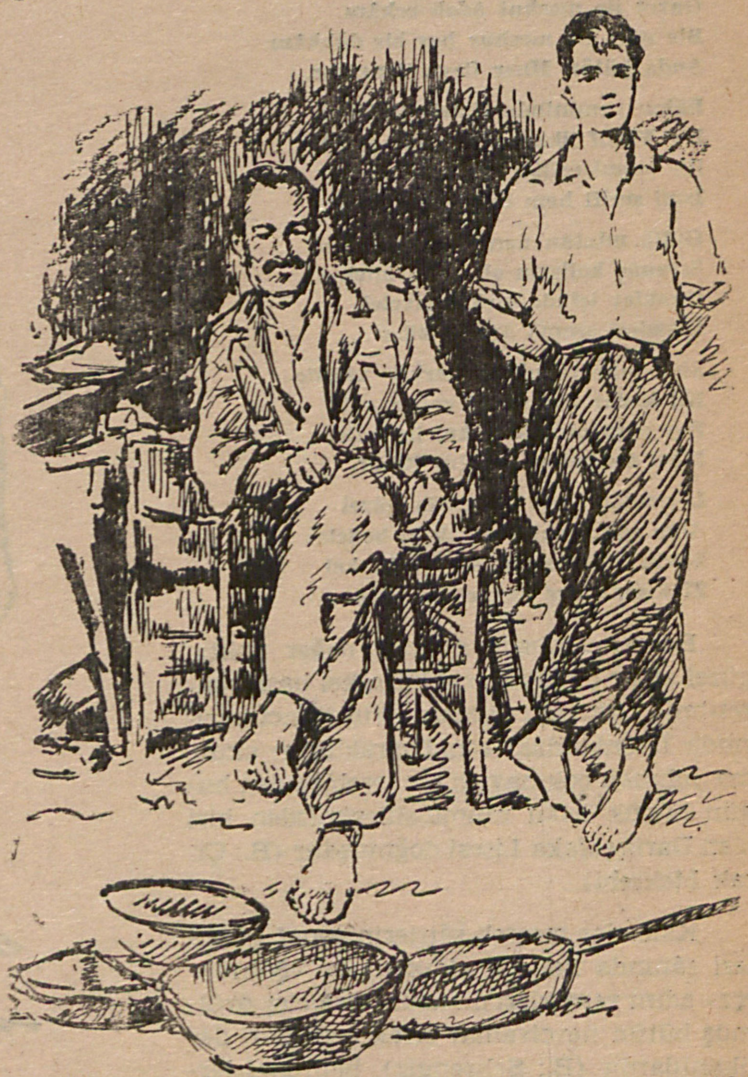
Bazı eski metinlerde ve esnaf nizamnâmelerinde çırak karşılığı «şâkird» ismi de kullanılır.

Esnaf gediklerinin ve loncalarının bulunduğu devirde, hangi işde ve sanatda olursa olsun, bir çırak oğlan iş veya sanat öğrendikten sonra o câmia içinde ananevî bir imtihandan sonra kabul edilir ve diploma yerine beline merâsimle peştemal kuşatılırdı (B.: Esnaf; Peştemal).

İstanbul'da çırak çocuklar işi, sanatı öğreninceye, peştemal kuşanıncaya kadar çok küçük bir gündelikle ve ekseriya boğazı tokluğuna çalışmışlardır. Baba kanadı altında baba işine girmiş olanlar müstesnâ, bütün çocuklar, İstanbullu ise fukâra evlâdı, yahud taşradan gelmiş ise garibler olmuşdur ve dükkânların üstündeki odalarda, sûreti mahsûsada inşa edilen bekâr odalarında, bekâr hanlarında yatıp kalkmış, barınmışlardır. Demirci, dökmeci, kalaycı çırakları don gömlekle pırpırı, yüz, el ve ayak demir tozuna, kömür tozuna bulanmış; kasab ve bakkal, aşçı çırakları hırpânî kıyâfet yağ içinde, kir içinde; onların yanında berber, kahveci çırakları, üstübaşı eli yüzü temiz, çıplak ayaklarında kadife tasmalı nalınlar, perçemli, kâküllü, hülâsa her işin icâbına göre bir kılık ve kıyâfete sâhib olmuşlardır. Kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün olanları şehir eşkiyasından ırz ehli kalfalar, ustalar tarafından korunmuş; bâzan da «aşk olmayınca meşk olmaz sözü hükmünü yürütmüş, çırak-usta münasebetleri türlü mâceralara yol açmışdır ve:

Kara kiraz dırağnı
Usta sever çırağnı

tekerlemesi halk deyimleri arasına geçmişdir.

Kalaycı Çırağı
(Resim: Sabiha Bozcalı)

On sekizinci asrın külhânî şâirlerinden Haşmet, Üçüncü Sultan Mustafanın kızı Hibetullah Sultanın doğum şenliklerini tasvir için kaleme aldığı «Velâdetnâme» isimli eserinde kendisine donanma nâzırı süsü veren bir İstanbul külhanbeyini gece esnafı teftişe çıkarır ve onu bir berber dükkânı önünde berber ile şöyle konuşdurur:

«— Bre gel adam şuraya!... sen ne şekil berbersin?!... Hani senin sînesi âyîneden saf, gerdeni nûri seherden şeffaf, bâzûleri bilekleri sîmin ve gamzeleri ustura gibi keskin gümüş servi endam çırağın nereye gitti: Bre nâ tıraş tasma kıran, böyle berber dükkânı olur mu?»

Mısır Çarsısı üzerine geçen asır içinde yazılmış anonim bir destanda bir attar çırağı da şöyle tasvir ediliyor:

Mısır Çarşısıdır güzeller kânı
Gayet ile mazbut âdab erkânı
Bir nâm ile meşhur her bir dükkânı
Anda bütün Mısır Cava Zengibar.

Bâbın yemîninde Kuleli Dükkân
Bir Yûsuf likaya olmuşdur mekân
Bir çeşmi cellâd destinde çevkân
İsmi şerifi hem ol şûhin Cebbar.

Güllü mintan üzre al çuha yelek
Sıvamış kolların ol simin bilek
Çıraklar içinde bıçkın civelek
Üftâdesi ammâ âyânü kibar.

Sim gülle topukdan zerkâr kâküle
Kıl kadar ayıbsız ol gonce güle
Bey paşa olmuşdur kul ile köle
Elbet kalendere yokdur itibar.

Levendâne edâ nümâyiş güzel
Alım çalım nakış elhak bî bedele
Lâkin külâhından sırıtmada kel
Zirâ maarifce gaayet sebükbar.

Bu manzûmede dikkate değer nokta, güzel attar çırağının cehlinin kel başa benzetilmiş olmasıdır; geçen asrın ikinci yarısında İstanbuldaki esnaf çıraklarını okutma yolunda çok hayırlı bir teşebbüsden bugün büyük irfan mümessillerimizden biri olan Darüşşafaka Lisesi doğmuşdur (B.: Çırak Mektebi).

Kalender meşreb şâirlerin esnaf güzelleri şânında kaleme aldıkları ve «Şehrengiz» adını verdikleri manzum risâleler övülmüş bütün nevcivanlar çırak çocuklar, delikanlılardır (B.: Şehrengiz). Şehrengizlerden gayri aynı yolda kaleme alınmış mâtûfu isimsiz tek bir güzel olmuş manzûmeler

de de bilhassa berber ve kahveci çıra... ile meyhaneci çırağı seçilmişdir ve me... neci çıraklarına hemen dâimâ «muğbe... denilmişdir (B.: Muğbeçe).

Kahveci çırakları için meşhur bi... kerleme vardır:

Kahvenin köpülüsünü
Çırağının topuklusu

Son zamanlara gelinceye kadar b... dükkânları dâima bir kahvehânenin parçası, köşesi ola gelmişdir (B.: Ber... Kahvehânelerin ekseriyetle ayak takım... toplantı ve sohbet yeri olması, kalende... irlerin de avâmın bekâr uşağı takım... bilhassa kahvehânelerde buluşub ülfe... muhabbet etmeleridir ki, kahveci çıra... rını da daimâ gözlerinin önünde bulun... muşdur; Aşağıdaki manzûme geçen ...

Kahveci çırağı
(Resim: Sabiha Bozcalı)

sonları ile asrımız başında mektebli tulumbacılarından «Bitli» lâkabı ile meşhur Merdivenköylü Tevfik Karkan'ındır:

Yap be kahveni kahveyi
Karasından karasından
Tulumbacı külhanbeyi
Biz kaçmayız parasından

Varsa güzel bir çırağın
Mecidiye tırak tırak
Yoksa güzel bir çırağın
Kahveyi ehline bırak.

Kahvecinin tâze fidan
Olmalı süslü çırağı
Gömlek beyaz al câmedan
Billur topuk tumturağı

Al ibrişim futa belde
Kuşak sarkmış nâlinine
Tıkır tıkır yürüterek
Dikkat eyle tâlimine

Kâkülleri kaş üstünde
Bir dal fesli gül goncesi
Alım çalım nümâyişi
Derdli gönül eğlencesi.

Köhne keyfi tâzeleyen
Hem kahve hem tâze çırak
Yâ hey aman başlayınca
Nâz ile pervâza çırak

Erbâbı dil demişlerdir
Has kahvenin köpüklüsü
Kahvecinin çırağının
Makbul gümüş topuklusu.

Hüsnü âteş gözüm lüle
Tâ be sabah tüter çırak
Tevfik senin âşıklığın
Kel başında şimşir tarak.

ÇIRAKCI BOSTAN SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Fâtih Kazâsının Samatya Nâhiyesinde Hacıhamza Mahallesinin sokaklarından; Merdivenliçeşme sokağı ile Ali Fakih ve Hamdullah sokakarı arasında uzanır, Ali Fakih ve Hamdullah sokakları ile bir üç yol ağzı teşkil eder; Tünaydın Sokağı ile de kavuşağı vardır (adı geçen rehberde pafta 11, no. 62). Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964).

ÇIRAKCI ÇEŞMESİ SOKAĞI — Fâtih İlçesi merkez nâhiyesinin Şeyh Resmi Mahallesi ile Fener nâhiyesinin Müftü Ali ve Abdi Sübaşı mahallelerinden geçer bir sokakdır; Haliç Caddesi ile Tabak Yunus Sokağı arasında uzanır; Kızak Sokağı (Şeyh Resmi Mah.) Dönemeç Sokağı, Cingöz Sokağı, Tekgözlü Sokağı (Müftü Ali Mah.), ile kavuşakları vardır; Müftü Ali ve Abdi Sübaşı mahalleleri arasında sınır olan Fodlacı Sokağı ve Abdi Sübaşı Mahallesinde Pir Sultan Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 6/98 ve pafta 8/97-99). Haliç Caddesi tarafından gelindiğine göre iki araba geçecek genişlikde, paket taşı döşelidir; kavisli ve uzunca bir yol olub büyüklü küçüklü kâgir ve ahşab evler arasından geçer. Cingöz Sokağı kavuşağından sonra toprak yol olur ve yokuş aşağı iner, daralır, iki yanındaki evler küçülür; kapu numaraları 1-70 ve 12-72 dir; sokak hâlen Fodolacı Sokağı ile olan dört yol ağzında durmaktadır, Abdi Sübaşı Mahallesi içinde kalan kısmı üzerindeki evler yıkılmışdır (1964).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇIRAKCI MESCİDİ — Hadikatül Cevâmi: «Sultan Selim Camii kurbindedir. Bânisi şamdancılar kethüdâsı Hamza Ağadır; Sultan Selim Camiine mihrab şamdanlarını yapub bâ izni hümâyun bu mescidi fevkaanî olarak binâ eyledi; merkadi nâ malûmdur, minberini İbrahim Ağa nam kimse koymuşdur, mahallesi vardır» diyor. Bu mescid hâlen mevcud değildir. Semt sâkinlerinden emekli albay Ahmed Muhtar Bezmenin malûmatına göre kıymetli ahşab çatı ile örtülü kâgir bir yapı olan Çırağihâmza (Çırakçı) mescidi Çırakçıçeşmesi Sokağında idi, şimdi yerinde Hacı Ahmed Albayrak'ın gecekonduları bulunmaktadır; Fatih yanıngında yanmışdır. Sayın emekli albayın bahsettiği gecekondular arasında dolaşdık, taş duvarla örülü bir metro kadar derinlikte bir çukur içinde, Hadikâtül Cevâmiin «kabri nâ malûmdur» dediği bânisinin kabrini de bulduk: «Merhum mağfur Çırâgî Hamza Ağanın ruhuna Fâtiha» yazı kitâbesinde tarih silinmiş, okunmuyordu (mayıs, 1964).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇIRAK MEKTEBİ — Maarif târihimizce çok parlak bir mâzisi olan, memleketimize büyük hizmetlerde bulunmuş pek seçkin simâlar yetişdirmiş olan, zamanımızda da İstanbulun büyük irfan ocaklarından biri olan Dârüşşefaka Lisesinin kurulmasına yol açmış bir mektebdir; Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiye tarafından 1864 se-

nesinde Beyazıdda açılmış bir mektebdir. Aşağıdaki satırları Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiyenin 1927 de neşrettiği «Dârüşşefaka, Türkiyede İlk Halk Mektebi» isimli tarihçeden alıyoruz:

«Cemiyetin kuruluşu o tarihlerde Dâirei Askeriye ruznamçecisi Yusuf Ziya Beyin (sonra maliye nâzırı Yusuf Ziya Paşa) teşvik ve delâleti ile olmuşdur. O zamanlar Aksarayda Sofular Mahallesinde oturan Yusuf Ziya Bey, komşusu Muhtar Bey (Gazi Ahmed Muhtar Paşa) ve Tevfik Bey (Vidinli Tevfik Paşa) ile geceleri buluşdukça islâm unsurunun terakki ve tekâmülünü düşünürlermiş. Yusuf Ziya Bey her gün Bayazıddaki Dâireyi Askeriyeye giderken sabahları esnaf çıraklarının Büyük Kapalı Çarşı açılıncaya kadar çarşı kapusu önlerinde, kahvehâne ve çaycı dükkânlarında boşu boşuna vakit geçirdiklerini görerek onlara şu kısa zamanda bir az okuma yazma ile hesab ve bâzı içtimâî esaslar öğretmek emeline düşer ve bu fikrini arkadaşlarına da açarak onların da iştirâki ile «Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiye» nâmı ile bir cemiyet teşkil etmişlerdir.

«Yusuf Ziya Bey Bayazıdda Simkeşhâne dâhilindeki Vâlide Emetulah Kadın Mektebi binâsını kendi hesâbına tamir ettirerek tedrisatın başlamasını bir an evvel temin etti.

«Cemiyetin kuruluşunu ve çırak mektebinin açılışını 12 nisan 1280 (24 nisan 1864) tarihli Tasviri âfkâr Gazetesi şöyle yazmışdır:

«Esbâbı zârûriyeye mebni vaktiyle okuyub yazmaya muvaffak olamayan her sınıf ehâlii müslimeye akaaidi diniyeyi tâlim ile az vakitde mektub, sened ve evrâkı sâireyi kıraat ve tahrir idecek mertebe tahsil ettirmek niyeti hayriyesi ile ve Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiye nâmı ile bir cemiyet teşekkül etmiştir. Dersler esnaf ve sâireye teshilâta medâr olmak üzere Çarşının küşâdından ve iş zamanından evvel verilecekdir. Mektebe devâm edecek şâkirdânın kâffesine ders kitabları ile yazı kâğıdları gibi mühimâtı tahsiliye Cemiyet tarafından meccânen verilecekdir.»

«Vâlide Mektebinin tedrisat hususunda gösterdiği muvaffakiyet az zaman içinde islâm ve hıristiyan çıraklar ile Bâbıseraskeriye vesâir devlet dâirelerine devam eden kalem efendileri arasında o derece rağbet uyandırdı ki dershâne talebeyi istiâb edemediğinden Aksaray semtinde bir şube açmak zarureti hâsıl oldu.

«Cemiyetin âzâsı da gittikçe çoğaldı; ileri için ümidler kuvvetlenince çırak mektebleri tedrisâtına devam olunmakla beraber ayrıca esaslı bir mekteb tesisi de düşünüldü. Cemiyetin asıl maksadı islâm unsurunun maarifde terâkkisini temin olduğundan gerek çırak mekteblerinin ve gerek yeni açılacak mektebin islâm çocuklarına hasrı esâsı kabul edildi.

«Çırak Mekteblerinde 1281 (1865) de başlayan tedrisat 1290 (1874) tarihine kadar devam etmişdir. Simkeşhânedeki Valide mektebinde açılan Çırak Mektebi, Cemiyetin faaliyetini, başarısını çekemeyen maarif nârızı Münif Paşanın emri ile mekteb binâsının cemiyetin elinden alınması yüzünden kapandı.

«Çırak Mektebinin, mekteb levâzımı ve kitablar da dahil her şeyi meccâni idi ve mekteb üç sınıf üzerine kurulmuşdu. Sınıfların ders programları şöyle tertib edilmişdi:

«Birinci sınıf; Pazartesi ve perşenbe günleri, Çarşı açılmadan — Elifbe, Yazı, İlmihal, Kur'an, Malûmâtı nâfia (Faydalı bilgiler).

«İkinci sınıf; Pazartesi ve perşenbe günleri, Çarşı açılmadan — İmlâ, yazı, Kavâidi Osmaniye (Türkçe gramer).

«Üçüncü sınıfı; Salı ve cumartesi günleri resmî dâireler açılmadan — Hesab, kitâbet (kompozisyon), Hendese, Coğrafiya.

«1865 de, ilk sene 539 çırak derse başladı, 350 si muvaffak oldu; 1866 da, ikinci sene 590 çırak derse başladı, 373 ü muvaffak oldu (B.: Yusuf Ziya Paşa; Ahmed Muhtar Paşa, Gazi; Tevfik Paşa, Vidinli, Naki Efendi. Ali; Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiye; Dârüşşefaka).

«1908 de Meşrûtiyetin ilânı üzerine Dârüşşefaka mezunları İstanbulda bir cemiyet kurdular, feyz aldıkları irfan ocağının tesisine sebep olmuş Çırak Mektebi'ni ihyâ ederek şükran borçlarını ödemek istediler. Tahsilsiz kalmış esnaf çırakları meccânen okutmak bir gece dershâneyi açmaya karar verdiler. Binâ olarak Yeni Câmii civârında Çiçek Pazarındaki metrûk Taş Mektebi seçdiler; bu mekteb binâsı hicri 1182 (1768-1769) da Mutfakemini Haseki

İbrahim Ağa tarafından yapdırılmışdı. O zaman İstanbul maarif müdürü olan Prof. Ali Reşad Beyin de gayretli delâleti ile binâ Evkaf Müdürlüğü tarafından Dârüşşefaka Mezunları Cemiyetine teslim edildi ve gereken tâmir yapıldıktan sonra Çırak Mektebi Çiçekpazarında ihyâ edildi ve mekteb 14 şubat 1325 (26 şubat 1909) de Darüşşefaka ikinci devre, 1882 mezunlarından büyük matematik bilgini Salih Zeki beyin bir hitâbesi ile açıldı ve sözünü şöyle bitirdi:

«... Dârüşşefakanın âguşunda bikes olarak yetişmiş bu gayretli çocuklar, yirmi yedi sene evvel ben de onlardan biriydim, büyük babaları Yusuf Ziya Paşanın yolundan gidiyorlar; Çiçek Pazarında, bir zamanlar tedrisâtın intizâmı ile şöhret bulan ve sonra kömür deposu olan mektebi alarak bin müşkilât ile tâmir ettirmişler. Burada esnaf çocuklarına okumak, yazmak ve biraz hesab yapmak, defter tutmak gibi kendilerine lâzım olan şeyleri öğretecekler. Resmi küşâdına bu ağabeylerini çağırdılar. Dâvetnâmeyi okur okumaz kendimi tutamadım, ağladım. Zaman ne olursa olsun kadirşinasdır; bir gün olur ki bir avuç yetimin hizmeti de takdir edilir...»

Çiçek Pazarındaki Çırak Mektebi Dârüşşefaka Mezunları tarafından dört sene (1325-1328 = 1909-1912) idâre edildi. İtalya ile Trablusgarb Harbi, ardından Balkan Harbi çıkdı, Dârüşşefaka Mezunları Cemiyeti dağıldı; Çırak Mektebini idâre etmek için yine Dârüşşefaka mezunlarından mürekkep bir Çırak Mektebleri Cemiyeti Tedrisiyesi kuruldu; Çiçek Pazarındaki mekteb 1927 yılına kadar getirildi. 18 senelik bu ikinci devrinde Çırak Mektebinde okutulan evlâdı vatan sayısı şudur:

1909 da	?
1910 »	?
1911 »	?
1912 »	140
1913 »	100
1914 »	80
1915 »	95
1916 »	110
1917 »	120
1918 »	87
1919 »	62
1920 »	87
1921 »	104
1922 »	79
1923 »	60
1924 »	73
1925 »	86
1926 »	75
	1358

«Cemiyetin ve Mektebin masrafları Cemiyet âzâlarının verdikleri âidat ve Çiçek Pazarı Mektebinin bânisi Haseki İbrahim Ağanın torunlarından Hüseyin Beyin her ay verdiği 500 kuruşla kapatılıyordu; İstanbul Vilâyeti Maarif Encümeni ile İstanbul Şehiremâneti (Belediyesi) de sık sık yardımda bulunuyordu. 1926 da Cumhuriyet Halk Partisi yardım elini uzattı ve her sene Çırak Mektebleri Cemiyetine 1200 lira vermeyi taahhüd etti.»

Bu madedyi yazmak için müracaat ettiğimiz kaynak, yukarda kaydettik, 1927 de basılmışdır. O tarihten sonra Çırak Mektebinin durumu hakkında bilgi edinemedik. Lâtin asıllı türk harflerinin kabulü ve Cumhuriyet Maarifinin ilk tahsil mecburiyeti üzerinde sıkı tâkibi bir Çırak Mektebinin devâmı lüzumu kaldırmış olacakdır.

ÇIRAK RÜYÂSI VAK'ASI — 1899 yılı ekim ayında bir gece Kocamustafapaşa çarşısını heyecan ve dehşete düşürmüş bir vak'adır ki, fransızca Servet Gazetesi «Molièr'e konu olmaya lâyık» başlığı altında neşretmiştir.

Çarşıda edeb ve nâmusu ile tanınmış Kastamonulu helvacı Aziz Ağa, hemşehrisi olan Hasan adındaki mürâhik çırağı ile beraber dükkânın üstündeki bekâr odasında yatmaktadır ve odada karanlıkda yatarlar. Bir gece çırak Hasan rüyâsında iki haydudun hücumuna uğrar, haydudlar oğlanı altlarına alıp boğmaya çalışırlar, Hasan da rüyâsının ağırlığı altında boğuk boğuk feryâda başlar. Çırağının o boğuk iniltilerine uyanan helvacı Aziz Ağa karanlıkda ve uyku sersemliği içinde: «Dükkâna hırsızlar girdi. Hasanı boğuyorlar!... Onun işini bitirince beni boğacaklar!...» der, kendi canının kaygusuna düşüb usulca yatağından çıkar ve el yordamı ile merdiveni bulursa da korkudan muvâzenesini kaybeder, merdivenden aşağı yuvarlanır; aşağıda bir camekân üstüne düşerek, kırılan cam ile ellerinden, ayaklarından ve yüzünden yaralanır ve «İmdâd!... hırsız var!...» diye bağırmağa başlar. Bu sefer ustasının sesi-

ne çırak uyanır, «Dükkâna hırsız girmiş, ustamı boğuyor!...» diyerek hemen yardım için aşağı iner, karanlıkda, yerde yatan ustasına çarpar, o da yere yuvarlanır.

Bu gürültülere ve feryatlara komşu dükkânlarda yatan esnaf ayaklanır, fenerlerle sokağa fırlarlar ve helvacı dükkânının önünde: «Aziz Ağa!... Hasan!... ne oluyor!» diye bağrışmaya başlar; Aziz Ağa, karanlıkda Hasanı görmediği için : «Yetişin ümmeti Muhammed, hırsızlar Hasanı boğdular!» diye bağırır. Hasan ise, rüyâsından bî haber: «Eyvah... Ustam aklını oynatmış!...» der ve hemen koşub kapuyu açar. Çarşılı fenerlerle helvacı dükkânına girince evvelâ yaralı Aziz Ağanın yardımına koşulur; adamcağız: «Hasanımı öldürdüler!...» diye çırpınırken çırak teessüründen ağlıyarak:

— Ustacığım!... sana ne oldu?!... beni kim öldürdü?! der. Çırak Hasanın bir rüyâ görmüş olduğu ancak o zaman anlaşılır. Vak'aya komşulardan kimi güler, kimi de «deliler gece yarısı bütün esnafı ayağa kaldırdı» diye kızar, bir kısım şübheciler de: «Bu işin içinde bir bit yeniği var ama anlıyamadık!...» der. Helvacı Ağa da o geceden itibâren yatdıkları odada bir küçük lâmba bulundurmaya başlar.

Bibl.: Servet Gazetesi

ÇIRAK SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Fâtih Kazâsının Fener Nahiyesinin Kâtib Muslihiddin Mahallesi sokaklarından; Kiremit Caddesi ile Kazancı Selim Sokağı arasında, bir kısmı merdivenli bir aralık sokakdır (Adı geçen rehberde pafta 8, no. 104); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964).

ÇIRAKYAN (Andon Bey) — Sanatsever bir ermeni zengini; şâir Mıkırdiş Beşiktaşlıyan (B.: Beşiktaşliyan, Mıkırdiç) 1856 da bir tiyatro kurarak amatör temsilleri vermek istediğinde bu Andon Bey yalısının bir salonunu şâirin emrine tahsis etmiş ve bu yalıda M. Beşiktaşliyanın riyâsetinde ki bir topluluk bir kaç temsil vermişdi; Andon Bey Çırakyanın hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇIRAKYAN (Diran) — Ünlü bir mistik şâir, edip ve ressamdır. Osmanlı Bankası tahsildarı Arapkirli Kasbar Çırakyan'ın oğludur. 1875 de Üsküdarda doğmuş, ilk tahsilini Surp Haç Mektebinde yapmıştır. Henüz çocukluk çağında iken şiire ve bilhassa resme karşı büyük bir istidad göstermiştir. Bunda, ömrünün bu devresini meşhur ressam Ohannes Umed Behzad'ın (B.: Behzad, Ohannes Umed) evinde, onun eserleri arasında geçirmesinin de büyük tesiri olmuşdur. 1890 yılında Ermeni asıllı büyük Rus deniz ressamı Ohannes Ayvazovski (1817 - 1900) İstanbula geldiği zaman, Çırakyan, iki sulu boya resmiyle birlikde kendisine takdim edilmiş, Ayvazovski de bunları tetkik ettikten sonra, Patriğe hitâben:

— Şayet bu küçük ressam sebat ederse Ayvazovski'yi geride bırakabilir, demiştir.

1891 de, Üsküdardaki Berberyan Mektebinden mezun olmuşdur. Burada «Sokhak» (Bülbül) adlı elyazma haftalık bir gazete neşretmiştir. Müteakiben bir yıl kadar Sanayi-i Nefise Mektebine devam ettikten sonra, takriben iki yıl ressamlıkla meşgul olmuştur. Müteveffa muharrir ve muallim Aram Nikoğosyan'a göre en muvaffak eserleri «Taşdelen yolu» ve «Bafra yolu» adlı yağlı boya tablolarıdır.

1895 de tahsil için Paris'e gitmişse de, talebelik hayatı kısa sürmüştür. Bir müddet burada gazetelere karikatürler hazırlayarak takdir kazanmışdır. 1898 de Mısır tarikiyle İstanbula avdet ettikten sonra muallimlik hayatına atılmışdır. Bu beyanda, Samsun, Bafra, Adapazarı, Konya, Gelibolu, Malkara ve Adana'da bulunmuşdur. Bilâhare İstanbula yerleşerek, 1915 tarihine kadar Berberyan, Getronakan, Bezazyan ve sair mekteblerde muhtelif branşlarda hocalık yapmışdır.

Çırakyan'ın karikatürleri bir müddet Serveti Fünun Mecmuasında dercedilmiş ve takdir kazanmıştır. Bu meyanda büyük şâir Tevfik Fikretle de tanışmış ve onun takdir ve muhabbetine mazhar olmuştur.

1914 de savatistliği kabul ettikten sonra edebiyatı bırakarak kendini vaaza hasretmiştir, hattâ büyük bir aşktan sonra 1900 sıralarında evlendiği zevcesini dahı terketmiştir.

1917 de askere çağırılmışsa da Hazreti İsa'nın tenbihlerini hatırlatarak silâh kullanmağı reddetmiştir. Resmî makamlar onun samimi ahdine hürmet ederek Diran

Çırakyan'a İstanbul dâhilinde bir kâtiplik vazifesi vermişlerdir.

Ömrünün son yıllarını kendini tamamen dine ve vaaza vakfetmiştir. İncilin en fazla Apokalips denen kısmını okumuş ve dünyanın sonunun yakın olduğuna kanaat getirmişdir. 1921 de Savatistler tarafından Konyaya gönderilmiştir. Buradan Anadolunun diğer bazı şehirlerine uğradıktan sonra Diyarbakır'da hastalanmıştır. Bir müddet hastalığının tesiri ile şuurunu da kaybederek intihara teşebbüs etmişse de, arkadaşları tarafından kurtarılmıştır. 1921 yılı haziran ayının başlarında Diyarbakırda vefat eden Silvan köprüsünün sağ tarafında bulunan bir buğday tarlasının kenarına gömülmüştür.

Diran Çırakyan iki eser bırakmıştır. Bunlardan birincisi «Neraşkhar» (Derunî Dünya) mensurdur ve 1906 da İstanbulda basılmıştır. İkincisi 1908 de yine İstanbulda neşredilen «Nocastan» (Servilik) ise manzumdur ve Fransızların sonnet dedikleri tarzda şiirler ihtiva etmektedir. Şâir bunları Üsküdarda Selâmsızdaki evinin karşısında bulunan eski kabristanın servilerinden ilham alarak yazmıştır. İstanbul Ermeni basınında münteşir manzum ve mensur diğer yazıları da mevcuttur. Bunların büyük bir kısmını, isminin anagramı olan «İndra» mahlâsiyle imzalamıştır.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇIRAKYAN (Takvor) — İstanbulda yaşamış bir ressamdır. Diran Çırakyan'ın büyük kardeşidir. Tarafımızdan tesbit edildiğine göre 1873 de, Üsküdarda doğmuştur. Yedikule Ermeni Hastahanesinin 1903, 1904 ve 1905 yılı salnamelerinde, Ermeni ressamları arasında adı geçmektedir. 1906 yılınkinde zikredilmediğine göre, 1905 de İstanbuldan ayrıldığı veyahut vefat ettiği tahmin olunabilir.

Müdekkik Keğam Hanamiryan'a göre (B.: «Goçnak» Mecmuası, New York, 1939, s. 763) hoş sohbet zât imiş, Çamlıca taraflarında fotografçılıkla iştigal etmiş, 1905 den sonra ermeni kaynaklarında adına rastlanmıyor; ya ölmüş, yahud İstanbuldan ayrılmış olacakdır.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇIRAKYAN (Tavit Efendi) — Ermeni asıllı bir sanatkâr, ressam, 1901 ile 1908 arasında Mektebi Mülkiyede resim hocalığı yapmışdır; hayatı hakkında, Yedikule Ermeni Hastahânesi salnâmesindeki bu malûmattan başka bilgi temin edilemedi.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇIRA SOKAĞI — Yukarı Boğazın Rumeli yakasında Tarabyanın sokaklarından; Çoban Sokağı ile Tarabya - Kefeliköy yolu arasında uzanır; köyün hemen göbeğindedir. Çoban Sokağı bu Çıra Sokağının devamı olarak köyün gerisindeki vâdiden sırtlara tırmanır. Çıra Sokağının Küçük Çocuk Sokağı ve Böğürtlen Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 22, Tarabya); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964)

ÇIRÇIR — Fâtihde meşhur bir semt; Fâtih Sultan Mehmed külliyesinin kuzeyindeki sahâdır ki 1934 Belediye Şehir Rehberinde 6 numaralı paftada 94 numara ile gösterilmiş olan Sinan Ağa Mahallesinin yeridir. Zamanımızda halk ağzında bu semt adı kullanılmaz olmuşdur ve hemen tamâmen unutulmuş gibidir.

ÇIRÇIR CADDESİ — Fâtih ilçesi merkez nâhiyesinin Sinanağa Mahallesi yollarından, Nevşehirli İbrahim Paşa Caddesi ile Haydar Caddesi arasında uzanır; bir başında Nevşehirli İbrahim Paşa Caddesi, Hattat İzzet Sokağı, Parmaklık Sokağı ile, öbür başında da Haydar Caddesi, Atpazarı Sokağı, İbâdethâne Sokağı ve Hacı Hasan Ağa Sokağı ile birer beş yol ağzı yapar (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 6).

Haydar Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde, paket taşı döşelidir; bir kavis çizer 2-4 katlı kâgir ve ahşab evler arasından geçer; 2 manav, 1 sobacı, 1 berber, 1 kalaycı dükkânı vardır, kapu numaraları 1-23 ve 2-30 olub mahalle muhtarlığı da bu cadde üzerindedir (Haziran 1964).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇIRÇIR MESCİDİ — Hadikatül Cevâmi şu malûmatı veriyor: «Zeyrek kurbindedir; bânisi şeyhülislâm Kadızâde Şemseddin Ahmed Efendidir, 988 (1580) de vefât etmiş olub Küçükkaramanda cadde üzerinde bir yere defnedilmişdir. Bu mescidin mahallesi yokdur.»

Çırçır Mescidi o havâliyi tahrib etmiş büyük yangınların birinde yok olmuşdur (1964).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇIRÇIR SUYU VE MESİRESİ — Boğaziçinde Sarıyer sularının ve o kaynak başlarındaki mesîrelerin en şöhretlisi; (Sarıyerdeki diğer suların isimleri : Hünkâr Suyu, Kestâne Suyu, Şifâ Suyu, Gürcü Suyu, Fındık Suyu, Ayazma Suyu, Mâden Suyu. Bütün bu isimlere bakınız).

Bu sular ve mesireler en revnaklı devrini geçen asırda yaşamışdır.

Ahmed Râsim, «Mâlûmât» Gazetesine yazdığı Şehir Mektublarından birinde Sarıyer Suları ile bu arada Çırçırdan şöyle bahsediyor:

«Sarıyer denildi mi sular hatıra gelir. Fakat kaç su? Fındık suyu, Fıstık suyu, Kızılcık suyu, Çırçır, Hünkâr suyu.. artık sayın! İtikadımca oraya Sarıyar denileceğine Suluyar demeliydi. Ama diyeceksiniz ki suluyar sevilmez, kimbilir belki ona da alışırdık. Sarıyar, fakat mevsim hasebile çıban çıkaranlar, fıtık illetine uğrayanlar, beli ağrıyanlar, midesi dolu olanlar, başı dönenler o taktak taktak arabalarına binerlerse güzelce tedbilhava ederler.

«Ben çırçırı severim. Sâhibleri de nâziktir, terbiyelidir; temiz, mükrimdirler. İnce saz da şık, Kemani kirkor, Kanuni şemsi, Hânende Karakaş, gene onun cinsinden ismini bilmediğim top çehre top sakal, yusyuvarlak biri, Udi Selim çalıyor. Hattâ geçen cuma günü bana bir cemîle olmak üzere bir uşak faslı okudular ki hakikaten rânâ idi...»

Yakın geçmişin günlük hayatını iyi bilenlerden Sermed Muhtar Alus da Sarıyer Sularını şöyle anlatıyor:

«Sular beş tanedir: Hünkâr, Şifa, Fındık, Kestâne, Çırçır... Hepsi de dağlarda ve eteklerinde, hiç bir diyarda eşine rastlanmayan bir bereketle kaynar ve akarlar...

«Yaz kıvamını buldu mu, Temmuz ve Ağustos sıcakları bastırdı mı, İstanbullular için artık var mı Sular, yok mu Sulardı.

«Cuma ve Pazar günleri Sarıyere yanaşan vapurlar tıklım tıklım müşteri indirir, oraları Sırat köprüsünün başına döndürürdü.

«Caddeyi, dere boyunu tutan tutana... ard arda talikalar, sürü sürü eşekler, alay alay tabana kuvvetler... kimi ilerdeki üç yol ağzından sola kıvrılıp Hünkâr suyuna gidiyor, kimi karşıki Fındık, Kestane sularına vuruyor. Kimi sağı tutup Şifayı, Çırçırı boylayor...

«Gidişteki şevki, cünbüşü görmeyin... talikalarda utlar, şarkılar, türküler. Eşeklilerde mâniler, semâiler; sarıklı ve cübbeli kesanda, aşır okur gibi ayınları çatlata çatlata gazeller...

«Yanlarında sefer tasları, sepetler, çıkınlar... yayaların feslerinin altında mendil, caketleri omuzlarında, sıcaktan börtmüş haldeler...

«Kaafile kaafile, kadınlar arasında dermanı kesilmiş kocakarılar, al çuha olmuş orta yaşlılar, ve tâzeler, elerinde, kucaklarında, memelerinde sibyanlar.

«... Kestane, Fındık, Çırçır suları oldum olasıya basık, havasız yerlerdir... Bunların ilk ikisinde ince saz, hokkabaz falan pek bulunmazdı... oraların ziyaretçiler kendi aralarında âhenkciler getiren kimselerdi. Çırçır müstesna... oyancağızda da ince saz bulunurdu ama Hünkâr suyu ile yarışacaklardan değil... çırçır müdâvimlerinin yüzde sekseni geçkin, saç baş ağartmış, piryol kılıklı kimseler...»

Refi Cevad Ulunay'ın da Çırçır için çok zarif bir fıkrası vardır:

«Hünkâr suyu, dik yokuş olduğu için kırmızı kadife palanlı merkeplerle çıkılırdı, fakat Çırçır düz ayaktı. O zamanlar Çırçırı Alyanak Hüsnü Bey işletirdi. Kadınlar sed üstündeki kafeslerin arkasında otururlar, sultanlar, vükelâ haremleri, saraylılar geldiği zaman Hüsnü Bey onları karşılar, büyük bir nezaketle yerlerine kadar onlara refakat eder, suyu gümüş tepsiler üzerinde altın yaldızlı sürahi ve bardaklarla bizzat götürürdü.

«Çırçır suyunun şifalandırıcı bir hassası vardır.

Bir gün Yıldız Kumandanı Şevket Paşaya bir damacana Çırçır suyu takdim edilir. Paşa:

— Canım, der, herkes Çırçır suyu için şöyle şifalı, böyle şifalı, diye methediyor... Bunun faydası nedir?

Mecliste bulunan bir zât suyun idrar verici bir hassası olduğunu söylemek için:

— Paşa hazretleri der, Çırçır suyu müdrirdir!

Paşa:

— Öyle mi? Şundan bana bir bardak verin bakayım...

Hemen doldururlar, takdim ederler. Paşa alır, içer:

— Evet der, haklısınız, hakikaten müdrirmiş...»

Nasıl Boğaziçi Türklerle renklenmiş, şenlenmiş ve bir güzellik diyarını hatırlatan bir isim olmuşsa, bütün bu güzel sularda türklerin su sevgisile içlerinden akdığı mermer bir çeşmeye sahip olmuşlardır.

Eski su tesislerimizde daima suların kaynaklarının başına birer nişan taşı dikmek ve bu suretle hem suyun bulunduğu yeri belli etmek, hem de yapanın adını hayır ile yâd ettirmek bir âdet halini almıştı. Fakat zamanımızda Çırçır suyunun başında tarihini tebarüz ettirecek böyle bir kitâbe taşı yokdur.

Halbuki «Mir'atı İstanbul» müellifi Mehmed Raif Bey, Çırçır suyunda iki sütunun mevcudiyetini bildiriyor. Bunlardan birinde şu satırlar yazılı imiş:

Habbezâ Çırçır suyu renkli letafette güher
Sâhibi elhaç Râşid Ağa hayratı ol eser
Bir mücessem nurdur âbı hayatın aynıdır
İçmeyen hâçetinden lezeztinden bi haber
Bir içim sudur letâfette yahud rûhi revan
Nûş edenler zan eder bu dünyada Kevser içer
İster iç ister vuzu'et cismü cana panzehir
Lezzeti Kestâneden Hünkâr Suyundan mûteber
Hastekânın teşnekânın cânına canlar katar
Öyle safdır Hâlisâ koymaz gönüllerde keder

Diğerinde suya başka birinin sahip çıkdığı, işin mahkemeye düştüğünü anlatırmış:

Dâvâmı hak fasl eyledi
Hak hakkı izhar eyledi
Bu nutku Said söyledi
İhvanı terğib eyledi

Gel Çırçıra iç suyu
Şeh Râşide eyle dua
Mâ ül-hayattır katresi
Her derde bin türlü deva

1308 (1890-1891)

Bugün her iki taşda mevcut değildir.

Suyun kısa galerisi ufak bir hazneye ve buraya kaplanmış mermerlerin oluk taşından dışarı akar. Sarıyer deresinin yatağını çevreleyen ve buraya bakan tepelerden birinin kenarında patika yolu hizasından aşağıda kalmış bu haznenin ufak giriş yeri eski bir demir parmaklıklı kapı ile kapalı ve bu hazne toprak tümseğin üstü de bir kır kahvesi halindedir. Suyun verimi yaz kış değişmez. Yirmi dört saat için bir buçuk metre kübtür. Menbâ haznesinin musluğundan alınan taze bir lezette ve serince organoleptik iyi evsafta olan suyun sertlik derecesi 6,5 olarak bulunmuştur.

Çırçır Suyuna eskiden beri devâî bazı tesirler atfolunur, halk indinde «kum döker» diye bir şöhreti vardır. Gerek idrar yolu organlarının ve gerek karaciğerin taşlarında bu suların iyi edici tesiri görülebilir. Bu uzuvların bâzı hastalıklarında bu suyla yapılacak kürlerin istifadeli oldukları anlaşılmaktadır.

Dr. Saadi Nâzım NİRVEN

ÇIRÇIR YANGINI (Ağustos 1911) — Fâtihin Çırçır semtini mahvetmiş bir ateş âfetidir; çoğu orta halli âile meskenleri olmak üzere 1500 binâ yanmış. Fâtih Camii dersiamlarından Konyalı Âtıf Efendi, binden fazla âileyi yuvasının külü üstünde bırakarak perişan etmiş bu yangın karşısındaki teessürünü manzum olarak ifade etmiş ve aşağıdaki manzûmesi, o devrin büyük kıymet taşıyan dinî mecmualarından «Beyânülhak» da neşredilmişdir:

Beş on gün evvel tâbı lehibi gaddârın
Eliyle hırpalanan hânümânı pür helecan
Bu gün şedâidi bârânı girye girdârın
Mesâibiyle çadırlarda muzdarıb, lerzan.
Ya bir cidârı siyâhın melâzı bîsûdu
Medârı tesliyet olmuş nüfûsi âileye
Veyâ harâbelerin bir kenârı mesdûdu
Küşâde hâne bilinmiş hayâtı hâileye
Kışın leyâli sefidinde müncemid hâki
Firâşı nerme bedel bisteri emel bulmuş
Civârı külbede bir düzce rengi nemnâki
Vesâde şekline koymuş, rehîni mevt olmuş.
Şitâ, saçar savurur berd ü berfi şiddetle
Havâ, hücûmi anîfiyle dehri inletiyor
Keh ızdırâbı mâişetle, keh bürûdetle
Zaman, zavallıları göz göre helâk ediyor
Gelen geçen soğuğun germii eliminden
Bir inzivâ gelir ârâma azmider koşarak
Gönül ferahlı, leülhamd evde âile şen
Harâbezâre mürüvvetle kim dönüb bakacak.
Geçen gün bir seher erkendi çıkdım şevki tâetle
Sular donmuş, çamurlar taş kesilmiş, bir merâretle

Eser lâyenkatî bâdı şitâ sabrı sükûn bilmez
Bürûdet gayza gelmiş, her dakika artar eksilmez
Fenerler neşrider bir nûru mühtez rehgüzerlerde
Temevvüc rûnümâ her cismi tâbişdârı ahterde
Bürünmüşdüm kemâli ihtimâmü fartı verzişle
Giderken Fâtihe bir hâli işmi'gâzü lerzişle
Sağımda bir arsanın sahnı kesîfinde
Konulmuş bi nevâ bir külbecik... savnı nahîfinde
Barınmk istemiş bir hâne halkı zârü pür şiven
Yazık bîçâreler evvelce hep me'lûfi râhetken
Firâşı istirahâtden hazîzi hâke düşmüşler
Kül olmuş muntafî bir âteş üstünde üşüşmüşler
Acıklı bir figan yükseldi: Dondum anne!
Yavrum gel!
Çekil kız, kardeşin gelsin, ısınsın olma git engel!
Gel Ahmed... gel ısın yavrum... havalar serd
olur erken
Şu sözlerle kadın ahvâli cümle cümle söylerken
Uzaklaşdım fakat kalbimde hâlâ bir teessürdür
Devam eyler... Derim yâ Rab, zaman ağlattı,
sen güldür!...

ÇIRÇIR YANGINYERİ — Ra'fet Tevfik Beyin Üçüncü Galatasaray Resim Sergisinde teşhir edilmiş tablosu; zamanımızda kimin elinde, nerede olduğunu bilmiyoruz; 1911 yılındaki ateş âfetinin hazin sonu bir sanatkârın ifâdesi ile tesbit edilmiş bu tablo, İstanbul İtfaiye Müzesine mal edilmesi gereken eserlerdendir.

ÇIRNIK — Geçen asır sonlarına kadar kullanılmış küçük yelkenli gemilerden; hemen dâima tüccar malı yük taşırlar, bâzan yolcu da alırlardı; İstanbulda gayrı resmî ilk türk gazetesi «Tercemanı Ahval» in intişara başladığı 1860 yılında bizde deniz nakliyatı tamamen yelkenli gemilerle yapılmakda idi, o yelkenli gemiler de şekil ve biçim ayrılıklarına göre Brik, Golet, Bombarde, Çırnık, Lefke, Kütük gibi isimler taşırdı. M. Zeki Pakalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli eserinde Çırnık'ı şöyle tarif ediyor: «Tek ve yekpâre direkli, avara serenli, bir yelken ile bir gabya ve üç floku bulunan yelken kayığı, 200 tonilâtoya kadar büyüklükde yapılanları vardır.»

Tercemanı Ahval Gazetesi 1860 yılında her gün İstanbul limanına gelen ve İstanbuldan giden gemilere geniş yer ayırmışdır, gemilerin cinsini, adını ve kaptanlarının isimlerini, gelip gitdikleri iskeleleri ve hamûlesinin ne olduğunu kaydetmiştir.

Aşağıdaki çırnık isimlerini örnek olarak o gazeteden alıyoruz; 25 kasım - 30 kasım arasında İstanbul limanına 18 çırnık şu malları getirmişlerdir:

Yani Nikole Kaptanın «Mihal» çırnığı Trablusdan portakal;
Dimitri Papazı Kaptanın «Merite» çırnığı Sakızdan incir;
Argiri Kaptanın «Ayios Yorgios» çırnığı Midilliden zeytinyağı;
İstrati Kostanti Kaptanın çırnığı Midilliden zeytinyağı;
Todori Yorgi Kaptanın çırnığı Midilliden zeytinyağı;
Mihal Anastas Kaptanın çırnığı Bozcaadadan rakı ve şarab;
Fori Kaptanın çırnığı Midilliden sabun;
Praskeva Kaptanın çırnığı Midilliden zeytinyağı;
Bretomoz Kaptanın çırnığı Foçadan kuru üzüm;
Hasan Mehmed Kaptanın çırnığı Midilliden incir;
Andon Angeli Kaptanın çırnığı Midilliden zeytin ve sabun;
Corci Kaptanın «Aleksandros» çırnığı Ayvalıktan zeytinyağı;
Kostanti İstrati Kaptanın çırnığı Bülbülceden rakı ve şarab;
İstimati Yorgi Kaptanın «Kalitiki» çırnığı Sakızdan incir;
Yani Kostanti Kaptanın «Ayatriada» çırnığı Yundadan sabun;
Dimitri Yani Kaptanın çırnığı Ayvalıktan zeytinyağı;
Mehmed Kapdanın «Allahkerim» çırnığı Çeşmeden kuru üzüm;
Yani İstefan Kaptanın «Ayios Nikolaos» çırnığı Sakızdan çeşitli mal.

Şayanı dikkat olan nokta 18 çırnıkdan yalnız ikisinin türk kaptan idâresinde, geri kalan 16 geminin kaptanlarının da rum oluşudur; bir asır Türkiyede deniz nakliyatının rum gemiciler elinde bulunduğu pek acı olarak görülmektedir.

ÇIRNIK — Hâneberduş pırpılar argosunda «çirkin»; yalnız insanı kasdederek kullanılır ;misâl:

— Lâz Hasanın yeni dümbeleğini gördün mü?

— Kırmızı kazaklı bir fırlama vardı yanında, eğer o ise, çırnık...

Bu kelime hâneberduşlar argosuna gemici dilinden geçmiştir; çırnık aslında bir çeşit küçük yelkenli geminin adıdır.

Bakmazlarmış çırnık diye yüzüne
O civanın Ali sen bak özüne
Güzellik yaldızdır maarif cevher
İrfâniyle girmiş o kalb gözüne

Ali Çamiç

ÇIRPICI — Çırpıcı, Silivrikapı hâricinde ve Davudpaşa ile Bakırköy arasında, büyük şehrin artık tarihe karışmış bir mesiresi ve iş yeridir. Buraya giden ve 1934 tarihli Şehir Rehberinde «Çırpıcı Caddesi» adı ile gösterilen esas yolunun başlangıç noktası Topkapu dışından başladığı için Çırpıcı ve meşhur çayırı umumiyetle Topkapu hâricinde kabul edilir; aslında Silivrikapu dışında ve hizasındadır.

Çırpıcı adı türk dilinde «çırpmak» kökünden isimdir ki : «boyalı şehleri çırpıp suya vuran» anlamındadır; sûreti - imâ hususada inşâ edilmiş taş havuzlarda halı, kilim, tülbend, keçe ve mümâsili şeyleri yıkama, yâni suda çırpma sûretiyle temizleme mesleği ile iştigal eden kimse demektir. Kelimenin bizim lûgatlarımızda da geçen arabça karşılığı «kassar» dır. Eski kayıt ve vesikalarımızda kassar şekline de tesâdüf edilir. Bu gün Çırpıcı'da ne bu havuz kalmıştır, ne de mesîre.

Çırpıcı havuzu metrûk olarak yakın yıllara kadar mevcud idi. Şimdi yerinde ve civârında kaba kâğıt fabrikası vardır. Mesire yeri de terkedilmiştir. Buradaki zevk-u sefâ havuzu bozulmuş, asırdîde çınarlar kurumuş, kahvehâne yıkılmış, civardaki köşkler (yalnız bir tanesi müstesnâ) yok olmuşdur. Eski mesirede bir namazgâhın hicrî 1281 tarihli mihrab taşından başka birşey kalmamıştır.

Çırpıcı'nın şark ciheti, yâni surlar tarafı vakti ile yerli çubuk üzüm bağları ile dolu idi. 1310 yılında floksera denilen ve bağlara ârız olan hastalık İstanbula sirâyet edince bütün bu bağlar mahvoldu. Çırpıcı âlemleri gittikçe sönükleşerek İkinci Cihan Harbinin zuhuruna kadar devam eyledi.

Çırpıcı'da bu halı vesair yıkama işinin ne zaman başladığını kat'iyetle tesbit edemiyoruz. Fakat mâzisinin eski olduğu anlaşılıyor. Başvekâlet arşivi, Muallim Cevdet tasnifi, Belediye kısmında 1737 numaralı şöyle bir vesika vardır:

«Sultânım, devletlû, inâyetlû efendim. Arzu hâli kulları budur ki Sarâyı Cedidi Âmire'de vâki merhum ve mağfur Gazi Sultan Ahmed Han Tâbe Serâhû hazretlerinin kütübhânei lâtifleri evkafı musakkafatından ve Dârüssâde Ağasının nezaretlerinde olan evkaftan Fazlı Paşa Sarayında ve Lânga Yenikapusu hâricinde kâin basmacı esnafı kulları olup imâl eylediğimiz dülbendleri ağırtmak için Çırpıcı Çayırı nam mahalle götürmek için iki bargir Fazlıpaşa'dan ve üç bargir dahi Lânga Yenikapusunun olup dülbendlerimizi tahmil ve mürur-u ubûrunda Mekkâribaşı ve tarafından tâyin eylediği Kapu Kethüdâsı zikrolunan beş re's bargirlerimizi buldukları mahalde yüklerini hedmedip bargirleri alup götürüb dülbendlerimiz zâyi ve telef olup vücuhla mağdur olmamız ile merâhim-i âlilerinden mercudur ki vakfı şerifi sıyâneten lilvakf zikrolunan beş re's bargirimizi mekkâribaşı ve kapu kethüdaları gördükleri mahallerde yüklerimizi hedmetmeyip ve bir veçhile dahl ve taarruz etmemeleri için fermânı âlileri ricâ ve niyâz olunur. Olbabda emri ferman ve lûtfu ihsan devletlû, inâyetlû, merhametlû efendim sultânımdır. Bende: Basmacı Esnâfı Kulları».

Bu istidânın baş tarafına devrin padişâhı Üçüncü Mustafa tarafından şu emir yazdırılmışdır: «Eshâbı arzı hâl istidâları üzre ancak beş aded bargirlerine Mekkâribaşı tarafından yüklerini indirip taarruz etmemek üzere mürûur ve ubûruna mümânaat olunmaya deyu kalemimden emri şerif yazılmak üzre buyuruldu; 11 şabân 1182 (m. 1768).»

Çırpıcıların kullandığı havuz takriben ve tahminen 5×5 metre ebadında ve 40 santim derinliğinde idi. Havuzun garp cihetinde ve derûnunda 4 adet, birbirine bitişik müstâtili yalaklar vardır. Havuza gelen su önce bu yalaklara akar. Her yalağın kendine mahsus çeşmeleri vardır.

Havuzun ön tarafında yâni surlar cihetinde cephesi kıbleye müteveccih bir çeşme vardır ki kitâbesi şudur: «Sâhibülhayrat velhasenat Seyyid Mustafa Paşa». Çeşmenin târihi 1214 (m. 1799-1800) dür. Bu çeşmenin önünde 1211 târihli (m. 1796 - 1797) mihrap taşını hâvi bir de namazgâh vardı.

Havuz, Yeşilköy'deki Ayamama Çiftliği Hümayûn İdâresince ihâle sûretiyle kirâya verilirdi. 26 şubat 1914 târihli İkdam Gazetesinden şu ilânı kısaltarak alıyoruz:

«Ayamama Emlâk-i Hümâyunundan : Çırpıcı Çayırında kilim ve kebe tathirine mahsus havuz kirâya verilecektir. Tâlip olanların Ayastefanosdaki Ayamama Emlâk-i Hümâyun İdâresine müracaat etmeleri ilân olunur.»

Havuzlar bilâhare Emlâk-i Milliye'ye geçmiştir. Çörekçi ve Veliefendi Çayırlarındaki havuzlar da kezâlik ayni idâre tarafından ihâleye çıkarılırdı.

Çırpıcı ile Silivrikapu arasındaki eski bağlar ve çiftliklerin bâzıları şunlardır : Tepe Bağ, Çukur Bağ, Cevizli Bağ, Dutlu Bağ, Kazıklı Bağ. Çiftliklerin başlıcaları ise Rıfat Paşa ve Vâlide Sultan çiftlikleridir.

Şinasi AKBATU

ÇIRPICI CADDESİ — Topkapu dışında, takriben eski ve yeni kale kapuları ortasına tesâdüf eden noktasının karşısındaki bir mevkide; Edirnekapu, Maltepe, Davutpaşa ve Yedikuleden gelen yolların kavuşağında ve arasında idi. Güzergâhı ve istikameti aşağı yukarı yeni açılan Topkapu - Küçükçekmece Bulvarının güzergâhına tekâbül eder. 1954'de toprak tesviyesine başlanan bu yeni bulvardan sonra Çırpıcı Caddesi tamâmen ortadan kalkdı. Topkapudan Çırpıcıya bu yoldan yayan yarım saatte gidilirdi.

Çırpıcı caddesi iptidâ, yâni Topkapudan mezarlıklar arasından geçerek Sâkine Hâtun nâm-ı diğer İlyaz zâde sebiline gelir. Sebil sağda karşı köşede olup, önünde ve yolun sağında set üzerinde bir mezarlık sofası vardı. Sofa ile sebil arasında sağa doğru uzanan dar bir yol İlyas Zâde Mahallesine girerdi. Sâkine Hatun Sebilinin en mühim hususiyeti, bu sebilin 1954'de yıkılmasına tekaddüm eden yakın yıllara kadar, bihakkın sebil vazifesini gören İstanbulun yegâne ve en son sebili olmasıdır. Önünden geçen susamışlara dâima hazır, temiz ve parasız suyu mevcud idi. Sebilin içinde çıkrıklı bir tatlı su kuyusu vardı. Sebilin içinden geçilen bir binada oturan son mütevellinin ahfadı su verme vazifesini Allah râzı olsun son yıllara kadar devam ettirdiler. Kendileri içerde yoksa bile suyu ve tasları daima hazır bulundururlardı. Sebilin şark cihetinde ve karşısında Onaltıncı Asırdan kalma büyük ve güzel taş duvarlı bir açık türbe vardı. İçinde Nihan Hâtun ve hicrî 990 da (m. 1582) ölen İlyas zâde medfun idi.

Bu türbenin şimâlî şarkî noktasına yakın bir yerdeki Sinân-ı Erdebîlî'nin türbesi de geçerken nazarı dikkati çekerdi. Erdebîlî'nin bağı ve köşkü de bu civarda imiş. Şimdi yalnız köşkünün bakiyesi olması muhtemel bir harâbeden başka bir şey kalmamışdır. Sinanı Erdebîlî'nin türbesi Topkapu - Maltepe yolunun sağ tarafına ve Topkapuya yakın bir yere nakledilmiş ve restore edilmiştir.

Çırpıcı'ya doğru yürüyoruz: Sol taraf, türbeyi geçdikten sonra, ilerde bahsedeceğimiz yol kavşağına kadar sıra ile müteaddit bostanlardan ibarettir. Sağ taraf, sebilden sonra beş altı ahşab ev ve evlerin nihâyetinde İlyas Zâde Camii haziresi vardır. Hazirenin duvarları yıkıldığından burası içerlek bir arsa hâline gelmiş ve üç dört perişan mezar taşından başka bir şey kalmamışdı. İlyas zâde nâm-ı diğer Sâkine Hâtun Camii 1925'de kadro hârici olup metrûk ve harap idi. Tezkiretülbünyandaki kayda göre bu câmiin mimârı Koca Sinandır. Bahçe içindeki, ahşab çatılı camiin kendisi ile mütenâsib ufak bir minâresi vardı. Câmiin, son yıllarda kiremidle örtülü çatısı da göçmüş ve mâbed büsbütün viran bir hâle gelmişdir.

Câmii geçtikden sonra evler seyrekleşir. Bunlar geniş bahçeler içindedir. Yol, Topkapu - Mevlevihânekapu arası hizâsında kışın akan ve kara suyu dedikleri su ile beslenen küçücük bir derecikten geçer. Bu derecik Takkeci istikâmetinden gelir ve bostanlar arasından geçerek Surlar cihetine doğru akardı. Dereciğe varmadan hemen sağda, bir bağçenin duvarı dibinde ufak bir kuru çeşme vardır. Târihsiz mermer kitâbesinde: «Mâşallah Lâkuvvete İllâ Billâh» yazılıdır.

Çeşmeyi geçtikten sonra yol sola doğru yâni Kıble cihetine inhiraf eder ve hafif bir yokuş başlar. Sol taraf bostan, sağ taraf ise taş duvarlar içerisinde metrûk eski bir dutluk vardır. Yol Çukurbağ denilen yere yaklaşınca meylini kaybeder ve düzlüğe çıkar. Burada bir yol kavuşağı vardır. Yolun biri Merkezefendiden gelir. Diğeri Maltepe arkası ile Davud Paşa arasında Midhatpaşa mevkiinden gelir. Burada Midhat Paşa'nın 1939 yılında yanan bir köşkü vardı. Bu yolun kavuşağa yakın bir yerinde ve sağda, Çukur Bağın berisinde bir kar kuyusu vardı. Kuyu bittabi metrûk idi. Merkezefendiden gelen yolun sol tarafda ve kavuşakta yaptığı köşede ise Şehitler Mezarlığı nâmiyle anılan bir Fetih Şehitleri Mezarlığı vardı ki hepsi Nimelceyş den olub kitâbesiz, iri, köfeki ve döşeli 1453

hâtırası taşları nazarı dikkati celbederdi. Bu makbere İstanbulda, surlara uzak ve mezarlıklar hâricinde bir şehitliktir. Yol buraya kadar kısmen âdi kaldırım ve yer yer de Sultan Mahmud kaldırımı tâbir olunan tabla gibi, iri ve düz kayalardan döşeli idi.

Kavuşaktan sonra yol bozuk veya toprak olarak eski bağlar içinden ve Yılanlı Ayazmanın üstünden sağa ve sola dört dirsek yapıp vakıf tarlalar arasından geçerek Çırpıcı'ya ulaşır. Son dirseğin sağında eski paşalardan birinin köşkünün bahçe duvarı önünde kitâbesiz bir çeşme vardır. Bu çeşmeyi geçdikten ve yol Çırpıcıya yaklaşdıktan sonra, aşağıda sağda Çırpıcı, karşıda uzaklarda Bakırköy'ün Osmâniye mahallesi görünmeye başlar.

Çırpıcı Caddesinden Topkapu - Küçükçekmece Bulvarı geçdikden sonra ihdas edilen otobüs duraklarına maalesef doğru isimler verilmemiş, Çırpıcı durağı tabelâsı Haznedar mevkiine götürülmüş ve Çırpıcı durağı olması lâzım gelen yere ise Çırpıcı ile uzaktan veya yakından hiçbir alâkası olmayan bir isim verilmişdir. Bu yanlışlığın tashihi İ.E.T.T. den beklenir.

Şinasi AKBATU

ÇIRPICI ÇAYIRI — Vakti ile İstanbulun en namlı mesirelerinden biri idi. Hıdrellezin ilk haftasından itibaren büyük şehrin halkı cuma günleri akın akın buraya gelir ve adına şimdi piknik dedikleri kır âlemleri yapardı (B.: Çırpıcı).

Çırpıcı Çayırında akan derenin üzerinde, bir kısmı yakın zamanlara kadar mevcut olan müteaddit kadim köprüler vardı. En başda Davudpaşa fırınının önünde, hâlen kullanılan Genç Osman Köprüsü. Eski Topkapu Yolu üzerindeki bu köprünün kitâbesi son zamanlara kadar duruyordu. Motorlu bir nakil vasıtası, köprünün şimâl tarafındaki korkuluğu üzerinde bulunan kitâbeye çarparak parçaladı ve dereye düşürdü ve kitâbe yok oldu; kitâbenin bir sureti bende vardı, bulamadım: Genç Osman'ın Lehistan seferine giderken bu köprüyü tecdiden yaptırdığı hatırımda kalmıştır. Civardaki Vidos nâmı diğer Güngören köyündeki câmiin bânisi de Genç Osmandır. Hadikatülcevâmi'de kayıdlıdır.

İkinci köprü Mevlevihânekapu hizâsından gelen eski ve metrûk bir yolun dereyi geçtiği noktadadır. Tek, geniş kemerli çok eski bir dar köprü idi. Üçüncü köprü ise Silivrikapu hizâsından gelen mesîregâh yolunun üzerinde idi.

Bu köprü civârında ve dere kenarında Birinci Cihan Harbinde Almanlar tarafından açılan arteziyen kuyuları vardı. Kuyulardan İkinci Cihan Harbi bidâyetine kadar su fışkırıyordu. Çocuklar içine taş ve toprak atarak kuyuları tıkadılar.

Birinci ve ikinci köprüler arasında on altıncı asır hâtırası, hicrî 978 tarihli (m. 1667-1668) klâsik uslûbde, kitâbeli bir çeşme vardı, zannedersem bu çeşme duruyor.

Alemdar Mustafa Paşanın Üçüncü Selim'i kurtarmak üzere Ruscuk'dan ordusuyla İstanbula geldiği zaman, şehre girmeden önce ordugâhını Çırpıcı Çayırında kurduğu târihlerimizde yazılıdır. Yakın zamanlara kadar Çırpıcı âlemleri de Kâğıthâne âlemleri gibi dillere destandı.

Çırpıcı Çayırının bir ananesi vardı ki, her sene Mayıs ve Haziran aylarında, halk tarafından «Arapların Düğünü» denilen, İstanbul zencîlerinin kendilerine mahsus oyunları icrâ edilirdi. Halk bu oyunları seyretmek için cuma günleri akın akın Çırpıcı Çayırına giderdi. Hattâ bu oyunları organize edenler birkaç gün evvelden gazetelere ilân eylerlerdi. Bir ilân nümunesini 15 haziran 1927 tarihli Milliyet Gazetesinden iktibas ediyoruz:

«Çırpıcı mesîre mahallinde bu ayın 18 inci Cuma günü kadim olan araplar kabak vesaire çalgıları ile icrây-ı âhenk edeceklerinden ahal-i muhteremeye ilân olunur. Arablar Kolbaşısı Said Ağa».

Şinasi AKBATU

ÇIRPICI ÇAYIRI ARTEZİYEN KUYU SULARI — İstanbul'un batı güneyinde, şehrin surlarından başlayan ve geniş bostan ve çayırlarla Bakırköy'ün kuzey sınırlarına kadar geniş ve münhat yeşil bir ârazi uzanır. Civarı kireçli ve kumlu tepelerle sıralanmış bu yeşil arazinin altı, üst üste sıralanmış müteaddit su tabakaları taşır.

Bu çayırlarla örtülü araziden İstanbula su temini düşüncesi oldukça eskidir. Sultan Abdülaziz zamanında şehirdeki büyük su sıkıntısını gidermek üzere hükûmete verilen projeler arasında Fransız su sondaj uzmanı Degousée'nin buradan ve

civar araziden arteziyen kuyuları açmak teklifi de bulunuyordu. 1934 - 1937 senelerinde yu arazi üzerinde yaptığım tetkikler sırasında Çırpıcı ve Çörekçi çayırları ile civarda, derinliği 15-16 metreye inmiş bostan burgu kuyularile, 60-90 metreye kadar bir derinlikte açılmış tekstil ve çimento fabrikalarının arteziyen kuyularının mevcudiyeti görülüyordu. Son yıllarda İstanbul'a âcilen su temini düşünüldüğünden, İstanbul Belediyesi Sular İdaresi tarafından bu arazi dâhilinde geniş bir kısım satın alınarak 1938 den 1954 senesine kadar yirmi kuyu açılmıştır. İlk tecrübe kuyusu 1938 yılında hemen hemen bu çayırların orta kısmına isabet eden bir yerde açılmış, 110,5 metreye inilerek saniyede 18 litre su alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı esnâsında bu sahadaki çalışmalar bir müddet durdurulduktan sonra 1946 da 115,5 metreye inilmek suretile ikinci kuyu açılmış; 1947 senesinde ise yedi kuyu açmak mümkün olmuştur. Bunlardan üçüncü kuyu 89, 95 metreye dördüncü kuyu 99,60 metreye, beşinci kuyu 136 metreye, altıncı kuyu 129 metreye, yedinci kuyu 87 metreye, sekizinci kuyu 95 metreye, dokuzuncu kuyu da 105 metreye, onuncu kuyu da 112 metreye inilmiş ve bunlardan sâniyede 17, 21, 13, 5.6, 5.31 litre su alınmıştır. 1948 yılında ise yalnız bir kuyu açılmışdır. 1949 senesinde tekrar 6 kuyu açılmış, 11 numaralıda 147 metreden, 12 numaralıda 128 metreden, 13 numaralıda 132 metreden, 14 numaralıda 135 metreden, 15 numaralıda 253 metreden, 16 numaralıda 128 metreden, 18 numaralıda 137 metreden saniyede 7, 16, 5.6, 5.18, 5.6, 5. 12,5 litre su alınmıştır. Hâlen Çırpıcı arteziyenlerinden 3,5 milyon metre kübe yakın senevi su alınmaktadır.

Bütün kuyuların suları müşterek büyük bir birleşme kuyusunda toplanarak buradan Çırpıcı üzin binâsındaki pompalarla Sular İdaresinin Edirnekapı yakınındaki Terkos suyu haznesine girer, burada Terkos şehir suyu ile karışarak, şehire dağılır. Çırpıcı suları ayrı bir kısım şebeke ile de Bakırköy'de tevzi olunur.

Saadi Nâzım NİRVEN

ÇIRPICI ÇAYIRI ORDUGÂHI — Ruscuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa ile onun etrâfında toplandıkları için Ruscuk Yârânı adını almış olan Üçüncü Sultan Selim tarafdârı devlet adamlarının bir hükûmet darbesi ile Sultan Selimi tekrar tahta oturtmaya karar verdikten sonra, Alemdar ile Rumeli âyanlarından bâzılarının «Kırcalı askeri» denilen silâhlı kuvvetlerile İstanbula dönen Orduyu Hümayuna katılarak taht şehrine geldiklerinde, padişah Dördüncü Sultan Mustafa ile tarafdarlarını kuşkulandırmamak için bidâyette askerleri ile şehre girmemişler, Çırpıcı çayırında bir çadırlı ordugâh kurulmuşdu. Bu ordugâhda 15.000 asker bulunduğu tahmin edilmişdir; Kırcalı Askerini o devrin vak'anüvisleri «Heman cümlesi Balkan vahşet perverlerinden şehir görmemiş çetin ve fedâî bir asker idi; kendi âyanlarının ve zâbitlerinin kumandası altında olup bir emir ile fedâyi nefse âmâde dururlardı.» diye anlatırlar. Bu kuvvet 27 temmuz 1808 perşenbe gecesi sabaha 3-4 saat kala Çırpıcı Çayırından hareket etmiş, sıkı yürüyüş ile gün doğarken İstanbul surları önüne gelmiş ve kale kapuları açılır açılmaz Silivri Kapusu ve Belgrad Kapusundan şehre girerek, şehir halkının büyük bir kısmı ile hükûmet erkânı henüz uykuda iken İstanbula hâkim olmuşdur. Evvelâ Bâbıâli basılmış, sadırâzam Çelebi Mustafa Paşadan mührü hümayunu bizzat alan Alemdar Paşa sadrıâzâmı tevkif ettirerek adamlarından Boşnak Ağanın nezâretinde Çırpıcı Ordugâhına yollamışdı (B.: Mustafa Paşa, Alemdar; Mustafa IV; Selim III; Mahmud II, Boğaz Yamakları; Mustafa Çavuş, Kabakcı; Mustafa Paşa, Çelebi; Ruscuk Yâranı; İsmail Bey, Serezli).

ÇIRPICI ÇAYIRI YASAĞI (İstanbul Kadınlarına) — Yaşlı fakat ateşli ve paralı dul kadınlar, kocadan yana dengini, küffünü bulamamış, oynak tâzeler, ırz ehli görünür, saman altında su yürütür yosmalar, âşifteler, yazın bilhassa cumâdan gayri tâtil günlerinde arabalarla Çırpıcı Çayırına giderler, ya kendi hünerleri ile bulup sözleşdikleri yahud çöpçatan kılavuz kadınlar vasıtası ile peyledikleri şehbaz gençlerle buluşurlar, «hilâfı şer'i şerif ve mugaayiri rizâyi münîf vaz u hareket ve alenen fisku fücûr ve fesâda cesaret» ederlerdi! bâzan da oynaşları kendilerini götüren civelek ve zeberdest arabacıları olurdu. Yalın ayaklı, yarım pabuçlu ve mavunacı güruhunun

bıçkınları da bahşiş karşılığı kart hanımlara jigololuk için Çırpıcıya giderler, bir araba geldiğinde türlü it nümâyişleri ile hanım gönlü avlamaya çalışırlardı. Geçen asır başlarında bu haller İstanbulda büyük dedikodulara yol açdı, nihâyet 1 receb 1222 (m. 4 eylül 1807) tarihli bir fermanla hangi tabakadan olursa olsun, kadınların Çırpıcı Çayırına ve o civarda Veliefendi Çeşmesi denilen mesireye gitmeleri şiddetle yasak edildi. Sonbaharda ilân edilmiş olan bu yasağa 1808 yazında riayet edilip edilmediğini bilemiyoruz.

ÇIT — Batı türkçesinde gaayet hafif sesleri ifâde eder bir kelime (Türk Lugatı); ince, nâzik bir şeyin, kuru bir dalın, çubuğun kırılır iken çıkardığı ses. Meselâ İstanbul ağzında kesin, derin sessizlik karşılığı olarak: «Çıt yok...» denilir.

Yine İstanbul ağzına bu kelimeden yapılmış deyimler vardır; tâze, gevrek simitler için «çıtır çıtır» denilir. Ses ile ilgili olmayarak:

Çıtkırıldım: «lüzumundan fazla nâzik kimse» demekdir; hem tavır ve hal, ve hem de vücud, bünye nezâketi ifade eder:

«İki otuzunda kart yosmanın iki mahbub oynaşı vardı, ikisinin de adı Mustafa idi. Biri şehir oğlanı çıtkırıldım çelebi, öbürü Karadeniz yalısından bekâr uşağı dangıl dungul daltaban kayıkçı şehbazıydı...» (Kumru Hanım Hikâyesi).

Baba oğlundan bahseder: «Sinek uçsa rüzgârın müteessir oluyor... çıtkırıldım bir oğlan...».

Çıtıpıtı: «Ufak tefek, çelimsiz, nâzik, genç kimse» anlamında, bu deyimde güzellik mânası da vardır.

Çıtıpıtı sözler ile gönlü aldın
Süslüleri görüp beni ferdâya saldın
Âhir beni unutup dünyâya daldın
Dekolte fistan giyme bu da mı moda .
(Şarkı, Ekmekçi Bağdasar)

*

Geçen cuma gördüm seçdim beğendim
Çıtıpıtı bir yârim var efendim.
(Kanto Mecmuası)

Çıtırpıtır: «nâzikâne, pek tatlı konuşma» anlamında:

Bir hoş tekellüm eyler o âfet çıtır pıtır
(Esad Muhlis Paşa)

Çıtlatmak: 1) Çengi ve köçek oynarken ellerinin baş ve orta parmakları ile çıt sesine yakın bir ses çıkarması; parmak çıtlatmak.

2) Gizli tutulan bir meseleyi ilgili kimseye imâ yolu ile kısaca haber vermek.

Çıtırdamak: yanan odunun, kömürün çıkardığı ses.

Hüseyin Kâzım Bey: «Büyük Türk Lûgatı» nda Çitlenbik ağacının ismini bu gelmiş gösteriyor ki, bu doğru değildir; bu ağaç ismi «çıt» kökünden değil, «çit» den gelmiş olsa gerektir.

ÇITAK — Anadolu halkı ve aslı Anadoludan gelmiş bir kısım İstanbullular tarafından Rumeli türklerine hakaaret yollu takılmış isim, «türk zeyninde çingene» mânâsındadır.

Tâzerû civan ger olursa çıtak
Çengelistan olur kuştüyü yatak
Galatalı Hüseyin

Kıl kadar aybı yok tâzeden tâze
Çarşuda şöhreti Gümüşendâze
Şevheridir dirler şol kara çıtak
Lânet olsun öyle çapkın dilbâze
Galatalı Hüseyin

Bedros Efendi Keresteciyan meşhur lûgatında bu kelime için şunları yazıyor: «Bu kelime farsca şitağ (= haydud, şâkî) isminden alınmışa benziyor. Kökü sanskritce ceteka (= pis, kaba adam) ve ceta (= uşak) ve staga (= hırsız) isimlerine ve rusca çudaka (= bambaşka adam, kaygusuz adam, geniş meşrebli adam, haydud kılıklı adam, hilekâr adam) ismine bağlanabilir.»

Bir tarih hakikati hâlen Bulgaristanda bulunan Eskizağra müftüsü Râci Efendi merhum tarafından şu beyit ile ifade edilmişdir:

Besledi beşyüz sene İstanbulu
Devleti teyid eden Rumeli!

Bu belâgatli söz karşısında çıtak, dilimizde muzahfarattan bir kelime olsa gerektir.

1808 de Ruscuk âyanı Alemdar Mustafa Paşaya karşı İstanbulda içden içderi bir galeyan başladığı zaman bir gece Babıâli (Paşakapusu) nin kapusuna yapıştırılan ihtilâl beyannâmesinde de diktatör sadrıazama bu isimle hakaaret edilmişti, beyannâmenin yazısı şu idi: «Rumelinden geldi bir çıtak, bayrama ya kılıç oynayarak, ya bıçak!» (B.: Alemdar Paşa Vak'ası).

ÇITAK SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde Fatih Kazasının Şehremini nâhiyesinde İbrahim Çavuş ve Denizabdal mahallesinde bir sokakdır; İbrahim Çavuş Mahallesinde İbrahim Çavuş Sokağı ile Denizabdal Mahallesinde Hacamatçı Sokağı arasında uzanır; bu iki mahalle arasında sınır olan Günaydın Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir (adı geçen rehberde pafta 10, no. 70, 76); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1964).

ÇİÇEK, ÇİÇEKÇİLİK, ÇİÇEKÇİLER — Çiçek, Türk şiirinde müstesnâ bir yer tutar. Türklerin çiçeğe karşı gösterdikleri düşkünlük, türk ruhunun zarif asâlet ve necâbetinin en beliğ bir şâhididir. Kumaşlarımızda, halılarımızda, çinilerimizde, tahta ve bakır işçiliklerimizde, çiçek, umumiyetle hemen yegâne tezyin örneği olmuş-

Seyyar Çiçekçi
(Resim: C. Biseo, 1874)

Seyyar Çiçekçi, 1898
(Resim: fotoğrafdan S. Bozcalı eli ile)

dur. En mütevazi Türk evinin bahçesinde, birkaç tahta çiçek, penceresinde üç beş saksı bulunmuşdur.

Millî kütüphânemizde geçen asırlardaki Türk çiçekçiliğine dair kıymetli eserler vardır. Bir kaçını şöylece gözden geçirelim:

Tabib Mehmed Aşkî'nin «Lâle İsimleri» adındaki eseri, on sekizinci asırda Lâle Devrinin kıymetli bir vesikasıdır. Lâle isimleri alfabetik tanzim edilip yazılmışdır; ve her çiçeğin yanında onu elde eden çiçek meraklısının da adı yazılıdır. Bizim gördüğümüz el yazması nüshada, sonradan ilâve edilenlerle beraber 1350 lâle adı vardır. Yalnız Tabak Ata isminde bir Lâle meraklısı 401 lâle çeşidi elde etmiştir. Devrin meşhur lâlecileri olarak başta Şeyhülislâm Veli Efendi, Aşir Efendi, İzzet Ali Paşa, Sait Mehmet Paşa, Şeyh Mehmed Lâlezâri, Kaptan Tanburî Paşa, Üsküdarlı Baltacı Zade Mustafa Çelebi, Eyüblü Fey-

zullah Ağa, Lüleci Hacı Mustafa Çelebi, Beşiktaşlı İbrahim Ağa, Hakkâk İbrahim Çelebi, Tabak Ata, Kasımpaşalı Emin Ağa, Eyüblü Salih Ağa, Üsküdarlı Ağaçayak İsmail, Lâtif Ağa Zâde İsmail Ağa, ve ilâh... gelmek üzere 124 kişinin ismi yazılıdır.

Lâleler, renklerine, nakışlarına, oyalarına göre isim alırdı: Necmi çemen (Çimen yıdlızı), Mevci Elmas (Elmas dalgası), Lâ'li muzab (Erimiş yakut; erimiş dudak), Fevvarei Nûr (Nur fıskiyesi), Dâmeni dür (İnci eteği)...

Sadrıâzâm Nevşehirli İbrahim Paşanın çuhadarı Taşovalı Mustafa Ağanın elde ettiği «Mahbubu zaman» adındaki lâlenin soğanı tam 1000 altına satılmıştı; bu, mor fitilli gül penbe beyaz bir lâle idi. Bu nâdide çiçeğe benziyen sarı fitilli gül penbe beyaz bir lâleye de «Güli İrem» adı verilmişti. Bilâhare mahbub lâlenin soğanı kaybolmuş, mor fitilli başka bir lâleye «Mahbubu Sâni» adı konmuştu. Fakat Hicrî 1190 da Tabak Ata tarafından tekrar bulunmuş, bu sefer de «Mahbubu Atâ» denilmişdi.

Mehmed Aşkî'nin «Lâle İsimleri» tarih ve çiçek meraklıları kadar, ressamlarımızı da meşgul edecek kıymetli bir vesikadır.

Türk çiçekçiliğinin diğer kıymetli kaynaklarından biri, Ahmed Kâmilin «Lâle Risâlesi» dir. Müellif eserini, Birinci Mahmud zamanında Mustafa Paşa sadaretinde kaleme almıştır. Evvelâ lâleyi tarif ve metheder. Sonra şöhretinin sebebini anlatır:

«Hüdai Aziz Mahmud Efendinin bir müridi lâle meraklısıdır. Bu müridin tesiri ile Mahmud Efendi de lâleye merak sarar. Nihayet bu merak, bütün İstanbul halkına sirâyet eder. Bu sûretle İstanbulda lâle merâkı Lâle devrinden bir asır kadar evvel başlamış oluyor. Nitekim 1370 ihtilâli Üçüncü Ahmed saltanatını yıkdığı, Saadâbâd kasırları yer ile bir tahrib edildiği halde lâle merakı devam etmiştir. Birinci Mahmud zamanında da lâle, güzide bir çiçek olarak itina ile yetiştirildi. Yeni bir çeşit elde etmek, lâlelere zarifâne ad koymak, heyecanlı ve tatlı bir meşgale teşkil oldu. Ahmed Kâmilin risâlesinde de, 558 lâle meraklısının adı vardır. Yalnız lâle üzerinde durmıyarak, alelûmum Türk çiçeklerinin isimlerinden ve elde ettikleri çiçeklerin isimlerinden bahseden diğer kıymetli vesikalar arasında Rüştü zâde Remzi ile Şehremini camii hatibi Ubeydullah Efendilerin çiçekçi tezkirelerini zikretmek lâzımdır. Bilhassa Ubeydullah Efendinin «Tezkerei Şükûfeciyan» ı, büyük Türk âlimi Kâtib Çelebinin de devrinin meşhur çiçekçilerinden biri olduğunu göstermek bakımından fevkalâde kıymetlidir. Hicrî 1110 senesinde (m. 1698 - 1699) kaleme alınmış bu eserden bu kıymetli kaydı aynen alıyoruz:

«Hacı Halife — Küttab zümresinden olub bir katmer salkımlı mavi sünbülü vardır; 1074 de vefat etmiştir.»

Bugün, ne kadar yazıktır ki, Türk çiçekçiliti ölü bir halde bulunuyor. Yeni Cami arkasındaki İstanbul Çiçekpazarı iç sızlatacak kadar yoksuldur. On sekizinci asırda Türkiyede saltanat sürmüş olan lâlenin vatanı olarak bugün Hollanda gösteriliyor. Halbuki, avrupalılar, bu çiçeği, hâlâ eski bir türk adına nisbetle anmaktadır. Düz beyaz lâlelerden birinin adı «Dülbend lâle» idi; avrupalılar, iş bu «dülbend» kelimesini kendi ağızlarına göre bozarak lâleye Tülib demişlerdir.

Çiçek, bir medeniyet, ruh yüksekliği miyarıdır. Bundan ötürüdür ki, çiçekçiler arasından kaatil ve hırsız çıkmaz.

Bizce, İstanbul belediyesi nadide bir çiçek yetiştirecek bahçivanlar arasında her yıl bir müsabaka açmalıdır.

Tarihi çok parlak olan Türk çiçekçiliğini eski parlak mevkiine çıkarmak bir vatan borcudur. Bugün, bahçelerimizde «erimiş yakut» ların, elmas dalgalarının, inci eteklerinin yerinde «Jan-Mari», «Eklips Boreal» gibi yabancı isimler saltanat sürüyor.

Eski Türk çiçekçileri bilhassa tohumculuğa ehemmiyet verirler idi; zerrin, sünbül ve lâle gibi soğanlı çiçeklerde dahi, yeni bulunan bir soğanı kaybetmemek, ve üretmek endişesinin yanında tohumdan yeni çeşitler elde etmek gayreti çok daha baskındı.

Muallim M. Cevdet merhum son meşhur çiçekçiler, amatör çiçek meraklıları hakkında şunları yazıyor:

«Yüz üç yaşında vefat eden Müşir Fuad Paşadan ve doksan yaşına kadar yaşayan Balıkhâne Nâzırı Ali Riza Bey merhumlardan öğrendiğime göre Koca Hüsrev Paşa, Kıbrıslı Mehmed Paşa, Şeyhülis-

lâm Ârif Hikmet Bey, Hidiv İsmail Paşa, Mısırlı Kâmil Paşa ve Prenses Zeyneb Hanımefendinin bağçeleri yüzlerce, binlerce, çiçeklerin sergisi imiş. Pek değerli çiçek mütehassısları dolgun maaşlar alarak bu bağçeleri tanzim ederlermiş.»

İstanbul civârında sur dışında, Boğaziçinde Üsküdarda gaayet büyük ve meşhur çiçek bağçeleri vardı. Bir kısım çiçekçiler işlerini bir çeşid üzerinde ihtisasa dökmüşlerdi, meselâ sâdece gül veya sünbül, karanfil, fulya yetiştirirlerdi; bağçeler de sahiblerinin isimleriyle beraber, meselâ: «falanın gül bağçesi, karanfil bağçesi, fulya bağçesi, manolya bağçesi» diye anılırdı. Bu bağçeler sâhiblerine iki türlü gelir temin ederdi, bir yandan yetiştirilen nâdide çiçekler İstanbul ve Beyoğlu çiçek pazarlarına sevkedilir, bir yandan da bağçeler teferrüce çıkan İstanbul halkına bir mesire olarak açık bulundurulurdu. Bu arada bilhassa yer ve ağyar gözünden ırak sevişmek isteyen çiftler çiçek bağçelerine giderlerdi. Meyhânelerde dolaşarak altın adını bakıra çıkarmak ve dile düşmekden çekinen nevcivanlar da çiçek bağçelerinde kurulan işret sofralarına iltifat eder, giderlerdi. Bundan ötürüdür ki, askerî rüşdiyeler ve idâdilerle Dârüşşefaka talebelerinin tatil günlerinde çiçek bağçelerine, velev ki kendi arkadaşları ile gitmeleri şiddetle yasak edilmişti.

Münir Süleyman Çapanoğlu bize verdiği notlarda çiçekçiler üzerine şunları yazıyor:

«Cumhuriyet devrinden önce, asrımız başlarında düğünlere çiçek, sepet ve buketleri, cenâzelere de çelenk götürmek, göndermek âdeti yok idi, ama müslüman türk toplum hayatında çiçeğin fevkalâde bir itibârı vardı; bağçesiz evlerde bile pencere içleri, balkonlar karanfil, gül, sardunya, küpe çiçeği, fesleğen saksıları ile bezenmiş olurdu. Sibyan mekteplerinde çocuklar her sabah hocalarına, kalfalarına bir küçük demet çiçek götürürlerdi; hasta dostlara gayet zarif çiçek şişeleri içinde bir güzel karanfil, zerrin gönderilerek hal ve hatır sorulurdu.

Çiçekbağçesi Yanaşması
(Resim: Sabiha Bozcalı)

«Toplum hayatında günlük çiçek istihlâki hiç şüphesiz ki zamanımızda olduğu kadar yaygın değildi. Çiçekçi dükkânları mahdud idi ve ancak mevsimlik ticâret konusuydu. Köprünün Haydarpaşa - Kadıköy İskelesinde, Anadolu ve Rumeli yakası Boğaz iskelelerinde bir de Eminönün'de Köprübaşında tahsildar kulübesinin arkasındaki sergi - dükkâncıklarda satılırdı. Her semtte çiçek satıcılığı istisnâsız tulumbacıların elinde idi. Dükkân - sergi sermâyesini semtin sandık reisi koyardı, çığırtkan satıcısı da muhakkak uçarı bir şehbaz delikanlı yahud bir pırpırı mürâhik oğlan olurdu. Patron gaayet temiz giyinir ve dükkân önüne atılmış bir iskemlede oturur, cıgarasını, kahvesini içerdi; geçer-

ken uğramış hatırlı kimselere ikramlarda bulunurdu. Çığırtkan delikanlılar, oğlanlar ise muhakkak yalın ayak dolaşırlardı; karaya çalan koyu güvez fes kaşlar üstüne düşmüş, şakaklar zülüflü, sağ kulak ardına muhakkak bir gül goncası veya bir karanfil iliştirilmiş, sırtında allı pullu basma mintan, belinde kırmızı Girid kuşağı, yelek düğmeleri muhakkak çözük, incik kemikleri görünür de baldırlar görünmez. Ticaret metâı çiçek olduğuna göre çığırtkanın da kaş ve göz nakşının ve el ayak kesiminin güzelliğine, düzgünlüğüne dikkat edilirdi ve her dükkân-serginin münâsib bir yerine çiçek üzerine bir levha bulundurmak da âdet gibiydi, meselâ:

Ehli bezme çekdirir zerrin kadehler intizâr
Cur'ai meyden midir Sâki bu rengi lâlezar!

*

Ol goncei sermest sabah olsun uyansın
Âyinei mül gül yüzünü görsün utansın!

*

«Ada vapurlarında da mevsiminde manolya ve mimoza satan rum delikanlılarını, şıkırdım oğlanlarını unutmamalıdır...»

«Hezliyyâtı Raşid Efendi» isimli yazma bir risâlede bir çiçekçi bağçıvan güzeli şânında iki fıkra vardır:

«Petro dirler idi, Yedikule dışında bağçıvanın oğlu gaayetle dilber mürâhik tâze civan idi; şehrimizin kibar ve ricâli bağçede iş vardır diye dâvet iderler ve ol rûmî fetânın türlü türlü cilveli dilbazlıkların ile saflanırlardı. Bedestânî Mehmed Beyefendi ki Tavukçu Mehmed Bey diye mülâkkabdır, Âşir Mollaya bir nâdîde sünbül soğanı ile bir gül fidanı gönderir; bu Petro civan eliyle, Raşid Efendi merhum o gün Molla Beyin bağçesinde imiş, şu ebyâtı söyler:

Görüb Tavukcu Mehmedin yeni açmış sünbülünü
Unutmuşdur sandım bağçıvan güzeli kâkülünü
Süzme ayak, gümüş baldır, âyîne sînei pâki
Koydum çiçeğin adını ben de «Nevcivan Petrâki»

*

Çiçekçi güzeli Samurkaş Petri
Gül üstünde şebnem muattar teri
Reşk ider kâküle sünbül benefşe
Âferin kim ise kesen berberi
Getirmiş Mollaya bir gül fidânı
Kendi gülden güzel urum püseri
Pâ bürehne şehbaz gümüş topuklu
Levendâne yürür ditretir yeri.

Bu satırların yazıldığı 1964 de İstanbul çiçekçileri «Köklü çiçek ve tohum üzerine iş yapanlar» ve «Kesilmiş sap üstünde çiçek satanlar», olmak üzere iki kısma ayrılmış bulunuyordu; köklü çiçek ve tohumculuk ile meşgul olanlar binden fazla olub bir «Çiçekçiler Derneği» kurmuşlardır; içlerinde yarım asırdanberi çiçekçilik yapanlar vardır (B.: Çiçek Pazarı ve Çiçek Pazarı Çiçekçileri; Çiçekçiler Derneği); kesilmiş çiçek satıcılarının toptan çiçek satışı işlerini gören, müzâyedeleri yaptıran bir Çiçekçiler Kooperatifi vardır, kesilmiş çiçek satan mağazaların sâhibleri bu kooperatif üyesidirler; onların sayısı da bine yaklaşır. Kesik çiçek müzâyedeleri haftada üç gün, pazartesi, çarşanba ve cuma günleri kooperatifin bulunduğu Beyoğlunda Suriye Pasajında yapılır.

Nâdide, bahalı çiçekler yetiştiren bağçıvan çiçekçilerin en namlıları 1964 yılında yedi kişi idi ki, yedisi de bulgar idi ve bunlardan Nikoli, Kiryas, Mitko, İli, Vangel ve Lüben'in bağçeleri Kasımpaşada Büyükpiyâlede, Vasilin bağçesi de Boğaziçinde Ortaköyde idi. 1961 yılında basılmış İstanbul şehri telefon rehberinde isim ve adresleri bulunan çiçekçi mağazaları şunlardır:

Anna Kukula, İlkbahar Çiçek Evi, Beyoğlu, Emirnevruc çıkmazı;

Ar Çiçek Evi, Beyazıd, Yeniçeriler Caddesi 69;

Athanasatos Yani, Cumhuriyet Caddesi, 127;

Baysal Mevlud, Beyoğlu, Mis Sokağı, 1;

Bozok Muzaffer, Teşvikiye Caddesi, 166;

Çiçekçi Fotis, Halâskârgazi Caddesi, 296;

Çiçekçilik İtihsal ve Satış Kooperatifi Şirketi, İstiklâl Cadedsi, 348;

Demiriz Ziya, Gümüşsuyu Caddesi, 26;

Fidan Çiçekevi, Beyoğlu, Saidpaşa Geçidi, 10.

Fulya Çiçek Evi, Kadıköy Mühürdar Caddesi, 28;

Güdenyan Artin, Beyazıd Yeniçeriler Caddesi, 69;

Gül Çiçek Evi, Halâskârgazi Caddesi, 196;

Hamamcıyan Aris, Nişantaşı, Mim Kemal Öke Caddesi, 19;

Helvacıoğlu Salâhaddin, Taksim Çiçek Evi, Sıraselviler Caddesi, 5;

Jirayr Çiçek Evi, Meşrutiyet Caddesi

Kaderini Niko, Beyoğlu, Sahne Sokak, 15;

Kamelya Çiçek Evi, Teşvikiye Caddesi, 174;

Lotüs Çiçek Mağazası, Halâskârgazi Caddesi, 137;

Mari Çiçek Evi, İstiklâl Caddesi, 396;
Mihailidu Glikeria, İstiklâl Caddesi, 360;
Milinski İvan, Beyoğlu, Hristaki Pasajı, 3;
Okul Mehmed, Beyoğlu, Balo Sokağı, 17;
Park Çiçek Evi, Kadıköy, Muvakkithâne Cd. 20;
Parsehyan Aşot, Halâskârgazi Caddesi, 243;
Sabuncakis Yorgi Çiçek Evi, İstiklâl Caddesi, 239;
Sapuncakis Koço, İstiklâl Caddesi, 304;
Sadıkoğlu Sadık, Halâskârgazi Caddesi, 137;
Sanoyan Haygaran, Çarşıkapı Yeniçeriler Caddesi, 109;
Selyi Serkis ve şeriki, İstiklâl Caddesi;
Sezgin Nebahat ve Şevket, Teşvikiye Caddesi, 174;
Şehir Çiçek Evi, İstiklâl Caddesi, 237;
Tilkioğlu Andon, Beyoğlu, Sahne Sokağı, 6;
Viyolet Çiçek Evi, Teşvikiye Caddesi, 145;

Bunlar telefona sâhib olan mağazalardır; iki misli olarak telefonsuz çiçekçi mağazaları ve bir o kadar da seyyar çiçekçiler ilâve edilse büyük İstanbul için yine azımsanır.

Türk çiçekçiliği bir inhitat devrindedir. Çiçekçiliği ihya yolunda ihdas edilmiş Bahar ve Çiçek Bayramı da bir kaç yıldanberi tavsamış, unutulmuşdur.

İkinci Abdülhamid devri sonları ile meşrutiyet devrinde İstanbulun şık beyleri, gençleri, yaz ve kış, yıl boyunca her gün yakalarına bir çiçek takarlardı; hâlen bu güzel süs unutulmuş gibidir; bilhassa gençler arasında çiçek sevgisi hemen hemen yok olmuş gibidir. İstanbul aydınları arasında biri yaşlıca, biri olgun çağında iki muharrir her gün yakalarında birer karanfilleri ayrıca şöhret sâhibidirler; yaşlı olanı Ord. Prof. Şükrü Baban, olgun çağda olanı da Ümid Deniz'dir.

Daha eskiler, Tanzimatdan önceki devrin erkekleri ise çiçeği yakaya değil, başa takarlar, serpuşun nev'i her ne ise üstüne sarılmış dülbendin bir kıvrımına iliştirirlerdi; dal külâh, dal fes olanlar da, baş çiçeklerinin sapını külâh veya fesin kenarından içeri sokarlar, çiçeği oradan şakaklarına sarkıtırlardı. Meselâ Sürûri bir kasîdesinde:

Şeyhülislâmı şerifünneseb Es'adzade
Taksa destârına kesbi şeref eyler sünbül

diyor.

ÇİÇEK — Halk ağzında ve İstanbulun hâneberduş pırpırları argosunda «tâze ve körpe güzel kız veya oğlan» anlamında kullanılır.

Bu kelime ile halk ağzı deyimler vardır:

Çiçeği burnunda — Mesleğine yeni girmiş, bir işe yeni başlamış gençler hakkında kullanılır : Çiçeği burnunda doktor, çiçeği burnunda zâbit gibi.

Bir çiçekle yaz olmaz — Zenpâre erkek ile oynaş peşinde yosma kadının hayat felsefesinin aforizması: bir güzel ve dilber mâşûkaya yâhud mâşûka bağlanmayıp dildârını oynaşını sık sık değiştirip tâzelemek.

Kabak çiçeği — Bilhassa büyükler, uslular önünde, yeni girdiği bir muhitte pek çabuk lâübalileşen; ekseriya «kabak çiçeği gibi açılmak» diye tavzih ile kullanılır.

Gülü târife ne hâcet, ne çiçekdir biliriz — Darbı mesel; sadâkati, vefası, samimiyeti, içden sevgisi olmayan fakat sevimli, şirin, câzibeli kimseleri târif için kullanılır.

Çiçek — Bayram günlerinde veya her hangi bir şenlik vesilesi ile çarşı pazar boylarındaki şekerci sergilerinin, manav salaşlarının, kahvehânelerin avâmî zevkle süslenmesinde ince ve âhenkli kâğıdlardan yapılmış çiçek taklidi şeyler (B.: Çalgılı Kahvehâneler).

Çiçekli — Üzerinde çiçek şeklinde tezyini motifleri olan giyim eşyâsı halk ağzında «çiçekli» adını almışdır; «çiçekli çorab, çiçekli mintan, çiçekli basma» gibi; bu isimler kalender meşreb halk şâirlerinin kalemi ile İstanbulun ayak takımı arasından dilber şehbazların kılık ve kıyâfetleri tasvir edilirken renkli portrelerin çizilmesine yardım etmişdir; aşağıdaki iki manzûmeden birincisi Üsküdarlı Âşık Râz'nin ikincisi de Kazdağlı Ahmed adındaki çırağı için Kahveci Bitlisli Ali Çamiç Ağanındır (B.: Çamiç Ağa, Bitlisli Ali):

Baygın Yusuf berberlerin yosması
Mintanı var al çiçekli basması
Billûr topuk ayağında nâlini
Şimşirdendir al kadife tasması
Naz mi disem cilve midir bilemem
Söz virüb de dildâdesin asması.

*

Yaraşıkdır elhak Şah Kazdağlına
Al çiçekli yörük nakşı çorabı
Mintanı hem çiçeklidir ol gülün
Nasıl olmam anın ayak türâbı
Ruhlerinde açmış cennet gülleri
Lâ'li lebin suna kevşer şarâbı.

Çiçek suyu — «Bazı kokulu çiçeklerden ve bilhassa turunç çiçeğinden taktîr edilen su» (H. Kâzım, Büyük Türk Lûgatı). Çiçek sularından yalnız biri çiçeğinin adına nisbetle anılır ki «Gülsuyu» dur (B.: Gülsuyu). İstanbulda geçen asrın ortalarında Kolonya Suyunun yayılmasına kadar hafif ve iç açıcı, ferahlık verici güzel koku olarak çiçeksuları kullanılmışdır; çiçek suyunun hamamlarda ve berber dükkânlarında muhakkak bulundurulması ise esnaf nizâmnâmeleri ile tesbit edilmiş; hamamlarda ve berber dükkânlarında natıra, dellâka, pabuççuya ve çırağa bahşiş müşterinin mürüvvetine bırakılmış idi, müşteri bahşiş vermez ise istenmesi yasak idi; fakat bu nizamnâmelerde : «müşteri mürüvveten bahşiş verdikde gülsuyu yâhud çiçek suyu ile ikrâm olunur» kaydı vardır.

İstanbulun her evinde çiçek suyu muhakkak bulunurdu, herhangi bir sebeple bir kimse baygınlık geçirir, bayılırsa; derhal alnı ve bilekleri çiçek suyu ile ovulurdu; bâzan da ferahlık için suyu damlatılarak içilir, içirilirdi.

Çiçeklik — Eski İstanbul saray, konak ve yalılarında ser karşılığı kullanılmış isimdir; fakat Tanzimttan sonra çiçekçilik yerine ser karşılığı «limonluk» adı kullanılmışdır.

Çiçekçi — Argo; elinde çocuk denilecek yaşlarda çok körpe sermâyeler bulunan muhabbet dellâlı; misâl:

Bir Beyoğlu gazinosunda:

— Arkadaş!.. şu ağa ne söylersen verecek, on dört on beş yaşında bir şey istiyor...

— Yok efendi, ben çiçekçi değilim!...

ÇİÇEK — On sekizinci asrın son yıllarında Gümüşhânede gaayetle dilber bir köçek oğlan, bütün emsâli gibi bu isim köçeğin lâkabıdır, asıl adı bilinmiyor; yine bir rum olacakdır, Mercan adında bir kolbaşının perverdesi, uşağı, mahbubu olub, büyük kalenderlerden ünlü divân şâiri Enderunlu Fâzıl Bey mâden eminliği ile Gümüşhâneye gitdiğinde, bu Çiçek Oğlanın oyunlarının hayrânı ve güzelliğinin meftunu olarak onu İstanbula kaçırıp getirmek istemişdir; muvaffak olup olmadığı bilinmiyor, fakat divânında Çiçek için bir müseddes ile bir şarkı vardır (B.: Fâzıl Bey, Enderunlu; Defteri Aşk; Çenginâme); manzumeler şunlardır:

ŞARKI

O Gümüşhâneli sîm endâmım
Didim ismin ne ola sultânım
Nâz ile didi Çiçekdir nâmım
Ne çiçeksin biliriz ey cânım

Belî elmas çiçeksin bilürüz
Gülde perverde bebeksin bilürüz.
Sevdiğim hûri meleksin bilürüz
Şahbazım sana ben şâbânım.

Ehli Mâden seni bilmez cânâ
Anlamazlar ne gühersin hâlâ
Yürü İstanbula ey nazlı edâ
Rum rakkaası benim cânânım.

Aşıktâ ta bu kadar nâz olmaz
Çeşmi şûhin gibi şehbâz olmaz.
Bir çiçekle güzelim yâz olmaz
Açıl ey tâze güli handânım.

İşte ahurda kır at âmâde
Yürü bir zevk idelim dünyâde
Sana Fazıl gibi var üftâde
Yürü ey dilberi âlişânım

MÜSEDDES

Âteşi aşk ile gönlüm yine püryan oldu
Bir gözü kanlu delikanluya kurban oldu
Her bir âhım yine bir şûlei sûzan oldu
Aşk ile cismi nizârım kuru bir can oldu
Gice kan ağlamadan dîdelerim kan oldu
Şöyle ki her biri bir subhai mercan oldu.

Düşdüm ol cevher yektâye aman Mâdende
Âşikâr eyler isem hâlime âlem hande
Âh yâ Rab ne bu âteş ne bu hâlet bende
Gizlesem aşkını olmaz yanar âteş tende
Gice kan ağlamakdan dîdelerim kan oldu
Şöyle ki her biri bir subhai mercan oldu

O Gümüşhâneli gevher ki Çiçek nâmında
Sîmden servi gibi hüsnü var endâmında
Gözlerim nar çiçeği hun ile eyyâmında
Niye hâlim varacak bilmezim encâmında.
Gice kan ağlamadan dîdelerim kan oldu
Şöyle ki her biri bir subhai mercan oldu.

Geldi Mercan dediğim kahbe rakib oldu yine
Dest i cânan ile bâlü perimi yoldu yine
Kehrübâ gibi o Mercanla yüzüm soldu yine
Nâri firkat ile âh iki gözüm doldu yine
Gice kan ağlamadan dîdelerim kan oldu
Şöyle ki her biri bir subhai mercan oldu.

Katli uşşâkı ider ustası Mercan tâlim
Hançeri kabzai Mercânına olmuş teslim
Âh eğer olmasa bâbında o şeytânı leîm
Cânıma yetti belâyı gamı Allah kerim
Gice kan ağlamadan didelerim kan oldu
Şöyle ki her biri bir subhai mercan oldu.

Rûm rakkası a mehpâre güli îsâyî
Nice bir bu sitem ey can alıcı hercâyi
Tâ be key aşkın ile Fâzıla bu rüsvâyî
Gice âhile bizar iderim dünyâyı
Gice kan ağlamadan didelerim kan oldu
Şöyle ki her biri bir subhai mercan oldu.

ÇİÇEK BOSTANI SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih Kazâsının Şehremini nâhiyesinin İbrahimçavuş mahallesi sokaklarından; Kaygulubaba ve İmam Ferdi Sokakları arasında uzanır (Pafta 10/70); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Haziran, 1964).

ÇİÇEKÇİ — Geçen asrın sonlarında Beyoğlunda Çiçekçi Sokağında bir koltuk meyhânesinin halk ağzındaki adı; 1880 ile 1890 arasında Doktor lâkabı ile tanınmış Yunan tebaalı bir rum tarafından işletilir idi (B.: İstelyo, Çıplak); uygunsuz rum mahbublarının ve Çiçekçi Sokağı ile Yeniçarşı fâhişelerinin uğrak, konak yerlerinden idi; Doktor, birini orta hizmetinde, birini de tezgâh başında bulundurduğu iki çırağını da sûreti mahsusada Ege Adalarından, bilhassa Sakız Adasından getirtir, onları da fuhuş yoluna sevk ederek iğrenç menfaatler sağlardı. Fuhuş ve rezâlet yollarının acemisi olan Çiçekçinin eşiğinden içeri adım atamazdı; aslında bu meyhânenin müşterileri hemen tamamen İstanbul rumlarının eclâf ve esâfili, yunanlı, italyan, rus, ingiliz, fransız gemicileriydi. İçinde daima rumca konuşulur, kapusundan sokağa, zaman zaman neşeli terennümler, galiz küfürler, rum şamata ve yaygarası taşardı.

Bu kötü meyhâne, 1889 - 1890 kışında içinde işlenen bir cinâyetden sonra kapatıldı ve cinâyet dâvası içinde türlü rezâlet ve senaatleri ortaya dökülen Doktor hudud dışı edildi.

Tevfik KARKAN

ÇİÇEKÇİBAŞI BAĞÇESİ — On sekizinci asır yazarlarından Aziz Efendinin «Muhayyelât» adındaki meşhur hikâye kitabında Molla Emin hikâyesinden öğrendiğimize göre o asırda Haydarpaşada lebideryâda namlı bir mesiredir; hattâ arada padişahların bile gelip uğradığı yerlerden biridir (B.: Aziz Efendi). Başka bir kayda rastlayamadık; muhayyel bir yer olması ihtimali yokdur; zirâ Aziz Efendi, yukarda adı geçen Molla Emin adındaki nevcivânın muhayyel mâcerâsını yazarken yerlerin, dekorların, kıyâfetlerin, örf ve âdetlerin tarif ve tasvirinde hakikate mutlak sadâkat göstermişdir.

ÇİÇEKÇİ BOSTANI SOKAĞI — Çamlıca yollarından; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Haziran, 1964).

ÇİÇEKÇİ CİVANI — Kalender meşreb şâirler tarafından «Şehrengiz» adı verilen manzum risâlelerle medhedilen esnaf güzelleri arasında Çiçekçi civanlarına da rastlanır; şehrengiz yollu yazılmış ve «Hubannâmei Nevedâ» adını taşıyan manzum mecmuada Çiçekci Civanı şu beyitler ile övülmüştür:

Çiçekçi civânı gül goncesi şâh
Yetişdirenlere hezar mâşallâh
Toptop sünbül kâkül ile perçemi
Mâşuklar Tekkesi şeyhi hemdemi
Tariki aşk üzre mühürlü ayak
Bûsegâhı aşk iki ak zanbak

ÇİÇEKÇİ KAHVEHÂNESİ — Üsküdarda Karacaahmed Mezarlığı civârında çok eski ve meşhur bir kahvehâne; tramvay yolu ile Haydarpaşa tarafından gelindiğine göre (1934 Belediye Şehir Rehberinde Tıbbiye Caddesi) Üsküdarın eşiği yerinde olan Duvardibi mevkiinde, Selimiye Dergâhını geçdikten sonra sol kolda Üçüncü Sultan Selimin çeşmesinin hemen karşısında, caddeye nisbetle azıcık geride, bir bağçe içinde, toprak üstü tek katlı, 1964 yılında mesken olarak kullanılan soluk kırmızı aşı boyalı ahşab binâcıklardır; önünde, bağçesi içinde bir namazgâh taşı vardır; namazgâh kaldırılmışdır.

Adına onsekizinci asır metinlerinde rastlanmış; şehirde tebdili kıyafetle sık sık dolaşan ve kendisini Topkapulu Osman Ağa diye tanıtarak halkın derdlerini dinleyen Üçüncü Sultan Osman (padişahlığı 1754 - 1757) Üsküdara geçdiği zamanlar hemen dâima bu kahvehâneye uğrardı. Asrımızda da en seçkin müşterisi büyük res-

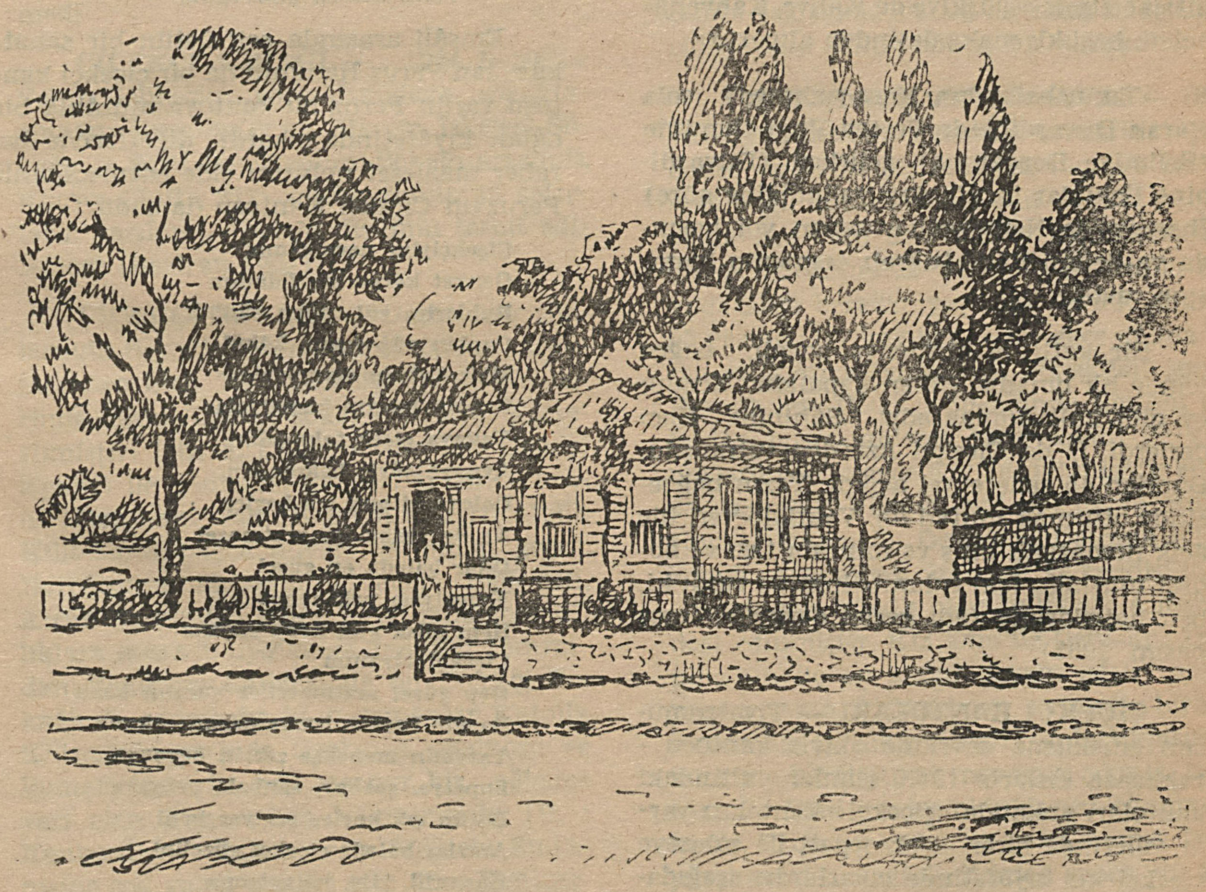
Çiçekçi Kahvelerinde Çırak Cemil
(Ali Rıza Beyin deseninden, S. Bozcalı eli ile)

sam Hoca Ali Rıza Bey olmuşdu; üstâdın bu kahvehânede oturur iken çizdiği iki üç desen vardır; ekseriya, İstanbulu dolaşırken çizdiği krokiler üzerinde de, burada oturur, çalışırdı; 1885 - 1895 arasında Haddehâneli Cemil adında çok güzel bir genç bu Çiçekçi Kahvehânesinde çıraklık yapmış, bir gün Ali Rıza Bey Cemil'in de portresini çizerek imzalı bir kopyasını Üsküdarlı halk şâiri Vâsıf Hiç'e (Vâsıf Hoca) hediye etmişti (B.: Ali Rıza Bey, Üsküdarlı, cild 2, sayfa 703; Cemil, Haddehâneli, cild 6, sayfa 2446)

Çiçekçi Kahvehânesinin çırak Cemili için söylenmiş şu ayaklı mânilerle kıt'a Merdivenköylü Tevfik Karkan'ındır:

Adam aman... «fe» si var!
Altınbaşak perçeme yaraşmış al fesi var
Adam aman... «fe» si var !
Çiçekçi Kahvesinin bir çapkın dalfesi var.

Çiçekçiye gittim bir çiçek gördüm
Târi muhabbetim oldu kördüğüm.
Yıllarca güzeller peşinde koşdum
Böyle bir güzel şey yokdu gördüğüm.

Çiçekçi Kahvehânesi
(Ord. Prof. Süheyl Ünver'in resminden Sabiha Bozcalı eli ile)

Adam aman... «mil»i var!
Kaçmış Haddehâneye kızgın şişi mili var
Adam aman... «mil»i var!
Tevfikin gözlerinde tüter bir Cemili var.

Merhum Vâsıf Hiç bu kıymetli hâtırâsını naklederek: «Bu kahvehânenin hemen bütün müşterileri; müdâvimleri, üdebâ, zürefâ, ilim ve sanat, mârifet ve erbâbı idi, nice beyler, paşalar, olgun dolgun kalem efendileri bu kahvehâneye çıkarlardı, içlerinde mütekaaidin hattâ gecelik entârileri üstüne bir ceket, sako, palto alıp gelirlerdi. Dedikodu yapılmaz, edibâne, hakimâne, rindâne sohbet ve muhabbetle vakit geçirilirdi. Bazan Cemil Bey Pehlivan ve Esvabçıbaşının Alâeddin Bey gibi azılı kabadayılar da gelirdi, fakat edebleriyle otururlar, oranın vekarlı havasını asla bozmazlardı» diyor.

Aşağıdaki satırları bu ansiklopedinin seçkin kalem arkadaşlarından Ord. Prof. Dr A. Süheyl Ünver'in 1962 yılında Türk Etnografya dergisinin 5 numaralı sayısında intişar etmis «Türkiye'de Kahve Kahvehâneler» başlıklı makaalesinden alıyoruz:

«Tunusbağından Karacaahmed'i sola alarak Duvardibinde Pertev Paşa Camiine (Selimiye Dergâhına) gelirken (Duvardibine Üsküdar tarafından gelindiğine göre) İhsaniye'de Namazgâh'a sapan yol başında ve Selimi Sâlis tuğralı çeşmenin karşısına rastlar.

Bir katlı ve kırmızıya boyalı, bağçe içinde bir binadır. Hâlen kapalıdır. Kiralık ev gibi kullanılmaktadır. Sâhibine Hacı derlerdi. O da Çiçekçi Aziz'den tutmuşdu. Bundan 45 sene evvel açıkdı. Yazın bağçesinde oturmak mutad idi. Vaktiyle yeri bir açık namazgâh imiş ve mihrabı taşı ve abdest musluğu için tulumbalı kuyu vardı ki, ben hatırlarım» (adı geçen dergiden ayrı basım, 1963).

ÇİÇEKÇİ KANTOLARI — Tiyatromuzun emekleme devrinde aktris kantocu - rakkaase kızların türlü isimler altındaki kantoları arasında «çiçekçi» kantoları vardı; ellerinde birer çiçek sepeti ile sahneye çiçekçi kız kıyâfetinde çıkarlardı; aşağıdaki kantolardan birincisi Şamran Hanımın rast kantosu, ikincisi de Kamela Hanımın kantosudur:

Gülistanda var bir fidan
Koparmaya kıymaz insan
Dikenine el sürülmez
Goncasından vaz geçilmez
Gaayet nâzikdir bu güller
Feryâd ediyor bülbüller
Üç kuruşa fiyâtı
Şık beylerin tuvaleti
Çok sevimlisin a gülüm
Neredesin a bülbülüm
Ucuz ucuz satıyorum
Ah geç kaldım gidiyorum
Çiçekçi kızı gidiyor
Sokak sokak haykırıyor.

*

Ben çiçekçi kızıyım
Satarım viyolet
Gül karanfil gaziya
Yokdur emsâli elbet
Patsa roz kamelya
Ufacık sepetde
Envâi çiçek çok
Pek çok tâze bu çiçekler
Daha neler var bende
Akşam pazarı ucuzca
Verip hemen gideceğim.

Emsâli arasında çok üstün bir sanatkâr olan Peruz Hanımın da bir çiçekçi kantosu vardı; Peruz bu kantoya mürâhik bir oğlan kıyâfetinde çıkardı; diğerleriyle beraber maalesef notasını elde edemediğimiz Peruz'un Çiçekçi Kantosu da şudur:

Çiçekçiyim nevcivânım
Gaayet körpe bir fidânım
Ruhlerim gül saçım sünbül
Çapkın edâ sırma kâkül
Misk kokulu manolyalar
Baygın baygın kamelyalar
Yakaya çiçek takmadan
Aynaya şöyle bakmadan
Baloya gitmez şık beyler
Ne de yosma şu matmazel
Odur baloda en güzel
Kamelyası pek açmış
Hem misk gibi koku saçmış
Çiçekçi elvânım
Hep güzel matmazeller vurgun bana
Baygın baygın işmar çakan çakana
Yasemin menekşe zerrin begonya
Lupetya, şebboy, zanbak, petonya
Bütün şık beyler seviyor beni
Ararlar baloda çiçekçi güzelini
Karanfil, lâle, hetyotropa
Limon çiçeği, krizantem, margerite
Hepsi birbirinden güzel
Ben hepsinden güzel...

ÇİÇEKÇİLER DERNEĞİ — Köklü çiçek tohumu üzerine iş yapan çiçekçi bağçıvanlar ile çiçekçi esnâfı tarafından 1952 senesinde kurulmuşdur; üyesi binin üstünde olup bu satırların yazıldığı sırada dernek reisi otuz yıldanberi çiçekçilik yapan Bay Hüseyin Gülerler idi (temmuz, 1964).

ÇİÇEKÇİOĞLU — Geçen asır sonlarında yaşamış bir mûsevi hokkabaz - soytarı; Yasefin oğlu adındaki hokkabazın yardaklığından yetişmişdir.

Ahmed Râsim «Muharrir bu ya...» adlı eserinde: «Benim Dârüşşefakada bulunduğum zamanlarda iki üç senede bir mektebde sünnet düğünü yapılırdı. Bu münasebetle hokkabaz, karagöz, orta oyunu oynanırdı. Karagözcülerin isimlerini tahattur edemiyorum ama hokkabaz herhalde Çiçekçioğlu veya Karanfil Ustanın takımlarından biriydi...» diyor.

Sermed Muhtar Alus da Çiçekçioğlunu çağdaşı diğer hokkabazlarla kıyas ederek: «Portakal oğlundan daha yüksekdi, ondan üstünü de Boyacıoğlu idi» diyor.

Hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi.

ÇİÇEKÇİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Üsküdarın sokaklarından; İhsaniye'dedir, Harem İskelesi Sokağı ile Şerif Bey Çeşmesi Sokağı arasında uzanır (Pafta 27); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (haziran 1964).

ÇİÇEKÇİ SOKAĞI — Geçen asır sonlarında Beyoğlunun en namlı fuhuş yataklarından biri; 1934 Belediye Şehir Rehberinde «Eski Çiçekçi Sokağı» ismi ile gösterilmiştir; İstiklâl Caddesi (Beyoğlu Caddei Kebiri) ile Yeniçarşı Caddesi arasında uzanır, Sen-t-antuvan (Saint Antoin) Katolik Kilisesinin bağçe duvarı yanından geçer. Beyoğlunun ilk umumhâneleri, 1855 den, Kırım Harbinden sonra, gayri müslim azınlıklara mensub uygunsuz kadınlar tarafından Yeniçarşı Caddesi ile bu Çiçekçi Sokağında açılmışdır ki, o zamanlar Katolik Kilisesinin yerinde tiyatrosu, gazinosu ve kumarhânesi ile pek meşhur bir eğlence yeri olan Konkordiya bulunuyordu (B. : Konkordiya). Galatasarayı Mektebi Sultanisine çok yakın olduğu için önce Yeniçarşı Caddesindeki umumî evler kaldırılarak sâhib ve sâhibeleri ile sermâyeleri Abanoz Sokağına nakledildi (B.: Abanoz Sokağı); bir müddet sonra da Konkordiyanın yerine kilise inşâ edilince Çiçekçi Sokağı temizlendi ve adı değiştirilerek Linardo Sokağı oldu; 1934 Belediye Şehir Rehberi tanzim olunur iken de, bilhassa Beyoğlunda münâsebetsiz yabancı isimler taşıyan pek çok sokakla beraber Linardo adı da «Eski Çiçekçi» olarak tebdil edildi.

Çiçekçi Sokağındaki kötü evleri işletenler, yukarda da kaydettiğimiz gibi büyük çoğunlukla rumlarla ermenilerdi; içlerinde iki evin sermayei şenâati de uygunsuz rum delikanlıları idi, saç uzatırlar, pencerelerde, kapu önünde, civar kahvelerde kadın kılığında oturur ve civar sokaklarda da o kılıkla dolaşırlardı; bütün evlerin uşakları da aynı boydan gençler ile adamlardı. Mâhud sokağın kadınlarına «Çiçekçi Yosmaları», «Çiçekçinin gülleri» denilirdi. Bu sokağın Yeniçarşı Caddesi ile olan kavuşağında sokağın adına nisbetle anılan bir koltuk meyhâne vardı ki, orası da bir umumhâneden farksız, dârülnedvei haşarâtı rum idi. Çiçekçi, hemen hergün bir kaç zabıta vak'asına, sık sık da kanlı hâdiselere cinâyetlere sahne olmuş bir sokakdır.

ÇİÇEKÇİ SOKAĞI CİNAYETİ — 1897 yılı temmuzunda işlenmiş benzerine pek ender rastlanır bir cinâyet, bir âile fâciasına bağlı kanlı bir vak'adır. Kaatil 17 yaşında Kız Yani diye mâruf uygunsuz, ahlâksız gürûhundan bir rum gencidir. Bir yıldanberi beraber yaşadığı Perikli adında 55 yaşında bir kayıkçı ile bir gece dâima işret ettikleri meyhâneden çıktıkdan sonra Beyoğlunda Çiçekçi Sokağında umumî evlerden birine giderek birer kadın ile yatmışlardır, ve o gece Kız Yâniyi misâfir eden 35 yaşındaki Viyolet, asıl adı ile ve muhitindeki lâkabı ile Denizkızı Despina güzel kopuk oğlana âşık olmuştur ve kendisinden onsekiz yaş küçük olan mürâhik serseriyi dost edinmiştir. Kız Yâni ile Denizkızı Despina'nın üç ay kadar devam eden gayrı meşru yakın dostlukların sonunda, birbirlerine hayat hikâyelerini anlattıklarında korkunç bir hakikat meydana çıkmış, Despina ile Yâni kardeş olduklarını öğrenmişlerdir. Fâcia bu kadar ile de kalmamış, Despina, kendisini iğfal ettikden sonra yüz üstü bırakan ve fuhuş girdâbına düşmesine sebep olan Kayıkçı Perikli olduğunu söy-

lemişdir ki, Despina Arnavudköyü'ndeki baba evinden ayrıldıktan sonra Yani dünyaya gelmişdir.

Bundan sonra iki kardeş intikam kasdı ile kaykıçıyı öldürmeye karar vermislerdir. Kız Yan kopuk âşıkı ile bir gece Çiçekçi Sokağındaki mâhud eve geldiklerinde kurulan işret sofrasında Perikli tamam sarhoş olub sızdığında, hayta meclisinde sözde gönül eğlenceleri olan iki kardeş tarafından kendi kuşağı ile boğularak öldürülmüşdür.

Cinâyet dâvası iki sene sürmüsdür. Suçlu olarak yalnız Kız Yani muhakeme edilmişdir, ablasının adı, en küçük tafsilât verilmeden «müntehir Despina» diye geçmektedir. Cinâyet islendiği zaman 17 yasını doldurmamıs olduğundan, ağır tahrik ve sair hafifletici sebeplerle Kız Yani 7 sene hapis cezâsına mahkûm olmuşdur.

Bibl.: Fransızca Servet Gazetesi, 1899.

ÇİÇEKÇİ SOKAĞI CİNÂYETİ — (B.: David, Gürcü).

ÇİÇEKÇİ SOKAĞI ZÂBITA VAK'ALARI — Yıllarca bir fuhuş yatağı olmuş Beyoğlundaki bu sokağın günlük hayatındaki havasını gösteren aşağıdaki vak'aları 1888 ile 1890 arasındaki yevmî gazetelerin zâbıta sütunlarından derlenmisdir.

* Sirkeci'de Bursa Otelinin garsonu 17 yaşındaki İstavri, otel müşterilerinden Hüseyin Ağanın 600 kuruşunu çalarak kaçmış ve Çiçekçi Sokağında Muannikin evinde işret sofrası kurmuş eğlenirken yakalanmışdır (1888, Sabah).

* Çiçekçi Sokağında Mama Sofiya'nın sermâyesi Çakır Eleni dostu sabıkalı güruhundan tulumbacı Piç Yani tarafından bıçak ile üç yerinden tehlikeli şekilde yaralanmışdır; cinâyetin sebebi, Eleni'nin dostuna para vermek istememesidir (1888, Sabah).

* Galatanın sabıkai mükkerre eshâbından kayıkçı Laz Temel, Laz Mustafa ve Beygir sürücüsü Kız Ali gece geç vakit sarhoş olarak gittikleri Çiçekçi Sokağında Marika'nın evinde misâfir olarak bulunan Çeşmemeydanında Yeşildirekli Hamamda dellâk Tokadlı Mustafaya tecavüz etmişler ve genci baldırından bıaçkla yaraladıktan başka içinde 300 kurus bulunan kesesi ile gümüş saat ve kösteğini gasb ederek firar etmişlerdir (1888, Sabah).

* Çiçekçi Sokağının mâhud kadınlarından Kamelya nâmı diğerle Agavni ile Deli Sürpik müştereken sevdikleri Benli Hurşid nâmında bir tulumbacı için kavga ederek yekdiğerinin yüzlerini tahrib etmişler ve birbirlerinin yüzlerini ısırarak her ikisi de ağırca mecruh olup hastahaneye kaldırılmışlardır (1890, Sabah).

* Çiçekçi Sokağında Paraskova'nın evinde geceleyen Celeb İbrâhim Ağa Şişman Marika namlı kadının kendisi uyur iken kesesinden bir napolyon ile beş sîni mecidiye sirkat eylediğini iddia ile karakola şikâyetde bulunmuşdur (1890, Sabah).

* Meşhur yankesicilerden olup Köprü üzerinde Safvet Paşanın kayınvaldesi hanımın içinde 400 kuruş bulunan kesesini çarpmış ve aranmakda olan Padimu diye mâruf Yeniköylü Diyaniso Çiçekçi Sokağında mâhud evlerinde derdest edilmiştir (1890, Sabah).

* Balıkpazarında şâbı emred Triyan dafil çocuğu meyhânede cerh ve katleden uygunsuz takımından Çopur Sâlim Çiçekçi Sokağında dostu Zaruhi'nin nezdinde derdest edilmişdir (1890, Sabah).

* Çiçekçi Sokağında Kaptan nâmı ile mâruf Marikanın evi yapılan ihbar üzerine zâbıtaca basılmış, Dimo ve İstefo adında şâbı emred iki genç perukalar takmış ve kadın libâsı ile bulunarak ev sâhibesile beraber zabıtaca nezâret altına alınmışlardır (1890, Sabah).

* Çiçekçi Sokağında Eftihin evinde uşaklık eder Ohannes veledi Onnik ev sâhibesinin sandığından 1200 kuruş nakid ve bâzı kıymetli eşyâ çalarak firar etmiş olmakla Ohannes aranmaktadır (1891, Sabah).

* Kara Mehmed ve Ebenin Hasan nâmındaki tulumbacılar Galata meyhânelerinde içerek Çiçekçi Sokağına gittiklerinde gaayetle sarhoş oldukları için evlere kabul edilmediklerine kızarak birkaç evin camlarını kırmış ve zabtiyece derdest olunmuşlardır (1891, Sabah).

* Dolabderesinde bir kodrumda mukim Polihron nam dul kadın Zabtiye Nezâretine arzuhal vererek henüz reşîde olmamış Anastasiye ismindeki kızının Çiçekçi Sokağında umumhâneci Marika tarafından fistana müteallik bazı esya ve yüzük ve küpe gibi şeylerle iğfal edilerek kaçırıl-

dığını iddia etmiş ve fahişeliğe teşvik edilen küçük Anastasiyanın kendisine iâdesini taleb etmiş olmakla Çiçekçi Sokağında zabtiyece yapılan taharriyatda mecbure Anastasiya bulunamamış ise de Marikanın uşağı Pandeli nâm oğlan Marikanın Anastasiyayı 5000 kuruşa Atinalı bir mamaya sattığını ve kızın umumhânecinin müşterisi olan Çırnık kaptanı Dimitri Diyamandi tarafından Yunanistana götürüldüğünü beyân etmiş fakat umumhâneci Marika uşağın ifadesini red ile ahlâksız bir genç olan Pandelinin intikam kasdı ile iftirada bulunduğunu zira odasına müsteri kabul etmediği için Pandeliye birkaç sefer dayak attığını söylemişdir. Mama Marika zabtiyece nezâret altına alınmışdır (1898, fransızca Servet).

* Beyoğlunda Cicekci Sokağında umumhâneci Marikanın Anastasiya nâmındaki kızı biliğfal kacırarak Atinaya bir mamaya sattığı meselesi tahkikatı ortaya bir baska mesele cıkarmısdır. Marikanın dayak iddiası üzerine muhbir usak Pandelinin muayenesinde gencin vücudunda darb eseri cürükler görülmüs fakat Pandeli dayak sebebini tamamen baska türlü nakletmisdir. Söyle ki, odasında misafir olmak isteyen Kirvako Nikole nam kesisi kabul etmediği icin merkum kesis ile Marika tarafından müstereken darb edildiğini ve merkum Kirvakonun Tûri Sinâ manastırından zîkıymet kilise esvâsı calarak firar etmis bir hırsız olduğunu, Marikanın da ona yataklık ettiğini, hattâ gümüslü bir ikona'nın adını bilmeyüb dükkânını gösterebileceği bir antikacıya satıldığını ifâde etmişdir (1898, Fransızca Servet).

* Beyoğlunda Cicekci Sokağındaki kadınların bî pervâ nîm urvan dolasdıkları ve hattâ o kılıkda kahvehânelerde oturup hammal ve arabacı ve tulumbacı makulesi ile iskambil ve tavla oynadıkları görülmektedir; zâbıtanın dikkatini çekeriz (1899, fransızca Servet).

ÇİÇEK HASTALIĞI — Çocuklarda çiçek hastalığı ve bu öldürücü hastalığa karşı ilk defa Türkiyede bulunan çiçek aşısı bu ansiklopedinin konusu dışında kalır (B.: Telkihhâne).

Aşı tatbiki mecbûriyetinden önce bu bulaşıcı hastalık İstanbulda geniş ölçüde çocuk telefatına sebep olurdu. Bâzı İstanbul şâirlerinin yakın dostlarının çiçekden ölen çocukları için yazdıkları manzum ölü tarihleri ile bu hastalığın adı edebiyatımıza da geçmişdir; aşağıdaki iki manzum ölüm tarihini Fâtih Dîvânından alıyoruz:

Mustafa Ağanın kızı Hatice
Dir idi hîni fevtinde babası Mustafa Ağa
Kerîmem nûri dîdem tıfliken gitti cihandan âh
Oku bülbül gibi tarihini gülzârı kabrinde
Haticem bir güli nâzik idi soldu çiçekden vâh.
H. 1251 (M. 1835-1836).

İbrahim Ağanın oğlu Âsım
Tıfliken mahdûmu İbrahim Ağanın diriğ
Azmi ukbâ eyleyüb itti yerin Dârüsselâm
Hay yazıklar kim sekiz yaşında bir mâsum idi
İrmemişdi daha maksûda her vefki merâm
Gül gibi soldu çiçekden ârızı nâzikteri
Bir nihâli tâze idi eyledi adne hirâm
Söyledim bir mısraı mevzun ile târihini
Âsım İbrâhim ide gülzârı Adn içre makaam
H. 1263 (M. 1847)

ÇİÇEKLİ BOSTAN SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtihin Fener kâzasının Hızırçavuş Mahallesi sokaklarından; Çorbacı Çeşmesi Sokağı ile Mürselpaşa Caddesi arasında uzanır; Çilingir Sokağı, Rifat Efendi Sokağı, Vodina Caddesi ile birer dört yol ağzı yaparak kesişir. Hızırçavuş Köprü Sokağı ve Yıldırım Caddsi ile de kavuşakları vardır (Pafta 8/106). Çorbacı Çeşmesi Sokağı tarafından gelindiğine göre kabataş döşeli meyilli bir yol olarak başlar; Vodina Caddesini aşdıkdan sonra paket taşı döşeli ve düz yol olur; bir araba geçecek genişlikdeki bu sokağın kapu numaraları 3-27 ve 236 dır, üçer dörder katlı kârgir evler olup dükkân olarak da 1 karyola tâmircisi, 1 kunduracı, 1 bakkal, 1 radyo tamircisi, 1 terzi, 1 berber vardır; İş Bankasının da bir şubesi bulunmaktadır (Eylûl, 1964).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇİÇEKLİDAĞ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Heybeli Adanın sokaklarından; adanın batı tarafında Akçakoca Sokağı ile İsmet Paşa Caddesi arasında uzanır (Pafta 33); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Haziran, 1964).

ÇİÇEKLİYALI SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Büyük Adanın sokaklarından; Adanın İskele bölgesindedir. Yazıcı Sokağı ile deniz arasında uza-

nır; Mehmedcik Sokağı ile Balıkçıl Caddesi ile dört yol ağzı yaparak kesişir (Pafta 32); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Haziran. 1964).

ÇİÇEKOĞLU (Fikri) — Diş doktoru, muallim ve batı müziği eleştiricisi; 1900 de Preveze'de doğdu, Preveze eşrâfından Çiçekoğlu Süleyman Beyin oğludur, annesinin adı Nefise Hanımdır; âilesi anavatana hicretten sonra Ödemiş'de yerleşmiş, Fahri Çiçekoğlu ilk tahsilini orada hususî Dârülirfan Mektebinde, orta tahsilini İzmir Lisesi ile İstanbulda Kabataş Lisesinde yapmış (diploma 1920), ve 1923 de İstanbul Tıp Fakültesi Dişçi Okulunu bitirerek meslek hayatına diş hekimi olarak atılmış ise de pek küçük yaşdan itibâren batı musikisine karşı duyduğu derin alâka ile o yolda tahsile devam etmiş, 1933 de Ankara Musiki Muallim Mektebini bitirerek diş doktorluğunun yanında Maarif Vekâleti hizmetine girip musiki muallimi olmuşdur.

Edebî ve akademik kültürü kibar bir ailenin görgüsü ile birleşmiş, muhitinin dâima sevilen bir simâsı olmus; basında, bilhassa Vatan Gazetesinde değerli bir müzik eleştricisi olarak tanınmış, aynı hüviyet ile radyoda çok faydalı konuşmalar yapmış, musiki muallimliğine de 1933 den 1963 yılına kadar otuz yıl devam etmis, binlerce talebe yetisdirmis, ve 31 Ekim 1963 de bir ameliyatı müteakib vefât etmişdir; son mualimliği İstanbul Erkek Lisesinde idi. Namazı Bayazıd Camiinde kılınarak Bakırköy kabristanına defnedildi.

Suzan Hanım (Gümrükçüoğlu) ile evli idi; Oya (doğumu 1938) adında bir kızı vardır. 1958 de neşredilmiş «Anna - Magdelana Bach'ın Hâtıraları« adında terceme bir eseri vardır.

Bibl. Kim Kimdir Ansiklopedisi

ÇİÇEKPAZARI, ÇİÇEKPAZARI ÇİÇEKÇİLERİ — İstanbulun kadim çiçekpazarı Mısır Çarşısının arkasındaki Çiçekpazarı Sokağında idi (B.: Çiçekpazarı Sokağı); sonra Bağçekapusunda İş Bankası (Eski postahane) binâsı arkasında Celâlbey Sokağında (1934 Belediye Şehir Rehberinde Pafta 1/4) daracık bir yere naklolundu; oradan da Yeni Camiin arkasında Cami ile Mısır Çarşısı ve Turhan Sultan Türbesi arasındaki sâha bir park olarak tanzim edildiğinde Mısır Çarşısının bir duvarı boyunca 22 göz baraka-dükkân yapılarak parkın o kenarına nakledildi ve o 22 göz dükkân dà köklü çiçek veya çiçek tohumu üzerine iş yapan çiçekçi esnafı ile çiçekçi bağçivanlara tahsis olundu. 1964 senesi temmuz ayında İstanbul Çiçek Pazarı çiçekçileri şu kimseler idi:

1 — Riza Demir
2 — İbrahim Oktay
3 — Hristo Piliçoğlu (50 yıllık çiçekçi)
4 — İstrati Piliçoğlu (50 yıllık çiçekçi)
5 — Nasri Güney (50 yıllık çiçekçi)
6 — Mustafa Torun (Tohumcu)
7 — Vasil Kaptanoğlu (Tohumcu)
8 — Hüseyin Gülerler (30 yıllık çiçekçi)
9 — Tahir Gülerler
10 — Soso Bingül (50 yıllık çiçekçi)
11 — Yorgo Uçuyan (Tohumcu)
12 — Câhid Kurtuluş (Tohumcu)
13 — Mihal Komfolodis (30 yıllık çiçekçi)
14 — Hüseyin Perçin
15 — Todori (Tohumcu)
16 — Salâhaddin (Tohumcu 30 yıllık çiçekçi)
17 — Mehmed Fevzi Bayar
18 — Necdet Yüksel
19 — Hasan Yüksel
20 — Bayram Kersin (Tohumcu)
21 — Faik Fırat
22 — Salih Arslan
22 — İbrahim Arslan (dükkân ikiye bölünmüş)

Köklü çiçek ve fidan satışı üzerine İstanbul Çiçek Pazarı Yeni Camiin arkasında bu dükkânların önünde Pazartesi günleri kurulur. Pek şenlikli, pek lâtif pazar olur.

ÇİÇEKPAZARI SOKAĞI — Eminönünde Çelebioğlu Alâeddin Mahallesindedir (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 1). Tahmis Caddesi ile Yeni Cami Caddesi ara-

sında uzanır; Tahmis Caddesi tarafından gelindiğine göre sol kenarını boydan boya Mısır Çarşısı kaplar, bu meşhur çarşının Ketenciler Kapusu ile diğer bir kapusu bu Çiçekpazarı Sokağı üzerindedir; sağ taraftan da Sabuncuhanı Sokağı ve Sakamehmed Çeşmesi Sokağı ile kavuşakları vardır; bir araba geçebilecek genişlikde, paket taşı döşeli bir çarşı boyudur; Mısırçarşısı duvarı boyunca her gün salaş baraka - dükkânlarda bir meyva ve sebze pazarı kurulur; İstanbulda en ucuz sebze ve meyva bu pazarda bulunur. Çarşının Ketenciler Kapusu karşısında, Çiçekpazarı Sokağının Sabuncuhanı Sokağı ile kavuşağı köşesinde büyük bir helvacı dükkânı vardır ki hâlen İstanbulun en eski helvacı dükkânıdır ve pek büyük bir tarihî hâtıra taşımaktadır; 1718 ile 1730 arasında on iki yıl sürmüş olan iktidar devrine tarihimizde Lâle Devri adı verilmiş olan büyük türk veziri Damad Nevşehirli İbrahim Paşa 16 - 17 yaşlarında mürâhik bir genç olarak Ürgübün Muşkara köyünden İstanbula geldiğinde bir sene kadar bu dükkânda helvacı çıraklığı yapmış ve buradan hemşehrileri delâleti ile Sarâyı Hûmayun Helvahânesine alınmışdı; onun vezirliği zamanındadır ki, Lâle Devrinin Çiçekpazarı, gençliğinde çıraklık yaptığı helvacı dükkânının önündeki bu sokakda tesis edilmiş idi; zamanımızda çiçek, sokağın sadece adında kalmışdır. Mısırçarşısı duvarı önünde baraka - dükkânlar 34 göz olup 23 manav (sebzeci, meyvacı), 1 kuru yemişçi, 5 züccaciyeci ve 6 pastırma, peynir ve zeytinciden mürekkebdir; öbür yanda 1 helvacı (meşhur tarihî dükkân), 7 camcı, 4 züccaciye-porselenci, 1 ardiye, 1 eczâne, 1 itriyatçı, 1 tuhafiyeci, 1 gazocağı - lambacı vardır. 5 kapalı dükkân bulunuyordu. Fındıklıyan Hanı ve Gönül Hanı adında iki han vardır (Mart, 1964).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇİÇEKPAZARI YANGIN TULUMBASI SANDIĞI, ÇİÇEKPAZARLILAR — Eski mahalle tulumbacılığı teşkilâtında ikinci derecede sandıklardan biri idi; tulumbacıları Eminönü civârının, bu arada Balıkpazarının esnaf gençleri ile hamalları, kayıkçılarıydı. Tophâne ketebesinden Üsküdarlı Âşık Râzi Çiçekpazarlılardan genç bir tulumbacıyı şöyle övmüşdür:

Bıçkınlıkda şanlı Çiçekpazarlı
Aşkbazlıkda usta hançer nazarlı
Ayaklar koşarlı eli yazarlı
Kayıkçı Loncası kâtibidir o
Çakır Temel Kâhyaoğlu Pazarlı

ÇİFTBOZAN VERGİSİ — Tanzimattan önceki devirde, Anadoludan ve Rumeliden İstanbula iş bulub çalışmak için gelen ve büyük şehirde bekâr hayat sürmeye başlayan köylüler, hem şehrin asâyiş ve inzibâtı, hem de erzak istihlâki ile büyük şehirde sebep oldukları erzak darlığı bakımından hükûmetçe hoş görülmemişlerdir; İstanbula doğru bu iç göçü önlemek, tahdid etmek için, Gedikler yeterli müeyyide görülmemiş, çalışma, iş sahaları esnaf gedikleri ile tahdid edilmiş olduğu halde ayrıca çok sıkı bir bekâr uşağı nizamı kurulmuşdu (B.: Gedik; Bekâr Uşağı Nizâmı).

İstanbula iş bulmak için gelen köylüler köylerinde çiftini çubuğunu bırakmış olduğu için bir tarafdan İstanbulun günlük huzur ve geçimini bozub sıkıntıya vermiş, diğer tarafdan da devletin çiftçiden aldığı öşür denilen vergi gelirini azaltmış telâkki edilmiş ve daha on altıncı asırda bu iç göçü önlemek için bu gibiler üzerine «Çiftbozan Vergisi» adı ile bir vergi konmuşdu. Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünden bir sene sonra, hicrî 975 (milâdî 1567) de konulan Çiftbozan Vergisinin tatbiki için İstanbul halkı umumî bir yoklamaya tâbi tutulmuş, büyük güçlüklerle karşılaşılmışdı; Rumeliden ve Anadoludan İstanbula göç işi de kesin olarak önlenememişdi. Zamanımızda bir çift bozan vergisi, bekâr uşağı nizâmı ve esnaf gedikleri olmadığı için köylerden büyük şehirlere ve bu arada bilhassa İstanbula akın en had şeklini almışdır ki, büyük iktisadî buhrânın başlıca sebeplerinden muazzam bir devlet meselesidir.

Hüsnü KINAYLI

ÇİFTÇİ ALİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Surlar dışında Eyyuba bağlı Topçular semtinin sokaklarından (Pafta 9/127); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Haziran, 1964).

ÇİFTCİLER (Esnaf Ordu Alaylarında) — Eski İstanbul hayatından aşağıdaki renkli, canlı, şirin sahneyi Evliya Çelebi'den naklediyoruz:

«Esnaf çifçiyan dükkânları yokdur, ama İstanbulun dört kadılık yerine (Nefsi İstanbul, Eyyub, Galata, Üsküdar Kadılıkları) 26.000 tarla tahrir olunub 57.000 çiftçi sayılmışdır. Pirleri Hazreti Âdemdir, ama Peygamberimiz asrında pirleri Hazreti Deyyas (?) bin Ömerül Harrâs (?) dır, Hazreti Ali kemerini bağladı, kabri Havran sahrasındadır. Ağaları, Bostancıbaşının emrinde Terekecibaşıdır. Bu köylü tâifesi yâni ekinciler ayaklarında çarıklar, omuzlarında aba, kebe, günâgûn hırkalar, başlarındaki külâhlarını envâi teller ile süsleyip niceleri sığırları ve mandaların boynuzların altun varaklar ile kaplayıp ve üzerlerine siyah çullar atub, öküzleri boyunduruk ile çifter çifter sabana pulluğa koşarlar, ellerinde nodul, üvendire, değren saban sürer gibi sürüb: — Ekmek benden bereket senden, ver Allahım ver!... diye bağrışırlar, boğazlarında torbalarla tohumluk buğday, alayı seyreden halkın üzerine avuç avuç serperek: — Benim elim değil, Âdem babanın elidir!... yâ Rabbi, bereketli Halil İbrahim ver!... diye güruh güruh geçerler.» (Evliyâ Çelebi).

ÇİFTE BÂKİRELER — Koca Mustafa Paşa Camii avlusunda ve Sünbül Efendi Türbesi ile Zincirli Servi Ağacı arasında demir parmaklıklı pek mükellef açık türbenin sâhibeleri pek muhterem, pek aziz iki arab kızı, Peygamberimizin torunu Kerbelâ şehidi hazreti Hüseyinin kızları Fatma ile Sâkine (Taberîye göre Zeyneb ile Ümmügülsüm); zamanımızda ziyaret edilir makamlardandır.

Bu makam üzerine rivâyetler şudur: Kerbelâ Vak'asından sonra Hazreti Hüseyinin harem halkı Şama getirilmişdir, ve peygamber torunun iki kızı Yezid tarafından câriye olarak Bizans İmparatoru Konstantin Pagonat'a gönderilmişdir (Emevilerin düşmanı Alevîlerin rivâyeti). İkinci bir rivâyete göre bu iki asil ve güzel arab kızı deniz yolu ile Mısıra gönderilir iken bindikleri gemi Bizanslı korsanlar tarafından yakalanmış ve kızlar İstanbula esir sıfatı ile getirilmişlerdir (Akla en yakın rivâyet). İki güzel kızın peygamber torunları oldukları anlaşılınca Konstantinin emri ile şanlarına lâyık hürmeti görerek bugün Koca Mustafapaşa denilen yerde bir kızlar manastırına yerleştirilmişlerdir; fakat bir gün odalarına girildiği zaman iki kızın birbirine sarılarak ölmüş ve pencereleri kapalı odada iki güvercinin uçuşmakda olduğu görülmüşdür. Bunu bir mûcizeyi ilâhiye olarak kabul eden imparator bâkireleri manastırın avlusuna defnettirmişdir. İstanbulun türkler tarafından fethinden sonra manastır Koca Mustafa Paşa tarafından camie tahvil edilmiş, on altıncı asrın büyük şeyhlerinden Sünbül Sinan Efendi de zamanına kadar gelen rivâyetlere ve salih bir rüyaya dayanarak Camiin avlusunda çifte bâkirelerin kabrini ihyâ etmiş; ölür iken de kendisinin onların ayak ucunda bir yere defnedilmesini vasiyet etmişdir. Geçen asrın ilk yarısında da İkinci Sultan Mahmud yine bir rüyâ üzerine bugün görülen mükellef açık türbeyi yapdırmışdır.

Türbenin demir parmaklığının üst kısmına, devrin büyük hattatı Yesârizâde Mustafa İzzet Efendinin harikulâde güzel italık yazısı ile fırdolayı bir korniş hâlinde şu kitâbe konmuşdur:

Bu meşhed kim ziyaretgâhı erbâbı muhabbetdir
Gubârı enberini kuhli erbâbı basîretdir

Kafes tehîdir sanma etrâfında bu câyin
Müşebbek âşiyânı tûtiyânı bağı cennetdir

Veren feyzü şeref bu gülitsânı cennet âsâya
İki gül goncei gül nahli gülzârı siyâdettir.

Şehîdi Kerbelâ Sultan Hüseynin duhterânından
İki sultan olduğu bunda rivâyetdir.

Bu câyi ihtirâmı Gazi Han Mahmûdi Adlînin
Delîli yümnü tevfîki saadetdir kerâmetdir

Bu câyi pâki tezyîn etmekden ol kutbi devrânın
Murâdı hânedânı mefhâri kavneyne hürmetdir.

O hâkaanı kerâmet şânü ârif şâhi âgâhın
Bu hizmetde muvaffak olduğu bi reybü minnetdir

Olsa sad sâl mâmürü muammer tahtı âlîde
Vücûdi lâzimül mevcûdi Mevlâye emânetdir.

Esri kilki dâii devlet
Yesârizâde Mustafa İzzet
1228 (1813)

Bibl. Tahsin Ünal, Hz. Hüseynin Kızları İstanbulda mı gömülü, Tarih mecmuası.

ÇİFTE BEN — Güzel bir yüzün herhangi bir yerinde karar büyüklükde bir ben, hüsün, cemal âşıkları indinde dâima makbul olmuşdur. On sekizinci asrın ilk yarısında Lâle Devrinde, esnafdan olsun kibardan olsun delikanlıların yüz tuvaletinde yanyan, yahud yüzün iki yerinde bulu-

nan iki ben, «çifte ben» adı ile moda olmuşdu, kudretten tek benli civanlar ikincisini lâdenden sun'î olarak kondururlar, hiç bensizler, yüzlerinde yakışdırdıkları yerlere iki lâden ben yapışdırırlardı ki, o devrin büyük şâiri Nedim, çifte benli süslü bir delikanlıyı (B.: Delikanlı) şu mısrâlarla tasvir ediyor (B.: Ben, cild 5, sayfa 2490).

Sinemi deldi bugün bir âfeti çarpâreli
Gül yanaklı gülgülî kerrâkeli mor hâreli
Çifte benli sîm gerdenli güneş ruhsâreli
Gül yanaklı gülgülî kerrâkeli mor hâreli

Bir civan kaaşı sarık sarmış efendim bâşına
Sürme çekmiş ıtrı şâhiler sürünmüş kaaşına
Şimdi girmiş dahi tahmînimde onbeş yâşına
Gül yanaklı gülgülî kerrâkeli mor hâreli

Kudretden benli civanlar, istisnâsız «Benli» lâkabı ile anılmışlardır.

ÇİFTE BOŞANMA DÂVÂSI — Eşine rastlanmamış bir çifte boşanma dâvâsıdır; 1964 yılı kasım ayında bir damad ile kayın pederi İstanbul 4. Asliye Hukuk Mahkemesinde ayni günde aynı hâkim önünde müteakiben iki celsede karılarını boşamışlar dır. Aşağıdaki satırları 12 kasım tarihli Hürriyet Gazetesinden alıyoruz:

«Önce damad Aslan Gökçe ile karısı Hanife Gökçe salona alınmışdır. Şişli Emniyet Âmirliğinde görevli polis memuru olan damad: — Karımla aramızda, şiddetli geçimsizlik var, rûhen de, fikren de anlaşamıyoruz; babası ile annesi de aynı şekilde geçinememektedir; isterseniz kayınpederimi dinleyebilirsiniz... üç ay önce evlen dik, çocuğumuz yok...» demişdir.

«Henüz on sekiz yaşında olan, Aslan Gökçenin esmer güzel karısı da: — Babam beni Aslan'la zorla evlendirdi, boşanmak istiyorum, nafaka bile istemem» demiştir. Mahkeme Aslan Gökçe'nin tek şahidini dinlemiş ve genç evlilerin boşanmalarına karar vermişdir.

«Genç kadın boşanma kararını dinledikden sonra dinleyiciler sırasına geçmiş, dâvalı sandalyesindeki yerini ise az önce dinleyiciler arasında oturan annesi almıştır. Damat da ayni şekilde dâvalı sandalyesini kayınpederine terketmişdir. Kurtuluşta oturan, 19 yıllık evli, üçü erkek, biri kız dört çocuk babası, hayatını seyyar satıcılıkla kazanan Hasan Duygun, karısı Fatma Duygun'dan ayrılma sebeplerini şu sekiz maddede sıralamışdır:

1 — İtaatsizlik, 2 — Yalancılık, 3 — Hırsızlık, 4 — Kızını başka erkeklerle başgöz etmek, 5 — Dolandırıcılık, 6 — Pislik, 7 — Kocasına karşı işkence yapmak, 8 — Dedikoduculuk.

«Hâkim, Hasan Duygun'un, sekiz maddesini dikkatle dinlemiş ve : «Sen bunları birleştirip roman yazmalısın» demişdir. Fatma Duygun ise: «Kocamın saydık ları hepsi yalan ve iftiradır; bu pis şeyleri kabul etmiyorum, boşayın bizi bu adamdan kurtulayım, nafaka bile istemiyorum» şeklinde cevap vermiştir. Hâkim bu ikinci davâda da boşanma kararı vermişdir.

«Duruşmadan sonra kayınpeder ve damad birbirlerini tebrik etmişlerdir. Anne ve kız da ayni şekilde «Oh, çok şükür bu heriflerden kurtulduk» diyerek sevinçlerini belirtmişlerdir.»

ÇİFTEÇINAR SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Üsküdarın İcâdiye semti sokaklarından; Bülbüldere-Bağlarbaşı yolu (Üsküdar - Kısıklı tramvayının geçdiği cadde) ile İcâdiye Hamam Sokağı ve Tenekeci Musa Sokağı arasında uzanır uzunca bir yoldur; İcâdiye Hamam Sokağı ve Tenekeci Musa Sokağı ile bir çatal üç yol ağzı yapar; Tramvay yolu tarafından gelindiğine göre sağ kolda Dündar Sokağı, Müneccimbaşı Sokağı, Hacı Bakkal Sokağı, Makasdar Sokağı ve Hamursuz Sokağı ile, sol kolda da Barışık Sokağı ve Altınbabası Sokağı ile kavuşakları vardır (Pafta 27); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tespit edilemedi (Haziran, 1964).

ÇİFTE FABRİKA SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Boğaziçinin Rumeli yakasında Yeniköy'ün sokaklarından; köyün güney kısmındadır; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (haziran, 1964).

ÇİFTE GELENLER — Kumkapusunda Çiftegelinler Caddesinde taş sandukaları geçen asır başlarında konmuş iki kabir bulunan bir açık türbenin, yatır makaamının adıdır; cadde üzerinde duvarında ikisi örülmüş biri açık üç pencere vardır ve bir pencerenin yanına konmuş mermer kitâbede şu satırlar okunur:

«Fethi beldeden mukaddem, bu şehre basan kadem, işbu makamda medfun Çifte Gelen Sene 1226 (Milâdi 1811).».

Arab asıllı eski türk harfleri ile «gelen» ve «gelin» kelimelerinin imlâlarındaki fark, birincisinde bir «Ye=i» harfinin bulunmamasından ibâretdir; «Çifte Gelen» ismi halk ağzında «Çifte Gelin» diye yayılıp yerleşmiş; öylesine ki bu makaamın bulunduğu yolun adı 1934 Belediye Şehir Rehberine dahi Çifte Gelinler Caddesi diye yazılmışdır (Pafta 3, No.: 24, 27, 28). Makam hakkında bilinen, İstanbulun fethinden 358 sene sonra konmuş kitâbedeki iki satırlık yazıdan ibârettir; İstanbulun fethinden önce bu şehre gelen, burada beraberce ölen yahud öldürülen ve bu yere gömülen iki türkün, müslümanın kimler olduğu tamamen meçhuldür; biz bu makaamın fethinden asırlarca sonra, temiz bir kimse olarak bilinen bir zâtin gördüğü rüya üzerine ihdâs edilmiş sembolik bir türbe olduğunu zan ediyoruz ki İstanbulda böyle yatır makamları pek çokdur.

ÇİFTE GELİNLER — (B.: Çifte Gelenler).

ÇİFTE GELİNLER CADDESİ — 1934 Belediye Şehir Rehberinin alfabetik yol isimleri kısmında «Sokak» şehir haritasında da «Cadde» olarak gösterilmişdir (Pafta 24, 27, 28); Kumkapuda Çadırcı Ahmed Çelebi, Saraç İshak ve Muhsine Hâtun mahalleri arasında sınır yokdur; Bâlî Paşa Yokuşu, Kadırga Limanı Caddesi ve Kabıçak Sokağı ile teşkil ettiği dört yol ağzı ile İbrahim Paşa Yokuşu, Türkeli Caddesi ve Tavâşi Çeşmesi Sokağı ile teşkil ettiği dört yol ağzı arasında uzanır; İbrahim Paşa yokuşu tarafından gelindiğine göre, sol tarafda Kumkapu Değirmeni Sokağı, Tiyatro Caddesi ve sağ tarafta da Gerdanlık Sokağı ve Büyük Kömürcü Sokağı ile kavuşakları vardır; iki araba geçecek genişlikde, paket taşı döşeli ve iki yanı kabataş yaya kaldırımlı bir yoldur; ve tatlı bir kavis çizerek uzanır; 2-4 katlı kâgir binâlar arasından geçer; meşhur Çifte Gelenler Türbesi bu cadde üzerindedir ki yol da adını, halk ağzında tahrif edilmiş şekli ile o makamdan almışdır (B.: Çifte Gelenler). Bu cadde üzerinde 2 bakkal, 1 tatlıcı, 1 hallaç, 2 kunduracı, 3 kundura tamircisi, 3 terzi, 3 berber, 1 nalbur, 1 gazocağı tâmircisi dükkânı, 1 kuru usul ile elbise temizleyici, 1 simitçi fırını ve 1 oyun salonu bulunuyordu; kapu numaraları 1-45 ve 2-46 dır (Nisan, 1964).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇİFTE HAMAM — Bir kısmı erkeklere bir kısmı da kadınlara mahsus yapılmış büyük çarşı hamamları hakkında kullanıla gelmiş bir deyimdir, ekseriyâ: «Zeyrekde Hayreddin Paşanın çifte hamamı, yâhud Beşiktaşda Sinan Paşanın çifte hamamı, Fındıklıdaki Çifte hamam yanında, karşısında» gibi yer târiflerinde kullanılır.

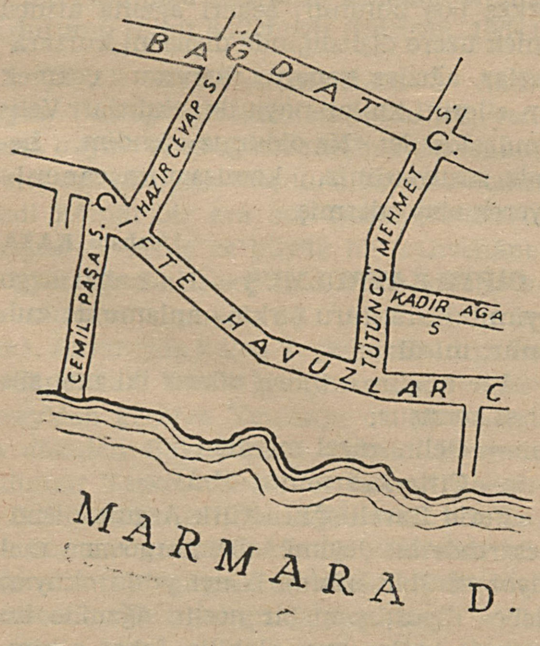
İstanbulun büyüklü küçüklü tek veyâ çifte bütün çarşı hamamları bânilerinin isimlerine yahud unvanlarına nisbetle (Haseki Sultan Hamamı, Gedik Paşa Hamamı, Murad Paşa Hamamı, Kızlarağası Hamamı, Müftü Hamamı, Kaptanpaşa Hamamı), veya bulundukları semt isimleri ile (Ayasofya Hamamı, Tahtakale Hamamı, Fındıklı Hamamı), bâzan da herhangi bir münâsebetle takılmış isimlerle (Şifâ Hamamı, Tevekkül Hamamı, Kurubalık Hamamı, Çinili Hamam, Yeni Hamam, Eski Hamam, Büyük Hamam, Küçük Hamam) anılırlar, «Çifte Hamam» deyimi herhangi bir hamama isim olarak kullanılmamışdır; yukarıda da kaydettiğimiz gibi, yalnız târiflerde kullanılır (B.: Hamam).

Çifte Hamamlarda dâima erkekler hamamı büyük, kadınlar hamamı azıcık küçük yapıla gelmişlerdir; İstanbulda tek örnek, kadınlar hamamı erkekler hamamından büyük olan çifte hamam Haseki Bostan Hamamıdır (B.: Bostan Hamamı).

ÇİFTEHAVUZLAR — Anadolu yakasında Göztepe'nin güneyinde bir semt; Marmara Denizi, Fener bağçesi, Selâmi Çeşmesi, Göztepe ve Caddebostanı ile çevrimişdir, 1950 yılına kadar, geniş bağçelerinin içinde zarif köşkleri ile (Cemil Paşa Köşkü, Hacıbekirzâde Köşkü gibi) kibar ve zengin yatağı, sâkin, sükûnetini kuş sesleri ihlâl eder bir sayfiye idi; İkinci Abdülhâmid zamanında ise, büyükçe bir çayırı ile bir mesîre idi, hattâ yağlı güreşler tertib edilirdi. Zamanımızda kesif iskân bölgelerinden biri olmuş, yazlı kışlı oturulur bir mahalleye inkılâb etmişdir (1964).

ÇİFTEHAVUZLAR — Sur dışında Davudpaşa ile Maltepe arasında bir mevkiin adı; aşağıdaki satırları o havâliyi çok iyi tanıyan Osman Cemal Kaygılının «Çingeneler» isimli romanından alıyoruz: «... Davudpaşa ile Maltepe arasındaki Çiftehavuzları geçip de Ayvalıdereye yaklaşdığımız vakit, bizim araba büsbütün durdu...» (B. Çingeneler).

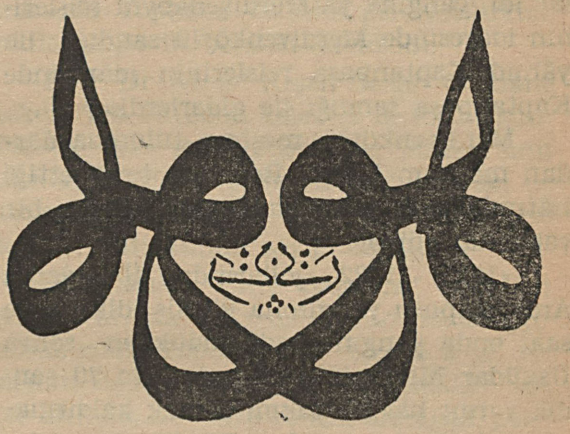
ÇİFTEHAVUZLAR CADDESİ — Kadıköy ilçesinde Kızıltoprakta Çiftehavuzlar semtinin sokaklarından; Hacımehmed sokağı ile Cadedbostanı Caddesi arasında uzanır; Cemilpaşa Sokağı, Hazırcevab Sokağı, Tütüncü Mehmed Efendi Sokağı ve iki isimsiz sokak ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 30); bu caddenin adı değişmiş, Operatör Cemil Topuzlu Caddesi olmuşdur. Hacı Mehmed Sokağı tarafından gelindiğine göre iki araba geçecek genişlikde asfalt yol olup iki kenarı ağaçlandırılmışdır; eski ahşab köşkler, hemen hepsi bağçeli beton villâlar ve apartımanlar arasından geçer; müteaddit kavisler çizer hayli uzun bir caddedir, Fener bağçesine giden yarı metrûk demir yolu boyuncan Caddebostanı vapur iskelesine kadar uzanır; Caddebostanı tarafındaki ucunda Caddebostanı Gazinosu bulunmaktadır. 1934 yılından sonra bu cadde üzerinde 18 Mart Sokağı, Doktor Vâsıf Sokağı, Papatyalı Sokak ve altısı da henüz isimsiz olmak üzere dokuz yeni sokak açılmışdır; Doktor Vâsıf Sokağı ile olan kavuşağı köşesinde de mermer cebheli ve musluğu kopuk, susuz bir çeşme vardır; Said Demirbağ adında bir zâtın hayır eseridir; bu cadde üzerinde Ragıp Paşa köşkü semtin en eski ve pek şöhretli kâşânesidir; Caddebostanı plâjlarının kapuları da bu cadde üzerindedir; kapu numaraları 1-59 ve 2-86 dır (mayıs, 1964).

Anadolu yakasında Çiftehavuzlar
(1934 Belediye Şehir Rehberinden)

Hakkı GÖKTÜRK

ÇİFTE HÛ — Eski türk hat sanatında (yazı, kaligrafi sanatında) aynalı (müsenna) yazılmış «çifte hû» bilhassa bâzı camilerin, çeşmelerin ve kabir taşlarının üzerinde tezyini motif olarak kullanılmışdır (B.: Aynalı Yazı; Çifte Vav).

Çifte Hû
(Hattat Şefik Beyin bir levhasından)

ÇİFTE İMAMLAR SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Boğaziçinin Rumeli yakasında Ortaköy'ün sokaklarından; bu köyü ortasından ikiye ayıran Ortaköy Deresinin batısında ve köyün gerilerine doğru bir yerdedir; Çevirmeci Sokağı ile Hercaâi Sokağı arasında uzanır, Salkım Sokağı ile kavuşağı vardır (Pafta 20/192); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (haziran, 1964).

ÇİFTE KANBURLAR KOLU — Geçen asır ortalarında İstanbulda dört büyük oyuncu kolundan (B.: Oyuncu Kolları) birinin adı; kol başının adı Kambur Mehmed Ağa idi (B.: Mehmed Ağa, Kambur); diğer dört kolun isimleri şunlardır: Süpürge Kolu, Han Kolu, Zuhûrî Kolu.

ÇİFTE KARDEŞ, ÇIFTE KARDEŞLİK — İstanbulun eski yangın tulumbacıları ağzında bir deyim; Ömrü tulumbacılar arasında geçmiş Üsküdarlı halk şâiri büyük dostumuz rahmetli Vâsıf Hiç (Vâsıf Hoca) şöyle anlatıyor:

«İki sandık arasında kanlı kavgalara, hattâ cinâyetlere kadar yol açan rekaabetten doğmuş husûmetler; ve kâmil, ağır başlı, reislerin himmeti ile kurulmuş dostluklar vardı. Dostluk üç kademe üzerinde idi: misâfirlik (B.: Mısâfirlik), soba birliği (B.: Sobabirliği) ve Çiftekardeşlik. En kuvvetli dostluk da Çiftekardeşlik idi. İki sandığın uşakları yangına tek sandık ile giderlerdi. Meselâ, Merdivenköylüler Gazhânedeki Kaptanpaşalılar ile çiftekardeşlik tutmuşlar idi, yangına ya Merdivenköylü reislerinin idâresinde Merdivenköylü sandığı ile yâhud Kaptanpaşa reislerinin idâresinde Kaptanpaşa sandığı ile giderlerdi.»

Merdivenköylü meşhur tulumbacılardan merhum Kemal Reis bize tevdi ettiği hâtıralarında çifte kardeşlik üzerine bir vak'a naklediyor:

«1921 - 1922 yıllarında Üsküdarda Arastekapusu yangınına gitmiş idik, gece saat onda yangın söndürüldükden sonra Üsküdar Merkezinin önünde tam 70 sandık vardı; hiç bir takım sandık kaldırmaya cesâret edemiyordu. Biz Merdivenköylüler Gazhânedeki Kaptanpaşalılar ile Çiftekardeşlik tutunmuşduk, o yangına da berâber gitmişdik. sandık bizim köyün sandığı idi, Kaptanpaşalı Bedri Reisdi, 1943 - 1945 arasında hayatda idi, Kadıköyünde marangozluk yapıyordu, bir nâra attı, çekdi, çekdi çekdi:

— Gök kubbe altında bulunan çifte kardeş!... Hangi sandık arkamızdan gelmezse anasının donu başına olsun!... dedi.

«Biz fırladık. Kaptanpaşalı ve Merdivenköylü tam seksen kişiyiz, Doğancılardan çıktık. Merdivenköylülerin hasmı olan Kadıköy Dâireliler de peşimize düşmüş. İnâdiyeden vurmuşlar, Karacaahmed Duvardibinde koçbaşı çatışdık (B.: Koçbaşı). Bizim Merdivenköyün reisi Safvet Reis bir takım çağırdı, bizim sandık uçtu; biz Kadıköyünde Dâire önüne geldiğimizde onlar Haydarpaşa tren geçidini yeni dönüyordu, fakat biz de seksen kişiden ancak dokuz kişi kalmışdık, o dokuz tulumbacıdan biri de bu Kemal idi...»

Şu kıt'a Merdivenköylü Tevfik Karkan tarafından Kadıköy Kaptanpaşalı Terlikci Murad adında genç bir tulumbacı şânında yazılmışdır:

> **Muradım sen Kaptanpaşanın gülü**
> **Ben de Merdivenli Köyün bülbülü**
> **Çifte kardeşiz be âteşi aşkda**
> **Yansak da beraber savrulur külü.**

ÇİFTEKASAB SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Boğaziçi'nin Rumeli yakasında Yeniköy'ün sokaklarından; köyün güney kısmında ve geride, kırlık tarafındadır (Pafta 22); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (haziran, 1964).

ÇİFTE KAVRULMUŞ — Zamanımızda pek yapılmıyor; bir çeşid lokum şekerinin adı, içine fıstık konmaz, dâima sâde ve gül kokulu olurdu, gaayet küçük doğranır, kesilir ve iki seferde pişirildiği için elâstikiyeti çok sert olurdu, dişlenir ise öylesine yapışır ki dişler kenedlenir, ağız ancak el müdahalesi ile açılabilir. Çifte kavrulmuş, ağız içinde eritile eritile yenilir, hem tadından, hem kokusundan uzunca bir zaman zevk alınırdı.

On dokuzuncu asır başında yaşamış meşhur mirasyedilerden Veliefendizâde, sûreti mahsûsada yapdırttığı çiftekavrulmuşu alelâde lokum şekeri büyüklüğünde kestirirmiş, misâfirlere ikram edildiğinde, herkes boş bulunur, şekeri ağzına atınca yemek üzere dişlediğinde dişlerini kurtaramazlar, ağızlar kapanır, lokumu çekmek için ellerini kullanmaya da sıkılırlar, Veliefendizâde de: «Ne oldunuz efendim... hepiniz susuverdiniz... konuşsanıza canım!» diyerek alay edermiş.

Tahsin KAYA

ÇİFTE KAVRULMUŞ — Halk ağzı argo deyim: «Kara kuru çirkin» anlamında kullanılır; misâl:

Bir düğün evinden dönen iki mahalle karısı konuşur:

— Gelin güzel miydi?

— Çifte kavrulmuş âhû!...

Ferid Devellioğlu «Türk Argosu» isimli eserinde bu deyimi talebe argosuna mal ediyor ve «bir sınıfda ikinci yılını okuyan talebe» diyor; yeni bir neslin ağzında bu anlamda kullanılmış olabilir, fakat o himmet eseri güzel eserde asırlar boyunca kullanıldığı yer gösterilmeliydi.

Ahmed Râsim de bu deyimi «iki kavrulmuş» şeklinde tulumbacı argosuna mal ediyor ve «iki defa yangında ölümden kurtulmuş» anlamında lâkab olarak kullanıldığını söylüyor (Şehir Mektubları, III).

ÇİFTE KUMRULAR — Halk ağzı deyim; güzel, zarif, alımlı, çalımlı, edâlı, câzib olmak şart, kız veya oğlan, dâima beraber gezib dolaşan ve dâima eş giyinen iki genci ifa için kullanılır; deyimde bir beğenme, övme mânası vardır; mutlakaa arkadaş olmak gerekmez, iki kardeş hakkında da kullanılır; misâller:

Ferâçe yaşmak devri dedi kodusu, bir çayırda kır kahvesinde yeni örtüye girmiş iki tâze nigârı gösterir:

— Sarı çedikli, dudu yeşil ferâceli şu çifte kumrular kim?

— Karıncayabasmaz Efendinin haspaları!

ÇİFTEKUMRULAR SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fatih Kazası merkez nâhiyesinin İskender Paşa ve Hasan Halife mahalleri arasında müşterek bir sokak; İskender Paşa mahallesinde Feyzullah Efendi Sokağı ile Hasan Halife Mahallesinde Halıcılar Caddesi arasında uzanır; İskender Paşa Sokağı ve Vatanperver Sokağı (iki mahalle arasında sınır) birer dört yol ağzı yaparak kesişir (Pafta 6/79.80); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (haziran, 1964).

ÇİFTE MAHALLEBİCİLER — Aksarayda Taşköprüler denilen yerde idi; yanyana büyük ve gaayetle meşhur iki mahallebici dükkânı idi; meşhur tiyatrocu-komik Abdi Efendi bir ara bu muhallebicilerin karşısında geniş ve büyük bir kahvehâneyi tiyatro haline sokmuş ve bir müddet orada sahneye çıkmışdı (B.: Abdi, Abdurrezak). Aksarayda hâlen Taşköprüler diye bir semt yokdur; Yenibağçe Çayırından ve Aksaray'dan geçerek Yenikapu'da Marmara'ya dökülen Bayrampaşa deresi üzerinde bulunan Taşköprülerin ne zaman kalkdığı tesbit edilemedi; fakat bir semt adı olarak bu isim meşrûtiyetin ilk yıllarında büyük Aksaray yangınında silindi; Çifte Mahallebiciler de o yangında yandılar.

ÇİFTE NEKKAARE — «İkisi bir arada dünbelek; bir kişi tarafından darb ile çalınır çift dünbelek.» (Türk Lûgatı). Avam ağzında «çifte nârâ» denilir; Mehmed Zeki Pakalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli eserine bu kelimeyi avâmî telâffuzu ile alıyor ve bir kerecik olsun «nekkaare» diye aslını kaydetmeden şunları yazıyor: «Orta kâse büyüklüğünde yan yana konulmuş ve üzerlerine deri geçirilmiş iki yuvarlakdan ibâret çalgının adıdır, iki küçük değnekle çalınan bu çalgıya tekkelerde kudüm denilirdi.» (M. Z. Pakalın).

ÇİFTE SALMALAR — Tophânede kadimden İkinci Abdülhamid devri sonlarına kadar kullanıla gelmiş iki askerî mahbushâne, zından; Tophânede son zamanlarda içinde Sanat Enstitüsünün bulunduğu Kışla binâsının altında idi, 1957 - 1958 arasında Tophâne caddesi genişletilirken, yıkılan kışla ile beraber kaldırıldı.

Prof. Dr. Nihad Reşad Belger Gülhâne Askerî Tıb Tatbikat talebesi iken, iki günlük bir ders grevi sebebi ile bütün sınıf arkadaşları ile beraber bu zındanda iki üç gün mahbus kalmışdı (B. : Belger, Nihad Reşad), hâtırâtında şöyle anlatıyor:

«Tophânede Çifte Salmalar denilen zındana atıldık; iki sene evveline kadar Çifte Salmaları Tophâne'deki büyük kışla binâsının bodrumunda görmek kaabil idi. Yer altında, hiç hava ve ışık almayan, penceresiz, zifir gibi karanlık, dört tarafı kalın taş dıvar, zemin katındaki kapusunda sürgülü iki nefer durur rutûbetli, küflü, korkunç bir mahbushâne idi».

ÇİFTE SARAYLAR — Zamanımızda Cağaloğlunda İstanbul Erkek Lisesi binâsının bulunduğu yer ile onun batısında bir zamanlar yazlık kahvehâne olarak açılıp işletilen geniş arsada, İstanbulun en büyük yapılarından yan yana iki muazzam ve muhteşem saray idi; bahsettiğimiz yazlık kahvehâneye de «Çifte Saraylar Bağçesi» adı verilmişdi; ki hâlen İstanbul Lisesinin yanında metrûk bir arsa olarak durmakda, bazı yerleri ardiye olarak kullanılmaktadır; ve arsada Çifte Sarayların bir parçasının bâzı duvar ve tonos kemer kalıntıları hâlâ görülmektedir, diğer parçasının izi ise, üstüne muazzam İstanbul Lisesi binâsı (Eski Düyûnu Umumiye Sarayı) yapıldığı için tamamen kaybolmuştur.

Çifte Sarayların ilk binâsı on altıncı asır sonlarında devrin şöhretli vezirlerinden Cağalazâde Sinan Paşa tarafından

(ölümü 1605) yaptırılmışdı; zamanında halk ağzında Cağaloğlu Sarayı diye şöhret almış ve o büyük saraya nisbetle semte de Cağaloğlu adı verilmiş, semt de bu ismi zamanımıza kadar taşıya gelmişdir. İbrahim Alâeddin Gövsa, «Türk Meşhurları» adlı eserinde «Cağaloğlu Sinan Paşa» maddesinde Cağaloğlu Hamamını da bu paşaya atfediyor ise de meşhur büyük çifte çarşı hamamının Cağalazâde Sinan Paşa ile hiç ilgisi yokdur, hamam çok sonra inşâ edilmiş ve semtin adına nisbetle şöhret bulmuşdur (B.: Sinan Paşa, Cağalazâde; Cağaloğlu Hamamı).

Sinan Paşanın büyük sarayı 1660 da İstanbulun dördde üçünü yakarak mahveden cehennmî Ayazmakapusu Yangınında yanmışdır (B.: Ayazmakapusu Yangını; cilt 3, sayfa 1512), yanan sarayın yerine, Sinan Paşanın isimlerini tesbit edemediğimiz iki kız torunu büyük Çifte Sarayları yapdırmışlardı. Bu çifte Saraylar da 1826 da yedinci büyük Hocapaşa Yangınında yandı (B.: Hocapaşa Yangınları); âteş âfetinden ve mûcize kabilinden Çifte Sarayların ancak küçük bir parçası kurtuldu; o parça da 1865 de sekizinci ve sonuncu büyük Hocapaşa Yangınında yandı; aşağıdaki satırları Osman Nuri Ergin'in «Mecellei Umûri Belediye» isimli eserinden naklediyoruz: «Gayri resmî gazetelerde yangın şu sûretle neşredilmiş: Çarşanba günü saat beş kararlarında Hocapaşadan bir ateş zuhur ederek bir müddet etrâfını tahrib eyledikden sonra Çifte Sarayların mevcud olan ebniyesine enser (çivi) atarak orayı da ve ânîde etrafını tutuşdurmuş, bunun üzerine belâ cesâmet kesbederek beş on kola inkısam ile perşenbe gecesi saat bir buçuğa kadar devam etmişdir.»

Bir müddet sonra da Çifte Sarayların arsasının bir parçası üzerine Düyûnu Umumiye binâsı (İstanbul Lisesi) inşâ edilmişdir.

ÇİFTESARRAF (Onnik) — Muharrir ve mütercim; 1874 de Üsküdarda doğmuş, 1932 de Cenevre'de vefat etmiştir.

Tahsilini Galatadaki Getronakan Lisesinde yapmıştır. Muharrirliğe 1900 yılında başlamıştır. İstanbulda bazı ermenice gazetelerin neşriyatını tedvir etmiştir. «Ohannes Asbed» edebî mahlâsiyle de tanınmaktadır.

Kevork PAMUKCİYAN

ÇİFTETELLİ — «Türk halk oyunlarından biri. Vücudun baş, gerdan, omuzlar, göğüs, göbek ve kalçalar gibi kısımlarını hareket ettirerek kadınlar tarafından oynanır. Genel olarak dem tutan bir yaylı ya da nefesli saz taksimi ile, ya da ağır ve çok kıvrak olan özel havası ile oynanır. Pek yaygın ve eski bir halk oyunu olup hemen her eğlence ve düğünlerde yer alır.» (Türk Ansiklopedisi).

Hilmi Rit ve Necâti Başara gibi salâhiyetli kimseler (B.: Başara Necati; Rit, Hilmi) bu oyunun İstanbuldan çıkıp yayıldığı ve en az ikiyüz yıllık mâzisi olduğunu söylemektedirler; Ayrıca bir de tamâmen İstanbula mahsus «Bahriye Çiftetellisi» vardır (B.: Bahriye Çiftetellisi).

Eski tiyatromuzun kantocu kızları da Çiftetelliyi sahneye çıkarmışlardı; ünlü bir aktris - dansöz tarafından çiftetellinin sahnede oynanması tiyatroda halkı çoşturur; o devrin tutumbacı ağzı ile fori denilen büyük tezâhûrata sebeb olurdu Şu hicaz çiftetelli Kanto Viktorya Hanımındır:

Severim ben çiftetelli
Haydi haydi çalsana çalsana
Başlayayım başlayayım ben raksa
Oynayayım bir çiftelli
Gerdan gerdan gerdan
Kırarak kırarak
Nazlı nazlı endaz atarak
Gözler süzerek nigâh iderek
Endaz atarak zilleri çalarak
Meftunum meftunum ben iki telliye
Baygınım baygınım ben çiftelliye

Şu çiftetelli kantosu da Peruz Hanımındır:

Aman be delikanlım çık be meydana
Topuk vura vura meydan aman
Bıçkın ayakların tâlimi yaman
İçimde ateşi başımda duman
Çalsana çalsana todi çalsana
Gönül verdim dostlar ben şu aslana
Aygınım baygınım çiftetelliye

Mestâne mestâne raksı şûhâne
Dal fesinden salmış sırma kâkülü
Düşmüş samur kaşa fesin püskülü
Yanmış da Peruz savrulur külü
Çalsana çalsana todi çalsana
Civanım karşına beni alsana
Aygınım beygınım çiftelliye
Çifde çıkdık işte iki telliye
Ya lelellim lelli mah yelelellim.

Yakın geçmişe kadar çiftetelliyi, kadınlar, kızlar, düğünlerin harem bölümün-

de, kendi aralarında oynamışlardır; orta tabakadan ve bilhassa ayak takımından gerdan kırarak, göğüs ve omuz titreterek, parmaklarını şaklatarak oyun oynamasını (Çifte telliyi) bilmeyen kadın ve kız yok gibiydi. Aynı tabakaların erkekleri, mürâhik oğlan ve delikanlıları için de böyle idi. Düğünlerde, düğünlerin kadın ve erkek meclislerinde, köçek oğlan ve çengi kızları, saz takımları ile beraber, İstanbulda istisnâsız, Sulukule ile Aayvansarayda Lonca çıkarmışdır (B. : Ayvansaray'da Lonca), yâni kıbti olmuşlardır; köçek oğlanlara çoğunluk ile rum ve arada yahudi, ermeni ve ayak takımından türk şıkırdım gençler de katılmışdır; fakat meclisin havasında çoşkunluk yeli esmeye başlayınca düğün halkı içinden delikanlılar, kıranta erkekler oyun meydanına atılıvermişlerdir, ve içlerinde köçeklere parmak ısırtacak kadar cilveli oynayanlar dâimâ bulunmuşdur; aynı manzara düğünlerin harem âleminde de görülmüşdür. Bu bakımdan mehdi İstanbul olan çiftetelli, şehvetengiz figürleri ile, merdâne erkek oyunları olan bar, halay, horon ve zeybek oyunları gibi, millî danslarımız arasında yer alır. Hele oyun meydanına çıkan kız veya oğlan, boy, bos, endam, el ve ayak, kesimi ve yüz nakışları ile güzel de olursa, oyununu seyredenleri mest etmiştir. Onun içindir ki güzel kızlar ve güzel oğlanlar, düğünlerde oyuna çıkmaları için dâimâ ısrarlı teklif ve hattâ tazyik karşısında kalmışlardır. Böyle âlemlerde meydana çıkıp, çiftetelli oynamak hiç de ayıp sayılmadığı halde hicâbı gaalib gençler çiftetelliyi oynayamamışlar, aşırı ısrar karşısında, gerdan kıramadan, göğüs titretemeden, göbek çalkalayamadan şöyle bir dolaşıp, yarım yamalak parmak şaklatıp çekilmişlerdir.

İstanbulun eski tulumbacılık âleminde ise bir gencin, hele güzel bir delikanlının oyun, çiftetelli bilmemesi âdeta bir noksan sayılırdı; çiftetelli, tulumbacılık şânını tamamlar gibiydi; aşağıdaki satırlar, Üsküdarlı halk şairi Âşık Râzi'nin bu yolda yazılmış bir manzûmesidir:

Bir nazlı elif dedim Mustafamın boyuna
Ayak öptürmeyince çıkmaz çapkın oyuna

Salmış gümüş topuğa Mustafam kuşağını
Çiftetellide gel gör İstanbul uşağını

Savurub sırma saçak kâkülünü Mustafam
Tulumbacı şânını oynuyla ider itmam

Güzel çakır Mustafa oyna hem çok çakışdır
Çatub ebrûlerini dilber yüze yakışdır

Kıvırdıkça şehbazım Mustafam gül goncesi
Nârâyı hey hey inler fulya bağçesi.

Ahmed Râsim, Kâğıdhâne yolunda bir kayığa dolmuş tulumbacıları şöyle tasvir ediyor:

«Tentesi gergin, kırmızı püsküllü, ön tarafında bir demet fulya dikili, kıçı sular içinde giden şu sandala bakın. Hele içindeki takım açanlara bir nazar edin. Tâ başda duran, kelle tıraş, keçe külâhlı, sırtında ipekli gömlek, kollar sıvanık, bileklere kadar dövme, kara esmer suratlıyı gördünüz mü?... İşte hem mahalle sandığında borucu, hem de Çukurçeşmede yorgancıdır. Adına, biraz hasisce olduğu için Çömlek derler.

«Gelin sıvıryaya. O ne kıvırcık yağlı saç be!... Andriya salata gibi!... Gözler sürmeli, süzük, sandıkdan kalma îtiyad, sağ omuz biraz aşağıda. Beyaz mendil bağlamış, fanilası tir tir, belinde beyaz kuşak, beyim uçuyor!... Buna da atal olduğu için Horoz derler.

«Hamladaki habeşîyi yabana atmayın, belâlıdır hâ!... Dikkatle bakmayın, sulanır. Güllü al mintanın arasında bir şey gizlidir, kıyar hâ... İki defa yangında ölümden kurtulmuş, uşaklar buna İkikavrulmuş derler.

«Aman bakın.... Allahı severseniz bakın, ortada göbek atan siyâhîye bakın!... mâvi ipekden mendil kudretten kıvırcık saçlarını yarı kapamış, yalnız gözlerinde oynar bir beyazlık var. Fanilâsı uygun, kırmızı kuşağın bir ucu sarkmış, çalkalanıp duruyor (çiftetelli oynamaktadır)... Yaşa Mangır!... Ölme Mangır!...

«Dinliyor musunuz?... Zilli maşa, çığırtma, darbuka... hepsi birden:

— Mangıra hampir!... hampir!... hampir!... diye el çırpıyorlar.

«Fakat bunların yanından geçmeye gelmez, geçerseniz, şu şık bet gibi insanı târize alırlar. Şık bey kızardı, İkikavrulmuş fena halde söyleniyor. Hepsi birden çalıp okuyorlar:

Aftosu beklerim beklerim
Deryâ deryâ gezerim
Of!.. o şık şık oğlan
Oğlan, o şık şık oğlan!

«Âferin Mangıra! nârayı salıverdi: — Ah anam!... Mangırsa buradayım!...

«Ben dedim ya!... Hoca efendi lâf anlamıyor, bu sandalın yanından gitme, çatarlar. Hayır, illâ ki sırıtarak geçecek... Gördün mü şimdi?

Aşağıki mahallenin koca imamı
Yukarki mahallenin küçük imamı
Aman yâ lelli cânım yâ lelli
Yar yâ lelli yâ lelli!...

«Şu zarif, şu mütenâsib hanım da kayıkçıya beriden çek dese de bunların diline düşmese olmaz mı? Ne ihtiyatsız kadınmış! Alın efendim, buyurun!. Bu sefer de dümen tutan Pırgıç başladı, yine makaamı değiştirdiler. Mangır hâlâ göbek atıyor:

Mahzun mahzun gezerim
Ben yâri sezerim
Dünyâları ezerim
Yandım aman yandım aman
Aç yüzünü geliyorum ben!.

«Bravo Dövme Mehmede!... herif atıyor: — Âh!... âh!... gözerin kör olsun sen de bu derdden iflâh bulmazsın inşallah!...

«Efendi baba kurnaz, hiç yanaşır mı? aman ne oldu!? nazarım değdi, o da yanaşıyor!... Haydi bakalım, Mangır bir iş çıkar! Çıkardı ya!... Moruğun dızgalın gelin diyor... Bu alay beyleri adam mı geçirirler...

Sakallım aman aman
Ne disem yapar bana
Çarşılar yakın olsa
Fistanlar alır bana
Dam üstünde kediler
Mırnav mırnav dediler.
Mahallenin kızları
Sakallımı yediler

«Gidiyorlar. Ne âhenk, ne rakıs:

Ha ha ha!... mâşallah!...
Ha ha ha!... inşallah!...
Anayisi bayis de
Kavurması kıvırması da
Çalkaaa!...»

Fakat, düğün âlemlerinin ve tulumbacı cünbüşlerinin, mesirelerdeki âlemlerin dışında kurulan meclislerde mürâhik bir oğlan veya bir delikanlının oynatılması namus lekeleyici bir olay olarak bilinmişdi, şüyûn da oynayan çocuğun veya gencin altın adını daima bakıra çıkarmışdı. Ekseriya sonu zâbıta müdahalesine yol açacak şeni arzûlara bağlanan o meclislerde oynatılan çocuk veya delikanlı da çiftetelliye, oyun bilsin, bilmesin, sarhoş edildikten sonra cebren kaldırılırdı. Eski gazetelerin zâbıta vak'aları arasında, mahkeme ceridelerі kayıdlarında bu çeşid vak'alara çok rastlanır:

«Kapanıdakikde (Unkapanında) beygir sürücüsü İranlı Ali ile Eskici Rifat ve Rumeli muhacirlerinden Şaban nam delikanlı 1301 senesi (1885) temmuzunda bir cumartesi gecesi Büyükdere çayırında İranlı Hâşimin kır kahvesinde sarhoş oldukları halde kıbti çocuklarını oynattıkları sırada Unkapanında tulumba yapıcısı Ahmed Ustanın oğlu olub biliğfal berâberlerinde Büyükdereye götürüb mezkûr kahvede yanlarında oturmakta olan onyedi yaşındaki Râsim'i de oynatmışlar, bu oyun maddesinden muhacir Şaban ile aralarında zuhur eden münâzaada merkum Şaban kamasını bitteşhir Râsimi cebren kıra kaldırıb götürmeye cüret etmiş, vak'anın haber alınması ile bittâkib Rasim iki gün sonra bulunabilmiş ise de mütecâviz Şaban firar etmekle Beygirci Acem Ali ve Eskici Rifat haklarında icâbının icrâsı ve firarı muhâcir Şabanın taharrisi...» (Ceridei Mahâkimi Adliye).

«Fransız General Baritim Kumpanyasının Mak Mahon gemisi mürettebâtından Jako nam on altı yaşındaki gemiciyi biliğfal kayık ile Kâğıdhâneye götürüb orada sarhoş idüb çiftetelli oynatan ve iki gün iki gece Cendere Boğazında gezdirip kıbti çalgıcılarla eğlenceler tertib eden Firuzağalı Tulumbacı Arif ve liman hammallarından Siirtli Yusuf Pehlivan ve Kayıkçı Kara Pavli nâm şahısların cürümleri sübut bulunmakla üçer sene hapislerine...» (Ceridei Mahâkimi Adliye).

«1305» (1889) Temmuzunun 11 inci gecesi Fatih Rüşdiyesi talebesinden Cemil Efendiyi Ahırkapusu dışında Kahvehâneye götürüb meclisi işret kurub eğlenirler ve Cemil Efendiye rızâsı ile çiftetelli oynatırlar iken zâbıtaca basılıp derdest edilen medresenişin ve softagândan Rizeli Molla Hasan, Kazdağlı Molla Bekir, Seydişehirli Mustafa Hoca ve avâmı nasdan Çırpanlı Âşık İbrahim haklarında icâbının icrâsı ile Cemil Efendinin mektebden tardına...» (Cerideki Mahâkimi Adliye).

ÇİFTEVAV — Arab asıllı eski türk harflerinden vav harfi dinî edebiyatta «Vallâhü» kelimesinin kısaltılmışı olarak ve «Vâvü kısem», «and vavı» denilir. Arab asıllı

harfler ile eski türk hat sanatında (yazı, kaligrafi sanatında) and vavı, bâzı camilerin, çeşmelerin münâsib yerlerinde tezyini motif olarak kullanılmışdır; ve tezyin gaayesine daha uygun düşdüğü için ekseriya aynalı, yâni karşılıklı biri ters ve biri düz yazılmışdır ki ona da «çifte vav» adı verilmişdir; aynalı yazının bir adı da «müsennâ yazı» dır (B.: Aynalı yazı; cild 3, sayfa 1617).

M. Zeki Pakalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli değerli kitabında «Aynalı Yazı» maddesinde hattatlar ağzındaki «müsenna» ismini kullanmadan: «karşılık yazılan yazılardır; çifte vavları, çifte hûlar bu nevidendir» diyor; eserinin «çifte vav» maddesinde ise derin bilgisine yakışmayan büyük bir hatâya düşerek, mim, se, şeddeli nun ve ye harfleri ile yazılan «müsennâ» adını hâfızasında «mim, sad, şaddeli nun ve ayın harfleri ile yazılan «musannâ» kelimesi ile karışdırarak «bu türlü yazılara hattı musannâ, sanatlı yazı denilirdi» diyor ki hayret edilecek gaflet ve pek cesâretli yakışdırmadır.

ÇİFTEVAV — 196 orta - taburdan mürekkeb olarak kurulmuş Yeniçeri Asker Ocağının her ortasının yazı veya resim bir alâmeti fârikası var idi ki bunlara «nişan» denilirdi, ve yeniçeriler ortalarının nişanlarını, vücudlarının göğüs, kol, bâzu, el üstü ve baldır gibi yerlerine dövme usûlü ile nakşettirirler idi; 38. cemaat ortasının nişanı da bir «çifte vav» idi (B.: Balta; Yeniçeri; dövme).

ÇİFTE VAVLAR — Beşiktaş Vapur İskelesi ile Dolmabağçe Sarayının mutbak dairesi arasındaki yalı boyunun eski adı; rivâyet edildiğine göre burada büyük bir yalı varmış ve yalının kapusu üstünde de «çifte vav» yazılı büyük bir levha asılı imiş, oradan kalmış. Rivâyet edilen yalının sâhibi ve o binânın ne zaman, ne sûretle kalkdığı tesbit edilemedi; yeri, o sâhil parçası Çifte Vavlar adını Birinci Cihan Harbine, 1913 - 1914 yıllarına kadar taşımıştır; zamanımızda unutulmuşdur, artık kullanılmıyor.

Bibl.: Şirketi Hayriye ve Boğaziçi.

ÇİFTEVAV SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Galatanın Ömeravni Mahallesi (Kabataş ve etrâfını ihtiva eder) ile Taksimin Gümuşsuyu Mahallesi arasında bir sınır sokakdır; Gümuşsuyu Caddesi ile Sarayarkası Sokağı arasında uzanır; Gümüşsuyu Caddesi tarafından gelindiğine göre sokağın sağını Almanya Konsoloshânesinin bulunduğu büyük ada ve bu konsoloshânenin avlu duvarı kaplar; sol tarafından Hacıhanım Sokağı, Ebehanım Sokağı ve Emekdar Sokağı ile kavuşakları vardır (Pafta 15/169 ve pafta 19/170); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (haziran, 1964).

ÇİFTLİK ALAN KÖYÜ — Eyyub ilçesinin Kemerburyaz nâhiyesine bağlı köylerden; adındaki «alan» kelimesi almak kökünden gelmeyüb meydan mânâsında «alan» dır. Fakat İstanbul civar haritalarında ismi hemen istisnâsız, «çiftlik» kısaltılarak «Çiftalan» diye kaydedilmişdir; bazı haritalarda adı «Çaptalan» diye yazılıdır; Istranca Dağlarının ve Belgrad Ormanının kuzey eteklerinde, Karadeniz kıyısına yakın bir yerdedir; halkı kömürcülük ile geçinir; ihtiyaçlarını Eyyub pazarından temin eder; 1960 sayımında 140 erkek ve 105 kadın olmak üzere nüfusu 245 kişi idi, bir kısmı 1876 (1293) harbi Bulgaristan muhâciri, bir kısmı da Lozan Muâhadesi gereğince Yunanistandan gelmiş mübâdil türklerdir; enstitü tipinde ve lojman olan bir ilkokulu vardır. İstanbul Ansiklopedisi adına gidilip görülemedi (1964).

Bibl.: Ahmed Ağın, Not.

ÇİFTLİK GAZİNOSU — Geçen asır sonlarında Üsküdarda Bağlarbaşında meşhur bir yazlık gazinodur; işinin ehli Yani adında bir rum tarafından işletilir idi ki, Üsküdarlı Vâsıf Hoca bu meyhâneci için : «1885-1890 arasında yirmi yaşlarında gaayetle mahbub delikanlı idi, gözlerinin renginden kinâye Çakır Yâni derlerdi. Kürd zenginlerinden Celil Ağa adında bir adamın makbûlü olup Galata rıhtım boyun da kehveci çıraklığından çekip almış ve oğlana Bağlarbaşında bu mükellef gazinoyu açmışdı» diyor.

Çakır Yaninin Andon adında mızıkacı bir kardeşi vardı; her akşam gazinoda Andon'un idaresinde bir bando icrâyi âhenk ederdi; bandonun bütün çalgıcıları da Galata ve Beyoğlundan toplanmış şıkırdım rum şehbazları idi. Çiftlik Gazinosu «içkilerinin nefâseti, mezelerinin bolluğu ve

müşterilere hizmette pervâne misali dönen tâze mahbub cümlesi adalı ve bilhassa Sakızlı uşakları ile» kısa zamanda büyük şöhret kazanmışdı.

Gazinoda bir de sahne vardı; tiyatro kumpanyaları gelirdi; meşhur Hamdi Efendinin kumpanyası yazları bilhassa burayı tercih eder; aşağıdaki satırları Hamdi Efendinin Sabah Gazetesinde çıkmış bir ilânını alıyoruz; ilân sözde bir okuyucu mektubu sûretinde çıkmışdır:

«Varaka — Meşhur Hamdi Efendinin tahtı idresinde bulunan oyunun Üsküdarda Bağlarbaşında Çiftlik Gazinosuna nakil olunduğuna dair geçende bir ilân görmüş, binaenaleyh evelki pazar günü oraya gitmişdim. O gün Mahcûbe Kız nâmında gülünç ve üç perdeyi havi bir oyun icrâ olunarak bulunanların hakikatın tahsinini mûcib oldu.»

Hüsnü KINAYLI

ÇİFTLİK IRGATLARI — İstanbul şehrinin içindekinden gayri civârında bulunan mandıra, ağıl, eğrek ve çiftliklerdeki bekâr uşağı oğlan ve ırgatların, büyük şehrin âsâyiş ve inzibâtını bozma yolunda zaman zaman türlü vak'alara sebep oldukları görülmüşdür; ve onların zabtu rabt altında tutulması için çok ciddî kontrol tedbirleri alınmışdır (B.: Bekâr, Bekâr Uşağı, Bekâr Uşağı Nizâmı).

Şehrin dışındaki bekâr uşakları küçümsenmeyecek miktarda ola gelmişdir; bilhassa ihtilâllerde, bu ırgad takımı konak ve sarayları çapul ve yağma yolunda en ön safda atılmışlardır. Evliyâ Çelebi yalnız çiftlikler için şunları yazıyor: «İstanbulun civârında 1060 çiftlik olup bunların beherinde onar adam olsa 10600 nefer olur. Esnaf ordu alayında pür silâh geçerler.» (B.: Ağıllar; Eğrekler; Mandıralar; Esnaf Ordu Alayı).

ÇİĞDEM (Hatice) — 1959 yılı mayısında işlenmiş ve İstanbul zâbıtası tarihinde «Sandık Cinâyeti» adı verilmiş iğrenç bir cinâyltin kurbanı 24 yaşında genç, güzel ve müteverrim bir terzi kadın; İstanbulda İçlevend'de kira ile oturduğu bir ev de sözde nişanlısı, evli ve iki çocuk sâhibi, psikopat olduğu için ordudan çıkarılmış eski astsubay Turan Zeki İvgen tarafından boğularak öldürüldükten sonra cesedi kendi ceviz çeyiz sandığı içine konmuş, ve Haydarpaşada Devlet Demiryolları Seyri Seri Anbarı vâsıtası ile 8 Mayıs 1959 da Burdur'a gönderilmişdir; cesedi taşıyan sandık «İstanbulda Ziya Aytaç'dan (Z. Aytaç, H Çiğdem'in eniştesi) Burdur'da Sami Erdinç'e (âilenin bir zaman bu kasabada bulunmuş bir yakını)» kaydı ile yola çıkmış, Burdurda sâhibi bulunamadığı için üç ay anbarda kalmış, taaffün karşısında, 6 ağustosda polis eliyle açıldığında, korkunç cinayet meydana çıkmışdır.

Hatice Çiğdem
(Resim: S. B.)

Soğukkanlılığını daima muhafaza etmiş olan kaatil Turan Zeki İvgen bu müddet içinde kurbanının İçlevenddeki evinin bütün eşyasını boşaltmış, bir kısmını Bitpazarında satmış, mobilyasını, radyosunu ve mutfak takımlarını kendi evine naklet mişdir

Zavallı Hatice Çiğdemin cesedi Burdurda defnedilmişdir (B.: Sandık Cinâyeti).

ÇİFTLİK KÖYÜ — Çatalca ilçesinin Karacaköy bucağı köylerinden; 1960 sayımında nüfusu 1370 kişi idi; Karadenize yakın olmasına rağmen dağlar arasında bulunması dolayısı ile deniz görmez, etrâfı ormandır, halkı kömürcülük ve odunculukla geçinir.

Eskiden bir Rum köyü iken Lozan Muâhedenâmesi gereğince halkı mübâdeleye tâbi tutulmuş, giden rumların yerine Langaza ve Drama muhacirleri iskân edilmişdir; bir tepenin yamacında kurulmuş olub tren istasyonu Kabakca'dır; pazar yeri de Çatalca kasabasıdır. Halkı kömürcülük, odunculuk ve sağmalcılıkla geçinir.

Ahırlar ev çatısı altında, ayak yolları kötü tertibde, köyün pislikden geçilmez bir hali vardı. Okulu üç öğretmenli eski bir binadır; Karacaköy-Çatalca yolu bu köyün içinden geçer.

Kışın her tarafla irtibatı kesilir; fırdo-

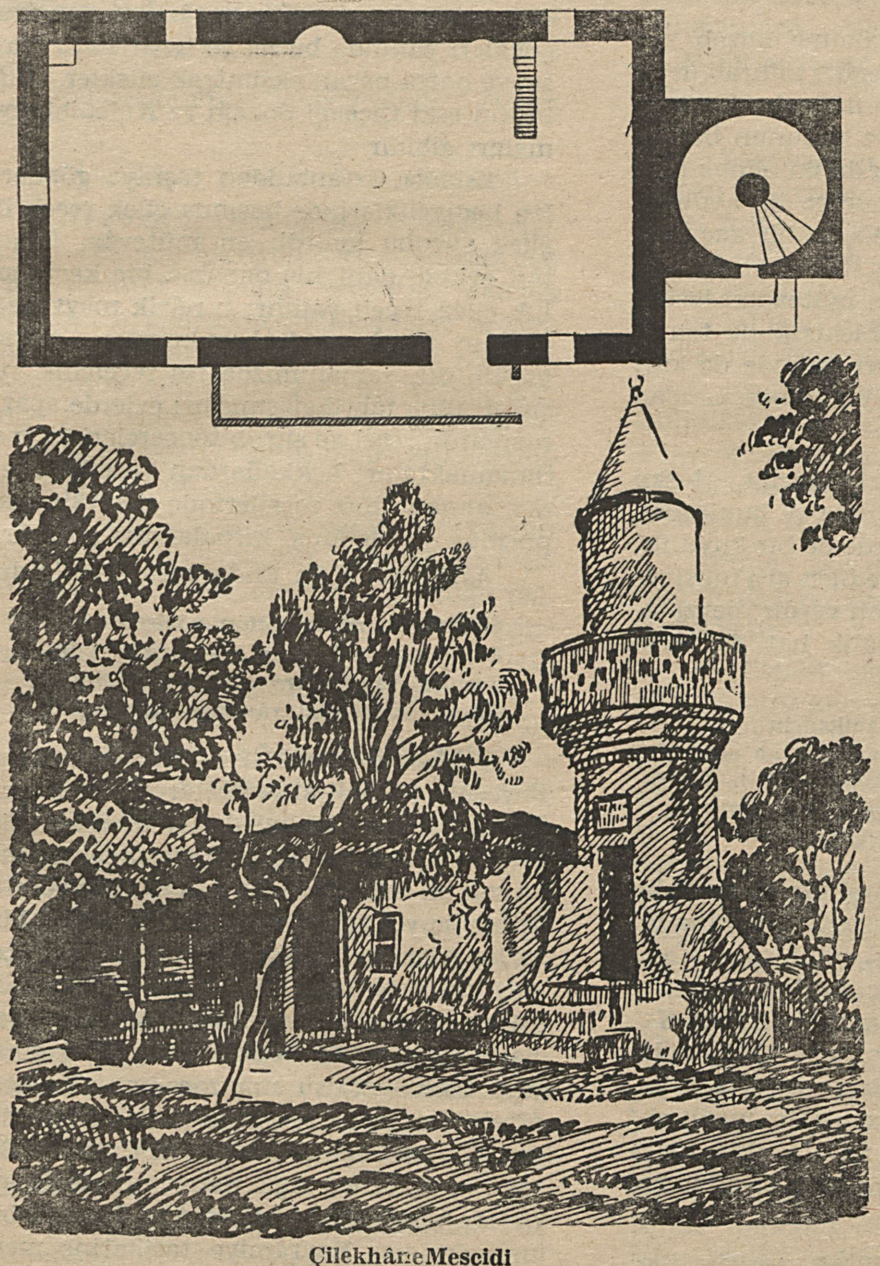
layı geçid vermez dereler vardır. Binalarının yapısı çok güzel olmakla beraber, mübâdil göçmenler hor kullanmışlardır; köyde han, hamam, otel bile vardır, onlar da bakımsızlık, ilgisizlikden çökmektedirler; her evin bağçesi vardır, yeşersin diye bir çubuk dikmezler. Köyün etrafı ormanla kaplıdır; odun keserler, kömür yaparlar, yazın tüccardan aldıkları para karşılığı odun kömürü götürürler.

Çatalca'nın en büyük köyüdür, ilçe merkezine 32, Karacaköye 15 ve Kabakça tren istasyonuna 20 kilometre mesafededir; dağlardan geçen yolların tabiat güzelliği fevkalâdedir; gaayetle pitoresk yollardır. Çiftlik Köyüne İstanbuldan gidilmek istenirse Kabakça yolunu tercih etmelidir; nefsi Kabakça, tren istasyonundan az içerdedir, araba istasyonda değil, orada bulunur (1962).

Ahmed AĞIN

ÇİFTLİK KÖYÜ — Yalova kazâsının köylerinden; Yalova - Karamürsel yolu bu köyün içinden geçer, halkı mübâdil batı Trakya göçmenleridir, 1960 sayımında nüfusu 860 kişi idi, meyvacılıkla meşguldürler; pazar yerleri Yalovadır. İstanbul Ansiklopedisi adına gidip görülemedi (1964).

Bibl.: Ahmed Ağın, Not.

Çilekhâne Mescidi
(Resim: S. Bozcalı; Plân: Ö. Tel)

ÇİL AKÇE — Halk ağzı deyim; darbhâneden yeni çıkmış pırıl pırıl madenî para; «çil altın», «çil kuruş» isimleri ile de halk ve esnaf arasında dâimâ makbul ola gelmişdi. Nâzımı meçhûl şu beyit bir nevcivan hakkında ağır hicvdir:

Çil akçeyi hare itse nola su gibi dildâr
Darbhânesi işler gerisinden geliri var.

ÇİLAVCI SOKAĞI — Kumkapuda Çadırcı Ahmed Çelebi Mahallesindedir; Gedikpaşa Caddesi ile Balipaşa Yokuşu arasında uzanır; bir araba geçecek genişlikde, kabataş döşeli bir yoldur, üçer katlı kâgir evler arasından geçer, bir doğramacı dükkânı vardır, kapu numaraları 1-27 ve 2-32 dir (haziran 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇİLEHÂNE MESCİDİ Zamanımızda Küçük Çamlıca denilen Bulgurlu Dağının doğu yamacının üst kısmında,

tahminen 6.5×3 metro eb'adında ve tavan yüksekliği de ancak 2 metro olan ve üstü kiremit döşeli bir çatı ile kapatılmış kâgir bir odacıkdan ibâret olup, on yedinci asrın büyük mutasavviflerinden Şeyh Aziz Mahmud Hüdâi Efendi tarafından çilehâne olarak yapdırılmış ve bu namlı şâir şeyhin ölümünden sonra da mescid ittihaz edilmişdir. Kalın ve bodur kâgir minâresi çok yenidir, 1958 de inşâ edilmişdir ve küçücük mescide pek şirin bir görünüş vermişdir. Minârenin lâtin asıllı türk harfleri ile kitâbesi şudur: «Bu minâreyi yapdıran Kadriye Tanrıvere, bütün ölmüşlerinin ruhuna fatihâ. 15.II.1958».

Mescid kapusunun önüne ahşab kapalı bir pabuçluk yapılmışdır; mihrab uzun duvarlardan birindedir; mihrab duvarında iki, sol duvarda bir ve kapunun bulunduğu diğer uzun duvarda da iki olmak üzere cem'an beş küçük pencere ile aydınlatılmışdır; zemini tahta döşeli, bir kaç parça halı ve kilim verilmiş, temiz ve bakımlı olan mescidin duvarları müteaddit levhalarla tezyin edilmiştir. Elektrik ile tenvir edilmişdir; mihrab duvarı önünde de kârı kadim sekiz bakır ve dört mermer şamdan bulunuyordu.

Çilehâne Mescidi iki kademe teşkil eden büyük bir bağçe içinde ve bunlardan alt bağçededir; üst bağçede de bir kuyu ile, suyu bu kuyudan temin edilen altı musluklu mermerden bir şadırvan vardır; beyzi şekilde olan şadırvanın tâlik hat ile târih kitâbesi şudur:

Pîr Mahmud Hüdâî azizülkadrin
Bu makaamı yapılup maksemi ab oldu binâ
Levhi nazm oldu bu târihi güherle tezyîn
Nev eser yapdı zehî himmeti Kâmil Paşa.
Sene 1291 (milâdî 1874)

Kuyunun da çok güzel bir mermer bileziği vardır, bu bilezik üzerine de yine tâlık hat ile şu kitâbe naht edilmişdir: «Cennetmekân Sultan Mahmud Han hazretlerinin kadınlarından Üçüncü Âşûkican Kadın Efendinin hayrâtıdır, sene 1285 (milâdî 1868 - 1869»). «Âsûciban» ismi taşa imlâsı çok yanlış olarak geçmişdir; medli elif yerine «ayın» yazılmış ve «b» den sonra da bir «ye» ilâve edilerek okunmaz bir hal almışdır (Ekim, 1961).

Bibl.: R.E.K. ve General H.R. Ayyıldız, Gezi notu.

ÇİLEK — Meşhur meyva; hem lezzeti, hem de güzel baygın kokusu ve tatlı penbe rengi ile bu meyvanın en nefisleri asırlar boyunca İstanbul civârında, Boğaziçinde, Boğazın da bilhassa rumeli yakasında İstinye ile Arnavutköyü sırtlarında yetişdirilmişdir (B.: Arnavudköyü Çileği; cild 2, sayfa 1044). İstinyede çilek tarlası kalmamış gibidir; Arnavudköyünde de çilekçilik gün günden azalmaktadır; mevsiminde İstanbul piyasasının Bursadan gelen çilekler doldurmaktadır, hele iri iri, kokusuz, tatsız, rengi kırmızıya çalar bir çeşid çilek pek yayılmışdır; altın yaldızlı yalı kafesleri ardında gizlenmiş tâze ve mahcub kızlara benzeyen Boğazın nâzik ve muattar çilekleri yanında bu iri ve hatır hatır, tatsız ve hattâ bâzan ekşimtrak çilekler, allığı taşkın eski Çiçekçi Sokağı ve Kuledibi yosmaları gibidir.

Eskiden İstanbuldan taşraya gönderilen hediyeliklerinde başında çilek reçeli ile çilek şurubu gelirdi; en mütevâzi İstanbul evinde dahi hiç olmazsa bir kavanozluk çilek reçeli yapılır; o nâzik meyva ağdasının içinde şekli bozulmamış olarak görülürdü; zamanımızda ise reçelcilik ve şurubculuk fabrikalaşmışdır; evlerde apartmanlarda reçel ve şurub tencereleri kaynatılmamaktadır; bakkallardan ve şekercilerden alınan çilek reçellerinde meyvalar kopuşmuş, örselenmiş, hırpalanmış görülür.

Aşağıdaki kıt'a Enderunlu Vâsıf'ındır:

Şükûfezârı ızârın gülün nâziresidir
Bahâra karşı hezârın o bir mesîresidir
Sorulsa Vâsıfı zâre lebânü pistânın
Çilek şekerlemesi yâsemen hamîresidir.

ÇİLEKEŞ SOKAĞI — Karagümrük'de Beyceğiz mahallesi sokaklarından; Beyceğiz Caddesi ile Mehmed Ağa Hamamı Sokağı ve Çulhalar Sokağı arasında uzanır; bu son iki sokakla Mehmedağa Camii önünde bir üç yol ağzı teşkil eder. Beyceğiz Mahallesinden gelindiğine göre ikişer üçer katlı ve orta halli âile meskenleri ahşab evler arasında Mimar Davud Ağanın eseri olan Mehmed Ağa Camii pek güzel görünür; tablo konusu manzaradır. Kabataş döşeli, iki araba rahat geçebilecek kadar geniş ve bozukça bir sokakdır. Çulhalar Sokağı ve Mehmed Ağa Hamamı Sokağı kavuşağı köşesinde Mehmed Ağa Tekkesi bulunmaktadır; Bayrâmiye tarikatine mensub olub İkinci Sultan Abdülhamid zama-

nında tecdiden tâmir ettirilmişdir; kitâbesinin üzerinde hattat Ömer Necmeddin-in eseri İkinci Abdülhamid tuğrası ile hicrî 1313 tarihi bulunmaktadır. Beş beyitlik manzum kitâbenin metni şudur:

Şehinşahı cihan Abdülhâmidi ma'deletkârın
Cihan mimârı eltâfıyla âbad olmada her bâr

Husûsâ işte bu Kızlarağası dergehi pâki
Harâb olmuşken ihyâ etti ol sâhib bülend âsâr.

Vücûdiyle ziybi evrengi hilâfet eylesün Mevlâ
Dili uşşâka fer bahşeyledikçe pertevi ezkâr

Bu Bayrâmı Velî dergâhıdır ey sâlikânı Hak
Hulûsi kalb ile gel eyle dâim zikrü istiğfar

Bahâi bendesi târihin imlâ etti berceste
«Cihânın tâcidarı eyledi bu dergeki i'mar.»

1312 (M. 1894)

Evler umumiyetle bağçelidir (mart, 1947).

Bibl.: REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

ÇİLERGÜL (Kız oğlan) — 1958 senesinde Beyoğlu paviyon ve barlarında kız kılık kıyâfeti altında oryantal danslar yaparak o âlemlerin müdavimleri arasında Çilergül takma adı ile şöhret bulmuş, oyunculuk hüneri ile gaayetle rağbet görmüş 18 yaşında mürâhik bir delikanlıdır; asıl adı Erdoğan Özaltaş olup 1940 doğumlu ve Bursalıdır.

Dansöz Çilergül'ün oğlan olduğu, bir gece bar ve paviyonların ahlâk zâbıtası tarafından teftişinde, dansözün gördüğü rağbeti çekemeyen bir kadının ihbarı üzerine meydana çıkmış, o gece polis müdürlüğüne götürülerek işden men edilmiş, ve vak'a İstanbul gazeteleri tarafından «Seyircilerini hayran eden dansöz erkek çıkdı», «Kadın kıyâfeti ile barlarda çalışan bir genç yakalandı» gibi başlıklarla, ve Çilergül'ün kız ve oğlan esvabları altında resimleri ile yayınlanmışdır.

Toplum ahlâkının titiz bir dikkat ile fakat ölçülü bir tâkib ile korunması gerekdiği dünyaca kabul edilmiş bir zaruret olduğuna göre İstanbuldaki Çilergül vak'asının seyri ve Erdoğan Özaltaş'ın bu konudaki ifâdeleri bir şehir kütüğünde tespit edilmeye değer; aşağıdaki satırları 26 Nisan 1958 tarihli Hürriyet Gazetesinden naklediyoruz:

«Bir seneden beri Beyoğlundaki üç pavyonda, her gece birçok erkeği kıvrak danslariyle teshir eden genç ve güzel dansöz Çilergülün erkek olduğu anlaşılmışdır.

«Dansözün kadın olmadığı, Ahlâk Zâbıtası ekibinin evvelki gece yarısından sonra bar ve pavyonları kontrolu sırasında meydana çıkmışdır. Oryantal danslar yapmak için sırasının gelmesini bekleyen ve bu arada konsomatris kadınların yanında kadın kıyafetiyle oturan Çilergül polis tarafından yakalanınca ne yapacağını şaşırmışdır.

Erdoğan Bey
(Resim: S. B.)

«Yakalandığı zaman sırtında beyaz kürk - kap, nefti eteklik, ayağında kalem topuklu dekolte ayakkabı bulunan allıklı, pudralı, rimelli, manikürlü, pedikürlü Çilergül'ün makyajına bilhassa itina ettiği görülmüşdür. Saçlarını «Gina Stili» kesen ve hakikî isminin Erdoğan Özaltaş olduğu anlaşılan dansözün sütyeninin altına yerleştirdiği iki lâstik memesi de dikkati çekmişdir.

«Elinde bir de varyete ruhsatı bulunan Erdoğan, kendisi hakkında şunları söylemiştir:

— Benim kimseye bir zararım yok. Gördüğünüz gibi vesikam var ve namusumla para kazanıyorum. Babam ben küçükken öldü. Şimdi her gece üç pavyonda dans ediyorum ve anneciğime baktığım gibi para da biriktiriyorum. Gecede 100 lira kadar kazanıyorum, bankada da 10 bin liram var. Bu iş çok kârlı. Askere gidene kadar çalışıp biraz daha para biriktirerek geldikten sonra dükkân açmak niyetindeyim. Hem ben kendi kendime öğrendiğim mesleğimi çok seviyorum. Müşterilerin hayran, hayran dansımı seyretmeleri bana zevk veriyor. Erkek kıyafetiyle oryantal dans yapamayacağım için kadın kıyafetine giriyorum. Bu arada makyajıma itina etmemi ve lâstik meme takmamı hoş görürsünüz herhalde. Sahici kadınlar bile bu memelerden kullanıyor. Ben kullanmışım çok mu? Siz sokakta gördüğünüz bir çok

Çilergül Hanım
(Resim: S. B.)

kadının Sofia Loren'e benzeyen göğüslerini sahici mi zannediyorsunuz? demişdir.

«Uzun zamandan beri Çilergülü seyreden binlerce kişi onunla konsomasyon yapan yüzlerce müşteri ve hattâ meslek arkadaşlarından bâzıları bile bu dansözün erkek olduğunu anlayamamışlardır.

«1940 doğumlu olan Erdoğan'ın yaşının küçüklüğünün bar ve pavyonlarda çalışmasına mâni olacağı zannedilmektedir.» (Hürriyet Gazetesi).

Bir akşam gezetesi de Çilergül'ün Kitkat Barda çalışdığını kaydettikden sonra kız oğlan dansözün evvelce aldığı 79 numaralı mâvi variyete kartının iptal edildiğini yazıyor.

Kadın kılık ve kıyafetinde dansözlükten men edilen Erdoğan Özaltaş dört ay sonra yine tutulmuşdur; 10 Ağustos 1958 tarihli Hürriyet Gazetesi «Erdoğan dün tekrar yakayı ele verdi» başlığı altında şunları yazmaktadır:

«Kadın kiyafetine girip, Çilergül takma adı ile şehrin muhtelif semtlerindeki gazinolarda oryantal danslar yapan ve müşterileri teshir eden Erdoğan Özaltaş ismindeki delikanlı dün tekrar yakalanmıştır.

Yenikapıda bir gazinoda çalışan ve bir gecede 50 lira kazanan Erdoğan, dün gece sahneye çıkarken bir okuyucu hanımın dekolte ayakkabılarını giymiş, fakat buna fena halde sinirlenen okuyucu hanım Çilergülü karakola şikâyet etmiştir.

«Böylece polis tarafından yakalanan Erdoğan, sallantılı gümüş küpeleri, mavi çizgili ince bülûzu, kırmızı ekose etekliği, sarı kemeri ile Emniyet Müdürlüğüne gönderilmiş ve döne-dolaşa Ahlâk zabıtasına kadar gelmişdir. Allık, pudra, ruj kullanan, «Gina başlı» manikürlü, pedikürlü Erdoğan'ın elindeki dans vesikasını nasıl aldığı da araştırılmaktadır. Erdoğan'ın vesikası iptal edilecektir.» (Hürriyet Gazetesi).

Bu ikinci vak'a üzerine R.E. Koçu, 22 Mayıs 1958 tarihli Hergün Gazetesinde «Çilergül» başlığı altında şu fıkrayı yazmışdır:

«Gazete yapraklarında resimlerini gördüm, resimler yalancılık etmiyorsa kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün, bir genç olacak, Çilergül, kadın kıyafetine girip İstanbulun muhtelif semtlerindeki gazinolarda oryantal danslar yaparak maişetini temin eden bir delikanlının takma adıdır; asıl adı Erdoğan Özeltaş imiş.

«Ahlâk zabıtası bu delikanlının peşine düşmüştür. Bundan on gün evvel gazetelerde, yine bir resim ve bir yazı: «Kadın kıyafetine girip danseden delikanlı tekrar yakayı ele verdi.» Hâdiseyi gazete sütunlarında dikkatle okudum; Erdoğan'ın hareketinde hiçbir suç unsuru yoktur.

«Oğlan geçenlerde muayeneye sevkedilmiş, fuhuş âleti bir sapık değil. Hırsız değil, dolandırıcı değil, yankesici değil...

«Erkek kadın esvabı giyemez diye bir kanun yok. Kızlarımız oğlan kılığında sürü sürü dolaşıyorlar, kabahat olmuyor da bir delikanlı entari giyince niçin takip ediliyor? Bir erkek sahnede oryantal dans numaraları gösteriyor, ve gazinolarda yüzlerce seyirci onu kız zannediyor, zevk ile seyrediyor, takdir edip alkışlıyor. Bu çocuk, sadece sanatkârdır.

«Temâşâ tarihimizi şöyle bir gözden geçirelim. Rol icâbı sahneye kadın kıyafetinde çıkan namlı aktörlerimiz yok mudur? Hele orta oyununda kadın sanatkâr hiç yoktu «Zenne» başlı başına bir tip, kadın kılığında erkekti.

«On sekizinci asırda Lâle devrinin göz kamaştıran kamaştıran eğlence âlemlerinde kız kılığında ve kız cilvesiyle raksaden bir delikanlıyı devrin seçkin şâiri Nedim:

Kızoğlan kız nâzın nâzın, şehlevend âvâzı
âvâzın,
Belâsın ben de bilmem, kız mısın, oğlan mısın
kâfir...

diye methediyor.

«Her fırsatta Garp medeniyeti, Garp medeniyeti... Biz Garplıyız... Garplıyız...» diye bağırıyoruz.

«Evet biz Garp türkleri Şarklı değiliz!

«Garbin en büyük medeniyet merkezlerinde, Pariste, Berlinde, Londrada âvâmın eğlendiği içkili, sazlı gazinolarda kadın kıyafetinde çeşitli hünerler gösteren sanatkâr gençler pek çoktur.

«Erdoğan Özeltaş acaba erkekliğin şerefini mi zedeliyor? Hayır, erkeklik şerefi ne entaridir ne de pantalon... Erdoğan da bu yolu tutmuş... Oryantal rakıstaki kabiliyetinin erkek kıyafetinde kazanç temin edemeyeceğini bildiğinden, sahnede kız olmuş... Geçim kavgası, hayat mücadelesi!. Bu yolun bazı nâhoş avâkıbı varsa, kendisi düşünsün.. Ve o zaman kendisinden suç sâdir olursa, cezasını çeksin.

«Özeltaş bugün bir Çilergül olmuştur.. Eğer yarın bir Fantoma Erdoğan, bir Arsen Lüper Erdoğan, bir Apartıman fâresi, Otel fâresi Erdoğan olursa, bu müthiş sukutun, bu hakikî felâketin sebebini, oğlan rakkaseyi amansız takipte aramalıdır.» (R. E.K., Hergün).

1958 den sonra adı tamamen unutulmuş olan Çilergül (Erdoğan Özeltaş) ün bu yıllar içinde askere gitmiş olması muhtemeldir.

ÇİLESİZ (Talha Kemal) — Kuvvetli talebe yetişdirdiği söylenir lise matematik öğretmenlerinden ve gençliğinde Hareket Ordusuna katılmış İttihadcı Komtiecilerden; aslı da Rumeliden olub hayatının son yıllarını Pertevniyal Lisesi öğretim kadrosu içinde geçirmiş ve o lisenin matematik öğretmenliğinden emekliye ayrılmışdır. 13 eylül 1962 de İhsaniyedeki evinde yaşı sekseni aşkın olarak ölmüş, Karacaahmed Mezarlığına defnedilmişdir. Etraflıca hal tercemesi için büyük oğlu Bay Uluğ'a yazdığımız bir mektup cevapsız kalmıştır. Adı ve hâtırası kaybolmaması gereken bir şahsiyet sâhibi idi.

ÇİLİNGİR — Kilid ve anahtar yapan sanatkâr; anahtarı kaybolmuş ve kilidli kalmış kilidleri kapuları maymuncuk denilen âleti ve onu kullanma hüneri ile açan adam; hâneberduş pırpırılar argosunda kapu açup giren gece hırsızı (B.: Çilingir Harcı; Çilingir Sofrası).

ÇİLİNGİR — Geçen asırda Galatanın namlı gedikli meyhânelerinden; Galatanın Lüleci Hendek denilen semtinde idi; Tophâne ketebesinden halk şâiri Âşık Râzi tarafından bir manzûme ile şöyle övülmüşdür:

Lüleci Hendekde nâmı Çilingir
Rindâne cünbüşle destur diyüb gir

Meyhânedir bura meyhâne yâhû
Sükkânı dîvâne hüddâmı âhu

Mahbub uşaklarda sîne küşâde
Şişhâne kadehle sunarlar bâde

Sakız mahbubları gümüş topuklu
Kimi kuzu oğlak kimisi toklu

Anlarda din iman ırz ile nâmus
Yazmışdır sîm ile zer deyû kaamûs

Levendâne reftar tâvûsî edâ
Urum çapkınlara nakdi can fedâ.

İstefo Hiristo Dimo Pandeli
Didim çakdım oldum zincirlik deli

Gençliğimde önünden birkaç sefer geçmişliğim vardır; bir dârülnedvei haşerât idi ki hem dışardan görünüşü mülevves, hem müşteri diye içine toplanmış olanlar mülevves, hırsız, yankesici, kaldırım oğlanı, umumhâne uşağı, korsan kaptan şıkırdımı ve istisnâsız cümlesi rum, yaygara, şamataları sokağa taşmış bir yerdi. Âşık Râzi'nin bu meygedeyi medhi tamamen şair mübalâğası, âşıklık safsatasıdır.

Vâsıf HİÇ

ÇİLİNGİR CİVANI — Kalender meşreb şâirler tarafından «Şehrengiz adı verilen manzum risâlelerle medhedilen esnaf güzelleri arasında Çilingir civanlarına da rastlanır; şehrengiz yollu yazılmış «Hûbannâmei Nevedâ» adını taşıyan manzum mec-

muada Çilingir Civanı şu beyitlerle övülmüşdür:

Destinde maymuncuk sözün doğrusu
Çilingir civanı gönül oğrusu
Harcını çekmeye kalmaz dilberin
Girer de gönlüne olmaz haberin
Teni billûr misâl mukaşşer bâdâm
Olsa da pis kokar ol servi endâm
Zîrâ cümle kızıl saçlı mûsevî
İsmi Nesim Mişon Salamon Levi.

ÇİLİNGİR HARCI — Hal ağzı argo, «rüşvet»; çilingirin her kilidi, her kapuyu açdığına göre, rüşvetin gördüğü iş karşısında meçhul parlak bir zekânın bulduğu çok kuvvetli bir argo deyimdir, misâl:

— Senin o iş ne oldu?

— Bildiğin gibi, sürünüp gidiyor...

— Sen çilingir harcını hazırla, ben sana onu iki günde hallederim.

ÇİLİNGİR KÖYÜ — Eyyub kazâsına bağlı köylerden; Rami Kışlasının güney batısına düşer; Balkan Harbi mühâcirlerinin iskânı sırasında eski Çiços Çiftliğinin yerine kurulmuş bir muhâcir köyüdür. 1960 sayımında nüfusu 204 erkek ve 171 kadın olmak üzere 375 kişi idi. Bir camii, bir muhtar odası, bir okulu, bir misâfir odası ve beş çeşmesi vardır; çeşmeleri dâimî akar çeşmedir. 1948 de yapılmış olan okulun tamamlanmasında o zamanlar karargâhı Eyyub civârında bulunan 5. Piyade Alayının büyük yardımı olmuşdur; bu köy okulunun kız oğlan karışık ortalama elli öğrencisi vardır.

Çilingir Köyünde eski yapı olarak çiftlik binasile bir değirmen ve eski küçük bir han görülür. Feniş mer'ası, bol suyu olan köydür; Edirnekapusu - Terkos asfaltı üzerindedir; halkı çiftçi, sağmalcı ve tavukçudur; yumurta istihsalinde, İstanbul köylerinden Yassıviran 16 yumurta bir kilo gelerek birinci, bu Çilingir Köyü de 17 yumurta 1 kilo gelerek ikincidir. Şehire yakınlığı dolayısı ile iş hayatına atılacak çağa gelen çiftçilerin büyük çoğunluğu İstanbul içinde yerleşmektedir; kuy nüfusunu tenasül bereketi korumaktadır.

Çilingir Köyü yakın bir gelecekde büyük şehrin yazlık yerlerinden biri olarak da gelişebilir (1962).

Ahmed AĞIN

ÇİLİNGİRLER MESCİDİ (B.: Abdi Çelebi Camii).

ÇİLİNGİR SOFRASI — Bilhassa rakı üzerine içki âlemi deyimlerinden : uzun külfete, zahmete katlanmadan, şöyle bir oturup yahut ayak üstü bir kaç kadeh çakmak için kurulmuş veya hazırlanmış içki sofrası, içki tepsisi; deyim, çilingir isminin argo karşılığı «hırsız» mânasından gelir; nasıl ki hırsız girdiği yerde durucu değil ise, çilingir sofrası başına oturan, oturanlar da saatlerce işret ve muhabbet edici değildir. Yine aynı yoldan başka tefsir ile, nasıl ki hırsız, görüb bulduğunu alır götürür ise, Çilingir sofrası da, alelâcele, mevcud yiyecek, mezelerle hazırlanmış sofradır.

ÇİLİNGİR SOKAĞI — Haliç bölgesinde Fener ile Balat arasında, Kasımgönani ve Hızırçavuş mahalleleri arasında müşterek uzun bir sokakdır. Kasımgönâni Mahallesinde Hacıriza, Hacıisa ve Sütlâç sokakları ile teşkil ettiği bir dört yol ağzı ile Hızırçavuş Mahallesinde Çorbacıçeşmesi Sokağına bağlanan bir dirsek yol arasında uzanır. Kasımgönâni Mahallesindeki başından gelindiğine göre Toptancı Sokağı, Tanburacı Sokağı ile birer kavuşağı vardır; Âyan Sokağı (adı geçen iki mahalle arasında sınır yol), Burçak Sokağı, Hızırçavuş Mescidi Sokağı, Bekri Mustafa Sokağı ve Çiçekli Bostan Sokağı ile birer dört yol ağzıyaparak kesişir; bitimine yakın 90 derecelik bir açı ile kırılarak Çorbacı çeşmesi sokağına bağlanır; bitimi bir çıkmazdır (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 8, mahalle numaraları 106 ve 111). Bir araba geçecek genişlikde, iki kenarı yaya kaldırımlı, kabataş döşeli bir yoldur. 2-3 katlı kâgir-beton evler arasından geçer (1964).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇİLİNGİRYAN (Onnik) — 1927 yılında Kumkapuda Ermeni Patrikhânesi Kilisesinin ilâhicilerinin reisi; mezkûr kilisede, kilise kâtibi Hırant Kuyumciyan ile berâber çirkin bir hırsızlık vak'asında lekelenmişdir. Basına «Kumkapu Kilisesi Soygunu» diye akseden vak'a şöyle cereyan etmişdir : Mezkûr kilisede ilâhicilerin soyunup giyindikleri odada, içinde kilise parasının muhafaza edildiği bir kasa vardır, kasanın anahtarı da kâtib Hırant'dadır; kâtib Hırant ile İlâhicibaşı Onnik bu paranın bin beş yüz lirasını muhtelif zaman-

larda zimmetlerine geçirmişler, ve artık yerine koyamayacaklarını anlayınca bir rezâletten kurtulmak için, Patrik Efendinin ayaklarına düşüp merhamet ve affına sığınacak yerde, bir kilise soygunu tasnî ederek 2. ve daha büyük bir suç işlemişlerdir; kilisenin bir penceresinin demir parmaklıklarını, kasanın bulunduğu odanın kapusunu, ve kasayı kırmışlar, içinden ihtilâslarını karşılayacak kadar 1800 lira almışlardır. 1927 yılı mayısının sonlarında olan bu soygun hâdisesi zâbıtaya intikaal edince, pencere demirlerinin içerden kırıldığı derhal tesbit edilmiş, kasada daha fazla para var iken, bir kapu ile bir de kasa kıran hırsızın yalnız 1800 lira alması şüpheleri Hırant ile Onnik üzerinde toplamış, kâtib ile ilâhicibaşı da suçlarını itirafa mecbur kalmışlardır. Patrikhâne muhitini ve ermeni cemâatini çok üzmüş olan bir vak'adır. İlâhicibaşı olduğuna göre mûsikiye de âşina bulunması gereken Onnik Çilingiryan'ın hal tercemesi ve âkibeti tesbit edilemedi.

ÇİMDİK — «Batı türkçesine rumcadan girmiş isimdir : parmakların ucu ile sıkma.» (Hüseyin Kâzım, Büyük Türk Lûgatı). Târif tam değildir, mübhemdir, «çimdik, bir başkasının yanağını, kolunu, bacağını, veya butunu baş ve şehâdet parmakları ile can yakacak şiddette sıkmak» dır; edeb ve ahlâka aykırı mütecavizâne ve âmiyâne hareketlerdendir; bu harekete çimdiklemek, çimdik atmak denilir. Bilhassa geçen asır sonlarında İstanbulun Direklerarası ve Kapalı Çarşıda Kalpakçılar Caddesi gibi meşhur piyasa (gezip tozma) yerlerinde bıçkınlar, çapkınlar, külhanbeylerinin hafif meşreb kadınlara karşı bir el tecâvüzleri idi ki hemen dâima kadının feryâdı, eğer yanında, yaşlı veya yaşlıca diğer bir kadın varsa o kadının mütecâvize hücûmu, ortalığın karışması, hülâsa bir curcunaya rezalete varırdı; mütecâviz erkek kalabalığa karışıp firar imkânını bulamaz ise yakalanır ve zâbıtaca cezalandılırdı. Çimdik zâlimâne atılırsa, yeri çürür, morarır, o takdirde, tecavüze uğrayan kadın ırz ehli de olsa, kocası tarafından boşanma tehlikesi ile de karşılaşabilirdi.

İstanbulda çimdik tecavüzleri hâlâ ola gelmektedir; aşağıdaki satırları 1 Mayıs 1964 tarihli Hürriyet Gazetesinden alıyoruz:

«Saçları, Cezaevleri nizamlarına uygun olarak 3 numaralı makine ile kesilmiş, Hamparsum Sarışın 4. Sulh Ceza Mahkemesinin sanık yerinde, arkasında jandarma eri olduğu halde sinirli bir halde oturuyordu.

«Suçu, 19 nisan gecesi İstiklâl Caddesinde Ağacamii önünde anne ve babası ile yürümekte olan S.T. adındaki bir kızın kalçasına «çimdik» atmaktı ve 10 gündür Sultanahmet Cezaevinde idi.

«Dünkü duruşmada, kızın annesi şahit olarak dinlenildikten sonra, hâkim, sanığı 6 ay hapis cezâsına çarptırdı ve cezâsını tescil etti.»

ÇİMDİK HOTOZ — Eskiden kadınların bir baş kisvesi ve tuvaleti olan hotoz'un bir çeşidi (B.: Hotoz); «Hotoz nevilerinden birinin adıdır ki, çimdiklenmişe benzediği için bu adı almışdır; en ziyâde İstanbul hanımları tarafından kullanılan hotozların diğer nevilerinin isimleri şunlardı : Saraylı Hotozu, Kürdî Hotoz, Gelin sorgucu, Zeyrek yokuşu, Felek tabancası, Duduburnu» (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri).

ÇİMŞİR — Batı türkçesine farscadan girmişdir; farsça aslı «Şemşad», türkçede aydın ağzında «şimşir», ve avam ağzında «çimşir»: yaprağını dökmeyen, kerestesi sert ve sarı renkte bir ağaç. Eskiden tarak, kaşık, nalın ve takunyanın makbulleri bu ağaçdan yapılırdı. Tarakda fil dişinden sonra, kaşıkda gergeden boynuzu, bagadan sonra gelirdi; haddine, mevkine, yaşına uygun olmayan şekilde üstününden, âlâsından, ihtiyarsa genç işi giyinenlere, ve ona benzer şeyler yapanlara karşı «Kel başa simşir tarak» deyimi darbı mesellerimiz arasına girmişdir.

Eskiden İstanbulun büyük hamamlarında nalınları bilhassa bu ağaçdan yapdırırlardı; berber dükkânlarında ve kahvehânelerde de eski nizamnâmelere göre zemin dâima taş olur, çıraklar da o dükkânlarda yaz ve kış yalın ayak, ayaklarında şimşir nalınlarla dolaşırlardı; dellâkın ve mürâhik tâze dilber çırağın çıplak ayaklarındaki nalınlar münasebeti ile «çimşir» kalender meşreb külhân şâirlerin çok kullandığı kelimelerden biri olmuşdur (B. : Berber; Dellâk; Şimşir).

ÇİNAKOP — İstanbul sularının en makbul balıklarından lüfer balığının bir boyunun adı; İstanbul balıkhânesindeki satışlarda beş boy üzerine isimlendirilip kıymet alan bu balığın bu beş boyu şunlardır:

1) 25-40 adedi 1 kilo gelirse: «Defne yaprağı»;
2) 16-24 adedi 1 kilo gelirse: «Çinakop»;
3) 10-15 adedi 1 kilo gelirse: «Sarı kanad»;
4) 2-9 adedi 1 kilo gelirse: «Lüfer»'
5) 1 adedi 1 kilodan fazla gelirse «Kofana».

Lezzet bakımından başda «Lüfer», sonra «Çinakop» gelir (B.: Lüfer balığı).

ÇİNGENE, ÇİNGENELER — Asıl vatanları Hindistan olup oradan dünyanın her tarafına yayılmış olan meşhur kavim; Kıbti adı ile de anılır, Türkiyede de büyük bir kalabalık teşkil eder, ve bir kısmı şehir ve kasabalarında mahalle kurmuş, yerleşmişdir; bir kısmı çerke - çadırda oturur, göçebe hayatı sürer; İstanbul'da biri Ayvansarayda Lonca, ve diğer Edirnekapusu ile Topkapusu arasında kadim kale duvarlarının iç yüzü boyunca uzanan yol boyunca Sulukule olmak üzere iki çingene iskân bölgesi vardır (B.: Ayvansarayda Lonca; Sulukule). İstanbul civârında göçebe çingenelerin konub göçdükleri yerler pek çokdur, umumiyetle güzel vadileri, çayırları, dere boylarını seçerler; göçebeler Lonca ve Sulukule çingenelerine nisbetle daha tipik ve yüz çizgileri daha güzel simalara sahip, vücud yapıları ile daha çâlâkdirler; umumiyetle koyu esmer derileri, kap kara saçları, koyu yeşil gözleri, çingenelerin alâmeti farikalarıdır. Şehir çingeneleri sâzendelik, hânendelik, çengilik, köçeklik, kundura boyacılığı, hammallık, ve nâdir olarak yetişkin delikanlıları hamam dellâklığı, kadınları ise ekseriyetle hamamlarda dellâklık, natırcılık yaparlar; içlerinden ve bilhassa erkeklerinden mektebe gidip bir meslek sahibi olanlar, memuriyete girenler de olur ki, bu gibiler istisnasız çingeneliklerini gizlerler ve bir nesil sonra o câmiadan tamamen çıkarlar; göçebeler ise demircilik, orakcılık, ayıcılık, atcanbazlığı ile iştigal ederler; kadınları, kızları falcılık yapar, mesire yeri çengiliği yapar, lavanta çiçeği, ebegümeci, hindiba, satarlar.

Çingeneler dinsiz (belki putperest),

Otakçılarda bir çingene obası, 1885
(Fotoğrafdan Bülent Şeren eliyle)

kıbtii müslim ve kıbtii nasrani olmak üzere üçe ayrılır; müslim olsun, nasranî olsun, cami ve kilise ile pek ilgileri yokdur, yalnız kibtii müslim olanlar İbrahim, İsmail, Hüseyin gibi, müslüman isimleri alırlar; nasrani olanlar da bu dine Bizans devrinde yaşamış cedleri girmiş olduğu için Lambo, Dimitri, Kosti gibi bilhassa rum isimleri taşırlar.

Ahmed Vefik Paşa «Lehçei Osmânî» adındaki meşhur lûgatında çingeneler için: «Kendileri isimlerine Romakule derler» diyor; bizim «Çingenece» dediğimiz ve kendilerinin «Romanyol» adını verdikleri bir dilleri vardır; fakat yazıları yokdur, aralarında kulakdan öğrenir, konuşurlar ve Romanyol dilini bilhassa oba çingeneleri, göçebeler konuşur; Lonca ve Sulukule çingenelerinin dili türkçedir, türkçeye pek az romanyol kelimeler katılır, muhatabları kendilerinden olmadığı zaman onları da kullanmazlar.

Oba çingeneleri, göçebeler asırlar boyunca ve hâlâ bir sefâleti mutlaka içinde yaşarlar; erkekleri son zamanlara gelinceye kadar en kaba kumaşlardan potur giyer, kuşak sarar, bir basma mintan üstüne poturun kumaşından çebken giyer; başda ya yağlı ve püskülsüz bir fese, yahud bir keçe külâha yemeni dolar, sarar; kadınları, kızları da basma şalvar ve entâri giyerek, entâri eteğini şalvar içine sokar, başlarına da bir yemeni atarlardı; bu yemeni-baş örtüsünü tesettür kasdı ile değil, kıbtii müslim tanındıkları için usûlen kullanırlar; saçlar dâima meydandadır, göğüs bağır açık, ekseriya memelerinin üst kısımları görülür; kadın, kız ve oğlanlar yazın hemen istisnasız yalın ayak dolaşırlar, erkekleri de çıplak ayaklarına bir yarım pabuç geçirir.

Pervasızlık, yılışıklık, bir menfaat yolunda yapışkanlık, hattâ hattâ hayâsızlık, müstehçen lâfızlar, küfür, çingenenin alâmeti farikası gibidir. Oba çingenelerinin çadırları bir sefalet meşheridir; eşya döküntü, yatak yorgan palâspâre, çamaşır boğça içindedir; ve her çadırda bir köpek, o çadırın maskotu yerindedir; at, eşek ve bir külüstür araba göç vasıtalarıdır. Bilemeyiz ne dereceye kadar yerinde, üç beş, sekiz on çadır halkından ibâret bir çingene kabilesi-âilesi bir çeribaşının idaresinde konub göçer.

Namus ve iffet meselesinde fazla asabiyetleri yokdur; fakat kendi aralarında zina ve lıvata vak'alarına rastlanmaz, yahud ki bu gibi vak'alar zâbıtaya aksettirelecek mesele olmaz, kıskançlık cinâyetleri de pek görülmez; kızlarını pek küçük, 13-14 yaşında kocaya verirler ve ekseriya 15-16 yaşında büluğ çağına yeni girmiş tüysüz oğlanlarla evlendirirler. Evlendikten sonra kadın, kız, ve taze oğlanlar bir para, menfaat karşılığı, ter türlü teklife kolaylıkla rızâ gösterirler; Davudpaşa ve Rami gibi şehir dışı kışlalarda bekâr uşağı garib neferlerin, kışlalar civârına konan göçebe çingenelerle ucuz fuhuş temasları, büyük şehrin ahlâk zâbıtası tarafından men'ine imkân olmayan vukuâtı âdiyeden ola gelmişdir. İstanbul ayak takımı, hezele güruhu indinde de çingene nigârı ve mahbubu kadimden beri makbul ola gelmişdir.

Geçen asrın büyük kalender şâiri Enderunlu Fâzıl Bey İsmail adında çingene bir köçek oğlanla olan muhabbetli alâkasını «Defteri Aşk» adındaki eserinde uzun uzadıya naklediyor (B.: İsmail, Çengi Kıbti; Defteri Aşk) ve burada da:

Belî her cilvesi canperver idi.
Eli ağzına uyar dilber idi
Gerçi Kıbtî idi ol servi sehî
Aşk anı kıldı, gönül pâdişehi.

diyor; «Hubannâme» adındaki uzun manzumesinde de Çingene mahbublar için şunları yazıyor:

Hoşcadır dilberi çingânelerin
Yüzü esmerdir o cânânelerin

Vergidir anlara fennî nagemât
Hep usûliyle iderler harekât

Nâzik âvâzeleri gevrekdir
Sözü şerbetden elez bî şekdir

Halk ile bey'ü şirâsı kaabil
Giziüce ahz u atâsı kaabil

Her ne eylerse behâne mümkin
Öyle dildâre behâ ne mümkin

Zâhir oldukda hattı meymûnî
Ayu oynatmaya başlar hûnî

Yine aynı şâir «Zenannâme» adındaki diğer uzun bir manzumesinde de çingene kadın ve kızlarını şöyle tarif ediyor:

Kaaredir rûyi zeni çingâne
Ande sîmin olamaz cânâne

Dil kaare çehre kaare çerge kaare
İki dünyası kaare ol fıkaare

Kocasına idicek nâz o köpek.
Rûyi nâ pâkine tutar bir kıl elek.

Edebiyatımızda çingeneyi en güzel tarif eden Ahmed Hâşim'dir; aşağıdaki satırlar o büyük şair ve edibindir:

«Çingene, insanın tabiata en yakın kalan güzel bir cinsidir. Zannedilir ki, bu tunç yüzlü ve fağfur dişli kır sâkinleri, beşerî şekle istihâle etmiş bir takım yeşil ağaçlardır. Çingene bizzat bahardır. Çocukluğumda gördüğüm baharlardan bu gün hatırımda kalan hayal; yeşil, kırmızı, sarı şalvarlar giymiş, şarkı söyliyen ve el çırpan bir alay genç kız içinde zurna çalıp bu musikinin vahşi kahkahaları ardından müşabih akisleri ile vâdileri inim inim inleten gene bir çingenedir.»

İstanbul civârına konub göçen demirci- ayıcı oba çingeneleri ile İstanbul civârı köylerinde yerleşmiş ve nefsi İstanbulun içinde Sulukule ve Lonca çingenelerini bazı yazarlarımızın ayırıd edemedikleri görülür.. Hiç şüphesiz bu iki grup çingenenin yaşayış farkları, vardır. Fakat rindâne, pervâsız hayat felsefesinde oba çingenesi de, yerleşmiş çingene de ayni kavmin insanlarıdır.

Reşad Ekrem Koçu bir sohbet yazısında Ayvansarayın Lonca çingenelerinden bir şopar hakkında şu satırları yazmışdır:

«1939 da, İkinci Cihan Harbinden eveldi, mûsikimimizin büyük simalarından Mesud Cemil ile bir akşam Balıkpazarında Boris'in meyhânesine gitmiştik. En çok on beş yaşında ve yanık tuğla renginde tığ gibi bir şopar geldi, elinde sazı, meyhâne meyhâne dolaşan bir seyyar kemanî, bir küçük serseri, pırpırı virtüoz...

«Ayakları yalın; mintanının düğmeleri kalmamış, esmer bağrı ve birer böğürtlen meyvesine benzeyen memeleri meydanda, ve kapkara, tülü saçlarının üstünde saman renginde geniş kenarlı bir hasır şapka... bakışları âteşin, yüz mütebessim, üstünde bir sanatkâr vekaarı, meyhânenin en kuytu köşesine çekildi, konserine hicaz taksim ile başladı...

«Oğlan, bir üstâdın karşısında keman çaldığından bî haber, ve dolayısiyle kayıdsız... Mesud Cemil ise birden dikkat kesildidi:

— Ekrem... dedi... Bu çocuk bir hârika!... Yalnız bir falso var ki sebebini anlayamadım.

Çingene çeribaşısı, 1874
(Resim: C. Biseo)

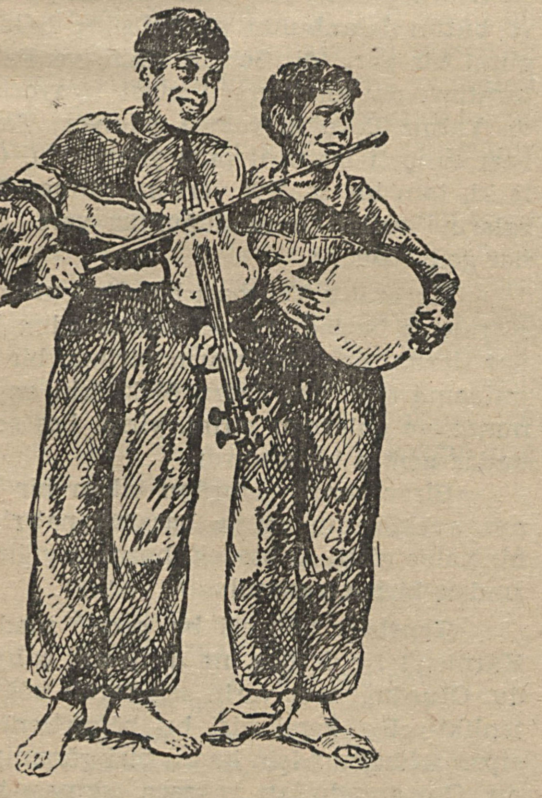
«Şoparın kemanını istedi, akorduna baktı, mükemmel... yayını istedi. Çocuk utandı, önce vermek istemedi, sonra hicabından önüne bakarak uzattı... Üstad:

— Bu ne?! dedi.

«Yayda bir tek kıl bile kalmamıştı. Çocuk kemanı değnek ile çalıyordu... O güzel, fakat az falsolu nağmeler, o değnekle çıkarılıyordu.»

İstanbul şoparları arasında büyük müzisyen istidatlara çok rastlanır, ve onların büyük kısmı ilgisizlik yüzünden heder olub giderler. Aşağıdaki satırları Hürriyet Gazetesinden alıyoruz:

«1962 yılında Sulukuleli Üfler Kardeşler, 13 yaşında kemânî Yaşar ve 11 yaşında darbukacı Hüseyin Sultanahmed Camii önünde Johnson adında amerikalı bir artist organizatörü ile karşılaşdılar. Küçük çingeneleri çok beğenen organizatör, Üfler Kardeşleri Hollywood'a götürmek üzere teşebbüse geçdi ve çocukların babaları ile anlaşdı; perişan kılıkları düzeltilerek Yaşara 100 liraya yeni bir keman ve Hüseyine de 25 liraya yeni bir darbuka alındı. Şimdi Sulukuleli iki şopar Mr. Johnson'un dâvet mektubu ile beraber göndereceği Hollywood

Sulukuleli Üfler Kardeşler
(Resim: Hürriyet Gazetesindeki fotoğrafdan Sabiha Bozcalı).

için uçak biletlerini beklemektedirler (Hürriyet Gazetesi, kasım 1962)».

Lonca, Sulukule ve Oba çingenelerinin hayatı geniş ve hâlâ bâkir bir tedkik konusudur. O âlemleri, çok geç de kalınmış olsa, en hurda teferruatı ile tedkik edecek olanlar büyük eserler yazabilirler, hele bir romancı belki şâheserini ortaya koyabilir. Edebiyatımızda çingene hayatından kısmen bahseden, «Çingene »adını verdiği bir uzun hikâyesinde Ahmed Mithat Efendi olmuşdur (B.: Çingene).

Mithad Efendinin çingeneler hakkında bilgi ve düşünceleri, onların «mutlak bir sefalet içinde, vücud yapısı ve yüz çizgileri güzelliğinden gayri bütün beşerî faziletleri kaybetmiş, ahlâk, iffet, nezâket ve en basit terbiyeden mahrum fakir ve zelîl bir kavim» olması hükmü üzerinde toplanmışdır. Hikâyesinin kahramanı olan güzel çingene kızı Zibâ İstanbul civarında Alibeyköyünde oturur, ve dört köşe çingene karısı ile beraber yazın Kâğıdhâne Mesiresinde şarkı söyleyerek, oynayarak dilenir. Ona âşık olacak ve bu aşkının uğrunda hayatını fedâ edecek olan zengin, kibar ve bilgili güzel delikanlı Şemsi Hikmet Beye rastladıkları zaman, bu beyin: «Ne kadar güzel kız!» iltifatına, Mehtab adındaki kart çingene karısı heman: «Güzeldir ya beyim... Zibâ Kız pek güzeldir.. hem de kız oğlan kızdır!.» cevabını verir. Bu sahne üzerine «çingene için bu kadar yüzsüzlük çok mudur» diyen meşhur halk romancısının çingeneler hakkında söyledikleri şunlardır :

«Çingene güzeli ne kadar şâyânı perestiş olsa yılışınca, yahud edebsiz sözler söyleyince, veya bir şey dilenmek için arsızlanınca o güzellik zail olur ve çingenelik meydana çıkar. Aslında sesi ne kadar lâtif ve tesirli de olsa, şarkı okurken ağzını yayar, sadâ da çingene sâdâsı olur.

«Dâimâ hakaaret gören çingenenin aslı hindlidir; lisanları da bozuk bir hindçedir; pek çok kavim ile ihtilât etmiş, hem çehreleri, hem dilleri çok değişmişdir. Karıları gaayet rezil, edebsiz görünürler ise de iffetlerini muhafazada çok mutaassıbdırlar Kendilerine mahsus dinleri hâlâ mevcuttur, fakat sır olarak gizlerler; bulundukları yerlerin diline ve dinine alışır ve giderler; fakat kendi kavmiyetlerini kaybetmezler. Çingenede, hiç bir kavimde bulun-

mayan bir pislik farz edilmişdir; hıristiyan ve mûsevi kızı ile evleniriz. Çingene kızı le izdivaç edilmez; bu pislik belki de onların bir dine sâhib olmamasından gelir, çingenenin kesdiği hayvanın eti yenmez, şer'an murdar ad olunur. Bir kısmı nasraniyete yaklaşmışdır, bir kısmı islâmiyet iddiasındadır, imamları vardır, namaz kılıp oruc tutarlar' hacca gitmiş çingeneler bile vardır; ama onların bu müslümanlıkları münafıklığa verilir; çocuklarını rum papazlarına vaftiz ettirerek rumlardan birer «kumbaroz» peydâ ederler ve ondan alacakları hediyeyi parayı alırlar, sonra çocuk erkekse, müslümanlar içinde de onu sünnet ettirirler denilir; her milletden her şeyi alırlar, ama kendi şeylerinden hiç birini terketmezler, dâimâ nâpâk ve muhakkar sayılmalarının sebebi budur. İmânı cidden, safvet ile kabul etseler üzerlerinde çingenelik levsi kalmaz. İstanbul gibi büyük bir şehrin içinde ve etrâfında hâlâ bir bedevî hayatı sürmesi onlardan ziyâde bizim için utanç verici hâdisedir; fakat onların kavmiyet taassubunu yenmek imkânsız denilecek kadar zordur. Onun içindir ki dünyanın her tarafında çingene vardır. Yalnız bizim çingenelerimizin sefâlet hâli Avrupa çingenelerinde kalmamışdır.»

Çağdaş yazarlar arasında çingeneleri çok yakından tanımış ve onların hayatını tetkik fırsatını bulmuş olan Osman Cemal Kaygılı'dır; hattâ bu büyük romancının iki şâheserinden biri de «Çingeneler»

Oba çingenesi kadınlar, 1885
(Fotoğrafdan Bülend Şeren eli ile)

adını taşıyan romanıdır (B.: Kaygılı, Osman Cemal; Çingeneler).

Osman Cemalin tetkik ettiği, yerleşmiş yahud göçebe, İstanbul Çingeneleridir; (Ayvansaray Çingeneleri için B.: Ayvansarayda Lonca). Burada bu güzel romandan bazı parçalar nakledeceğiz. Roman oba çingeneleri ile başlıyor:

«Bundan yirmi, yirmi beş yıl önce (1917-1918), az aydınlık, çok durgun bir temmuz gecesiydi. Ortada ağustos böcekleriyle kara kurbalağalarının hiç durmadan ötüşlerinden başka ses yoktu. Vakit tam yatsı zamanıydı. Bir arkadaşla birlikte Topçulardaki Toskaların Bağları denilen yerin biraz ilerisinde oturmuş, ağustos böcekleriyle kara kurbağalarının tatlı tatlı ötüşlerini dinliyorduk.

«Bu saatte gündüzden pek yorgun düşen harmancı çingeneler çoktan yatmışlardı. Elli altmış adım kadar önümüzdeki çadırlarda tıs bile yoktu. Kadın, erkek, çoluk çocuk çingenelerin bir kısmı sıcaktan çadırların biraz ilerisindeki incir ağaçlarının altlarına devrilmiş, sereserpe uyuyorlardı.

«Oturduğumuz yer, o mevkiin en yüksek ve bütün İstanbulun görünüşüne hâkim, güzel bir yeri idi. Şehrin Haliç ve Fatih tarafları da şimdi mışıl mışıl uyuyorlardı. Yalnız Beyoğlu yakası ışıldıyor; Tepebaşı bahçesi ise pırıl pırıl yanıyordu. Öyle ki, tam bir saatlik yerden, çalınan havaların bazıları bulunduğumuz yere kadar geliyordu.

«Bir aralık Tepebaşı bandosu meşhur Karmen'e başladı ve elli altmış adım kadar ilerimizdeki çadırların birinde bir kımıldama oldu. Bu çadır, ötekilerin en sonunda ve onlardan yirmi, yirmi beş adım kadar açıkta bir çadırdı.

«Biraz sonra çadırdan çıkan bir kadın, ayaklarının ucuna basarak patırtısız bir halde gitti; az ötedeki harman yığınlarından birine yaslandı.

«Tepebaşı bahçesi bu gece inadına Karmen'i ne de hoş, ne de yanık çalıyordu. Oturduğumuz yerin sağ tarafı böğürtlenlikti. Biz kendimizi bu böğürtlenlerle sipere aldığımız için kadın bizi göremiyordu. Onun çadırdan yavaşça çıkması için, ya sıcaktan ya pireden uykusu kaçtı ve kalktı, öteki uyuyanları rahatsız etmeden gidip ekin yığınlarına yaslandı, diyorduk.

«Karşıyakada flütlerin bülbülleşen nağmeleri sanki yanıbaşımızda ötüyorlarmış gibiydi. Opera yarıya gelmişti, klârnetlerle fanyollar ağır, yalvarıcı, gevrek nağmelere dökülmüşlerdi, işte tam bu aralık kadının derin ve tatlı bir «Aaah!...» çektiği duyuldu...

«Karmen bitince tekrar döndü, gene ayni sessizlik içinde yürüdü, çadırına girdi.

Arkadaş:

— Garip şey, dedi bir harmancı çingene karısı Karmen'den bu kadar müteessir olsun!...

«Artık bizim için kalkma zamanı gelmişti... Birer cigara daha tellendirip tam kalkarken kadının girdiği çadırın içinden ezgin, baygın bir mırıltı gelmeğe başladı.. Kulak verdik.. Bu mırıltı, şimdiye kadar hiç duymadığımız yepyeni bir şeydi... Şarkı desek pek şarkıya, türkü desek pek türküye benzemiyor, ancak gecenin bu vaktinde, bu ıssız, yarı aydınlık ve çok durgun bir yerde kulaklarımıza çalınan o'u makamlı mırıltının tatlı bir yürek duygusunu anlatan hafif bir melodi olduğu seziliyordu. Hey gidi gençlik hey, şimdiki aklımız olsaydı, hiç kalkar da usul usul çadırın yanına sokulur, kulağımızı seksen yerinden yamalı çadırın kenarna ve gözlerimizi küçücük yırtıklara dayıyarak bu mırıltının ne olduğunu anlamaya çalışır mıydık?

«Çadırın içi karanlıktı; kapıdan vuran pek az bir aydınlıkla bir kenarda küçücük, külüstür bir salıncak görünüyor ve yerde yatan bir kadının eli yavaş yavaş o salıncağı sallıyarak mırıldanıyordu. Belliydi ki, anası dışarıdan içeriye girerken ; çocuk uyanmış, şimdi onu tekrar uyutmak için kadın, alçak sesle o ezgin ve baygın nağmeli şu ninniyi söylüyordu:

Rağduk kela kana, beşe kana,
Avrupa dana dana dana!
Rağduk dana, tospaa dana dana,
Kele kana, beşe kana!
Rağduk dana dana,
Dana din nan... Dan din nan...
Dini dini dini... din nani dini
Dina dina dina Dinana dina!
(Git yavrum, oyna, sıçra, hopla yol al! Yorulursan otur, dinlen... Uyu!.. Mışılmışıl uyu!)

«Arkadaş biraz musikiden çaktığı için gece eve gelirken yolda bu nağmeyi durmadan, boyuna tekrarlıyor ve ertesi gün bunu notaya alarak akşam üstü ayni yerde bana büyükçe bir ağız armoniği ile çalarak çingeneleri bile şaşırtacağını söylüyordu. Ertesi akşam gene onunla ayni yerde erkenden, daha güneş batmasına yarım saat kala buluştuk. Çingeneler harmanı yeni paydos etmişler; erkekler birer gölgeye yanüstü uzanmışlar, cigaralarını tüttürüyorlar, çocuklar atları, tayları, eşekleri, sıpaları harman yerinin alt tarafındaki yalaklara sulamağa götürüyorar; kadınlar da çadırların önündeki yer ocaklarında çalıçırpıları buram buram tüttürerek akşam yemeklerini hazırlıyorlardı.

«Arkadaş oraya benden önce gelmiş, dört gözle beni bekliyordu. Ben, yanına gelir gelmez, cebinden ağız armoniğini çıkarıp güldü. Sonra çadırların solundaki incirliği göstererek kucağındaki torbaya sarılı çocuğa oradaki gölgelikte meme emzirmekte olan kadını göstererek:

— Akşamki bu olmalı, dedi.

«Gece yüzünü iyice göremediğimiz için o muydu, değil miydi pek kestiremiyorduk.

«Ben, yanına oturur oturmaz, arkadaş armoniği ağzına yanaştırdı. Yanaştırdı amma o daha üflemeğe başlamadan kızlı oğlanlı ve kahverenkli yedi, sekiz şopar etrafımızı sardı ve oracıkta eşi görülmemiş bir cıvıltıdır başladı:

— Ha veresin ağabeyciğim beş paracık bana!

— Ha ver bana da beş paracık efendim, paşam!

— Ver derim sana, biraz harçlık bize.. (Yerde yuvarlanan dört, beş yaşındaki bir çocuğu göstererek) te bu şoparcığın yoktur babası... Kalmıştır öksüz...

— Ha beyefendi ağabeyciğim, on paracıklar verseniz bize... Çekeriz birer kıyak hampur size...

«Bütün bu zırıltılara biz hiç aldırmıyor, gülüyorduk. Derken gülmemizden hıza gelen şoparlar (çocuklar) bu sefer de eteklerimizden çekerek asılmaya koyuldular :

— Ha versene be ağam beş paracık, odel (Allah) versin sana çok!

— Ah lâçı (güzel) ağabeyciğim, (Yerde sürünen bir meme yavrusunu göstererek) toslayasın (veresin) buncağıza yarım metelik! Zere (zira) nenesi hastadır, yatar çadır içinde...

Oba çingenesi kızlar, 1885
(Fotoğrafdan Bülend Şeren eli ile)

«Bu aralık az esmer, uuznca boylu, ince yapılı, tirşe gözlü, sarı zemin üzerine siyah çiçek işlenmiş cepkenli, morla karışık turuncu beneklerle dolu şalvarlı, belinde, lâhuraki taklidi şal sarılı, başı alaca yemenili, ayakları püsküllü iskarpinli, her iki bileği ve parmakları gümüş ve altın yaldızlı bilezik ve yüzüklerle süslü yirmi, yirmi iki yaşlarında bir kız yanımıza sokuldu. Sırnaşan arsız çocukları yarı gerçekten, yarı şakadan azarladıktan sonra kendisi yılıştı:

— Ha tutun birer niyet de açayım size birer maydanozlu fal!

— Biz maydanozlu istemeyiz!

— Ebegömeçli açayım!

— Ebegömeçli de istemeyiz!

— Neli istersiniz ya civan beylerim?

— Biz karanfilli isteriz!

— Hay kokasınız karanfil gibi. Anlasılan sizin karanfil gibi esmer bir sevgiliniz var. Allah artırsın muhabbetinizi; ille velâkin açayım size birer fal da okuyayım kalbciklerinizi!...

— Peki.. aç, bakalım!

«Hemen elindeki bakla çıkınını açıp önümüze uzatarak:

— Atın birer metelik içine! (O zaman on para yüz para yerine geçerdi.)

«Meteliği önce bizim arkadaş attı ve esmer, uzunca boylu, ince yapılı, tirşe gözlü kız metelikle baklaları bir, iki çalkaladıktan sonra açtı ağzını:

— Bak benim karanfilli beğciğim, şimcik senin var bir sebdan.. ille velâkin var var bir sevdan.. Amma demem ben ona kara sevda... Senin bu sevdan bembeyaz, aynal bir sevda... Amma tuttuğun niyetle iyi bir haber alacaksın, iyi bir söz alacaksın.. Şimcik bu günlerde biraz üzüntü içindeysen de kasavetlenmeyesin uzun uzun. Zere kavuşacaksın sevgiline... Onunla bir araya geleceksin, göz yaşını sileceksin... Kör kuyuyu deleceksin!...

— Kör kuyuyu da nereden çıkardın?

— Ben çıkarmadım onu... Onu çıkardı senin sevdan? Senin ki yüreciğin şimcik sevda ilen susamıştır; yanar fırının içi gibi... Lâzımdır onu söndürsün bir kuyu su... İlle vekuyu var ortada... Suyu görünmez içinde... Zere.. kapalıdır üstü... Örtülüdür toprakla... Derler buna kör kuyu... İster ki delmek bu kör kuyuyu... Çıksın içinden tatlı bir su... Ha içesin o suyu.. serinlesin yüreciğin... Ona sebepten derim işte sana ki, sen kasavetlenmeyesin, yakında alacaksın iyi bir haber, kavuşacaksın şirinciğine. Yalnız, merak ederim ki, sen mi verdin ona gönül, yoksa o mu yaktı sana daha önce abayı?

— Hayır, ben vermiştim daha önce ona feryadı!

— Hah... Öyleyse, geçmiş olsun, sen savdın şinci nöbetini... O çeksin artık kasavetini! Üzülme, üzülüp te süzülme, tosba gibi üzülme! Sabrın sonu selâmet! (Çadırdan kendisine doğru gelen yağız bir delikanlıyı göstererek) İşte geldi Kel Ahmet! Haysağlıcağılan paşacığım!

Bu sefer fal çıkınını bana doğru uzatarak:

— Ha at meteliği de bakayım senin de niyetine!

— Benim niyetime bakılmış!

— Kim dersin bakmış senin niyetine?

— (Alay için) Kaynanam bakmış!

— Öyleyse hay o kaynanın başına kaynar sular yağsın! Niçin ya dememişler:

Kaynana kaynana,
Kalk gelin oynana

Oynaması senden,
Çalması benden

Hülürük yavrum hülürük,
Avşama kalmaz gelürük!

— Oldu olacak, bunu makamla söyle de bari biraz eğlenelim!

— Toslarsın bir kuruşçuk makamla da söylerim!

«Kuruşu avucuna dayayınca beriki ellerini çırparak başladı kaynana türküsünü makamla söylemeğe! Tabiî buna etrafındaki şoparlar da karışınca iş büyüdü ve bir iki dakikanın içinde etrafımız panayır yerine döndü...

«Yalnız oradaki çingene çocukları ve karıları değil, civarda akşam keyfi yapan birçok başka kadınlarla çocuklar da başımıza üşüştüler... Hattâ biraz ilerideki incirlerin gölgesinde kucağındaki çocuk ile duran akşamki çingene karısı da yanımıza sokuldu... Arkadaş, artık işin tam kıvama geldiğini anlamıştı. Cebinden armoniği çıkarıp dudaklarına yanaştırdı; çingenelerin şaşkınca bakışları arasında bir gece önce çadırın kenarında dinlediğimiz o ezgin, baygın nağmeyi tutturdu... Önce birkaç saniye kadar bundan pek bir şey anlamayan çingene çocukları biraz sonra birdenbire afalladılar ve hep analarının, ablalarının yüzlerine bakarak bağırdılar:

— Hoy miday, hoy miday! (Hey anne, hey anne) hoy peral, hoy peral! (Hey abla, hey abla) bu ne çalar, bu ne çalar?

«Şimdi kadınlar da alık alık birbirlerinin yüzlerine bakıyorlardı. Arkadaş çalgısını bir iki daha üfledikten sonra döndü, kucağında çocuk olan genç kadına:

— Haydi, dedi, kız, şimdi benim bu çaldığımı sen ağızdan söyle, ben de gene çalgı ile çalayım!

«O, biraz utanır gibi oldu... başı çatkılı, suratsız kocakarılardan birinin yüzüne bakarak çingenece bir şeyler söyledi... Kocakarı da ona ters bir karşılık verince zavallı somurtarak çadırının yolunu tuttu... Sonra suratsız kocakarı, giden kadın için:

— O, dedi, bilmez söylemesini... Hem o hastadır, hasta... (Öteki esmer, narin ve tirşe gözlüyü göstererek) te bu söylesin, siz çalarsınız!

Arkadaş sordu:

— O giden hasta dedin, nedir hastalığı?

— Yok bir şeyciği amma temelden... Kocasını kurar bazı bazı, düşünür ağlar.

— Kocası nerede?

— Kocası ölmüştür bu idirellezden bir gün öncesinde...

— Vah zavallı vah!

— Bu kadının başka kimsesi yok mu?

— Var te kucağındaki çocucağı... Bir de ben varım, kaynanası...

— Demek o senin gelinin!

— Haha!...

«Etraftaki çocuklar sızlanmaya başladılar...

— Ha veresin ağabeyciğim beş paracık bana...

— Ha buyurasın bana bir metelikçik, odel sana bereket versin!...

— Te be şu şoparın babası yeni ölmüştür, kalmıştır şinci yetim, veresin buncağıza birkaç paracık!...

«Çocukların bu arsızlıkları üzerine esmer, narin, tirşe gözlü kız onlara bağırdı:

— Susun, da susun... Haydi cakana serha! (Haydi çadırlara gidiniz!) Haydi cakana miday (Haydi annelerinizin yanına gidiniz!)

«Suratsız kocakarı, esmer, narin, tirşe gözlü kıza uzunca ve çingenece bir şeyler söyleyerek bizim arkadaşı sıkı bir göz baskınına aldı... Kocakarının durumundan, bakımından öyle anlaşılıyordu ki, o, bizim arkadaşı oraya dilber çingene kızlarıı ile gönlünü eğlendirmeğe gelmiş paralıca bir delikanlı sanıyordu. O ise ki bizim arkadaş daha çok kır, köy, orman, sahra hayatını seven, sonra da musikiye pek bayılan san'atkâr yaradılışlı bir gençti. Bir gece önce bu çok güzel pastoral yerde dinlediğimiz çingene ninnisini şimdi ayni kadına bir daha söyletmek ve kendi ağız armoniği ile ona ortaklık etmek için can atıyordu.

«Tekrar armoniğini hazırlayarak suratsız kocakarıya işmar etti:

— Şu sizin ninniyi hep bir ağızdan bir daha söyliyelim haydi!

«Kocakarı:

— Ben, dedi, kocakarıyım... Benden geçmiş öyle şeyler...

(Çocuklarla esmer, nârin, tirşe gözlü kızı, göstererek):

— Te söyleyin, ep birlikte bunlarla.

«Tirşe gözlü kız önce utanır gibi nazlandı. Sonra arkadaşımın gösterdiği bir çil kuruşu görünce:

Sulukule çingenesi kolbaşı kadın, 1885 (Fotoğrafdan Bülend Şeren eli ile)

— Ha bakayım, dedi, sen bulaş çalmıya, biz de tutturalım peşinden!...

«Âhenk bu sefer daha şatafatlı başladı. Kızın billûr gibi, pürüssüz bir sesi vardı. Kız ve oğlan çocukların da karışık, alacalı sesleri pek fena kaçmıyordu. Şimdi etrafımızı sarmış olan seyirciler gülmeden katılıyordu. Âhenk böylece bir kaç defa tekrarlandı... Bizim arkadaş bir gece önce yarım yamalak bellemiş olduğu çingene ninnisini böylelikle adamakıllı pişirmiş oldu.

«Bizim arkadaşı artık, her gün, ikindiden sonra koydunuzsa bulun... Eskiden yaz akşamları arasıra gittiği harman yerine şimdi her akşam damlıyordu. Zavallı artık başka gezme yerlerini, civardaki başka bağları, bahçeleri, su başlarını hep unutmuştu. Varsa Toskaların harman yeri, yoksa Toskaların harman yeri...».

Osman Cemal Kaygılı, yaşlı bir oba çingenesini (Tirşe gözlü, ince kızın eniştesi Edhem'i) Çingeneler hakkında şöyle konuşduruyor:

«— Te görüyorsun bunları; zanaatları, işleri, güçleri hepten başka. Bunların kimi, te gördüğün gibi sepetçi, kimi demirci, kimi diyirmen, tarak tamiratçısı, kimi orakçı, kimi harmancı, kimi falcı, kimi de ayıcı, maymuncu, şebekçi, kuklacı... Amma yine ayıcılarla maymuncuarın, şebekçilerin, kuklacıların çoğu da romdur. Biz hep Romuz ya! İlle velâkin onlar hristiyandır, biz elhamdülillâh müslümanız!.. Yani ya efendim, sizin anlıyacağınız, bizim bütün çingenelerin adı Romdur; Ne yana gitseniz, çingenelerin hepçiğine birden Rom denir... Çingen adı sonradan uydurmadır... Hani ya kendi aramızda biz böyle biliriz... Todi de çingene demek ya... Amma sanırım o da yine sonradan konmadır. Bizim aslımız Romdur. Ve konuştuğumuz da Romcadır. Sulukuleliler, Ayvansaraylılar beyağacığım, onlar büsbütün başkadır, bakarsan aslına onlar da bizdendir, ille velâkin onlar bilmezler şinci Romcayı, yani ya ki çingeneceyi... Onlar şinci olmuştur şehirli artık... Hem onlarda büyük adam da var. Büyük adam... Yani ya, ağa var, efendi var, bey var!... Zere onların içinde öyle menşur hanendeler, menşur çalgıcılar var ki saraydan yetişmedir. Söz misali Ayvansaraylı hânende Kurban İsmail Bey, hânende Mehmet Bey, Mehmet Beyin babası, Hurşit efendi hep oradan yetişmedir. Sonra kemaneci Meftun Bey, menşur klârnetçilerin piri İbrahim Bey ki alaturka incesaza klârneti ilk iptida bu adam sokmuştur ve bunlar İstanbulun en hatırlı beylerindendir.»

Tirşe gözlü ince güzel kızın eniştesi Edhem, bâkire baldızını genç beye yamamak için iki delikanlıyı sabah kahve altısına dâvet eder, aşağıdaki satırlar İstanbulun oba çingenelerinin çerge-çadır hayatının güzel bir tasviridir:

«Etem, tirşe gözlü kıza seslenerek:

— Hayda kız, hayda kız!... Tut elini çabuk, bulaşalım kahvaltıya...

«Kız, çadırdan bağırarak:

— Ha geldi, ha geldi...

«Etem gülümsiyerek bize döndü:

— Ha geldi, ha geldi ve lâkin yok daha ortada bir şey. Kız hamarat kızdır amma, nedense bakarım kaç gündür var bir dalgınlık onun kafasında... Sabah beri kalkalı yarım saatten ziyadece oldu... Hâlâ pişiremedi bir sütü!

«Tekrar kıza haykırdı:

— Hoy Nigâr! sokerana, sokerana? Haydi mani, haydi mani! (Ne yapıyorsun, ne yapıyorsun? Haydi çabuk, haydi çabuk!)

«Bu sefer kız, kucağında yepyeni, hiç kullanılmamış sakız gibi bir çamaşır sepeti ile çadırdan çıktı:

— Ha geldim, mokamotro (enişte) ha geldim!...

«Esmer, ince, tirşe gözlü kızın bu sabahki tuvaleti pek başka idi. Başında, kenarları yeşil oyalı mor bir gaz boyaması krep bağlıydı. Mintanı açık toz pembe zemin üstüne birkaç renk ince çizgi ile türlü çiçekler işlenmiş basmadandı. Belinde kuşak yerine koyu turuncu ve ipek bir keyfiye sarılıydı. Şalvarı dümdüz, sapsarı ve canfes gibi pırıldıyordu. Çıplak ayaklarında yüksek ökçeli ve üstleri fiyangolu beyaz pordösüet iskarpinler vardı.

«Yeni örülmüş, hiç kullanılmamış, sakız gibi bembeyaz çamaşır sepeti kucağında, yanımıza geldiği vakit candan gelen hafif bir gülüşle bizi selâmlıyarak sepeti önümüze indirdi. Bembeyaz, sakız gibi çamaşır sepetinin içinde neler yoktu? Dilim dilim, ince kızartılmış ekmekler, küçücük toprak çanaklar içinde zeytin, peynir, domates, soğan, sarmısak, şeftali, kavurma...

«Ve sonra yeni kalaylı koca bir güğüm içinde ağız ağıza dolu kaynamış süt... Çocuklara mahsus küçücük bir kocayemiş sepetinin içinde tepeleme dolu kesme şeker. Kısa saplı bir yemek tavasının içinde yarı böreğe, yarı poğaçaya, yarı gözlemeye benziyen hamur işi bir şeyler...

«Kız, sepeti önümüze indirir indirmez, ellerini kalçalarına dayayıp karşımıza dikildi. Etem, kıza kendi dillerile uzun uzun bir şeyler söyledikten sonra bize:

— Ha buyurun, dedi, sofra bizim değil, sizin!...

«Biz çamaşır sepetine yanaşırken arkadaş kızı da çağırdı:

— Haydi gel, kız sen de otur, ayakta ne duruyorsun?

«Kız daha ağzını açmadan Etem atıldı:

— Yo, yo, yo!... Düşmez onun şanına ki otursun beyzadelerin yanında sofraya... O duracak şinci ayakça sofra bitesiye kadar... Ha, bulaşalım biz habe kaymaya (yemek yemeğe) o dikizlesin bizi ayaküstü!»

Oba-çerge hayatından bir başka sahne:

«Nihayet çadırların en yaşlısı ve hatırlısı olan beyaz köse sakallı adam yanımıza yanaştı, önce yerden temenna ile bizi selâmadı. Sonra Etem'e dönerek:

— Kesin gayrik, dedi, zere dayandı iş zamanı, buaşsın her kişi işine artık!

«Cümbüş durunca şoparlar başladılar:

— Ha veresin bir beş paracık bana paşa beyim!...

— Ha buyurasın bir metelikçik de bu öksüze, Mevlâm bereket versin kesenize!...

— Ha toslayasın bana da bir iki mangırcık, çok mudarla (hazin) bir dua edeyim size!...

«Ben çocuğa dört metelik göstererek:

— Haydi et duanı da vereyim sana bunları!

«Şoparın sevinçten ağzı kulaklarına vararak ellerini havaya doğru açtı ve sırıtarak şu duayı tutturdu:

Yalvarırım mevlâya
Düşmeyesin belâya!...
Düşesin genç yaşında:
Bir gözleri elâya!.

«Arkadaşla ben:

— Âmin!...

«Şopar:

Şoparlar oynar hampur..
Dalemin (babamın) sırtı kambur.
Ha versin Odel (Allah) sana:
Çil çil altın bir kalbur!.

«Biz:

— Âmin!...

«Şopar:

Pınar başı serindir.
Çinçukuru derindir.
Bu çukurdan korkarsan,
Şoparları sevindir!...

«Biz artık amin demedik; çünkü bu çingene duasının âmin! denecek yeri kalmamıştı artık.

«Çoruklar, hâlâ durmadan arsızlıklarına devam ediyorlardı. Etem sıkılarak bizden izin istedi:

—De bize artık veresiniz misâde!

— Müsaade sizin...

— Haydi kalkalım, kalkalım!

«Arkadaşın hiç kalkmıya niyeti yok gibiydi.

— Allahaısmarladık ağalar, şoparlar, kadınlar, kızlar! dedim.

«Caddeyi tuttum. Ben harman yerinden açılırken bana o hazin duayı (!) eden çocuk peşim sıra şöyle bağırıyordu:

— Hoy efendi, hoy efendi! Akete nanay, makete nanay! İlle velâkin sağına pırnay, soluna pırnay! Çali lûm güle güle.. Toptan savrange selâm, dacalana havla muğli!».

(Hey efendi, hey efendi! Size lâzım gelen saygı ve ikramda bulunmadıksa da kusura bakma, haydi şükür, güle güle, yine buyur, soranlara cümleten selâm!...»

Osman Cemal, bu arada çingenece üzerine şu malûmatı veriyor:

«Biz bu dile çingenece diyoruz amma, onlar kendi aralarında (Romanes) diyorlar. Zaten kendilerine de Rom dedikleri gibi. Çingeneceyi İstanbulun şurasında, burasında yerleşmiş, oturmuş olan çalgıcı çingeneler bilmezler. Yalnız onların kendi aralarında bir çoğu da düğünlerde, derneklerde parola yerine kullandıkları bâzı tâbirler, ıstılahlar vardır ki, onların arasında da pek az, binde bir gerçek çingenece kelime ya vardır, ya yoktur. Ouların kullandıkları bu tâbirlerin çoğu argodur. Söz gelişi: Onların kullandıkları şu: «Sipari, piyiz, cızlam, toslamak, hındım, keriz, habe kelimelerinden yalnız (yemek) anlamına gelen sonraki (habe) kelimesi Romanes dedikleri gerçek çingenece olduğu halde ötekiler tam birer kerizci argósudur ki, bunları yalnız çalgıcı çingeneler değil, karagözcüler, orta oyuncuları, tulûatçılar ve sonra argo ile konuşan herkes aynen kullanır. Romanes denilen çingeneceye gelince, bu dil, çok karışık bir dildir. İçinde hemen her milletin dilinden kelimeler vardır. Sonra bazı kelimeler de var ki Fransız, Macar, Romen, Bulgar çingeneleri o kelimeyi hangi mânada kullanıyorlarsa bunlar da öyle. Söz gelişi «Odel» kelimesi Fransız çingenelerinde «Allah» demektir. Bunlarda da öyle: «Benk» kelimesi Fransız çingenelerinde «Şeytan» demektir. «Bengal» kelimesi de bizimkilerde cin, peri demektir. Ne ise biz şimdi burada çingenece hakkında etüd yapacak değiliz. Maksadım, çingenece denilince bunun İstanbul'daki bütün çingeneler tarafından konuşulan bir dil olduğu sanılmasın diyedir. Arkadaşımın, çingeneler arasında sonradan geçirmiş olduğu uzun maceraları anlatırken arada geçecek yine tek tük çingenece, yani Romanes kelimelerle karşılaşınca bunların salt göçebe çingenelere ait olduğunu unutmamalısınız.»

Vidos köyü arkasında bir vadide oba çingeneleri arasında:

«Aman Allahım, burası büsbütün başka bir âlemdi. Ben ömrümde bu kadar çok çingene kalabalığını, bir arada görmemiştim. Buradaki çukurda belki karşı karşı ve takım takım kurulmuş, kırk beş, elli çadır ve bu çadırların etrafında karınca gibi kaynayan irili, ufaklı yüzlerce çingene vardı.

«Bir tarafta sepetçiler, bir tarafta kalpazan dedikleri demirciler, tarakçılar, değirmenciler, bir tarafta ayıcılar, şebekçiler, iskemle kuklacıları...

«Vakit iş zamanı olduğu için bunların bir takımı dişili, erkekli harman sürüyor, birtakımı çamaşır sepeti örüyor, birtakımı küçük ayı yavrularını oyuna alıştırıyor, birtakım kadınlar da çadırlardan biraz ötede akan ince bir suyun başında çamaşır yıkıyorlardı.»

Vidosda demirci çingenelerden dinlenmiş çingenece bir türkü:

> **Nega kesko Anodoli neklas**
> **Uşti şil te gumira ya vinera**
> **Kaven tuki bahtali dünira**
> **Leki ta Bakira Capa miski...**

«Tercümesi: Amcamın öküzleri, Anadolu yakasından Rumeli yakasına geçtiler. Onlarla birlikte seni alacak dünürler de (görücüler de) geldiler. Uğurlu, kademli olsun kız!... Durma kalk, ortalığı süpür, her şeyi derle, topla... Ve yeni kalaylı bakırları al, pınara koş, dünürlere pınar suyu getir!»

Topçulardaki çadılarda tirşe gözlü, ince Nigâr kızın çingenece ninnisi:

> **Nenni meçyaski ta purol**
> **Romestelal keste Horol**
> **Paşlo miçay nenni**
> **Habe miçay nenni**
> **Pami miçay nenni**
> **Dol romanda miçay nenni**
> **Borya telav miçay nenni!**

Bir oba çingenesi ile Uskumru Köyü yolunda:

«Uzatmıyalım, çingenenin bu semersiz beygirine atlayınca, tam öğle sıcağın-

da yola düzüldük. Bahçeköyünden orman yolu ile Zekeriye ve Uskumru köyleri taraflarına gitmenin ne kadar yaman bir iş olduğunu bilmem bilir misiniz? Diyebilirim ki, ben, ömrümde bu kadar güç ve yorucu, ayni zamanda korkunç bir yolculuk geçirmemiştim...

«Hınzır çingene beni öyle ormanların içine daldırıyor, öyle incecik, belli belirsiz ve kapkaranlık keçi yollarından geçiriyordu ki, âdeta kendimi bir rüyâ görüyor sanıyordum.

«İçine güneş aydınlığının zerresi sızmayan, o kapkaranlık, o sımsıkı ormanın tam ortalarına geldiğimiz zaman çingene bana seslendi:

— Abe efendi?

— Ne var?

— Abe gelmişisiz şinci ormanın tam ortalık yerine. Burada belki çıkarsa karşımıza ya bir çakal, ya bir ayı, korkmayın sakın, ben peşinizdeyim.

— Çakal bir şey değil amma, ayı çıkarsa fena yahu!...

— Ayıdan hiç korkmayın! Zere ayılar anlar bizim dilden, ben şüylerim ona çingenece birkaç lâkırdı, o duyunca bunları utanır, kaçar bizden.

— Sen ayıcısın galiba!

— Ya ya! Ayıcıyım. Var benim Alibey küyü taraflarında iki tane kockoca ayım. Ona sebep, ayı çıkarsa, o koca oğlana meram anlatması kolay! Dua et ki çıkmasın başka şey...

— Ne gibi şey?

— Söz misali, hırsız falan gibi...

— Buralarda hırsız olur mu?

— Ey.. orman bu.. bilinmez. Bakarsın, beş on adım ötede bir iki kişi, ellerinde altı patlangaçlarla çıkmış karşımıza...

— Ağzını hayıra aç be!

— Haydi hayırlısı mevlâdan amma, ne olur ne olmaz, var mıdır zatınızın üzerinde silâha benzer bir şeycik?

«Bu son söz üzerine herifin maksadını derhal çaktım. Kupoğlu, böylelikle benim ağzımı arıyor, korkak olup olmadığımı, üzerimde silâh bulunup bulunmadığını anlamak istiyor, belki de bu kapkaranlık, ıpıssız ormanın ortasında beni soyup kaçmayı tasarlıyordu. Onun:

— Var mıdır, zatınızın üzerinde silâha benzer herhangi bir şeycik? diye sorduğu sorguya verdiğim cevap şu oldu: Hemen beygirden atladım, hayvanın tâ kuyruğu dibinde yürüyen çingenenin çenesine yumruğumu dayadım:

— Bu yumruk yetmez mi sana, silâhı ne yapacaksın?

«Zavallı çingene, birden, öye afalladı, öyle korktu ki, ağlar gibi yalvarmağa başladı:

— Köpeğin olayım, yapma beyim, Tabanlarını yalayım etme beyim! Yok benim içimde hiçbir kötülük size karşı. Ben sorarım size lâf olsun diye...

— Geç bakayım beygirin önüne de tut yularından!...

— Tutayım paşam!...

«Ve ben beygire atlarken o, birdenbire beygirin yanında eğildi:

— Basasınız sırtıma da üyle binesiniz biygire, zere zahmet olmasın beyağacığım!...

«Çingenenin bu kadar korkağını görmemiştim. Ben beygire atladım, o yulara yapıştı, tekrar yola düzüldük. Bu sefer çingene, yular elinde, keyifli keyifli çingenece şu şarkıyı tutturdu:

Palenin da ravela
Ojamutru namola
Bori habe kerala
Dale Kolonçi yala
Dade Kolondi kela!

Herif, ağzını şapırdata şapırdata bu türküyü öyle neş'eli söylüyordu ki, bunun, benim de hoşuma gidip gitmediğini anlamak için ikide bir dönüp, bana bakarak gülümsüyordu:

— Bu bizim çingenece türkülerin en güzel ve en menşurlarındandır. Bunu türkçesi, yaniya demektir ki: Derelerden geliyoor, tepelerden geliyor, damat yıkanıyor, gelin yemek yiyor, ana çorbaya tuz atıyor, baba mancanın tadına bakıyor...»

Çingene Etem'in «Nigâr» diye hitab ettiği güzel baldızı tirşe gözlü kızın asıl adı Gülizardır; ince güzel kız musikişinas gence gönül vermişdir.Onun çingenece bir aşk mektubu:

Bu gün, ben evde yokken çingeneye benzeyen karakuru, kılıksız bir çocuk bir mektup getirip bana verilmek üzere bizim kahvecinin çırağına bırakmış... Bir de açıp bakayım ki, bu mektup baştan başa çingenece değil mi? İmza da, yürek şeklinde Gülizar... Tirşe gözlü kızın adı Gü-

lizarmış... Bakınız, haspam bana çingenece neler yazıyor:

«Ah, manga dile val' But bruşasi tutaraye korba inavili manke! tuke dilâva!

Sarsan sokerdan, cangler mange!

Moşoro la muji raki gives şukar harman yeri kerko me... Goji magvi tuti... Nakiro me eziyet.. Zere oldum hasta... Naburistarma mange dil vol!

Aco devlesa çok çok!

Beklerim dört göz ilen acele.. Sıl kalbi cales cevap.

Mangaptut
Gülizar

Mektubun tercümesi:

«Ah benim sevgili yârım,

Çoktandır senden bir haber alamıyorum, onun için üzülüyorum; ne yapıyorsun, ne haldesin? Çabuk bana bildir. Sıkıntıdan başım ağrıyor, hastayım... Bu aydınlık yaz gecelerinde harman yeri sensiz bana zindan oluyor, rica ederim, bana eziyet etme, beni unutma, benim sevgili yârim! Çok çok selâmlar!

Bu mektubun cevabını dört gözle beklerim.

Hasretli
Gülizar

«Gelin de çıkın bakalım işin içinden. Yalnız kız, hakikaten bana gönül mü vermişti, yoksa benim ona hasta iken hatır sormak diye götürdüğüm şeyler ona tatlı gelmişti de onun için mi bana bu mektubu yazıyordu? Fakat mektup, pek öyle öteberi hatırı için yazılımşa benzemiyordu.»

«Dün akşam o yağmurlu, rüzgârlı ve soğuk havada Etem bana geldi ve yine lâfı çok tatlı tarafından açarak ağzımdan girdi burnumdan çıktı, beni kandırarak, aldı Topkapı içinde yarı gazino, yarı meyhanemsi bir yere götürdü.

«Etem, Sulukuleden bir keman, bir ut, hânende ve çengi olarak iki kadınla bir kız getirmiş, ondan sonra biz gece yarısına kadar orada vur patlasın, çal oynasın gittik... Akşam yaptıklarımız hep hatırımda. Hattâ bir aralık Sulukuleden gelme kemancı oğlanın elinden kemanı ben aldım, orada mahut ninniyi, Karmeni çaldım, sonra da Sulukuleden gelenlerle birlikte yine yarım saat keriz havalarına o kemanla iştirak ettim. Fakat, ne yalan söyliyeyim, musiki istidadı, musiki mayası, musiki ustalığı, dedikleri gibi berikilerde hakikaten pek fazla. Heriflerin ve karıların yay tutuşları, mızrap vuruşları, def çalışları, şarkı söyleyişleri bile bambaşka. Fakat çaldıkları, söyledikleri şeyler, hep bizim bildiğimiz mahut alaturka keriz havaları...

«Yalnız bir mesele var ki, eğer bu Sulukuleli kerizciler, yani çalgıcı, şarkıcı ve oyuncular üzerlerinde biraz uğraşılacak, onlara biraz yol gösterilecek, kendilerine nota, usul filân öğretilecek ve sazlarının arasına flüt, viyolonsel, korna filân ilâve edilecek olursa bunlardan çok şey beklenebilir. Hani diyebilirim ki, kendileri iyi çalıştırılacak olursa, yakında bunlardan da İstanbulda yepyeni bir Çigan orkestrası, bir Çigan flârmonisi, elde edilebilir.

«Ben bunları eskiden hiç sevmezdim! çaldıkları şeyleri hep bayağı ve zevksiz bulurdum. Onlar yine çok bayağı ve zevksiz şeyler amma, akşam dikkat ettim, musiki istidadı pek fazla. Hele kemancı esmer oğlanla def çalıp şarkı söyleyen kestane gözlü sarışın kızda tam birer san'atkâr edâsı var.

«Gece yarısı oradan ayrılırken o kestane gözlü, sarışın kız, Eteme çaktırmadan kulağıma eğildi:

— Küçük bey, dedi, size böyle çalgı felân lâzım olunca siz doğrudan doğruya bize gelin; ya başka birisi ile bize bir haber gönderin. (Etemi kastederek) bu at hırsızı kılıklı herifi almayın bir daha yanınıza!

«Sordum:

— Neden yahu, neden at hırsızı olsun, o da sizden değil mi?

— Allah etmeye. Biz nerede, o nerede, O yabanın göçebe çingenesi... Biz ise bunun burasında ev, bark sahabısı insanız..

«Etem işin farkına varmış olmalı ki, belinden çözülmüş olan vişne çürüğü kuşağını dolayırak yanımıza sokuldu ve kıza çıkıştı:

— İmşayım, (konuştuğunuzu çaktım, parmağım içinde!) Karışmam ha! Küçük bey benim yabancım değil; bizi birbirimizden sen değil, senin sülâlen gelse ayıramaz. Hem bilirsin, bana derler bizimkiler Gâvur Etem; sizinkiler Duman Etem... Amasyanın bardağı, biri olmazsa biri daha... Ben, bizim küçük beyi kapıncas Ayvansaraya aşırmasını da bilirim.» (B. Çin-

geneler; Osman Cemal Kaygılının Romanı).

Realist romancılarımızdan Selâhaddin Enis, (B.: Atabeyoğlu, Selâdhadin Enis) «Bataklık Çiçeği» adındaki eserinin bir parçası «Çingeneler» serlevhasını taşır; demirci oba çingenelerinin hayatından bir parçadır; çingenelerin kondukları yer olarak gösterilen meçhul bir köydür ve İstanbul civarında hiçbir yere benzemez; fakat Osman Cemal'in yakından müşahede ile yazdığı «Çingeneler» romanın oba çingenelerı üzerine bulunmayan tasvirler vardır; aşağıdaki satırları o bakımdan alıyoruz:

«Her çergenin behemal bir eşeği bulunacakdı. Bunu uzun boylu, buruşuk yüzlü erkeklerle meşin esmer çehreli karılar, pişkin, kayış bacaklı çingene çocukları tâkip ederdi. Nereden gelip nereye gittikleri meçhûl bu kaafile köyün en güzel mevkiini, ırmağın kenarındaki söğüd ağaçlı serin gölgeliği intihab ederler, oraya çergelerini, ocaklarını kurarlardı.

«Hepsi ayni âilenin evlâdı gibiydiler. Aralarında en tabiî bir hayat hüküm sürüyordu. Ayni çerge altında iki üç aile yatıyordu. Oturdukları mevkiler arasına bir hudud çizmedikleri gibi döşekleri arasında da hudud yoktu; ekseri geceler her döşek, aynı çerge altında yatanları birbirine naklediyor, ve onlar böyle bir nakli daimî içinde her gece sinirlerinin çeşnisini de değiştiriyorlardı.

«Ya bir çocuk yâhud pişkin yüzlü bir kadın muttasıl körük çekerek ateşi alevlendiriyor, erkek, bir elinde demir, diğerinde çekiç, ateşde kızaran demire örs üzerinde bir şekil vermeye uğraşıyor; ve bunların arasında döşek denilen yağlı bir paçavra yığını, ve yerde, arkası üstü toprağa yatmış, eline geçirdiği çürük bir domatesin sularını akıtarak emmeğe, yemeğe çalışan küçük bir çocuk...

«Bâzı günler akşam üstü körük başındaki kadınlardan birisi bir türkü tutturur, örs üzerine demir döğmekle meşgul erkek çekicinin harekâtını buna göre terfik etmeğe uğraşırdı.

«Geceleri ekser çergelerin ön tarafı açık olurdu. Çingene çergelerine mahsus kerih bir koku vardır...»

Bir çergenin içinde bir vak'a ile biten bu yazının son satırları buraya nakledilmeyecek kadar ağırdır. Selâhaddin Enis'in oba çingenelerini gereği gibi tanımadığı bellidir; fakat yukarıdaki satırlar, bu günkü oba çingenelerinin perişan sefaletinin doğru tasviridir.

Oba çingeneleri, kadimdenberi, göçebe hayatın ve koyu cehlin icâbı yoksulluk ve ağır sefâlet içinde yaşarken fırsat buldukça hırsızlık yoluna sapmışlardır; fakat hırsızlığı iş edinmemiş, profesyonel hırsız olmamışlardır raha doğrusu çalmamışlar, sahibleri tarafından korunması gerekirken korunmamış olan şeyi kimseye göstermeden alıp gitmişlerdir. Profesyonel hırsız olanları da obalarından ayrılıp İstanbulun uygunsuz güruhu arasına katılmışlardır.

Yine oba çingeneleri için «çocuk hırsızı» oldukları söylenir, bilhassa büyük şehir İstanbuldan çaldıkları küçük kız ve oğlan çocuklarını, taşraya götürüp, evlâdı olmayan ve çocuk isteyenlere mânevî evlâd edinilmek üzere sattıkları ve bunu göçebe hayatlarında çok kârlı bir iş haline getirdikleri söylenilir. Bu yolda menfur vak'alar az değildir. Buradan oba çingenelerinin bedevilik icabı, rûhen zâlim olduklarına kolaylıkla hükmedilebilir. Onun içindir ki, yine kadimden beri, idam hükümleri bilfiil icraya me'mur cellâdlar hep oba çingenelerinden çıka gelmişdir (B.: Cellâd); fakat cellâdlığı meslek edinenler de obalarında yaşıyamamışlar, şehirde yerleşme zaruretinde kalmışlardır.

Oba çingenelerinin mezarlıkları yokdur, yolda veya konak yerinde ölenler bir çukur kazılıp gömülürler, nişanı da olmadığı için kabir kaybolup gider; bundan ötürüdür ki, İstanbul halkı ağzında: «Çingene mezarı gibi yok olsun» diye bir beddûa vardır.

ÇİNGENE — Meşhur kavmin adı (B.: Çingene, Çingeneler); İstanbul ağzında, dolayısiyle batı türkçesinde bu kelime mecâzen «yüzsüz, hâyâsız, utanmaz, sırnaşık, edebsiz, nâmussuz, aç gözlü, haris, hasis» anlamlarında kullanılmışdır; misâller:

Karısı, kızı, oğlu kötü yollarda dolaştığı, ve kendisi bu ahvâli bildiği halde kayıdsız biri için:

— Bırak şu dinsiz, mezhebsiz çingeneyi (namussuz) be!

* Çingene (hasis) herif, her biri sekizer, onar daireli dört apartımanı var, metelik harcar iken eli titrer.

* Oğlum, yüz verme şu çingene (sırnaşık) adama, sonra yakanı elinden alamızasın.

* Çingene (edebsiz) ile ne konuşulur? Herif yağlı kara!

* Ne söyleyeceğimi şaşırdım, herif çingene (utanmaz, hayâsız), yüzüne tükürsen yağmur sanıyor...

Darbımeseller — İşi çoğaldıkça şevki artan adamın hâli için: «Çingene çoğaldıkça çeribaşı iftihar eder.» misâl:

— Hikmet Bey Tophâne Komiseri olmuş; ne yapacak o haşarat yatağında!..

— Ayol çingene çoğaldıkça çeribaşı iftihar eder!

* Zarurî ihtiyaçlar durur iken lüks ve fantazi arama: «Çingene evinde musandıra» misâl:

— Cennet gibi bir köy, ama bir gazinosu yok!

— Çingene evinde musandıra! Yolu var mı, suyu var mı, sen ona bak azizim!

İki arkadaş konuşur:

— Bir ses makinası al... pek eğlenceli!..

— Tamam!.. Çingene evinde musandıra! Boğaz derdinden çocukların ayaklarına pabuç alamıyorum be.. sen ne söylüyorsun!..

* Kirâ evlerinde, binâlarında sık sık yapılan göç zarûretinin perişanlığını belirtmek için: «Çingene çergesinden beter», misâl:

— Evin içinde tek sağlam eşyâ kalmadı, çingene çergesinden beter.. yedi sene içinde üç göç!

* Türlü bakımdan ehliyetsiz adamdan hayır gelmiyeceği yolunda: «Çingeneden çoban olmaz», misâl:

— Senin Mustafa nerde?

— Sorma, bankaya yatırması için dört bin lira vermiştim, parayı aldı, kaçdı, polis ile aratıyorum.

— Ben sana bidâyette söyledim, çingeneden çoban olmaz dedim, yüzü nurlu zeki oğlan diye kaldırım itini yanına aldın, kabahat kimde?

* Bir işin, bir idarenin, bir müessesenin ne yapdıklarını bilmeyen, birinin yapdığını öbürü bozan kimseler elindeki perişan hâlini anlatmak için: «Çingene çalar, kürd oynar.»

Halk ağzı deyimler — Bir cemiyet, düğün, dernek, şenlikde başsızlık, nizamsızlık, karışıklık, hercümerc, çalanın, söyleyenin dilinden belli olmaması için «Çingene düğünü»; misâl:

— Nasıl oldu sizin kongre?

— Çingene düğünü!

* Bed duâ yerinde: «Çingene mezarı gibi yok olsun».

* Şerefsiz, haysiyetsiz hezele gürhunun birbirlerine en ağır hitablarda bulunması için «Çingene kavgası» denilir, zirâ, az sonra hiç bir şey olmamış gibi öpüşüp, koklaşub konuşurlar; bu deyim danışıklı hiddet, şiddet gösterileri için de kullanılır; misâl:

Patron aldattığı, yalan söylediği adamların karşısında bütün kabahati kâtibine yükler ve onu bağırarak azarlar, hattâ derhal kovduğunu söyler; aldatılanlar bu yalancının yanından ayrılınca konuşurlar:

— Ne dersin?

— Çingene kavgası!

* Karma karışık işler için: «Çingene çorbası»:

— Ahvâli âleme ne dersin?

— Çingene çorbası!

* Toplamınca büyük yekûn tutan küçük borçlar için: «Çingene borcu» misâl:

— Şu cingene borçlarından kurtulduğum günü görsem kurban keseceğim.

«ÇİNGENE» — Ahmed Midhat Efendinin «Letâifi Rivâyat» adındaki hikâye - roman serisinin onbeşinci cüz'ünü bu isimdeki uzun hikâye teşkil eder; 1304 (milâdî 1886-1887) de neşredilmiştir. Midhad Efendinin çingeneler hakkında bilgisinin tamamen kitabı, ansiklopedik olduğu İstanbul içinde oturan, ve İstanbul civârında konup göçen şehir ve oba çingeneleri hakkında en küçük bir tedkik yapmadığı eserde aydın olarak görülür; bu kavmin hakkında gayet kısa ansiklopedik bir nakil yapdıktan sonra Ahmed Midhad Efendi için çingene, bu ismin türk lûgatındaki mecâzi mânaları olmuşdur, yani çingene «yüzsüz, arsız, sırnaşık, edebsiz, hayasız» dır.

Romanın kahramanı çok zengin dul bir hanımın iyi tahsil ve terbiye görmüş

oğlu Şemsi Hikmet Bey adında bir delikanlıdır. Anası, kız kardeşi ve eniştesi ile beraber Salacakdaki mükellef yalılarında oturmaktadır. Bir Kâğıdhane âleminde gördüğü Zîbâ adında Alibeyköylü çok güzel ve sesi de hârika denilecek letafetde bir çingene kızını terbiye etmek hevesine kapılır. Zîbâ kız kardeşi ile eniştesi Sülüş'ün yanında oturmaktadır; büyük nakdî fedakârlıklarla Zîbayı alır ve Boğaziçinin bir köyünde oturan kadınlardan Dürriye Hanımın yalısına yerleşdirir. Güzel çingene kızı gerek musikiye gerekse muâşeret âdâbına fevkalâde bir istidat gösterir ve kısa zamanda hanım olur; bu arada Şemsi Hikmet Bey de Zîbâya aşk ile bağlanır, hattâ onunla izdivâcı düşünmeye başlar. Fakat delikanlının bir çingene kızı ile bu şekilde meşguliyeti âilesi içinde şiddetli tepki uyandırır; anası, kız kardeşi ve eniştesi, Şemsi Hikmet Beyi aile namus ve şerefini lekelemekle ithâm ederler. Buna muhitin çirkin dedikoduları da karışır. Bir gün çok ağır bir münakaşadan sonra genç adam kendisini kuyuya atarak intihar eder, ölmez, kurtarılır fakat şuurunu kaybeder. Şifâ bulması için Zîbasına kavuşturulması düşünülür, güzel çingene kızı Salacakdaki yalıya getirilir ise de delikanlı mâşûkasını tanımaz. Zîbânın terbiyesi ve güzelliği, âile halkını da kendisi hakkında kötü düşündüklerine nâdim eder. Hikmet Bey çok yaşamaz ölür ve Zîbâ, âşıkının evine, onun yadigârı olarak kalır, evin kızı olur.

Bu hikâyenin Osman Cemal Kaygulu'ya «Çingeneler» romanını yazmak için bir ışık tutmuşdur denilebilir.

Hüsnü KINAYLI

ÇİNGENE BORCU — Halk ağzı deyim; aslında her biri önemsiz, ayrı ayrı ödenmesi kolay küçük mikdarda, fakat dallı budaklı, pek yere, kimseye takılmış borçların tümüne verilen isim; misâl :

Dar gelirli biri derd yanar:

— Elime toplu olarak bin lira geçse de şu menhus çingene borcundan kurtulsam, adağım ve andım var, yıl orucu tutacağım ve veresiye bir habbe bile almayacağım, vallah billâh, esnafın merhaba diye hatır sorması bile yüreğime şiş gibi batıyor!

ÇİNGENE CİVANI — Kalender meşreb şâirler tarafından «Şehrengiz» adı verilen manzum risâlelerle medhedilen delikanlılar arasında Çingene civanlarına da rastlanır; şehrengiz yollu yazılmış ve «Hubannâmei Nevedâ» adını taşıyan manzum mecmuada çingene civanı şu beyitlerle övülmüştür:

Çingâne civanı Keşmir Şâhıdır
Gurebâ kalender hayırhâhıdır.

Cümlesi tığ gibi gazâli çâlâk
Ger gör kim cümlesi dilberi nâpâk

Saz bilir söz bilir oynar köçekdir.
Koklayanın burnu düşer çiçekdir.

Çirki kıbtiliği ne diyem buyur
Pâk idemez anı dellâki gayyur.

ÇİNGENE DONSUZ — Evliya Çelebinin kaydına göre onyedinci asrın namlı usulbend sâzendelerinden; şehir, çingenelerinden olduğu muhakkak olan bu sanatkârın adını yine o devrin meşhur usulbendlerin Ahmed Garîbânî, Baba Acemî, Parbuloğlu, Diyarbakırlı Karaoğlu, Babaoğlu, Kapucuoğlu, Baba Nazlı, Mülâzimzâde, Rum Angeli ve Yahudi Patakoğlu ile beraber yazan Evliya Çelebi bunların pâdişah huzuruna çıkmış kimseler olduklarını söylüyor. Hayatı hakkında başka kayda rastlanamadı.

ÇİNGENE FIRINI MESCİDİ — Üsküdarda Atlamataşı civârında, Selâmsız Caddesi ile Kassam Çeşmesi Sokağı kavuşağı yanında, Selâmsız Caddesi üzerinde idi; Üsküdarlı Vâsıf Hoca merhumun mahfûzâtına göre 1936-1938 arasında yıkılmışdır; ahşab bir yapı imiş, minâresi de ahşab olup bu mescid yıkılınca bir yük arabasına yüklenip Yeni Vâlide Camii civârında Geredeli Mescidine naklolunmuş. Bu satırların yazıldığı sırada 1947, Çingene Fırını Mescidin hazîresi, ve bu hazîrede ustûvânî bir mermerden ibâret bânisinin kabir taşı duruyordu, üç satır üzerine sülüs hat ile kitâbesi şu idi: «Karakadı Alüyiddin (Alâeddin) ruhuna elfâtiha, sene 1000.»

Bu hazîrede nazarı dikkatimizi bilhassa celbeden hicrî 1260 (milâdî 1844) da vefat etmiş Ali Cenâbî Bey isminde bir delikanlının mezar taşı olmuşdur. Bu taşın üstünde bir Sultan Mahmud devri fesi vardır, fakat fesin iki yanında üçerden altı küçük püskül, arkasında da bir büyük püskül sallanmaktadır ki böyle yedi püsküllü fesi kıyafetnâmelerin hiç birinde görmedik. Bir kırılıp yok olmaya mahkûm

bu orijinal taşın yeri artık Türk İslâm eserleri Müzesi olsa gerekdir, bu kıymetli taşın kitâbesi de şudur:

Elbâki

Nevcivânım uçdu Cennet bâğına
Vâlideyni yandı firkat nârına

Su Nâzırı Nuri Beyefendinin mahdumu Ali Cenâbî Bey rûhu için Fâtiha, sene 1260.

Mescid arsasının önüne alçak bir duvar çekilmiş bulunuyordu. Hadikâtül Cevâmi şu mâlûmatı vermektedir : «Bânisi Kadı Alâeddindir, kabri dahi andadır, 1000 (milâdî 1591 - 1592) tarihinde vefat etmiştir. Minberini İmamzade denmekle mâruf Mustafa Efendi nam kimse vaz eylemişdir, badehu Arpacılar kethüdâsı Elhac İsmail Ağa kurbinde bir mektep binâ eylemişdir, badehu Diyarbekirli Seyyid Feyzullah Efendi mescidi mezburu zâviye eylemiştir, bu dahi anda medfundur, 1050 (milâdî 1640 - 1641) tarihinde vefat etmişdir, bu zâtin bâzı eş'ar ve ilâhiyatı vardır. Bu mescidin mahallesi vardır.»

(Resim : Hüsnü)
Ali beyin kabir taşı

Mescid adın civârındaki bir fırından almışdır, 1947 de fırın duruyordu, fakat Çingene Fırını ismini ne münâsebetle aldığı tesbit edilemedi. Mescid halk ağzında «Karakadı», bu isimden bozma olarak «Kara Gazi» isimlerini taşır idi.

Bibl.: R. E. Koçu, Muzaffer Esen, Vâsıf Hic gezi notu; Hadikâtül Cevâmi, II.

ÇİNGENE KANTOLARI — Tiyatromuzun tulûat devrinde temsil programlarının kantolar faslında, sahnelerin Peruz, Şamram, Büyük Amalya, Küçük Amalya, Virjini, Eleni ve emsâli meşhur oyuncu kızları türlü konuda tanzim edilen kantolar arasında «çingene kantoları» da söylemişler ve sahneye oba çingenesi kıyafetinde çıkarak çerge hayatını temsil eden bir dekor önünde oynamışlardır ki, en kıvrak oyun havaları ile bestelenmiş bu kantoların çoğu, Ayvansaray ve Sulukule çingenelerinin keriz denilen curcunalı fasıllarının repertuvarında da yer almışdır.

Tekrar edelim ki, çingene kantolarında dâima İstanbulun oba çingeneleri temsil edilmişdir; mutlak hürriyet içinde neş'eli, gamsız hayat, demirciler, hasırcılar, falcılar, lavanta çiçekçileri, labadacılar, ayıcılar, çayırlar, dereler, davul, zurna, çergeler ve nihayet sevişme, oynaş, yavuklular, çapkın beyler... Bu kantoların çoğunda çingene kızı, karısı, «Penbe» «Nayile (Nâile)» adını taşımışdır; erkek de bazan bir «çolak» olmuşdur; ve çoğunda çingene karşılığı «Todi» ismi kullanılmşıdır. Bir tiyatro sahnesinde ilk defa söyleyib oynamış kantocu kızların isimlerine atfederek bazılarını bu şehir kütüğünde tesbit ediyoruz:

1. Mari'nin hicaz kantosu:

Benim kocam kesme demirci
Ben de karşısında abe körükçü
Beni bugün alakoydu
Kara suratlı kömürcü
Iskara, masa ateş küreği
Hindiba ebegömeci
Haysiyetli gelincik çiçeği
Çamaşır kafesi!...

2. Virjini'nin beyatî kantosu:

Cilveli Penbe işte ben
Edâlı Penbe işte ben
Aldanmaz beni seven
Saz çalıb da raks ederek
Yârimi meftun ederim.
Beyleri meftun ederim
Gerdan kırıb gözler süzerek
Cilveli Penbe işten ben.

3. Küçük Virjini'nin rast kantosu:

Bahar geldi ah oldu yaz
Bülbül öter eyler niyaz.
Haydi kızlar etmeyin naz
Eğlenelim şimdi biraz
Al kayıkçı yavaş yavaş
Çek küreği etme telâş
Başa sünbül gülleri takınca
O gözle bize bakınca
Can alırız can veririz
Bir kerecik sarılınca.

4. Küçük Virjini'nin Sûzinak kantosu:

Çalınşandır çingeneler

Erkekleri karıları
Fal bakıp gelincik satıp
Raks etmekdir kârları.

5. Küçük Virjini'nin kantosu:

Çergemizde çıkdı çıngar
Toplandı hep çingeneler
Sandık sepet sokaklarda
Çıngar sürdü tam bir hafta
A be ben böyle çingeneyim.
Sizi de böyle marizlerim.
İki yana kıvırırım
Şaralop kandırım.
Çergemden ben ayrılmam.
Bu sefayı bırakmam
On paraya fal bakarım.

6. Küçük Eleni'nin Kantosu:

Çergemiz çayıra karşı
Gezeriz sokak çarşı
Maymuncunun oğlu Zobi
Kuruyor bana turşu
Bir yandan keriz atarız
Şöylece göbek atarız
Evirip çevirip yan yatarız
Mangizi çokça kaparız
Penbedir kızın adı
Karadır haspanın gözü
Fal bakmakdır işi
Şarkı söyler yokdur işi

7. Şamran'ın Sûzinak Kantosu:

Kurulur çergeler
Davul zurna köçekler
Oynayor hep gacolar
Kız Nayile oynayor
Ellerinde zilleri
Şık şık şık şık şıkır şık
Abe İbo'yu seviyor.
Pek çok sevdâ çekiyor.

8. Peruz'un Beyâtî Kantosu :

Çingene gibi sefâkâr
Cihanda yok misli şîve kâr
Çayırlarda yan yatarlar
Şarkı mani atarlar
Darbuka zilli maşalar
Çalınca çerge başılar

9. Küçük Virjini'nin Hüzzam Kantosu:

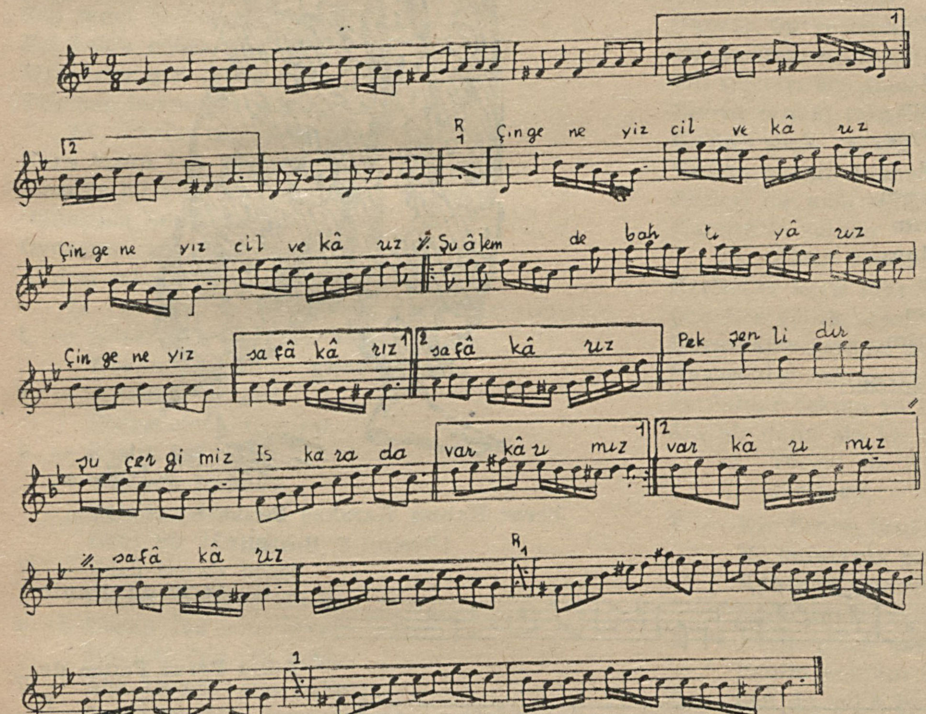
Çeribaşı demir döver
Gacaları körük çeker
Çocukları sepet örer
Haydi Penbem haydi Penbem
Kerizde kusur etmem
Çal zurnayı
Güler oynar cefâ çekmem

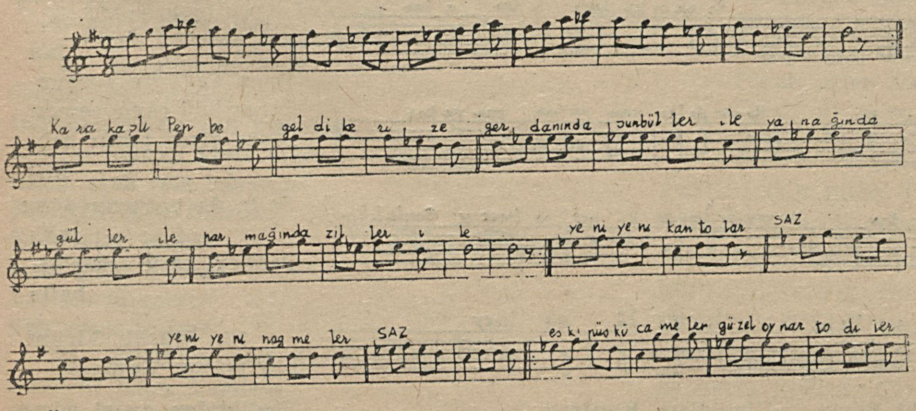
10. Küçük Virjini'nin Hicaz Kantosu:

Çingenelik şandır bize
Iskara yakışır elimize
Rahat ederiz biz bize
Haydin kızlar haydin kızlar çergemize

11. Küçük Eleni'nin Kantosu:

Çingeneler gam kasâvet aslaa bilmez
Gezerler seyreder hiç sıkılmazlar
Söyler şarkı çalar oynarlar
Kederiniz kalmasın def edin beyler
İşte kuklalar karşında

Üstde Eleninin «Çingene», altda eruz'un «Karakaşlı Penbe» kantoları

Oynatırım genç yaşında
Beyler seyrediniz

12. Büyük Amalya'nın Kantosu:

Çingene derler bize
Meylimiz var kerize
Çalarız göbek atarız
Baklayla fala bakarız

13. Küçük Eleni'nin Sûzinak Kantosu:

Zibo aynalı zurna çalar
İbo çergede funda bağlar
Yeşillendikçe yüce dağlar
Kızlar çayırda oynar
Şıngıl şıngıl şıngıldam.

14. Peruz ile Şamran'ın hicaz düettosu:

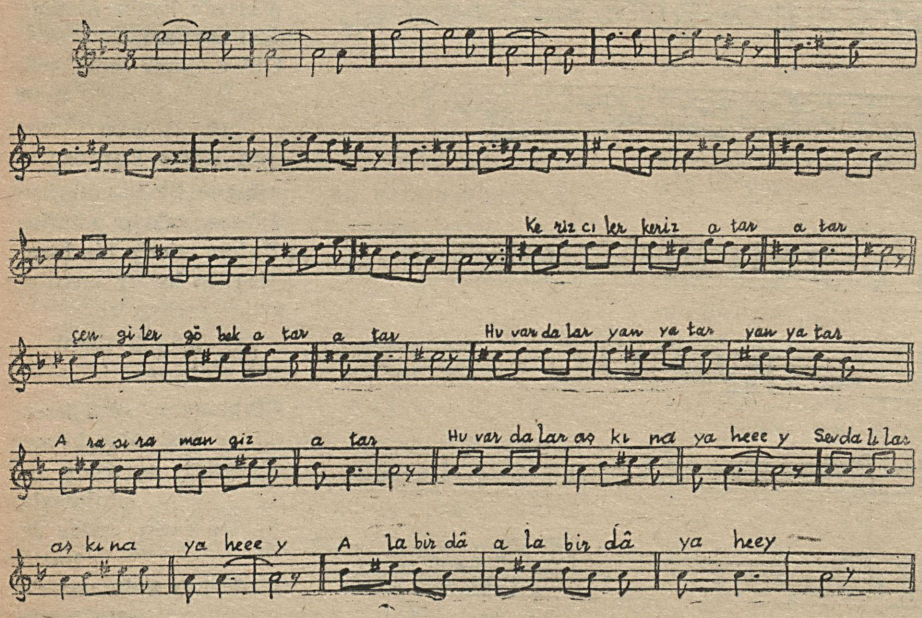
Ş — Sana derler çengi Penbe
Fal bakarsın her yerde
Çeribaşıya çatarsın
Mangizleri uçlarsın
P. — Abe Beyaz çatma bana
Hazırım ben çıngara
Ş. — Iskara maşa yaparım
Sokakda gezer satarım
Bana derler güzel Beyaz
Sana derler tepeli kaz
P. — Labada mantar toplarım
Şunu da kafana atarım
Ş. — Hayda şuradan zomkinos
Aman sombolos kiros
P. — Kadife cebken giyerim
Peşimde küçük beylerim

15. Peruz'un Segâh Kantosu:

Todilerde çok dilber var
Fal bakmakda hüner var
Kerizi çok mangizi yok
Çingenede sefâ çok
Haydi İbo çalsana
Göbek atayım sana

Peruz Hanım Karakaş Penbe Kantosunda
(Resim: S. Bozcalı)

Ali Selâhi Beyin «Kirizciler» Kantosu

16. Peruz'un Kantosu:

Adım Peruz Penbe deyi
Sepetçi İboya oldum meyil
Kara gözlü boyu fidan
Siyah çerde civan oğlan
İbom Penbeye vurgun
Çerge önü çayır çemen
İbom giyer potur cebken
Salla da poturun ağını salla
Penbeyi besle şekerle balla

17. Küçük Virjini nin Mâhur Kantosu:

Todilerden çengi çıkar

Nâzik dilber hem şivekâr
Çalgı düğün nerde olsa
Koşar gider güler oynar
Başınızı açın saçınızı saçın
Haydi haydi a kızlar
Sizi gidi arsızlar.

18. Peruz'un Nevâ Kantosu:
Kara kaşlı Penbe geldi kerize
Gerdanında sünbüller ile
Yanağında güller ile
Parmağında zilleri ile
Yeni yeni kantolar
Yeni yeni nağmeler
Eski püskü câmeler
Güzel oynar todiler

19. Peruz'un Kantosu:
Aman İbo aman civan
Siyah çerde yaman oğlan
Penbe naz ederse sana
Ben olayım senin gacan
Sen sepet ör ben satayım
Fal bakıp göbek atayım
Mangizler hep senin olsun
Tek ben koynunda yatayım.

20. Rozika'nın Hicaz Kantosu:
Kara kızım ben raks iderim
Süzülür büzülür naz iderim
Oynaşıma keriz atarım
Oynaşıma gerdan kırarım
Atalım çakalım matiz olalım

21. Luçika ile Virjini'nin Rast Düettosu:
L. — Güzel fala bakarım bakla atarım
Kocanın koynuna girer yatarım
V. — Sulukule çergesi
Çingeneler çingenesi
L. — Rastık kaşında
Saç yok başında
Bak ben tâzeyim
Hem bir tâneyim
V. — Yüzü boyalı bebek
Saçları dolmuş kepek.
L. — Kocan İbo beni sever
Hiddetinden sen geber
V. — Abe kocam sana bakmaz
Tırnağını bile atmaz
L. — Bayılmışım kel kocana
Bayılmışım kart koçana
V. — Abe kocam sana bakmaz
Sıska karıdan hoşlanmaz.

22. Şamram'ın Rast Kantosu:
Çalsın usta başlar
Darbuka zurna zilli maşalar
Kıvırıp kıvırıp keriz atalım
Bakla atub fala bakalım
Kız fıkır fıkır fıkırda
Şıkır şıkır şıkırda
Dallı güllü şalvar
Allı morlu şalvar
Düş ayağa yalvar

23. Peruz'un Rast Kantosu:
Nayilem Kara Nayilem
Ben sana çokdan mayilem
Bana derler Kara Çolak
Tâze civan kayışbacak
Kız Nayile geç karşıma
İşte körük işte ocak
Iskara maşa satalım
Gelip çergede yatalım
Oğlan perçemi ile kız saçını
Cünbüşde birbirine katalım
Kız beylere körlük gel yatalım
Sepet dolu gelincik
Çerge bekler gelincik

24. Şamram'ın nihâvend Kantosu:
Haydin de sazlar çalınsın
Bu todi kız oynasın
İlkbaharı bekleriz
Kâhtaneye gideriz
Alınca bahşişi biz
Fıkır fıkır da kaynarız
Şıkır şıkır da oynarız
Yeni yeni kantolar
Okusun bu yosmanın
Çal zurnayı be karanfil oğlan
Çal zurnayı be esmer civan
Zerrin sünbül takarız
Kaşları şöyle çatarız
Baygın baygın bakarız
Beyleri bir pula satarız
Karanfille yatarız

25. Hicaz Kanto:
Kerizciler keriz atar
Çengiler göbek atar
Hovardalar mangiz atar
Hovardalar aşkına yâ hey
Sevdalılar aşkına yâ hey
Ala bir daha ala bir daha

26. Todori ile Küçük Amalya'nın Karciğar Düettosu:
T. — Kız Penbe beni seversin
Ne buralarda gezersin
Kâhtana çayırında
Şarkı söyler raks edersin
A. — Aman çolak çatma bana
Benim gönlüm olmaz sana
T. — Sen de şıllık bakma bana
Ben de gönlümü vermem sana
A. — Çolak oğlan halim yaman
Bacağımda paçalı duman
T. — Ağlama kız ağlama
Başına kara bağlama
Paçalı oğlan senindir
Çolak civan senindir.

«ÇİNGENELER» — Osman Cemal Kaygılı'nın çok güzel bir romanı; İstanbul civârının oba çingeneleri ile Sulukule ve Ayvansaray çingenelerinin hayatı üzerine çok kıymetli tetkik ve müşahedeleri ihtiva etmektedir, ki o kısımlardan bazı parçalar bu ansiklopediye nakil edilmişdir (B.: Ayvansarayda Lonca; Çingene, Çingeneler; Sulukule).

Romanın kahramanı İrfan adında hassas ve musikişinas, zengin bir dul kadının oğludur; toy, sâf, samimî bir gençdir; bir yaz gecesi Topçularda oba çingenelerinin çergeleri civarında Nazlı adında genç, güzel ve dul bir çingene karısından dinlediği çingenece bir ninni üzerine, o ninniyi armonize etmek hevesiyle kendini garib bir maceraya kapdırır, bir yol oba çingeneleri arasında dolaşır, bu ara da Nigâr yahud Gülizar adında bir oba çingenesi güzel bir kızla maceraları olur; sonra, Ayvansaray ve Sulukule çingeneleri ile haşrolan Rehâ Bey adında yaşlı ve ahlâksız bir hovarda ile tanışır, onun etrâfına topladığı uygunsuz, bıçkın gençlerle beraber, korkunç bir sefahat hayatına dalar, Ayvansaray ve Sulukule çingenelerinin katıldığı bu curcunalı hayat içinde güzel çingene kızı Çakır Emineyi sever, aynı kıza Rehâ Beyin bıçkınlarından Feridun da tutkundur, bu yüzden İrfanın Rehâ Bey takımı ile arası açılır, bir gece Galata'da Feridu'un tecavüzüne uğrayan İrfan nefis müdafaası yolunda kaatil olur; on iki seneye hüküm yer. Mahbushâneden çıktığı zaman kendisini dostsuz ve düşmansız yapa yalnız bulur, Mutlak bir sefalet içinde Sulukulede bir kovuk içine yerleşir. Roman şu satırlarla biter: «Aksaraylı Nâzım, onun bir gece polisler tarafından sokakda ölü olarak bulunmuş olduğunu söyledi.»

Romanda bütün tipler çok güzel işlenmişdir, bu arada «İnce uzun, tirşe gözlü» oba çingenesi Gülizar (Nigâr) ile eniştesi Gâvur Edhem romanın başlıca simâları olmuşlardır.

«Çingeneler», bir kısmı Aksaraylı Nâzımın ağzından, bir kısmı da İrfanın hâtıra defterinden yapraklar şeklinde kaleme alınmışdır. İçinde yer yer İstanbul ve civarının bazı semtlreinin tasvir edildiği bu güzel roman Semih Lütfi Kitabevi tarafından «Yeni Türk Romanları Serisi» nin 3. kitabı olarak basılmış ve neşredilmişdir ve kitabın 1943 yılında ikinci baskısı yapılmışdır.

Hüsnü KINAYLI

ÇİNGENELER, OBA ÇİNGENELERİNİN DEVLET NÜFUS KÜTÜĞÜNE KAYDI — Türkiyede Cumhuriyet devrinin ilk yıllarına gelinciye kadar, memleket içinde nereden gelip nereye gittikleri bilinmiyen konar göçer oba çingeneleri asırlar boyunca teb'a

— **Yürü Kocaoğlan, biz de nüfusa kaydolunacağız!...**
(**Karikatür: Münif Fehim, Akbaba, 1923**)

olarak devletçe benimsenmişlerdir; kendi âlemlerine terkedilmiş, mutlak fakrü zaruret ve sefâlet içinde bir parya sınıf olarak yaşamışlardır; oba çingenelerine karşı Tanzimat adını verdiğimiz uyanık mutlakiyet, onu tâkib eden meşrûtiyet devirlerinde de ayni kayıdsızlık gösterilmiş, devlet nüfus kütüğüne kaydedilmemişler, onlara «nüfus kâğıdı», «kafa kâğıdı» denilen nüfus hüviyet cüzdanı verilmemiş, doğum tarihleri, ölüm tarihleri, mikdarları meçhûl kalmış, dolayısı ile takvimsiz yaşamışlar, dört mevsim ile gündüzü ve geceyi bilmişlerdir; ve askere alınmamışlardır.

Oba çingenelerinin Türkiye nüfusuna kaydı hicrî 1341, milâdî 1923 yılında yapılmışdır. Devrin mizah gazetelerine de fıkra ve karikatür konusu olmuşdur.

Hüsnü KINAYLI

ÇİNGENE MÜSELLİM — Keçen asır sonlarında Balatda kale kapusu dışında meşhur bir meyhane; ki sâhibinin adı ile anılırdı; Çingene Müsellimin hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

Bibl.: Mehmed Tevfik, Meyhâne.

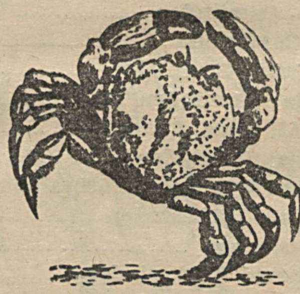
ÇİNGENE PALAMUTU — İstanbul halkı ağzında palamut balığının bir boyu-

na takılmış isim; bu balığın çifti 375 - 400 gram kadar olanlarına «Kestâne Palamutu», çifti 625-650 gram gelenlerine de «Çingene Palamutu» denilir; fakat bu deyimler sâdece halk ağzında kalmış olup Balıkhâne satışlarında kullanılmamışdır. Zamanımızda ise halk ağzında unutulmuş gibidir, hâlen İstanbul halkının geniş çoğunluğu için sadece bir çeşit palamut balığı, bunun ufağı, irisi vardır.

A. Câbir Vada: «Boğaziçi Konuşuyor» isimli eserinde Boğaz balıkçılığından bahsederken: «Palamut balığının en küçüğüne Gaco (Çingene Palamutu) denilir» diyor; bu suretle Çingene Palamutunu Kestâne Palamudu ile karışdırmış oluyor (B.: Palamut Balığı).

Bibl.: Karakin Bey Deveciyan, Balık ve Balıkçılık; A. Câbir Vada, Boğaziçi Konuşuyor.

ÇİNGENE PAVURYASI — Halk ağzında pavurya yengeç ad altında toplanan deniz mahlûkunun bir cinsi ki, vücudu Ayı Pavuryası büyüklüğünde (B.: Ayı Pavuryası), bâzan ondan daha küçük; bedeni kö-

Çingene Pavuryası

şeli ve kıskaçları ufakdır. Sudan çıkınca daima süratle yürür, tutulacağını hissettiği zamanlar kıskaçlarını yukarı kaldırarak nefsini müdafaa eder, bulursa kayaların altına kaçıp gizlenir, yahud kuma girer.

Bibl.: K. Deveciyan, Balık ve Balıkçılık.

ÇİNİ — Türk sanat tarihinde çinicilik pek parlak ve zengin bir fasıldır, ve bu ansiklopedinin konusu dışında kalır. Büyük şehir İstanbulda çini imal edilmemiş, fakat İstanbul, asırlar boyunca türk çiniciliğinin en büyük pazarlarından biri oldukdan başka, cami, türbe, kasır ve saraylarında tezyin unsuru olarak kullanılan en güzel, nadîde çinilerle hâlen türk çiniciliğinin en muhteşem kolleksiyonuna sahiptir.

Şaheser türk çinileri ile tezyin edilmik tarihî yapıların, âbidevî binâların en önemlileri şunlardır :

1 — Çinili Köşk,

2 — Topkapusu Sarayı.

Bir yapılar mecmuası olan bu sarayda: Üçüncü Ahmed Kütübhânesi, Ağalar Camii, Hırkai Saadet Dâiresi, Bağdat Köşkü, Sünnet Odası, Karaağalar Nöbet Yeri, Kızlarağası Dâiresi, Şehzâdeler Mektebi, Vâlidesultan Taşlığı, Ocaklı Sofa, Şehzâdeler Dâiresi, Üçüncü Muradın Yatak Odası, Birinci Ahmed Kütübhânesi, Vâlîde Sultan Hamamı, Hünkâr Hamamı, Üçüncü Osman Köşkü (Zamanının en güzel Avrupa çinileri).

3 — Süleymaniye Camii ve Sultan Süleyman Türbesi,

4 — Yeni Cami,

5 — Yeni Camide Hünkâr Köşkü,

6 — Rüstempaşa Camii,

7 — Sultanahmed Camii,

8 — Ramazan Efendi Camii,

9 — Takkeci Camii,

10 — Üsküdarda Çinili Cami,

11 — Mahmudpaşa Türbesi.

Bu cedvele daha pek çok cami ismi ilâve etmek mümkündür. Bütün bu binâlar, yerler bu ansiklopedide kendi isimlerinde anlatılacakdır.

İstanbulda iki kasır, üç hamam ve bir cami de doğrudan «çinili» diye anılmışlardır (B.: Çinili Cami; Çinili Köşk, Çinili Hamam).

ÇİNİCİ ATTARLAR — Zamanımızda kıymetli antika eşyâ arasına girmiş olan Türkiyenin en nefis çini mâmulâtı, İstanbulda Çinici Attar denilen esnaf tarafından satılırdı; Evliyâ Çelebi onyedinci asır ortasında bunları 100 dükkân ve 300 nefer esnaf olarak gösteriyor' ve «pirleri Abdülgaffar Medenîdir» diyor, büyük esnaf - ordu alaylarında da kâse ve desti gibi «zî kıymet mutallâ mallarını» teşhir ederek geçdiklerini söylüyor.

Bibl.: Evliyâ Çelebi, Seyyahatnâme, I.

ÇİNİ HAZİNESİ — Topkapusu Sarayı Müzesinde bulunan 8000 parçaya yakın çin ve bir mikdar da Japon porselenlerinden mürekkeb dünyanın en mühim ve en büyük kolleksiyonuna verilmiş isimdir. Bu eşsiz kolleksiyonun bâzı parçalarını anlatan aşağıdaki notları Müzenin 1933 de basılmış rehberinden alıyoruz:

«Hazîne defterlerindeki kayde göre kolleksiyonun en eski parçaları Osmanlı Hazînesine 1504 de, İkinci Sultan Bayazıd zamanında girmişdir. Yavuz Sultan Selimin Mısır seferi dönüşünde İstanbula pek çok kıymetli porselen getirdiği muhakkaktır. Kanunî Sultan Süleyman ise Çin porselenlerine karşı büyük bir rağbet göstermiş ve Çinden külliyetli miktarda porselen takımları getirtmişdir. Bu alâka büyük hükümdarın halefleri zamanında da devam etmişdir.

«Saray mutfaklarının Kileri Âmire, Helvahâne denilen kısımlarında ve ayrıca anbarlarında pek çok fağfûrî, yani porselen bulunuyordu. Üçüncü Sultan Murad zamanında 1574 de saray mutfakları içinden çıkan bir yangında yandı ve o zaman pek kıymetli porselenler mahvoldu.

«Bu kayıp kısa zamanda telâfi edildi; 1680 tarihli hazîne defterinde hazînede porselen kolleksiyonunun yine çok zengin olduğunu görüyoruz.

«Bu muazzam kolleksiyon üç yoldan, zafer ganimetleri, satın alma ve hediye ile toplanmışdır.

«Bu porselenlerin bir kısmı sarayın günlük hayatında kullanılmış, bir kısmı, vazolar, çiçeklikler, gülabdanlar, buhurdanlar vesâire de salonları, divanhâneleri tezyin etmişdir.

«Bu emsalsiz zengin kolleksiyon müzede şöyle bir tertib ile teşhir edilmişdir:

1 — En eski porselenler, bizde Mertebânî denilen salondalar. Bu takım 1300 parçadan mürekkebtir.

«Bu mertebânîlerin hepsi koyu yeşil renkde kızıl ateş sırlarıyla boyalıdır; üç muhtelif devre aiddir:

Sung Sülâlesi 960-1279
Yuan Sülâlesi 1280-1368
Ming Sülâlesi 1368-1643

«Kabartma olarak yine kendi renginden çiçek ve ejder resimleriyle büyük tabaklar, kâseler, mertebânilerin en güzel, en mühim parçalarıdır, parlak yeşil renkleriyle temâyüz etmişlerdir.

«Ekseriyet mertebânîlerin cidarları kalın ve vezinleri ağırdır. Fevkalâde cesâmetde tabaklar vardır.

2 — Çinde hükümran olan Ming Sülâlesi devri porselenleri; bu takım da 2600 parçadır.

3 — Çinde son zamanlara kadar hükümran olmuş Tsing Sülâlesinin muhtelif zamanlarına âid porselenler.

4 — Büyük Japon vazoları.»

Bu hazîneyi gidip yerinde görmek gerekir; hurda tafsilât, bu ansiklopedinin konusu dışında kalır.

ÇİNİ, «İSTANBUL ÇİNİLERİNDE LÂLE» — Güzel Sanatlar Akademisi Türk Tezyinî Sanatlar Şûbesi Çini Nakış öğretmeni Feyzullah Dayıgil'in Vakıflar Dergisinde intişar etmiş öylesine güzel bir yazıdır ki, bu şehir kütüğünde İstanbul şânındaki eserler arasında adını tesbit etmeği bir vecîbe bildik. Değerli öğretmen, Türk çiniciliğinin en güzel örneklerini taşıyan âbidelerdeki çini motiflerini titiz bir dikkatle toplamış ve bu makaalesinde 312 parça lâle motifi resmini neşretmişdir. Feyzullah Dayıgil'in dolaşub çinilerini etüd ettiği binalar ile çinilerden çıkarıp çizdiği lâle motiflerinin sayısını aşağıdaki cetvelde topladık:

Rüstem Paşa Camiinden	41	Resim
Piyâle Paşa Camiinden	15	»
Mesih Paşa Camiinden	2	»
Ramazan Efendi Camiinden	3	»
Mehmed Ağa Camiinden	5	»
Hekimoğlu Ali Paşa Camiinden	6	»
İbrahim Paşa Camiinden	2	»
Kanunî Sultan Süleyman Türbesinden	1	»
Hurrem Sultan Türbesinden	9	»
Eyyub Türbesinden	40	»
Üçüncü Mehmed Türbesinden	4	»
Üçüncü Murad Türbesinden	3	»
İkinci Selîm Türbesinden	2	»
Sultan Ahmed Camiinden	57	»
Takkeci Camiinden	29	»
Yenicami Türbesinden	13	»
Şehzâde Mehmed Türbesinden	2	»
Topkapusu Sarayının muhtelif daire ve kasırlarından	77	»

Öyle tahmin ediyoruz ki, bu sanat ve ilim adamı sâdece lâle motifleri ile yetinmemişdir. Çinilerimizin üstünde uslûblaştırılmış karanfiller, güller, şekaayikler, sünbüller ve serviler üzerine de geniş etüdleri olacakdır. Üstadın İstanbul çinileri üzerinde muhalled eserini beklemek lâzımdır.

Ancak sağlam bilgili insanların başarabileceği büyük himmet, büyük hizmettir.

ÇİNİLİ — Üsküdarda Toptaşı (Vâlidei atik) civârında bir semtin adıdır; semt bu ismi on yedinci asır ortasında Kösem Mah-

peyker Sultanın Çinili Camii diye anılan Camii ile diğer hayratını burada yaptırmasından almışdır (B.: Çinili Cami; Çinili Hamam; Çinili Suyu).

ÇİNİLİ CAMİ — Üsküdarda Toptaşında, bir mekteb, bir çeşme, bir sebil ve bir çifte hamam ile beraber Birinci Sultan Ahmedin zevcesi; Dördüncü Sultan Murad ile Sultan İbrahimin anası Kösem Mahpeyker Sultanın hayır eseridir (B.: Kösem Mahpeyker Sultan).

Aşağıdaki satırları tarihî tedkikleri ile tanınmış yazar İbrahim Hakkı Konyalı'nın İstanbul Âbideleri isimli eserinden alıyoruz:

«Mâbedin iki avlu kapusu vardır; şimal kapusunun üstünde Fevzi'nin şu tarih kitâbesi vardır:

Mâderi Sultan İbrahim Han
Hazreti Sultan Ekrem Vâlide
Bu binâi hakkı yapdı hayriçün
Tâ ola beyti ibâdet âbide
Dâvet ola beş vakitde rahmete
Menzil ola âbide ve zâhide
Yapdı mekteb, çeşme, hamamü sebil
Kim ona Hak lûtuf hem ihsan ide
Ehli hayri bunda taat ideni
Dâhil et yâ Rab cihânı hâlide
Fevziyâ lâfzen ve mânen tarihi
Oldu «Bin ellide hayrül Vâlide».
Hicrî 1050 (Milâdî 1640)

«Avluya girerken sol tarafda sekiz sütunlu bir kubbenin altında mermer şebekeli şadırvan görülür.

«Camiin son cemaat yerine bir kaç ayak merdivenle çıkılır. Mâbedin üç tarafını 20 sütun üzerine oturtulmuş bir saçak çevirmişdir. Sağ tarafda tek şerefeli bir minâ-

İstanbul çinilerinde lâle motifleri
(F. Dayıgil'in eserinden seçmeler)

resi vardır, ki şerefesinin alt kısmı büyük akantus yaprakları ile süslenmiştir.

«Son cemaat yeri çinilerle kaplıdır; fakat çoğu çalınmış, ve yerlerine başka yama çiniler konmuşdur.

«Kapusunun üstünde üç beyitlik tarih kitâbesi şair Himmet'indir ve metni şudur:

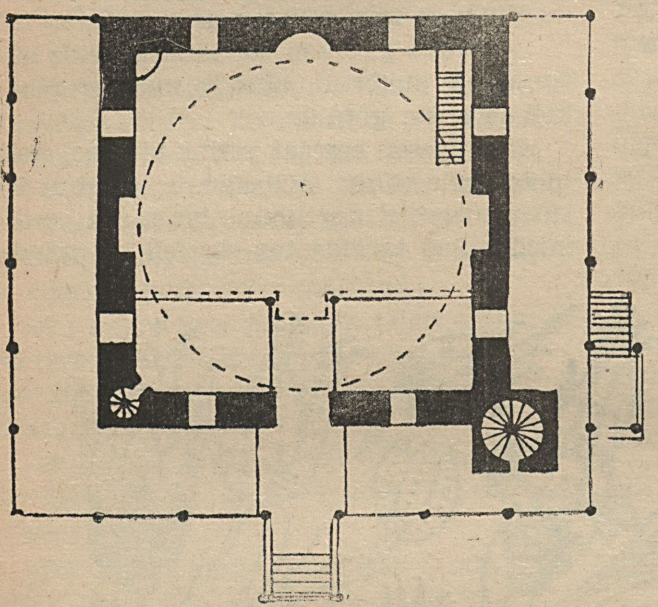
Hemîşe hazreti vâlâ cenâbı Vâlide Sultan
Hulûs üzre livechillâh hayrat etmedir şânı
Yapub bu camii ana nice emlâk vakfetti
Muvaffak etti hayrâta anı tevkîfi rabbânî
Tamam olunca dedi Himmetâ târihini hâtif
Bu camide olan taat ola makbulûli sübhânî.
(H. 1050)

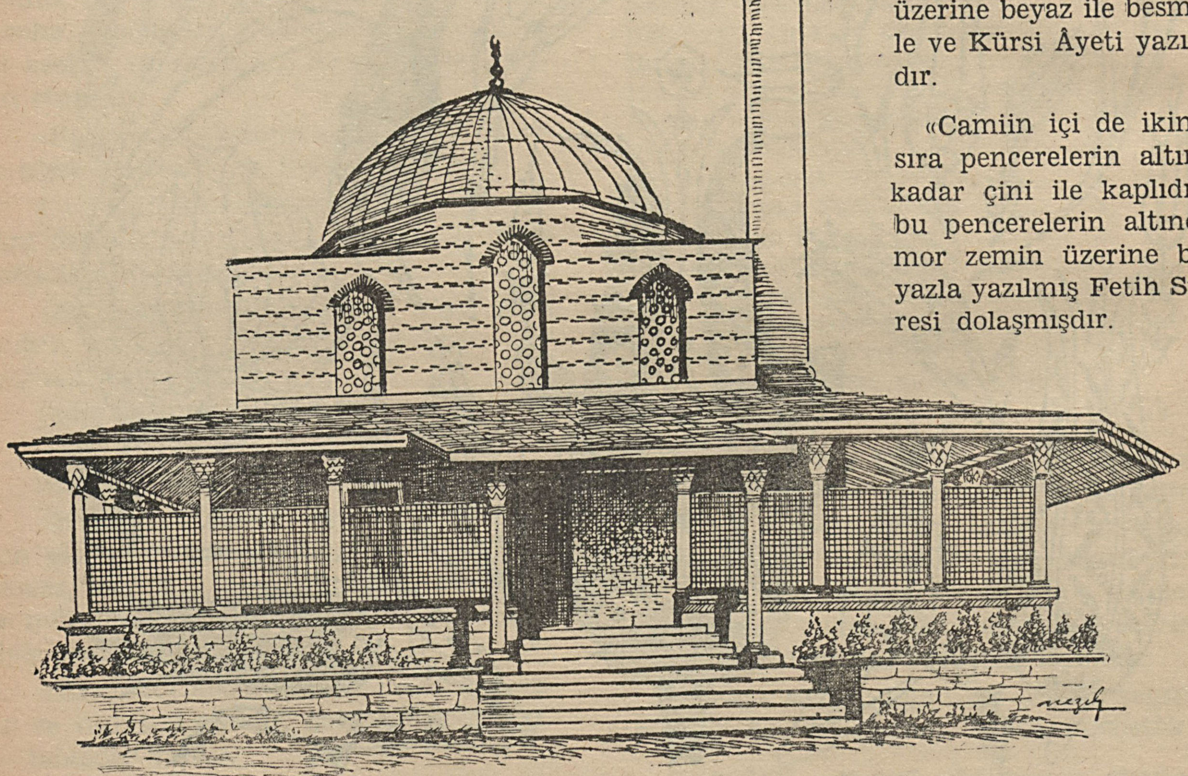
«Cami tek ve sağır kubbelidir. İçi kubbes kasnağına kadar serâpa çini ile kaplıdır; türk yapı tarihinde çinileri dolayısı ile bilhassa yeri olan bir mâbeddir. En parlak devrini onaltıncı asırda yaşamış olan türk çiniciliği son güzel eserlerini on yedinci asır ortasında bu camide vermiş ve sonra çöküntü devrine girmişdir. Bu mâbeddeki çinilerde beyaz, siyah, lâcivert, açık mavi, mor, yeşil ve kırmızı renklerle karanfil, lâle, gül, erik çiçeği, papatyaların âhenkli imtizacı pek güzeldir.

«Mermer minber taşçılık sanatının bütün inceliklerini toplamışdır. Minberin külâhı, Sokollu Camiindeki minberde görüldüğü gibi, tamamen çiniden yapılmışdır.

«Mâbedin iç tarafındaki ikişerden altı pencerenin üstündeki çini panolarda mor zemin üzerine beyaz ile besmele ve Kürsi Âyeti yazılıdır.

«Camiin içi de ikinci sıra pencerelerin altına kadar çini ile kaplıdır, bu pencerelerin altında mor zemin üzerine beyazla yazılmış Fetih Sûresi dolaşmışdır.

Üsküdarda Çinili Cami
(Resim: Nezih; plân: Hüsnü)

«1938 yılında bu Çinili Cami harab, bakımı ihmal edilmiş durumda idi, 1 nisan 1938 tarihli Tan gazetesinde bir yazı ile durumu göstermiş ve alâkadarların dikkatini çekmişdim. İstanbul Evkaf Başmüdürlüğü bütçesine derhal 4 liralık tahsisat koymuş, mâbedin çöken son cemaat yerini ve sol köşedeki medresesini tâmir ettirmişdir. Fakat bu tâmir esnasında hâin bir keser bahâsı biçilemez çinilere vurmuş, pencere altlarını dolaşan muhteşem çini panoyu tuzla buz etmişdir.

«Mihrabın içi de tamamen çini kaplıdır. Mihrabın sağındaki çini panolardan Besmele yazılı olanı tamâmen; mihrabın solundaki üst sıradan da iki parça vaktiyle aşırılmışdır.

«Pencere kapakları üzerinde Kasidei Bürde yazılıdır.

«Bu mâbed de, pek çok emsâli gibi, geçen asır içinde, sözde tâmir adı altında düşman bir unsurun pis kalem işleri ile telvis edilmişdir. Son tâmir esnâsında altda kalmış asıl ve asîl nakışlar ve renkler kısmen meydana çıkarılmışdır». (İbrahim Hakkı Konyalı).

Değerli muharririn yukarıdaki satırlarda bahsettiği pis kalem işleri, aşağılık zevk sâhibi rum nakkaşların eseridir; Çinili Cami pek harab bir halde iken rûmî 1306-1308 (M. 1890-1893) arasındaki tâmirde yapılmışlardır. 1964 de yıldırım düşerek minârenin üst kısmı (külâh ve petek) yıkılmışdır.

ÇİNİLİ CAMİ SOKAĞI — Üsküdarda Toptaşı semti yollarından; Bağlarbaşı Caddesi ile Çavuşdere Caddesi arasında uzanır; Küçük Osman Paşa Sokağı, Köprülü Fadıl Paşa Sokağı, Kahvecibaşı Sokağı ile kavuşakları vardır. Bağlarbaşı Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde ve paket taşı döşeli olarak başlar, sonra kabataş döşeli yol olur ve genişler; sol başda büyük Atikvalide Camii, sağ kolda da aynı hayratın metrûk kütüphâne binası vardır; camii geçince yol yine daralır, az meyille iner, birer ikişer katlı evlerin önünden geçer; kapu numaraları 7-29 ve 2-28 dir (Kasım, 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇİNİLİ ÇEŞME SOKAĞI — Eyyubda Nişancı Mustafa Mahallesi sokaklarından; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1965).

ÇİNİLİ HAMAM — Üsküdarda Nuhkuyusunda kendi adını taşıyan Çinili Hamam Sokağı üzerinde ve Çinili Camiin hemen yanındadır; on yedinci asır ortasında, cami, bir mekteb ve bir çeşme ile beraber Kösem Mahpeyker Sultan tarafından yaptırılmış bir çifte hamamdır (B.: Kösem Mahpeyker Sultan); bu yapıların bulunduğu yer halk ağzında tahsisen «Çinili» diye de anılır. Erkekler hamamının kapusu Çinilihamam Sokağı bitiminde meydanımsı bir sahâ üzerindedir; camekâna uzunca bir koridordan geçilerek girilir; camekânın, Çinilihamam Sokağı üzerinde bulunan küçük bir avluya açılan ikinci bir kapusu vardır, avluya göre hamam azıcık çukurda kalır, bu ikinci kapudan camekâna 8 basamak merdivenle inilir; camekân büyük bir kubbe ile örtülmüştür.

Camekânın ortasında fıskiyesi mermer bir havuzcuk bulunmaktadır; 1964 de ciddî bir tâmir görmüş olup, bu tamirde mermer soyunma peykelerinin üstüne camlı soyunma hücreleri yapılmışdır; meydancığa açılan kapunun sağ tarafındaki bir oda keza soyunma yeri olarak ayrılmış, kapının solunda diğer bir odaya kafes yerleştirilmişdir.

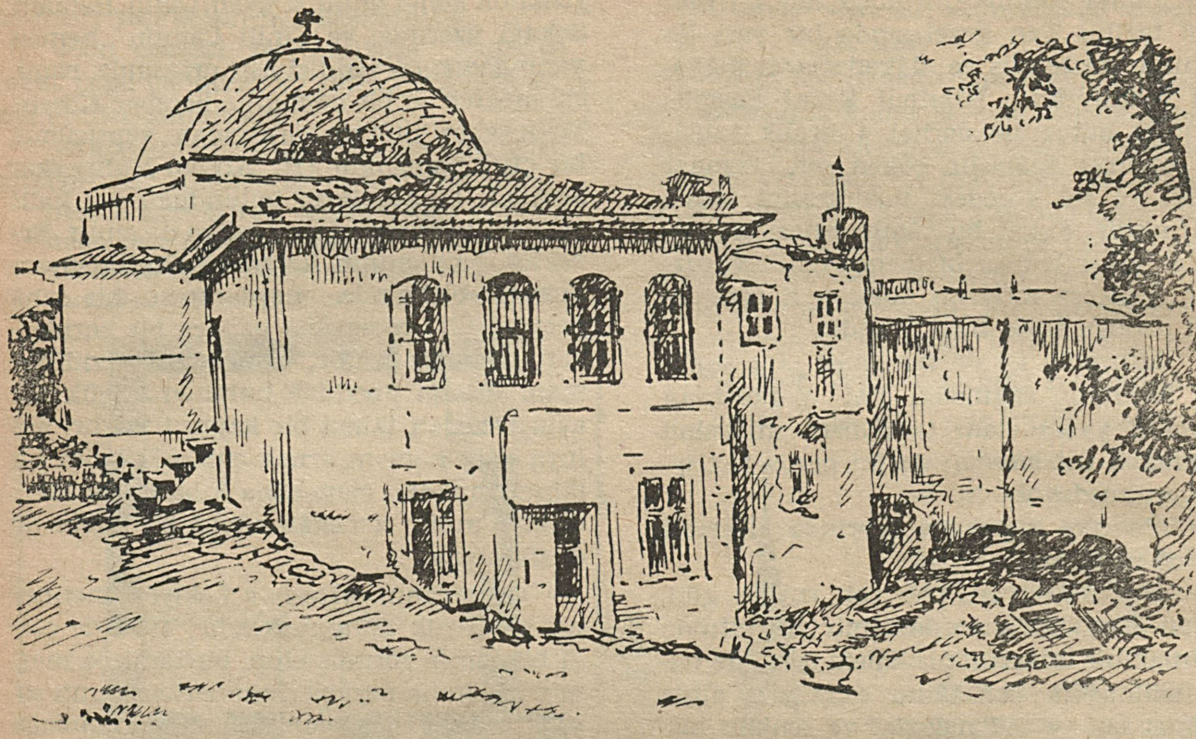
Soğukluk bir beşik kubbe ile kaplıdır; hamamın 1964 de yapılan tâmirinde soğukluğa iki temizlik hücresi (eski tabiri ile otluk) yapılmışdır, onun gerisinde dar bir kapu ile geçilir ayak yolları bulunmaktadır.

Büyük bir kubbe ile örtülmüş olan harâre, asıl yıkanma yeri, göbek taşının etrafında dört köşede dört halvet, ikisi yanlarda biri karşıda üç sofadan mürekkebtir. sofalarda ikişer kurna, köşeden köşeye karşılıklı olarak halvetlerden ikisi üçer, diğer ikisi de ikişer kurnadır ki hamamın tümü 16 kurnadır.

Kadınlar hamamına Çinilihamam Sokağındaki bağçe kapusundan girilir, plânı erkekler kısmının aynıdır.

İstanbul Kadılığınca tanzim edilmiş hicrî 1147 (milâdî 1734-1735) tarihli bir hamam defterinde Üsküdarda Çinili Hamamda onbeş nefer hamam uşağının çalışdığı gösterilmiş ve bunlar isimleri ile teker teker yazılmışdır ki, şunlardır:

«Sernöbet dellâk bıyıklı Üsküdarlı Süleyman Bin Hasan, dellâk kır sakallı Üsküdarlı Mehmed bin Ali, dellâk sipâhî kır

Üsküdarda Çinili Hamam
(Resim: Sabiha Bozcalı)

sakallı Üsküdarlı Mustafa bin Mehmed, dellâk kır sakallı Üsküdarlı Ali bin Hasan, dellâk tâze oğlan Üsküdarlı Mehmed bin Ali, dellâk tâze oğlan Üsküdarlı İsmail bin Mehmed, dellâk çârebrû Üsküdarlı Hasan bin Bekir, dellâk topcu kır sakallı Üsküdarlı Mustafa bin Hasan, dellâk taze oğlan Üsküdarlı Esseyid Ali, dellâk köle acem oğlan Bekir, dellâk köle çerkes oğlan Mustafa, natır kumral bıyıklı Malatyalı Ali bin Ahmed, natır 19. yeniçeri bölüğünden emekli Üsküdarlı İsmail bin İbrahim, natır tâze sabî Üsküdarlı İsmail bin Hasan, külhancı zimmî Avadik.

Ayni defterde ayrıca bu hamamın müstahdemi olarak 6 nefer hammal kaydedilmişdir; defterde «hammal» diye kaydedilen bu adamlar hamam külhanında barınan İstanbulun eski meşhur külhanbeyleridir (B.: Külhanbeyleri; Külhan Odaları).

Yukardaki kayıddan Üsküdar Çinili Hamamının onsekizinci asır ortalarında 11 nefer dellâk ile 3 nefer natırı geçindirebilecek bir faaliyeti olduğu anlaşılıyor.

Üsküdardaki bu Çinili Hamam 1908 - 1909 arasında Dadaylı Tâhir adında bir dellâk dolayısiyle Merdivenköylü Tevfik Karkan tarafından şu manzûme ile övülmüşdür:

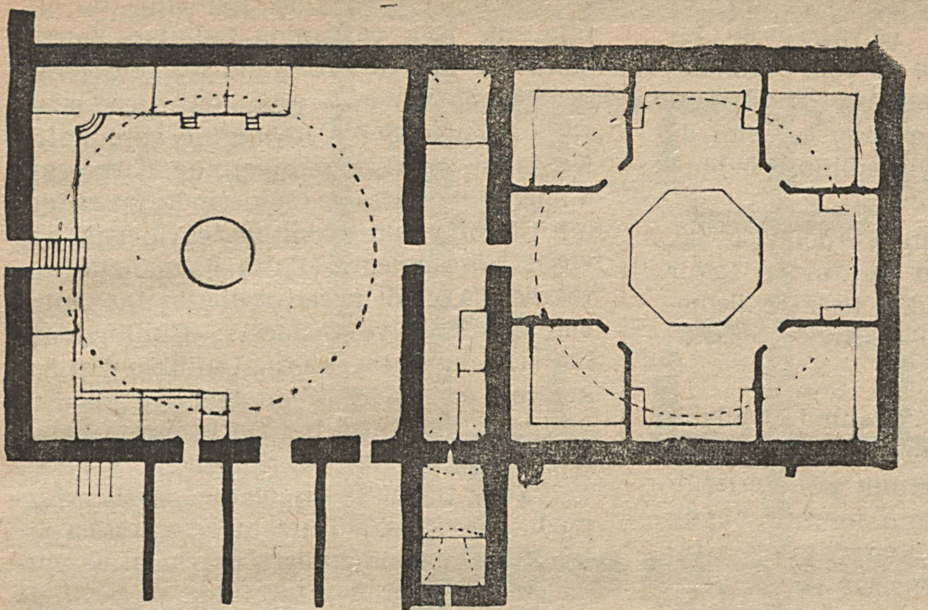
Çinili Hamamda bir siyah çerde
Dellâki pâkize gördüm geçende
Bıçkın işmarıyla ol fidan boylum
Buyur ağam dedi hizmet içerde

Onsekiz ondokuz yaşında âhû
Düşdüm ayağına ittim tekâpû
Didim seni nerden bulub soydular
Sen Kişmir Şâhının oğlusun yâhû.

Ne revâ destinde şu kîsei kir
Reşk ider hüsnüne cümle cevâhir
Zümrüd gözlerine yâkut tenine
Bil kadrü kıymetin Dadaylı Tâhir.

Şehri Üsküdarı tuttu şöhreti
Şübhesiz ki pîri Ubeyd himmeti
Germâbenin lâyık yazsam tâkına
Çinili Hamamdır dünya cenneti.

1923 den sonra, tarihini tesbit edemedik, o civârı tahrib eden bir yangında, kendisi ateş âfetinden kurtulduğu halde Çinili Hamam uzunca bir müddet kapalı, metrûk kalmış, ancka 1947 - 1948 arasında yalnız erkekler hamamı açılmışdır. 1963 yılı nisan ayında hamam Tokad Reşâdiyesinden Rûşen Küçük adında bir zât tarafından satın alınmış, önce tez elden ka-

Üsküdarda Çinili Hamam
(Plan: Ömer Tel)

dınlar hamamı tâmir edilerek açılmış, ve sonra erkekler hamamı tamir edilerek kadimde olduğu gibi bir çifte hamam işletilmeye başlanmışdır.

Türk hamam yapısı sanatının güzel eserlerinden biri olan bu hamamı, klâsik hamam yapısı bünyesini aslaa zedelemeden, gaayet titiz bir dikkat ve asil bir sanat duygusu ile tâmir ettiren Bay Rûşen Küçük, bu himmeti ve hizmeti şükran ile karşılanması gereken bir vatandaşdır. Para, gelir hırsına kapılarak İstanbulumuzun şah eser türk hamamlarını barbar kazmalara yıkdırıp yerlerine, şeddâdî iş hanları ve apartmanlar yapdıran, ve istikbalde lânetle ve nefretle anılacak adamlar vardır.

İstanbul Ansiklopedisi Rûşen Küçük'ün adını buraya, tarihî bir sanat eseri Çinili Hamamın tapu senedini cebinde taşımaya lâyık bir isim olarak kaydeder (1964).

ÇİNİLİ HAMAM — Beyoğlunda Harbiyede, tarihî Harbiye Mektebi binâsının (İst. Merk. Kuma.) tam karşısında Selbaşı Sokağında, bu sokağın, caddeden girildiğine göre sağ tarafında idi; küçük bir tek hamam idi, cumartesi öğleden sonra ve pazar günleri ile her gün sabahları 5-8 arası ve akşamları 4 (16) dan 10(22) a kadar erkeklere; sâir günler de sabahın 8 inden akşamın 4 üne kadar kadınlara açılırdı.

Geçen asrın ortalarına kadar kırlık olan o semtin, bir çarşı hamamına ihtiyaç gösterecek kesif iskân sahası olması Harbiye Mektebi binâsının inşâsı ile başladığı için bu hamamın da Mektabin inşâsından sonra yapıldığı rahatça söylenebilir; mesken kiralarının süratle yükseldiği sırada yerine daha çok gelir sağlayacak bir binâ yapılmak üzere 1955-1958 arasında yıktırılmışdır.

Türk hamam yapısı sanatı bakımından bir kıymet taşımayan bu hamamın Çinili adı, camekân kısmında bazı yerlerin gaayetle çirkin italyan çinileri ile süslü olmasından dolayı idi.

ÇİNİLİ HAMAM — Onsekizinci asırda yaşamış ermeni müverrihi L. İnciciyan ve daha sonra S. Tıbir Hovannesyan, Langadaki iki ermeni kilisesinden bahsederler iken, bunlardan Surp Nigoğos Kilisesinin yakınında Çinili Hamam adı ile bir hamam bulunduğunu kaydediyorlar. Bu kayıddan hâlen mevcut olmayan Langa Hamamının da halk ağzında «Çinili Hamam» adını taşıdığı öğreniliyor.

Bibl.: Eremya Çelebi Kömürciyan, İstanbul Tarihi, H.D. Andreasyan'ın notları.

ÇİNİLİ HAMAM — İstanbul Kadılığı tarafından hicrî 1147 (milâdî 1734 - 1735) yılında hamam uşaklarının tescili için tanzim edilmiş bir defterde Beşiktaşda Yahya Efendi Dergâhı yanında «Çinili Hamam» adı ile bir hamam kaydedilmiş ve bu hamamda Gül Mustafa bin Hüseyin adında Yeniceli çârebrû bir genç ile sarı bıyıklı İstanbullu Mehterî Hüseyin adında iki dellâk, Boğos adında da bir ermeni külhancı bulunduğu kaydedilmişdir.

Beşiktaşda, dolayısı ile Yahya Efendi Dergâhı yanında bu isimde bir hamam yokdur, hattâ adı geçen dergâh yanında ve civarında bir çarşı hamamı yoktur. Resmî bir defterdeki bu kayıd üzerine kesin olarak söyleyebiliriz ki, on sekizinci asır ortalarında Yahyaefendi Dergâhının tekke

mensubları için inşâ edilmiş hamamı, iki dellâk ve bir külhancı çalıştırılarak bir çarşı hamamı gibi halka da açık bulundurulmuşdur, ve halk arasında «Çinili Hamam» diye isimlendirilmişdir; bu isim de gösterir ki, çinilerle tezyîn edilmiş bir binâ olacakdır.

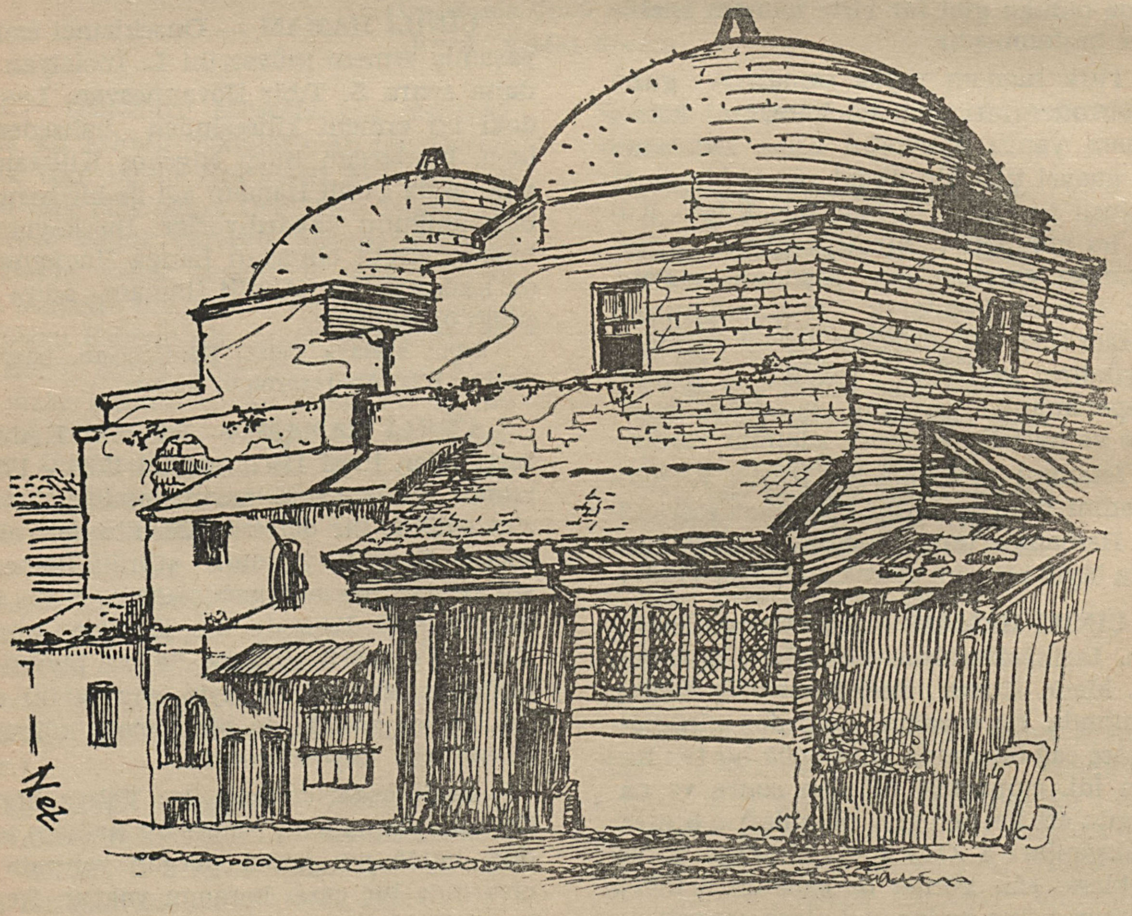
Bu çarşı hamamının adı dolayısı ile, Birinci Sultan Mahmud tarafından tamir ettirilip ne zaman yıkıldığı tesbit edilemeyen Beşiktaşıaki Çinili Köşk ile de bir münasebeti bulunabilir.

ÇİNİLİ HAMAM — İstanbulun büyük çifte hamamlarından biri, on altıncı asır türk hamam yapısı sanatının şah eserlerinden, Koca Mimar Sinanın meşhur büyük eserlerinden; Barbaros Hayreddin Paşa tarafından Beşiktaşdaki türbesi ile medresesinin evkaafı arasında yaptırılmış olub «Hayreddin Paşa Hamamı» ve «Kaptanpaşa Hamamı» isimleri ile de anılır; semtin eski adı «Tezgâhçılar» dır; bu meşhur hamama yakın bir geçmişe kadar halk ağzında semte nisbetle «Tezgâhçılar Hamamı» da denilmişdir. Pek yakınında bulunan Zeyrek Camii ile Zeyrek Yokuşuna nisbetle «Zeyrek Çinili Hamamı» adını da taşımışdır. 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih Kazâsının merkez nâhiyesinde Kırkçeşme Mahallesinde, İtfaiye Caddesinde, bu caddenin Çinilihamam sokağı ile teşkil ettiği kavuşak köşesindedir (Pafta 6, mahalle numarası 64). Adı geçen rehberin tanziminden önce İtfâiye Caddesi «Çinilihamam Caddesi» adını taşımakta, Çinilihamam Sokağının adı da «Külhan Sokağı» idi. Büyük çifte hamamın her iki kısmının kapuları İtfaiye Caddesi üzerindedir.

Yapı tarihi kesin olarak tesbit edilemedi, 1534 ile 1546 arasındadır; inşâsı biterek halka açıldığında o devrin ünlü şairlerinden Hâyâli Bey tarafında şu beyit ile övülmüşdür:

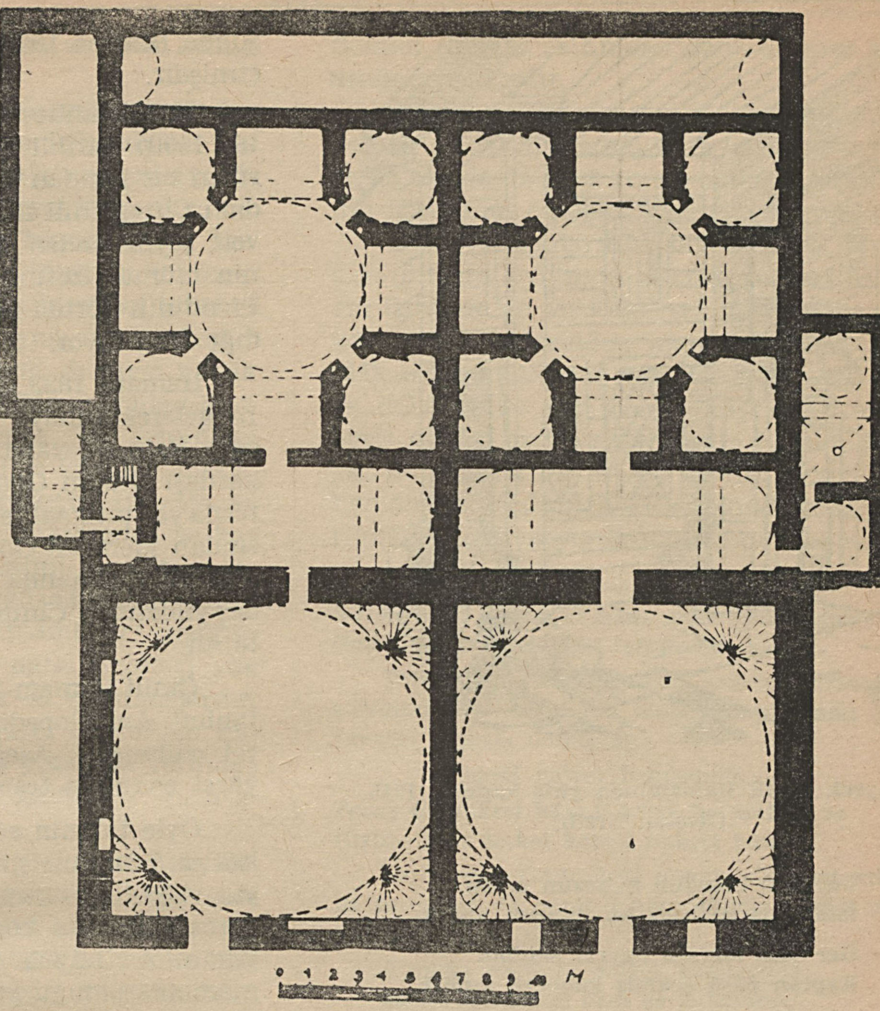
Hatâyî nâzenînlerle nigâristânı çinî nider
Âçılalıdan berû Hammâmı Hayreddin Pâşânın.

Barbaros Hayreddin Paşanın serveti Mimar Sinanın Sanatı ile birleşince bu bü-

Zeyrekde Çinili Hamam
(Resim: Nezih)

yük hamamın «Çinili» adı hususî bir kıymet, alır, öyle tahmin ediyoruz ki Zeyrek Çinili Hamamının büyük camekânının duvarları, içerde sofalar ve halvetler 16. asrın en nefis İznik çinileri ile kaplı idi. Hamam, «Yedinci ve Sekizinci Cibâli Yangınları» denilen iki büyük ateş âfeti geçirmişdir. H. 13 ramazan 1196 (22 ağustos 1782) yedinci büyük Cibâli yangını üzerine devrin kalem sâhiblerinden Selânikli Ahmed Atâ Bey yazdığı makaalede : «... âteşi âlevgir cânibi Zeyreke resîde olub cevânibinde vâki ebmiye ve cevâmi ve sâireyi bilkülliye zîrü zeber ve zirvesinde kâin kâşâneye sirâyet ve derûnuna dühul itdikde kaabili hararet olmamakla silüb süpürüb yemininde vâki Çinili Hamama girüb ve yesârında vâki değirmen sokaklarını döne döne yakub...» diyor. (B. Cibâli Yangınları, Cild 7, Sayfa 3557).

Zeyrekde Çinili Hamam
(Plan: Heinrick Gluck)

Bu yangından sonra askerî saraçhâne olarak kullanılan Çinili Hamam 51 sene sonra ikinci büyük bir ateş âfeti görmüş, hicrî 1249 yılı rebiülâhirinin 14 üncü cuma günü (1 temmuz 1833) öğleden az sonra Cibâli Kapusu civârında Tüfenkhâneden çıkan ve İstanbul şehrinin yarısı kadar mahalleleri yakub kül eden sekizinci büyük Cibâli Yangınında yanmış (B.: Cibâli Yangınları, Cild 7, Sayfa 3559), ve bir müddet muattal kalmışdır. Bu yangında ve yagından sonra muattal kaldığı zaman içindedir ki, hamamı tezyin eden nefis çiniler kısmen harab olmuş, kısmen çalınmışdır. 1833 - 1850 arasında yine kesin olarak tesbit edemediğimiz bir tarihde Çinili Hamam Ali Bey adında bir zâtin eliyle teçdiden tamir edilerek İstanbul halkına açılmışdır. Bu son tâmir üzerine devrin âdetince bir halk şâiri tarafından hamam için bir medhiye yazılmışdır ki, şudur:

Reşk ider hüsnüne Kasrı Havernak
Hünkâra lâyık bu germâbe elhak.

Çinili Hamamdır şânı şöhreti
Şehrî dilberâna açmışdır kucak

On nefer dellâki pâkü pâkîze
Gülgûn fûtelerle şehlevend çıplak

Kimi humret üzre yâ siyeh çerde
Kimi ham gümüşden beyoğlundan ak

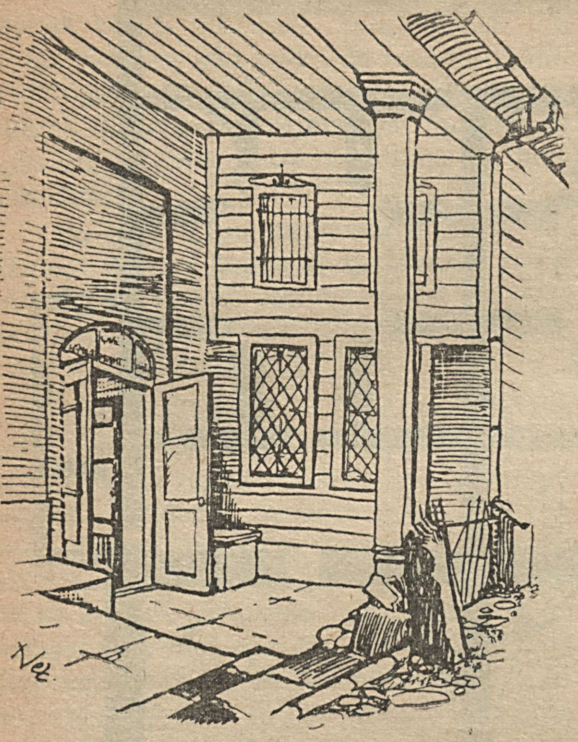
Cümlesinde tamam olmuş nezâket
Pîr aşkına muhken basmışlar ayak

Âlî câmekânı gaayet dilküşâ
Halvet sofalarda başkaca revnak

Hizmete geldikde bir perî peyker
Cennet kaçkunudur sankim ol uşak.

Bir giren içerû çıkmak istemez
Cânü dil sohbeti âteşden sıcak

Pâkü pâkîzedir çamaşur bisât
Boğçalarda bilem sırmalı saçak

Zeyrek Çinili Hamamında giriş kapusu, 1945
(Resim: Nezih)

Buyurun efendim buhurun ağam
İstanbula mahsus bu hamam ancak

Ger sual idersen hayrat sâhibin
Kaptan pâşâ çekmiş kubbeye sancak

Barbaros Hayreddin Gaazi vakfıdır
Olmuşdu heriki kebirde ihrak

Bu kerre Ali Bey tecdîden tâmir
Eyleyüb nâmını ikbaa kıldı bak.

Çinili Hamamı ihyâ eden Ali Beyin kim olduğunu tesbit edemedik; bilinen, 1833 yangınından sonra meşhur hamamın «bil icâreteyn tasarruf» adı verilen şer'î hîle ile satılarak vakıf milk iken şahıs malı hâline gelmiş olmasıdır (B.: Bil icâreteyn Tasarruf, cild 5, sayfa 2777). Ali Beyin, yarım asır kadar mîrî saraçhâne olarak kullanılmış hamamı, geçirdiği ikinci büyük yangından sonra satın alan zât olduğu tahmin edilebilir.

Recâmız üzerine İstanbul Belediyesi istatistik müdür muavini sayın Orhan Erdenen'in delâleti ile gördüğümüz iki tapu senedinden öğreniliyor ki hicrî 1299 yılında (m. 1881-1882) Çinili Hamamın yarıya yakın bir hissesi Ragıb kızı Hacı Ayşe Sıdıka Hanımın Söylemezoğlu Osman Ağaya olan borcu karşılığı, Osman Ağanın vefatından sonra zevcesi Emine Hâtun ile kızı Alime Hâtuna 1000 altun karşılığı intikaal etmişdir.

16 Kânunuevvel 1306 (milâdî 28 Aralık 1890) tarihli Sabah Gazetesinde görülen bir ilândan da Zeyrek Yokuşu başındaki Çifte Çinili Hamamın sahibi olan Halvetî şeyhlerinden Mehmed Tevfik Efendinin ölümü üzerine oğlu Süleyman Vehbi Efendinin dörtde 1,5 hissesini satışa çıkardığı öğreniliyor.

Hamam 1833 den sonra sahib değişdire gelerek nihaye 1939 da Hafikli Gödeloğlu Halil Ağazâde Bay Mehmed Gödel ile kardeşi Osman Gödel ve Bayan Ayşe Müstesnâ'ya intikaal etmişdir; üç ortak arasından Mehmed Gödel, 1964 yılında hamamın aynı zamanda müsteciri olarak yirmibeş yıldanberi Çinili Hamamı işlete gelmekte idi.

Çinili Hamam 1943 de ve 1964 de bu İstanbul Ansiklopedisi adına bilhassa ziyâret edilmişdir. Aşağıdaki notlar bu iki ziyâret sonunda tesbit edilmişdir.

Öyle tahmin ediyoruz ki, hamamın erkekler kısmının giriş kapusu önünde büyük bir tonos-kemer bulunuyordu (Menderes imârında kör kazma kurbanı olub yıkdırılmış büyük Aksaray Muradpaşa Hamamında olduğu gibi); geçirdiği iki büyük yangında çökmüş, yahut 1833 den sonra tecdîden tâmirinde kaldırılmışdır; veyâhud ki, Ayasofya Hamamında olduğu gibi, bu kapunun önü mermer sütunlu, kemerli, kubbeli bir revak ile bezenmişdi. 1943 de bir ahşab direk üzerine atılmış ahşab saçak ve o saçak altının bir kısmını dolduran bir ahşab odacık bulunuyordu, ve hamama saçak altında, sokakdan demir parmaklıkla ayrılmış küçük bir taşlıkdan düz ayak giriliyordu. 1964 de bu medhal biraz değişmiş görüldü; saçak altının öbür tarafına da beton bir odacık yapılmış, giriş yeri dar bir geçid şekline konmuş, hamam önündeki cadde seviyesi de haylice yükselmiş, hamama, altı basamak bir taş merdivenle inilerek girilmektedir.

Büyük bir kubbe ile örtülmüş camekânın etrâfına, üstdekilere ahşab bir merdivenle çıkılır iki katlı ahşab soyunma odacıkları, locacıkları yapılmışdır. Camekânın asıl yapısındaki mermer peyke sedleri bu ahşab odacıkların altında kalmışdır. İstanbul hamamlarında camekânların ferahlığını kaybettiren böyle tek veya iki katlı ah-

şab soyunma odaları geçen asırdan kalma bir bid'attir.

Camekânın tam ortasında yekpâre mermerden dört köşeli ve fıskiyeli bir havuz vardır; hamamın müstahdemleri ağ- ğında «İran Şâhının hediyesi imiş» diye bir lâf dolaşa gelmişdir. Bu havuz, geçen asır işi olub 1833 den sonraki tâmirde konmuşdur. Soğukluğa açılan kapunun sol tarafındaki çeşmenin mermer ayna taşı da böyledir. Aynı kapunun sağında, duvarın küçük bir kısmında görülen çiniler sonradan konmuşa benzer. Tahminimize göre zeminden en az bir metre yüksekliğe kadar camekânın, soğukluğun ve harârenin (iç sofa ve halvetlerin) duvarlarını tezyin eden ve hamama Çinili Hamam ismini verdirten onaltıncı asrın müstesnâ güzellikdeki İznik çinilerinden hiçbiri kalmamışdır; yangınlardan sonra, belki de daha önceleri yok olmuş, çok muhtemeldir ki çalınmışlardır. Hamama adını veren güzel çinilerden harârede (sofa - halvet asıl yıkanma yerinde) ancak onüç parça eser kalmışdır ki, aşağıda kaydedeceğiz.

Soğukluk bir tonos ile örtülmüşdür, sağ tarafda bir kapu - geçid ile bağlanmış ayak yolları ile bir tahâret hücresi vardır.

Harâre dört köşede dört halvet ile halvetler arasında üç sofadan mürekkebdir. Halvetler birer küçük kubbe, sofalar birer beşik kubbe, göbek taşının üstü orta kısım da bir büyük kubbe ile örtülmüşdür. Sofalar da orta sathından dantelli birer kemerle ayrılmışdır.

Soğuklukdan harâreye girildiğinde, hemen solda bir kurna, dört halvette üçer, ve üç sofada da üçer kurna olmak üzere Çinili Hamamın erkekler kısmı 22 kurnadır.

Halvet kapularının iki yanında birer niş (duvara oyulmuş hücre) ve bu nişlerin üstünde de müstakil şeklinde, hamama adı veren çinilerinden kalma birer çini plâk bulunmaktadır, her plâkda bir mısra, ve dolayısı ile her halvet kapusunda bir beyit olmak üzere, mavi zemin üzerine beyaz ile ve tâlik hat ile iki kıtalık farsca bir hamâmiye yazılmıştır. Şiir soğuklukdan girildiğine göre şöyle başlar ve devam eder:

Soldaki halvet kapusunda:

Sifidee-dem ki şod ez hâne azmi hammameş
Hezar dilşode şod hâki reh be-her kâmeş.

Tercemesi : Sabah vakti evinden hamama gittiğinde her adımında binlerce âşık onun yol (ayağı) toprağı olmuşdur.

Sağdaki halvet kapusunda

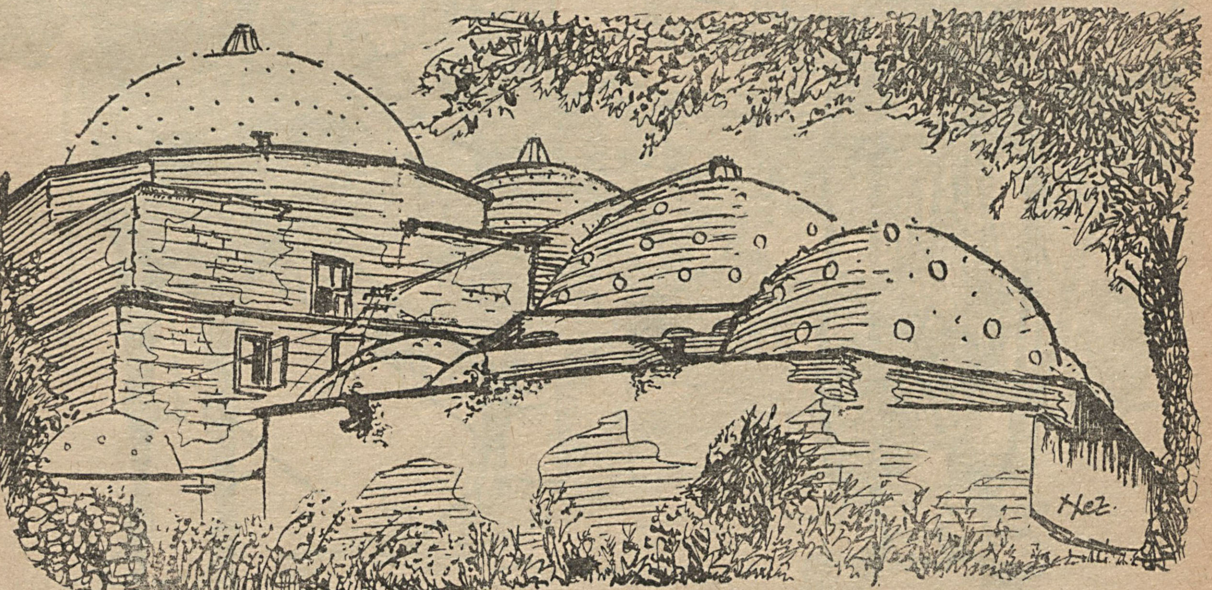
Teneş ço nukrei hâm-ü merâ be müflisi ûr
Girifte kise be-kef behr-i nukrei hâmeş.

Tercemesi: Onun teni gümüş gibi ben müflis ve çıplak da onun o ham gümüş misâli teni için eline kese almış.

Karşıda sağdaki halvet kapusunda:

Sahnı hammam hem ço firdevsest
Gerçi banyâdi ust ez gil-o hişt

Tercemesi: Hamam sahnı cennet gibidir, her ne kadar çamur ve tuğladan yapılmış ise de.

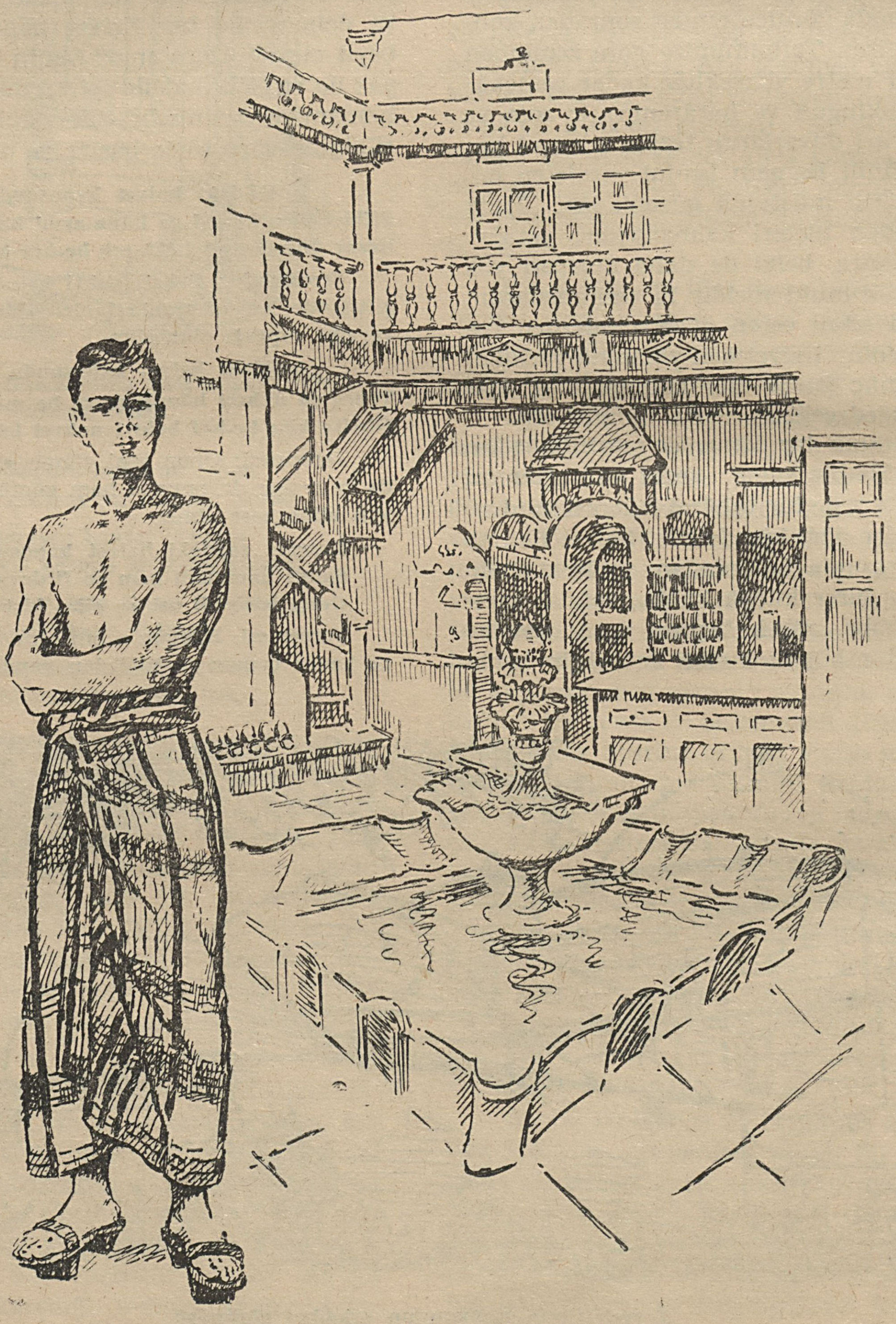
Zeyrek Çinili Hamamının arkadan görünüşü
(Resim: Nezih)

Karşıda soldaki halvet kapusunda
Hûb rûyan der-u ço gilmânend
Futehâ por zi zillehâyı behişt.

Tercemesi: Orada güzel yüzlüler gilman gibidir. Futalar cennet kaçkınları ile dolu.

Hamamın eski güzel İznik çinilerinden yadigâr olarak halvet kapularının üstlerinde ve biri de orta sofanın duvarı göbeğinde olmak üzere altı köşeli birer çini madalyon vardır.

İtfâiye Caddesiyle Zeyreke doğru inilirken kadınlar hamamını geçince sağ kolda görülen arsa, hamamın eski odun avlusunun yeridir. Burada hamamın soğuk su haznesi önünde halen bir araba tâmircisinin işgal ettiği dükânımsı yerde, hamamın artık kullanılmayan eski bostan kuyusu bulunmaktadır. Malûmdur ki, eskiden İstanbulun büyük çarşı hamamlarının hepsinde bir kuyu bulunur, hamamın su ihtiyacı, bu

Zeyrek Çinili Hamamında camekân
(Resim: Sabiha Bozcalı)

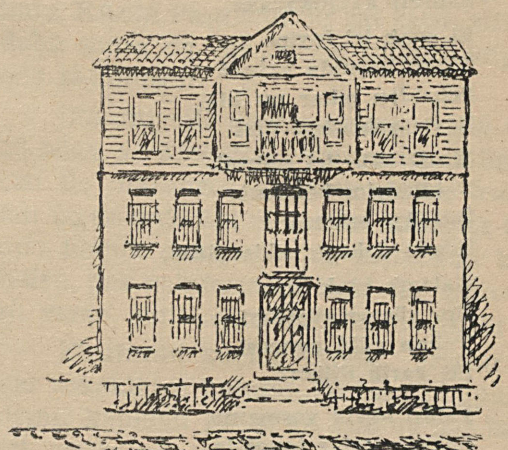
kuyulara kurulan bostan dolapları ile temin edilirdi. Çinili Hamamın dolab beygirlerinin âhırı da orada bulunmakta idi, ahır mevcud değildir.

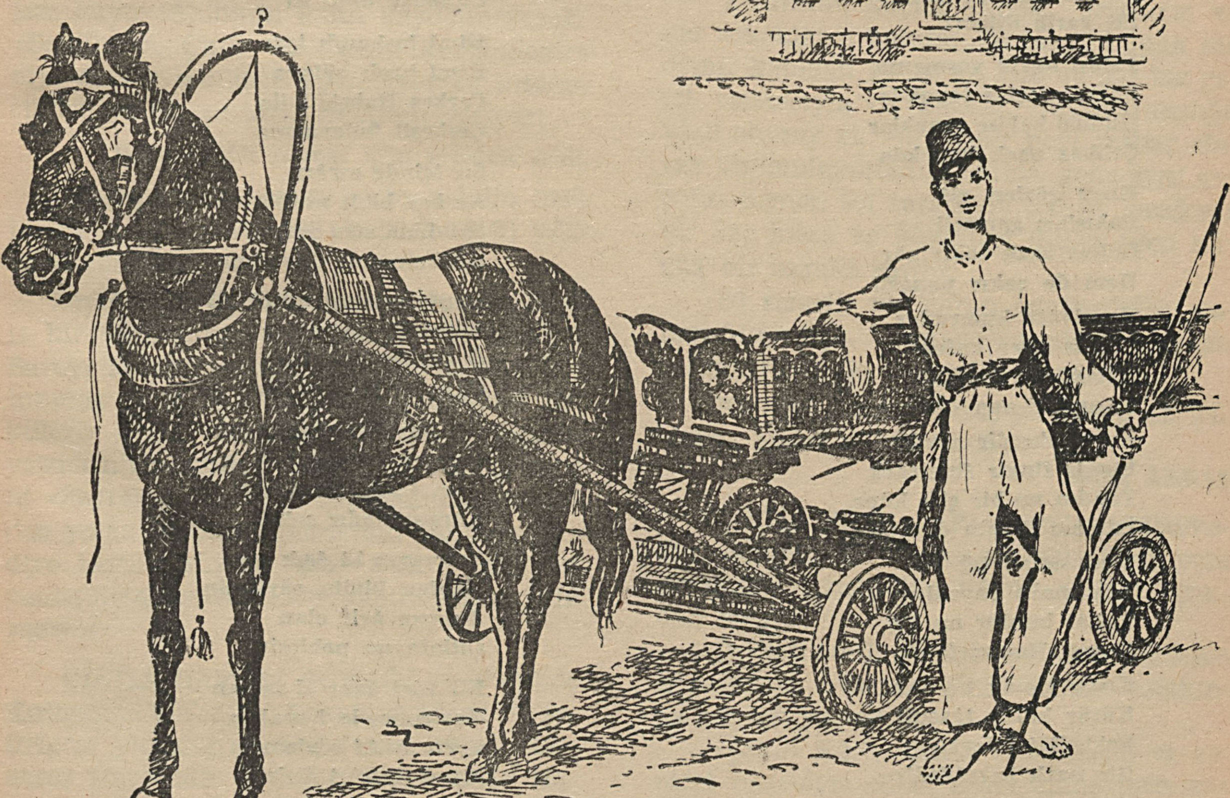
Çinili Hamamın son derecede şâyânı dikkat olan bir yeri de, sıcak hazne önündeki külhanı ile bilhassa külhan odalarıdır. Asırlar boyunca İstanbulun külhanbeylerine mesken olmuş bu külhan odaları tipik karakterini hiç bozulmamış olarak muhafaza etmektedir; İstanbul tarihi için dikkatle korunması gerekir kanaatindeyiz (B.: Külhan Odaları; Külhanbeyleri).

1964 de Çinili Hamamda 2 natır, 2 dellâk, 1 pabuççu, 1 külhancı, ceman 6 nefer hamam uşağı çalışmakda idi.

Bu tarihî güzel hamamda gördüğümüz hazin ve çirkin bir bid'at, kalaylı ve pırıl pırıl bakır hamam taslarının yerine, rengârenk türedi plâstik tasların kullanılmaya başlamış olmasıdır; hiç tereddüd etmeden kaydedelim, çarşı hamamlarımızda plâstik hamam taslarının kullanılması medenî bir tedennidir. Kaldı ki, o pırıl pırıl bakır tasların madenî asâletinin yanında, hamam kubbelerinde tın tın akseden bir müzikal şiiriyeti vardı.

ÇİNİLİ HAMAMIN KARŞISINDAKİ KONAĞIN KÜÇÜKBEYİ — Üsküdarlı halk şairi Tophâne ketebesinden Âşık Râzi'nin evrâkı metrûkesi arasındaki defterlerden birinde bu konakda geçmiş bir macerâ nakledilmişdir' konak hâlen mevcut değildir. Şûrayı Devlet âzâsı bir beyin İçbedestenli babasından kalma mükellef bir ahşab kâşâne idi. 1905-1906 arasında içinden çıkan bir yangında yanmıştır. Mâcerayı manzum olarak nakleden Râzi bir kenara da: «1318 de (1900) Unkapanında Kahveci Süleyman Ağa bir ehli dil âdem idi, kendisi pehlivan

Çinilihamamlı Arabacı Küçükbey
(Resim: Sabiha Bozcalı)

yapılı, müheykel olduğu halde yirmi yaşlarında nazlı nârin bir dilber oğlu vardı, delikanlı da arabacılık yapar, yük arabası sürerdi : — Vebâl altında kalmamak için okutmak istedim, haylaz çıkdı, okumadı, günah benim değildir, kaderi yalın ayak, yarım pabuç arabacılık imiş!... derdi. Hikâyeyi İşte bu Süleyman Ağadan dinledim ve kırık dökük bir kalıba sokarak yazdım!..» diyor. Râzi açıkça söylemiyor ama manzûmede adı geçen Süleyman adındaki Çerkeşli uşağın Kahveci Süleyman olduğu aşikârdır.

Şu güzeller güzeli
Nevcivan beyime bak
Albenili fetâdır
Şöhreti «Tellikavak».

El ayak iri kıyım
Şâhin başında vahşet
Şehriden çıkar mı hiç
Böyle zeberdest âfet

Minel bâb ilel mihrâb
Naklideyim bendeniz
İbtidâyı mâcerâ
İkiyüz doksan sekiz (1880)

Halayık uşak diye
Hor görme güzelleri
Yaban gülü goncesi
İki garib dilberi

Fidan boylu yosmanın
Samur saçlar topukda
Gümüş baldır topuklar
Şehbaz uşak kopukda

Kızın gözleri elâ
Bakışları gamzeli
Dalfes uşak çakır göz
Hem de çakır pançeli

Kız âvâre kumrudur
Çabuk girer kafese
Oğlan âhûyi vahşî
Altundur ana ökse

Kız Çerkesdir ateşli
Fingir fingir fingirdek
Takdın mı bir çift küpe
İstemez düğün dernek

Uşak oğlan tığ gibi
Yaş onaltı onyedi
Rahat bırakır mı hiç
Kızgın Hanımefendi.

Kızda yanak nardan al
Kütür kütür tâzedir
Beklediği yolcusu
Bir nazlı beyzâdedir

Altunun yüzü sıcak
Bâde attırır hicab
Hanım câmehâbında
Mürâhik nûri şebab

Selâmlıkda haremde
Konak halkı kırk kişi
Şüyû bulursa vak'a
Defe koyarlar işi.

İhtiyar kurt vekilharc
Hanımın el ulağı
Beye de beşik olmuş
Dadı kadın kucağı

Aşk ola ol emekdar
Vekilharcla dadıya
Ört bas oldu rezâlet
İş düşmeden kadıya.

Biri çeker oğlanı
Vererek nasihatı
Tâlib ol sen şu kıza
Kaçırma gel fırsatı

Dadı der ki bak kızım
Varamazsın sen beye
Üstelik bednâm olub
Adın çıkar kahbeye

Elli altın diyeti
Kız yamanır oğlana
Baba olur şehbazım
Yoldaki toramana

Dedik ya biz efendim
Konak halkı kırk kişi
Halayıkla uşağın
Cünbüşü bildi işi

Kimi kıskandı kızı
Kimi kızdı oğlana
Çerkes Nakşidil ile
Çerkeşli Süleymana

Sır içinde esrârı
Ne bey bildi ne hânım
Sandılar ateş yakub
Görünmemiş dumanım

Geçdi tamam yirmi yıl
Ne eksik ne ziyâde
O Çerkeşli uşağın
Oğludur bu beyzâde.

Benden duymadınız hâ
Başımda patlar kabak
Tam Çinili Hamamın
Karşısındadır sokak

Sormayın ki âşık sen
Nerden bildin söylersin
Anlasın ârif olan
Çıtlatayım pehlesin.

Bir yâri gaar ol zaman
Yanaşmayda konakda
Zerre hilâf söylemem
Hesab huzûri Hakda.

Asırlar boyunca İstanbulumuzda buna benzer nice vak'alar olagelmişdir; manzûmede açıkça anlatılıyor: bey halayığı sev-

miş, bir yolunu bulub dadı kadın himmeti ile kızın koynuna girmiş; hanım da uşağa gönül vererek vekilharcın kılavuzluğu ile oğlanı gizlice hareme almış, oynaşmış, hanım uşakdan ve halayık da beyden gebe kalmışlar, hanımın yolcusunu beye yamamak kolay ise de halayığın yâdigârı rezâlet, skandal olacakdır, onun da yolu bulunmuş, uşak ile halayık ayrı ayrı iknâ edilerek çerkes kızının doğuracağı çocuk için uşak oğlan benimdir demiş, buna bey hâriç konakda herkes inanmış, Süleyman Nakşidil'i alıp konakdan ayrılmış. Hanımın doğurduğu bir oğlan çocuğunu da konakda yine herkes, hanım hâriç, beyin oğlu sanmış, ve beyzâde yalın ayaklı, yarım pabuçlu arabacı, uşakzâde de bir küçükbey olmuş.

Kahveci Süleyman Ağayı ben de tanıdım, 1918 mütârekesinde 55-60 yaşlarında idi, Anadoluya silâh kaçırmada çalışanlardandır, sözde oğlu olan delikanlının adı Firuz idi, otuz yaşlarında iken Balkan Harbinde şehid olmuşdur.

Vâsıf HİÇ

ÇİNİLİ HAMAM SEBİLİ — Evliyâ Çelebi hayır sâhibinin adını kaydetmeyerek: «Sebilhâne, Çinili Hamamın kurbindedir» diyerek bir sebilden bahsediyor ve kitâbesinden yalnız şu târih mısraını yazıyor:

Rûhi Resûli Ekrem içün eyledim sebil.

Mısrâ ebced hesabı ile bu sebilin inşâ tarihi olarak hicrî 1028 (milâdî 1619) yılını vermektedir.

Zeyrekdeki Çinilihamam civarında böyle bir sebil mevcud değildir; Topkapusu Sarayı Müzesi müdür yardımcılığında bulunmuş İzzet Kumbaracılar «İstanbul Sebilleri» isimli eserinde, Evliyâ Çelebinin yazma nüshasından naklen bu sebilin yerini «Zeyrek yokuşunda Saraçhânebaşına giden yolda ve Çinili Hamamın yanında idi» diye tasrih ediyor, fakat tarih mısraını yanlış hesablıyarak 1208 rakamı yerine 1016 yazıyor.

ÇİNİLİ HAMAM SOKAĞI — Fâtihde Kırkçeşme Mahallesi Sokaklarından; bu satırların yazıldığı sırada (Ocak 1965) Barbaros Hayreddin Paşanın Çinili Çifte Hamamının yanından, külhan kapusu önünden geçer, sokak hüviyetini kaybetmiş, tanzim edilmemiş toprak bir geçid halinde idi; 1934 Belediye Şehir Rehberinde bu sokak İtfaiye Caddesi ile Yahyagüzel Meydanı (?) arasında uzanır ve Kırkçeşme Caddesi ile dört yol ağzı yaparak kesişir gösterilmişdir. Yahyagüzel Meydanı diye kaydedilen yer hâlen mevcut olmayan mezbelelik bir arsa idi.

ÇİNİLİ HAN — Mahmutpaşada Tarakçılar Caddesinde kapu numarası 26 olan han.

On sekizinci asrın ilk yarısında Mora Muharebesi sırasında bir gayri müslim tarafından yaptırıldığı söylenir. Tahminen 350 metrekarelik bir sahada inşa edilmiş olan Çinili Han, ilk sahibinden sonra, bir müddet metrûk kalıp kullanılmamış. Bilâhare, Kâzım Paşa adlı bir zat satın almış ve daha sonra da vârislerine intikal edip oda oda satılmışdır.

Umumiyetle dokumacıların işgal ettiği 23 odası ve kasketçi, çocuk arabası imalâtçısı ile marangoz atelyesi olarak kullanılan üç de dükkânı olan han ikibuçuk katlıdır; birçok defalar tamir ettirildiği halde, halen, pek bakımsız bir haldedir. Hana adını veren çinilerden eser kalmamışdır.

Etrafında küçük küçük arsaların ve dar sokakların bulunduğu hana, büyük bir demir kapıdan girilir ve kısa ve dar bir geçit vasıtasıyla da kubbeli bir avlu-taşlığa vâsıl olunur ki, burası bir nevi ambar olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, gene aynı geçidin hemen sol tarafında kahve ocağıyla bir kaç masa ve iskemleyi ihtiva eden küçük bir baraka vardır.

60 senedir bu hanın odabaşılığını yapan Mıgırdıçlı Alyanakoğlu adlı zat da bir mağazaya ve iki odaya hissedardır.

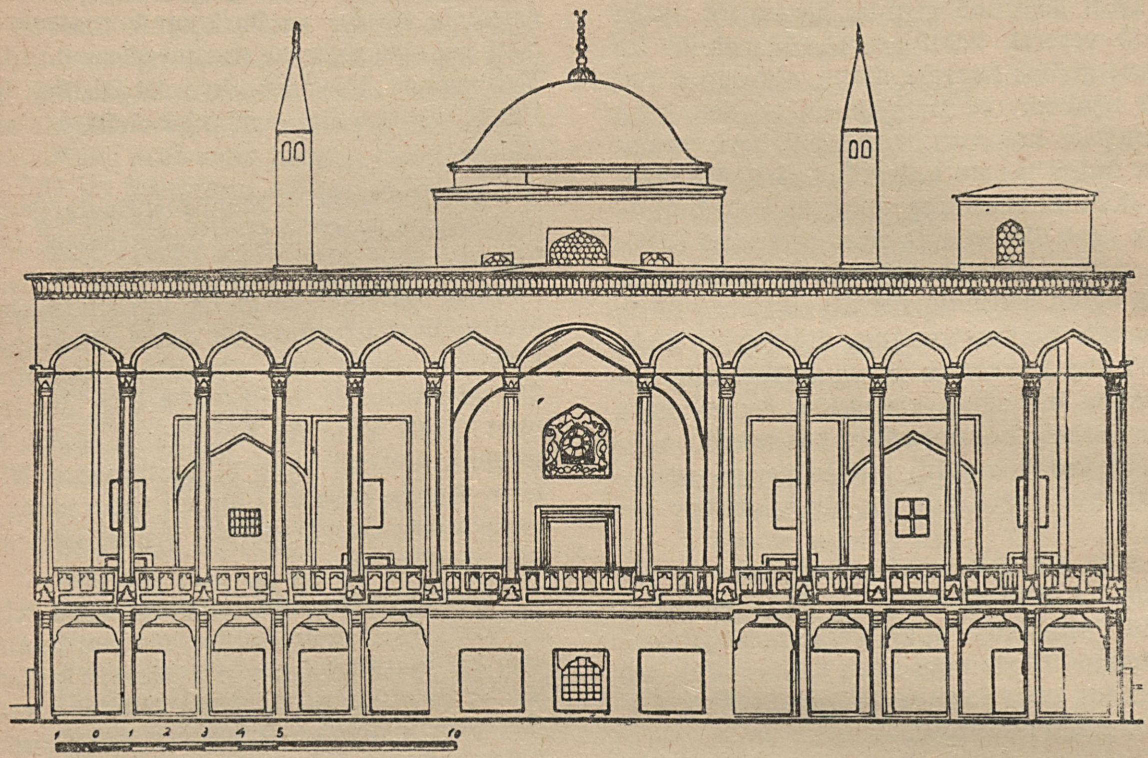
Kiralar dondurulmuş gibi olup 15 TL. olarak tesbit edildi (1963).

Halûk AKBAY

ÇİNİLİ KÖŞK — Fatih Sultan Mehmedin, dolayısı ile Onbeşinci asır türk yapı sanatının İstanbulda büyük yadigârlarından biridir.

Değerli tarih muallimlerinden merhum Efdalüddin Tekiner Çinili Köşk hakkında şunları yazıyor:

«Çinili Köşk âhenk ve tenâsüb ve zerâfet hasebiyle elhak âsârı mimâriyemizin mâbehül iftihârıdır. Dâhilen ve hâricen rakik ve zarif tersimâtı ve rengin ve lâtif elvânı hâvi minakârî tuğlalarla pûşide idi; bu tuğlalara çini ıtlak olunduğundan köş-

Çinili Köşk (Ön cebhe)
(Resim: E. H. Ayverdi'den B. Cantok eli ile)

kün tesmiyesi o tuğlalara izâfetledir. Müverrih Tursun Beyin tarihinde: «Tavbı ekâsire üzere» inşa olunduğu beyan olunan Sırça Köşk işte bu Çinili Köşktür. Köşkün bir odasında Tavuslu Çeşme denilen bir çeşmenin iki tarafında manzum bir kitâbe vardır' çeşmenin sol tarafında:

Hazreti hâkaanı âlem Han Murâdı kâmuran
Pâk tâb'u sâf dil serçeşmei sultâniyan
Emridüp Sırça Saray içre cen âlî çeşmeler
Hâki pâyi devletine can gibi oldu revan
Ol şehi âlem ki bu aynül hayâtı candan
Hıdr veş bin bir yaşar itdikce dâim nûşican
Cilveler eyler safâ ile kenârı âbde
Mâî kevser nûş ider gûyâki tâvûsi cihan
Böyle her yerden akıtmaz idi hâkipâyine
Olmasa Bahri (?) eğer ki san'atında pehlivan
Selsebil âsâ görüb Âsârii dâî o dem
Didi bir târih ki serçeşmei şâhî cihan

«Sağ tarafında:

Çeşmelerden kim lebâbeb pür ola bu havzu can
Cûş ider dil meylidüb akar ana rûhi revan
Kılsa devletle bu câyi izzete ol şehmişin
Burci âbi gûyiyâ menzil ider şemsi cihan
Tahtı devlet sadrı izzet kasrı rifat câyi has
Hak mübârek eyleyüb gelsün o şâhi kâmuran
Su gibî evsâfı şâhı ezber etmişdir meğer
Ağız açub çeşmeler elhan ile okur revan

Katrei cûdile nola bendesin ihyâ ide
Zindedir çün âbı lütfiyle o şâhın insü can
Seyridüb Âsârii dâî didi ilham ile
Târihini pâki rânâ çeşmei şâhî cihan

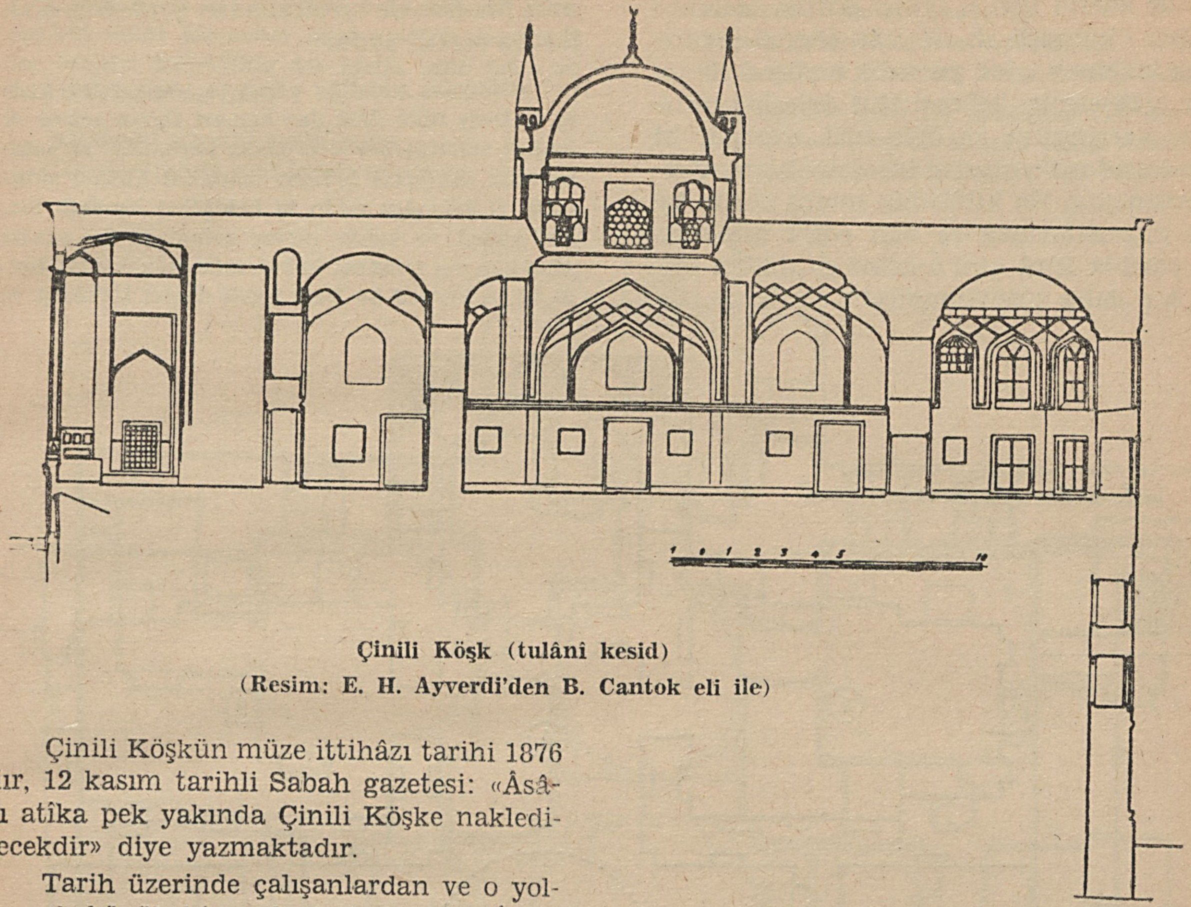
«Tarihlerin ikisi de Sultan Murad (Murad III) devrini tutmuyor.

«Çinili Köşkün gerek medhalinin şeklinden ve gerek taksimâtından İran usulî mimarisinde olduğu görülür; nitekim Tursun Bey de «Tavrı ekâsire üzere» diyor.

Köşkün medhali üzerinde nakşedilmiş girift yazı ile yazılı kitâbe lâyıkı ile okunamamışdır, son satırında 877 senesinde tamamlandığı söylenmektedir.

«Tursun Bey bu Sırça Sarayın karşısında da «Tavri Osmani üzere» bir köşk yapıldığını yazıyor; Fatih Sultan Mehmed tarafından burada yaptırılan bu ikinci köşkün şimdiki Âsârı Atîka Müzesi binâsının yerinde olduğunu zannediyoruz; müze binâsının şimal ucunun temelleri kazılır iken çıkan eski temel enkaazından ve çinilerden anlaşılmışdı.

«Bizde ilk âsârı atika müzesi bu Çinili Köşkde kurulmuşdu». (Efdalüddin, Topkapusu Sarayı Hümayunu; Osmanlı Tarih Encümeni Mecmuası).

Çinili Köşk (tulânî kesid)
(Resim: E. H. Ayverdi'den B. Cantok eli ile)

Çinili Köşkün müze ittihâzı tarihi 1876 dır, 12 kasım tarihli Sabah gazetesi: «Âsârı atîka pek yakında Çinili Köşke nakledilecekdir» diye yazmaktadır.

Tarih üzerinde çalışanlardan ve o yolda pek büyük hizmetlerde bulunmuş İbrahim Hakkı Konyalı da Çinili Köşk için şunları yazıyor:

«Çinili Köşk Fatih devrinin bütün hususiyetlerini muhafaza ederek bize kadar gelebilen en kıymetli bir eserdir; bu güzel binâya Sırça Saray da denilir. Köşkün içi ve dışı sırçalarla, çinilerle kaplandığı için bu isimleri almışdır. Köşk Âsârı Atikâ Müzesinin karşısındadır.

«Köşkün medhaline iki taraflı mermer merdivenle çıkılır. Medhalin önü ve iki tarafını 14 aded köşeli mermer sütunun yükselttiği bir revak örter. Revakın dış tarafını istalâktitler ve altındaki mozayıklar süsler. Saray damının etrafını sekizer şualı yıldızlar oyulmuş taş bir korkuluk dolaşır.

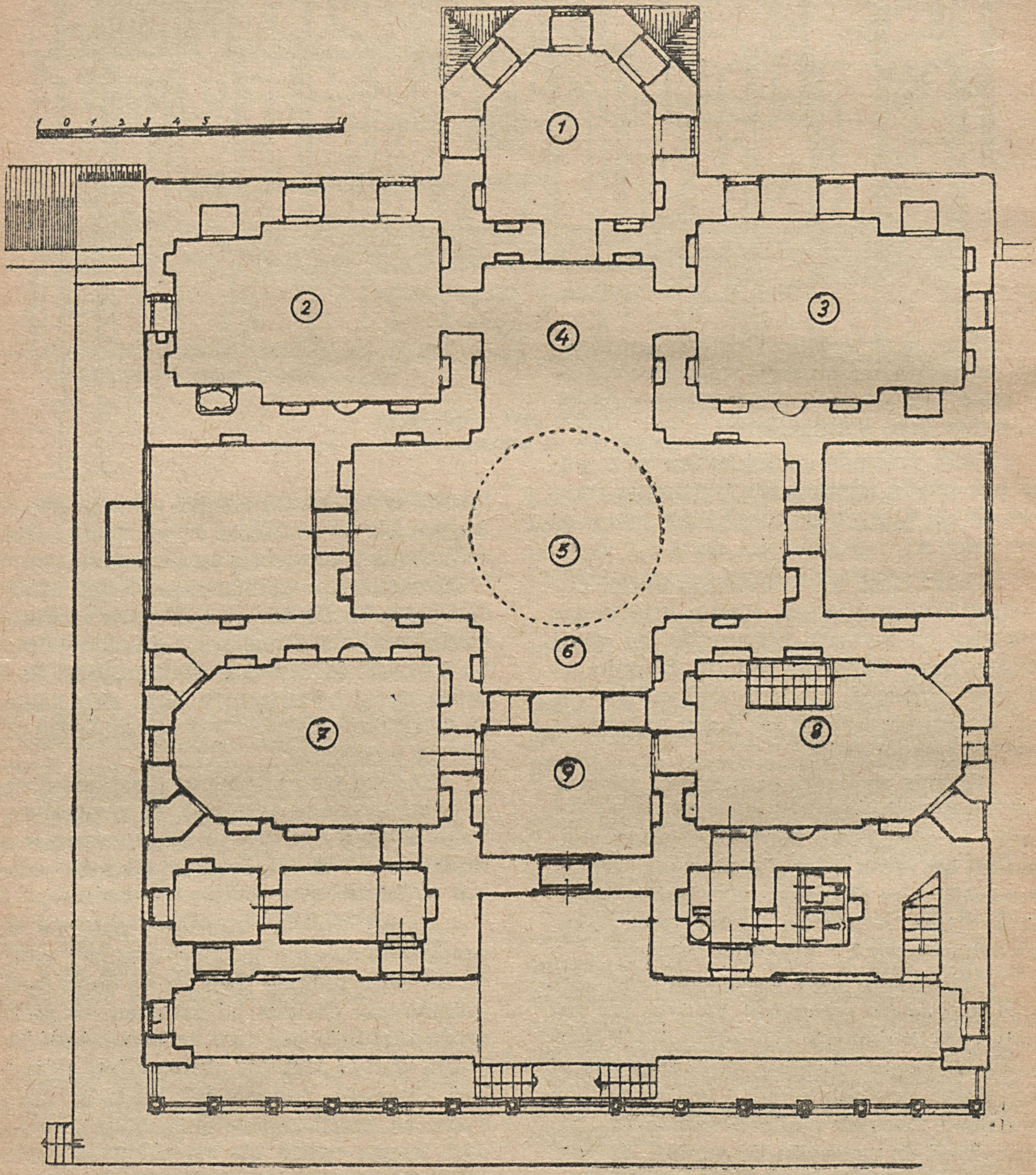
«Merdivenin tam karşısında beşik örtüsü şeklindeki mermerin altında iki kanadlı kapı ile üstünde alçı çerçeveli tek pencere göze çarpar. Kapının yarısından yukarısı, bütün medhal, kemer içleri ve yanları tamamen mozayık çinilerle kaplanmış, kapının üstü ile medhalin iki yanları da farsça bir tarih kitâbesi ile süslenmişdir. Yazıları mavi çiçekli ve hendesi şekilli mor zemin üzerine yazılmışdır. Kapı ve pencerenin üstlerinde ve yanlarında yaldızlı ve kehkeşanlı bir semâ bütün renkleriyle tanzim edilmişdir. Binânın dış cebheleri de vaktiyle tamamen mozayıklarla kaplı idi. Eski devirlerin büyük bir cinâyet diye vasıflandırabileceğimiz ihmalleri yüzünden bütün bu kıymetli mozayıklar dökülmüşdür. Bazı pencerelerin kenarlarında birer zırh halinde dolaşan mozayıklar eski ve muhteşem çinilerin bakiyesidir.

«Köşkün Gülhane Parkı tarafındaki deniz cebhesi daha ihtişamlı ve heybetlidir. Sırça Köşkün dışı gibi içi de tamamen mozayıklarla süslü idi. İçerde yalnız bir odanın ve kemerlerin çinileri kalmışdır.

«Çinili Köşkün kapısının üstünde ve yanlarında dolaşan kitâbeye gelince, aslında iki satır halinde iken üç ve daha fazla satırlar gibi görülen bu sarmaşık ve girift yazının önünde ben tam üç buçuk sene çalışdım ve tam dört yüz altmış küsur yıldanberi kimsenin okuyamadığı bu yazıyı okudum; şu satırları yazdığım anda (1943), dört buçuk asırlık bir sır düğümünü çözmüş olmanın zevki içindeyim. Şu kanate vardım ki bu farsca mozayık kitâbeyi bir yazan kalem sâhibi, bir istif eden hattat,

bir de kasrın bânisi İkinci Sultan Mehmed doğru okumuşlardı. Hattat tezyin zaruretine inzimam eden yersizlik endişesi ile tarih kitâbesinin kelimelerini öylesine birbirine karışdırmış ve öyle istif etmişdir ki, kendisinden sonra onu bir daha kimse okuyamamışdır. Bu kitâbenin metni bütün tarih kaynaklarında ve eski edebî metinlerde yokdur. Zirâ, çini üzerine geçdikten sonra bir daha okunamamışdır. Yıllarca sürmüş bir emekle tarafımızdan çözülmüş olan kitâbe metni şudur:

«Bünyânı muallây pâyei in kasrı felek kadr ki zi fartı ulüv dest der kemeri Cevzâ zened ve hadîdi sahateş ber evci farki Ferkadan ve sakfı keyvânı âlâ şeref bahşed mânendi kubbei zümrüdin zi âsümânı zerin ki bekitâbei kevâkib tezyin yâbed ve sahnı pîrûze zemin ki be ezhârı gûnâgûn ve nukuuşi bûkalemûn nüzhetcâyi huldi berin kerded be ferri izzeti devlei Hâkaani ve

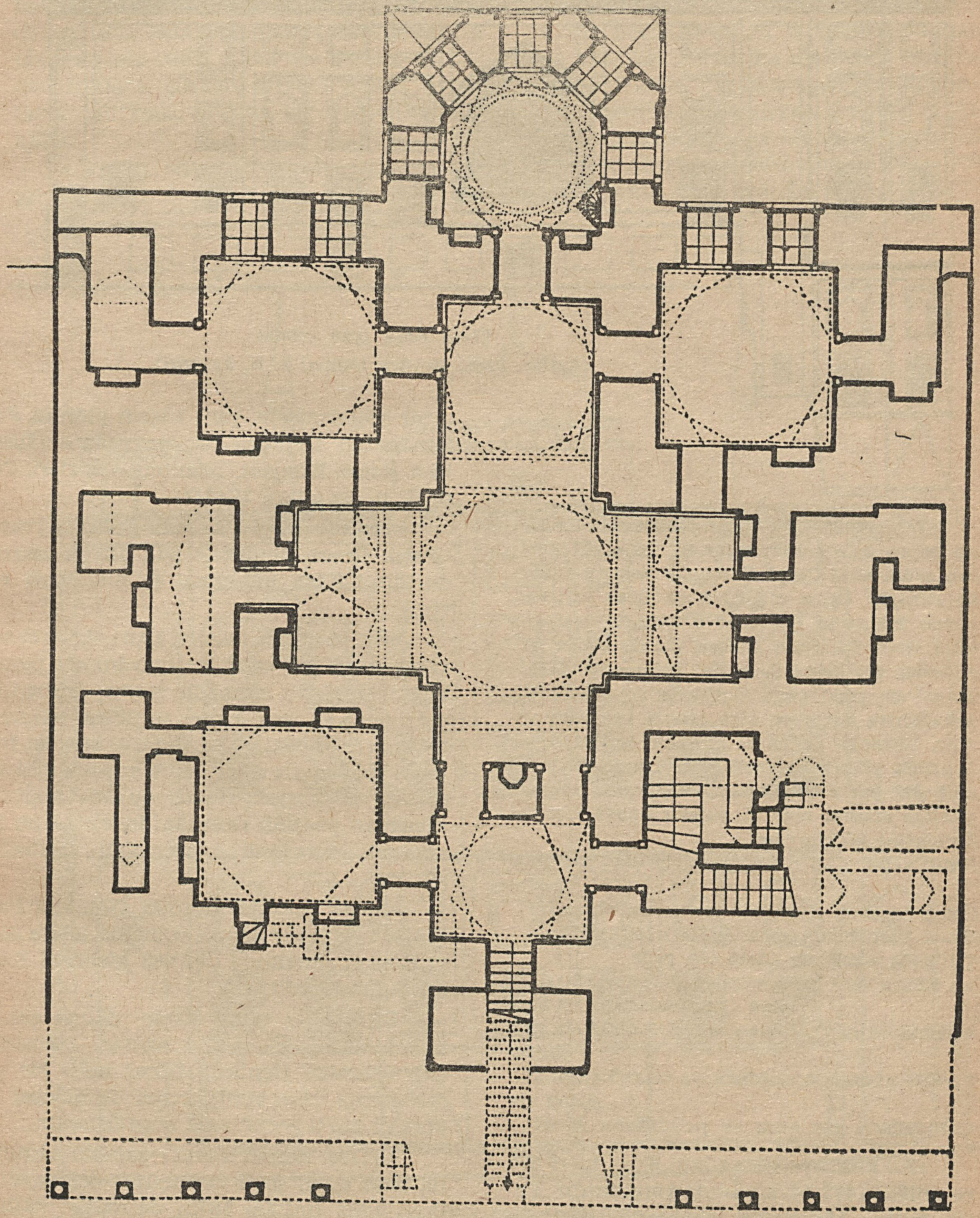
Çinili Köşk (zemin katı)
(Plan: Mimar Reşid Beyden tâdilen E.H. Ayverdi)

yümnî himmeti sâyei Yezdânî be hükmü innel mebâni tahkî himmetel bâni şeref itmam yaft der evâhiri Rebiülâhir der tarihi sene seb'a ve seb'in ve semâne mie.»

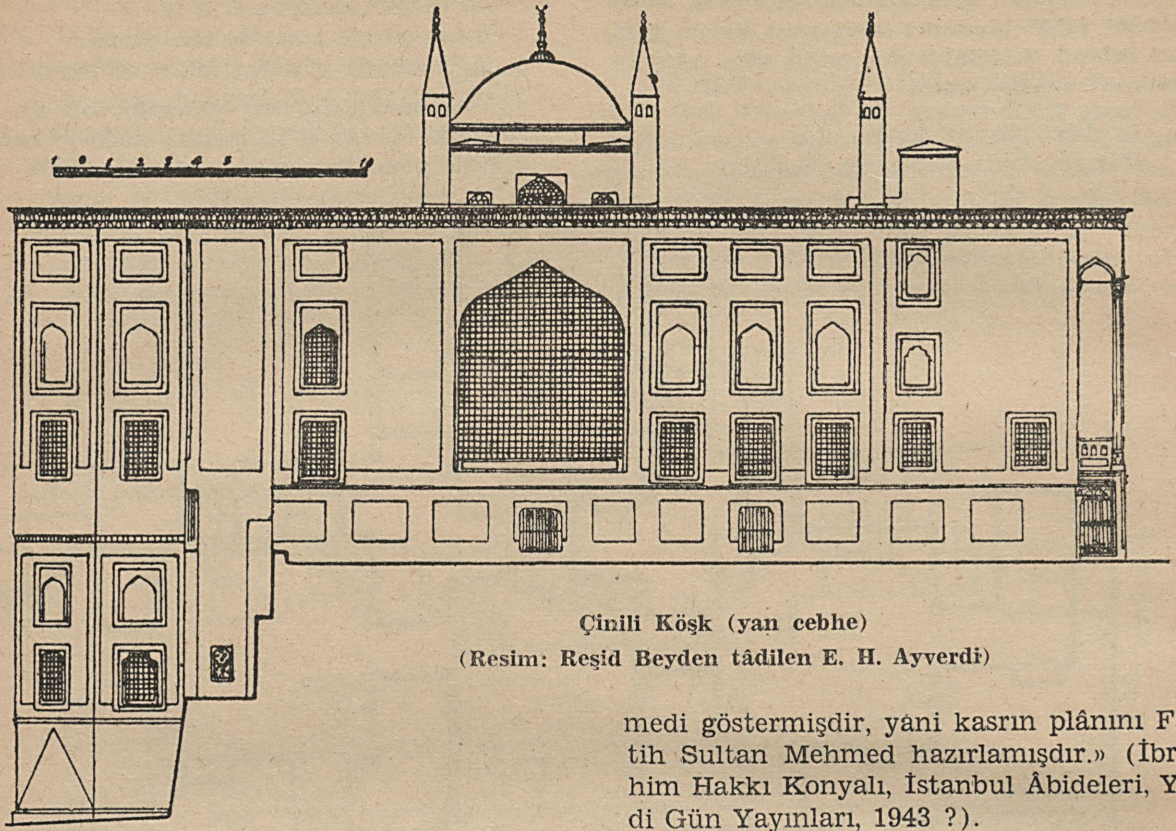
Ey dered pişgâhî huldi naîm
Haremet keşte muhterem çü harîm

Ez letâfeti havâyi buk'ai tü
Kaade yühyil izâme ve hiye ramîm
Ez kerâmeti pîşgâheş kıblei erbâbı mülk

V'ez seadeti âsitâneş kıblegâhı ehli din
Matlai hurşid rif'at meşriki subhi murad
Nûri çeşmi âsûmanü ziyneti rûyi zemin

Çinili Köşk (bodrum katı)
(Plan: E. H. Ayverdi'den B. Cantok eli ile)

Çinili Köşk (yan cebhe)
(Resim: Reşid Beyden tâdilen E. H. Ayverdi)

«Tercemesi: Felek kadar yüksek olan bu kasrın yapısı öyle kurulmuşdur ki, fazla yüceliğinden sanki elini Cevzâ Burcunun kemerine, beline atmışdır. Onun sahasının en alçak yeri Ferkadan Yıldızının tepesine ve Zühalin çatısına şeref verir. Zümridin kubbesi parlak gökler gibi yıldızdan kitâbeleri ile ziynet bulmuşdur. Firûze zemini de çeşid çeşid çiçeklerle ve bûkalemûn nakışlarıyla muhalled olan cennet bağlarını andırır. Hakanlık devlet ve izzetinin kuvvetiyle ve Tanrının yüksek himmeti yümnü bereketiyle bu binâ 877 yılı rebiülâhırının sonlarında itmam şerefine mazhar oldu ki, yapılar dâimâ yapanın himmetini hikâye eder.

Senin kapının içi nimetlerle dolu olan Cennetin önüdür
Senin haremin Kâbe gibi muhterem olmuşdur
Senin kurulduğun yerin letâfeti havâsından
Çürümüş kemiklere âdetâ can gelir
Bu kasrın önü kerâmetinden dolayı mülk erbâbının (hükümdarların) kıblesi
Eşiğinin kutlu oluşundan dolayı din ehlinin kıblegâhı
Yücelik güneşinin doğduğu ve murad sabahının ışıdığı yer
Gökyüzünün göz nuru ve yeryüzünün ziyneti...

«Bu kitâbeye göre Çinili Köşk hicrî 877 ve milâdî 1472-1473 yılında yapılmışdır. Fatih Sultan Mehmedin rikâbında İstanbula girenlerden Tursun Bey meşhur tarihinde bu kasrın mimarı olarak bizzat Sultan Mehmedi göstermişdir, yani kasrın plânını Fatih Sultan Mehmed hazırlamışdır.» (İbrahim Hakkı Konyalı, İstanbul Âbideleri, Yedi Gün Yayınları, 1943 ?).

«Değerli bilgin Ekrem Hakkı Ayverdi «Fatih Devri Mimârisi» adlı büyük eserinde Çinili Köşk hakkında şu malûmatı veriyor:

«Bir istirahat ve zevk kasrı olmakla beraber gördüğü vazîfeler meyânında oyunlara temâşâgâh olmakda vardır; Hünernâme'nin (XVI. asır sonu) tavsîfine nazaran köşkün önündeki «Ağa Çayırı» denilen büyük sâhada atlı cirid ve at koşusu gibi sipâhilik gösterileri yapılır ve ön taraftaki revakdan padişâh ve erkânı hükûmet bu tezâhüratı seyrederdi, revak tribün vazîfesini görürdü.

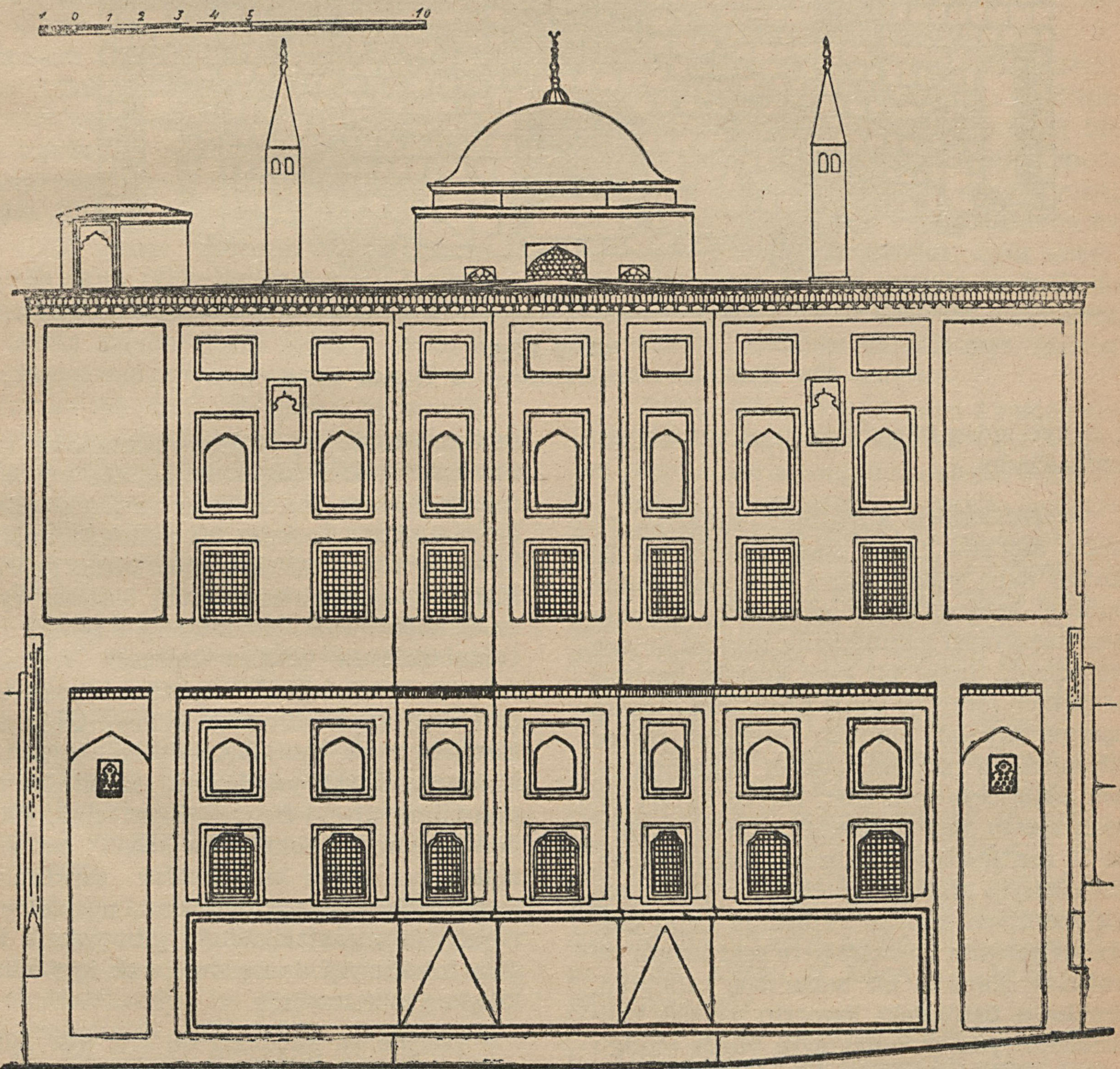
«Alçak tarafda, şimdiki Gülhâne Parkında büyük bir havuz, cenubda Sürre Alayı Köşkü, şimâlinde Üçüncü Mehmed Köşkü bulunuyordu.

Pâdişahlar Çinili Köşke dâima ehemmiyet vermişler, zaman zaman tâmirler yapmışlardır; Üçnücü Murad nefis bir şelâle-çeşme ilâve etmiş, hepsi de havuza ve koruya karşı zevkü safâ sürmüşlerdir.

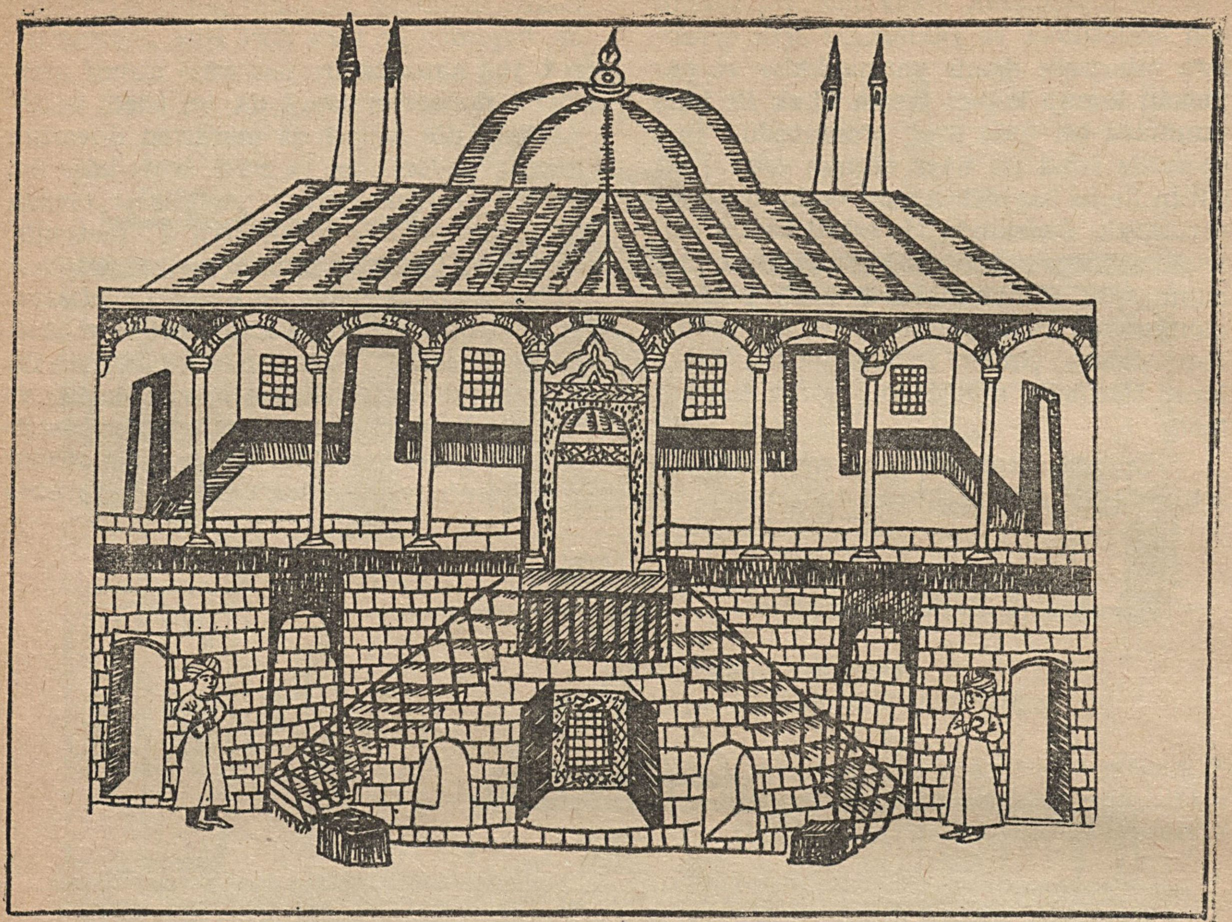
«Fakat zaman zaman yapılan tâmirat ile binâ epeyi şekil ve hüviyet değiştirmiş, hicrî 1292 (milâdî 1875) de müze ittihaz edilirken, ufak tâdilattan maada, buraya konacak eserlerin çıkabileceği bir haricî

merdiven yapılarak revak içindeki merdiven körletilmiş, ve yanlardaki açık eyvanlara muazzam demir parmaklıklar ve câmekân konup kapalı kısma ilhak ile binâ tanınmaz bir hâle ifrağ olunmuşdu. Son derecede itînâ ile ilâve olunan dört çift sütun ile de haçvârî dehlize başka bir şekil verilmişdi. Bodrumda ise eskisi battal edilerek, cebheye doğru dik bir merdiven ilâve olunmuşdu. Bünye kısımları kaabili tashih olduğundan ıslâh edildi ise de sağ eyvandan odalara, çinileri kırarak açılan kapuların tahribâtı müthiş bir yama halinde kaldı.

«Öndeki revak şöyle bir manzara arzetmektedir: alt kat beden duvarından 1,5 metre mesafede ve merdivenin iki yanında, beşerden on tane dört köşe mermer direk yer almaktadır; üstlerine atılan mermer lentolardan sonra da, on adedi aşağıdakilere döt tanesi de merdiven duvarına mevzu, ondört ince ve sivri, sekiz köşe üst direği yükselmektedir. Açıklıklar ortada 3,50, diğerlerinde müsâvâten 2 metredir. Taban ve başlıklar ufak silmeli ve köşeleri kıvrık şeklinde pahlı, ve bunların latlarında püsküllü kabartma kitâbeleri olup basit bir şekildedir. Yer hizasında koridordan iki yan merdivene geçilirken aranın darlığı ve tavanın basıklığından bir rahatsızlık hissetmemek gayri kaabildir. Bu dehlizin tavanı merdivenin vâsıl olduğu sahanlık ve bina

Çinili Köşk (arka cebhe)
(Resim: Reşid Beyden tâdilen E. H. Ayverdi)

Çinili Köşk
(Bir XVII. asır minyatüründen B. Cantok eli ile)

iç seviyesinden 80 santim daha yüksek bulunmaktadır.

«Merdivenden kurtulup yukarıya çıkınca, alçakda kalan esas döşemeden 80 santim daha yüksek olan sekilerin üstüne konmuş korkulukların manzarayı tamamen kapatması huzursuzluk tesirini devam ettirmekde, fakat bir kere köşkün harimine girince ferah ve geniş nisbetlere ulaşılıp dışarda duyulan sıkıntılı tereddüd derhal silinmektedir. Bu hal revakın hakkında insanı düşünceye sevk eder. Bütün binayı dolaşan zemin katı silmesinin köşede yukarıya, 80 santimetre irtifâındaki sekiye kadar, yükselmeyip ufkî devam ettikden sonra ancak merdiven kapusu hizâsında kapu başlığı seviyesinde yükseldiği ve seki tavanı ile arasında dümdüz bir sathı boş bırakdığı, direklerin üstündeki kemerin ve üst kaplamasının yan duvarda aynı yüzde olduğu halde pilâsterle birleşmediği, şimal tarafındakinin ise pilâstrdan 15 santim taşdığı ve her ikisinin de binadan ayrı ve başka başka şartlar altında yapıldığı görülmektedir. Kemerlerin köfeki kaplama işçiliği yandaki esas kitâbeden pek kabadır ve taş ebadları daha ufakdır; halbuki bu münferit unsurların daha dikkatli işlenmesi lâzım gelirdi. Köfeki duvara giren mermer lentolar aynı cins malzemeden olmadığı için zemin katında birleşme noktası üzerinde durmak mevzuu bahis değildir. İnşaat esnasında da, çatı seviyesinde, direkleri arkaya bağlayan kemerlerin ve tonosların cebhe duvarına bindirme olarak yapıldığını da tatbiki yapan mimar Reşid Beyden duymuştuk. Bundan başka binadaki asma katda cepheye açılan pencereler bu tonozlar tarafından setredilmiş ve gergi demirleri, normal yürüyen bir inşaatta olduğu gibi, yastık taşına takılmayıp duvar delinerek iç yüzüne kılıçla yaslanmışdır.

«Başlık ve kaadileri de XV. asır işine benzememekte, ve daha ziyade, meselâ bir Nuriosmaniye tipini andırmakta, pirinç bileziklerden de mahrum bulunmaktadır.

«Hülâsa edersek: a) Merdivene pek sıkıntılı bir şekilde varılması' b) kapıyı kurtarmak için yapılan sekilerle en ferah olması lâzım gelen temâşa yerinin boğulması; c) kat kornişinin üstü örtülü bir yerde devam etmemesi lâzım gelirken devam ederek iğreti bir vaziyette kalması; d) yan kemerlerin duvarla birleşmemesi; e) çatı tonozlarının duvarla kaynaşmamış olması; f) asma kat cebhe pencerelerinin kapanmış olması; g) gergilerin normal olarak konmayıp oyularak yerleştirilmesi; h) başlık ve kaaidelerin devrine uymaması; i) umumî olarak revakla asıl binânın inşaatının tecânüs arz etmemesi, yan pilâstrların devamı olan pencereli setir duvarından sonraki bütün revakın ve direklerin muhdes olduğu kaanatini hâsıl etmektedir.

«Üniversite Kütübhânesinin türkçe yazmaları arasında 2518 numarada «Hazîne sır tâkibi Salâhi Efendinin zabtı vekaayii yevmiyei cenâbı hazerti şehriyârî tarihidir» unvânı ile kıydlı ruznâmesinin 157 inci yaprağında şu mühim not vardır; bu günkü dilimize çevirerek nakilediyoruz:

«1150 senesi rebecinin altıncı salı gecesi (30 Ekim 1737) bir kazâ eseri Has Bağçe içindeki Sırça sarayda yangın çıkdı.»

Salâhî Efendi Çinili Köşkde çıkan bu yangından bahsederken «Sırça Sarâyi köhne revak» tâbirini kulanmışdır ki, bundan, binanın önünde ahşab direkli bir revak ve üstünde çatı bulunduğunu anlıyoruz; ki bu da ekleme olan 1,5 metrelik kısmı nazarı itibara almaz isek geri kalan 3 metre genişliğinde ve iki yandan pencereli setir duvarları ile tahdid edilmiş sahanlık hizasında bulunabilir. Şu halde merdiven açıkda kalacağından normal ve ferah bir vaziyet almış olur. Bu revak yandıkdan sonra aynen ihyâ olunmamış ve Birinci Sultan Mahmud devrinde, veya daha sonra, direkler üstüne tonozla işlenip cebhedeki istilâktit korniş ileriye alınmış, ve döşemelerde ve medhalde zorakî ve gayri tabiî vaziyetler ihdas olunmuşdur.

«Cebhedeki ince su ile orta tonozdaki ufak madalyonda bulunan çinilere bakıp da bunların ilk inşaatda konulduklarına zâhib olunmamalıdır; bu çiniler elli sene evvel konulmuşdur. 1290 (1873) senesine âid eski bir fotoğrafda cebhedeki çini su mevcud olmadığı gibi merhum Efdalüddin Tekiner Beyefendi (B.: Tekiner, Efdalüddin) döküntü parçalardan gelişi güzel konulan bu yapıştırmanın 1319 senesinde yapıldığını bizzat görmüşdür.

«Tarihî seyri içinde pek ehemmiyetli olduğundan etrafile izah etmek mecburiyetinde kaldığımız bu keyfiyet, Fatih devri binâsını, revaksız ve ahşab saçaklı olarak kabul ile müteâkib izâhâtı o çerçeve içinde vermeye bizi sevk etmektedir.

«Esas döşemesi zeminden 2.9 metre mürtefi olan binâ, murabbaa pek yakın bir müstatilden ibarettir. Yalnız garb tarafında beş dılılı bir çıkıntı müstatilen harice taşar. Haçvâri, kubbeli bir dehlizin sağ ve solunda birer açık eyvan (hayat), ilerisinde beş dılılı oda, dört köşesinde dört oda, medhal cebhesinde helâ, hizmet höcreleri ve çatı merdiveni bulunmakda, haricî merdiven, Arz Odasında olduğu gibi (B.: Arz Odası) binâ hizasını aşmaktadır.

«Bu taksimat bize T tipi cami plânını hatırlatmaktadır. Yeşil Camide, Yıldırım Camiinde orta avlu kubbesinden evvel bir medhal dehlizi ve yanında harirden medhalli ufak höcreler, ve cenah odaları olduğu gibi, Afiyonda Gedik Paşa Camiinde de açık yan eyvanlar mevcuddur. Aynı anâsırı burada biraz değişik tertible, ve mâbede nazaran daha mütevâzi ölçüler dahilinde bulmaktayız. Cebhesi daha beşerî, işlenişi daha ince, fakat esas aynıdır.

«Bütün cebheyi işgal eden 3 metre genişliğindeki sahanlığın sağ ve solu pencereli birer duvarla muhafaza altına alınmış, bu ayakların cebheleri mozayık çinilerle kaplanmışdır. Esas medhallerden başka helâya, hizmet odalarına ve çatı merdivenine açılan yüksek eşikli dört kapı daha vardır. Esas medhal mozayık çinilerle müzeyyen 3 metre derinliğinde sivri kemerli bir eyvanın içindedir. Kapının üstünde muahhar asırlara âid bir alçı pencere mevcuddur.

«Esas kapı önündeki holün karşı duvarında sağlı sollu iki kapı ve iki yanda da odaların medhali bulunmaktadır. Bu holün döşemesinde 70 santimetre kutrunda büyük müseddes tuğlalar köşkün elimize intikaal etmiş hakiki döşeme kaplamalarından bir nümunedir, holün tuğla bünyesini, kürevî alîkalı ve kaburgalı kubbesini göstermektedir.

«Sağ ve sol odalar kaburgalı müselesler üstüne oturan bir tam ve bir yarım kubbe ile örtülü altlı üstlü, altışar pencerelidir. Kapı üstünde, oda duvarı yüzündeki açıklığı ile hol tarafındaki karşılık getiril-

meyerek çapraz büyük bir hava penceresi yapılmışdır. Bu iki odada duvarlar düz sıvalıdır; çini vardı da eski tadilâtda mı hazfolunmuşdur, bilmiyoruz; hiç bir nümune görülmüyor. Kapatılan ocaklar Yeşil Camilerdeki müşâbih bir şekilde ve alçıdan ihyâ edilmişdir. Sağ odada bodruma inen merdivenin başlangıcı vardır.

«Haçvârî orta dehlizin yanlardaki ve gerideki kolları kaburgalı müstenid yarım, ilerdeki kol tam kubbe ile, merkezî kısım istalâktitli kürevî alîkalara müstenit bir kubbe ile örtülüdür. Dehlizin altı hücresinde lâciverd ve firûze çini bakiyeleri bulunmaktadır.

«Açık eyvanlar tûlâni düz tonozla mestur olup duvarları 3 metre irtifâa kadar çini ile kaplıdır. En üstte üç sıra müseddes lâciverd ve altında firûze ince zırh, yine lâciverd su ve daha altında müseddes lâciverd levhalar ortasına 7 santim genişliğinde firûze zemin geçirilmişdir. Sağ eyvanın kemerinde çini kalmadığı halde sol eyvandakiler yerinde durmaktadır; burada höcrelerin içi de çini ile kaplıdır. Sağ taraftaki höcreler bozularak kapı hâline getirildiğinden tahrib edilmişdi. Duvarı yeniden yapılmış ise de çinisi konamamışdır.

«Parka nâzır sağ ve sol odalar, evvelkiler gibi birer tam birer yarım kubbe ile mesturdur. Duvarlar sağdakine 2 metre irtifaa kadar ince firûze zırhlı altı köşe lâciverd çini ile kaplıdır. Bu çiniler de içine az miktarda altın karıştırılmış bir nevi boya ile altın yaldız parlaklığı ve tesirini aynen hâsıl eden bir sır üstü tezyinâtı mevcud olduğu tek tük izlerden anlaşılmaktadır.

«Sol odada müselles ve müseddes şekillerin terkibi ile seyrine doyum olmaz güzellikde bir kaplama vardır. Höcrelerin içine kadar sağlam duran bu odanın bilhassa girintili kısımlarındaki altınlı nakışlar çok bâriz ve câzibdir.

«Odanın nihâyetinde Üçüncü Murad tarafından mermer şemse aynalı ve cebhesi kalemle yapılmış bir tavus resmi ile, yanları 12 beyitlik türkçe kitâbe ve sövelerine varıncaya kadar yalnız ve yağlı boya kalemle süslü bir çeşme yaptırılmışdır ki, tarih mısraı şudur:

«Didi bir târih ki serçeşmei şâhi cihan.»
999 (1590-1591)

«Her iki odada da eski ocaklar son sene yapılan tamirde, Yeşil Cami örneğine yakın bir şekilde açıdan ihya olunmuşdur. Orta dehlize doğru çapraz açılmış hava pencereleri bunlarda da mevcuddur.

«Çıkmalı orta oda beyaz ve firûze zırhlı altı köşe lâciverd çinilerle müzeyyendir. Ocağı yokdur. İstalâktitli kürevî alîkalara oturan kubbesi malakârî denilen kabartma rûmîlerle müzeyyen iken bozulmuşdu; bodrumdaki eşinin aynı alınarak ihya edilmişdir. Bu kadar sıvama tezyinat diğer eserlerimizde pek görülmez ise de lambrinin dinlendirici düzlüğü, onun hâsıl ettiği karışık tesiri siler. Zemin katında söveler umumiyetle çok geniş asabalı ve düz dişli mermerdendir.

«Bodrum katına gelince, plân itibariyle aşağı yukarı zemin katının aynıdır. Yalnız odaların toprağa temas etmemesi için yan dehlizler bırakılmış, medhal sağındaki oda da merdiven konması ile işgal olunmuşdur. Köfeki geniş merdivenden inince kubbesi sekiz köşe yıldızlı bir şebekeye oturan mahalle girilir. Bunun solundaki oda da kubbelidir, ve cenub cihetindeki dehlizde susuz bir kuyu vardır. Rivâyete nazaran içinde tahtelarz yollar bulunuyormuş. Aynı odada, merdivenle inilen derin bir mahzen ağzı daha görünmektedir; yüksekde bir havalandırma penceresi mevcuddur. Haçvârî orta dehlize yine iki kapı ile girilir. İki kapının ortasında bir çeşme, ve bunun üstünde de bir pencere vardır.

«Dehlizin merkezî kubbesi 12 dılılı bir yıldıza oturmakta olup üç tarafı kemer ve iç tarafı tonozumsu bir kubbe ile örtülmüşdür. Yıldızların hepsi de kaburgalıdır. Merkezî dehlizin sağ ve solundaki tonozlu mahaller yüksek birer pencereden hava almaktadır. Bunların da bir tânesinde kuyu vardır. Parka nâzır odalar da kaburgalı 12 dılılı yıldızlara müstenid kubbelerle örtülü olub yan dehlizleri, alt istinad duvarlarından sonra açılan ufacık pencerelerden hava almaktadır. Bu odaların önü açık olduğundan altlı üstlü dörder pencere ile aydınlatılmışdır.

«Beş köşeli oda 16 dılılı pek zengin bir yıldız tertibâtına, ve bu da, daha aşağı seviyede 8 yüksek sivri küre alîkaya oturmakta, küreler de zengin istalâktit petek ve düz kabartma kitâbe sırası ile müzeyyen bulunmaktadır. Kubbesi sıvama malakarî rûmî tezyinatla süslenmişdir. Bodrum katında

zemin döşemesi umumiyetle 25 $\times$ 25 dört köşe tuğladandır. Hiç bir lambri olmayıp, her taraf sıvalıdır, üst katdan bir farkı da tavanın daha basık olması, ve içinde bir mahzen tesiri hissedilmesidir.

«Cebheler: Bugünkü hâli ile revakın iç cebhesindeki gergilerin altında uzanıp kenarda ve revak yanından aşağıya kadar sarkan 70 santim genişliğinde Selçuk üslûbu mozayık çini bir su, iki büyük kemer köşesinde sarı, firûze, lâciverd, koyu yeşil ve patlıcan rengi ile yapılmış hatâyî tezyinâtı hâvî çini alınlıklar bulunmaktadır. Eyvanın keskin başlayan köşesi yukarda paha tahavvül etmektedir; bu kısma, hatâyî bir sap üstünde kûfî İsmi Celâl murabbaı ve nar çiçeği diyebileceğimiz çiçek motifi mozayık çini tekniği ile yapılmışdır. Kemerin içinde de firûze zemin üstüne lâciverd kenarlı beyaz çinilerle yine mozayık usulünde ve kûfî müsennâ hat ile «Tevekkeltü alâ hâlikî» ibâresi dört defa tekrarlanmışdır.

«Kemer aynası ise firûze zemine çapraz konmuş ve bazılarında dörtlü yıldızlar bulunan lâciverd zırhlı beyaz sularla, yine mozayık şeklinde, işlenmişdir.

«Kapı üstünü, üç tarafından 1 metre genişlikde ve etrafı çiçekli bir su ile muhat, inşâ kitâbesi işgal etmektedir. Kitâbenin iki sıra yazısı olub, birisi beyaz ve kalın celî sülüs, üstde bulunan ikincisi portakal rengi ve daha incedir. Sarı renklerden bir kısmı bozulmuşdur. Zemini lâciverd, yazıları girift hatâîlerin sapları firûze, yaprakları sarı, harflerinin gözlerinin içi patlıcan rengindedir.

«Kitâbenin altında yine bir kısım çini ve onun altında da damarlı güzel bir mermer kaplama bulunmaktadır. Yan kemerlerin müselles aynalarında kûfî hat ile «Allah Muhamed Ali» yazılıdır.

«Çinisiz olan iki müstatilî ve bir dairevî çukur zemin sıva ile örtülüdür. Bunların altında bir sıra tuğla bulunmaktadır.

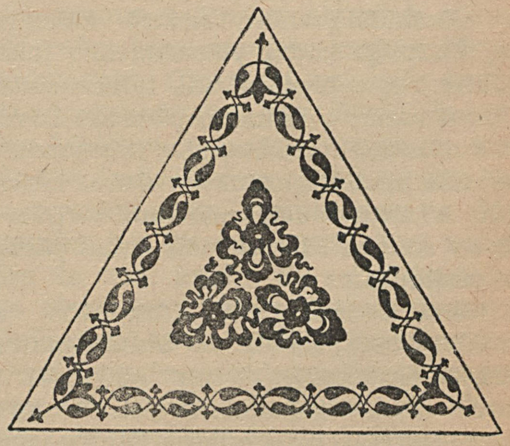
«Yan cebheler, ön cebhedeki gibi, köfekiden, kitabeli bir su basmadan sonra, pencere söveleri ve aynaları ve pilastrları köfekiden çerçevelere taksim edilmiş, taşların yanlarına tam sırlı parlak zırhlar geçirilip ortaları yarım sırlı olarak tavsif edebileceğimiz kızıl cilâlı tuğlalarla kaplanmışdır. Bu kırmızı cilâlı tuğlalar bugünün prese tuğlasına müşabih olub pek parlak değildir, fakat rengini muhafaza eder. Konyada Karatay kubbesinde ve birçok minârelerde, İstanbulda Horhor'daki Kızılminârede kullanılmışdır. Üstlerine sıvalar vuruldduğundan epey bozulmuş olan bu tuğlaların son tâmirde pek çoğu değiştirilmişdir. Fakat renk ve işçilik itibâriyle pek muvaffak olunamamışdır.

«Bütün cebheleri dolaşıp üst taraçanın korkuluğunu teşkil eden bir çıkıntılı yaprak ve gömme kitâbe ve üstünde sap ve yaprak sıralarından müteşekkil basit istalâktitli saçak kornişi yüzleri süsler.

«Arka cebhenin üst katı yan cebhelerin aynıdır. Bodurum katı cebhesinde köşe pilastr ve pencere sövelerinden maada bütün satıhlar lâciverd, firûze, beyaz ve kırmızı olmak üzere dört renkli çini ile mesturdur. Ön cebhede olduğu gibi bâzı lâciverd çiniler üstüne tatbik edilen beyaz yaldız vasıtası ile hakiki bir yaldızlı semâ âhengi meydana getirilmişdir. Pencere kemerleri rûmilerle müzeyyendir; köşelerde 40 santim kutrunda yuvarlak bir sütun, şâkuulî dizilmiş çinilerle kaplı imiş, ancak sağ tarafda 2 metrelik bir kısmı kalmışdır. Beş köşe çıkıntılı oda zemine yakın murabbaa inkilâb ettiğinden köşelere muazzam müsellesî bademler oturtulmuştur.

«Bu cebhenin iki yanında kitâbelerin cilâlı kırmızı tuğla ile karışık sırlı çini kaplamalarında kûfî ile «Muhamed Ali» ibâreleri birbirini kucaklar vaziyette tekrar edilmişdir.

«Muhammed» kelimesi yaldızlı parlak çinilerle, «Ali» lafzı daha donuk firûze renkle işlenmişdir. Diğer kısımlardaki desenler hendesî şekillerden ibârettir.

Çinili Köşkde altın yaldızlı bir çini (Bayan Mihribanın resimlerinden)

«Çatıya çıkan merdivenden bir asma kata geçilir. Kapı duvarı kalınlığında ve üst seviyesindeki bir dehlizden mukabil tarafdaki höcreye yol vardır. Yan cebhelerde üçüncü sırada görülen tek pencere bu odaları tenvir eder.

«Binâ çatısı ilk inşâsında, tuğla zeminli ve kil tabakaları ile %2 meyilli bir imlâ üzerine yine iki kat tuğla kaplamalı, taraça idi. Son tamirde, taraçadan korkulduğundan, az meyilli kurşun örtülü gizli bir çatı ile örtülmüşdür.

«Çiniler: Çini hamuru fayans olmayıp kırmızı tuğla hamurundan ve mozayık kısımlarda, ve etraf çini zırhlarda kalınlığı 6 santime baliğ olmakda, içeriye doğru daralıp bazılarının arkasında ustuvânî bir kısım bulunmaktadır. Levha hâlindekiler 3 santim kalınlıktadır.» (Ekrem Hakkı Ayverdi; Fâtih Devri Mimârisi).

Çinili Köşkün Osmanlı târihinde acı hâtıraları da vardır; şöhretli vezirlerden Dördüncü Sultan Murad zamanında Abaza Mehmed Paşa tevkifinden sonra burada hapsedilmiş ve burada idam olunmuşdur. (B.: Mehmed Paşa, Abaza).

ÇİNİLİ KÖŞK — Fâtih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmış ve bu isimle meşhur köşkden başka Beşiktaşda bir hünkâr köşkü de Çinili Köşk diye anılmışdır (Fâtihin köşkü için bundan önceki maddeye bakınız).

Beşiktaşdaki Çinili Köşk Beşiktaş Sâhilsarayı sahası içinde ve lebi deryâda Dördüncü Sultan Mehmed tarafından yaptırılmışdı. Kendi adına nisbetle anılan meşhur şuerâ tezkiresi müellif Mirzazâde Sâlim Efendi şâir Siyâhî Ahmed Efendinin hal tercemesinde şunları yazıyor:

«Dolmabağçelidir, askerî kalemlerde baş kâtipliğe kadar yükselmisdir; mârifet ehli ve hoş sohbet zât idi, tâlik yazıda da şöhreti vardı; o zamanın pâdisahı Dördüncü Sultan Mehmed Beşiktaş Sarayında lebi deryâda binâ buyurdukları Çinili kasrı lâtifin kitâbelerindeki manzum tarihler bu Siyâhî Ahmed Efendinindir, onun yazısı île de yazılmışdır.»

Beşiktaşdaki Çinili Köşk hicrî 1161 (milâdî 1748)) de Birinci Sultan Mahmud tarafından tecdiden tâmir edilmişdi. Bu kasrın ne zaman tamamen yok olduğu tesbit edilemedi (B.: Beşiktaş Sâhilsarayı).

Bibl.: Sâlim, Şuerâ Tezkiresi; Hadikatül Cevâmi, II. 95.

ÇİNİLİ KÜLHANI SOKAĞI — Üsküdarda Toptaşı semti sokaklarından; Köprülü Fadıl Paşa Sokağı ile Çavuşdere Caddesi arasında uzanır; cadde tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde düzlük yol olarak başlar, sonra az meyille inmeye başlar, daha sonra yokuş olur, yükselir ve Köprülü Fadıl Paşa Sokağına bağlanır; ahşab ve kâgir hemen hepsi mütevâzi gelirli âile meskenleri evler arasından geçer, kapu numaraları 1-21 ve 2-30 dur (kasım 1963).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇİNİLİ MESCİD SOKAĞI — Üsküdarın Toptaşı semti sokaklarından' Köprülü Fadıl Paşa Sokağı ile Allâme Caddesi arasında uzanır; Tahtırevan Sokağı ve Cemal Efendi Sokağı ile kavuşağı vardır, bir araba geçecek genişlikde kabataş döşeli bir yoldur; iki kenarı boyunca kapu numaraları 1-51 ve 2-28 dir; birer ikişer katlı evler arasından geçer. Tahtırevan Sokağı ile olan kavuşağı kösesinde çatısı çökmüş, dört taş duvar ile ahşab külâhlı tuğla minâresi kalmış harab Murad Reis Mescidi vardır; yirmi bir yıldanberi bu hazin durumdadır; Köprülü Fadıl Paşa Sokağı ile olan kavuşağı başında da klâsik üslûbda Hacı Halil Efendi Cesmesi vardır, mamur akar çeşmedir (1964 ocak).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇİNİLİ ODALAR — Zeyrekde Barbaros Hayreddin Paşanın meşhur Çinili Hamamının civârında, altı ahır yedi göz bekâr odası idi; durak yerleri Unkapanı köprüsü başı, bilhassa Ahmedağa Meydan Çeşmesinin önü olan beygir ve yük arabası sürücüsü bekâr uşakları barınırdı. Bir anane olarak kadimden devam ede geldiği söylenirdi, bu odalarda oturan uşaklar her cuma sabahı toplu olarak Çini Hamamına gider ve hamamcı onlardan hamam parası almadıkdan baska birer kıymık sabunu da parasız verirdi; bundan istidlâl ile Çinili Odalarında Barbaros Hayreddin Paşa tarafından yaptırılmış olduğu söylenebilir. Kiremit örtülü bir çatı altında kâgir ve ocaksız odalar idi; «Çinili» adını taşırdı ama yedi odanın birinde bile çiniden eser yokdu; odalara altındaki büyük ahırdan ahşab bir merdivenle çıkılırdı; tarihini tesbit edemeyeceğim, gençliğimde bir sene kadar bu odalardan birinde barındım; oda refikim de Rumeli muhâcirlerinden Edhem isminde

beygir sürücüsü bir delikanlı idi; kalenderlik yolunda dolu dizgin gittiğim o zamanlarda lâtife olarak yazılmışdır:

Çinili Oralarda bir eyyam bir dem
Oturdum ki refikim Samurkaş Edhem
Rumeli civarı ol şehbazın hüsnü
Dil yâresin timara olmuşdu merhem

Çinili Odalar İstanbulun düsman işgali altında bulunduğu zaman rûmî 1336 (1920) da yandı. Unkapanındaki arabacı kahvesinde duyduğuma göre yangın bu odaların altındaki ahırdan çıkmış idi (1958).

Ali ÇAMİÇ

ÇİNİLİ ODALAR SOKAĞI Fâtihde Hüsambey Mahallesinin sokaklarından; Hacı Ömer Paşa Sokağı ile İtfâiye Caddesi arasında uzanır; Şahhuban Camii Sokağı ile iki kavuşağı ve üzerinde üç isimsiz çıkmaz sokak vardır. İtfâiye Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde ve kabataş döşeli olarak başlar; sonra daralır, tekrar genişler; çoğu ikişer katlı ahşab ve beton evler arasından geçer. sağ kolda isimsiz bir aralık sokakla Zeyrek caddesine çıkılır; sol kolda ise, Şahhuban Camii Sokağının iki kavuşağı arasında, yok olmuş bu camiin arsası bulunmaktadır, bu nokta da 1234 (m. 1818) de yapılmış Derviş Paşa Çeşmesi vardır. Evlerinkapu numaraları 1-13 ve 2-34 dür (haziran, 1964).

Hakkı GÖKTÜRK

ÇİNİLİ ODALAR YANGINI — 15 Aralık 1920; Zeyrekde Çinili Odalar denilen bekâr odaları ve onların altındaki büyük bir ahır ile beraber 15 kadar ev yandı.

ÇİNİLİ RIHTIM (Gümrük) HANI — İstanbul ve Galata Rıhtım binâları insaatının imtiyazı «İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo T.A.S.» ne verildiği zaman, bu şirket binaların bir kısmını kendi nâmına, bir kısmını da Devlet nâmına inşâ etmiştir. Bu meyanda, 1910-1911 senelerinde Galatada Gümrük Binası olarak da, bu Çinili Rıhtım Hanı'nı ypatırmışdır. 733.000 franka malolan hanın bedeli, 1906 istikrazının, Gümrük binalarının inşasından bakiye kalan miktarı ile ödenmiştir.

Sonradan, imtiyaz müddeti tamamlanan şirketten, bu han ve bu meyanda bütün rıhtım binaları, 25 Aralık 1934 tarihli bir kanunla devlet tarafından satın alınmıştır.

Bina esas olarak 4 katlı olup, bir de zemin katı vardır. Hâlen Gümrük teşkilâtının faaliyet gösterdiği hanın iki kapısı vardır, ki bunlardan birincisi, Emniyet Müdürlüğünün 6. Şubesi, Galata Yolcu Salonu ve Pastahanenin bulunduğu binâya bakan sokağa, öteki kapısı da, Denizyolları Hastahanesinin ve P.T.T. Gümrük teşkilâtının bulunduğu bloka bakan ara sokağa açılmaktadır. Çinili Rıhtım hanı, bu iki dar ve çıkmaz sokak arasında ve Galata Rıhtımı ile Kara Mustafa Paşa Caddesi (eski Rıhtım Caddesi) arasında müstakil bir blok halindedir.

Binânın mimarî özelliğini, ikinci kattan itibaren, dış kısmın, rengârenk çinilerle tezyin edilmiş olması teşkil etmektedir.

Handa hâlen, İstanbul Gümrükleri Başmüdürlüğü, Gümrük Muhafaza Müdürlüğü, İstanbul Giriş ve Çıkış Gümrüğü Müdürlükleri ile Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti Teftiş Heyeti yerleşmiş bulunmaktadır (1962).

Halûk AKBAY

ÇİNİLİ SUYU — İstanbulun Üsküdar Ciheti sularından; on yedinci asır ortasında Kösem Mahpeyker Sultan tarafından Vâlideiatik (Eskivalide, Toptaşı) civârında hayır eserleri için getirtilmişdir (B.: Kösem Mahpeyker Sultan; Çinili Cami; Çinili Hamam).

Çinili suyunun kaynakları, zengin bir su yatağı olan Çamlıca ve Çakal dağı civarındadır. Büyükçamlıca'nın doğu sırtlarındaki vâdilerden toplanan suların yolu, Tantâvî Çiftliğinin kuzeyindeki dereyi tâkible ve buradan katma bir su alarak çiftlik havuzunun yanından Alemdağı yoluna çıkar; yolun karşı tarafına geçerek Kavak Bayırına gelir. Civardaki köşklerin bağlarından inerek, Toygar çeşmesinin alt tarafından Libâdeye gelir. Su mecrâsı bu seyri esnâsında da bağlardan katma su alır. Burada su yoluna Büyükçamlıcadan ve Küçükçamlıcadan, Serasker Rıza Paşa arâzisinden de sular katılır. Su yolu Libâdeden sonra Merdiven köyü caddesinin kenarını tâkib ile Çatal Maslağa gelir. Burada mecrâ civardan da katmalar alarak Küçükçamlıca yoluna iner. Semerci Bağından ve Ömer Efendi korularından tekrar katmalar alarak Fıstıkdibine gelir. Nişantaşının bulunduğu tarladan, hassa Müşiri Rauf Paşa, Altûnîzâde Necip Bey arâzisinden ve sonra da

Mısırlı Fazıl Paşanın bahçesinden geçerek Sultan Sarayı Bağçesine gelir, buradan da Sırkâtibi Bağından ve Çiftlik Gazinosu kapısı altından Bağlarbaşı Caddesine çıkar; Yenimahalleye doğru inen künk su yolu Çinili Cami ile diğer hayrâta ulşaır. Su yolunun bu seyrinde bir şube yolu Fıstıkdibinde Necip Bey arâzisinde, ayrılarak Valdebağına gider, Şeyhülislâm meşhur Arif Hikmet Beyin çeşme ve sebiline su verirdi.

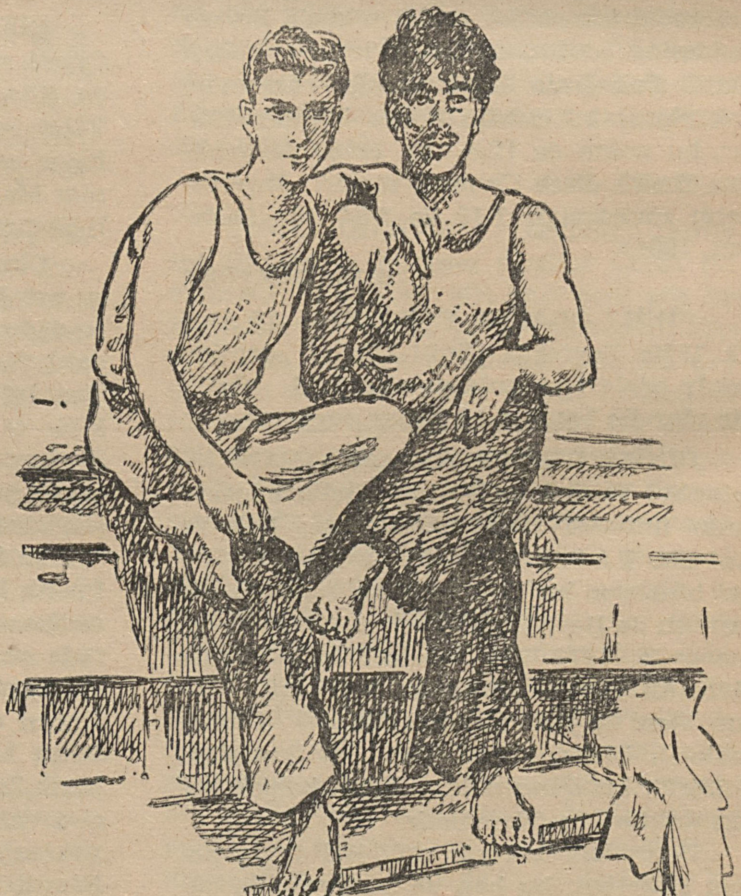
Vaktile yirmi sekiz adet su verici yeri olan ve günde 600 metre küp bir verimi olan bu su yolunun, 9900 metrelik künkten yapılmış bir şebekesi vardı.

Dr. Saadi Nâzım NİRVEN

ÇİNTAMÂNİ — Eskiden bilhassa iç çamaşırları, iç gömleği, ve iç donu üzerine yapılan bir nevi işlemenin, nakşın adı; Topkapusu Sarayı Müzesinde çamaşır kolleksiyonunda adı tesbit edilememiş bir şehzâdeye aid çintamânî işlemeli bir iç donu vardır.

ÇİPİCİS (Aliki) — 1950 de turist olarak gelmiş ve o tarihde 42 yaşında, ve bizim eski rindlerin tâbiri ile «güzellik mihrâbı hâlâ keman kaşında» bir yunan dilberi kadındır ki, hem 24 yaşına kadar kendisini erkek sanmış, hem de 24 yaşında bir ameliyat ile cinsiyet değiştirdikten sonra zevk ve sahne âleminin ilk striptiz (sahnede anadan doğma uryan soyunma) yıldızlarından biri olmusdur. Bize anlatığı kısa hal tercemesi şudur : Oğlanlık adı Aleko olup, 1908 de Rodosda doğmusdur; bir balıkçının oğludur; ancak ilk mektebi bitirebilmis ve yirmi yaşına kadar balıkçılık yapmışdır. Pek dilber olduğu için kendisine gönül veren kızlar etrafında pervâne gibi döndükleri halde onlarla bir türlü ilgilenememiş, dâima erkek arkadaşları ile düşüb kalkmayı tercih etmişdir, kaba balıkçı muhitinde yaşadığı halde, çapkın haşarı olamayışı, küfürbazlık edemeyişi ve sesinin de tam oğlan tonunda olmayışı dolayısi ile «Kız Aleko» diye anılmışdır. 1928 de bahriye neferi olarak İtalyan donanmasında askerlik görevine başladıktan az sonra «Amerigo Vespuci» okul gemisinin dört gün sü-

Balıkçı Aleko ve striptiz yıldızı Aliki
(Reeim: Sabiha Bozcalı)

recek bir dostluk ziyâretinde bu geminin mürettebatı arasında İstanbula gelmişdir; İstanbulu dolaşırlar iken, gemide en yakın arkadaşı bir iltalyan bahriyelisi ile türk hamamını görmek istemişler ve Tophânede Yamalı Hamama girmişlerdir; orada kendisini yıkayan Mustafa adında bir dellâk Alekoya, bir delikanlı olmayub hünsâ (kızoğlan yaratık) olduğunu söylemiş, türkçe bilmeyen Aleko, yıkanıp çıktıktan sonra, karine ile bir şeyler sezdiği Mustafanın sözlerini, hamamın müşterileri arasında bir rumca bilene terceme ettirdiğinde, o anda hamamda bulunanlar kahkahalarla gülüşmüsler ve italyan gemicisi rum oğlanına ilk kadınlık teşhisini koyan dellâk Mustafa ile alay etmislerdir. Yalnız Aleko, bu teşhis üzerinde ciddî bir endise ile durmuş ve terhisini heyecan ile beklemişdir; 1931 - 1932 arasında terhis edilmiş, ve hemen Rodosa giderek bir hastahâneye müracaat etmiş; ve hamam çıplağı usağın hükmü doğru çıkarak balıkçı Aleko bir ameliyat ile kız olmuş, Aliki adını almışdır; garib cilvedir ki, oğlan kisvesi altında «kız» lâkabı ile dolaşan Aleko, hakikî cinsiyetine kavuşduktan sonra «Oğlan Aliki» adı ile meshur olmuş, ve sesi de çok güzel olduğu için, oğlanlığı zamanında pek güzel oyun oynadığından Rodosta ir İtalyan gece kulübü sahibi tarafından 1933 de yüksek bir ücretle konsomatris olarak tutulmus, o tarihte 25 yaşında bulunan Aliki, coşkun eğlence âlemlerinde erkekden bozma kadın vücudunu uryan görmek isteyen müşterilerin ısrarları ve onları kırmak istemeyen patronun tazyiki ile, vücudunun birkaç yerinde gemici dövmelerini teşhir ederek striptiz gösterileri yapmış, ve hattâ bu yüzden zabıtanın tâkibatına uğramışdır. Yine o 1933 yılında Alikiyi sahnede uryan görerek âşık olan Amerikayı vatan edinmiş Vasil Cipicis adında bir zenginin izdivac teklifini kabul ederek Amerikaya gitmisdir; orada 1936 da kocasının ölümü üzerine 35 yaşına kadar, yedi sene daha striptiz gösterileri yapmış ve o yolun ilk yıldızlarından biri olmusdur. 1950 de vatanı Rodos Adasını ziyarete gelmiş, oradan da bilhassa Yamalı Hamamda dellâk Mustafayı bulmak için İstanula geçmişdir; Amerigo Vespuci mekteb gemisinin genç tayfasını yıkadığı zaman 30 yaşında bir şehbaz olan Mustafayı 52 yaşında ve yine ayni işde çalışır bulmuşdur; güzel ve gaayet şık bir hanımın güpegündüz erkekler hamamına girmesi, bir bıçkınlar, külhâniler, haytalar, hâneberduşlar yatağı olan Tophânede aşırı heyecanla ve merakla karşılanmış, hamamın içinde de fevkalâde bir heyecan uyandırmış, müşterilerden giyinmekde soyunmakta olan yarı çıplak erkekler, çıplak dellâklar Aliki Çipicisi' önce yanlışlıkla girdi sanmışlar, fakat onun bî pervâ hâli ve rumca olarak: «Mustafamı görmek isterim... nerede?...» diye sorması, ve yaşlanmış Mustafayı da derhal tanıyarak hemen koşup dellâkin boynuna sarılması, şaşkınlığından ne yapacavını bilmeyen yaslı çıplak adamı şapur şupur öpmeye başlaması, hamamın camekânının hakikî bir curcuna sahnesine çevirmisdir. İşte bu satırların muharriri de Aliki Çipicis'i o gün u sahnenin kahramanı olarak tanımışdır. Ziyâretin sebebi pek çabuk anlatılmış, herkes hayretler içinde kalmış, dellâk Mustafa da: «Ben sana söyledim kadın olduğunu delikanlı!...» diyerek cehlin aşırı gururu ile kabarmışdır.

Aliki Çipicis İstanbulda kaldığı beş gününü, hamamcı ağadan izin alan Mustafası ile geçirmiş ve onunla evlenmek arzusunda olduğunu söylemişdir; memleketinde dördü erkek ve ikisi kız altı ve evlâdı ve onlardan doğmuş bir o kadar da torunu olan dellâk Mustafa zengin kadının izdivac teklifini reddetmisdir. Onbeş gün içinde eski striptiz yıldığı Oğlan Aliki ile bol bol viski içmis, amerikan cigaları tüttürmüş, hediye olarak iki kat hazır esvapla, gömlekler, kravatlar, mendiller almışdır. Dellâklık mesleğinde geçimi bahşişle olduğu için, mahbûbesinin cömertçe hizmet akçesini geri çevirmemişdir (B.: Themis, Melle).

Hüsnü KINAYLI

CİRAY (Hâcer) — 1947 yılında, kendisine âşık olan seyyar satıcı 45 yasında Yusuf Kıpçak tarafından, bıcak ile vahşiyâne öldürülmüş Cana Kız Sanat Enstitüsü talebelerinden 14 yaşında güzel bir kızdır (B.: Buhârâ Tekkesi Cinâyeti, Cild 6, sayfa 3099).

ÇİROZ — Uskumru balığının yumurtasını attıktan sonraki zayıflamış hâlindeki adı (B.: Uskumru). Uskumrunun İstanbul sularında av zamanı kasım başından mart sonuna kadardır; nisan başından mayıs sonuna kadar tutulan uskumrular, yumurtasını atmıs, çirozlaşmış balıklardır. Çirozun eti yağsız, lezzetsiz olduğu için tâze olarak yenilmesine pek rağbet

edilmez, tutulan balıklar kendine mahsus usul ile kurutulduktan sonra (bir çeşit pastırması yapıldıktan sonra) yiyecek maddeleri piyasasına verilir. Çirozun kurutulması usulünü Karakin Bey Deveciyan «Balık ve Balıkçılık» isimli muhalled eserinde şöyle anlatıyor:

«Kurutulacak balık çok olur ise kulak ve bağırsakları çekilmeksizin, ve balıklar az olduğu zaman kulak ve bağırsıkları çekildikden ve kuyruklarından çift çift bağlandıkdan sonra büyük fıçılara konulur, beher bin adedi için 15 kilo tuz serpilip 8-10 saat bırakılır. Bu müddet zarfında balıklardan akan su, kan ve tuzdan hâsıl olan salamura, balıkların üstüne çıkıp kapatır; bu su-salamura dökülür, balıklar fıçılardan alınır, kulak ve bağırsakları çekildikten sonra kuyruklarından kınnabla ikiser ikişer bağlanıp 40-50 çifti bir dizi yapılır, tuzda kaç saat yatmış ise, o kadar müddet deniz suyunda bırakılır, sonra çıkarılıp sergi tâbir olunan iskelerere gerilmiş siçimlere asılır ve kuruyuncaya kadar günesde bırakılır. Hava müsaid, sıcak olursa beş günde kurur ki, en makbul çiroz bunlardır. Kararsız havalarda on beş günde ancak kurur, bu çirozlar muteber değildir. 2-3 gün rutubetli, sisli havaya rastlayan çirozlar bozulur; renkleri solukdur ve piyasada makbul değildir. Balıklar ne kadar taze olursa, kurusu o derecede nefis ve kıymetli olup bayat balıklardan yapılan çirozların gözleri kırmızı, rengi solukdur, hiç makbul değildir.

«Secme, büyük kıt'ada olna çirozlara Kırma Çiroz denilir; balığı da tâze ise en makbul çirozdur.

«Kuru çirozlar sepetler içinde istif olarak saklanır, istenilen yere sevk edilir.

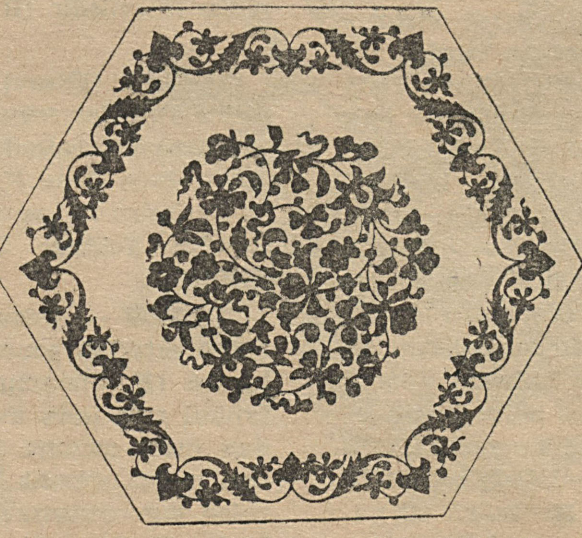
«Tuzunu itidal ile almış ve güzelce kurumuş olan çirozlar bir buçuk sene dayanır, nefâsetini muhafaza eder.

«Balıklar sergide iken devamlı yağmur yağar ise, balıkları bozmaz, fakat tuzunu alır götürür, o suretle bozulması yolunu açar, yağmurdan sonra balıkları sergiden indirmek tekrar tuzlamak lâzımdır; fakat yağmur görmüş çiroz artık diğer çirozlardaki nefaseti muhafaza edemez.»

Kuru çiroz, içki sofrası mezesidir; bilhassa bira ile yenilir, rakı sofrasına gelir. Umumiyetle iki türlü yenilir; ateşde kebap edilir, kavuzları dövülüp atılır, etleri sıcak sıcak, bir nevi pastırma gibi yenilir. Yâhud kebab edildikden sonra etleri tiftiklenir, bir tabağa konulur, üzerine dere otu serpilip sirke dökülerek «çiroz salatası» yapılır.

Bir çeşid yeniş tarzı daha vardır ki, halk arasında pek yayılmamışdır; bir ziyâfet sofrası sürprizi olabilir.

Sofra ihtiyacına göre çirozlar sabahleyin ateşe gösterilip kebab edildikten sonra dövülür, kavuzu atılır, başı atılır, yalnız karnından yarılarak, sırta dokunulmaz, kuyruğa bağlı iki kalem halinde açılır, kılçığı alınıp suya veya sirkeye atılır, bir kaç saat yattıktan sonra lanır, yumuşak durması için nemli beze sarılır. İşret sofrasına çıkarılacağı zaman, sırttan bitişik o iki kalemden mürekkeb çiroz galeta ununa ve yumurtaya bulanıp tavaya atılır; kızarınca tavadan alınarak sofraya gelir.

Çinili Köşkde altın yaldızlı bir çini
(Bayan Mihribanın resimlerinden)